

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Serbische Sichtweisen
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/5

2005—2012

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2013

Branko Tošović – Arno Wonisch (ur.)

**SRPSKI POGLEDI NA ODNOS
IZMEĐU SRPSKOG,
HRVATSKOG I BOŠNJAČKOG
JEZIKA**

**Serbische Sichtweisen
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/5

2005–2012

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2013

Gedruckt mit Unterstützung der
Universität Graz

Publikacija je finansirana od
strane Univerziteta u Gracu.

Für die Herausgeber – Za izdavače
Milan Tasić, Branko Tošović

Prelom – Satz
Arno Wonisch

Korice – Umschlaggestaltung
Branko Tošović

Verlag – Izdavač	
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz	Beogradska knjiga
Merangasse 70	Miloša Pocerca 5
8010 Graz	11000 Beograd
www-gewi.uni-graz.at/gralis	www.beogradskaknjiga.co.rs
branko.tosovic@uni-graz.at	dmtasic@eunet.rs
Österreich/Austria	Srbija
Tel.: ++43 316/380 25 22	Tel. +381 11/264 63 20

Druck – Štampa	
Službeni glasnik	11000 Novi Sad

Auflage	Tiraž
400	

Tošović, Branko; Wonisch Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika / Serbische Sichtweisen des Verhältnisses zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen. I/5: 2005–2012. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2013. – 588 s./S. ISBN 978-3-9503561-0-6

© Branko Tošović, Arno Wonisch, Graz 2013
Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana

Садржај – Sadržaj

<i>Предговор – Predgovor</i>	7
<i>Vorwort</i>	9
2 0 0 5 – 2 0 1 0	13
Симић Радоје. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК ПРЕМА ХРВАТСКОМ (2005)	13
Šipka Danko. LEKSIČKO RASLOJAVANJE ZAVISNO OD KONTEKSTA: PRIJEDLOG MODELA (2005)	19
Окука Милош. SUKOVI I RAZGRANIČAVANJA (2006)	31
Реметић Слободан. ПУТ ДО СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА КОД СРБА И ХРВАТА: СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ (2006)	77
Шипка Милан. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТОРИ НАЦИОНАЛНОГ РАСЛОЈАВАЊА СТАНДАРДНЕ НОВОШТОКАВШТИНЕ (2006)	85
Бабић Миланка. ЈЕЗИК И НАЦИОНАЛИЗАМ У БОСАНСКО- ХЕРЦЕГОВАЧКИМ РЕЛАЦИЈАМА (2007)	109
Јарчевић Слободан. ХРВАТСКИ ФИЛОЛОЗИ И СРПСКИ ЈЕЗИК (2007)	119
Ковачевић Милош. ОДНОС СРПСКОГ И СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (2007)	131
Ковачевић Милош. СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ ВАРИЈАНТЕ (2007)	145
Ковачевић Милош. СРПСКИ ЈЕЗИК КАО ВЕЋИНСКИ И МАЊИНСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ (2007)	153
Маројевић Радмило. СРПСКИ ЈЕЗИК МЕЂУ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА (2007)	163
Маројевић Радмило. СРПСКИ ЈЕЗИК, СРБИСТИКА И СЛАВИСТИКА (2007)	175
Симић Радоје. ОПСЕГ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС (2008)	183
Самарџић Биљана. ТЕРМИН <i>БОСАНЧИЦА</i> КАО ЗАБЛУДА У ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (2009)	191
Бабић Миланка. У ПОТРАЗИ ЗА РАЗЛИКАМА У ИСТОМ ЈЕЗИКУ (2010)	203
Петровић Драгољуб. Увод [у Фонологију СРПСКОГ ЈЕЗИКА] (2010)	217
2 0 1 1	241
ПРОГЛАС ЈЕЗИЧКЕ ТРИБИНЕ УДРУЖЕЊА КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ (2011)	241
Jovanović Srđan Maldoran. RETROLINGVISTIKA: ISTRAŽIVANJE LINGVISTIČKOG ATAVIZMA (2011)	255
Медић Миле. СРПСКИ ЈЕЗИК У ХРВАТСКОЈ (2011)	287
Милосављевић Петар. СРПСКИ ЈЕЗИК И ВИЂЕЊА СА РАЗНИХ ТАЧАКА ГЛЕДИШТА (2011)	293
Милосављевић Петар. ВЛАДАЈУЋЕ МЕТАНАРАЦИЈЕ И ГЕНОЦИД (2011)	311
Стојисављевић Мирјана. НОВО КАЛАЈИСАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (2011)	349
Tošović Branko. KARIKATURA JEZIKA SE PRETVORILA U NAŠU REALNOST (2011)	373
Tošović Branko. JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI: AUTOEGZISTENCIJA I/ILI KOEKZISTENCIJA (2011)	379

2 0 1 2	395
Tošović Branko. TVORBENI PURIZAM (2012)	395
Tošović Branko. HRVATSKI TVORBENI PURIZAM (2012)	415
Tošović Branko. STANDARDOLŠKI RED I HAOS (2012)	449
Tošović Branko. NACIONALNI STIL NACIONALNIH JEZIKA SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA I CRNOGORACA (2012)	463
Tošović Branko. AKTUELNI JEZIČKI ODNOSI U RUSIJI I NA BALKANU (2012)	479
 Tošović Branko. POSTDISOLUCIJSKE GODINE (2004–2011) SRPSKIH POGLEDA NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOG JEZIKA (2012)	497
 <i>Извори – Izvori</i>	571
Tošović Branko – Wonisch Arno (Graz). SERBISCHEN SICHTWEISEN DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/5	573
<i>Inhalt</i> (Садржај на њемачком/немачком језику – Sadržaj na njemačkom/nemačkom jeziku)	583
<i>Content</i> (Садржај на енглеском језику – Sadržaj na engleskom jeziku)	585
<i>Содержание</i> (Садржај на руском језику – Sadržaj na ruskom jeziku)	587

Predgovor

Peti tom SRPSKIH POGLEDA donosi radove srpskih lingvista nastale u periodu od 2005. do 2012. godine i predstavlja rezultat posljednje (četvrte) faze naučno-istraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac 2006–2010) austrijskog Fonda za podršku naučno-istraživačkog rada (P 19158-G03). Ovaj tom, kao četvrti, finansijski je podržao Univerzitet u Gracu, kome se iskreno zahvaljujemo.

Prethodna četiri toma objavljena su u periodu između 2010. i 2012. godine. Prvi i drugi tom SRPSKIH POGLEDA obuhvataju radove nastale u okviru pomenu-tog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, treći sadrži radove objavljene u rasponu od dvjesto godina – od kraja XVIII do kraja XX vijeka, dok četvrti obuhvata radove nastale u periodu od 1990. do 2011.

Cilj zbornika je: **1.** predstaviti najvažnije, najtipičnije i najuticajnije poglede, **2.** prezentirati mišljenja autora koji su uticali ili ostavili pečat na kreiranje srpske pozicije o ovim pitanjima, **3.** ukazati na hronološki razvoj srpske misli o datoj problematici, **4.** dati na uvid najvažnija dokumenta iz ovog perioda. Publikacija je koncipirana sa željom da se maksimalno obuhvati i odslika širok i raznorodan spektar pogleda srpskih lingvista bez favorizovanja, zapostavljanja ili ignorisanja bilo kojih od njih. U tom cilju težilo se da što više autora bude zastupljeno.

Zbog ograničenosti prostora i teškoća u nalaženju/dobijanju nekih tekstova nije bilo moguće objaviti sve relevantne radove, iako neki neuvršteni tekstovi kvalitetom, analizom i rezultatima zaslužuju da se nađu u ovoj publikaciji. Neke polemike između pojedinih srpskih autora svakako bi upotpunile sliku o srpskim pogledima, ali su izostavljene zbog toga što je trebalo dati prostora i jednoj i drugoj strani, što su ponekad vrijeđale dostojanstvo suprotne strane, bile pamfletski orijentisane i/li na nedostojno kulturnom nivou. Stoga je ovaj zbornik više ilustracija najznačajnijih pogleda srpskih lingvista u protekle dvije decenije, nego iscrpna i sveobuhvatna prezentacija.

SRPSKI POGLEDI 5 obuhvataju 30 priloga 15 autora iz Austrije (Graca), Bosne i Hercegovine (Banjaluke, Pala), Njemačke (Minhena), Srbije (Beograda, Novog Sada) i SAD (Čandlera). To su: Milanka Babić, Slobodan Jarčević, Srđan Maldoran Jovanović, Miloš Kovačević, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Miloš Okuka, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Biljana Samardžić, Radoje Simić, Mirjana Stojisavljević, Danko Šipka, Milan Šipka, Branko Tošović.

U ovoj publikaciji se objavljuje i PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE (2011).

Tekstovi se daju hronološki (po godinama objavljivanja). Ako je u istoj godini bilo više radova, na prvo mjesto dolaze dokumenti, a slijede tekstovi po abecednom/azbučnom redu autorâ.

Radovi se objavljuju na onom pismu na kome su prvi put štampani, poslati ili pripremljeni za ovaj zbornik.

Prilozi su unificirani prema standardu koji je korišten za izradu prethodnih zbornika. Ujednačavanje je izvršeno na sljedeći način. **a)** Svi primjeri (leksički, oblikovni i rečenični) daju se u kurzivu. Na isti način izdvojene su riječi koje slijede iza glagolskih oblika *zove se*, *naziva se*, *imenuje se*, imenica *riječ*, *leksema*, *termin*, *odrednica*, *oblik* i sl. **b)** Pojmovi se ističu masnim ili spacioniranim slovima. **c)** Nazivi dokumenata markiraju se kapitalnim slovima (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR i sl.), kao i naslovi knjiga i periodičnih izdanja. **d)** Glasovi, foneme, morfeme i afiksi pišu se masnim slovima. **e)** Iza prezimena umrlih autora daje se godina rođenja i smrti, a iza prezimena živih autora godina rođenja. **f)** Ispod naslova teksta dolazi informacija o godini kada je rad prvi put objavljen. **g)** Na kraju priloga navode se kompletni bibliografski podaci. **h)** Citat u formi bloka daje se samo ako se sastoji od najmanje dvije rečenice.

Ukoliko kao izvor služi tekst sa sekundarnim datumom, piše se (1) godina kada je on prvi put objavljen i (2) godina kada je ponovo štampan. Uredničke napomene nalaze se u fusnoti (obično na latinici da bi se lakše razlikovale od teksta originala, koji je najčešće na cirilici) i označavaju zvjezdicom (*). Ako je u originalu korišćen taj znak, on se pretvara u brojku fusnote. Spiskovi literature samo su djelimično unificirani, jer je potpuno ujednačavanje zahtijevalo u nizu slučajeva radikalni zahvat.

Skraćivanja su obilježena tačkama u uglastim zagrada: [...]. U nekim prilogima otklonjene su očigledne (slučajne) greške i izvršene manje korekcije bez promjene sadržaja.

Branko Tošović
Arno Wonisch

Vorwort

Der fünfte Band der SERBISCHEN SICHTWEISEN beinhaltet Beiträge von serbischen Linguistinnen und Linguisten, die in den Jahren zwischen 2005 und 2012 entstanden sind. Bei dieser Publikation handelt es sich um ein Ergebnis der letzten (vierten) Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz, 2006–2010), das seitens des Wissenschaftsfonds FWF (unter der Nr. P 19158-G03) seine Finanzierung erfuhr. Wie bereits beim vierten Band, wurde das Zustandekommen dieses Buches durch eine finanzielle Unterstützung seitens der Karl-Franzens-Universität Graz ermöglicht, wofür herzlich gedankt sei.

Die vorangegangenen vier Publikationen wurden im Zeitraum zwischen 2010 und 2012 veröffentlicht, wobei der erste und zweite Band der SERBISCHEN SICHTWEISEN Arbeiten umfassen, die im Rahmen des eingangs erwähnten Projektes erschienen sind. Der dritte Band besteht aus Beiträgen, die in einem Zeitraum von 200 Jahren entstanden sind, nämlich zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts, während das vierte Buch Aufsätze aus den Jahren von 1990 bis 2011 versammelt.

Die Ziele dieses Sammelbandes lassen sich wie folgt beschreiben: **1.** Darlegung der wichtigsten, typischsten und einflussreichsten Sichtweisen, **2.** Präsentation der Meinungen all jener Autorinnen und Autoren, die mit ihren Arbeiten Einfluss auf die Herausbildung der serbischen Haltung in dieser Frage nahmen und diese nachhaltig prägten, **3.** Darstellung eines chronologischen Überblicks über die Entwicklung der serbischen Sichtweisen und **4.** Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente aus dieser Periode. Die Publikation versucht dem Ziel gerecht zu werden, das überaus breite und heterogene Spektrum der Blickwinkel serbischer Linguistinnen und Linguisten möglichst umfassend abzubilden, wobei keine Sichtweise favorisiert, marginalisiert oder gar ignoriert werden soll.

Angeichts des beschränkten Platzes und der Schwierigkeit, an manche Arbeiten zu gelangen, können nicht alle Texte zu diesem Thema abgedruckt werden, obwohl es sich ein Teil der nichtberücksichtigten Analysen auf Grund von deren Qualität und Ergebnissen verdient hätte, hier veröffentlicht zu werden. Einige Polemiken zwischen manchen serbischen Autorinnen und Autoren würden zweifelsfrei zu einer Vervollständigung des Bildes über serbische Sichtweisen dienen, doch wurde von einer Veröffentlichung dieser Beiträge Abstand genommen, weil man beiden Seiten den entsprechenden Platz hätte einräumen müssen (wodurch sich Umfang und Inhalt des Sammelbandes erheblich vergrößert hätten), weil es bei diesen Auseinandersetzungen mitunter auch zu unbotmäßigen Angriffen auf andere Personen gekommen war und weil

sie eher Pamphleten ähnelten sowie auf einem unwürdigen Kommunikationsniveau verfasst wurden. Aus diesem Grund soll vorliegende Publikation auch eher als Illustration der wesentlichsten Sichtweisen serbischer Linguistinnen und Linguisten in den vergangenen zwei Jahrzehnten, denn als erschöpfende und allumfassende Darstellung gesehen werden.

Dieser fünfte Band der serbischen Sichtweisen umfasst 30 Beiträge von 15 Autorinnen und Autoren aus Bosnien und Herzegowina (Banja Luka, Pale), Deutschland (München), Österreich (Graz), Serbien (Beograd, Novi Sad) und den USA (Chandler/Arizona). Es sind dies namentlich: Milanka Babić, Slobodan Jarčević, Srđan Maldoran Jovanović, Miloš Kovačević, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Miloš Okuka, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Biljana Samardžić, Radoje Simić, Mirjana Stojisavljević, Danko Šipka, Milan Šipka und Branko Tošović.

In dieser Publikation wird auch ein Dokument abgedruckt: PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE [Verlautbarung der sprachlichen Tribüne der Vereinigung der Schriftsteller Serbiens; 2011].

Die Arbeiten sind chronologisch angeordnet (nach ihrem Erscheinungsjahr). Stammen mehrere Texte aus einem Jahr, stehen an erster Stelle die Dokumente, an die sich die Beiträge in alphabetischer Abfolge der Familiennamen anschließen.

Die Texte werden in dem Alphabet abgedruckt, in dem sie das erste Mal veröffentlicht oder für die vorliegende Publikation zugesandt wurden.

Die Arbeiten wurden gemäß demjenigen Standard vereinheitlicht, der bereits bei der Erstellung der früheren Sammelbände zur Anwendung kam. Die Unifizierung wurde dabei nach folgenden Kriterien vorgenommen: **a)** Jedes Beispiel (lexikalisch, morphologisch und auf Satzebene) erscheint kursiv. **b)** Begriffe werden in fetter oder gesperrter Schrift hervorgehoben. **c)** Dokumentennamen werden mit Kapitälchen geschrieben (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR u. a.), ebenso wie auch Titel von Büchern und Periodika. **d)** Laute, Phoneme, Morpheme und Affixe erscheinen fett. **e)** Nach den Familiennamen verstorbener Autorinnen und Autoren wird auf das Geburts- und Sterbedatum verwiesen. Nach den Namen lebender Verfasserinnen und Verfasser ergeht die Angabe des Geburtsjahres. **f)** Unter dem Titel der Arbeit findet sich der Hinweis auf die erstmalige Veröffentlichung. **g)** Die vollständigen bibliographischen Angaben stehen am Ende jedes Textes. **h)** Eine Hervorhebung durch Einrückung erfolgt dann, wenn ein Textzitat aus mehr als zwei Sätzen besteht.

Wenn als Quelle ein Text mit sekundärem Datum dient, wird (1) auf das Jahr der Erstausgabe und (2) auf das Jahr der erneuten Veröffentlichung verwiesen. Anmerkungen der Herausgeber ergehen in einer mit Sternsymbol (*) gekennzeichneten Fußnote. Wurde dieses Symbol auch im Original verwendet, wird es in ein Fußnotenzeichen umgewandelt. Die Literaturverzeichnisse wur-

den nur zum Teil vereinheitlicht, weil eine gänzliche Unifizierung in vielen Fällen radikale Eingriffe erforderlich gemacht hätte.

Abkürzungen seitens der Herausgeber werden mit drei Punkten in eckiger Klammer [...] getätigt. Offensichtliche Fehler wurden richtiggestellt, ohne dabei den Inhalt zu verändern.

Branko Tošović

Arno Wonisch

Period 2004–2010

Радоје Симић
[рођ. 1938]

Српски књижевни језик према хрватском [2005]

1. Уводне напомене

Мислим да је од велике важности за идентификацију српскога књижевног језика у наше време – његово разграничење од хрватског. На томе здружено раде хрватски језикословци, али углавном са циљем не само да негирају сваку везу хрватскога са српским, него и постојање српскога књижевног језика као културне чињенице. Чак су и српски филолози – из мени незнатних разлога – својевремено прихватили за нас понижавајући дијалог о „источној штокавштини“ према „хрватском књижевном језику“.

Та се бесмислица може превладати озбиљним приступом проблему, и свакако разменом мишљења као што је ова – међу онима који су за то спремни и способни.

Моје је мишљење да је за Србе најпробитачније решење да прихвате српскохрватски књижевни језик у оном опсегу и облику како су га употребљавали пре разлаза са Хрватима, а да Хрватима оставе право да изаберу из тога корпуса оно и онолико што и колико одговара њиховим схватањима, не дозвољавајући им наравно да се мешају у наше нормативистичке напоре. Наравно, избор имена за тај језик искључиво је наша унутрашња ствар, док се год остали партиципанти понашају као што се понашају. Тренутно је то – *српски (књижевни) језик*, како у уставу стоји.

За овакав став мислим да постоје двојаки разлози – политички и стручни.

2. Политички разлози

О политичким разлозима за прихватање српскохрватског језика како је горе речено говорио сам на Међународном састанку слависта у Вукове дане¹ у септембру 2004., а овде отуда преносим најважније моменте.

¹ Р. Симић, ОПСЕГ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС, *НССВД* 35.

1. Српска и хрватска позиција у језичком и националном погледу – после стварања српске државе и учвршћења положаја српства у међународним односима у деветнаестом веку – дуго су биле сличне, заправо реципрочне. Било је нпр. књижевника српског порекла који су се придружили хрватским колегама и уградили своје дело у хрватску књижевност. Познат је случај Петра Прерадовића (Грабровница/Бјеловар 1818. – Фарафелд 1872.), а у новије време Новака Симића (Вареш 1906.). Из другог правца нпр. Медо Пуцић (Дубровник 1821. – 1882.), Иво Ћипико (Каштел Нови 1869. – 1923.), па касније Јосип Сибе Миличић (Хвар 1886. – по свој прилици погинуо у Италији у Другом св. рату) привремено или трајно прихватају српску националност. Међутим, како је време пролазило, судбина западног српства се мењала, па са њом и положај српских писаца, научних и културних радника на тој страни. Више није било паритета у њиховој одлуци да се сматрају српским или хрватским културним делатницима, него су све чешће Срби подлежали притиску прилика и укључивали се у хрватски културни амбијент, док су Хрвати остајали у свом културном простору без обзира на место становања.

2. Поучан је литерарни пут Владана Деснице, „потомка старих сердара Јанковића, опеваних у народним песмама [...], модерног интелектуалца са широким класичним и модерним образовањем“².

„Свој књижевни рад – по речима Ј. Деретића – Десница је започео као српски писац, покретач једног од српских регионалних часописа између два рата, МАГАЗИНА СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ. После рата он се развијао у оквирима хрватске књижевности, али је стално сарађивао и у српским часописима. Себе је сматрао и српским и хрватским писцем.“

За примером угледног Деснице повели су се затим и бројни други српски интелектуалци, опет пре свега књижевници. –

„Међу њима се – пише Деретић на истом месту – издвајају: песник Владимир Поповић (1910.), аутор једне од најбољих поема из НОБ-а Очи, песник за децу Григор Витез (1911. – 1966.), прозаик Војин Јелић (1921.), који је у својим приповеткама и романима дао слику сеоског живота на подручју далматинске Загоре, хроничар револуције Милан Ножинић (1921.), песник и новелиста Милан Лентић (1920.), разноврсни и плодни Драган Божић (1931.), песник, приповедач и романсијер, књижевни критичар и историчар књижевности Станко Кораћ (1929. – 1994.), а од млађих песници Јордан Јелић (1942.) и Здравко Крстановић (1950.).“

3. Ако поставимо питање како се ови људи препознају, или како се сами идентификују као припадници хрватске књижевности, а Срби су по националном осећању и пореклу – одговор ће гласити: по језику. Створен је

² Ј. Деретић, ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, треће, проширено издање, Просвета, Београд без г., 1196–1197.

општи утисак да Срби ваља да се служе српским језиком онаквим какав се говори и пише у Србији, каткада само у Београду, Новом Саду и сл. Тај утисак није диктиран из Загреба итд., већ управо из средина о којима говоримо. Сви они чије се језичке навике у било чему разликују од 'београдског стила', 'новосадског стандарда', 'екавског наречја', 'источне штокавштине' или сл. – по овоме схватању, или овим схватањима, јер се заступници тих идеја у ствари и међусобно разилазе гонећи сваки своју локалну или личну 'језичку политику' – нису Срби. Њима и не преостаје ништа друго до да се прикључе колективу у којем делују, и који их свакако жели асимиловати, приморава на асимилацију, или им угрожава егзистенцију уколико се не прилагоде општим погледима средине. Погубност оваквих схватања о српском језику је јасна: она су постала један од мноштва узрока сталном топљењу српске националне супстанце у западним крајевима – процеса који је од деведесетих година попримио катастрофалне размере.

4. Где је излаз? Једини пут који ја видим јесте – супротставити се противнику његовим средствима. То значи: језичку асимилацију у Хрватској не узимати као чин националне асимилације. Срби на западу јесу Срби и онда кад употребљавају језички израз својствен њиховој културној средини – а то је хрватски. Подсећам вас на један мудри закључак на конференцији одржаној 23. и 24. децембра 1994. године у Топуском: „Српска култура, књижевност и језик нису дјеливи – они обухватају сав српски народ.“ По сили историјске неминовности ми морамо признати да је хрватски језик у ствари део српскога књижевно-језичкога корпуса, јер Срби у Хрватској употребљавају само тај израз као свој сопствени. – То заправо не може ништа друго значити него да је српски књижевни језик континуант српскохрватскога у пуном његовом обиму.

5. Осталим народима немамо разлога забрањивати да из тога корпуса издвоје свој део ограничавајући га како одговара њиховим политичким напорима и културним потребама; али исто тако немамо разлога сами одбацивати тај 'отуђени' део корпуса. Он по оном начелу из Топуског, без обзира што је постао културним гласилом издвојеног дела језичког колектива, остаје и српски све док у тим срединама живе и у култури делују – и Срби.

6. Оно што је у овом тренутку и са изложенога гледишта дискутабилно, и о чему ваља посебно размислити – јесу насилне језичке измене у издвојеном језичком корпусу после његовог истргнућа из целине, као и евентуалне правописне иновације у Загребу. Колико сам ја имао прилике да се уверим, ни ове интервенције у хрватском језику и др., ни иновације у правопису – сем у политици и пропагандној делатности – нису таквог обима да би битије ометале комуникацију. Јединство овако широко схваћенога српског књижевног језика не би, према томе, било угрожено, а акутна опасност по јединство српске нације била би бар у извесној

мери — уколико се тиче језичких питања — от-
клоњена.

3. Стручни разлози

О стручним питањима у овом домену расправу је најбоље започети од почетка, тј. од времена када је настајао, или када су настајали, српски и хрватски књижевни језик. Године 1832. један од идеолога хрватског националног уједињења, Иван Деркос, мудро је упозоравао сународнике да језичку заједницу хрватских провинција могу засновати једино на српској основици — јер су једино онда, и у оној мери, њихова „поднарјечија међу собом слична, кад су слична [...] србском“³. Илирци су следили ову линију у оној мери у којој им по њиховој оцени обезбеђивала успех у њиховом подухвату: темељем њиховога књижевног језика постало је дубровачко наслеђе, али су у њега унели извесне елементе старијих хрватских књижевних језика — кајкавског и чакавског. Хрватски вуковци, међутим, ишли су до краја, па су и речу и делом прихватили вуков књижевни језик и успели да га прошире на целокупну хрватску културну сцену.

Овове није допринео само Даничић, како се обично мисли, већ и сам Вук. Чак се може рећи да је Даничић просто реализовао Вукове идеје, остварио оно што је било у необјављеној Вуковој опоруци. Вук је, наиме, већ од 1830., када је Гај издао своју познату КРАТКУ ОСНОВУ ХОРВАТСКО-СЛАВЕНСКОГ ПРАВОПИСАЊА⁴, почео друкчије размишљати о књижевном језику него дотле. Не мислим наравно да је прихватио Гајеву концепцију. Него је почео настојати да своју концепцију преформулише и прилагоди идеји о јединству „Срба сва три закона“. Он 1834.–1835. предузима дуго и тешко путовање преко Трста за Дубровник и Црну Гору, а 1835. године састаје са Гајем у Бечу. На путу је, како пише Љ. Стојановић⁵ — „провео тринаест месеци. Највише се задржао у Дубровнику (више од пет месеци). Остало време провео је по Приморју од Дубровника до Будве и у југозападној Црној Гори. И поред све болешљивости и тешкоћа путовања био је врло задовољан [...] Нарочито је био задовољан богатом грађом коју је прикупио о српском језику [...]“ Да се Вук и Гај нису сложили, сведочи на једној страни Гајев ОГЛАС од 1835.⁶, а на другој Вуков осврт на проблем књижевног језика у СРПСКИМ

³ I. Derkos, GENIUS PATRIE SUPER DORMIENTIBUS USIS FILIIS, SEU FILIUM PATRIOTICUM PRO INCOLIS REGNORUM CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE, IN ECSTITANDUM IN EXCOLENDAE LINGAE PATRIAE STADIUM, Загреб 1832. — Цит. према: Sl. Ježić, HRVATSKI PREPOROD U PRVOJ POLOVINI XIX STOLJEĆA POVIESTNI PREGLED I DOKUMENTI, Загреб 1944., 168–169.

⁴ Исп. о томе: Р. Симић, О НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ, Никшић 1991., 306.

⁵ Љ. Стојановић, ЖИВОТ И РАД ВУКА СТ. КАРАЏИЋА, Београд 1924., 426.

⁶ Sl. Ježić, HRVATSKI PREPOROD U PRVOJ POLOVINI XIX STOLJEĆA POVIESTNI PREGLED I DOKUMENTI, Загреб 1944., 168–169. Sl. Ježić, HRVATSKI PREPOROD, 184–185.

НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА, штампаним на Цетињу]⁷ 1836. Вук додуше пристаје на исправке у својим погледима на слово **х**, али искључиво зарад приближавања народном дубровачком изразу, а о књижевном дубровачком језику се никако не изјашњава.

На Бечком књижевном договору та је концепција победила, Гај је унапред прихватио позицију поражене стране, јер договору није ни присуствовао, а догађаји су својим даљим током стално деловали у правцу учвршћивања Вуковог језика како у Србији тако и у Хрватској. Хрвати су имали сопствене разлоге да пристају на такав ток догађаја, а Срби су имали своје разлоге да мало воде рачуна шта се у Хрватској дешава. Хрвати су савез са Србима изгледа схватили само као етапу у свом националном развоју, добро су је искористили и постали оно што су данас. У најновијим догађајима добро су се снашли и у деоби књижевног језика, дижући велику грају о развојном континуитету са предвуковским временом, и са негирањем веза са Вуком итд. Снашли су се и у правописним питањима, не мењајући ништа битније у заједничком правопису од 1960., него прогласивши хрватским све што се у њему затекло.

Али се Хрвати нису снашли у најважнијем питању с којим су се сукобили прихватавши Вуков књижевни језик: у питању његова практичног разједињавања. Њихова настојања око сепаратне лексике нису дубље залазила у фонолошку, морфолошку и синтаксичку природу језика. Зато њихови данашњи манифести о хрватском језику у ствари остају на површини ствари. Ни озбиљнији огледи са српске стране о томе проблему немају већег значаја. Нпр. Даничићев рад о разликама заправо је пледоаје за идеју о српској основици хрватског језика. А Бошковићева пламена глоса⁸ О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика – за мене није ништа друго до одбрана књижевног језика од језикоградитељског унакажавања, и водич до правих за одбир употребљивог дела од неупотребљивог у новоствореној лексици уопште: „међу кованицама на хрватској страни, наиме, има их потребних, а има непотребних; има их које су рађене по домаћим калупима, а има их које одишу туђим духом; има их свакојаких“. Ово „свакојаки“ не треба схватити само иронично, већ и озбиљно, јер сетимо се и Вукових настојања да употпуни лексику при преводу НОВОГ ЗАВЈЕТА, вероватно и другде.

И на крају о критерију употребљивости неологизама. Ту се највероватније ваља ослонити на језичку праксу, а не на мишљења филолога. Јер и Бошковићева оцена није прихватљива ако се схвати као једнозначна осуда. И у примерима које наводи да би илустровао ругобу некомпетентног 'тер-

⁷ Вук Ст. Караџић, СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ДРУГЕ РАЗЛИЧНЕ, КАО И ОНЕ У ОБИЧАЈ УЗЕТЕ РИЈЕЧИ, На Цетињу..., 1836.

⁸ Р. Бошковић, ОДАБРАНИ ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ, ЦАНУ, Титоград 1978., 45–48.

минологисања’ постоји читава скала разноврсних твореница по квалитету. „Тешко би, на пример, – стоји код Бошковића у завршном пасусу – београдско књижевно подручје могло кројити језичке ‘лепоте’ као што су: *зашезни*, *уживан*, *свеучилиштар*, *рукољуб*, *йољубан*, *небољичан*, *ошљабеник*, *ољетовница*, *осиљурнина*, *нишљовница*, *несљадник*, *можебиљан*, *мјестљовина*, *лисница*, *јесљвионница*, *љазбеник*, *чимбеник*, *складиштар*, *славичан*, *мељуљиман*“ итд. Само неке од тих наказа заиста „разумеју само они који су их сковали“, како Бошковић оцењује целину, али друге су можда принудом случаја или како друкчије – ипак постале део и српскога речничког амбијента (*зашезни*, *рукољуб*, *йољубан*, *осиљурнина*, *лисница* и сл.).

4. Уместо закључка

Мислимо да би сваки пристанак на черечење језичког организма који смо наследили од претходника и на који смо навикли, и на једнострано одбацивање нормативних решења која су на линији вуковских погледа, само зарад стриктног разграничења од Хрвата и осталих – донело Србима исто онолико штете колико и непромишљене одлуке и поступци у политици, о чему овде није потребно говорити.

Simić 2005: Симић, Радоје. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК ПРЕМА ХРВАТСКОМ. – In: *Српски језик данас: окруљи сјо*. Приредио Славко Зорић. – Београд: Синдикат образовања, науке и културе. – С. 46–53.

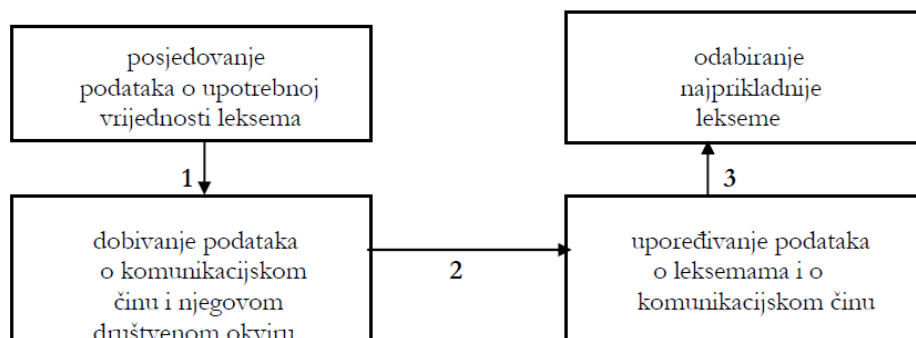
Danko Šipka
[rođ. 1962]

**Leksičko raslojavanje zavisno od konteksta:
prijedlog modela
[2005]**

Upotreba leksema, kao psihički proces podrazumijeva odabiranje odgovarajuće lekseme za dato mjesto, komunikacijski čin obuhvata interpersonalnu razmjenu u određenom društvenom kontekstu. Upotreba kao ontološko zbivanje nešto je i šira, pošto se proteže i na situacije gdje ne učestvuje čovjek (na primjer kad tezaurus unutar tekstualnog procesora bira određeni sinonim i nudi ga korisniku). Vremenska sukcesija nizanje je jedinica jedne za drugom.

U leksikološkoj perspektivi, određivanje odnosa između sistema i upotrebe podrazumijeva razgraničenje leksemskih informacija koje sistem nosi sam po sebi, i onih koje dobivaju svoju vrijednost ispoljavanjem i funkcionišu u ispoljavanju sistema. Tako je unutarsistemska podataka da su lekseme *čas*, *sat* i *ura* ('60 minuta') u sinonimskom odnosu, jer ta relacija ne zavisi od toga kako se i gdje koja leksema upotrebljava. Iz upotrebe se, pak, dobija informacija o teritorijalnoj pripadnosti leksema: pripadnosti srpskoj odnosno hrvatskoj varijanti prve dvije lekseme, te čakavskom dijalektu treće.

Intuitivno, veoma je lako povući granicu među tim dvjema vrstama informacija, no, kao i obično, teško je pronaći praktične pokazatelje i sredstva njihovog lučenja. Prije takvog razgraničenja, treba, naravno, imati u vidu pitanje koje su informacije uopšte sadržane u domenu leksikona (o tome smo govorili u prvom i trećem poglavlju). Unutar tih podataka razlikujemo one koji proishode iz društvenih datosti i one koje s tim datostima nemaju ništa. Upravo su te prve ono što nazivamo upotrebnim karakteristikama leksičke mase. I te su informacije pohranjene u leksikonu, ali za razliku od „unutarsistemske“, one se aktiviraju tek u komunikacijskom činu. Taj proces, a ujedno i odnos sistema i upotrebe u ovom pogledu mogu se predstaviti ovako:

Ako stvari postavimo iz druge perspektive, onda vezivanje leksema za razne sfere upotrebe možemo shvatiti kao njihovu valentnost prema njima, odnosno, u probabilističkoj perspektivi, kao veću ili manju vjerovatnoću da se određena leksema pojavi u nekom tekstu.

Fakat da različite lekseme imaju razne sfere upotrebe često se naziva u p o t r e b n o r a s l o j a v a n j e, ili, nešto nepreciznije v a r i r a n j e. Informacije koje govore o sferi upotrebe veoma su raznorodne. O tome da li će se neka leksema upotrijebiti u određenom komunikacijskom činu odlučuje čitav niz kompleksnih faktora gdje se pored jezičkog u velikoj mjeri koristi i enciklopedijsko znanje. Brojnost i kompleksnost tih faktora dovela je i do velikog broja njihovih različitih klasifikacija.

Različitost klasifikacija upotrebnog raslojavanja primijetna je kako u teorijskim radovima o toj temi, tako i u klasifikacijama rječničkih etiketa koje govore o raslojavanju, naročito u velikim nespecijalizovanim rječnicima. Dobru raspravu teorijskog tipa daje Lipka (1990), i to u domenu leksikona, dok se možda najdetaljnija klasifikacija variranja (ili, kako ga ovdje određujemo „raslojavanja“) u jeziku, sa pregledom dotadašnjih radova o tome, može naći kod Prestona (1986).

Oslanjajući se na postojeće radove, i unoseći izvjesnu dozu novog, Lipka izdvaja šest kategorija: region (npr. američki engleski), obrazovanje i socijalni status (npr. sleng), tema (npr. pravno), medium (npr. poetski), stav (npr. humorno), te interferencija (npr. francuski). Lipka istovremeno naglašava razliku među onim faktorima koji zavise od korisnika (region, društvena grupa) i onih koji zavise od korištenja jezika (polje diskursa, medijum, stav).

Prestonova klasifikacija ima drukčiju tačku posmatranja. Na najvišem nivou izdvojene su četiri grupe, koje se dalje granaju na 50 kategorija: I Učesnik (pripisane: dob, pol, domorodnost, nacionalnost, oblast; usvojene: uloge, specijalizacija, status, fluentnost, individualnost); II Interakcija (okruženje: vrijeme, mjesto, dužina, veličina; sadržaj: situacija, tema, rod; relacija: solidarnost, mreža, moć; funkcija: svrha, rezultat cilj; „tenor“: udaljenost, emocija, ton, stav, način; učestvovanje: govornik, slušalac), III Kod (status: autonomija, istoričnost,

standardizacija, vitalnost, izvor, trenutnost, trajnost, frekvencija, vrijednost, magičnost, tabu, javnost; organizacija: fonološka, sintaksička, semantička, tekstualna), IV Izvedba (tijelo, glas, način, kanal). Kako ovdje stvari gledamo iz nešto drukčijeg ugla, za nas sve Prestonove podjele nisu relevantne.

I u brojnim drugim teorijskim radovima mogu se naći različite klasifikacije, različite preciznosti i ugla gledanja. Takve se klasifikacije javljaju ne samo u leksikološkim (npr. Ricken 1983, Jackson 2000) i metaleksikografskim (npr. Hartmann 1983, Hartmann 1984, Welke 1987), nego i u sociolingvističkim (npr. Fasold 1990) i stilističkim radovima (npr. Розентаљ 1983, Thieberger 1988).

Radovanović (1986) izdvaja 1. teritorijalno raslojavanje (varijantsko i dijalekatsko), 2. socijalno raslojavanje (sociolekti), 3. individualno raslojavanje (idiolekti), te 4. funkcionalno raslojavanje (tematski, disciplinski i situacioni stilovi).

Slično je i u rječnicima. Analiza upotrebnih naznaka u jednom broju slovenskih (pretežno akademskih), nekoliko engleskih i njemačkih velikih rječnika pokazuje svu nesigurnost u izdvajanju kriterijuma raslojavanja i grupa etiketa (O tome v. šire u Šipka 1994.).

Kao opšta kvalifikacija za podjele upotrebne raslojenosti i u teorijskim radovima, a naročito za one u rječnicima može se iznijeti sljedeće: a. etikete se u velikoj mjeri razlikuju, čak i u rječnicima sličnog cilja i namjene, b. veoma često nije jasno na osnovu kojih se kriterijuma etikete izdvajaju, c. grupe etiketa, tamo gdje su izdvojene, razlikuju se i u rječnicima sličnog cilja i namjene, d. etikete nisu organizovane u hijerarhijsku strukturu, pa se ne vidi da li je jedna opštija od druge.

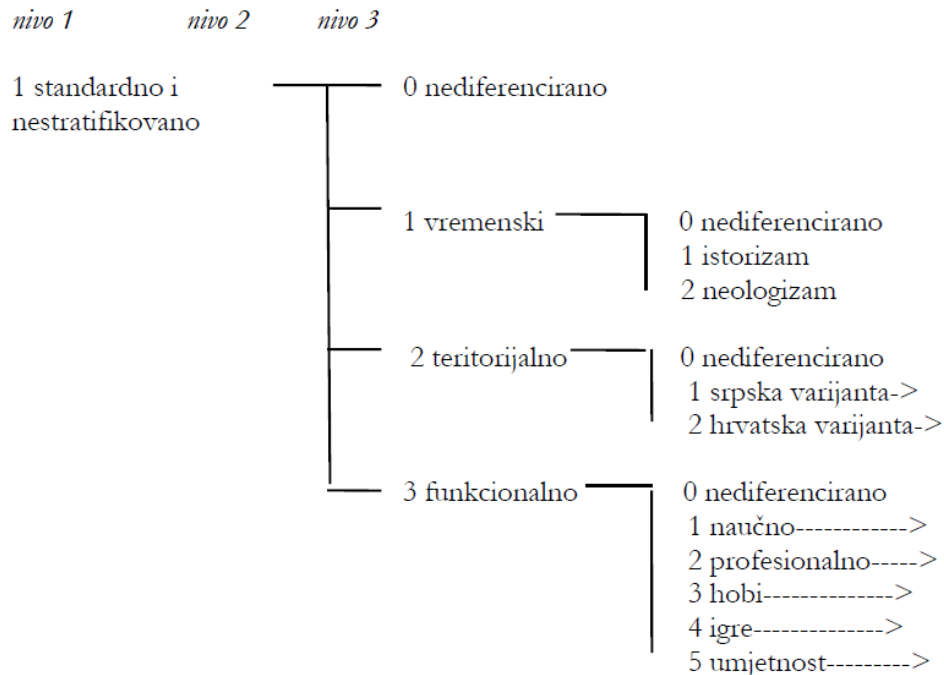
Ovdje ćemo nastojati da predložimo takav model upotrebne raslojenosti koji će polaziti od i ostajati u području leksikologije i koji će, istovremeno, ukloniti pomenute nedostatke.

Tako, na prvom koraku treba razlikovati raslojavanje kontekstnog tipa, gdje postoji zavisnost od tipa konteksta i mreža nadređenih i podređenih kategorija, od nekontekstnog raslojavanja. Tako je sa hijerarhijskim slijedom (odogore prema gore) nestandardno > teritorijalno > dijalektizam > kajkavizam, pod koji se može podvesti leksema *nor* 'lud' i zavisi od tipa teksta gdje se leksema obično javlja. Druge je vrste npr. podatak o čestoci pojavljivanja. Tu se radi o veličinama koje ne zavise od teksta i stoje naporedo (uz moguća preklapanja), a koje se ne mogu podvesti pod hijerarhijsku strukturu na čijem je vrhu dioba na nemarkirano i standardnojezičko s jedne i nestandardno s druge strane. Takvim postavljanjem stvari sigurno smo bliži bilo kojem vidu postojanja podataka o leksikonu. Naime, hijerarhizacija je princip razumijevanja zbiljnosti, organizacije društvenog iskustva, a ujedno i praktičan način za klasifikaciju i brzo pronalaženje informacija u mentalnom leksikonu.

Temeljna dioba u raslojavanju zavisnom od konteksta jeste lučenje standardne i nerasløjene od nestandardne leksike. Dioba nije leksikološka, nego potiče od razlikovanja standardnog i nestandardnog u jeziku uopšte, odnosno izdvajanja standardnog jezika. Odmah treba naglasiti da izdvajanje klasifikacionih kategorija „standardno“ i „nestandardno“ istovremeno znači i oštru diobu leksemске mase na te dvije kategorije. Naime, ovdje izdvojene kategorije nisu pretinci u koje bez ostatka moraju stati sve lekseme, nego njihovi atributi koji im se mogu pripisivati u većoj ili manjoj mjeri. Moguće je, na primjer, postaviti skalu vjerovatnoće od 0 (sasvim nevjerovatno) do 1 (sasvim izvjesno), unutar čega se odredi broj decimala do željene preciznosti. Onda se, u našem slučaju, za lekseme koje imaju atribut standardnosti viši od 0.7 uzme da su standardne, one sa atributom nižim od 0.3 da su nestandardne, a ostale su nemarkirane. Konkretna čin pripisivanja atributa leksemama poseban je, dakle, problem koji nije obavezno povezan sa izdvajanjem klasifikacionih kategorija.

Jasno se vidi da je ovdje markirana kategorija nestandardnost. Naime, i standardne i nemarkirane lekseme smatraju se ovjerenim za upotrebu u onim jezičkim varijetetima na koje se najčešće primjenjuje skupni naziv *standardni jezik*. Kako je ta grupa jezičkih varijeteta za lingviste bila uvijek od mnogo većeg interesa, podjela je sasvim razumljiva. A razumljiv je i veći interes: profesionalni obijač brava, da parafraziramo Zgustu (1971), zasigurno neće zavirivati u lingvističke radove da provjeri komunicira li sa svojim kolegama kako treba, dok bi to jedan pravnik ili ljekar morao činiti.

Početnih nekoliko nivoa raslojavanja one leksike koja ide u domen „standardnog jezika“ može se, za srpskohrvatski jezik, predstaviti sljedećim drve-
tom:

Kategorija 0 iz prikazanog drveća obuhvata takozvanu opšteupotrebnu leksiku. Radi se o, relativno rijetkim, leksemama koje nemaju ograničenja u upotrebi, dakle leksemama koje su potpuno nemarkirane. Takav je, na primjer, najveći dio veznika ili prijedloga: *a, i, do, sa, iz* itd., kao i dobar dio onog leksikona koji je naslijeđen iz praslovenske starine: *ruka, noga, grad, brat* i sl. Upravo, opšteupotrebna leksika i jeste ono osnovno leksičko jezgro relevantno (naravno, uz gramatičke pokazatelje) za izdvajanje posebnih jezika i jezičkih porodica.

U kategoriji 1, vremenska raslojenost obuhvata vrijednost istorizam – one lekseme koje upućuju na realije što danas više ne postoje. Dakle uzrok njihove markiranosti nije ni formalni, ni semasiološki, već onomasiološki. Klasičan primjer za taj leksički sloj jesu lekseme iz perioda u kojem je na većem dijelu srpskohrvatskog jezičkog područja vladala Otomanska imperija: *aga, beg, čitluk, harač* i sl. Ovaj leksički sloj treba razlikovati od arhaizama, koji se, pored toga što pripadaju nestandardnoj leksici, razlikuju i po tome što se njihova markiranost ostvaruje na formalnom i semasiološkom planu. O njima ćemo nešto kasnije, a koristan pregled razlika među tim dvama leksičkim slojevima može se naći kod M. Radović-Tešić (1982).

Druga vrijednost u kategoriji 1 jeste neologizam. Kriterijum markiranosti ovdje je period u kome je leksema ušla u leksički sistem datog jezika. U dobrom dijelu primjera ulazak lekseme u leksički sistem uslovljen je pojavljivanjem realije, ali ne i obavezno. Naime, neologizmi su one lekseme koje su „u novije

vrijeme“ ušle u leksički sistem. To o kojem se vremenskom periodu radi može da varira. Samim se tim neologizam mora shvatiti kao izrazito notacioni termin, prilagodljiv ne samo onome ko ga upotrebljava, nego i konkretnoj situaciji. Tako u jednoj prilici neologizmima možemo smatrati sve one lekseme koje su u leksički sistem ušle kao posljedica industrijske revolucije i tehničkog napretka od kraja prošlog vijeka naovamo: *avion*, *automobil*, *radio*, *podmornica*, *radar* i sl., dok se drugi put ta granica može postaviti na kraj drugog svjetskog rata, kako to čini Ćirilov (1982), pa su među „nove reči“ ubrojane: *penthous*, *laser*, *ro-kenrol* itd. Neologizam ne mora da bude povezan sa pojavljivanjem određene realije. Moguće je da se već postojeća realija počne zvati novim imenom, što je karakteristično, na primjer, za pomodnu upotrebu riječi engleskog porijekla, posebno vezanim za neokolonijski položaj bivših istočnoevropskih zemalja: *menadžer* za *upravnika*, *biznis* za *posao* i sl. Isto tako, moguće je da neologizam bude jedan smisao već postojeće lekseme, što je karakteristično za kreativnu upotrebu jezika, npr. *prenositi* u značenju 'pratiti određeni događaj TV ili radio-tehnikom', *primati* u značenju 'dobivati signal određene TV ili radio-stanice'.

Kategorija 2 podrazumijeva varijantsku raslojenost. Posebnog termina za lekseme raslojene po tom osnovu nema, a, barem za potrebe ove knjige, mogli bismo ih zvati *v a r i j a n t i z m i*. Najgrublja podjela leksičke mase po ovom principu podrazumijeva izdvajanje vrijednosti za srpsku i hrvatsku varijantu. Prve bismo mogli zvati *s e r b i z m i*, a druge *k r o a t i z m i*. Tako bi prva vrijednost bila pripisana npr. leksemama *hleb*, *voz*, *januar*, a druga leksemama *kruh*, *vlak*, *siječanj*. U većini slučajeva, kao što je vidljivo, razlika je formalna (razlikuje se oblik leksema), ali je moguće da se javi i semasiološka razlika: npr. *sat* = 'školski čas' (kroatizam) = '60 minuta' (serbizam). Neka manja količina oblika, npr. *lahak*, *babo*, *amidža* mogli bi se nazvati *b o š n j a k i z m i m a*.

Među varijantizme svakako spadaju lekseme koje se razlikuju na leksičkom planu. U zavisnosti od toga kako se postavi jezički sistem (da li se fonetska komponenta, odnosno morfološka komponenta uklapa u leksikon ili se javlja kao izdvojena), među varijantizme se mogu ubrojiti i lekseme koje se razlikuju na fonetskom, odnosno morfološkom planu: *gluv* – *gluh*, *opština* – *općina*; *autobuski* – *autobusni*, *definisati* – *definirati*.

Naravno, ovdje izdvojene kategorije odnose se na markiranje leksičke mase. Upotreba te leksičke mase formira izraze: pojedinačne i kolektivne, pa se u određenom izrazu mogu javiti ili samo kroatizmi ili samo serbizmi, no najčešće se upotrebljavaju oblici iz jedne i druge grupe. Naime, kako se pojedinac, pa i grupa, identifikuje po nizu osnova: nacionalnost, teritorijalna pripadnost, profesija, obrazovni stepen, socijalno porijeklo i sl., njegov se izraz i formira pod uticajem tih faktora, pa ti faktori i utiču na izbor leksema jedne ili druge varijante. Udio kroatizama biće nešto viši kod, na primjer, Srbina iz Zagreba, nego kod onoga iz Nikšića. U ovom je pogledu zanimljiv podatak da u istom kratkom tekstu (odrednica „Rudi Čajavec“, ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, JLZ, knj. 2, str.

516, Zagreb, 1956), Franjo Tuđman, u 1990-tim vođa jedne izrazito nacionalističke hrvatske stranke, upotrebljava tri serbizma (*bombardovanje*, *mobilisan*, *vazduhoplovstvo*), jedan kroatizam (*improvizirani*), dok su ostale lekseme ne-markirane. Konačno, kod srpskog Šekspira, Petra II Petrović Njegoša, nalazimo leksičke jedinice koje danas određujemo kao kroatizme – u čuvenom monologu igumana Stefana, majmun sebe gleda u *zrcalo*, a ne u *ogledalo*. Ovi su primjeri, nadamo se, dovoljno ilustrativni da pokažu kako markiranost u ovom smislu ne znači apsolutnu nemogućnost, odnosno izvjesnost pojavljivanja u nečijem izrazu, odnosno tekstu.

Kod nas je objavljeno nekoliko rječnika varijantizama: Guberina i Krstić 1940, Benešić 1937, Ćirilov 1989, Brodnjak, 1991, ali im treba pristupiti pažljivo, što zbog političkog ekstremizma (prvi rječnik), što zbog nedovoljne lingvističke spremne autora (pretposljednji) ili i jednog i drugog (posljednji).

Kategorija 3 obuhvata najviše vrijednosti. Funkcionalna raslojenost podrazumijeva sfere ljudske djelatnosti gdje se određena leksema može pojaviti, odnosno markiranost leksema prema tim sferama upotrebe.

Prva se vrijednost u toj kategoriji odnosi na oblast nauke. Lekseme markirane svojom vezanošću za tu sferu zovu se *t e r m i n i*, npr. *aminoglikozidi*, *superprovodnik*, *jon* itd. Ovim slojem leksikona bavi se terminologija, leksikološka disciplina sa visokim stepenom autonomije, pa će osobine termina i njihove razlike prema leksici raslojenoj po drugoj osnovi biti obrađena u dijelu o terminologiji.

Na istom mjestu govorićemo o nomenklature nazivima, leksemama vezanim za stručnu sferu upotrebe, koje označavaju konkretne predmete i aktivnosti unutar dane profesije npr. *krivi okasti ključ*, *dežura*, *presovanje* i sl.

Za slijedeću vrijednost i nema posebnog naziva, a ovdje bismo tu leksiku, vezanu za upotrebu u hobijima, mogli zvati *h o b i z m i*. Radi se o leksemama (ili njihovim značenjima) kao što su *serija* 'niz srodnih predmeta koji se skupljaju', *mijenjati* 'dobivati jedan za drugi predmet skupljanja', *kavez* i slično.

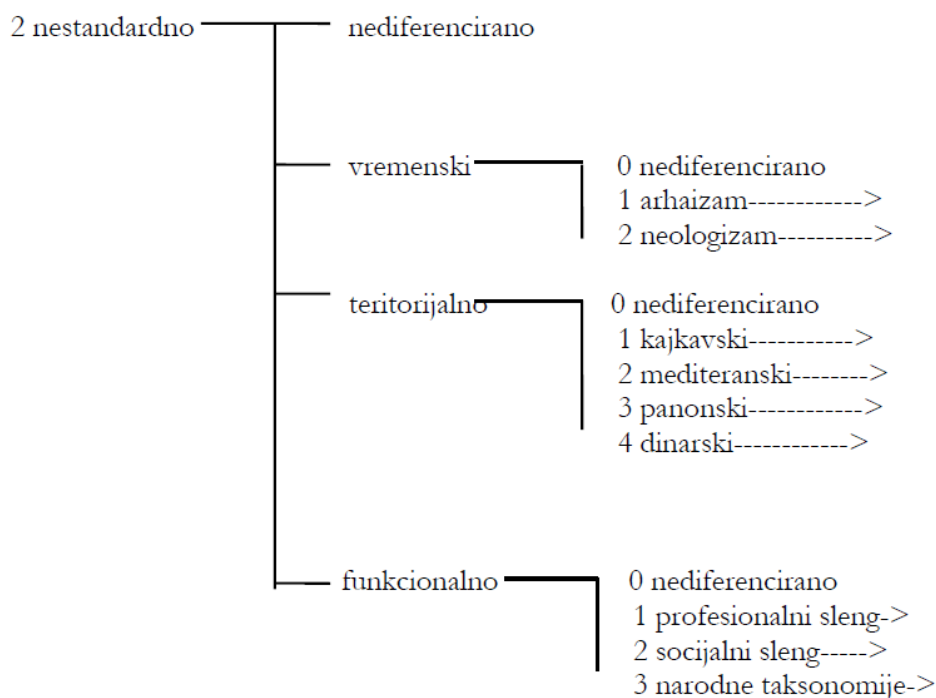
Leksiku vezanu za sferu igara možemo odrediti kao *l u d i z m e*, npr. *adut*, *kocka*, *gol*, *aut* i slično. Ludizme, kao i hobizme, mogli bismo, po osobinama samih leksema pridružiti kategoriji nomenklature naziva.

Ovdje su one izdvojene kao zasebne kategorije pošto smo pošli od određenja da se kategorija funkcionalne raslojenosti zasniva na vezanosti lekseme za određenu sferu upotrebe. Kako se sfere struke, hobija i igara međusobno bitno razlikuju (a samim se tim razlikuju i njihovi tekstovi) onda su i leksemama pripisane zasebne vrijednosti.

Posljednja vrijednost u kategoriji funkcionalnog raslojavanja jesu *a r t i z z m i*, leksika vezana za sferu upotrebe u umjetnosti. Najkarakterističniji za ovu kategoriju jesu poetizmi: *at* 'konj', *buj* 'bujanje', i sl. Artizme treba razlikovati od termina što se koriste u naukama koje proučavaju pojedine

umjetnosti, npr. u istoriji umjetnosti ili teoriji književnosti, i koji, naravno, potpadaju pod prvu vrijednost izdvojenu u kategoriji funkcionalnog raslojavanja. Među artizmima javljaju se i i n d i v i d u a l i z m i, lekseme čija je sfera upotrebe vezana za izraz samo jedne osobe ili izraza, i h a p a k s i, lekseme koje se sreću samo na jednom mjestu, odnosno imaju samo jednu potvrdu. Različitim individualizmima i hapaksima obiluje poezija naše međuratne avangarde. Recimo, leksema *barbarogenije* individualizam je karakterističan za stvaralaštvo Ljubomira Micića i izraz zenitizma, a kao primjer hapaksa mogu poslužiti lekseme *okolosek* ili *bulaznivo-smede*, potvrđene u pjesmi Dragana Aleksića BLASFEMIJA 60.

Početnih nekoliko nivoa hijerarhizacije nestandardne srpskohrvatske leksike izgleda ovako:

Prva vrijednost u ovoj kategoriji izdvojena je samo kao teorijska mogućnost. Teško bi bilo zamisliti lekseme koje bi bile obilježene samo time što pripadaju nestandardnoj leksici, a nerасlojene ni po kojoj od podređenih kategorija.

Kako smo već rekli, vremenska raslojenost u oblasti nestandardne leksike razlikuje se od one kod standardne. To se naročito odnosi na arhaizme. Tu se radi o obilježenosti forme – element zbiljnosti i dalje postoji, ali se forma lekseme koja na njega upućuje više ne smatra aktuelnom: *vejka* 'grana', *Moskov* 'Rus' i sl., a moguća je i semasiološka markiranost, npr. *opomena* 'sjećanje'. Slično kao kod varijantskog raslojavanja i ovdje se u arhaizme mogu ubrojati i one

lekseme čija je obilježenaost ne leksička, nego morfološka ili fonološka: *vozdig-nuti se*, *namerenije* i slično.

Za n e s t a n d a r d n e n e o l o g i z m e, npr. *treba* 'djevojka', *drot* 'milioner' (leksema u cjelini je neologizam); *mečka* 'automobil marke mercedes', *mrak* 'dobro' (neologizam je smisao) važi sve ono što je rečeno za standardne. Razlika je jedino u tome kojoj široj kategoriji (standardno/neraslojeno: nestandardno) pripadaju.

U kategoriji teritorijalnog raslojavanja, leksemama se obično pripisuju nazivi d i j a l e k t i z a m, r e g i o n a l i z a m, p r o v i n c i j a l i z a m ili l o k a l i z a m. Četiri vrijednosti što su izdvojene na najvišem nivou unekoliko se preklapaju sa srpskohrvatskim dijalektima, ali se ne radi o podudaranju. Slojevi u leksici ne prate pretežno gramatičke različitosti dijalekata, nego su proizvod različitih civilizacijskih krugova i uticaja.

U prvu kategoriju spadaće k a j k a v i z m i. Tu se leksički sloj podudara sa dijalektom, mada ne i obavezno u svakom slučaju: *raca* 'patka', *pura* 'ćurka', *norec* 'ludak', i slično. I ovdje se, u zavisnosti od postavljenog modela jezika, mogu uvrstiti i morfološki ili fonološki obilježene lekseme *sudec*, *vura* itd.

M e d i t e r a n i z m i su u najvećoj mjeri čakavizmi, ali se javljaju i u onim primorskim oblastima gdje se govori štokavskim dijalektom: *peškarija* 'ribarnica', *đardin* 'vrt', *riva* 'pristanište i šetalište' i sl. Radi se uglavnom o romanizmima. I ovdje je moguće svrstati fonološki i morfološki obilježene lekseme: *jubav*, *crikva*, *maška* itd.

D i n a r i z m i su prvenstveno obilježeni leksikom orijentalnog porijekla, koja ide od one širokog raspona, što se koristi i izvan dinarskog pojasa, npr. *pendžer*, *avlija* i sl, do one koja se koristi samo kod stanovnika dinarskog pojasa islamske vjeroispovijesti *dunjaluk* 'svijet', *insan* 'čovjek', *hajvan* 'stoka'. Naravno, sloj orijentalizama nije i jedini koji karakterizuje dinarsku oblast. Tu su i lekseme što se upotrebljavaju u zanimanjima karakterističnim za tu oblast, npr. nomadsko stočarstvo, koji su, ako ih odredimo po porijeklu, uglavnom k a r p a t i z m i.

P a n o n i z m i su, slično prethodnoj kategoriji, obilježeni leksemama stranog porijekla, ovaj put u n g a r i z m i m a, npr. *falat* 'komad', *baka* 'prostojnik', što je i razumljivo s obzirom na geografske i istorijske okolnosti, ali je i tu karakteristična leksika pojedinih zanimanja, npr. *alaska*.

Naravno, kategorije r o m a n i z a m, o r i j e n t a l i z a m i u n g a r i z a m izdvojene su po kriterijumu porijekla i nemaju ništa sa kriterijumima koji su ovdje postavljeni. O njima će biti riječi u dijelu o razvoju leksikona.

Tradicionalno se funkcionalno raslojenoj nestandardnoj leksici pripisuju nazivi a r g o t i z a m i ž a r g o n i z a m. Odnedavno, u upotrebi je i određenje s l e n g. Ovdje stvari postavljamo nešto drukčije. Izdvajanje p r o f e s i o n a l i z a m a (sfera profesionalnog slenga) i ž a r g o n i z a m a (sfera

socijalnog slenga) sasvim je jasna. Treba jedino objasniti izdvajanje *n a r o d - n i h t a k s o n o m i j a*. U tu kategoriju spada leksika koja nije u upotrebi neke profesije, ni određene društvene grupe, nego se vezuje za opšti svakodnevni život, prvenstveno kuću i pokućstvo.

P r o f e s i o n a l i z m e treba razlikovati od stručnih naziva i naučnih termina. Ovdje se radi o nestandardnoj leksici koju koriste pripadnici određenih profesija, prvenstveno zanata, npr. *kolben* 'klip', *gumigeleng* 'gumeni zglob' itd. (leksema u cjelini je profesionalizam), *variti* 'zavarivati' (samo je jedno nježno značenje profesionalizam).

Ž a r g o n i z m e i *a r g o t i z m e* ovdje dajemo zajedno, jer se u oba slučaja radi o leksici koja je valentna prema upotrebi u određenim društvenim grupama. Struktura tih grupa i funkcionisanje jezika, pa time i leksike u njima, više je sociološki nego lingvistički problem. U prvom se slučaju, kod *ž a r g o n i z a m a*, radi o širim grupama bez vrednosnog predznaka i „javnim“ funkcionisanjem jezika, prvenstveno za identifikaciju, npr. kod studenata, đaka, omladine uopšte: *profa(n)* 'profesor', *mrak*, *superiška* 'nešto dobro' (lekseme su žargonizmi u cjelini), *ubiti* 'dobiti prolaznu ocjenu', npr. *ubiti dvojku*, *popiti* 'dobiti neprolaznu ocjenu' (samo je značenje žargonizam). Nasuprot tome, *a r g o t i z m i* se upotrebljavaju u zatvorenim grupama sa negativnim vrednosnim predznakom i „tajnim“ funkcionisanjem jezika, prvenstveno radi prikriivanja komunikacije od drugih, npr. kod kriminalaca: *drot* 'milicioner', *murija* 'milicijska kola ili stanica' (leksema u cjelini), *uslov* 'uslovna kazna' (značenje).

Lekseme iz oblasti narodnih taksonomija možemo zvati *p o p u l i z m i m a*. Kao što smo već rekli, prvenstveno ih obilježavaju lekseme iz sfera kuće i pokućstva: *store* 'zavjese', *vimati* 'čistiti deterdžentom Vim ili drugim deterdžentom tog tipa', i sl, mada je karakteristična i leksika iz drugih sfera upotrebe, npr. vožnje automobila: *felna*, *felga* 'dio točka na koji se natiče guma, naplatak', *šoferšajbn(n)a* 'prednje vjetrobransko staklo' itd. I kod populizama je moguće da obilježeno bude samo jedno značenje, npr. *uraditi* 'pospremiti', npr. *uraditi sobu*.

I u oblasti nerasklojene i standardne, kao i u oblasti nestandardne leksike, vrijednosti koje obilježavaju tip raslojenosti treba razumjeti kao atribut, a ne kao predikate leksema. Samim tim ostavljena je mogućnost da leksema ima više atributa. Tako je, na primjer, *skener* neologizam i medicinski termin, *stanica* 'čelija' kroatizam i biološki termin, *limunka* 'grejpfrut' neologizam, kroatizam i biološki termin; *mrak* 'nešto dobro' je neologizam i žargonizam, *kadija* 'sudija' arhaizam i dinarizam, *kolbenringa* 'klipni prsten, karika' arhaizam i profesionalizam. Dakle, ako se vrijednost shvate kao atributi, otvorena je mogućnost za sve kombinacije unutar nerasklojene i standardne, s jedne, te nestandardne leksike s druge strane.

Literatura

- Benešić, Julije. *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*. Warszawa, Instytut wydawniczy 'Biblioteka polska', Zakładna tiskara Narodnih novina w Zagrzebu, 1937, sadrži dif. srp.-hrv. rječnik, str. 233–278.
- Brodnjak, Vladimir. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb, Školske novine, 1991, XV + 640 str.
- Ćirilov, Jovan. *Hrvatsko-srpski rječnik inačica. Srpsko-hrvatski rečnik varijanti*. Beograd, Stilos, 1989, str. 180.
- Ćirilov, Jovan. *Rečnik novih reči*. Beograd, Bigz, 1982.
- Guberina, Petar; Krno Krstić. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb, Matica hrvatska, 1940, 217 str., reprint Mainz, 1977, sadrži dif. srp.-hrv. rječnik, str. 89–217.
- Fasold, Ralph. *The Sociolinguistics of Language*. Basil Blackwell, Oxford, 1990.
- Hartmann, R. R. K. (ed). *Lexicography: Principles and Practice*. Accademic Press, London, 1983.
- Hartmann, R. R. K. *Lexeter 83 Proceedings*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1984.
- Jackson, Howard. *Words, meaning and vocabulary : an introduction to modern English lexicology*. Cassell, London – New York, 2000.
- Lipka, Leonhard. *An Outline of English Lexicology, Lexical Structure, Word Semantics and Word Formation*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1990.
- Preston, Denis. Fifty Some-Odd Categories of Lexical Variation. in: *International Journal of the Sociology of Language* 57 (1986) 9–47.
- Radović-Tešić, Milica. *Arhaizmi i njihova obrada u Rečniku SANU*. In: *Lek* 82, str. 257–262.
- Radovanović, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad, 1986.
- Ricken, Ulrich. *Französische Lexikologie*. VFB, Leipzig, 1983.
- Розенталь, Д. Е. *Практическая стилистика русского языка*, Высшая школа, Москва, 1987.
- Šipka, Danko. Usage Labels Network: An Approach to Lexical Variation. *Linguistica* XXXIV (1994), p. 31–42.
- Welke, Klaus; Renate Neurath (Hg.). *Lexikologie und Lexikographie. AWDDR, Linguistische Studien A 160*, Berlin, 1987.
- Thieberger, Richard. *Stilkunde*. Verlag Peter Lang AG, Bern, 1988.
- Zgusta, Ladislav. *Manual of Lexicography*. Mouton, The Hague, 1971 (= Priručnik leksikografije. Svjetlost, Sarajevo, 1991).

Šipka 2005²: Šipka, Danko. LEKSIČKO RASLOJAVANJE ZAVISNO OD KONTEKSTA: PRIJEDLOG MODELA. – In: Šipka, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. – Novi Sad: Matica srpska. – S. 64–74. [Rad za ovaj zbornik je djelimično modificovan.]

Miloš Okuka
[rod. 1944]

Sukobi i razgraničavanja
[2006]

6.1 Teorije o srpskom jeziku

Nakon dramatičnih teritorijalnih, društveno-ekonomskih, političkih i etničkih promjena na srpskim jezičkim prostorima od 90-ih godina 20. vijeka do danas došlo je i do redefinisanja statusa srpskog jezika kao standardno-jezičkog idioma i njegova položaja u širem jezičkom regionu i slavistici. U srbistici danas postoje sljedeći sociolingvistički pristupi srpskom standardnom (književnom) jeziku:

A. Prvi teorijski model

Srpski književni jezik pokriva s v e teritorije na kojima su živjeli, i na kojima danas žive, s v i Srbi bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost. On predstavlja tzv. „srpski jezički i etnički komonvelt“ i služi kao komunikativno sredstvo između Srba koji se tako danas osjećaju i zovu i etničkih Srba koji se više tako ne osjećaju i ne zovu, između Srba u etničkom i Srba u nacionalnom smislu, bez obzira na vjeru, stepen nacionalnog osjećanja, bez obzira na državu u kojoj žive i na državnu ideju za koju se vezuju. Srpski jezik je određen svojim svesrpsstvom. On živi pod srpskim i nesrpskim imenima. Nesrbi ili odrođeni Srbi su preuzeli srpski književni jezik od svojih pradjedova Srba, prigrabili ga pod svojim imenom i nagrdili ga novim jezičkim obilježjima.¹

a.1. Ovaj teorijski model – po kome su s v i štokavci Srbi, čakavci Hrvati, a kajkavci Slovinji – bazira se na slavističkom učenju iz prve polovine 19. vijeka, koji su razradili Jozef Dobrovski, Pavel Jozef Šafarik i, najpotpunije, Vuk Stefanović Karadžić u svom spisu SRBI SVI I SVUDA, napisanom 1836, a objavljenom 1849. godine. Iza ovoga modela stoji i tzv. Pokret za obnovu srbistike, formiran krajem 1997. godine sa sjedištem u Prištini i Novom Sadu, čiji je osnovni cilj konstituisanje nacionalne srpske filologije na principima panserbističkog učenja. Pokret je u svom novopokrenutom časopisu SRBISTIKA. SERBICA (1/1998: 53–68) objelodanio i PLATFORMU ZA OBNOVU SRBISTIKE i MEMOAR O UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, SRPSKE KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI. A u cilju da se i svjetskoj javnosti pruži potpunija istina o srpskom jeziku na temelju ove teorije, Pokret je inicirao i izradio SLOVO O SRPSKOM JEZIKU, koji su potpisali 15 srpskih filo-

¹ Marojević 1991; Milosavljević 1997a; Milosavljević 1997b; Lalović 1997; Marojević 1998; Slovo 1998.

loga i književnika. SLOVO je objavljeno u ljeto 1998. godine u Beogradu na srpskom, ruskom, engleskom, francuskom, njemačkom i poljskom jeziku i u dva nastavka preštampano u najvećem srpskom dnevnom listu, POLITIKA.² Za Srbe i njihovu današnju jezičku situaciju u SLOVU se, između ostalog, kaže sljedeće:

Srbi su južnoslovenski narod pravoslavne, katoličke i muslimanske veroispovesti koji govore srpskim narodnim jezikom. Sa etničkim granicama srpskoga naroda podudaraju se jezičke granice srpskog jezika (štokavskog narečja). Taj se jezik nazivao ne samo *srpski* nego i *slovenski*, *slavenosrpski*, *ilirski*, *dalmatinski*, *dubrovački*, *bosanski*, *slavonski*, *hrvatski*, *naš jezik* itd... Srbi pravoslavne veroispovesti (u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj, kao i u Slavoniji i Srpskoj Krajini i drugde u svetu), bez obzira na to da li se služe ijekavskom ili ekavskom izgovornom varijantom, da li pišu ćirilicom ili latinicom, svoj književni jezik zovu *srpski* (*književni*) *jezik* [...] Srbi katoličke verske pripadnosti služe se ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika (ijekavskog i jekavskog izgovora) i uglavnom latiničkim pismom uz neke veštački nastale kovanice i niz leksičkih i onomastičkih pozajmica proisteklih iz latinskog jezičkog posredništva. Ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika služe se i etnički Hrvati (čakavci) i žitelji istorijskog Slovinja (kajkavci, koji se danas takođe zovu Hrvatima), ali njima taj jezik nije maternji. Evidentan je, prema tome, nesklad između formalnog imena „*hrvatskog književnog jezika*“ i stvarne etničke pripadnosti. Takozvani hrvatski književni jezik jeste zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika [...] Srbi islamske verske pripadnosti služe se ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika, uz neznan broj reči orijentalnog porekla pomoću kojih žele da naglase kulturnu posebnost, ali svoju varijantu književnog jezika (od poslednje decenije XX veka) etnički netačno nazivaju „*bosanski književni jezik*“. S obzirom na nesklad između formalnog imena i stvarne pripadnosti, takozvani, „*bosanski književni jezik*“ jeste sarajevsko varijanta srpskog književnog jezika).³

a.2. U skladu sa ovim teorijskim shvatanjima dato je i lingvističko određenje srpskog jezika kao praslovenskog dijalekta i kao slovenskog jezika, te dijahrona i sinhrona klasifikacija književnih jezika srpske kulture.⁴ Tako se izdvajaju sljedeći srpski književni jezici: 1. staroslovenski književni jezik, 2. latinski jezik kao književni jezik srpske kulture, 3. srpsko-ćirilički književni jezik ranog srednjeg vijeka, 4. srpsko-latinički književni jezik poznog srednjeg vijeka, 5. arapski jezik kao književni jezik srpske kulture, 6. ruski jezik kao književni jezik srpske kulture, 7. slavenosrpski književni jezik i 8. savremeni srpski književni jezik. Ovaj posljednji tip književnog jezika čine: a) izgovorne varijante

² RAVNOPRAVNOST EKAVICE I IJEKAVICE. *Politika*, 1. 8. 1998; I ĆIRILICA I LATINICA. *Politika*, 8. 8. 1988.

1998. Na ove napise je reagovao Odbor za standardizaciju srpskog jezika, pod naslovom U ODBRANU DOSTOJANSTVA SRPSKE NAUKE, *Politika*, 15. 8. 1988.

³ Slovo 1998: 8, 11.

⁴ Marojević 1998.

(ijekavska i ekavska), b) pismene varijante (ijekavska, ekavska i jatovska) i c) konfesionalne varijante (pravoslavna, katolička i islamska).

B. Drugi teorijski model

Srpski standardni jezik je po raspadu srpsko-hrvatske jezičke zajednice (p)ostao ono što je omeđeno e k a v s k o m izgovornom varijantom i ono što je svedeno na Beograd i Novi Sad kao njegove kulturne centre.⁵ Time je, prema ovom shvatanju, nakon duge varijantske egzistencije i jezičke dvogubosti temeljene na jatovskoj podvojenosti izvršeno unificiranje srpskog književnog jezika i sa stanovišta izgovora (ekavski) i sa stanovišta pisma (ćirilica). S tim u vezi u srpskoj filologiji sve više dobijaju na značaju i termini (koji su inače već duže u upotrebi u radovima pojedinih srbista): *srpski jezički istok*, *beogradski jezički uzus*, *srpski jezik onakav kakav se upotrebljava u Srbiji*, *jedinstveni srpski jezik* i dr.

b.1. Ovo učenje se počinje u slavistici prihvatati kao nedvojbeno zbilja: sve što je napisano ćirilicom i ekavskim izgovorom pripada srpskom književnom jeziku, a sve što je napisano latinicom i ijekavskim izgovorom pripada hrvatskom književnom jeziku. Ta „zbilja“ se ne pohranjuje samo u radovima pojedinih slavista nego i u jezičkoj svijesti stranaca, koji su dojučerašnje jezičke priručnike i dvojezične srpsko-hrvatske rječnike ijekavskog izgovora, uglavnom bez ikakvih sadržajnih promjena, preko noći dobili sa hrvatskim imenom.⁶

Koliko je ovo učenje bilo i instrumentalizovano u srpskoj sredini, pokazuje i bučno i nacionalno-egzaltirano zahtijevanje za obnovom iskonskog srpstva na ekavskom književnom nasljeđu i na ćirilici te traženje, ili bar priželjkivanje, od Crne Gore, dojučerašnje najsrpskije srpske zemlje, da se i ona – nakon velikog historijskog opredjeljenja bosanskih Srba za ekavicu – konačno, i jednom za svagda, opredijeli kojem će se „privoleti carstvu“.⁷

b.2. Ovaj teorijski model, propagiran u srpskoj sredini iz Beograda i Novog Sada, pokušali su da primijene u praksi bosanskohercegovački Srbi u toku žestokog rata u Bosni i Hercegovini, određivši 1993. godine ekavski tip srpskog književnog jezika umjesto izvornog ijekavskog kao oficijelni jezik u sredstvima javnog informisanja, izdavaštvu, sudstvu, državnoj administraciji i školstvu u novoformiranoj Republici Srpskoj na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ta je odluka u srpskoj kulturnoj sredini naišla na odobravanje, na jednoj, i na žestoko od-

⁵ Brozović 1992; Brozović 1997; Kačić 1995; Pohl 1996; Pranjković 1997; R. Bońkowski, *PRÓBY RÓŻNICOWANIA JĘZYKA „SERBSKO-CHORWACKIEGO” NA PRZYKŁADZIE JĘZYKA BOŚNIAKÓW*. E. Tokarza (ed.), *Język wobec przemian kultury*, Katowice 1997: 61.

⁶ Up. npr. izdanja Langensajda [Langenscheidt] iz Berlina i Minhena [München].

⁷ Ivić, P. (u zborniku *SRPSKO PITANJE DANAS*), 1994: 39.

bijanje, na drugoj strani.⁸ Pripadnici prvog tabora su, potpomognuti državnim medijima, stavili sebi u zadatak da, sve pod plaštom s r p s k o g j e z i č - k o g j e d i n s t v a , protjeraju ijekavicu iz književnojezičke upotrebe i unificiraju srpski standardni jezik, a drugi su ustali protiv te unifikacije. Oni koji su tvrdili da „valja očekivati da će jezički razvoj pre ići ka ujednačavanju standardnojezičkog izraza nego ka održavanju dvostrukosti“⁹ potpuno su izgubili iz vida istorijske, kulturološke, sociolingvističke i psiholingvističke faktore koji vladaju u jednoj društvenoj i jezičkoj zajednici. Njih je demantovala, u stvari, sama srpska jezička stvarnost: bosanskohercegovački Srbi su se naime i dalje, pored ekavice (na kojoj su, naravno, mucali), služili svojom izvornom književnom ijekavicom i sa postepenim oslobađanjem iz stega nacionalističkog režima u ljeto 1998. napokon se oduprli oktroisanom nametanju nematernje izgovorne varijante književnog jezika, kada su i zvanično djelomično suspendovali ranije državne uredbe o jeziku i vratili se izvornoj ijekavici.¹⁰

C. Treći teorijski model

Srpski književni jezik nije nastao radikalnim raskidom sa slavenosrpskom tradicijom nego je proizvod kontinuiranog posrbljavanja te tradicije. Prema tome Vuk Stefanović Karadžić i nije tvorac srpskog književnog jezika nego je on samo jedan od srpskih spisatelja iz 19. vijeka koji se

[...] uklopio u već postojeći proces posrbljavanja slavenosrpskog jezika, u proces koji je postojao i pre Vuka a koji je nastavio da postoji i posle Vukove pojave. Time je Vuk Karadžić svojim radom postao deo ovog procesa, deo jednog dugotrajnog kontinuiteta koji je od početka svoga evolutivno težio ka srpskom književnom jeziku na narodnoj osnovi.

A kao „neposredan i vrlo značajan rezultat pomenutog dugotrajnog procesa srbizacije slavenosrpskog jezika stvoren je i stabilizovan kod Srba ekavski izgovor savremenog srpskog književnog jezika“.¹¹

⁸ Ijekavica 1994; Bugarski 1995, Ivić, P. 1993; Ekmečić 1993; Zbiljić 1994; Kovačević 1997.

1997; Lalović 1997, Okuka 1998, up. Pogl. 5.7.

⁹ Petrović 1996b: 98.

¹⁰ Pobornici ujedinenja srpskog jezičkog standarda, međutim, ne odustaju od svojih zamisli. Istina, u novije vrijeme oni propagiraju tzv. *evolutivnu ekavizaciju jezičkog standarda* (Brborić 1998: 4). U Republici Srpskoj lingvisti i nastavnici srpskog jezika bili su protiv nametanja ekavice. Zanimljivo je, međutim, da Milorad Telebak u rubrici o jeziku u GLASU SRPSKOM, koju je vodio od 1993. do 1995, osuđuje prelazak sredstava javnog informisanja sa ijekavice na ekavicu, nazivajući taj čin štetnim, a kasnije, pod uticajem Brborićevim, mijenja mišljenje, ističući da „dvojstvo nije jedinstvo“ (GOVORIMO SRPSKI. S LAKOĆOM DO JEZIČKE KULTURE, Banjaluka – Priština, 1998: 12).

¹¹ Mladenović 1993: 81.; up. i njegov rad SLAVENOSRPSKI KNJIŽEVNI JEZIK – POČECI I RAZVOJ, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXXVIII/2, 1995: 103–117, gdje se

c.1. Ovaj teorijski model ne uzima u obzir ijekavski izgovor srpskog standardnog jezika niti se njime bavi. To „prešućivanje“ jednog nezaobilaznog srpskog književnog nasljeđa dio je antivukovskih stavova u srpskoj filologiji, koji se mogu – u početku stidljivo, a potom otvorenije – pratiti još od 70-tih godina 20. vijeka.¹² Ti su stavovi osobito bili izraženi na Drugom kongresu srpskih intelektualaca, održanom u Beogradu 1994. godine, koji je bio posvećen državnom, duhovnom i jezičkom jedinstvu Srba. I u uvodnom referatu AKTUELNI TRE-NUTAK SRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA tako se indirektno zamjera Vuku što nije ukinuo ijekavsko-ekavsko dvojstvo u srpskom književnom jeziku. Na drugoj strani se – mada sofistički uvijeno – u njemu traži srpsko duhovno i jezičko jedinstvo usvajanjem ekavice kao zajedničkog standardnojezičkog izgovora svih Srba.¹³

c.2. Ovaj teorijski model implicitno poriče i postojanje srpskohrvatskog standardnog jezika kao zajedničkog jezika Srba i Hrvata i uklapa se u ona shvatanja u srbistici koja nastoje da dokažu da se kod srpskohrvatskog jezika čak „ne može govoriti o procesu varijantskog raslojavanja, već o varijantama kao entitetima, koji su, svaki za sebe, postojali i prije formiranja zajedničkog jezičkog standarda“.¹⁴

D. Četvrti teorijski model

Srpski jezik pokriva samo dio teritorije današnje Srbije, njen ekavski, istočni i sjeverni dio. Ijekavske teritorije u istočnoj Hercegovini do Neretve, istočnoj Bosni do Sarajeva, u Crnoj Gori, Sandžaku i zapadnoj Srbiji pripadaju crnogorskom jeziku, kojim govore Crnogorci, samosvojan, autohton i najstariji južnoslovenski narod koji se doselio iz svoje prapostojbine na teritoriji Istočne Njemačke (Polablje-Pomorje). Osnovicu srpskog književnog jezika čini, prema tome, ne srpska nego crnogorska gramatička struktura. Srpska ekspanzionistička politika i standardnojezička norma je „od crnogorskog naroda i jezika otuđena, izmještena iz njihova organizma i pomjerena u imaginarni, nepostojeći južnoslovenski štokavski ‘srpski/srpskohrvatski’ narod i jezik“. Rezultat toga procesa jeste taj da su Crnogorci „jezik dali drugima i ostali bez njega“.¹⁵

ponovo zastupa ovo mišljenje, istina u nešto blažoj formi kad je riječ o Vukovom mjestu u usvajanju narodnog jezika kod Srba.

¹² Kovačević 1997: 65–66. Brborić 1998: 3.

¹³ Ivić, P 1994: 37–38, up. Pogl. 5.7.

¹⁴ Šipka 1993: 87. Drugi i treći teorijski model su donekle komplementarni, osobito kad su u pitanju odnosi srpskog standardnog jezika i hrvatskog standardnog jezika, odnosno jezičkog obilježja na osnovu kojeg se tobože razlikuju ta dva gotovo identična standardna jezika, zamjene staroga glasa „jata“. Iako su hrvatski filolozi ranije poricali zamjenu „jata“ kao diferencijalno obilježje „varijanata hrvatskosrpskog jezika“ (Brozović 1970: 37), danas se ono uzima kao o s n o v n o i n a j v a Ź n i j e obilježje na osnovu kojeg se prepoznaju srpski i hrvatski jezik (Brozović 1992; Brozović 1997; Kačić 1995; Pranjković 1997).

¹⁵ Nikčević 1993: 11–12, 27, up. Pogl. 5.11.

d.1. Prema ovoj teoriji Vuk Stefanović Karadžić je pravila za srpski jezik izveo iz crnogorskog jezika, čije

povijesno razdoblje traje od 9. stoljeća do danas. U tome viševjekovnom razdoblju formirali su se i razvijali Dukljani kao autohton ranosrednjovjekovni narod i poslije 1042. godine nastavili da se uobličavaju Zečani, odnosno od druge polovine XV vijeka Crnogorci kao samostalan narod i od kraja tog vijeka crnogorska nacija.

Njihov jezik je jedan od direktnih potomaka praslovenskog jezika, koji ima odgovarajuće odlike verifikovane „u venetskome jeziku kao do sada najstarijem otkrivenome prototipu praslovenskog jezika, direktnom pretku slovenačkog jezika, zabilježenom venetskim pismom na atestinskim gramatikalnim tablicama u sjevernoj Italiji i u drugim spomenicima“.¹⁶

d.2. Ova teorija ima za cilj da podupre tzv. crnogorske etnogenezičare i da se oštro suprotstavi drugom crnogorskom duhovnom lageru, tzv. srbofilima, koji se međusobno trve prije svega u pitanjima o statusu crnogorske nacije, kosovskom mitu, odnosu prema srpskoj istoriji i književnosti i o položaju srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori.¹⁷

E . P e t i t e o r i j s k i m o d e l

Srpski standardni jezik je neorganski idiom koji se temelji na Vuk-Daničićevom gramatičkom modelu i na istoriji srpske kulture koja ga određuje i definiše; na Vuk-Novakovićevoj izgovornoj dvojnosti „jata“; morfofonološkom pravopisu i grafijskoj diglosiji (ćirilica i latinica, sa prevlašću ćiriličkog pisma). To je idiom koji je u svojoj standardizaciji prošao faze integracije, varijacije, polarizacije, dezintegracije i promocije.¹⁸ Preciznije rečeno, pod i n t e g r a c i j o m se podrazumijeva: „inaugurisanje novoštokavskog standarda (1. pol. 19. v.)“, pod v a r i j a c i j o m – „inaugurisanje urbano-regionalnih uzusa u rang prestižnih standarda (2. pol. 19. v.)“, pod p o l a r i z a c i j o m – „inaugurisanje teritorijalnih/nacionalnih varijanata standarda (od poč. 20. v. do kraja 60-ih g.)“, pod d e z i n t e g r a c i j o m – „inaugurisanje varijanata u rang pres-

¹⁶ Nikčević 1993: 43, 21.

¹⁷ Okuka 1998. Ova teorija u posljednje vrijeme, osobito nakon zaoštrenih srpsko-crno-gorskih političkih i ekonomskih odnosa, ima sve više pristalica u Crnoj Gori. Godine 1994. je objavljena i DEKLARACIJA CRNOGORSKOG P.E.N. CENTRA O USTAVNOM POLOŽAJU CRNOGORSKOG JEZIKA. pod nazivom Jezik kao domovina, u kojoj se od crnogorskih vlasti traži da se u Crnoj Gori oficijelno sankcionira naziv *crnogorski jezik* umjesto naziva *srpski jezik* (up. kod Spagińska-Pruszk 1997: 62, te Pogl. 5.11); up. i Pogl. 6.4.

¹⁸ Radovanović 1996a; Radovanović 1996b, Ivić/Klajn/Pešikan/Brborić 1991; Bugarski 1995; Čupić/Fekete/Terzić 1996; Stanojčić/Popović 1996; Simić/Stanojčić/ Ostojčić/Čorić/Kovačević 1993; Pešikan/Jerković/Pižurica 1994; Ivić, P. 1997; Rehder 1998; Okuka 1999.

tižnih standarda (70-ih i 80-ih g. 20. v.)“ i pod p r o m o c i j o m – „inaugurisanje odelitih standardnih jezika (90-ih g. 20. v.)“.¹⁹

*

U srbistici dosad nije postignut potpuna saglasnost o ovim teorijskim modelima o srpskom standardnom jeziku. Srbistika, naime, još nije određenije definisala sociolingvistički status srpskog standardnog jezika u novim sociolingvističkim i političkim uslovima u kojima se danas nalazi srpski narod, uzimajući u obzir prirodu i funkciju standardnog jezika kao modernog sredstva komunikacije u određenom društvu ili društvima, državi ili državama. Srbistika se tako na kraju jednog vijeka i na početku drugoga našla na sudbonosnoj raskrsnici: kako se osloboditi mitova i mitologizirane prošlosti i sadašnjosti, na jednoj strani, i kako prevladati dvije dijametralno suprotne struje u jeziku i jezičkoj politici, destandardizaciju i unifikaciju, separatizam i unitarizam, na drugoj strani. Odluka da se osnuje zajednički odbor za standardizaciju srpskog jezika i da se zajedničkim snagama pristupi rješavanju svih standardnojezičkih problema i otvorenih pitanja u srpskoj filologiji i u srpskoj jezičkoj praksi pokazala se j e d i n o ispravnom i razumnom. Prvi rezultati rada toga odbora, saopšteni u časopisu JEZIK DANAS (5/1998: 1–8), nisu dali baš nadu velikom optimizmu: opet se djelimično pošlo od ustaljenih normativističkih i unitarističkih pozicija, sa poznatim floskulama o svojatanju i o preuzimanju jezika, na jednoj strani, i od toga da se jezik (u smislu l a n g a g e) sastoji samo od l a n g u e i p a r o l l e, na drugoj strani. Tako se zanemaruje činjenica da svijet srpskog standardnog jezika, kao i svakog standardnog jezika, čine i drugi sastavni dijelovi: kompleksan i heterogen sistem jezičkih stavova govornika, tj. pojave i realizacije kojima govornici svoj jezik lično doživljavaju i proživljavaju. Tu se misli prije svega na dvije suprotnosti: na racionalne i etičke stavove i na neracionalne, afektivne i nacionalne (i nacionalističke) stavove.²⁰ Njihova struktura i unutrašnja hijerarhija nije čak ni u jednoj zajednici jedinstvena, a kamoli u zajednicama koje opslužuje srpski standardni jezik. To znači da se srpski standardni jezik ne može posmatrati samo kao spoljašnji objekt koji opslužuje određenu zajednicu nego i kao instrument koji opslužuje konkretne ljude (narod ili narode) te zajednice, koji je sastavni dio njihovog bića i bitka. Iz toga slijedi da govornici srpskog jezika ni u kom slučaju nisu indiferentni prema svom jeziku, nego da ga emocionalno doživljavaju i da se u izgradnji, primjeni i razvoju jezika potvrđuju sve različite njihove osobnosti, sposobnosti i nesposobnosti, privrženosti i odbojnosti, navike, racionalna i afektivna stanja.

Kako, dakle, funkcioniše srpski standardni jezik?

¹⁹ Radovanović 1996a: 16; Radovanović 1996b: 365.

²⁰ Beneš 1997: 204.

Srpski standardni jezik danas funkcioniše kao složen standardnojezički idiom koji opslužuje više nacija (Srbe i Crnogorce) i, sa današnjeg stanovišta, nacionalnih manjina u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj (Hrvate, Bunjevce, Muslimane-Bošnjake i Jevreje). Istovremeno srpski standardni jezik služi kao komunikativno sredstvo između slovenskog i neslovenskog stanovništva tzv. treće Jugoslavije, bez obzira na to da li oni imaju ili nemaju svog posebnog nacionalnog jezika (npr. Romi, Vlasi i druge nacionalne i etničke skupine na područjima gdje je u upotrebi srpski jezik, naročito u Vojvodini i na Kosovu i Metohiji), i kao spona – putem ijekavske varijante sa sličnim, preko 90% identičnim, hrvatskim standardnojezičkim idiomom i sa u najnovije vrijeme proglašenim bosanskim (bošnjačkim) standardnojezičkim idiomom, koji se, i nakon oficijelno provedenih čišćenja srpskih jezičkih elemenata u njemu, od srpskoga minimalno razlikuje. Kao oficijelni jezik srpski jezik se upotrebljava u tri državne zajednice: Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj, od kojih prve dvije sačinjavaju jednu labavu federaciju (bolje bi bilo reći konfederaciju), a treća jedinica je dio jedne druge, ne baš jasno definisane konfederacije (bolje bi bilo reći unije) kao njen sastavni državni entitet nasuprot bošnjačko-hrvatskoj federaciji. Uz bosanski (bošnjački) i hrvatski jezik, srpski jezik se pojavljuje i kao ravnopravan službeni jezik u ustavu Republike (ili Unije) Bosne i Hercegovine. I u Republici Hrvatskoj srpski jezik se pojavljuje na lokalnom nivou u dijelu Istočne Slavonije i Baranje u nekoj upotrebnoj formi.²¹

Srpski standardni jezik, prema tome, spada u p o l i c e n t r i č n e standardne jezike,²² čiji je razvoj i funkcionisanje određen ne samo ovim sociolingvističkim faktorima nego, prije svega, svojom poviješću, koja je standardizacione i destandardizacione procese više od stotinu godina vez(iv)ala ne samo za vlastitu književnojezičku baštinu i istorijsku stvarnost nego dijelom i za standardnojezičke varijante drugih naroda, Hrvata i bosanskohercegovačkih Muslimana (Bošnjaka), koji su se iz tog jezičkog saveza – prema nekima prisilnog, prema drugima istorijski neminovnog i lingvistički jedino ispravnog – nedavno potpuno isključili i razvoj svojih standardnih jezika usmjerili na osnovu vlastite jezičke politike, vlastitih nacionalnih i državnih interesa.

Sve ovo govori u prilog gore naznačenom p e t o m teorijskom modelu o srpskom standardnom jeziku, čiji se sociolingvistički status i način na koji taj jezik danas funkcioniše može možda ponajbolje odrediti ako se sveukupni od-

²¹ Tamošnje činjenično stanje i pravna regulativa u vezi sa srpskim jezikom nisu mi potpuno poznati. U bivšoj Srpskoj Republici Krajini – kojoj su pripadale Istočna Slavonija i Baranja dok je ona postojala kao neka državno-pravna, internacionalno nepriznata tvorevina (1991–1995) – bio je oficijelno uveden srpski jezik, sa školskim i drugim programima iz Srbije.

²² O terminološkoj aparaturi u sociolingvistici i standardologiji v. Ammon 1997, posebno u slavistici Nehring 1997 i Wingender 1998.

nosi između jezika, njegovih govornika (konzumenata) i društva posmatraju na četiri nivoa: 1. sociolingvističko određenje, 2. sociokulturni položaj, 3. sociopsihološki stavovi i pravo jednog naroda ili jedne jezičke (ili državne) zajednice na samoodlučivanje, i 4. državno-politička regulativa i političke aktivnosti.²³ Prvom nivou pripadaju pisane i govorne forme jednog jezika na osnovu odabranog gramatičkog modela za izgrađivanje standarda, uzimajući pri tom u obzir četiri temeljna sociolingvistička kriterijuma za određenje nekog standardnog jezika: normiranost, obligatnost, diferenciranost i polivalentnost. Drugom nivou podređeni su međusobni odnosi između jezika i društva, tj. unutar jedne kulture, u kojima se odražavaju standardnost, vitalnost, autonomija i istoričnost.²⁴ Treći nivo je određen emocionalnim, odnosno racionalnim odnosom govornika prema vlastitom jeziku i njihovom voljom kako da svoj jezik imenuju, kako da se njime služe, šta sve o njemu misle i osjećaju, te kako se prema njemu ophode. Četvrti nivo je određen državno-političkim odlukama o jeziku i njegovoj primjeni u konkretnom društvu, odnosno društvima, odlukama koje osiguravaju suverenitet i integritet nekog jezika na određenoj teritoriji (državi, republici ili pokrajini). To je cjelokupna jezičko-pravna regulativa i njena primjena u upravi, zakonodavstvu, školstvu, vojsci, sredstvima javnog komuniciranja, odnosno u svim kulturnim sferama jedne društvene (državne) zajednice.²⁵

6.2 Hrvatski kontra Srpski (i kontra Hrvatski)

Za posljednjih desetak godina hrvatski književni jezik je doživio krupne promjene, gotovo revolucionarne. To je revolucija koja i dalje teče, kako se to govorilo u socijalističko doba. No, to je revolucija koja je uperena ne samo protiv toga doba nego i protiv međuratnoga, monarhističkog, i ranijeg, kuenherdervarskog, te, naravno, protiv Srba i srpskog jezika, koji su sinonimi zla i nesreće za hrvatski narod i za hrvatski jezik. Gotovo cijelo hrvatsko društvo se u ovo doba, a naročito za vrijeme rata u Hrvatskoj, priklonilo onoj struji koja „iskazuje najveću spontanu vitalnost“ i koja „slijedi logiku velikih povijesnih zbivanja“ u shvatanju „da je zatečeni hrvatski standardni jezik daleko od narav-

²³ P. Rehder 1995. je razvio teorijski model o standardnom jeziku koji podrazumijeva tri nivoa. Mi ga preuzimamo uvodeći četvrti nivo, sociopsihološke stavove govornika jedne jezičke zajednice i njeno pravo na samoodlučivanje, koji je kod nas na trećem mjestu. O pravu na samoodlučivanje jedne jezičke zajednice up. i Wingender 1998: 130.

²⁴ Rehder 1995: 355.

²⁵ Rehder 1995: 362. O realizaciji srpskog standardnog jezika u praksi vidi Okuka 2000.

nog optimuma“²⁶ i da ga treba (konačno) potpuno pohrvatiti. Tako se gotovo cijelo hrvatsko društvo pretvorilo u veliku nacionalnu jezičku radionicu koja je stalno liferovala „iskonski“ hrvatski izričaj, bučno trubila protiv Srba, srbizama, turcizama i internacionalizama (ovo dvoje posljednje često poistovjećivala sa srbizmima) i tako doprinijela da se hrvatski književni jezik, prije svega na leksičkom nivou, znatno udalji od srpskog književnog jezika. U svakom stilu književnog jezika izvršeno je veliko leksičko i terminološko pročišćavanje i usustavljivanje, u svakoj oblasti života hrvatskog naroda, i materijalnoj i duhovnoj, novi jezički val uhvatio je duboke korijene i dao veliku žetvu u stvaranju novih pojmova ili u oživljavanju starih, te u inaugurisanju novogovora, novih predstava o svojoj posebitosti i o vlastitom jeziku, njegovoj ljepoti i uzvišenosti i srednjoeuropskoj pripadnosti. Sve se to prenijelo i na nivo razgovornog jezika i u privatnu sferu ljudi: novo hrvatstvo se stiliziralo u opoziciji prema srpstvu, novi hrvatski književnojezički izraz se iskristalizirao u opoziciji prema srpskom književnojezičkom izrazu. Tako su razlike u odnosu na srpski jezik stvarane svugdje gdje ih je bilo moguće stvoriti, tako se, blago rečeno, zaziralo od svega onoga što bi na bilo koji način ličilo na srpski jezički izraz i s averzijom se odbacivalo, tako je sve ono što je suprotno srpskome bilo bolje, draže, sustavnije, uljudnije, hrvatskije, europskije. Tako se sistematski i smišljeno širila i ljudima usađivala svijest da su hrvatski i srpski jezik dva potpuno različita jezika, prvi, naravno, srednjoeuropski, a drugi balkanski. Tako su kroatistika i hrvatsko narodno jezikoslovlje nekadašnjih 5% u cjelokupnoj sumi srpsko-hrvatskih jezičkih razlika (razlikovnica) ponosno proglasili razlikama od 20 do 30%, a u leksičkoj sferi je to, po njima, čak i nemjerljivo: u pitanju su desetine (pa možda i stotine) tisuća „razlika“. U tom smislu naročito je bilo aktivno tzv. novo hrvatsko jezikoslovlje, koje se utrkivalo u proizvođenju razlikovnih rječnika srpskog i hrvatskog jezika i u multipliciranju srpsko-hrvatskih leksičkih razlika (up. Pogl., 5.2), a koje su podupirala sredstva javnog informisanja i oficijelna kroatistika (npr. u krugovima oko časopisa JEZIK). Principi kojih su se ti novi jezikoslovci držali jesu sljedeći:

- a) sinonimski (dubletni) leksički par srpskog jezika razbija se tako što se jedan član tog para (prvi po redu) proglasi sredstvom hrvatskog jezičkog standarda (*dopustiti : dozvoliti, mašta : uobrazilja, novac : para*);
- b) srpski leksički par sastavljen od neutralnog i markiranog člana (arhaizma, istorizma, varvarizma) razbija se tako što se neutralni (jezički aktuelan) član proglasi hrvatskim, a onaj drugi srpskim jezičkim sredstvom (*lim : pleh, kočiti : bremzati, naramenice : hozentregeri, prostitutka : fahiša, naročito : lišma, muka : azab*);
- c) srpski leksički par sastavljen od domaće i strane riječi razbija se tako što se domaća riječ proglasi hrvatskom, a pozajmljenica srpskom (*bojište : fronta [sic], metež : kaos, dobit : profit, čudovište : monstrum, jelovnik : meni*);

²⁶ Up. Ivo Škarić, HRVATSKI JEZIK DANAS, *Jezik* 41/4, 1994: 99.

d) standardno-jezička forma neke riječi proglašava se osobinom hrvatskog, a lokalna (kolokvijalna, narodska, negramatična) sredstvom srpskog jezika (*hladan* : *ladan*, *pisar* : *ćata*, *pjevačica* : *pevaljka*, *palačinke* : *palačinci*, *koliba* : *koleba*, *kravata* : *kravatna*, *čašćenje*: *aldomaš*);

e) prave se neobični (i nemogući) parovi riječi pa se onda karikaturalni član označava srpskom crtom (*zubalo* : *gebis*, *šljivik* : *šljivir*, *piliti* : *žagati*, *dječji* : *bebeći*, *do-klizati* : *došuljati se*);

f) sinonimska veza jednočlanog i dvočlanog naziva razdvaja se tako što se kraći naziv pripisuje hrvatskom, a sintagmatski naziv srpskom jeziku (*rugoba* : *ružna žena*);

g) navode se, jedna pored druge, riječi sasvim različitih značenja pa se onda jedna od njih označi hrvatska, a druga kao srpska (*mošnja* : *tašna*, *mošnjar* : *tašnar*, *kamilica* : *promilica* [sic], *jastuk* : *dušek*);

h) napravi se leksički par sastavljen od neutralne i stilski markirane riječi, pa se ona proglasi hrvatskom, a ova druga srpskom (*krošnja* : *kruna*).²⁷

Ovakav metod razlučivanja hrvatskog jezika od srpskoga prihvatio je i znatan dio stručne kroatistike, pa i poznati kroatisti. No, kad se uvidjelo da se ovakvim sistemima razlučivanja na „hrvatsko“ i na „srpsko“ u postojećem leksičkom fondu neće daleko otići, krenulo se drugim putem: oživljavanjem starih i stvaranjem novih riječi i preoblikom postojećih riječi koristeći drugi glasovni i tvorbeni materijal, koji se onda proglasi izrazito hrvatskim.

Danas je pogodno vrijeme za nove riječi. Dovoljno je reći da je koja riječ zamjena za srbizam, da je prava hrvatska riječ i to joj je odmah dobra preporuka za upotrebu, pisao je 1992. Stjepan Babić, jedan od vatrenih bojovnika u pohrvaćivanju hrvatskoga jezika, u njegovoj politizaciji i nacionalizaciji (ponarodnjavanju ili popukovlj(ava)(e)nju, kako bi on, možda, preporučio svome narodu ili puku i svome tisućljetnom hrvatskom izričaju), u njegovom potpunom rasrbljavanju. „Srbizmi“ su progonjeni, a nove riječi su tražene, stvarane, propagirane, protežirane (promidžbirane), o njima su se pisale knjige, studije, hvalospjevi, ode. Srbizmi su i izmišljeni, a nove riječi su dobijane i raspisivanjem natječaja, srbizmi (i anglizmi) su anatemisani, a novi kroatizmi su javno slavljani, nagrađivani. Pored stvaralačkih priloga cijelog kolektiva i pojedinih javnih djelatnika u

²⁷ Up. Božo Ćorić, 1998: 521–522. Primjere je potvrdio iz Brodnjakova rječnika i Rječnika A. B. Šamije i D. Lukačića (up. Pogl. 5.2). Srbistika se u posljednje vrijeme nije naročito bavila ovom problematikom. Popularno, katkad i duhovito, o srpsko-hrvatskim leksičkim razlikama govori Milorad Telebak u svojoj knjizi GOVORIMO SRPSKI. SLAKOČOM DO JEZIČKE KULTURE (Banjaluka – Priština, 1998), npr.: „Srbi osmatraju *dvogledom*, a Hrvati – *dalekozorom*, ali ni zajedničko nebo ne vide jednako: prvima je *plavo*, a drugima – *modro* [...] Srbi su *ponositi* i *gordi*, čak i *uobraženi*, a Hrvati *unositi* i, dapače, *umišljeni* [...] Srbi se *zaklinju* pod svojom zastavom, a Hrvati se *prisežu* pod svojim *stijegom*. Najzaslužniji kod Srba bivaju *unaprijeđeni*, a u Hrvata – *promaknuti*“ (str. 17–19).

raznim oblastima života i rada, pored opisa hrvatskog književnog jezika iz pera pojedinih kroatista u raznim stručnim časopisima na liniji modeme, ideološki neopterećene lingvistike, tri središta su novom hrvatskom jezikoslovlju dali osobiti političko-stručni pečat i doprinos: a) JEZIK, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, b) VJESNIK svojom rubrikom jezičkih savjeta koja je trajala godinama i c) HRVATSKI RADIO svojim priložima (savjetima) o jeziku.

Kruna desetogodišnjeg djelovanja hrvatskog jezikoslovlja na proučavanju, opisu i kodifikaciji hrvatskog jezika, a posebno na svjesnom i planskom odvajanju od srpskoga, predstavlja gigantski HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb, 1999, 1658 strana), koji u stvari i nije jezički savjetnik u klasičnom smislu riječi nego istovremeno i gramatika, i sintaksa, i pravopis, i stilistika, i normativni rječnik hrvatskog jezika, djelo čiji je cilj „ispravljanje“ starih kroatističkih (i slavističkih) zabluda i budućih, programiranih, novih grešaka. Ili, kako kažu njegovi autori, „ispravljajući i pretpostavljajući nepravilnosti i pogreške“ zadatak HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA je da uspostavi „jedan mogući model općehrvatskoga, neutralnoga hrvatskoga standardnog jezika,“ tj. da „ispravljajući i poučavajući, opisuje i prikazuje gramatički ustroj hrvatskog jezika“.

Budući da je savjetnik „ukupna svota trenutačnoga stanja hrvatske normativistike i standardologije“, on predstavlja neisrcpno vrelo za kontrastivno proučavanje hrvatskog i srpskog jezika. Sa metodološkog stanovišta njegovi autori su definitivno raščistili sa metodom sučeljavanja hrvatskog i srpskog standarda da bi se vidjelo šta je hrvatsko, a šta srpsko, ne određujući dakle hrvatski standard „u opreci prema srpskomu“, nego uspostavljajući ga i rekonstruirajući ga „iznutra, iz njega samoga, iz svojega vlastitog jezičnog (narječnog) i izvanjezičnoga (kulturnog i civilizacijskog) konteksta“. To je dakako jedini ispravan put – ići kroz vatru i vodu vlastitim jezičkim nasljeđem. Ali, često se pri tom s prljavom vodom izbaci i dijete (i, dakako, ignoriše i vlastito nasljeđe). Pa i u ovom slučaju: autori se naravno nisu mogli potpuno osloboditi srpskog jezika, a u cilju da ga se oslobode, da ga definitivno gurnu tamo gdje mu je mjesto (ili gdje oni misle da mu je mjesto), preuzeli su mnoge kriterijume tzv. razlikovnih rječnika hrvatskog narodnog jezikoslovlja i jezičke politike zvanične kroatistike, oličene u krugovima oko JEZIKA. Tako taj savjetnik – i pored mnogih pozitivnih osobina i novina te velikog napretka u hrvatskoj standardologiji i jezičkoj politici – ne daje pravu sliku hrvatskog standarda nego predstavlja (p o) ž e l j (e) n i m o d e l toga standarda i određuje (ili želi da odredi) puteve kojima hrvatski standard treba da ide u budućnosti.

Tako je „opreka srpskomu“ predstavljala itekako jedan od temeljnih kriterijuma u uspostavljanju toga standardnog modela. Za srbizme je uveden čak i poseban znak (→). Navedeno je da se govori od kojih 20 000 – 25 000 leksičnih razlikovnica, ali „kad bi se pravio valjan, metodološki i leksikografski dobro utemeljen razlikovni rječnik između hrvatskog i srpskog jezika, trebalo bi u nj

osim leksičkih, i prije njih, uključiti gramatičke, prozodijske i stilističke razlike“. A to znači da su razlike među tim dvama standardima nemjerljive.²⁸ A kako bi one bile potpuno vidljive, i ovdje su, naravno, srpskom standardu (kao i ranije) dodijeljeni svi dijalektizmi, provincijalizmi, (h)istorizmi i ini izmi. To je katkad toliko karikaturalno da se čak i srbisti (i serbokroatisti, tj. oni koji misle da poznaju oba standarda i koji se njima bave) moraju zapitati kojim oni jezikom govore i na kojem standardnom jeziku pišu. Tako su npr. srbizmi (da uzmemo nasumice materijal samo za slova **S – Z**) *Šved* (Švedanin) [hrvatski su oblici naravno ovi u zagradama], *Švetkinja* (Švedanka), *škica* (skica), *šalata* (salata), *špartati* (iscrtati), *šalče* (šalčić), *špaiza* (smočnica, ostava), *šlank* (vitak), *štrapac* (naprezanje, napor), *šanson* (šansona), *škver* (brodogradilište), *šnirati* (stezati, zapinjati, vezati), *šloser* (bravar), *šrafčiger* (odvijač), *špartanski* (spartanski), *tancati* (plesati), *tolik* (toliki), *tmušavac* (smušenjak), *težače* (težaćić), *tegljiv* (rastegljiv), *trebovanje* (narudžba, zahtjev, potrepiština, potraživanje, zahtjevnica), *trebovati* (trebati), *tučnja* (tučnjava), *truđenje* (trud), *truhao* (truo), *truhlost* (trulost), *trublaš* (trubaš), *trojanke* (trojke), *trbuljast*, *trbušat* (trbušast, trbast), *trboslovac* (trbozborac), *trbušče* (trbuščić), *učevnik* (učenjak), *učevnost* (učenost), *učestanost* (učestalost), *uča* (učo), *ujka* (ujko, ujak), *ubiven* (ubijen), *ubit* (ubijen, jadan, ubog, nabijen), *uzduvanost* (zadihanost), *utažljiv* (utaživ), *utašte* (uzalud, natašte), *utapljati se* (utapati se), *uvehao*, *uvehlost* (uvenuo, uvelost), *uštoglisti (se)* (okočiti (se), uštirkati (se), *učest* (sudjelovanje), *ugrnuti* (zagrnuti), *umnobolan* (umobolan), *unezvjeren* (uplašen, uznemiren, zbunjen), *uzaimač* (uzajmljivač), *vel* (veo), *vehnuti* (venuti), *vaserlajtung* (vodovod), *varljiv* (probavljiv), *vanil* (vanilija), *valjara* (valjaonica), *vodovodski* (vodovodni), *vočić* (volić), *vlastelka* (vlastelinka), *vidiv* (vidljiv), *vidač* (vidar), *vidilac* (vidjelac), *vijorac* (vihor), *vešerica* (pralja), *velikoposjed* (veleposjed), *velemučenic* (velikomučenik), *vreloća* (vručina), *veriga* (lanac, okov), *zemljotres* (potres), *zakos* (strmina, kosina, nagib), *zapušač* (čep), *zapuštiti* (začepiti), *žur* (domjenak), *žemlja* (zemička), *žakečić* (žaketić) itd.

Od početnih razlikovnih rječnika (1991) do HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1999) kroatistika je, međutim, imala mnogo svojih „zvjezdanih“ trenutaka. U tom periodu je proteklo mnogo mutne vode, u tom periodu je dobijeno mnogo

²⁸ Autori savjetnika ne priznaju postojanje srpskohrvatskog jezika ni u kojoj fazi postojanja prve i druge Jugoslavije, ne priznaju ni postojanje bosanskog (bošnjačkog) standardnog jezika niti pak crnogorske varijante (ili Brozovićeve subvarijante). Za njih postoje samo hrvatski i srpski jezik. A pošto jezik izjednačuju (ili poistovjećuju) sa narodom, onda se logično nameće zaključak da za njih postoje samo ta dva naroda koji su svoje standardne jezike vezali za novoštokavski vernakular. Oni kažu: „Nije postojao i ne postoji srpskohrvatski (hrvatskosrpski) jezik [...] Što je postojalo i što postoji, to su dva konkretna i spontana, dva materinska, dva standardna jezika: hrvatski i srpski. Hrvati imaju svoj hrvatski, a Srbi svoj srpski jezik“ (Hudeček i dr. 1999: 9).

bistrih, blistavih jezičkih (i inih) pobjeda. U tom periodu rat protiv srbizama je prolazio razne faze, prerastavši u rat protiv tuđica uopšte, anglizama posebno. HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK je, u stvari, pokušaj sumiranja te bogate kroatističke žetve i odabir njenih plodova. Zato on nije postavljen samo kontra srpskome nego i kontra hrvatskome, pa i kontra ekstremnom hrvatskom (odnosno ekstremnim zahtjevima u pohrvaćivanju hrvatskog jezičkog standarda).

A što se tiče odnosa hrvatskog jezikoslovlja (i hrvatskog društva) prema srpskome jeziku i prema srbizmima u pomenutom desetogodišnjem periodu, uočavaju se tri njegove kontinuirane faze: a) predratna i ratna (agresivna) faza, u kojoj se vodio boj za hrvatski jezik i u tuzemstvu i u inozemstvu i u kojoj su se razlike razgraničavale na svim nivoima jezičke strukture i supstance, b) poratna tzv. sumirajuća (ili slavljenička) faza, u kojoj srpski jezik i srbizmi više nisu igrali važnu ulogu i c) najnovija faza, u kojoj se srpski jezik i srbizmi ignorišu i prećutkuju (pa i Srbi, kao da ih u Hrvatskoj nikada nije ni bilo). Uz to, cijelo to razdoblje bilo je izloženo centrifugalnim i centripetalnim strujanjima unutar samog hrvatskog korpusa, ekstremnim i umjerenim zahvatima i u strukturi i u supstanci hrvatskoga književnog jezika.

Osnovni cilj kroatistike u prvoj fazi bio je taj da svjetskoj lingvističkoj javnosti prikaže koliko se hrvatski i srpski jezici razlikuju ne samo na leksičkom nivou nego i u gramatičkoj strukturi, a domaćoj javnosti, uz to, da izgrade i istančaju „dobar hrvatski jezični osjećaj“ kao vrhovni kriterijum za razlikovanje hrvatskih jezičkih elemenata od srpskih. Tako je j e z i č n i o s j e ć a j – koji su još davno lansirali Petar Guberina i Kruno Krstić u svojoj knjižici RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1940) i koji su ustaški kroatisti stalno potcrtavali i striktno primjenjivali u hrvatsko-srpskom jezičkom razgraničavanju u NDH, u čišćenju jezika od srbizama²⁹ – dobio svoju veliku renesansu, nezapamćenu u lingvističkoj teoriji. Mada, u stvari, i nije jasno šta se sve pod tim podrazumijeva, savremena kroatistika cvjeta u „hrvatskom jezičnom osjećaju“, u „dobruhrvatskome jezičnom osjećaju“, u „odnjegovanome hrvatskom jezičnom osjećaju“ kao zalozi hrvatskoga jezičkog standarda. Osobito je Daliboru Brozoviću, vodećem kroatisti sociolingvisti, „hrvatski jezični osjećaj“ bio omiljena tema i osobito je njemu bilo stalo da na osnovu toga kriteriju-

²⁹ Up. i Petar Guberina, HRVATSKI JEZIČNI OSJEĆAJ, *Novi list* 1/38: 11 (6. lipnja 1941. i u: Samardžija 1993a: 125–128), gdje, između ostalog, stoji da je jezični osjećaj „jednostavan za ljude, koji nijesu usisali mnoštvo nestvarnih gramatičkih pravila“, da on omogućava Hrvatima da se „istovjetuju“ sa hrvatskim riječima. Mi se, zaključuje on, „s tim riječima istodobno istovjetujemo, jer su one nosioci našega bića, i što više imamo svijest o sebi, to je naš jezični osjećaj jači,“ jer „jezični osjećaj je budan, i snažno se suprotstavlja svakom učenom nametanju“. U svom radu KULTURA KNJIŽEVNOG JEZIKA. DESET JEZIČNIH ZAPOVIJEDI (*Nastavni vjesnik*, XL, 1931–1932: 196) Ivan Esih kaže: „Najprije moramo izgraditi živi jezični osjećaj; moramo čitati djela najboljih starijih i novijih hrvatskih pisaca, i razgovarati se češće s osobama, koje izvorno poznaju jezik.“

ma lingvističkoj (i široj) javnosti pokaže bit hrvatskog jezika i bit njegova suparnika, srpskog jezika, te da izdvoji gramatičke razlike između ta dva standardna jezika. To je onda Stjepan Babić sa svojim saradnicima i istomišljenicima oko časopisa JEZIK pretvorio u svojevrstu dogmu, što je na kraju u kroatistici dovelo i do velikih jezikoslovnih sporenja.³⁰ Pri tome razgraničavanju stradalnik je bio, u pravilu, srpski standardni jezik, ali je primjenom krutih šablona takve jezičke politike i standardologije i hrvatski standardni jezik postajao njegova izvjesna žrtva.³¹

Jedna oblast je posebno zadavala briga kroatistima i hrvatsko-srpskim jezičkim razgraničiteljima. To je i j e k a v s k i i z g o v o r i njegova grafijska i prozodijska realizacija. Tako se u kroatistici nisu birala sredstva da se ijekavski književnojezički izraz prikaže isključivo hrvatskim, a ekavski književnojezički izraz srpskim. A kad su im i Srbi u tome velikodušno išli na ruku (bosanskohercegovački Srbi uvođenjem ekavice umjesto ijekavice, a srbijanski Srbi podržavajući bosanskohercegovačke Srbe), nije bilo kraja njihovom radovanju da se i taj „kapitel“ jednom za svagda zatvori. No, ipak svjesni da će nacionalistička jezička politika kod bosanskohercegovačkih Srba jednom doživjeti poraz, hrvatski lingvisti su prišli drugoj strategiji: a) poricanju ili omaložavanju srpskog ijekavskog korpusa bacajući ga na rub srpskog standardnog jezika i b) opisu i fonološkoj, i (orto)grafijskoj, i prozodijskoj reformi hrvatskog ijekavizma.

Sve t e f a z n e m i j e n e u kroatistici i hrvatskoj jezičkoj politici u vezi sa jatom mogu se lijepo pratiti od prvih radova poznatih kroatista o srpsko-hrvatskim gramatičkim razlikama, preko raznih diskusija o starohrvatskom i novohrvatskom jatu u JEZIKU i izvan njega, preko novog oficijelnog HRVATSKOG PRAVOPISA (od 1994) pa sve do velikog HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1999). Tako npr. Dalibor Brozović u svom radu SERBO-CROATIAN AS A PLURICENTRIC LANGUAGE (Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations, ed. Michael Clyne, Mouton 1992) vješto izbjegava da direktno pomene bosanskohercegovačke i hrvatske Srbe i njihovu savremenu ijekavicu i standardnojezičku praksu, a onda u spisku hrvatsko-srpskih razlika za srpski jezik navodi samo

³⁰ Up. npr. Ivo Pranjković, JEZIKOSLOVNA SPORENJA, Zagreb 1998, Vladimir Anić, JEZIK I SLOBODA, Zagreb 1998, i dr. Protiv kriterijuma „dobar hrvatski jezični osjećaj“ ustali su i autori HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (Zagreb, 1999: 49–50), ističući da „on ne može biti temelj ničemu, a kamoli hrvatskomu standardnom jeziku,“ da se ne može „na temelju nečega što je nestalno, promjenljivo, subjektivno, pojedinačno i osobno, kakav je jezični osjećaj, izgrađivati nešto što bi trebalo biti nadosobno, opće, općeobvezatno i razmjerno stabilno, kakav bi trebalo biti standardni jezik“.

³¹ Zanimljivo je da se u ovim razgraničenjima gotovo uvijek prećutkivao „novi“ standardni jezik, bosanski (bošnjački).

ekavske forme kako bi one, te razlike, izgledale veće i (osobito optički) ubjedljivije.³² To je očito u trima slučajevima:

a) kad „propisuje“ da je u srpskom standardu Isg I-deklinacije samo na **-ju** (iako srpske gramatike redovno navode i nastavak **-i**), a da u hrvatskom dominira **i**-nastavak, a **ju**-nastavak je rubni, i to tako da je uz prijedlog (i)li atribut a bez njih dolazi **-ju** (tako stoje hrv. rečenice: *Jednom riječi, to je izvanredan uspjeh.* i *Uvrijedila te samo riječju.* – naspram srpskima: *Jednom rečju, to je vanredan uspeh.* i *Uvredila te samo rečju.*; iz čega proističe zaključak daje rečenica *Jednom riječi, to je izvanredan uspjeh.* – u srpskom standardnom jeziku nestandardna, neovjerena, pogrešna?!);

b) kad konstatuje da u srpskom jeziku danas „praktično“ ne postoji kondicional prošli, pri tom majstorski konstruirajući i druge hrvatsko-srpske razlike, iz kojih ispada da Srbi ne upotrebljavaju npr. ni riječi *cesta*, *nesreća*, *prometni* – *prometno* niti pak oblike od glagola *spriječiti* (hrv. *Da me nije spriječila jedna prometna nesreća /nezgodal na cesti, ne bih bio uopće zakasnio na objed /ručak/.* – naspram srpskome: *Da me nije sprečio jedan saobraćajni udes /sprečila jedna saobraćajna nezgodal na drumu /putul, ne bih uopšte zadocnio /zakasnio/ na ručak.);³³ i*

c) kad ustanovljuje razlike između hrvatskog /h/ i srpskog /v/, /j/ ili /ô/, pa navodi primjere *lijeha* (hrv.) i *leja* (srp.).³⁴

Sve je to Brozović još jednom ponovio na engleskom jeziku 1996. na skupu američkih slavista u Bostonu, a onda pod naslovom GRAMATIČKE ZNAČAJKE HRVATSKOGA JEZIKA objavio na hrvatskom jeziku (JEZIK, 44/1997: 127–134), ponovo ističući da su gramatičke dublete koje su ranije bile prikazivane „u standardnoj novoštokaštini kao cjelini, zapravo samo hrvatske ili samo srpske“, da srpska norma istina ima „i ijekavske reflekske“ jata kojima se Srbi izvan Srbije danas služe samo „djelimično“ i da je dugi jat kod Srba jednostavan slijed fonema /i+j+e/, pa prema tome i nema značaja za srpsku fonologiju, a kod Hrvata je to

³² Kasnije se Brozović žalio da mu je urednik CONTRIBUTIONS TO THE SOCIOLOGY OF LANGUAGE „Joshua A. Fishman promijenio naslov priloga bez konsultacije“ s njim (up. JEZIK 44/ 1997, str. 127). Biće, dakle, da je gospodin Fišman [Fishman] prosrpski orijentisan ili da je bio prisiljen podleći svjetskom unitarističkom lobiju srpskom, o kojem je Brozović volio često da govori i protiv koga je neprestano ustajao u otvorenu borbu.

³³ Namjernim poricanjem srpskom standardu jedne gramatičke kategorije razlikovnost djeluje efektno, ubjedljivo. U GRAMATICI SRPSKOGA JEZIKA Živojina Stanojčića i Ljubomira Popovića, 5. izd., 1997: 114 stoji međutim sljedeće: „Uz oblik potencijala ide i konstrukcija *potencijala prošlog*, koja se gradi pomoću potencijala pomoćnog glagola biti [*bio bih, bila bih...*, *bio bi, bila bi...*] i radnog glagolskog prideva glagola koji se menja [...] ja *bih bio radio* [...]“

³⁴ Bosanskohercegovački Srbi oblik *leja* doživljavaju isto tako kao i oblik *lenj* (*lijen*).

„diftong s fonemskim statusom“, pa prema tome ima neobičnu važnost za hrvatsku fonologiju i za njeno diferenciranje od srpske.

Tako onda u knjizi HRVATSKI I SRPSKI, s karakterističnim podnaslovom (karakterističnim naravno i za ono što ćemo navesti i za s a m u knjigu u cjelini) *Zablude i krivotvorine* (Zagreb, 1995: 122–3) Mire Kačića u vezi sa fonološkim razlikama između hrvatskoga i srpskoga stoji sljedeće:

U književnome je jeziku hrvatskome sedam samoglasničkih (/a, o, e, i, u, r, ie/) i dvadeset i pet suglasničkih glasova (/p, b, f, t, d, c, s, ć, š, č, ž, š, k, g, h, m, n, ŋ, l, j, r, v, j/)... U književnome jeziku srpskome nema glasa /ie/. Naizgled neznatna razlika u popisu glasova uvjetovala je razvitak dviju glasovnih predaja: ijekavsku štokavštinu kao književni jezik Hrvata – ekavsku štokavštinu kao književni jezik Srba.³⁵

Ijekavski izgovor, nastavlja on, „nasuprot ekavskome uvjetuje v e l i k b r o j različitih temeljnih rječničnih jedinica (*dijete* – *dete*) uz koje se opet vežu m n o g e j e d i n i c e³⁶ od njih izvedene“: a) opreka *ije/i* (hrv. *dolijevati*, *razlijevati*, srpsk. *dolivati*, *razlivati*) i b) opreka *je/i* (hrv. *doljev*, *dotjecaj*, srp. *doliv*, *dotica*). (I to su svi primjeri uz njegov, Kačićev, v e l i k i b r o j i uz njegove m n o g e r a z l i k o v n e jedinice, s napomenom – „u hrvatskome: *doticati*, *isticati*, *poticati*, *naticati*, prema *dotaknuti*, *istaknuti*, *potaknuti*, *nataknuti*, a ne kao izvedenice od glagola *teći*“ – što bi valjda trebalo da znači da u srpskome to tako nije!!)

I Ivo Pranjković, inače žestoki oponent agresivnom kroatiziranju hrvatskog standardnog jezika, u svom prilogu HRVATSKI STANDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK (u zborniku JEZYK WOBEK PRZEMIAN KULTURY, Katowice, 1997: 55) uzima reflekske jata kao jednu od najmarkantnijih diferencijalnih crta hrvatskoga i srpskoga, ističući kako su ti refleksi „u hrvatskome standardu /i/ijekavski a u srpskome ekavski (npr. *vrijeme* – *vreme*, *sijevati* – *sevati*, *pjesma* – *pesma*, *tjerati* – *terati*, *dio* – *deo*, *vidio* – *video* itd.)“. Dodatnom formulacijom – „Istina, u srpski se standard deklarativno uključivala i ijekavica (zbog Srba u Hrvatskoj, Bosni i

³⁵ Ovakvo se učenje sve više prihvata na strani, up. npr. Pohl 1993, 1996. i dr. U drugom izdanju svoga GRAMMATIKHANDBUCH-a Barbara Kunzmann-Müller (1999: 14–19) istina priznaje i Srbima ijekavicu u nekoj formi, ali kad navodi razlike između hrvatskoga i srpskoga, ona ijekavizme uključuje u hrvatski, a ekavizme u srpski jezik, npr. *liječnik* – *lekar* [nema: *Ljekar!*], *sijeno* – *seno*, *rijeka* – *reka*, *dijete* – *dete*, *ljepota* – *lepota*, *nedelja* – *tjedan* [nema: *nedjelja!*] itd. Uz to, ona se nekritički povelala prema kroatistima pa navodi čak i razlike tipa *ladan* – *hladan*, *ren* – *hren*, *oću* – *hoću*, *zafaliti* – *zahvaliti* (iz čega nije jasno da li prve pripisuju kao jedine srpskom književnom jeziku). Po ovoj autorici isto tako u srpskom ne postoje riječi *deka*, *grah*, *mrkva*, *stanarina*, *susjed*, *ulje*, *žarulja* i dr.

³⁶ Naša isticanja (druga isticanja su autorova; tu su i svi primjeri koje autor navodi). Napominjemo da je Kačić ravnatelj Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Hercegovini te Crnogoraca), ali su se njome u praksi (npr. u Beogradu) služili samo povremeno neki jezikoslovci, podrijetlom ijekavci“. – iskrivljena je, odnosno osporena cjelokupna jezička tradicija bosanskohercegovačkih Srba, hrvatskih Srba i Crnogoraca i književnojezička zbilja Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

Ovaj sistem poricanja i iskrivljavanja srpske standardnojezičke prakse imao je za cilj da se hrvatski i srpski jezik i hrvatska i srpska jezička teritorija podijele jednom za svagda po ekavsko-ijekavskim jezičkim šavovima. On je, kako smo vidjeli (up. Pogl. 5.2 i 5.10), u svijetu pobrao izvjesne plodove. Kao, uostalom, i druge gramatičke hrvatsko-srpske razlike koje je kroatistika, često odoka, podastirala domaćoj i svjetskoj stručnoj javnosti (o tome još niže).

No, kako se u kroatistici završila priča o jatu?

Nije se u stvari još završila, a rezultati reformi su samo polovični. Oficijelna kroatistika je jat jednostavno proglasila posebnom fonološkom jedinicom. U prozodiji je nekadašnji slog **-ijē-** ozvaničila kao **-ijê-** (*tijelo, crijep, cvijet, zvijer, ždrijebe* itd., nasuprot: *dijete, odijelo, nasijecati* i sl.). Važeći Babić-Finka-Mogušev pravopis je uveo i posebne nazive: a) za jat u *dijete* – dvoglasnik **ie**, b) za kratko jat u *djeteta* – „glasovni skup **je** koje se piše sa *je*“ odnosno „kratkim izgovorom dvoglasnika **ie**“ i c) za tzv. produženi jat – „produženo **je**“. Uz to, taj je pravopis, udaljavajući se od ranijeg srpskoga i hrvatskoga standarda, donekle arhaizirao (mada smušeno i nekonzistentno) supstituente jata iza tzv. pokrive nog **r**, sankcionirajući likove tipa *okrpjepa, pogrješka, strjelica, vrijeme, preprjeka* i sl., koji su nakon toga postali, u neku ruku, *l j u b i m c i m a* hrvatske jezičke prakse. Autori HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJENIKA (1999: 69–70), međutim, odustali su

[...] od pisanja slijeda **je** u kratkim slogovima iza pokretnoga **r**. S jednim izuzetkom: tvorbeni porodica riječi *grijež*, riječi iz religijsko-moralnoga leksičkog kruga, jer je to duga i neprekinuta hrvatska tradicija.

Te forme oni su izjednačili sa onima bez **j** i naveli sve riječi: *bezgrešan* i *bezgrješan*, *bezgrešnica* i *bezgrješnica*, *bezgrešnica*, *bezgrešničin* i *bezgrješničin*, *bezgrešnički* i *bezgrješnički*, *bezgrešnik* i *bezgrješnik*, *bezgrešno* i *bezgrješno*, *bezgrešnost* i *bezgrješnost*, *grehota* i *grjehota*, *grešan* i *grješan*, *grešić* i *grješić*, *greška* i *grješka*, *grešnica* i *grješnica*, *grešničin* i *grješničin*, *grešnički* i *grješnički*, *grešnji* i *grješnji*, *grešnik* i *grješnik*, *nepogrešan* i *nepogrješan*, *nepogrešiv* i *nepogrješiv*, *nepogrešivost* i *nepogrješivost*, *nepogrešnost* i *nepogrješnost*, *pogrešan* i *pogrješan*, *pogrešivost* i *pogrješivost*, *pogreška* i *pogrješka*.

Sporenja o jatu u kroatistici ovim, međutim, nisu okončana. Ona se i dalje vode na dva plana: a) u žučnim i vrlo kontroverznim diskusijama o njegovu

fonološkom statusu³⁷ i b) u nastojanju nekih kroatista i državnih jezičnih odbora da se njegov fonološki status i (orto)grafski sankcionira. U vezi s ovim posljednjim postoje dva potpuno oprečna prijedloga. Prvi polazi od toga da je „u normalnom javnom govoru na zajedničkom hrvatskom jeziku [j] i [e] na mjestu staroga dugoga jata, koji se opažajno i ponovljivo izgovaraju na jednak način kao što se izgovaraju u drugim riječima“ (npr. u *cvijet*, *brijeg*, kao u *jela*, *djedo*), da je „u svim tim riječima dvofonemski slijed /je/, jer nema jezičnih razlikovnih razloga da ne bude tako, pa bi u dosljednom fonemskom pravopisu, kakvom težimo, trebalo i pisati uvijek **je** za /je/, a ne zbunjujuće i prema nekom nefonemskom razlogu sad **je**, sad **ije** ili nekako drukčije za fonemski isto. Dakle, normalno bi bilo pisanje kako *djeteta* tako i *djete*, kako *cvjetić*, tako i *cvjet*, kako *ljepši* tako i *ljep*, kako *Njemačka* tako *Njemac*“ (Ivo Škarić). Drugi prijedlog polazi od toga da hrvatski slikopis (pravopis) treba reformirati u skladu sa fonološkom teorijom o jatu tako što bi se uveo „dvoslov **ie**“ (odnosno „dvo glasnik **ie**“) umjesto ranijega /ije/. To bi bilo „najjednostavnije i najeuropskije rješenje“ jer se bazira na hrvatskoj jezičkoj (slovopisnoj) tradiciji, jer slične „glasovne sklopove imaju francuski, španjolski, talijanski, slovački i drugi jezici, i bilježe ih sa **ie**“. A navodnu političku bojazan što je to nastavak endehaške pravopisne tradicije treba, naravno, odlučno odbaciti, jer „ako je endehaški režim uzeo iz hrvatske tradicije nešto što je inače dobro i vrijedno, onda to nije postalo samim time loše i nevrijedno“ (Dalibor Brozović).³⁸

I pored velike halabuke u kroatistici oko jata u hrvatskom pravopisu opet (zasad) nema nikakvih razlika u odnosu na srpski pravopis na čisto grafičkom bilježenju njegovih zamjenika. Razlike su, dakle, u tome što su **d o n e k l e** reaktivirane i sankcionirane arhaičnije forme (koje su poznate i ranijoj srpskoj jezičkoj tradiciji, osobito stvaraocima sa istočnohercegovačkog i crnogorskog područja, npr. takve forme redovno je upotrebljavao arhimandrit Nićifor Dučić, a danas se u Crnoj Gori ponovo oživljavaju), zatim u vrednovanju pojedinih jato-

³⁷ Up. I. Škarić, ŠTO S HRVATSKIM STANDARDNIM REFLEKSOM DUGOGA STAROGA JATA?, *Govor* 13/1–2 (1996): 1–22; D. Brozović, REFLEKS STAROHRVATSKOGA DUGOG JATA U HRVATSKOME SLOVOPISU, *Jezik* 46/1 (1988), 1–4; I. Pranjković, JE LI REFLEKS JATA FONEM ILI MORFOFONEM, *Jezik* 45/5 (1998): 192–195; Mijo Lončarić i Vesna Zečević, JOŠ O DVOGLASNIKU PISANOM **IJE**, *Jezik* 46/3 (1999): 113–115; I. Škarić, EPPUR SI MUOVE! (OSVRT NA BROZOVIĆEV OSVRT), *Jezik* 46/3 (1999), 115–118; D. Brozović, O REFLEKSIMA JATA I O FONEMAMA I MORFEMAMA, *Jezik* 46/4 (1999): 144–151; D. Brozović, JADI IJEKAVSKOGA JATA I JOTE, *Jezik* 46/5 (1999): 182–184.

³⁸ Brozovićev prijedlog je doživio fijasko: odlučno su ga odbacili Zavod za hrvatski jezik, Katedra za suvremeni hrvatski jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Društvo hrvatskih književnika; Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske i Razred za književnost HAZU. Jedino su u Razredu za filološke znanosti HAZU glasala dva člana za **ie** (vjerovatno Brozović i još jedan član), a devet članova za **ije** (up. *Jezik* 40/5, 1993: 129–130 i *Jezik* 41/4, 1994: 126).

vih supstituenata i u prozodijskom obilježavanju dugoga jata tipa *snijeg* u normativnim rječnicima ili u savjetnicima.

Kažemo namjerno *d o n e k l e*, kako bismo ukazali na metode kroatista u razlučivanju gramatičkih kategorija u hrvatskom i srpskom jeziku: u nedostatku relevantnih činjenica, a u namjeri da predoče krupne hrvatsko-srpske jezičke razlike, oni su se obilato poslužili (uglavnom prikazujući srpski književni jezik u krivom svjetlu) formulacijama tipa „donekle je sustavan odnos“, „razlike mnogobrojne i raznovrsne“, „ima još niz hrvatskih specifičnosti“, „u srpskim se tekstovima danas praktično više ne nalazi“, „pa ih govornici često nisu ni svjesni“ (Brozović), „veoma su uočljive“, „glasovne su različitosti vidljive“, „u hrvatskome se često“, „u srpskome se ne ostvaruje ili se ostvaruje“, „u više vrsta riječi“, „puno se češće rabi“, „opstoji niz takvih sveza“, „u srpskome se jeziku uglavnom rabe“ (Kačić), „najveći broj razlika“, „vrlo brojne razlike“, „još veći broj razlika“, „nešto manje brojne, ali izrazito pertinentne razlike“, „znatno su češći slučajevi“, „u mnogo većoj mjeri“, „u srpskom je standardu čest slučaj“, „može se prije svega primijetiti popriličan broj riječi“, „karakteristične razlike mogu se registrirati“, „ima više nego dovoljan broj razlika“ (Pranjковиć), itd.

U potkrjepi svojih navoda kroatisti pri tom (namjerno) ignorišu srpske gramatike, pravopise i rječnike standardnog jezika i njegovu konjunktivnu normu (i ovo i ono) pa srpskima proglašavaju jezičke osobenosti samo jedne sredine (npr. beogradske) ili samo jednog stila književnog jezika (uglavnom kako im u kojoj prilici bolje odgovara). Tako se npr. deklinacija „imenica odmila (*Ivo, Ive, Ivi... – Ivo, Iva, Ivu...*)“ proglašava jednom „od izrazitih razlika na morfološkoj razini“ (iako se zna da je ta osobina svojina *s a m o* uže istočnohercegovačke i crnogorske govorne zone, a da su upravo forme *Ivo – Ive – Ivin* svojinom onoga srpskog jezika koji Hrvati žele proglasiti i jedinim za sve Srbe, tj. ekavskoga književnojezičkog izgovora), – ili kad se tvrdi da se u srpskom izgradila konstrukcija *dobra čovjeka*, – ili kad se sufiks *-će* (*čobanće, sekirće, maramće, jastuće* itd.) želi *u p o r n o n a m e t n u t i* srpskom jeziku kao jedina tvorbena mogućnost, a sufiks *-čić* rezervirati samo za hrvatski standard (iako su forme na *-će* u srpskom jeziku regionalni varijeteti i na standardnom nivou imaju stilsku funkciju), – ili kad se po svaku cijenu želi nametnuti srpskome sufiks *-ka*, a sufiks *-ica* rezervirati za hrvatski, – ili pak kad se tvrdi da su forme *elemenat, segmenat, koncerat* i sl. odlika srpskog, a *element, projekt, koncert* hrvatskog standarda, – ili kad se kaže da u srpskom jeziku „imamo gotovo uvijek *sa* i *ka*, za razliku od hrvatskog koji ima *s* i *k*“ (iako gramatike srpskog jezika donose i forme *sa a* i bez *a* i iako su objašnjenja za upotrebu dužih formi ista), – ili kad se osporavaju srpskom jeziku akcenti tipa *dôći, nâći, pòmoći, čòvjek – čòvjeka* i sl., – ili kad se tvrdi da su srpski oblici *mađija, besplanski i besprekidan*, a hrvatski *magija, neplanski, neprekidan*, ili kad se propisuje Srbima da govore samo: *Ako budeš bio dobar, kupiću ti loptu*, a Hrvatima samo: *Ako budeš dobar, kupit ću ti loptu.*, – ili kad se tvrdi da je kod Srba u upotrebi *amalin*,

a kod Hrvata *hamal* (pa čak kod ovih prvih i *odma*, a kod drugih, naravno, samo i redovno *odmah*), – ili npr. hrv.: *To je učinio Marko.*, a srpski: *To je učinjeno od strane Marka.*, hrv. *Pitam da li je došao.*, srpski: *Pitam je li došao*, itd., itd.³⁹

Uz ovakvo hrvatsko-srpsko razgraničavanje u okviru gramatike i sintakse dolazi i drugi nivo svjesnoga inoviranja u tim oblastima u hrvatskom književnom jeziku. Tako se napadno ističu genitivne forme tipa *molba*, *tajna*, *majka*, *bajka*, *žalba*, *školjka*, *torba*⁴⁰ i dr., tako se određuje da je u akuzativu jd. lične zamjenice *onu* obavezno pisati i govoriti: „Milan *ju* vidio.“ umjesto „Milan *je* vidio.“, tako se zahtijeva da se razgraniče dativ i lokativ zamjeničko-pridjevske paradigme na taj način što će dativ glasiti *momu*, *brzomu*, a lokativ *mome*, *brzome* i sl.⁴¹ Tako se zazire od prisvojnog genitiva (samo: *Društvo hrvatskih književ-*

³⁹ Sve razlikovne „bisere“ koje konstruiraju kroatisti nije moguće ni navesti jer bi trebalo dobro prostudirati kroatističku literaturu za posljednjih desetak godina. Zato smo se ovdje ograničili na pomenuta *t r i* izvora (tri priloga poznatih hrvatskih lingvista). Kod Kačića se mogu naći razne tvrdnje, između ostalih i sljedeća (1995: 125): „U hrvatskome jeziku postoji oprjeka *-iti/-jeti* koja naznačuje prijelaznost/neprijelaznost glagola, a u srpskome je nema:

hrvatski	srpski
<i>crniti</i> = činiti crnim	<i>crneti</i> (ili <i>crniti</i>) = činiti
<i>crnjeti</i> = postati crn	crn i postojati crn“.

Kod Brozovića (1997: 132–33) opet nije srpska rečenica tipa: „*Pogledaj, molim te, stoji li ko pred vratima*“ ili forma „*njezina brata*“ itd. Kod Nataše Bašić (JEZIK 40/5, 1993: 152) čitamo i ovo: „Nastavak *-ći* u tvorbi pridjeva zaista je obilježje hrvatskoga jezika, kojemu nasuprot stoji srpsko *-čki*: *pleteća* : *pleteča* (igla), *brijaći* : *brijački* (aparat), *šivaći* : *šivački* (stroj) itd.“. Kad čovjek čita ovakve tvrdnje, onda se mora zapitati da li stvarno tako misle njihovi autori ili se namjerno pretvaraju ili doista ne poznaju gramatiku srpskog jezika! Ukoliko je u pitanju ovo zadnje, onda bi se, kad već o tome pišu, morali prethodno informisati o onome o čemu pišu. Bar to nije teško: srpski jezik razumiju isto tako kao i hrvatski. Ili će nas i u tome ubijediti u suprotno!

⁴⁰ U HRVATSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU (1999: 85–86) se „preporučuje *-a* nastavak“ u Gpl. kod svih imenica na **mb** (*bomba*), **pć** (*kopća*), **jn** (*blagajna*), **lb** (*zamolba*), **jk** (*dojka*), **rn** (*ljekarna*), **mf** (*nimfa*), **ht** (*jahta*), **jb** (*dvojba*), **ps** (*skepsa*), kao i: *alga*, *boljka*, *borba*, *bunda*, *čežnja*, *čistka*, *dogma*, *forma*, *gimnazijalka*, *gozba*, *kazna*, *kćerka*, *kopća*, *krinka*, *lopta*, *mozga*, *omča*, *opna*, *palma*, *paljba*, *pandža*, *postrojba*, *sekunda*, *sjenka*, *smetnja*, *stanka*, *sumnja*, *šipka*, *torba*, *varka*, *vojska*, *vrpca*, *zebnja*, *zipka*, *zuvjerka*, *ženka*.

⁴¹ Up. kod Babića (*Jezik* 40/1, 1997: 33): „To prihvaćaju samo pojedinci koji posebno paze na svoj jezik, ali ćemo nastojati da to izrazitije uđe u normativne priručnike i da bude općenitije prihvaćeno.“. A u HRVATSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU (1999: 87–88) stoji u vezi s tim sljedeće: „Uvriježeno je mišljenje među kultiviranim govornicima hrvatskog jezika, ali ono nije izričito navedeno ni u jednome normativnom priručniku, da uporabu navezaka *-u* i *-e* (koji nisu obvezatni) u sklonidbi određenih pridjeva muškog i srednjeg roda treba raspodijeliti tako da se nastavak *-u* veže za dativ, a *-e* za lokativ. To se pravilo veoma rijetko dosljedno provodi, čak i u pismu tih istih kultiviranih ljudi. Iako to pravilo ne pridonosi ništa posebno jezičnoj razlikovnosti (razlikovanju homoni-

nika), uvodi instrumental u funkciji imeničkog predikata (*On je sada redatelj*), insistira se da se izbací prijedlog *kod* u genitivu (samo: *u nas*), potcrtavaju veze tipa *tijekom rata, glede*,⁴² *u svezi* (čega), bježi se od *da*-konstrukcije kao od crnog vraga itd.

Dok su u oblasti gramatike i sintakse u osnovi mršavi plodovi pohrvaćivanja hrvatskog jezika, u tvorbi su ti učinci mnogo vidljiviji. Tako su *t r i* nastavka proglašeni nacionalnim nastavcima te se u vezi s tim svim sredstvima nastoji ne samo da se oni normativno sankcioniraju nego i to da se oni i u praksi etabliraju. To su sufiksi **-telj** (*slušatelj, ronitelj, starosjeditelj, gonitelj, polazitelj, govoritelj*), **-ba** (*razdjelba, ugrozba, učinba, bušidba, krojitba, rezidba, izradba, obradba*), i **-(ij)ski** (*akcijski, apelacijski, koncentracijski, organizacijski*). Sufiksi **-lac** i **-oni** su proglašeni srbizmima i izgubili su se iz oficijelne jezičke prakse.⁴³

Isto tako se nastoji uopštiti sufiks **-ica** na račun sufiksa **-inja**, **-ka** i **-kinja**. To je, međutim, vrlo zamršen tvorbeni kompleks imenica u „srpsko-hrvatskom“ jeziku pa su npr. autori HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1999: 89–91, 95) u davanju konačnih sudova bili dosta oprezni. Prednost su ipak dali sufiksu **-ica** svugdje gdje se to moglo učiniti (*glavarica, slikarica, švercerica, tinejdžerica, kreatorica, profesorica, štreberica, odlikašica, pacijentica, maturantica, pilotica, brbljavica, cmizdravica* itd.). Izričito se naglašava da su likovi na **-ka** od osnove na **-ar**, **-er**, **-or** i likovi od osnova na **-telj** nestandardni (tj. umjesto *cimerka, slikarka, svečarka, ljubiteljka* i sl. traže se likovi *cimerica, slikarica, svečarica, ljubiteljica* i sl.). Sufiksu **-ica** daje se prednost i u imenica tipa *ekonomistica, lingvistica, aristokratika, pilotica* itd., a „izrazita prednost“ se daje sufiksima **-ica** i **-nja** nad onima na **-kinja**, dok se ravnopravnost sufiksa **-ica** i **-kinja** ostavlja imenicama tipa *aristokratika = aristokratkinja, artistokratkinja = aristokratika*. Kod osnova na **-log** konstatuje se trojstvo sufiksa (**-ica**, **-inja**, **-kinja**), izjednačeno se posmatraju prva dva sufiksa (*psihologica = psihologinja, psihologinja = psihologica*) i ostavlja se vremenu da pokaže „koji će od tih likova dobiti prevagu“. Autori su jedino izričiti u tome da se „ženski mocijski parnjaci“ u oblasti naziva „koji označavaju pripadnika Rimske crkve“ (tj. prema *evangelik, heretik, katolik, laik*) izvode „sufiksom **-kinja** (*evangelikinja, heretikinja, katolikinja, laikinja*)“.

Stroga je granica prema srpskom jeziku povučena kod sufiksa **-če**:

mnih padežnih oblika – lokativ naime uvijek dolazi s prijedlozima, što je dostatno razlikovno), možemo ga ipak poduprijeti kao jednu od osobitih hrvatskih stilskih značajka i navika“.

⁴² U Osijeku izlazi i časopis GLEDE, „prvi studentski časopis za promicanje hrvatskog jezika“, u kojem postoje rubrike Jezikomlat i Riječju za riječ.

⁴³ Tako se javlja sufiks **-ijski** i u: *koncentracijski logor*. Autori HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1999: 98) dopuštaju jedino „pridjev *komisioni* kad se upotrebljava uz imenice *prodaja, trgovina* ili *posao*“.

U hrvatskome se jeziku izvedenice sufiksom **-(ć)e** tvore samo od osnova imenica muškog i ženskog roda koje označavaju živa bića (osobe i životinje). Izvedenice sufiksom **-(ć)e** od imenica za oznaku stvari ne pripadaju hrvatskomu jeziku, te se one strelicom upućuju na likove sa sufiksima **-ćić** ili **-ić**, koji u hrvatskome jeziku izriču dominantno značenje od imenica muškog roda (*jastuće* → *jastučić*, *stolće* → *stolić*, *stolčić*).⁴⁴

U isticanju pravog (ili velikog) hrvatstva služili su i dva prefiksa: a) **do-** (*dopredsjednik*, *doministar*, *doministarka*, *doministrica*) po ugledu na tvorbu iz NDH (poglavnik – doglavnik)⁴⁵ i b) **su-** (*supredsjedatelj*).

Posebna konfrontacija prema srpskom jeziku i prema „srbiziranom“ i „angliziranom“ hrvatskom jeziku za ovih desetak godina u Hrvatskoj ostvarena je (i dalje se aktivno ostvaruje) u oblasti posudenica, oživljenica i novotvorenica. Promjene političkih, ideoloških, društvenih i psiholingvističkih paradigmi snažno su uticale na promjene u cjelokupnoj književnoj leksici, osobito u administrativnom, publicističkom i naučnom stilu hrvatskoga književnog jezika. U izgrađivanju novohrvatskoga jezika sve političke, društvene, naučne i filološke strukture hrvatskoga društva gotovo plebiscitarno su prihvatile: a) ortodoksni purizam, tj. konsekvantnu zamjenu riječi stranog porijekla domaćom riječi „u općestandardnoj, općeobvezatnoj, referencijalnoj, javnoj i službenoj komunikaciji“ (a ako ona u jeziku ne postoji, onda je treba stvoriti); b) oživljavanje zaboravljenih (ili 'prognanih') riječi kojima se „Hrvati vraćaju svojoj zatrtoj jezičnoj baštini, svojem jeziku i identitetu“⁴⁶ i c) stvaranje novih riječi u skladu sa političkim, ideološkim i društvenim promjenama.

Tako su gotovo preko noći nestale mnoge uobičajene i potpuno prilagođene strane riječi i mjesto njih se pojavile domaće, postojeće ili novostvorene: *skupina* (grupa), *prosvjed* (protest), *tajnik* (sekretar), *čimbenik* (faktor), *nacrtak* (aps-trakt), *opasnost* (rizik), *veleposlanstvo* (ambasada), *veleposlanik* (ambasador), *vjerodajnice* (akreditivi), *putovnica* (pasoš), *odbor* (komitet), *odora* (uniforma), *ozračje* (atmosfera), *pristupnik* (kandidat), *središte* (centar), *praćenje* (kontrola), *šestosveščni* (šestotomni), *rednik/računalo* (kompjuter), *preslik(a)* (kopija), *tipkalo* (dugme), *tipkovnica* (tastatura), *ovlasnica* (licenca), *jantar* (ćilibar), *pekač/pevka* (tepsija), *slikopis* (video kaseta), *zvukopis* (audio kaseta), *niz* (set), *roščić*

⁴⁴ Up. HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK 1999: 96.

⁴⁵ To se širilo pod uticajem HDZ-a, u čijem statutu iz 1991. stoji *dopredsjednik*, odnosno pod uticajem iseljene Hrvatske. Up. kod Stj. Babića (1995: 134): „I tako se za NDH prefiks **do-** proširio na račun prefiksa **pod-**. Hrvatsko je iseljeništvo veoma često upotrebljavalo nazive stvorene za NDH, a kako je najčešće bilo i najodlučnijega hrvatskoga usmjerenja, to se i njihov jezik smatrao najčistijim hrvatskim jezikom. Vrativši se u domovinu, oni su širili te nazive, a drugi su se zbog njihova hrvatstva rado na njih ugledali, smatrajući **do-** neopravdano progonjenim, stali su ga s radošću upotrebljavati, i tako se taj prefiks stao naglo širiti.“

⁴⁶ Up. HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK 1999: 104, 110.

(kifla), *kragna* (ovratnik), *deva* (kamila), *remen* (kaiš), *brojka* (cifra), *blagajna* (kasa), *topništvo* (artiljerija), *vojarna* (kasarna), *tečaj* (kurs), *skladište/prodavao-nica/dućan* (magazin), *zrakoplov* (avion), *uzletište/zračna luka* (aerodrom), *priču-va* (rezerva), *uljudba* (civilizacija), *vrtolet*, *vrtoplav* i dr. (helikopter), *kopnica* (si-da/AIDS), *mimovod*, *premosnik*, *premosnica* (bay-pass), *odmirba* (turizam), *predočnik* (ekran), *dalekovidnica* (televizija), *uspješnica*⁴⁷ (bestseller) itd.

Tako su nanovo uskrsele riječi: *domovnica*, *bitnica*, *čelnik*, *bojovnik*, *novčati*, *kuna*, *poglavarstvo*, *vrhovnik*, *vrhovništvo*, *imovnik*, *kotar*, *županija*, *vlastovnica*, *osposoba*, *očevid*, *očevidnik*, *nazočnik*, *vježbenik*, *vježbeništvo*, *vježbovnik*, *satnik*, *stavnja*, *stega*, *tečevina*, *tečejac* i dr.

Tako su nastale mnoge hrvatske zamjedbenice tipa *voznica* (vozna karta), *obrednik* (jedinica za obradu), *izdomnica*, *izdomništvo*, *izdomnik* („osoba koja je s nekoga razloga izvan vlastitoga doma“, JEZIK, 42/4, 1995: 120), *ocjedivač* (umj. „uređaja za sušenje tanjura“), *razgraničnica*, (linija razgraničenja), *osobnica* (osobna iskaznica), *gaćnjak* (učkur), *nazočiti*, *premosnica*, *ciljnik*, *pakovina*, *tje-logradnja*, *preslovljivanje*, *prezvukovljivanje*, *umjeravati*, *očiste*, *učitba* itd. Tako su živnuli *redarstvenici*, *streljivo*, *strojnice*, *postrojbe*, *primitak*, *privitak*, *pristav*, *pripomenak*, *međudob*, *vježbenik* itd.

Tako su nikli *ćudoredba*, *činoređe*, *ćudoredbeni pristupnik*, *ćudoredbene za-sade sveučilišnog poslanja*, *kakvotna dostatnost*, *uredbena odluka* i sl.⁴⁸

Slučaj novotvorenica je priča za sebe. One su proglašene ne samo važnim leksičkim slojem za „dobar hrvatski jezični osjećaj, a time i za sam hrvatski književni jezik“⁴⁹ nego se smatraju i jednom od važnih čimbenika hrvatskog patriotizma i nacionalnog ponosa. Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika JEZIK, sa njegovim glavnim urednikom Stjepanom Babićem na čelu, i jedno i drugo je visoko stilizirao, pretvorivši se tako ne samo u svojevrsnu radionicu novotvorenica nego i u političko središte (da ne kažemo *centar*) koje taj smjer na općehrvatskom nivou podstiče, koordinira, javno nagrađuje i književnojezički propagira i ocjenjuje. S tim u vezi primjenjuju se razne metode, npr.: a) ras-

⁴⁷ Pretjerana upotreba novih z a m j e d b e n i c a na -ica naišlo je u Hrvatskoj na otpor te postalo i predmet podsmijeha. Tako npr. u časopisu HRVATSKA LJEVICA (1999) Hrvoje Matas u članku BRZOGRIZ ILI SPOROGRIZ PITANJE JE SAD kaže da se u novohrvatskom jeziku „normalnoj hrvatskoj riječi po svaku cijenu nakalemljuje nastavak -ica, bez obzira spada li on tamo ili ne“. Na taj način se, veli on, „tvore nakaznice, kao što su *povjes-nica* umjesto *povijest* ili *potvrđnica* umjesto *potvrda*“. Tako je i *dozvola* postala *dopusni-ca*, *šetalište* – *šetnica*, *prilika* – *prigodnica*. „Umirovljenici Hrvatske“, kaže on tu dalje, „nisu uspjeli da im Mirovinski fond uskladi njihovu mirovinu, možda i zbog toga što su napisali *molbu*, a ne *zamolnicu*? Neće uspjeti niti ako su napisali *tužbu* općinskom su-du, jer se takva stvar sada zove *tužbenica*“.

⁴⁸ Up. Ivo Pranjković, O JEZIKU ĆUDOREDBENOG PROPISNIKA, *Vijenac*, 1. srpnja 1999: 7.

⁴⁹ Up. Stjepan Babić, O NAJBOLJOJ RIJEČI U 1994. GODINI, *Jezik* 42/5, 1995: 139.

pisiju se natječaji za najbolju riječ godine i nakon javnog izbora dodjeljuju nagrade pobjedniku, b) raspisuju se natječaji za hrvatsku zamjenu konkretnih tuđica, prije svega anglizama, i c) stavlja se na javnu diskusiju više varijanata za određeni pojam ili za određenu riječ i traži se od čitateljstva sud o njima ili pak novi prijedlozi.⁵⁰

Plodovi te žetve doista su veliki. Tako npr. Stjepan Babić ponosno saopštava da je „za hrvatsku zamjenu za *jack-pot*“ na javnom natječaju dobio čak 270 prijedloga od 56 osoba (42 muškarca i 14 žena), među kojima su 239 različitice (npr. *uvećak*, *polog*, *zlatonos*, *srida*, *lotnjak*, *srećko*, *bankovnjak*, *pretvornjak*, *nagradnik*, *kunovnica*, *nastolak*, *zgodun*, *donagrada*, *dobikun*, *sveos*, *višnik*, *nezgodnik*, *velezgod*, *blagar*, *blagovir*, *lutrijak*, *skupnjak*, *kapitalnjak*, *svejam*, *šestičnjak*, *zgodimir*, *dobivrh*, *čvrstnik*, *višnjik* itd.).⁵¹ Tako se rodio i novi hrvatski Šulek i liku jezikoslovca Bulču Lasla [Bulcsú László], za koga Stjepan Babić na pitanje mnogih da on možda nije Madžar kaže: „I jest i nije. Otac mu je Madžar, a majka Hrvatica. Koliko je on Madžar, to ne znam, ali da je Hrvat, pravi pravcati Hrvat, to dobro znam, jer veći i bolji biti ne može“.⁵²

Dakle, taj „hrvatski Šulek naših dana“ svoje pravo pravcato hrvatstvo, pored drugoga, dokazao je naime i svojom velikom „jezikoslovnom gozbom“ (Stj. Babić) u raspravi PABIRCI REDNIČKOGA I OBAVJESTNIČKOGA POJMOVLJA OKO RAZUMNIH SUSTAVA (Radovi Zavoda za informacijske studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 5/1993: 11–73), u kojoj je „ponudio oko 600 novih riječi, glavninom novih naziva za računalno nazivlje“. Tako je npr. matematika postala *oloslovlje*, algebra – *računstvo*, kibemetika – *krmboslovlje*, kriptologija – *kritoslovlje*, logika – *misllovlje*, muzikologija – *glazboslovlje*, psihologija – *dušoslovlje*, informatika – *obavjesništvo*, filozofija – *mudroslovlje*, ontologija – *bitoslovlje*, etika – *čudoredba*, epistemologija – *znanjoslovlje*, neurologija – *živcoslovlje*, leksikograf – *rječničar*, matematičar – *oloslov*, statističar – *uzroslov* itd. Tako je siplay postalo *predočavati*, monitor – *predočnik*, interface – *mešutnik*, schell *sučeonik*, memory – *pamtionik*, algoritam – *postupnik*, coaxial kabel *suosnik*, microware – *sitno*–

⁵⁰ U svemu tome ima pretjerivanja, čak i neukusa, ali i vrlo originalnih, duhovitih poteza. Tako je npr. Stjepan Babić dao da se vrlo lijepo izradi *bukmarker* za JEZIK (dizajniran glagoljicom), na kojem na jednoj strani stoji sljedeće: „Već svojim imenom kazuje čemu služi. [misli se na JEZIK, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, M. O.] / Čitate li ga? / Preporučujete li ga svojim prijateljima i znancima? / Širenje jezične kulture uvijek je važan zadatak svih Hrvata.“ A na drugoj strani *bukmerkera* stoji sljedeće: „Kako se zovem? // Potvrđeno je: *zaloga* / *znak* kod čitanja / *razdjeljni karton* / *bukmark(er)* (engl. Bookmark, bookmarker) / *lezecajhn* (njem. Lesezeichen) / *lizeza* (fr. hiseuse) // Htio bih ljepše ime. // Predlažu: *čitačica* / *dočitnica* / *graničnik* / *knjižnik* / *listokaz* / *obilježavač* / *obilježnik* / *označivač* / *straničnik* / *štionik* // Ja bih da me zovete *dočitnica* / *knjižnik* / *straničnik* ili *štionik*. // A vi?“

⁵¹ Up. JEZIK 42/5, 1995: 139.

⁵² VJESNIK, 3. 7. 1993.

val, word processor – *prirednik*, file – *datnica*, modem – *pretvornik*, processor – *bradnik*, operator – *opslužnik*, *tekstoriječje*, kontekst – *surječje*, audio – *ozvuka* itd. Tako su poglavlja slovnice (gramatike) postala „*zvukovnica*, *glasovnica*, *slogovnica*, *obličnica*, *znamovnica*, *smjenovnica*, *tvorbenica*, *izkonica*, *skladnica*, *rječnica*, *izrečnica*, *besjednica*, *značbenica* i *probnica*“. Tako smo dobili *zvukoslovlje*, *glasoslovlje*, *slogoslovlje*, *oblikoslovlje*, *znamoslovlje*, *smjenoslovlje*, *tvorboslovlje*, *izkonoslovlje*, *skladnjoslovlje*, *rječoslovlje*, *izrekoslovlje*, *besjedoslovlje*, *značboslovlje* i *poraboslovlje* umjesto fonetike, fonologije, morfologije, morfemike, morfofonologije, derivacije, etimologije, sintakse, leksikografije, frazeologije, semantike i pragmatike.

„Kao što je Šulek, podrijetlom Slovak“, veli dalje Babić, „učinio mnogo za hrvatsko nazivlje kad je to bilo najpotrebnije, u drugoj polovici 19. stoljeća kad se stvarala modema hrvatska znanost, tako danas stvara László kad anglizmi preplavljaju hrvatski jezik kao poplava nakon proloma oblaka. On je podmetnuo svoja moćna pleća da suzbije pogubnost te pojave. Traži da se sve ili gotovo sve kaže hrvatski. I ne samo traži, nego on i nalazi, on je rječoslovac prvoga reda, jedan od najplodnijih, a nije pretjerano reći i najplodniji što smo ga ikada do sada imali“.

Tako je on ogromnim „bogatstvom hrvatskoga jezika“ ustao protiv „sedamdeset godina sustanarstva sa srpskim jezikom“ i protiv onih vjetrova „kolonijalnog mentaliteta“ mnogih Hrvata koji su „otupili hrvatski jezični osjećaj“ i tako u svom vrtu sade korov umjesto lijepog povrća. „A László upomo plijevi naš vrt i marljivo sadi u nj hrvatske sadnice“.⁵³

Nove hrvatske jezične sadnice su, znači, postale sastavnim dijelom jednoga političkog programa nacionalne kroatistike. Sve se želi zamijeniti što se zamijeniti može, pa i ono nemoguće. Čak i tzv. stručno nazivlje, i to iz temelja. Tako se npr. traži da se umjesto amandmana uvede *dopunak*, amortizer da se zamijeni sa *opružnik*, apstinent – sa *suzdržnik*, automat – sa *samokretnjak* ili *samokret*, avenija – sa *veleulica*, karaula – sa *stražbenica*, šansa – sa *izgledak*, akumulator – sa *gomilnik*, agregat – sa *prikupnik*, tumor – sa *bojnik*, skleroza – sa *otvrdnica*, turbina – sa *vihornica*, fusnota – sa *objasnitba*, hamburger (ili fast-food) – sa *brzogriz*, vikend – sa *tjednica*, vikendaš sa *tjedničar*, tinejdžer – sa *naestnik*, vestem – sa *zapadnik*, *zapadnjak*, sekta – sa *sljedba*, volonter – sa *bezplatnik*, walkie-tokie (voki-toki) – sa *nosiglas* itd., „pa čak i nazivlje za padeže: 1. *imenovnik*, 2. *rodnik*, 3. *datnik*, 4. *optužnik*, 5. *zovnik*, 6. *mjesnik*, 7. *sredstvenik* pa indikativ – *pokaznik*, konjunktiv – *spreznik*, optativ – *željnik*...“⁵⁴ Tako je znači hrvatski jezik, posebno u proizvodnji novotvorenica, ustao ne samo protiv srpskoga i protiv ranijega hrvatskog jezika nego i protiv s v a k o g a stranog jezičkog nanosa.

⁵³ Babić, HRVATSKI JUČER I DANAS, 1995: 260 i 266 (prethodno u *Vjesniku* 3. 7. 1993. i 17. 7. 1993).

⁵⁴ Up. *Jezik* 42/5, 1995: 138.

Tako je novohrvatski jezički inženjering potpuno pomiješao jezičke nivoe, jezički kontinuitet, jezičke navike i jezičku komunikativnost, osobito naučnu i internacionalnu.

No, istina jest, i to treba ovdje posebno naglasiti, da društvene i političke promjene dovode do stvaranja novih riječi, do imenovanja novih predmeta i pojava, novih naučnih i tehničkih postignuća. Ali, isto tako je istina i to da s promjenom društvenih sistema ne dolazi i do zamjena tzv. stručnih jezika koji su decenijama ili vijekovima uspješno funkcionisali. A pogotovo ne dolazi do zamjena tih sistema i jezičkih navika iz tako banalnog razloga kao što je onaj da se vlastiti stručni jezik po svaku cijenu mora razlikovati od stručnog jezika (stručne terminologije) jednoga drugog, vrlo bliskog (ili gotovo istog) jezika.

Autori HRVATSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1999: 110. i 296) to su vrlo dobro uvidjeli, pa su pokušali da razdvoje novotvorenice od nazivlja i da uvedu određeni red u te oblasti, s ciljem da nekako pomire starohrvatski i novohrvatski jezik i starohrvatski i novohrvatski jezički inženjering. Tako je za njih tvorba novih riječi i naziva posve „legitiman postupak i jedna stalnica hrvatske jezične proizvodnje“, na jednoj strani, a na drugoj strani ukazuju na to da će, „kad se ta silna buka slegne“, ostati „tek nekoliko riječi koje će ući u opću uporabu“⁵⁵ te na to da su „naši prethodnici bili kreativniji od nas današnjih“. U drugoj oblasti – u nazivlju kao sistemima koji se upotrebljavaju u naučnim, tehničkim i umjetničkim granama – autori zahtijevaju jasna pravila koja moraju voditi računa ne samo o jezičkim nego i o terminološkim načelima (tj. o usklađenosti termina sa strukom). Tu, po autorima, „istoznačni nazivi nisu poželjni jer dovode do nepotrebnih nesporazuma i opterećuju nazivlje“, a bliskoznačni nazivi traže stroga razgraničenja. U tome se oni opredjeljuju za novu hrvatsku jezičku politiku koja je krenula da usustavi znanstveno, tehničko i umjetničko nazivlje u skladu sa hrvatskom jezičkom tradicijom, ali ne „napamet, prema osobnomu instinktivnom jezičnom osjećaju, već prema određenim načelima“. Ta načela pri sređivanju nazivlja struka, po njima, jesu:

1. domaće riječi imaju prednost pred stranim (npr. naziv *kompjutor* bolje je zamijeniti nazivom *računalo* itd.),
2. nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd., npr. *referencija* je bolje nego *referenca*,
3. prošireniji naziv ima prednost pred manje proširenim (npr. naziv *računalo* prošireniji je od naziva *rednik*),

⁵⁵ „Zanimljivo je“, kaže se tu, „da riječ *suosnik* koja je bila riječju godine u Hrvatskoj jedva da ima ikakav komunikativni status: teško da će tko u prodavaonici električne robe zatražiti *dva metra suosnika*“.

4. naziv koji je korisnicima prihvatljiviji ima prednost pred nazivom koji je manje prihvatljiv; to se može utvrditi anketom,
5. naziv mora biti usklađen s (*fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim*) sustavom hrvatskoga jezika (npr. *tenis-klub* treba zamijeniti nazivom *teniski klub*, *brojčano-slovčane oznake* s *brojčano-slovne oznake*),
6. kraći nazivi imaju prednost pred duljim (npr. *jedinica za obradu* je *obradnik*),
7. naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice,
8. naziv ne smije unutar istoga terminološkog sustava imati više značenja,
9. značenje naziva ne smije se bez valjana razloga mijenjati – ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja,
10. naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu, a o tome može odlučiti predmetni stručnjak.

Kad se, znači, ta načela primijene na neka konkretne terminološke slučajeve s obzirom na njihovu dužinu, onda npr. imamo: *ispisna memorija* umj. *ispisna programska memorija*, *generator impulsa*/impulsni *generator* umj. *generator vremenskih impulsa*, *zubna pasta* umj. *pasta za zube*, *obradnik* umj. *jedinica za obradu teksta*, *crtlač/crtalo* umj. *jedinice za crtanje*, *odzivnica* umj. *linija odziva*, *magnetnica* umj. *magnetna vrpca*, *upisnik* umj. *memorija s izravnim pristupom*, *povratnica* umj. *tipka Return*, *ciljni program* ili *odredišnik* umj. *program u jeziku računala* itd.⁵⁶

*

I na kraju, nakon što je zanimanje kroatistike za mrske Srbe i srbizme „već prešlo klimaks“,⁵⁷ posljednja oblast koja se u najnovije vrijeme u kroatistici postavila u nešto zaoštrenijoj formi jeste pitanje dijalekatske osnovice hrvatskoga standardnog jezika. Nacionalna novokroatistika oko časopisa JEZIK stavila je sebi u zadatak da sa hrvatskog jezika skine i tu posljednju stogodišnju „zabludu“ da mu je u temelju istočnohercegovačka gramatička struktura i da tako dokaže kako je hrvatski jezik i u genetsko-lingvističkom smislu potpuno različit od srpskog jezika. Budući da su se u tome pojavila krupna nesuglasja između novokroatista i hrvatskih dijalektologa,⁵⁸ glavni urednik JEZIKA Stjepan

⁵⁶ HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK 1999: 297.

⁵⁷ Up. Samardžija 1997: 202.

⁵⁸ Up. priloge i polemiku Marija Grčevića i Josipa Lisca u *Jeziku* 2/46, 3/46, 1/47. i 2/47. Up. i Lisac 1996: 20, gdje on u studiji KOJI SU DIJALEKTI HRVATSKI? kaže: „Tijekom migracija najviše se proširio istočnohercegovački dijalekatski tip, ijekavski i štakavski.

Babić umiješao se u spor i presudio ga – ne krijući pri tome simpatije prema onim shvatanjima koja ustaju protiv istočnohercegovačkog dijalekta i koje time, za vjeke vjekova, poriču bilo kakav udio gramatičke strukture istočnohercegovačkih ijekavskih (uglavnom srpskih) govora i Vuk-Daničićeva jezika u hrvatskom književnom jeziku na taj način što tvrdi da se osnovica hrvatskoga književnog jezika ne odnosi ni na koji konkretni novoštokavski sustav, na jednoj strani, a, na drugoj strani opet kaže da ako „hrvatski književni jezik (i) počiva na dijalektalnoj osnovici“, onda on „počiva na hrvatskim govorima“, i to u svemu, „a danas i u naglasku“.⁵⁹ A da bi to „postalo općeprihvaćenim i ušlo u opću svijest moraju naši dijalektolozi dati temeljit nov pregled i sadašnjega stanja i povijesne protežnosti“, zaključuje Babić.

Budući da ovo javno prozivanje najvjerovatnije neće ostati bez odjeka, za davanje nekih određenijih sudova o odnosu hrvatskoga književnog jezika i njegove dijalekatske osnovice treba dakle sačekati na nove rezultate hrvatskoga jezičkog inženjeringa.

6.3 B o s a n s k i k o n t r a S r p s k i

Poslije secesije Bosne i Hercegovine došla je

do izražaja tendencija da se bošnjački književni jezik što više udalji od srpskog i hrvatskog. To se želi postići uvođenjem mnogobrojnih pozajmljenica iz turskog i

To je uglavnom srpski govor proširen i oko matičnoga područja i na mnogim terenima u Hrvatskoj i u zapadnoj Bosni, a utjecao je svojom fizionomijom i u istočnim predjelima (Srbija, Crna Gora). Radi se npr. o tome da je u Slavoniji istočnohercegovački dijalekt odijelio [...] arhaične govore zapadnoštokavskoga područja na sjeverni posavski i južni posavski pojas i da je donedavno bio dominantan u znatnom dijelu Like, Korduna, Banije, sjeverne Dalmacije itd.“ (Ovo posljednje se odnosi na Srbe, koji su za vrijeme tzv. Oluje 1995. pobjegli u Bosnu, Istočnu Slavoniju i Srbiju, M. O.).

⁵⁹ Up. JEZIK, 2/47, 1999: 80. Babić time osporava bilo kakav udio gramatičke i prozodijske strukture Vukova i Daničićeva jezika u hrvatskom književnom jeziku. On, istina, naglašava da su Hrvati imali Vukov akcenatski sistem (mi bismo rekli: Daničićev), ali da je on danas potpuno napušten. Sve je moguće, pa je moguće vjerovatno dokazati i to da hrvatsko naglašavanje i nije Daničićevo! Vjerovatno je moguće dokazati i to da Ivan Broz i nije sastavio HRVATSKI PRAVOPIS (1892) na osnovu Vukova, da Maretić nije napisao svoju GRAMATIKU I STILISTIKU HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1898), odnosno da Ivan Broz i Franjo Iveković nisu napisali RJEČNIK HRVATSKOG JEZIKA (1901) na osnovu Vukova i Daničićeva jezika, odnosno *da* se današnja gramatička struktura hrvatskog jezika toliko udaljila od one strukture koju je opisao Maretić i da su u pitanju dvije potpuno različite književnojezičke gramatičke norme, od koje ova današnja nema veze sa ranijom pa prema tome ni sa srpskom gramatičkom normom ni sa istočnohercegovačkom gramatičkom strukturom!

arapskog jezika, koje do juče nisu imale pristupa u književni jezik iako se mogu naći u muslimanskim narodnim govorima.

Tako Pavle Ivić opisuje odnos bosanskog, srpskog i hrvatskog književnog jezika u svom članku JEZIČKO PLANIRANJE U SRBIJI DANAS (*Jezik danas*, III/9, 1999: 6). Ova „opšta dijagnoza“ je samo djelomično tačna. Ona polazi: a) od bošnjačkog jezika (a Bošnjaci svoj jezik nazivaju *bosanskim*), b) ona polazi od činjenice da se bosanski jezik udaljava istovremeno (ili podjednako) i od srpskog i od hrvatskog, što zvanični dokumenti bošnjačke jezičke politike i jezička praksa demantuju, i c) ona polazi od činjenice da se to udaljavanje odvija samo na leksičkoj razini, što bi trebalo da znači da se na drugim jezičkim nivoima bosanski poklapa ili sa srpskim ili sa hrvatskim, tj. da u njemu nema izmjena (novina), što ne odgovara stvarnosti. Odnosi bosanskog (bošnjačkog), srpskog i hrvatskog mnogo su kompleksniji. U izgrađivanju (kodifikaciji) „novog“ jezika „nove“ nacije nema srpsko-hrvatske simetrije, nego je prava žrtva u stvari – s r p s k i j e z i k. Pogledajmo kako to izgleda na grafijskoj, ortografskoj, fonetsko-fonološkoj i gramatičkoj razini. Leksičku razinu sužavamo samo na tzv. varijantske srpsko-hrvatske opozicije.

A. Odnosi na nivou grafije

Kako smo već vidjeli, prema USTAVU BOŠNJAČKO-HRVATSKE FEDERACIJE u Bošnjaka je u zvaničnoj upotrebi bosanski jezik i latinica. Time je u razvoju književnog jezika u Bosni i Hercegovini, koji traje gotovo 150 godina, napravljen veliki rez u pismenosti Bošnjaka, u njihovom zvaničnom odnosu prema ćirilici. Ćirilica je, dakle, konačno protjerana iz javnog života i predata povijesti. Nestale su ranije z v a n i č n e formulacije o dvoazbučnosti Bošnjaka i o ravnopravnosti pisama, ćirilice i latinice. Nestale su gotovo sve pretpostavke na prostorima bošnjačko-hrvatske Federacije u Republici Bosni i Hercegovini da se aktivno uči, njeguje i javno (zvanično) upotrebljava, pored latiničkog, i ćiriličko pismo. Sve izjave, zvanične ili poluzvanične, na nekim nivoima upotrebe standardnog jezika (škola, izdavaštvo, sredstva javnog komuniciranja) o potrebi učenja (ne i o potrebi upotrebe) i ćirilice predstavljaju, na jednoj strani, obmanjivanje javnosti (ili samog sebe) ili, na drugoj strani, žal pojedinaca i grupa za ranijom jezičkom tolerancijom u Bosni i Hercegovini. Latinica je danas u jezičkoj praksi Bošnjaka praktično j e d i n o pismo. Ćirilica je, vjerovatno po inerciji ili iz nekih posebnih političkih razloga, svedena u stvari na pečate državnih institucija. U školi je postala simbol animoznosti prema Srbima, srpskoj pismenosti i književnosti. I često povod za emocionalne (nacionalističke) reakcije roditelja i partijskih vojnika. Isto tako kao što je kod Karadžić-Krajišnikovih Srba, pa i mnogih Srba u Srbiji, latinica bila neprijateljsko pismo, tako je kod Hrvata i većine Muslimana ćirilica bila glavni znak po kojem se prepoznavao agresor i varvarstvo. Tako je pismo, „ta čovjekova svetinja koja ga je izvela iz divljaštva i predistorije i uvela u civilizaciju i istoriju“ postalo „jabuka razdora i uzrok mržnje i neprijateljstva“ (Ante Granić).

Kodifikatori bosanskog jezika svjesni su realnosti u kojoj se ćirilica kod Bošnjaka danas nalazi. Iz raznih političkih (ili politikantskih) razloga, međutim, oni je još uvijek pominju kao drugo, živo bošnjačko pismo i sofističkim formulacijama pokušavaju „opravdati“ njeno jadno stanje u današnjoj jezičkoj praksi. Tako u PRAVOPISU BOSANSKOGA JEZIKA Senahida Halilovića (Sarajevo, 1996: 15) stoji da se u bosanskom jeziku „koriste dva pisma: l a t i n i c a i ć i r i l i c a “. Međutim, odmah na sljedećoj strani se kaže i sljedeće: „Iako se u bosanskom jeziku latinica upotrebljava znatno češće, potrebno je poznavati i ćirilicu, kojom je pisan ili tiskan dio našeg jezičkog naslijeđa“. Time se u stvari donekle potire prethodna izjava o „korištenju“ dvaju pisama u savremenoj praksi i izjava u istoj rečenici „o upotrebi“ oba pisma te se stvar svodi samo na deklarativno zalaganje za ćirilicu, za „potrebu“ njenog pasivnog poznavanja. U Dodatku iz historije pisma (str. 148–49) on savremenu ćirilicu i ne navodi.

U svom „drugom, dopunjenom i izmijenjenom izdanju“ BOSANSKOG JEZIKA (Sarajevo, 1998: 84–5) Halilović je povodom ćirilice pustio oduška svojem lamentiranju o upotrebi pisama, o slobodi i ravnopravnosti, o „uvjetima tržišta“ itd. (iznoseći nečinjenično stanje savremene bosanske prakse i često pobijajući sam sebe, te obračunavajući se sa ranijom politikom jezičke ravnopravnosti i tolerancije u Bosni i Hercegovini):

Bošnjaci su danas dvoazbučna nacija. Dva pisma (latinica i ćirilica) jesu preimućstvo, nikako teret. Ćirilica olakšava vezu sa ruskim, bugarskim i makedonskim jezikom [srpski jezik se svjesno prešućuje, M. O.], a veza je i sa starijim naslijeđem, npr. sa pismima krajiških begova [...] Zbog sve veće okrenutosti zapadnoj hemisferi, u kojoj su latinički alfabeti, ćirilica se i u Bosni koristi sve manje.⁶⁰

Oba pisma u Bosni i Hercegovini treba da uživaju potpunu slobodu, i ne vrijedi ih nikome zakonskim aktima nametati. Da bi se ta sloboda upotrebe mogla i ostvariti, oba pisma valja naučiti u prvim godinama osnovne škole. Kojim će se od pisama pojedinac češće koristiti, predstavlja njegovo osobno opredjeljenje.

Kada je u pitanju službena upotreba pisama (u školstvu, izdavaštvu, medijima i dr.), vrijedi imati na umu da r a v n o p r a v n o s t ne znači istodobno i r a v n o m j e r n o s t. Umjesto neproaktivnih, krutih, mehaničkih zakonskih rješenja, bolje je ostaviti više prostora procjeni same situacije ili, npr., uvjetima tržišta: ko će jamčiti, recimo, da bi cio tiraž nekoga lista bio rasprodan jednoga dana na jednome pismu, a drugoga na drugom, ili jedna polovica udžbenika na jednome, a druga na drugome pismu. Na načelno pitanje koji omjer predstavlja barem približnu ravnopravnost, možemo odgovoriti tek kad budemo raspolagali snimkom stanja, kada budemo znali javno mnijenje.

⁶⁰ I ovdje se vidi da se pod Bosnom podrazumijeva država koja pripada samo Bošnjacima. Na Srbe se uopšte i ne misli. Tako se iznose višestruke neistine. Upravo je danas suprotno stanje od ovoga što Halilović kaže, jer se u Republici Srpskoj (koja čini pola teritorije Bosne i Hercegovine) upotrebljava gotovo isključivo ćirilica. Ili on Republici Srpsku ne smatra dijelom Bosne!

S tim u vezi je i Halilovićovo zalaganje „za promjenama u jezičkoj politici“ u Bosni i Hercegovini, jer Bošnjaci (opet misli samo na njih i poistovjećuje ih sa Bosnom i Hercegovinom) nisu zadovoljni „odnosom kreatora jednostoljetne jezičke politike (krojene izvan Bosne i Hercegovine, po mjeri drugih) prema nji-ma“. Njegov temeljni princip se svodi na sljedeće: „Svako neka ima, i uzme, svoje, pa ćemo svi imati sve“ (str. 86)⁶¹. Tako se jedan od principa ranije jezičke politike Bosne i Hercegovine (koja je krojena upravo u Bosni i Hercegovini i koju su krojili i Bošnjaci, i to oni najgrlatije, što opet protivurječi Halilovićevim olakim tvrdnjama) – „insistiranje na onome što nas povezuje i zbližava“ – vulgarizira i svodi na princip: „insistiranje na onome što nas ne povezuje i razdvaja“. Jer, kaže on, „nezahvalno je vagati i propisivati šta nas to više spaja – ili razdvaja“.⁶²

B. Odnosi na nivou ortografije

Od 1866/68. do 1992/93. – sa prekidima za vrijeme Prvog svjetskog rata i za vrijeme ustaške NDH u Drugom svjetskom ratu, kada su proglašeni „hrvatskim cvijećem“ – Muslimani (Bošnjaci) su se praktično služili srpskim pravopisom u sredstvima javnog informisanja, izdavaštvu, administraciji i opštoj komunikaciji. Hrvatsku pravopisnu tradiciju su prihvatili i protežirali pojedini stvaraoci koji su se osjećali (odnosno: izjašnjavali) Hrvatima ili su na razne načine bili bliže vezani za hrvatsku kulturu. Za vrijeme socijalističke Jugoslavije, osobito nakon usvajanja zajedničkog PRAVOPISA SRPSKOHRVATSKOG/HRVATSKO-SRPSKOG) JEZIKA 1960. godine, bilo je više miješanja (prožimanja) tih dviju pravopisnih tradicija, ali je, u cjelini gledano, kod Muslimana i dalje preovladavala srpska norma. Od 1992–93. do 1996. to se stanje r a d i k a l n o promijenilo na štetu srpskih pravopisnih uzusa. Dva djela su međaši u tom zaokretu: RJEČNIK KARAKTERISTIČNE LEKSIKE U BOSANSKOME JEZIKU Alije Isakovića (Sarajevo – Wuppertal, 1992–93) i PRAVOPIS BOSANSKOGA JEZIKA Senahida Halilovića (Sarajevo, 1996). U njima je izvršeno čišćenje mnogih tradicionalnih srpskih (i bosansko-muslimansko-bošnjačkih) pravopisnih normi i njihovo zamjenjivanje hrvatskim. Tako su u književnojezičkim i pravopisnim navikama jednog naroda izvršeni krupniji rezovi koji su posljednjih godina doveli do velikog pravopisnog šarenila u jezičkoj praksi, do nesnalaženja, lutanja i „prisilnog novoopismenjavanja“.

⁶¹ To se u stvari temelji na ideologiji lista BOŠNJAK s kraja 19. v. (up. Okuka, EINE SPRACHE – VIELE ERBEN, 1998: 57).

⁶² U GRAMATICI BOSANSKOG JEZIKA (str. 42) H. Vajzović i H. Zvrke kaže se i sljedeće: "Budući da se latinica na ovim prostorima mnogo više upotrebljava, ravnopravnost ova dva pisma isključuje naporednost i ravnomjernost u upotrebi, a zadržava slobodu individualnog izbora". To je opet bacanje prašine u oči: Kako se neko može slobodno (individualno) opredijeliti za ćirilicu ako za to ne postoje n i k a k v e r e a l n e m o - g u ć n o s t i?. Ili pak ako je osuđen da zbog toga bude proglašen četnikom!

Osobito d v i j e pravopisne odredbe reprezentuju taj zaokret: a) izvorno pisanje stranih vlastitih imena i b) rastavljeno pisanje futura I (*čitat ću*). Dok je druga odredba više tehničke naravi, pa se na nju nije posebno teško naviknuti, prva odredba duboko zadire u ukorijenjene jezičke navike i predstavlja, i optički posmatrano, veliku promjenu.

Naime, usvojenim Pravopisom predviđeno je da se strana vlastita imena pišu *izvorno*, a opšte strane imenice, pridjevi, prilozi i dr. – *fonetski*. To je, međutim, samo načelno polazište. To znači da se u određenim slučajevima odstupa od tih polazišta, da se pravopisno pravilo razvodnjava i komplicira. Tako se npr. propisuju, na jednoj strani, fonetski likovi tipa *feljton* (*feuilleton*), a na drugoj strani, „iz posebnih razloga“, i izvorni likovi *grand-prix*, *lady*, *leader*, *miss*, *restaurant*, *toilette*, *vis-d-vis* i sl.⁶³ Isto se tako može pisati *fax*, *telefax*, *telex* i *taxi* („mjesto ponašene oznake *taksi*“, str. 139), što znači da se ni fonetski oblici ne uzimaju pogrešnim. U te nedosljednosti spada i formulacija: „Međunarodni muzički termini u stručnoj literaturi zadržavaju izvorni oblik: *allegro* (elegro), *intermezzo* (intermeco), *solfegeo* (solfeđo), *soprano* (sopran), *staccato* (stakato), *tenore* (tenor)“, što bi onda trebalo da znači i to da se u opštoj komunikaciji i ti likovi pišu fonetski. Tim nedosljednostima i nekonsekventnim propisima pribraja se i odredba po kojoj „u promjeni romanskih osobnih imena na -ca i -co, a tako i u prisvojnim pridjevima izvedenim od njih, zadržava se izvorni izgovor i piše se k mjesto c: *Petrarca*, gen. *Petrarke*, prid. *Petrarkin*; *Capablanca*, *Capablanke*; *Tosca*, *Toske*, *Toskin*, *Teodoresco*, *Teodoreska*, *Teodoreskov*“ ili pak ona da kod složenih naziva „svi članovi ostaju nepromijenjeni“ (iz *Poerta de Sol*).⁶⁴

⁶³ Ovo pravilo prati i svojevrsna biser-rečenica: „U ovome, međutim, ne valja pretjerivati“ (Halilović, PRAVOPIS, str. 139). Određuju se, dakle, pravila u pisanju, ali u primjeni tih pravila „ne valja pretjerivati“!

⁶⁴ Jezička praksa prati ove nedosljednosti pravopisnih normi, na jednoj strani, a na drugoj strani se miješaju izvorni i fonetski oblici na svim nivoima. U prvim godinama nakon usvajanja pravopisa u bošnjačkoj štampi je vladao totalni kaos u pisanju stranih imena i pojmova. Godine 1999. to se donekle stabilizovalo i čitateljstvo se očito donekle naviklo na te novine. Međutim, i dalje ima onih novinara i stvaralaca koji uporno pišu fonetski (uzmimo za primjer iz SVIJETA od 4. 7. 1999: 9: *Vašington Post* i od 20. 6, str. 15: *Miden Keljmendi*, albanski pisac s Kosova ili iz LJILJANA od 9–16. 8. 1999, str. 18: Aneks 7 – temelj *Dejtonskog* (ne)sporazuma). Uz to vrlo su česti različiti likovi za isto ime, npr. *Öcelan* (LJILJAN, 5–12. 7. 99), Smrt za *Očalana* (DANI, 2. 7. 99), ili nazivi čas *samit*, čas *sumit* ili *summit*. Najveći dnevni list OSLOBOĐENJE uopšte ne poštuje izvorno pisanje stranih imena. U literaturi i nauci je i dalje apsolutno šarenilo. Tako npr. Enver Redžić u svojoj knjizi BOSNA I HERCEGOVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU (Sarajevo, 1998) uopšte ne poštuje oficijelni bosanski pravopis, pa, pored drugih osobina, redovno transkribuje strana vlastita imena (npr. general *Sigfrid Kaše*, *Treći Rajh*, *Glez fon Horstenau*, *Joahim fon Ribentrop* itd.).

Ostalo se, ipak, u dva slučaja vjerno srpskoj pravopisnoj tradiciji: a) u pisanju geografskih („zemljopisnih“) pojmova: *Evropa, Australija, Češka, Italija, Liban, Saudijska Arabija, Rumunija, Španija, Grenland, Himalaja, Kavkaz, Beč, Dorćol, Kairo, Kartum, Moskva, Pariz, Peking, Prag, Rim, Skoplje, Tokio, Venecija* (i *Mleci*), *Ženeva*; b) u pisanju hebrejskih i aramejskih imena i riječi: *Adam, Isus, Golijat, Lazar, Mojsije, Mihailo, Marija, Matija* i sl. Ali, u ovom drugom slučaju ima i razlika. Pojedina imena se preuzimaju prema hrvatskoj tradiciji (*Abraham, Babilon, Gabrijel*), a pojedina se ostavljaju naporedo, dajući čas prednost hrvatskoj varijanti (*Pavao/Pavle, Jahvel/Jehova*), a čas srpskoj (*satan/sotona*). Međutim, ono što predstavlja novinu u ovoj oblasti jeste sljedeća odredba: „U bosanskome jeziku daje se prednost onim oblicima tih imena koje nalazimo u KUR'ANU, posljednjoj Božijoj objavi: *Adem* (Adam), *Davud* (David), *Džalut* (Golijat), *Džibril* (Gabrijel), *Ejub* (Job), *Habil* (Abel), *Harun* (Aron), *Hava* (Eva), *Ibrahim* (Abraham), *Ismail* (Jišmael), *Ishak* (Isak), *Isa* (Isus), *Il'jas* (Elija/Ilija), *Jakub* (Jakob), *Jahja* (Ivan/Jovan), *Jedžudž* (Gog), *Jehuda* (Juda), *Junus* (Jona), *Jusuf* (Josip/Jozef), *Kabil* (Kain), *Lut* (Lot), *Medžudž* (Magog), *Merjem* (Marija), *Mesih* (Mesija), *Mikail* (Mihael/Mikael), *Musa* (Mojsije), *Nuh* (Noa/Noe), *Sulejman* (Solomon), *Tevrat* (Tora), *Zekerija* (Zaharije) itd.“ (str. 139).

Odstupanja od srpske uzusne norme su i na drugim nivoima. Tako na primjer:

a) Razlike u pisanju velikog slova: s r p s k i: *bog* i *Bog*, „zavisno od značenja“, *Gospod, Svevišnji*, „muslimanski bog naziva se *Alah*“, *Bogorodica, Gospa*; ali: *Velika gospojina, Mala gospojina*; *šarov, mrkov, šarulja, zekan*; „napojio je *Vranca*, čusmo kako zalaja *Garov*“ (str. 69); naš *mesec*; „Može se preporučiti malo slovo i za nazive oblika i faza meseca: *mlad m(j)esec* (ili *mladač*), *pun m(j)esec* (*uštap*); tako i *polum(j)esec*“ (str. 69); b o s a n s k i: „Velikim početnim slovom piše se ime *Bog* (*Allah, Jahve, Milostivi, Samilosni, Vladar* i dr.), pridjev od imena *Bog*: *Božiji*, kao i svi zamjenički oblici koji se odnose na *Boga* (*On, Njega, Ga, Mu* [...])“ (str. 17), *Gospodar, Stvoritelj, Bog Allah, Svevišnji Allah, Svemogućći Stvoritelj, Bogorodica, Djevica, Gospa, gospa Marija, bogorodica Marija*; „*Gospodar ljudi, Vladar ljudi* i *Bog ljudi* jest *Onaj Koji* nema ni početka ni kraja“ (str. 18), *Poslanik, Božiji Poslanik, Allahov Poslanik*, ali: „*Božiji poslanik Muhammed*“, *Otkupitelj, Spasitelj, Dobro, Dobrota, Istina, Sreća, Iseljenici*, Pomagači „kad im se da posebno značenje“, „u svom osnovnom značenju velikim početnim slovom piše se: *Džennet, Džehennem, Šerijat*“ (str. 19); *Šarko* (pas), *Sivko* (konj), *garov* (pas) *zekan* (konj), *uranac, kulaš, graha* (ovca); „Dvojako, tj. ili velikim ili malim slovom (prema izborom pisca), mogu se pisati imenice *Mjesec* i *Sunce* kada je riječ o pojavama neposrednoga doživljaja, o izgledu, vidljivosti, svjetlosti, toploti tih tijela: *Mjesečev/mjesečev lik, Mjesečeva/mjesečeva mijena, pomračenje Suncalsunca* i *Mjeseca/mjesesa, izlazak Sunca/sunca* i *Mjeseca/mjeseca, Sunčev/sunčev zrak, Sunčev/sunčev odsjaj, Sunčev/sunčev hod, zalazak*

Sunca/sunca i *Mjesec/mjeseca*. Tako i oblici i mijene *Mjeseca*: *mladi Mjesec/mjesec* (mlada), *pun Mjesec/mjesec* (uštapi), ali: *polumjesec*“ (str. 24).⁶⁵

b) Razlike u interpunkciji (i skraćenicama u vezi sa pisanjem tačke) su sljedeće: s r p s k i: *dr* (*doktor*), *mr* (*magistar*), *gđa* (*gospoda*) *gca* ili *gdica* (*gospođica*), *gg.* (*gospoda*); u tački 18 i 21a priručnika; str. 29 i 31; u 5. i 7. članu; na 11. i 13. stranici knjige, Ivo Andrić (1892–1975); b o s a n s k i: *dr.*, *mr.*, *hfz.* (*hafiz*), *gđa*, *gdica*, *dr.* Begića, *dr.* Begiću; (1) vidi članove 15 i 16 na stranama 31 i 32. – (2) Vidi članove 15. i 16. Na stranama 31. i 32.; Hamza Humo (umro 1880.); Hasan Kikić (1905.–1942.); 1993., 1994. i 1995. god.; Diplomirao je 1979./80. godine; Diplomirao je 1979/80. godine; napisana 1003 (1595) god.;

c) Razlike u glasovima riječi (da uzmemo samo neke primjere): s r p s k i: *badava*, *ćaba*, *ćef* i *ćeif*; *havan*, bolje *avan*; *haber*, ne *aber*; *hairli*; *hajvar* i *ajvar*; *had* i *ad*; *hazreti*; *halva* i *alva*; *halo* i *alo*; *hamam* i *amam*; *hambar*, bolje *ambar*; *hasura* i *asura*; *harat* i *atar*; *hrda*, *hrdati*, ne nego *rđa*, *rđati*; *hurma*, ne nego *urma*; b o s a n s k i: *badaval/badihava*, *bahsus*, *berek/beričet*, *billahi!*, *bismilla*, *Ćaba/Kaba*, *ćabenski*, *ćatipski/katipski*, *ćefin/kefin*, *ćeif*, *ćerpič/ćerpić*, *ćilibar/ćelibar*, *ćitabl/kitab*, *haber*, *hair/hajr*, *ajvar* i *hajvar*; *halva*, *halo*, *hamam*, *hasura*; *hambar*, *hatar*; *Hizr/Hidr*, *hrda*, *hrdati*, *hurma*; *hudovica/udovica*, *hurlik/urlik*.

C. Odnosi u jatovim supstituentima

I u kodifikaciji jatovih supstituenata bosanski pravopisci su nastojali da se, gdje god je to moguće, odvoje od srpskog standarda. Oni naglašavaju da su u osnovici bosanskoga standardnog jezika ijekavski govori, ali ih pri tome ne lociraju (štokavski ili ijekavskošćakavski?), prećutkujući činjenicu da su to u stvari prvenstveno štokavski srpski govori. U sankcionisanju oblika pozivaju se na „govornu i pisanu praksu Bošnjaka“, koja npr. „nedvojbeno pokazuje da je opravdano prihvatiti dvojstvo u porodici riječi izvedenih od imenica grijeh: *grje-hotat/grehota*, *grješnik/grešnik*, *pogrješka/pogreška* i dr., te u nekim pojedinačnim slučajevima: *mrjestilište/mrestilište*, *pomodrjeti/pomodreti*, *pomodrjela/pomodrela*“ i sl.⁶⁶ S tim u vezi je i dodatak: „Kako ima pisaca koji u svojim tekstovima dosljednije pišu /e (od jata) i za skupine *suglasnik* + r i izvan spomenutih izvedenica prema imenici grijeh, takve oblike ne bi trebalo smatrati pogrešnim, iako se oni svi ne nalaze u Pravopisnom rječniku. Ukoliko oblici kao što su: *brjegovi*, *brjegovit*, *brježuljak*, *crjepovi*, *dozrjeti*, *drjemljiv*, *drjemljivost*, *krještali-ca*, *okrjepljivati*, *okrjepljivanje*, *povrjeda*, *sprječavati*, *strjelica*, *trjebiteljica*, *trjezniji*, *uvrjeda*, *uvrjedljiv*, *uvrjedljivost*, *vrjedniji*, *vrijednota*, *zaprjeka*, *ždrjebac* i

⁶⁵ Ovo je jedan od dokaza koliko su i srpski i bošnjački pravopisi komplikovani i nekonzistentni, naprosto e p s k i.

⁶⁶ Budući da su oblici sa j na prvom mjestu, to bi onda značilo da im se daje prednost nad onima bez toga glasa.

sl. budu češće upotrebljavani, oni će naći svoje mjesto u pravopisnome rječniku bosanskoga jezika“ (str. 125). Nasuprot tome, sankcionišu se dvostruki likovi *vijekovi* i *vjekovi*, te u gen. pl. *dvocijevka/dvocjevka*, *popijevka/popjevka*, *pripovi-jedaka/pripovjedaka*.

U imenica tvorenih od glagola koji počinju s **pre-** propisuju se **-ije-** kao temeljno polazište. Međutim, konstatuje se da se naporedo upotrebljavaju sljedeći likovi: *priječnik/prečnik*, *prijegled/pregled*, *prijepon/prepon*, *prieklop/preklop*, *prijekid/prekid*, *priekup/prekup*, *prijelaz/prelaz*, *prijelaznica/prelaznica*, *prijelet/prelet*, *prijemaz/premaz*, *prijepis/prepis*, *prijepjev/prepjev*, *prijeplet/preplet*, *prierez/prerez*, *prijesak/presjek*, *prijeskok/preskok*, *prijestup/prestup*, *prijevara/prevara*, *prijezir/prezir*, s dodatnom preporukom: „Pri kolebanju likova s **prije-** i onih s **pre-** bolje je upotrebljavati likove s **prije-**“ (str. 129). Time se u stvari želi potrijeti razlika između hrvatskog i bosanskog standarda. To se dalje vidi u i propisivanju jedininih oblika sa **-tje-**: *utjecaj*, *utječu*, *potječu*, *stječu* i sl., te likova: *blijesak* i *naslijede*. Odrični oblici prezenta glagola *biti* (*jesam*) su: *nisam*, *nisi*, *nije*, *nismo*, *niste*, *nisu*. „Pored ovih oblika postoje i stilski obilježeni likovi *nijesam*, *nijesi*, *nijesmo*, *nijeste*, *nijesu*“. A likovi *sljedeći/sljedeći*, *svijetleći/svijetleći*, *uslijed/usljed* ostavljaju se kao naporedni.⁶⁷

D. Odnosi u fonetsko-fonološkoj i gramatičkoj strukturi jezika

Izuzimajući već navedene inovacije u vezi sa glasom **h** i udvojenim geminativima (up. Pogl. 5.3) i supstituentu „jata“, kodifikatorima bosanskog jezika nametalo se relativno malo materijala iz ovih oblasti za diferenciranje bosanskog jezika prema srpskom. Tako se pokazalo da je vukovski gramatički sistem stabilan i konzistentan. No, i tu je trebalo čitateljstvo i naciju ubijediti da ima autohtonih bosanskih (bošnjačkih) jezičkih kategorija koje treba sankcionisati kako bi se što više udaljilo od srpskog nasljeđa, i da treba prihvatiti one oblike iz tzv. dvostrukosti koje nisu primarna osobina srpskog standarda, bez obzira što neki od njih nisu uobičajeni (dominantni) u bošnjačkoj jezičkoj praksi.

U cjelini gledano, prostor za manevrisanje bio je ovdje jako sužen. Nudile su se dvije mogućnosti: a) opredjeljenje ili za srpsku ili za hrvatsku formu i b) posezanje za dijalekatskim formama. Obje mogućnosti su maksimalno iskorištene, i opet udaljavanjem od srpskog jezika.

U **p r v o j** sferi uglavnom su preferirane hrvatske forme ili ostavljani dubleti, sa nejednakim odnosom prema njima (opet je, u većini slučajeva, pred-

⁶⁷ Posebno poglavlje predstavlja odnos Bošnjaka prema srpskom jeziku ekavskog izgovora. Iako su se mnogi pisci ne samo nacionalno izjašnjavali Srbima nego i svoja djela pisali ekavski i u najboljem duhu srpske književnosti, odjedanput *svi* to poriču. Ne samo da su oni prešli na ijekavicu nego mnogi od njih i svoja ranija djela u novim izdanjima (i)jekviziraju ili dozvoljavaju (saglasno ili prećutno!?) da budu (i)jekavizirana.

nost davana hrvatskima), bez jasnih kriterijuma, pa i sa smiješnim rješenjima. Tako imamo propisanu normu u korist hrvatskog standarda:

a) ujednačenu promjenu imenica na **-ist(a)**: *antifašist*, gen. jed. *antifašista*, nom. mn. *antifašisti*; *avanturist* – *avanturista*, *ateist* – *ateista*, *automobilist*, *carist*, *biciklist* i sl. S tim u vezi je i: *autokrat*, *fantast* i sl., ali: *dijalekat/dijalekt* (vjerujemo da i kodifikatori misle da je ovakav genitiv sg. stran većini Bošnjaka);

b) ujednačen sufiks **-ij**: *atrij*, *auditorij*, *akvarij*, *delirij*;

c) ujednačeni brojevi i brojne imenice na **-ero**: *četvero*, *desetero*, *deseterica* i sl.;

d) prihvaćeno **b** u grecizmima: *Babilon*, *barbarin*, *Bizant*⁶⁸ i sl.;

e) oblici tipa *Slaven*, *palača*, *jučer* i sl.

Nasuprot ovome, mnogo češće se pojavljuju dvostrukosti, koje se često navode u svim varijantama kako bi im se, vjerovatno, priznala puna ravnopravnost. Tako imamo:

a) glasovne dvostrukosti: *aktualan/aktuelan*; *audovizualan/audovizuelan*, *bajonet/bajunet*; *badrljak/batrljak*, *bohem/boem*, *balsam/balzam*, *bogomil/bogumil*, *bestija/beštija*, *čehno/česno*, *džangrizav/čangrizav*, *đule/đunle*, *glikoza/gluhoza*; *gramzivo/gramžljivo*; *inženjer/inženjer*; *izobilizobilja*; *đuvegija/đuveglja*; *delinkvent/delikvent*, *egzem/lekcem* fali: gen. jed. samo: *egzema*; *ešalon/ešelon*; *eter/etar*, *evnuh/eunuh* (ali samo: *august* i *Evropa*); *Enej/Eneja*, *farisej/farizej*, *insulin/inzulin*, *menduš/minđuša* itd.; pokušana je i semantička diferencijacija: *Atena* (božica), *Atina* (grad);

b) dvostrukosti u tvorbi imenica: *atomistica/atomistkinja* i sl. (ali samo: *darwinistkinja*); *davalac/davatelj*, *gledalac/gledatelj*, *dobročinitel/dobročinitelj*, *donosilac/donositelj*, *hraniteljica/hraniteljka*, *ponedjeljak/ponedjeljnik* i sl.;

c) dvostrukosti u rodu imenica: *đurđic/đurđica*, *gest/gesta*; *buđ/buđa*, *gled/gleda* itd.

d) dvostrukosti u tvorbi pridjeva: *bačvarev/bačvarov*, *govedarev/govedarov*, *diobeni/diobni*, *andelski/andeoski* i sl.

Okretanje dijalekatskim osobinama (pored pojedinih varijacija koje smo već naveli) najočitije je u sljedeća tri slučaja:

a) sankcionisanje „priloga“ tipa: *avazile*, *ašicare*, *hotimice*, *hotimično*, *bambadava*, *baška*, *bojse*, *haman*, *sabahile*, *džabel/džabe*, *isprvice te dovde/dovdje* i sl.;

⁶⁸ Ovdje je, međutim, prihvaćena i dvostrukost *Bizantijsko carstvo* / *Bizantsko carstvo*. Prva forma je srpska sa nakalemjenim **b**, koja se vjerovatno nigdje ne govori.

b) imenice tipa *grob/greb, grobak/grebak, grobar/grebar, grobić/grebić, groblje/greblje; hudovac/hudovac*, (ali samo: „gen. jd. *hudovca*, vok. jd. *hudovče*, gen. mn. *hudovaca*“, što vjerovatno govori da se tom obliku daje prednost), *hudovica/hudovica, hudovištvu/hudovištvo*;

c) tvorba pridjeva bez glasovnih altemacija: *Ivicin* (umj. *Ivičin*), *curicin, hudovicin, bećaricin, bakicin, djedecin, čistunicin* i sl.

U kategoriju novina u standardnom jeziku preuzetih iz orijentalizama (up. i Pogl. 5.3) bili bi npr.:

a) udvojeni vokali: *džemaat*;

b) finalne konsonantske skupine: *Hizr/Hird*.

E. Odnosi u sferi varijantske leksike

Standardnojezički izraz bosanskohercegovačkih muslimana (Bošnjaka) bio je i na leksičkom nivou pod snažnim uplivom srpskog standardnojezičkog izraza. I u kategoriji tzv. varijantske leksike preovladavale su srpske forme. Od 90-ih godina one se svjesno zamjenjuju hrvatskim. U tome se osobito utrkuju sredstva masovnog informisanja. Prvi plodovi te jezičke politike su vidljivi i u svakodnevnoj komunikaciji običnog puka. Tako se npr. danas i u tradicionalnim muslimanskim sredinama (kasabama) ne kupuje više *hljeb*, nego *kruh*, ne živi se pod *otežanim uslovima*, nego pod *otežanim uvjetima*, ne igra se *fudbal* nego *nogomet*, ne kaže se *Balkansko poluostrvo* nego *Balkanski poluotok* i sl. Isto tako je određeno da se upotrebljavaju i lekseme *kat, odgoj, hlače, tisak, tiskati, tiskara, nakladnik, teka, tečaj, tisuća, val, pločnik, znanost, znanstvenik, stupanj, sustav* i dr. Protežiraju se i kroatizmi *liječnik, pripovijest, historija, sudac, nesretnik, redatelj, kufer, kuverta, milijun, vjerovatno, naravno* (u značenju: *prirodno*), *izravno, izrijek, naranča, Svicarska* i sl., kao i *dopredsjednik, Jordanija, kotač, kućanica, kušati, udruga* itd.

F. Umjesto zaključka

Razlikama između srpskog i bosanskog jezika počeli su se baviti i bosnjakisti (bošnjakisti). U svojoj knjizi *BOSANSKI JEZIK U 100 PITANJA I 100 ODGOVORA* (Sarajevo, 1999: 105–106) Dževad Jahić, profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, kaže da je „najuočljivija razlika između srpskog i bosanskog jezika [...] u zamjeni staroga glasa jata: srpski je ekavski, a bosanski ijekavski. To je najfrekventnija razlika između ova dva jezika“. Uz to, po njemu „srpski jezik je 'brži' jezik od bosanskog“ (u bosanskom se kaže *drüğōvā, pläčēm*, a u srpskom *drüğōva, pläčem*), u bosanskom jeziku „turcizmi su veoma značajan leksički sloj“, a u srpskom je „trend njihovoga gubljenja, ili značenjskog pomjeranja“, u srpskom jeziku se glas *h* gubi, a u bosanskom je on „očuvan i stabilan, podržan 'trostrukim' *h* iz arapskog jezika“ (sve tvrdnje bez ikakvih, konkretnih potvrda). Srpski jezik se, zatim, „piše na ćirilici“, i to je „jedino pismo srpskog jezika“, a bosanski se piše „na latinici, ali mu ni ćirilica nije nepoznata“ (u prošlos-

ti je „imao i treće pismo, arebicu“). I to su s v e r a z l i k e između tih dvaju jezika koje se navode u pomenutoj knjizi. Šta na to da kaže jedan Srbin iz Bosne i Hercegovine!!?

6.4. Crnogorski kontra Srpski

Crnogorski jezik kao lingvistički fenomen samo je djelimično opisan u radovima Vojislava Nikčevića (up. Pogl. 5.11). Budući da on nema djela sa imenom *crnogorski jezik* koji jedan jezik čine standardnim jezikom gramatike, pravopisne i pravogovorne priručnike, jednojezične i višejezične rječnike, istorijsku gramatiku, stilistiku i dr., dakle priručnika koji se oficijelno upotrebljavaju u jednoj sociokulturnoj sredini i na osnovu kojih bi se jezik te sredine bitno razlikovao od drugih jezika bivšeg srpsko-hrvatskog jezika (srpskog, hrvatskog i bosanskog) – te budući da je u Crnoj Gori još uvijek u oficijelnoj upotrebi srpski jezik, to je onda tzv. *A u s b a u s p r a c h e*, dakle jedan zamišljeni jezički model, jedna jezička konstrukcija koju treba još stvoriti i oblikovati u standardnojezičku formu pa je tek onda „nametnuti“ crnogorskom društvu i crnogorskoj državi (i Crnogorcima i Srbima) kao jezik nacionalne i međunarodne komunikacije (znači, i kao jezik s kojim bi Crna Gora kao oficijelno priznata država komunicirala ne samo sa svijetom nego i sa Srbijom, Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom, bivšim republikama bivše zajedničke države bivšeg zajedničkog srpsko-hrvatskog jezičkog prostora, te kao jezik koji bi se pod imenom crnogorski jezik posebno izučavao u školama i na univerzitetima, koji bi imao posebne međunarodne klasifikacijske oznake itd.).

No, budući da se taj jezički model konstruiše na račun srpskog jezika, da se kod Crnogoraca negira srpski karakter kulture i narodne tradicije, da on srpskom, hrvatskom i bosanskom „preotima“ ijekavštinu (ostavljajući Srbima ekavicu, a Hrvatima i Bošnjacima ikavicu), nužno je ipak činjenicama pogledati u oči pa još jednom ukazati na to o čemu se tu zapravo radi. To pogotovo što su se u crnogorskoj književnojezičkoj praksi doista iskristalizirale neke karakteristične jezičke osobine i u književnosti i u uzusu.

Odmah, međutim, treba jasno reći: tzv. crnogorski jezik se od srpskoga, gledano u dijahronoj i sinhronoj perspektivi, ne razlikuje ni u čemu, ne postoji nijedna diferencijalna jezička crta koja se pripisuje crnogorskom jeziku a po kojoj bi se on razlikovao od starosrpskog ili srpskog jezika danas. Druga je stvar sa standardnojezičkim idiomom kao sociolingvističkom tvorevinom, kao političkim (i državnim) kulturnim dijalektom, koji se kodificira, njeguje, svjesno planira i propisuje i čiji se razvoj političkim sredstvima usmjerava u okviru jedne jezičke i državne zajednice za civilizacijske potrebe te zajednice i za određivanje njenog mjesta u okvirima međunarodne zajednice i internacionalne civilizacije. Takav kulturni dijalekat u Crnoj Gori, koji bi se razlikovao od današnjeg

standardnog srpskog jezika, moguće je naravno stvoriti političkim i državnim sredstvima jer se standardni jezici stvaraju voljom i političkim odlukama jedne sociokulturne sredine, gdje često jezičke razlike prema drugome standardnom jeziku igraju sasvim podređenu ulogu. Za to je, međutim, potreban jedan samosvojan i poseban, jasno prepoznatljiv lingvistički, kulturni, književni i civilizacijski entitet koji će u jednoj zajednici lako preuzeti sve sociolingvističke (tj. društvene, funkcionalne, kulturne, političke, pragmatične, stilističke, državno-pravne i dr.) funkcije, na jednoj strani, i na drugoj strani potrebna je čvrsta i nepokolebljiva volja cijelog jednog naroda (jedne sociokulturne sredine) da se plebiscitarno izjasni upravo za taj kulturni dijalekat, a ne za neki drugi standardnojezički model i, na kraju, za to je potrebna emocionalna, psiholingvistička identifikacija cijelokupnog kolektiva sa tim standardnojezičkim modelom (odnosno sa njegovim određenim imenom) kao temeljnom oznakom vlastitog identiteta i samoopstojnosti. Da li su u crnogorskom slučaju stvoreni svi ti preduslovi?

Naravno da nisu, pa se zasad i ne može govoriti o posebnom crnogorskom standardnom jeziku (a o posebnom crnogorskom jeziku kao samosvojnom jeziku nije moguće uopšte govoriti ako se ne iskrivljuju i ako se ne falsifikuju lingvističke i istorijske činjenice), nego se može govoriti samo o jednom specifičnom standardnojezičkom varijetetu u okviru srpskog standardnog jezika kao policentričnog standardnojezičkog fenomena, koji u određenim svojim funkcijama (beletristici, esejistici, substandardu itd.) dijelom prelazi i granice Crne Gore protežući se i na Istočnu Hercegovinu i Istočnu Bosnu (npr. Trebinje, Nevesinje, Višegrad, Foča i dr., gdje su sasvim obične forme tipa *nijesam*, *zrio*, *našijeh*, promjena *Pero* – *Pera* – *Perov* i sl.).

To su činjenice koje teško mogu izmijeniti bilo kakve jezičke radionice koje nemaju, prvo, osnova u jezičkom sistemu na svim nivoima – fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaksičkoj, leksičkoj, frazeološkoj, stilističkoj i prozodijskoj – i, drugo, nemaju osnova u istoriji razvitka jezičkog standarda. Te činjenice malo mogu izmijeniti i razne teorije o etnogenezi Crnogoraca i teorije o samopostojanju autohtonog crnogorskog jezika. Tu malo može pomoći i opširna studija Radoslava Ratkovića pod naslovom ODAKLE SU DOŠLI PRECI CRNOGORACA (1996), kojom se na osnovu određenih toponima želi dokazati Polablje njihovom prapostojbinom, odakle je navodno ijekavica došla u Crnu Goru. Tu malo može izmijeniti i Nikčevićeva teorija, po kojoj „crnogorski jezik ima poseban tip ijekavice, i to fonološke ijekavice u riječima *sijeno*, *bijelo*, *sjedio*, zatim morfonološke ijekavice tipa *tijeh*, *ovijeh*, *ovijema*, *tijema*“, ijekavice koju su Crnogorci „velikodušno darivali“ i Srbima i Hrvatima i Bošnjacima (koji su, ova dva posljednja naroda, svoj identitet stvorili na ikavici), teorija po kojoj je srpski jezik „izvorno samo ekavski i do migracija Srbi nisu imali ijekavicu (znači Hum, kasnije Hercegovina, bio/bila je crnogorska država, tu su vladali polapski Crnogorci!, naša primj.). Ijekavica je donesena iz praotadžbine, iz današnje istočne Njemačke.

Prototip crnogorskog jezika je polabski jezik koji je izumro u 18. vijeku. Preci Srba su donijeli samo ekavicu iz jugoistočne Poljske, koja je u vezi sa bjelomskim ekavizmom“. Tu malo može pomoći i ta nešto relativizirana teorija istog autora, s novim b i s e r i m a, po kojoj je „istina, poslije seoba stanovništva, u migracijama pred Turcima, ijekavica [...] odnesena i u Srbiju i u Bosnu i u Hrvatsku, ali je ona tamo sekundarna i zbog toga srpska lingvistika još od Belića, između dva svjetska rata, do dana današnjega ide za tijem da potisne ijekavicu iz standarda, jer je ona izvorno crnogorska“, po kojoj „crnogorski jezik ima toliko tipoloških osobina kojima se potvrđuje u punom sociolingvističkom identitetu, za razliku od srpskog jezika, koji je nadnarodni, nadnacionalni“, i koji „do sada nema nijednog sistemskog elementa kojim se može potvrditi da je specifično srpski“. ⁶⁹ Tu, na kraju, malo mogu pomoći silni naučni skupovi crnogorskih etnogenezičara na kojima se promovišu nove „etničke i jezičke osnove štokavskog dijasistema“.

Sve to, dakle, čak i kad bi se pokazalo da ima neke osnove, ne može promijeniti savremenu jezičku situaciju u Crnoj Gori, Srbiji i Republici Srpskoj (a pogotovo ne u Hrvatskoj, koja eto sada ima „crnogorsku“, a ne „srpsku“ ijekavicu). Sve to za jedan standardnojezički idiom n e m a mnogo značaja, za njega su značajni vrijeme nastajanja i standardnojezički procesi koji su se događali tokom njegova trajanja, njegovo normativno uređenje i kodifikatorski zahvati u njegovoj normi tokom decenija ili vijekova njegova egzistiranja i uspješnog funkcionisanja. Za njega je, dakle, presudna standardnojezička norma i standardnojezička tradicija, jer svaki nagli zahvat u tu normu, u jezičke navike kolektiva i u narodnu jezičku tradiciju uzrokuje teške kulturne, jezičke i političke potrebe i nesagledive negativne posljedice.

Ostaje, dakle, na kraju zaključak: Danas ne postoji poseban standardni crnogorski jezik u onom značenju koje imaju standardni hrvatski ili standardni srpski jezik, a pogotovo ne postoji crnogorski standardni jezik sa jezičkom strukturom i jezičkom nadgradnjom kakvu mu žele odrediti crnogorski filolozi okupljeni oko Matice crnogorske i Nezavisnog Crnogorskog PEN centra. To, međutim, ne znači da se taj i takav standardni jezik, sa opisanom starijom jezičkom strukturom i arhaističnom jezičkom supstancom, ne može razviti i vremenom „ustoličiti“ u porodici novih standardnih jezika nastalih na štokavskom sistemu. Preduslovi za to su plebiscitarno opredjeljenje Crnogoraca za posebni standardni jezik sa crnogorskim imenom i državno-pravne jezičke odredbe koje će taj politički čin sankcionirati, na jednoj strani, te izrada posebnih jezičkih priručnika na svim nivoima jezičke upotrebe u društvu koje će to društvo prihvatiti, na drugoj strani. Crnogorci, kao i svi dragi narodi, imaju, naravno, na to

⁶⁹ Up. DA LI POSTOJI CRNOGORSKI JEZIK? (Razgovor Omera Karabega sa Vojislavom Nikčevićem i Mihajlom Šćepanovićem), *Radio Free Europe*, South Slavic Service (1998), Radio most: <http://www.rferl.org/bd/ss/bridge/rb050498.html>.

legitimno pravo. S tim u vezi, međutim, do sada nije bilo zvanične inicijative niti je uslijedila „službena potvrda ‘novog jezika’ i njegovog pravopisa u Crnoj Gori“. ⁷⁰ Neizvjesno je, međutim, da li će to tako u budućnosti i ostati, jer su jezičko-politička „iznenađenja“ i u Crnoj Gori i na srpskom jezičkom prostora uopšte i dalje moguća. Ono što je manje vjerovatno jeste to da se crnogorsko društvo plebiscitarno opredijeli za takav (i toliko) arhaični (arhaizirani) standardni jezik kakav se propagira u crnogorskom etnogenezičarskom jezičkom inženjeringu. No, na filozofima nije to da p r e d v i đ a j u neke (standardno)jezičke procese nego da ih, po mogućnosti, vjerno o p i š u i o b j a s n e . „Živi bili pa videli!“

Literatura

- Ammon, Ulrich 1997: *Nationale Varietäten des Deutschen*. Heidelberg.
- Babić, Stjepan 1995: *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb.
- Beneš, František 1997: Was geschieht mit dem heutigen Tschechischen (Triebkräfte und Perspektiven), Mattheier, K. J., E. Radtke (Hrsg.): *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt/M i dr., 201–213.
- Brborić, Branislav 1998: K projektu istorije srpskog jezičkog standarda, *Jezik danas* 7: 1–8.
- Brozović, Dalibor 1997: Gramatičke značajke hrvatskoga jezika, *Jezik* 44/4: 127–135.
- Brozović, Dalibor 1992: Serbo-Croatian as a pluricentric language, Clyne, M. (ed.): *Pluricentric Languages. Differing Norm in Different Nations*. Berlin – New York, 347–380.
- Brozović, Dalibor 1997: Gramatičke značajke hrvatskoga jezika, *Jezik* 44/4: 127–135.
- Bugarski, Ranko 1995: *Jezik od mira do rata*. Sabrana dela, knj. II, Beograd.
- Bugarski, Ranko 1997: *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd.
- Čorić, Božo 1998: Anatomija naopake hrvatske jezičke politike, *Srpski jezik* III/1–2: 521–559.

⁷⁰ Up. Branislav Brborić, OSKUDICE I RASHODICE, *Jezik danas*, III/9, 1999: 11. Crnogorska kultura je u stvari srpska kultura, a Crna Gora jedna od srpskih država. Prema tome, u njoj je postojao i (još uvijek) postoji s a m o srpski jezik. Razvijanje crnogorskog identiteta ne znači i promjenu jezika. Crnogorska država i Crnogorci kao nacija u odnosu na Srbiju i Srbe mogu se lijepo uporediti sa Austrijom i Austrijancima u odnosu na Njemačku i Nijemce. Da li je Austrijancima smetao njemački jezik u izgradnji posebnog nacionalnog identiteta? I da li oni danas govore njemački ili austrijski?

- Ćupić, Drago, Egon Fekete, Bogdan Terzić 1996: *Slovo o jeziku. Jezički priručnik*. Beograd.
- Ekmečić, Milorad 1993: Jedan jezik. *Pobjeda*. Podgorica, 6. 1. 1993: 8.
- Greević, Mario 1997: *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Köln u.a.
- Halilović, Senahid 1996: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo.
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević, Luka Vukojević (ed.) 1999: *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb.
- Isaković, Alija 1993: *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. Wuppertal.
- Ivić, Pavle 1983: Jezičke prilike, *Istorija srpskog naroda* VI/2, Beograd, 257–290.
- Ivić, Pavle 1998: *Pregled istorije srpskog jezika*, Celokupna dela, knj, VIII, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Ivić Pavle, Klajn Ivan, Pešikan Mitar, Brborić Branislav 1991: *Srpski jezički priručnik*, Beograd.
- Jahić, Dževad 1999: *Bošnjački narod i njihov jezik*. Sarajevo.
- Kačić, Miro 1995: *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*. Zagreb.
- Kovačević, Miloš 1997: *U odbranu jezika srpskoga*. Beograd.
- Kunzmann-Müller, Barbara 1994: *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*. Frankfurt am Main (drugo, prerađeno izdanje pod nazivom: *Grammatikhandbuch des Kroatischen unter Einschluss des Serbischen*, 1999).
- Lalović, Rade 1997: Vuk, mi i savremeni srpski jezik, *Srpski jezik* 11/1–2: 313–522.
- Lisac, Josip 1996: *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb.
- Marojević, Radmilo 1991: *Ćirilica na raskršću vekova*. Gornji Milanovac.
- Marojević, Radmilo 1998: Srpski jezik i slavistika, *Srbistika. Serbica* 1/2–3: 5–40.
- Milosavljević, Petar (ed.) 1997a: *Srbi i njihov jezik Hrestomatija*. Priština.
- Milosavljević, Petar 1997b: Srbistika – stanje i perspektive, *Srpski jezik* II/1–12: 355–326.
- Nehring, Dieter 1997: Merkmale moderner Standardvarietät, *Srpski jezik* 1/1–2: 31–49.
- Nikčević, Vojislav 1993: *Crnogorski jezik, geneza, tipologija, razvoj strukturne odlike, funkcije. Tom I (Od artikulacije govora do 1360. godine)*. Cetinje.
- Okuka, Miloš 1998: *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*. Klagenfurt.

- Pešikan, Mitar; Jerković Jovan, Pižurica Mato 1994: *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad.
- Petrović, Dragoljub 1996a: Fonetika, Radovanović, M. (ed.): *Srpski jezik na kraju veka*, Beograd, 87–110.
- Pohl, Heinz-Dieter 1993: Die serbokroatische Schriftsprache. Ein Rückblick, *Die Slawischen Sprachen* 33: 67–79.
- Pohl, Heinz-Deiter 1996: Serbokroatisch – Rückblick und Ausblick, Ohnheiser, I. (Hrsg.): *Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart*. Innsbruck 205–219.
- Pranjković, Ivo 1997: Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik, Tokarz, E. (ed.): *Język wobec przemian kultury*. Katowice, 50–59.
- Pranjković Ivo 1997: *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb.
- Pranjković, Ivo 1998: Hrvatski standardni jezik u staroj Jugoslaviji (na primjeru časopisa Naš jezik), *Croatica* XXVII/45–46: 147–151.
- Radovanović, Milorad (ed.) 1996a: *Srpski jezik na kraju veka*. Beograd.
- Radovanović, Milorad 1996b: Srpski u skici – poglavito bez reči. III: kako je „srpski“ (p)ostao „srpski“, *Naučni sastanak u Vukove dane. Referati i saopštenja* 25/2: 361–366.
- Rehder, Peter (Hrsg.) 1998: *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*, 3. verbesserte und erweiterte Auflage. Darmstadt.
- Rehder, Peter 1995: Standardsprache. Versuch eines dreistufigen Modells, *Die Welt der Slaven* 40/2: 352–366.
- Samardžija, Marko 1993a: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb.
- Samardžija, Marko 1997: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb.
- Samardžija, Marko (ed.) 1993b: *Jezični purizam u NDH. Savjeti Hrvatskog državnog ureda za jezik*. Zagreb.
- Simić, Radoje, Stanojčić Živojin, Ostojić Branislav, Ćorić Božo, Kovačević Miloš 1993: *Pravopis srpskog jezika sa rečnikom*. Nikšić – Beograd.
- Slovo 1998: *Slovo o srpskom jeziku*. Beograd.
- Srpsko pitanje danas*. Drugi kongres srpskih intelektualaca (Beograd, 22–23. april 1994) (zbornik radova, ed. Vasilije Krestić).
- Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović 1997: *Gramatika srpskoga jezika*. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednjih škola, Peto, ispravljeno izdanje. Beograd.
- Šipka, Milan 1993: Varijante u srpskohrvatskom standardnom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXV1/1: 85–91.

- Telebak, Milorad 1998: *Govorimo srpski. S lakoćom do jezičke kulture*, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Banjaluka – Priština.
- Hanka Vajzović; Husein Zvrko 1994: Gramatika bosanskog jezika: I.–IV. razred gimnazije. Sarajevo.
- Wingender, Monika 1998: Standardsprachlichkeit in der Slavia: Eine Überprüfung des Begriffsapparates, *Zeitschrift für Slawistik* 43/2: 127–139.
- Zbiljić, Dragoljub 1994: *Srpski jezik i cirilica*. Priština.

Okuka 2006: Okuka, Miloš. SUKOBI I RAZGRANIČAVANJA. – In: Okuka, Miloš. *Srpski na križnom putu*. – Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – S. 373–417.

Слободан Реметић
[рођ. 1945]

**Пут до стандардног језика код Срба и Хрвата:
сличности и разлике**
[2006]

1. Склоност да се стварност представља искључиво у црно-белим бојама уврстиће делатност Вука Караџића (1787–1868) у сам врх наших табу тема. Мало је где принцип искључивости нашао тако плодно тло као у случају реформаторске делатности моћника из Тршића. У својој земљи, у своме народу, дуго оспораван и забрањиван, не дочекавши да за живота види укидање забрана резултатима свога рада у Кнежевини Србији, Караџић ће, после 1868. године, (п)остати неприкосновени суверен, чијем би делу квалификације не д о р е ч е н, н е п о т р е б н о р а д и к а л а н, п о - г р е ш а н или, не дај Боже, ш т е т а н, све до данас, биле сасвим „непримерене“. Дуго је скривана истина да је мудри Вук, суочен са снагом аргумента (не)добронамерних критичара (рецензената) и опонената, и сам стичући нова знања и ширећи видике, у многим, чак и у оним најкрупнијим, дакле револуционарним опредељењима, одустајао од првобитно изнетих и жарко брањених начела, којих се декларативно никада није одрицао. Да се с протоком времена озбиљно мењао, показашто је превиђао и он сам, те му се могло десити да Срезњевском – „на питање [...] да му каже, у колико је он пре доласка у Беч био спреман да постане такав књижевник какав је постао, и колико је он волео и ценио народност“ (Стојановић 1925: 92) – овако одговори: „Ја другога језика нисам знао, говорио сам како сам умео и трудио сам се да својим језиком изразим све што ми је потребно“ (Стојановић 1925: 92).

А колико се он трудио да се у свему „изражава својим језиком“, пише Љуба Стојановић, најбоље би се видело из његова првог, пре познанства с Копитаром писаног списка, да је очуван. Али је довољно погледати на његов предговор ПЕСНАРИЦИ, прво писмо Копитару и рецензију на Давидовићеве Новине, па да се одмах види, колико је то далеко од онога што је он Срезњевском говорио. После тридесет година рада Вук је и заборавио како је изгледао 1813. и 1814. године (Стојановић 1925: 92–93).

Љубомир Стојановић је, одмах затим, признавши великом реформатору способност да брзо схвати Копитареве идеје, приметио да

он још није имао јасног појма о значају народних умотворина, нити је још тачно разликовао шта је у тадашњем књижевном језику било узето из словенског,

а шта је народно. Он је у та питања улазио поступно, али врло брзо, и за неколике године потпуно их савладао (Стојановић 1925: 93).

Јасно је да је Вук у првим списима далеко ближи славеносрпским списатељима савременицима него Вуку из његових позних радова. Млади и зрели Вук су, најкраће речено, антиподи, с тим да ће овај други у много чему надмашити своје учитеље и инспираторе. Рано схвативши каквој би регионалној расцепканости водило начело да свако пише својим локалним идиомом, свој реформаторски подухват он је пропустио кроз филтер опћенитости и дошао, на пример, до реченице типа *Дошао је гјед и донио дванаесѿ шойлих хљебова*, до наддијалекатске вредности, до реченице која се не може чути ни у једном народном говору. Граматичку правилност „као појам независан од дијалекатске аутентичности неке језичке форме“ (Ивић 1990: 230) Вук помиње 1821. године, када говори о дужности књижевника „који су код народа неоприједељени [да] изаберу оно што је најправилније“ (Ивић 1990: 229–230). „Начело је његово било: у књижевни језик иде оно, што је обичније или што је правилније“ – како одлично примећује Маретић (Маретић 1899: XI). У сваком случају, опћена правилност се у највише случајева сводила на архаизацију језичког израза.

2. Временом су продубљенија истраживања показала да пут до наддијалекатског типа књижевног језика, изражајног инструмента кадраг да испуни Брозовићеве, у лингвистици општеприхваћене, услове за стицање статуса стандардног језика, код Срба и није био обележен крупним револуционарним заокретима и резовима, како се углавном мислило. Протекле су деценије и деценије да би се приметило да Вук са сцене није уклонио славеносрпски, него доситејевски тип књижевног језика (Ивић 1990: 229; Ивић 1991: 235–245), јер је „славеносрпски [...] језик изгубио своју битку за опстанак знатно пре коначне Вукове победе“ (Ивић 1991: 235). А и сам славеносрпски из године у годину све више је био српски, па је његова србизација „у првим деценијама друге половине XVIII века поставши сталан процес – остваривана [је] у највећој мери помоћу одговарајућих црта српског екавског штокавског шумадијско-војвођанског дијалекта“ (Младеновић 1993: 80). У праву је проф. Младеновић и када каже да је Вук само допринео „бржем и снажнијем развоју [...] процеса србизације“ тадашњег књижевног језика код Срба (Младеновић 1995: 114). Нема се шта додати ни одузети Ивићевој оцени да је

тријумф Вукове „партије“ у српској култури донео [...] ипак мање промена него што би могло изгледати на први поглед. Не би било тачно рећи да је у потпуности усвојен В у к о в језик (Ивић 1991: 286).

Овде се мисли на отпорност екавског изговора у Србији и Војводини и на Вуков однос према славенизмима, које је реформиста, по потреби, задржавао, у неизмењеном или, пак, фонетски и морфолошки адаптираном лику. Одавно се зна и то да је Вук, када је то било нужно, и сам „правио“ не-

достајуће термине, речи за апстрактне појмове. У сваком случају, Срби су се седамдесетих година деветнаестог века ослободили диглосије, вертикалне подвојености језика.

Незнатно касније, коначном одлуком Хрватског сабора, одлуком којој су претходиле дуге и жучне расправе, хрватски „вуковци“ извојевали су коначну победу и званични Загреб 1889. године опредељује се за већ помињани књижевно-језички модел из позних Караџићевих списа.¹ Тако су Срби и Хрвати крај XIX века дочекали са практично ујединачним књижевним језиком, чиме су у високој мери оживотворене премисе Бечког договора из 1850. године. До заједничког, обједињеног, а никад јединственог књижевног језика, Београд и Загреб су дошли различитим путем. Реч је у ствари о двама, структурално посматрано, супротним процесима. Наведеном одлуком званичног Загреба католици са простора између Бугарске и Словеније ослободили су се вековне регионалне књижевнојезичке расцепканости, превазишли су, дакле, дуготрајну географску, хоризонталну полиглосију. Београд се том својеврсном „демократизацијом језика“ између, условно речено (видели смо зашто), туђег израза и „свога“ определио за ово друго, за књижевнојезички тип утемељен на новоштокавским народним говорима.² Београд се, дакле, определио за „своје“, док се Загреб, зарад, како ће се касније показати, ширих интереса, одрекао свога локалног израза. „Најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао“ (Ивић 2001: 192) одлучујуће је подупро интегрисање готово свих католика између Бугарске и Словеније у једну, хрватску нацију. Пуне истине ради ваља подсетити на чињеницу да су цео тај магистрални подухват започели „патриотски хрватски интелектуалци у тридесетим годинама XIX века“ (Ивић 2001: 191), „и кад је 1836. Људевит Гај у својој Даници прешао на штокавски, то је био дефинитивни чин раскида са вишевековном традицијом“ (Ивић 2001: 192). Пуне истине ради не треба губити из вида ни то да је „штокавштина коју су увели Илирци [...] имала наддијалекатски карактер“ (Ивић 1991: 282), с тим да она „бар у почетку, није била ‘новоштокавска’“ (Ивић 1991: 282). Ипак инструменти хрватског књижевног језика израђени убрзо након наведене одлуке (и/или налога) Хрватског сабора настали су на основу

¹ „Од победе хрватских вуковаца књижевни језик у Хрватској се чврсто држи, бар у свом писаном виду, граматичког и гласовног система Вукових списа из његове касније фазе“ (Ивић 1991: 297). „Од последње деценије XIX века књижевни језик Хрвата верно одсликава, на нивоу писане речи, граматички и гласовни систем познијих Вукових списа“ (Ивић 1990: 126).

² У ствари утемељен на језику Вуковог „завичаја у западној Србији, који спада у бројне српске говоре обележене [...] иновацијама“, какве у целости не долазе ни у једном хрватском говору (Ивић 1990: 126).

дјела писанијех најбољим књижевним језиком. Сви људи, који о тој ствари могу право судити, слажу се у томе, да је Вук Стефановић Караџић до данас први наш писац [...] Вуку се од свих других писаца у правилности књижевног језика највише приближио Даничић; за то сам ја обилно употребио и она Даничићева дјела која су за тај посао најзгоднија

– вели Маретић (1899: I–II).

О разлозима за прихватање Вукове норме надахнуто ће касније, између осталих, писати и проф. Катичић, истичући да је тадашње поколење хрватских филолога, захтевајући „угледање на чисте изворе народне штокавштине“ (Ивић 1991: 295) за узор имало управо Вуков језик и „његову мајсторски надмоћну стилизацију штокавске народне књижевности“.³

3. Досадашње излагање подсетило нас је на пут(еве) којим(а) су Срби и Хрвати крајем XIX века дошли до практично уједињеног књижевног језика. Данас је из више разлога лакше но што је то раније био случај говорити о крајњим дometима и резултатима тога чина на два странама. Код Срба Вуково дело деценијама столује као целом свету за узор обављен посао без мане и пропуста. У сенци, на маргинама остају блага, да не кажем стидљива подсећања на недостатке, извесне жртве проистекле из целог подухвата. Ивићево запажање да Вуков радикализам није увек био неопходан пропраћено његовим речима да „цена демократизације српске културе није била незнатна“ (Ивић 1990: 121). У вези са учинком Вукове реформе у домену синтаксе српског књижевног језика проф. Ивић каже: „Једини губитак, додуше тежак, био је нестанак партиципских конструкција“ (Ивић 1990: 236). Крајње трезвен у свим, а поготову деликатним ситуацијама, увек одмерен у исказу, исти аутор ће у последњој деценији прошлог века написати: „Бечки књижевни договор је свакако био Вукова лична победа, али не и успех за Србе, који су тиме били увучени у спрегу с народом друкчије културе и традиције и друкчијих политичких интереса“ (Ивић 2001: 333). У наставку истог текста писац подсећа на већ помињане чињенице да је тиме Хрватима омогућено превладавање регионалне „расцепканости у погледу језика књижевности“ и да је тај потез „отворио пут ширењу хрватског опредељења међу католицима штокавцима“ (Исто: 333).

Већина формулација углађеног ерудите могла се и тада осенчити јачим бојама. Данас, свестан тежине последица вољног (и/или невољног) уласка у столетни питонски загрљај, лично бих био срећан да су хрватски филолози и остали тамошњи фактори и центри одлучивања крајем XIX

³ „За поглед према народном језику Караџићев је корпус давао најпоузданије обавијести и био је главни извор свакога надахнућа. Његови су списи начином својега излагања и својим ставовима, па чак и великим међународним признањем које су добили, више одговарали потребама времена него старији списи осамнаестог столећа који су заправо утемељили хрватски стандард“ (Катичић 1974: 231).

столећа свога Цицерона нашли у некоме другом а не у Вуку Стефановићу Караџићу. Крајњи резултат свих тих приближавања, зближавања, уједињавања, свих тих конвергентних потеза игибања и, нарочито, дивергентних прегнућа – непријатно је различит. Хрвати, који баштине три наречја (штокавско, чакавско и кајкавско) данас имају јединствен књижевни језик, док су Срби, иако су свој стандарднојезички израз утемељили на с в о ј и м новоштокавским основама, у трећи миленијум ушли са расцепљеним језичким стандардом, са, блаже речено, „језиком са маном“, како би рекао колега Мато Пижурица. У средњем веку, Срби су, да се подсетимо и тог детаља, имали јединствен књижевни језик.

Цитирајући Ивићеве речи у једном од претходних пасуса дотакли смо „спрегу с народом друкчије културе и традиције и друкчијих политичких интереса“. Дуго, врло дуго, многи, а појединци никад, нису схватили пресудни значај дубоке верске (дакле д у х о в н е) и културне (зашто не рећи ц и в и л и з а ц и ј с к е) подељености српско-хрватског језичког простора. Додуше, озбиљнији потези и акције у вези са овим крупним националним питањем у директној су зависности од друштвено-политичких прилика, расположења и интереса пре свега хрватске стране, јер је, стицајем околности, Загреб, по правилу, био у позицији да повлачи први потез. Првом лингвисти код Срба у другој половини прошлог века није, на пример, промакла игра око имена службеног језика у Хрватској у седмој деценији деветнаестог столећа. Године 1861. он је „*јуџославенски*“, 1867. у време жестоких одупирања Мађарима, „*хрвајски или срѣски*“, да би следеће године, у тексту саме Нагодбе с Мађарском он био – „*хрвајски*“. Прецизност пуне корелације између друштвено-политичких потреба, политичких интереса и типа најважнијег инструмента националне културе илустроваћемо још једним примером. У писму бану Јелачићу 9. фебруара 1849. године загребачки бискуп Хаулик јасно наглашава да је заштита од српског православља у будућности једини мотив задржавања латинског (уместо увођења народног, како бан захтева) језика у црквеним школама и црквеној администрацији. Узгред да се подсетимо како је „славонска нација“ месец дана касније преко свог легалног банског заступника протестовала што се у царским рескриптима употребљава само хрватски део у поимању националног идентитета. Подсећам вас и на то да се језик у поменутој петицији назива „*хрвајско-славонски земаљски језик*“.⁴

Пола века касније биће објављена Граматика и стилистика Томе Маретића, у целости утемељена на језику и делу Вука и Даничића. Нема ту, како рече Бранислав Брборић у тексту СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД, никакве „двосмислице у погледу једности или јединства тога двонародног (српског и/или хрватског) језика и његовог односа ‘према дру-

⁴ Према: Екмечић 2000: 18.

гим словенским језицима“. А та граматика (ни у к р а д е н а н и т и, пак, са стране н а м е т н у т а) биће школски уџбеник хрватској деци више од педесет година. Седамдесетак година касније аутор ових редова, на самом почетку радне каријере, на београдским је „Теразијама“ у негодовању угледног хрватског лингвисте због високе заступљености латинице на зградама око нас чуо поруку да нам Београд неће занавек бити заједничка престоница. Српско-хрватски укупни односи најбољи су доказ чему води, чему мора одвести „богатство у разликама“, поготово њихово свесно стимулсање и подгрејавање, код нас чињено и обилато и у континуитету, а данас је јасно и – чега ради! Различита нам је била прошлост, различито смо столовали и робовали. Из различитог положаја главнине двају народа, окоснице бивших двеју националних држава, у саставу других држава-поробљивача, односно из различите судбине хрватске и српске државе и двају народа у времену од раног средњег века до краја XIX столећа, произићи ће, између осталог, и дијаметрално различит однос према посуђеницама, према туђој лексици. Главну палицу дивергенције носила је верска подељеност. Уосталом, по верским шавовима извршене су све диференцијације међу Словенима између Бугарске и Словеније: и етничка, и национална и стандарднојезичка. С тим у вези, на крају, понављам речи изговорене на промоцији књиге Милорада Екмечића РЕВОЛУЦИЈА 1848. И БАЛКАН, одржаној у Српској академији наука и уметности 10. априла 2001. године:

Срби и Хрвати, свиђало се то данас некоме или не, нису имали реалних шанси за стварање било чега озбиљног трајног, заједничког и јединственог, јер су заступници тих и таквих идеја против себе имали знатно, знатно моћнијег противника [...] Одавно је, наиме, јасно као дан да је судбина напора и најплеменитијих жеља свих Јелачића, каснијих Маретића, Гајевих истомислљеника (по Гају из 1849. године “Српски језик је наш књижевни језик“) била одређена онога тренутка када је на сцену у најорганизованијој форми одлучно изашао моћни противник – католичка црква.

Најкраће речено, коначни расплет српско-хрватске државне и језичке заједнице, у крајњој инстанци, и није могао бити значајније другачији. Могле су се, и морале, избећи бруталности и суровости.

4. Ова тема подразумева и осврт на актуелна питања језика четирију народа. Задржавање на лингвистичко-социolingвистичким релацијама подразумева сагласност с Брборићевим ставом да Срби, Хрвати и Бошњаци „и даље говоре истим стандардним језиком – истим језиком с више назива у домицилу [...] са три варијанте, три (национална) језичка стандарда, названа језицима: *српски*, *хрватски* и *бошњачки језички стандард* представљају један стандардни језик“, или како је исто то, али једноставније, ивићевски речено на крају међународног научног скупа „Актуелни проблеми граматике српског језика“, одржаног у Суботици октобра 1997. године: „[...] ако останемо при чисто лингвистичким мерилима, нема повода за двоум-

љење. Књижевни језик у простору између словеначке и бугарске границе је један, разуме се, с територијалним варијантама“ (Ивић 1999: 299). „Сасвим друкчија слика се указује у социолингвистичкој перспективи“, каже компетентни реалиста (Ивић 1999: 299). Да ли ће се (и колико) „системска истост“ наших трију језичких стандарда у будућности мењати зависиће од стручњака (и институција задужених за бригу о „своме“ језику), али, и то много више, од политичких чинилаца.

Не видим ништа на видiku што би могло озбиљније узбуркати воду на српској страни, сумњам да ће се, дакле, мењати садашње „тенденције у језичкој политици“, а „то су“, по Ивићевим речима,

[...] с једне стране, ослањање на сопствену традицију, а с друге разумна мера отворености према новим страним речима које непрекидно пристижу пратећи напредак науке и технике. Отпала је потреба за равнањем према другима кад они желе заједништво (Ивић 2001: 337).

5. Пребогато, често и болно и непријатно искуство ваљда нас је све толико уразумило да се плебисцитарно сагласимо са Предрагом Лазаревићем, професором Правног факултета у Бањој Луци, који поводом ПОВЕЉЕ О БОСАНСКОМ ЈЕЗИКУ рече да би „у име добрих међунационалних односа, требало сваком народу“ (он је имао у виду простор БиХ) „омогућити да у миру обрађује свој језик као опредмећену духовност“. Свој скромни прилог овом разговору завршићу насловом Лазаревићевог текста објављеног у бањалучким новинама: ОБРАЂУЈМО У МИРУ СВОЈЕ ЈЕЗИКЕ. То, наравно, не вреди само за Србе и Хрвате, него и за Бошњаке,⁵ који, чини се, још размишљају о томе да би Србе и Хрвате у БиХ могли окупити под један језички „кишобран“, назван „босанским језиком“, јер им се не мили да свој језички идентитет овере синтагмом *бошњачки језик*.

Цитирана литература

- Брозовић 1999: Brozović, Dalibor. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. In: *Jezik*, Zagreb, 47, 13–16.
- Екмечић 2000: Екмечић, Милорад. *Револуција 1848. и Балкан*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 1990: Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство.

⁵ У вези са дискусијом око лингвонима *босански* и *бошњачки* (језик) колеге Бошњаке упућујем на текст академика Брозовића из 1999. године (Брозовић 1999: 13–16) објављен у мостарском часопису Освиг (бр. 2–3), а прештампан у загребачком лингвистичком гласилу Језик (књ. 47, стр. 13–16). Брозовићев текст, када је реч о именовању језика Бошњака код представника других народа (пре свега Срба и Хрвата), у основи је сагласан са становиштем српских лингвиста.

Ивић 1991: Ивић, Павле. *Изабрани оџледи II. Из иџторије срџскохрватџскоџ језика*. Ниш: Просвета.

Remetić 2006: Реметић, Слободан. Пут до стандардног језика код Срба и Хрвата: сличности и разлике. – In: *Срџски језик у нормативном оџлегалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију срџскоџ језика*. – Београд: Београдска књига. – С. 314–321.

Милан Шипка

[1931–2011]

Социолингвистички фактори националног раслојавања

стандардне новоштокавштине

[2006]

1. Национална дисолуција српскохрватског (хрватско-српског, хрватског или српског) стандардног језика није се десила случајно, нити је била резултат само актуелних друштвено-политичких збивања крајем 20. столјећа на подручју претходне Југославије. Понајмање је то била нека пролазна, експесна појава. Она има дубоке коријене и посљедица је дјеловања читавог сплета различитих фактора (чинилица, чимбеника – како хоћете), од којих су неки, с одгођеним дјеловањем, постојали и много прије заснивања језичког стандарда четирију јужнословенских нација (Хрвата, Срба, Црногораца и Бошњака). У овом раду анализирају се сви ти фактори како би се испитала ваљаност претпоставке да су садашње промјене дио дужег процеса и да, по томе, нису плод дјеловања само субјективних чинилаца него и одређених објективних околности. И дата формулација наслова наше теме у складу је управо с тако постављеним оквирима испитивања.

1.1. Ту је умјесто национална дисолуција стављено национално раслојавање управо зато што ријеч *дисолуција* сугерише тренутност неке појаве (значи: *распад*, од лат. перфективног глагола *dissolvere* – *разријешити*, *развезати*, *раставити*), док *раслојавање* (од импф. глагола *раслојавати*) упућује на дужи процес, а то управо одговара предмету наших истраживања, која су и потврдила оправданост таквог приступа.

1.2. Умјесто *српскохрватски* (*хрватскосрпски*, *хрватски* или *српски* итд.) језик узет је Брозовићев назив *стандардна новоштокавштина*, опет намјерно и с одређеним разлозима, који се не састоје само у томе да се избјегну гломазни називи, попут управо наведеног, или да се прибјегне евазивном рјешењу (у смислу националног одређења) како би сви били задовољни, а још мање да се при том угоди и „креатору“ тога назива. *Стандардна новоштокавштина*, наиме, више одговара нашем приступу, који својом ширином подразумева прихватање постојања више стандарднојезичких идиома (или више језичких стандарда различитог ранга, па и варијантског) заснованих на новоштокавској норми (што је реал-

ност која се не може превиђати), док српскохрватски језик као јединствен идиом, упркос стољетним тежњама у том правцу, никада није био у потпуности остварен. Знано је, и већ је у више прилика речено, да су хрватска и српска стандарднојезичка норма бивале, у неким фазама развика, на овај или онај начин обједињене, али никада нису биле, упркос свим настојањима, и потпуно уједињене.

1.3. Означавањем фактора који су дјеловали у правцу националног раслојавања стандардне новоштокавштине као социолингвистичких указује се на основни карактер нашег приступа анализи феномена који су предмет испитивања у оквиру ове теме. Будући да је сваки стандардни идиом, по начину настанка и основним функцијама (комуникацијским, експресивним и симболичким) друштвени феномен *per se*, до правих се резултата у његовом изучавању не може доћи без примјене социолингвистичких метода, односно сагледавања свих битних чинилаца који га одређују – и оних друштвених и оних лингвистичких, а они су, једни и други, најчешће у нераскидивој дијалектичкој повезаности, па се стога означавају једном ријечју као – *социолингвистички*. Сваки је стандардни језик, наиме, настао из друштвених потреба: резултат је свјесног одређења одређеног људског колектива, најчешће ранга нације, који бира и стандардизира одабрани идиом да би тој заједници служио као властити инструмент културе и цивилизације. Ту је, дакле, веза језик – друштво непосредна, директна, а то је управо подручје којим се бави социолингвистика, као једна од савремених лингвистичких, како каже М. Радовановић, међудисциплина, или, боље рећи, граничних дисциплина (у овом случају са социологијом, прије свега социологијом језика, па и политикологијом). Ако се узму у обзир сложени процеси језичке стандардизације, које је већ поменути Радовановић, у књизи Социолингвистика, артикулисао у десет етапа, или поступака (Радовановић 1986: 188–189), показује се да се ту преплићу друштвени и лингвистички фактори и да једни без других, једноставно, не могу. Понекад су друштвени чиниоци чак и пресудни. Знаковито је, на примјер, да је одлуку о реформи руског писма 1918. донијела влада, а не Руска академија наука. И у нашем случају има примјера, и то више негативних него позитивних, директних интервенција државе у процесима стандардизације језика, што се може видјети у збирци документа језичке политике (Шипка 2001). Зато ћемо се у току излагања нужно морати позивати и на неке друштвено-(х)историјске околности, јер се овдје не ради о чисто лингвистичкој, него социолингвистичкој анализи, која ће, онда, захтијевати и више простора.

1.4. Због свега тога и наслов овога рада гласи: Социолингвистички фактори националног раслојавања стандардне новоштокавштине. Његови циљеви су: а) да се утврде сви друштвени (дакле, и политички, и културни) и сви лингвистички (унутарјезички) чиниоци који су „управљали“ процесима језичке стандардиза-

ције у току протеклих 150 година, али и они који су постојали раније и имали накнадни удио у тим процесима, да би, сви заједно, на крају довели до стања какво данас објективно јесте, без обзира на овакве или онакве жеље да буде друкчије, и б) да се покаже на који је начин сваки од тих чинилаца утицао на профилирање језичког стандарда (избор норме, кодификацију форме, лексички састав итд.), као и на саму стандарднојезичку праксу у оквиру сваке нације посебно и свих њих заједно.

2. Мада је, вјероватно, могућа и друкчија артикулација, односно друкчије виђење и систематизација социолингвистичких фактора који су дјеловали у правцу националног раслојавања стандардне новоштокавштине, а могућа је и њихова друкчија интерпретација, овдје се осврћемо на ових, по нашем мишљењу, десет најбитнијих фактора, који ће у раду бити детаљно обрађени. То су:

- 1) друштвено-(х)историјске специфичности формирања нација и националног развика на централном јужнословенском простору;
- 2) различити културно-цивилизацијски утицаји, укључујући и вјерске разлике, које иначе имају и шири цивилизацијски значај;
- 3) различити међујезички контакти;
- 4) различита дијалекатска ситуација;
- 5) фолклорно стваралаштво и разлике у односу према њему;
- 6) различито књижевнојезичко наслеђе;
- 7) полицентричност језичке стандардизације;
- 8) филолошка традиција, односно разлике у критеријима и поступцима при избору, култивацији, евалуацији и реконструкцији стандарднојезичке норме;
- 9) дјеловање центрифугалних сила у међунационалним односима;
- 10) државотворне идеје и формирање националних држава.

Ту имамо три друштвено-(х)историјска (1, 9. и 10), три друштвено-културна (2, 5. и 6) и четири лингвистичка фактора (3, 4, 7. и 8). Они су овако издвојени ради лакше анализе, али их треба посматрати у међусобној повезаности и условљености. Ниједан од њих, наиме, није дјеловао, нити дјелује, самостално, сам по себи, него су дјеловали и дјелују сви заједно: један је с другим у вези и један из другог често произлази, па их треба прихватати као својеврсно дијалектичко јединство. И то треба имати стално на уму приликом анализе ове проблематике.

Сада ћемо се осврнути на сваки од наведених десет фактора.

2.1. Несумњива је чињеница да су се на једном говорном простору, тј. на подручју једног дијасистема ранга језика, ма како га именovali, развиле у посљедњих стотину педесет година четири посебне нације: Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани/Бошњаци, са неједнаким ступњем међусобних сличности и разлика, при чему треба имати на уму велику блискост и међузависност српске и црногорске нације, посебно кад је о језику ријеч. Ту су, прије свега, двије, условно речено, „(х)историјске нације“, тј. нације с дубоким етничким коријенима. То су Срби и Хрвати.

Само име *Срби* једно је од старих славенских племенских имена, које је било веома распрострањено у Полабљу, Великопољској и Поморју, што показује да су они били снажно племе, чије је присуство на тим просторима забиљежено већ у првим стољећима наше ере. Доселивши се на Балкан у вријеме аварске најезде, негдје у првој половини 7. стољећа (за вријеме владавине византијског цара Ираклија), заузели су источне дијелове тога простора, дошли у додир с Грцима и примили хришћанство источнога обреда. Касније ће ту формирати снажну феудалну државу, која достиже врхунац своје моћи средином XIV стољећа под Душаном Силним, „царем Срба, Грка и Арбанаса“. Након више узастопних пораза од Турака (Марица 1371, Косово 1389) губе државну независност, а од 1459. под турском су окупацијом све до почетка XIX стољећа. Тада се 1. и 2. устанком (1804. и 1815) ослобађају турске власти, формирају своју националну државу и, уз културну револуцију Вука Караџића, конституишу као модерна европска нација.

Хрвати су такође старо славенско племе, које је било настањено у тзв. Бијелој Хрватској, на горњој Висли. Само име *Хрвати*, које је као етним, по свој прилици, иранског поријекла, забиљежено је још на размеђу II и III стољећа у неким грчким натписима на ушћу Дона. И они су се доселили на Балкан отприлике у исто вријеме кад и Срби и запосјели западне крајеве. Послије пораза Авара под Цариградом (626) дошли су у некадашњу римску Далмацију и, ослободивши се аварске власти, примили хришћанство западног, римског обреда. У раном средњем вијеку формирали су јаку феудалну државу, која је заузимала широк простор већ у X стољећу под краљем Томиславом. Послије 1102. *Pacta conventum* губе државну самосталност, која ће се у пуном смислу обновити тек у наше вријеме, крајем XX стољећа. Треба знати да је хрватска нација имала дуг и специфичан пут формирања: од магловитих идеја панславизма Јурја Крижанића, преко Гајева јужнославјенства (илиризма), Штросмајерова јужнославјенства и, условно речено, Маретићева србохрватства, до коначне побједе хрватства, потпуно ослобођеног претходних широким идеја. Треба имати у виду чињеницу да су то све биле етапе у сазријевању хрватске националне свијести. Тако су, на примјер, идеје илиризма, иако изражавају тежњу ка уједињавању свих Јужних Славена (у језику, прије свега), ипак биле и остале само хрватске и као такве представљале су једну фазу националне еманципације Хрвата. Насупрот

томе, Срби су имали обрнут пут националног развитка, идући од конституисања посебне српске нације у првој половини XIX стољећа ка ширим интеграцијама: србохрватству, па потом југославенству, с којим ће раскрстити, доста болно, тек након хрватског националног осамостаљења крајем XX стољећа.

Данашња црногорска нација званично је проглашена 1945. године, у контексту рјешавања националних питања у тада насталој другој Југославији, а с ослонцем на веома дуго постојање посебне црногорске државе и неке специфичности у етничким обиљежјима. Прије тога Црногорци су се национално изјашњавали као Срби, чак и у самосталној Црној Гори, коју су звали другом, чешће чак првом српском државом, „српском Спартом“ и сл. Отуда и данас Црногорци, у великој већини, носе свијест о припадању ширем, српском националном корпусу, а уједно и свијест о својој посебности унутар тога корпуса. У ком ће се правцу развијати садашња црногорска нација и какав ће јој однос бити према Србима и српству, зависи од будућих друштвених и политичких кретања на том простору. За предмет нашег разматрања битно је да су Срби и Црногорци међусобно далеко најближе нације на славенском Југу и да их веже не само заједничка прошлост и борба за опстанак него и заједнички језички стандард, који Црногорци још увијек званично називају *српским (сшандардним) језиком*. (Отуда, онда, и она политичка крилатица о „два ока у глави“.)

Муслиманска или, према данашњој номенклатури, бошњачка нација призната је званично тек шездесетих година XX стољећа и у попису становника 1971. године њени су припадници регистровани као Муслимани (у смислу националног одређивања), док су се на ранијим пописима могли изјашњавати само као Срби, Хрвати, или неопређивљени, па онда као национално неопређивљени Југославени и сл. Чињеница да су се у огромној већини припадници ове популације исказивали јединствено (углавном као „неопређивљени“) сама по себи јасно говори о томе да су они имали свијест о својој посебности. Тако су се осјећали и у даљој и ближој прошлости (борба за вјерску и школску аутономију за вријеме аустроугарске владавине у БиХ, посебна културно-просвјетна друштва, посебне политичке странке између два рата итд.) да би у другој половини XX стољећа доживјели стреловит успон: од обичне вјерске заједнице развили су се у политички народ и на крају у државотворну нацију. Национална свијест Муслимана/Бошњака ослања се данас на традицију средњовјековне босанске државе са богумилском религијом, из које су многи, као и из православља и католичанства, прешли на ислам и тако се вјерско-цивилизацијски издвојили у оквиру истог језика као *s o r g u s s e r a t u m*. Веза ове популације, која ће у наше вријеме постати нација, и земље Босне исказује се и у избору етнонима *Бошњаци*, а посебно у инсистирању на називу *босански језик* као ознаци свога стандардног идиома и народних говора којима се служе, без обзира на

чињеницу да те говоре без остатка дијеле са Србима или Хрватима. Мада се религија не убраја у факторе на основу којих се конституише нација, у случају Бошњака битну улогу у националном разграничењу с осталим једнојезичким нацијама била је управо вјера (ислам). То на овим просторима није никакав изузетак, јер су се и српска и хрватска нација, *in ultima linea*, разграничиле на основу религијске припадности (православље и католичанство), а није изузетак ни у глобалним размјерима (Хиндуси и Пакистанци, нпр.).

За бошњачко-хрватско-српско-црногорски национални мозаик карактеристична је вјековна измијешаност тих нација на веома широким просторима, посебно у Босни и Херцеговини, али и другдје (Рашка/Санџак у Србији, Крајина у Хрватској итд.), мада је тај мозаик у последњем рату (1991–1995) измијењен, негдје више, негдје мање. И та је чињеница, као и остале овдје изнесене, такође утицала на стандардизационе процесе, па и на раслојавање стандардне новоштокавштине.

2.2. Територијални размјештај припадника данашње српске и хрватске нације, као и њима сродних нација (бошњачке и црногорске), који, у главним линијама, датира још од досељења српског и хрватског племена на источне, односно западне просторе Балкана, уз дјелимичне (небитне) измјене које су последица каснијих миграција становника пред турском најездом у средњем вијеку, условио је различите контакте са сусједним народима и њиховим културама. Тако се српска култура, као и црногорска унутар ње, развијала под снажним утицајем источно-византијског цивилизацијског круга и православља као његове религијске основе, док се хрватска култура развијала под утицајем западно-латинске католичке цивилизације. С доласком Турака, један дио овдашње популације прихватио је ислам и развијао се под утицајем оријентално-исламске цивилизације, што се и данас осјећа као диференцијално одређење културе Муслимана/Бошњака, иако је оријентална цивилизација у одређеној мјери утицала и на културу Срба и Хрвата, више оних првих (јер су у цјелини стољећима живјели под турском окупацијом). Удио свих тих утицаја у формирању етничких и националних обиљежја, па и националној диференцијацији на нашим просторима, још није у довољној мјери освијетљен. Ипак су неспорне двије чињенице: 1) да су различити културно-цивилизацијски утицаји, који су долазили углавном преко религија (православља, католичанства и ислама), у најмању руку, учвршћивали националне подјеле и 2) да се све то нужно одражавало и у културно-цивилизацијској надградњи језичких идиома, укључујући и стандардне, којима су се служили, и којима се данас служе, Хрвати, Бошњаци и Срби с Црногорцима, па је и то доприносило националном раслојавању стандардне новоштокавштине.

2.3. Трећи битан фактор диференцијације српског, хрватског, а у наше вријеме и бошњачког стандарда, то јест националног раслојавања стандардне новоштокавштине у цјелини, били су различити међујезички додир. Својим географским положајем, али и политичким, културним и, у неким случајевима, религијским везама, Срби су имали додир са грчким (одатле и ријеч *хилџа*), затим руским и француским језиком, нешто мање с њемачким, а географски још и с мађарским и румунским, али без већег утицаја, док су Хрвати били у додиру с латинским (у књижевности имају чак и своје латинисте), затим талијанским и њемачким, а од славенских језика посебно с чешким. Муслимани/Бошњаци, опет, имали су, преко религије и културних веза, додир с оријенталним језицима: турским, арапским и персијским (па су и многи њихови писци у прошлости писали на тим језицима). У вези с овим, треба рећи да су и Срби, а дјелимично и Хрвати, били такође у контакту с оријенталним језицима, па су лексички наноси из тих језика у српском и хрватском стандарду, особито у српском, примјетни.

Плод свих тих контаката (и утицаја) јесу, поред разлика у лексичком саставу, и бројне фонетско-морфолошке варијације у оквиру заједничке језичке структуре. Да поменемо само неке важније.

Познато је да су многе грчке ријечи и имена Срби преузимаали директно из грчког језика, док су те исте ријечи и имена Хрвати примаали преко језика посредника (латинског, талијанског или њемачког). То је условило и њихов различит изговор и начин писања. Тако се у српском стандарду изговара и пише *Аџина*, а у хрватском *Аџена*. У старогрчком, наиме, „ета“ (η) се изговарала, односно читала као *е* (то је тзв. „етацизам“), а у новогрчком као *и* (тзв. „итацизам“). Срби су примили директно новогрчки изговор, па отуда *Аџина*, а Хрвати посредно, преко латинског и других западних језика, који су се развијали под утицајем латинске културе, класични изговор, па говоре и пишу *Аџена* (од изв. грчког – *Αἴνηαι*). Исто је и с грчком „бетом“ (β), која се у старогрчком изговарала као билабијал (*б*), а од средњег се вијека тај билабијал мијења у лабиодентал (*в*), па се онда тако и изговара. Тако се *βαρβαρος* у старогрчком читало *барбарос*, што је пренесено у латински, а преко њега у западноевропске језике, па онда, директно из латинског или преко других језика, и у хрватски, док се у новогрчком читало *варварос*, који су изговор Срби преузели директно из грчког језика. Отуда разлика *варварин* (у српском) и *барбарин* (у хрватском), уз бројне изведенице: *варварски* – *барбарски*, *варваризам* – *барбаризам*, *варварсџво* – *барбарсџво*, као и у изговору већег броја других грчких позајмљеница: *Вавилон* – *Баби-лон* (Кула *вавилонска* – Кула *бабилонска*), *Византија* – *Бизантија*, *Варџоломеј* – *Барџоломеј* (отуда и израз *Варџоломејска* ноћ – *Барџоломејска* ноћ), *Василије* – *Базилије*, *Варава* – *Бараба* (библијска личност) итд. Неке су разлике настале и на тај начин што су се неки грецизми у латинском језику, због одређених гласовних промјена које су се ту јавиле у VI и VII сто-

љећу и даље, друкчије изговарали. Тако је у процесу палатализације изворно грчко **ке**, **ки** у новолатинском измијењено у **це**, **ци**. Отуда, онда, *океан* (изворно грчки) и *оцеан* (новолат.), уз бројне изведенице: *Океанија* – *Оцeанија*, *океаноџрафија* – *оцеаноџрафија*, *океаноџраф* – *оцеаноџраф*, *океански* – *оцеански* итд. И изворна кратка скупина **-ти-** (која се тако и изговарала у грчком), у латинском је сибиларизована, па се читала као **-ци-**. Отуда код Срба облици који одговарају изврном грчком изговору: *аристџокраџија*, *ауџокраџија*, *бирокраџија*, *демокраџија*, *џнекокраџија*, *џлуџокраџија* итд., док су Хрвати преузели те ријечи из латинског (заједно с изговором), па имају: *аристџокрација*, *ауџокрација*, *бирокрација*, *демокрација*, *џнекокрација*, *џлуџокрација* и сл.

Директан контакт с грчким језиком, на једној страни (код Срба), или с латинским језиком, на другој страни (код Хрвата), имао је за последицу још неке разлике у изговору грецизама. Таква је нпр. разлика **х** (у српском, према грчком) и **к** (у хрватском, према латинском језику), па онда Срби (и Црногорци) говоре и пишу: *хаос*, *хаоџичан*, *хаоџично*; *хроника*, *хроничан*, *хронично*, *хронолоџија*, *хронолоџски*; *хемичар*, *хемија*, *хемијски*; *хлор*, *хлорофил*, *хлороформ*; *хирурџ*, *хирурџија*, *хирурџски* итд., а Хрвати: *каос*, *каоџичан*, *каоџично*; *кроника*, *кроничан*, *кронично*, *кронолоџија*, *кронолоџски*; *кемичар*, *кемија*, *кемијски*; *клор*, *клорофил*, *клороформ*; *кирурџ*, *кирурџија*, *кирурџски* и тако редом. Утицај грчког језика, на једној страни, и њемачког, на другој, резултирао је и разликама у глаголским суфиксима **-исати**: *информисаџи*, *суџерисаџи* итд. (у српском) и **-ирати**: *информираџи*, *суџерираџи* итд. (у хрватском стандарду).

Због ближег контакта с француским језиком (преко културних веза) српски језички стандард преузео је изворни француски изговор неких ријечи, као што су, на примјер: *финансије*, *финансијски*, *финанс*, *финансијер*, *финансираџи* па и *санџиметџар* (поред *ценџиметџар*), док се у хрватском стандарду те исте ријечи изговарају и пишу (према њемачком): *финанције*, *финанцијски*, *финанс*, *финанцијер*, *финанцираџи* и *ценџиметџар* (само тако).

Присан контакт Муслимана/Бошњака с оријенталним језицима допринио је да се у бошњачком стандарду, више него у хрватском, а знатно више него у српском, учврсти глас **х**.

Контакти с различитим језицима (преко културних веза) одразили су се и на лексички састав српског и хрватског језичког стандарда. Тако су се у српском усталиле неке лексеме из грчког (као што је већ поменута *хилада*, а у сакралној сфери још и многе друге: *џаџријарх*, *еџискоџ*, *архијереј*, *џроџојереј*, *џрезвиџер*, *сџаврофор*, *монах*, *манасџир*, *еџиџрахил*, *аналој*, *акаџисџ*, *анафора* итд.). Срби су примили и доста русизама, као што су: *извиниџи се*, *извинџење*, *виновник* (поред *кривац*), *џодржаваџи*, *џрибјеџава-*

иши, снабдијеватиши, па чак и непотребно и замјењиво *иренебређаватиши, иревазилазићи, иреवासходно* и сл., док Хрвати имају више бохемизама: *гражба, личило, наклада, накладник, обзор, фокус, сѣуѣањ, сѣрој, ѿлак, ѿлакомјер, усѣрој* итд. (уз одређен број таквих позајмљеница које су, преко хрватског, ушле и у српски језички стандард: *часопис, наслов, обред, околност, ѿвод, предмет, слој, сѣис, усѣјех, завод, збирка* и сл.). Муслимани/Бошњаци су, опет, преузели у свој стандард велики број оријентализама, тежећи чак да оживе и неке ријечи оријенталног поријекла које су одавно застарјеле и које готово нико више не разумије. Оријентализме и глас *х* бошњачки стандардолози сматрају диференцијалним обиљежјем бошњачкога стандарда према хрватском и српском, па отуда и враћање преживјелим лексемама оријенталног поријекла, уз нормирање гласа *х* и тамо гдје му по етимологији никако није мјесто, и то у славенским ријечима (нпр. *худовица* умј. *удовица*).

Сви ови примјери показују да су међујезички контакти имали знатног удјела у стварању фонетских, морфолошких и лексичких разлика између трију националних стандарда: *с р п с к о г, х р в а т с к о г и б о ш њ а ч к о г*, што је такође доприносило националном раслојавању стандардне новоштокавштине.

2.4. Четврти је фактор националног раслојавања стандардне новоштокавштине – дијалекатска ситуација. Ту се не мисли на дијалекатску основу стандардног језика; она је у сва три наша стандарда иста: новоштокавска, па као таква не може дјеловати центрифугално, него, насупрот томе – центрипетално. Ријеч је о чињеници да дијалекатска ситуација није иста на подручјима на којима живе, сада све више одвојено, Бошњаци, Хрвати и Срби с Црногорцима, служећи се својим посебним језичким стандардима: бошњачким, хрватским и српским. И то се на одређен начин одражава на те стандарде, па и на стандардизационе процесе. Посебно је важна разлика то што Хрвати у народним говорима имају три нарјечја (штокавски, чакавски и кајкавски) и три изговора (ијекавски, икавски и екавски), док су сви Срби, Црногорци и Бошњаци штокавци (укључимо ли у штокавско нарјечје и тзв. „торлачки“, којим говоре Срби). То се, наравно, одразило и на специфичности језичке стандардизације у Хрвата. Оне се испољавају у два вида: а) у већој отворености хрватског стандарда према кајкавском и чакавском нарјечју, која нарјечја, уосталом, имају и писану традицију, и б) нужно већој ригидности хрватске стандарднојезичке норме. Та се ригидност испољава, прије свега, у чувању класичног облика ијекавскога изговора, док су правила ијекавскога изговора код Срба, а дјелимично и код Бошњака, иновирани под утицајем промјена у новоштокавским ијекавским народним говорима и говору урбаних средина. Такав однос хрватске стандарднојезичке норме према класичном ијекавизму није случајан. Он је условљен хетерогеношћу дијалекатске ситуације у погледу ре-

флекса гласа, јат“, која се могла превладати само чврстим стандардом. Из истога је разлога, тј. због великих разноликости дијалеката на подручјима на којима функционише хрватски језички стандард, хрватска стандардно-језичка норма морала у цјелини бити ригиднија и конзервативнија него српска, а дјелимично и бошњачка. Тако је, ето, и дијалекатска ситуација на подручјима на којима живе Хрвати, Бошњаци и Срби с Црногорцима имала утицаја на различито профилирање језичког стандарда, а тиме и на национално раслојавање стандардне новоштокавштине.

2.5. На национално раслојавање стандардне новоштокавштине утицала је на одређен начин и фолклорна традиција. Уз оно што им је заједничко, Хрвати, Бошњаци и Срби с Црногорцима имају и доста разлика у фолклору, и то не само у усменом народном стваралаштву него и у обичајима, начину живота, ношњи итд., дакле у свему ономе што представља етничко обиљежје једног народа. Те су се разлике, онда, нужно одражавале и у језику. Али, није ријеч само о томе. И однос према фолклорној традицији, или, прецизније, усменом народном стваралаштву, у заснивању језичког стандарда и даљим процесима стандардизације био је у нашем случају различит: за Србе је био пресудан (Вуков ослонац на језик народне пјесме), код Хрвата маргиналан (јер се они у обликовању стандарда ослањају на традицију писане књижевности на народном језику). Тако већ на почетку запажамо дјеловање овога фактора, што ће се у разним видовима наставити и касније и оставити трага у стандардним идиомима једних и других. То се може илустровати бројним примјерима, поред осталог и једном „ситницом језикословном“. Зна се да је у српском и хрватском стандарду неједнак однос према гласу *х*. Српска га је норма, наиме, због ослањања на народне говоре у којима се тај глас изгубио, као и у већини народних пјесама и приповједака, све до 1836, до Вукових СРПСКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА, потпуно искључивала, а и касније је он у српском стандарду слабо заступљен, док је хрватска норма, која се ослањала на језик писане књижевности из различитих подручја, томе гласу осигурала мјесто свугдје гдје је етимолошки оправдан, као и у другим славенским језицима. Муслимани/Бошњаци, опет, ослањајући се на властите говоре, па и књижевну традицију, иду у том погледу у крајност, па нормирају употребу гласа *х* у неким ријечима у којима му ни по етимологији није мјесто (већ поменути *хуговица*). Јасно је, дакле, да је однос према фолклорној традицији, схваћеној у најширем смислу (народни језик, усмено народно стваралаштво, обичаји, вјеровања итд.), имао удјела у профилирању језичког стандарда, а због поменутих разлика – и у националном раслојавању стандардне новоштокавштине.

2.6. Уз фолклорну традицију, и различито је умјетничко-књижевно наслеђе имало утицаја на обликовање стандарднојезичких израза Хрвата, Муслимана/Бошњака и Срба с Црногорцима, и то већ од самог почетка (од „стартне позиције“) па и даље, све до данашњега дана. Срби до Доситеја го-

тово да и немају књижевности писане на народном језику; као књижевнојезички идиоми служе им српско-словенски, руско-словенски, па онда славеносербски (са нешто развијенијим функцијама), док Хрвати још од XV и XVI стољећа, од Марулића и даље, имају богату ренесансу и постренесансну књижевност, која се касније развијала на сва три нарјечја – чакавском, штокавском и кајкавском. Муслимани/Бошњаци имају књижевно наслеђе на оријенталним језицима, али и тзв. алхамијадо (*aljamiado*) књижевност на народном језику и арапском писму. Због тих околности стартна позиција при формирању језичког стандарда у Срба и Хрвата није била иста. Вукова реформа српског књижевног језика значила је револуционарни преокрет и негирање дотадашње књижевнојезичке традиције, а Хрвати су се при успостављању свога језичког стандарда, макар и у оквиру широким идеја илиризма, могли, кад су се већ одлучили за прихватање штокавског нарјечја као његове основице, ослонити на своју штокавску књижевнојезичку традицију (дубровачку, славонску и босанскохерцеговачку). Та околност није могла да не остави трајније посљедице у самом језичком стандарду којим су се служили, и којим се служе, Срби и Хрвати. И у наше вријеме, када се заснива и нормира посебан бошњачки језички стандард, књижевнојезичка традиција, поред бошњачких народних говора, важан је фактор у његовом профилирању. Ма колико то иначе било ретроградно, и у нескладу са пулсирањем живота у данашњем свијету, као „глобалном селу“, са снажним ирадијацијом англо-америчке културе и енглеског језика, враћање преживјелим оријентализмима може се објаснити, поред осталог, и утицајем те традиције, која је сада подвргнута ширим истраживањима и вредновањима.

Укратко, дакле, Хрвати, Бошњаци и Срби с Црногорцима имали су различиту књижевнојезичку традицију. Сваки тај колектив имао је свој посебан књижевни језик, или, тачније речено, своје посебне књижевне језике, који су имали и специфичне функције и специфичне путеве развоја: од настанка до одбацивања или изумирања, на једној, или пак уграђивања у темеље језичког стандарда, на другој страни. На тај начин је књижевнојезичко наслеђе било и фактор националног раслојавања стандардне новоштокавштине.

2.7. За успостављање и развој стандардних идиома Хрвата, на једној, и Срба с Црногорцима, на другој страни, а у наше вријеме и Муслимана/Бошњака, карактеристична је полицентричност језичке стандардизације. Та чињеница је од пресудног значаја за различито профилирање језичког стандарда у Хрвата и Срба (с Црногорцима). Од самог почетка, наиме, постојала су два стандардизациона центра: Београд и Загреб. Тек поткрај XX стољећа, не рачунајући покушаје окупаторских власти за вријеме аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини да створе посебан језички стандард под именом *босански језик* за све њене становнике, развиће се још један стандардизациони центар: Сарајево, као носилац стандардизационих

процеса бошњачкога стандардног идиома. Сваки од тих центара изграђивао је језички стандард самостално, према својим специфичним условима и околностима (и друштвеним и језичким) тако да практично имамо два паралелна тока од самих почетака до данашњег дана, када се појављује и трећи, бошњачки. Темелје језичког стандарда у Срба ударио је Вук својим реформама, а даље га на истим основама развијају његови слѣдбеници, па се тај стандард кретао вертикалном узлазном линијом, без општрих заокрета или темелјних прекодификација норме. Хрватски језички стандард који обједињује цијело хрватско подручје заснован је такође почетком XIX стољећа, и то Гајевим реформама у оквиру илирске идеје. За разлику од српског стандарда, хрватски је у свом развоју имао доста заокрета и „лутања“ да би коначно нашао свој аутентични лик по коме се данас препознаје и разликује од сродних новоштокавских стандардних идиома. О томе свједочи књига Златка Винцеа ПУТОВИМА ХРВАТСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (Винце 1978), уз већи број радова Људевита Јонкеа сакупљених у књизи КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, у поглављу Књигеви језик 19. стољећа (Јонке 1965). То „меандрирање“, зависно, углавном, од дјеловања центрипеталних и центрифугалних сила у односима између Хрвата и Срба, карактеризирала је конвергенција или дивергенција у односу на српски језички стандард вуковског типа. Али чак ни послје побједе вуковаца у Хрватској, на прелазу из XIX у XX стољеће, у вријеме кад је начињен прелом у развоју хрватског језичког стандарда и кад се он у највећој мјери приближио српском стандарду, готово стапајући се с њим, Загреб није престао бити посебан стандардизациони центар, нити су вуковци успјели докраја поништити особености хрватског језичког стандарда баштињене из претходних фаза његовог развјетка. (В. о томе радове хрватских лингвиста: Брозовић 19856 и Бабић 1996.) Исто тако, ни ранији Бечки књигеви договор (1850), или каснији октроисани правопис (1929), а потом и Новосадски договор (1954), и на њему засновани договорени новосадско-загребачки правопис (1960), нису подразумевали гашење Загреба као стандардизационог центра и стварање јединственог центра у Бечу, Београду или негдје другдје. Стога и у Закључцима Новосадског договора стоји да се књигеви језик Срба, Хрвата и Црногораца, који се иначе узима као јединствен, „развио око два главна средишта, Београда и Загреба“. Већ сама та чињеница, уз константно постојање свијести о хрватској националној посебности и идеје о формирању посебног хрватског стандардног језика, која ће се, попут понорнице, јављати и нестајати, зависно од друштвених околности, да би у посљедњој деценији XX стољећа свом силином избила на површину и произвела коначну дисолуцију заједничког (обједињеног) стандардног језика, утицала је на посебно обликовање двају језичких стандарда, па и на њихово раздвајање. Такав исход био би немогућ, или би бар био знатно отежан, да није постојао и трајао кроз све вријеме посебан хрватски стандардизациони цен-

тар. Полицентричност језичке стандардизације дјеловала је, дакле, дугорочно, па се стога може сматрати једним од важнијих фактора националног раслојавања стандардне новоштокавштине.

2.8. Одвојени стандардизациони центри код Хрвата и Срба заснивали су своје активности, поред осталог, и на различитим филолошким традицијама. Српски језички стандард углавном није излазио из оквира које је успоставио Вук Караџић својим реформама. Ту није било мјеста екстремном језичком пуризму, ако се искључи антипуризам, који је такође један вид пуризма, а којим се српска нормативистика разликује од хрватске. Штавише, стално супротстављање хрватског језичког пуризма и српског антипуризма, или, да кажемо, сукобљавање та два вида пуризма, није се изражавало само у оштрим расправама између српских и хрватских нормативиста него је оставило видног трага у језичком стандарду и на једној и на другој страни. Пуристичке тенденције онога типа какве ће касније развити Хрвати постојале су код Срба у Војводини, али само до Вукових реформи. О томе се исцрпили подаци могу наћи у двотомној збирци Велимира Михајловића (Михајловић 1982 и Михајловић 1984). Чак и међу лингвистима мало је познат податак да је, на примјер, домаћа замјена (калк) за европеизам *универзитет* настала прво код Срба, па онда код Хрвата: Михајловић налази *свеучилиште* већ 1815, а у облику *всеучилиште* још 1795, дакле знатно прије Шулека. Одбацивањем претходне књижевнојезичке традиције, међутим, и побједом Вукових идеја, прекинуте су и такве пуристичке тенденције код Срба. Оне ће се, у још већој мјери, јавити касније код Хрвата, нарочито код Богослава Шулека. О томе пише Људевит Јонке у радовима БОГОСЛАВ ШУЛЕК КАО ПУРИСТИЧКИ САВЈЕТНИК И ШУЛЕКОВА БРИГА О ХРВАТскоЈ НАУЧНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ, у већ помињаној књизи КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ (Јонке 1965: 125–150). Мада потпуно занемарен у вријеме побједе вуковаца, а и прије тога при утврђивању корпуса текстова, тј. избору извора за исписивање грађе за РЈЕЧНИК ХРВАТскоГ ИЛИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЈАЗУ, Шулеков ће допринос хрватском језичком стандарду остати један од битних елемената филолошке традиције у Хрвата и као такав ће дјеловати, посебно у вријеме српско-хрватских стандарднојезичких дивергенција, на профилирање хрватског језичког стандарда на лексичко-терминолошкој разини. Хрватска пракса, наравно, није прихватила све оно што је Шулек предлагао. Он је, рецимо, као вулгаризме означавао ријечи *позориште* и *казалиште* и као замјену за њих и европеизам *театар* предлагао *лумиште*, а управо су те двије ријечи, прва у српском, а друга у хрватском стандарду, широко прихваћене, док се *лумиште* на обје стране употребљава данас у ширем смислу, као позоришна/казалишна дјелатност и сл. Нису Шулеку прихваћене ни многе друге понуђене замјене за ријечи страног поријекла (нпр. *боја* – *масџ*, *бојадисаџи* – *масџиџи*, *саџ* – *добњак*, *ваџа* – *џезуља*, *ваџаџи* – *џоџезаџи*, *ћилим* – *шареница*, *жаџа* – *џилана* и сл., посебно оне у терминологији:

кемија – лучба, алуминиј – њлин, бариј – њежик, иридиј – шарик, маїнезиј – њорчик и сл.). Није му у хрватској стандарднојезичкој пракси прошао ни предлог да се умјесто *њочан*, што он означава као „вулгарно“, употребљава облик *њачан*, или умјесто *каѡ – сѡраѡ, ѡог, бој* итд. На другој страни, опет, имамо примјера како су Шулекове лексичке принове, упркос оцјенама каснијих језикословаца, опстале и учврстиле се у данашњем хрватском језичком стандарду. Тако је Томо Маретић у свом познатом ЈЕЗИЧНОМ САВЈЕТНИКУ (Маретић 1924) осуђивао ријеч *колодвор*, а умјесто тога предлагао *колосѡај*. Данас је, међутим, *колодвор* сасвим обична ријеч у Хрвата, која је ушла и у називе као што је, рецимо, загребачки *Главни колодвор*, један од најупечатљивијих детаља у архитектонској физиономији главнога града Хрватске. Исто је тако Људевит Јонке – иако, несумњиво, најбољи познавалац Шулекова дјела, па и даљих токова хрватскога језичког стандарда – својевремено устврдио како је Шулекова ријеч *земљовид*, у значењу ‘мапа, географска карта’, застарјела и одбачена, а она се данас у хрватском књижевном језику сасвим нормално употребљава. Поготово су остале и учврстиле се у употреби бројне друге Шулекове кованице и калкови, али и народне ријечи које је предлагао као замјене за туђице, као што су: *мосѡ* (мј. *ћуѡрија*), *оѡека* (мј. *ѡѡла*), *ѡрозор* (мј. *ѡенѡер*), *ремен* (мј. *каѡи*), *крма* (мј. *кормѡло*), *сѡрој* (мј. *макина*), *ѡискара* (мј. *ѡѡамѡарија*) и многе друге.

Већ сама чињеница да је у хрватској филолошкој традицији постојао један Шулек, који на српској страни није имао пандана, као и то да је његов рад оставио тако дубок траг у хрватском језичком стандарду да га нису могла уништити ни упорна настојања друкчије оријентисаних језикословаца у времену од побједе Вукових сљедбеника у Хрватској до данас, показује да је различита филолошка традиција код Срба и Хрвата била снажан фактор националног раслојавања стандардне новоштокавштине. А то још није и једина разлика између те двије филолошке традиције.

2.9. И дјеловање центрифугалних сила у међунационалним односима, које су се у неједнаким временским размацима смјењивале са центрипеталним силама, битно је утицало ако не баш на сам процес националног раслојавања стандардне новоштокавштине (у садржинском смислу), а оно на његово убрзавање и појачавање сигурно јест. Треба имати у виду чињеницу да су се снажне тежње за формирањем националних језичких стандарда, односно стандардних језика (посебно хрватског), подударале с периодима заоштрених међунационалних односа и разлаза између Срба и Хрвата (нарочито за вријеме Другог свјетског рата, тј. за постојања Независне Државе Хрватске, и у посљедњој деценији XX стољећа, када су се латентне међунационалне нетрпељивости претвориле у отворене сукобе и беспопштедан рат, који је резултирао не само уништавањем људских живота и материјалних добара на обје стране него и деструкцијом дотадашњег укупног заједништва, укључујући и заједничку државу). У таквим околностима раз-

виле су се тежње да се хрватски језички стандард што више удаљи од српског, што се посебно изражавало у екстремном пуризму и преиспитивању заједничких основа фонолошког правописа, односно комплетној или дјелимичној реконструкцији ортографске норме. Али та су настојања имала и ограничења. Претходно дјеловање центрипеталних сила у међунационалним односима у дугим временским интервалима, уз остале факторе, довело је до веома високог ступња сличности двају националних стандарда, и то се није могло ни једноставно ни лако отклонити. У животу и људској повијести је тако: оно што се збило, било позитивно или негативно, оставља неизбрисив траг. Управо зато се, у вријеме (искреног, драговољног, али и наметнутог) заједништва, упркос свим настојањима да се изгради потпуно јединствен српскохрватски стандардни језик, нису могле поништити устаљене разлике, као што се у вријеме разлаза и тежњи за потпуним осамостаљивањем националних стандардних језика: хрватског и српског, не могу уништити заједнички темељи, који су плод дјеловања центрипеталних сила и других фактора у прошлости. По томе је реално стање које данас имамо у језичким стандардима Хрвата, Срба с Црногорцима, па и Бошњака, изражено, прије свега, степеном њихове сличности и различитости, резултанта дјеловања центрипеталних и центрифугалних сила у међунационалним односима у току њихова укупног развоја. У том смислу центрифугалне су силе биле и остале снажан фактор националног раслојавања стандардне новоштокавштине.

Кад је ријеч о дјеловању центрифугалних сила у међунационалним односима, треба имати на уму да су оне увијек праћене унутарнационалним центрипеталним силама. Прве дјелују у правцу раздвајања националних стандарднојезичких израза, а друге у правцу обједињавања сваког од њих посебно. То је управо условило измјену социолингвистичког статуса ранијих, мање или више национално нехомогених, варијаната заједничког српскохрватског стандардног језика и њихово претварање у национално хомогене језичке стандарде, који се функционално, правно и политички сматрају посебним стандардним језицима под националним именима: *хрвајски*, *српски* и *бошњачки/босански*.

2.10. Уз многе друге елементе (етничко поријекло, језик, традиција/обичаји, заједничка територија и економски интерес и сл.), држава такође може бити конститутивни елемент нације, као специфичне друштвене формације новог доба. Појава нације и језичка стандардизација обично иду заједно, при чему је постојање државе чинилац који оба та међусобно повезана процеса омогућује и поспјешује. Познато је да су у нашем случају на национална разграничавања битно утицале различите религије: православље (Срби), католичанство (Хрвати) и ислам (Муслимани/Бошњаци). Пошто је то слаб разликовни елемент, јер се религија иначе не узима као обиљежје нације: она то, заправо, и није у далеко највећем броју случајева

у свијету (изузетак су, поред нашег, већ поменути хиндуско-пакистански и, можда, још понеки примјер), тражили су се „јачи“ елементи, а то је у сваком случају била посебна држава. Тежња ка формирању такве државе, уз колективну свијест о њеном постојању у средњем вијеку, држала је на окупу припаднике појединих наших народа и у временима кад се о таквом исходу није могло ни сањати, па је то само по себи константно дјеловало и на развијање тежње ка формирању посебних стандардних језика, јер су, како је већ речено, процеси националног формирања и језичке стандардизације у тијесној вези. Државотворне идеје утицале су углавном на формирање и одржавање хрватске нације (касније, уз сва ограничења, и бошњачке), јер су Срби Југославију сматрали својом националном државом, с обзиром на чињеницу да је она била настављач и слиједник претходне српске државе, а уз то је обухватала и све припаднике те нације (изузев, разумије се, оних у дијаспори). Отуда и тако снажна тежња код Хрвата за формирањем посебне националне државе, а заједно с њом и посебног стандардног језика, и тако болан растanak Срба са југославенском државном заједницом, док заједничке сербохрватистичке пројекте још нису ни напустили. А када је хрватска национална држава коначно, крајем XX стољећа, успостављена и међународно призната, она је омогућила правно санкционисање посебног стандардног језика и осигурала простор за његову експанзију. Ако је истина, како неки кажу, да један језик постаје стандардни тек кад се на њему почне командовати, онда је тај услов, бар што се тиче Хрвата, испуњен успоставом независне хрватске државе и формирањем посебне хрватске војске, која се сад служи хрватском, а не више српском, или заједничком, војном терминологијом.

Држава још на један начин утиче на учвршћење националног језичког стандарда: она осигурава згуснутију мрежу језичке комуникације унутар својих граница и смањује комуникацијске силнице према другим једнојезичким народима у сусједним државама, дјелујући у исто вријеме и на успостављање чвршћих веза са сународницима у дијаспори. У сваком случају, распад југославенске државне заједнице и формирање националних држава морали су се одразити и на измјену комуникацијског простора, који је од великог значаја за функционирање стандардног језика.

Кад се све то има на уму, може се с правом рећи да су националне државотворне идеје у прошлости и оснивање националних држава у наше вријеме били и остали снажан фактор националног раслојавања стандардне новоштокавштине. Националне државотворне идеје (као „сан о држави“) тај су процес континуирано подржавале и појачавале, док је само успостављање националних држава (посебно хрватске), уз претходно дјеловање других фактора, довело до коначне дисолуције заједничког српскохрватског/хрватскосрпског, хрватског или српског стандардног језика. Тиме није битно промијењен лингвистички профил некадашњих варијаната тога је-

зика, али њихов социолингвистички статус свакако јест. Но то је већ други проблем, који излази изван оквира наше теме.

3. Уз оно што је о дјеловању сваког од наведених десет фактора националног раслојавања стандардне новоштокавштине већ речено (в. напријед у поглављу 2), овдје ћемо, умјесто закључка, дати још нека објашњења, а закључак ће се наметнути сам по себи.

3.1. Одмах на почетку, наиме, речено је да су фактори о којима је овдје ријеч различити по карактеру: неки су друштвено-(х)историјски, неки друштвено-културни, а неки, опет, лингвистички. Први су условљавали, подстицали и, у крајњој линији, омогућавали дате процесе, други су им осигуравали цивилизацијску подлогу и оквир, а трећи су изравно утицали на стварање одређених фонетских, морфолошких и, нарочито, лексичких разлика, без којих се о раслојавању стандардне новоштокавштине не би могло ни говорити. Мада различити по карактеру и улози, сви су ти фактори међусобно тијесно повезани, а и дјеловали су у истом правцу, па их то чини јединственим. Ма који од њих да је изостао, резултат, сигурно, не би био исти. Да још у прадефиницији нису постојала два племена: српско и хрватско, која ће се током сеобе на југ настанити и усталити на различитим дијеловима Балкана, од давнина подијељеним линијама разграничења двију великих цивилизација: византијско-православне и римско-католичке, Срби и Хрвати не би били под различитим културно-цивилизацијским утицајима, не би прихватили различите религије, па се, вјероватно, касније не би формирали као двије посебне јужнословенске и европске нације. С географским положајем и припадањем различитим културно-цивилизацијским круговима повезани су и различити међујезички додири, који ће такође утицати на стварање разлика, као и дијалекатска ситуација и књижевнојезичко наслеђе, па и одређене разлике у фолклорном стваралаштву и однос према њему у процесима стандардизације, који су текли паралелно, не само зато што су припадници тих двију нација од почетка свога формирања живјели главнином у различитим државама него и због постојања двају стандардизационих центара ослоњених на различите филолошке традиције итд. Карактеристично је да су снажне центрипеталне силе у међунационалним односима дјеловале док су Срби и Хрвати живјели одвојено, док су водили жилаву борбу за слободу и националну еманципацију, ослањајући се једни на друге, да би се одмах послје уједињења развиле центрифугалне силе, које нису могле бити надвладане ни у дугом времену заједничког живота од преко седам деценија у обје Југославије. Те су силе коначно и довеле до формирања националних држава, а с њима и до осамостаљења језичких стандарда и њиховог издизања на ранг посебних стандардних језика. Као што се види, друштвени фактори у процесима националног раслојавања стандардне новоштокавштине били су пресудни. Није стога случајно што су

они у нашој класификацији на првом и последњем мјесту, док су остали њима омеђени и одређени (а могло би се чак рећи и – њима подређени).

3.2. За аутономно функционисање језичког стандарда (ранга стандарднојезичке варијанте или посебног стандардног језика, свеједно) битна су четири основна услова: 1) постојање критичне масе разлика које одређују лингвистичку физиономију тога стандарда, по којој је он препознатљив и разликује се од других сродних језичких стандарда, 2) постојање експлицитне норме и посебних нормативних приручника, 3) постојање друштвеног колектива који тај стандард прихвата као свој и њиме се служи у различитим областима друштвенога живота и 4) постојање посебног комуникацијског простора, односно посебне територије на којој тај стандард функционише, а то су обично државне територије, или територије ужих, али јасно омеђених, државно-административних јединица, односно „социокултурних средина“ и сл. Иако су набројани фактори националног раслојавања стандардне новоштокавштине дјеловали у том правцу и углавном довели до испуњавања та четири услова кад су у питању српски и хрватски, а дјелимично и бошњачки језички стандард, ипак се у вези с тим јављају одређене недоумице у пракси, и то управо због оног „углавном довели“.

3.2.1. Квантум и карактер разлика између српског и хрватског језичког стандарда још нису ваљано испитани и утврђени. Бројни „разликовни рјечници“, и пописи разлика, од оних првих (Бошковић 1935 и Бенешкић 1939), преко обимнијих (Губерина/Крстић 1940), па све до великог Бродњаковог РАЗЛИКОВНОГ РЈЕЧНИКА СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (Бродњак 1992) и даље, имају доста недостатака, прије свега методолошке нарави, тако да се не могу узети као поуздан показатељ стварних разлика између два стандарда. Па ипак, и такви какви јесу, они показују да разлике постоје и да у својој укупности представљају обиљежја по којима се српски и хрватски стандард разликују, по којима су препознатљиви. Проблем је у томе што је проценат тих разлика мален (по неким процјенама, од 3 до 8%), а уз то оне не ометају нормалну комуникацију и међусобну готово 100% разумљивост, па се онда намеће питање је ли то довољно да би се могло говорити о посебним стандардним језицима. То питање није предмет расправе у оквиру ове теме, али га ипак помињемо јер је отворено и јер изазива различите дилеме и интерпретације, па ће се морати озбиљно узети у разматрање, и то на основу детаљних претходних истраживања.

3.2.2. Будући да су од почетка континуирано постојала два посебна стандардизациона центра: Београд и Загреб, док ће се тек у наше вријеме развити и трећи: Сарајево, новоштокавски стандард никада није имао јединствену норму; она је била, зависно од степена разлика, а и филолошке традиције, дјелимично различита. Али и оно што је било заједничко, а то је комплетна новоштокавска структура и основни лексички фонд, нормирано

је посебно, тако да су то ипак, без обзира на проценат разлика, биле посебне норме. Чак и да су те разлике биле много мање, опет би то била два стандарда, јер, како су говорили стари мудри Латини: *Si duo faciunt idem, non est idem*, што ће рећи да „ако двојица чине исто, није исто“. А ту су заиста била „двојица“, тј. два по много чему различита друштвена колектива, двије посебне нације. Касније ће им се у том погледу придружити и трећа. И свако ће од њих издавати своје посебне нормативне приручнике: граматике, правописе, језичке савјетнике и др. Тиме је испуњен други услов да се српски, хрватски и бошњачки стандард сматрају посебним стандардима унутар заједничке стандардне новоштокавштине.

3.2.3. Трећи услов: постојање друштвених колектива који те стандарде прихватају као своје и који се њима служе у општој и службеној комуникацији такође је испуњен. Разлика је једино у томе што су ти колективи раније (до 1990), у оквиру тзв. „социокултурних средина“ били мање или више национално хетерогени и што су се њихови језички стандарди узимали као варијанте заједничког српскохрватског (хрватскосрпског итд.) стандардног језика, док су то данас национално хомогени колективи, који своје стандардне идиоме сматрају посебним стандардним језицима. Тако је прихватање истих идиома као варијаната заједничког стандардног језика или као осамостаљених националних стандардних језика у директној зависности од састава људског колектива који се њима служи, те од схватања, осјећања, жеља или тежњи оних којима ти идиоми припадају. Можда у томе треба видјети узроке преименовања ранијих варијаната у одјелите стандардне језике. При томе лингвистичке чињенице нису играле готово никакву, или баш никакву, улогу. Ипак треба имати на уму, и сви то, мање-више, знају, или бар осјећају, да се ту не ради о посебним језицима као што су, рецимо, њемачки и француски или, још мање, руски и кинески и сл. Зато и покушаји нпр. симултаног превођења, или уопште превођења, са српског на хрватски стандард, какав је био у Загребу с титловањем једног београдског филма, изазивају отпор и поругу чак и код оних који се иначе жестоко залажу за националну језичку самосталност и који држе да се ту ради о два посебна стандардна језика. Тзв. „синдром малих разлика“ условио је и неке друге екстремне поступке (нпр. екстремни пуризам у хрватском стандарду или покушај враћања одавно преживјелих и архаизираних оријентализама у савремени језик Бошњака, уз инсистирање на гласу *x* и тамо гдје му по етимологији никако није мјесто и сл.). Такви поступци, међутим, имају ограничен учинак, јер их сами колективи којима се нуде одбацују као анахроне, поготово у временима кад не постоје јаке тензије у међунационалним односима.

3.2.4. Варијанте заједничког српскохрватског/хрватскосрпског, хрватског или српског стандардног језика, као „стандарднојезички изрази социокултурних средина“, такође су имале посебна подручја на којима су се упо-

требљавале, а то су биле републике у оквиру СФР Југославије: Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија и Црна Гора. По томе су и оне биле посебни језички стандарди, без обзира на њихов социолингвистички статус у оквиру заједничкога стандардног језика. Подручје на коме се употребљава једна варијанта, наиме, представља одређен, јасно ограничен простор, у територијалном, али и у друштвено-културном погледу, с нужно згуснутијом мрежом језичких комуникација, па сама та чињеница учвршћује варијанту као посебан језички стандард и осигурава јој унутрашњу стабилност и трајност. Нека истраживања (Шипка 1989) показују да је комуникацијска мрежа, бар што се тиче распрострањања штампане ријечи, била до 1990. године знатно згуснутија унутар појединих социокултурних средина, односно република у СФРЈ, него између њих. И то је, онда, објективно дјеловало на одржавање специфичности појединих варијаната, односно стандарднојезичких израза. С формирањем националних држава (послије 1990. године) та је мрежа унутар њихових граница постала још згуснутија, а преко граница с једнојезичким националним државама, на једној страни знатно слабија, а на другој, опет, нешто гушћа, с обзиром на чињеницу да се сада успоставља нови вид комуникације: националне матице појачавају културне и друге везе са својим сународницима у сусједним једнојезичким државама и у дијаспори. Тако је, захваљујући успостављању националних држава и осамостаљивању националних језичких стандарда, створена сасвим нова слика комуникацијског простора. Он се сада подудара с тзв. „националним културним простором“. Та околност отежава стабилност националних стандарда у национално хетерогеним срединама (нпр. бошњачког), јер комуникација дјелује у правцу уједначавања (нивелације), а свјесне тежње и опредјељења преточена у експлицитну језичку норму вуку ка (што већем) удаљавању стандарднојезичког израза припадника појединих националних скупова, сваке са својим посебним језичким стандардом. Но, то је једна од наших специфичности.

3.3. Стандардни језици, као, уосталом, и друштвене формације, најчешће ранга нације, којима ти језици служе и с којима су по томе у тијесној вези, поред општих законитости настанка и развоја, имају сваки за себе специфичне путеве настанка и развитка. Тако је и у нашем случају. Према томе, тај је случај *su i g e n e r i s* и нема потребе, нити смисла, поготово не да би се оправдао, поредити га с другим случајевима у свијету. Све што је овдје речено о дјеловању социолингвистичких фактора националног раслојавања стандардне новоштокавштине, па и сами ти фактори, специфичност су наше ситуације, наших друштвено-(х)историјских, географских, вјерских, културних и других околности у којима су се развиле и данашње јужнославенске нације: Срби и Хрвати, па потом и Црногорци и Муслимани/Бошњаци, с неједнаким степеном међусобне блискости и разлика у етничком, конфесионалном, културном и језичком смислу. Те околности

условиле су и постојање стандардних идиома тих нација, њихову структурну подударност и заједнички општи новоштокавски лексички фонд, на једној, и разлике у цивилизацијско-језичкој надградњи, на другој страни, као и „синдром малих разлика“ с последицама у сфери норме и праксе: екстремни пуризам и антипуризам, па третирање стандардних идиома, који би се свугдје у свијету иначе сматрали варијантама једног стандардног језика, као посебних стандардних језика, и све друге појаве с којима смо данас суочени као с реалношћу што се не може и не смије превиђати. Овај рад је покушај да се те појаве објасне у ширем друштвеном и лингвистичком контексту, једном ријечју социолингвистички.

* * *

На самом крају, једна напомена о овоме раду и о његовом настанку.

О теми Социолингвистички фактори националног раслојавања стандардне новоштокавштине, уз небитне преформулације тога наслова, говорио сам различитим поводи-ма и на више мјеста: прво, најопширније, у оквиру курса јужнословенске социолингвистике, као гостујући професор на Институту за славистику Универзитета у Клагенфурту/Целовцу, у зимском семестру 1994/1995, потом, нешто сажетије, у серији предавања на постдипломском студију лингвистике на Филозофском факултету у Сарајеву, 1997/1998, а у међувремену, скраћено, у виду посебних предавања (по позиву) на славистичким институтима универзитета у Бечу и Познању (1994), те на Филозофском факултету Новосадског универзитета (1996). У свим тим приликама слушаоци су изнесену аргументацију прихватили с разумијевањем, па ме то учврстило у увјерењу да у таквом приступу има доста истине о нашој језичкој стварности, због чега сам се одлучио да своје излагање понудим на увид и процјену широј стручној јавности, овај пут сажето, у облику писаног рада.

Литература

- Бабић 1996: Babić, Stjepan. Znanstvena podloga hrvatskih vukovaca. – In: *Jezik*. – God. 43, br. 5. – Zagreb: lipanj. – S. 167–174.
- Бенешпић 1939; Benešić, Julije. *Srbyzmi i kroatyzy* – dodatak Gramatici hrvatskog ili srpskoga jezika (na poljskom: Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego). – Warszawa.
- Бошковић 1935: Bošković, Radoslav. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. – In: *Naš jezik*, god. III, sv. 9 i 10. – Beograd. – S. 277–282.
- Бродњак 1992: Brodnjak, Vladimir. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. – Zagreb: Školska knjiga.
- Брозовић 1985б: Dalibor, Brozović. Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (O jednom razvojnem zaokretu u hrvatskome književnom jeziku). – In: *Jezik*. – God. 33, br. 1. – Zagreb: listopad. – S. 1–15.
- Винце 1978: Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. – Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Губерина/Крстић 1940: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*. – Zagreb: Matica Hrvatske.
- Јонке 1965²: Jonke, Ljudevit. *Književni jezik u teoriji i praksi*. – Zagreb: Znanje.
- Маретић 1924: Maretić, T. *Jezični savjetnik*. – Zagreb: JAZU.
- Михајловић 1982: Mihajlović, Velimir. *Posrbice od Orfelina do Vuka*, I tom (B–O). – Novi Sad: Matica srpska.
- Михајловић 1984: Mihajlović, Velimir. *Posrbice od Orfelina do Vuka*, II tom (P–Š). – Novi Sad: Matica srpska.
- Радовановић 1986: Radovanović, Milorad. *Sociolingvistika*. – Novi Sad: Dnevnik.
- ШипКА 1989: Šipka, Milan. Srpskohrvatsko govorno područje kao komunikacijski prostor, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu. – In: *Sveske*. – Br. 26–27. – Sarajevo. – S. 281–295.
- ШипКА 2001: Šipka, Milan. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000); Dokumenti*. – Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu. [Posebna izdanja, knjiga 11]

Šipka 2006: Шипка, Милан. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТОРИ НАЦИОНАЛНОГ РАСЛОЈАВАЊА СТАНДАРДНЕ НОВОШТОКАВШТИНЕ. – In: Шипка, Милан. *Језик и њо-
лиџика: Социолингвистичке анализе*. – Београд: Београдска књига. – С.
76–105.

Миланка Бабић
[рођ. 1962]

**Језик и национализам у босанско-
херцеговачким релацијама**
[2007]

Социolingвистичка симболичка функција језика испољава се у тенденцији везивања националног идентитета за стандардни језик. Политичке тежње бошњачке националне заједнице у Босни и Херцеговини да у оквиру своје националне културе ту хармонију успостави условиле су преименовање српскохрватског/српског језика за које је било и јесте потребно подастријети и (ваљана) лингвистичка образложења. У раду се говори о примјени и злоупотреби лингвистичких критеријума да се докаже теза о бошњачкој језичкој аутономности.

Кључне ријечи: српски језик, национализам, варијанта стандардног језика, национални идентитет, оријентализми, западноштокавска лексика

Актуелни тренутак у тенденцијама национално-језичког разглобљавања у Босни и Херцеговини карактеришу три тезе пласиране из угла бошњачке лингвистике. Једна од њих је да је „босански“ језик настао на темељу једне од трију варијаната претходног стандардног српскохрватског језика, другом се чак и у дијахронијској перспективи покушава установити његова аутономност, док трећа, засад мало озбиљно схваћена, упућује на тражење језичке идентификационе посебности у супстандарду, у говорној реализацији језика муслиманске популације. Тако се то средишње подручје сх. говорног простора, национално хетерогено, покушава поставити – из перспективе једне од нација, муслиманскобошњачке – као историјски простор „босанства“ који се очувао као засебна језичка цјелина и у периоду језичког заједништва у југословенским оквирима. А какав-такав, макар и минималан, односно колико-толико логичан лингвистички фундамент неопходан је младој „боснистици“ да се пред јавношћу не би признало да је промјена назива језика утемељена искључиво на екстралингвистичкој чињеници чија је реализација омогућена општом демократизацијом друштвено-политичких прилика, односно примјеном права народа на самоопредјелјење, што се пренијело и као право да се у оквиру национално-државне заједнице (ре)именује службени језик у складу са политичким тежњама. Потребан јој је и зато што је у ширем лингвистичком контексту, са просторне и временске дистанце, тешко постићи и одржати жељену језичку аутономност на чињеници да је преименовање језика условљено створеним и одњегованим антагонизмом према народу који је генетски предак не само језику

који тим преименовањем настаје него мање-више и нацији која то преименовање изводи.

Немогуће је одавно, и да се то стварно жели, оспорити постојање предратних Муслимана, а данашњих Бошњака, као посебне нације, без обзира на етничку еволуцију од не тако далеке хришћанске полазне основе. Теоретски би то било изводљиво, али практично више не јер је религиозни фактор као клица етнодисолуције словенског бића условио у последњим вијековима живота на Балкану формирање низа етнографских црта специфичних за одређене друштвене заједнице. У суштини је, дакле, религија и одређивање за његовање оријентално-исламске културе и традиције крунска дистинктивна црта која Бошњацима омогућује националну ексклузивност и у историографском посезању у прошлост зауставља их у периоду постосманлијских освајања, најраније. Нејасно је зашто то посленицима националне историје и идеологије у том народу није довољно, када је све друго, укључујући својатање тзв. цркве босанске и богумилске традиције Босне, те покушај успостављања паритета у старини културне традиције са другим народима, посебно са Србима, ствар националне фрустрације. Управо фрустрације те природе условљавају да национализам са свим својим позитивно маркираним одредницама промовисања националног бића прераста у национални егоизам, односно у националшовинизам, који, према лексикографској дефиницији, као „идеолошки и политички израз затварања, самодовољности и култа сопствене нације [...] потцењује права и вредности других нација“ (Вујаклија 1980: 600). Нарочито је у филологији, на трагу вуковске поставке о језику као гаранту идентификације нације, у последњим деценијама у БиХ на снази, на жалост, ово изврнуто лице национализма. Оно условљава тенденције да се у оквиру бошњачке друштвене заједнице српско језичко наслеђе отуђује од свог извора и присваја те да се у недостатку довољних дистинкција новоименованог језика у односу на српски, ствара вјештачки стандард уобличен према тзв. западној варијанти српскохрватског језика, што се огледа посебно у употреби кроатизама у лексици, неприродних и неуобичајених у компетенцији говорног представника, а потом се све то у перспективи покушава наметнути као јединствен језик Босне државе у који би требало да се врате и језички заблудјели Срби и Хрвати који ту живе.

Тај процес провођења у дјело национално-језичке муслиманскобошњачке хегемоније на подручју БиХ подразумијевао је као врло битне стратешке циљеве промјену имена и народа и језика. Најприје је (ауто)реименовањем у тој друштвеној заједници етноним „*Муслимани*“ претворен у замјенски „*Бошњаци*“, што је, с амбицијом да оснажи експанзивни национални идентитет, пратио и назив језика, с тим што је име језика много шире пројектовано. Умјесто да се изводи из имена народа, назив језика је претметнут у „*босански*“, с нескривеном тежњом да се именом језика обједини

БиХ у државним границама¹ и да се његовом имплементацијом у тим оквирима, опет по вуковском принципу, у језичко-националној заједници нађу Босанци „сва три закона“ – исламског, католичког и православног, како додикује јаким нацијама. Тако бошњачка лингвистика, нападајући стално Вукове и вуковске принципе у сербокроатистици/србистици, не може да се одмакне од њих иако општа лингвистика издваја и друкчије релације између природних идиома и вјештачког какав је књижевни језик.

Општепознато је да сви стандардни језици у свијету нису утемељени на једном престижном дијалекту, као што је то случај са српским нпр., него да је у одређеним срединама у ту сврху прихваћен језик колонизатора или урбаних центара, нека од варијаната одређеног полазног природног идиома на основу кога је извршена стандардизација и сл. Ову посљедњу могућност заступају међу Бошњацима који се баве лингвистиком сви они који више не покушавају одржати тезу о самосвојности и посебности свог језика, која је као националромантичарски политизам пропала не издржавши провјеру на критеријумима лингвистичке генезе, структуре и комуникационе разумљивости говорника маркираног и других „блиских“ језичких ентитета. Зато статус сх. варијанте која се „развија“ у посебан језички израз постаје реалнија основа за установљавање назива новом старом језику па се његовом основицом проглашава предратни варијетет српскохрватског језика у БиХ, са равноправно заступљеним дублетним реализацијама „источне“ и „западне“ варијанте. Малу сметњу у том присвајању опет представљају босанско-херцеговачки Срби и Хрвати својим непристајањем да прихвате те идеје и да се коначно „отријежњени“ одрекну година и вијекова „небосанске“ културе. Но и за то постоје објашњења. Језик Срба и Хрвата у БиХ проглашава се наметнутим са стране, односно чином језичке окупације БиХ, вођеном из „страних“ центара, Београда и Загреба! Такви ставови се експлицирају углавном у емоционално острашћеним научно-расправљачким контекстима, што показује и следећи цитат:

Kao rezultat mogućnosti demokratskog izbora vlastitog standardnog jezika (i njegova imena), kad već svi Bosanci nisu željeli bosanskim svoj standardni jezik, rasi-jani po svojoj državi kao paučina i nakon etničkih čišćenja (eufemizam za ubijanja, zastrašivanja, pljačkanja), – u BiH imamo tri standardna jezika javne komunikacije koje su naslijeđe triju varijanata, jedne vlastite i dviju uobličavanih van bh. teritorije i njenih kulturnih centara (Хаџиефендић-Парић 2001: 279).

Пада у очи тенденциозност трију кључних семантичких тачака ове прилично збркане конструкције, циљана националхегемонистичким про-тажирањем бошњаштва, а огледа се у томе да „svi Bosanci nisu željeli bo-

¹ Идеја није нова, провођена је и у вријеме Калајевог режима, за доба аустро-угарске анексије БиХ, а наметнута је од стране тзв. земаљске владе и примјењивана од 1890. до 1907. године.

sanskim svoj standardni jezik“ (вјероватно недостаје „назвати“), да је језички бх. узус изведен „iz triju varijanata, jedne vlastite i dviju uobličavanih van bh. teritorije“ – страних, а ту је и непотребна дигресија о објашњењу „етничког чишћења“, којим су, наравно, оштећени само Бошњаци „u uvjetima nezaraćene surovosti kada su katili Bosne i Hercegovine pokazivali ustvari hropac umiruće civilizacije koja, na pragu 21. stoljeća, nije imala šifru ulaska [...]“ (Хаџиефендић-Парић 2001: 278). Ко су „катили Босне и Херцеговине“ није уопште потребно објашњавати, а и коментар је сувишан. Можда није лоше напоменути да је и из лаичког угла јасно да је језик друштвена категорија и да су за успостављање новог језика из варијанте полазног, уз све насилне по-литичке интервенције, неопходне стотине година битно измијењеног друштвеног живота да би се заједница која претендује на нови језик удаљила културно и језички од свог узуса. Иначе се варијанта једног језика развија и даље само као варијанта тог језика. А осим тога, принципа ради, уколико је српски језик у БиХ „страни“, не би ли примјеном истог критеријума и језик муслимана у Србији требало да се и даље зове *српски*?!

Има у окриљу идеолошки настројене бошњачке лингвистике и „тврђих“ покушаја не само да се успоставе диференцијалне црте језика бошњачког етника према српском језику него и да се докаже његова генетичка и структурна аутохтоност. Предњаци у томе, последњих година, Џевад Јахић, професор лингвистике на Филозофском факултету у федералном Сарајеву, фашистичко насрћући (и он такође у тексту „научног“ карактера), на Србе као на народ коме додјељује црте заосталости, простакула и кољачког примитивлука.

У својој књизи коју (претенциозно²) назива *ŠKOLSKI RJEČNIK BOSANSKOG JEZIKA*, Јахић није задовољан теоријом да језик његовог народа израста из бх. варијанте српскохрватског стандарда. Пошто су просијане кроз сито помињаних лингвистичких критеријума пропале све тврдње да је језик босанских муслимана засебан језик, Јахић ту хипотезу покушава да докаже на лексичком плану тврдњом да „leksika bosanskog jezika znači ono njegovo obilježje po kojem se u prvom redu taj jezik i prepoznaje“ (Јахић 1999: 66). Томе у прилог изналази формулу лексичког система за који тврди да је „босански“, а који чине сљедећи слојеви: западноштокавщина, „динарски јужни (новоштокавски, херцеговачки)“, оријентална лексика, романизми и германизми. За разлику од српског, гдје доминира „динарски јужни (новоштокавски, херцеговачки)“ лексички слој, словенска лексика у Јахићевом језику је западноштокавска! Јахић теоретиче:

Bosanski jezik je, dakle, centralno jezičko područje na kojem se historijski vežu slavenska (zapadnoštokavska) i orijentalna leksika (riječi iz turskog, arapskog i

² У питању је претежно лексика оријенталних језика, мало кориштена и мало позната и муслиманском живљу у БиХ.

perzijskog jezika) i tom svojom vezanošću tvore vokabular kakvog nema nigdje u slavenskom svijetu. I upravo taj autentičan spoj bosanski jezik kao cjelinu čini prepoznatljivim i daje mu ona njegova realna lingvistička svojstva na osnovu kojih se on s pravom smatra jezikom, lingvistički evolutivno formiranom (Јахић 1999: 67).

Посебност језика бошњачог етноса у Јахићевом науковању видљива је и у дијахронији па је тако простор западног штокавског дијалекта (који је према његовим објашњењима народни језик Бошњака) населила славенска етничка група, која се послѣје претворила у Бошњаке, а која је прије досељења на босански простор, „u tminama historije“ и „praprostora“ могла имати неке разликовне језичке особине у односу на друге блиске групе, а највјероватније се та генеза изводила још на подручју Панонске низије, гдје су „Južni Sloveni izvjesno vrijeme boravili prije doseljenja na jug“ (Јахић 1999: 18–19).

Западноштокавска (= „slovenskobošnjačka“) лексика, која се према Јахићевом схватању његовала до најновијег рата у „govoru bosanske čaršije“, а чији је „religijsko-kulturni nastavljac, konzervator i tumač bogomilski etnos“ (Јахић 1999: 20) – клица бошњаштва!, уз оријенталну лексичку заоставштину и најновији принос, представља разликовни спецификум на основу кога би језик Бошњака требало да се разликује од српског језика. Тако је ваљда српски преко „старобосанског“ (преко кога је – а како би друкчије! – „у контакту“ примио и турцизме) у своју културну баштину унио ријечи као што су *ѝреб* = *ѝроб*, *слово* = *ријеч*, *жиѝије* = *живоѝ*, *башѝина* = *очевина*, *гје-довина*, *рака* = *ѝроб*, *ѝмуша* = *ѝмрчина* и сл. које аутор наводи у уводу књиге као „ријећи сачуване у изворном западноштокавском гласовно-обличком руху“ (Јахић 1999: 21). Истина, аутор признаје да се основа **греб-** јавља у топонимији и „на свеукупном бх. простору“, а то поткрепљује интересантним причицом о симболичком значењу ријечи:

Tako npr. u istočnobosanskom „mudžahirskom dijalektu“ (u govoru istočnobosanskih mudžahira iz ovog rata) odnekud je „oživio“ mikrotoponim *Grebak* (dotle poznat samo u uskim lokalnim okvirima), koji označava jedno brdo, prijevoj, između Goražda i Jahorine, preko kojeg su se istočnobosanski prognanici prebacivali do Sarajeva i srednje Bosne. Taj *Grebak* postao je drukčiji simbol: simbol spasa i života, a ne smrti, za koju je vezana riječ *greb*, koja mu je etimologijski u osnovi. Tako su istočnobosanski izgnanici pred četničkim zločinom bježali preko *Grepka*, „obilazeći“ i oko svoga vlastitoga *greba*, odlažući tako neminovnu ljudsku „končinu“, za neka druga „zagrebna“ vremena (Јахић 1999: 25).

Очигледно је ово (екста)лингвистичко дивањење послужило да би аутор, користећи се асоцијативно успостављеном приликом (и политикантски исконструисаним наводима), „отпустио вентил“ свога пренапрегнутог националшовинистичког става, који је прагматичко-стилска доминанта овог друштвенополитички ангажованог општелингвистичко-лексиколошко-лексикографског подухвата. Тешко би било, па и банално, побројати све

увреде које Јахић упућује Србима, и српском језику. Немогуће их је игнорисати јер је лингвистика у датом тексту њима подређена, будући неодржива у својим тврдњама да се на дијелу лексичког фонда језика, и то на новописаним ријечима из арапских, турских и персијских рјечника може темелити аутохтоност језика Бошњака јер је то једина разликовна црта тог израза од српског. И она је измишљена јер не постоје говорници којима је та лексика позната. С друге стране, није добро ни прећутати их јер и нереаговање може да се схвати као слагање и одобравање. Навешћемо само неколике ауторове антисрпске одреднице у његовом РЈЕЧНИКУ, у коме су, будући да се рјечником иначе описује лексички систем једног језика, и оне ваљда „системске“.

Срби су дефинитивно у Јахићевој етнографско-квазилингвистичкој интерпретацији нижа биолошка врста која је узурпирала исконски муслиманскобошњачку Босну и порушила све вриједности њене елитне цивилизације. За њих најчешће синонимно у функцији етонима он користи изразе „*bh. pravoslavci*“, „*četnici*“, „*komite*“, „*dinarski stočari i katunari*“ и сл. Ево пар навода који то потврђују:

Ruralna nacionalna mitologija bh. pravoslavaca (i totalno odsustvo te mitologije, čak i izvjesna „uspavanost“ nacionalne svijesti kod „ruralnih muslimana“³), kroz vascijelu historiju Bosne vrše pritisak na ta čaršijska jezgra, nalazeći se stalno u jednom stanju povijesnog antagonizma. Sa bh. brda i planina stočarsko oko vijekovima „preža“ na dolinu i „iskosa“ pogleda na čaršije, kao na svoga stalnoga potencijalnoga neprijatelja, u onom tipičnom „stočarskom“ strahu da od tih čaršija ne bude prevareno. Taj pastirsko-mitološki mentalitet nigda se nije mogao pomiriti s napretkom u dolini, ni sroditi s njim, što se posebno odnosi na dinarski mentalitet bh. pravoslavaca, klasičnih balkanskih stočara, vijekovima naseljavanih kmetova na posjede spahija i drugih viših slojeva u Bosni. Oni su jednom nogom vazda bili u čaršiji, ali drugom „za svaki slučaj“ na terenu, katunu, pašnjaku. Tako su čuvali svoj historijski oprez i nepovjerenje prema svemu u Bosni što je „osvajačko“, „tursko“, što predstavlja civilizaciju, napredak, ali napredak koji se odvija u jezgru drukčijeg nacionalno-vjerskoga bića, onog muslimanskog koji čaršijama daje glavni ton (Јахић 1999: 53).

Tu kulturu po Bosni su poharali dinarski stočari i katunari, do zuba naoružani i opasani mržnjom, što bošnjački narod nigda više ne bi smio zaboraviti, niti tako lahko oprostiti (Јахић 1999: 55).

Ili, jedna Banja Luka, iz koje je, reklo bi se, gotovo polovina svih bošnjačkih narodnih pjesama (što sevdalinki, što epskih, krajiških). Takva jedna Banja Luka, kao centar krajiške bošnjačke tradicije (one zapadne), zbrisana je sa lica bosanske zemlje i pretvorena u politički centar jedne drukčije, njojzi neprimjerene kulture (Јахић 1999: 55).

³ Употреба наводника уз синтагму „*рурални муслимани*“ даје значење ексклузивности, у смислу 'уколико их има', док је та одредница за Србе општа.

Тако (и много тога још) у „преамбули“ РЈЕЧНИКУ, а у самом попису и опису лексема издвајамо само неколика примјера који показују ауторову досљедност у шовинизму:

četnik m* *pripadnik srpske vojske* која је кроз историју поčinila велике злочине над бошњачким становништвом* (Јахић 1999: 147);

balvangrad m* *pejor. za dinarska bosanska naselja* попут Sokolca, Han-Pijeska, Pala i sl. *Rogatica** (Јахић 1999: 106);

balvangradski adj; m* *za mentalitet; sirov, dinarski, uglavnom onaj pravoslavni ruralni u Bosni. Podrugljivo i „balvangradski intelektualci“ ili „balvangradska revolucija“* (Karadžići, Ostojići, Mladići i sl) [...] (Јахић 1999: 106);

kasapnica f* [...] 3. *pren. zločin nad ljudima, klanje ljudi. * Četnici su nas vodili u tu kasapnicu* (Јахић 1999: 310);

katunar [...] * *pejor. pravoslavni dinarski intelektualac, političar i sl. seljačkoga stočarskoga porijekla** (Јахић 1999: 311).

Па ко би и звао свој језик именом народа који је предмет толике мржње, идеолошки пласиране и развијене у разним областима националног живота Бошњака, па и у лингвистици?!

Трећа теза којом се покушава ишчупати из лингвистичког тијела српског/српскохрватског језика посебан национални језик Бошњака, односно (над)национални језик Босне и шире схваћене „босанске“ нације провлачи се као константна нит кроз подсмјешљиве нападе на неодрживе квазилингвистичке ставове о језику, пласиране од стране бошњачких лингвиста, а заступа је Мидхат Риђановић, дугогодишњи професор англистике на Филозофском факултету у федералном Сарајеву. Он је апсолутно свјестан да се примјеном лингвистичке методологије искључује као научна небулоза свака тврдња да се у БиХ може говорити о три различита језика, али не искључује могућност различитог именовања у оквиру посебних нација. Могућност за то изводи из става који у последње вријеме заступа, а то је да се у модерној лингвистици тежиште са писаног мора помјерити на говорни језик те да се мора дозволити закону језичке економичности да надвлада остала традиционална језичка правила. Тако је у Босни и Херцеговини – аналогно стању у енглеском језику, који нема развијену норму као што је има српски – неопходно напустити сва правила наслијеђена из српскохрватске, традиционалне стандардизације и граматике и дати предност лингвистици живе ријечи и супстандарда. Иако његов „модернистички“ приступ језику у први мах дјелује као неозбиљно карикирање (Тако он у својим јавним обраћањима пише нпр.: *оџишо, њеешесџи* = *џеџи-шесџи*, *објенне* = *оџмах*, *џрећеро*, *анамо* = *џамо*, *ушеса*, *нумију* = *не умију* и сл.), суштински се у његовом ставу вјешто провлачи нит могућности да се бошњачки комуникациони израз лингвистички дистанцира од српског јер би се напуштањем стан-

дарда српског језика могао умањити степен идентичности. Све то илуструје паралелом коју у једном полемичком тексту, објављеном у сарајевским седмичним новинама ДАНИ, успоставља према односима у ширем енглеском говорном подручју:

Imao sam dobrog prijatelja Irca, kojem sam jednog dana rekao: Ma šta vi hoćete, što vam toliko smetaju Englezi? Izgubili ste svoj jezik i govorite samo Engleski, poprimili ste potpuno njihov način života... Ja bih se na vašem mjestu odreko tog Irstva i prešao u Engleze... Nećete vjerovati šta mi je odgovorio: Mi ne govorimo Engleski, mi govorimo Irski Engleski(!) Ovo najozbiljnije. Ko poznaje ovakve činjenice neće insistirati na tome da se ljudi odriču jezika svoje matere da bi njihov jezik bio potpuno isti kao istoimeni jezik u drugoj zemlji (Риђановић 1997: 60).

По Риђановићевим упутама, дакле, службени језик би био природни, а не вјештачки, што би онда, логично, остављало могућност да свако говори како хоће и како испадне. Но, чини се да ни он не може без икаквих правила јер је, а допушта му то лични научни ауторитет, намислио да тај идиом буде приближно једнак његовом идиолекту – са мјешавином српскохрватске лексике, без новосмишљених кроатизама (ту иновацију у бошњачком језичком изразу најчешће и напада), затим са много турцизама, архаизама, дијалектизма и приличним слојем интелектуално маркиране лексике.

У ширебошњачком лингвистичком контексту његови ставови се игноришу јер Риђановић дјелује као осамостаљени појединац који разграђује бошњачке лингвистичке ауторитете, указујући им на грешке, посебно на оне које су настале у преписивању граматика српског језика као граматике бошњачког (в.: Риђановић 2003). Не наносе штету ни србистици јер су у бити изграђени на поштовању елементарних општепризнатих лингвистичких критеријума и можда се зато, у узалудном покушају да се ипак да одређени лингвистички допринос тренду језичке диобе у Босни и Херцеговини, расплињују у несистематичности и неодређености.

Како год се окрене – а показују то и сва три типа покушаја да се докаже посебност језичког израза бошњачке популације у БиХ, као и сликовито Риђановићево поређење, територијално или национално схваћена одредница стандардног језика јесте одређени помак, али само до варијанте јер, да се задржимо у свјетским лингвистичким релацијама, очигледно је да је „ирски енглески“ ипак само енглески! Језик јесте динамички феномен, али законитостима његових промјена политика на може да влада. Границе језика могу да се шире, али не могу да се измијене тако што један народ одлучи да од одређеног временског тренутка не говори више тим језиком.

Литература

- Вујаклија 1980: Вујаклија, М. *Лексикон стџраних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Јахић 1999: Јахић, Дž. *Školski rječnik bosanskog jezika*. Сарајево: Ljiljan, Zenica: Ze-Company.
- Риђановић 1997: Riđanović, M. Jezik naš nasušni. In: *Dani*, br. 439, Сарајево, 24. 11. 1997. – S. 60.
- Риђановић 2003: Riđanović, M. *Totalni promašaj*. Prikaz Gramatike bosanskoga jezika Џ. Јахића, S. Halilovića i I. Palića. Сарајево: Šahinpašić.
- Хациефендић-Парић 2001: Hadžiefendić-Parić, R. Metode i modeli u lingvistici. In: *Jezik i demokratizacija*, Сарајево: Institut za jezik. – S. 271–284.

Миланка Бабић

Језик и национализам у босанско-херцеговачким релацијама

Национално маркиране филологије које се последњих година у Босни и Херцеговини баве проучавањем стандардног идиома с циљем доказивања његове посебности као основе за потврђивање идентитета нације, истичу и развијају варијантна језичка обиљежја, чија се употреба намеће као обавезујућа нарочито у формалним приликама – у језику политике, медија, школе и администрације. То води стварању етнички обојених варијаната српског језика, у свакодневном говору просјечног говорника употребом неовјерених. Будући да је успостављање разлика између језичких израза трију националних заједница у БиХ – хрватске и бошњачке наспрам српске – на силно, честа су у употреби огрешења о језички систем или стилистичке норме, често, нажалост, зарад протажирања национал-шовинистичких идеја.

Babić 2007: Бабић, Миланка. ЈЕЗИК И НАЦИОНАЛИЗАМ У БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИМ РЕЛАЦИЈАМА. – In: Симић, Радоје (одг. ур.) *Српски језик и друштвена креиња*, Књ. I. – Крагујевац: Скупштина града Крагујевца – Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет. – С. 299–307.

Слободан Јарчевић
[рођ. 1942]

Хрватски филолози и српски језик [2007]

Не би се могло претпоставити да стручњаци у некој грани друштвених наука раде ненаучно – изостављајући чињенице и замењујући их произвољним одредницама, али је такав пример очигледан у делима југословенских филолога у 19. и 20. столећу. Реч је о њиховим „стручним“ радовима о српском језику, који су, чудом, прихваћени и на катедрама славистике у свету, па су ушли и у све школске књиге Југославије, од 1918. до 1990. године. Да је реч о произвољним одредницама – тамо где би морали да буду научни закључци, уверићемо се и на основу тога што се српски језик у Југославији није изучавао у складу с правилима филолошке науке у свету – под именом „српски језик“, него су му додавани и други називи: „српскохрватски“, „хрватскосрпски“, „српски стандардни језик“, „хрватски стандардни језик“, „хрватски“ итд. Но, српски језик није скрнављен само на овај начин. Чињено је то и горе и ненаучније. Хрватски и српски стручњаци су га прогласили и „штокавским дијалектом“.

Кад смо навели да је немогуће ненаучно деловање у некој од друштвених грана (осим у југословенској филологији), имали смо у виду ово проглашавање српског језика за дијалект. Нико се није обзирао на лако схватљиву чињеницу – немогуће је одговорити на питање: Ко је м језику припада „штокавски дијалект“?

Суноврат југословенске филологије је још дубљи. Она је избрисала хрватски језик из породице светских језика – искористивши произвољну одредницу (примењену на српском језику), па га је прогласила „кајкавским дијалектом“. Ни овде се нико није обзирао на чињеницу о немогућности одговора на питање: Ко је м језику припада „кајкавски дијалект“?

Тако су српски и хрватски језик, проглашавањем за дијалекте, ишчезли из видокруга светских научника, јер се за дијалекте нико није занимао, пошто их је одбацивано на десетине (на пример) у: Италији, Француској и Немачкој, кад је у свакој од ових држава изабран по један – да би се користио за јединствени национални књижевни језик.

Има ретких осврта на чињеницу да „кајкавски дијалект“ није ништа друго него хрватски језик с доста богатом књижевношћу – у деветнаестом и почетком двадесетог столећа, на хрватском су објављени преводи многих

књижевних и стручних дела с других језика. Али, ти осврти нису оставили значајнијег трага у филолошкој науци и нису, до сада, подстакли филологе да напишу научну истину о српском и хрватском језику.

Хрватски књижевник Мирослав Крлежа, чији је матерњи језик хрватски један је међу ретким интелектуалцима који је признао да су хрватски филолози и хрватски политичари одбацили хрватски језик – не „кајкавски дијалект“. Ево његове тачне оцене:

Сам факат што су наши будитељи илирске народно јединствене књижевности одлучили да пробуде народну свијест из мртвила, тако да су се одрекли свог народног имена и свога језика, и то веома одлучно и смионо, увјерени да се искључиво само неопозивим одрицањем језика и имена може остварити јужнословенска, управо свеславенска синтеза у вишем, наднаравном, одуховљеном смислу, тај факат одваја их битно од свих сличних романтичара у свијету [...] За вољу политичког и културног јединства, због далековидне утилитаристичке перспективе братства с осталим народима од Истре до Босне, од Крањске до Србије, до Македоније и до Бугарске, одрећи се своје властите књижевне прошлости и традиције, свога језика и свога имена, била је то смионост самозатајна, коју је могао да надахне само безазлени идеализам, без икаквих скривених мисли и комбинација.¹

Видимо, Крлежа је написао филолошку истину – одбачен је хрватски језик, али је, попут осталих интелектуалаца у Хрватској, кривотворио државну доктрину Хрватске – јер није истина да у том гесту (одбацивању хрватског језика) није било „скривених мисли и комбинација“, како то он тврди. А било их је, српским језиком, као оружјем. Хрватска је успела асимиловати Србе римокатолике.

Крлежа је посведочио да је према хрватском језику поступљено као према дијалектима: италијанског, француског и немачког језика, па се о ову истину највећег хрватског књижевника није лако оглушити. Она ће стварати главобољу данашњим филолозима, у првом реду хрватским.

Мада је и српски језик (као и хрватски) проглашен дијалектом, он злу судбину одбацивања није доживео. Филолози су, временом, кад се учврстило уверење да нико неће жалити за одбаченим хрватским језиком („кајкавским дијалектом“), престали да га зову „*шипокавским дијалектом*“ и најчешће се о њему говорило као о „*српском*“ или „*хрватском језику*“. Постао је службени и књижевни језик у Хрватској, па су, тако, југословенски филолози (међу којима су предњачили хрватски) учинили преседан, незабележен у другим земљама. Одрекли су се свог хрватског језика и омогућили су да то не запазе ни стручњаци УНЕСКО-а, који су обавезни да сачувају од изумирања сваки живи језик – као део светске културне баштине.

¹ Дубравко Јелчић: Хрватски народни и књижевни препород, Школска књига, Загреб, стр. 298–299.

Произвољне одреднице хрватских филолога

Овакве ненаучне појаве у многим гранама друштвених наука бивше Југославије (и у историји), биће предмет истраживања научника, а нама нестручњацима мора да дозволе да их, оваквим радовима, упозоримо на ту обавезу. Уз њу, можемо понешто и запазити у вези с подвалама у југословенској филологији, па ћемо завирити у књигу ХРВАТСКИ НАРОДНИ И КЊИЖЕВНИ ПРЕПОРОД Дубравка Јелчића.²

Јелчић, већ на почетку књиге, гомила произвољне одреднице о српском језику спомињући га као „штокавски дијалект“. У питању је, нема спора, кривотворење, е циљем да се и филологијом доказује хрватско право на српске етничке и историјске територије. Проглашавајући српски језик „*језиком хрватског народа*“, нуди се и закључак да су хрватске земље тамо где се говори „штокавски дијалект“, или „хрватски језик“.

Укратко, изрази: „хрватски језик“ и „*штокавски дијалект*“ крију српски језик – проглашен за државни и књижевни у: Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори.

Погледајмо ове произвољности о српском језику и српским земљама у радовима хрватских филолога:

У 19. столеће, Хрватска је ушла разједињена и раскомадана. У то вријеме, она је још увијек политички раздробљена на више покрајина (Хрватску, Далмацију, Славонију, Војну крајину...), које су биле под влашћу трију царева, а језично и књижевно подијељена дијалектима (кајкавски, чакавски, штокавски), од којих је сваки на своме говорном подручју вршио и функцију књижевног језика. Ти су дијалекти били већ толико развијени да се сваки од њих могло успјешно умјетнички изражавати, па је сваки већ имао за собом и богату књижевну традицију. У том погледу, Хрватска се нимало не разликује од неких других средњоевропских земаља, које су биле у истој ситуацији.³

На први поглед, овде се аутору и не би имало шта замерити – ако пођемо од чињенице да смо, током школовања, без изузетка, прихватили оваква „научна“ објашњења. Међутим, данас се све југословенско преиспитује, па је лако уочити, у овом тексту, слојевито поређане филолошке, па и историјске, подвале. Прва је у томе што се српски језик, како смо навели, обележава као „штокавски дијалект“, а друга, што се тај „дијалект“ (српски језик) подмеће науци за дијалект хрватског језика. То подметање се прикрива позивом на примере у средњеевропским земљама, где је филологија утврдила више дијалеката у језицима: Немаца, Чеха, Словака, Мађара... Следећа подвала је у наводу да је сваки од три дијалекта у Хрватској (чакавски, кајкавски и штокавски) „на свом говорном подручју вршио

² Дубравко Јелчић: ХРВАТСКИ НАРОДНИ И КЊИЖЕВНИ ПРЕПОРОД, Школска књига, Загреб, 1978.

³ Исто, стр. 6.

и функцију књижевног језика“. Ево ненаучности! Ако је нешто књижевни језик, онда се то не може звати дијалектом. Супротно логици, за хрватског филолога су ово и дијалекти и књижевни језици.

Он се не усуђује да напише да су два „дијалекта“ одбачена („кајкавски“ и „чакавски“), а да је један узет за књижевни језик („штокавски“) – само је најавио да је „истоветан“ поступак примењен у филологији среднеевропских земаља.

Јелчић описује језичке прилике код Јужних Словена у деветнаестом столећу, па ћемо му дати за право да су у питању књижевни језици, како је навео у другом делу горе цитиране реченице, али му не можемо дати за право да су ти језици, у исто време, и дијалекти. Нису. Сигурно је и он знао да то нису дијалекти, па је избегао да нам објасни којем језику припадају (уколико су дијалекти).

Ако би рекао да су они дијалекти хрватског језика, не би био у праву, јер је „штокавским дијалектом“ говорио најбројнији јужнословенски народ – српски, а нико од Срба није разумео хрватски језик („кајкавски дијалект“). Јер, кад је реч о дијалектима, онда се подразумева да их говори један те исти народ. У овом случају, ако није претерано што оволико понављамо, српски народ не говори ни „кајкавским“, ни „чакавским“ дијалектом. Зато нас Јелчић није ни покушао уверавати да су то дијалекти српског језика. Био је опрезан, јер тада нико од Хрвата није говорио „штокавским дијалектом“. Нико од етничких Хрвата из Хрватске, или Загорја – између Загреба, Мађарске, Словеније и северо-истоног дела Јадрана.

Прве три деценије деветнаестог столећа, хрватски интелектуалци су желели службени латински језик заменити хрватским, али се од тога одустајало, јер тај језик не би прихватили Срби католици у Славонији и Далмацији, па су се, по упутама из Беча и Ватикана, опредељивали за одбацивање хрватског и преузимање српског језика. Ова идеја је прихваћена, а њени противници међу Хрватима су оставили, попут Крлеже, по неку јадиковку за својим матерњим језиком. Тако и Павле Штоос – преклиње Хрвате да не одбацују свој језик и да се не претварају у други народ. То чини стихом песме КИП ДОМОВИНЕ ВУ ПОЧЕТКУ ЛЕТА 1831:

„Вре и свој језик за биџи Хорваџи

Хоџе, џер груџи народ џосџаџи [...]“⁴

Поред Штооса, зажалио је што Хрвати одбацују свој рођени језик и Тома Миклошић. Он не верује Павлу Витезовићу да је најчистији хрват-

⁴ Исто, стр. 14.

ски језик „штокавско нарјечје“, него упућује да је у питању страни језик, којег треба одбацити. Он српски језик назива „славонским“ и то је сведочанство о томе да у овој аустријској краљевини никад нису живели Хрвати – него Срби, православни и католици: „Позвао је своје пријатеље и слѣдбенике да не попусте притиску ш л а в о н с к о г а ј е з и к а и да очувају свој х о р в а т с к и ј е з и к , т ј . к а ј к а в ш т и н у.“⁵

Да поједноставимо – хрватски језик („кајкавски дијалект“) и српски језик („штокавски дијалект“) међусобно су удаљенији него, рецимо, српски и бугарски и исто толико су удаљени колико: српски и чешки, српски и словачки, српски и словеначки... Зато није реч о дијалектима – у питању су два језика словенске језичке породице: с р п с к и ј е з и к и х р в а т с к и ј е з и к .

Што се тиче „чакавског дијалекта“, можда је у питању посебан језик, или је то дијалект једног од два језика – српског, или хрватског. Но, нема разлога да о њему расправљамо, јер југословенски филолози, како видимо, ненаучно пишу и о прва два, а о овом трећем би ко зна шта написали – да су се њиме више бавили.

Јелчић погрешно приказује и хрватске земље, јер српске етничке и историјске територије обележава за хрватске. У деветнаестом столећу су становници Далмације, Славоније и Војне Крајине били Срби. Тад су римокатолици у оним покрајинама били Срби и говорили су српским језиком, истоветно као и њихови православни суседи. Ни једни, ни други нису знали хрватски језик („кајкавски дијалект“), али то не смета Јелчићу да Славонију, Далмацију и Војну Крајину проглашава за хрватске земље. Да је поштовао научну методологију, написао би да су се римокатолици у овим покрајинама осећали Србима у деветнаестом столећу (то је уписано у аустријска и ватиканска документа), а да ће, пропагандом Ватикана и ратним походима Аустроугарске и Немачке, у Првом и Другом светском рату, бити приморани да се изјашњавају за Хрвате, или „*иоли њишке Хрваџе*“, како многи данас говоре – кад им се простру чињенице о српској припадности њихових предака.

Очигледно, овде је реч о асимилацији Срба и плану да се будућа Хрватска прошири на српске земље. Језик је био главна полуга за асимилацију Срба. Зато је одбачен хрватски језик („кајкавски дијалект“), а у Хрватској је за књижевни проглашен српски језик („штокавски дијалект“), јер су се само помоћу њега могли асимилirati Срби римокатолици у Дал-

⁵ Исто, стр. 20.

мацији, Славонији и Војној Крајини. Нико од њих не би желео да учи хрватски језик („кајкавски дијалект“) – да им је, неким чудом, то понудила тадашња аустријска власт и локални хрватски органи у Загребу. Још би с више одлучности била одбачена та идеја у Босни и Херцеговини, где Срби римокатолици говоре најлепшим дијалектом српског језика, дијалектом којег је Вук Стефановић Караџић одабрао за књижевни.

Да је језик био оружје у борби против српског народа и српских држава (Србије и Црне Горе), признао је и Јелчић. То му се, некако, омакло и то је једна од ретких истина у овој његовој књизи. Наш закључак о асимилацији Срба римокатолика помоћу српског језика (ко бајаги хрватског), кристално јасно је објаснио Јелчић следећом реченицом о хрватском вођи из деветнаестог столећа – Људевиту Гају:

Ето, оно што је вриједно потцртати: Гај није био филолог, него вођа једнога националног покрета, њему језик није био циљ, него само средство. Зато његова рјешења језично-правописних питања нису увијек полазила од знанствене, него више од политичке основне.⁶

Ова Јелчићева оцена ће издржати. Биће одговарајућа за скоро све радове хрватских филолога, јер никоме од њих „језик није био циљ, него само средство“. То ће потврдити и сваки редак Дубравка Јелчића, јер ни у једном од њих се није „полазило од знанствене, него више од политичке основне“. Да је Јелчићу био циљ језик, он не би кривотворио да је српски језик, о којем је реч, језик хрватски. Знамо да нема филолога који би прочитао текст на енглеском, па нас уверавао да је то немачки језик. У нашем случају, хрватски филолози и критичари ће прочитати српски текст и рећи да је писан на хрватском језику и подвући да текст припада хрватској књижевности.

И Дубравко Јелчић поступа тако. Пише о књижевности у деветнаестом столећу, кад је она цветала на хрватском језику („кајкавском дијалекту“), али ту књижевност у својој књизи не спомиње. Напротив, наводи дела на српском језику и кривотвори да су писана на „хрватском“, па да, зато, припадају хрватској књижевности.

Ако би се овај наш приказ превео на енглески језик, нико не би разумео о чему је реч. Но, ми из бивше Југославије, ако то нисмо раније уочавали, сад знамо да хрватски филолози и данас српски језик бележе за хрватски – књижевна дела на српском језику, сматрају хрватском књижевношћу. То ћемо видети на Јелчићевом примеру. Он Петра Прерадовића, сина српског подофицира, убраја у Хрвате, а његове песме на чистом српском језику својата за хрватске и тврди да су писане на хрватском језику. Погле-

⁶ Исто, стр. 17.

дајмо његов коментар и стих лепе Прерадовићеве песме на српском језику, у којој се спомиње српски јунак Марко Краљевић и српске земље:

Рефлексивна поезија Прерадовићева је умјетнички најзрелији резултат не само индивидуалних расположења или пак опћих пјесничких тема, него и родољубивих осјећања препородног раздобља хрватскога књижевног романтизма.

Р о д у о ј е з и к у

... Од Стамбула ђрага до Кошора,

Од Црноја до Јадранској мора,

Њејову царсџију ђросџор ђуче.

Туј ђо ђорх и долиах,

Преко девет ђо крајина

Свуд ђа мајке ђјецу уче;

Соколова, соколића

Њејовијех ђнијездо ђу је,

Свуда ђуд се ђјеваџ чује

Пјесан Марка Краљевића!...⁷

Поред оваквих садржаја (изричито сведоче о српском језику и српској књижевности), није лако хрватским филолозима да буду, колико толико, уверљиви у кривотворењу да су у питању – хрватски језик и хрватска књижевност. Они ходају ивицом ножа, како то народ каже. Тога су свесни, па узмичу кад год би требало (логичким следом) да напишу: „хрватски језик“, „хрватска књижевност“ или неку другу одредницу о хрватском језику и литератури. То избегавају, посебно кад пишу о делима из 19. столећа (кад је одбачен хрватски језик, а преузет српски). Тад користе следеће одреднице: „народни језик“, „шћокавски дијалект“, „шћокавишћина“, „језик илираца“, „заједнички језик“, затим: „народна књижевност“, „књижевност на шћокавском дијалекту“, „дубровачка књижевност“, „славонска књижевност“, „славонски језик“ итд. Наравно, у обе Југославије, читаоци су били припремљени (кроз образовни програм) да ово читају, али да свакој одредници дају унапред одређено значење – да је реч о хрватском језику и хрватској књижевности.

Ево примера о тим језичким и „научним“ вратоломијама у делу Дубравке Јелчића. Описујући збивања у Аустрији и пишући о хрватском народном препороду у 19. столећу, спомиње хрватску књижевност, али не наводи да ли је она на српском, или хрватском језику – „шћокавском“, или „кајкавском дијалекту“. Сходно реченом замагљивању око преузимања српског

⁷ Исто, стр. 212. и 216.

језика за пучанство које га није говорило, он ће, за тај прелазни период док је у Загребу намеравао коришћење хрватског језика уместо латинског, избећи спомињање и хрватског и српског језика:

Хрватски препородитељи наумили су да хрватски пук политички освијесте и културно уздигну. Они су подузели да у средини с грађанством оријентираним према њемачкој или италијанској културној сфери, с феудалцима који нису имали правога контакта с народом, са сељаштвом неписменим и у сваком погледу заосталим, уведу књижевност на народном језику, потисну туђински дух, успоставе народно јединство.⁸

Јелчић ће назвати српски језик „народним језиком“, али ће, у име племства у Хрватској, навестити да је то хрватски језик без обзира што га тако не именује:

То високо друштво (грофови: Оршић, Сермаге, Фестатић, Пејачевић, Ердеди, Драшковић; баруни: Кулмер, Раух; више часника и богатих грађана) хтјело је припомоћи раширење нашега краснога народнога језика [...], јербо се он само тим начином у више круге увести може, а знан је, да дакле један језик из њих изкључен јест, цвасти не може.⁹

Ево примера: Јелчић тврди да је „штокавски дијалект“ хрватски језик, без спомињања Срба, који су једини говорили тим тзв. дијалектом у 19. столећу. Пише о хрватској интелигенцији и њеном ставу према „хрватском језику“:

Њени припадници су већ сасвим јасно схваћали, на примјер, да је јединствени књижевни језик битни предумјет јединства народнога, па су језику придавали доличну пажњу, загријани идејама загребачкога школскога надзорника др Томе Кошћака (1751–1831), које су утирале пут касније прихваћеном рјешењу са штокавским нарјечјем, као заједничким књижевним језиком свих Хрвата.¹⁰

Кад Јелчић набраја књижевнике, па кад су међу њима и они који су писали на хрватском и они који су писали на српском језику, он избегава спомињање оба језика, па их све класира у „период хрватског књижевног романтизма“:

Уз Гаја су стајали истакнути прваци и градитељи препорода: Иван Деркос, Павао Штоос, Матија Смодек, Драгутин Раковац, Јосип Кундек, Вјекослав Бабукић, Димитрија Деметер, Људевит Фаркаш-Вукотиновић, Томо Блажек; затим браћа Мажуранићи: Антун, Иван и Матија; па Станко Враз, Иван Кукуљевић, Мирко Боговић, Антун Михановић, Антун Немчић... а с њима још низ других, зацијело једнако марљивих, иако не тако истакнутих писаца и прегалаца, као што су, примјерице: Јосип Марић, Јуре Тординац, Стјепан Марјановић, Мато Топаловић, Стјепан Илијашевић, Лука Илић Ориовчанин. И књи-

⁸ Исто, стр. 6.

⁹ Исто, стр. 18.

¹⁰ Исто, стр. 13.

жевници Петар Прерадовић, Фран Курелац, Адолфо Вебер Ткалчевић, Мато Водопић, фра Грга Мартић јавит ће се већ у првим годиштима Данице, иако ће своју пуну књижевну афирмацију и зрелост постићи тек после препородног раздобља, у другом, литерарнијем периоду хрватскога књижевног романтизма.¹¹

Мада Јелчић пише и о хрватском језику („кајкавском дијалекту“), њему то неће сметати да га, на неким страницама, занемари и да тврди да постоји само један језик – објашњавајући да га Срби зову *српским*, а Хрвати *хрватским*:

Гај је сасвим у духу тадашњих схваћања да постоји један велики славенски језик, који се дијели на четири главна нарјечја: руско, пољско, чешко и оно четврто, које ће Гај касније назвати илирским, а које тада још зове *хрватским*, као што га српски књижевници, у исто вријеме, зову *српским*.¹²

Тек што је Јелчић присвојио српски језик за хрватски, он на следећој страници наводи да је и „кајкавски дијалект“ хрватски језик! Мада су „штокавски“ и „кајкавски“, међусобно, удаљени као било која два словенска језика, Дубравку не смета што тврди да су Хрвати народ с два језика – изузетак у свету:

Још 1831. године, кад је млади доктор филозофије и свршени правник Матија Смодек (1808–1881) затражио допуштање да може слушањима загребачке краљевске академије необавезатно предавати *х р в а т с к и ј е з и к*, појмови нису бистри ни њему самоме. Види се то из сачуваног текста његова наступног предавања, одржаног 6. студеног 1831, да *како на кајкавском дијалекту*.¹³

Кад бисмо помислили да су српски и хрватски језик, у овој збрци, довољно одеће променили, Јелчић нас разуберава, јер једном од два језика (ко зна којем) облачи и илирско рухо. Тврди да је часопис Даница посветио *илирском језику* једно своје издање:

У Даници је, из броја у број, објављена цијела једна збирка чланака о језику, неколико бројева часописа, у ожујку и травњу 1836, испуњено је од првога до последњег ретка једним јединим прилогом: Бабукићевом (Вјекослав) Основом СЛОВНИЦЕ СЛАВЈАНСКЕ НАРЕЧЈА ИЛИРСКОГ.¹⁴

Ако није јасно који је то језик под именом „*наредја илирско*“, сазнаћемо. Дубравко Јелчић неће написати да је то српски, али ће рећи да је то „штокавски дијалект“, уз обавезну потврду да је у питању језик народа хрватског. У истом делу књиге, пише да је и „*кајкавски дијалект*“ језик *хрватског народа*. Дакле, све је хрватско у *наредјима*, или *дијалектима*: илирском, кајкавском и штокавском. Погледај-

¹¹ Исто, стр. 15.

¹² Исто, стр. 16.

¹³ Исто, стр. 17.

¹⁴ Исто, стр. 17.

мо његов текст о „т р и х р в а т с к а н а р е ч ј а“ и сложимо се да српски филолози не би написали да је „кајкавски дијалект“ – српски језик:

Снажна афирмација народног језика био је и чин генерала Јурја Рукавине: Захваљујући се на избору за поткапетана Краљевине, он је 11. студенога 1832. одржао у Сабору говор на хрватском језику („кајкавском дијалекту“, СЈ). Први пут у повијести чула се тада, у овом највишем државном тијелу Хрватске, народна, хрватска ријеч! Некако истодобно, појављује се и први политички спис писан хрватским језиком, и то већ на штокавском нарјечју [...] Драшковић износи план Велике Илирије, као јединствене политичке цијелине унутар Хабсбуршке Монархије, а сачињавале би је: Хрватска, Славонија и Далмација, Војна Крајина, Босна, Херцеговина и град Ријека, затим Крањска, Корушка и Штајерска, са службеним језиком „илиричким“ (тј. штокавским говором) и баном као врховним главаром земље, који врши власт у име краља.¹⁵

Нема шта, израз „народни језик“ је коришћен у Хрватској у 19. столећу и кад је била реч о српском и кад је била реч само о хрватском језику. Треба изузетна пажња да би смо, у текстовима хрватских филолога, књижевника или критичара, утврдили о којем се језику пише. Ево примера и код Дубравка Јелчића. Мало ко би из следећег текста закључио да је реч о п р а в о м х р в а т с к о м ј е з и к у, или, како се његово име кривотвори, „кајкавском дијалекту“:

Мађари су добро знали што је жила-куцавица једнога народа, па су најприје одлучили да, макар и насилним увођењем мађарског језика у све хрватске уреде и школе, скрше отпор пробуђене хрватске свијести [...] Гроф Јанко Драшковић је учврстио захтјевом у скупштини загребачке жупаније, 12. просинца 1839, да се Хрватска отцјепи од Угарске и да затражи од краља засебну владу, какву је у прошлости имала у доба Марије Терезије. А како краљ, уважавајући вето хрватских заступника, није санкционирао закључак пожунског сабора, поднио је хрватски сабор већ слиједеће године 1840, молбу краљу да се у хрватским школама, поименице у загребачкој краљевској академији и у гимназијама, уведу катедре н а р о д н о г ј е з и к а.¹⁶

Оволика имена за српски језик у 19. столећу су преживела осим једнога – *илирској*. На захтев Угарске, Аустрија је забранила коришћење илирског имена за српски језик, уз забрану Илирског покрета:

А да би се створили предувјети за то, и да би се уклонило огорчење које илирство изазива код Мађара, забрањује се назив *илирски*, *илиризам* и *Илирија* за Хрватску и Славонију, те за њезин народни језик и књижевност.¹⁷

Ова реченица Дубравка Јелчића разголићује притворност хрватских лингвиста. Њоме се прикрива језичка истина деветнаестог столећа. Не признаје се да се у Хрватској (Загорје) говорио хрватски, а у Славонији срп-

¹⁵ Исто, стр. 19. и 19.

¹⁶ Исто, стр. 24.

¹⁷ Исто, стр. 25.

ски језик. Жели се оставити утисак да је и у Хрватској и у Славонији један језик, па га зове „народним језиком“ и додаје да је Аустрија забранила његово новоусвојено име – „илирски језик“. Прикрива се да је српски језик био тај који је добио ово новоусвојено име – „илирско“, јер кад би се то изричито рекло, онда се не би могло тврдити да тим језиком говоре становници Хрватске. Они су говорили хрватским језиком, али тај прави назив се (*хрватски језик*) ретко спомињао. Не спомиње га ни овде Дубравко Јелчић, јер не би могао да објасни зашто се тим језиком, ако је хрватски и ако у Славонији живе Хрвати, не служе становници Славоније. Хрватски језик, хрватски лингвисти, као што смо више пута рекли, прогласили су „*кајкавским дијалектом*“ – да би га престали користити у књижевности, пошто је тако поступљено с дијалектима и у другим европским земљама (дијалект се може одбацити – језик не може, а Хрвати су одбацили свој језик).

Да не бисмо били оптужени за овакав закључак – да су Хрвати одбацили свој матерњи језик и узели српски, опет наводимо речи највећег хрватског књижевника Мирослава Крлеже. Он је то посведочио, објашњавајући да је то учињено ради тешњег културног и политичког јединства Хрвата са Србима, Бугарима, Македонцима и Словенцима (Крањцима):

За вољу политичког и културног јединства, због далековидне утилитаристичке перспективе братства с осталим народима од Истре до Босне, од Крањске до Србије, до Македоније и до Бугарске, одређи се своје властите књижевне прошлости и традиције, свога језика и свог имена, била је то смионост самозатајна, коју је могао да надахне само безазлени идеализам без икаквих скривених мисли и комбинација.¹⁸

Наравно, овде није тачно само то да су хрватски прваци преузели српски језик „без икаквих скривених мисли и комбинација“. Српски језик је узет, како смо написали, да би се Срби католици кроатизовали, али, овом приликом, то нећемо образлагати.

Jarčević 2007: Јарчевић, Слободан. ХРВАТСКИ ФИЛОЛОЗИ И СРПСКИ ЈЕЗИК. – In: Јарчевић, Слободан. *Хрватска језичка бесџућа*. – Београд: Мирослав. – С. 9–23.

¹⁸ Исто, стр. 299.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Однос српског и српскохрватског књижевног језика
[2007]

Од српског до српскохрватског

У времену васпостављања књижевног језика у Срба, дакле у времену инаугурације књижевног (стандардног) језика, а то је друга деценија XIX вијека када и почиње Вукова борба за увођење народног за књижевни језик – код Срба је у употреби искључиво термин *српски књижевни језик*. И не само код Срба и Вука, него и у цијелој Европи, у којој су он и на њему заснована српска народна књижевност, првенствено захваљујући Вуку, и доживјели пуну афирмацију. Тек формирани, или боље речено: још у процесу формирања, српски књижевни језик доживио је незапамћену промоцију благодарећи европској литерарној и музичкој рецепцији српских народних пјесама. (О тој рецепцији в. опширно у Ковачевић 2001: 33–80 и 119–167). У читавом XIX вијеку, а посебно за живота Вука Караџића, и народне пјесме и њихов језик – и код Срба и у цијелој Европи именоване су по правилу само српским именом (уп. Костић 1999; Грчевић 1997; 1997а). Ограда „по правилу“ подразумијева дакле постојање и изузетака. И заиста по изузетку, од времена Гајевог илирског покрета, који је у основи, а посебно по својим резултатима, био покрет за прихватање Вуковог српског књижевног језика за књижевни језик Хрвата, почиње се погдјегдје намјесто термина *српски језик* употребљавати и термин *српскохрватски језик*. Најприје је, највјероватније, тај термин употребио Јернеј Копитар у свом дјелу GLAGOLITA CLOZIANUS 1836. године, сматрајући да је у питању језик који се може одредити и као „*dialecto Illyrica, rectus Serbochovatica, sive Chrovatoserbica*“ (Окука 2006: 15–16). Увријезано је – а погрешно – мишљење да је знаменити Бечки књижевни договор из 1850. године био управо српскохрватски филолошки договор о српскохрватском књижевном језику, посебно и стога што се у њему ни на једном мјесту језик не именује. Зато је као основни проблем Бечког књижевног договора и навођена његова прва, уводна – мада, како ћемо видјети, научно неспорна – реченица: „Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има [...], састали смо се овијех дана, да се разговоримо, како бисмо се, што се за сад више може у књижевности сложили и ујединили“ (Књижевни договор 1969: 229). Камен спотицања у тумачењима текста споразума представља у тој првој

реченици истакнута синтагма „*један народ*“. Јасно је да та реченица говори о књижевној, или боље речено: књижевнојезичкој разједињености унутар једнога (језички) истог народа. То потврђује и завршна реченица договора: „Зато молимо све књижевнике, који управо желе срећу и напредак народу својему [а не каже се: својим народима – МК], да би на ове мисли наше пристаили, и по њима дјела своја писали“ (Књижевни договор 1969: 231). Није тешко одгонетнути због кога су се то народа сакупили бечки договарачи, и на који народ мисле кад п(р)о(т)писују пет договорених правила. Наиме, годину дана прије Књижевног договора у Бечу Вук Караџић је у Ковчежићу објавио свој знаменити текст СРБИ СВИ И СВУДА, за који у преамбули каже да је „писан још 1836. године да се штампа пред Црном Гором и Бокм Которском, као што ће се видјети на много мјеста, па кад се досад онако не наштампа, ево га сад [1849] само овако“ (Караџић 2003: 29). У томе тексту он јасно језички разграничава јужнословенске народе: на Бугаре, Србе, које чине сви штокавци и „закона грчкога и закона римскога и закона мухамеданскога“, Хрвате, који су чакавци, и Словенце, који су кајкавци. А Бечки књижевни договор односи се само на штокавце. Дакле, само на оне који говоре српски језик. Поставља се онда питање зашто у првој реченици Књижевног договора умјесто неидентификованог уопштеног „један народ“ није експлицитно наглашено „српски народ“, чиме би биле избјегнуте многе двовјековне чегрсти и недоумице. То није урађено из најмање два разлога. Први разлог јесте начин научног структурисања текста Књижевног договора. Договарачи су жељели да текст Договора структуришу према дедуктивном принципу, тако да првом реченицом текста изразе општеважеће правило под које се супсумирају сви појединачни случајеви, па слједствено томе и случај књижевности српскога језика. Стога је у тој реченици према законитостима логичко-дедуктивног структурисања текста могло и морало – пошто та реченица треба да изрази и повод и разлог и врховни аргумент Договора – стајати само како је и написано: „један народ треба једну књижевност“ (у значењу: „сваки народ треба јединствену књижевност да има“) јер се у тачкама Договора које слиједе – будући да оне говоре искључиво о штокавском као недвојбено српском нарјечју, односно језику – то опште „један народ“ везује конкретно за „српски народ“ и примјењује на њега. Други разлог неконкретизације општег у првој реченици (тј. непомињања српског имена у називу народа) јесте статус договарача. Међу њима има и оних који чак ни језички нису Срби, какав је Фрањо Миклошић, Словенац а један од тадашњих водећих европских филолога, чији је научни ауторитет био својеврсна гаранција научне заснованости овог договора, која и јесте најексплицитније наглашена у првој готово аксиоматски недискутабилној реченици текста да „један народ треба да има једну књижевност“.

Но, наредна покољења као да нису хтјела видјети ту научно самоочигледну истину Књижевног договора. Та прва реченица, вјештим дописива-

њем непримјерених јој смислова, добила је статус аргумента за уједињење Срба и Хрвата, али, на жалост, с основним циљем разједињења српског језика. Да би се јединствено могло разјединити, морао се најприје створити привид уједињења бар у нечему битном а нејединственом. До тих искривљених интерпретација које су усмјеравале и предодређивале готово стопедесетогодишњи развој, или боље речено разградњу српског књижевног језика дошло је одмах након Вукове смрти. За њих је свакако најзаслужнији Ватрослав Јагић, кога су због научног утицаја и угледа (про)звали „*џаџи-јархом славистике*“. Наиме, Јагић је сматрао да су Срби и Хрвати по свему сем по вјери исти народ па их је зато најбоље звати их „*Србо-Хрвати*“, а њихов језик *српско-хрватски* (в о томе: Милосављевић 2000: 228; Ковачевић 2003: 97–98). Како би најлакше оправдао хрватско преузимање српског књижевног језика за свој књижевни језик, Јагић је Србе и Хрвате прогласио једним народом, јер је језик и био основни критеријум националне идентификације. Та једнакост Срба и Хрвата требало је да се, по Јагићу, огледа и у имену језика, тако да би, по њему, било логично да се Вуков *српски књижевни језик* преименује у *српско-хрватски*. На фактичку побједу те своје идеје Јагић није дуго чекао. Искористио је прилику да – стајући иза Калајевог покушаја наметања „босанског“ назива српском језику у БиХ (Јагић 1896) – његов „*српско-хрватски*“ буде прихваћен као спасоносно компромисно рјешење (Ковачевић 2003: 147–148).

Иако је Јагићева филолошка сербохрватистичка парадигма (схваћена у куновском смислу: Кун 1974) већ пред Први свјетски рат, а да о међуратном периоду и не говоримо, готово потпуно истисла и код самих Срба Вуков(ск)у србистичку филолошку парадигму, та је побједа Јагићев(ск)е парадигме институционално верификована тек Новосадским договором 1954. године. У закључцима Новосадског договора експлицитно се, у првој тачки, наглашава да је „народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским“. Пошто све то треба и именом потврдити, у другој тачки Закључака, каже се да је „у називу нужно увијек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела“, тј. језик именовати као *српскохрватски* или/односно *хрватскосрпски језик* (Новосадски договор 1954: 7).

Тако је у закључцима Новосадског договора готово „преписано“ Копитарово термилошко рјешење из 1836 године: *serbochrovatica sive chrovato-serbica* (уп. Окука 2006: 16). Новосадским договором Вуков(ски) српски књижевни језик и званично је дакле преименован у *српскохрватски*, односно *хрватскосрпски књижевни језик*. А да су Вуков(ски) *српски* и новосадски *српскохрватски* заправо само различити термини за исти језик, односно да је *српскохрватски* само преименовани *српски књижевни језик* – најбоље се види по томе а) што су најистакнутији Хрвати, међу којима и Љу-

девит Гај као творац илирског покрета, признавали да су Хрвати „пригрлили“ српски језик (в. шире у: Ковачевић 2003), б) што су се борбе за српско-хрватско име језика водиле мимо Србије и Црне Горе (гдје је у употреби било само српско име језика), углавном у Хрватској, и в) што су прва значајна нормативна дјела вуковског језика (правопис, граматика и рјечник), с изbjегавањем српског имена у називу језика, настала у Хрватској (Маретићева граматика, Брозов правопис и Броз-Ивековићев рјечник).

Од српскохрватског до хрватског, босанског...

Након што је и званично српско име Вуков(ск)ог књижевног језика замијењено српскохрватским, сва даља дешавања била су усмјерена ка томе да се заборави на исходиште српскохрватског у српском, и да се намјесто српског устолочи српскохрватски као исходиште. Сложенички назив језика био је одличан алиби Хрватима да у форми пронађу и непостојећу садржину: да у српскохрватском не виде више преименовани српски него некакав сједињени српски и „хрватски“. И од Срба прихваћена форма послужила је као основ за трагање за непостојећим садржајем: равноправним учешћем „хрватског“ и српског језика у „српскохрватском“ језику. Јер, циљ је био наметнути логику: све што је уједињено (с тим да је за критеријум уједињености узиман првенствено исфорсирани и ни на каквим стварним критеријумима незасновани сложенички назив) може се и разјединити. Требало је, наиме, стално подупирати, све новим и новим домишљањима, свијест о суштинској (материјалној) равноправности саставница у сложеничком називу језика, е да би се за вјеки вјеков заборавило да је у подлози српскохрватског само српски (штокавски), али не и хрватски (чакавски) језик. У периоду од НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА до последње деценије XX вијека Хрватима је једини циљ био да пронађу „подлогу“ за хрватски удио што га је подразумијевао сложенички назив српског језика: *српскохрватски језик*. И као што су уз помоћ српских филолога (првенствено Ђуре Даничића) успјешно одрадили фазу преименовања српског у српскохрватски, српска им помоћ није изостала ни у изналажењу подршке за хрватски приљепак у називу српског језика првенствено кроз наметање теорије варијаната (што ју је у сербокроатистици инаугурисала Милка Ивић), која је Хрватима послужила као спасоносни критеријум за захтјев за осамостаљење хрватског дијела „српскохрватског“ језика. Инсистирањем на издвајању хрватског из српскохрватског језика, прављењем све већег броја приручника само са хрватским именом језика, Хрвати су припремали терен да у погодном друштвено-политичком тренутку хрватски дио у називу језика званично прогласе посебним језиком, заборављајући да је тај дио у назив језика ушао без икакве стварносне подлоге.

А тај тренутак наступио је у последњој деценији XX вијека. Измијење-не друштвено-политичке прилике још једном су форми дале примат над суштином. Баш као што је стварање заједничке државе погодновало дометању и од српске стране прихватању хрватског имена у називу српскога језика, управо тако је и распад заједничке државе (СФРЈ) погодновао осамостаљењу тог дометнутог имена. Јер, ако се „сложена“ држава распада, зар није логично да се и њен „сложени језик“ (а његову сложеност тобож најбоље потврђује управо сложенички назив његов) распадне?!

Хрвати су још и прије распада и осамостаљења хрватског дијела српскохрватског језика, још 1967. године у познатој Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика изашли с тврдњом да је „неотуђиво право свакога народа да свој језик назива властитим именом, без обзира ради ли се о филолошком феномену који у облику засебне језичне варијанте или чак у цијелости припада и неком другом народу“ (Декларација 1967: 164). А чим се у грађанском рату СФР Југославија распала, они су то „право“ и примијенили: прогласили су хрватски књижевни језик, тврдећи како је то у односу на српски посебан језик¹, па чак штампали и велики број разликовних рјечника којима су показивали и доказивали „посебност“ ново-прокламованог хрватског књижевног језика. (О тим хрватским „лингвоалхемичарским“ поступцима в. врло аргументовано у Ђорић 1998: 2003). За Хрватима су се повели и Муслимани (који су у вријеме грађанског рата себе чак национално преименовали у *Бошњаци*) издвајајући из српскохрватског језика свој „босански језик“, за који устврдише да „није настао ни у окриљу српскога ни у окриљу хрватскога језика, није њихова изведеница, већ једна од објективних напоредности“ (Исаковић 1992: 6), а изабрано босанско име за тај „језик“ аргументоваше већ развиканим хрватским „неотуђивим правом“, претварајући га у ПРОГЛАСУ О БОСАНСКОМ ЈЕЗИКУ из 1992. године у „елементарно право на слободно именовање свога језика“ (Шипка 2006: 147). Исто то „право“ сад у Црној Гори потезу као аргумент неки политичари и дукљански „лингвисти“, тражећи да се у УСТАВ уведе црногорско име језика² (о невољама српског језика у Црној Гори в. исцрпно у: Стојановић/Бојовић 2006).

¹ Чак је и „Предсједништво ХАЗУ-а прихватило у сриједу [23. 2. 2005] Изјаву о положају хрватског језика у којој се истиче да је хрватски књижевни или стандардни језик посебан и неовисан од српског и других сродних стандардних језика“ (Изјава ХАЗУ 2005). О научној неутемељености те Изјаве в. у Ковачевић 2005: 46–50.

² Тако нпр. високи функционер владајуће ДПС у Црној Гори, а уз то још и правник, Миодраг Вуковић тврди да „именовање језика није лингвистичко већ искључиво политичко питање и службени језик се мора утврдити по доминантној на-

И српски (институционализовани) филолози су – сагласни себи да се по правилу саглашавају са свим што долази са стране (а нарочито из Хрватске), посебно ако је то још и у корист српске штете – пожурили не само да прихвате него и да примијене наведено „хрватско право“. Тако су чланови Одбора за стандардизацију српског језика у вези с „називом трећег језика у Босни и Херцеговини, признатог и Дејтонским споразумом“³ донјели одлуку да се „у српскоме језичком стандарду, за именовање тог идиома, може препоручити само атрибут *бошњачки*“, а никако *босански*, како су муслимани одабрали, мада они – наглашавају чланови Одбора – могу (ваљда сагласно поменутом хрватском „праву“) да „свој језик, у своме језику, зову како хоће, дакле (и) босански“ (Одлука 1998).

цији. Логично је – каже он – да службени језик буде црногорски“ – Извориште будућих сукоба, *НИН*, 2923, 4. 1. 2007, 56.

³ „ДЕЈТОНСКИ СПОРАЗУМ је кудикамо друкчији од бечког и новосадског. Претходни су били књижевнојезички договори. Договори филолога о филолошким, књижевнојезичким питањима. Дејтонски је нефилолошки споразум. То је споразум о прекиду грађанског рата, споразум за мир у Босни и Херцеговини. Он је донесен након мировних преговора о прекиду рата и ентитетској подјели Босне и Херцеговине, што су вођени од 1. до 21. новембра 1995. године у Ваздухопловној бази Рајт Патерсон у Дејтону, држави Охајо у САД. Том приликом усаглашен је Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, а његово дефинитивно прихватање и потписивање обављено је 14. децембра 1995. године у Паризу. У том Општем оквирном споразуму за мир у Босни и Херцеговини у последњем XI члану стоји: ‘Овај споразум ступа на снагу по потписивању. П о т п и с а н о у Паризу, на дан 14. 12. 1995, на босанском, хрватском, енглеском и српском језику, с тиме што је сваки текст подједнако аутентичан’ (Документи Дејтон-Париз 2002: 20), па слиједи девет потписа: а) три потписника 1. за Републику Босну и Херцеговину, 2. за Републику Хрватску, 3. за Савезну Републику Југославију; и б) шест свједока: 1. Специјални преговарач Европске Уније, 2. За Републику Француску, 3. За Савезну Републику Немачку, 4. За Руску Федерацију, 5. За Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске, и 6. За Сједињене Америчке Државе.

ДЕЈТОНСКИ СПОРАЗУМ, дакле, српски, хрватски и босански ставља у исти ранг с енглеским, јер је као ето потписан на четири различита језика. А заправо је потписан само на два језика: на српском и на енглеском. Јер, ако је, уз енглески, потписан на још три језика, поставља се питање: ко је потписник на ком језику, јер потписници нису национални него државни (републички) представници, они не потписују у име Хрвата, Срба и муслимана, него у име Републике Хрватске, Републике Босне и Херцеговине и Савезне Републике Југославије. Значи ли то да је сваки од језика омеђен границама државе његовог потписника? Значи ли то да потпис Алије Изетбеговића на „босанском језику“, будући да је он једини потписник за Босну и Херцеговину, подразумева да је БиХ република само „босанског“ језика?“ (Ковачевић 2005: 39–40).

А дато „право“ на које се, без провјере, сви разјединитељи Вуков(ск)ог српског језика позивају заправо је фиктивно право, јер га не прописује ни један правни документ ОУН-а или УНЕСКО-а, као ни документи Савјета Европе или ОЕБС-а; њега су – доказао је то њемачки социолингвиста Б. Грешел – 1967. године измислили творци поменуто хрватске декларације.⁴ Тим је открићем заправо отпао крунски аргумент за стварање лингвистички фантомских језика преименовањем српскохрватскога, а заправо српскога, јер је српскохрватски, како смо видјели, само преименовани српски. Томе се мора додати и чињеница да нема ниједнога лингвистичког критеријума (ни структурног, ни генетског, ни комуникативног) који би оправдавао постојање „хрватског“, „босанског/бошњачког“ или пак „црногорског“ језика, што су на крају морали признати и неки од заговорника „посебности“ тих језика. Тако нпр. И. Прањковић каже да су „на стандардолшкој разини, хрватски, српски, босански, па и црногорски језик различити варијетети, али истог језика. Дакле, на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једноме језику, и то треба коначно јасно рећи. Ако се нетко с тим не слаже, нека изложи аргументе“ (Прањковић 2006: 42).

Српски као српскохрватски као српски

И док се на хрватској страни они што се баве системском лингвистиком враћају лингвистици и њеним критеријумима, дотле код Срба царују социолингвисти, по правилу несрбисти, који – изузимајући у овом питању критеријално им сагласног М. Радовановића – заобилазе у широком луку лингвистичке критеријуме у готово цјелокупном свом раду, а не само у овом питању (од којих су свакако најпознатији Р. Бугарски, Љ. Рајић и Б. Брборић). И на српској страни се, сагласно хрватском учењу, прелазило (свјесно?) преко чињенице да је српскохрватски преименовани српски, па су се множили радови у којима се тврдило да су се у српскохрватском објединила „два језичка стандарда, призната и именована као српски и хрватски“ (Бугарски 2002: 138), па је ваљда логично да се, како су се ујединила, тако и

⁴ „Nach dem Zerfall Jugoslawiens ist das o. a. ‘unverzichtbare Recht’ (auf Herstellung einer Parallelität von Glottonym und Ethnonym) unter sprechsecessionistisch Gesinnten auch in anderen Regionen zum Topos geworden. Umso schärfer gilt es herauszustellen, dass es sich hierbei schon zu Zeiten der DEKLARACIJA von 1967 um ein ad hoc erfundenes ‘Recht’ handelte. Keine Rechtsdeklaration der UNO oder UNESCO, keine regionale Konvention zum Schutz von Menschen- oder Minderheitenrechten (etwa der KSZE/OSZE oder des Europarats) kennen ein solches Recht auf glottonymenbezogene Selbstbestimmung“ (Gröschel 2003: 164).

разједине. Уз то, пут „од српскохрватског до српског“, али не оног Вуков(ск)ог предсрпскохрватског српског, него овог новог „српског“ аргументован је на следећи начин: „глотополитичком промоцијом од једнога стандарднога језика са неколико стандарднојезичких варијаната – добили смо три стандардна језика (српски, хрватски, бошњачки/босански), са могућношћу помаљања и четвртог („црногорског“) – Радовановић 2004: 103. Тако је „српски“ стрпан у исти кош с „хрватским“, „босанским“, „црногорским“, иако су наведени „језици“ као изведенице из српскохрватског – будући да је српскохрватски преименовани српски – само именом језици, јер подлогу своје „посебности“ заснивају на друкчијим – и нужно несрпским – лингвистички неутемељеним именима српскога језика, односно његових варијаната (Слово 1998). Истина, српски социолингвисти између тих несрпски именованих „језика“ и садашњег српског језика виде једну битну разлику, јер тај њиховски „нови српски“ такође је, попут српскохрватског, из кога га изводе, варијантски раслојен, и то на: „србијански (= србијанско-војвођански) српски“, „црногорски (= црногорско-источнохерцеговачки) српски“, „босански (= крајишко-босанско-херцеговачки) српски“ (Радовановић 2001: 174). Будући да се распад српскохрватског образлаже „глотополитичком промоцијом варијаната стандарднога језика у оделите стандардне језике“, наговјештава ли се то скоро прерастање новооткривених варијаната садашњег српског језика у „оделите стандардне језике“: србијански, црногорски, босански?! Но, чини се да ту с логиком нешто није у реду, пошто је већ мимо српског констатовано постојање једног „босанског стандардног језика“? Или пак јесте, само је на дјелу „глобална свјетска (глото)политичка логика“ примјењива само на Балкан, а коју најбоље разоткрива следеће реторичко питање: кад се на Балкану могу промовисати двије албанске државе, зашто се не би могла промовисати и два босанска језика?! Или пак три: два (онај од „босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза“ из бившег српскохрватског и овај „крајишко-босанско-херцеговачки“ који је промовисан у варијанту данашњег српског) и онај „бошњачки“ што га препоручи српски Одбор за стандардизацију за употребу када „у српскоме језичком стандарду“ треба именовати „тај идиом“? А шта стварно онда јесте или треба да буде српски књижевни језик данас?

Према српским несоциолингвистима, односно онима који се баве системском лингвистиком, данас је „за Србе најпробитачније решење да прихвате српскохрватски књижевни језик у оном опсегу и облику како су га употребљавали пре разлаза са Хрватима“, нормално под именом „српски (књижевни) језик, како и у уставу стоји“ (Симић 2005: 46). А то је лингвистички једино и оправдано с обзиром на чињеницу да код Срба – како је то констатовао и П. Ивић – „замена назива ‘српскохрватски језик’ називом ‘српски језик’ није повукла никакве измене у особинама тога језика“ (Ивић 1999: 6).

Из тога јасно проистиче да је данашњи српски уистину само преименовани српскохрватски, као што је дојучерашњи српскохрватски био преименовани Вуков(ски) српски књижевни језик. Или боље речено: данашњи српски је остао српски и у опсегу и у облику у којем је он то био и прије српскохрватског. Због тога само за научно замајавање службе покушаји да се дојучерашњем „*српскохрватском*“ одрекне статус стандардног језика, тврђом како он тобоже представља термин за дијасистем, односно као конкурентно а лошије терминолошко рјешење за тзв. *средњојужнославенски језик*. „Наиме, назив *средњојужнославенски* – рећи ће творац те „теорије“ – најбоље одговара дијасистему који обухваћа сва четири нарјечја (тј. скупине дијалеката) којима говоре Бошњаци, Црногорци, Хрвати и Срби, то јест кајкавско, чакавско, штокавско и торлачко нарјечје (с укупно више од двадесет дијалеката). За тај појам *средњојужнославенски* употребљава се већ дуже времена а и данас цио низ назива састављених на овај или онај начин од двају елемената: *српскохрватски*, *хрватскосрпски*, *српско-хрватски*, *хрватско-српски*, *хрватски* или *српски*, *српски* или *хрватски*, *српски/хрватски*, *хрватски/српски језик дијасистем*. Ти двојни називи не задовољавају због бар три разлога“: прво, зато што укључују имена само два народа, друго зато што су вишезначни, и треће што су „компромитирани су језичном политиком у обама некадањим југославенским раздобљима“ (Брозовић 2001: 26). Без обзира што се дата теорија и не може односити на српски језик – а самим тим ни на српскохрватски као преименовани српски – већ самим тим што српски језик захвата само штокавски нарјечје, и што он нема никакве везе ни са кајкавским, ни са чакавским нарјечјем (јер Срба никада није било ни чакаваца, ни кајкаваца), одмах се међу српским социолингвистима нађоше њени поклоници и пропагатори, чему је најбоља потврда књига М. Шипке (2006) у којој се дата „теорија“ нашироко анализира (стр. 106–143) а у којој аутор као свој „емпиријски“ научни допринос нуди и посебно поглавље насловљено „Социолингвистички фактори националног раслојавања стандардне новоштокавштине“, опредјељујући се између Брозовићевих конкурентних термина „*стандардна новоштокавштина*“ и „*средњојужнославенски језик*“ за онај који му се учинио „звучнијим“. Однос између данашњег српског и српскохрватског, будући да се данашњи као ни јучерашњи српски никако не може изједначавати са бившом „источном варијантом српскохрватског језика“, него са српскохрватском језиком у цјелини, никако се не може посматрати ни као однос хипонима и хиперонима (како то нпр. чини Пипер 2003: 67–68). Због несхватања – или пак жеље да се буде сагласан са „знанственијим“ хрватским учењем – да је данашњи српски и обимом и суштином јучерашњи српскохрватски (а како и не би био кад је тај српскохрватски био само преименовани вуковски српски), могуће је као научне износити чак и нонсенсне а „крупне“ дилеме попут сљедеће у вези с Речником САНУ:

Србистика – вели запитани и брижни аутор – ипак стоји пред једном крупном дилемом: настављање реализације сербокроатистичких пројеката (сербокроатистичких по садржају, а не по удруживању лингвистичких капацитета), или пак окретање властитим србистичким потребама које нису мале. Еклатантан је примјер те дилеме настављање великог лексикографског пројекта израде Речника СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ⁵, тако да се „поставља, наиме, принципијелно питање треба ли српска лингвистика на својим плећима, сама, да извршава задатке сербокроатистике, утолико прије што су се други окренули себи и својим проблемима (Шипка 2006: 73–74).

Треба, нормално, јер су то приоритетни задаци србистике и једино србистике, само што тај рјечник мора промијенити српскохрватско у српско име на корицама, и ништа више: јер – како то констатова и П. Ивић – „замена назива *‘српскохрватски језик’* називом *‘српски језик’* није повукла никакве измене у особинама тога језика“ код Срба. Тај рјечник је дакле искључиво рјечник српског језика, али под српскохрватским именом. Јер, што се прије схвати да је бивши српскохрватски био преименовани српски, а да данашњи српски не може и да хоће прекинути континуитет са Вуков(ск)им српским и у његовој српскохрватској „одежди“, то ће мање бити нонсенсних дилема попут претходно наведене, али и нелогичних и национално непробитачних политичких поступака (које упориште пронађоше у таквим „учењима“ и „дилемама“) попут оног о проглашењу десет мањинских језика у Србији, међу којима су и „босански“ и „хрватски“⁵, и то наводно због усклађивања с ПОВЕЉОМ САВЕТА ЕВРОПЕ О РЕГИОНАЛНИМ И МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА а да нико не преконтролиса шта се уистину у тој ПОВЕЉИ сматра мањинским и/или регионалним језиком. А у европској ПОВЕЉИ О РЕГИОНАЛНИМ ЈЕЗИЦИМА И ЈЕЗИЦИМА МАЊИНА (Стразбур, 1992) дословце се каже: „Регионални језици или језици мањина значе језике [...] који су различити од званичног језика те државе; ово не укључује дијалекте званичног језика државе, нити језике миграната“ (Део I, Опште одредбе, члан 1, Дефиниција). По ком су то онда критеријуму „босански“ и „хрватски“ као варијанте српскохрватског, а заправо српског књижевног језика, посебни мањински језици у Србији? По лингвистичким сигурно нису? Као што се лингвистички никако посебним језицима не могу сматрати „хрватски“, или „босански/

⁵ О чему је читаоце у тексту ДЕСЕТ ЈЕЗИКА ЗА МАЊИНЕ обавијестила Политика, у броју 33195 од 5. 3. 2006, на стр. 9: „Министар СЦГ за људска и мањинска права Расим Љајић потврдио је јуче да ће од 1. јуна албански, бугарски, босански (sic!), мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик (sic!) бити проглашени за регионалне и мањинске језике у Србији, док ће у Црној Гори такав статус добити албански и ромски“; а све у складу с ПОВЕЉОМ САВЕТА ЕВРОПЕ О РЕГИОНАЛНИМ И МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА, коју је СЦГ потписала прошлог децембра“.

бошњачки“, или пак некакав „црногорски језик“, јер они, примјеном било ког лингвистичког критеријума, могу бити само варијанте српскохрватског језика, а будући да је српскохрватски преименовани српски, онда нужно само варијанте српског књижевног језика.

Литература

- Брозовић 2001: Dalibor Brozović, Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području, u zb. *Jezik i demokratizacija*, Sarajevo: Institut za jezik, 25–32.
- Бугарски 2002: Ranko Bugarski, *Nova lica jezika (sociolingvističke teme)*, Beograd: Čigoja štampa, XX vek.
- Грешел 2003: Bernard Gröschel, Postjugoslavische Amtssprachenregelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen, *Српски језик*, VIII/1–2 (Београд) 135–196.
- Грчевић 1997: Mario Grčević, Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika, *Jezik*, XLV/1 (Zagreb) 3–28.
- Грчевић 1997a: Mario Grčević, Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju, *Jezik*, XLV/2 (Zagreb) 41–58.
- Декларација 1967: DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA, u: Slavko Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd: Jugoslovenska revija, 1987, 164–165.
- Документи Дејтон-Париз 2002: Др Витомир Поповић, Др Владимир Лукић, *Документи Дејтон – Париз*, Бања Лука: Институт за међународно право и међународну пословну сарадњу.
- Ивић 1999: Павле Ивић, Језичко планирање у Србији данас, *Језик данас*, III/9 (Нови Сад) 5–10.
- Изјава ХАЗУ 2005: ХАЗУ, *Изјава о положају хрватског језика*, 23. 2. 2005; <http://www.hina.hr/nws-bin/gnews.cgi?TOP=kultura&NID=kultura/H2239330.4yk>.
- Исаковић 1992: Alija Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Јагић 1896: Vatroslav Jagić, Naziv „bosanski“, *Bošnjak*, VI, Sarajevo, 16. jula 1896, 1.
- Карацић 2003: Вук Стеф. Карацић, Срби сви и свуда, у: *Српски јисци о српском језику*, избор и предговор Милош Ковачевић, Београд: Источник, 29–47.

- Књижевни договор 1969: КЊИЖЕВНИ ДОГОВОР, у: Вук Стеф. Карацић, *О језику и књижевности (изабрани сјиси)*, Београд: Просвета, 229–231.
- Ковачевић 2001: Милош Ковачевић, *Предавања проф. др Милоша Ковачевића одржана у Лондону 2000. и 2001. г. поводом славе Фонда (Лазе Костића) на дан Света Три Јерарха* / Lectures by Professor Miloš Kovačević Ph. D. delivered in London in the years 2000 and 2001 on the occasion of the Feast of the Three Great Hierarchs, London, Birmingham: The Laza Kostić Fund, Lazarica Press.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ, БИГЗ.
- Ковачевић 2005: Милош Ковачевић, *Прошлост неистина о српском језику*, Источно Сарајево: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Просвјетино књижевно коло 6, књ. 16.
- Костић 1999: Лазо М. Костић, *Крађа српскога језика*, Нови Сад: Добрица књига.
- Кун 1974: Tomas Kun, *Struktura naučnih revolucija*, Beograd: Nolit.
- Милосављевић 2000: Петар Милосављевић, *Српски филолошки програм*, Београд: Требник.
- Новосадски договор 1954: Закључци НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, у: *Правовис српскохрватској књижевној језика са правовисним речником*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1960, 7–8.
- Одлука 1988: Први кораци Одбора за стандардизацију: Одлука бр. 1, *Језик данас*, бр. 5 (Нови Сад) 1–8.
- Окука 2006: Miloš Okuka, *Srpski na križnom putu*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пипер 2003: Предраг Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд: Београдска књига.
- Прањковић 2006: Ivo Pranjković, Hrvatski i srpski su jedan jezik, *Slobodna Dalmacija*, Split, 7. 2. 2006, 42–43.
- Радовановић 2001: Милорад Радовановић, Стандардни језик, његове варијанте, субваријанте, и урбано-регионалне реализације, у зб. *Jezik i demokratizacija*, Sarajevo: Institut za jezik, 169–178.
- Радовановић 2004: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Симић 2005: Радоје Симић, Српски књижевни језик према хрватском, у зб. *Српски језик данас: окупили смо*, приредио Славко Зорић, Београд: Синдикат образовања, науке и културе, 46–53.
- Слово 1998: *Слово о српском језику*, Београд: Фонд истине о Србима.

- Стојановић/Бојовић 2006: Јелица Стојановић, Драга Бојовић, *Српски језик између истине и обмане у Црној Гори*, Београд: Јасен.
- Ћорић 1998: Божо Ћорић, Анатомија наопаке хрватске језичке политике, *Српски језик* III/1–2 (Београд) 551–559.
- Ћорић 2003: Божо Ћорић, Лингвоалхемичари, *Српски језик* VIII/1–2 (Београд) 209–220.
- Шипка 2006: Милан Шипка, *Језик и политика*, Београд: Београдска књига.

Ковачевић 2007: Ковачевић, Милош. Однос српског и српскохрватског књижевног језика. – In: Симић, Радоје (ур.). *Српски језик и друштвена креишања*. Књ. 1. – Крагујевац: Скупштина града – Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет. – С. 51–62.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Српски језик и његове варијанте
[2007]

У (социо)лингвистичкој литератури данас се статус српскога језика често освјетљава кроз његов однос како са српскохрватским језиком, тако и са „хрватским“, „бошњачким/босанским“ па и са „црногорским“ језиком. При том су ти термини по правилу хијерархизовани, и то тако што се српскохрватски узима за хиперординирани термин, за својеврсни хипероним, док се остали термини сматрају координацијски повезаним субординираним терминима, односно својеврсним кохипонимима.

За таква и слична тумачења заслужни су прије свега Хрвати, који су распад СФРЈ а са њом и српскохрватског језика, дочекали спремљеном теоријом о српскохрватском као вјештачкој творевини, чијим нестанком његове саставнице продужавају самостални живот као посебни стандардни, односно књижевни језици. Такво тумачење засновано је, међутим, на погрешној великој (основној) премиси: да су у српскохрватском подједнако партиципирали српски и хрватски, тј. да *српскохрватски* значи српски и хрватски. А општепознато је да у случају неистините основне премисе закључак никако не може бити истинит. Неистинитост основне премисе огледа се у томе што *српскохрватски* никада није био „спој“ српског и хрватског. У српскохрватском никада није партиципирао хрватски језик, него је тај назив представљао само преименовани Вуков(ски) српски књижевни језик. (То питање смо освијетлили у посебном раду: Ковачевић 2007).

Најприје у заносу југословенства, а потом на таласу братства и јединства, српски књижевни језик добио је, уз српски пристап, сложеничко име *српскохрватски*, не због тога што је он (етно)лингвистички и хрватски, него због тога што су га као свој књижевни језик, како би то рекао отац илирског покрета Људевит Гај, „пригрлили“ и Хрвати. Прихватање тог сложеничког назива наметало је и укорјењивало привид о равноправном српском и хрватском учешћу у датоме језику. Истовремено тај је назив затамњивао истину да је у њему хрватски дио без садржаја, јер је српскохрватски једноставно био и остао само преименовани српски књижевни језик.

Ако је — а јесте — српскохрватски преименовани српски, онда данашњи српски књижевни језик представља враћање његовом имену прије преименовања у српскохрватски, или из друкчије перспективе посматрано, пред-

ставља дезименовање српскохрватског, уз задржавање истог обима и садржаја. Јер је данас „за Србе најпробитачније решење да прихвате српскохрватски књижевни језик у оном опсегу и облику како су га употребљавали пре разлаза са Хрватима“, нормално под именом „српски (књижевни) језик, како и у уставу стоји“ (Симић 2005: 46). То је лингвистички једино и оправдано с обзиром на чињеницу да код Срба – како је то констатовао и П. Ивић – „замена назива ‘српскохрватски језик’ називом ‘српски језик’ није повукла никакве измене у особинама тога језика“ (Ивић 1999: 6). А како би их и повукла када је у питању исти језик само једном ослободен и хрватским прилепком у имену.

Данашњи српски књижевни језик, за разлику од српскохрватског, именом наглашава етнолингвистичку истину – да је то и етнички и лингвистички изворно српски језик. То, међутим, не значи да је он и употребно искључиво српски језик, односно да се њим само Срби служе. Српски језик спада у ону не тако бројну, али зато врло препознатљиву групу свјетских језика којим се користи већи број народа и/или држава, какви су, на примјер, енглески, њемачки, шпански и португалски, да само њих поменемо. Нико у свијету не спори етнолингвистичку једност а употребну вишеструкост тих језика: они етнолингвистички припадају једноме, а употребно већем броју народа. Садржај и опсег појма њемачки или енглески језик, узмимо само њих за примјер, данас нико не везује само за територију Њемачке или Енглеске. Осим што је њемачки језик књижевни језик у Њемачкој, он је такође, под истим именом, књижевни језик и у Аустрији, и дијелу Швајцарске и у Луксембургу и у Лихтенштајну. Њемачки као књижевни језик не употребљавају, дакле, само Нијемци него и Аустријанци и дио Швајцараца и Луксембуржани, и Лихтенштајнци. Сви они га сматрају својим књижевним језику, и сви га зову *њемачки језик*. Енглески још бјелоданије потврђује њемачки примјер: њим се говори у десетинама земаља свијета мимо Енглеске, али се у свима њима он зове *енглески језик*. Употреба њемачког или енглеског језика у различитим земљама и код различитих народа довела је до нужне варијантације тих језика. Али без обзира на варијантност реализације, критеријуми истости граматичке структуре, исте генетског исходишта и разумљивости (тј. могућности несметаног споразумијевања) као основни лингвистички критеријуми идентитета језика, показују да је у питању један њемачки, односно један енглески језик. А та „једност“, без обзира на покаткад велике варијантске, посебно лексичке, разлике, одражена је и истим, историјски и етнички задатим, именом (њемачког, односно енглеског) језика. Енглески, односно њемачки јесте један лингвистички језик по томе што има једну (исту) граматичку структуру, и по томе што се сви који га употребљавају лако међусобно на њему споразумијевају. Употребно се, међутим, ти језици не остварују као у свему подударни у свим државама, односно код свих народа који их користе за свој књижев-

ни (стандардни) језик. Због тога се они у лингвистици и сматрају полицентричним језицима. Полицентрични језик се дефинише као „језик с неколико националних стандардних варијаната, које се додуше у појединим тачкама међусобно разликују, али не толико јако да би могле конституисати посебне језике, нпр. енглески (британски, амерички, аустралијски итд. стандардни енглески), немачки (немачки, аустријски, швајцарски стандардни немачки), португалски (португалски, бразилски стандардни португалски)“ (Глик 2000: 472).

Научно је са њемачким и енглеским језиком готово подударан српски језик. Наиме, ни он се не остварује само у једној држави нити само код једног народа. Ни на почетку своје стандардизације српски језик није био језик који је створен само за Србију, него је то био језик који је Вук Стеф. Карацић стандардизовао за све Србе „без разлике вјерозакона и мјеста становања“. Зато он и јесте назван *српски*, а не, на примјер, *србијански језик*. Временом сви Вукови Срби (а Вук је, подсјетимо се, Србима сматрао и Србе грчкога, и Србе римскога, и Србе турскога закона) нису остали Срби него су неки преведени у друге народе (Хрвате, Црногорце и Муслимане, односно Бошњаке), а ни све земље у којима су Срби живјели или живе нису у поствуковом периоду обједињене у једну српску државу. Тако данас Вуков(ск)и српски језик као књижевни језик не употребљавају само Срби, него и Хрвати, Црногорци и Муслимани (који себе национално преименоваше у посљедњем десетљећу XX вијека у Бошњаке). Српски Вуков(ск)и књижевни језик, према томе, јесте књижевни језик и Срба, и Хрвата, и Црногораца, и Муслимана (Бошњака), и употребљава се не само у Србији и Републици Српској, него и у Црној Гори, Хрватској и Федерацији Босне и Херцеговине. Употребљава се, дакле, попут њемачког или енглеског језика, и код више народа и у више држава.

Његова граматичка структура је, без обзира на све те различите националне и територијалне употребе, иста, тако да је он на структурном плану и даље један језик. Уз структурну истост српски језик је и на комуникативном плану (на плану разумљивости његових говорника) такође један језик. Али он је, због своје националне и територијалне «некомпактности» нужно варијантно раслојен језик. Он се остварује у више варијаната, између којих су најпрепознатљивије хрватска и муслиманска, односно загребачка и сарајевска варијанта српскога књижевног језика. Савремени српски је, дакле, један стандардно полицентричан и варијантски раслојен језик.

По свему томе случај српскога језика прије је подударан неголи различит од поменутих случајева њемачкога и енглескога језика. Зато се он, с обзиром на структурну истост, а варијантску раслојеност остварује и као српски језик и као српски језици (Ковачевић 2003). Чак и више неголи њемачки и енглески језик. Више, зато што су се његове варијанте, за разлику од варијаната њемачког и енглеског језика, именом од њега „дистанцирале“.

Тако је хрватска или загребачка варијанта српскога језика политички преименована у хрватски књижевни језик, а муслиманска или сарајевска варијанта у бошњачки/босански књижевни језик. Ових дана је УСТАВ ЦРНЕ ГОРЕ констатовао чак и „постојање“ црногорског језика. Управо у тој неподударности назива варијаната као кохипонима и језика као хиперонима српски језик се и разликује од других полицентричних језика. Разлика се, дакле, не тиче лингвистичке нити етничке суштине српскога језика, него прије свега политичког чина његовог преименовања. А тај (политички) чин преименовања *српскога Вуков(ск)ога књижевног језика* у тзв. *хрватски, бошњачки/босански* или пак *црногорски језик* налази своје упориште у аналогном случају из блиске историје српскога језика: у случају преименовања *српскога* у *српскохрватски књижевни језик*.

И структурни, и генетски и комуникативни критеријум – а то су три једина лингвистички и социолингвистички релевантна критеријума у одређењу идентитета једнога језика – јасно и недвосмислено показују да се у случају ових именом различитих „језика“ не може говорити о посебним стандардним или књижевним језицима, него искључиво о варијантама лингвистички једног те истог језика – српског.

У недостатку лингвистичких критеријума, статус књижевног језика за „хрватски“, а потом сљедствено за „босански“ и „црногорски језик“ покушавао се издејствовати уз помоћ политичких критеријума, који су, будући научном ригорозношћу неусловљени, кудикамо бројнији од лингвистичких. Изнедрено је чак осам политичких критеријума за одбрану језичке самосвојности тих назовијезика, а то су: 1) критеријум самопроцјене говорника датог језика, односно вредновања језика од стране његових говорника, 2) критеријум права свакога народа да свој језик назове властитим именом, 3) критеријум имена језика, 4) критеријум договора нелингвистичких, односно политичких ауторитета, 5) критеријум уставног одређења језика, 6) критеријум поистовјеђења идентитета језика са идентитетом нације, 7) критеријум културних разлика, и 8) критеријум постојања независне државе.

Пошто смо у посебном раду (Ковачевић 2007а) детаљно анализирали сваки од наведених критеријума и показали њихову ирелевантност за одређење идентитета једнога језика, овдје се на њима нећемо задржавати, иако су већину тих критеријума неки са начелима лингвистике као науке завађени лингвисти проглашавали чак и социолингвистичким (доводећи тиме у питање научни статус саме социолингвистике). Сви ти критеријуми углавном су и смишљани као оправдања за преименовања српскога језика. А колико су ти критеријуми негација суштине постојања лингвистике науке, најбоље показују они који су њима бранили „постојање црногорског језика“, пошто су они чак и јавно захтијевали да се „именовање црногорског језика не смије препустити експертима“ (Брковић 2004). Зар онда треба да чуди научно несувисла одредба о језику у новом црногорском уставу, која гласи:

Службени језик у Црној Гори је црногорски језик. Ћирилично и латиничко писмо су равноправни. У службеној употреби су и српски, босански, албански и хрватски језик.

Овдје су, како се види помијешане жабе и бабе: црногорским уставотворцима било је битно да раздвоје „црногорски као службени“ од српског, босанског, албанског и хрватског као језика у „службеној употреби“. Зар „службени језик“ не значи исто што и језик „у службеној употреби“?! Очито црногорски уставотворци, бјежећи од „лингвистичких експерата“, желе инаугурисати нову теорију по којој, с једне стране, службени језик није онај који је у службеној употреби, а на другој страни, језици у службеној употреби нису службени (sic!). Зато је и једна од најжешћих поборница црногорског језика, иако је, залажући се за надређеност политике лингвистици, давно раскрстила с лингвистиком и њеним критеријумима, резигнирано закључила „да ће писци Устава морати да прецизирају на што су конкретно мислили и која права се дају побројаним народима“ (Глушица 2007: 8). Очито је да незадовољна „лингвистика“ очекује од уставотвораца да пропишу новоцрногорској лингвистици разлику између „службеног језика“ и „језика у службеној употреби“, као што су прописали да су „црногорски“, „босански“ и „хрватски“ равноправни српском језику, а одвојени од њега баш као и „албански“, који је с њима равноправан „у службеној употреби“.

Тај „црногорски језик“, који постоји и који ће очито постојати само у црногорском уставу и нигдје више, не само да није посебан језик у односу на српски него тешко да може добити и статус његове варијанте, јер се ни по чему не разликује од ијекавског српског књижевног језика. А статус варијанте и обезбјеђују употребне специфичности, најчешће лексичке, једнога те истог лингвистичког језика код говорника на одређеној територији, најчешће подударној с територијом одређене државе. Тих специфичности, засад, црногорским уставом констатовани „црногорски језик“ нема, што не значи да их у будућности неће имати. „Лингвисти“ монтегристи ће се засигурно потрудити да што прије направе бар неке нормативне специфичности свог језика, за које ће тврдити да су, управо оне довољан показатељ, постојања „црногорског“ као посебног језика. Баш попут Стјепана Бабића који устврди да је „норма оно битно по чему се разликује српски од хрватског“ (Бабић 2007). Општепознато је, међутим, да норма није критеријум идентитета једнога језика, него прије свега критеријум идентитета варијанте једнога језика. Због тога нормативне разлике, и то оне лексичке, ортографске и ортоепске, нити су биле нити могу бити критеријум лингвистичког уздизања реализације једнога језика на ранг посебног стандардног или књижевног језика, како то желе приказати готово сви заговорници „хрватског“, „босанског“ и „црногорског језика“.

Српски језик данас се, према критеријуму норме, остварује у три варијанте: српској, хрватској и бошњачкој варијанти, с извјесношћу и четврте –

црногорске. Наиме, свака од тих варијаната на нормативном плану има неке специфичности (о сличностима и разликама у ортографским рјешењима в. детаљно у: Муратагић-Туна 2005) које су само показатељ различите реализације истог језика, а никако критеријум негирања лингвистичке истости српског језика. Због тога не треба да чуди што ће се и на хрватској страни покатакд наићи на поборнике примјене лингвистичких критеријума у разматрању међуодноса датих „језика“. Тако нпр. И. Прањковић каже да су

[...] на стандардолшкој разини, хрватски, српски, босански, па и црногорски језик различити варијетети, али истог језика. Дакле, на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једном језику, и то треба коначно јасно рећи. Ако се нетко с тим не слаже, нека изложи аргументе (Прањковић 2006: 42).

Таква мишљења показују да код оних којима је до лингвистике стало, лингвистички критеријуми морају бити основа за сваког језичког просуђивања. Такви су, на жалост, врло ријетки међу кроатистима, бошњакистима и монтенегринистима. Много су бројнији они који – попут Стјепана Бабића – негирајући принципе науке којој номинално припадају, захтијевају да се мора „стално дизати глас на свим разинама прије него ли се догоди да неко тијело изгласа закључак да су српски, хрватски, бошњачки и црногорски заправо један језик“ (Бабић 2007а). Таквима, како се и види, нису ни битни лингвистички критеријуми, него само политички, није дакле битно шта каже лингвистика, него је битно да то случајно не потврди и политика, да то „неко [европско] тијело не изгласа“.

Без обзира на сва изгласавања разних политичких тијела у Хрватској, Федерацији Босне и Херцеговине и Црној Гори, лингвистички критеријуми су неумитни: оно што се данас назива „*хрвајски*“, „*босански*“ и „*црногорски језик*“ јесу само варијанте српског као полицентричног језика. То најбоље потврђују поређења бившег српскохрватског са другим полицентричним језицима, будући да је српскохрватски само преименовани српски књижевни језик (Ковачевић 2007). Бивши српскохрватски (а заправо српски) који се данас именује као *српски*, *хрвајски*, *босански/бошњачки* и *црногорски језик* више је него репрезентативан примјер једног полицентричног стандардног језика. Сва три (социо)лингвистички релевантна критеријума идентитета једног језика – а то су комуникативни (који подразумева међусобну разумљивост), структурни (који подразумева системсколингвистичку подударност) и генетски (који подразумева заједничку дијалекатску основицу) недвосмислено потврђују да је у питању један језик (Ковачевић 2003: 22–38).

Разлике између његових варијанта – како то показује С. Кордић сумирајући истраживања већег броја свјетских социолингвиста – до данас нису веће од разлика између варијаната других полицентричних језика (D. Blum). Чак су

мање (V. L. Thomas). Познато је да су мање од разлика између америчке и канадске варијанте енглеског језика (S. McLennen), да су мање од разлика између њемачке и аустријске варијанте њемачког језика (H. D. Pohl), да су на свим системским разинама мање од разлика између „холандске“ (сјевернонизоземске) и „фламенске“ (јужнонизоземске) варијанте низоземског језика. Чак су и структурне разлике између језика бијелаца и језика црнаца у великим градовима на сјеверу Америке – а оба језична облика су само подваријанте варијанте америчког енглеског – веће од оних између хрватског, босанског/бошњачког и српског (B. Gröschel). Услијед такве незнатности разлика, међусобна разумљивост између варијаната српскохрватског језика чак „превазилази ону између стандардних варијаната енглеског, француског, њемачког или шпањолског“ (V. L. Thomas) (Кордић 2006: 324).

Ако се зна да је српскохрватски лингвистички исто што и српски, зар то није најбољи показатељ апсурдности настојањима да се докаже да су, с једне стране, хрватски, бошњачки/босански и црногорски посебни стандардни језици, а с друге – да имају равноправан статус са српским књижевним (стандардним) језиком. Сви ти назовијезици само су варијанте српског језика. Зато термин *српски језик* данас у (социо)лингвистици мора да има два значења: он је хипероним и кохипоним терминима *хрватски*, *бошњачки/босански* и *црногорски језик*. Као хипероним он једини има статус лингвистичког језика, док су сви остали само политички језици (језици само по имену), док су лингвистички искључиво варијанте српског језика.

Литература

- Бабић 2007: Stjepan Babić, Unitaristi u ofenzivi, *Fokus*, Zagreb, 27. 4. 2007: internet izdanje.
- Бабић 2007а: Stjepan Babić, Bitka za hrvatski jezik, *Fokus*, Zagreb, 13. 4. 2007: internet izdanje.
- Брковић 2004: Jevrem Brković, *Imenovanje crnogorskog jezika ne smije se preputiti ekspertima*, Podgorica, 9. 4. 2007: forum.cafemontenegro.com.
- Глик 2000: Helmut Glück (ur.), *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.
- Глушица 2007: Rajka Glušica, Crnogorski umjesto srpskog, *Vijesti*, Podgorica, 26. 10. 2007, 8.
- Ивић 1999: Павле Ивић, Језичко планирање у Србији данас, *Језик данас*, III/9 (Нови Сад), 5–10.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: БИГЗ, СКЗ.

- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Однос српског и српскохрватског књижевног језика, у зб. *Језик, књижевност и уметност*, Књига I: Српски језик и друштвена кретања, Крагујевац: ФИЛУМ, 51–62.
- Ковачевић 2007а: Милош Ковачевић, Књижевни језик у Црној Гори између лингвистичких и политичких критеријума, у зб. *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Подгорица: ЦАНУ (у штампи).
- Кордић 2006: Snježana Kordić, Forum: La situazione linguistica attuale nell'area a standard neoštokavi (ex-serbo-crvato), *Studi Slavistici* III, Firenze: Firenze University Press, 323–331.
- Муратагић-Туна 2005: Hasnija Muratagić-Tuna, *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*, Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Прањковић 2006: Ivo Pranjković, Hrvatski i srpski su jedan jezik, *Slobodna Dalmacija*, Split, 7. 2. 2006, 42–43.
- Симић 2005: Радоје Симић, Српски књижевни језик према хрватском, у зб. *Српски језик данас: окруили сјо*, приредио Славко Зорић, Београд: Синдикат образовања, науке и културе, 46–53.

Ковачевић 2007: Ковачевић, Милош. СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ ВАРИЈАНТЕ. — In: Милосављевић, Петар; Суботић, Момчило (приређивачи). *Српско ишјање и србистика*. — Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос. — С. 255–262.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Српски језик као већински и мањински језик у Србији [2007]

У раду¹ се доказује да, мимо научне логике и њених критеријума, у Србији данас српски књижевни језик има статус и већинског и мањинског језика, с тим да се као већински именује српским именом, а као мањински хрватским или босанским именом.

Кључне речи: српски књижевни језик, „босански језик“, „хрватски језик“, већински језик, мањински језик, идентитет језика, Повеља Савета Европе о мањинским језицима

Није необично да у различитим државама један књижевни језик има различит статус: да у једној буде већински а у другој мањински. Потврде за то нуде се на све стране, па их готово и не треба наводити, но за недосјетљиве ево ипак неколике: мађарски језик је већински у Мађарској а мањински у Србији, бугарски је већински у Бугарској а мањински у Србији, румунски је већински у Румунији а мањински у Србији, српски је већински у Србији, а мањински у Мађарској итд. Ако је то више него обично и потврђиво примјерима огромног броја језика у свијету, онда је свакако више него необично – готово уникатно, рекло би се – да један језик истовремено у истој држави буде и већински и мањински. Такве примјере (социо)лингвистичка литература, колико нам је познато, и не биљежи. Како би их и биљежила кад су они својеврсна негација свих лингвистичких и социолингвистичких законитости. А све што је насупротно другим стандардним језицима, што је непримјењиво на друге књижевне језике², примијетили су неки од србиста (Ковачевић 1999; 2003; Милосављевић 2003), догађало се а и даље се догађа српском књижевном језику.

Па подсјетимо се само неких (социо)лингвистичких уникатности српског књижевног језика. Српски књижевни језик, управо под тим именом, стандардизовао је и потоњим Србима – и то Србима сва три „закона“ (све ти вјере): и „закона грчкога“ и „закона римскога“ и „закона мухамеданскога“ –

¹ Овај рад урађен је у оквиру научног пројекта 148024Д Српски језик и друштвена кретања, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

² Термине *стандардни* и *књижевни језик*, којима неки лингвисти приписују различита значења, у овоме раду употребљавамо као синонине.

оставио Вук Стеф. Караџић. Док је Вук био жив, нико ни код Срба ни у цијелој „ученој Европи“ није доводио у питање српски карактер српскога књижевног језика. Српски је језик и именом и етнолингвистички био српски. Чак је и Љ. Гај као творац илирског покрета, чија суштина и бијаше преузимање српског Вуков(ск)ог језика за књижевни језик Хрвата, тврдио да су Хрвати „пригрлили српски језик“ (Ковачевић 2003: 45–46). Ни то није ништа необично, јер у свијету постоји велики број случајева када један народ за свој књижевни језик „пригрли“ језик другог народа. Зар томе најбољу потврду не пружају како јучерашње тако и данашње употребе енглеског, шпанског, португалског или пак њемачког књижевног језика код „неенглеза“, „нешпанаца“, „непортугалаца“ и „ненијемаца“. Али, одмах по Вуковој смрти, српски књижевни језик креће готово уникатним социолингвистичким стазама, непознатим другим језицима. Хрвати, уз издашну помоћ српских филолога и политичара, у назив српскога језика угуравају и своје име, тако да се српски језик код њих у деветнаестом и првој половини двадесетог вијека по правилу јавља под именом *српски или хрвајски*, односно *хрвајски или српски књижевни језик*, да би на Новосадском договору 1954. године Вуков(ски) српски језик и код Срба званично изгубио српско име и постао *српскохрвајски*, односно *хрвајскосрпски књижевни језик*. Сложеничко име српскога језика, тј. преименовање *српскога језика* у *српскохрвајски*, представљало је лингвистички преседан, без упоришта у било ком аналогном стандарднојезичком примјеру у свијету. Уосталом, лингвистика и њени критеријуми били су дубоко у сјенци политичких критеријума југословенства и братства и јединства. А само су ти „критеријуми“ могли издејствовати да у првом Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године, и другом Уставу Краљевине Југославије из 1931. године језик буде именован као „*српско-хрвајско-словеначки*“ (Ковачевић 2003: 65). Ни „*српско-хрвајско-словеначки језик*“ из краљевске Југославије ни „*српскохрвајски језик*“ из комунистичке Југославије немају никаквог упоришта у било каквим, а камоли лингвистичким научним критеријумима. Ти називи имају научну подлогу баш колико су је имали, чак и код лингвиста данас потпуно заборављени, називи из XIX вијека „*чешкословачки*“ за чешки језик или пак „*ујарскословачки*“ за словачки језик (Брозовић 2001: 25). Дакле, никакву. Но, док је, и поред постојања Чехословачке, назив „*чехословачки језик*“ био стран лингвистици XX вијека, дотле је назив *српскохрвајски* хваљен као најбољи и „научно најутемељенији“ чак много више на српској неголи на хрватској страни. А онда је дошао крај XX вијека, а с њим и крај СФР Југославије. С распадом СФР Југославије дошао је и крај „*српскохрвајског књижевног језика*“. Из српскохрватског су почели да се изводе назовијезици: најприје „хрватски“, па онда и „босански“. Хрвати за извођење „хрватског“ из српскохрватског упориште нађоше у сложеничком називу. Сложенички назив језика готово сам од себе је сугерисао уједињеност срп-

ског и „хрватског“, а оно што је уједињено може се, нормално, и разјединити. При том заборавише, свјесно, да никаквог уједињења српског и некаквог хрватског не бијаше у српскохрватском језику, него да је српскохрватски био само преименовани српски књижевни језик. *Српскохрватски језик* није представљао ништа друго него политичко а (етно)лингвистички неутемељено име за српски књижевни језик. Зато су Хрвати у одбрани поступака осамостаљења „хрватског књижевног језика“ и почели посезати за другим критеријумима. Најприје, трагањем за разликама између српског и њиховског хрватског књижевног језика. У том трагању они су континуитет успостављали са језичком политиком усташке Независне Државе Хрватске (Губерина&Крстић 1940), па су се чак и директно позивали на тада изнесене критеријуме „лингвистичког одређења хрватског књижевног језика“ (в. нпр. Бабић 2004: 9–210, посебно 22–29). Да су такви „критеријуми“ и данас доминирајући у Хрватској види се и по томе што је „Предсједништво ХАЗУ-а прихватило [23. 2. 2005] ИЗЈАВУ О ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА у којој се истиче да је хрватски књижевни или стандардни језик посебан и неовисан од српскога и других стандардних језика“ (Изјава ХАЗУ 2005). У србистици, али и изван ње, често је указивано на ненаучност која граничи са карикатуралности тих хрватских „разликовних“ критеријума, што тобож потврђују „посебност и неовисност“ хрватског књижевног језика (огољавање тих назовилингвистичких критеријума најексплицитније даје Ћорић 1998; 2003). Ваљда су се и због тога у Хрватској ипак почели јављати гласови „лингвистичког разума“ што не пристају да ниште лингвистику зарад политике, гласови што уважавају лингвистику и њене критеријуме, према којима су

[...] на стандардолшкој разини, хрватски, српски, босански, па и црногорски језик различити варијетети, али истога језика. Дакле, на чисто лингвистичкој разини, односно на генетској разини, на типолошкој разини, ради се о једном језику, и то треба коначно јасно рећи. Ако се нетко с тим не слаже, нека изложи аргументе (Прањковић 2006: 42).

Будући да су за Хрватима у разградњу српскохрватског као преименованог српског кренули и муслимани, а пошто нису могли напабирчити никакве а камоли лингвистички релевантне критеријуме за тзв. „босански језик“, који су жељели издвојити из српскохрватског као српског, неки од муслиманских лингвиста посегли су за најнонсенснијим од икад нуђених критеријума у одбрани „посебности свог језика“. „У нашим балканским приликама – вели инаугуратор те ингениозне теорије – језик да би био језик не мора се битно разликовати од другог јер тај разликовни принцип није мјерило постојања, односно непостојања националних језика“ (Јахић 1999: 252).

Свјесни од почетка да у самој лингвистици не могу, и поред свих домишљања, пронаћи упориште за одвајање хрватског од српског, а заправо за претварање српског у хрватски књижевни језик, хрватски су филолози (а

за њима онда и муслимански) непостојеће лингвистичке критеријуме почели испомагати непостојећим правним критеријумима. Тако се хрватски филолози још 1967. године у познатој Декларацији о називу и положају хрватског књижевног језика позивају на „неотуђиво право свакога народа да свој језик назива властитим именом, без обзира ради ли се о филолошком феномену који у облику засебне језичне варијанте или чак у цијелости припада и неком другом народу (Декларација 1967: 164). Испоставило се, међутим, да правна наука једноставно не познаје такво право, него да то лажно право управо писци Декларације *ad hoc* васпостављају, е да би некако оправдали преименовање српског у хрватски књижевни језик. Доказано је, наиме, да то „право“ што се на њ Хрвати позивају не прописује ниједан правни документ ОУН-а или УНЕСКО-а, као ни документи Савета Европе или ОЕБС-а (Грешел 2003: 164). С обзиром на ту чињеницу, изјава академика ХАЗУ (и свих других који би хтјели лингвистичке замијенити правним критеријумима) да је „питање о положају хрватског језика у првом реду правно питање, а језикословна аргументација предувјет је правној само утолико што треба одговорити је ли хрватски језик посебан језик, различит од српског, од бошњачког или од црногорског“ (Изјава ХАЗУ 2005) – постаје не аргумент подршке него управо аргумент негације не само постојања него и посебности „хрватског, бошњачког, или црногорског“ у односу на српски књижевни језик. Јер, ту посебност негира како непостојање „лингвистичког предувјета“ о коме говоре академици ХАЗУ тако и непостојање „правних критерија“ о којима говоре творци Декларације. Зар је онда чудо што ће један њемачки правник и политиколог изјавити да је издвајање „хрватског“ из српскохрватског језика „идиотизам“, и да је тај „идиотизам“ почео 1967. године Декларацијом о називу и положају хрватског књижевног језика, која је изазвала даљње провокације“ (Ошлес 2004: 14).

Из свега наведеног више је него јасно и најневјернијим Томама да ни по каквим лингвистичким или правним критеријумима не могу као посебни стандардни језици различити од српског постојати нити постоје тзв. „хрватски“, „босански/бошњачки“ или пак „црногорски књижевни језик“. У питању су искључиво варијанте Вуков(ск)ог српског књижевног језика, који је у свом стопедесетогодишњем ходу именом најприје постао *српскохрватски*, а онда – примјеном критеријума „правног насиља“ – „*хрватски*“ и „*босански*“.

Прихватање тих несрпских имена као довољних критеријума за негирање српског карактера тих „језика“ може довести, а и доводи, до невјероватног научног апсурда – да се један те исти лингвистички језик у истој држави може јавити и као већински и као мањински. Најрепрезентативнији примјер томе даје а ко би други него Република Србија, са научном инкомпатибилношћу одредаба о језику у њеном уставу и њеном Закону о правима мањина. У новоусвојеном уставу Србије, у члану 10, наиме стоји да су

„у Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо“ и да се „службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу УСТАВА“. Српски језик је, по УСТАВУ, у Србији, будући једини службени, нормално већински језик.

А који су мањински језици у Србији? О томе је јавност на готово пола године прије усвајања УСТАВА СРБИЈЕ обавијестио министар за мањинска права у влади Србије. Тако је ТАНЈУГ пренио вијест да је „министар СЦГ за људска и мањинска права Расим Љајић потврдио да ће од 1. јуна [2006] албански, бугарски, босански (sic!), мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик (sic!) бити проглашени за регионалне и мањинске језике у Србији, док ће у Црној Гори такав статус добити албански и ромски“, а све у складу с Повељом САВЕТА ЕВРОПЕ О РЕГИОНАЛНИМ И МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА, коју је СЦГ потписала прошлог децембра³. У десет мањинских језика убројани су, како се види, и „босански“ и „хрватски језик“, и то због тога што у Србији постоји хрватска и муслиманска („бошњачка“) национална мањина. Будући да је Државна заједница Србија и Црна Гора, односно Србија као правна наследица њених државних договора и обавеза, потписница Повеље САВЕТА ЕВРОПЕ О РЕГИОНАЛНИМ И МАЊИНСКИМ ЈЕЗИЦИМА, више је него логично да она на својој територији признаје и поштује права својих националних мањина на своје мањинске језике. Међу десет наведених осам су неспорно мањински језици. А да ли су то и „босански“ и „хрватски“? Видјели смо да они нису посебни стандардни језици ни по једном релевантном лингвистичком или правном научном критеријуму. Једино ако такав критеријум не васпоставља наведена Повеља Савета Европе? У тој повељи, међутим, као да се најексплицитније одсликавају лингвистичке и правне истине о непостојању „босанског“ или „хрватског“ као посебних књижевних језика. Јер, у тој повељи, донесеној у Стразбуру 1992. године, дословице се каже: „Регионални језици или језици мањина значе језике [...] који су различити од званичног језика те државе; ово не укључује дијалекте званичног језика државе, нити језике миграната“ (Део 1, Опште одредбе, члан 1, Дефиниција) (Весић 2005: 12). Је ли то читала српска влада кад је доносила дату одлуку? Је ли консултовала лингвисте или је сама закључила да су тзв. босански и хрватски, које је сврстала међу мањинске језике, лингвистички различити од српског као „званичног језика државе“ (како се то у стразбуршкој Повељи каже). Дати је примјер најбољи показатељ колико политика може ништити резултате науке, и то баш у национално врло битним питањима.

Тако се, каквог ли апсурда, у самој Србији српски језик јавља и као већински и као мањински језик. Истина, он се као већински именује српским именом — зове се *српски књижевни језик*, док се као мањински именује не-

³ ДЕСЕТ ЈЕЗИКА ЗА МАЊИНЕ, *Политика*, 33195, 5. 3. 2006, стр. 9.

српским именима — зове се „босански“ и „хрватски књижевни језик“. Та преименовања немају никаквог научног — ни лингвистичког ни правног — упоришта, па, сљедствено томе, и не могу негирати српски карактер несрпски именованих варијаната српског језика, које су само због тог (несрпског) имена проглашене посебним „мањинским“ језицима. Какве размјере добијају последице те апсурдности можда најбоље потврђује још једна, скорашња, ТАНЈУГ-ова вијест, у којој се каже да је

[...] члан Председништва коалиције „Листе за Санцак“ и председник извршног одбора Националног савета бошњачке националне мањине Есад Џуџевић изјавио јуче да ће његови посланици у новом парламенту Србије користити законско право да се служе босанским језиком. На питање да ли ће посланици те коалиције тражити да за њих документа и материјали у Скупштини Србије буду написани босанским језиком, Џуџевић је потврдно одговорио⁴.

Више је него интересно питање на коме је језику дати посланик „Листе за Санцак“ дао наведену изјаву. Има ли, наиме, у тој изјави ишта што показује да она није дата на српскоме језику?! Нормално да нема! Јер, „босански“ и „хрватски“ научно представљају искључиво преименовани српски књижевни језик. Из тога онда нужно происходи да српски књижевни језик (и) у Србији има статус и већинског и мањинског језика⁵, постајући тако по још једној апсурдности примјер (социо)лингвистичке уникатности.

Самим тим што се српски језик у Србији — истина под различитим именима — јавља и као већински и као мањински, нормално је било очекивати да се мањине неће уплитати у политику оног дијела српског језика који је УСТАВОМ СРБИЈЕ именован *српским* и који има статус већинског. Јер хрватска и бошњачка мањина су, проглашењем српског мањинским „хрватским“ и „босанским“, добиле потпуну слободу да у једном и у другом „мањинском“ преименованом српском језику, буквално речено, раде шта им је воља без могућношћу да на то икаквог утицаја има српска језичка политика. Али њима као да то није било довољно. Њима или пак (и) оним Србима који говоре и дјелују у њихово име? Они желе да имају утицај и на већински српски, и на онај српски што се *српским* зове, што је УСТАВОМ СРБИЈЕ проглашен службеним, дакле и већинским, језиком у Србији. Они не би да се сложе с

⁴ ГОВОРИТЕ БОСАНСКИ (ТАНЈУГ), *Курир*, 1. 2. 2007, 4; ЏУЏЕВИЋ О БОСАНСКОМ ЈЕЗИКУ, *Глас јавности*, 3036, 1. 2. 2007, 4.

⁵ Пошто су институционални српски филолози под фирмом српског углавном проводили хрватски филолошки програм (в. о томе опширно у: Ковачевић 1999; 2003; Милосављевић 2003), зар је онда чудо што се још једино у Хрватској српски појављује као већински и мањински језик, с једном разликом — као већинском њему је у Уставу Хрватске дато хрватско име, а као мањинском омогућено му је српско име.

уставним одређењем службеног писма за српски језик као већински. И они то своје неслагање упућују посредством Венецијанске комисије.

Тако нас Слободан Антонић обавјештава да је Венецијанска комисија већ цитирани члан 10 Устава Србије, у коме се прописује службена употреба српског језика и ћириличног писма, критиковала на следећи начин:

Упадљиво је да у поређењу са Уставом из 1990. године постоји умањење заштите права на језик мањина, јер је у члану 8. тог устава изричито било предвиђено да је латинично писмо такође у службеној употреби на начин утврђен законом. Како произлази из члана 14, 18.2, и 75. до 81. УСТАВА, јасна је намера законодавца да се права мањина заштите на уставном нивоу. Стога Венецијанској комисији није јасно из којих разлога се законом заштићена употреба латиничног писма, које већина мањина радије користи, више не спомиње изричито у Уставу. То је још више зачуђујуће јер се према члану 20.2. Устава достигнути ниво људских и мањинских права не може умањивати (Антонић 2007: 18).

Ову примједбу Венецијанске комисије детаљно и вишеаспектно је изанализирао С. Антонић, тако да је тешко тој анализи било шта додати. Због тога ћемо овдје само пренијети њене темељне поставке. Сажимајућу критику упућену писцима српског УСТАВА на то да „Венецијанска комисија зна да националне мањине у Србији више воле да српски пишу или читају латиницом него ћирилицом“, С. Антонић примјећује да је

[...] парадокс у томе што је реч о одредби која регулише службену употребу српског језика. Члан 10. не каже да ће се од сада мађарски језик у службеној употреби у Србији писати ћирилицом или да ће се бугарски језик у службеној употреби у Србији писати латиницом. Не, он само регулише како ће се службено користити српски језик. Најједноставније питање које се поставља јесте – какве везе имају националне мањине са одлуком којим ће се писмом службено користити Срби у држави Србији? И на који начин то уопште задире у било какво њихово раније право? И какво је уопште то ново, најновије и само на примеру Србије проглашено мањинско право „да се радије користи латиничним писмом“ приликом писања или читања српског језика? Можда треба Венецијанску комисију предложити за неку награду, пошто је открила једно, збиља до сада никада незахтевано и никада неупражњавано право – право етничке мањине не само да тражи да држава са њом саобраћа на њеном језику, већ и да захтева да држава са својим грађанима који припадају етничкој већини саобраћа на писму које више одговара етничким мањинама! (Антонић 2007: 18). Да ли се – наставља питањима Антонић – овде неко шали или се стварно мисли озбиљно? Да ли Венецијанска комисија стварно мисли да је то аргумент? Да ли они стварно мисле да Срби треба да пређу на латиницу како не би повредили право етничких мањина да се српски пише латиницом? (Антонић 2007: 19).

На сва та питања Антонић проналази један, али недвосмислено тачан одговор.

Наравно да – одговара Антонић – овде није реч о етничким мањинама. Јер, ако се држава Мађару из Суботице обраћа на мађарском, њега заиста није превише брига како ће се она обраћати Србину из Београда. Али, некеме јесте јако стало. Некога изгледа веома брине што српска држава покушава да заштити од убрзаног изумирања писмо које је део српског националног идентитета. Неко би изгледа јако волео да Срби што пре пређу на латиницу и тако се „konaчно ослободе своје прошлости“. Неко изгледа хоће да промени српски идентитет и од Срба направи „Евро-Србе“. Неко изгледа баш не воли ћирилицу. Па онда чини да и Венецијанска комисија – која, наравно не сме да покаже ту несклоност – почиње да се користи чудним аргументима и да испада неозбиљна у очима озбиљних људи. Али, ко је то? Ко то чини неозбиљном и нестручном Венецијанску комисију? Одговор је једноставан – њени информатори. Њени овдашњи људи од поверења, угледници од којих се увек тражи да неупућеним страним стручњацима дају „политички контекст информација из Србије“. Те „особе од поверења“, ти „угледници“, јесу изгледа стварни субјекти права око којих се брине Венецијанска комисија у својим примедбама на члан 10. УСТАВА. Јер, заиста, не смета ћирилица из тог члана Мађару из Сенте или Суботице. Она смета нашем информатору, нашем угледнику. Он не воли ћирилицу. Он има проблем са њом. Ћирилица је за њега „тако примитивна“, „балканска“, „заостала“. Његово право је повређено. Заправо, оно што је повређено јесте његово скоројевићство. И његова – мржња. Није му довољно што је 90 посто ТВ програма, 90 посто новина и часописа, 90 одсто уличних написа и 105 одсто реклама писано латиницом. Не, он мрзи што уопште мора да гледа и тих 10 одсто ћирилице. Он мрзи да види било шта исписано тим „примитивним“ писмом. Он пати кад год види и једно једино **Ф** или **Ж**, **Ш** или **Д** – та грозна слова која подсећају на фењере, жабе или тарабе словенских сељака и ратника. Јер, та страшна слова само су знак да његов посао није баш сасвим готов. И он се страшно брине да ће овај јадни – а он би рекао „патетични“ – покушај из члана 10 УСТАВА да се сачува бар нешто од писма наших очева и мајки можда и успети. Јер, можда се стварно деси оно најгоре, па Срби до краја ове деценије и не забораве ћирилицу? Можда њега, београдског и новосадског Европљанина до краја његовог драгоценог живота наставе да прогоне те утваре, та грозна слова – искрсавајући ту и тамо, овде и онде, кад им се не нада, подсећајући га на све што не воли, на све што се трудио да уништи, на све што је прогонио са страшћу, али систематски, мудро, рачунајући на пословичну небригу и плиткоћу памети читавог једног народа. И читаве његове елите (Антонић 2007: 19).

Тако против српске ћирилице нису Европљани у Венецијанској комисији, нису ни мањине на које се они позивају, него „подобни“ Срби који користе и мањине и Европљане да би припомогли распарчавању не само српскога језика. Јер ако су такви успјели да убиједу српску Владу да српски у држави Србији призна као мањински језик под несрпским именима, тешко је очекивати да неће успјети убиједити необавијештене и незаинтересоване Европљане како је Србима боље без ћирилице. Јер, ћирилица јесте „сто-жерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета“ (Слово 1998), одбрана ћирилице истовремено је и одбрана српскога језика.

То критичари и српског језика и српске ћирилице одлично знају. (Уп. критику сличног „проевропског“ а заправо антисрпског размишљања о употреби ћирилице у Републици Српској у: Ковачевић 2005: 129–133). Велика је српска несрећа што су ти критичари из српских редова, и што су политички врло утицајни. Јер, сва страдања српскога језика и српскога писма, историја нас учи, по правилу нису била без пристанка и српских филолошких и правних „експерата“.

Све наведено недвосмислено показује да никада нигдје ниједан језик – сем српског – у своме народу није сматран мањинским, као ни да никада ниједно писмо – сем српске ћирилице – није ниподаштавано од властитог народа, или боље речено од оних који тај народ (желе да) представљају. Због тога однос српскога језика и његовог писма према мањинским језицима и њиховим писмима, прагматички, на жалост, није упоредљив ни са једним другим језиком и његовим писмом. Највише, ако не и искључиво, због (не)бриге и (не)дјеловања Срба самих.

Литература

- Антонић 2007: Слободан Антонић, Венецијанска комисија и ћирилица, *НИИ*, 2966, 1. 11. 2007, 18–19.
- Бабић 2004: Stjepan Babić, *Hrvanja hrvatskoga*, Zagreb: Školska knjiga.
- Брозовић 2001: Dalibor Brozović, Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području, u: *Jezik i demokratizacija*, urednik Svejn Menesland, Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 25–32.
- Весић 2005: Б(ранка) Весић, Умањивање језика, *Политика*, 7. 3. 2005, 12.
- Грешел 2003: Bernard Gröschel, Postjugoslavische Amtssprachenregelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen, *Српски језик*, VIII/1–2 (Београд), 135–196.
- Губерина&Крстић 1940: Petar Guberina, Kruno Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Декларација 1967: DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA, u: Slavko Vukomanović, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd: Jugoslovenska revija, 1987, 164–165.
- Изјава ХАЗУ 2005: HAZU, *Izjava o položaju hrvatskog jezika*, 23. 2. 2005. www.hina.hr/nws-bin/gnews.cgi?TOP=kultura&NID=kultura/H2239330.4yk.
- Јахић 1999: Dževad Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo: Ljiljan.

- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, *У одбрану српскога језика – и даље*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: БИГЗ, СКЗ.
- Милосављевић 2003: Петар Милосављевић, *Увод у србистику*, Требник, Београд, 2003.
- Ошлес 2006: Волф Ошлес, Подела српскохрватског језика је потпуни идиотизам, *Глас јавности*, 3019, 15. 1. 2007, стр. 14.
- Правопис 1960: Закључци Новосадског договора, у: *Правопис српскохрватској књижевној језика са његовим речником*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 7–8.
- Прањковић 2006: Ivo Pranjković, Hrvatski i srpski su jedan jezik, *Slobodna Dalmacija*, Split, 7. 2. 2006, 42–43.
- Ћорић 1998: Божо Ћорић, Анатомија наопаке хрватске језичке политике, *Српски језик* III/1–2 (Београд) 551–559.
- Ћорић 2003: Божо Ћорић, Лингвоалхемичари, *Српски језик* VIII/1–2 (Београд) 209–220.

Ковачевић 2007с: Ковачевић, Милош. СРПСКИ ЈЕЗИК КАО ВЕЋИНСКИ И МАЊИНСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ. – In: Милосављевић, Петар; Суботић, Момчило (приређивачи). *Српско њишање и србистика*. – Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос. – С. 263–269.

Радмило Маројевић
[рођ. 1949]

Српски језик међу словенским језицима
[2007]

Сажетак: У раду се разматра мјесто српског дијалекта у систему прасловенског језика и дају се карактеристике фонолошког система (вокали и консонанти) и граматичког система савременог српског језика у погледу граматичких категорија (броја, рода, падежа и бића), врста ријечи (чување посесива, губљење супина, формирање предикатива те превођење бројева у именице нулте деклинације) и типова промјене (деклинација придјева одређеног и неодређеног вида, систем глаголских времена, партиципски систем, систем енклитика). У раду се такође даје преглед типова књижевних језика код Срба – од старославенског преко српскославенског и славеносрпског до савременог српског књижевног језика.

Кључне ријечи: Српски дијалект прасловенског језика, савремени српски језик, конвергенција, дивергенција, вокалски систем, консонантски систем, граматичке категорије, врсте ријечи, типови промјене, старославенски језик, српскославенски језик, славеносрпски језик, српски народни језик.

1. Централно питање науке о српском језику, лингвистичке србистике, јесте питање мјеста српског дијалекта у систему прасловенског језика и питање мјеста српског језика у словенској језичкој породици данас. То је уједно и питање дефиниције српског језика и питање одређења предмета наведене науке. Стварна историја сваке науке отпочиње одређивањем њеног предмета.

Српски језик није имао много среће с њему посвећеном науком. У нај-ауторитативнијим изворима нашега времена овај језик се и погрешно назива и нетачно дефинише¹. Назив *српски језик* контаминира се с називом

¹ А. Belić. SRPSKOHRVATSKI JEZIK. – S. Stanojević. NARODNA ENCIKLOPEDIJA SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA. Zagreb, 1929. knj. IV, 413–429; D. Brozović. MJESTO HRVATSKO-SRPSKOGA JEZIKA U SLAVENSKOJ JEZIČKOJ PORODICI. – *Radovi ANUBiH*, knj. XXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 12. Sarajevo, 1969; D. Brozović, R. Ivić. JEZIK, SRPSKOHRVATSKI/HRVATSKOSRPSKI, HRVATSKI ILI SRPSKI. Zagreb, 1988, 1–119. (Izvadak iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*); В. П. Гудков. СЕРБОХОРВАТСКИЙ ЯЗЫК. – *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1990, 443–444.

другог јужнословенског језика (*хрвајски*) или се чак њиме замјењује. На сјеверозападу у њега се укључују језички системи који му никада нису припадали (тзв. кајкавско и чакавско нарјече), а на југоистоку се из њега изумимају језичке области које с њим чине генетско јединство. При том се његова суштина не исказује с компаративноисторијског и типолошког становишта, него се његови појавни облици описују с аспекта (синхроне) дијалектологије и лингвистичке географије.

1.1. Једна од заблуда идеологизоване науке о српском језику састоји се у томе што се овај језик сврстава у западнојужнословенску подгрупу јужнословенских језика, па се иде чак дотле да се ти језици генетски свODE на један језик. Тако је Павле Ивић тврдио „да су разлике међу западнојужнословенским говорима биле врло мале, сасвим недовољне за разликовање двају језика на западнојужнословенском подручју“². Савремена лингвистичка наука у том погледу је недвосмислена: српски језик (тзв. штокавски), хрватски језик (тзв. чакавски) и словињски језик (тзв. кајкавски) са словеначким – генетски се не могу свести на један словенски прајезик нити на један прасловенски дијалекат³. Највише што се може рећи, а

² П. Ивић. [Критика на:] И. Поповић. ИСТОРИЈА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. Нови Сад, 1955. – *Јужнословенски филолог*, Београд, 1955–1956, књ. XXI, св. 1–4, 315, нап. 1.

³ „Хрватски народни језик (чакавско нарече) и српски народни језик (штокавско нарече) не само да данас нису један језик него то никад нису ни били. Тачније: они су били један језик једино у саставу прасловенског језика, заједно са свим осталим словенским дијалектима. То значи да се чакавско и штокавско нарече, тј. хрватски и српски језик, генетски не свODE на један језик, па чак ни на један прасловенски дијалекат. Од самог почетка свога формирања то су била два прасловенска дијалекта, која су се развила у два засебна јужнословенска језика“ (Р. Маројевић. Ћирилица на раскршћу векова: ОГЛЕДИ О СРПСКОЈ ЕТНИЧКОЈ И КУЛТУРНОЈ САМОСВЕСТИ. Београд – Горњи Милановац, 1991, 130). Уп. и: Р. Маројевић. АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. (ПОВОДОМ РЕФЕРАТА ПАВЛА ИВИЋА). – *Слово*, Никшић, 1994, XXVI, бр. 5–6 [*Актуелна правописна и језичка питања*], 95–100.

Најауторитативнији лингвиста епохе у области словенске етногенезе и етимологије, О. Н. Трубаčov (1930–2002) сматра да није могуће генетски извести „данас постојеће српскохрватске дијалекте директно из прасрпскохрватског језичког јединства“ и да су то самостални древни дијалекти. На научној конференцији о индоевропском проблему (Институт археологије АН СССР-а, 18–19. децембар 1986) Трубаčovљево гледиште о важности и виталности конвергенције у историји и развоју језика подржао је О. С. Широков позвавши се при том на примјер јужнословенске групе језика, који сигурно нису представљали полазно јединство, него су само секундарно, у току консолидације, развили низ „општејужнословенских“ специфичности (подвлачења су Трубаčovљева; исп.: О. Н. Трубачев. ЭТНОГЕНЕЗ СЛАВЯН И ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ ПРОБЛЕМА. – *Этимология*: 1988–1990. Москва, 1992, 14).

што би било и најтачније, јесте факат да се српски језик са својим западним словенским сусједима (првенствено с хрватским) налазио и налази у некој врсти језичкога савеза и у односима типолошког приближавања или конвергенције.

1.2. Прије доласка Протобугара на Балкан српски језик је чинио цјелину са словенским говорима данашње Македоније и данашње Бугарске, тако да можемо говорити о једном (српско-словенском) прасловенском дијалекту: савремени српски и бугарски језик, с прелазним македонским говорима, генетски се могу свести на један словенски прајезик (тачније: прадијалекат). Један дио тих говора у контакту с несловенским језиком Протобугара, уз развој балканистичког иновационог жаришта, послужио је као основа за глотогенезу бугарског језика и етногенезу бугарског као новог словенског народа. Српско-словенски говори Македоније такође преживљавају крупне типолошке промјене, с извјесним обрисима нове глотогенезе који би говорили о могућности формирања новог, македонског језика (данас су ти говори више прелазни од старог српског према новом бугарском језику него што представљају већ формиран нови јужнословенски језик). Могло би се рећи, и то би било најтачније, да се на српском историјском југоистоку одвија процес типолошког удаљавања или дивергенције.

1.3. Вокалски систем централних говора српског језика и Вукове (ијекавске) верзије књижевног језика карактерише шест фонема: «у», «о», «а», «е», «и», «џе». И управо ова посљедња вокалска фонема, по којој се разликују ијекавски и јекавски говори у поређењу с периферним говорима — екавским и икавским, представља оно обиљежје по којем је српски језик самогласнички препознатљив. При томе у свом основном виду фонема «џе» је дифтоншког карактера, а у својој јакој позицији, с примарном дужином, на ијекавском истоку она је још и двосложна: *цвијеџ, ријека*. На јекавском западу фонема «џе» у свакој, па и у јакој позицији има једносложни карактер: *цв^ејеџ, р^ејека*.

Српски акценат нема устаљено мјесто у структури ријечи, као на примјер у чешком и пољском, нити је ударног, експираторног карактера, као на примјер у руском. Српски акценат је мелодијски или музички, као у прасловенском, и у том погледу му је сродна западна група јужнословенских језика. Новоштокавски прозодијски систем, с два главна узлазна и два главна силазна акцента и разликовањем послџеакценатске дужине и краткоће вокала, и с исто толико побочних акцената⁴, унікалан је и у словенском и у

⁴ Побочни акценти у српском језику први пут су образложени у нашем критичком издању Горскогвиленца (Подгорица, 2005), а исте године у октобру и на националном Конгресу слависта у Врњачкој Бањи. Побочни акценти у српском и руском језику били су предмет реферата писца овог чланка за међународни Конгрес слависта (Охрид, 2008), који је претходно објављен (Учење о побочним акцентима и Ва-

индоевропском свијету. Том својом доминантном прозодијском структуром, која карактерише и књижевни језик у цјелини, српски језик показује способност регенерације у новом виду особености прасловенског језика.

Српски језик има, као и прасловенски и савремени чешки језик на примјер, слоготворно **р**, али је његов фонолошки статус у српском ослабљен: у саставу исте морфеме оно је позициона варијанта неслоготворног **р**. Постоји фонетска позиција у којој се слоготворно и неслоготворно **р** диференцирају – *уџро* (према *уџрла*) : *уџросџиџи*, али и у тој позицији долази до губљења његове слоговности: *у|пр|о* → *у|про*. Фонолошки статус слоготворног **р** ојачан је губљењем консонанта **х** – *за(х)ркаџи* : (ген. личног имена) *Зарка*.

1.4. Ко н с о н а н т с к и систем српског језика препознатљив је по фонемама **ћ** и **ђ**, српским рефлексима јотовања сугласника **т** и **д**. У српском дијалекту прасловенског језика гласовне групе ***tj**, ***dj** дале су **тш'**, **ђ'** – које су се потом преобразиле у африкате **ћ**, **ђ**. Српску фонетику имају изворно и македонски говори: данашња наука оспорава Селишчевљево тврдњу да је македонско **ќ**, **ѓ** плод накнадног српског утицаја⁵. На периферији некадашњег српског ареала – у данашњој Албанији, Мађарској и Бугарској – гласовне групе **тш'**, **ђ'** метатезом су се преобразиле у **шт**, **жд** (те рефлексе имамо у бугарском књижевном језику и у позном старославенском)⁶. По рефлекс-

КЕРНАГЕЛОГ ЗАКОН О РАСПОРЕДУ ЕНКЛИТИКА / Радмило Маројевић. – *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад, 2008, [св.] 73, 267–281.

⁵ Г. А. Хабургаев. ПЕРВЫЕ СТОЛЕТИЯ СЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ: ИСТОКИ ДРЕВНЕРУССКОЙ КНИЖНОСТИ. Москва, 1994, 38.

⁶ Гласовне групе **шт**, **жд** другачије се тумаче у досадашњој лингвистичкој литератури. У њој се полази од јотовања гласовних група ***tj**, ***dj** већ у прасловенском језику, при чему су оне дале **т'**, **ђ'** (А. Белић. Нав. дјело; Р. Бошковић. ОСНОВИ УПОРЕДНЕ ГРАМАТИКЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА: И. ФОНЕТИКА. Београд, 1968, 97–99). Хабургаев полази од промјена ***tj > т'т'**, ***dj > ђ'ђ'** и развоја пуштаве компоненте на мјесту првог сугласника (Г. А. Хабургаев. СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК. Москва, 1974, 152–153). Своје тумачење – које је у првој публикацији овог чланка први пут писмено изнесено (чланак је објављен под насловом СРПСКИ ЈЕЗИК У ПОРОДИЦИ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА. – *Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик*, Београд, 1996, I, бр. 1–2, 334–342, потом је прештампан у књ.: *Српски језик данас*, Београд, 2000 (друго издање: Београд – Бања Лука, 2008), 38–45, и (екавски) у књ.: *Старославенске студије*, Београд, 2000, 105–112; овдје је чланак знатно проширен према претходној публикацији: СРПСКИ ЈЕЗИК МЕЂУ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА / Радмило Маројевић. – *Српско њишање и србистица*. Реферати и саопштења: Зборник радова 1. Приредили Петар Милосављевић [и] Момчило Суботић. Бачка Паланка – Ваљево, 2007, 245–254. (*Србистика/Србица*. Ванредни број) – образлажемо у расправи СРПСКО **ћ**, **ђ** ПРЕМА СТАРОСЛАВЕНСКОМ **шт**, **жд**: УЗ ПИТАЊЕ О РЕФЛЕКСИМА ПРАСЛОВЕНСКИХ ГЛАСОВНИХ ГРУПА ***tj**, ***dj** (у припреми). У међувремену смо питање опширније размотрили у раду СРПСКИ ЈЕЗИК И СЛАВИСТИКА, који је објављен, латиницом, најприје у часопису *Србистика/Србица*, 1998, II, бр. 2–3, 5–

сима гласовних група **tj*, **dj* сугласнички се диференцирају не само источнословенски и западословенски него се и од српског оштро одвајају хрватски (чакавски), у којем је **tj > t'*, **dj > j* (*кућ'а*, *меја* према српском *кућа*, *међа*), и словињски (кајкавски), у којем је углавном **tj > č*, **dj > j* (*ноч*, *меја* према српском *ноћ*, *међа*)⁷.

Српски се у породици словенских језика издваја и способношћу регенерације јотовања као прасловенске језичке промјене. Поред општег или (пра)словенског јотовања — које се у случају сугласника *t*, *d* одвијало самостално у засебним словенским дијалектима, постоји ново или српско јотовање (*браћа*, *ипредграђе*) и најновије или јекавско јотовање (*ћераћи*, *ћег* итд.). Прво је настало послје губљења полугласника испред јоте, која се тако нашла у непосредном сусједству са сугласником, а друго — кад је кратко јат (Ѣ) дало алофон [je]. Западни српски сусједи, хрватски и словињски са словеначким, не знају за ново јотовање.

Преласком *л > о* на крају слога формирана је специфична српска консонантско-вокалска алтернација. Закон о преласку *л* у *о* фонетски више није жив, те глас [o] у облику *био* више није позициона варијанта (алофон) фонеме «л». Могућност употребе у истој позицији гласова *л* и *о* (*крилице* — *криоце*) свједочи да је фонетска промјена фонологизована — данас је *о < л* алофон фонеме «о».

2. Што се тиче подјеле ријечи на врсте, српски језик чува један архаизам, посесиве као хибридну придјевско-именичку категорију. Од именичко-глаголских врста ријечи он, међутим, чува само инфинитив, док се супин изгубио пренијевши своје значење најприје на инфинитив, а потом и на конструкцију *га* + презент. Српски језик је формирао предикативе као своју специфичну врсту ријечи, другу и друкчију од истоимене категорије која се образовала током историјског развоја руског језика. Најзад, тенденција формирања бројева као специфичне лексичко-граматичке врсте ријечи у српском није граматички остварена.

40, а потом, ћирилицом, екавски у књизи Старославенске студије, Београд, 2000, 113–142 (о рефлексима **tj*, **dj* види на с. 117–122), ијекавски у књизи Српски језик данас, Београд, 2000 (друго издање: Београд – Бања Лука, 2008), 5–37 (о рефлексима **tj*, **dj* види на с. 10–14).

⁷ У ријечи *ноћ* имали смо гласовну групу **kt*, чији је рефлекс испред вокала *и* и полугласника предњег реда био исти као и рефлекс гласовне групе **tj* (види: Р. Бошковић. Нав. дјело, 99–100). У међувремену је научно ријешено питање судбине гласовне групе **kt* у наведеној позицији (у нашем раду објављеном у часопису Српски језик 2000. године, као и у реферату који је поднесен на научном скупу посвећеном Собољевском, Москва, јун 2007. године, који је у међувремену објављен: Судба праславјанских звукових група *k̑ti*, *gti*, *hti* / Радмило Мароевич. — *Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик*, Београд, 2009, књ. XIV, св. 1–2, с. 31–48).

2.1. У српском језику су продуктивни посесиви (тзв. присвојни придјеви) као хибридна врста ријечи са обиљежјем придјевâ и именица. Чува се њихова двострука граматичка природа – конгруентни атрибут који може бити субјекат зависне реченице (то је *Петрова* кућа, *који* је прошле године погинуо). И у српском језику се шири употреба посесивног генитива (не без утицаја страних језика) на рачун посесивâ, као што слаби везаност ових посљедњих с парадигмом именица од којих су изведени.

Српски језик релативно добро чува посесивни датив као синтаксичко средство изражавања припадности. Српски језик карактеришу посесивне реченице с глаголом *имати* (као и прасловенски те већину словенских језика данас), за разлику од руског језика, у којем се исто значење исказује помоћу егзистенцијалног глагола *быть*.

2.2. Српски језик карактерише граматична синонимија инфинитива и конструкције *га* + презент, два футаура те кондиционал (потенцијал) с очуваном категоријом лица и броја. Супин као хибридну глаголско-именичку врсту ријечи српски језик је изгубио (за разлику од словеначког језика с тзв. кајкавским дијалектом као његовим органским идиомом). Иако се супин губио у корист инфинитива, његово значење је постепено преузима ла конструкција *га* + презент.

2.3. Српски језик је развио једну нову врсту ријечи – предикативе. Они се појављују у специфичним фразеологизираним конструкцијама типа *блао* (вама), *шешко* (теби), *шако* (ти живота), и по правилу имају побочни акценат⁸.

2.4. У српском језику бројеви су изгубили (од *йеи* па надаље) или губе (*два*, *три*, *четири*) деклинацију, претварајући се у неку врсту именица нулте деклинације. Сви падешки односи се при том исказују адвербијализованим облицима акузатива, чему се приклањају и именице у функцији броја (*хиљаду*, *милион*, *милијарду*, *недјељу*, *мјесец*, *јодину* и сл.). Изван тога српски језик се одупире непромјењивости именица, па се позајмљенице

⁸ Предикативи као новоформирана врста ријечи у савременом српском језику први пут су образложени на научном скупу у Подгорици у мају 2007. године, зборник са којег је у међувремену објављен (АЗБУКА, ПРАВОПИС И ФОНОЛОГИЈА, ПРОЗОДИЈА, ГРАМАТИКА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА У ДОМОВИНИ ВУКОВИХ ПРЕДАКА / Радмило Маројевић. – Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација. Радови са међународног научног скупа: Подгорица, 24. и 25. мај 2007. Подгорица, 2008, 301–310), и у посебној студији (ПРЕДИКАТИВИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У СИСТЕМУ ВРСТА РИЈЕЧИ / Радмило Маројевић. – Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2007, бр. 10, 13–45). Види такође расправу: ГРАММАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ПОБОЧНЫХ УДАРЕНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ / Радмило Мароевич. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки, Москва, 2008, № 3, 109–118.

мушког рода фонетски, творбено и морфолошки адаптирају (*радио, радија; шакси, шаксија*).

Некритичком употребом страних облика књижевни језик нарушава ову типолошку препознатљивост српског језика, па се тако у штампи и у књижевним преводима појављују женски антропоними без морфолошке адаптације типа *Елизабет*. Живи језик се непромјенљивости опире, највише у облику посесива (*Елизабетин*) и датива (*Елизавети*). Ортографска и ортопска норма треба да да предност адаптираним облицима типа *Елизабетиа, Мариаретиа, Данијела*, уз образложење да се позајмљује основа *Елизабет*, *Мариарет*, *Данијел*, док су наставци (**-а, -е, -и, -у, -о, -м**) из језика примаоца. Под утицајем енглеског језика српски језик је примио мушке и женске хипокористике типа *Мики, Зоки*. И док се мушки уклапају у деклинациони систем творбеном адаптацијом (основа се проширује у зависним падежима сугласником **ј**: *Мики, Микија; Зоки, Зокија*), женски су засад именице с крњом деклинацијом – оне имају само номинатив и вокатив. Језичка пракса се недовољно користи могућношћу адаптације женских имена и заједничких именица женског рода (помоћу сугласника **ј-, к-, ц-** и одговарајућих падешких наставака, чиме се страно име уклапа у домаће суфиксалне типове; адаптација *мис* → *мисица* још је у домену жаргона).

3. Што се тиче именичких граматичких категорија, српски језик је прилично архаичан: систем граматичког броја је дијелом упростио (изгубивши дуал), дијелом проширио (формиравши паукал); он чува категорију рода; падежни систем је само дјелимично упростио развивши синкретички падеж датив-локатив; развио је категорију бића, али је она ограничена само на акузатив и само на мушки род једнине прве деклинације.

3.1. У погледу категорије броја српски језик карактеришу следеће три црте. Као и други словенски језици, српски је изгубио двојину (у том погледу најархаичнији је словеначки од савремених језика), али се у ономастичкој номинацији она дуго држала, о чему свједоче ојконими (имена насељених мјеста) *Куџа, Рубежа, Свеџа Врача*, микротопоними *Пога, Пуџа, Дријена, Сџугеница*, ороним *Кома* и др.⁹ У српском двојину семантички нису надомјестиле конструкције типа (руско) *мы с тобой*. Поред сингулара и плурала, српски језик има ограничену множину или паукал, који је као граматички број синтаксички несамосталан – долази искључиво уз лексеме *два (двје), ђири, четџири, оба (обје), неколика (неколике)*.

3.2. У погледу категорије рода српски језик је веома архаичан. Он чува категорију рода у множини те у оквиру плуралиа тантум, нема грама-

⁹ Р. Маројевић: а) Постапак топонима Куџа. (Уз питање о траговима дуала у словенској топонимији). – *Ономастолошки прилози*, Београд, 1981, књ. II, 153–154; б) Постапак топонима Рудежа и Рубежа. (Још два прилога питању о траговима дуала у словенској топонимији). – *Ономастолошки прилози*, Београд, 1982, књ. III, 151–154.

тички оформљену категорију именица заједничког рода, чува природни средњи род – све за разлику од савременог руског језика¹⁰.

3.3. За разлику од својих источних сусједа (бугарског и македонског), српски језик добро чува категорију падежа. За разлику од словеначког, руског и неких других словенских језика, српски релативно добро чува вокатив. У поређењу с прасловенским језиком, српски падешки систем је дјелимично упрошћен – облички су се изједначили датив и локатив, па је нови локатив (датив-локатив) поново постао падеж који долази и без предлога. Синкретизам датива и локатива није потпуно завршен – у неким случајевима се чува акценатска разлика: *поклони́тии ња́гу* према *живје́тии у ња́гу* (при том је предлог *њо* напустио датив и придружио се предлозима уз локатив: *иети́тии њо ња́гу*).

Српски језик карактеришу и нека формална обиљежја: генитив плурала на *-ā* (*сѣлā, жѣнā*), наставак *-ом* у инструменталу друге деклинације (*жѣнѡм*) те облички суфикс за множину неких именица мушког рода (*ѡрѡдѡви, ѡрѡдѡвā*...).

3.4. И српски језик је развио категорију бића (живо – неживо), али је она, за разлику од чешког на примјер, ограничена само на акузатив, а за разлику од руског – сведена је на једину прве деклинације мушког рода: (видим) *ученика*, али (видим) *дијетѡ, жену, судију, људе* и сл., па се може посматрати као поткатеорија падежа (акузатива једине).

4. Што се тиче типова промјене, српски језик је такође архаичан: он чува двоструку деклинацију придјева, по одређеном и неодређеном виду (и категорију придјевског вида), чува разуђену категорију времена, чува партиципе као хибридную категорију (али му је партиципски систем знатно редукован), сачувао је и проширио систем енклитика.

4.1. Српски језик још чува прасловенску категорију придјевског вида – разликовање облика типа *добар* (човјек) и *добри* (човјек) у атрибутивној функцији. Разликовање одређеног и неодређеног вида и у српском је знатно сужено (у већини осталих словенских језика оно је сасвим изгубљено).

4.2. Српски језик релативно добро чува разуђен систем прошлих времена: перфекат, крњи перфекат, плусквамперфекат и аорист, док је употреба имперфекта и у народним говорима и у књижевном језику редукована. У овом погледу српски језик се типолошки слаже са својим источ-

¹⁰ О типолошком удаљавању руског и српског језика у поређењу с прасловенским види: Р. Маројевић. Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе). – *Јужнословенски филолоџ*, Београд, 1986, књ. XLII, 21–41, прештампано у књ.: *Српски језик данас*, Београд, 2000 (друго издање: Београд – Бања Лука, 2008), 46–66; Типолошко диференцирање руског и српског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе).

ним сусједима (бугарским и македонским) те са старим словенским књижевним језицима (старославенским и староруским).

4.3. Партиципски систем је, међутим, у српском језику знатно редукован: у живој је употреби трпни глаголски придјев перфекта (али са скоро ишчезлим субјекатским инструменталом), нешто је рјеђи – у партиципској употреби – радни глаголски придјев на -л, док су остали радни придјеви на периферији граматичког система – остварује се адјективизација облика и терминологизација синтагми, на примјер: *џуџујуће* позориште, *новодошавши* амбасадор. У посљедње вријеме запажа се ширење творбе и употребе наведених облика партиципског поријекла.

4.4. Систем енклитика (замјеничких и глаголских) српски језик је дијелом сачувао а дијелом накнадно развио и усавршио, тако да он може служити као модел прасловенске (и праиндоевропске) ситуације при реконструкцији распореда енклитика у односу на акцентовану ријеч, у складу с Вакернагеловим законом.

Српски језик, заправо, има три могућности изражавања значења у замјеничком систему –

а) у позицији објекта: *↓Рекао ми је↓* (са енклитиком и једном, простом фонетском ријечју). *↓Мени је рекао↓* (с побочним акцентом на замјеничком облику и једном, сложеном фонетском ријечју). *↓Мени је↓рекао↓* (с главним акцентом на замјеничком облику и двије просте фонетске ријечи);

б) у позицији субјекта: *↓Рекао сам↓* (с елипсом замјенице и једном, простом фонетском ријечју). *↓Ја сам рекао↓* (с побочним акцентом на замјеничком облику и једном, сложеном фонетском ријечју). *↓Ја сам↓рекао↓* (с главним акцентом на замјеничком облику и двије просте фонетске ријечи).

5. Остављајући по страни неке мање битне типолошке посебности српског језика, треба истаћи и његове одлике везане за етничке особине народа који њиме говори, као и за типове књижевног језика који су се на њега наслањали.

Српски је једини словенски језик а Срби једини словенски народ који имају и проминалне називе (*наш језик*, *говориши наши*, *наш народ*, *ми*). С тим у вези је и нестабилност његовог имена, кроз историју и данас. Раније се он називао *илирски*, *словински* итд., данас се зове још „*хрватски*“, „*бошњачки/босански*“, „*црнојорски*“ итд.

Срби су у својој културној историји имали четири типа књижевног језика који су се мање или више наслањали на живи српски (народни) језик.

5.1. Прво је старославенски књижевни језик, чија је најранија фаза имала несумњиво српске фонетске и граматичке одлике. У основи старославенског језика је онај словенски дијалекат који је имао консонантске фонеме *ѣ* и *ѣ*.

У глагољници се посебним словом, ђервом, обиљежава грчко **г** испред вокала предњег реда у ономастичким и културним позајмицама из грчког (а то се може тумачити само тако што су носиоци тога језика имали **ђ** у свом гласовном систему).

У ћирилици су се употребљавале три лигатуре: ако су двије од њих компоноване тако да лијево слово заузима доњи, а десно горњи дио лигатуре (**Ѡ** = **ѡт**, **Ѣ** = **ѡѣ**), онда се с доста сигурности може сматрати да је и лигатура **Ѡ** компонована на исти начин: **Ѡ**. Видјели смо да је **Ѡ** српски рефлекс гласовне групе ***tj** и да је сливањем двију компоненти настала африката **ђ**. Када је жариште словенске писмености било пренесено у Бугарску, лигатура **Ѡ** је добила ново читање – „**шт**“, у складу с гласовном вриједношћу која је локално добијена као резултат јотовања **т** (од примарног **Ѡ** метатезом је, као што смо видјели, добијено **шт**).

5.2. Други тип књижевног језика код Срба је српскославенски језик, српска редакција старославенског језика, настала као плод употребе црквенославенског језика у српској говорној средини. Та редакција је одражавала фонетске (и друге) промјене у живом језику: губљење назала (**ж** > **у**, – **ѡ** > **е**), изједначавање полугласника **ѡ** и **ѡ** у један глас и накнадну вокализацију полугласника у јаком положају по српском моделу (**ѡ** > **а**), губљење фонетске посебности вокала **ѡ** у корист **и**. Од свих тих промјена једина књишка (вјештачка) тицала се вокализације полугласника у слабој позицији (**сѡборѡ** → **сабор**), по чему се српскославенски разликује од живог српског, у којем је полугласник у слабој позицији нестао, што је условило друге фонетске промјене (**сѡбор** → **збор**). Из бугарске редакције старославенског српски је преузео неке лексеме са сугласничким групама **шт**, **жд** (оне у којима би српски рефлекси били **ђ**, **ђ**).

У литератури се увријежило схватање да је српскославенски имао екавску гласовну вриједност. То се не може генерално тврдити – из најмање три разлога. 1° Екавски рефлекс старог јата (**ѡ**) обухватао је само дио српских говора. 2° И они говори у којима је јат имао тенденцију фонетског приближавања (потом и изједначавања) с **е** претходно су имали рефлекс **е**, о чему свједоче тзв. јатовски говори у сјеверозападној Шумадији те посебна гласовна вриједност рефлекса јата у „конзервираним“ говорима (говор галипољских Срба у турској те крашовански говор у румунској језичкој околини). 3° Мијешање графема **ѡ** и **ѡ** могло је да значи слабљење, а не потпуно губљење дате опозиције. Мијешање наведених графема није специјалност само српске редакције: у неким позицијама такво мијешање је било шире распрострањено.

5.3. Трећи тип књижевног језика код Срба био је славеносрпски, српска редакција рускославенског језика. Он се разликовао од изворног рускославенског – руске редакције црквенославенског језика – по неколи-

ким специфичностима. Графема **Ѣ** је имала фонетску вриједност „је“ или „е“ с претходном мекоћом сугласника **л** и **н** – не само у позицијама етимолошког јата него и у примјерима гдје су **љ** и **њ** резултат прасловенског јотовања (**нѣгов** и сл). Слоготворно **р** обиљежавало се с два слова – **ѣр**, док су графијски сљедови **ѣй** и **й** имали вриједност дугог вокала **ѣ**.

5.4. Четврти тип књижевног језика код Срба јесте Вуков и вуковски српски народни језик најприје ијекавског (а потом још и екавског) изговора. Нема никакве сумње да је Вук одабрао оно што је у српском централно и типолошки препознатљиво, оно што чини богатство нашег језика (да и ми употрејобимо проминални облик умјесто етничког назива), а у те особине, видјели смо, спада и ијекавица.

Радмило Мароевич

Сербский язык среди славянских языков

Резюме

В настоящей работе рассматривается место сербского диалекта в системе праславянского языка; даются характеристики фонологической и грамматической системы сербского литературного языка, а также очерк типов литературных языков у Сербов – начиная со старославянского и кончая современным сербским литературным языком.

Маројевић 2007а: Маројевић, Радмило. СРПСКИ ЈЕЗИК МЕЂУ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. – In: *Српско ишћање и србистика*. – Бачка Паланка – Ваљево. – С. 245–254.

Радмило Маројевић
[рођ. 1949]

Српски језик, србистика и славистика [2007]

Апстракт: У раду се разматра питање обнове србистике као научне дисциплине у крилу славистике као науке, а посебно — значај упоредне граматике словенских језика за њено заснивање. Као што се научна србистика изнедрила из словенске филологије, највише дјелатношћу Вука Стефановића Караџића, тако се она у последњих двадесетак година дијелом обнавља а дијелом и заснива на славистичким темељима. Зато је за њено поновно конституисање једно од најзначајнијих питања питање мјеста српског дијалекта у систему прасловенског језика и питање мјеста српског језика у словенској језичкој породици данас, а то је уједно и темељно питање дефиниције српског језика и питање одређења предмета разматране науке.

Кључне ријечи: српски дијалект прасловенског језика, савремени српски језик, конвергенција, дивергенција, васпостављање србистике.

0.1. Ми смо се данас [23. новембра 2007. године] окупили да обиљежимо јубилеј доајена србистике у области науке о књижевности, професора Петра Милосављевића, и десетогодишњицу дјеловања Покрета за обнову србистике, који је он основао и усмјеравао. При том треба имати у виду да се обнављање србистике не подудара хронолошки с протеклим десетљећем ни у организационом, ни у књижевнонаучном погледу.

Јесте да је 1997. основан Покрет за обнову србистике, 1998. покренут часопис СРБИСТИКА/SERVICA и објављено СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, а 1998/1999. обновљена Катедра за србистику на Филолошком факултету у Београду (што је спровео писац ових редова као декан, на иницијативу професора Милосављевића, а уз подршку национално оријентисане Владе Србије), али се први лингвистички часопис у коме се српски језик назива својим именом појавио годину дана раније; то су СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ. СЕРИЈА I. СРПСКИ ЈЕЗИК, Београд, 1996, I, бр. 1–2.

Јесте да су се прије десет година појавиле књиге Петра Милосављевића СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК: ХРЕСТОМАТИЈА и Милоша Ковачевића У ОДБРАНУ ЈЕЗИКА СРПСКОГ (друго, проширено издање У ОДБРАНУ ЈЕЗИКА СРПСКОГ – и даље објављено је 1999), али је, за књижевну србистику програмско Милосављевићево дјело, СИСТЕМ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, изишло 1995. године (друго издање објављено је 2000).

0.2. Као што се научна србистика изњедрила из словенске филологије, највише дјелатношћу Вука Стефановића Карацића, тако се она у последњих двадесетак година дијелом обнавља а дијелом и заснива на славистичким темељима, прије свега на фундаменту упоредне граматике словенских језика. У том смислу посебан значај има програмски текст [види т. 1] писца ових редова, чланак под насловом Српски језик у породици словенских језика, објављен најприје у часопису СРПСКИ ЈЕЗИК [Маројевић 1996: 334–342], а потом прештампан у књизи СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС [Маројевић 2000а: 38–45] и (екавски) у књизи СТАРОСЛАВЕНСКЕ СТУДИЈЕ [Маројевић 2000б: 105–112].

Обнављање србистике у општем и лингвистичком смислу није отпочело ни те, 1996. године, него — пола деценије раније. Све је, заправо, отпочело књигом Ћирилица на раскршћу векова [види т. 2], посебно уводном студијом Српски језик, писмо и народност у културно-историјском и лингвистичком контексту [Маројевић 1991, 5–17], која је потом, у новој редакцији, прештампана у књизи СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС [Маројевић 2000а: 67–77].

Ако је отпочело књигом из 1991. године — а заправо чланцима који су објављени коју годину раније а сабрани у наведену књигу као ОГЛЕДИ О СРПској ЕТНИЧКОЈ И КУЛТУРНОЈ САМОСВЕСТИ — обнављање србистике те године није и окончано. Требало је да прође читава деценија, у којој се водио прави рат за српски језик и правопис, па тек онда да се дође до чврстих темеља на којима почива, или треба да почива, научна србистика српска. Својеврсну хронику те борбе за успостављање србистике представља књига Нови РАТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ПРАВОПИС [види т. 3], посебно предговор насловљен као и сама књига, али са препознатљивим поднасловом: „За српски језик у етничким и србистичким у научним оквирима“ [Маројевић 2001: 5–13].

0.3. У претходном раду [Маројевић 2007: 245–254], којему је овај чланак нека врста усмене верзије (са освртом на историју питања основне теме читавог скупа), дате су карактеристике фонолошког система (вокали и консонанти) и граматичког система савременог српског језика у погледу граматичких категорија (броја, рода, падежа и бића), врста ријечи (чување посесива, губљење супина, формирање предикатива те превођење бројева у именице нулте деклинације) и типова промјене (деклинација придјева одређеног и неодређеног вида, систем глаголских времена, партиципски систем, систем енклитика), као и преглед типова књижевних језика код Срба — од старославенског преко српскославенског и славеносрпског до савременог српског књижевног језика. Та питања се овдје неће понављати нити коментарисати.

1. Иницијална идеја о обнови србистике, којој је професор Милосављевић посветио наредну деценију свога живота и рада, родила се заправо на новосадском засиједању једног међународног научног скупа, који је орга-

низовао писац ових редова (засиједање је одржано, у септембру 1996, у гимназији у којој је радио Шафарик а под називом „Русский язык. Сербский язык. Русистика. Србистика“). И заиста, ако је русистика наука која се бави руским језиком, онда и наука која се бави српским језиком (књижевношћу, писмом, културом) у систему научних дисциплина мора добити одговарајуће име, а то име може бити само – србистика. Питање обнове србистике било је предмет и поменутог чланка објављеног у првом броју часописа СРПСКИ ЈЕЗИК, 1996. године. А тај чланак овако почиње:

Централно питање науке о српском језику, лингвистичке србистике, јесте питање мјеста српског дијалекта у систему прасловенског језика и питање мјеста српског језика у словенској језичкој породици данас. То је уједно и питање дефиниције српског језика и питање одређења предмета наведене науке. Стварна историја сваке науке отпочиње одређивањем њеног предмета [цит. по Маројевић 2007: 245].

У наставку чланка истакли смо да се назив српски језик контаминира

с називом другог јужнословенског језика (хрватски) или се чак њиме замјењује. На сјеверозападу у њега се укључују језички системи који му никада нису припадали (тзв. кајкавско и чакавско нарјечје), а на југоистоку се из њега изузимају језичке области које с њим чине генетско јединство [цит. по Маројевић 2007: 245].

Из наведене студије пренијећемо и даљу елаборацију. Посебно треба нагласити да је овим чланком учињен даљи, завршни корак у одређењу мјеста српског језика међу јужнословенским језицима. Док је у уводној студији књиге из 1991. године оспорен састав западне групе јужнословенских језика [види т. 2.1], овим чланком (из 1996. године) оспорено је, из компаративно-историјске перспективе, и само постојање западне (и источне) групе јужнословенских језика.

1.1. „Једна од заблуда идеологизоване науке о српском језику састоји се у томе што се овај језик сврстава у западнојужнословенску подгрупу јужнословенских језика, па се иде чак дотле да се ти језици генетски свде на један језик [...]. Савремена лингвистичка наука у том погледу је недвосмислена: српски језик (тзв. штокавски), хрватски језик (тзв. чакавски) и словињски језик (тзв. кајкавски) са словеначким – генетски се не могу свести на један словенски прајезик нити на један прасловенски дијалекат [...]. Највише што се може рећи, а што би било и најтачније, јесте факат да се српски језик са својим западним словенским сусједима (првенствено с хрватским) налазио и налази у некој врсти језичкога савеза и у односима типолошког приближавања или конвергенције“ [цит. по Маројевић 2007: 246].

1.2. „Прије доласка Протобугара на Балкан српски језик је чинио цјелину са словенским говорима данашње Македоније и данашње Бугарске, тако да можемо говорити о једном (српско-словенском) прасловенском дијалекту: савремени српски и бугарски језик, с прелазним македонским говорима, генетски се могу свести на један словенски прајезик (тачније: прадијалекат). Један дио тих говора у контакту с несловенским језиком Протобугара, уз развој | балка-

нистичког иновационог жаришта, послужио је као основа за глотогенезу бугарског језика и етногенезу бугарског као новог словенског народа. Српско-словенски говори Македоније такође преживљавају крупне типолошке промјене, с извјесним обрисима нове глотогенезе који би говорили о могућности формирања новог, македонског језика (данас су ти говори више прелазни од старог српског према новом бугарском језику него што представљају већ формиран нови јужнословенски језик). Могло би се рећи, и то би било најтачније, да се на српском историјском југоистоку одвија процес типолошког удаљавања или дивергенције“ [цит. по Маројевић 2007: 246–247 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)].

2. У уводној студији СРПСКИ ЈЕЗИК, писмо и народност у културно-историјском и лингвистичком контексту књиге Ћирилица НА РАСКРШЋУ ВЕКОВА [Маројевић 1991, 5–17], која је потом, у новој редакцији, прештампана у књизи Српски језик данас [Маројевић 2000а, 67–77], размотрени су појмови српски народ, српски језик, српски књижевни језик и српско писмо. За нашу данашњу тему значајна су, прије свега, друго и треће поглавље студије.

2.1. Из наведене студије пренијећемо у цјелини одјелјак „Српски језик“, у коме се, још у благој форми и с пуно обзира, осјећа дах будуће полемике с гледиштем Павла Ивића [уп. Маројевић 1991: 11–12].

„Разлике између варијаната српскохрватског књижевног језика такве су природе да је за сваку могуће наћи сличне случајеве у кругу разлика међу варијантама других књижевних језика“ [Ивић 1990: 322, напомена] – истиче Павле Ивић. „Док је јединство књижевног језика неоспорна чињеница“ – констатује Ивић, – „у вези с јединством српскохрватског дијалекатског простора (дијасистема) има места за резерве, па и за сумње. Тако се, на пример, кајкавско наречје разликује од штокавског толико да би се могло говорити о два језика кад би за то постојали социолингвистички услови, нпр. кад би кајкавци имали посебну националну свест и посебан књижевни језик“ [Ивић 1990: 321, напомена].

Први, лингвистички дио Ивићеве констатације – да се кајкавско наречје разликује од штокавског толико да се може говорити о два језика – ми у потпуности прихватамо. Чак и ватрени поборници јединства хрватског или српског језика у другој половини XIX вијека из новокомпонованог језика искључују кајкавско наречје, па се грађа из кајкавских споменика у почетку не наводи ни у РЈЕЋНИКУ HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA Југославенске академије знаности и умјетности [ова научна установа мијења своје име у *Хрватска академија знаности и умјетности* (види извјештај Танјуга ГЛАСАЊЕ У ЈУГОСЛАВЕНСКОЈ АКАДЕМИЈИ ЗНАНОСТИ И УМЈЕТНОСТИ: ЈАЗУ ПОСТАЈЕ ХАЗУ. – *Политика*, 26. јануар 1991, 5)] Ђура Даничића и његових настављача. Ивићеву мисао треба довести до краја: као што се кајкавско наречје (етнички словињско) разликује од штокавског (етнички српског) тако да се, лингвистички гледано, може (ми бисмо рекли: мора) говорити о два језика, тако

се и чакавско нарјечје (етнички хрватско) од претходна два разликује толико да се може и мора говорити о посебном језику.

Други, социолингвистички дио Ивићевог тумачења – да нас одсуство посебне националне свијести и посебног књижевног језика кајкаваца спречава да говоримо о посебном језику – не можемо прихватити. Чакавски и кајкавски данас имају статус словенских књижевних микројезика, док је на чакавском написана богата средњовјековна књижевност. Одсуство пуноправних и општепризнатих књижевних језика данас не би требало да утиче на лингвистички статус хрватског (чакавског) и словињског (кајкавског) језика. Па ни ширење хрватског етничког имена изван његовог матичног ареала не може бити доказ за негирање језичке посебности кајкаваца. Име *Хрваџи*, као што смо видјели, кајкавци почињу да употребљавају тек у другој половини XVII вијека, дотле се њихова земља звала *Словиње*, а они сами *Словињци*.

Српски (штокавски) и хрватски (чакавски) били су посебни дијалекти већ у позној фази прасловенског језика. Данас су то несумњиво засебни јужнословенски језици. Српски и хрватски се чак ни генетски не свде на један језик или дијалекат. Полазећи од ових неоспорних чињеница о језичкој и етничкој посебности српске и хрватске компоненте, ми не одричемо постојање дуготрајног раздобља паралелног развоја штокавског и чакавског дијалекта (језика), њиховог међусобног језичког утицаја, па чак и неке врсте језичког савеза. Зато је и било могуће да се још у средњем вијеку хрватско етничко име примењује и на неке сусједне икавске говоре.

Свесрдно подржавајући прерастање чакавског и кајкавског књижевног микројезика у хрватски и словињски књижевни језик, ми сматрамо да се из коријена мора мијењати представа о западној групи јужнословенских језика. У њу несумњиво спадају српски (штокавски), хрватски (чакавски), словињски (кајкавски) и словеначки језик. Ако би се узимало у обзир постојање књижевних језика, онда би се могло говорити о сљедећој структури: српски језик са хрватским дијалектом, словеначки језик са словињским дијалектом. Нама је, наравно, свеједно које ће од двају рјешења преовладати у науци, знамо само да садашње стање с вјештачком кованицом *српскохрватски језик* не одговара ни етнички ни лингвистички.

2.2. Из цитиране студије одјељак „Српски књижевни језик“ пренијећемо само у дијеловима [уп. Маројевић 1991: 12–15].

Из лингвистичке чињенице да један књижевни језик употребљавају Срби све три вјероисповести и да га прихватају етнички Хрвати и Словињци изводи се неоправдан закључак да тај књижевни (стандардни) језик треба звати *српскохрватски*, *хрватскохрватски*, *хрватски* или *српски језик*. Такав став нема никаквог лингвистичког оправдања. Он се додуше и не заснива на науци, него на политици, и то на политици која је штетна за све

народе који су у питању [...]. Наиме, и Вукова верзија српскога књижевног језика, и данашње обје поларизоване варијанте (загребачка и београдска), заиста представљају један књижевни језик, али је тај књижевни језик створен на основи српског народног језика, па је његово једино исправно име: *српски књижевни језик*. [...] Тзв. хрватски књижевни језик није ништа друго до западна варијанта српског књижевног језика [...]. У покушају стварања тзв. хрватског књижевног језика на српској лексичкој и граматичкој основи лингвистика се користи као средство етничког отуђења и социјалног експеримента. Тако је хрватска неолингвистика (Катичић, Бабић и др.) покушала да створи „ново учење о језику“ на пресеку марксистичке и католичке идеологије, понављајући грешке совјетског академика Николаја Мара и његове школе.

3. Из предговора књиге *Нови Рат за српски језик и правопис* за нашу данашњу расправу од највећег значаја је поглавље „Етнички оквири српског језика“ те уводни одјелак поглавља „Србистика у научним оквирима“, па ћемо их овдје, уз техничку редакцију, и пренијети.

3.1. (1) Српски језик – „илирски језик с различитим говорима: бугарским, рацко-српским, босанским, славонским, далматинским и дубровачким“ односно „данашњи славонски или илирски (у Бугарској, Србији, Босни и Далмацији)“ – по концепцији утемељивача славистике Јозефа Добровског један је од два јужнословенска језика, поред хрватског (= кајкавског нарјечја) са словеначким. У српски језик Добровски је укључивао бугарски дијалекат, сматрајући да је старославенски језик формиран на старосрпској језичкој основи. Касније је „патријарх“ славистике унеколико измијенио своју концепцију: издвојио је словеначки као посебан словенски језик, а старославенски је посматрао као српско-бугарско-македонски идиом [Јгич 1910].

Класификација јужнословенских језика Ј. Добровског у двије своје верзије само је наизглед противрјечна. Прва верзија је тачна са историјског, а друга са савременог гледишта. Старославенски као први књижевни језик словенски био је заиста формиран на старосрпском дијалекту позног прасловенског језика; од тог заједничког дијалекта одвојио се најприје бугарски, а потом и македонски језик, док је српски остао типолошки и генетски најближи својој основи.

(2) Српско нарјечје, као језик „Срба грчке вјере“ и „Илира римске вјере“, по Павлу Шафарику обухвата данашње штокавско и чакавско нарјечје, бугарски језик се са њим граничи на истоку, а хрватски, тј. кајкавско нарјечје, и словеначки – на западу. Указујући да се Хрватима именују становници Истре, Приморја и острва (чакавци), Шафарик каже да их он убраја у Србе на основу главних обиљежја њиховог нарјечја. Шафарикова класификација словенских језика, изложена у његовом дјелу *Словенски народопис*

(консултовао сам друго чешко издање [Šafařík 1842] и превод на руски [Шафарик 1843]), била је у XIX вијеку најшире прихваћена. Од ње полази, на примјер, А. И. Степович [Степович 1899], који под хрватском књижевношћу подразумијева само она дјела која су написана на кајкавском нарјечју, и на њу се само осврће у уводу, а сва остала дјела (на штокавском и чакавском) обрађује као српску књижевност.

На чему се заснива Шафарикова класификација? Она се заснива на чињеници да је чакавски, тј. изворни хрватски језик, у толикој мјери срби-зиран да се може посматрати као спољни српски дијалекат, онако као што се кашупско-словински посматра као спољни дијалекат пољског језика. Али из чињенице што Кашуби говоре пољским као својим књижевним јези-ком није извучен „социolingвистички“ закључак да пољски језик буде пре-именован у пољско-кашупски!

(3) Вукова концепција о етничким границама српског језика је најужа, али је она са лингвистичког и етничког становишта, и синхроно и дијахро-но, најтачнија: српски језик се подудара са штокавским нарјечјем. Та кон-цепција је обновљена и научно потврђена у Слову о српском језику, које је постало, пошто су га потписали српски лингвисти и писци, језичко законо-правило српског народа.

3.2. На неким подручјима, у неким филолошким дисциплинама, србис-тику је довољно обновити. Враћањем средње или дубровачке књижевности у корпус српске књижевности србистика се у домену историје књижевности обнавља на темељима српске и словенске филолошке традиције. На неким подручјима, у неким филолошким дисциплинама, србистику, међутим, тек треба засновати: у њима се она мора градити од темеља, или скоро од самог темеља. То се односи нарочито на фонологију, творбу ријечи, историју срп-ског језика и текстологију српске књижевности.

Литература

- Ивић 1990: П. Ивић. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Пришти-на.
- Маројевић 1991: Радмило Маројевић. *Тирилица на раскришћу векова: Огле-ди о српској етничкој и културној самосвјести*. Београд – Горњи Милановац.
- Маројевић 1996: Радмило Маројевић. *Српски језик у породици словенских језика*. – In: *Студије српске и словенске*: Серија I. Српски језик, Бео-град, I, бр. 1–2, 334–342.
- Маројевић 2000а: Радмило Маројевић. *Српски језик данас*. Београд.
- Маројевић 2000б: Радмило Маројевић. *Старославенске студије*, Београд – Крагујевац.

- Маројевић 2001: Радмило Маројевић. *Нови Раџ за српски језик и правопис: Лингвистички ољеди из фонологије и орфографије*. Београд – Подгорица – Бања Лука.
- Маројевић 2007: Радмило Маројевић. Српски језик међу словенским језицима. In: *Српско њишање и србистика*. Реферати и саопштења: Зборник радова 1. Приредили Петар Милосављевић [и] Момчило Суботић. Бачка Паланка – Ваљево, с. 245–254. (Србистика/Serbica. Ванредни број).
- Степович 1899: А. И. Степович. *Очерки истѳории сербохорватской лиѳературы*. Киев.
- Шафарик 1843: П. И. Шафарик. *Славянское народоѳисание*. Пер. с чеш. И. Бодянского. Москва.
- Šafařík 1842: P. J. Šafařík. *Slovanský národopis*. Praha.
- Ягич 1910: В. И. Ягич. *Истѳория славянской филологии*. Санкт-Петербург, (Энциклопедия славянской филологии. Вып. 1).

Радмило Мароевич

Сербский язык, србистика и славистика

Резюме

В настоящей работе рассматривается место сербского диалекта в системе праславянского языка и место сербского языка в семье славянских языков, а также история вопроса о процессе восстановления србистики как научной дисциплины в конце XX – начале XXI века.

Marojević 2007b: Маројевић, Радмило. СРПСКИ ЈЕЗИК, СРБИСТИКА И СЛАВИСТИКА. – In: Милосављевић, Петар; Суботић, Момчило (приређ.) *Српско њишање и србистика*. Излагања, закључци и прилози. Зборник радова 3. – Бачка Паланка – Ваљево, 2008 [на корицама: 2007], с. 33–39. [Србистика/Serbica. Ванредни број].

Радоје Симић
[рођ. 1938]

Опсег српскога књижевног језика данас [2008]

У раду се утврђује да српска култура, књижевност и језик нису дељиви: у смислу да обухватају сав српски народ; – то значи да је српски књижевни језик континуант српскохрватскога у пуном његовом обиму.

Кључне речи: вањски опсег српског књижевног језика, језичка политика, српска књижевност, српска култура, српска норма, српскохрватски језик, стандардна штокавштина, унутрашњи опсег српског књижевног језика.

1. Увод

1. На почетку ћемо се подсетити једне научне конференције одржане 23. и 24. децембра 1994. године у Топуском, у тадашњој Републици Српској Крајини. На том скупу донесени су закључци у четири тачке, од којих две гласе:

(а) „Српска култура, књижевност и језик нису дјеливи – они обухватају сав српски народ“; (б) „Српским језиком ијекавског и екавског изговора говори се у СР Југославији, Републици Српској и Републици Српској Крајини, па су ти изговори равноправни“.

Остала два закључка представљају захтев за бољу бригу о школској настави и уџбеницима, и залажу се за већи удео науке у решавању свих наведених проблема. Остављамо по страни невесела сећања на догађаје на политичкој сцени и око ње из тог времена и касније, све до данашњег дана – и враћамо се научној расправи о постављеној теми.

2. О опсегу књижевног језика могуће је, и потребно је говорити са два становишта, како су управо одсликани у цитираним закључцима – са становишта унутрашњег и вањског. Ова нас тврдња подсећа на аспекте посматрања сваког појма како га дефинише логика – аспект садржаја и аспект обима. Кад је реч о књижевном језику, његов садржај чини наравно све оно што је језиком изразиво и изражено; али и специфична структура његових изражајних средстава обухваћених његовим системом и његовом нормом. Садржај појма о којем желимо говорити за ову прилику сматрам унутрашњим, а обим вањским опсегом.

3. Вањски опсег српског језика у данашње време одређен је опсегом српске нације – бројем и географским распоредом њених припадника. Али не само тиме, већ и положајем припадника нашег народа на просторима које запрема. Тај положај је у последњем рату нагло и радикално погоршан, како у земљи тако и у дијаспори. Уз то је погоршан и квантитетски однос унутар-земаљског дела нације и дијаспоре – једно појачаним одливом становништва из земље, а друго – и увећањем простора који се мора сматрати иностранством на рачун матичног подручја. Мислимо да нам све ово налаже пажљив и мудар приступ националној и језичкој политици.

2. О унутрашњем опсегу српскога књижевног језика

1. Фонетска, морфолошка и синтаксичка структура српског језика одређена је његовим словенским пореклом и историјским развојем. Структура књижевног језика репродукује природни језички корпус у оној мери у којој је то потребно и оправдано, и у којој је нормативац спреман да прихвати елементе тога корпуса и угради их у књижевни језик, али у којој је и културна продукција упућена на тај корпус, а не на друге изворе језичке грађе. Српски књижевни језик је стицајем повољних околности својом грамактичком структуром чврсто ослоњен на народну основицу, и остао је с њом у вези током читавога живота. Али у области лексике он је од почетка отворен за стране утицаје и за готово несметан прилив стране језичке грађе. У најновије доба удео страних речи, посебно енглеских, тако је увећан да измиче контроли, прети домаћој морфологији и синтакси, и задаје озбиљне тешкоће правописцима. Наука нема могућности да делује на овакав развој језика, али би ваљало да се бори за одржање наслеђених правописних принципа, о чијим предностима овде није потребно говорити.

2. Фонетска норма српског језика обележена је двојством изговора рефлекса старог гласа „јат“. Било је и раније покушаја да се то двојство на неки начин превазиђе, али створена навика, на једној страни, и позната осетљивост људи према сопственој речи као нечем што се сматра готово саставним делом личног хабитуса – учинили су да се оно стабилизује и остане трајни део књижевно-језичког наслеђа.

а) Када се социјалистичка државна машинерија почела распадати, – немоћна да разреши суштинска политичка питања, и почела да се користи између осталог и језиком као пропагандним материјалом да ту опробава своју моћ, – неком је пало на ум да јединство српске нације провери управо на проблему изговорног двојства. Уследила је прича о непотребној ијекавици, о њеном дијалекатском статусу итд., па затим и њена законска забрана у Републици Српској. Већа група професора са нешто развијенијим чулом

за народни интерес устала је против тога бесмисленог поступка, па је забрана скинута и ијекавици враћено достојанство које јој припада.

б) У току дискусије о тим питањима написали смо и следеће:

Било са којег гледишта да је посматрамо, екавица је у извесном смислу потчињена ијекавици: у књижевном језику она тек преко ијекавице успоставља везу са народном говорном основицом; у виду народнога говора екавштина има периферан еволуцијски статус, а ијекавштина је и по постању централни говорни варијетет; будући да – сагласно аутохтоним фонетским законима – директно репродукује језгро словенске фонијске грађе у вези са гласом „јат“, ијекавица успоставља чвршћу везу него екавица са језичким наслеђем и језичким амбијентом словенским. По свим тим линијама она заслужује да остане књижевни изговорни варијетет све док језички живот сам не одлучи друкчије, ако до тога евентуално дође¹.

3. Јављају се и гласови за радикалну ревизију, чак и потпуно напуштање основа нашега књижевног језика и за његово поновно нормирање. Откад је у новосадском правопису од 1994. приређивачки колектив објавио да се у нормирању правописа не ослања више на утврђену правоговорну норму, већ да „оперише примерима и употребним оценама својственим језичкој култури источног дела штокавског наречја“, дакле спушта се заправо поново на дијалекатску основицу² од које је својевремено пошао Вук, али померивши скопију те основице за читавих деведесет степени – почела је расправа о томе да ли постоји и каква је стварно српска књижевно-језичка норма. А пошто су тим правописом широко отворене и бреше за продор етимологизма у наш правопис, повела се дискусија какав је српски правопис, какав он треба да буде, и који ће реформатор постати славан рушећи устаљена и у свету позната економична Вукова начела.

3.1. Наш одговор на прво питање гласио је:

Два су темељна постулата реализована у нашем књижевном језику вуковске и поствуковске ере.

а) Први од тих постулата формулисао је крајем прошлог века Ст. Новаковић расправљајући о односу књижевног језика и његове народне основице, дакле подлоге из које је поникао и о коју се стално опирао. Тај језик, по Новаковићу, своју физиономију није добио према неком конкретном говорном идиому који би у чистом виду био пренесен у област писане комуникације, већ према апстрактном моделу који је нашим филолозима лебдео пред очима као идеал чистог народног језика, или народнога књижевног језика, а који се, у свим поје-

¹ Р. Симић, ПРАВОПИС СРПСКОГ ЈЕЗИКА – НОРМАТИВИСТИЧКА И КОДИКОЛОШКА ПИТАЊА, Београд 1994., 101.

² М. Пешикан и др., ПРАВОПИС СРПСКОГ ЈЕЗИКА, МС, Нови Сад 1994., 10–11.

диностима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се у народу не би говорила [...]»³

б) Други постулат о суштини нашега књижевног језика формулисао је проф. Радосав Бошковић оцењујући Даничићев допринос изградњи тога језика. По Бошковићу, према његовој општој идеји: – „књижевни језик није књижевни само зато што је језик књиге, језик писане речи; он је књижевни језик и зато, и нарочито зато, што има своју синтаксу, своје конструкције, своју структуру, своју физиономију“⁴. Српски књижевни језик, мисли Бошковић, Даничићевом заслугом и по Даничићевој замисли, постао је књижевним језиком у савременом смислу крајем прошлога века, када „почиње његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектуру [...] свој стални и устаљени лексички фонд“, своју синтаксу, фразеологију, и уопште: своју граматичку структуру.

3.2. Структурна стабилност, према томе, и функционално јединство, две су темељне одлике свакога књижевног језика – па и српског – што га издвајају из сложеног скупа језичких идиома којима располаже колектив за разноврсне облике комуникације. Структурна га стабилност чини културном појавом цивилизацијског типа, а функционално јединство даје му способност да делује као фактор јединства колективне свести народа којем служи. Тек кад смо утврдили ове темељне чињенице, можемо заједно са Бошковићем указати на факторе који омогућују реализацију система у датим околностима, у датом времену, у складу са разноврсним потребама, и присиљавајући систем да се прилагоди условима употребе, да у складу с тим условима образује варијанте не нарушавајући своје јединство. У том погледу, и са тога гледишта, књижевни језик се одликује од других идиома: служећи многоструким комуникацијским потребама људи у развијеном друштву, он ствара „своје стилове, своје језичке стилове“. Тек кад је коначно уобличен, кад је добио своју устаљену форму, српски књижевни језик, по Бошковићу, „добија могућност за развита и диференцијацију својих стилова: књижевнога, говорнога, административнога, научнога [...]“.⁵

3.3. Оно што данас неукومه посматрачу личи на разбијање књижевног језика под притиском разноврсних, често међусобно супротстављених употребних облика и развојних тенденција – само је израз његове флексибилности и способности да се прилагоди свим условима функционисања. Филолозима остаје да прате те појаве, да их констатују и дефинишу, али и да шаљу упозорења на адресе оних који из нехата или незнања прекорачују

³ Ст. Новаковић, *СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА И НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПског*, ГлСКА Х, Београд 1888., 62.

⁴ Р. Бошковић, *ОДАБРАНИ ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ*, Титоград 1978., 189–190.

⁵ Р. Симић, *Куда иде наш књижевни језик*, *Српски језик* II/1–2, Београд 1997., 465–466.

границе језичке норме – било сувишним повођењем за језичком модом и страним узором, било пак претераним захватом у локалне трезоре језичких резерви.

4. Што се тиче тзв. „обичајног узуса“, који се у Матичином правопису супротставља постојећој књижевно-језичкој норми уз препоруку да се ова напусти у корист првог, наше је мишљење о томе могло бити утврђено тек после помног проучавања прилика на доњој граници књижевног језика и локалних говорних варијетета. На том се простору и код нас и код других европских народа формира један прелазни слој, каткада са специфичним, само њему својственим облицима изражавања.

Тај се слој – према истраживањима која смо обавили са Ј. Јовановић у књизи о функционалним стилима српског језика⁶ – може заправо сматрати језгром свакодневног језика или колоквијалног стила. Најупадљивије одлике тога слоја у нашем језику јесу дијалекатска обележја која је сврсисходно назвати „*стандардном шћокавићином*“. Под стандардношћу се мисли на спонтану систематизацију и репродуктивну моћ тих црта. Сем низа ситница које се по правилу не примећују јер су свакодневно присутне у говору иако их норма не прихвата – ту спадају и неке мање-више устаљене, мање-више систематизоване особености доста високе фреквенције, каткада врло приметне као симптом слабе језичке образованости, али и као ознака порекла говорника, уколико имају локалнији карактер“. Те особености, наравно, нису својствене књижевном језику нити могу бити подастрте под неку иоле прихватљиву новостворену или новокодификовану норму јер смо навикли да их посматрамо као симптом језичког идиотизма (често испуштање гласа **х**, сажимање финалних вокалских група **ао**, **ео** > **о**, футур са *да* и презентом уместо инф., потенцијал са непроменљивим *би* итд.).

3. Вањски опсег српскога књижевног језика

1. Најосетљивији проблем на вањским границама српског језика представља разграничење са хрватским. Дугогодишњи културни и језички савез изазвао је код многих не само осећај да многе ствари нису и не могу бити без драматичног насиља раздвојене, него и страх шта ће бити после деобе. Могли смо пратити велике дискусије у Хрватској између радикалних националиста и умерењака око тога шта је хрватско у језичком наслеђу, па чак и како изгледа српска норма после издвајања хрватске језичке грађе. Позната су нам шовинистичка дивљања и карикирања нашег језика од стране неких „деобника“, који би хтели да српског нема, или да од њега

⁶ Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, НДСЈ и Јасен, Београд 2002., 246–247.

остане само наказа, неупотребљива у друге сврхе него да се с њом збијају шале.

2. Не предлажемо наравно да се и ми почнемо тако понашати, чак мислимо да је добро што није било већих реакција на те провокације сем можда СЛОВА О ЈЕЗИКУ и још по којег сличног прилога. Предлажемо, напротив, да зрело размислимо како сврсисходно поступити у том домену да не испадне на нашу штету, тј. пре свега на штету преосталих Срба у Хрватској, чији је положај и тако врло тежак.

а) Српска и хрватска позиција у језичком и националном погледу — после стварања српске државе и учвршћења положаја српства у међународним односима у деветнаестом веку — дуго су биле сличне, заправо реципрочне. Било је нпр. књижевника српског порекла који су се придружили хрватским колегама и уградили своје дело у хрватску књижевност. Познат је случај Петра Прерадовића (Грабровница/Бјеловар 1818. — Фарафелд 1872.), а у новије време Новака Симића (Вареш 1906.). Из другог правца нпр. Медо Пуцић (Дубровник 1821. — 1882.), Иво Ћипико (Каштел Нови 1869. — 1923.), па касније Јосип Сибе Миличић (Хвар 1886. — по свој прилици погинуо у Италији у Другом св. рату) привремено или трајно прихватају српску националност. Међутим, како је време пролазило, судбина западног српства се мењала, па са њом и положај српских писаца на тој страни. Више није било паритета у одлуци књижевника да се сматрају српским или хрватским културним делатницима, него су све чешће Срби подлежали притиску прилика и укључивали се у хрватски културни амбијент.

б) Поучан је литерарни пут Владана Деснице, „потомка старих сердара Јанковића, опеваних у народним песмама [...], модерног интелектуалца са широким класичним и модерним образовањем“⁷.

Свој књижевни рад — по речима Ј. Деретића — Десница је започео као српски писац, покретач једног од српских регионалних часописа између два рата, МАГАЗИНА СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ. После рата он се развијао у оквирима хрватске књижевности, али је стално сарађивао и у српским часописима. Себе је сматрао и српским и хрватским писцем.

За примером угледног Деснице повели су се затим и бројни други српски интелектуалци, опет пре свега књижевници. — „Међу њима се — пише Деретић на истом месту — издвајају: песник Владимир Поповић (1910.), аутор једне од најбољих поема из НОБ-а Очи, песник за децу Григор Витез (1911. — 1966.), прозаик Војин Јелић (1921.), који је у својим приповеткама и романима дао слику сеоског живота на подручју далматинске Загоре, хроничар револуције Милан Ножинић (1921.), песник и новелиста Милан Лентић (1920.), разноврсни и плодни Драган Божић (1931.), песник, припо-

⁷ Ј. Деретић, ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ, Просвета, Београд, 2002³, 1196–1197.

ведач и романијер, књижевни критичар и историчар књижевности Станко Кораћ (1929. – 1994.), а од млађих песници Јордан Јелић (1942.) и Здравко Крстановић (1950.).“

3. Ако поставимо питање како се ови људи препознају, или како се сами идентификују као припадници хрватске књижевности, а Срби су по националном осећању – одговор ће гласити: по језику. Створен је општи утисак да Срби ваља да се служе српским језиком онаквим какав се говори и пише у Србији, каткада само у Београду, Новом Саду и сл. Тај утисак није диктиран из Загреба итд., већ управо из средина о којима говоримо. Сви они чије се језичке навике у било чему разликују од „београдског стила“, „новосадског стандарда“, „екавског наречја“, „источне штокавштине“ или сл. – по овоме схватању, или овим схватањима, јер се заступници тих идеја у ствари и међусобно разилазе гонећи сваки своју локалну или личну „језичку политику“ – нису Срби. Њима и не преостаје ништа друго до да се прикључе колективу у којем делују, и који их свакако жели асимилovati, приморава на асимилацију, или им угрожава егзистенцију уколико се не прилагоде општим погледима средине. Погубност оваквих схватања о српском језику је јасна: она су постала један од мноштва узрока сталном топљењу српске националне супстанце у западним крајевима – процеса који је од деведесетих година попримио катастрофалне размере.

4. Где је излаз? Једини пут који видимо јесте – супротставити се противнику његовим средствима. То значи: језичку асимилацију у Хрватској не узимати као чин националне асимилације. Срби на западу јесу Срби и онда кад употребљавају језички израз својствен њиховој културној средини – а то је хрватски. Подсећамо поново на онај мудри закључак из Топуског: „Српска култура, књижевност и језик нису дјеливи – они обухватају сав српски народ“. По сили историјске неминовности морамо признати да је хрватски језик у ствари део српскога књижевног језика, јер Срби у Хрватској употребљавају само тај израз као свој сопствени. – То значи заправо да је српски књижевни језик континуант српскохрватскога у пуном његовом обиму.

5. Осталим народима немамо разлога забрањивати да из тога корпуса издвоје свој део ограничавајући га како одговара њиховим политичким напорима и културним потребама; али исто тако немамо разлога сами одбацити тај „отуђени“ део корпуса. Он по оном начелу из Топуског, без обзира што је постао културним гласилом издвојеног дела језичког колектива, остаје и српски све док у тим срединама живе и у култури делују – и Срби.

6. Оно што је у овом тренутку и са изложенога гледишта дискутабилно, и о чему ваља посебно размислити – јесу насилне језичке измене у издвојеном језичком корпусу после његовог истргнућа из целине, као и евентуалне правописне иновације у Загребу. Колико смо имали прилике да се уверимо,

ни ове интервенције у хрватском језику и др., ни иновације у правопису – сем у политици и пропагандној делатности – нису таквог обима да би битније ометале комуникацију. Јединство овако широко схваћенога српског књижевног језика не би, према томе, било угрожено, а акутна опасност по јединство српске нације била би бар у извесној мери, уколико се тиче језичких питања, – отклоњена.

Литература

- Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978.
- Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд, 2002³, 1196–1197.
- Ст. Новаковић, *Српска краљевска академија и нејоване језика српског*, ГЛСКА Х, Београд, 1888.
- М. Пешикан и др., *Правовис српског језика*, МС, Нови Сад, 1994.
- Р. Симић, *Куда иде наш књижевни језик*, *Српски језик* П/1–2, Београд, 1997.
- Р. Симић, *Правовис српског језика – нормативистичка и кодолошка питања*, Београд, 1994.
- Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, НДСЈ и Јасен, Београд, 2002.

Radoje Simić

The Scope of the Serbian Literature Language Today

Summary

The Serbian culture, literature as well as the language cannot be separated at all – they include Serbian people in the whole. Therefore the Serbian standard language is the continuity of the Serbian-Croatian in its full form.

Simić 2008: Симић, Радоје. ОПСЕГ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. – *Ип: Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Радови са међународног научног скупа, Подгорица, 24. и 25. мај 2007. године, Научни скупови књ. 87, Одјелење умјетности књ. 29, ЦАНУ, Подгорица 2008. – С. 195–204.

Биљана Самарџић
[рођ. 1979]

**Термин *босанчица* као заблуда у
историјском развоју српског језика
[2009]**

Ова изузетно атрактивна тема захтијева подробније испитивање и разматрање, јер су се у судару нашле двије струје различитих примата – политичка и лингвистичка. За прву примат је глобално уклапање у свакидашње токове и актуелну ситуацију, за другу – факти, неоспориви и материјални (мислимо на споменике са подручја БиХ). Овој теми се различито приступало и различити критерији су узимани у обзир при одабиру њеног тумачења.

На основу сагледавања досадашњих тумачења српских и осталих историчара српског језика термина *босанчица*, као варијанте стилизоване брзописне ћирилице „која се употребљавала у Босни од XIII века, а затим и у Хуму, Дубровнику и Далмацији (у Макарском приморју и Пољима), тј. у западним крајевима српско-хрватског језичког подручја“¹, а све на основу споменика са подручја БиХ, у раду показујемо: а) узроке оваквих (не)лингвистичких тврдњи; б) заблуде које су оне произвеле кроз укупну историју развоја српске ћирилице, и на крају – в) утицаје ванлингвистичких тј. екстралингвистичких фактора на разарање лингвистичких чињеница за стварање коначне научне истине о укупном развоју српске ћирилице.

У научној литератури употребљавају се различити термини за варијанту брзописне ћирилице, да споменемо неке: *босанчица* (Ћ. Трухелка, Ф. Курелац, Ј. Хам); *босаница* (С. Златовић, Ћ. Трухелка); *босанска ћирилица* (Ф. Рачки, М. Тентор); *хрватска ћирилица* (Б. Зелић-Бучан), *зајадна варијантa ћирилског брзописа* (П. Ђорђевић); *хрватско-босанска ћирилица* (И. Кукуљевић-Сакцински); *босанско-далматинска ћирилица* (В. Јагић); *босанска азбука* (И. Берчић); *зајадна (босанска) ћирилица* (С. Ившић); *босанска брзописна графика* (Е. Ф. Карски); *зајадна ћирилица* (М. Решетар); *скорописна ћирилица* (Вј. Штефановић); *харвацко писмо* (Д. Папалић); *рваско писмо* (М. Дивковић), *босанско-хрватска ћирилица*, *хрватска ћирилица* (часописи *Љубљански звон* и *Босанска вила*); *старосрпска азбука*, *бејовско* или *старосрпско писмо*, *ићейаново писмо* /уз *босанчица*/ (Б. Богићевић); *пољичка азбука*, *пољичица* (у народу *Пољица* – Фране Иванишевић) и многи дру-

¹ Бранкица Чигоја, О такозваној босанчици, *Трајовима српске језичке прошлости*, Београд, 2006, 49.

ги... Једни називи су у вези са територијалном распрострањеношћу писма, а други у вези са националном припадношћу. Видно је да су последња дешавања у БиХ и региону повукла за собом и тумачење овог писма са политичког становништва са циљем издвајања овога писма од српске језичке цјелине.

Назив *босанчица* „представља наставак средњовјековног канцеларијског брзописа, а одликује се специфичним обликом појединих слова“.² Да је ово сложено питање једино је у чему се српски, хрватски и бошњачки лингвисти слажу. У свим другим случајевима почевши од назива термина до припадности, историчари и тумачи српске ћирилице имају контрадикторне ставове и погледе на ово питање.

Опште је позната чињеница да је од почетака наше писмености ћирилица, која је у употреби не само код Срба, већ и Бугара, Македонаца, Руса, Бјелоруса, Украјинаца, Црногораца, као и Бошњака уз латиницу, имала своје коријење и у средњовјековној босанској држави, као и Хуму и Далмацији, те да је истиснула глагољицу и већ у 12. вијеку постала доминантно писмо. Доказ томе су многобројни сачувани споменици са босанско-херцеговачког подручја. У средњовјековној Босни књижевност је углавном била сведена на преписивачку. Тако су и настала и сачувана многобројна јеванђеља и уопште рукописи богослужбеног карактера: ДИВОШЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ, ЧАЈНИЧКО ЈЕВАНЂЕЉЕ, ЗБОРНИК КРСТЈАНИНА РАДОСАВА, ХВАЛОВ ЗБОРНИК... „У XVII в. са појавом фрањевачке књижевности, продужава се употреба ћирилице. У то време ћирилица је сматрана босанским народним писмом не само код православца него и код католика и муслимана“³.

Термин „*босанчица*“ у научну терминологију и литературу увео је Ћиро Трухелка⁴ у раду БОСАНЧИЦА, ПРИНОС БОСАНСКОЈ ПАЛЕОГРАФИЈИ и тиме изазвао праву револуцију у јавним и лингвистичким круговима. Наиме, супротстављајући босанчицу ћирилици Ћ. Трухелка сматра да су то два самостална писма, те да их једино веже заједничко грчко поријекло. Међутим, видно је да је Трухелка слабо познавао саму материју, као и пут развоја брзописа. Истичући да се ради о типичном самосталном босанском писму, Трухелка је изазвао огромну полемику у научним круговима. „Крајњи резултат ове полемике јесте: да Трухелкина теза о босанчици као засебном ћирилском писму није научно заснована већ има политичке конотације, усклађене са тенденцијама тадашње аустроугарске политике – да се језик

² Невенка Гошић, НЕКЕ ЧИЊЕНИЦЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ ЋИРИЛСКОГ ПИСМА У БОСНИ, *Књижевни језик*, 1–2, II, Сарајево, 1973, 46.

³ Б. Чигоја, ЈЕЗИК ПАВЛА ПАПИЋА, БОСАНСКОГ ФРАЊЕВИЦА ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА, Београд, 2001, 31.

⁴ Ћиро Трухелка, БОСАНЧИЦА, ПРИНОС БОСАНСКОЈ ПАЛЕОГРАФИЈИ, *Гласник Земалског музеја*, Сарајево, 1889.

и писмо Босне оног времена отцепе од целине српског језичког подручја“.⁵ Трухелка је наглашавао потребу за хисторијским тумачем средњовјековних босанских споменика, при томе је посебно мислио на хералдичке, који су „неразумљиви, а остаће неразумљиви тако дуго, док добра срећа и марљиво проучавање не намакну ваљане одгонетке [...]“⁶ Наиме, Трухелка је покушао оправдати тврдњу о босанчици као самосталном писму, али без аргумената и доказа, те су с тога његову тезу одбацили Решетар, Недељковић, Младеновић, Чремошник и многи други. Свој став Трухелка је темељио на идејама Е. Курелеца, који је био вођен политичким а не научним разлозима, закључује Д. Драгојловић,⁷ и који је имао видну жељу да ово писмо прикаже као јединствено, самостално и специјално босанско писмо.⁸ Српски научници сматрају да је велику помоћ Трухелкиној карактеризацији тзв. босанчице дала политика тадашњег предсједника Земаљске владе у БиХ – Бењамина Калаја (1883–1903). Средњовјековну ћирилку књижевност босанског подручја чинила је преводна и оригинална књижевност, прва знатно заступљенија. „Под српском књижевношћу у средњовековној Босни и Херцеговини подразумева се књижевност једног за српску средњовековну културу типичног круга обележеног, са једне стране, границама средњовековне босанске државе у временском распону од XII до XV века, а са друге, византијском православном цивилизацијом“.⁹ Границе БиХ често су се кроз историју мијењале, тј. „статичким померањем просторних координата померају се и хронолошки оквири средњовековне босанске књижевности“¹⁰, с тим у вези и језик и писмо попримају различите улоге. Тако на примјер и хрватски и бошњачки тумачи развоја српске ћирилице, а то се може видјети и на њиховим сајтовима о босанчици, истичу да најранији докуменат писан босанчицом јесте Хумачка плоча (10. или поч. 11. вијек), која је очувана код Хумца у Херцеговини, а тај је предио тек три вијека послје припојен Босни.¹¹ Историјски се зна да је босанска држава, која је настала уједињењем више жупа на простору између Дрине и Врбаса, све до 14. вијека потпадала под власт сусједних словенских држава, те да је мијењала

⁵ Б. Чигоја, О ТАКОЗВANOЈ БОСАНЧИЦИ, *Трајовима српске језичке прошлости*, 49.

⁶ Ђиро Трухелка, ДВА ХЕРАЛДИЧКА СПОМЕНИКА ИЗ БОСНЕ, *Гласник Земаљској музеја у Босни и Херцеговини*, књ. I, 1889, 73.

⁷ Драгољуб Драгојловић, ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ БОСАНСКОЈ ДРЖАВИ, Нови Сад, 1997, 33.

⁸ Tomislav Raukar, О PROBLEMU BOSANČICE U NAŠOJ HISTORIOGRAFIJI, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik/t_raukar_problem_bosancica.htm.

⁹ Д. Драгојловић, нав. дјело, 13.

¹⁰ Исто, 15.

¹¹ Детаљније о овом питању писали су: Д. Драгојловић у наведеном дјелу (стр. 15), П. Анђелић, ПИСМЕНОСТ У КЊИЗИ *Културна историја БиХ*, Сарајево, 1966, 510–511.

своје територијалне границе.¹² Исто би се могло констатовати и за МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ. Наиме, оно никако не може бити написано босанчицом, јер је Босна у 12. вијеку, истина као засебна политичка цјелина, била у саставу Дукљанске државе, затим Угарске од 1138. године, Византије од 1166; па чак се под сумњу могу ставити и глагољски фрагменти МИХАНОВИЋЕВ и ГРШКОВИЋЕВ АПОСТОЛ, који се узимају као најстарији те врсте са тла Босне, јер су преписани у држави Стефана Немање са изворника који припада млађој македонској мatici и са литургијском концепцијом према узусима источне цркве, сматра Драгојловић.¹³ Дакле, приликом тумачења књижевности и језика са подручја БиХ потребно је рукописе лоцирати за одређени период и одређени предиио. У виду треба имати чињеницу да су се територијалне границе босанске државе мијењале кроз историју.

Расправа о босанчици покренута је још и прије Трухелке и то појавом БУКВАРА СТАРОСЛАВЕНСКОГ ЈЕЗИКА Ивана Берчића (1860). Међутим, он није улазио у дубљу расправу, те се због тога обично и узима Трухелкино име као прво у расправи о босанчици. Основни неспоразум српских, хрватских и бошњачких лингвиста потиче отуда што постављају различите критерије за доказивање специфичности овога писма и што су општи државни интереси нашли упориште у тумачењу ове појаве. Водећи се материјалом, српски лингвисти су сагласни да босанчица има неке своје специфичности (неки кажу само у погледу графије, неки и језика), али да те специфичности не нарушавају базу, већ су само супстрат датог стања; дотле хрватски и бошњачки лингвисти у потпуности негирају везу српске брзописне ћирилице и босанчице. У том смислу Хрвати сматрају да је босанчица хрватско писмо које су користили фрањевци до 19. вијека, у циљу доказивања хрватске Босне, бошњачки – да је то њихово самостално писмо које су користили богумили, те да је то писмо дио њихове језичке баштине. Овдје је ријеч о једном – да ли се може уставна графија босанског рукописног наслеђа издвојити у самосталну и аутохтону цјелину? Наиме, српски филолози истичу да је босанчица, премда и сам термин изазива низ полемика, дио српске баштине, те да има одређене специфичности у погледу писања појединих слова или неке језичке премисе, али да те специфичности нису довољне ни мо-

¹² Била је у саставу Византије, мађарског краљевства, а за вријеме владавине кнеза Часлава (10. вијек) била је саставни дио Србије. У другој половини 10. вијека била је, вјероватно, под Хрватском (за вријеме владавине Михајла Крешимира II), а једно вријеме је припадала и македонској држави цара Самуила. У доба највећег успона Зете, Босна улази у њен састав. Са доласком на чело Твртка I Котроманића (1353–1391), синовца бана Стјепана Котроманића, Босна је имала највећи успјех и просторно је заузимаала највећи опсег. Детаљније: В. Ћоровић, ИСТОРИЈА СРБА, Ниш, 2004; Марво Орбин, КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА, Београд, 1968; ХИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ, I, Загреб, 1953. итд.

¹³ Д. Драгојловић, нав. дјело, 29.

гуће за проглашење аутохтоности једнога писма на бази другог. Као доказ ненаучних поступака српских историчара језика несрпски лингвисти углавном наводе неке методичке неисправности у радовима нпр. П. Ђорђевића, А. Младеновића, Г. Чremoшника..., који су се водили језичком анализом рукописа са босанско-херцеговачког подручја. Став српских лингвиста је јединствен: тзв. босанчица није ништа друго већ стилизована брзописна ћирилица. Б. М. Недељковић се у раду О БОСАНЧИЦИ супротставио мишљењу Ћ. Трухелке наглашавајући да нема никаквих разлика нити материјалних доказа да се босанчица издвоји из српске ћирилице, тј. „ничега нема што би писмо из Босне издвајало од осталих ћирилских писама“¹⁴, те да теза о босанчици као посебном писму на основу специфичности писања појединих слова (мисли се на „б“, „к“, „г“, „в“, „ж“) „нема никаквог ни палеографског, а још мање културно-историјског оправдања“.¹⁵ Т. Раукар замјера Недељковићу „metodički nedopušten postupak“, јер се „није obazirao na one radove koji su bili suprotni njegovim tezama (Vj. Štefanović, V. Mošin)“... и „prema tome taj rad“, закључује Раукар, „ničim nije unaprijedio naše poznavanje razvika zapadne ćirilice“.¹⁶ Међутим, истина је да је Недељковић подобно размотрио тезе Ћ. Трухелке, творца идеје тзв. босанчице, те нема потребе сваки наредни рад с истом тезом поново анализирати. Своје виђење питања босанчице образлагао је и А. Младеновић у раду ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РАЗВИТКА НАШЕ ЋИРИЛИЦЕ, у којем јасно наглашава погрешан став филолога и тумача српске ћирилице који су специфичност појединих слова босанчице довели у везу са самосталношћу једнога писма, али „zbog pogrešnog metodičkog postupka“, сматра Раукар, рад није дао задовољавајуће резултате. Дакле, Младеновић спори било какву специфичност западне ћирилице наглашавајући да су се нпр. квадратне варијанте слова Б, В и слично употребљавале и писале и ван подручја западноћирилског.¹⁷ И Грегор Чremoшник нашао је низ замјерки на рачун Трухелкиних поставки и виђења овога писма, и то у палеографским истаживањима. На Трухелкину констатацију да босанчицу красе лијевана ћирилска слова, Чremoшник додаје да „сваки познавалац развоја ћирилице на први поглед може видјети да лијевана слова представљају српску дипломатску минускулу, каква је, само мало модифицирана, живјела даље у Босни.“¹⁸ Раукар сматра да „Šremošnikov postupak, ipak, u

¹⁴ Б. М. Недељковић, О БОСАНЧИЦИ, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, св, 21, 1955, 278.

¹⁵ Исто, 284.

¹⁶ Т. Raukar, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik/t-raukar_problem-bosancica.htm.

¹⁷ А. Младеновић, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РАЗВИТКА НАШЕ ЋИРИЛИЦЕ, *Књижевност и језик* XII, 1965, 60.

¹⁸ Г. Чremoшник, СРПСКА ДИПЛОМАТСКА МИНУСКУЛА, *Слово* 13, Загреб, 1962, 132.

metodičkom pogledu nije bio sasvim ispravan“.¹⁹ Чремошник је палеографском методом показао да се тзв. босанчица развила из српске дипломатске минускуле, односно брзописа, како се ћешће користи у ћирилној палеографији.²⁰

Ако Недељковић, Младеновић и Чремошник „нису у обзир узимали палеографске резултате“, онда, свакако, Петар Ђорђевић у ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ – јесте. Наиме, П. Ђорђевић дао је и графичка и морфолошка обиљежја ћирилице, али, ипак, „Đorđić se nije bitnije odvojio od općenitog stava srpske historiografije o zapadnoj ćirilici“, закључује Раукар. Став П. Ђорђевића јасан је: облици брзописне ћирилице, а ту спада и босанска ћирилица, само су западна варијанта рашког брзописа. Ђорђевић признаје да су се посебне политичке, културне и професионалне прилике у Босни одразиле и на посебан развој писмености и самога писма.²¹ То писмо, које је условљено повећањем нових облика слова и што је условило појаву новог писма, јесте – брзопис, односно брзописно писмо.²² Дакле, нема говора о самосталности босанчице већ само о развоју брзописне ћирилице у западним подручјима. П. Колендић ће још енергичније истаћи став српске филологије кроз исцрпне примјере употребе западне ћирилице, и закључити „да је ово података доста да из основа уништи и спомен босанчице и њено чедо босанско-хумску ћирилицу“.²³ Описујући рукописе са подручја Босне и Херцеговине и Ђорђе Трифуновић је добро уочио њихову препознатљивост и специфичност у свим сегментима, али замјера Јозефу Курцу који писмо ових српских записа назива „босанском ћирилицом“. Он сматра да су овакви искази „недоречени зато што не наводе за коју је средину, односно редакцију карактеристично писмо ових записа“²⁴. Невенка Гошић у раду НЕКЕ ЧИЊЕНИЦЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ ЋИРИЛСКОГ ПИСМА У БОСНИ закључује да су

[...] досадашња испитивања и закључци доношени на основу њих били непотпуни због недовољног познавања факата. То се посебно односи на заступљеност босанчице код православних у Босни, јер је босанчица као варијанта ћирилног брзописног писма била прихваћена и од стране православних на том терену, те је представљајући опће национално писмо, значила наставак традиције ћирилске писмености у нас, дуге неколико вијекова.²⁵

Александар Милановић слаже се са мишљењима других српских лингвиста, а то је да је примјеренији и бољи назив *западна ћирилица* или *запа-*

¹⁹ Т. Raukar, isto.

²⁰ Н. Гошић, нав. дјело, 46.

²¹ Петар Ђорђевић, ИСТОРИЈА СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ, Београд, 1990, 129.

²² Исто, 83.

²³ П. Колендић, БОСАНЧИЦА, БОСАНСКО-ХРВАТСКА ЋИРИЛИЦА И ДУБРОВЧАНИ, у: *Из сјарої Дубровника*, Београд, 1964, 74.

²⁴ Ђорђе Трифуновић, КА ПОЧЕЦИМА СЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ, Београд, 2001, 174.

²⁵ Н. Гошић, нав. дјело, 50.

дна варијанџа ћирилској брзописи од босанчица, јер је овакво именовање ближе научној истини. Западна ћирилица није настала преко ноћи, већ „избацивањем појединих слова старе азбуке и додавањем нових слова под утицајем глагољице, затим латинског и италијанског правописа и прво се употребљавала у Босни од XIII века, а затим и у Далмацији, Дубровнику и Приморју“.²⁶ Милановић признаје да западна ћирилица има специфичан облик појединих слова (**б, в, к, т, г, д, е, ж, з, ч**), али да је у питању само варијанта српског брзописног ћириличног писма, те да тумачи не смију овој проблематици приступати са политичким амбицијама. Не упуштајући се у веће расправе и Митар Пешикан ће нагласити да су у босанчици само дошли до изражаја облици слова настали у староћирилском брзопису.²⁷

С обзиром на чињеницу да је Босна до коначног одвајања у 12. вијеку била повремено и у саставу српске државе, са којом је чинила државно-политичку и црквено-управну цјелину, тешко је у потпуности раздвојити просторни оквир у којем је настала средњовјековна ћирилска књижевност, те је разумљива ортографска, палеографска и језичка подударност споменика са српског подручја и босанског.²⁸

О развоју босанчице и њене употребе исписана је опширна литература и од стране хрватских тумача историје језика. Њихов став је такође јасан. Наиме, они поричу везу босанчице (истина и њима као и српским лингвистима назив је неадекватан) и српске стилизоване брзописне ћирилице. Иван Берчић у своме БУКВАРУ СТАРОСЛАВЕНСКОГ ЈЕЗИКА први је покушао утврдити посебности ћирилице на њеном западном подручју, те истакао графичке разлике босанске, пољичке и дубровачке азбуке; иако је познато да дјелимичне графичке разлике не могу бити доказ аутохтоности једнога писма. Постоје и погрешна тумачења и погрешна интерпретирања ставова В. С. Караџића. Наиме, Раукар се позива на Вука који је у ПРИМЈЕРИМА СРПСКО-СЛАВЕНСКОГ ЈЕЗИКА (1857), описујући језичке особине Дивковићеве књижице НАУКА КАРТИЈАНСКОГ, написао да је она исписана словима и правописом босанскијем²⁹, и тиме Раукар алудира да је и Вук признавао јединственост овога писма с обзиром на његове посебности. И с т и н а је да је Вук увијек и свагда имао на уму Србе трију закона, те да је „босанска буква“, како ју је он називао, дио српске писмености тек са одређеним локалним

²⁶ Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд, 2004, 42.

²⁷ Митар Пешикан, *Наша азбука и њене норме*, Београд, 1993, 25.

²⁸ Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад, 1997, 14.

²⁹ Вук Стефановић Караџић, *Примјери српско-славенског језика*, Беч, 1857, 30.

специфичностима, те да су „овом буквицом и од прилике овијем правописом писали кршћани у БиХ до нашега времена“.³⁰

Немарност у изношењу ставова појединих лингвиста ишла је и даље. Мате Тентор³¹ тврди да су богумили и католици у Босни створили посебно писмо „босанчицу“ од старословенске ћирилице. Овдје се појављују омашке:

Овакве констатације би значиле да у Босни православаца и није било, што намеће нова истраживања – одакле православни Словени у босанској држави.

Само питање богумила опширно је и тражи шира разматрања, али се у историјским текстовима обично наводи да богумили у Босну долазе тек у Твртково вријеме (14. вијек), а и Бошњаци често наглашавају да воде поријекло од богумила.

М. Тентор признаје да је босанчица настала од старословенске ћирилице али оспорава везу српског брзописа и босанчице. Опште је познато да су темеље словенске писмености поставила солунска браћа у 9. вијеку и то за потребе не само описмењавања становништва већ и прихватања хришћанске вјере на словенском језику, а зна се и то да су света браћа православци и да је православно свештенство прво прихватило и научило старословенску ћирилицу. Због тога је и неразумљиво како М. Тентор може одвојити старословенску ћирилицу од брзописа, од којег је босанчица настала само као локализована форма. Овакви Тенторови немарни закључци видно су хрватску лингвистичку сцену помјерили уназад. Због тога су му неки и замјерили. Један од њих је и Т. Раукар који ће признати да Тенторова разматрања о проширености и употреби босанчице одликује „немар“ и „протусловни закључци“.³² Мате Тентор, у већ споменутом раду, направио је низ врло сумњивих закључака. Он сматра да је промјена писма у вези с „novom duševnom orijentacijom“, и да су се у том смислу у најтежем полажу наши Хрвати јер „jedni sačuvali slovensku službu Božju s glagoljskim pismom, drugi (u Bosni) odrekli se glagoljice, koja neće biti bila nikada duboko pustila korijena, postepeno stvorile od staroslavenske ćirilice posebno pismo 'bosančicu', a treći, kod kojih je nestalo slav. Službe Božje, prihvatajući latinicu bez ikakve svoje stilizacije“³³. Као потврду тврдњи да је босанчица хрватско писмо, а не српско, Тентор даје следеће доказе:

А) „Srpsko pismo i pravopis razlikuje se od pisanja Bosanaca i onih Dalmatinaca, koji pišu slovenskim“, и закључује да су Босанци икавци, те да

³⁰ Исто, 31.

³¹ Мате Тентор, BOSANČICA, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik/m_tentor_bosancica.htm.

³² Томислав Раукар, исто.

³³ Мате Тентор, исто.

Срби нису писали народним језиком, већ само „*starim jezikom pravoslava-sa*“.

Овом ставу је потребна детаљнија анализа.

Наиме, икавску замјену старог гласа јата користили су и православци, тј. српски писари. Овдје није ријеч о томе да је територија била икавска, већ је ријеч о једном општем маниру босанских писара.

Није тачно да Срби нису писали народним језиком – шта је са повељама, писмима, тестаментима и слично српских писара са терена Босне и Хума. Истина је да су богослужбене књиге, које припадају тзв. вишем стилу, писане српском редакцијом старословенског, али тим језиком није писана књижевност народног карактера која припада тзв. нижем стилу.

Б) М. Тентор истиче да ђерв никада није код Срба означавао глас **ћ**, док код чакаваца и у Босни јесте и то још од 14. вијека. Истина је да у рашком и ресавском правопису **к** и **г** замјењују вриједности **ћ** и **ђ**, али су српски писари из Босне знали користити и ђерв за **ћ** (дијаци Владоје, Дражеслав...).

В) „*Ortografija u Bosni ostaje uvijek ista, a u Srbiji se mijenja: pravopisna reforma u Srbiji (počev od 1390.) nikako ne utječe na pisanje naših Bosanaca*“. Истина је да су све промјене у сусједним српским земљама и правописне реформе српског језика имале одјек и на писарску традицију у Босни.

Г) Као доказ да се босанчица разликује од српске ћирилице Тентор даје и податак да је у Босни и Далмацији писмо нагнуто на десно а код Срба не. Међутим, чињеница да је једно писмо изражено више или мање на једну страну не може се узети као одлика јединствености тог писма.

Д) „*Bosančicom pišu već od početaka samo katolici i 'bogumili' (bosanski krstjani), ona se gaji u samostanima sve do XIX. vijeka, a od propasti bosanskog kraljevstva sve do naših dana njome se služe odlično muslimanske porodice*“, те закључује „*da je bosančica vezana za katolicizam, vidi se i odatle što su i katolički Albanci pisali njome, premda im je srpska cirilica bila geografski bliža*“. При томе не наводи ни један једини споменик за потврду ове тврдње.

М. Тентор није усамљен у оваквим размишљањима. Владимир Врана је у прилогу О књижевним настојањима у средњовјеочној Босни цијелу ћирилску писменост у БиХ назвао *хрвајском ћирилицом*, при томе истичући да називи *босанска ћирилица*, *зайадна ћирилица* или пак *босанчица* нису добри и примјерени, већ само *хрвајска ћирилица*. Овдје је једино исправно да назив није прихватљив, али не и рјешење које Врана даје као ни друге констатације. Вј. Штефановић сматра да су скорописну ћирилицу (босанчицу) користили католици, богумили и муслимани. Не спомиње правосла-

вце.³⁴ Бенедикта Зелић-Бучан признаје да основу босанчице чине курзивни облици ћирилске азбуке, али да је ово писмо одвојено од осталих ћирилских брзописа. Декларише га као хрватско национално писмо.³⁵ И њој смета устаљени термин *босанчица*, јер није у потпуности тачан с обзиром на територијалну распрострањеност овога писма. Међутим, то јој не смета да закључи да босанчица или пак „*mrtvo hrvatsko nacionalno pismo*“ има своје морфолошке и граfiјске посебности у односу на друга ћирилска писма. Ауторка је марљиво истражила ћирилске рукописе из Далмације и концизно изнијела њихове морфолошке и правописне особине. Међутим, нигдје у раду нема доказа да та специфична локална обиљежја носе етикету самосталности, тј. да босанчица није настала од српског брзописа. Дакле, ауторка је дала богат материјал споменика писаних ћирилицом у периоду од 14. до 19. вијека, али не и доказе да је ријеч о самосталном писму. Истина, она даје опис појединих слова „босаничке азбуке“, али се, углавном, позива на Берчића. Ауторка је врло добро увидјела један проблем, а то је проблематика латиничке транскрипције и транслитерације босанчице. Посебне проблеме изазива транслитерација бројева (нпр. слово *м* у босанчици значи 40, а у глагољници 60, али га неки писари употребљавају и у босанчици у значењу броја 60).³⁶ Ћирилица је у Дубровник и уопште у Далмацију улазила преко трговаца који су живјели у унутрашњости Балкана, те ју је користио понајвише католички клер на територији која је некада припадала славној немањичкој држави.³⁷

Актуелна политичка дешавања у БиХ покренула су и поновне расправе о питању тзв. *босанчице*. Бошњачким лингвистима одговара овај термин, јер га они уско вежу за територију, и јер даје историјску позадину босанском језику. Џевад Јахић у Уводу ГРАМАТИКЕ БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА пише да је босанска ћирилица или босанчица формирана у 10. вијеку у Дубровнику, средњој Далмацији и Босни, те да ово писмо одликују старословенска слова са уведеним новим знацима; али да се обликом и правописом разликује од бугарске и српске ћирилице. Аутор сматра да су босанско писмо (босанчицу, босанску ћирилицу) користили босански фрањевци и исламизирано западноштокавско богомилско становништво. Православно становништво не спомиње.³⁸ Он разликује следеће типове босанчице.

³⁴ Vjekoslav Štefanović, JAKOV LEDESMA I NJEGOV „NAUK KARSTIANSKI“ (1583), Sarajevo, 1938, 27.

³⁵ Benedikta Zelić-Bučan, BOSANČICA U SREDNJOJ DALMACIJI, Split, 1961, 7.

³⁶ B. Zelić-Bučan, nav. djelo, 28.

³⁷ Павле Ивић, ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, Целокупна дела VIII, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998, 64–65.

³⁸ Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA, Zenica, 2000, 50–52.

- а) босанчица у каменим споменицима;
- б) манастирска (фрањевачка) босанчица и
- в) бегово писмо (беговица) у Крајини и у Херцеговини.

Ц. Јахић осврнуо се на питање о босанчици и у књизи *БОШЊАЧКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК*, истина врло штуро. Ипак, он наглашава важност овог питања и констатује да босанчица „*игра најважнију ulogu u očuvanju kontinuiteta slavenske pisane riječi među bošnjačkim stanovništvom*“.³⁹ Мухамед Хацијахић, такође, сматра да је босанчица аутохтоно писмо и да је замијенила глаголицу већ у 13. вијеку, односно, само пасус ниже, у другој половини 11. вијека.⁴⁰ Овај аутор сматра да се босанчица користила само у Босни и Хуму.

Овим радом хтјели смо приказати један преглед виђења босанчице из перспективе српског, хрватског и бошњачког круга. Српски филолози босанчицу виде само као варијанту српске брзописне ћирилице и дио свога националног наслеђа; док хрватски и бошњачки негирају тврдњу да се босанчица развила из српске минускуле са двора краља Драгутина. Примјетно је да у раду има знатно више приказа о босанчици српских и хрватских истраживача историје српског језика у односу на бошњачке. Наиме, бошњачких истраживања о босанчици нема у знатнијој и репрезентативнијој мјери. Питање о босанчици изазива низ заблуда и полемика, можда, из два основна разлога:

актуелна политичка збивања и

недовољно истражена културна баштина православног становништва БиХ у периоду 17. и 18. вијека када је босанчица била најшире у употреби, као и недовољно истражена комплетна језичко-књижевна баштина БиХ.

Брзописни тип ћирилице који се користио на српским и босанским дворовима имао је одређених различитих графичких и правописних рјешења, али не и посебних морфолошких одлика. „У том брзопису тешко је наћи словне облике којих не би било другде где се употребљавао српски брзопис.“⁴¹ У западној варијанти ћирилског брзописа нису се употребљавала слова **Ѣ, Ы, ЈЕ, И, Ў**. Слова, **Ѕ, Ї, Ђ, Њ, Ђ** имала су само бројну вриједност. Слова **Џ, Ѓ, Ђ, Љ** имала су различиту судбину, и то:

Џ – чувало се добро само у Пољцима, у Хрватској – никако, у Босни – мање;

Ѓ – спорадично се јавља у Босни и Пољцима;

Ђ – од 16. вијека се не употребљава;

³⁹ Dž. Jahić, *BOŠNJAČKI NAROD I NJEGOV JEZIK*, Zenica, 2000, 19.

⁴⁰ Muhamed Hadžijahić, *POVLJEST BOSNE U IX I X STOLJEĆU*, Sarajevo, 2004, 254.

⁴¹ Петар Ђорђевић, *ИСТОРИЈА СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ*, Београд, 1990, 167.

Ћ – досљедно се држало само у Пољицима и уопште у Далмацији;

Ю – ријетко се налази.⁴²

Дакле, босанчицу треба посматрати као скуп разнородних варијетета брзописне ћирилице, а не као посебну азбуку, јер нема елемената који би били заједнички за све типове босанчице и на свим теренима које она обухвата, а да су истовремено ти елементи непознаница за брзописну ћирилицу код православних Срба у истом раздобљу.⁴³ Чињеница је да су и босански фрањевци и муслиманско становништво у Босни користили и његовали ћирилицу, која је код њих била брзописна, те да се од 19. вијека, без релевантних доказа, почео његовати термин *босанчица*.

Samadžić 2009: Самарџић, Биљана. ТЕРМИН *БОСАНЧИЦА* КАО ЗАБЛУДА У ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Ковачевић, Милош (гл. ур.) *Научни скуп Наука и настава на универзитетима*. – Књ. 3/1. – Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Пале. – С. 227–236.

⁴² Исто, 179.

⁴³ Павле Ивић, ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, 94.

Миланка Бабић
[рођ. 1962]

У потрази за разликама у истом језику
[2010]

Варијантна поларизованост српскохрватског језичког стандарда дефинисана је у оквиру добро и дугорочно осмишљеног хрватског филолошког програма у другој половини 20. вијека, уз помоћ тада водећих српских лингвиста, а послужила је као база за осамостаљење хрватског језика. У раду се говори о томе како српски лингвисти не би смјели да олако и некритеријално изнесеним тврдњама о наводним разликама у оквиру истог језика служе и даље том хрватском националном циљу.

Кључне ријечи: стандардни језик, варијанте, социолекат, приједлошко-падежне конструкције, граматика

Било би данас утопистички очекивати да се глотоним *хрвајски језик* престане појављивати како у службеној употреби која подразумева социополитичке релације, а захваљујући којима је и настао, тако и у оквиру (ново)кroatистике, која проводећи деценијама под окриљем србистике хрватски филолошки програм настоји да стандардизацијом обухвати разне пуристичке творевине и из српског корпуса изузете језичке јединице прогласи кроатизмима. Како је брижљиво и планирано вођена сепаратистичка хрватска језичка политика, видјело се и знало (ко је хтио да зна) и у уставно-правно ненаклоњеном јој контексту СФРЈ, али су актери тог покрета вјешто „камуфлирали“ своју акцију, а у досезању жељеног циља користили су предусретљивост анационално конципираних ставова српске лингвистике, односно српских лингвиста. Сада се тиме хвале:

Наиме, ваља знати да је то било преддекларацијско доба и да су тада хрватски језикословци били сложни у основноме: сви су тежили истому циљу, само су ишли различитим путевима, иста стратегија, а различита тактика, како би рекао проф. Брозовић. Проф. се Јонке залагао за право варијаната, Брозовић да се одмах освоји што се освојити може, а ја за напредак сад корак по корак, сад корачић по корачић, већ према приликама, важно је да се напредује [...] А да се проф. Јонке служио сличном тактиком као и ја, види се у истоме броју Језика. Рекао сам да је упутио још похвалних ријечи Милки Ивић [...] Наводећи то, проф. Јонке све усмјерава једному циљу, да њезино признање варијаната, што је нама тада значило исто што и посебан хрватски књижевни језик, искористи за наше тежње. Проф. Јонке наводи управо онај дио реферата Милке

Ивић у коме она признаје варијанте: „бујан живот књижевног језика у свим његовим разноврсним облицима на широкој територији и у средини са више од једне народности, неминовно намеће постојање варијаната, и да разговори о тим варијантама не само да нису опасни, да не поткопавају језичко јединство, већ су, напротив, неопходни – доприносе сагледавању праве стварности за коју се априори зна да мора бити компликован, како је правилно истакла у свом реферату проф. Милка Ивић“.

И сад проф. Јонке разрађује тезу о варијантама: „То онда пренесено на Хрвате и Србе, значи да они такођер имају потпуно право на употребу своје хрватске, односно српске варијанте књижевног језика и у уредима и у школама, и у штампи, и на радију, и на телевизији, и у законским текстовима и др.“ И на крају заопштрава то питање до максимума: „Надаље мора нам бити јасно да не могу српску варијанту књижевног језика нормирати хрватски језични стручњаци, а хрватску варијанту српски стручњаци, а поготову не може у том одлучивати помијешана већина. Сваки народ потпуно суверено одлучује о свом књижевном језику и по природном праву и по принципима садржаним у нашем социјалистичком Уставу“ (Бабић, 2004: 165/166).

А о сарадњи утицајних српских лингвиста на политичком пројекту издвајања хрватског као засебног језика – методологијом свођења српског језика на статус варијанте којој је хрватска варијанта равноправна и равноправно издвојива – С. Бабић свједочи, правдајући се при том хрватској јавности е да би она прихватила чињеницу да су блиски односи те генерације хрватских лингвиста са Ивићима били само средство којим се стиже до циља:

Присиљен бавити се Милком Ивић, а успут и Павлом, морао сам се позабавити литературом о њима [...] А кад сам се тиме већ позабавио, ваља рећи и оно што из досадашњег писања није баш видљиво, а то је да је наш однос са Ивићима некада био прилично срдчан. Под *наш* мислим на њихове вршњаке у Хрватској, на нови нараштај хрватских језикословаца. Ми смо у Павлу и Милки Ивић гледали савезнике. И једни и други кретали смо новим, структуралистичким смјером и надали се да ћемо се наћи на истоме путу. Наиме, Милка је Ивић прихватила постојање варијаната, у томе ју је слиједио и њезин муж, иако шутке (Бабић 2004: 169).

Интересантно је навести и шта о заједничком послу кажу Ивићи у писму које 1966. године упућују С. Бабићу:

[...] То може само допринети да се и у Србији што пре уопшти, нарочито код најодговорнијих, правилно гледање на питање варијаната. У том погледу не треба бити нервозан, ствари сигурно долазе на своја места. А ако понеки појединац извали штогод неумесно, то иде само „на његов конто“ (Бабић 2004: 170).

А из контекста се да уочити да је појединац који је „изваљивао“ био у том тренутку М. Стевановић, чија је „традиционална“ Граматика, тих година објављена, служила датој групи хрватско-српских „структуралиста“ за исмијавање у међусобним препискама.

Но „ствари“ су, сада је већ и стварно „сигурно“ – „дошле на своја места“, али не на сасвим права па зато иду даље. Након што су се, пансловенски, Хрвати са Србима ујединили у оквиру српског књижевног језика, наметнули су идеју о његовој национално-варијантној поларизованости, а затим и преименовали тзв. *зайадну варијанту* у глотоним *хрватски језик*. Сада се, с циљем прибављања и „научне“ верификације за овај последњи велики филолошко-политички искорак, пишу разликовни рјечници „двају језика“ (нпр.: Бродњак 1992), појединачни радови и књиге о стандарднојезичк/ним посебностима хрватског (нпр.: Прањковић 1997), а реализују се и вишегодишњи пројекти који пабирче разлике. Природа напријед датих цитата показује колико у том послу има професионалне (и колегијалне) коректности, а колико онога што остаје када се то што не постоји издвоји. О атрибуцијама такве књижевнојезичке политике и циљу коме оне служе пише српски лингвиста Б. Ћорић, изражавајући у форми питања и зебњу због њених последица у односи на матични јој српски језик:

Очито је да актуелну језичку политику у Хрватској карактеришу ненаучност, некоректност, површност, острашћеност, тенденциозност, злонајерност и неистина. Овакве карактеристике мора имати свака језичка политика која за циљ има цијепање генетски истог језичког идиома и [да, МБ] тако раздвоји народе којима тај идиом служи као књижевни (стандардни) језик. Таква политика има много слѣдбеника, чак и међу познатим научницима. Какви су им изгледи на успјех? (Ћорић 2009: 16).

Е па изгледа да су им „изгледи на успјех“ више него добри јер је у постизању истог циља – доказивању аутентичности хрватског језика – хрватска лингвистика такође више него добро усклађена са хрватском политиком, а неријетко потпомогнута и од стране појединих српских лингвиста. „Добросусједска“ српска припомоћ хрватском филолошком програму увијек (и даље) добро дође – даје му (међународни) легитимитет.

А када српски лингвиста пише о разликама између српског и хрватског „језика“, препознаје их и признаје, отвара се више могућности за ишчитавање таквог написа, зависно од нивоа лингвистичког образовања потенцијалног примаоца и његовог национално-утилитаристичког става. Ниже или просјечно образован заинтересовани читалац, изложен и иначе смишљено вођеној пропаганди о посебности хрватског језика, склон је да повјерује у научну утемељеност велике различитости српског и хрватског језичког израза, поводећи се за увјерењима која пласирају научни ауторитети. Опште је познато да је тзв. критеријум научног ауторитета у лаичкој рецепцији високо позициониран и води ка томе да се тврдње које ауторитативан научник пласира априорно прихватају. Пропуштен кроз критеријум националног утилитаризма, пријем таквог текста условљава различите последице у заинтересованој мултинационалној јавности: српски читалац, макар и невољно, констатује да постоји хрватски језик и стално провјерава

шта је међу језичким средствима која и сам користи српско, а шта хрватско; хрватски читалац ликује над чињеницом да српска лингвистика признаје макар и понешто од разлика и утврђује наметнуто му мишљење о „аутентичности“ хрватскога језика, друкчијег од српскога. „Аутентичност“ хрватског, пут је за „аутентичност“ бошњачког босанског, а затим и црногорског – по принципу националног реципроцитета, заступаног у свим диобама након распада бивше СФРЈ, што је нетипично лингвистици у свијету, али типично у/код нас. Међународна (прозападна) јавност која прати наша превирања и лобистички на њих утиче, прихвата такве текстове као чин демократске толеранције међу народима који говоре истим језиком, али не желе да тај језик зову изворишним истим именом. Демократија, тако схваћена и пласирана, наноси огромну штету не само србистици него и српском народу и српској култури. Зато додатно изненађује када прилог томе дају и они који се баве србистиком, трагајући за детаљима у оквиру сопственог језика и те детаље – некритеоријално – проглашавајући хрватским или „претежно хрватским“. Посебно изненађује када се разлике прокламују на основу једне једине граматике, и то оне из Хрватске, а управо то је једини корпус којим у свом раду О ПРИРОДИ ГРАМАТИЧКИХ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, објављеном у ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ, располаже П. Пипер (Пипер 2008). То, и његов језички осјећај, служе циљу који аутор образлаже тек негдје на средини текста, и то у фусноти, гдје каже да је у његовом „чланку главни циљ да се испита природа граматичких разлика између та два језика и да се пружи систематизован преглед важнијих таквих разлика на основу примјера из једне од новијих хрватских граматика, а не исцрпан и коначан попис међујезичких разлика“ (Пипер 2008: 844). У питању је ГРАМАТИКА ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ГИМНАЗИЈЕ И ВИСОКА УЧИЛИШТА аутора Ј. Силића и И. Прањковића (Ј. Силић, И. Прањковић 2005), а на основу ње Пипер разлике у граматици код Срба и Хрвата, дакле системске, уопштава као: а) „разлике у инвентару граматичких облика“, б) „разлике у варијантним могућностима употребе неког облика у једном језику у односу на други језик“, в) „разлике у учесталости употребе истог облика“ и г) „разлике у стилској вриједности облика заједничких за оба језика“ (Пипер 2008: 842, 843). Све „разлике“ показује на по једном примјеру – за који је хрватски дио узео из поменуте граматике (ваљда, јер није библиографски одређен), док је српски сам смислио – па нпр. за ову последњу каже: „Тако употреба генитива множине у конструкцији с предлогом у типа *У Мађара је то друкчије решено* у савременом српском језику звучи као граматички архаизам, а у хрватској граматици се даје без такве квалификације“ (Пипер 2008: 843). Без такве квалификације се употреба генитива са приједлогом у даје и у Речнику СРПСКОГ ЈЕЗИКА: „у предл. ... П. (с ген.) означава да је нешто у поседу или домену појма у генитиву или да је својствено томе појму или да је у вези с њим: код. 1.а. кад се указује на нешто што је својствено некој средини или што се

догађа у њој: у нас, у *примитивних народа*. б. кад је реч о поседовању, располагању нечим [...]“ (РСЈ, 2007: 1359). Не само да аутор није провјерио статус те конструкције у Речнику или приручницима српског језика него је врло површно „прелистао“ и граматику на коју се позива. Показују то бројни примјери, па и онај који прати разлике које се тичу правила о „учесталости употребе истог облика“, из кога се да закључити да се српски и хрватски поларизују на различитој употреби одређеног придјевског вида (претежно српска особина) и неодређеног придјевског вида (претежно хрватска црта). Цитирани хрватски аутори дају исто правило за употребу придјевског вида – а и како би друкчије – исто као што га дају и све српске граматике: „Неодређени облик придјева стоји уз неодређени предмет исказан именицом, тј. уз предмет који је суговорницима у комуникацији непознат, одређени облик – уз одређени предмет, тј. уз предмет који је суговорницима у комуникацији познат[...]“ (Силић/Прањковић 2005: 134). Такође и прецизирају: „[...] Такав се начин изражавања неодређености значења придјева – у пратњи израза *један*, *-на*, *-но* – раби посебно у административном стилу, који све више губи неодређене облике придјева“ (Силић/Прањковић 2005: 135). Очито је да је досљедност поменутих разлика, без обзира на то ко на њима инсистира, неодржива (бар) у одређеним стиливима па би се и то морало имати у виду када се у научним или стручним радовима „систематизује природа разлика“ у оквиру лингвистички једног језика.

О методи тзв. случајног узорка, на основу кога изводи Пипер „опште“ закључке, свједочи и примјер на коме показује „рекцијске разлике“ између српског и хрватског граматичког стандарда, за које признаје да су „ретке“, али ипак проналази примјер „*Свађали су се о њриход са земље*“, наспрам кога изводи српски еквивалент „*Свађали су се око њрихода са земље* или *Свађали су се збој њрихода са земље*“ (Пипер 2008: 846). Иако не наводи библиографски податак за хрватски примјер, провјерили смо – у датој граматици тај примјер је на 227. страници, гдје се говори о употреби приједлога о са акузативом, а уз тај примјер стоји и „логичнији“: „*Ошимају се о њлијен*“. Аутори уз тај примјер, којим се изражава узрочно значење, дају у загради и напомену „слично оному што је речено и за генитив с приједлогом око“ и упућују на примјер на стр. 212.: „*Свађали су се сшално око имања*“. Но тај примјер, и да је којим случајем пронађен, не свједочи баш о „рекцијским разликама“ па се не би ни уклапао у контекст Пиперовог чланка.

А највећи број примјера, након што је напустио претходно дату концепцију систематизације разлика између хрватског и српског стандарда (српског језика), Пипер проналази у конструкцијама „с приједлозима и приједлошким изразима“, чак тридесет. Сада је већ нејасно којој од прокламованих „главних врста“ разлика ти примјери припадају. Остаје да се закључи да се тичу „разлике у инвентару граматичких облика“ јер да би се тичале „разлике у варијантним могућностима употребе неког облика у једном је-

зику у односу на други језик“ или „разлике у учесталости употребе истог облика“, а такође и „разлике у стилској вриједности облика заједничких за оба језика“ – морали би да се наведу и српски „еквиваленти“. Пошто се не наводе, испада да су наведене приједлошко-падежне конструкције „инвентар“ само или претежно хрватског језика, а да су у српском – према слободној, паушалној процјени аутора – ријетке, застарјеле или регионално маркиране. Наравно, при том мислимо на оне које спадају у ту врсту конструкција, што се не може рећи и за ону коју је аутор маркирао у примјеру *Њезини су кућом њошничари*, а која би се и могла сматрати разликовном протом када би инструментал *кућом* у хрватском језику био оно што у српском није, тј. приједлог. Но, аутори те граматике на то и не помишљају, него дати примјер наводе уз бесприједлошки „инструментал подријетла или аблативни инструментал“ (Силић/Прањковић 2005: 235). Зашто Пипер добар број приједлошко-падежних конструкција, издвојених опет методом случајног узорка из те граматике, не сматра (и) српским, зачудиће се не само они говорници српског језика које је прогласио представницима „регионалних“ говора него и српски лексикографи. Тако Пипер тврди да у хрватски корпус спадају нпр. конструкције: *За ове владе неке су сѣвари кренуле набоље; Између нас је све њошво; Уз рај су њешко сѣрадали; Пројурио је мимо колону* и сл. (Пипер 2008: 844). А у Речнику СРПСКОГ ЈЕЗИКА те „хрватске“ конструкције описане су на следећи начин:

– за предл. (с ген., ак и инстр.) I. са речју у ген. одређује 1. време током којег нешто бива: у време, у доба, у току трајања: *за живиџа, за десџиџа Турђа, за њвоје младосџи* [...] (РСЈ: 378);

– између [...] предл. (с ген.) означава: [...] 3. однос који се тиче јединки одређених везом предлога и именице: *мир ~ Франџуза и Немаца, њријаџешџво ~ комџија* [...] (Речник: 459);

– уз... предл. (с ак.) [...] 4. временско одређење неке радње, збивања: у доба, за време: *~ рајџ, ~ пост...* (Речник: 1375);

– *мимо* [...] предл. (с ген. и ак.) 1.а. (с ген.) означава пролажење у близини што је исказано генитивом: поред, покрај, крај: *џрођи ~ куђе*. б. (с ак.) означава пролажење у близини онога што је исказано акузативом и постепено удаљавање од њега: поред и даље од (некога, нечега): *џромађи ~ ођрагу* [...] (РСЈ: 711).

Посебно је типично Пиперово тумачење датих примјера, јер прецизно открива границе у које он своди српски стандардни језик:

То што се наведени примери овде узимају као карактеристични за савремени хрватски књижевни језик, али не и за српски, не значи да се у савременом српском књижевном језику ниједан такав пример никада не може срести. Као и у другим књижевним језицима и у данашњем српском језику постоје регионализми, који се не могу ни игнорисати ни забрањивати, али им не треба давати значај који објективно немају. Поред тога, у језику појединих говорних представника српског језика, у њиховим идиолектима, може се наћи понека појединост која је нетипична за српски језик као социолекат, али ти поједина-

чни случајеви не могу бити основа за констатације општије природе (Пипер 2008: 844/845).

Није тешко закључити да Пипер под „регионализмима“ „који се не могу ни игнорисати ни забрањивати, али им не треба давати значај који објективно немају“ подразумева српски језик у БиХ, Ц. Гори, Хрватској и другдје гдје живе и говоре представници – стандардном српском језику, а тиме и хрватском – базног источнохерцеговачког дијалекта, јер је све што је њиховом говору у наведеним примјерима уобичајено – прогласио хрватским или „претежно хрватским“ граматичким цртама. Образложење које прати ту тврдњу помјера те границе још даље и посебно је „сумњиво“ за иоле лингвистички образованог читаоца, јер он наставља да сужава говорну територију српског језика свдећи огромно њено подручје на усамљене „идиолекатске посебности“: „Поред тога, у језику појединих говорних представника српског језика, у њиховим идиолектима, може се наћи понека појединост која је нетипична за српски језик као социолекат, али ти појединачни случајеви не могу бити основа за констатације општије природе“ (Пипер 2008: 845).

Тиме у ствари „појашњава“ да је из стандардног српског језика, који је свео на „социолекат“ (рекло би се само урбаног говора Београда, јер ни дијалекатска Србија није с тим „социолектом“ самјерљива), искључио све стандарднојезичке особине које се у језичком осјећају „социолекатских“ говорних представника не препознају, а то је ваљда у (социо)лингвистици релевантан критеријум за све поступке у даљем (рас)планирању српског језика! Неће ли се тиме говорници из „идиолекатских“ српских крајева гурнути у хрватски/бошњачки/босански/црногорски „језик“, односно „језике“, док се у оквиру њихових истоимених (актуелних) језичких политика на „социолекатски“ статус тих варијетета уопште не помишља!? Да аутор не употребљава у правом значењу у лингвистици уобичајен термин *социолекаџ*, показује и његова јасна и општеприхваћена констатација да „идиолекатске посебности“ говорних представника „не могу бити основа за констатације општије природе“, тј. не могу утицати на стандарднојезички систем. Он, дакле, изједначава социолекат као природни идиом и стандардни језик као вјештачки идиом. *Социолекаџ* у свом правом термилошком значењу нема ту снагу да се уздигне на ниво стандардног језика, а не би требало да озбиљан аутор у озбиљном часопису као што је ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ употребљава термин у неком ширем значењу а да при том није дао податак о том значењу. Посебно не у контексту у коме је та непрецизност опасна до те мјере да и назив поглавља (Сведочанства) у коме је текст објављен постаје симболичан, а онда постаје иронично-симболичан и наднаслов текста Језик наш насušни – јер садржај текста О ПРИРОДИ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ СРПског и ХРВАТског ЈЕЗИКА упућује на деградацију статуса српског језика, а не на његову заштиту, која му је, одавно је и лаицима јасно, пријеко потребна. Оста-

је да се такође, сада горко-иронично, закључи да су у том тексту говорници представници из стандарднојезичке вуковске базе сведени на збир идио-(лека)тских типова који живе у заблуди да говоре и користе стандардни српски језик увијек када употребе конструкције као што су: *Након шћо су ѿа најали у новинама, одустѿао је од својих захѿјева*, а да и не говоримо о конструкцији *Ни ѿред ѿоѿа шћо смо у дуѿовима, ѿлаће не касне!* Ту је конструкцију аутор маркирао као „део регистрованих разлика“ који се односи „на везничке изразе и конекторе“ (Пипер 2008: 845), при чему је мислио на везнички комплекс *и/ни* поред тога што, али му ту „ѿлаће“ нису засметале. У вези са „везничким изразима и конекторима“ који су код Пипера спорни у српском јер су „претежно хрватски“, а то су: *након шћо, исћом шћо, камо, у(с)ѿркос ѿоме шћо* (овдје је аутор обиљежио само „у(с)ѿркос ѿоме“, али не и „шћо“), *ни ѿред ѿоѿа шћо, исћом шћо* и сл. скрећемо пажњу на чињеницу да постоји више радова и публикација које се тиме баве много прецизније, укључујући и посебности функционалностилских регистара те семантичко-прагматичку маркираност и стилистичке активне и резервне категорије српског језика (в. у: Милошевић 1981: 125–137, Ковачевић 1998: 234–245, Антонић 2001: 126–141, као и РСЈ 2007: 492, 772, Поповић/Станојчић, 1995: 309 итд.).

Након што је, као што рекосмо, прокламовао у ширем уводу одређену систематизацију разлика између српског и хрватског стандарда српског језика па је напустио, Пипер даље без одређеног система побраја разлике, а једном од кључних сматра однос инфинитива и конструкције *га* + презент, наглашавајући већ уобичајену процјену да се инфинитив чешће користи у хрватском, а *га* + презент у српском стандарду и при том наводи неколико примјера нагомилавања инфинитива у хрватским конструкцијама сложеног глаголског предиката са модалним и фазним глаголима. У (ново)хрватској граматици, посебно у овом уџбенику Силића и Прањковића, који је послужило као корпус за Пиперов чланак, дозвољава се у структури „вишеструкосложеног предиката“ само употреба инфинитива (Силић/Прањковић 2005: 291), тј. не говори се о „нагомилавању“, него о пропису, док се у српској, а Пипер је коаутор једне такве, синонимна употреба тих двију конструкција регулише правилима. Он лично препоручује:

Према томе, говорећи начелно, *га*-конструкција има предност када то омогућује да се избегне узастопна употреба двају инфинитива, нпр. *Можда ћу мораѿи га одустѿанем*, иако се понекад срећу и конструкције са два узастопна инфинитива, нпр. *Треба се умеѿи одбраниѿи*.

С друге стране, инфинитиву би требало давати предност у односу на да-конструкције када то омогућује да се избегне узастопна употреба двеју или више *га*-конструкција, нпр. *Речено им је га моѿу ући* боље је него *Речено им је га моѿу га ући*.

Инфинитиву би, сагласно реченом [...] требало давати предност у односу на да-конструкције у саставу сложених предиката с глаголима моћи, смети, требати, морати, изволети, као и после безличних глагола и предикатива, нпр.: *Моћи сће се јавиџи, Тако је морало биџи, Изволиџе сесџи, Треба џелефонираџи, Добро би било искорисџиџи џу џриликџу, Лако је џо реџи* [...] (Пипер и други 2005 : 325).

Аутор у опису сложеног глаголског предиката наводи и примјере са инфинитивом и тамо гдје се у његовом српском „социолекту“ чешће употребљава да + презент, нпр.: *Она џочиџе врџиџи џреџиџаџе*“ или у непотпуној конструкцији у којој је изоставио пунозначни глагол – *Она је моџла џочеџи*“ (Пипер и други 2005: 323).

Скоро да нема ниједне Пиперове „разлике“ коју не би требало прокоментарисати јер се без икаквих критеријума, без икакве провјере у корпусу (рекли смо да је корпус само Силићева и Прањковићева ГРАМАТИКА ХРВАТСКОГА ЈЕЗИКА) поједине јединице, поједини облици ријечи и синтаксичке конструкције проглашавају фреквентним у хрватском, а ријетким или архаичним у српском. Колико је овај чудно изабрани корпус сугестивно утицао на Пиперово мишљење о српском језику, показује и новоусвојени новохрватски термин „бројевни џриџјеви“, који он употребљава у својој екавској верзији „бројевни џриџеви“ (Пипер 2008: 848), док све граматике српског језика и новије и српскохрватске (и хрватске) имају само „бројни“ – „бројни џриџ(ј)еви“, „бројне именице“ (в.: Стевановић 1962: 352, Поповић/Станојчић: 1995: 96, Ковачевић/Савић 2003: 121, Николић/Станојчић/Кликовац 1997: 83, Барић и др. 1979: 136, 137, Тежак/Бабић 1973: 114).

У прилог чињеници да успостављање разлика у оквиру истог језика није механички процес кодиколошко-стандардолошке природе, служе и резултати једног истраживања, изведеног при изради магистарског рада о разликама између српског, хрватског и бошњачког језичког стандарда у административном функционалном стилу државних институција БиХ. За корпус у том истраживању послужио је Билтен ЦЕНТРАЛНЕ БАНКЕ БиХ, који се „преводи“ (раде то лектори-„преводиоци“) на три национално-политичка стандарда. То истраживање показује колико пракса за стандардолошким прокламацијом заостаје, тј. да су и оне најочекиваније разлике, оне на којима се нарочито у хрватском и бошњачком стандарду инсистира (нпр. фонолошка опозиција гласовних ликова **шт/ћ** – *оџиџина/оџиџина* или **т/ћ** – *џлаџа/џлаџа*, при чему се први опозитни члан описује као српски, а други као хрватски и бошњачки) – у употреби околионалне (Ћевриз-Нишић 2007). Језичким систем управљају иманентни процеси саморегулисања и супротстављају се процесима насилног регулисања. Тако ни измишљање разлика од стране језичких стручњака и научника не може промијенити систем, али може послужити за разне злоупотребе којима манипулишу разни антисрпски нормативисти. Зато српска лингвистика не смије да дјелује

против свога језика, а једнако му штету наносе и површно и тенденциозно писани радови у којима се олако доносе закључци о „туђинском“ статусу мањег или већег броја његових јединица, посебно ако такве радове пишу они који у србистици имају утицаја или чак спадају, како давно рече М. Ивић, међу „најодговорније“.

Представници једне генерације најодговорнијих у србистици, дозволили су да их добро организовани „хрватски језикословци“ преведу жедне преко виртуелне језичке међе – варијантно поларизованог српског језика – инструментализујући их на путу ка остварењу хрватског националног сна, оличеног у форми књижевног штокавског хрватског језика. Као што смо видјели, има и утицајних представника друге србистичке генерације који такође потпомажу хрватски филолошки програм. Чине то или несвјесно – пишући своје радове површно и научно некритеријално, поводећи се за сопственим језичким осјећајем, или пак свјесно – измишљајући потврде за хрватски језички идентитет и намећући их јавности снагом сопственог ауторитета. Ови би посљедњи у том послу морали имати на уму неколика битна критеријума или макар оне које у свом „језикословном“ прекрајању српске матрице у хрватској употреби обилато користи С. Бабић. Наводимо само два-три, са аутентичним образложењима аутора.

Употреба неке јединице код хрватских писаца чини је јединицом хрватског језика:

Ја сам већ једном написао у оцјени једнога језичнога савјетника – чланак се налази у мојој књизи ХРВАТСКА ЈЕЗИКОСЛОВНА ПРЕЊА – да *гесити* се не може бити сумњива ријеч јер је употребљавају хрватски писци и навео сам Цесарићеве стихове [...] И сам сам тада био свјестан да може и хрватски пјесник, и то добар пјесник, па био то и Добриша Цесарић, употрејепити који србизам, али *гесити* се није ни србизам ни ‘чудна ријеч’, без обзира шта то значило. Тај је глагол нормално изразно средство хрватскога језика (Бабић 2004: 198/199).

Критеријум творбеног континуитета, успостављања непосредне творбене везе између мотивишуће основе и мотивисане лексеме, поништава квазикритеријум тзв. језичког осјећаја појединца који неку језичку јединицу доживљава као неаутентичну за дати идиом. У вези са односом лексемског пара *крст* и *криж*, у доказивању и објашњавању шта је хрватско, Бабић набраја лексеме које се нужно изводе од основе *крст*, незаобилазне и код Хрвата: „Узалудно нам је избјежавати основу *крст* јер је, као што видимо, не можемо избјећи, а то онда значи да није српска. И није. Птицу *крс-шокљун* нитко досад није довео у питање“ (Бабић 2004: 192).

А о псеудолингвистичком критеријуму којим се нормативна вриједност неке јединице процјењује на основу њене уобичајености у разговорном језику, на основу језичког осјећаја процјениоца, неријетко заступаном и у научним/стручним радовима о језику, аутор даје сљедећу поуку:

Нестручњак полази од језичнога осјећаја, али ваља знати да је то субјективни осјећај. Нормално је да се њиме води у своме језичноме изразу, али ако жели поучавати, онда му језични осјећај може бити само потицај, а за добар савјет треба свој језични осјећај провјерити, мора мало проучити проблем о којем жели рећи свој суд, а то се најлакше чини ако се у руке узме неколико језичних приручника [...] (Бабић 2004: 201).

Кад би се бар ових ставова придржавали и српски лингвисти који пишу о разликама у оквиру истог језика, српског, доприносили би његовом очувању и заштити од крађе и присвајања јединица из његовог корпуса од стране национално-политички поларизованих његових корисника. У прилог томе ево још једне пикантерије из ХРВАЊА ХРВАТСКОГА, која можда може србистима (а богме и Србима!) да послужи као опомена, а исписана је поводом статуса лексичких синонима *хиљада* и *тисућа* у хрватском стандарду. Зашто је хрватском корпусу потребна и *хиљада*, за коју се мисли да је србизам новогрчког поријекла, аутор објашњава у параноично-ксенофобичном страху од „посрбљавања“:

[...] отворим једно јутро радио и зачујем пјесму: *Ова моја ливада / кошћа седам хиљада*. Ако је *хиљада* српска ријеч, онда је то српска пјесма, ако је то српска пјесма, онда је и радио који ју емитира, српски. Сад вам је јасно што желим рећи. Хрвати имају двије ријечи за број 1000 – *тисућа* и *хиљада* (Бабић 2004: 197).

За статус српског језика у будућности, чини нам се, добро би било да и Србима коначно постане јасно то што је Хрватима „бјелодано“ јасно одавно, а и дугорочно – да хрватски филолошки програм улази у последњу фазу у којој „научно“ треба доказати престижност „хрватског књижевног (штокавског) језика“ наспрам кога је српски језик регионално маргинализован „социолекат“. Став да „одбрана идентитета и интегритета српског језика није само питање патриотско, већ је пре свега научно“ (Милосављевић 2000: 273), није усамљен међу српским филолозима, али није, на жалост, обједињујући иако је мало језика у свијету чији су интегритет и идентитет до те мјере угрожени до које је угрожен српски. Мало језика, а мало и народа.

Литература

- Антонић 2001: И. Антонић. *Временска реченица*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Бабић 2004: С. Бабић. *Хрвања хрвајскоја (Хрвајски у кошћацу са српским и у клинчу с енглеским)*, Загреб: Школска књига.
- Барић и други 1995: Е. Барић, М. Лончаревић, Д. Малић, С. Павешкић, М. Пети, В. Зечевић, М. Зника. *Приручна грамајска хрвајскоја књижевној језика*, Загреб: Школска књига.

- Бродњак 1992: В. Бродњак. *Рјечник разлика између хрвајскога и српскога језика*, Загреб: Школске новине, Хрватска свеучилишна наклада.
- Милосављевић 2000: П. Милосављевић. *Српски филолошки програм*, Београд: Требник.
- Милошевић 1981: К. Милошевић. Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику, у: *Научни саставак слависта у Вукове дане*, Београд – Вршац – Нови Сад – Тршић: МСЦ, 125–138.
- Николић/Станојчић/Кликовац (1997): Л. Николић; Ж. Станојчић; Д. Кликовац. *Језик и језичка култура 2*, Београд: Стручна књига.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, Начини усложњавања везничког система, у: *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд – Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 234–245.
- Ковачевић/Савић 2003: М. Ковачевић; Б. Савић. *Српски језик и култура изражавања за шестии разред основне школе*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пипер и други 2005: П. Пипер; И. Антонић; В. Ружић; С. Танасић; Љ. Поповић; Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просте реченице*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Пипер 2008: П. Пипер. О природи граматичких разлика између српског и хрватског језика, у: *Лексикон Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, 840–850.
- Поповић/Станојчић 1995: Љ. Поповић; Ж. Станојчић. *Грамматика српског језика* (уџбеник за I, II, III, IV разред средње школе), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- РЈС 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Силић/Прањковић 2005: Ј. Силић; И. Прањковић. *Грамматика хрвајског језика за гимназије и висока училишта*, Загреб: Школска књига.
- Стевановић 1962: М. Стевановић. *Грамматика српскохрвајског језика за више разреде гимназије*, Цетиње: Обод.
- Тежак/Бабић 1973: С. Тежак; С. Бабић. *Преглед граматике хрвајског књижевног језика за основне и друге школе*, Загреб: Школска књига.
- Ћевриз-Нишић 2007: В. Ћевриз-Нишић. *Језичко-стилске карактеристике језика Заједничких органа Босне и Херцеговине*, необјављени магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету у Источном Сарајеву.

Ћорић 2009: Б. Ћорић. *Линџомарџиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Milanka Babić

About the quest for the differences in the same language

Variational polarisation of the Serbo-Croatian standard language is defined in the second half of the 20th century within the borders of the thoroughly and over the long term created Croatian philological programme. It was created with the help of the leading Serbian linguists from that period and it served as a basis for the independence of the Croatian language. This article points out to how Serbian linguists should not serve further to such a Croatian national aim with easily and without proper criteria made statements about the so-called differences within the same language.

Babić 2010: Бабић, Миланка. О ПОТРАЗИ ЗА РАЗЛИКАМА У ИСТОМ ЈЕЗИКУ. — In: *Српски језик*. — Београд. — Бр. XV/1–2. — С. 309–321.

Драгољуб Петровић
[рођ. 1935]

Увод [у Фонологију српског језика]
(2010)

1.4. Српски према „хрватском

Као језик са „кратком историјом“ стандарда, „вуковски“ српски је и у време својега настајања током почетних деценија 19. века, али и касније у време своје изградње и стабилизације, био изложен честим потресима који су утицали на то да многи његови аспекти остану неистражени, или бар не-истражени у мери која би се могла, макар донекле, сматрати задовољавајућом. Српски језик, наиме, већ од средине 19. века постао је предмет „спорова и договора“ када су се према њему „окренули“ Хрвати и од краја тога века у целини га преузели додајући му сопствену националну етикету („*хрвајски или српски језик*“). Хрвати су тако дефинитивно напустили своју чакавску дијалекатску основицу, једнако као и ону кајкавску коју су „делили“ са Словенцима, и определили се за српски вуковски новоштокавски језички образац.

Почеци таквога развоја везују се за Књижевни договор у Бечу 1850. године, на коме су његови учесници¹ „једногласице [...] признали, да је најправије и најбоље примити јужно нарјечје, да буде књижевно“, између осталог и зато „што су готово све народне пјесме у њему спјеване“, али и зато „што је сва дубровачка књижевност у њему списана“ и „што највише књижевника и источнога и западнога вјерозаконца већ тако пише (само што сви не пазе на сва правила)“ (Павловић 1956: 183; Симић 1981: 108–110).² Уте-

¹ Осим Вука и Даничића, у разговорима су учествовали Хрвати Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Винко Пацел и Стјепан Пејаковић и Словенац Фрањо Миклошић.

² Занимљива је у вези с том сагласношћу и једна додатна одредба: „Ако ли ко год из којег му драго узрока не би хтио писати овијем нарјечјем, ми мислимо, да би и за народ и за књижевно јединство најпробитачније било, да пише једнијем од остала два народна нарјечја, којијем му је воља али само да их не мијеша и не гради језика којег у народу нема“. У вези с том појединошћу треба прецизирати да се „остала два народна нарјечја“ односе на „источни“ (тј. екавски) и „западни“ (тј. икавски) масив ш т о к а в с к е дијалекатске групе, а не на ч а к а в ш т и н у и к а ј к а в ш т и н у (како данас многи мисле и како се обично разумева термин

мељивање српскога стандардног језика, у склопу сличних процеса у другим словенским језицима, у општијим линијама осветлила је З. Тополињска истичући да је поменути „књижевни договор“ између Хрвата и Срба „можда најинтересантнији феномен у историји словенских стандардизација“, пре свега по томе што представља

јединствен случај спровођења језичке стандардизације преко, у словенским размерама – најважније, верске и културне границе.³ На хрватској страни потписивање договора означило је крај вековних превирања током којих су се поједине међусобно неинтегрисане хрватске заједнице служиле талијанским, немачким, мађарским језиком или регионалним књижевним језицима формираним на локалним дијалекатским основама. На српској страни, не без дугогодишњег отпора појединих културних посленика и писаца, то је значило раскид са тзв. славеносрпском традицијом (Тополињска 1994: 611).⁴

На истој линији о томе проблему налазе се и разматрања П. Ивића:

Невоље у кругу католика у српскохрватској језичкој области биле су сасвим другачије од оних код православних. Ту су проблеми извирали из територијалне расцепканости књижевног језика, као усталом и саме књижевности. Постојала је једна кајкавска литература, једна славонска, једна бачка буњевачка, једна далматинска, једна дубровачка и тако даље. И свака од тих ситних литерарних продукција, намењених пре свега публици завичајног региона, имала је властити тип књижевног језика. Тескоба амбијената на које су се ослањале те такозване покрајинске књижевности у другој половини XVIII века осуђивала их је да заиста буду провинцијалне у сваком смислу те речи, па и оном најгорем. Све је ово било у зачараним круговима узајамних условљености исплетено с одсуством заједничке народне свести. Велики део католика нашег језика био је, додуше, обухваћен хрватским именом и хрватском свешћу, али је даље на истоку остајало широко подручје, од Бачке, Барање и Славоније, преко пространих делова Босне до дубровачког приморја, где је опредељење кршћана било по правилу само регионално – буњевачко, шокачко, славонско, бошњачко, дубровачко (Ивић 1971: 175–176).

У вези с тим наводима треба ипак прецизирати макар две појединости. Прва се тиче схватања да је српско-хрватска стандардизација извршена „преко верских и културних граница“, чему би ваљало додати макар напомену да је Бечки договор потписан у време кад су „границе“ о којима је реч

наречје), посебно због чињенице да су та два дијалекатска комплекса Хрвати препустили дијалекатској литератури и литерарној историји.

³ У време о коме говоримо Дубровник је био српско културно средиште и позивање на језичке прилике у њему треба разумети као природан ослонац на средину која је (и дотле, али и још дуго касније) служила као мост према српској немањићкој традицији.

⁴ Инспиративне су у вези с тим проблемима и идеје које је З. Тополињска формулисала и у неким другим приликама и поводима (Тополињска 1988; 2000).

имале битно друкчији смисао од онога које имају данас и кад се није могло ни претпоставити у ком ће се правцу односи између Хрвата и Срба развити неколико деценија касније. Друга је чињеница везана за схватање да је „опредељење кршћана било по правилу само регионално“ и у вези с тим могло би се додати да је уз многе од тих „регионализама“ ишла и свест о српском пореклу његових житеља⁵ док је на многим другим странама католичког простора хрватско име било потпуно непознато.⁶ Појединости које наводимо указују на то да се хрватско име почело ширити тек од почетка XX века, најизразитије чак током последњих неколико деценија, када је радикално спроведена идентификација католичанства са хрватством.⁷ Тако се показало да су то време у Хрватској обележила два потпуно несинхронизована и супротна покрета: један верски – чији је циљ био раздвајање Срба

⁵ О томе је, рецимо, у листу Дубровник, 1896. забележено да „до назад мало година амо не бијаше настањених ни цигли један Хрват, а сад их има само четири. Барјактари хрватске мисли у Дубровнику бијаху у првом реду неки Далматинци, чиновници и професури, којијем се мало доцније придружи и гдјекоји наш поп и фратар, а на властито млади учитељи, били родом из нашег котара или из горње Далмације“ (Митровић 1992: 61).

⁶ Тако је, на пример, остао запис да се „Антун Радић, путујући кроз Босну крајем XIX века, уверио ‘да је име Хрвата по Босни и Херцеговини у сеоском свијету посве непознато’“, а на то се своди и сведочанство И. Ф. Јукића да „Крајишници од Хрватах не знају нит имена“ (Митровић 1992: 59). О томе постоје, међутим, и многе друге потврде, а овде помињемо само неке изричите. Једна је она коју је, 1902, оставио истакнути правашки политичар Исидор Кршњави невољно признајући да је „славонском сељаку сељак у Банату и Барањи несумњиво ближи него Загорац, а овај се осјећа сроднији Крањцу него Славонцу“; с друге стране, „сељак из околине Загреба не само да не зна да има људи који се називљу Хрватима у Далмацији, Славонији, Истри, па чак и у Босни, него не зна ни за се, да припада извесној хрватској народности“. На истој линији налази се сведочење Аугуста Харамбашића који је, како вели 1904, би(ва)о „на скупштинама у Славонији и дивио се (чудио се) оним сељацима, који још прије 15 година нису ни знали да су Хрвати“; о томе су остали и други записи по којима су „многи сељаци истицали да су ‘Славонци’, и да говоре ‘славонски’, а да су Хрвати у Хрватској“, као и да је тамо „било име Хрватско све до близу 1867. зазорно, као у Хрватској име Крањско“ (Берић 2005 I: 75, 96, 455, 513).

⁷ У таквим ломовима, рецимо, као „хрватске“ одједном су се појавиле и неке старе католичке енклаве на Косову и Метохији или Крашовани у Румунији, али је занимљиво да се „кроатизацији“ још опире католичка буњевачка етничка група у северозападној Бачкој и та чињеница данас изазива констернацију у хрватској јавности, посебно због чињенице да иза свега тога стоји и захтев за признавање права на увођење „буњевачког језика“ у основне школе.

и Хрвата по верским шавовима, и други језички – који се свео на то да се у Хрватској дефинитивно утемељи српски вуковски језички образац.⁸

1.5. „Хрватски вуковци“

Главне елементе структуре тога језика разрадио је, на вуковским темељима, Ђуро Даничић припремивши први том великога РЈЕЧНИКА ХРВАТскога или СРПСКОГ ЈЕЗИКА (Загреб, 1882),⁹ а све што се тих година догађало имало је далекосежан значај за будућност српског језика у целини. На самом крају 19. века, наиме, „хрватски вуковци“ припремили су и публиковали правопис (Иван Броз, 1892), граматику (Томислав Маретић, 1899) и речник тога језика (Фран Ивековић – Иван Броз, 1901) и тиме, практично, у целини пристали уз српски вуковски књижевни језик (задржавајући за њега једино латиничко писмо). О месту „хрватских вуковаца“ у развоју књижевног језика у Хрвата сведочи, најпре, чињеница да је Маретићева граматика штампана у међувремену двапут (1931. и 1963), о њој је (као и о значају њенога аутора за токове стандардизације српскога/хрватскога језика) исцрпно писао Љ. Јонке убрзо после озваничења НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА и „српскохрватског“/„хрватскосрпског“ језика (Јонке 1965), а тек је више година после тога почело да се шири схватање да у тим процесима ни Вук Караџић ни „хрватски вуковци“ нису имали никаквога посебног значаја. То је изричито нагласио, рецимо, Р. Катичић наводом да је

„познато и често се чује да је Вук Стефановић Караџић, велики реформатор књижевног језика у Срба, одиграо важну улогу и при стандардизацији хрватскога књижевног језика. Међутим, предоцбе о томе како је и када он извршио тај утјецај нису баш јасне ни тачне“ (Катичић 1987: 38).¹⁰

⁸ Уз пира Ивићева разматрања тих проблема (1971), као и мноштво Митровићевих података (1992), о многим аспектима тих односа шире је говорио и Д. Петровић (1993).

⁹ Тај речник дефинитивно је завршен, објављивањем XXIII тома, тек 1976. године, дакле – скоро цео век после његовог почетка.

¹⁰ Катичић је, у наше дане, таквом схватању додао још једну неодмерену конструкцију: „Хрватска култура припада трима круговима. Наводим их редом важности што припадност њима има за њезину цјелину. То су кругови јадрански, подалпско-подунавски и балканско-анатолијски“, при чему је „та тројност културних кругова уочљива већ у млађем каменом добу“ (Хрватско слово, Загреб, 16. листопада 2009, 3). Од тих кругова неспоран је једино јадрански, подалпски је био словеначки, у Подунавље Хрвати су „стигли“ тек после Другога светског рата, а највећи део данашњих Хрвата-штокаваца српског је порекла и по томе (је) припада(о) „балканско-анатолијском културном кругу“. Таква схватања наслањају се на она Ритерова да у словенском свету нема ни других народа осим Хрвата ни другог језика осим

Колико ће таква схватања бити макар проблематична (да се не каже да су нетачна), показаће и друге појединости, али неспорно јесте да су она доминантна у хрватској лингвистици током последње три-четири деценије и да их је, при том, најшире образлагао Д. Брозовић заступајући став да је „специфичност хрватскога језичног развоја што је он везан уз једну књижевност која посједује особиту [...] тронарјечну димензију“, да је она

садржана у самом хрватском новоштокавском стандарду и зато ако се у његовој надградњи налази какав елеменат кајкавскога или чакавског материјалног подријетла, његов је положај законит. У стандардним језицима гдје је однос надградње и дијалекатске основице једнозначан, позајмљенице из других дијалекатских типова имају слабији статус (Брозовић 1978: 73).

Смисао таквих навода остаје прилично нејасан, пре свега због степена „законитости“ чакавских и кајкавских елемената у „хрватском новоштокавском стандарду“, као што је, на другој страни, остало нејасно чиме је тај „новоштокавски стандард“ у Хрвата претходио његовом усвајању код Срба и како се, у том случају, могло догодити да тај „стандард“, под крај 19. века, Хрватима успостављају Ђ. Даничић и „хрватски вуковци“? Са таквом хронологијом нешто свакако неће бити потпуно разумљиво, као што се може разумети, рецимо, З. Винце када развој хрватскога књижевног језика (односно — „хрватских књижевних језика“¹¹) прати од његових почетака до краја XIX века, тј. до појаве „хрватских вуковаца“ (Винце 1978), посебно због тога што се из његовога поступка може наметнути схватање да је истраживањем о коме говоримо припремљена основа за почетак нове епохе у развоју „хрватскога језика“. А да је то заиста тако, сведочи нам и схватање Бранке Тафре да „с Маретићем почиње ново раздобље у повијести хрватскога језикословља“ (Тафра 1993: 374), при чему касније прећуткивање његове улоге у развоју и српскога и „хрватскога језика“ неће нимало помоћи

хрватскога, која је касније „усавршио“ Старчевић тврдећи да Хрвати и нису Словени и да је „Словенство као једна болест“ (Петровић 2007: 258).

¹¹ Из различитих извора ми смо досад забележили следећих четрдесетак „хрватских језика“: *илирски, илирички, словински, словјенски, словенски, словенски али безјачки, славјански, славјанско-далматински, славонски, шлавонски, йосавски, мајдачки, йодравски, йриморски, јуџослџочни, сјеверозајадни, исџиријански али крашки, хрвајско-кајкавски, хрвајски или срјски, хрвајско-србски, хрвајски оли србски, србски, срјски или хрвајски, хрвајски али словински, хрвајско-славонски, хрвајско-славонско-србски, хорвајско-славенски, дубровачки, далматински, срјско-славонско-далматински, славенски, јуџословенски, јуџославенски, јуџословјенски, арвашки, орвацки, шокачки, буњевачки, буњевачко-шокачки, и „каткада“ хрвајски, хорвајски, харвајски, хервајски; „сјеверни Хрвати“ свој су језик називали словенским (данашњи словеначки језик за њих је био „крањски“), под хорвајским разумевали су књижевни језик с чакавском основом, касније ће под хорвајским разумевати кајкавски, а сад се под хрвајским језиком, ето, разумева штокавски.*

„новом читању“ давно утврђених историјских чињеница. Много је, наиме, сведочанстава о томе да су се Хрвати повели за Вуком (и Даничићем), а међу њима највише су их оставили сами „хрватски вуковци“. Поменућемо неке најзанимљивије.

У предговору свом правопису Иван Броз помиње више покушаја школских власти (1862, 1864, 1877) да се у правописним питањима уведе ред и „да ваља у хрватским школама пишући латинским словима употребљавати један правопис, који се онамо од год. 1836. држао у главном за књижевни (*věra, dēte, pērst; bratja; ladja; sladko, sbor; razčistiti; bezzakonik; svetčanost*)“. Сви су ти покушаји били безуспешни и зато је 1889. године њему наложено да такав приручник припреми и после три године ХРВАТСКИ ПРАВОПИС изишао је из штампе пошто га је „у свему одобрио кр. свеучилишни професор за хрватску филологију, г. Армин Павић, којег је вис. влада, да би се што прије постигло јединство правописа у свјема школама [...] поставила за ревизора свих књига, што ће се о њезину трошку и у њезиној наклади штампати.“ То је била „предисторија“ Брововог правописа, а о томе како је свој посао засновао, аутор је записао и ове редове:

Што се првога дијела тиче, ја сам израдио правила у главном према начелима, којих се држао Вук и Даничић (курзив ДП–СГ), а само гдјешто одступио сам од њихова писања [...] Правила нијесам нигдје изријеком поткрјепљивао, али сам гледао колико сам више могао да покажем онако мимогред, како је овај правопис складнији мимо сваки други правопис, који је икад био у хрватским школама, а увјерен сам, да ће сваки мисаони читалац ове књижице у томе пристати са мном.

Очекујући отпоре својим правописним решењима, Броз исписује и ове редове: „Али ја не вјерујем, да ће се наћи тко би напрегао своје силе, да сведе у поуздана правила правопис, којим пишу у нас противници фонетичкога писања; а ткогод прегне да би то урадио, држим поуздано, да ће га у послу смести и нарав језика самога и повјест свега писања хрватскога и српског, како се оно развијало од првога почетка па до данас“ (Броз 1892: III–IV). У другом издању те књиге (1893: VIII–IX) Броз додаје да је „висока кр. зем. влада“ одлучила „да ваља у хрватским школама пишући латинским словима, употребљавати правопис, како се одређује у овој књизи“ и да се његова књижица „у нас пријатно примила и оцијенила“, да „од оних, што су позвани да суде у оваквом послу, не приговара у нас нитко основи, на којој су изграђена правила у овој књизи“ и да се сви приговори „тичу споредних страна ХРВАТСКОГА ПРАВОПИСА“.

Још је изричито у том погледу Т. Маретић у Предговору својој ГРАМАТИЦИ:

Ако сам хтио, да ова књига буде онакова, какова треба, морао сам грађу за њу узимати из дјела писанијех најбољим књижевним језиком. Сви људи, који о тој ствари могу судити, слажу се у томе, да је Вук Стефановић Караџић до да-

нас први наш писац, што се тиче правилна и добра језика, да је он за књижевни наш језик оно, што је Цицерон био и јест за књижевни латински језик (курзив ДП – СГ). Будући да о Вуку и ја ово мислим, за то је требало, да из његовијех дјела саберем што потпунију грађу за ову моју књигу. Вуку се од свих других писаца у правилности књижевнога језика највише приближио Даничић; за то сам ја обилно употребио и она Даничићева дјела, која су за тај посао најзгоднија. Напокон сам употребио народне умотворине, што их је на свијет издао Вук познатом својом вјештином, у којој га нитко није достигао. Другијех извора нијесам хтио употребити (Маретић 1899: I–II; Брборић 2004: 15–16).

Своје ослањање једино на Вука и Даничића на необичан начин посведочио је Маретић и у писму Љуби Стојановићу од 7. IX (26. VIII) 1899, после сазнања да се он „спрема написати критику“ његове ГРАМАТИКЕ И СТИЛИСТИКЕ. Молећи га да му „у кратко јави свој суд о вриједности (његове) књиге и главније приговоре, што их мисли у критици рећи“, Маретић вели:

То би ми за то било врло мило, јер бих Вам онда могао бар на гдјекоје од тих приговора у писму одговорити те разјаснити и оправдати, за што сам ово или оно учинио баш овако или онако [...] За један Ваш приговор већ сада знам из писма г. Јагића; Ви нијесте сложни с тијем, што сам ја за изворе употребио само Вука и Даничића и народне умотворине издате од Вука. Осим онога, што ја о томе велим на II. страни предговора, казат ћу још и ово: ја у п р а в о не знам, којега бих писца још употребио (истицање ДП–СГ), јер онако добро и правилно као Вук не пише ни један, у свакога се другог писца XIX. вијека налази више или мање погрјешака, па би се те погрјешке санкционирале, кад бих ја био осим поменутијех извора још и друге писце употребио; или би за погрјешке тијех писаца свуда требало изријеком спомињати да су погрјешке, а то би био баласт. Осим тога мислим, да ћете и Ви и други који критик врло тешко наћи штогод у с р п с к о м ј е з и к у (истицање ДП–СГ), што је добро и правилно, а у мојој се граматици не налази само за то, што нијесам употребљене изворе боље претражио, а не у томе, што нијесам употребио и дјела другијех писаца.¹²

Маретићев критериј за избор грађе на којој је засновао своју граматику, дакле, показују да се он не двоуми ни о томе да се бави српским језиком нити да у тим пословима може имати поузданије изворе од оних за које се определио. Везаност „хрватских вуковаца“ за Вука и Даничића показује и Белић наводећи податак да облике *месецима*, *јодинама*, *вековима* Маретић у свом САВЈЕТНИКУ „гони из језика само због недовољне анализе или на основу тога што није нашао за то примера код Карацића“ (Белић 1951: 178), а од сведочанстава о томе колико је „хрватски језик“ везан за српски, могли бисмо овде додати и оно које нам је остало од Лескина:

Није могуће повући јасну границу између хрватских и српских племена како у прошлости тако ни сада. Стога долази до тога да су становници тога целог је-

¹² Н(икола) Р(одић), ПИСМО ТОМЕ МАРЕТИЋА ЉУБОМИРУ СТОЈАНОВИЋУ. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, 2001, књ. 67, св. 1–4, 201–204.

зичког подручја у XIX веку прихватили у бити српско наречје као свој књижевни језик. Овај језик важи као књижевни језик и у деловима Хрватске северно од Купе, који заправо и не припадају српскохрватском језичком подручју (Лескин 1914: XX),

а немачки научник Виганд, у својој књизи штампаној у Лајпцигу 1898, тврди да „такозвани хрватски језик није ништа друго него српски написан латинским словима“ (Берић 2005/I: 381).¹³

Да су Вукова и Даничићева дела била једини извор за Ивековићев и Брозов РЈЕЧНИК ХРВАТског ЈЕЗИКА, потврђује и Ивековић: „Покојни нећак мој, гимназијски професор Др. Иван Броз, с намјером да напише рјечник Хрватског језика много је година скупљао грађу за њ из свијех књижевних дјела Вука Караџића и Тура Даничића, т. ј. из онијех која су они сами написали и из онијех која су само издали на свијет, као народне приповијетке, пословице, пјесме и т. д.“ Ивековић, даље, наводи да је Броз исписао 103.161 цедулицу, а да је сам томе додао још 23.875 цедулица из оних Вукових и Даничићевих дела из којих грађу није исписао Броз. У Изворима писменим овоме РЈЕЧНИКУ, уз неколико речника страних језика, Ивековић наводи 74 јединице, од којих би се само за једну или две могло рећи да су „хрватске“,¹⁴ а све су остале српске (уз дела Вука и Даничића, у Извори-

¹³ Знајући критерије по којима се одређује идентитет језика и да Хрвати те критерије никако не успевају задовољити, многи странци „хрватски језик“ називали су српским. Помињемо о томе само неке појединости: Шафарик саветује Ивану Кукуљевићу „да стане уваћати по мало србско име“; Кватерник се љути на „мађарског генерала и политичког емигранта Иштвана Тира, који је ‘човјек достојан повјерења, али отрован српством’, у ствари неповјерљив према правашким заблудама да је изграђивање хрватске будућности питање сталног разрачунавања са Србима. На Тира је био љут и зато што није желио ништа дати за великохрватске фалсификате у филологији и што, ‘када је дошао говор на хрватски језик’, Мађар га зове ‘српским’“. Колико је хрватски језик био и неутемељен и непознат, сведочи и Ј. Милчетић у писму Шенои из Прага (4. нов. 1876) да Чеси Хрвате „познају само под именом српским“ и да је појединим Чесима „све у Београду и у Загребу – српско“, а неки извори показују да је чак Штросмајер „и самога себе означио као Србина, и да хрватски језик означава као српски“ (Берић 2005/I: 84, 192, 339).

¹⁴ Једна је КЊИЖЕВНИК, III/1866, Zagreb, друга би могла бити две књиге из серије СТАРИ ПИСЦИ ХРВАТски (IV/1872, V/1873), а остале хрватске нису ни могле бити. Такве су HRVATSKE NARODNE PJESME (I–IV, 1890–1899) и „рукописи нештампаних народних пјесама Мухамедовачких из Босне што су у Хрватске Матице“. Хрвати никад нису имали десетерачку народну поезију и њеним објављивањем под „хрватским именом“ Матица хрватска, у најбољем случају, може доказати једино да су њени казивачи б и л и Срби будући да се у њима пева „о Марку Краљевићу (Марку Краљевић слави крсно име) Милошу Обилићу и његовим побратимима, царици Милицы и слуги Милутину, Бановићу Страхини, Јанковићу Стојану, о Косову, о Охриду,

ма се налази Његошев Лажни цар Шћепан Мали и пет наслова Милана Ђ. Милићевића). Уз све то, Ивековић истиче да је „за темељ“ његовој „радњи постављен СРПСКИ РЈЕЧНИК“ Вуков (1852) и у вези с тим наглашава две појединости. Прва се тиче његове потпуне везаности за Вука: „Како у сам темељ нијесам хтио много да дирам, прешло је из њега којешта у ову радњу, што по мишљењу мом не иде у рјечник за обичнога књижевника“, а међу њима „имена властита“, „турске ријечи“, „падежи од замјеница личних“ итд. Друга је појединост, међутим, неразумљива:

Ово дјело могло би се звати и *рјечник Српскога језика*, и да су га написали Срби, јамачно би се тако звало; али му је по једнаком праву и по самим начелима Србаља Вука Караџића (Срб. и Хрв. 6) и Ђура Даничића (Диоба 5) име *рјечник Хрватскога језика*, јер су га списали и на свијет издали Хрвати. Није се дометнуло или *Српскога*, јер тај дометак не би задовољио ни једнога Србина а озловољио би многе Хрвате (Ивековић 1901: III–VIII).

Тако су, дакле, утемељивачи „модернога хрватског језика“ оставили најчвршћа сведочанства о томе да су свој посао обавили искључиво на српској језичкој грађи и да су преко ње само прелепили и „хрватску етикету“.

Такве појединости не негирају ни неки старији хрватски граматичари: после изласка из штампе трију поменутих књига „коначно је ријешено питање књижевног језика и правописа у хрватској књижевности углавном онако како је у српској књижевности предлагао Вук Стефановић Караџић, који је за основу узео штокавско нарјече, којим говори народ у Херцеговини“ (Брабец 1970: 5). На истој линији налазе се и Тежак и Бабић:

Поткрај XIX стољећа јавља се нова струја у гледањима на књижевни језик. Караџићева реформа је победила у Србији и његов углед је почео нагло расти и у Хрватској. Тада хрватски лингвисти, названи хрватски вуковци, настоје да књижевни језик обликују према Караџићеву узору. На основи Караџићевих и Даничићевих дјела (Броз, Маретић и Ивековић) [...] свој су посао обавили врло пажљиво и савјесно, на знанственој висини, па су споменута дјела и поред недостатака имала велики углед. Дјелима хрватских вуковаца смирена су теоретска и практична тражења за најбољим правописним и граматичким обликом хрватског књижевног језика. По томе су и заслуге хрватских вуковаца несумњиве (Тежак 1966: 12–13).

Аутор је тих реченица свакако Стј. Бабић јер су оне у целини унесене и у одредницу Књижевни језик у Хрвата његовога ШКОЛСКОГ ЛЕКСИКОНА ЈЕЗИК и у неким појединостима прецизиране:

Хрватски вуковци [...] граматичка истраживања и језични развој усмјерују у Вукову смјеру. У томе су отишли тако далеко да су своје радове темељили искључиво на Вуковим и Даничићевим дјелима, што је било оправдано само за

Мостару, Будиму, о потурицама и Турцима. А о Зриновићима и Хрватској – ништа“ (Митровић 1992: 78–90, Петровић 2007: 254–256).

Хрватски правопис (Згб, 1892) Ивана Броза (1852–1893) јер су тако Хрвати добили фонетски правопис и коначно ријешили сва протусловља на том подручју. Каснијим колебањима узрок су политички, а не лингвистички разлози. Мање је оправдано што је на тој основи Томо Маретић (1854–1938) израдио своју велику Граматику и стилистику хрватскога или српскога језика (Згб, 1899, 1931, 1963). Најмање је то било оправдано за Броз-Ивековићев Рјечник хрватскога језика (Згб, 1901), што га је започео Броз, а довршио Фрањо Ивековић (1834–1914) – Бабић 1965: 131–132.

Најкомплексније су ти односи, ипак, представљени у уводном поглављу ХРВАТСКЕ ГРАМАТИКЕ, у коме су „крај 19. и 20. стољеће“ означени као време „нормирања и стабилизације хрватскога језичног стандарда“. Тада је, наиме, почело „учвршћивање караџићевских погледа на језик у хрватском језикословљу. У новоосновану Југославенску академију знаности и умјетности за тајника долази најближи Караџићев сурадник и истомишљеник Буро Даничић“ и он 1878.

издаје ОГЛЕД РЈЕЧНИКА ХРВАТскога или српскога језика, а 1880. излази први свезак тога рјечника под насловом РЈЕЧНИК ХРВАТскога или српскога језика (познатијега под називом АКАДЕМИЈИН РЈЕЧНИК), потпуно на караџићевским језичним и правописним начелима. По Академијиној замисли тај је рјечник имао обухватити 'све благо нашега језика, било оно сахрањено у устима нашега народа и одазивало се у пучких пјесмах, причах и пословицах, било оно убијежено у добрих старих и нових књигах'. Међутим, Даничић је узорним језиком новог времена сматрао само источнохерцеговачку новоштокавштину, док је кајкавштину, слиједећи Караџића, држао словенским нарјечјем“.

Тако се догодило да је Даничићев речник у Хрватској „одиграо значајну улогу у побједи караџићевске књижевнојезичне концепције“, а с почетком његовог излагања

поклапа се и дјелатност хрватских вуковаца с краја стољећа [...] Године 1889. влада коначно одлучује ријешити питање правописа. Њезин правописни одбор закључује да је за школе потребан један правопис, и то заснован на фонолошким начелима. Влада задужује Ивана Броза да састави правопис и правописни рјечник на основи закључака тога одбора, и тако се 1892. појављује Броз-Хрватски правопис. У њему су поједина правила утемељена на Караџићевим Главним правилима за јужно нарјечје, приложеним уз Књижевни договор из 1850. Тај је правопис прописан за школе, а прихватили су га хрватски књижевници, публицисти и знанственици, те је коначно постигнуто толико жељено правописно јединство. Нормирање хрватскога књижевног језика утемељено на новоштокавској источнохерцеговачкој новоштокавштини завршено је 1899. појавом Маретићеве Граматике и стилистике хрватскога или српскога књижевног језика. Језични корпус који је послужио као грађа тој граматици обухваћа Караџићева издања народних пјесама, приповиједака и пословица, те Караџићева и Даничићева дјела, као једини чисти извор онога језичног модела који је одабран као темељ стандарду. Одатле тој граматици нормативна досљедност и строгост, врло функционална у часу коначне стандардизације, али и једностраност, особито синтактичка и стилистичка, јер заобилази корпус

хрватске књижевности и занемарује многе изражајне могућности и стилске поступке хрватског језика.

Томе свему може се додати и чињеница да је

почетак 20. ст. вријеме учвршћивања маретићевске (што значи строго новоштокавске) језичне норме у обликовању хрватског стандардног језика. Иза ње су стале политичке и школске власти и најзначајнија хрватска знанствена установа – Југославенска академија знаности и умјетности. То је вријеме појачане језикословне дјелатности. Године 1901. излази РЈЕЧНИК ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА Ивана Броза и Фрање Ивековића, утемељен на истој грађи и на истим језичним и језикословним начелима као и велики АКАДЕМИЈИН РЈЕЧНИК и Маретићева ГРАМАТИКА. Од 1904. Драгутин Боранић објелодањује нова издања Брозова ХРВАТСКОГ ПРАВОПИСА, а од 1921. издаје га, понешто прерађена, под својим именом и под насловом ПРАВОПИС ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Тај је правопис одиграо значајну улогу у учвршћивању хрватске правописне норме. Године 1905. излази ГРАМАТИКА ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ЖЕНСКИ ЛИЦЕЈ Јосипа Флоршпица (Florschütz), која је знатно придонијела утврђивању маретићевске граматичке норме (Барић 1997: 33–34).

Чињенице које се овде помињу имају и једну необичну потврду из каснијега времена: први број часописа ХРВАТСКИ ЈЕЗИК (са Стјепаном Ившићем као главним уредником) „појавио се на саму почетку сијечња 1938, тј. десетак дана прије неголи је с језикословне кроатистике нестало тешке вуковске сјене Томе Маретића (преминуо 14. сијечња 1938.)“. Показало се, међутим, да се тај часопис с муком одржао тек годину дана, свакако због тога што му је „приговарано због прејакe присутности 'вуковске компоненте', [...] као и због запостављања погледа Антуна Радића на хрватски језик“.¹⁵ У узаврелим политичким приликама пред почетак Другога светског рата, „Хрвати-штокавци“ брзо су схватили да верску и националну припадност лако могу променити, али да су са језиком проблеми много сложенији будући да „хрватска национална етикета“ никако није могла сакрити чињеницу да је испод ње стално избијала српска језичка суштина и Хрвати се никако нису могли извући испод „тешке вуковске сјене“ Томе Маретића и „прејакe вуковске компоненте“ Стјепана Ившића. Тих се оптерећења Хрвати ни данас не могу ослободити и зато се „хрватски језик“ никако не може „одбранити“ од свога српског порекла и идентитета, а једини начин да се то покуша постићи заснива се на сталним „декларацијама“ и „промеморијама“ о његовој различитости од српског.

Један такав документ представља и ИЗЈАВА О ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. – *Хрватско слово*, Загреб, петак, 25. вељаче 2005, стр. 8, 11 (с наднасло-

¹⁵ Марко Самарџија, Уочи једне важне обљетнице. – *Хрватско слово*, Загреб, 25. свибња 2007, с. 16–17.

вом: ХАЗУ у заштити хрватскога језика),¹⁶ у којој се, између осталог, вели да је

хрватски стандардни језик утемељен на новоштокавском нарјечју у битноме био одређен најкасније у 18. стољећу. Тада је српски књижевни језик још био старословјенски под утјецајем руске редакције или славјаносербски, а тек се с Караџићевом реформом у 19. ст. нови српски стандардни језик радикално приближио хрватском стандарду. Хрватски стандардни језик и српски стандардни језик засновани су – оба по властиту избору (хрватски најмање од 18. ст., српски тек у 19. ст.) – на блиским хрватским односно српским новоштокавским говорима и имали су неовисне процесе стандардизације.

Да се таква схватања свODE на најпростије произвољности и мистификације, показују речи Петра Шимуновића, прикључене уз поменућу ИЗЈАВУ, да су „Хрвати, неовисно о било којем другом језику, стандардизирали свој језик већ полдруг стољећа“. Тако се, ето, догодило да се ни хрватски лингвисти не могу усагласити око тога да ли је „њихов језик“ стандардизован „прије три стољећа“, или „прије полдруг стољећа“, или се то са њим догодило тек на почетку XX века, и то на вуковско-даничићевским „језичним и језикословним начелима“. У те је расправе, нешто касније, Д. Брозовић унео нове недоумице расправљајући о проблему успостављања „буњевачког језика“: „Нови буњевачки стандардни језик желе неки исфабрицирати данас када хрватски новоштокавски стандардни језик као већинскохрватски (без кајкавског сјеверозапада) постоји већ два и пол стољећа и као опћехрватски од препорода већ седамнаест десетљећа“.¹⁷ Најдаље је у сличним конструкцијама стигао Стј. Бабић тврђњом да су Хрвати овакав свој језик „имали већ три стољећа прије Караџића“.¹⁸ Бабић је то закључио цитирајући једну песмицу Џоре Држића (1461–1501) заборављајући, рецимо, наводе Франа Супила да је Дубровник „за хрваство освојен“ пред сам крај 19. века (а у састав Хрватске (бановине) први пут ушао 1939), или Р. Богишића да се „коначна асимилација Гундулића и његов свеукупни улазак у хрватску културу и књижевност одиграо на прагу новог времена“, или памћење многих дубровачких писаца да су њихови преци били Срби. Бабићево памћење

¹⁶ Осим те ИЗЈАВЕ, помињемо и следеће сличне документе: Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика. – *Телеграм*, Загреб, бр. 350, 17. ожујка 1967; Матица хрватска, Загреб: Промеморија о хрватском језику (1995); Хрватска академија знаности и умјетности – Разред за филолошке знаности, Загреб: Хрватски језик – посебан славенски језик (1996); Хрватска академија знаности и умјетности: Хрватски језик. – *Језик*, Загреб, 2007, Год. 54/2, 41–50.

¹⁷ Далибор Брозовић, ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ХРВАТСКЕ МАЊИНЕ. – *Хрвајско слово*, Загреб, 24. вељаче 2006, 6–7).

¹⁸ Стјепан Бабић, ХРВАЊА ХРВАТскога : ХРВАТски У КОШТАЦУ СА СРПСКИМ И У КЛИНЧУ С ЕНГЛЕСКИМ. Загреб, 2004, 131.

треба ипак освежити макар оним што је о „хрватским вуковцима“ и Караџићу писао четрдесетак година раније, рецимо у ШКОЛСКОМ ЛЕКСИКОНУ ЈЕЗИК (уп. напред, стр. 19), али и неким другим појединостима из прошлости Дубровника.

За турског великог везира Мехмед-папу Соколовића, рецимо, Марин Држић (1508–1567) записао је да је „нашег језика и народа [...] јер је наше крви босанске“. Зна се, наиме, да је Мехмед-паша „родом чак из горње Херцеговине, центра Рашке, односно српске државе, да је већ као одрасло момче прислуживао у православном манастиру Милешеви и молио се Богу над моштима Светога Саве“. Мавро Ветрановић (1482–1576) помиње битку на Крбавском пољу (1493), али је он

истакао Косовски бој који се догодио више од једног века пре Крбавске битке. То свакако казује за који је од ових догађаја Ветрановић био више везан. Чак се није сетио ни сигетског хероја Николе Зринског (1566). Зар му Сигет није био много ближи ако је себе сматрао Хрватом, него што су му то били Косово поље и Београд?.

Игњат Ђурђевић (Ђорђић, 1657–1737), по мајци потомак Златарића, тврдио је да су Златарићи „пореклом из Србије“, а у Дубровачком архиву пронађени су документи „из којих се види да је предак (Доминка) Златарића (1555–1609) дошао ‘из Сребрнице’, кад је била у саставу деспотовине, године 1427“. Антун Сасин (1524–1595) у епу РАЗБОЈИ ОД ТУРАКА и Циво Гундулић (1589–1638) у ОСМАНУ опет су везани најчешће за „српске теме“. По Сасину, у боју код Сиска (1593) Бог је помогао аустријској војсци тиме што је на Турке послао громове „ер ждегоше славна Саву“. Код Гундулића, с друге стране, Србима и српској историји посвећено је око 1.100 стихова (од укупно 11.000), а „Хрватима једва неколико стихова“. Уз све то, за српску народну поезију везивали су се и Џоре Држић (1461–1501), Шишко Менчетић (1457–1527), Јуније Палмотић (1606–1657), али и други старији дубровачки књижевници јер нико од њих никад није ни чуо, нити могао чути, за „своју хрватску припадност“. О томе сведочи и дубровачки историчар Мавро Орбин који је, у свом делу КРАЉЕВСТВО СЛОВЕНА (IL REGNO DEGLI SLAVI, 1601), Србима посветио „близу 200 страница, Бугарима скоро 100, а Хрватима само коју десетину редака“ истичући да је Хрватска „врло далека земља“ (Митровић 1992: 48, 116–122).

Томе се могу додати макар још две занимљиве чињенице: прва се тиче податка да је до нас стигло мноштво н е с п о р н и х потврда да су Дубровчани свој језик називали и *срѣским* (*lingua serviana*) и само покоја с у м - њ и в а да су га звали *хрвајским*. За ово друго „најпознатији је случај песника Доминка Златарића, који је у посвети свог превода ЕЛЕКТРЕ из 1597. означио свој језик као хрватски. Посвета је била упућена хрватском бану Јурју Зринском, под чијом је заставом песников брат Миховил служио као официр. Још је 1888. хрватски филолог Томислав Маретић објаснио да је

Златарић тако поступио из куртоазије према бану. Међутим, бан, политички поглавар Хрватске, дакле личност по природи ствари најзаинтересованија да се хрватско име чује и слави, ипак није сматрао Златарићев језик хрватским. Одговорио је тек 1602, писмом на латинском језику у којем је назвао Златарићев језик *далмајинским*, а не *хрвајским*. Очигледно се бан намучио пробијајући се кроз текст писан језиком који му није био лако разумљив (Ивић 1990: 108). Други је податак два и по века „млађи“, али се у целини своди на онај претходни: „Када се појавило издање Гундулићевог ОСМАНА 1844. у Загребу, није му указана посебна пажња, јер језик у њему није био познат у тадашњој кајкавској Хрватској“ и тек ће се „са победом Вукове и Гајеве реформе језика увидети да је овај њихов језик (Гајев ‘сербизам’) исти као и језик ОСМАНА“ (Митровић 1992: 34, 112).

1.6. „Илиризам“

Све што се касније догађало са „хрватским књижевним језиком“ може се свести на сталне напоре да се „преуреде“ и на „нов начин ишчитају“ историјске чињенице, те да се тако „забашури“ његова српска вуковско-даничићевска основа. Такви хрватски неспоразуми са чињеницама сопствене стандарднојезичке историје нису нимало случајни и они се везују већ за илиризам као „хрватски препородни покрет“. „Илирске идеје“ почеле су, наиме, да се уобличују у време када су најважнија Вукова дела већ била објављена и наилазила на велики одјек у европској културној и научној јавности. Због тога су занимљива схватања да је њихова појава „била главни повод ‘Хрватског препорода’ и то је навело Гаја на идеју да се тај језик узме за ‘књижевни хрватски језик’“. Од тога је Гај очекивао „да придобије све католике, који тим језиком говоре, за хрватску ствар, без обзира што ти католици (Срби) имају исти језик, исте песме и исте традиције са православним Србима“ (Берић 2005/1: 236–237). Одређење тога језика као „илирског“ било је засновано на чињеници да је он био раширенији од „хрвајског“ (кајкавске основице) за који се изван „стварне Хрватске“ није ни знало. С друге стране, захваљујући Гримовим преводима Вукових песама и његове граматике, српски језик „ушао је“ и у Европу и то је могло битно утицати на ширење његове престижности не само на просторима на којима је била утемељена српска народна свест него и на онима у којима ње није било, па и на то да се на њему, али под „илирским именом“, заснује „хрватски препородни покрет“. А да се „илирско име“ односило, пре свега, на Србе, сведоче многи истакнути проучаваоци словенске прошлости (Добровски, Шафарик), али и многи књижевници, научници и јавни делатници који су тек у новије време „постали Хрвати“ (Релковић, Катанчић, Брлић). Тако, рецимо, Добровски вели да словенским наречјима припадају „илирско, различитих на-

речја, као бугарско, рашко-српско, босанско, славонско, далматинско, дубровачко“, а посебној групи припада „хрватски, са виндским у Штајерској, Крањској и Корушкој“; Шафарик у „српско стабло рачуна Бугаре, Србе, Босанце, Црногорце, Славонце и Далматинце“, а „хрватско стабло [...] прости-ре се између Штајерске, Угарске, Славоније, Босне, Далмације и Јадранског мора“ (Милосављевић 1997: 63, 84–85). У вези с „илирским именом српског стабла“ занимљива је, међутим, и једна општа Шафарикова напомена:

Ове Словене, са изузетком Бугара, обично називамо *Илирима* [...] Иначе се *Илирима* називају час Далматинци и Славонци, час ови и Срби, а посебно по настанку новог Илирског Краљевства сви Јужни Словени, не изузимајући чак ни Хрвате и Словенце (Милосављевић 1997: 84).

Та Шафарикова напомена, како видимо, односила се најпре на Србе уопште, дакле и на Србе далматинске и Србе славонске, а тек су касније у „илирски оквир“ ушли и Хрвати и Словенци.

1.7. „Илирски“ = српски

Матија Антун Релковић (1732–1798) оставио је директно сведочанство о томе да је свој језик називао *српским* (*Ваши сѣтари јесу књићу знали / српски шћили, а српски њисали*¹⁹), а „ослобођење Славоније од турске власти и долазак знатнијег броја војног особља њемачког подријетла у Славонију, навеле су (га) да напише Нову славонску и њемачку граматику“ (Загреб, 1767). Његова књига „обухваћа ‘славонску’ и њемачку ортографију, етимологију и употребу ријечи и синтаксу“, а у њој се нашао и „рјечник ‘славонских’ и њемачких ријечи и нешто најобичнијих фраза“ (ЕЈ 3: 575).

Петар Матија Катанчић (1750–1825) из Валпова, нешто млађи Релковићев савременик, сведочи да „Илири сами себе зову *Србима*, па да их и други исто тако зову *Србима*, а и *Илирима*, а и *Власима*“ и он је, „као и сви његови Славонци, сматрао свој језик за језик српски“. Уз све то, он наводи да „Хрвати живе западно од линије повучене од Драве, па кроз Мославину до утока реке Цетине у Далмацији“, а да „Црногорци, Србијанци, Бошњаци (наравно разумевајући ту и Ерцеговину) и Срби у Угарској – и то са обе стране Дунава, говоре једним истим језиком којим и Далматинци“ и за штокавштину „изречно каже, да је језик илирски – Шугице“, по чему је „очевидно, да су сви Илири говорили штокавски. Кад њему сви Илири само штокавски говоре, и кад се такође по њему апсолутно сви Илири разликују

¹⁹ Према факсимилу рукописа, објављеном у СРБОБРАНУ, Загреб, 1941. и пренесеном у књ. (Велиша Рајичевић-Псунски, ХРВАТИ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКЕ ИСТИНЕ, 1944, 98–100 (фототипско издање, Београд, 1994).

у свему од Хрвата, – онда нема сумње, да су Хрвати говорили са свим другим језиком, различним од штокавштине“.

На истој линији налазио се и Игњат Алојзије Брлић (1795–1855), аутор граматике илирског језика (*Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa gesprochen wird*, Будим, 1833).

Иако је тобоже обухватила готово цијело хрватско и српско језично подручје, основа је Брлићеве граматике народни говор у Броду на Сави. И акцентуација је у граматици староштокавска, каква се и данас чује у великом дијелу славонске Посавине (ЕЈ 3: 575).

Брлића овде посебно вреди поменути и по томе што он „за свој матерњи језик, којим говоре и сви остали Славонци“ изрично каже да је „језик српски“ и за њега је, рецимо, Вук Караџић био „classicissimus Illyrus“ (Берић 2005/1: 103, 236–237).

Најстарију „приручну граматiku хрватског језика“, за потребе „Илирске академије“ у Риму, написао је Бартол Кашић (1575–1650) под насловом *INSTITUTIONES LINGUAE ILLYRICAE* (Рим, 1604) (ЕЈ 5: 222).

На штокавском икавском дијалекту засновао је своју граматiku и Јосип Ђурин: *GRAMMATICA ILLYRICÆ JUVENTUTI LATINO, ITALOQUÆ SERMONE INSTRUENDÆ ACCOMODATA: Slovigna slavnoj slovinskoj mladosti diačkim, illiričkim, i talian-skim izgovorom napravljena* (Млеци, 1793).

Франо Марија Апендини (1768–1837) аутор је познате граматике „илирског језика“ (*GRAMMATICA DELLA LINGUA ILLYRICA*, Дубровник, 1808, 41850), у којој „обрађује углавном дубровачки говорни и књижевни језик“, а 1802–1803. написао је и двотомну књигу о историји и књижевности Дубровника (ЕЈ 3: 575).

Две „илиричке граматике“ објавио је и Шиме Старчевић: *NOVA RIČOSLOVICA ILIRIČKA VOJNIČKOJ MLADOSTI KRALJŠNOJ POKLONJENA* и *NOVA RIČOSLOVICA ILIRIČKO-FRANCEZKA NA POTRIBOVANJE VOJNIČKE MLADOSTI ILIRIČKIH DRŽAVAN* (Трст, 1812) и оне су биле намењене „за потребе наших и француских војника и службеника за вријеме француске владавине у нашој земљи“ (ЕЈ 3: 575).

1.8. „Илирска лексикографија“ – српска

У свим изворима које помињемо јасно је да се илирско име везује за штокавштину, тј. за српски језик. То потврђују и сви стари лексикографски подухвати у којима се „илирски језик“ данас „чита као хрватски“ (као и његови различити регионални штокавски варијетети).

У речнику Бартола Ђурђевића *DE AFFLICTIONE TAM CAPTIVORUM QUAM ETIAM SUB TURCAE TRIBUTO VIVENTUM CHRISTIANORUM* (Антверпен, 1544) записано је да

се „први пут хрватски језик самостално јавља у једном штампаном дјелу у несамосталном лексикографском облику“ (ЕЈ 5: 504), али место хрватскога тамо се налази славонско име (*libellus linguarum Schlavonicae et Turcicae cum interpretatione latina*). За Бартола Турђевића (?1506 – после 1566) везана је, уз то, и још једна занимљивост: у његовом „рјечнику [...] у штокавско-икавском дијалекту“ налази се и упозорење „на међусобну сродност славенских језика и на то да је хрватски језик раширен у Турској и да се употребљава и на султановом двору“ (ЕЈ 3: 209). У вези с тим може се ставити само општа напомена: штокавски икавски дијалекат није могао бити хрватски, дипломатски језик на Порти био је српски, а за хрватски се, ни тада – као ни током макар следећа два века, није знало ни у Загребу, а камоли на султановом двору.

Хрватског имена нема ни у речнику Фауста Вранчића (1551–1617) *DICTIONARIUM QUINQUE NOBILISSIMARUM EUROPAE LINGUARUM, LATINAE, ITALICAE, GERMANICAE, DALMATICAE & UNGARICAE* (Венеција, 1595) иако се он бележи као „први самостално штампани рјечник хрватског језика“. Интересантно је, међутим, да се овде „далматински“ језик представља као „хрватски-чакавски“ и за њега вели да је „најљепши од свих славенских језика и да за јужнославенску скупину представља исто што и тоскански (‘етрушчански’) за талијански језик“ (ЕЈ 8: 535). Ако кажемо да је Микаља са тосканским упоредио „босански“, извесније је да ће „далматински“ бити ближи компактним далматинским штокавским, тј. српским, говорима него периферним чакавским, утолико пре што о чакавским доприносима хрватској лексикографији досад није било помена. И то је сасвим логично будући да је, у Вранчићево време, изван чакавских простора хрватско име било потпуно непознато.²⁰

Јаков Микаља (1600/1601–1654), „талијански језуит који је, као мисионар у Темишвару и у Далмацији, научио хрватскосрпски“, објавио је „БЛАГО ЈЕЗИКА СЛОВИНСКОГА (*THESAURUS LINGUAE ILLYRICAE SIVE DICTIONARIUM ILLYRICUM*), рјечник хрватскосрпско-талијанско-латински с малом граматиком рађеном према Кашићевим *INSTITUTIONES LINGUAE ILLYRICAE*“ (Лорето–Анкона, 1649–1651), при чему у предговору „тврди да је ‘босански језик’, који упоређује с тосканским, најљепши међу нашим дијалектима“ (ЕЈ 6: 104).

Арделио дела Бела (1655–1737)

написао је и 1728 у Млецима издао овећи талијанско-латинско-хрватски рјечник (*DIZIONARIO ITALIANO, LATINO, ILLIRICO*, на 785 стр.) с латинско-талијанским индексом ријечи на крају и с кратком граматиком ‘илирскога језика’ на почетку рјечника (*Istruzioni grammaticali della lingua Illirica*) [...] За рјечник је скупио грађу из преко 40 рукописних и штампаних дјела дубровач-

²⁰ Да је и самом Вранчићу било ближе „илирско“ име од „хрватскога“, показује се и чињеницом да је у рукопису оставио рад *ILLYRICA HISTORIA* (ЕЈ 8: 535).

ких и далматинских писаца XVI и XVII ст., тако да је то први наш рјечник, који је израђен на основи писаца и потврђен цитатима из књижевних дјела“ (ЕЈ 2: 684).

Посебно је овде занимљиво поменути LEXICON LATINO-ITALICO-ILLYRICUM Јоакима Стулија (1729–1817), који се представља као хрватско-латинско-талијански рјечник. У његовој основи налази се „штокавски (ијекавског говора) проширен становитим бројем чакавицама и кајкавицама, преузетих највећим дијелом из домаћих рјечника којима се служио“, али се у њему нашла и грађа из дела Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Орфелина и др. (ЕЈ 8: 203). Предговор речнику написао је Апендини и у вези с тим може се истаћи једна посебна занимљивост: он реч „илирски“ преводи са 'serbico' не помињући реч *хрвајски*“ (Митровић 1992: 135, 184).

Да је тако, сведочи и речник Ивана Белостенца (?1594–1675) GAZOPHYLACIUM SEU LATINO-ILLYRICORUM ONOMATUM AERARIUM (Загреб, 1740), у коме је „лексичко благо [...] у првом реду кајкавско, али и штокавско-чакавско“, при чему „у њему има занимљивих биљежака из штокавских славонских и из далматинских и истарских чакавских говора“ (ЕЈ 1: 427).

Андрија Јамбрешић (1706–1758), заједно са Фрањом Сушником, приредио је на сличним основама „велик рјечник латинскога језика протумачен хрватским, њемачким и маџарским ријечима: LEXICON LATINUM INTERPRETATIONE ILLYRICA, GERMANICA ET HUNGARICA LOCUPLES, Загреб 1742. Рјечник се одликује богатством кајкавске језичне грађе, али је аутор у њ унио у знатној мјери и штокавске и чакавске ријечи“ (ЕЈ 4: 454). Показује се, дакле, да ни на кајкавском простору хрватско име није утемељено ни до половине 18. века. И тамо је, наиме, уобичајено „илирско“ име, а „хрватско“ се нигде не помиње.

Јосип Волтић (Voltiggi, ? – 1825) објавио је RICSOSLOVNIK ILLIRICKSKOGA, ITALIANSKOGA I NIMACSKOGA JEZIKA S' JEDNOM PRIDPOSTAVLIENOM GRAMMATIKOM ILI PISMENSTVOM (Беч, 1803), „у којем се помијешано налазе штокавске и чакавске ријечи, а у мањој мјери и кајкавске“, с преовлађујућим икавизмом и правописом „под утјецајем славонскога“ (ЕЈ 8: 531).

1.9. Две српске књижевнојезичке традиције

Све чињенице које су овде наведене указују на то да се „*хрвајско име*“ не помиње ни у једном извору који смо поменули и из њих се може уочити једино изразита регионализација западне штокавштине, при чему је у сваком од тих „региона“ обично и одговарајуће име („*славонско*“, „*босанско*“, „*далматинско*“, „*дубровачко*“), а сва су обједињена под илирским именом. Да је тако, доказује се мноштвом појединости које смо напред поменули и у којима се често налазе експлицитне потврде да се се то име односи на Србе

– као што нема никаквих назнака да би се оно могло односити на Хрвате, чак ни у оним случајевима када се ради о споменицима наста(ја)лим, макар – претежно, на кајкавским просторима. Тако се показује да је књижев-нојезичка традиција код Срба имала два паралелна тока: источноштокавски, од 13. века, заснован на ћирилици, и западноштокавски, каснији, заснован на латиници. Њихове карактеристике, у основним линијама, назначене су на претходним страницама, а овде би им се могле додати само неке општије појединости. Источноштокавски језички образац у српским земљама уобличавао се у окриљу цркве и под њеним сталним надзором и отуда су у њему доследно спроведене све битне особености, а међу њима и екавизам. Западни штокавци, међутим, у том су се смислу налазили у сложенијим приликама будући да су били изложени покатоличавању, а уз латински као званични литургијски језик нису могли развијати свест о припадности некој широј етнонационалној групацији. То је, разуме се, погодновало укоренењању свести о регионалној припадности и обележјима локалног језичког израза различитог од онога за који се мисли да је карактеристичан за неку другу регију. Будући да су католички мисионари често били принуђени да уче језик средине у којој су се нашли, а да је њихов основни задатак био ширење католичке вере, они су о језику водили рачуна једино до мере која им је била неопходна да би се споразуме(ва)ли са својом паством и све друго излазило је из круга њихових интересовања. Отуда је логична и толика разноликост „језика“ на просторима западне штокавштине, као и такви детаљи њихове структуре који су се тицали (и)јекавско-икавских односа.

Вуков лингвистички пројекат појавио се у тренутку када је почела сазревати свест о потреби да се утврди јединствена основа српског књижевног језика и он је, предлажући да то буде „јужно нарјечје“, успео да око своје идје окупи све Србе-ијекавце и највећи број Срба-католика, и ијекаваца и икаваца, али је одступио од српске екавске традиције и тиме и српски језик и његове носиоце увео у историјске вртлоге из којих су и Срби и њихов језик изишли као губитници. Идући, наиме, за идејом о јединственом српском националном корпусу на целом штокавском простору, што је било нормално схватање и тадашње славистичке науке, али и нормално национално осећање највећег дела штокавског живља,²¹ Вук је реформисао ћирилицу као писмо Срба-православних, али и латиницу као писмо Срба-католика. Реформу латинице Вук је спровео 1827. у свом Првом српском буквару дајући „илирски алфабет“, који се од данашње „хрватске латинице“ разли-

²¹ Они штокавци који нису били Срби могли су сачувати свој р е г и о н а л - н и идентитет или бити, најпосто, католици.

кује једино словом **đ** место Вуковог (дво)слова **dj** (слово **đ** у „хрватску латиницу“ касније је увео Даничић) (Милосављевић 2006: 395–396).²²

Хрвати су, дакле, у целини преузели српски језик, и то у оном облику који су одредили Вук и Даничић, али и српске етничке просторе, по истом обрасцу по коме су раније присвојили кајкавске, и тако се показује да су свој национални идентитет засновали на туђим темељима преузимајући истовремено и туђе културно наслеђе и сву туђу културно-историјску традицију. То смо показали прегледом старијих „илирских“ граматика и речника, као и оних новијих у целини заснованих на делима Вука и Даничића.

У вези са свим чињеницама о којима говоримо могао би се додати и један необичан податак: Хрвате су кроз историју увек предводили странци. После губитка самосталности (1102) Хрватска је вековима потпадала под Италију и Аустрију, касније и под Мађарску, и није чудно да су и у догађајима о којима је овде реч у одређивању хрватске судбине одлучну улогу имали странци, најчешће „похрваћени“ Немци (Павле Ритер Витезовић из Алзаса, Људевит Гај из Бургундије, Јосип Јурај Штросмајер, сарајевски и касније загребачки надбискуп Штадлер из Горње Аустрије, Јеврејин Јосип Франк из Мађарске), а њима би се могли прикључити и „похрваћени Срби“ Анте Старчевић и Анте Павелић, обојица пореклом из Старог Влаха (Karl Kaser, Hannes Grandits, Siegfried Gruber, Popis Like i Krbave 1712. godine. OBITELJ, ZEMLJIŠNI POSJED I ETNIČNOST U JUGOZAPADNOJ HRVATSKOJ, Zagreb, 2003: 232, 242, 244, 391). О томе је оставио занимљиво сведочанство и Т. Маретић (према стенографском запису са саборске седнице 22. 12. 1895):

Препорођај Хрватске је потекао у првом реду од првака из Загреба, онда од браће, која нису [...] сасвим чисте крви, као што су они Хрвати, који живу с нама Србима заједно (курзив ДП – СГ), било у некадашњој крајини, било у Славонији [...] Да су на против прави, чисти Хрвати тај покрет о препорођају Хрватске водили, не би он никад добио онај правац, који му се прије петдесет годинах дао. Не би онда Гај писао у НАР. НОВ. г. 1835. и после у ДАНИЦИ кајкавским нарјечјем, него би писао чисто хрватским нарјечјем“ и „сасма је природно, да је онда Гај рекао: „За што да ми тим локалним дијалектом пишемо: примимо србски или штокавски језик, којим се служи и велики дио хрватског народа“ [...] Да су чисти Хрвати руководили тај покрет препорођаја [...], не би дошло до Илиризма, не би дошло до Југославенства, него би чисти Хрвати са-

²² Извесно је, дакле, да су Гајеве реформе „хрватске латинице“ имале различиту судбину: прва од њих, изложена у књижици KRATKA OSNOVA HORVATSKO-SLAVENSKOGA PRAVOPISAŃA POLEG MUDROLUBNEH, NARODNEH I PRIGOSPODARNEH TEMELOV I ZROKOV (vu Budimu, 1830) односила се само на „хрватски кајкавски“, а друга се (1835) свела на преузимање Вукових решења уобличених 1827 – уз касније Даничићево решење за слово **đ** – како се то показује и у разматрањима Ивана Маринчића (Милосављевић 2006: 443–446).

чували чисто и чврсто народно хрватско обиљежје с једне стране, а с друге би ти прави Хрвати знајући, како се живи у Крајини и у Славонији са Србима одржали би слог и љубав и према њима (Берић 2005/1: 15).

1.10. Време кристализације

Друга половина XIX века представљала је време кристализације особина српског књижевног језика и најаву његове завршне стандардизације,²³ при чему су ти процеси у својим почетним фазама имали паралелне екавско/(и)јекавске токове, а њима се касније прикључила и она хрватска (и)јекавска (такође „вуковска“). То је у знатној мери компликовало односе између тако уобличених књижевнојезичких образаца и утицало на то да се у српској средини успори њихово опремање неопходним описима њихове структуре, тј. граматикама и речницима. Тако се, рецимо, догодило да је припрема великог речника српског језика први пут најављена 1887. године, поводом стогодишњице Вуковог рођења (Грицкат 1988: 25–31; Московљевић 2000: VIII), али је требало да прође много деценија да би се дочекао његов први том (1959), и то не више као речник српског него српскохрватског језика и не као речник књижевног него као књижевног и народног језика.²⁴ Као резултат НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, у издању Матице српске у Новом Саду, од 1967. до 1976. објављен је шестотомни Речник СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА,²⁵ а на крају 2007. појавио се коначно и велики једнотомни речник савременог стандардног српског језика.²⁶

²³ О механизмима којима су назначаване главне развојне тенденције у почетним фазама стандардизације занимљива су истраживања И. Грицката о језичким особеностима оних научних дисциплина о којима су се (са)знања врло бурно ширила управо у време о коме говоримо, таквима као што су: математика, астрономија, физика, физичка географија, минералологија, медицина, зоологија, пољопривреда, техника, музикологија итд. (Грицкат 1994).

²⁴ На тако дуго одлагање почетка публикација речника утицале су многе околности, а међу њима, уз два балканска и два светска рата, почесто су биле пресудне и појединости које су се тикале његовог општег профила, избора грађе на којој ће се засновати, његовог односа према „хрватском језику“ и хрватским дијалектима и сл. (Грицкат 1988).

²⁵ Тај пројекат засновале су Матица српска и Матица хрватска и први и други том објављени су паралелно ћирилицом у Новом Саду и латиницом у Загребу, али је после тога Матица хрватска прекинула сарадњу и Матица српска сама је штампала преостала четири тома (III/1969, IV/1971, V/1973 и VI/1976).

²⁶ Могли бисмо рећи да је то трећи речник српског језика после Речника СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА Л. Бакотића (Београд, 1936) и Речника Милоша Московљевића (Московљевић ³2000), мада не смемо превиђати чињеницу да је то пре њега био и већ помињани Речник ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА Ф. Ивековића и И. Броза. У

Литература

- Бабић З. 1995: Зринка Бабић, *Фонетика и фонологија хрватског језика* (Уџбеник за 1. разред гимназије и техничких школа), Загреб (лат.).
- Барић 1995; 1997: Еугенија Барић – Мијо Лончарић – Драгица Малић – Славко Павеша – Мирко Пети – Весна Зечевић – Марија Зника, *Хрватска грамадика*, Загреб (лат.).
- Берић 2005: Душан Берић, *Хрватско правописно и Срби*, I–II, Нови Сад.
- Брабец 1970: Иван Брабец – Мате Храсте – Сретен Живковић, *Грамадика хрватског српског језика*, Загреб (лат.).
- Брборић 2004: Бранислав Брборић, Стандардни језик и језички стандард. У: *Ивић 2004*, 11–36.
- Броз 1892: Иван Броз, *Хрватски правопис*, Загреб (лат.).
- Брозовић 1978: Далибор Брозовић, Хрватски језик, његово мјесто унутар јужнословенских и других славенских језика, његове повијесне мијене као језика хрватске књижевности. У: (Ред. Александар Флакер – Крунослав Прањић) *Хрватска књижевност у европском контексту*, Загреб, 9–83 (лат.).
- Винце 1978: Златко Винце, *Путовима хрватског књижевног језика*, Загреб (лат.).
- Грицкат 1988: Ирена Грицкат-Радловић, Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе. – *Глас Српске академије*, Београд, СССЛП, Одељење језика и књижевности, књ. 13, 25–39.
- Грицкат 1994: Ирена Грицкат, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба (после Букове и Даничићеве победе). – *Јужнословенски филологи*, Београд, L, 5–31.
- Ивековић 1901: Ф. Ивековић – Иван Броз, *Рјечник хрватског језика*, Загреб (лат.).
- Ивић 2004: Павле Ивић – Иван Клајн – Митар Пешикан – Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београд (Друго, допуњено и измењено издање Језичког приручника истих аутора, 1991).
- Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд.

вези с Московљевићевим речником треба, међутим, рећи да се он појавио 1966. године, али је одмах био забрањен и цео његов тираж уништен; касније је он, истина, објављиван двапут (²1990, ³2000), али никад није научно оцењен и због тога, практично, није ни „ушао“ у српску културу.

- Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд-Приштина.
- Јонке 1965²: Људевит Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб (лат.).
- Катичић 1987: Радослав Катичић, Вук Стефановић Караџић и књижевни језику Хрвата. – *Језик*, Загреб, 35/2, 38–48 (лат.).
- Маретић 1889: Т(омислав) Маретић, *Грамаџика и сѣилисѣика хрвајскоја или срѣскоја књижевној језика*, Загреб (²1931-лат).
- Милосављевић 1997: Петар Милосављевић, *Срби и њихов језик. Хрестоматѣја*, Приштина.
- Милосављевић 2006: Петар Милосављевић, *Срѣска ѣисма*, Бања Лука.
- Митровић 1992: Јеремија Д. Митровић, *Срѣсѣво Дубровника*, Београд.
- Московљевић 2000: Милош Московљевић, *Речник савременој срѣској књижевној језика с језичким савѣѣником*, Београд.
- Павловић 1956: Миливој Павловић, *Примери истѣориској развиѣка срѣско-хрвајској језика*, Београд.
- Петровић 1993: Драгољуб Петровић, *Говоримо ли срѣски? – Савременик*, Београд, бр. 3–4, 16–31.
- Петровић 2007: Драгољуб Петровић, „Три столећа хрватскога стандардног језика“ – на српској основи. – *Слово*, Никшић, IV/15–16, 222–269.
- Симић 1981: Радоје Симић – Бранислав Остојѣић, *Основи фонолоѣје срѣско-хрвајскоја књижевној језика*, Титоград.
- Тафра 1993: Бранка Тафра, О хрватским вуковцима из другог кута. – *Расѣправе Завода за хрвајски језик*, Загреб, XIX, 363-376 (лат.).
- Тежак 1966: Стјепко Тежак – Стјепан Бабић, *Преѣлед ѣрамаѣике хрвајско-срѣској језика (за основне и друѣ школе)*, Загреб (лат.).
- Тополињска 1988: Зузана Тополињска, Однос дијалекта и стандардног језика као временска функција. – *Зборник Маѣице срѣске за филолоѣију и линѣвисѣику*, Нови Сад, XXXI/2, 7–10.
- Тополињска 1994: Зузана Тополињска, Раѣање на стандардниот јазик. – *Зборник Маѣице срѣске за филолоѣију и линѣвисѣику*, Нови Сад, XXXVII, 605–613.
- Тополињска 2000: Зузана Тополињска, Словенски стандардизациони процеси на временска оска. У: *Процесѣи на сѣандардизацијаѣа на македонскиѣи јазик во сѣоредба со соодвеѣниѣе ѣроцеси во друѣѣе словенски и балкански јазѣци (Тркалезна маса ѣо ѣовод 125-ѣодишнинаѣа од раѣањеѣо на Крѣѣе Мисирков)*, Скопје, 21–28.

Petrović 2010: Петровић, Драгољуб; Гудурић, Снежана. Увод [у Фонологију СРПСКОГ ЈЕЗИКА]. – In: Петровић, Драгољуб; Гудурић, Снежана. *Фонологија српскога језика*. – Београд – Нови Сад: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ – Матица српска. – S. 22–45.

G o d i n a 2 0 1 1.

Проглас Језичке трибине Удружења књижевника Србије [2011]

Београд, 13. јула 2011.

Језичка трибина Удружења књижевника Србије основана је на Годишњој скупштини УКС 24. децембра 2010, као слободна, отворена и трајна трибина, на којој ће се расправљати о најважнијим отвореним питањима српског језика.

У току досадашњег рада одржано је 30 трибина, на којима је учествовало више од 60 научних радника из области науке о језику и сродних дисциплина, са универзитета у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Подгорици, Бањалуци и Источном Сарајеву. Учествовали су писци, глумци, сликари, музичари и велик број сарадника трибине са својим прилозима.

Радови са Језичке трибине УКС изићи ће у посебном зборнику.

Ставови и закључке стављамо на јавну расправу као Проглас Језичке трибине Удружења књижевника Србије.

Језичка трибина УКС наставља рад срединим септембра 2011.

Своје ставове и предлоге можете доставити на адресу: milesavin@gmail.com

Језичка трибина Удружења књижевника Србије ставља на јавну расправу за-кључке, ставове и одговоре на отворена питања српског језика.

Трибина је отворена и слободна за сва мишљења и предлоге. Коначни закључци биће усвојени после јавне расправе

С р п с к и ј е з и к и с р п с к и п и с ц и

За писце је језик много више од пуког средства споразумевања. Језик је за писце једино средство уметничкога, књижевног изражавања.

Језик је једино што имају писци.

Језик је највеће што има народ.

Писцима је дата само бестелесна реч, она која беше од искони, која беше у Бога, која беше сам Бог, варница духа која је искочила из човека и обасјава сву земљу и васиону.

Реч нема ниједно својство ствари, а има сва својства духа.

Српски народ и српски писци могу бити поносни на своју реч и свој српски језик. У том језику настала су највећа уметничка дела српског народа: народна поезија, Горски вијенац, На Дрини ћуприја... врхови светске величине и славе.

Све је то само из речи и језика створено.

Одатле потиче право и обавеза српских писаца да пишу и брину о језику. Они немају ништа осим језика.

Ко би то могао да има прече право да говори о језику осим писаца?

Српски писци данас ступају у одбрану и заштиту српског језика не као усамљени појединци, него сви заједно, као Удружење књижевника Србије.

С нама су сви српски писци који пишу и који су писали српским језиком.

С р п с к и ј е з и к и с р п с к а н а у к а о ј е з и к у

Српска наука о језику сада је у току великог историјског преокрета, највећег у току свог постојања.

Време србохрватистике је прошло.

Нестале су идеологије, политике и државе којима је служила, нестала је србохрватистика.

Данас је у пуном јеку и на делу србистика, истинска наука о српском језику.

Језичку трибину воде водећи српски лингвисти, истовремено и чланови Удружења књижевника Србије.

То су људи који су вратили име српском језику, на велика врата, у УСТАВ и законе Србије.

То су људи који су српској науци о језику вратили њено име – србистика.

У Удружењу књижевника Србије стекли су се услови за широку, озбиљну и научну расправу о отвореним питањима српског језика.

О свим осталим србистичким питањима Језичка трибина Удружења књижевника Србије даваће одговоре у току свог непрекидног рада.

Ј е д и н с т в о и ц е л и н а с р п с к о г ј е з и ч к о г п р о с т о р а Језик нема граница

Новонастале државе на језичком простору српског језика заградиле су се својим државним границама. Али језик нема граница. Он је с обе стране постојећих граница исти, један, јединствен и српски, без обзира како га тамо звали и шта с њиме чинили.

То нису нови и други језици. То су само нови називи за један јединствени Вуков српски језик.

Више од половине српског језичког простора налази се ван граница Србије. Тамо је управо онај новоштокавски ијекавски језички простор који је Вук Стефановић Карацић одредио за основицу и темељ српског језика. Близу девет милиона људи ван Србије говори српским језиком. Српским језиком говори се у Хрватској, Босни и Херцеговини и у Црној Гори.

Данас, као и раније, српским језиком говори близу 20 милиона људи. И у томе је величина, моћ, богатство и преимућство српског језика.

Српски писци и савремена српска наука о језику дају изричит и јасан одговор шта је српски језик, ко њиме говори и где се њиме говори, поготово сада, кад је на делу цепање српског језичког простора, преотимање, присвајање и преименовање у друге језике. Не можемо се понашати као да се све то дешава негде на крају света, неком другом, туђем, а не српском језику.

Српски писци и лингвисти обележавају границе српског језичког простора и одговарају на цепања и присвајања делова тог простора у Хрватској, Босни и Херцеговини и у Црној Гори.

У Србији данас нема никог другог и нема другог места са којег се може и мора одбацити постојање хрватског, босанског и црногорског језика на историјском језичком простору српског језика.

Успели смо да српском језику у Србији вратимо његово име.

Дужност нам је да сачувамо име српског језика не само у Србији него и на целокупном његовом простору.

Не можемо ћутати и на тај начин потврдити називе који су српском језику дали у другим државама.

Државне границе и називи тих земаља су једно и подлежу вољи и праву сваког народа, али језик није исто што и држава. Он је више од државе.

Тако је свуда у свету и тако ће бити и код нас, који јесмо део тог света.

У складу са собом и са светом

Када енглески писци и лингвисти прихвате да енглески језик у Америци, Канади и Аустралији није енглески, него амерички, канадски и аустралијски, тада и српски писци и лингвисти могу прихватити да српски језик у Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори није српски, него хрватски, босански и црногорски.

За српске писце и српску науку о језику постоји:

- само српски језик у Хрватској, а не хрватски језик,
- само српски језик у Босни и Херцеговини, а не босански језик,
- само српски језик у Црној Гори, а не црногорски језик.

То треба јасно рећи и читко написати да се зна да је тако одувек било и да ће тако бити и остати.

Ћутање о томе тумачи се као одобравање.

Тешко је прихваћено име српског језика и у Србији, али су лако прихватана сва нова имена за српски језик, чак и назив *БХС*, скројен у Дејтону и Хагу.

У складу са Вуковим учењем о српском језику, у Србији нема више мјеста за двије науке и два различита става о питању јединства, целовитости и недељивости српског језичког простора.

Разбијање и присвајање српског језичког простора

Цепане и отуђење српског језичког простора извршено је под окриљем националних покрета и идеологија који су тежили ка потпуном затварању српског језика у границе Србије:

- преименовањем српског језика у друге језике,
- покушајима одбацивања ијекавице и свођењем српског језика на екавицу,
- затварањем српског језика у ћирилицу.

Тиме би се српски језик свео на Србију, екавицу и ћирилицу.

Тако би српски језик био оно што остане кад свако од њега узме што хоће.

Али увођењем новоговара у Хрватској, нешто више турцизама у Босни и Херцеговини, два нова слова у старој Вуковој азбуци у Црној Гори не могу се од српског језика направити нови језици. То не могу учинити ни векови, а камоли чиновници, једним решењем на папиру.

С р п с к и ј е з и к у Х р в а т с к о ј

Постојање српског језика у Хрватској је непобитна историјска чињеница.

Зна се тачно када је, где је и ко се одрекао хрватског језика и преузео српски језик у Хрватској.

Када? Тачно 28. марта 1850.

Где? У Бечу.

Ко? Одрекли се хрватског, примили српски и потписали својом руком: Иван Кукуљевић, Димитрије Деметар, Иван Мажуранић, Винко Пацел, Стјепан Пејаковић.

Предали су им српски језик на употребу и потписали својом руком: Вук Стефановић Караџић и Ђуро Даничић.

Сведок је био Словенац Франц Миклошић.

Преименовање српског језика у хрватски увек је вршено самовољно и насилно, најпре решењем Анте Павелића и усташке власти 1941. године. Тада је нови хрватски језик прављен ножем. Други пут, на исти начин, такође самовољно, прављен је одлуком Туђманове власти 1993. године, без икаквог научног језичког упоришта и научног образложења.

Стваране су вештачке разлике како би се хрватски језик приказао као засебан језик, друкчији од српског.

Тако се не може стварати нови језик.

Чак ни у ДЕКЛАРАЦИЈИ О ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА из 1967. године није наведен ниједан научни језички разлог за проглашење хрватског језика. ДЕКЛАРАЦИЈА се позвала на социјалистичко самоуправно право народа да свој језик назове својим именом, и ништа више.

Тежња хрватских лингвиста била је да најпре створе засебан хрватски језички стандард, па засебне варијанте, па напокон засебан назови хрватски језик.

Од свега тога није било ништа. Српски језик у Хрватској остао је у суштини исти, чист и блистав, каквога је Вук предао Хрватима у Бечу 1850. године.

Омразом се не може створити нови сопствени језик. Може се само унаказити, по сопственом обличју.

У сваком случају реч је о самовољном политичком чину, а не о историјским и језичким развоју посебнога хрватског језика.

Јасно је да је реч о присвајању и преотимању највећег историјског и културног блага српског народа и његово проглашење хрватским.

Зато за нас хрватски језик у Хрватској не постоји, сем оног чакавског и кајкавског.

У Хрватској постоји српски језик и ми га, с пуним правом, друкчије не можемо звати него тако: српским језиком, или српским језиком у Хрватској, или хрватском варијантом српског језика.

Српски језик у Хрватској и раније се звао *српски*, али „и *хрватски*“, „или *хрватски*“. У новије време име српског језика је одједном нестало, чак и из сложенице *српскохрватски*. Одједном је постао хрватски и само хрватски, чак не „и српски“, „или српски“. Али је живи српски језик у Хрватској остао. То добро знају сви, и Хрвати и Срби. Хрвати се праве као да су заборавили да су се свога језика сами одрекли и јавно га одбацили, а прихватили и пригрлили српски.

У сваком случају реч је о самовољном политичком чину, а не о историјским и језичким разлозима.

То је насилни политички чин без примера у светској историји.

Писци српског језика

У Хрватској и данас постоји српски језик и њиме данас говоре и пишу сви хрватски писци и сви грађани Хрватске, осим оних који говоре хрватским чакавским или кајкавским језиком. Друга је ствар што то не признају.

Марин Држић и Јован Стерија Поповић, Иван Мажуранић и Петар Петровић Његош, Тин Ујевић и Јован Дучић, Динко Шимуновић и Симо Матавуљ, Добриша Џесарић и Васко Попа, Мирослав Крлежа (осим БАЛАДА) и Иво Андрић, Иван Аралица и Добрица Ћосић, сви они пишу једним истим српским језиком, без обзира на то којој књижевности, вери, нацији и држави припадају.

Сви су они писци српског језика.

Српски писци одају највеће признање хрватској књижевности и хрватским писцима што су у својим делима проширили, развили и распевали изражајне могућности српског језика до врхунских могућности и уметничких остварења.

У очима света и времена

Не може се српски језик резати ножем и делити на комаде, по племенским, верским и државним границама.

Тако се не ради нигде у свету.

Амерички писци су писци енглеског језика: и Едгар Алан По, и Ернест Хемингвеј, и Марк Твен, и Теодор Драјзер. И сви остали амерички писци исто толико су писци енглеског језика као што су Вилијам Шекспир, Џон Милтон, Џорџ Гордон Бајрон, Оскар Вајлд, Чарлс Дикенс, Џон Голсворди, Џејмс Џојс, Вилијам Батлер Јејтс и сви остали енглески писци.

Аустријанци Рајнер Марија Рилке, Франц Кафка, Штефан Цвајг, Херман Брох, Ернст Фишер, Петер Хандке и сви остали јесу писци немачког језика, као што су то Јохан Волфганг Гете, Фридрих Шилер, Фридрих Хелдерлин, Хајнрих Хајне, Ерих Марија Ремарк, Бертолд Брехт, Томас Ман, Херман Хесе и остали немачки писци.

Нобеловац Хорхе Луис Борхес је аргентински писац шпанског језика.

Нобеловац Пабло Неруда је чилеански писац шпанског језика. Њега чак ни Пиноче није назвао писцем чилеанског језика.

Нобеловац Габријел Гарсија Маркес је колумбијски писац шпанског језика.

Свуда у свету и у Европи је друкчије него у Хрватској.

Кад се ово питање српског језика у Хрватској овако изнесе на меридијане и паралеле света и светске науке о језику, онда хрватски случај при-

свајања српског језика личи на покушај ситне, ускогруде и нечасне племенске преваре пред отвореним очима и лицем целог света.

Аргентински, колумбијски и чилеански писци нису мање Аргентинци, Колумбијци и Чилеанци што пишу шпанским језиком.

Амерички писци свих вера и нација нису ни у чему ускраћени што пишу енглеским језиком.

Аустријска књижевност цветала је и цвета на немачком језику.

Све је онако како у Хрватској није.

Нове језике стварају само векови, а не чиновници, на папиру, у политичким преким судовима српском језику. Па и кад тако напишу пресуду о укидању српског језика, она саму себе укида, јер је не могу написати друкчије него на српском језику.

С р п с к и ј е з и к у Б о с н и и Х е р ц е г о в и н и

У Босни и Херцеговини се за српски језик отимају Хрвати и муслимани. Хрвати му дају своје хрватско име, муслимани муслиманско, и сада још новије босанско, јер хоће земљу Босну преко босанског језика.

У Босни и Херцеговини један исти језик има три имена. Три човека у Босни говоре „три језика“, а сви се савршено добро разумеју.

Хрвати у Босни и Херцеговини угледају се у свему на језичку политику у Хрватској.

Муслимани или садашњи Бошњаци граде своју посебну језичку политику: хоће своју муслиманску државу, бошњачку нацију и босански језик.

Од српског језика и ћирилице Кулина Бана, од српског језика и ћириличног писма стећака, од српског језика и ћирилице краља Стефана Твртка, сада се прави босанчица и бошњачки језик.

Ако би босански језик стварно постојао, он ни тада не би могао припадати само муслиманима. Али босански језик никад није постојао нити може постојати.

Муслимани су својом или туђом вољом променили веру, али нису и не могу променити језик којим су раније говорили и којим и сада говоре. Исто тако су променили ко зна колико држава, али језик нису изменили, јер језик није вера ни држава.

Босански језик установио је у Босни Бењамин Калај у време окупације Босне од Аустроугарске. То је био насилни чин аустроугарске империјалне политике на Балкану.

То исто десило се и у Првом светском рату, после аустријске окупације Србије, када је и у Београду забрањена ћирилица.

То исто десило се и у најновије време грађанског и вјерског рата у Босни 1991–1995.

Због свега тога српски писци и српска наука о језику не могу признати и прихватити постојање босанског језика.

У Босни и Херцеговини постоји само српски Вуков језик и само га тако треба звати и никако друкчије.

Босна и Херцеговина је велики расадник најбољег српског језика, из којег су изникли велики писци и песници свих народа и вера. Из те цветне баште српског језика потичу:

Петар Кочић и Бранко Ћопић.

Иво Андрић, Меша Селимовић и Скендер Куленовић.

Рајко Ного и Мак Диздар.

Силвије Страхимир Крањчевић.

Јован Дучић и Алекса Шантић.

Антун Бранко Шимић.

Хусеин Тахмиџић и Изет Сарајлић.

Момо Капор и Зуко Џумхур.

Радослав Братић и Мирослав Тохољ.

Сабахудин Хациалић и Миле Стојић.

Они су људи из разних вера, нација и држава, али су сви писци и велики мајстори српског језика.

Колико год нас деле вере, нације и државе, један језик нас спаја у велику књижевност српског језика.

С р п с к и ј е з и к у Ц р н о ј Г о р и

У Црној Гори говори се српским језиком од 12. века, од кнеза Мирослава, сина Завиде и брата Стефана Немање, који је 1196. године дао да се за цркву Св. Петра у Бијелом Пољу напише прва српска књига названа МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ.

И у време самосталне црногорске државе говорило се српским језиком.

Име српског језика забрањивано је у Црној Гори само за време окупација у Првом и Другом светском рату и настанком нове црногорске државе у наше време.

Сви црногорски владари говорили су и писали српским језиком, од Бурђа Црнојевића, Св. Петра Цетињског и Његоша до краља Николе.

У Црној Гори може се сваке године правити нека друга самостална држава по вољи појединаца или народа. Државе се стварају и пропадају. Језик увек остаје исти и он се не може мењати и преправљати сваком променом и преправком државе.

У Црној Гори не може се правити нови језик од два нова и то херцеговачка гласа или два нова слова у азбуци. Ако је то све и ако је то довољно да се направи нови језик, онда је то премало. Онда таквих језика у Црној Гори може бити десетак, јер сваки крај у Црној Гори има бар толико и више разлика у говору него што су та два слова. Уосталом, ни та два гласа нису црногорска, него херцеговачка, српска, али Црногорци хоће сами да им језик падне баш на та два слова.

Један од тих нових црногорских језика могао би бити ровачки говор Матије Бећковића, јер у њему има више црногорских речи и облика него у целокупном језику који називају *црногорским*. Никоме не пада на памет да од тог прави још један црногорски језик, али се од тога прави изврсна поезија српског језика.

Српски писци сматрају црногорске писце својом истојезичном и истокрвном браћом и одају највеће признање њиховом пјесничком и приповједачком генију.

Српски писци прихватају све писце из Црне Горе као браћу и писце једног истог и заједничког српског језика.

Владика Петар Петровић Његош подигао је српски језик у ловћенске висине и у „свијетло царство поезије“. Краљ Никола Петровић, Марко Миљанов, Стјепан Митров Љубиша, Михаило Лалић, Радован Зоговић, Миодраг Булатовић, Александар Ивановић и Јеврем Брковић, дали су српском језику горштакчу љепоту и дух Црне Горе и никада се нису заклањали за своја брда, него су надалеко са њих ширили видике и домете своје уметности.

С р п с к и ј е з и к и ћ и р и л и ц а

Потискивање и занемаривање ћирилице

Ћирилица је писмо српског језика.

Ћирилицом је написана најстарија српска књига МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ.

Ћирилицом је писао први српски писац Свети Сава.

Ћирилицом је написан први запис на српском језику: ПОВЕЉА КУЛИНА БАНА.

Ћирилицом је написан највећи и главни део културне и уметничке баштине српског народа.

Српску ћирилицу је уредио и прилагодио српском језику отац новије српске културе и књижевности Вук Стефановић Караџић.

Ћирилица је сада постала споредно српско писмо, занемарено и потиснуто до саме ивице нестанка.

Српски писци и српска наука о језику јасно и недвосмислено изјављују да ћирилицу треба вратити у пуну употребу у Србији, без било каквих законских и других ограничења и условљавања.

Уставни и законски оквири употребе ћирилице

Запуштеност српског језика и ћирилице најбоље казује да српски језик и ћирилицу нису штитили лингвисти ни политичари.

УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ изричито истиче (чл. 10) да је у Србији у службеној употреби српски језик и ћирилица. Али се УСТАВ не поштује: нема ћирилице ни у службеној употреби!

Тиме су српски језик и ћирилица у својој рођеној земљи затворени у гето државних установа и канцеларија. Међутим, језик и писмо не живе тамо, у тим државним установама и канцеларијама, него у животу, на улици и на трговима, у селима и градовима, у трговини и свим другим облицима јавнога и културног живота, тј. у јавности, баш у оној јавној употреби и јавности која је, зачудо, изузета од уставне одредбе о заштити српског језика и ћирилице.

Језичка трибина удружења књижевника Србије упућује захтев надлежним органима Републике Србије да се што пре донесе нови закон о употреби српског језика и ћирилице.

Л а т и н и ц а у с р п с к о м ј е з и к у

Порекло савремене латинице

Истина о савременој латиници скривана је и извртана годинама, од њеног настанка до данас. Дошло је време да се отворено говори о латиници, без заташкавања, обмана и превара.

Тачно се зна ко, где, како и кад је створио савремену латиницу и извршио прилагођавање латинице гласовним особинама српског језика. То је био Вук Стефановић Караџић, у Бечу, у своме ПРВОМ СРПСКОМ БУКВАРУ, године 1827.

Када су Хрвати прихватили и „пригрлили“ српски језик, како је рекао Људевит Гај, тада није постојало писмо, осим ћирилице, на којем би се српски језик могао писати и читати.

Хрвати су заједно са својим хрватским језиком одбацили и своју латиницу, на којој је писан кајкавски хрватски језик. Хрватска латиница није

одговарала гласовним потребама српског језика па је одбачена заједно са хрватским кајкавским језиком.

У кајкавском језику нема слова **љ, њ, ђ, џ, љ**, а слова **ч, ж, ш** писана су са два и више слова, по узору на мађарску, немачку или италијанску латиницу. Та хрватска латиница није одговарала гласовним особинама српског језика. Вук је предложио да се за слова **ч, ж, ш** уведу квачице, по узору на чешки језик.

Тек три године после Вука, 1830. године, Људевит Гај покушао је да упрости хрватску латиницу у Краткој основи хорватско словенског правописања уводећи валовиту линију, такозвану тилду, изнад слова **л, н, ч, ж, ш**, али је од тога одустао 1836. године и прихватио Вукова решења. Ђуро Даничић предложио је да се умјесто **дј** пише **ђ**.

Према томе, савремена латиница је писмо српског језика јер је направљена искључиво према његовим гласовним особинама.

Латинично писмо реформисао је Вук Караџић и допунио Ђуро Даничић, оба Србина.

То су чињенице које указују да је латиница такође српско писмо, као и ћирилица. Она није ни хрватска ни католичка, није ватиканска ни усташка, него по своме пореклу, својој улози и својим творцима у свему српско писмо српског језика. То што још и данас многи сматрају да је српски језик хрватски језик, а латиница хрватско писмо, ствар је великих вековних обмана и заблуда, али и лоше обавештености, па и незнања.

Тако им је одговарало и тако им одговара. Чињенице говоре друкчије.

Латиница ван Србије и у Србији

У Вуково време није било замисливо да се српски језик пише и чита ћирилицом ван Србије. То у 19. веку није допуштала Аустро-Угарска држава и католичка црква. Још мање такви услови постоје данас. Српски језик и данас се пише и писаће се латиницом на више од половине српског језичког простора са близу девет милиона говорника ван Србије.

Латиница је, дакле, писмо српског језика ван Србије од средине 19. века.

У Србију је латиница продрла када је дошло до уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу, после 1918. године. Још више се проширила у Србију после Другог светског рата, од 1945. године, а нарочито после НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, када су латиница и ћирилица и званично проглашене за два равноправна писма у јавној и службеној употреби. Тако је ћирилица потпуно потиснута у Србији.

Треба у свему подржати борбу многобројних удружења за враћање ћирилице у Србију. Али нека удружења захтевају укидање и забрану лати-

нице у Србији. Буне се и траже да се из ПРАВОПИСА СРПСКОГ ЈЕЗИКА избаци чак и латинична абецеда.

О забрани латинице у Србији

О забрани латинице у Србији отворено се говори.

То је осетљиво питање и треба му посветити пуну пажњу.

Забраном латинице могле би настати нежељене последице за српски језик и српску културу:

1. Била би прекинута веза са целокупном научном, историјском, културном и уметничком баштином српског народа. Та баштина није мала. Жртвовати латиничну културну баштину Срба значило би исто као правити ломачу. Била би то највећа ломача за коју Европа зна.

2. Била би трајно прекинута свака веза са српским језичким простором ван Србије са преко девет милиона говорника. Тај простор припао би онима који га и сами сада отимају. Последице такве одлуке биле би несагледиве.

3. Српски језик био би потпуно затворен у Србију, без излаза на широки српски језички простор од укупно 20 милиона говорника.

Требало би се добро замислити шта би то, заузврат, Срби добили забраном латинице.

Латиница је била и остала жива веза и пупчана врпца којом се српски језик везује за све просторе српског језика ван Србије где није било ћирилице.

Можемо лако вратити ћирилицу у Србију, али увести ћирилицу у Хрватску, Босну и сад у Црну Гору, скоро да је немогуће.

Стварањем других држава на српском језичком простору ћирилица и српски језик нашли су се у посебним и веома тешким историјским условима, који не постоје код суседних народа и језика, с којима се наше писмо и језик често и погрешно упоређују. Језички простор Бугара и Грка сведен је углавном на границе њихове земље, са безначајним бројем својих грађана ван граница. Обрнуто, код Срба, више од половине српског језичког простора налази се ван Србије. Бугари и Грци немају милионе својих грађана ван државних граница у непосредном окружењу. Зато се често позивање и упоређивање са српским језиком и писмом није оправдано.

Укидање и забрана латинице у Србији био би штетан чин. Био би то царски поклон свима који силом присвајају српски језик.

Због свега тога Језичка трибина Удружења књижевника Србије сматра да нема оправданих разлога за укидање и забрану латинице у Србији. Латиница се може употребљавати у Србији само у законом ограниченом оби-

му, ради очувања српске латиничке баштине и одржавања трајне везе са целином српског језичког простора ван Србије.

Енглески језик и писмо у српском језику

Док се воде расправе о имену и преименовању српског језика, о једном или два српска писма, у Србији се појавио у службеној и у јавној употреби још један језик и треће писмо.

То је енглески језик и енглеска абетада.

Није више у питању само понека енглеска реч него и читаве реченице и читави текстови. У српским градовима и улицама потпуну превласт има енглески језик и енглеско писмо.

Српски језик и ћирилица су у потпуности протерани из српских градова и села.

Наши градови и села више личе на Енглеску него на Србију.

Колонијална окупација енглеског језика и писма у потпуности је остварена.

Нисмо далеко од тога да енглески језик постане званично други или први језик у Србији, а енглеска абетада прво или друго писмо, као што се то догодило у енглеским колонијама.

Није то случајно.

У Србији већ предуго нема никога да брине о српском језику.

Постоји Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Матица српска, Вукова задужбина.

Постоји Министарство просвете и Министарство културе.

Постоје филолошки факултети у десетак српских градова, на којима предаје више стотина професора, доцената, доктора, магистра књижевности и српског језика.

Постоји хиљаде професора српског језика у основним и средњим школама.

Језичка трибина Удружења књижевника Србије позива Министарство културе и Министарство просвете Републике Србије да предузме мере за заштиту српског језика и писма од прекомерне јавне употребе енглеског писма и језика у градовима и селима Републике Србије.

У Београду, 13. јула 2011.

Уредништво Језике трибине УКС

Миле Медић, уредник

Проф. др Петар Милосављевић

Проф. др Милош Ковачевић

Проф. др Михаило Шћепановић

Proglas 2011: ПРОГЛАС ЈЕЗИЧКЕ ТРИБИНЕ УДРУЖЕЊА КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ.
In: <http://www.uksrbije.org.rs/JezickaTribinaUKS/PROGLAS%20PohvalaSrp-Jez.htma>. – Београд: 13. јули 2011.

Srdan Maldoran Jovanović
[rod. 1981]

**Retrolingvistika:
istraživanje lingvističkog atavizma**
[2011]

Ubrzani razvoj nacionalizma u Srbiji analiziran je bio na mnogim poljima, pogotovu tokom poslednje dve decenije. Jedno od tih polja je i polje lingvistike, tačnije, *srbi-stike*, koja se bavi srpskom varijantom policentričnog standardnog srpskohrvatskog jezika. U ovome radu su predstavljeni i analizirani neki od važnijih momenata srbijanskog lingvističkog nacionalizma, poput insistiranja na ćirilici kao važnom elementu „srpskog nacionalnog bića“ i pojmu „rata za jezik“, koji vuče svoje korene još od devetnaestog stoleća. Lingvonacionalistički diskurs koji je književnik Petar Lazić svojevremeno označio kao „kafanski“, kako se pokazuje, pati od jednog izrazito atavističkog karaktera, karaktera koji je uticao na to da se srbijanska *retrolingvistika* svodi na puko ponavljanje nacionalističkih floskula uz repetitivno insistiranje na nenaučnim stavovima prilikom pokušaja shvatanja sociolingvističkih pitanja.

Vlado Đukanović je pre nekoliko godina izneo na videlo jednu problematičnu činjenicu:

Mi imamo zastareli pogled na to da postoji nekakav etalon kome treba težiti. U kom beogradskom pozorištu vi sada čujete sva četiri akcenta? Ni u jednom. Imamo zastarelo shvatanje norme, koja je stara 50 godina. Ideja je da treba da poštujemo ono što je Stevanović napisao 1963. godine. Ne možemo više da poštujemo. Jezik se promenio. [...] Naši lingvisti moraju da prilagode normu govornom jeziku. Za takav veliki posao, međutim, nemamo ni kadrova, ni praktičnu nauku (Đukanović u Čanak 2006).

Situacija u srbistici, bez korišćenja eufemizama i politički korektnih termina, jednostavno je *zastašujuća*. Na katedri za opštu lingvistiku Filološkog fakulteta u Beogradu se povremeno može čuti odomaćeni nadimak koji su članovi ove katedre nadenuli srbistima – *kustosi*, jer se srbisti trude da održavaju jezik onakvim kakav je bio pre možda nekoliko stotina godina, propagirajući ideje o jeziku i naciji za koje se još pre više od stoleća znalo da su netačne. Daleko od lingvistike – *nauke* o jeziku – među velikim brojem srbista (sa nekoliko prijatnih izuzetaka) popularan je uglavnom pseudo-naučni, *retrolingvistički* diskurs u kome je od najveće važnosti predstaviti srpski jezik kao supra-dijalektalnu varijantu koju su Crnogorci i Hrvati ukrali, opisati ga kao veliko nacionalno blago, prikazati ćirilicu kao esenciju nekakvog mističnog „etnobića“ i sl. Čak i kada se ne priča o Velikom Srpskom Jeziku i njemu proporcionalno Velikom Srpskom (Srbskom?) Narodu, lingvistike ima veoma malo. Situacija je

besumnje najgora u oblastima pis(a)ma i samog imena jezika, u kojima postoji veliki broj nenaučnih zabluda; sintaksa srpskog jezika jedva i da postoji, dok u akcentologiji i dijalektologiji postoje neki primeri koji se mogu samo opisati kao *čudni*. Ukratko, stručnih kadrova u jezikoslovlju mahom nema („nemamo ni kadrova, ni praktičnu nauku“ Đukanović u Čanak 2006), što je primetio i Milan Šipka, rekavši kako je stručnjaka „ionako u nas malo“ (Šipka 2006).

Zašto je situacija takva, predmet je kulturološke *analize lingvističkog atavizma*. Lingvistika sama po sebi nije dovoljna da objasni zašto bi neko ko sebe smatra lingvistom (i što je nesumnjivo mnogo gore, ko ga drugi smatraju lingvistom) mogao misliti da mu neko *otima jezik* ili da neko Srbe „ždere“ (makar i metaforički). Time se prvenstveno bavi kulturologija (*culture studies*). Ona bi mogla da objasni veliku količinu *m e m a* (kulturoloških instanci, kulturoloških entiteta) koje u srbistici funkcionišu kao vodeće i za koje se smatra da su od važnosti, a ipak nemaju jake veze sa realnošću. Ovaj rad polazi od tužnog, ali činjeničnog stanja stvari – *da valjana nauka o srpskohrvatskom jeziku u Srbiji ne postoji*.

Osnov svake nauke, te i svake naučne analize, je činjeničko-metodološki. Naučnom objektu se pristupa planski i metodički, sa logikom kao glavnim oruđem. Jedna od osnovnih premisa svakog metodološkog postupka je postojanje valjanog *d o k a z a*. Nešto se, prosto, mora *d o k a z a t i*. Retko šta se uzima zdravo za gotovo. Prilikom dokazivanja, podrazumeva se, ne sme doći do logičkih grešaka. Nužno je pozivati se na stručnu literaturu (u ovom slučaju, prevashodno inostranu) i na renomirane stručnjake. Iako je ljudski grešiti i iako ne postoji nijedan apsolutno objektivni naučnik, tu i tamo se greške, naravno, potkrađu i najboljima. U srbistici, međutim, greške su tako velike da upadaju u oči čim se otvori bilo koja *g r a m a t i k a*. Imajmo u vidu, ipak, sa čime se suočavamo ovde – ima pojedinaca koji tvrde da je pismo *g l a s o v n i s i s t e m*, te da se jezik može *u k r a s t i*, *p a i r a s p a r č a t i* (sic!), zatim na raznorazna „ugrožavanja“ nekakvih mitološko-mističnih pojmova poput „etnobića“ i „spiritualnih identiteta“, koji se svi nalaze, izgleda, u *ć i r i l i c i i s l*.

Ukratko, *atavizam* je glavna karakteristika srbijanske lingvistike, što će ovaj rad i pokazati. U kulturologiji, *atavizam* se odnosi na sve kulturološke odlike čiji *n o s i o c i* i *k r e a t o r i* imaju tendenciju da se vrate na neko bivše, predašnje, zastarelo, primitivnije i manje uspešno stanje. Isto značenje ima i prefiks **retro-**. Kao što je naveo Vlado Đukanović u uvodnom citatu, reč je ovde upravo o tom „zastarelom pogledu“, o atavističkoj, *retro-viziji* jezika, pisma, nacije, jezikoslovlja. Govorimo o jednoj razrađenoj i popularnoj, zakržljaloj grani pseudonauke – *r e t r o l i n g v i s t i c i* iliti *n a d r i j e z i k o s l o v l j u*, kojem se mora pristupiti sa tačke gledišta sociolingvistike.

Ćirilica kao instrument nacionalizma

Godine 2005. održan je u Novom Sadu simpozijum pod nazivom „Današnji položaj pisma srpskog jezika i kako (sa)čuvati ćirilicu u srpskom narodu i njegovom jeziku“, organizovan od strane udruženja „za očuvanje Ćirilice“ imena Ćirilica. Izlaganja sa simpozijuma su potom predstavljena u vidu zbirke eseja u knjizi SRBI GUBE SVOJE PISMO (Zbiljić [ur.] 2005), kojoj je doprineo mnogi magistar nauka, doktor nauka i akademik (član SANU). Pokrovitelji su bili, između ostalog, država Srbija putem Ministarstva kulture Srbije, grada Beograd i grada domaćin Novi Sad, kao i Pokrajinski sekretar za kulturu Autonomne pokrajine Vojvodine i Skupština opštine Vrbas.

Osnovni cilj i zadatak simpozijuma bio je: da se realno predoči današnji status srpskog pisma na području srpskog jezika i način njegovog trajnog rešenja u srpskom jeziku kako bi se nedvosmisleno osiguralo (o)čuvanje milenijumskog srpskog pisma u jeziku Srba (Zbiljić [ur.] 2005: 3).

Ćirilica je u Srbiji i Republici Srpskoj već neko vreme viđena kao centar „bića srpskog naroda“, „pravoslavlja“, „srpske nacije“ i sl. Većina učesnika ovog dugogodišnjeg nacionalističkog diskursa je predstavila svoje viđenje ove ideje upravo na ovom simpozijumu, te je „Srbi gube svoje pismo“ skoro idealno delo za analizu savremene pseudolingvističke nacionalističke misli u Srbiji. U ovom članku, proći ću kroz većinu eseja, predstavljajući kritički najvažnije teme koje su učesnici ovog skupa zastupali.

Uvod u „problematiku“ i tematiku napisao je priređivač, Dragoljub Zbiljić, koji i inače često diže glas, kako on to formuliše, u „zaštitu ćirilice“. Tvrdi kako je su u raspravi na simpozijumu učestvovali „najveći poznavaoци ovog pitanja“ (ibid: 6), koji tvrde kako ćirilica nikada nije bila ugroženija:

Celodnevna rasprava najvećih poznavalaca ovog pitanja (bilo ih je s celog područja srpskog jezika i troje iz inostranstva) pokazala je jednodušnost u oceni stručnjaka za srpski jezik i pismo da ćirilica nije nikada bila ugroženija među nama, čak ni kada je bila uredbama i zakonima zabranjivana od tuđinaca. I na ovaj se način potvrdilo da nâs i naše pismo ne može niko spolja žešće ugroziti nego što to možemo (u)činiti mi sami, namerno ili iz zablude i neznanja. Zato je današnje zatiranje ćirilice i najveće, i najbrže i najuspešnije u celoj njenoj desetovekovnoj istoriji među Srbima (op. cit.).

Po Zbiljiću, vlast države Srbije je najviše kriva za ovakvo stanje (podsetimo da je Ministarstvo kulture bilo sponzor ovog skupa):

Stoga je s pravom na kraju celodnevne rasprave na Simpozijumu zaključeno da su osnovni krivci za takav status srpske ćirilice u neodgovornoj i nebrižnoj vlasti – koja niti poštuje postojeće ustavne odredbe o srpskom službenom jeziku i pismu (Član 8) i ZAKONA O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA, niti donosi nove propise koji bi ova pitanja još bolje precizirali u vezi s obavezama o službenom srpskom jeziku i pismu, ali i u srpskoj lingvistici i pravopisu (op. cit.).

Posebno je akroholičan njegov odnos prema dvoazbučju, koje je, kako Zbiljić navodi, govoreći u ime svih članova simpozijuma, „protivno celokupnoj evropskoj lingvističkoj nauci i praksi“ (op. cit.). Međutim, nije naveo niti jedan stručan izvor koji tvrdi tako nešto. Dvoazbučnost srpskog varijeteta srpskohrvatskog jezika jeste unikum na evropskom nivou, ali moramo imati u vidu da je u Evropi koncentrisan veoma mali broj svetskih jezika. Van granica Evrope, primera radi, imamo već pomenuti japanski jezik, koji čak koristi *t r i pisma, h i r a g a n u, k a t a k a n u i k a n d i* (pa ponekad i četvrti, *r o m a d i*, romanizovano latinsko pismo, kada je nužno napisati stranu reč). Po Zbiljiću, pak, „Tako ne radi niko u Evropi u svom jeziku, jer je i kulturnocivilizacijski i nacionalno besmisleno deliti svoj narod u svom jeziku na dva pisma“ (op. cit.).

Zbiljić nadalje nudi svoje viđenje latinice, koju smatra „hrvatskom“, iako je latinsko pismo znatno starije, budući da je postojalo barem hiljadu godina pre no što su Hrvati stupili na svetsku pozornicu i emigrirali na evropsko tlo:

Na Simpozijumu je predložena neverovatna, ali istinita činjenica da su srpski lingvisti i pravopisci 2001. godine bukvalno prisvojili hrvatsku (gajevsku) abecedu preimenovavši je u „srpsku latinicu“ i ne pominjući njenog tvorca Ljudevita Gaja (ibid: 7).

Zbiljić jednostavno *p r o g l a š a v a* ideju da je latinica hrvatskog porekla „istinitom činjenicom“, možda nadajući se da će tako prikriti nedostatak bilo kakvog lingvističkog materijala koji bi ovo podržao. Njemu je ovo čak i „skandal“:

To podseća na skandal u kulturnocivilizacijskom smislu, nepoznat Evropi i svetu. Gotovo niko do sada u Evropi nije na taj način posegao za kompletnim tuđim pismom od prvog do poslednjeg slova, ako već ima svoje savršeno pismo. Drugi su najčešće opštoj latinici ili ćirilici dodali makar koje slovo da bi tuđa pisma prilagodili sopstvenoj jezičkoj prirodi (op. cit.).

Ovo je prevashodno *n e t a č n o*, jer je Turska, za vreme Kemala Paše Ataturka, prešla sa arabice upravo na – latinicu. Isto se, primerice, desilo i sa vijećnim.

U maniru veoma tipičnim za nacionaliste u Srbiji, Zbiljić vidi Helsinški odbor za ljudska prava Sonje Biserko i Centar za kulturnu dekontaminaciju Borke Pavićević (CZKD) kao izrazito negativne instance:

Počev od čuvenih „helsinških odbora za ljudska prava“ i nekih „kulturnih centara za dekontaminaciju Srba“, gotovo sve takve NVO beže od srpske ćirilice kao da je i kužna i ružna. Pravo Srba na ćirilicu nijedna od tih „nevladinih organizacija za ljudska prava“ nije još ni spomenula, kao da Srbi nemaju ni svoj jezik ni svoje pismo, pa moraju da pozajmljuju tuđe (op. cit.).

Međutim, u Srbiji je aktivan samo *j e d a n* Helsinški odbor, dok nikakvih „centara za dekontaminaciju Srba“ nije moguće videti, već samo jedan Centar za Kulturnu Dekontaminaciju, koji posećuju pisci, dramaturzi, umetnici i aka-

demci. Pokušavajući da ih prikaže u množini, kao da ih ima više, Zbiljić želi da sebe i svoje ideje predstavi kao žrtve koje se bore protiv većeg broja neprijatelja.

U prvom eseju, potpisanom od strane Draga Ćupića, filologa iz Beograda (s), autor izražava svoj stav da je upravo s r p s k a ćirilica (za razliku od ruske, makedonske, ukrajinske i sl.) „ugrožena zapadnim pismom“. Ne navodi, međutim, k a k o je ćirilica ugrožena, na koji način. Prosta deklarativnost će pratiti ne samo Ćupićev rad, već i skoro sve ostale. Ćupić navodi kako latinica „prodire“ u srpski jezik (Ćupić u Zbiljić [ur.] 2005: 11), a daje joj i dezinaciju „nesrpskog“ pisma (ibid), opet bez ikakvog objašnjenja ili navođenja stručne literature. „Praktično je svuda latinica, a nerijetko i strani, svakako zapadni jezik,“ (op. cit.), kaže Ćupić, ni ne pokušavajući da objasni koji je to „strani jezik“ viđen umesto srpskog, kao ni g d e je to s v u d a. Uostalom, kako možemo reći da je loše „videti“ (pretpostavljamo: č u t i) strani jezik?

Iako je u uvodu u simpozijum Zbiljić naveo kako je to skup „stručnjaka“ za jednu lingvističku temu, veliki broj ljudi koji su dali svoje mišljenje uopšte nisu lingvisti. Iako bi bilo moguće očekivati i da stručnjaci iz drugih društvenih nauka daju svoje mišljenje (kulturolozi, istoričari, antropolozi, sociolozi), simpozijum je dao svojih pet minuta mnogima koji ne poseduju nikakve povezanosti sa društvenim naukama. Poverenik „Ćirilice“ za Beograd, d i p l o m i r a n i i n ž e n j e r Vladimir Lepojević, tako je napisao esej imena „Izgubićemo sebe...“ (Lepojević u Zbiljić [ur.] 2005: 13). Inženjer Lepojević će u ovome tekstu pokazati zapanjujući nedostatak poznavanja lingvističke terminologije, kao i same discipline, iako se u tome neće mnogo razlikovati i od samih filologa koji su svoje eseje ponudili za ovo izdanje. Lepojević počinje sa jednom u potpunosti netačnom deklarativnom izjavom u kojoj navodi kako je „činjenica“ da u „Srbiji vlada neobjašnjiva dugogodišnja neravnopravnost i skoro potpuna diskriminacija srpske ćirilice“ (op. cit.). Ne nudi niti jedan dokaz da ćirilica biva diskriminirana, niti da je neravnopravna, on svoju izjavu prosto proglašava „činjenicom“. Položaj „srpskog pisma“ je „strašan“ (op. cit.), kako on navodi. On ćirilicu smatra „tradicionalnim i vekovnim pismom“ (op. cit.), iako je retko ko u Srbiji u XIX veku bio pismen. Inženjer ćirilicu takođe smatra s a v r š e n o m, jer „nema nikakve nedostatke“ (op. cit.), kao i da je „najbolje pismo na svetu“ (sic!) (ibid: 16) međutim ne navodi ni jedan jedini lingvistički izvor, autora ili kriterijum o „kvalitetu“ jednog pisma, budući da je „savršenost“ jednog pisma jedna veoma diskutabilna, subjektivna i nerazrađena kategorija u lingvistici.

Nije samo ćirilica „napadnuta“, tvrdi Lepojević, već je „pored pisma napadnut i sam jezik“ (ibid: 13). Za svoj jezik tvrdi kako se već 50 godina naziva izmišljenim imenom (op. cit.), misleći najverovatnije na dezinaciju „*srpskohrvat-ski*“, jer smatra kako su „sve nove nama susedne države, proistekle iz srpskog jezičkog naciona“ (op. cit.). Nisu, nadalje, samo pismo i jezik napadnuti, tvrdi Lepojević, već je i srpska C r k v a napadnuta:

Pored srpskog pisma i srpskog jezika, i Srpska crkva, to značajno naše nacionalno obeležje i oslonac, bila je dugogodišnjim nasilnim i sistematskim uticajem i radom silno oslabljena i potisnuta, jedino ona u toj zajedničkoj državi u kojoj su bile zastupljene tri velike religije! (op. cit.).

Napadnuto je, kako autor tvrdi, čak i *n a c i o n a l n o* i m e, kojem pri-daje veliki značaj bez obrazloženja:

I naše nacionalno ime je bilo najozbiljnije napadnuto i ugroženo propagandom za izjašnjavanje u jugoslovenstvo, i to u isto vreme kada su se ukazima svemoćnog političkog vrha, a ne prirodnim i istorijskim putem, stvarale kod nas nove nacije, nacije koje su se samo starale, u tome autoritetom vlasti podržavane, da se ne utope u to isto jugoslovenstvo! Kako objasniti ovakve anomalije, ovakav politički i nacionalni besmisao i srpski nacionalni poraz, kako objasniti mirnoću sa kojom je srpski narod sve to primao i podnosio! (ibid: 14).

Ovaj mentalitet koji vidi sopstveni narod kao „napadnut“, koji „trpi“, objasnio je još sedamdesetih beogradski filozof Radomir Konstantinović u svojoj „Filosofiji Palanke“ (Konstantinović 1972). Ideja da napadi stižu sa svih strana i kako je narod (sa elementima svoje kulture) ugrožen i satiran, jedan je od najvažnijih elemenata nacionalističke misli; kako se Ridel izrazila, svaki pokušaj „demitologiziranja njihove nacionalne istorije“ se gleda kao „napad na njihov grupni identitet“ (Riedel 2005). Ideja da bi nacije trebalo da se stvaraju „prirodnim, istorijskim putem“ je poznata pod imenom *primordijalizam*, i manje-više je sinonimna sa nacionalizmom. U svakom slučaju, potpuno je odbačena od strane akademske zajednice širom sveta.

Lepojević naoko traži naučne kriterijume:

Svi su izbegli i izbegavaju, iz čisto političkih razloga, da na ovo pitanje daju odgovor i naučno ga objasne, kada bi ono bilo naučno, a izbegavaju, potpuno ga prenebregavaju, zato što nema nikakve osnove da se tako nešto tvrdi! (Lepojević u Zbi-ljić [ur.] 2005: 16).

Međutim, on ih sam nikada ne primenjuje; u njegovom tekstu se ne pominje niti jedan svetski priznat lingvista, niti jedno naučno objašnjenje, niti jedan poziv na stručnu literaturu. Umesto naučnih kriterijuma, on redovno poseže za sveopštim, netačnim deklaracijama: „Opšte je poznato da se srpski narod deset vekova služi ćirilicom“ (ibid. 15). I kada ne govori o lingvističkim, već o istorijskim i kulturološkim pitanjima, Lepojević tvrdi kako je upravo srpski narod bio neravnopravan i potlačen u periodu SFRJ, iako veliki broj stručnjaka svetskog glasa govori upravo suprotno (Cf: Hobsbawm 1994).

S vremena na vreme, da se primetiti i Lepojevićevo nabranje natpisa i imena kompanija i medija napisanih latinicom, te možemo pretpostaviti da smatra kako, u njegovom pogledu, ćirilica biva „smanjena“ ako se nešto napiše latinicom. Ako ne nabranja latinične natpise, navodi citate bez izvora, deklarativno, očekujući da mu čitaoci poveruju na reč:

Doživeli smo da nam ljudi govore: *Pa ko još piše ćirilicom? Zar ne vidite da ćirilice više nigde nema? Eto, pogledajte, sve je u latinici! Mi ne znamo ćirilicu!* Doživeli smo da nas ljudi dočekuju sa odbojnošću, čak i sa mržnjom, kada povedemo razgovor o stanju naše ćirilice i o nacionalnoj šteti i nesreći ako je izgubimo, lako nam pripisuju teške i zle kvalifikacije, kažu nam da smo nacionalisti, šovinisti, nacisti, fašisti, talibani, da smo mračnjaci, primitivni, zaostali, preživeli, da ne idemo u korak s vremenom, ismejavaju i nas i ćirilicu [...] Neverovatno je da su i mnogi profesori srpskog jezika i književnosti postali protivnici svoga pisma i u svojoj zemlji! (Lepojević u Zbiljić [ur.] 2005: 24).

Nigde, međutim, on ne pominje k o j i su ti „mnogi profesori srpskog jezika i književnosti“ postali „protivnici“ pisma, ne kaže k o to, navodno tvrdi da „ne zna ćirilicu“ ili da je „sve u latinici“.

Odvceć je zanimljiv, pak, esej Miloša Kovačevića MEĐUODNOS SRPSKOGA JEZIKA I PISMA. Ovo je jedan od retkih članaka koji navodi druge autore i njihovo rezonovanje, te pokazuje trud prilikom pokušaja argumentacije. Ovo je donekle bilo i očekivano, imajući u vidu veoma stručnu akademsku pozadinu Miloša Kovačevića (ako se ne računa njegov nacionalistički angažman, doduše). Primerice, on navodi Dragoljuba Petrovića, poznatog srbijanskog filologa nacionalističke orijentacije, i njegova viđenja srpskog dvoazbučja:

Zagovornici prevođenja srpskog na jednoazbučni jezik najčešće će reći da je on jedini na svijetu „koji se diči dvama pismima“ (D. Petrović 2005: 142), kao i već pomenutog Zbiljića, koji tvrdi kako „danas u svetu nemamo primer naroda koji je u svoj jezik uveo više ravnopravnih pisama“ (D. Zbiljić 2004: 142). (Kovačević u Zbiljić [ur.] 2005: 44).

Međutim, Kovačević ih ispravlja, navodeći primere Koreje i Vijetnama, kod kojih je viđena drastična promena pisma:

Iako su Srbi po mnogo čemu svjetski izuzetak, po dvoazbučnosti, bez obzira na navedeno a među Srbima široko rasprostranjeno mišljenje, ipak nisu. Literatura, naime, bilježi dvoazbučnost ili pak višeazbučnost u slučaju i korejskog i japanskog jezika. U Koreji se, kao i u Vijetnamu, vijekovima zbog prestiža kineske civilizacije, pisalo kineskim ideografskim pismom [...] Nešto je drugačija situacija sa pismima japanskog jezika. Danas se japanski zapravo piše četirima pismima: pismom k a n ċ i, koje datira još od petog vijeka nove ere a predstavlja zapravo kinesko ideografsko pismo, pismima k a t a k a n a i h i r a g a n a, koja predstavljaju verzije japanskog silabičkog pisma k a n e izvedenog iz k a n ċ i j a, kao i pismom r o m a ċ i (romaji), romanizovanom (latiničkom) verzijom japanskog pisma (op. cit.).

Nadalje Kovačević govori o izvornim verzijama pisama latinice i ćirilice, nazivajući ih o s n o v n i m i l i t i o p š t i m, za razliku od lokalnijih latiničnih ili ćiriličnih pisama (srpska ćirilica, bugarska ćirilica, mongolska i sl), pozivajući se na Ranka Bugarskog i Mitra Pešikana. Ovde se Kovačević izdvaja iz mase, tvrdeći kako je upravo ta, s r p s k a ć i r i l i c a, dakle, srpska v e r -

z i j a ćirilice (sa sebi svojstvenim grafemima kao što su љ, њ, ђ, ѣ) – srpsko pismo:

Savremeni srpski književni jezik zato treba dovoditi u vezu samo sa savremenom, Vukovom, a zapravo Mrkalj – Vukovskom ćirilicom, budući da je Vuk samo dovršio reformu ćirilice koju je Mrkalj započeo (S. Mrkalj 1994: 169-190). Ta je ćirilica samo srpsko pismo. Ona je nesporno srpska, budući da nju sa datim dopunama opštoj ćirilici (koje, te dopune, i čine njenu nacionalnu suštinu) od svih jezika ima samo srpski jezik. (Kovačević u Zbiljić [ur.] 2005: 46).

Ovo, pak, govori da je *s a m o s r p s k a ć i r i l i c a*, tautološki – srpska, ali ne dokazuje nikakvu prevlast ovog pisma, jer se a) koristi paralelno sa latinicom i b) i srpska latinica je „svoja“, „sopstvena“ verzija latiničnog pisma (*n o r v e š k a l a t i n i c a*, primera radi, ima sebi svojstvene grafeme *ø, æ, i, å*, kao što i *s r p s k o h r v a t s k a* ima *đ, č, ć, ž* i digrafe *nj, dž* i *lj*). Kovačević, pak, ne smatra tako:

Može li se na isti način govoriti i o srpskoj latinici? Na isti način – svakako ne. Jer, njen specifični dopunski ‘srpski’ dio i nije pravljen za srpski štokavski nego za hrvatski kajkavski jezik (Opća enciklopedija 1977: 88). A ni tu reformu nije izveo Srbin, nego Hrvat Ljudevit Gaj (Kovačević u Zbiljić [ur.] 2005: 46).

Ovde, međutim, nauku zamenjuje nacionalistički diskurs. U premisi ove rečenice leži ideološki obojena teorija da su srpski i hrvatski dva odelita jezika, iako se radi o *s t a n d a r d n o m p o l i c e n t r i č n o m s r p s k o h r v a t s k o m j e z i k u* (Kordić 2010, Gröschel 2009, Lemberg 1964, Coulmas 1996), te da je hrvatski, u stvari, samo *k a j k a v s k i h r v a t s k i* (ovde treba imati u vidu da mnogi filolozi u Srbiji smatraju sve štokavske dijalekte – čak i kada se njima služe Hrvati u Hrvatskoj – delom srpskog jezika, Cf. Medić u Radisavljević 2011). U suštini, Kovačević smatra da je ćirilica primarno srpsko pismo zbog zablude na nivou dijalektologije i istorijske lingvistike. Kovačević zatim nastavlja, sada već sričući dosta konfuznije ideje o tome kako ćirilica *j e s t e* srpsko pismo, dok je latinica *p i s m o s r p s k o g j e z i k a*, pokušavajući da između ove dve konstrukcije napravi razliku:

Upravo zato i nije potpuno tačno kada se kaže da je i latinica, poput ćirilice, srpsko pismo. *Ćirilica jeste srpsko pismo, a latinica Gajeva, s malom Daničićevom dodatom, nije srpsko pismo, nego je pismo srpskoga jezika*. Ona nije srpsko pismo zato što i nije stvorena za srpski jezik, ali je pismo srpskoga jezika zato što se taj jezik danas ne samo kod Srba nego i kod Hrvata, muslimana i Crnogoraca piše latinicom. Čak kada bi kod Srba srpski jezik bio samo ćirilički ispisivan, latinica bi i dalje bila pismo srpskoga jezika. Jer srpski jezik danas kao književni ne upotrebljavaju samo Srbi. Njega pod nesrpskim imenom koriste i Hrvati i muslimani, a ispisuju ga samo latinicom. I taman kao što Krleža nije srpski pisac nego je pisac srpskoga jezika (M. Kovačević 1999: 381–384), tako ni latinica nije srpsko pismo nego je pismo srpskoga jezika (Kovačević u Zbiljić [ur.] 2005: 48).

Uz jednu deklaraciju kako su Hrvati *preuzeli* srpski jezik, on obrazlaže:

Ako prihvatamo kao nespornu, a ona nesporna i jest, činjenicu da su Hrvati preuzeli srpski za svoj književni jezik, a oni taj jezik pišu samo latinicom, onda je latinica po zakonitostima logičke nužnosti pismo srpskoga jezika (up. i: D. Zbiljić 2005: 178–179) (ibid).

(Ne)logički *non sequitur* se završava u jednom kulturološkom stavu podržanom jedino ličnim emocijama:

Ne prihvatimo li tu činjenicu, mi se odričemo nemalog dijela srpskoga jezika koji njegovi korisnici (Hrvati, muslimani i Crnogorci) ne žele pod srpskim imenom. Ne prihvatimo li tu činjenicu, moraćemo se saglasiti s njihov(sk)im falsifikatima koji se svijetu kao istine proturaju (op. cit.).

Izlaganje i esej Predraga Pipera, inače redovnog profesora na Filološkom fakultetu u Beogradu i dopisnog člana SANU (o kome će biti reči u detalje), počinje relativno standardnim nacionalističkim idejama koje vide sopstveni narod kao žrtvu:

Bezgrešnih naroda, naravno, nema, ali oklevetanih naroda ima, a danas su to Srbi. Zato se svetsko javno mnjenje uglavnom ne uzbuđuje kada se uništava srpska materijalna kulturna baština, a još manje što se potkopava srpska duhovna kulturna baština, zato se evropski hrišćani, koliko to zaista jesu, uglavnom ne uzbuđuju što se pale i ruše srpski pravoslavni hramovi, zato se uprkos razglašenoj brizi evropskih zvaničnika za multikulturalnost i višejezičnost Evrope tobože ne primećuju spolja izazvani degenerativni procesi na slovenskim kulturama i jezicima, i na srpskom jeziku posebno, a sve teže je, čak i među slavistima, pogotovu kada su oni iz latiničkog kulturnog kruga, naći veće razumevanje za napore da se očuva srpska ćirilica (Piper u Zbiljić [ur.] 2005: 52).

U svega jednom pasusu, Piper je uspeo da prikaže Srbe kao žrtve, kao „oklevetane“, da optuži evropske hrišćane i Evropu kako ih uopšte nije briga za Srbe, pa čak i da su oni krivi za loše stanje u Srbiji, jer su „degenerativni procesi izazvani spolja“, dakle u Evropi (o Piperovom angažmanu na polju retrolingvistike i ekstremnog teoretskog nacionalizma biće kasnije reči u detalje). Inuendo nam govori kako je upravo Evropa kriva za „loše stanje“ (ibid) u kojem se ćirilica, navodno, nalazi. Piper potom nastavlja u istom tonu, optužujući ceo svet da radi protiv Srba:

Proces o kojem je reč deo je opšteg cilja da se od slabijih naroda, pogotovu kada nemaju dovoljno jakog saveznika, otme što se može oteti, a oni sami da se, obezličeni, upregnu u službu daljeg otimanja od drugih u ime lažnih ideja izmišljenih radi umirivanja savesti onih koji još nisu postali beskrupulozno cinični. Da bi se takvim narodom moglo upravljati, smatra se, treba mu ukloniti samosvest, slomiti duhovnu kičmu, ukinuti i uništiti duhovne vrednosti do kojih mu je stalo i dovesti ga do toga da milom ili silom prihvati tuđe kao bolje. Ako se izabrana žrtva tome protivi, treba je surovo kazniti kako bi se upozorile i zastrašile druge žrtve da ništa slično ne pokušaju. Takvom narodu treba promeniti naziv države, a još bolje ukinuti je ili obogaljiti, ismevati njenu himnu i valutu, klevetati njegovu istoriju i kulturu, ubediti ga da je rodeni zločinac i da će najbolje učini ako se sam sebe odrekne. Ako takav narod ima svoje pismo, pogotovu viševekovnog trajanja,

to nesumnjivo razdražuje nasilnika, naročito ako on sam ima kraće kulturno trajanje, i učiniće sve da to pismo marginalizuje i zameni tuđim, pa se to danas dešava i sa srpskom ćirilicom (op. cit.).

Pokušavajući da sa teorija zavere pređe konkretnije na „stanje u ćirilici“, i on izražava laički stav kako ćirilica „u vrlo velikoj meri odgovara srpskom fonološkom sistemu“ (ibid: 53), što nije tačno – fonetski *princip* koji postoji u srpskohrvatskom jeziku nezavisan je od pisma, i važi za latinicu koliko i za ćirilicu. Međutim, iako je naveo jedan netačan lingvistički sud, on već u sledećoj rečenici prelazi sa lingvističkog na lični, emocionalni nivo, tvrdeći, ponovo u potpunosti nemotivisano i neobrazloženo, da „vrlo je važna simbolička vrednost srpske ćirilice kao znaka srpskog duhovnog identiteta“ (ibid: 54). Slamanje „duhovne kičme“ nije ni nužno komentarisati.

Sledeći esej o kome će biti reči je SRPSKA DVOAZBUČNOST I SUDBINA ĆIRILICE U DANAŠNjim SLAVENSKIM ZEMLJAMA profesora Bogdana L. Dabića iz Instituta za srpski jezik SANU. Dabić kreće od broja jezika na planeti, tvrdeći kako se

ne može [...] tačno ustanoviti koliko danas ima 'nacionalnih' jezika na planeti Zemlji, tj. na njenom naseljenom delu iliti ekumeni. Da to i nije baš lak posao, a možda nije ni pravi naučni, pokazala su i nedavna zbivanja sa sa jezikom. [...] U lingvističkim proračunima barata se sa krupnijim ciframa o broju živih jezika u svetu. Uglavnom se one kreću u razmaku od 1000 do 2000 (Dabić u Zbiljić [ur.] 2005: 55).

Ova informacija, pak, prevashodno nije tačna, jer je poznato u lingvističkim krugovima kako se broj jezika u svetu procenjuje na četiri do pet hiljada (Bugarski 2003, Crystal 1998). Čak i Kovačević pominje procenu Dejvida Kristala na četiri do pet hiljada svega par stranica pre Dabićevog eseja. Moguće je, doduše, da je Dabić imao nekakvo drugačije shvatanje samog pojma jezika, te da je „nacionalni jezik“ nešto potpuno drugo; nažalost, o ovome možemo samo spekulirati. Dabić, pak, nastavlja u neverovatnom pravcu: „Mi ćemo prihvatiti ovu manju cifru, jer nam se ona čini lakšom i okruglijom“ (Dabić u Zbiljić [ur.] 2005: 85). U lingvistici, kao nauci, ne prihvataju se niti loše procene broja jezika, niti „okrugliji“ brojevi, niti nešto što se nekome „čini“. Napomenuo bih ovde kako je ovo esej jednog doktora nauka koji se na nivou Srpske akademije nauka i umetnosti bavi jezikom. On potom navodi primere „svetskih jezika“, te kako je engleski „na dobrom putu da postane živi *esperanto* na celom prosvetnom/školovanom svetu“ (ibid: 60). Ova analogija sa esperantom jednostavno nije valjana, budući da je esperanto već tački jezik kojim ne govori veliki broj ljudi, dok je engleski jedan od najrasprostranjenijih ne već tačkih živih jezika.

Prelaskom sa broja jezika na broj alfabeta, Dabić dolazi i do pitanja dvoazbučnosti u srpskoj varijanti srpskohrvatskog. Latinicu vidi kao proizvod zapada u jednom zapanjujućem paragrafu u kojem se čak dotiče i haškog optuženika, Slobodana Miloševića, oslobađajući ga svake krivice:

Zastupljenost latinice u celom našem okruženju, i njena prisutnost u svetskim jezicima Evrope i Amerike, utiče *posredno* čak i na status slavenskoga pisma u Srbiji. Uvrezilo se već odavno mišljenje u redovima naše omladine: sve što nam stiže sa Zapada i iz NATO pakta mora unapred biti dobro! Pa čak i za bombardovanje Beograda (male ruske crkve i TV) nisu krivi počinio: M. Olbrajt, Klinton, Klark..., već je krivcem za to proglašen izvesni gospodin Milošević. Itd. Itd. (ibid: 60).

Dabić optužuje svakog koga stigne, a prevashodno NATO pakt, sada već ni ne pominjući jezik i jezička pitanja:

Pa ipak u redovima naše prestoničke inteligencije, ali i provincijske, već odavno se ispoljava (i) jedna čudna i neprirodna tendencija: da se mi *p r e s t r o j i m o* iz našeg evropskog i civilizacijskog kruga u tuđi krug, tj. u onaj zapadni – rimsko-nemački! Ova je tendencija izrasla i odnegovana u onome *o t e g n u t o m* periodu Brozove vladavine (1948–1980). Njen politički/ideološki izraz jesu i oni prestonički mundijalisti što o srpskom narodu pišu samo u 3. licu (jednine ili množine). Oni bi da nas preko noći prebace na natovsku traku! Aktuelnu sudbinu srpske ćirilice valja stoga sagledati i u kontekstu ove (polu)okupacije od strane NATO pakta, jer je Srbija već na dobrome putu – da bude (i) kulturna kolonija toga „odbrambenog“ pakta. Uza sve to sudbina ćirilice ostaje i dalje u rukama našim, a ne tuđim! Tačnije, ona je u rukama domaćih političkih vlasti, a to nije baš isto (ibid: 61).

Ko su ti „prestonički mundijalisti“ ponovo ne biva navedeno. Vraćajući se na pitanje pisma, Dabić izjavljuje kako je „u ćirilici naš kulturni, nacionalni i verski kontinuitet“, (op. cit.) iako svoju izjavu ničime niti motiviše, niti potkrepljuje činjenicama. Na koji način nečiji „verski kontinuitet“ može biti vezan za pismo, ostaje nerazjašnjeno.

Zanimljiv je, međutim, izbor leksike koju autor koristi tokom celog teksta, pokušavajući da aludira na narodno, u maniru populizma: „Niti je iko napisao svome čači pismo iz vojske latinicom, pa ma on služio vojsku u Ljubljani ili Zagrebu“ (op. cit.), „Latinica se u poslednjim decenijama ocrtava kao *dešnjak* jar-movne zaprege. S jednim volom ne može se orati, pa tako ni nama nema povratka na staro stanje“ (op. cit.). U jednom naučnom tekstu govoriti kao čovek sa sela nije dozvoljeno. To njemu ipak ne smeta da sebe nazove pripadnikom „neovlašćene srpske *inteligencije*“ (ibid: 62), koja je toliko „neovlašćena“ da je i sam skup na kojem je Dabić ovo izgovorio bio sponzorisan od strane države Srbije. *P o p u l i s t i č k a p s e u d o l i n g v i s t i k a*, pak, nužno koristi ovakav izraz kako bi dobila podršku masa, kada je već lingvistika isključena.

Dr Zoran Milošević sa Filozofskog fakulteta Istočno Sarajevo u članku „Verski aspekti pitanja ćirilice danas“ uspeo je da spoji nespojivo i da predstavi ćirilicu kao poslednju defanzivnu liniju srpskog pravoslavlja pod navodnim naličima katoličanstva (sic!):

Ćirilica je skoro proterana iz javnog života. Ovaj proces ima izuzetan značaj, a traje od 1914. godine do danas. U svemu tome, čini nam se, da savremeni Srbi ne

razumeju problem. Istraživanje problema potiskivanja ćirilice dovelo nas je do zaključka da se, prvo, radi o misionarskom poduhvatu Rimokatoličke crkve, a ovaj poduhvat danas dodatno je podržan od evro-atlantskih i globalističkih struktura i centara moći (Milošević u Zbiljić [ur.] 2005: 71).

I u ovom članku, kao i u većini ostalih, ne vidimo nikakvu argumentaciju kojom bi se podržala ideja da ćirilica nestaje, niti se dokazuje kako rimokatolička crkva „pokatoličava“ nekatolike. Ćirilica je izjednačena sa pravoslavljem, a latinica sa katoličanstvom, koje pokušava da uništi pravoslavlje: „Nestajanje ćirilice i nametanje latinice rečito svedoči o izloženosti delovanju misionara Rimokatoličke crkve. Oni nam nameću latinicu (a time i novu veru)“ (ibid: 71–72). Teorije zavere ovde bivaju ponete na nove nivoe:

To čine, između ostalog, zaposedanjem značajnih društvenih (kulturnih, naučnih i političkih funkcija) svojim ljudima. Afera sa nekim srpskim „naučnicima“ koji su javno bili „Srbi“, a tajno rimokatolici i Hrvati rečito govori o ovom metodu porimokatoličavanja pravoslavnih (ista metoda primećena je i u drugim pravoslavnim zemljama, npr. Belorusiji, Ukrajini, Rusiji). Drugim rečima, ti „naučnici“ na naučnom i kulturnom planu rade na porimokatoličavanju i hrvatizaciji Srba, između ostalog, i potiskivanjem ćirilice iz javne upotrebe i propagiranje latinice kao naprednog i modernog pisma, nasuprot ćirilice koja je nazadno i zastarelo pismo (ibid: 71).

Ko su ti „naučnici“ koji su bili „tajno“ Hrvati i rimokatolici nigde ne biva elucidirano. Bez ikakve argumentacije, Milošević je izjednačio ćirilicu i pravoslavlje. Nedostatak informisanosti ovog autora se ogleda i u fusnoti br. 4 (str. 72), u kojoj religiju objašnjava kao instancu čije su funkcije „kompenzatorske, komunikativne, regulativne“, pa i „funkcije posredovanja kulture“. Ovo izrazito zastarelo pseudosociološko viđenje religije je u potpunoj suprotnosti sa najnovijim istraživanjima evolucione psihologije, koja je u poslednjih dvadesetak godina sasvim uspešno objasnila religiju kao tzv. evolucionu *spandrel*, nuspojavu u evolucionom razvoju ljudskog mozga (Cf. Alcock 1995, Dawkins 2006 i mnogi, odista mnogi drugi). Autor, čini se, nije ni čuo za rezultate istraživanja evolucione psihologije.

U sledećem pasusu, pak, Milošević uspeva da nađe inostranog autora koji bi potvrdio njegovu teoriju da su pravoslavlje i ćirilica jedno te isto:

Francuski istraživač Siprijan Rober ovo pitanje je istraživao veoma temeljito i [...] došao do sledećeg zaključka: vera i pismo su povezani. Glagoljica je vezana uz pagansku veru, ćirilica uz pravoslavlje, latinica uz rimokatolicizam. Evo kako Rober tumači potiskivanje glagoljice. ‘Uzrok treba tražiti samo kod prvih hrišćanskih misionara. Oni su, dolazeći kod Srba, potpuno izmenili red njihovih slova i izobličavali su ih što su mogli više da bi učinili da narod lakše zaboravi na paganske ideje, koje je uz njih neizbežno vezivao [...]’ Analogija sa današnjim vremenom je potpuna. Ćirilica je vezana sa pravoslavljem, te ukoliko rimokatolički misionari žele da Srbe porimokatoliče moraju ih odvojiti, između ostalog, od ćirilice, ali prvo od nje. Dakle, drugim rečima, mora se pokidati ona svakodnevna veza pra-

voslavlja i ćirilice i uspostaviti veza s latinicom, a potom je samo korak do preveravanja u rimokatolicizam (Milošević u Zbiljić [ur.] 2005: 74).

Besmislena ideja da su hrišćanski misionari „menjali red slova“ kako bi preobratili narod u novu veru nije ničime dokazana ni podržana. To Miloševiću ne smeta, te tvrdi kako rimokatolička crkva „vodi borbu protiv ćirilice“ (op. cit.). Reč „preveravanje“ ne postoji, mada se iz konteksta može pretpostaviti da se misli da prelazak u drugu religiju. Milošević nudi i rešenja za navodne probleme. Između ostalog, navodi i sledeće, u jednom skoro komičnom pasusu, kako treba

objasniti kolika je zabluda da hrvatsku latinicu stranci razumeju i da time manifestujemo evropejstvo. Na primer, *riba*, stranci kažu *fiš* (*Fisch*), i reč *riba* na latinici razumeju samo Hrvati. Isto je i s drugim rečima. Stranci nemaju *ć, ž, č, š, đ*, kao i još neka slova, a ako dodamo i spelovanje u engleskom jeziku, jasno je da stranci uvek pogrešno čitaju hrvatsku latinicu. Dezinformacija je potpuna. Ako se želi izraziti evropejstvo, onda natpisi moraju biti na engleskom jeziku, odnosno francuskom ili nemačkom (ibid: 77).

Ne kažu s t r a n c i *Fisch*, već Nemci, Austrijanci i Švajcarci, kao i svi oni koji govore nemački jezik. Reč *riba* napisanu latinicom razumeju svi oni koji govore srpskohrvatski jezik, a ne samo Hrvati. A izjava kako stranci „uvek pogrešno čitaju hrvatsku latinicu“ je prosto besmislena, jer bilo koji s t r a n a c, ukoliko ne priča neki jezik, neće biti u stanju da ga valjano pročita. Sledeći „savet“ kaže kako

Kinezi imaju najkomplikovaniju azbuku. Šta reći za Arape. Grci takođe ne pišu latinicom. Nijednom od spomenutih naroda nije palo na pamet da uvede hrvatsku latinicu (ibid).

Ova skoro infantilna izjava je produkt laičkog uverenja kako je kinesko pismo „veoma teško da se nauči“, „veoma komplikovano“, kao i arapsko. Onome kome je to maternji jezik, kinesko pismo svakako nije komplikovano, jer pismenoj osobi pisanje na sopstvenom maternjem jeziku ne predstavlja problem. Arapsko se pismo čak da naučiti i za mesec dana, kao što se i radi na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na prvog godini studija arapskog jezika. Čini se, pak, da Milošević namerno navodi kineski i arapski, jer bi primer v i j e t n a m s k o g poništio njegovu argumentaciju, koja i inače stoji na labavim nogama – vijetnamski jezik je video prelaz sa ideogramskog pisma na latinicu, a nije došlo do „promene religije“, tj. nije došlo do masovnog pokatoličavanja Vijetnamaca. Isto tako Turci nisu postali katolici kada su za vreme Ataturka prešli sa arabice na latinicu. Dalje, reći kako „stranci nemaju *ć, ž, č, š, đ*“ takođe nije tačno, jer se, primera radi, p o l j s k i služi grafemama *ć, š* i *ž, č* e š k i grafemama *ž, č* i *š*, s a m i (l a p o n s k i) takođe koristi *š*, pa i mnogi drugi jezici. Ideja da grafeme *ć, ž, č, š, đ* postoje samo u srpskohrvatskom je samo jedna u dugom nizu zabluda koju domaći retrolingvisti marljivo gaje.

Mr Mara Knežević sa Učiteljskog fakulteta u Somboru nudi esej imena NAROD, DRŽAVA, LINGVISTIKA I PISMO, i počinje stavom kako je „obeležje jednog naroda njegov jezik i njegovo pismo“ (Knežević u Zbiljić [ur.] 2005: 107). Kao što je Milošević izjednačio ćirilicu sa pravoslavljem prosto deklaracijom, tako je i Kneževićeva izjednačila ćirilicu sa srpskim narodom. Zato se plaši kako će deca, ukoliko bivaju učena dva pisma, „usvojiti saznanje o dvema azbukama srpskog jezika, tako da će vrlo teško prihvatiti činjenicu da svaki narod ima svoje obeležje – svoj jezik i svoje pismo“ (op. cit.). Ideja da svaki narod ima neko svoje karakteristično obeležje je takođe zabluda.

Svako rešenje koje nam nudi službenu upotrebu dva pisma: ćiriličnog i latiničnog, nanosi nam veliku nedoumicu, čini nam lošu uslugu kao narodu, traži od nas opredeljivanje, deli našu ličnost, zahteva od svakog pojedinca opredeljivanje za i protiv jednog, ili drugog pisma, a što je najstrašnije i najpogubnije, deleći pojedince, deli i narod (ibid: 107).

Ukoliko primenimo ovu logiku na Japan, japanska ličnost je „podeljena“, što je „najstrašnije i najpogubnije“ jer „deli“ Japan. Nauka nam, pak, objašnjava kako „nijedna teorija koja tvrdi da se jedinstvo nacije sastoji u njenom zajedničkom porijeklu, u njenom zajedničkom jeziku ili u zajedničkoj povijesti ne može se primijeniti u praksi“ (Popper 1996).

Vera Stojčić-Gašparovski iz Novog Sada (nije navedena nikakva institucionalna afilijacija) navodi pesmu Lidije Popović DUŠA NARODA:

*Jadni narod, još jadnije duše,
Kad mu jezik, pismo kvare, ruše.
Jezik – to je krma našeg broda,
Jezik – duša našega naroda.
Jezik – to je pola Pravoslavlja
i merilo pravog srpskog zdravlja.
Tuđa reč je rupica u brodu,
Puno rupa – brod tone u vodu!
Govor, pismo – to nije sitnica!
Srpski narod čuva ćirilica!*

(Stojčić-Gašparovski u: Zbiljić [ur.] 2005: 112).

U ovoj pesmi diskutabilne umetničke vrednosti, neuspešne metrike, loše interpunkcije i pravopisa, sažet je duh ove celokupne zbirke. Jezik je „duša naroda“, kao i „pola pravoslavlja“, pa i merilo „srpskog zdravlja“ (op. cit.). Jezik, pak, nije kula od karata, da bi se mogao „srušiti“, dok „nacionalno zdravlje“ ne postoji.

Sledeći članak u nizu je esej Mr Bogdana Todorova i Dr Nade Todorov PRIMER AUTORSKOG PRAVA KAO JEDNE OD MOGUĆNOSTI ZAŠTITE, OČUVANJA I OSAVREMENJAVANJA IZVORNOG NAČINA PISANJA ĆIRILICE. Na samom početku ovog teksta, autori o p i s u j u ćirilicu: „Trideset malih pisanih slova ćirilice mogu da se grupišu

na razne načine, recimo zavisno od načina pisanja, oblika slova, broja nezavisnih delova od kojih su slova sastavljena, i druge načine“ (Todorov/Todorov u Zbiljić [ur.] 2005: 113). Skoro komično, autori navode kako „slova **и, у, ѣ** pišu se sa dva oštra ugla“, dok „slova **г, ѣ, ѣ, и, т, м** imaju položenu crtu iznad, ispod, ili preko slova“, a „slovo **ј** ima tačku iznad, a **ѣ** znak ispod“ (ibid: 114), kao da niko ne zna kako ćirilica izgleda. Navode, dalje, kako su „sedam slova obla“, dok ima i „hibridnih tvorevina gde su podjednako uočljivi i obli delovi kao i oštri uglovi“ (op. cit.).

Zaključak tandema Todorov-Todorov je jasan – ćirilica je *s a v r š e n a*: „Na osnovu analize malih pisanih slova ćirilice grupisanih samo pomoću dva osnovna kriterijuma, dolazi se do nekih neumitnih zaključaka sadašnjeg stanja nekadašnjeg najsavršenijeg pisma na svetu“ (op. cit.), jer „kontinuitet i blagost pokreta uzrokuje stilsku ujednačenost i lepotu prvobitne ćirilice“ (op. cit.). Lakše je pisati „obla slova“ iz „energoinformacionih“ razloga (ibid: 114–115). „Oblika“ ćirilice takođe na neki način ove autore podseća na pravoslavlje, dok je katoličanstvo „oštro“ (sic!):

Arhetip obli ivica koji je vezan za obline pravoslavnih crkava i manastira – znači pravoslavlje – neosetno ustupa mesto i zamenjuje se arhetipom oštih ivica koji je vezan za oštre ivice samostana, katedrala gotskog stila, katoličkih crkava, odnosno katoličanstvom (ibid: 115).

Ukoliko se „odustane“ od ćirilice, po ovim autorima, nužna je i promena religije (sic!), kako se može pročitati u jednom neverovatnom pasusu:

U svojoj manifestacionoj formi prvo se odustaje od ćirilice i usvaja latinica kao svoje lično pismo, pod izgovorom „lakše se piše“, pri čemu je individuum nesvestan da je usvajanjem latiničnih oblika slova u ćirilici izvršena i promena njegovog ličnog nesvesnog pravoslavnog srpstva, u neodređenu mešavinu pripremljenu najpre za odustajanje od Pravoslavlja, zatim svoga nacionalnog identiteta, i neosetan prelazak u unijaćenje, ili direktno u katoličanstvo. Istorijski, ovakav redosled događaja već se dokazano dešavao. Međutim, dok se latinični oblici nalaze nasilno imputirani u sadašnjoj ćirilici, uzroci koji dovode do promena ličnosti u neželjenom pravcu i dalje nisu otklonjeni (op. cit.).

Da rezimiramo: jedan magistar nauka i jedan doktor nauka smatraju da dolazi do „promena ličnosti u neželjenom pravcu“ ukoliko se usvoji latinica. Menja se i „nesvesno pravoslavno srpstvo“, jer su Srbi *a priori* pravoslavni, svi do jednog. Navode kako se ovo već „dokazano desilo“, samo što ne navode kada, gde i kako. Takođe nije naglašeno čiji je navodni rezon da se latinica „lakše piše“. Rešenje za ove „probleme“ autori vide u legislativi i kaznenim merama za korišćenje latinice (sic!):

Samo u slučaju da se ponovo pokuša imputacija uglastih u obla slova, da bi se kod dece kao još psihički nezrelih ličnosti na nivou podsvesti izazvala konfliktna situacija koja može da izazove rasep ličnosti, kao i promenu ličnog arhetipa, Zakon može vrlo lako da posluži da se stvari dovedu u red (ibid: 116).

Dakle, ne samo da „uglasta“ slova stvaraju „rascep ličnosti“, već ih treba i zakonom zabraniti (sic!). Sudeći po ovoj argumentaciji, Kinezi, koji pišu poprično „uglastim“ pismom (ne postoji ni jedan „obli“ ideogram), su „rascepane ličnosti“. Dâ se pretpostaviti takođe i kako Kinezi, shodno svemu gorenavadenom, imaju jaču tendenciju ka katoličanstvu, čisto zbog nedostatka „oblih“ pisanih formi.

Ne pada odmah u vodu samo pseudoargumentacija tandema Todorov/ Todorov, već i bazična pretpostavka od koje polaze, a to je da je ćirilica „oblja“ od latinice. Bez problema je moguće navesti veliki broj „uglastih“ ćiriličnih slova: **П, Т, Г, И, Х, А, Ы, І, Н, М**, kao i veliki broj „oblih“ latiničnih: **U, O, S, G, J, C, B, P, R**. Iako, naravno, „oblina“ ili „uglasta karakteristika“ nekog slova nema doslovce nikakav uticaj niti na jezik niti na govornika, vredi pomenuti da u kvaziargumentaciji retrolingvističkog dvojca Todorov/Todorov ne postoji n i t i j e d n a j e d i n a t a č n a p r e m i s a i l i z a k l j u č a k.

Kaznene odredbe za „nekorisćenje ćirilice“ predlaže i dipl. inž. Nemanja Vidić iz Republike Srpske u članku PISMO JE DRŽAVNO PITANJE. Snježana Kordić o ovome navodi Kupera, koji objašnjava kako je „jezik presuptilan da bi se dao ograničiti pravnim restrikcijama“ (Cooper 1989 u Kordić 2010). Vidić i tandem Todorov-Todorov, pak, ovo ni ne pominju. Kako ovaj inženjer navodi, u Srbiji se sprovodi „opšta latinizacija“ dok „država ćuti“ (Vidić u Zbiljić [ur.] 2005: 118). Ni država ne postoji u tekstu ovog autora: „Da ima države Srbije, ona bi se ukazala odmah na šalterima, odbijanjem da se prime dokumenti koji nisu ispisani državnim pismom“ (op. cit.). Postoji zato „nasilje nad srpstvom i nad svim što je srpsko“ (ibid: 120). Vidić koristi i Piperovu terminologiju ubacujući nepostojeću reč „rasrbljavanje“, dodajući još i „rašćiriličavanje“ (sic!). Tu je i „duhovni masakr nad Srbima“ (op. cit.). Vidić ovde i navodi onoga koga smatra za dežurnog krivca – Ranka Bugarskog, kojeg vidi kao „perjanicu zagovornika latinizacije Srbije“ (op. cit.), iako nikada ne navodi z a š t o g a t i m e s m a t r a. Latinica je, inače, po Vidiću, čisto *zlo*, kako navodi opisujući svoj rodni kraj, Kalenderovce, u jednom infantilnom pasusu: „Jovan Kršić dovozi pokojnike na pravoslavna groblja autom označenim latinicom. Ljudi se stide da ga opomenu, a crkva ćuti“ (ibid: 121). Odista je teško pretpostaviti da bi tugom ophrvani ljudi na groblju uopšte gledali u prevozno sredstvo kojim je voljeni preminuli dopremljen na groblje, a kamoli da bi im smetalo da isti automobil ima latinične natpise na sebi, što je indikacija na to da autor ovo sve izmišlja.

Po Dragoljubu Zbiljiću, u članku OPŠTA SMUTNJA U NEREŠENOM PITANJU PISMA U SRPSKOM JEZIKU, „srpsko pismo je na udaru“ (Zbiljić u Zbiljić [ur.] 2005: 122). Ćirilica je i ovde označena kao pismo koje se „ubraja u najsavršenija alfabetska pisma na svetu“ (ibid: 123), mada se ovaj stav uopšte ne argumentuje. Latinica je, pak, „nesumnjivo hrvatska“ (op. cit.), još jedan stav za koji autor ni ne smatra da ga treba argumentovati, jer je „nesumnjivo“. Razliku između Srba i Hrvata je u pismu (ibid: 127). Oni govore jedan jezik – *srpski*: „hrvatski“, ‘bosanski’

i sl. jezici, u stvari, varijante srpskog jezika“ (ibid: 128). „Spas“ srpskog jezika vidi u ćirilici:

Kao i svako drugo pismo, i srpsko pismo u srpskom jeziku može se samo jednoazbučjem spasiti, kako se to inače čini stotinama godina u svim jezicima sveta. Jedino se, dakle, pridavanjem i pismu srpskog jezika one uloge kakva se pridaje svim drugim pismima u jezicima na celom svetu može održati i dvoazbučje koje se ovde decenijama smatralo nekim naročitim bogatstvom (ibid: 132).

Netačno je navedeno kako „svako drugo pismo“ biva „spaseno“ jednoazbučjem, jer katakana nije „spasena“ izbacivanjem kandija i hiragane, niti se hindi/urdu raspao zato što se piše devanagarijem i arabicom.

I ovaj autor vidi Ranka Bugarskog kao neprijatelja ćirilice. Bugarski, po Zbiljiću, objavljuje knjige „na hrvatskom pismu“:

Ranko Bugarski jedan je od lingvista koji neprekidno tvrdi da ćirilica nije ugrožena i stalno Srbima preporučuje zadržavanje dva pisma u srpskom jeziku jer to smatra „obogaćenjem“. Ako je to istinsko „obogaćenje“, kako mu, kao stručnjaku za engleski jezik, još nijednom nije palo na pamet da predloži Englezima da sačinje još jedno pismo, pa da se i oni malo, poput Srba, „obogate“ na dva pisma u njihovom jeziku. Možda bi tako na najbolji način osvojio onaj veliki novac koji je Bernard Šo u svom testamentu namenio onome ko usavrši englesko pismo. Nesхватljivo je da jedan lingvista s toliko objavljenih knjiga samo na hrvatskom pismu ne uviđa (ili neće da uvidi?) da dva pisma ne mogu na duže da o(p)stanu u jednom jeziku (ibid: 133).

Još jednom, japanski „opstaje“ i sa tri pisma, a Zbiljić je taj koji to ne uviđa ili ne želi da uvidi. Nedostatak znanja i argumentacije Zbiljić pokušava da nadoknadi prostim deklaracijama i nepouzdanim izvorima. Navodi kako 2001. u Novom Sadu „ćirilice nije bilo više od 18,5 odsto“ (ibid: 135), sudeći po „istraživanjima“ samog društva „Ćirilica“. No, nije objašnjeno g d e to u Novom Sadu ćirilice ima „samo“ 18,5 odsto (i k a k o se došlo do tih kontroverznih informacija). U dnevnim novinama? Uličnim natpisima? Imenima kompanija? Privatnom pisanju stotina hiljada ljudi koji žive u ovom gradu? Da li su članovi udruženja možda išli od kuće do kuće i raspitivali se o procentualnoj upotrebi ćirilice po domaćinstvima? Kako bi opravdao potpuni nedostatak ikakve argumentacije i opisivanja navedenih istraživanja, on navodi: „Ova istraživanja traže vreme, inače su prilično jednostavna, ali su zato sasvim slikovita i mogu ih proveriti i slabovid, ako to žele“ (op. cit.). Ako su tako jednostavna, zašto ih ne objasni? Ako su tako slikovita, zašto ne prikaže neku sliku? Potom dodaje, u fusnoti, sa sve tri uzvičnika na kraju rečenice: „Govoriti danas o ‘neugroženosti ćirilice’ u srpskom jeziku, bilo bi isto kao kad bi neko tvrdio da nema ugroženosti Srba na okupiranom Kosmetu!!!“ (op. cit.).

Članak Stanka Mazića iz Smedereva (nije navedena nikakva akademska titula ili institucija) BOŽIJE REČI U SRBSKOM JEZIKU I SLOVA U PISMU ĆIRILICI čak za-

počinje nepismeno („srbski“ jezik). Urednici su, ma koliko to neverovatno zvučalo, ovo do z v o l i l i i p o d r ž a l i:

Pravopisna odstupanja od standardne norme (pisanje velikog i malog slova, odstupanje od jednačenja suglasnika po zvučnosti i sl.) predstavljaju uobičajen manir izlagača, pa je zato taj njegov postupak i ovde uvažavan (Zbiljić [ur.] 2005: 144).

Dakle, nepismenost je uobičajen manir izlagača, te je stoga u v a Ź a v a - n a. Atavistički karakter srbijanske retrolingvistike ovde pokazuje svoju pravu, nepismenu i neobrazovanu stranu. U potpunom lingvističkom slomu, Mazić vidi jezik iz u g l a t e o l o g i j e:

Ono što su reči za čoveka, preko kojih se izražava i zaokružuje određena misao-rečenica, za Boga Tvorca su – glasovi – Slova. Jer svaki glas pokreće energiju (prozivanjem) koja stupa u akciju i prenosi svoju silu izvršavajući svoj zadatak, bilo po pojmu ili po predmetu. Po tome su Božije reči – glasovi – u potpunom skladu s efektima. Između glasa i dela nema i ne može postojati nikakve razlike. Rečeno – izvršeno (op. cit.).

Ni traga od nauke se u ovom konfuznom retrolingvističkom tekstu ne može naći. Glasovi (zvučne komponente) i slova (grafičke) su izjednačeni, „glas“ je „božija reč“, pa i „energija“ (postoje samo dva tipa energije, kinetička i potencijalna, i niti jedna nema veze sa lingvistikom). Tekst je do te mere lišen svakog smisla, da je ponekad teško i pokušati da se shvati šta je autor želeo da kaže, prevashodno zbog semantičke šupljine, loše sintakse i interpunkcije:

Do Vuka se Srbin zvao pravim imenom „Serb“ a Srbija „Srbijom“. Vuk je izbacio slovo E a nepotrebno ugradio u naziv Srbije slovo „J“ (Srbia) slovo „I“ nosi silu – Istine – dok slovo E energije ovo je usledilo da izgubimo redovno napajanje Energijom, preko svog – Duhovnog Stabla (Bres-t) a zatim po slovu „J“, umesto Božije prihvatili smo ljudsku istinu za svoju nauku i otpali i od Sv. Trojstva, što je prisutno po samom nazivu – Čovek, a ne – Čovek“ (ibid: 144–145).

Rešenje za ove „probleme“ je prosto: „Srbi samo treba da se na Boga Hrista usmere po JEVANĐELJU, a sve je dalje stvar Bogo-Hristove volje (ibid: 145).

Nastavljajući kroz ovaj retrolingvistički zbornik, vidimo kako je, sudeći barem po ličnoj proceni Vladimira Cvijina Sprema iz Kaća, ćirilica u Srbiji „zabranjena“ (Cvijin Spremo u Zbiljić [ur.] 2005: 148). Ćirilica, koja je inače u slobodnoj, svakodnevnoj upotrebi širom države Srbije, meta je „svih srpskih neprijatelja i suzbijatelja“ (op. cit.), po Cvijinu Spremu. Naglasimo ovde da ni reč „suzbijatelj“ ne postoji. „Srpski jezik je u latiničnom ropstvu“, kao i „pod okupacijom latinice“ (op. cit.). Na nekoliko mesta u tekstu Cvijin Spremo postavlja pitanje „Ko je zabranio ćirilicu?“, međutim odgovor ne daje, budući da ćirilica nije zabranjena. Kao i većina tekstova autora srbijanske nacionalističke orijentacije, i ovaj potpada pod vrstu namernog stvaranja tzv. m o r a l n e p a - n i k e. Kako Milroj i Milroj objašnjavaju, moralna panika se planski stvara iz-

mišljanjem „apokaliptičnih vizija, izmešanih sa paranojom“ (Millroy/Millroy 1993). Po Kameronu,

Moralna panika nastaje kada se nekoj društvenoj pojavi ili problemu iznenada posvećuje velika pažnja u javnom diskursu i o tome se diskutira na opsjednuti, moralizirajući i alarmantan način, kao da nagovještava neku nadolazeću katastrofu (Cameron 1995).

Kako Snježana Kordić navodi, „pravi se panika o propasti jezika, nacije, kulture pred stranom invazijom“ (Kordić 2010). Kada se panika napravi, njeni tvorci mogu sebe da ponude kao rešenje „problema“. Zato Cvijin Spremo izmišlja latinicu koja je „okupirala jezik“, te je navodno „ćirilica zabranjena“. Prognozira kako „ako se ništa ne preduzme, ćirilica će iščeznuti do 2010. godine“ (Cvijin Spremo u Zbiljić [ur.] 2005: 150). U trenutku pisanja ovoga, međutim, godina je 2011, i ćirilica nije „nestala“.

Sve ovo, pak, Cvijinu Spremu nije dovoljno, već kreće i da se ruga eruditi Teofilu Pančiću, poznatom novinaru nedeljnika VREME, čak mu i izvrđavajući ime ruglu, u jednoj odista prizemnoj, otresitoj rečenici:

Otpor nestanku ćirilice kod nas se uglavnom prećutkuje, a kad se i proprati uvek se nađe neki Teofilo Palčić koji uz puno praznoslovlja, gluposti i neznanja naruži svaku odbranu ćirilice, jedinog pisma našeg jezika – najdubljeg kamena u temelju naše kulture (op. cit.).

Pančićeva eruditnost po kojoj je poznat je postala „praznoslovlje“, inteligencija – „glupost“, a široko znanje koje poseduje – „neznanje“, u jednoj veoma drskoj i uvredljivoj izjavi Cvijina Sprema. Podsetimo ovde još jednom da je Ministarstvo kulture države Srbije sponzorisalo ovaj skup, a samim time i vređanje Teofila Pančića. Pored toga, stav da je ćirilica „jedino pismo našeg jezika“ je netačna, jer je i latinica pismo srpskohrvatskog jezika.

Još jedan sličan tekst dolazi iz pera Radiše Dačića, navedenog kao „studenta iz Kosovske Mitrovice“. Tekst ĆIRILICA – NAŠ IDENTITET I DUHOVNI DAR govori o „*srbskom* jeziku“ i pismu, a urednici p o n o v o opraštaju nepismenost: „Neka odstupanja od savremenog PRAVOPISA SRPSKOG JEZIKA ostavili smo zato što je to autorski manir, kao što je pisanje *srbski* umesto normiranog danas *srpski* i sl. (napomena priređivača)“ (fusnota u Zbiljić (ur) 2005: 151). U još jednom teološko-magijskom tekstu vidimo kako se autor poziva na autoritet Iva Andrića, u paragrafu koji je lišen svakog smisla:

Po samom opisu može se zaključiti da je, pored fonetskog logosa, otkrio i kosmogonijski logos po grafološkoj vrednosti slova i brojeva u SRBSKOM TRIOPTILNOM PISMU. Da nije otkrio, ne bi mogao, po Duhu, bez prethodno definisanih pojmova razuma, pameti, svesti, podsvesti, umne punoće, trojnog „ja“, desne i leve uloge psihoenergetskih sila, palog i otpalog duha, istine i pravde, zla i dobra, tako precizno da opiše šta je izvorna istina, a šta su istine izlivenne iz nje. Andrić je došao do samog praga otkrića i same svrhe čovečijeg protočnog života, ali, kada je dotle došao, vratio se svome, već odbačenom „ja“, potpuno svestan kroz kakvo teško iskušenje

treba da prođe, a sve to samo zbog jedne reči koju nije imao kome da kaže (Dačić u Zbiljić [ur.] 2005: 154).

Postmodernističke slike bez ikakvog smisla poput „kosmogonijskog logosa“, „desne i leve uloge psihoenergetskih sila“ (obe sintagme ne poseduju nikakvo značenje) i izmišljanje nepostojećih reči kao što je „trioptilno“ je Ričard Dokins detaljno obradio u članku POSTMODERNISM DISROBED, opisujući ovakve autore kao „intelektualne prevarante koji nemaju šta da kažu“ (Dawkins 2003: 55). Uz sve ovo, *au contraire*, Dačić pominje kako je u diskursu o ovim pitanjima „zapostavljen razum“ (Dačić u Zbiljić [ur.] 2005: 156), pre no što potpuno netačno izjavljuje kako se „ceo svet [...] odriče Darvina i njegovih teorija o ljudskom postojanju“ (op. cit.).

Na samom kraju zbirke nalazi se „Zaključak“ (velikim „Z“ napisano), u kome se navodi kako ćirilica odumire, a državu nije briga. Država je više puta bila optužena da je jedan od glavnih krivaca za navodno smanjivanje ćirilice, iako je, potpuno paradoksalno, ministarstvo kulture te iste države navedeno kao jedan od pokrovitelja skupa. Potpisnici ovog Zaključka su navedeni u fusnoti koja daje lep popis srbijanskih retrolingvista na jednom mestu:

Sadržaj Zaključka jednoglasno su podržali učesnici simpozijuma: prof. dr Drago Ćupić (Beograd), dr Srbislav Bukumirović (Beograd), prof. dr Miloš Kovačević (Filološki fakultet, Beograd), prof. dr Predrag Piper (Filološki fakultet, Beograd; na vreme je poslao izlaganje, a sprečen je bio da lično izloži svoja gledišta, ali je učestvovao sa svim ostalim učesnicima u prethodnom sastavljanju i usaglašavanju Predloga zaključka), dipl. inž. Vladimir Lepojević (poverenik 'Ćirilice' za Beograd), dr Bogdan L. Dabić (Institut za srpski jezik SANU, Beograd), Dragoljub Zbiljić (Novi Sad), dr Zoran Milošević (Filozofski fakultet, Istočno Sarajevo), dr Svjetlana Ržjanova (viši naučni saradnik, Permska filijala Instituta filozofije i prava Uralskog odeljenja Ruske akademije nauka Perm, Ruska Federacija), dr Drago Tešanović (Filozofski fakultet, Banjaluka), akademik Nedeljko Šipovac (Banjaluka), dr Nada Todorov (Učiteljski fakultet, Sombor), mr Mara Knežević (Učiteljski fakultet, Sombor), Vera Stojić-Gašparovski (Novi Sad), mr Bogdan Todorov (Beograd), dr Ivan Čarota (Filološki fakultet, Minsk, Belorusija), dr Aleksandr Gronski (Institut za parlamentarizam i preduzetništvo, Minsk, Belorusija), dipl. inž. Nemanja Vidić (Kalenderovci, Republika Srpska), Divna Bijelić (Novi Sad), Radiša Dačić (student, Kosovska Mitrovica), Stanko Mazić (Smederevo), Vladimir Cvijin Spremo (Kač), Đorđe Panzalo (Ptuj, Slovenija) – zamolili su organizatora ovog međunarodnog skupa Udruženje za zaštitu ćirilice srpskog jezika 'Ćirilica' da ovaj zaključak dostavi odgovarajućim državnim organima, počev od skupština republika i vlada u kojima je u službenoj upotrebi srpski jezik, ministarstvima prosvete, kulture i pravde, kao i Odboru za standardizaciju srpskog jezika i drugim institucijama i školama kojima je srpski jezik i pismo struka ili je u tešnjoj vezi s njom (Zbiljić [ur.] 2005: 161–162).

Trebalo bi ovde naglasiti da je većina potpisnika o d i s t a u posedstvu magistratura i doktorata.

Ono što je zajedničko svim gorenavedenim autorima je, pored potpunog nedostatka argumentacije i naučnih argumenata, i nedostatak stručnih autora na koje se pozivaju, prevashodno inostranih. Članak Miloša Kovačevića, prime- rice, od 22 reference, 21 vuče iz domaćih krugova, od kojih su četiri on sâm, a dve Zbiljić. Većina potpisnika goreopisanih eseja se, pak, mahom ili ne pozivaju ni na kakvu stručnu literaturu, ili se pozivaju međusobno jedan na drugoga. Citirajući se uzajamno, stvaraju privid profesionalnosti. Inostranih autora, po pravilu, skoro da uopšte nema, a ukoliko ih ima, to su opskurni ruski i beloruski pseudolingvisti čija argumentacija u potpunosti odgovara argumentaciji autora zbirke, to jest ne p o s t o j e ć a je. Ime Dejvida Kristala, pomenuto samo u jednom članku, j e d i n o je ime nekog poznatog, svetski priznatog lingviste među svim esejima. Članak Zorana Miloševića (doktora nauka) čak navodi besmisleni pseudoistorijski traktat Olge Luković-Pjanović „Srbi [...] narod najstariji“ k a o v a l i d a n i z v o r, kao i m i t r o - p o l i t a Savu Kosanovića. Citiranje Nikolaja Velimirovića kod istog autora samo potvrđuje ideološki smer kojim Milošević ide. Zbiljić stalno citira svog prijatelja, Dragoljuba Petrovića, kao i sebe, dok ostatak autora citira Zbiljića.

„Dominacija neznanja u pristupu naciji karakteristična je za jugoistočnu Evropu“, navodi Snježana Kordić, efektno opisujući nedostatak znanja domaćih stručnjaka (Kordić 2010). Retrolingvisti, kako smo videli, često se bave pitanjima nacije. Kako je naveo Ager, „nacionalisti su često jezički aktivisti, i većina jezičkih aktivista su nacionalisti“ (Ager 2001). Treba samo dodati, povezujući ta dva, kako je *dominacija neznanja i u pristupu jezičkim pitanjima jedna izrazito jaka karakteristika jugoistočne Evrope*, a u ovom slučaju – Srbije i Bosne. Kako je to lucidno sažeo Konrad, članovi akademije i nacionalni klasici ponašaju se ne manje djetinjasto od mojih sinova u dječjem vrtiću, po svaku cijenu žele izgledati ako ne veliki a onda ipak barem malo veći, istežu se i dižu na vrhove prstiju, kočopere se napuhano uokolo (Konrad 1994).

Neznanje, „kočoperenje“, nedostatak argumenata i nepismenost krasi eseje srbijanske nacionalističke retrolingvističke elite. Primetno je korišćenje velike količine izmišljenih reči (*rašćiriličavanje, njihovski, rasrbljavanje, trioptilno, preveravanje*), zajedno sa kič pesmama, pa sve do čiste, ideološki bazirane nepismenosti (*srbški* jezik). Optužbe kako ćirilica biva „potlačena“, kako se „prestonički mundijalisti“ bore protiv srpstva i mnogo drugih, sličnih optužbi, u ovom radu se nalaze svuda. Samo ekstremno retko se daju imena i prezimena „optuženih“, i u svakom slučaju je to isključivo Ranko Bugarski, čija dela, za razliku od dela bilo kojeg prosečnog srbijanskog retrolingvistike, poseduju i argumentaciju i valjane osvrte na stranu, stručnu literaturu. Inače se u skoro svim esejima atavističke lingvistike ponavljaju a d n a u s e a m proročanstva propasti i strašnog usuda koji očekuje srpski narod ako ne izbacila latinicu i ne prihvati samo ćirilicu, od sveopšte kataklizme do „cepanja ličnosti“.

Svi tekstovi ovog zbornika, dakle svaki do jednog, predstavljaju vréla neznanja, netačnih informacija, profetičkih apokaliptičnih vizija distopijske budućnosti srpskog naroda, koji je prikazan kao mučen, napaćen i porobljen. Ovo je standardni *modus operandi* nacionalizma, kojem je potrebno da izmisli problem kako bi se njegovi zastupnici sami ponudili kao rešenje. Srpski jezik niko ne porobljava jer nije moguće p o r o b i t i j e z i k; ćirilicu niko ne uništava jer se koristi p a r a l e l n o s a latinicom; srpska d u h o v n o s t nema nikakve veze sa ćirilicom, koja, nadalje, nema nikakve veze s a n a c i o n a l n o š ć u i e t n i c i t e t o m . Ono što svakako treba još jednom naglasiti je da su autori ovih eseja nosioci a k a d e m s k i h t i t u l a n a j v i š e g r a n g a , te da su njihova pisanija u ovom zborniku zvanično p o d r Ź a n a o d s t r a n e d r Ź a v e S r b i j e , koja je čak bila p o k r o v i t e l j s i m p o z i j u m a preko svog ministarstva kulture i dva najveća grada u državi (Beograd i Novi Sad). Nacionalizam je još jednom pokazao svoje ružno lice, koje izgleda još ružnije kada se vidi da biva podržavano sa najviših nivoa akademije i države.

Objektivan pogled sa strane na stanje u srbistici, kao što smo imali prilike da pokažemo, otkriva jednu zapanjujuću gomilu grešaka i nenaučnih zabluda. Podsetimo se na šta smo sve naišli: na univerzitetskog profesora koji meša ćirilicu i latinicu; na čoveka koji smatra da je latinica hrvatsko pismo (sic!); na osobu koja je ubeđena da Hrvati žele da „pokradu“ nemanjičku tradiciju i srpsku poeziju (kako li se samo izvodi t a k r a d a t r a d i c i j e ? Uzmeš torbu, prideš nečijoj tradiciji, spakuješ pa pobegneš?); na sveštenika koji je ubeđen da je pismo – g l a s o v n i sistem itd (ponovo pitam: zašto bi iko konsultovao *svešteno lice* za pitanja n a u k e ?), na čoveka koji misli kako postoje s r b o Ź d e r i i „planska politika rasrbljavanja“. Veliki broj tih ljudi, što je najproblematičnije, ima diplome, magistrature, pa čak i d o k t o r a t e , od kojih čak jedan broj i p r e d a j e na univerzitetu, a skoro svi objavljuju članke u dnevnim novinama, šireći na taj način neprofesionalnost na laičku populaciju. Stanje stvari se pogoršava saznanjem da situacija biva ignorisana od strane domaćih stručnjaka; retko ko će priznati da se srbistika nalazi na poprilično niskoj razini naučnog kvaliteta. Situacija, čini se, ne može biti mnogo gora. Pitanje ostaje – zašto je to tako?

Kako bismo detaljnije razumeli stanje stvari koje se tiču atavističke lingvistike, moramo se poslužiti većim brojem naučnih disciplina; lingvistika (pa ni sociolingvistika) nipošto nije dovoljna. Moramo pozvati u pomoć sociologiju, kulturologiju, a prevashodno antropologiju (mada bi i socijalna patologija sigurno mogla da pomogne), kako bismo objasnili u detalje srbijansku r e t r o - l i n g v i s t i k u , a t a v o l i n g v i s t i k u .

Poznati antropolog Edvard Tajlor je još davno obrazložio svoja viđenja odnosa između jedne civilizacije i stepena njenog napretka. Funkcija se sastoji od dve promenljive koje se nalaze u obrnutoj proporcionalnosti: š t o s u p o j -

movi poput tradicije jači u civilizaciji, to će ona teže napredovati. Dakle, što se jedna civilizacija (ili, u najmanju ruku, jedna iole izolovana grupa ljudi) tvrdoglavije drži raznoraznih tradicija, mističnih (dodao bih i: r e l i g i j s k i h) zabluda, brzina i kvalitet razvoja te civilizacije su utoliko manji. Rezonovanje je prosto – tradicija i religija su antropološki entiteti koji teže ka prošlosti, i prilikom te težnje – da nešto ostane kako je bilo – svaka promena – pa i ona povoljna – viđena je kao negativna. Upravo takvu situaciju nalazimo u Srbiji, ne samo na polju srbistike, nego i drugih nauka i pseudonauka. Magner i Matejka (1971) su i sâmi primetili kako Vuk Stefanović-Karadžić nije naučna figura koja se poštuje – on je, nažalost, mistična, tradicionalna, skoro religijska figura. Primitivna civilizacija uspeva čak i da jednu naučnu figuru predstavi kao mističnu. Budući da jedna od osnovnih stavki moderne lingvistike svest o tome da se jezik stalno menja, taj tradicionalizam u opštoj kulturi ispoljava snažan uticaj na pretendenta lingvistike – srbistiku – i tako joj ne dozvoljava da shvati neke elementarne postavke.

Postoji određeni broj primedbi Tajlorovom pristupu i njegovom snažnom antitradicionalizmu. Najvažnije od njih su jednostavno proizvod političke korektnosti i sve intenzivnijeg mešanja naroda, gde je „poštovati nečiju tradiciju“ postalo od najveće važnosti. E r g o, takav jedan komentar nipošto nije naučni, već politički, te ga nećemo uzeti u obzir. Činjenica stoji da tradicija sputava progres, za šta su zemlje poput Srbije (pa i Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore) skoro idealan primer.

Atavistički elementi srbijanske lingvistike su viđeni na mnogim poljima. Meme poput agresivnosti, tradicionalizma, želje za konfliktom, religioznosti, osećaja ugroženosti, kao i mentalitet žrtve – najtipičniji su predstavnici primitivne atavističke srbijanske lingvistike.

Češće u kulturologiji nego u antropologiji, koncept *mema* u poslednje vreme postaje sve popularniji. Možda je najveći popularizator ovog koncepta, pa i nauke uopšte, oksfordski profesor Ričard Dokins, jedan od najpoznatijih naučnika današnjice, bivši šef Katedre za shvatanje nauke u javnosti Univerziteta u Oksfordu, nadaleko znani ateista i edukator. On objašnjava, sa jednog u suštini biološkog, darvinističkog polazišta, kako u pojedincu postoji određeni broj *mema*, kulturoloških instanci, koje se prenose s generacije na generaciju, poput genetskog materijala sadržanog u hromozomima. Kao što se plave oči nasleđuju, tako je, posredstvom kulture i kulturoloških kontakata, moguće naslediti i neke kulturološke entitete, u manjoj ili većoj meri. Ta *mema* može biti bilo šta – religioznost, afinitet ka nauci, ka sportu i sl. Ono što je značajno je da se, poput gena, *meme* nasleđuju nevoljno. Ukoliko je osoba imala tu nesreću da se, primera radi, rodi u kulturi u kojoj je religioznost i spiritualnost od izrazitog značaja, i sama individua će odrasti religiozna. Napustiti religiju, za osobu

koja ju je dobila memetičkim putem, skoro je nemoguće (britanska ispitivanja pokazuju da samo jedna od dvanaest osoba koje su „nasledile“ religiju od svoje porodice uspeva da se otrgne od nje: Dawkins 2006).

Upravo takvu situaciju nalazimo u Srbiji. Postoji određen broj mema koje se nasleđuju od generacije do generacije, na istim se insistira do besvesti, tako da je krajnji rezultat vrlo prost i nenaučan – za veliki broj osoba (majoritet) kojima je neki memetički materijal usađen u svest, više ga nije moguće izvući. Jedna od mema je mistični status Vuka Stefanović-Karadžića, a potom možda i Mihaila Stevanovića. Još jedan primer je memetički zapis tzv. „čtetvoroakcenat-skog sistema“, koji se ni ne preispituje, jer umesto da je izučavan i obrađivan, mladim studentima u s a d i v a n, tako da umesto obrazovanja, po sredi su pseudonaučna indoktrinacija i transfer negativnih mema sa generacije na generaciju. Stoga i dezinacija „*atavistički*“ tako uspešno opisuje stanje srbijanske retrolingvistike – meme se nasleđuju od davnina, a progres i napredak bivaju viđeni kao negativne instance naučnog i društvenog razvoja.

Idući dalje po atavističkim memama dolazimo i do agresivnosti, kako pasivne, tako i aktivne, duboko usađene u psihu tipičnog a t a v o l i n g v i s t e. Poznata knjiga Đure Daničića RAT ZA SRPSKI JEZIK I PRAVOPIS izašla je 1847. godine, godine za koju se smatra da je veoma važna za razvoj srpskog književnog jezika. Međutim, zadržimo se na nečemu drugom, nečemu što retko ko primećuje – na ideji r a t a za jezik.

U jednoj patrijarhalnoj, mačističkoj kulturi, agresivnost (rat, borba, bitka, boj) zauzima važno mesto i shvata se kao pozitivna instanca.

Nacionalističko pisanje povijesti je širenjem mitova poljuljalo psihičku ravnotežu. Kad se 'negovala' slavnija i krasnija prošlost nego što je stvarno bila, to je služilo narodima istočne i srednje Evrope ne samo kao naknada za sivu sadašnjost i nedostatke nacionalnog razvoja, nego i kao plodno tlo za sanjarije (kojima su na tim prostorima ionako vrlo skloni) jer je pisanje istorije produbljivalo provaliju između stvarnosti i snova, između mogućeg i zamišljenog. Nadalje, time se povećavao osećaj neuspeha, gubitnika. Osećaj frustracije uvijek ima za posledicu psihički ekstremne reakcije: jedanput neopravdano omalovažavanje samog sebe i zakazivanje, drugi put neopravdanu agresivnost (Szűcs 1981).

Samo tokom protekle dve decenije Srbija je učestvovala u č e t i r i rata (i sva četiri izgubila iako mnogi misle da su pobedili, uz to se i postepeno smanjujući), te agresivnost iznova (ili možda j o š u v e k) predstavlja jednu sasvim važnu kulturološku instancu, označenu kao pozitivnu u jednoj kulturi izraženih nasilničkih, mačo-primitivističkih, atavističkih stavova, u kojoj alfa-mužjaci zauzimaju dominantno mesto. Miroslav Jovanović je u svojoj knjizi JEZIK I DRUŠTVENA ISTORIJA objasnio:

Izjednačavanje polemike o srpskom književnom jeziku sa „ratom“ među književnicima i naučnicima nije se završilo na Daničićevom mladalačkom radikalizmu. [...] Događaje koje su savremenici doživljavali kao raspravu, raskol, polemiku,

spor, raspru, sporenje, zavadu ili svađu među književnicima i naučnicima – potonje generacije, zahvaljujući ovakvom pojednostavljenom pristupu, percepirale su, gotovo isključivo, kao „rat“, „borbu“ ili „revoluciju“. Takav pristup predstavljao je idealnu osnovu za uobličavanje i prihvatanje stereotipnih, legendarnih i mitoloških predstava o događajima i ljudima koji su u njima učestvovali (Jovanović M. 2002).

Kao što je Jovanović prikazao, naučni diskurs je već neko vreme shvatan kao *r a t*, kao neki vid *b o r b e*. Uostalom, „kad vlada nacionalizam, onda nema razumnog razmatranja niti mislilaštva“ (Kordić 2010), te do konflikta dolazi sa lakoćom. U takvoj situaciji, učesnici pseudodiskursa i dan danas sebe shvataju kao međusobno zaraćene strane, te oponenta predstavljaju sami sebi kao „zlo“, kao nešto što treba po svaku cenu pobediti, što je veoma vidljivo u današnjem kafanskom diskursu. *S u p r o t n a s t r a n a*, takvim rezonovanjem, shvatana je samo kao neprijatelj, neko ko „napada“, neko ko „vodi rat“. Čak i kada se učesnici pseudodiskursa nađu na istoj strani (kao što su Dragoљub Petrović i Petar Milosavljević u seriji članaka u *POLITICI*), oni uspeavaju da se nekako sukobe i nekim čudom nađu na „suprotnim stranama“, mada se njihove „nesuglasice“ u suštini svode na međusobno indirektno optuživanje oponenta da je „manji Srbin“ od drugog. Sām koncept diskursa je u Srbiji pogrešno shvaćen, jer umesto naučne rasprave i razmene ideja, te potonje analize istih kako bi se došlo do činjenica, diskurs biva preobličen u neku vrstu borbe, u pseudonaučni kvazidiskurs čiji učesnici, kao mladi jarci na brvnu, pokušavaju da „dokažu“ da su u pravu na sve moguće načine, samo ne naučnom analizom. Sofizama i paralogizama u tom pseudodiskursu ima na pretek, od kojih je zasigurno najlakše izdvojiti *a d h o m i n e m*, *a d v e r e c u n d i a m*, *a d t r a d i t i o n e m*, *a d n a u s e a m* i slične. *N a p a s t i s ā m u o s o b u* koja nudi neko akademsko mišljenje je mnogo lakše nego analizirati njeno stanovište i ponuditi svoju alternativu sa naučnog stanovišta. Iz istog razloga i većina retrolingvista objavljuje svoje pamflete u dnevnim novinama (prevashodno *POLITIKA*) i u vidu knjiga čije izdavače poznaju – retko se može naći akademski esej u svetski priznatim žurnalima u kojima se ovakve atavističke ideje propagiraju, jer bi retko ko pristao da objavi takve članke.

U kombinaciji sa svime šta je gore navedeno, više je nego jasno da je *i r e l i g i j a* jedan veliki problem sa kojim se Srbija susreće. Verovanje u mistična bića, zmajeve, patuljke, bogove, duhove, bauke, svece i aždaje vodi direktno do pojave opskurnih ideja poput „etnobića“, „spiritualnog identiteta“ i još jednog broja sličnih opskurnih monstruožiteta. Religija je i inače znana kao jedna od najjačih instanci usporavanja napretka i kretanja ka budućnosti; kako se izrazio Rasel, „crkve su usporile progres“ (Russell 1975, Cf. Jovanović Maldoran 2011). Poznata je religija i kao negacija bilo kakve validne epistemologije, a prevashodno kao *n u s p r o d u k t e v o l u c i o n o g r a z v o j a*

l j u d s k o g m o z g a (Kirkpatrick 1999, Jovanović Maldoran 2011 i mnogi drugi); nažalost, i dan danas u svetu je prisutna svugde, u manjem ili većem intenzitetu. Primer Srbije je sigurno paradigma većeg intenziteta. Zato nipošto ne začuđuje da ćete se, ukoliko posetite sekretara Filološkog fakulteta u Beogradu, tačnije njegovu kancelariju, osetiti kao da ste u poseti nekom manastiru, ili makar majušnom svetilištu (makar u doba pisanja ovog rada). Na tuce slika raznih crkava, manastira i ostalih religijskih trebišta je okačeno o zid, miris tamjana se širi kao da je u toku krštenje ili neko drugo religijsko trebljenje. Slika Rastka Nemanjića (poznatijeg pod klerikalnim pseudonimom „*Sveti Sava*“) ima više no što je moguće pobrojati. Podsetimo se, reč je o sekretaru jednog fakulteta, institucije koja bi trebalo da prednjači u borbi protiv nenaučnih zabluda i magijskih nonsensa. Jedna od retkih stručnjakinja koja je svesna odnosa religije i jezika (iako se njen rad odnosi mahom na hrvatsko jezikoslovlje), Snježana Kordić, je u svom lucidnom delu NACIONALIZAM I JEZIK na više mesta navela paralele između dogmatskog načina razmišljanja religioznog subjekta i hrvatske lingvistike (Kordić 2010). Identični modusi ponašanja se lako primećuju i u srpskoj lingvistici.

Učesnici kafansko-lingvističkog diskursa vrlo često otplove ka religiji, svesno ili nesvesno, iako im je priča o jeziku polazna tačka. U velikom broju članaka govori se najviše o „nestajanju pravoslavnih Srba“, kao da je promena religije nešto jezivo, nešto što se nipošto ne sme desiti. Naravno, verovanje u jedan set mističnih zabluda (jedna religija) relativno je sličan (ako ne i sasvim isti) verovanju u drugi set mističnih zabluda (druga religija). Nema preterane razlike u verovanjima da je jedna žena rodila dete iako nikada nije imala seksualni kontakt (hrišćanstvo) i da je jedan čovek odleteo na nebo na krilatom konju (islam). Oba verovanja su u potpunosti besmislena, jer je, naravno, nemoguće roditi dete bez seksualnog kontakta, krilati konji (pegazi?) ne postoje i sl.

Slične momente nalazimo i u članku Petra Milosavljevića iz serije „Obnova srbistike“, pod imenom RASPUĆA SRPSKE FILOLOGIJE, gde se autor, umesto da se koncentriše na jezik, buni kako „[...] danas gotovo da nema populacije koja se zove *Srbi katolici*. Vekovni proces pohrvaćivanja katolika srpskog jezika doveden je u Titovo vreme dotle da Srbi katolici nestanu“. I još jednom da navedem, kako god se neka osoba zvala, mislila o sebi da je Srbin ili Hrvat, veze nema sa lingvistikom. Autor nadalje napada i samu rimokatoličku crkvu, optužujući je da je, „ponevši greh za pohrvaćivanje Srba rimokatolika, ostala rimska, ali ne i katolička, tj. univerzalna“ (Milosavljević 2006).

Zanimljivosti radi, izdvojio bih i kratki citat iz POLITIKINE rubrike Među nama, gde je čitateljka J. D. iz Bara obznanila svoje stanovište:

S obzirom na to da sam Srpkinja iz Crne Gore i vernik Srpske pravoslavne crkve, isključivo koristim ćirilicu kao pismo srpskog naroda, i simbol pravoslavlja, Svetosavlja i Srpstva uopšte. Vekovna borba naših predaka protiv porobljivača sastojala se i u očuvanju nacionalnog identiteta, očuvanjem vere, jezika i pisma. Ukoli-

ko se srpski narod odrekne svojih specifičnosti u religijskom i kulturološkom smislu, postaće sam sebi najljući neprijatelj i ostvariti ciljeve svojih istorijskih protivnika (J. D. 2006).

Povezivanje jezika i religije je u gore navedenom primeru skoro potpuno. Primetna je izrazita opterećenost „očuvanjem vere“ (kao i nepismenost; „*svetosavlje*“ je napisano velikim početnim slovom, kao i reč „*srpstvo*“), kao i veoma tipičan mentalitet žrtve i ksenofoba („*istorijski protivnici*“, „*porobljivači*“). Ono što je zabrinjavajuće je videti i profesore univerziteta koji imaju skoro iste stavove kao i manje pismena čitateljka POLITIKE. No, pozabavimo se sada gore pomenutim mentalitetom žrtve.

Jedna od primetnijih karakteristika domaće nacionalističke lingvistike je i takozvani „mentalitet žrtve“. U očima tih ljudi, Srbi su nepravedno ugnjetavani, tlačeni i napaćeni, dok je ceo svet okrenut protiv njih. Čujmo Dragoljuba Petrovića:

[...] jer su Srbi, jednako kao i Rusi (zajedno s Ukrajinčima i Belorusima), u nečijim mutnim planovima određeni za odstrel i najbolja je priprema za takve nakane – rasparčavanje njihovih jezika i destrukcija njihovih etničkih prostora (Petrović 2006).

Ni Ruse ni Srbe, naravno, niko nije „odredio za odstrel“, kao što niko ne pokušava ni da uništi njihove „etničke prostore“ (isti narodi izgleda da uglavnom veoma uspešno sami uništavaju svoje „etničke prostore“, te im pomoć sa strane nikako nije potrebna). Pored toga, kao što sam već naveo, nije moguće *rasparčati* jedan jezik (da li je moguće da čovek koji sebe smatra lingvistom uopšte priča tako nešto? Ovo je jedan od onih momenata u kojima pomislim da su takvi članci i izjave samo jedna fantastična parodija). Ali sama ideja da su Srbi napadnuti sa svih strana, da su okruženi neprijateljima, veoma je tipična za ove prostore. Filozof Radomir Konstantinović je još pre neke tri decenije uspešno objasnio „mentalitet žrtve“:

[...] i ovo osporavanje sveta opet (je) svojevrsna metoda njegove eksteriorizacije, jedinstven način za izbegavanje suočavanja ovoga duha sa samim sobom, ali i način da se subjekt objektivira [...], da se prikaže kao objekt tuđe volje, kao žrtva, na njemu izvanredno svojstven način (Konstantinović 2006).

Miroslav Mojžita, bivši slovački ambasador u Srbiji, primetio je tu istu kulturološku instancu, opisujući je u svojoj knjizi BELEHRAD: POZNÁMKY, u kojoj se koncentrisao na događanja u Beogradu devedesetih:

Srbi su buntovnički narod, to često ponavljaju i sve ostalo baziraju na tome. Isti taj herojski fatalizam je sa time povezan, odslikavajući se dobro u često ponavljanoj izrazi: „*Ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine*“ (Mojžita 2003).¹

¹ „Srbi sú vzdorovitý národ, dost' často to opakujú a zakladajú si na tom. Je s tým spojený aj istý druh heroického fatalizmu, ktorý sa dobre odráža v známom a často

Odvojenost od stvarnog sveta je u direktnoj povezanosti sa nesposobnošću prihvatanja istog, prihvatanja stvarnosti kakva jeste, te se na taj način dolazi do nakaradnih ideja kao što je ona da su Srbi „određeni za odstrel“. Takav um sebe vidi kao žrtvu umesto vinovnika, trudi se na subliminalnom nivou da sebe predstavi kao nepravedno ugnjetavanog. Problem nastaje kada iz sloja subliminalnog (latentnog), takvi monstruozi iziđu na jedan otvoreni, manifestni nivo. Nesposobnost percipiranja istorijske stvarnosti direktno utiče na stvaranje nesposobnosti razumevanja lingvističke, te se uz opterećenost nacionalističkim pitanjima doseže jedan nov nivo nenaučnog besmisla i ignorancije, gde se od pitanja o jeziku dolazi do skoro smešnih instanci poput „mutnih planova“, „destrukcije etničkih teritorija“ i sl.

Prisutna je i mistično-mitološka figura Vuka Karadžića, da budem precizniji, mistično-mitološka *p e r c e p c i j a* jedne *i s t o r i j s k e* figure, percepcija koju su Wagner i Matejka još pre više od tri decenije primetili. Taj fenomen je najbolje obrađen u radu Miroslava Jovanovića:

Formiranje stereotipne predstave, zasnovane na bipolarnoj opoziciji „dobro – loše“, i njeno ukorenjivanje u društvenu i istorijsku svest, bili su neophodni elementi da bi se stvorila „naglašena unutargrupna kohezija koja povlači sa sobom izvangrupno distanciranje, koje se može izraziti paradigmom ‘M i’ i ‘O n i’“ (Nikolić 1991). Pri tom, Vuk simbolizuje stranu „fronta“ na kojoj se nalazimo M i, dok drugu, „neprijateljsku“ i „pobeđenu“, simbolizuju O n i, tj. Vukovi oponenti (Jovanović M. 2002).

Bipolarna opozicija o kojoj Jovanović govori nastala je na bazi logičke pogreške koju sam već pomenuo – pogreške *l a ž n e d i h o t o m i j e* (poznate u logici i kao pogreška *i s k l j u č e n j a s r e d i n e*, tj. na engleskom: *fallacy of the excluded middle*). To je falšni način rezonovanja prilikom kojeg se stvara jedna lažna bipolarna opozicija u kojoj samo ekstremi postoje – nešto se sagledava isključivo kao crno ili isključivo kao belo. Nikakvih nijansi sive nema, jer subjekt nije u stanju da percipira bilo kakvu drugu opciju sem dve suprotne, međusobno potpuno isključive. Nešto je ili isključivo apsolutno dobro, ili sasvim, sasvim loše, ako ne i zlo:

Na samom kraju, logično se nameće pitanje: da li je potrebno, moguće i uopšte uputno (i dozvoljeno) sumnjati u „genija“, „mesiju“, odnosno u „nacionalnu kulturu“ i „narod“. Svakako nije. Iz te dileme i odgovara na nju i proističe razorna snaga stereotipa. Kulturni i društveni stereotipi, kao i legendarne i mitološke predstave o nekom delatniku ili događaju iz prošlosti ne traže sumnju, razmišljanje i razumevanje – već potpunu veru. „M i“ Vuka, jednostavno, moramo voleti. Zašto? „Podela „m i“ i „o n i“ svedena je na oštro razgraničen bipolarni odnos dva principa, dve suprotnosti, pozitivnog („m i“) i negativnog („o n i“). Takav mehanizam funkcionisanja mitoloških sadržaja u društvu nameće krajnje pojednostav-

opakovanom vyjadrení: *‘Nemôže nám nikto nič, silnejší sme ako osud’*.“ Iz: Mojžita, Miroslav, BELEHRAD, POZNÁMKY 1995-2001, Dilema, Bratislava. 2003.

ljeno poistovećivanje: V u k = pozitivno = M i . Sa druge strane, on nameće krajnje rigidan koncept „širenja stereotipnih sadržaja o potpunoj ispravnosti 'svoje stvari', kao kolektivnom tabuu u koji je zabranjeno dirati, i neprijateljskoj strani kao drugom polu, uronjenom beznadežno u tamnu dubinu zla“. I zaista, u našoj društvenoj svesti uočljivi su elementi tabua koji je vezan za Vukovu ličnost i, naročito, delo, a u koji se nipošto ne sme dirati. Pored toga, nepobitno je uvreženo shvatanje o Vukovim oponentima kao o drugom polu, uronjenom u tamnu dubinu zla (Jovanović M. 2002).

Dakle, Stefanović-Karadžić, na jednoj strani, stoji kao figura Svetla u borbi protiv Sila Mraka, te sav diskurs vezan za njega više podseća na neuspeli *spin-off* nekog romana poput GOSPODARA PRSTENOVA nego na nauku. Primitimo i kako se često dešava da Stefanović-Karadžić, kada se o njemu priča, biva dezigniran jedino svojim imenom, a ne prezimenom. Dok se govori o *Brozovićevim* idejama, *Ivićevom* angažmanu, delima *Bugaraskog* – dakle ne o *Daliborovim* idejama, *Pavletovom* angažmanu i *Rankovim* delima – kada je Stefanović-Karadžić u pitanju, on često biva označen prosto *Vuk*. U tom odnosu prema njemu postaje jasno da se na njega ne gleda kao na stručnjaka, *naučnika*, već kao na jednu mitološku figuru sa kojom je subjekt u emotivnom, a ne naučnom, odnosu.

No, nije samo Vuk pogrešno predstavljen i stereotipiziran. Stereotip u nauci je u Srbiji konstanta.

Stereotipi, legende i mitovi, više decenija izgrađivani i negovani u radovima najistaknutijih naučnika nekoliko generacija, rezultat su epskog poimanja prošlosti“, ističe Jovanović. „Snaga stereotipnih i mitoloških predstava proističe iz činjenice da je, naročito u slabije razvijenim društvima, mnogo prijemčivije (pa i društveno i politički korisnije) prošlost tumačiti pojednostavljenim klišeima.

Primitimo paralelu sa političkim dešavanjima i mistifikovanjem istorije kao glavnim oružjem nacionalistički orijentisanih političara u celom svetu, ne samo u Srbiji. Mit o Stefanović-Karadžiću nipošto nije usamljen; on predstavlja samo jedan primer kolektivnog uranjanja u misticizam:

No, društveni mit o Karadžiću teško da bi se tako dugo i uspešno održavao da nije bio uklopljen u znatno širi sistem političkih mitova, kojima se slavilo ruralno u srpskoj politici, društvu i kulturi. Savremeni istraživači na sledeći način su opisali taj sistem političkih mitova: „Ako zbog jednostavnosti usvojimo tipologiju koju je predložio Raul Žirarde, onda možemo da govorimo o mitovima o zlatnom dobu, jedinstvu, zaveri i spasitelju. Njima za ovu priliku treba dodati i posebne tipove, mit o seljaku kao kulturnom heroju i mit o izuzetnim psihičkim osobinama seljaka. Tako su se u Srbiji tokom različitih perioda mogli čuti politički mitovi o: zlatnom dobu u kome je homogeno seljaštvo živelo izolovano uživajući u duhovnim i moralnim kvalitetima svoje kulture i psihe; o jedinstvu zasnovanom na sveprisutnosti patrijarhalne i egalitarne seljačke kulture; o zaveri Turaka, Zapada i Vatikana protiv duše i tela seljačke Srbije; o seljaku spasiocu kakav je bio Karadorđe; o seljaku u gunju, skromnom kulturnom heroju na kome ipak počivaju celokupna kulturna, privredna, politička i vojna dostignuća srpske Nacije; najzad, o bistrini

seljačkoj koja nadilazi gradske i stranske umove“.² U takvom sistemu sasvim je logično što je mit o Karadžiću postao jedan od centralnih društvenih mitova sa kojima se identifikuje srpska kultura (Jovanović M. 2002).

Već objašnjeni mentalitet žrtve se savršeno slaže sa gomilom zabluda (mitova) koji su gore navedeni. U jednoj kulturi u kojoj je mit važniji od stvarnosti („epsko poimanje prošlosti“), u jednom, kako se Miroslav Jovanović izrazio, „slabije razvijenom društvu“, u kojem je zabluda poželjnija od realnosti, nije ni čudna, a kamoli izolovana, instanca ekstremnog mitologizovanja jedne ličnosti. Kad jedna takva zabluda uđe u školski sistem, u bukvaru i gramatiku, besmislice postaje ozvaničene, te već sledeće generacije bivaju indoktrinirane u okviru jednog veoma razvijenog sistema produkcije mitova, pseudonauke i lažne istorije.

Literatura

- Ager 2001: Ager, Dennis. *Motivation in language planning and language policy*, Clevedon.
- Alcock 1995: Alcock, John. *The belief engine*. Skeptical enquirer; 19(3)
- Bugarski 2003: Bugarski, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.
- Cameron 1995: Cameron, Deborah. *Verbal hygiene*, London/New York.
- Cooper 1989: Cooper, Robert Leon. *Language planning and social change*, Cambridge.
- Coulmas 1996: Coulmas, Florian. *Gewählte Worte*, Frankfurt/New York.
- Crystal 1998: Crystal, David. *The Cambridge encyclopedia of Language*, Cambridge.
- Čanak, t. (2006) Naš nacionalni problem je polupismenost, *Glas javnosti*, 22–23. april.
- Dawkins 2007: Dawkins, Richard. *The god delusion*, Back swan.
- Gröschel 2009: Gröschel, Bernhard. *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik: mit einer Bibliographie zum postjugoslavischen Sprachenstreit*. München, Lincom Europa.
- Hobsbawm 1994: Hobsbawm, Eric. *The age of extremes: a history of the world, 1914–1991*. New York, Pantheon books.
- J.d., (2006) *Sačuvajmo ćirilicu*, *Politika*, 21. avgust.
- Jovanović 2002: Jovanović, Miroslav. *Jezik i društvena istorija*, Beograd, Stubovi kulture.

² Slobodan Naumović, USTAJ SELJO, USTAJ RODE: SIMBOLIKA SELJAŠTVA I POLITIČKA KOMUNIKACIJA U NOVIJOJ ISTORIJI SRBIJE. U: *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. II, 1, 1995.

- Jovanović Maldoran 2011: Jovanović Maldoran, Srdjan. *Religija: savremena egzega. Filozofsko-naučni traktat*, Medijska knjižara Krug, 2010.
- Kirkpatrick 1999: Kirkpatrick, lee. *Toward and evolutionary psychology of religion and personality*, Journal of Personality, 67:6, Blackwell publishers, Oxford.
- Konstantinović 1971: Konstantinović Radomir. *Filosofija palanke*. Beograd, Radio Beograd.
- Kordić 2010: Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb, Durieux.
- Lemberg 1964: Lemberg, Eugen. *Nationalismus*, i–ii, Reinbek.
- Magner & Matejka 1971: Magner, Thomas and Ladislav, Matejka, *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*, Pennsylvania State university.
- Mojžita 2003: Mojžita, Miroslav. *Belehrad, poznamky 1995-2001*, Dilema.
- Milosavljević 2006: Milosavljević, Petar. Raspuće srpske filologije, *Politika*, 15. juli.
- Milroy & Milroy 1999: Milroy, James and Milroy, Lesley. *Authority in language*, London/New York.
- Petrović 2006: Petrović, Dragoljub. Rasparčavanje jezika je bilo, *Politika*, 2. decembar.
- Riedel 2005: Riedel, Sabine. *Die Erfindung der Balkanvölker. Identitätspolitik zwischen Konflikt und Integration*, Wiesbaden.
- Russell 1975: Russell, Bertrand. *Why i am not a Christian: and other essays on religion and related subjects*. London, George Allen & Unwin.
- Szücs 1981: Szücs, Jenő. *Nation und Geschichte*, Köln/Wien.
- Šipka 2006: Šipka, Milan. *Jezik i politika*, Beogradska knjiga, Beograd.
- Zbiljić (priređivač) 2005: Zbiljić, Dragoljub. *Srbi gube svoje pismo: izlaganja sa simpozijuma „današnji položaj srpskog jezika i kako (sa)čuvati ćirilicu u srpskom narodu i njegovom jeziku“*, Udruženje za zaštitu ćirilice srpskog jezika „Ćirilica“, Novi Sad.
- Zbiljić 2005: Zbiljić, Dragoljub. Vansvetsko rešenje pitanja pisma u srpskom jeziku izvor nove deobe srpskog naroda, *Nova zora*, br. 5, Bileća–Gacko, 2005, 171–183.

Jovanović 2011: Jovanović, Srdan Maldoran. RETROLINGVISTIKA – ISTRAŽIVANJE LINGVISTIČKOG ATAVIZMA. [Tekst je pripremljen za zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA – I/5, Graz – Beograd 2013].

Миле Медић
[рођ. 1933]

Српски језик у Хрватској [2011]

Иван Клајн сагласио се у потпуности да српском језику треба само једно писмо – латиница.

Владо Ђукановић изјавио је да ћирилица није српско писмо. Латиница му је српскија.

Ставови и закључци

Српски писци и српска наука о језику (србистика) не признају и не прихватају преименовање српског језика у хрватски језик, босански језик и црногорски језик.

Преименовање српског језика у хрватски, босански и црногорски језик је чин самовољног и насилног присвајања највећег националног духовног блага српског народа.

Хрватски језик за нас не постоји, сем чакавског и кајкавског. Језик којим се данас говори у Хрватској, по своме пореклу, настанку и развоју је српски.

Једино тако се може звати:

српски језик у Хрватској

српски језик у Босни

српски језик у Црној Гори

Присвајање српског језика

Српски језик није свачији и ничији да би га могао присвајати свако коме падне на памет. Он има свог власника и творца који га је створио. То је српски народ.

У науци о језику свуда у свету није тешко утврдити како је који језик настао и коме он припада. То се питање у науци не поставља нигде у свету. Само овде, код нас и нигде више, то се питање поставља у свој жестини. То је зато што је питање порекла и припадности српског језика решавала политика, а не наука.

У науци о језику постоје врло јасна и чврста језичка научна мерила на основу којих се одређује где, када и како је настао неки језик, чији је он по пореклу и ко га је створио. Та мерила важе и за српски језик.

Постоје основна научна мерила помоћу којих се може одредити порекло и настанак српског језика. То је, пре свега, народ који га је стварао, простор на којем је језик настао и време у које је настао и у којем се развијао. Ту долазе још докази које нуде дијалектолошке студије и докази које пружају први, најранији и каснији писани споменици на српском језику.

Нема никакве сумње да је српски језик настао на тлу српске средњевековне државе. Развијао се из старославенског језика од 10. века до наших дана. Њега је стварао српски народ кроз дуге векове свога живота и историје. Већ у књижевним делима Светог Саве огледају се многе особине и изражајна моћ српског језика. Најранији српски писани споменици потврђују да су писани на штокавском српском језику. Кроз историју тај се језик уобличио у засебан, чврст и целовит језички систем, какав углавном и данас познајемо.

Хрватски чакавски језик развијао се на хрватској територији, од реке Цетине до Истре. То доказују све дијалектолошке студије и сви најранији и каснији хрватски писани споменици (БАШТАНСКА ПЛОЧА, 11. век), као и врло развијена хрватска књижевност 16. века на хрватском чакавском језику (Марко Марулић, Петар Хекторовић, Петар Зоранић и други). Тај хрватски чакавски језик развио се у другачији језички систем, битно различит од српског штокавског језика.

На северу Хрватске развио се, опет, други и друкчији хрватски кајкавски језик, посве друкчији од хрватског чакавског и српског штокавског језика, што такође потврђују дијалектолошке студије, рани писани споменици и хрватска кајкавска књижевност.

Од 14. века, сеобом Срба испред турских освајања, српски језик проширио се на запад, у Далмацију, Лику, Кордун, Банију, Славонију, Барању, па у Војводину и дубоко у Мађарску до Пеште, Сентандреје и Печуја, а у Румунији до Темишвара и Арада и даље.

Тако су Хрвати врло рано дошли у додир са српским језиком и почели њиме говорити и писати. Средином 19. века они су напустили свој хрватски кајкавски и чакавски језик и преузели српски као свој. Напокон су посвојили српски језик и назвали га *хрвајским*, уз благослов неких српских лингвиста. Тај благослов од неких српских лингвиста имали су до јуче. Имају га и данас, кад АКАДЕМИЈИН РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА називају *српскохрвајским*, и признају хрватски, бошњачки и црногорски језик као засебне језике тих нација.

За науку о језику нема сумње какав је који језик, где је настао, који је од њих српски, а који хрватски. Проблем је настао кад су хрватски, а касни-

је и српски лингвисти, увели у науку о језику друга мерила у одређивање порекла, настанка и припадности штокавског, чакавског и кајкавског језика. Та друга мерила о пореклу и припадности српског језика тичу се односа нације и језика, државе и језика, књижевности и језика.

Језик и нација

Да ли свака нација има свој језик и да ли се тај језик мора именовати националним именом?

Постојање нације, чак и ако је она веома стара и велика по својој историји, територији и броју становника, није никакав услов, научни, лингвистички, историјски или било који други разлог, да таква нација мора имати језик са именом те нације. Примера је много. Ето, Аустријанци немају аустријски језик него немачки. Големи Бразил, са огромном територијом и великим бројем становника, нема бразилски језик, него португалски. А шта да се каже о највећој сили данашњег света, о Америци и Американцима, који и поред толике величине и моћи, ипак немају амерички језик, него енглески.

Само код нас, овде, око нас, свака најновија нација, па и она која је настала данас или јуче, са мањим бројем становника и територијом мањом од једног осредњег европског града, сматра да „има право“ да српски језик преименује у свој, бошњачки, црногорски, хрватски. Наравно, овде није важно да ли је нација стара или нова, велика или мала, по историји, територији или броју становника. Важно је да нација и језик нису исто. Нација је једна друштвена и историјска творевина. Језик је друга и друкчија творевина, посебан, јединствен, недељив и непоновљив начин говора и споразумевања једног народа.

Код нас име језика није научно и језичко питање, него ствар националног поноса. Све те нове и старе нације сматрају да им је повређен национални понос ако језик којим говоре не назову својим именом, иако им тај језик не припада. Посебно им је тешко и неподношљиво да тај језик назову српским.

Језик и држава

У српској лингвистици, а поготово у хрватској, створено је погрешно уверење да су држава и језик нешто исто, што проистиче једно из другог. Ко има или стекне како-тако какву-такву државу или државицу, тај мисли да стиче право да и језик којим говори назове својим именом, тј. именом своје државе и свога народа. Мисле да су језик и његово национално име неде-

љиви део државности и суверенитета. По томе, да је то тако, Америка не би била суверена држава, јер нема амерички језик. По томе, Енглеска би била носилац америчког суверенитета, јер се у Америци говори енглеским језиком. Али то не може бити и није тако, ни тамо, ни овамо.

Други пример је још јаснији. Аустријанци јесу посебан, стари народ, са својом некадашњом веома старом и посебном царевином, али немају и не морају имати свој, аустријски језик, него језик другог народа, њемачког, иако су Аустријанци и сами у великој мјери кроз векове учествовали у стварању њемачког језика.

Аустрија је кроз историју била велика европска држава. Историја Аустрије почиње од 803. године, лично од Карла Великог, који је основао Аустрију, Источну Марку (*Österreich* – Источни Рајх). У доба Хабзбурговаца Хрватска је била само провинција Угарске и Аустрије. Под Хабзбурзима Аустрија је била велика сила у средњој Европи. Под њом је била половина Европе (Шпанија, Ломбардија, Милано, Напуљ, Сардинија, Сицилија, Венеција, Холандија и већина славенских земаља)

У тој великој аустријској царевини Хрвати су, под управом Мађара, били незнатни део велике Аустро-Угарске монархије. Па ипак, велика Аустрија, са свом својом богатом и великом европском историјом, са великом државом и државношћу, није полагала право да њемачки језик назове *аустријским*. А Хрвати су, и без државе и државности, или чим добију какву-такву државу, као ону Независну из 1941, или ону из 1991, одмах проглашавали српски језик за свој, неовисни језик, хрватски.

Језик није држава да се може као држава цепати на више држава и државица, на више језика и језичића. Језик је један и недељив и кад се говори у Србији, и кад се говори у било којој новој држави или државици. Он је увек и заувек свуда само српски, без обзира на то у којој се земљи говори.

Држава и државност су један појам, а језик посве други, па језик не мора бити и није ознака државности и суверенитета неког народа. Само овде, код нас, свака држава и државица сматра да јој је непотпуна и окрњена држава и државност ако немају језик са својим националним именом, иако тај језик припада другом народу.

Све је то условљено стицајем врло несретних околности, историјских заблуда и збрке која је дуго трајала и још траје. Најпре јесмо један народ, па нисмо један него четири народа, јесмо па нисмо једна држава, него четири државе, те најпре имамо један језик, па одједном се појаве четири језика.

На тлу бивше Југославије су све нове државице пренеле српски језик као своје власништво у своју државу, под новим, својим именом. Али језик није држава. Језик је недељив и не може се као држава, опет, делити на нове језике и језичиће.

Држава може бити нова и друкчија, са потпуно новим и друкчијим уређењем и са новим именом. Језик не може бити нов и друкчији него што је био. Он може бити само онај исти, стари, који се стварао вековима. Језици не настају одједном, преко ноћи, декретом, као државе, насилним отцепљењем или референдумом, него настају кроз векове.

Језик и књижевност

У хрватској лингвистици, а богме и у српској, такође постоји уверење да су књижевност и језик исто: чија књижевност, тога и језик. Али у том односу језик чини основу, грађу, а књижевност уметничко дело. Тако, на пример, у Хрватској књижевност јесте национална, хрватска, а језик је српски, у Аустрији књижевност јесте аустријска, а језик немачки.

Хрвати, међутим, полажу право на хрватско име српског језика јер је на томе језику писана и написана хрватска књижевност.

Али, опет, аустријска књижевност несумњиво је старија и већа од хрватске. На почетку аустријске књижевности стоји велики СПЕВ О НИБЕЛУНЗИМА, из 13. века, један од великих светских епова (попут ЕПА О ГИЛГЕМЕШУ, ИЛИЈАДЕ, ОДИСЕЈЕ, ПЕСМЕ О РОЛАНУ). На врху аустријске књижевности стоје Стефан Цвајг и Франц Кафка, велики светски писци. Ипак, постојање такве богате, светске књижевности не даје право Аустрији да се немачки језик на коме су написана та велика дела назове *аустријски*.

Исто тако, поезија великог светског песника Пабла Неруде, нобеловца, не даје право да се у Чилеу шпански језик назове *чилеанским*. А поезија великога Хорхеа Луиса Борхеса не даје право Аргентинцима да шпански језик назову *аргентинским*. Напротив, Чилеанци и Аргентинци се поносе што говоре и пишу шпанским језиком Мигуела Сервантеса, Лопе де Вега, Мигела де Унамуна или Гарсија Лорке.

Само Хрвати, чија књижевност, у светским размерама, није баш толико велика и богата, сматрају да им њихова књижевност даје пуно право да српски језик назову *хрватским*. Тај назив не проистиче ни из каквог права. То не може да се оправда простим постојањем хрватске нације, хрватском државношћу и успостављањем самосталне хрватске државе, нити постојањем врло разгранате и развијене хрватске књижевности.

Хрвати, наравно, одавно говоре и пишу српским језиком. Али Хрвати тиме нису створили неки други, хрватски језик, него су стварали хрватску књижевност у готовим оквирима српског језика, на српском језику. Језик је био и остао српски, а књижевност је хрватска. Постојање вишевековне хрватске књижевности на српском језику није услов да се српски језик назове *хрватским*.

Међутим, Хрвати су, преузевши српски језик, својом књижевношћу развили изражајне могућности српског језика. У својим најбољим остварењима хрватски писци су развили и распевали многе изражајне могућности српског језика. Створили су значајна дела на српском језику, почевши од старих дубровачких писаца, својих првих штокавских писаца, од Петра Прерадовића (Србина), Ивана Мажуранића, Антуна Густава Матоша, до Тина Ујевића и савремених писаца. То најбоље говори о богатству и величини хрватске књижевности, али исто тако о изражајним могућностима, богатству, лепоти и раскоши српског језика

Нема научних и језичких разлога да се српски језик у Хрватској зове *хрвајски*. То није ствар науке, него је ствар пуке воље и самовоље хрватских лингвиста, ствар националне преосетљивости, нетрпељивости и одбојности према српском имену. Нажалост, то је, исто тако, и ствар воље и самовоље српских лингвиста, који су олако препуштали другима оно што није њихово, до дана данашњег.

Језик у УСТАВУ СРБИЈЕ

Чланом 10 УСТАВА СРБИЈЕ исписана је историјска, научна и природна чињеница: „У Републици Србији у службеној употреби је српски језик и ћирилично писмо“. Тиме су у науци о језику завршене дуге, стогодишње расправе о томе како се зове српски језик.

Свечано проглашење УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ на Митровдан 2006. године јесте и свечано проглашење историјске и научне победе малобројних српских научника који су се борили за српско име српског језика. То је истовремено потпуни научни и морални пораз једне наопаке науке о српском језику која се до јуче упорно залагала за двојни, тројни па чак и четворни назив српског језика (*хрвајски*, *бошњачки*, *црногорски*, *српски*).

У Србији нема више расправа о томе како ће се звати српски језик. Он је био и остаје *српски* и у Србији, и свуда где се њиме говори и пише.

Medić 2011: Медић, Миле. СРПСКИ ЈЕЗИК У ХРВАТСКОЈ. – Предавање на Језичкој трибини Удружења књижевника Србије 16. марта 2011. [Tekst је autor poslao за zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA – I/5, Graz – Beograd 2013, без указивања датума и мјеста објављивања].

Петар Милосављевић
[рођ. 1937]

Српски језик и виђења са разних тачака гледишта [2011]

У тексту се позитивно оцењује намера Института за славистику у Грацу да се на језичке проблеме са подручја претходне Југославије гледа са разних тачака гледишта. Поводом компликоване ситуације на овом терену, аутор користи прилику да подсети на неке од најважнијих идеја које су данас присутне на Западу. То је уважавање разних тачака гледишта. Али је то и однос према истини у доба постмодернизма и превласти филозофије деконструкције, када се утврђивање истине препушта поротама и легализацијама. Због тога се подсећа и на Бодријарову идеју о симулакрумима, и на Поперову идеју о проверљивости научних испитивања.

Са подсећањем на ове и друге идеје, аутор коментарише тезу о постојању посебног босанског, хрватског, српског и црногорског језика како се он данас види са разних политичких тачака гледишта. Зато и настоји да на исти проблем баца поглед и са неких других тачака гледишта: са тачке гледишта социолингвистике, историјске тачке гледишта, европске тачка, тачке гледишта србистике. Сматра да србистика није дисциплина која треба да афирмише неку српску тачку гледишта, већ интернационална дисциплина која треба да примени исте моделе и мерила какви се примењују у другим европским националним филологијама.

Кључне речи: српски поглед, тачке гледишта, проблем истине, двоструки стандарди, србистика. Хусерл, Попер, Дерида, Бодријар, Апел, Косик, Михаило Петровић.

У Институту за славистику у Грацу ради се на пројекту Разлике између бошњачког/босанског, хрватског и српског језика. Сада је у припреми двотомни зборник под насловом СРПСКИ ПОГЛЕДИ НА ОДНОСЕ ИЗМЕЂУ СРПСКОГ, ХРВАТСКОГ И БОШЊАЧКОГ ЈЕЗИКА. То су информације које проистичу из позива упућеног мени да учествујем прилогом у другом тому. У позиву се напомиње да је могуће да се у овом тому нађу и текстови који би се тицали односа црногорског и српско/бошњачко/хрватског језика па ће у зборнику бити додато и име црногорског језика. Позив су потписали уредници зборника професори Бранко Тошовић и Арно Вонип.

Са задовољством сам прихватио да учествујем у овом подухвату. Концепција, у полазној основи, подразумева постојање различитих виђења истог проблема. Што више погледа са разних страна, то је и већа могућност да се избистри истина. Отуда могу да кажем да овакав приступ обећава плодније научне резултате него позиви какви се упућују само једномишљеницима (како се у Србији, али и другде, углавном чини).

Па ипак, свој прилог овој теми не видим само као поглед некога ко се бави идентитетом српског језика – већ као прилог стручњака који је преко три деценије предавао предмет Методологија проучавања књижевности и из те области објавио више књига. На овакав приступ ме упућује и сама формулација теме у којој је садржан и израз *погледи* (тј. српски, бошњачки, хрватски, црногорски) на исту материју.

Савремене идеје, проблем истине, проблем метода

Израз *поглед* само је други израз за *тачку гледишта*.

Појам тачка гледишта постао је незаобилазан у савременој науци тек од појаве феноменологије. Ова филозофска оријентација у темељима је савремене мисли. Она почива на ставу да је мисао увек мисао о нечему, тј. да је интенционална. Али и да се мисао о нечему увек заснива на тачки гледишта са које се то нешто види. Са неке друге тачке то исто видеће се нешто другачије. Што више различитих тачака гледишта, то већа могућност да се неки проблем свестраније види и осветли.

Присуство појма тачка гледишта у 20. веку није само унапредило путеве долажења до истине, него је и сам појам истине учинило проблематичним. Ако се једно исто може гледати са разних тачака гледишта, питање је да ли тако нешто као истина уопште може постојати. Излаз се налази у тврдњи да је истина релативна, односно да нема истине. Нема истине! – то је једна од теза савремених постмодерниста.

Па ипак, чињени су и покушаји да се овакав однос према истини сведе у неке прихватљивије оквире. У том смислу, посебно вреди обратити пажњу на две идеје: Поперову о пороти и Лиотарову о легализацији.

Карл Попер, који је важио као највећи логичар у 20. веку, имао је овакав став: коначно решење о томе шта је истина у спорним или неслагласним виђењима истог треба да донесе поступак који се може поредити са одлуком пороте у суду. Истина је оно што порота прогласи за истину.

Франсоа Лиотар је тај исти проблем решавао мало другачије. Истина је, по њему, оно што се легализује као истина, тј. што добије легалитет истине. Такав став је заступао у књизи ПОСТМОДЕРНО СТАЊЕ.

Постмодерно стање је оно у којем данас живимо. Тачније, да живи у том стању спознао је човек западног света у наше време, прецизније: последњих деценија 20. века. Главна филозофска оријентација, која је, на неки начин израз тог стања, јесте филозофија деконструкције. А главни је представник те оријентације француски филозоф Жак Дерида. Један од главних појмова те филозофије јесте *разлика*. Овај термин се нашао и у на-

слову пројекта Института за славистику из Граца. Стратегија ове оријентације у филозофији усмерена је ка деконструкцији: деконструкцији логоцентризма, деконструкцији етноцентризма, деконструкцији фоноцентризма. Што значи да ова филозофија води ка деконструкцији основа старог света, пре свега ка деконструкцији метафизике. А шта то значи најлакше ћемо схватити ако се сетимо главног представника метафизике, Платона. Његова метафизика је почивала на Калону, а Калон је уједињавао три врховне идеје: идеју истине, идеју добра и идеју лепоте. Не може се деконструисати метафизика а да се не деконструишу њене главне идеје. Чак и кад није јасно речено куда деконструкција води, ипак је могуће видети да иза ње остају само рушевине старог света, старих вредности.

Савремена мисао ипак није сва усмерена ка деконструкцији. Има и значајних прилога спознаји стања у којем се стварно налазимо. Међу савременим филозофима посебно место треба да има Жан Бодријар. Он је стање у којем живимо довео у везу са фаталним стратегијама. Постоје неке стратегије у савременом свету које воде ка *с и м у л а к р у м и м а*. Симулакруми су замена за оно право. Имплицитно то значи да се обично дешава да уместо праве истине добијате симулакрум истине, уместо правог добра добијате симулакрум добра, уместо праве лепоте добијате симулакрум лепоте. Последице тога виђења су јасне. Другим речима, живимо у свету симулакрума, а не у свету аутентичних вредности. А чим се тако нешто констатије, већ се отвара проблем и како изаћи из света симулакрума.

*

Свет у којем живимо ипак је наш свет. А какав ће бити зависиће и од тога како ми, који у том свету живимо, појмимо наш свет и шта чинимо да он буде бољи него што јесте. Због тога вреди обратити пажњу и на неке друге идеје.

Карл Ото Апел има став који се често цитира. По њему су се у историји филозофије до сада смениле две филозофске парадигме. Прва парадигма је била она када је Прва филозофија била онтологија; затим је наступила друга парадигма када је Прва филозофија постала епистемологија. Сада је на идејној сцени нова парадигма, чија је Прва филозофија постала семиологија. Ова идеја нам помаже да боље схватимо и основе постмодернизма и филозофије деконструкције. Дерида се боље може схватити као актуелни експонент семиолошке парадигме. А главни је представник ове парадигме ипак Фердинанд де Сорсир, отац модерне лингвистике. Де Сорсир се бавио превасходно вербалним знаковима, другим речима језиком. А језик је схватио као систем арбитрарних вербалних знакова за споразумевање. Израз *арбитраран* осветљава и однос према истини. На питање шта је истина — одговор са становишта ове парадигме јесте да истина може да буде нешто

арбитрарно. То је нешто ка чему води и идеја о пороти и идеја о легализацији истине.

Пре Апела, на изразу *парадиџма*, као на кључном, инсистирао је и један други значајан мислилац нашег доба. То је амерички филозоф науке Томас Кун. Пре Куна се, углавном, сматрало да у науци постоје истине које су вечите, непроменљиве. У основи таквог става очигледно је било метафизичко мишљење. Кун је на примерима показао да није тако, већ да се и у науци мисли у парадигмама. Парадигме које важе за једну генерацију научника, не важе и за другу генерацију. Једна генерација научника мисли у оквирима једне парадигме; друга мисли у оквирима друге парадигме. Научна мисао се развија тако што се научне парадигме смењују. Уместо парадигме њутновске физике, дошла је на ред парадигма ајнштајновске физике. Појам парадигме је постао посебно присутан у хуманистичким наукама.

Идеја о смени парадигми постала је нешто као својина нашег доба. Нарочито је присутна у схватању процеса промена у области уметности. Парадигму једног стила смењује друга стилска парадигма. Присуство овог појма учинило је прихватљив став да у уметности очигледно има промена иако се не може потврдити прогрес. Оваква идеја нуди и другачији поглед од филозофије деконструкције. Она подстиче оптимизам. Јер нам сугерира да закључимо: Не морамо заувек да живимо у свету симулакрума. Парадигму која је породила симулакруме треба на неки начин променити да би се из постојећег стања изашло.

До успостављања нове парадигме, односно нових парадигми, може се доћи на основу нових идеја, али и на основу већ постојећих идеја на које се не обраћа пажња. Једна од таквих идеја потиче од поменутог Карла Попера. То је идеја о проверљивости. Вредно је, по тој идеји, оно што може да издржи проверу. Проверљивост је начин да се нешто потврди као истинито или као вредно.

*

У авантуру успостављања нове парадигме и сâм сам ушао пре близу четрдесет година када сам радио на докторској тези ПОЕТИКА МОМЧИЛА НАСТАСИЛЕВИЋА. Главна моја амбиција тада била је да што боље урадим докторску тезу. А да бих то постигао, требало је наћи идеје на које се највише треба ослонити. Испало је да сам их нашао у мислиоцима, који су и тада били високо вредновани, али чијим се резултатима мало ко користио. То су били Карел Косик и Михаило Петровић Алас.

Чешки филозоф Карел Косик познат је по идеји конкретног тоталитета. Он је полазио од сазнања да се и у свакодневном животу, али и у науци и филозофији, сусрећемо са разноврсним чињеницама. Према чињеницама он се односио као према „шифрама стварности“. Чињенице ћемо најбоље

схватити ако им прилазимо као конкретним тоталитетима. А то значи ако настојимо да их сагледавамо у целини (тоталитет), али и конкретно (у појединостима, деловима, у односу са другим чињеницама), односно ако их сагледамо као динамичке тоталитете (тј. у процесима промена). Косиков метод испитивања конкретног тоталитета налагао је да се према разним концепцијама или мисаоним оријентацијама, са којима се будемо сусретали, односимо метакритички. А то је практично значило укључивање разних могућности сазнања, али и разних филозофских и научних оријентација, у мери њихове функције са становишта конкретног тоталитета.

Михаило Петровић Алас, родоначелник београдске математичке школе, био је по оријентацији математички феноменолог. Са феноменолошким идејама јављао се још пре Хусерла, при крају 19. века, и деловао независно од феноменологије као филозофске оријентације. Њему ме је највише привукла његова посмртно објављена књига МЕТАФОРЕ И АЛЕГОРИЈЕ (1968). Песничке фигуре у наслову његове књиге стоје у основи његовог става да се, у принципу, и у поезији и у егзактним наукама ствараоци ослањају на исти метод „пресликавања“ једних чињеница на друге. Овај метод се обично користи да се непознато сазнаје или објашњава помоћу познатог. Аласов метод је у основи феноменолошки, али је прилагођен научном решавању проблема. Далеко више него апстрактна Хусерлова феноменологија може да послужи осветљавању књижевних феномена. Иако се Алас јавио далеко пре Дерида, вреди обратити пажњу на један од његових главних појмова, на појам *к о р е с п о н д е н ц и ј е м е ђ у ч и њ е н и ц а м а*. Он је супротан од Деридиног појма *р а з л и к е*. Односи између ова два појма се најбоље виде на француском језику ако се упореди значење израза *la différence, les correspondances*. Приметио сам да се у тезама за израду овог зборника провлаче и ставови које Аласов појам кореспонденције имплицира.

Разлика између филозофске феноменологије, и оне у Аласовој разради, најбоље се може показати на односу према једном од главних проблема феноменологије, проблему суштине. Насупрот Хусерловом појму *с у ш т и н е* стоји адекватан Аласов појам *ј е з г р а с л и ч н о с т и*. И Алас полази од става да се до истине долази са разних тачака гледишта. Али он обраћа пажњу на то да се између појава које се доводе у везу са разних тачака могу видети/констатовати/уочити различита језгра сличности. Бар мени никад није постало до краја јасно шта означава израз *суштина* у филозофској употреби. Јер, суштина је, по дефиницији, апстрактан појам. Али ми је могло бити сасвим јасно шта је то језгро сличности између двеју аналошких група чињеница, тј. између чињеница које се пореде. Ствар је у томе што Алас није филозофирао, није се бавио апстракцијама. Свој феноменолошки метод посветио је конкретном изучавању појава. Прилазио им је конкретно, као научник.

Међу савременим мислиоцима проблему чињеница посебну пажњу је посветио Лудвиг Витгенштајн. Витгенштајн је сматрао да се цео свет може раставити на чињенице. Али он је на сваку чињеницу гледао као на (посебан) случај. У односу међу чињеницама није видео логос који их повезује, који регулише односе међу чињеницама. Што значи да није тежио ка испитивању могућности да се међу њима успостави кореспонденција. Тако је, нудећи слику света разбијеног не чињенице, нудио, у ствари, слику разбијеног света.

Научник Алас је на свет гледао другачије. Видео је у њему скупове чињеница, али је међу њима видео и законите односе. Његова феноменологија пресликавања била је посвећена кореспонденцијама међу чињеницама које постоје и које се са различитих тачака могу открити. Другим речима, његова концепција је омогућавала да се међу чињеницама открије или успостави логос.

После четрдесетак година од рада на мојој докторској тези могу да кажем да је овај мој избор издржао проверу. Наслањајући се на почетне идеје ове двојице мислилаца успео сам и да направим тезу о Настасијевићу. То је била монографија о једном писцу који се огледао у свим жанровима, а то значи да се бавим и целином али и конкретностима његовог опуса. Функционисање истог метода проверио сам и у монографији о песми Лазе Костића SANTA MARIA DELLA SALUTE, у обимним књигама МЕТОДОЛОГИЈА ПРОУЧАВАЊА КЊИЖЕВНОСТИ, УВОД У СРБИСТИКУ, СРПСКА ПИСМА, али и у књигама филозофског карактера: ЛОГОС И ПАРАДИГМА и ОБНОВА ЛОГОЦЕНТРИЗМА.

*

После овог увода следи да кажем још ово:

Не одричем право било коме да има став у односу на језик који је повод овога разговора. А то је језик који се не само различито види већ којем се дају и различита имена. Ипак подсећам да се у овом случају ради о нечему што је научни проблем, а не само политички. Опредељујући се према њему као превасходно према научном проблему, опредељујем се и да трагам за истином која ће моћи да издржи научну проверу.

Тренутна језичко-политичка ситуација

Најпре нешто о тачкама гледишта. У позиву за учешће у зборнику поменуто су (експлицитно или имплицитно) ове тачке гледишта: бошњачка, хрватска, српска. Али је поменут и израз *босански*, вероватно као алтернативни за *бошњачки*. Та два израза не значе данас исто.

Некад су стварно израз *босански* и *бошњачки* значили исто. Оба израза водила су порекло од израза којим се означавао становник Босне који се на-

зивао Босанац, алтернативно Бошњак. Има доста грађана Србије чије је презиме *Бошњак*, или *Бошњачки* а који су по вери православци или католици. Један од професора Филозофског факултета у Новом Саду био је *Иштван Бошњак*, по језику и осећању Мађар. Презиме *Босанац* или *Бошњак*, које имају многи, упућује на регионално порекло.

Од 1992. израз *Бошњаци* практично се не односи више на све становнике Босне и Херцеговине већ само не оне који су муслиманске вероисповести. То је последица замене имена *Муслимани* именом *Бошњаци*. Муслимани у смислу нације означавани су употребом великог слова на почетку речи. Ово преименовање није имало последице само по становнике Босне и Херцеговине. Једна од последица је била да се становници муслиманске вероисповести и у Србији и у Црној Гори прозову *Бошњацима*. А и та чињеница је имала последица. Много је њих који за себе тврде да говоре бошњачким језиком.

По свим политичким изјавама и решењима, која не треба посебно документовати, у Републици Босни и Херцеговини постоје три конститутивна народа: Бошњаци, Срби и Хрвати. Та три народа разликују се на основу вере, управо онако како су се разликовали и пре разбијања Југославије. Сада су Бошњаци у Босни и Херцеговини само становници муслиманске вероисповести, Срби су становници православне вероисповести, Хрвати су становници римокатоличке вероисповести. Верско обележје добило је национално обележје. А тако нешто не чини се другде у Европи.

Од увођења имена Бошњаци испало је да сваки од ова три народа има и језик који с пуним правом назива својим именом. Тако се у овој држави језици називају *бошњачки*, *српски* и *хрватски*. Није тешко одгонетнути и природу тих језика. Кад говоре муслимани (било где у Босни и Херцеговини), њихов језик је бошњачки, кад говоре православци, њихов језик је српски, а кад говоре католици, њихов језик је хрватски.

Ситуација из Босне и Херцеговине пренела се и на Србију и на Црну Гору и на Хрватску. И тамо је легализован став да постоје хрватски и бошњачки језик. То посебно важи за два подручја у Србији: за Суботицу и околину, где има доста католика, и за подручје Новог Пазара, где има доста муслимана. У маленој Црној Гори ситуација је у принципу иста, али и знатно сложенија. А свуда је карактеристична ситуација да комшије и рођаци истог порекла практично говоре истим језиком, али га различито називају.

Таман је једно време изгледало да је процес преименовања истог језика заустављен, а показало се да није тако. Накнадно се испољила и потреба за употребом израза *босански*. Употреба овог израза већ није толико нова. Она очигледно подсећа на крај 19. века када је аустро-угарски гувернер Босне и Херцеговине био Бењамин Калај и у чије време је и уведен израз *босански језик*. Садашње наметање овог имена још више је компликовало

ситуацију. Самом његовом употребом дошло је до извесног померања у значењу израза *српски* и *хрватски*. Ако се прихвати израз *босански језик*, то значи да се језик назива по држави. Па испада да свака држава може у својим оквирима да има државни језик, али и језик који ће се звати именом државе. Ова логика је већ прихваћена од актуелне власти у Црној Гори. Отуда се јављају и настојања да се српски веже за Републику Србију, хрватски за Републику Хрватску, босански за Републику Босну и Херцеговину, а црногорски за Републику Црну Гору. Тако испада да се у свакој држави говори језиком те државе. Том логиком су власти у Црној Гори објашњавале преименовање израза *српски језик* у *црногорски језик* у УСТАВУ ове Републике (2006). Попис становништва у Црној Гори, који је одржан само неку годину раније, не даје основа за увођење/наметање оваквог решења. На попису се око 39% грађана изјаснило да су Црногорци а 32% да су Срби. Да говори српским језиком изјаснило се 64% грађана, да им је језик црногорски 22%, а остали су свој језик називали албански (7%), хрватски, бошњачки. Одлука власти да се језик ипак назове *црногорским* именом кореспондира са одлукама власти из суседних република, али не кореспондира са понашањем других чинилаца у Европи.

Како изгледа овај језичко-политичко-научни симулакрум на делу, може се илустровати на примеру ситуације на подручју Суботице, града који се налази на крајњем северу Србије. Тамо су се, све до НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА О ЈЕЗИКУ (1954), говорила, званично, два језика: српски и мађарски. Пошто је на овом ДОГОВОРУ *српски језик* званично преименован у *српскохрватско/хрватскосрпски*, онда се на овом подручју говорило званично српскохрватским и мађарским језиком. Тако је било до разбијања Југославије. Онда је враћен стари назив за онај језик који није мађарски, па се он поново звао *српски*. У складу са политичком стварношћу и политичким променама у Србији, већ од првих година 21. века, уважена је нова стварност, па је овај немађарски језик добио два назива: српски и хрватски. Тако сада званично испада да се у Суботици говоре три језика: српски, хрватски и мађарски. А да би се Хрвати по осећању и језички разликовали од Срба, они се труде да говоре оним језиком који је као књижевни језик легализован у Хрватској. А тај хрватски књижевни језик, којим хоће да говоре католици из Суботице и околине који се осећају Хрватима, у основи је источно-херцеговачки дијалекат којим говоре Срби у Хрватској, а не и сами Хрвати. Што значи да говоре другом варијантом (ијекавском) српског књижевног језика. Сада су на делу политичка настојања да се уведе и четврти језик, буњевачки, тј. језик бачких Буњеваца, који су икавци. Симулира се тако, у ствари, да се у Суботици говоре четири језика, а не два, како је у стварности. Такве симулације подстичу политичке легализације и пороте које не уважавају праксу која важи за друге европске народе. Ни за ове легализације не може да се каже да кореспондирају са ситуацијом било где у Европи.

Све ово говори да су на простору језика којим се бавимо, на делу решења превасходно политичке природе. Зато што иза таквих решења стоје моћне снаге, она у посебан положај стављају научнике. Научник је доведен у дилему да ли да буде лојалан својој држави у којој живи и која га плаћа, или да буде лојалан науци.

Што се мене тиче, мислим да научник не треба да се опредељује за кратковека политичка решења. Он полаже испит пред струком која је дугувечна а нема научних разлога да буде веран политици која ипак на крају не води добром.

Имајући у виду полазишта која се нуде у позиву за сарадњу, покушаћу да на проблем језика којим се бавимо бацим поглед са још неколико тачака гледишта. То су ове тачке: а. социолингвистичка, б. европска, в. историјска, г. тачка гледишта србистике.

Социолингвистичка тачка гледишта

Социолингвистика је релативно нова дисциплина. Њена главна карактеристика је што се систематски бави тзв. раслојавањима језика. Она полази од става да се језик као средство вербалне комуникације раслојава. Раслојава се најпре на групе језика, па на националне језике, а у оквиру националних језика на више слојева, односно стилова. Социолингвисти, на пример, уочавају јасне разлике између говора мушкараца и говора жена. Један од најкрупнијих резултата истраживања у овом смеру раширио се под именом идеје о женском писму. Не постоји само литература намењена женама, већ и литература која има извесне женске особине. Скупа узев значи: постоје полне разлике у употреби истог језика.

Сличне разлике уочене су и међу припадницима разног старосног доба. Нешто је, у изражавању, очито карактеристично за језик младих, а није карактеристично за језик одраслих.

Постоје и разлике између професионалних стилова. Извесне разлике се могу уочити у употреби истог језика код грађевинских радника, сељака, лекара, правника, уличних бадавација. За те разлике су добро знали неки писци који су своје јунаке могли и језички да индивидуализују.

Дијалектолози ће у истом језику регистровати неке разлике у говору становника од једног места до другог. Сећам се часова и испита код Павла Ивића. Имао сам утисак да је овај дијалектолог свакоме од нас, по начину којим се језиком служи, могао да одреди и дијалекатско порекло.

Бернард Шо има, са социолингвистичког становишта, један бескрајно драгоцен комад. То је комедија ПИГМАЛИОН. Чувена је сцена кад језички стручњак погађа у којој улици станује продавачица цвећа.

Са социолингвистичке тачке гледишта не може да буде спорна тврдња да се сличне разлике у употреби језика могу разазнати и код припадника разних конфесионалних заједница. То значи да лингвисти могу да региструју неке разлике у изражавању католика, протестаната, православца. Те разлике могу да иду и дубље од саме реализације језика. За Хегела се на пример често истиче да је био протестант. То се може констатовати и на основу идеја, али и на основу употребе језика. У језичком изразу муслимана који говоре истим језиком као и православци и католици на просторима бивше Југославије зна се да је повећана употреба турцизама. За њихов стил изражавања карактеристична је исламска терминологија, али и разни одблесци исламског погледа на свет. Међу највеће српске писце 20. века спадају Иво Андрић, Милош Црњански и Меша Селимовић, један католик, један православцац и један муслиман. И из самих њихових дела се може видети које су вере били. Па ипак и заједно и посебно чине понос српског народа и српске литературе.

Са социолингвистичког становишта могуће је сагледати и природу језичке стандардизације. Није исто ако се из истог народног језика бира за књижевни језик екавски, ијекавски или икавски. Разлике су у књижевном изразу очигледне. Један те исти народни језик, али и један те исти књижевни језик, могу имати унеколико различите стандардизације. Извесне разлике постоје и у природи норми које се у појединим срединама прописују. Очигледно постоји разлика између норме *скочићу* и *скочићу* *ћу*. Једно време су се у СР Југославији нудила четири правописа који су имали и скраћена имена: *Мајичин*, *никишићки*, *Дешићев*, *Симићев*. И у њиховим стандардизацијама српског језика постојале су разлике које су јавно коментарисане. Посве је природно говорити о различитим стилизацијама односно стандардизацијама истог националног језика. Проблеми настају кад се те разлике неадекватно третирају. Данас су постале евидентне тенденције да се оне третирају као различити национални језици. То би, у Косиковој терминологији, значило да се третирају као лажни тоталитети. А овај утисак се може проверити у кореспонденцији (поређењем) са другим језицима код којих такође постоје разне стандардизације, али се идентитет језика не мења.

Социолингвистика је не само млада него је и интернационална дисциплина. У принципу бави се општим случајевима на конкретним примерима, што значи да их сагледава и решава као конкретне тоталитете. Њене домете можемо проверавати на примеру једног региона у Европи, оном којем припадамо, у којем живимо. Али се решења до којих се дође морају проверавати и поређењем (кореспонденцијом) са другим случајевима и ситуацијама у Европи.

Европска тачка гледишта

Европска унија је млада, али је Европа стара и народи у њој су стари. Бар у неким областима усвојена су правила којих се сви народи и државе придржавају, тако да није потребно да се посебно дефинишу. Међу таква правила спада и однос према националним језицима. Европски језици се, углавном, јасно разликују. Ово правило је у једном делу Европе прекршено. Сасвим се јасно може означити и који је то регион. То је, на простору некадашње Југославије, био управо онај који је, почетком 90-тих година 20. века, био захваћен ратним сукобима. Сада је тај део Европе, под именом „*западни Балкан*“, пред вратима Европске уније. Државама које су доведене до предсобља Уније постављају се многи захтеви. Међу тим захтевима нема ни једног који би од овог дела Европе тражио да се и у односу према језику понаша према правилима који важе за остале европске народе. Користим прилику да на та правила подсетим.

Сви језици у Европи имају само једно национално име. Тачно се, на пример, зна, у којим се све земљама говори немачки, француски, шпански, мађарски. То правило је у случају језика, о којем разговарамо, нарушено. Овај језик су први слависти, при оснивању славистике, идентификовали као српски. Тек је у Титовој Југославији, 1954. године, на Новосадском договору, добио и званично име *српскохрватски/хрватскосрпски* и то му је име важило све до разбијања Југославије. Сада тај језик има мноштво имена. Зове се *српскохрватски*, *хрватски*, *српски*, *бошњачки*, *босански*, *црногорски*, *буњевачки*. Увек има зналаца који доказују да се ту ради и о посебним језицима. А постоје и они који прихватају став да један те исти језик може да има и више имена. У Хагу се, последњих година, зове *бехаес језик* (*босанско/хрватско/српски*). То значи да се та материја изотела од правила која важе за друге језике. Треба бити свестан да тако нешто квари и саму ситуацију у Европи. Ако се овај начин понашања легализује на једном њеном сектору, могуће је да се тако учини и у другим секторима. Малигна обољења у организму увек почињу од неког дела организма.

У Европи важи правило да једна национална заједница може да обухвати више верских заједница. Пример за то може да буде немачка национална заједница. Немаца има протестаната, католика, калвиниста, а сада међу Немцима има и православаца и муслимана. Тако као међу Немцима, у принципу, свуда је у Европи. Исто правило важи и за Мађаре, и за Шиптаре, и за Чехе или Пољаке. Само су се народи у некадашњој Југославији одређивали према верској припадности. Какве је последице таква политика имала, то се могло видети у ратним годинама. Подела народа према вери, на подручју језика о којем говорим, имала је за последицу и ратне поделе али, на крају крајева, и „поделе“ језика. Бошњачким језиком (у зна-

чењу 'муслиманским језиком') у Србији говоре само муслимани, а хрватским језиком (у значењу 'католичким језиком') говоре у Србији само истојезичници римокатоличке вероисповести.

Онако како је било и како још јесте на просторима бивше Југославије очигледно није нигде другде у Европи. Другим речима, нигде у Европи не можемо да нађемо језгро сличности са оним што се код нас дешава. Чињенице стварности која је на овом терену наметнута не кореспондирају са неким другом европском ситуацијом. У Европи се много симулира, али фаталне стратегије још нису обузеле сектор језика и етничитета. Да и Европа не би била захваћена овим стратегијама, потребно је зато да одговорни филолози из Европе имају и коректан увид у оно што се овде дешава. И какве то последице има. Постоји склоност да се порекло немиких дешавања тражи у злим људима који су у недавној прошлости и садашњости били на сцени. Исправнији пут би био тражити порекло садашњих дешавања у идејама које су зло порађале. Саме идеје при том треба разликовати од њихових преносилаца и извршилаца.

На питање где је извор идеја које су довеле до садашње ситуације, можемо дати и сасвим јасан и прецизан одговор. Њихово порекло је везано за идеју југословенства. То је она идеја на којој ће бити изграђена Југославија и на којој ће се она и разбити. Главни идеолог југословенства био је бискуп Јосип Јурај Штросмајер а главни промотор те идеје у филологији био је Ватрослав Јагић. Штросмајерова је идеја била да су Словенци, Хрвати и Срби један народ, јер говори једним језиком. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је створена 1918. године била је дефинисана као држава „једног троименог и троплеменог народа“, а њен језик се, у УСТАВУ, звао *српскохрватскословеначки*. Ти ставови су несагласни са ставовима Вука Караџића и српских националних институција из предјугословенског периода. Пошто је Караџић био превасходно филолог, лакше је уочити разлике у његовим ставовима од ставова Штросмајеровог блискомишљеника Јагића, такође превасходно филолога. Јагић је стајао на становишту да су Срби и Хрвати један народ, јер говоре једним језиком, али се овај један народ развио под два имена. Њих треба звати *Хрватио-Срби* или *Југословени*, а њихов језик такође треба да задржи два имена која ће означавати јединство. Тај језик ће се звати *хрватски или српски*, односно *српскохрватски*, а овим језиком говоре чакавци, кајкавци и штокавци. Срби и Хрвати се ипак могу схватити и као два народа, јер се деле по вери: па су Срби само православци а Хрвати католици. (Муслимани истог језика били су у 19. веку маргинални чинилац, али их је он још више маргинализовао). За све ове ставове је карактеристично да су српскохрватски језик и Хрватио-Србе, односно Југословене, поимали у духу лажног тоталитета. Лажни тоталитет је био примамљив, али се показао као лажан, тј. примерен једнократној употреби.

Одбачен је са рушењем Југославије. Да би се понудио други лажни тоталитет.

Супротно од таквих ставова постоје и друкчији ставови Вука Караџића. Они су и онда били у пуној сагласности (дакле у кореспонденцији) са ставовима и стратегијама других европских народа, па су сагласни и данас. По Вуку се Срби и Хрвати разликују пре свега по језику. Нема Срба чакаваца и кајкаваца. Срби су само штокавци а њих има три вере: православне, римокатоличке и исламске. Сви штокавци су објективно (Вуков је израз „*до правди*“) Срби. Али нека каже да је Хрват ко хоће. По овом моделу/парадигми мишљења, изграђеном још крајем 18. и почетком 19. века, све у Европи функционише и данас.

У Европи се не воде ни верски ни језички ратови, јер се сви европски народи држе општеу својених принципа. На просторима бивше Југославије ситуација је другачија. Ни једна српска национална институција није се јавно оградила од Вукових ставова, ниједна се није јавно одрекла властитих ставова из предјугословенског периода. Али то не значи да се у југословенском периоду ништа није променило. Управо у том периоду направљена је дисеминизација у значењима. Легализована је пракса да се само симулира стварност која је пожељна а не постоји. Није тешко, у тим дешавањима, препознати деловање једне опште „фаталне стратегије“ коју Бодријар означава изразом симулакрум. Главне српске националне институције, Матица српска и Српска академија наука и уметности симулирају да настављају властиту традицију. Треба само проверити ставове које су ове институције имале о српском језику у предјугословенском периоду па се уверити да је управо тако. Оне су још под утицајем Штросмајерове стратегије. Однос према Вуку Караџићу пун је мимикрије. Било би, на пример, природно, да Вукова задужбина (основна 1987. на двестагодишњицу Вуковог рођења) заступа идеје филолога чије име носи. Показало се, међутим, да задужбина под Вуковим именом није створена „за Србе сва три закона“, нити да се у њој негују Вукови погледи на идентитет српског језика и књижевности. Негују се, на различите начине замаскирани, јагићевски ставови. Опет се, дакле пред очима свих, изводи симулакрум.

Нарочито се велика огрешења дешавају у политици. Симулакрум је кад се оно што се код свих других народа третира као верска заједница уздиже на степен народа. То се очигледно десило у Босни и Херцеговини. Социolingвистичке карактеристике верских популација нису третиране као конкретни тоталитети, него као лажни тоталитети. Објективно постојеће језичке карактеристике ових заједница добиле су статус посебних језика. Али се и стандардизацијама истог језика у разним срединама придају статуси националних језика. Ни ова пракса не кореспондира са праксом у свету.

Језичка слика на простору „западног Балкана“ толико је замућена да изгледа да се никако не може разбистрити. Али није тако. И ово питање је решиво ако се правила која постоје у Европи примене и на ситуацију која се тиче простора бивше Југославије.

Једна од великих европских вредности је и категорички императив Имануела Канта. Савремена Немачка као да је заборавила императив овог великог Немца и Европљанина, па се понаша сасвим супротно. И немачка филологија снижава свој ниво када прихвата да се језичка ситуација на простору српског језика или, у другој терминологији, на „западном Балкану“, непринципијелно, приказује другачије од оне у земљама где се немачки говори. Намеће се питање шта би се добило уколико би се овај балкански модел применио и на ситуацију немачког језика? Природно је очекивати да немачки филолози почну да бране модел који је Вук Караџић примењивао на српску ситуацију. А тај модел је био израз оне мисли и духа која је и Немцима и свету породила Хердера, и Гетеа, браћу Грим и Хумболта.

Мој став у овом питању је јасан. Без икаквог симулирања треба применити европске моделе и на ситуацију оног језика који је све до разбијања Југославије сматран једним језиком.

Историјска тачка гледишта

Они који су у Хагу одлучили да нашем језику дају тронационално име (*бехаес*, односно *босанско/хрватско/српски*) очигледно нису хтели да до краја прихвате ставове да се ту ради о три језика, него су одлучили да га третирају ипак као један језик али са три национална имена. Један симулакрум је тако замењен другим. Ред по којем су та имена поређали сигурно је био абecedни. Тако је испало да је на прво место избио израз *бошњачки*, па *хрватски*, па *српски*.

Језиком се, са научне тачке гледишта, бави и историја језика. У дело-круг њеног бављења спада и историја имена које се једном језику даје. Ако се каже да су се муслимани са нашег простора први пут договорили да се прозову *Бошњаци* тек после разбијања Југославије, 1992. и да по том имену језик којим се служе назову *бошњачки*, онда се види да одлука Хашког суда није поштовала историјске чињенице. У први план је избило најмлађе име истог језика.

Бављење историјом језика у духу конкретног тоталитета подразумева да се филм врати на почетак. Кад се тако дође у доба рађања славистике и поимања словенских језика, види се посве јасно да су Срби и Хрвати имали посебне и стварно различите језике. О томе сведочи посебно прва књига Људевита Гаја *КРАТКА ОСНОВА ХОРВАТСКО-СЛАВЕНСКОГ ПРАВОПИСАЊА* (1830), писана на *хрватском језику*, како се тада звао *кајкавски*. Тек у време Илир-

ског покрета (1835–1843) Гај је са следбеницима прихватио туђ језик, језик српски, под именом *илирски*, дакле како је званична Аустрија српски језик називала. Име *хрвајски или српски језик*, за онај језик који су слависти идентификовали као српски, легализовано је за научне кругове тек приликом оснивања Југославенске академије наука и уметности 1867. Српске националне институције су двонационално име за свој језик легализовале тек у Титово време, на Новосадском договору 1954. године, који је одржан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине.

Злоупотребама науке многи симулакрум се може наметнути као истина. Али се многи симулакрум научним средствима може и демаскирати. Питање је за какав ће се поступак научници определити. Што се мене тиче – опредељујем се да служим науци.

Српска и србистичка тачка гледишта

Заступам становиште да на проблеме којима се овде бавимо јасне ставове мора имати и филолошка дисциплина која се зове *србистика*.

Србистика, за чију се обнову залажем, није нека нова дисциплина примерена неким посебним српским интересима. Име *serbica* први је, колико знам, употребио Јозеф Добровски за блок текстова о српским темама у свом зборнику *SLOWANKA* 1814. године, када је адекватним именима означио и текстове који се тичу других словенских народа. Вук Караџић је био један од првих србиста који се бавио српским језиком и српском књижевнишћу. О језику и књижевности он је имао исте или блиске ставове својим савременицима Добровским, Копитарем, Гримом или Шафариком. Међу овим филолозима својим заслугама за србистику посебно се истакао Шафарик. Било је то доба научне идентификације словенских језика и народа. Тек је у периоду превласти сербохрватистике на терену истог језика дошло до поремећаја и нарушавања идентитета српског и хрватског језика, те до наметања двонационалног назива за српски језик. Зато је потребно да се констатије да тог поремећаја није било у самом језику, већ у филологији која се тим језиком бавила. Да филолози могу да нанесу много штете људима и народима, то се може видети на простору оног језика који су први слависти идентификовали као *српски*. У питању је дакле понашање филолога, а не сам језик. Таквим понашањем доведена је у питање и сама србистика као наука, па се дестабилизovala и србистичка тачка гледишта.

Српска и србистичка тачка гледишта нису исто. Српску тачку гледишта може да заступа неки члан Српске академије наука, неки високи чиновник, али и неки човек у кафани. Као Србин по рођењу и осећању, и ја имам право и на српску тачку гледишта. Али кад овом проблему приступам као филолог, имам и неке друге обавезе. А то су правила да научним методима

долазим до истине о језику којим се бавим. Тачка гледишта србистике (другим речима: србистичка тачка гледишта) може да буде само научна. А да ли је и оно што зовемо *србистичком тачком гледишта* научна тачка, тј. научна по европским критеријима, дакле својствена свим националним филологијама европских народа, то се може проверити.

Идеја о обнављању србистике показала је колико је ситуација у овој области и у самој Србији постала апсурдна. Академик Иван Клајн има очито највише легитимитета да данас заступа српску тачку гледишта, јер је председник Одбора за стандардизацију српског језика. Такав легитимитет је добио и од саме Српске академије наука и уметности. Али овај академик не може ипак да буде репрезентант србистике као научне дисциплине, јер србистику не признаје. Позиција господина Клајна може да буде сасвим јасна из једне његове изјаве која гласи: „Саветовао бих политичарима да јединствено прихвате Б/Х/С са три назива [...]“ (НИН, 5. маја 2005). Став академика Клајна из истог текста је да су бошњачки, хрватски, српски лингвистички један језик, јер имају 95–98% заједничког. Па и поред тога, он сматра да их треба третирати као три језика који своју једнакоправност треба да остваре бар у називу имена. Чини ми се да нико у Европи и у свету на основу таквог става не би саветовао политичарима да прихвате вишенационално име за исти језик. Али академик Клајн спада међу оне зналце који сматрају да, како се обично каже, треба уважити реалност и приклонити се политичком схватању језика. Само годину дана после његовог интервјуа, на истом терену јавио се још један политички језик: црногорски. А некако истовремено или само нешто мало касније, искрсао је, опет политички, језик: буњевачки. Тако да се број политичких језика, на истом терену, скоро удвостручио.

И моје понашање, као филолога, подложно је провери. Иницирао сам 1997. појаву Покрета за обнову србистике. Што значи да већ више од десетак година делујем у смеру обнављања србистике. Иако је, већ према називу Покрета, могуће закључити о чему се ради, да ипак поновим. Србистика је једна од филолошких дисциплина која опет треба да добије место међу сличним дисциплинама – националним филологијама као што су германистика, хунгарологија, албанологија, словакистика, полонистика, русистика и сличне. Србистика је дисциплина која се заснива на истим принципима као и друге националне филологије. Да би се одговорило на питање шта је то српски језик, морају се применити општи модели/парадигме које важе и за друге језике. Да би се схватио феномен српског језика, мора се поћи од става да се и овај језик мора сагледавати са филолошке тачке гледишта са које се сагледавају и други језици.

Површно гледано, може изгледати да господин Клајн има неко европско гледиште, а ја неко специфично српско. Дубље гледано, међутим, није тако. Академик Клајн, ни Академија која му даје легитимитет, не труде се

да гледају на српски језик са филолошке тачке гледишта. Већ се труде да буду на равни актуалне политике.

Живим и делујем у уверењу да и за филологију која се бави идентитетом српског језика и књижевности треба да важе исти модели као и за друге. За то је потребно да србистичку тачку гледишта уваже и српске научне и просветне установе које су деценијама биле на позицијама сербокроатистике. У њима треба да се редефинишу ставови о идентитету српског језика и о корпусу српске књижевности у духу србистичке и славистичке традиције. Много тога зависиће и од оне пороте коју чини Европа. Та порота је понекад склона да се служи двојним стандардима. Али наду полажемо у оне европске научнике и интелектуалце који показују да су спремни да се баве србистичким темама не одричући се научних принципа.

Milosavljević 2011a: Милосављевић, Петар. СРПСКИ ЈЕЗИК И ВИЂЕЊА СА РАЗНИХ ТАЧАКА ГЛЕДИШТА. [Tekst je pripremljen za zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOSE IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA I/5, Graz – Beograd 2013].

Петар Милосављевић
[рођ. 1937]

Владајуће метанарације и геноцид
[2011]

Геноцид је тежак злочин. Али сваки злочин није геноцид. Геноцид је злочин почињен са намером да се уништи један народ, део неког народа или једна етничка група. Тако је, у основи, злочин геноцида био дефинисан на Нирнбершком процесу (1948) на којем се судило нацистичким главешинама које су имале намеру да униште јеврејски народ.

Сличан злочин почињен је и у Павелићевој Независној држави Хрватској према Србима, Јеврејима и Циганима. Ова држава је ригорозно примењивала нацистичку доктрину. На њеној територији је геноцидна политика била усмерена посебно према Србима. Доглавник поглавника Павелића Миле Будак запамћен је према изјави: једну трећину Срба побити, једну трећину покрстити, једну трећину преселити.

Повијесна намера Хрвата да створе своју независну државу није се остварила у току Другог светског рата (1941–1945). Али се остварила приликом разбијања друге Југославије, Титове, у периоду 1991–1995. Након тога рата број Срба на територији Хрватске је сведен испод 4%. Кад се упореди проценат српског становништва од око 25% на територији ове државе са почетка 20. века и на крају овога века резултат је стравичан.

Проблемом геноцида ја се до сада нисам бавио. Па ипак сам прихватио предлог пријатеља Срба из Хрватске да на тај проблем бацам поглед са становишта своје струке. Моја основна струка јесте филологија. У оквиру те дисциплине и у вези са њом бавио сам се наратологијом, теоријом модела, херменеутиком.

Не могу да кажем да сви који се баве геноцидом благонаклоно гледају на покушаје да се на овај проблем гледа са филолошке тачке гледишта. Вероватно им делатност филолога изгледа као бављење ситницама, нечим недостојним у односу на величину људских страдања. Зато, за почетак, дозивам у помоћ поређење из области медицине. И ова се дисциплина бави најчешће нечим ситним, невидљивим (рецимо вирусима) да би сузбила узроке болести. Сигурно је да треба побележити и осветлити све злочине геноцида. Али је потребно одговорити и на питање о њиховим узроцима. А ако хоћемо да осветлимо појаву као целину, морамо знати и узроке и последице. Са тога становишта, истраживање узрока геноцида који се десио на просторима бивше Југославије, можемо да оценимо као незадовољавајуће.

Вероватно је овај текст један од ретких који је оријентисан ка спознаји узрока, а не само последица геноцида. Ситуација ће се променити кад истраживања слична овим мојим добију место које је потребно да имају.

Истраживање геноцида и метанарација

Литература о геноциду је обимна. Само ми је део ове литературе познат. Па и на основу ове познате литературе могу, у основи, да сагледам њену природу. Свака од прича о индивидуалним и колективним страдањима је случај за себе. Заједничко им је, ипак, да све причају о злочинима, о жртвама и злочинцима. У тим причама постоје и неке константе. У националном смислу жртве су по правилу Срби, а злочинци су по правилу Хрвати. Ако један Србин убије једног Хрвата (или обратно) то јесте злочин, али није геноцид. Злочин геноцида се дешава када број појединаца и жртва толико увећа да је илустрација политике истребљивања једног народа за рачун другог народа. Да је такве политике било о томе најбоље говоре статистичке бројке.

За разлику од оних који се баве конкретним злочинима, ја узимам слободу да обратим пажњу на наратолошку природу литературе о геноциду. Сусрећемо се са нарацијом увек када се приповеда о неком злочину. Кад се, међутим, слични злочини повежу у једну целину, онда више немамо посла са нарацијом (приповедањем), већ са метанарацијом. И овај степен уопштавања је нужен. Поред појединачних и посебних прича о злочинима, потребно је имати и увид у ону општу причу, која стоји у основи свих прича, а то значи са метанарацијом. Та општа прича, схваћена као метанарација, може нас довести до главног проблема који треба да истражимо: до узрока геноцида.

Термин *метанарација* је у употреби тек последњих неколико деценија. Он се посебно користи да би се направиле разлике између разних видова историографија. Једна метанарација ће догађаје на један начин повезивати и представљати, друга ће то чинити другачије. Кад су, на пример, комунисти у Југославији дошли на власт, иста прошлост је објашњавана на другачији начин, него што је бивало до тада. Кад је пао комунистички режим, опет се о догађајима из прошлости почела причати друга прича. То значи: на делу је била друга метанарација.

Појам метанарације се такође може илустровати и на примеру југословенства. Од стварања Југославије, па све до њеног трајања, у историографији је негована једна метанарација. Укупна прошлост југословенских народа саображавана је идеји југословенства. У име чега је то чињено може се видети на примеру огромне хрестоматије Виктора Новака *ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА И НАРОДНА МИСАО* која је 1930. објављена са предговором краља Алек-

сандра Првог Ујединитеља. Испадало је по тој хрестоматији да се већ од раног средњег века стремило Југославији и да се мисао југословенства остварила тек у наше време. Само годину две пред разбијање друге Југославије (Титове) објављена је у Београду двотомна књига *СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ* Милорада Екмецића (1989). У њој је, тада најзначајнији српски историчар и академик, градио историју по истој метанарацији као и Виктор Новак, такође српски академик. Само неколико година касније, кад је била разбијена Југославија, ова метанарација је показала своје слабости. Морала је, практично, из корена да се мења.

Водећи људи међу Србима, не само у политици, већ и у науци, до сада су били оријентисани да се баве геноцидом као евиденцијом, али нису били оријентисани да сагледавају узроке геноцида. Најмање су били оријентисани да преиспитују идеје на којима су грађени односи Срба и Хрвата, нити да испитују природу метанарација које се тичу југословенства или тумачења геноцида.

Ова тврдња се може илустровати на примеру најзначајније књиге Василија Крестића *ИСТОРИЈА СРБА У ХРВАТскоЈ И СЛАВонији 1848–1914*, која је објављена у два тома (1991). Из биографије академика Крестића знамо да је био асистент и настављач Виктора Новака. Отуда није тешко схватити и како је и зашто он од свога професора наставио да делује у оквиру исте парадигме мишљења. То се нарочито добро види на примеру ове књиге која односе Срба и Хрвата разматрала у периоду 1848–1914. Главна моја примедба која се односи на поступак овог чувеног историчара је методолошког карактера. По мом мишљењу оваква историјска сегментација је неприродна. Моје примедбе су изложене у тексту посвећеном Крестићу који је објављен у књизи *ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА И СРПСКА МИСАО* (2007). Било би, по мом мишљењу, у основи природније да разматрање односа Срба и Хрвата почне бар нешто раније, од појаве Илирског покрета 1835. године. Пренесено на други терен то значи да би било природније да се у фокус разматрања стави сама идеја Илирског покрета о јединству Срба и Хрвата, посебно о томе да ова два народа имају исти језик. А то, опет, значи да се у фокус испитивања нађу и узроци а не само последице. У истом тексту сам посебно подвргао критици Крестићев основни став да је идеја југословенства била добра, али да је у пракси изневеравања; своју идеју је и сам Штросмајер, по Крестићу, изневеравао. Другим речима, мој критички став према деловању академика Крестића био је усмерен ка томе што је он настављао да следи Новакову, односно хрватску метанарацију о историји југословенства. А није ни покушао да нађе неку другу, исправнију, и са методолошког становишта прихватљивију.

После поменутих књиге, која је постала чувена, академик Крестић је објавио више радова о теми које се тичу геноцида над Србима, међу њима и књигу *ГЕНОЦИДОМ ДО ВЕЛИКЕ ХРВАТСКЕ* (1998). Књига је богата подацима и

заслужује да се према њој односимо као према важном доприносу расветљавања српско-хрватских односа. Али ни у овој књизи Крестић није одступио од основног модела метанарације који је пласиран са хрватске стране. Својим ауторитетом речитог и ангажованог историчара, Крестић је учинио да према истом или сличном моделу/парадигми овој теми приступају и други историчари. Што, на жалост, значи да су српски историчари геноцида остали засужњени у оквиру идеја на којима је грађена метанарација заснована на хрватској идеји југословенства и такође на хрватској идеји сагледавања узрока геноцида.

Ово обраћање пажње на историографски допринос академика Крестића не чини се никако са циљем да се његов истраживачки рад обезвреди. Он се чини са превасходном намером да се укаже на методолошку ограниченост његовог усмерења. Та ограниченост се показује најјасније на моделу метанарације која је у његово истраживање уграђена. Само ово усмерење води ка томе да се стално обраћа пажња на последице. Метод који следим, међутим, усмерен је другачије: тежи ка томе да се не престаје са бављењем последицама, али и да се појачано интересујемо за узроке. С методолошке тачке гледишта најбољи се резултати могу очекивати ако се проблем изучава у целини.

Смисао подвлачења ових разлика јесте: да се схвати, односно да се има у виду, да је и сама метанарација методолошки проблем. Није свеједно како се на догађаје гледа: са ове или оне тачке гледишта. Са разних тачака, о истим догађајима се могу причати различите приче. А како ће те приче изгледати (тј. како ће се интерпретирати) не зависи само од тачака гледишта, већ и од модела (парадигми) по којима се исти догађаји приказују. Хтели, нехтели, морамо, дакле, тако залазити и у проблеме модела и у проблеме херменеутике.

Херменеутика геноцида

Истраживачи геноцида, по правилу потичу из света жртава. То и одређује њихову тачку гледишта. Овим истраживачима на нашим просторима не може се порећи храброст да именују злочинце. У њиховим приказима се, међутим, не сме превиђати и нешто друго. То је жаљење због неприхватљивог односа браће Хрвата према браћи Србима. Експлицитно или имплицитно се казује: браћа се нису понашала као браћа; понашали су се као злочинци. Такав морални став уграђен у литературу о геноциду није био индивидуалан. Другачији став у Титовој Југославији, грађеној на политици братства и јединства, није ни био могућ. Сама метанарација о геноциду морала је, у тој држави, да буде прожета владајућом идејом југословенства.

А чим то имамо у виду, морамо да имамо у виду и да је у литературу о геноциду била је уграђена и једна особена херменеутика. Херменеутика је дисциплина која се бави тумачењем. Циљ је херменеутике која говори о геноциду да пружи одговор на питање зашто је до злочина геноцида дошло. Одговор на то питање дат је у Југославији одмах после Другог светског рата. Он је дошао такође истовремено са Нирнбершким процесом, када је први пут злочин геноцида био дефинисан. Одговор је опет дао Виктор Новак у књизи *MAGNUM CRIMEN* (1948). Као што је одиграо главну идеју улогу тумача идеје југословенства у првој Југославији, оној у којој је главна личност био краљ Александар, тако је Виктор Новак учинио главну улогу тумача узрока геноцида у другој Југославији, у којој је главна личност био Јосип Броз Тито. У обема Југославијама Новак је остао привржен идеји југословенства. Све је са том идејом у реду, тврдио је и доказивао он. Пошто, међутим, није могао да пређе преко геноцида, који се у међувремену десило, Новак је у тој огромној књизи уперио прст у Римокатоличку цркву, посебно у њен центар, у Ватикан, и рекао – ту је главни кривац. Пружио је наизглед валидан доказ унесређеном свету у виду конкретног одговора на питање о главном изворишту зла. Парафразирано, рекао је отприлике ово: Ви који се осећате Србима, а ви можете да будете само православци, треба да знате да извор свега зла у Римокатоличкој цркви и Ватикану. Зато и треба да окренете главу од Ватикана. А треба и даље да следите политику југословенства, посебно братства и јединства са Хрватима, а са том политиком да следите и цео пакет идеја који је у тој метанаративној идеји садржан.

Ова херменеутика је упалила. Од Новака утемељена метанарација о геноциду наставила је да траје, јер се ни херменеутика није променила. Иста прича понављаће се касније илустрована све новијим и новијим случајевима. Прст се у овој врсти литературе упире на разне стране, а највише на Ватикан. У разним варијантама понавља се иста прича: приказују се жртве са једне стране, а злочинци са друге. Само је извор злочина за српске историчаре фиксиран: то је Ватикан. Та чињеница сведочи о томе да међу истраживачима геноцида влада инерција. Ови истраживачи и мисле и говоре у оквиру истог модела (у другој терминологији: исте парадигме). Обично се и служе истом терминологијом. Литература о геноциду се умножава, а у метанарацији о геноциду помака практично нема. Из затвореног круга историчари Србима не нуди неки излаз.

Као теоретичар по вокацији и струци, који се не бави истраживањем конкретних историјских догађаја, већ литерарним проблемима, па и проблемима наративних структура, ја и на литературу о геноциду гледам пре свега као на литературу. Управо са тог становишта примећујем да је у тој врсти литературе дошло до аутоматизације, односно до онога што руски теоретичар Шкловски назива *осиранение*. Причају се све новије и новије приче, али се то обично чини све према истом моделу. У причама има неких

промена, али те промене нису суштинске. Само у оквиру истог модела долази до нових уштивавања.

У тренутку освајања власти, нови властодржац Тито је био толико моћан да је могао да учини одмах да се попише свака жртва и да се бар тако је-дан проблем реши (да се заувек скине са дневног реда). Данас с правом можемо казати да Тито очигледно није хтео да се случај реши. Самим тиме је проблем отворио за разна уштивавања. Нико од политичких представника хрватског народа после Другог светског рата није порицао да је жртва геноцида било. Само су различити представници истицали другу бројку жртава. Године 1945. Земаљска комисија Републике Хрватске установила је да у Јасеновцу уморено између 500–600.000 Срба, Јевреја и Цигана. Процене чињене касније говориле су о 600–700.000 жртава. Треба зато обратити пажњу на податак наведен у књизи Момчила Диклића ЕВРОПСКА УНИЈА И СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ (2010, стр. 90) да је још у интервју у EMPIRE NEWS од 12. новембра 1950. друг Тито је, жалио што је у Јасеновцу било убијено око 80. 000 људи. То значи да је највећи син народа и народности Југославије драстично умањивао број жртава. Тај податак говори о политици коју ће убудуће водити хрватски политички врх. У том смеру ће посебно јасно деловати један од Титових генерала, Фрањо Туђман. Генерал Туђман, који је Хрватску прогласио у границама које јој је Тито одредио, исто тако је жалио због жртава. Али је он број жртава смањио на свега 30–40 хиљада људи, а сам Јасеновац представио као „обични радни логор“. После тога је нешто слично чинио и његов наследник Стјепан Месић.

Из ових неколико података, могуће је бар глобално сагледати како изгледа политика водећих Хрвата у овој области. Од Тита па до Месића та политика се, бар у основном смеру, није мењала. Тито је за живота стигао у сваки кут земаљске кугле, али никад није отишао у Јасеновац да се поклати жртвама. Иза овог геста се може видети и какав је однос према политици геноцида имао. Критиковао је геноцид на речима, али није чинио да се политика геноцида искорени и заувек, у основи, спречи. Накнадно видимо да је његова политика вођена на имплицитном ставу: што мање Срба, то боље за друге. На жалост, ни политичари ни идеолози међу Србима нису нашли формулу/образац/парадигму која би таквој политици пројектованог умањивања српског народа успешно парирала.

Упирање прста ка Ватикану, које је учинио Виктор Новак, а официјелна српска памет прихватила, разуме се није много нашкодило самој Римокатоличкој цркви. У Титовој Југославији у стварној немилости је била само Српска православна црква. Сам Тито је одлазио у Ватикан и тамо је изрекао кључну реченицу: „Ја као Хрват и католик“. Незамисливо би било да први његов доглавник међу Србима, Александар Ранковић, оде у Патријаршију Српске православне цркве и каже: ја као Србин и православлац. У антирелигијској политици Партије важили су двоструки стандарди.

Модел двоструког понашања

На почетку 21. века све политичке структуре у Србији схватиле су да је у међународној заједници на делу политика двоструких стандарда: један модел понашања примењује се према свима другима, а други модел према Србима. Исте политичке структуре определиле су се јавно за доследно поштовање европских стандарда и вредности. Али се некако одвећ стидљиво усуђују да подсети да у поштовању европских стандарда и вредности не треба да има изузетака, па ни кад су у питању и Срби. Такође, да и сами Срби своје укупно понашање морају да усагласе са ставовима других европских народа и земаља.

И за такво понашање постоји рационално објашњење. Уколико би се држали принципијелних ставова и опредељења, политика коју заступају структуре на власти довела би до промене парадигме понашања у свим областима па и у области филологије. То значи да би морало да дође до промене које би се тицале и парадигми историјских метанарација, и до промене парадигми херменеутике. А за тако нешто политичке структуре у Србији једноставно нису припремљене. Сва битна решења она виде само у промени власти, а не и у промени мисаоних структура. Затечени образовни систем не пружа претпоставке за такве промене. Он је још увек опседнут решењима која су била важећа у данас непостојећој Југославији. Оној држави за коју са доста сагласности и разлога може мислити да је била творевина на антисрпским основама.

Попут историчара на јавној сцени, и ја сматрам да је потребно и да је природно да се историчари баве конкретним догађајима из прошлости. Али, такође, сматрам да је нужно да се баш историчари баве и проблемима наратива и метанарације да би уопште могли да изађу из парадигме која је створена у југословенском периоду. Штавише, српски историчар треба у ове проблеме да буде више упућен него историчари других народа који нису били у сличној ситуацији. Зато у помоћ треба звати модерну филологију. Истраживач моје струке упућен је да се бави истинитим и лажним и речима, истинитим и лажним причама, наративним моделима разних врста; такође и идејама, значењима, ефектима и рецепцијама итд. Са висине савремене херменеутике он може да гледа на историографске школе позитивистичког правца које су у први план истицале писане изворе.

Да би дошло до промене метанарације у историографији која се тиче Срба, потребно је зато почети од сагледавања проблема самог појма историје. Тим проблемом сам се до сада највише бавио у књизи МЕТОДОЛОГИЈА ПРОУЧАВАЊА КЊИЖЕВНОСТИ (1985, 2000).

Идеја и прича

У тој књизи се, у поглављу о историји књижевности, подсећа да грчка реч *ιστοριја* на српском језику има два значења: значи и догађај и значи прича. Догађај и прича о догађају могу да се сагледавају у јединству, а могу да се сагледавају и као нешто посебно. Догађај се може одиграти а да не остане прича о њему. Али се може и потпуно измислити прича о неком догађају који се иначе није ни десио. О истој причи, сем тога, више очевидаца или сведока могу имати и потпуно различите и истините приче. Као пример за такав случај наводи се филм јапанског редитеља Акира Куросаве РОШОМОН, по којем је и уведен израз *рошомонска прича*. Ова прича подразумева виђење разних сведока, са разних тачака гледишта. Већ ово што је речено, показује колико прича о догађају може да буде сложена.

Овим исказима, накнадно, придружујем и своја искуства. Испитивао сам приповедање других аутора, али сам и сам писао приповедне текстове. И ја сам понекад причао о ономе што се стварно збило, а понекад измишљао и догађаје и јунаке. Познат ми је, дакле, приповедачки поступак и из прве и из друге руке.

Један од значајних проблема наратологије јесте однос идеје и приче. Овакво виђење може да има теоријски ослонац у Хегеловој тези да је уметност чулно оваплоћење идеје. Ако је то тешко доказати у неким врстама уметности, рецимо у музици, није тешко доказати у књижевности. Данте је незамислив без филозофије и теологије средњег века, Гете, Његош, Лаза Костић без своје филозофије. Андрић из приповетке Мост на ЖЕПИ и романа На Дрини ћуприји, на пример, најбоље се сагледава у светлу идеја власти-тог есеја о мостовима.

Зато се са разумевањем треба односити према ставу да свако значајно дело може да носи и неку идеју. Са истим разумевањем треба примати и став да се према идеји може обликовати и прича. Односно да се идеја може материјализовати у виду приче. У току битке на Сутјесци партизански командант Тито је имао идеју да треба савезницима, Енглезима, показати ко се на терену Југославије стварно бори против Немаца. Жртвовао је скоро половину своје војске да би сачекао енглеску војну мисију и да би преко ње послао у свет своју истину о партизанској борби. У овом случају идеја је очигледно претходила причи, тј. ономе што се на војишту десило.

Да идеје и приче могу бити повезане такође се може илустровати у историографији која нам је позната или доступна провери.

У току Другог светског рата Хрвати имају две личности од историјског значаја. Једно је вођа усташа Анте Павелић. Он има идеју да треба створити Велику Хрватску. Павелић делује као Хитлеров следбеник, отпочетка је на страни која ће бити поражена. Друга личност од историјског значаја је

вођа партизана Јосип Броз Тито. У његовој војсци је око 80% Срба. Он делује на страни која ће се наћи међу победницима. Његова је идеја такође да треба створити самосталну Хрватску, али такву какву је у датим историјским околностима могуће створити. Таква Хрватска, у прво време, не би била самостална. Она би самостална требало да постане у перспективи. Поред различитости политика које воде, двојица лидера имају и нешто друго заједничко што се не истиче: обе рачунају са геноцидом над Србима. Павелићева идеја ка геноциду иде на драстичан начин, а друга са геноцидом рачуна само у оном виду који се у конкретним условима може остварити.

Показаће се да је реалнија Титова политика. Она је свој скривени циљ – стварање самосталне Хрватске, остављала да сачека свој историјски тренутак. Тај тренутак је требало дугорочно припремати. Ради појављивања овог тренутка, било је потребно толико ослабити Југославију да би се она могла порушити. Још за Титовог живота је македонски лидер Лазар Колишевски критиковао политику „слаба Србија – јака Југославија“. Исто тако, још за Титовог живота, критикована је савезна политика према Косову и Метохији. Јер је и та политика водила ка слабљењу не само Србије већ и Југославије. Али је такву политику требало водити са становишта осамостаљивања Хрватске. Да би се, међутим, тај циљ постигао, требало учинити још нешто. Било је потребно припремити изванредно стање у којем је то осамостаљивање било могуће извести; још конкретније: било је потребно испровоцирати рат. Тако нешто није било прилично да се оствари за Титовог живота. Али се за време његовог живота могао бар припремити терен. Услови за стварање ванредног стања биће створени десетак година после Титове смрти. Рат се могао најлакше испровоцирати ако би се Срби у Хрватској на неки начин подсетили на Павелићеву усташку Хрватску. На ту карту играо је подстрекач рата Фрањо Туђман и његова ХДЗ. Ова политичка странка већ је јавно успостављала везе са усташком емиграцијом у иностранству, махом на Западу. Пошто се то дешавало нескривено од очију јавности, сама таква активност била је довољна да се посеје страх код српског становништва. Хрватска је у Југославији номинално била третирана као држава два конститутивна народа: Хрвата и Срба, што значи као двонационална држава. У децембру 1990. потпаљена је иницијална каписла у Хрватском сабору: прегласавањем, противустановно, Срби ће једним потезом од конститутивног народа бити претворени у националну мањину. У том тренутку је Срба, по званичним пописима, у Хрватској било око 12%. Нови хрватски вођа Туђман имао је идеју да их треба свести на националну мањину која не би била већа од 4%. И та идеја је касније обелодањена.

Идеја о овако драстичном смањивању једног народа сама по себи је геноцидна. Европа сигурно не би прихватила отворено пласирану геноцидну идеју. Поготово не би могла да гледа драстично физичко уништавање једног народа. Требало је зато учинити да све изгледа другачије него што у

ствари јесте. А другачије се могло приказати кроз пожељну причу о оном што се на терену стварно збило. То другачије је овако изведено: прво је испровоциран рат, а затим се раширила прича која је Србе представила као побуњенике против легалне државе, међународно признате.

На ред је, затим, дошла главна прича. Ова прича састављена је према идеји којој је главни циљ: како да се рат добије.

Сви знамо како је на Западу била посејана прича о „лошим“ и „добрим момцима“. Као лоши момци су у медијима били представљени Срби а као добри момци су били представљени Хрвати. Такву идеју било је тешко пласирати на Западу, поготово међу јеврејским организацијама, пошто су још увек била у свести жива знања о понашању Срба и Хрвата током Другог светског рата. Међутим, они који су имали у виду ефекте ове идеје, знали су и како ће причу пласирати. Нађена је, међу осталим, и једна професионална агенција која је била плаћена да би одрадила посао. Име агенције је познато: то је Ruder & Finn. А да се за праву природу њеног посла зна, потрудила се и сама Агенција. Она свој посао није обављала тајно, већ посве јавно, тачно како је по америчким законима дозвољено. Ради рекламе, ова Агенција се после хвалила успешно одрађеним послом. Чак је и давала до знања да би она могла исто то да ради успешно и за другу сукобљену страну, уколико би јој отуда више било плаћено. (Подаци о овом случају могу се наћи у књизи Милана Брдара Филозофија у Дишановом писару, 2002, 189–191).

Ако на понашање најмљене агенције гледамо са становишта морала, оно се, свакако, може осудити. Поготово то има смисла учинити ако се има у виду да је агенција била у јеврејским рукама, дакле у рукама народа који је био највећа геноцидна жртва Другог светског рата. Међутим, Агенција је имала овакав став: „Нисмо плаћени да будемо морални!“. Ангажујући се у оваквим пословима против Срба, јеврејске организације су ипак поткопавале истину о страдањима Јевреја. То ће се коју годину касније показати: јавиле су се у свету организације које су јавно почеле да говоре о „миту о холокаусту“. „Ако Бога нема, све је дозвољено“, говорио је Достојевски. Показало се да такво понашање има присталица и међу Јеврејима и међу њиховим противницима. Није се, ипак, могло сакрити ни да „логос ради свој посао навелико“, како је истицао Хегел.

Ако се, међутим, на ову причу о добрим и лошим не гледа са становишта етике, већ са становишта успешности наратологије, онда испада да је она добијала битку против лоших момака, тј. против Срба. Пуне ефекте је имала и прича о 200.000 силованих муслиманских жена, о српским логорима за не-Србе, о низу разних злочина који су приказивани. Рат се тако одвијао на два плана: на самом терену, и у медијским презентацијама. У медијима су се увек јасно идентификовали лоши момци. На ове приче о ло-

шим момцима, испрочиним за широку јавност, надовезивале су се и приче које су исконструисане за амерички политички врх. Клинтону је, на пример, достављена идеја да су кривци за изазивање Првог светског рата били преци данашњих Срба. Ти исти Срби, казивала је прича, опет су се нашли у функцији потпаљивача пожара. Јасно је да су такве приче имале функцију да првог човека Америке, неупућеног у историјске истине, оријентишу против лоших момака. Кратковиди политичар изгледа није добро ни знао да су његови претходници на челу Америке о прецима данашњих Срба имали посве другачије мишљење.

Наратологија је озбиљна књижевно теоријска дисциплина. Она има и доста разрађен инструментариј да разликује догађаје из живота и приче о овим догађајима. Управо са становишта наратологије, као дисциплине, јасно је да на догађаје у Југославији концем 20. века треба гледати двојако. Шта је у стварности било – то је једно. А какве су приче о овим догађајима пласиране – то је друго. Накнадно, историчари могу да утврђују сличности и разлике између стварних догађаја и прича о њима. Да би се из тог колоплета изашло, важно је, бар као оријентире, имати у виду идеје у основи стварности којом се бавимо.

Треба зато поћи од спознаје да, од стварања Југославије па до њеног краја (1918–1992), ниједна озбиљна политичка снага међу Србима нема план стварања самосталне Србије. Такву идеју нема ни Српски културни клуб Слободана Јовановић пред Други светски рат. Он тежи само да се, у оквиру Југославије, дефинише српски етнички простор. Тек Јован Дучић, пред смрт, током рата, у Америци, износи став да Југославију никако не треба обнављати. У том тренутку Дучић је само дубоко потресени књижевник. Оба главна антифашистичка политичка покрета, и партизански и четнички, у којима су Срби у већини, имали су југословенски програм. Разбијање Југославије зато српска страна дочекује неспремна, без припремљених прича и разрађених идеја за неко друго решење. Евидентно је да је главна политичка оријентација међу Србима, у годинама разбијања Југославије, она око Милошевића, била оријентисана да се брани остатак државе којој се крај ближио.

Истина и прича

Био сам у ситуацији да слушам професора Слободана Костића како мојој унуци Мири и другој деци прича „ловачке приче“. Ми старији смо знали да су приче потпуно измишљене; другим речима да су његове приче за децу измишљене, односно лажне. Али то деца нису знала. Упијала су сваку реч. Слободанове приче, саме по себи, сасвим су безазлене. Практично слу-

же само за забављање деце, па и одраслих. Таквих прича је много. Бајке су, по једном признатом ауторитету, Мирчи Елиадеу, лажне приче.

Али овакве лажне приче могле су да буду веома делатне у историјским zbивањима. На њих вреди посебно обратити пажњу у историји ослободилачких покрета током Другог светског рата. Данас знамо да је партизански покрет успео из више разлога. Један од главних је лажна прича о Совјетском савезу, првој земљи социјализма, у којем је стање приказивано као идеално. За пример таквог приказивања могла је да послужи књига Мирослава Крлеже *Излет у Русију* (1925). О ситуацији у тој земљи постојало је и другачије сведочење, постојала је и истинита прича. То је била књига Живојина Павловића *Совјетски термидор* (1940). Аутор књиге, комунистички руководицац који је једно време живео у Совјетском савезу, сведочио је о првој земљи социјализма посве другачије од прича које су саопштавали активисти његове Партије. Павловић је у својој књизи говорио о Стаљиновим чисткама и о концлогорима. Али је Павловић од стране партизанског врха стрељан још 1941. године у Ужицу. Учињено је то зато што је његова истинита прича могла да штети партизанском покрету. Комунистички руководиоци Југославије поновиће Павловићеву истиниту причу тек после сукоба са Стаљином. Али Павловића и његову књигу нису помињали. Она је поново штампана тек после Титове смрти. Следбеници лажне приче руководства Партије о Совјетском савезу доживели су после Другог светског рата да се одреде за Информбиро и да буду од свог руководства послати на Голи оток.

Победници партизани причали су, током рата, стално о томе да како четници сарађују са окупаторима Немцима. Та прича се ослањала и на потпуно истините чињенице. Али њена истина није била и потпуна. Немци су заробљене четнике третирали исто као и заробљене партизане, а њих и њихове присталице одводили у логоре. Тек кад су објављени изворни документи о мартовским преговорима партизана и Немаца из 1943. – а то су били договори усмерени против четника – став о природи ослободилачког рата почео је унеколико да се мења. Данас се на четнике и партизане гледа најчешће као на два антифашистичка покрета који су имали различиту идеологију: четници су се борили да се у Југославији обнови западна демократија, партизани да се успостави комунистички систем.

Смишљене и каналисане приче одиграће важну улогу и у приказивању разбијања Југославије. Политички противници Слободана Милошевића међу Србима, и његови противници из реда других народа, имали су политичке разлоге да усагласе став у томе да је Милошевић крив и зато што је разбијао Југославију. Али десетак година после Милошевићевог обарања с власти, такво тумачење теже је пролазило. Бивши савезници против Милошевића испољили су различите ставове у погледу процесуирања злочина над војницима ЈНА који су били на одслужењу војног рока у Словенији

1991, или који су били побијени у Добровољачкој улици у Сарајеву и у Тузли 1992. Ти злочини никако се нису могли приписати ни Милошевићу ни његовој политици. Да би се сазнала истина о овим догађајима, било је природно и да се затражи покретање судског процеса. Али се показало да се са овим процесуирањем намерно отеже. А отеже се зато што би овакав процес могао да угрози већ легализовану истину о кривици Срба, као и њиховог лидера Милошевића, за све па и за разбијање Југославије.

Оно што се правном пољу дешава не може се довољно схватити без увида у најзначајнију филозофску оријентацију данас, на филозофију постмодернизма. Ова филозофија сматра да нема истине, а један од њених првака Франсоа Лиотар отворено каже да је истина оно што се као истина легализује. А да би се нека истина легализовала, потребно је употребити институције за легализовање истине. Те институције су судови. Пред очима света показује се све више да су управо судови данас најзлоупотребљеније институције. Дат им је задатак да уместо правне играју политичку функцију. Цео свет зна да су на подручју Србије током 1999. бацане бомбе са осиромашеним уранијумом и да су бацане касетне бомбе. То су били најнескривенији злочини против човечности. Али за те злочине нико није одговарао; судовима и не пада на памет да би неко од људи који су злочине наређивали или изводили био процесуиран. У селима у околини Братунца, постоји близу 3.500 хиљада гробова жена, деце, старца и одраслих. Хашки суд је ослободио одговорности Насера Орића, главног осумњиченог за те злочине, јер није нашао ваљане доказе за његову осуду. Цео свет зна да је било много злочина на Косову током акције НАТО-а и касније. Али злочинци нису пронађени; за злочине Рамуша Харадинаја на Косову и Метохији такође нису нађени докази. Правна струка је доживела тешке поразе. Створени су судови у којима се, практично, суди само Србима за етничко чишћење. Несумњиво је било Срба који су у томе учествовали. Али постоје и јасна сазнања да је злочинстава било на свим сукобљеним странама. Зна се, на пример, колико је православних Срба етнички очишћено из Сарајева, из Хрватске, са Косова и Метохије. Бројке о очишћенима на овај начин су познате, и оне се не могу затрпати причама. Ако је правда селективна, онда она више није правда.

Зато се стално вреди подсећати разлика између стварне истине о неком догађају и приче о њему. Да не бисмо били заварани лажним причама, треба имати у виду и са каквом идејом се нека прича пласира. То посебно важи за однос према једном од најделикатнијих случајева: оном у Сребреници 1995. године.

Шта се у Сребреници десило, то је једно, а друго је прича о том догађају. Да се у Сребреници десило злочин, то потврђују лешеве побијених, а потврђују и приче преживелих који су доживели страдања. Али то што се десило у Сребреници, у принципу, не разликује се од злочина који је извршен

у Братунцу и околним селима, дакле у суседству Сребренице. Само је у селима православних више лешева жена и деце, а у Сребреници су по правилу лешеви оних који су могли да носе пушке.

Сваки злочин, па и ширих размера, не мора да буде и геноцид. О геноциду се може говорити кад се установи намера да се ликвидира цео један народ, део народа или нека етничка група. Да би се злочин који се десио у Сребреници оквалификовао као геноцид потребно је наћи доказе да је овај развој догађаја испланирало политичко и војно руководство Републике Српске. Такви докази послужили би идеји да се Република Српска прогласи геноцидном творевином, а Срби геноцидним народом.

Међутим, о овим догађајима у Сребреници доступне су и друге приче. Једаред сам са запрепашћењем сасвим случајно слушао на једној загребачкој телевизији разговор са градоначелником Сребренице Бесимом Ибишевићем (ако се добро сећам имена) из тих времена. Овај градоначелник је испричао како је присуствовао телефонском разговору Алије Изетбеговића са Билом Клинтоном. Алија је тражио да Америка, односно НАТО интервенише против босанских Срба. А Клинтон је рекао: интервенисаћемо уколико докажете да су Срби побили 5000 Бошњака. Тај разговор сведочи нешто друго од приче да је геноцидни злочин спроведен на основу идеје руководства са Пала. Она сугерира другу причу: о томе како је идеја, изнета у разговору Клинтон-Изетбеговић, претворена у стварност. Истина је да се злочин у Сребреници десио, и истина је да је НАТО интервенисао. Али управо нова прича уноси другачије осветљење од оног које се нуди из Сарајева. О овоме што сам чуо на загребачкој телевизији испричао сам др Милану Булајићу, компетентном стручњаку који је још 1957. докторирао на геноциду. То је било кад сам се са њим и срео и упознао на симпозијуму Истина о Републици српској Крајини (Земун, 3. август 2008). Од Булајића сам чуо да је поменути градоначелник, објавио и обимну књигу и да се у његовој књизи може прочитати о овом разговору Клинтона и Изетбеговића. Да таква књига постоји чуо сам после и са других страна. Али је нисам видео. Видео сам, међутим, филм *Издани град*, снимљен у Норвешкој који су створили превасходно муслимани. Он у основи потврђује ове чињенице.

Ово сведочење у великој мери доводи у питање пласирану причу о почињеном геноциду у Сребреници, ма колико оваква прича била легализована од стране судова и парламената, па и Скупштине Републике Србије. Јер само сведочење компетентног сведока показује колико се истинити догађај и легализована прича о догађају не слажу. Са причом муслимана из Сребренице сагласно је још једно мишљење које преузимам из књиге Момчила Суботића *НАЈНОВИЈА СРПСКА ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА* (2006). Суботић се позива на текст из *ВЕЧЕРЊИХ НОВОСТИ* од 14. јуна 2005, стр. 2. Део Суботићеве књиге гласи:

Група истраживача из САД и Европе на челу са Едом Херманом утврдила је да се ради о великој лажи – 8.000 убијених: „Тврдња да је 8.000 муслимана убијено није базирана на постојећим доказима и у основи је политичка конструкција.“. Ед Херман истиче да је од 5.000 муслимана „несталих“ на муслиманску страну у Тузлу стигло најмање 3.000, а 2.000 убијено током три године рата. Истраживачка група у свом Закључку истиче да су босански муслимани „били спремни не само да лажу већ и да жртвују сопствене грађане и војнике у служби изазивања интервенције [...] Званичници босанских муслимана су тврдили да је Клинтон предочавао њиховом лидеру Алији Изетбеговићу: да ће се америчка интервенција догодити само ако Срби убију 5.000 муслимана у Сребреници [...]“ У Закључцима се такође истиче да су муслимански лидери из Сребренице признали да је „град добровољно жртвовао председник Босне [...] како би охрабрио НАТО интервенцију“ (166).

У време бомбардовања Србије од стране НАТО-пакта, на Новосадском универзитету била су током априла организована протестна окупљања. Том приликом ја сам имао реферат под насловом ОБНОВА ЛОГОЦЕНТРИЗМА. Овај реферат био је прво објављен у РАДОВИМА Филозофског факултета на Палама (2003/3), а после тога сам идеју развио у књигу. Основна идеја и реферата и књиге ОБНОВА ЛОГОЦЕНТРИЗМА (2009) јесте да нам главне невоље данас приређује једна лоша филозофија. То је филозофија деконструкције, позната и под другим именом као филозофија постмодернизма. Деконструишући логоцентризам ова филозофија деконцентрише и три основне метафизичке идеје на којима је почивао људски свет. Она деконструира идеје истине, лепоте и добра, а затим и много шта друго. Тој филозофији супроставио сам став о потреби обнове логоцентризма. Са становишта логоцентричке филозофије јасно је како треба поступати и кад су у питању злочини геноцида. Треба поступати онако како се од развијеног права може очекивати: а то значи: да служи и истини и добру и лепоти.

Увид у стереотипе

Раширен је стереотип да су Срби последњи рат морали да изгубе и то из два разлога. Рат су морали да изгубе зато што су против себе имале највеће силе Запада, које се обично представљају као међународна заједница. И изгубили су га што су против себе имали западне медије.

У основи тога стереотипа има истине. Али супротно од ове стереотипне истине треба се бавити и оном другом, која сеже испод стереотипа. Да би се таква истина имала у виду, потребно је знати да су медији (а то значи радио, телевизија, штампа, интернет), само средства помоћу којих се пласирају неке идеје, приче или слике. Главна моћ није, дакле, у средствима, него у идејама које се преко ових средстава пласирају. А да би се до тих идеја дошло, нужно је схватити и праву улогу коју су у њиховом пласирању имала

средства (тј. медији) као и стереотипи мишљења и понашања. Треба зато подвући да грчка реч *σtereοtύπoς* има слично значење као и грчка реч *παράδειγμα*, латинска *формула*, француска *модел*, српска *образиц*.

Раширен је, на пример, стереотип да велике силе воде велику политику, а да се мале силе и мале земље политици великих само прилагођавају. У складу с тиме раширен је и стереотип да успева да добро прође само она политика малих народа који умеју да се прилагоде политици великих. У такав стереотип настоји да се уклопи и америчка политика последњих деценија према Косову. Америка – казује овај стереотип – има неке посебне геостратешке интересе према овом делу српске земље. Главни је њихов интерес да Русе потисне са Балкана. Због тога свога посебног интереса Америка је, своје традиционалне пријатеље Србе, претворила у своје непријатеље, а своје доскорашње непријатеље, Шиптаре у пријатеље. Тако смишљена прича делује посве убедљиво.

Па ипак се може казати да је таква прича прилагођена само површинској стварности. У оној дубинској стварности треба имати разумевања и за другачију причу. По тој причи је велика Америка стављена у позицију да спроводи политику шиптарских политичара. А да би шиптарски политичари, преко разних лобија, Америци наметнули своју политику, морали су да дођу до огромне количине новца. А до новца су могли да дођу продајом дроге. Преко новца, а затим и својих организација и лобија, утицали су на политику велике земље. Тако је дошло до тога да Америка, не спроводи неку своју политику на Балкану, већ спроводи туђу политику, хрватску, односно шиптарску. Велика Америка претворила се у Велики механизам који други користе за своју политику. Измишљање масакра у Рачку је одрадила Америка да би имала причу као повод за бомбардовање Србије. Али је великом делу света постало јасно да је ову лажну причу велика Америка одрадила за шиптарску страну. Велика Америка се није понела као велика Америка, већ као Мала америка. Све видљивије се показује да главни планери америчке политике према Косову и Метохији и Србији, и нису Клинтон и Буш; већ Харадинај и Тачи. То јесте брука за Америку, али то је реалност света у којем сви живимо. Да и Америка плаћа цену овакве неразумне политике, то се може видети по месту које Америка последњих година све јасније добија. До Косова је била једина суперсила. Више није.

Ово није први пут да се моћ Великог механизма користи да би се спровеле идеје слабије силе. Постоји убедљиво историјско објашњење о томе како се десило да су Немци за свега неколико месеци прегазили скоро цео европски део Совјетског савеза и стигли до Лењинграда и Москве. То се десило на идеји немачке обавештајне службе како да обезглаве Црвену армију. Немачка обавештајна служба смислила је причу о томе да врх Црвене армије спрема свргавање Стаљина. Учинила је да прича доспе до Бенеша, председника Чехословачке, а Бенеш је ову причу доставио Стаљину. Ста-

љин је поступио на очекивани начин: посмицао је најспособније руске војне стручњаке. Слична прича одиграла се у наше време. Америчке обавештајне службе дошле су до података да Ирак тајно спрема оружје за биолошки рат. После тога се Америка у Ираку заглибила. Стварни губитници у овом рату су и Ирачани и Американци. Ћарио је онај који је злоупотребавао и једне и друге.

Прича не мора да буде само некакав одраз догађаја, већ и пројект нечега што ће се десити. То значи: не мора увек да прича претходи идеји, већ је могуће да идеја претходи причи.

Идеје и приче и њихова веза са геноцидом

Функција је овог подсећања на однос идеје и приче, идеје и метанарације, да се стално треба имати у виду да идеје, и приче изграђене на њима, могу да играју значајну улогу у историјским збивањима. Историја би, очигледано, могла да буде и другачија да су на делу биле друге идеје. Односно: посве би се ствари другачије одвијале, да су друге идеје биле сложене у неке друге приче.

А кад се већ крене овим путем размишљања, нужно се морају испоставити и разлике између појединих идеја. Показаће се да неке од идеја имају у себи нешто нормално, а да друге имају у себи и нешто патолошко, па и геноцидно. Тек кад схватимо да све идеје нису безазлене, припремљени смо да можемо да одговоримо и на питање које су идеје, међу различитим идејама, оне које су водиле ка геноциду.

Обимна литература о геноциду код нас концентрише се око српско-хрватских односа. И то не кроз целу њихову историју, већ само на српско-хрватске односе у 19. и 20. веку. То је, у ствари, период кад је била на делу идеја југословенства.

На основу идеје југословенства и створена је прва Југославија. На тој идеји обнављана је и друга Југославија, она Титова. Да би се створила прва Југославија српски народ је уложио милион и по људских живота. Да би се створила друга Југославија, опет је српски народ уложио отприлике толико људских живота. Какав је крај српски народ дочекао после њеног разбијања – то је и за причу, али је и за стид и за кајање.

Једно је од питања: да ли је са идејом југословенства све било у реду? Односно: да ли је та идеја била добра? Југоносталгичари и данас истичу да је са самом идејом све било у реду. Они стално понављају: проблем није у проблематичној идеји, већ је проблем у људима који су идеју остваривали.

Не кријем да на овај проблем гледам другачије. Мој је став: не може се на доброј идеји произвести толико зла и страдања. Мора да је у њој постојало отпочетка нешто лоше, што је водило патолошким резултатима.

Моја сазнања показују чак да су се и неки од наших предака супротставили таквој идеји, и то још кад се она појавила, у виду Илирског покрета. Негативан однос према овој идеји имали су тадашњи српски прваци: Вук, Текелија, Стерија, Сарајлија, на пример. Реагујући на став Илирског покрета да су Словенци, Хрвати, Срби и Бугари у ствари Илири и да говоре једним језиком, језиком илирским, прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић изнели су још тридесетих година 19. века став да поменути балкански народи нису никакви Илири, већ да су Југо-Славјани и да треба да се развијају као посебни, али и блиски народи, који су упућени да сарађују једни с другима. Оваква идеја, показао сам у својим истраживањима, била је међу Србима доминантна све до Првог светског рата.

Кад се има у виду српска идеја југословенства, прецизније: идеја Павловића и Суботића, лакше је одговорити и на питање о природи оне хрватске, Штросмајерове, идеје југословенства. Другим речима, лакше је схватити која је од тих двеју идеја југословенства нормална а која патолошка.

Нормална и патолошка идеја

Пошто се историја одвила, можемо јасно и гласно да кажемо да је хрватска идеја Штросмајера и Јагића била дефектна. Дефектност те идеје може се најбоље илустровати на примеру Босне и Херцеговине. Кад је рат почео, најбољи другови и пријатељи из истих средина нашли су се на разним странама. Многи од њих питали су се зашто се све то дешава. Постоји прича да је популарни Неле Карајлић овако објаснио суштину рата. Срби се, рекао је Неле, у Босни и Херцеговини боре за своју територију, Муслимани се боре за своју територију, Хрвати се боре за своју територију. Свима је било јасно да је то једна територија. А није тешко схватити и да не могу три народа да обитавају на истој територији, а да све функционише како треба. Али је посве лако схватити да постоји и другачији модус вивенди. Ако не могу три народа на једној територији, то сасвим лако могу да учине три једнојезичке верске заједнице. А да је тако нешто могуће, то може да посведочи цела Европа, све европске земље: рецимо Немачка, Мађарска, Словачка, Бугарска, Албанија. У свим овим земљама на истој територији обитавају разне верске заједнице које говоре једним језиком.

Пример који наводим показује да није ствар у популацији, већ у идејно-политичким концепцијама. Како ће се на исту популацију у поменутиим земљама гледати зависи од модела/парадигме који се у политичком решавању проблема примењује. Ако гледамо кроз призму једног модела доби-

ћемо једне резултате, ако гледамо кроз призму другог, добићемо друге резултате. Зато је нужно да говоримо не само о догађајима и ситуацијама, већ и о моделима виђења. Два основна модела/парадигме репрезентују два кључна филолога која су рођена на просторима бивше Југославије: Вук Карацић и Ватрослав Јагић. Вук Карацић је заступао модел који се примењује свуда у Европи. За тај модел је битно да се народи одређују по језику којим говоре, па отуда сваки народ јесте (или може да буде) мултиконфесионалан. Јагић је, у оквиру своје, односно Штросмајерове идеје југословенства, конституисао модел који важи само за подручје бивше Југославије. По овом моделу народи се деле на основу верске припадности. Понашање према овом моделу показало се нарочито на подручју Босне и Херцеговине, приликом разбијања Југославије. После свега што се на том подручју десило и још се дешава, са становишта ситуације у европским земљама, неприродно је тврдити да је ова популација вишејезичка и вишенационална. Са европског становишта данас се може бранити став да је популација у Босни и Херцеговини једнојезичка и вишеверска. А пошто су се сви политички субјекти у овој држави определили да ће поштовати европске вредности, ред је да се и мудри људи у све три верске заједнице потруде да их заиста поштују и да сукобе превазиђу на принципијелним основама.

Нама који се осећамо Србима и којима је стало до српске традиције из предјугословенског периода, после авантуре са Југославијом, не остаје друго већ да се вратимо идеји Теодора Павловића и Јована Суботића, другим речима: да се вратимо европским моделима. А то значи да мислимо и казујемо као и они прваци српског народа Вуковог доба: да Југо-Славјани (у данашњем изразу Јужни Словени), треба да се развијају као посебни а блиски народи, онако како то чине и други европски народи.

А пошто смо констатовали да се тој идеји треба вратити зато што је нормална, нужно је да кажемо и зашто је таква. Она је нормална зато што се у пуном смислу уклапа у систем идеја европских и словенских народа. Павловић и Суботић нису смишљали неко посебно решење за Србе, него су само принципијелна решења, која се тичу свих народа, конкретизовали и на Србе и друге југо-славјанске народе.

Са тог становишта, ненормалан је био став илираца да четири народа (Бугари, Срби, Хрвати, Словенци) не треба да се третирају као посебни народи, већ као један, Илири. Са истог становишта ненормалан је (патолошки) став да ова четири народа немају посебне језике, већ да говоре једним, илирским. Да је нешто патолошко било у Илирском покрету, може се видети ако се он пореди са покретом Људевита Штура међу Словацима. Оба покрета се одвијају у истој држави, Аустрији, и трају исти број година (1835–1843) док сваки свој посао нису обавили. Покрет Словака Људевита Штура водио је ка разликовању чешког и словачког језика, односно ка јасном језичко-етничком раздвајању Чеха и Словака. А да је тај покрет био на здра-

вим основама, може се сагледати на историјској провери. Чеси и Словаци су добили заједничку државу, Чехословачку, на крају Првог светског рата када је и створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Они су престали да имају заједничку државу истовремено када је била разбијена Југославија 1992. Али су се Чеси и Словаци растали на цивилизован начин, уз шампањац, док су на просторима Југославије лила беспотребно крв. Супротно од Чеха и Словака, где је дошло до јасног раздвајања језика, код нас је дошло до тога да Хрвати напусте свој дотадашњи језик, хрватски (кајкавски) и да прихвате српски, али не под именом *српски*, већ под именом *илирски*, како је Аустрија звала српски језик. Само коју годину касније илирско име, које се дотле односило на Србе почеће све више да се односи на Хрвате, па ће испасти да су један исти језик створила два народа. Тиме је учињено нешто нездраво. А то нездраво посејано је још тих година. Оно је институционално неговано све док је трајала Југославија.

Да би се туђ језик, језик српски, прогласио заједничким језиком, односно и српским и хрватским, требало је смислити причу. По тој смишљеној причи испадало је да су се илирци толико братски односили према Србима да су у име братства жртвовали и властити језик ради заједништва. Штросмајерова идеја дограђивала је од илираца већ започету причу. Само што је, уместо да прича о заједништву Илира, Штросмајер причао о заједништву Југо-славјана, односно Југославена. Овом изразу Теодора Павловића и Јован Суботића, Штросмајер је променио садржај. Под Југословенима он није подразумевао четири балканска словенска народа, него само три, и то баш она која су живела у оквиру Аустрије. Тврдио је да су Словенци, Хрвати и Срби један народ, Југословени, чак и да имају један језик, југословенски. Нешто је у идеји промењено, али је њено патолошко језгро остало. Од три народа Штросмајер је правио један, а од три језика такође правио један. Било је то сасвим супротно од онога што се дешавало у окружењу.

Само нешто касније, млађи од Штросмајера, Ватрослав Јагић, дограђивао је у истом смеру ову Штросмајерову идеју југословенства. По њему су прави Југословени само два народа, Хрвати и Срби. То је један народ под два имена, који би требало да се зове *Хрваџо-Срби*. Али су то истовремено и два народа, па су сви католици Хрвати а Срби су само православци. Хрва-то-Срби имају један језик, а овај језик обухвата три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. У тој концепцији превиђа се заједница словеначког и хрватског кајкавског. Хрватски кајкавски постаје део језика који треба звати *хрвајски* или *српски*, односно *српскохрвајски*. Наука се тако ставља у службу политичких интереса. Јагић је аустријски службеник, шеф је Института за славистику у Бечу, и уредник часописа АРХИВ ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ на немачком језику. Он се налази на таквом месту и располаже таквим средствима (али и вољом) да може да наметне причу о томе да Срби и Хрвати имају један језик, да њиховим заједничким језиком треба да се ба-

ви једна дисциплина, сербокроатистика. Његова прича има примамљиве реторичке обланде, али је у научном смислу на климавим ногама. Она ненормално третира као нормално а нормално као ненормално. А ако се тако каже, имплицитно се каже и да је, са Јагићем, патологија зајашила науку.

Као и номинално одбачене идеје илирства, и ове идеје југословенства, упаковане су у примамљиве приче. И оне играју на карту братства, хуманизма, широкогрудости, жртвовања. У такве приче био је упакован и Вук Караџић. По тим причама је испадало да су Вук и илирци отпочетка стремили ка истим циљевима језичког заједништва Срба и Хрвата иако Вук почиње да делује од 1814. када је Гај имао само пет година. Текст Бечког договора ове структуре приказале су као договор Срба и Хрвата о заједничком језику иако у самом тексту апсолутно не постоје никакве основе за такву интерпретацију. Кад се критички сагледа метанарација на идеји југословенства, испада да нам је читава новија историја грађена на лажним причама. Лажне приче требало је да послуже нездравим идејама. На жалост, ове идеје нису могле да воде ка добру. Оне су само отварале пут ка патолошким решењима. Патолошка решења, на жалост, морала су да дођу. Не може се геноцидна политика схватити без патолошких идеја које су им служиле као одскочна даска.

Идеја да се народи деле према вери

Постоји једна важна разлика у ставовима илираца и идеолога југословенства. Илирци су заступали став да су сви јужнословенски народи један народ и да говоре једним језиком. Али нису заступали став да се овај један народ дели по вери. Став да се народи деле по вери је најјасније заступао Ватрослав Јагић. Он је практично сва филолошка решења ставио у службу политике. Из политичких, а не филолошких разлога, Јагић је заступао став да су Срби и Хрвати један народ по језику, али су по вери два народа: Срби су православци а Хрвати католици. То је нарочито јасно чинио у књизи *ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ НАРОДА ХРВАТскогА И СРПскогА* (1867). У тој књизи је доносио и статистичке табеле. У тим табелама су се, уместо народа, јављали православци и католици у значењу Срби и Хрвати. Јављали су се, такође, и муслимани. Али они су били из политичких разлога и маргинализовани и нису по истом критерију национално идентификовани.

Став да се народи деле по вери патолошки је у односу на ставове који важе код других европских народа. Ставови да се народи идентификују по вери нису важили ни у Аустрији, нити у Немачкој, нити другде у Европи. Као и онда, и данас има Немаца три вере (протестантске, римокатоличке, калвинистичке), Мађара има две вере (римокатоличке, протестантске). А тако је и са Словацима, Чесима, Пољацима и другима. Код свих ових наро-

да важи правило да се народи идентификују према језику којим говоре и којим су говорили њихови преци. Као што су илирци прекршили правило да се народи међу собом идентификују на основу језика, па од четири народа правили само један, а од четири језика само један, тако је и Јагић кршио исто то правило. И он је то кршење правила поткрепљивао примамљивим причама о заједништву, о братству и јединству. Али он је ишао и много даље у кршењу правила од илираца, јер је наступао као филолог и то као главни човек у области славистике при крају 19. и почетком 20. века. А да би кршење правила учинио регуларним, морао је нешто да учини и са дисциплином која се овим проблемима бави. Пошто је српски и хрватски прогласио једним језиком, морале су да нестану и србистика и кроатистика, а уместо њих да се успостави нова дисциплина: сербокроатистика. Зато што је Јагићева сербокроатистика почивала на нездравим идејама, морала је да води ка патолошким решењима.

Да би Јагићева сербокроатистика прошла и код Срба, морала је, такође, да буде стављена у лепо упаковане приче. О Јагићу је, зато, пласирана прича да је највећи следбеник Вука Караџића. У предговору књизи *Срби и њихов језик* (1997, 2002) показао сам да та прича не стоји на одрживим чињеницама. Тачку по тачку (у седам тачака) показао сам да је Јагић заступао ставове који су сасвим супротни од Вука. Ти ставови се разилазе нарочито у схватањима односа народа и вере.

Овим мојим некадашњима налазима не бих имао шта ново да додам. Али ћу покушати да, оне главне, графички илуструјем тако да бих показао да патологија, уграђена у њих, има и геноцидну позадину.

Вук је сматрао да су Срби, као и други европски народи, мултиконфесионалан народ, конкретно да Срба има три вере. Вуково схватање (које је истовремено и европско схватање) може се представити помоћу круга подељеног на три дела:

Заузимајући став да су Срби само православци, Јагић је сматрао да од српског корпуса с правом треба одузети делове популације који не исповедају православну веру. Јасно се показује да је Јагић протурао став да тај корпус треба смањити за две трећине, односно свести га на једну трећину. То значи свести га на оно што од српског корпуса остане кад му се одузму Срби католици и Срби муслимани. Срби римокатолици претвориће се у Хрвате, а Срби муслиманске исповести, разуме се у неку посебну категорију. Поништавање целине српског корпуса, одузимање делова од тог корпуса, овако се може представити.

На жалост, ове Јагићеве идеје толико су дуго наметане, да су нашле упориште и међу Србима, па и међу онима најистакнутијим. Позната је реченица Добрице Ћосића: „Ја сам атеиста, али сматрам да су Срби само православци“. Такву реченицу могао је да каже само неко ко је следбеник Штросмајера и Јагића, а не Светог Саве, Доситеја и Вука. На симпозијуму о Мешу Селимовићу и Скендеру Куленовићу у Бањој Луци 2010, најзначајнији живи песник из Републике Српске, Рајко Петров Ного, износио је тезу да су постојала времена када су се Србима прикључивали и „извањци“. А као пример је наводио Ива Војновића, Ива Андрића, Мешу Селимовића и Скендера Куленовића. Они по Нogu нису Срби јер нису православне вере. Од ових аутентичних стваралаца и Срба по матерњем језику овај несвесни следбеник Јагића и Штросмајера правио је нешто као патолошке случајеве. Као да се нису понашали онако како би се понашали сви писци ван Јагићеве епархије. (Посве други је случај са Васком Попом чији је матерњи језик румунски, и који је постао велики песник српског језика, као што је, један од најталентованијих Срба у 19. веку, Александар Петровић, постао је велики песник мађарског језика Шандор Петефи).

Једна од главних Јагићевих идеја била је она коју је он пласирао тек у двадесетом веку: да се српски језик, тј. произвољно проглашени заједнички језик Срба и Хрвата, подели на источни и западни део. То је у пракси значило да књижевни језик треба поделити на екавски и ијекавски изговор. Ову поделу Јагић је пројектовао почетком 20. века као шеф пројекта за изучавање словенских језика на којем је радио у Империјалној академији наука Русије у Петрограду. Оваква подела је у пракси остварена тек на Новосадском договору. А да би Јагићева идеја на Новосадском договору прошла, она није пласирана као Јагићева. Цео Новосадски договор је представљен као наставак заједничког посла Вука и илираца. Стварни иницијатори овог Договора знали су какве ће се приче најлакше међу Србима прихватити. Оно што код Срба не би пролазило под неким другим именом, пролазило је под Вуковим. А каква је била суштина Новосадског договора у геополитичком смислу, показује карта Томе Матасића.

На овој карти, коју сам до сада више пута објавио, јасно се може видети шта се од српског (штокавског) језичког корпуса одузима да би се третирало као хрваткосрпски језик. Од српског језичког корпуса одузима се цело ијекавско и цело икавско подручје. То значи да се српски језички корпус битно смањује, на отприлике једну његову трећину.

Умањити српски корпус помоћу верских подела, умањити га помоћу језичких подела, то значи отргнути читаве делове српског народа. Са исте стране постоје и настојања да се умањи обим српске писане културе. То се најлакше чини опет на основу исконструисане приче да је садашњу ћирилицу сачинио Вук Караџић, а садашњу латиницу Људевит Гај. У мојој књизи СРПСКА ПИСМА (2006, 2010) показано је да је таква прича без основа. Гај јесте створио једну врсту латинице за хрватски језик (како је он звао оно што се касније називало кајкавско наречје). Али је у време Илирског покрета сам Гај напустио и свој хрватски језик (његов израз) и прихватио српски језик а са њим и латиницу коју је Вук створио превасходно за Србе католике. Писмо Срба источне цркве (ћирилица) и писмо Срба западне цркве (Вукова латиница) јасно су представљена у књизи СРПСКА ПИСМЕНИЦА Јована Илића, оца Војислава Илића, која је штампана у Епископској штампарији у Новом Саду 1860. године. На основу става да је садашња латиница хрватско писмо, а садашња ћирилица српско писмо, одузима се скоро половина српске писане културе.

Да се не би губили делови популације, делови језика и делови писмености, важно је увек сетити се поузданих оријентира. Сва срећа па Срби

такве оријентире имају. То су аутентични Вук, аутентична Матица српска, аутентична Српска академија, дакле институције из предјугословенског периода када Јагићеве идеје југословенства и сербокroatистике још нису пре- владале.

Геноцидне идеје и примамљиве приче

Литература о геноциду, која се обично има у виду, тиче се углавном физичког ликвидирања великих етничких делова српског народа. Моја разматрања ову литературу употпуњују самим тиме што су усмерена на изучавање патолошких идеја које су водиле ка геноциду.

Али она сведоче и да такве идеје нису постојале само у прошлости. Ова разматрања, на жалост, испостављају сазнање да данашњи Срби живе ме- ђу геноцидним идејама чију патолошку садржину и не примећују. Тачније: Срби на важним местима и не примећују да свој садашњи живот граде на патолошким идејама које су прожете геноцидом. Прихватајући ове идеје, и Срби су постали саучесници у нечему лошем. Понашајући се тако, они су и сами учествовали, али и данас на неки начин несвесно учествују у геноци- ду, тачније у самогеноциду.

Прихватајући да им се одузму Срби католици, Срби на одговорним ме- стима прихватили су да им се одузме дубровачка књижевност, па даље: и да се источнохерцеговачко наречје прогласи за хрватски језик. Прихватају- ћи да су сву сви муслимани српског језика Бошњаци, прихватили су да се од српског језика одузима језик ове популације, назван *бошњачки језик*, а то значи део српског језика. Супротно од свих европских стандарда, при- хватили су да у самој Србији, верске заједнице муслимана и католика који говоре истим језиком као и Срби православци постану националне мањине. Чак су и источнохерцеговачко наречје Вуковог језика прогласили туђим је- зиком, а Вукову латиницу туђим писмом, хрватским и бошњачким.

Сврха је ових разматрања сасвим јасна. Она воде ка спознаји патолош- ких идејних основа стварности у којој живимо. Да би се пласирале полити- чке идеје, стваране су приче, грађени су читави метанарацијски системи. Њихова сврха и данас јесте као што је одувек била: да заварају свет лаж- ним причама, да затворе очи онима који би могли да виде, да умире оне ко- ји су спремни да сумњају.

Ако научник хоће да обави коректно своју дужност, он мора да погледа и дубље у стварност. А то значи да мора да има у виду и ону дубинску стварност: стварност идеја. А да би до те дубинске стварности дошао, он треба да јасно разликује свет прича од света идеја. А то значи: да му битан циљ буде како иза света прича да допре до света идеја.

Геноцид и језик

Показало се да извор патологије која води у геноцид може да буде и однос према језику.

Да су Срби и Хрвати имали посебне националне језике, може се знати ако се вратимо коренима славистике. Први слависти разликовали су српски и хрватски језик, као што су разликовали чешки и словачки, пољски и кашупски, великоруски и малоруски. Они су те језике разликовали и кад су их називали језицима и кад су их називали наречјима. На основу посебних језика Срба и Хрвата правили су и разлику између два народа. То разликовање није нешто ново и неприродно. Да један народ преузме језик од другог народа, ни то није нешто непознато. И данас многи народи говоре и пишу енглеским, или шпанским, или француским језиком који није њихов језик. И Срби су у 18. веку напустили свој језик, тачније напустили су и књижевни (светосавски) и народни језик и писали руским (односно рускословенским) језиком. Вукова језичка реформа, у крајњој линији, била је напуштање опредељења да Срби пишу рускословенским језиком и разним варијантама тог језика. Она је за циљ имала повратак српском народном језику. Тај избор се историјски потврдио. У принципу су такав избор имали и други народи: и они су свој књижевни градили на основама народног. У науци је природно да се праве разлике између старофранцуског и новофранцуског, старонемачког и новонемачког. Природно је отуда да се праве разлике између старосрпског и новосрпског.

Да се хрватски језик (кајкавски) разликује од српског језика, то се види пре свега по самим текстовима. Нарочито се лепо види код Људевита Гаја, посебно у његовој Даници. Може се исто тако видети и у текстовима писаним чакавским. Нико и не каже да су ти текстови писани на српском. Само су преучени лингвисти, задојени јагићевском доктрином, говорили да су ти текстови писани на српскохрватском језику.

Али оно што се јасно види на самим текстовима, замућено је у метанарацији. Већ је Гај почео да замућује проблем кад преузети језик није назвао *српским*, како су га сами Срби звали, већ га је назвао *илирским*, како је исти тај језик називала званична Аустрија. Па је испало да су Срби и Хрвати створили исти језик, што никако није било тачно. А да би се то нетачно, и немогуће, и патолошко, могло да буде прихваћено, створена је прича да су Срби и Хрвати један народ, као што је, за друге потребе, створена и друга прича: да су Срби и Хрвати, по вери два народа. А чим је прича тако заснована, могло се правити мноштво комбинација, обично са патолошким основама и решењима. Ако је могуће тврдити да су два народа створила исти језик, а остали посебни народи, онда је могуће тврдити и да је исти језик могло да створи и три народа, и четири и више. А кад се дотле дође, па-

тологија може да се размахне. На жалост размахала се: у лингвистичкој патологији сада смо до гуше. У њу су нас ставили људи који се обично рачунају у стручњаке.

Моћ метанарације може се илустровати на примеру Мирослава Крлеже. Овај чувени писац је био најзначајнији потписник ДЕКЛАРАЦИЈЕ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА 1967. Под притиском јавности, Крлежа је после тога изјавио да Срби и Хрвати одувек говоре и пишу истим језиком. Али тај језик Хрвати одувек називају *хрвајски*, као што га и српски писци називају *српски*. Та Крлежина изјава је у јавности била дочекана са похвалама. Иза његовог става, међутим, стајала је политичка метанарација, а не лингвистичка истина. Никад Срби нису чакавски ни кајкавски називали *српским језиком*. Најзначајније Крлежино песничко дело БАЛАДЕ ПЕТРИЦЕ КЕРЕМПУХА, написано је кајкавски. То је матерњи језик Мирослава Крлеже. У породици Крлежа српским као својим матерњим говорила је Лепосава Кангрга, позната под уметничким именом Бела Крлежа. Њен матерњи и матерњи језик њеног мужа Мирослава Крлеже јасно се разликују.

Метанарација хрватских филолога и идеолога да је њихов језик и чакавски и кајкавски и штокавски искључује индивидуалитет српског језика, па разуме се да искључује и језички индивидуалитет Срба као народа. Зато што тај став почива на патолошком решењу он има и геноцидне импликације. У Хрватској се и званично, од Штросмајера и Јагића, исповедао став да Срби и Хрвати имају један језик. А ако је то тако – један од два народа као индивидуалитет мора да нестане. То је логика геноцида. Пре него што је над Србима извршен физички геноцид, извршен је језички. Србима је разним махинацијама (у виду метанарација) прво одузет језик. Одузимањем њиховог језика учињен је први корак ка кроатизовању католичког дела српског народа.

Како накардна метанарација може да служи у нечестите сврхе, може да илуструје пример Јована Ћирилова. Овај позоришни стручњак, полиглота, пошао је од става Мирослава Крлеже да Срби и Хрвати имају исти језик, који Хрвати *називају* хрватски, а Срби *српски*, па је направио књигу, коју је објавио новосадски Прометеј под насловом ХРВАТСКОСРПСКИ РЕЧНИК – СРПСКОХРВАТСКИ РЕЧНИК (2010). Немислећи представник српске културе тако је прегао да афирмише једну нечеститу метанарацију, и да успут начини много штете. Да је само мало прегао да сагледа језичку стварност садашње Хрватске, схватио би да се у овој држави говори и пише народним и књижевним језиком Срба, који је источнохерцеговачки (ијекавски) а да Хрвати (типа Крлеже) имају другачији језик. Овај представник српске културе, кога су упрегли да ради за ређеповски Прометеј, вероватно зна и за Теслу и за Миланковића. Е, баш је Ћирилов њихов језик и језик њихових сународника прогласио за хрватски. Не знајући шта чини и Ћирилов је имплицит-

но избрисао са лица земље цео један и то можда најзначајнији део српског народа. Такво брисање има и своје име.

Да са крлежијанским језичким метанарацијама нешто дубоко није у реду, можемо увидети ако се сетимо неких општеприхваћених европских правила. Европа има став да свака европска земља мора да омогућује неговање језика и писма сваке националне мањине. Кад тад Европа се мора суочити са чињеницом да у Хрватској постоји српска национална заједница (свеједно да ли била третирана као конститутивни народ или као национална мањина). Ова српска заједница говори одувек српским језиком. Тек је у 19. веку језик те заједнице прихваћен од стране хрватских филолога и идеолога и преименован у хрватски или српски. Део српске заједнице са територије садашње Хрватске, Срби католици, писао је латиничким писмом. Ово писмо је више пута доживљавало реформе. У облику у којем се данас употребљава ово писмо је дело српских филолога Вука и Даничића. Чини се фалсификат кад се та латиница проглашава гајицом, односно хрватским писмом. Чини се такође и насиље над католичанском природом Римокатоличке цркве кад се разним врстама присиле Срби римокатоличке вере проглашавају за Хрвате. Све је то мимо европских стандарда. И све се, са тим стандардима мора усагласити. Другог, исправног, решења нема.

Непланирана појава Покрета за обнову србистике

Делови хрватског народа, геноцидно оријентисани према Србима, очигледно су имали јасан план приликом разбијања Југославије. Искористили су постојање Титове Југославије, њен политички врх, да поделе српски језик, да распарчају српску књижевност, да одстране српску филолошку традицију, и да издвајање Хрватске из Југославије остваре у планираним оквирима.

Ако се има у виду да је и таква хрватска страна постојала и да постоји, лако је схватити да је разбијање Југославије имало своју предигру. У области филологије она се одвила нарочито током шездесетих и седамдесетих година. Тада је хрватска страна једнострано раскинула оно што се звало српскохрватско језичко јединство. Објављивање Декларације о хрватском језику (1967) била је генерална проба како да се језик дефинисан само 13 година раније, на Новосадском договору, подели. Пошто је он тек на том Договору дефинисан као *српскохрватски* и *хрватскосрпски*, о истом трошку је било припремљено и како тај језик поделити на две варијанте, источну и западну, српску и хрватску, односно екавску и ијекавску, ћириличку и латиничку. Нађени су и људи на важним местима који ће те приче разгласити. Коначни потез направљен је четири године касније када је Матица хрватска дала изјаву да се одриче Новосадског договора.

Пошто су НОВОСАДСКИ ДОГОВОР потписале две стране, хрватска и српска, очекивао се одговор са српске стране. Српска страна је могла да поступи на више начина. Могла је, сигурно, да поступи и тако што би рекла: пошто се ви одричете НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, не остаје нам друго већ да прихватамо ваш став. Према томе, НОВОСАДСКИ ДОГОВОР ни за нас више не важи. Од сада ће српска страна заступати ставове које је имала пре ДОГОВОРА. То значи: под српским језиком подразумеваћемо оно што је што је тај језик био за Вука, за Матицу, за Академију, за српску филолошку традицију пре ДОГОВОРА.

Али српска страна тако није поступила. Супротно од тога, Матица српска, у којој су главну реч имали људи који су на њено чело дошли на крилима Титове победе, 1945. године, изнела је другачији став. Тај став је био имплицитно наручен. Рекла је: ако се ви одричете НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, ми га се не одричемо. Ми ћемо му остати верни. То опредељење је јавно изнетом у САОПШТЕЊУ МАТИЦЕ СРПСКЕ поводом ИЗЈАВЕ МАТИЦЕ ХРВАТСКЕ. Али то опредељење је поновила и Српска академија наука и уметности 1999. одлучујући да настави са издавањем РЕЧНИКА СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА. Тако је испало да је за српску страну књижевни језик дефинисан на НОВОСАДСКОМ ДОГОВОРУ, остао српскохрватски, а тај исти језик за хрватску страну постао хрватски. Што значи: српски језик је једним триком постао нека подврста хрватског.

Овакав став српских филолога и институција се може оценити као неодговоран. Понашање људи у Матици и Академији очигледно је противно ставовима ових институција у прошлости, односно ставовима српске филолошке традиције. Оно је, на крају крајева, противно и интересима српског народа. Може се објаснити само чињеницом да су у Титовом периоду у Матици и Академији доведени људи који ће спроводити политику хрватских институција. У комунистичком периоду све је било могуће, а поготово је било могуће да српске институције буду стављене у функцију туђинских интереса. О томе сам писао у студијама о Матици српској и Српској академији наука и уметности.

Покрет за обнову србистике се није појавио по нечијем плану. Нашли су се филолози, мимо главних институција, који су сматрали да Срби једноставно треба да се врате својој филолошкој традицији. То значи да су се нашли филолози који су заузели ставове које је требало да заузму Матица и Академија приликом раскидања уговора са хрватске стране. Присталице овог Покрета су своје ставове исказивали независно једни од других, све док се нису створили услови да се окупе у Покрет. Као иницијатор тога Покрета могу да посведочим да се он појавио по нужности. Иза те нужности стајала је логика да српски филолози треба да се понашају као професионалци, а не као каријеристи који ће ставове продавати за места у Матици, Академији и другде.

Идеје Покрета за обнову србистике, и његових присталица, такве су да би у српском народу могле да буду прихваћене одмах. Оне не негирају ни Вука, ни Матицу, ни Академију. Али праве јасну разлику између ставова ових институција из предјугословенског периода и ставова који се институционализују данас. Главни је став Покрета за обнову србистике да се обнови *serbica* (србистика) као дисциплина, да се врати у систем европске и словенске филологије на истим принципима на којима делују и друге дисциплине.

Таквим ставовима људи у Матици и Академији и другде нису могли да супротставе неке друге ставове. Могли су само да се понашају игнорантски, другим речима неодговорно. Много пута сам до сада рекао па да опет поновим: На Филозофском факултету у Новом Саду постоје ове катедре: за англистику, германистику, романистику, славистику, за хунгарологију, словакистику, румунистику, русинистику. Али не постоји катедра за србистику. Пред том чињеницом пада и Матица, и Српска академија наука и Војвођанска академија, пада Парламент и Влада Војводине, Парламент и Влада Србије. И на другим катедрама у Србији, ситуација је иста као и она у Новом Саду. На жалост, медији у Србији не играју медијаторску улогу која им припада: не дозвољавају да се широка публика са овим неподопштинама суочи. Тако се, као народ, налазимо у пат позицији.

Чујте Срби!

Под насловом ЧУЈТЕ СРБИ! објавио је др Арчибалд Рајс године 1928. знамениту књигу. Овај Швајцарац спада међу најбоље пријатеље Срба кроз њихову историју. То је онај лекар, патолог, који је на почетку Првог светског рата дошао из професионалних побуда у Србију и прикључио се српском народу, иако то није морао. Пред смрт, написао је књигу са критичким речима упозорења народу којем није припадао а којем се у несрећи прикључио. За разлику од овог великог човека, ја нисам могао да бирам народ. Али сам и сам дошао у ситуацију да упутим истом народу речи упозорења.

Народе српски!

Имао си, као и други европски народи, један језик српски, па је он постао најпре српскохрватски, а сада има шест имена. Тако се нигде не ради.

Имао си један језик са три наречја: екавским, ијекавским и икавским. Сада се у главним српским институцијама тежи ка томе се твој језик идентификује само са екавским.

Имао си јасно дефинисану књижевност, књижевност српску, са четири саставна дела: народна, стара, средња (дубровачка) и нова. Па ти ову књижевност великаши расточише, распродаше.

Имао си народ са три вере, а сада ти се нуди само један део тога народа. Други делови су оријентисани да са овим делом буду у сталном сукобу.

Служио си се, у прошлости, и глагољицом, и ћирилицом, и латиницом. Сада се од тебе тражи да део културе на глагољици и латиници напустиш, зато што то нису тобоже писма којима си исписивао речи свог језика.

Имао си своје националне институције: Вука, Матицу, Академију. Све те институције и сада постоје. Али снаге које управљају овим институцијама више неће ни да знају за ставове које су оне некад имале. У туђој су служби.

Као одговор на питање зашто је тако, могу и ја да наведем стих Лазе Костића: *Највећи кривац сад је Србин сам.*

Али ипак, истине ради, и ту кривицу треба конкретизовати. Срби су и наша деца, и наше бабе, и наше сељанке, и наши рудари и људи који јуре за послом. Не могу да буду једнако криви сви они као и људи који се овим послом баве професионално. Ангажујем се у тражењу решења зато што се сматрам и лично одговорним за подручје моје професије. Одговоран сам и за оно што чиним и за оно што не чиним. А тако је и са мојим колегама по струци. Сви полажемо испит пред народом над чијим је читавим деловима извршен геноцид. Испит полагају пре свега филолози, и књижевници, и институције, и медији, и политичари. Испит се тиче и целог оног народа на чијем труду се хранимо.

Елите, парадигме, метанарације

Негде тешких деведесетих година 20. века, Драган Недељковић је био један од ретких људи међу чувеним Србима који се ангажовао јавно на спасавању српског народа. Тада је он дао и дијагнозу због чега се српски народ нашао у тешкој ситуацији. Рекао је јавно: *Заказала је српска елита*. Али пошто је тако нешто саопштио, изгледа да се ујео за језик. Није отишао корак даље, да конкретно наведе поименце, припаднике српске елите. Може се претпоставити и зашто. Морао би да поброји имена најчувенијих Срба тога доба. Све су то били његови пријатељи, они којима се јавно поносио.

Догађаји су показали да је Недељковић био у праву: та елита је стварно заказала. Али време је показало да Срби немају само једну елиту већ да имају најмање две. Заказала је једна елита, она официјелна, окупљена око постојећих институција, која репрезентује само једну линију српског друштва. Али није заказала она друга, неофицијелна, „резервна“. Да би из ћорсокака изашли, Срби треба да промене линију, или како се то популарно каже: да промене плочу.

1. Најпре да нешто кажем о оној официјелној елити, која је заказала. Та елита је стварана у југословенском периоду да би се понашала према једној парадигми и да би налегла на руду једној метанарацији. Ова елита и морала је да закаже јер је и стварана да би у одређеном тренутку заказала.

Она друга елита, неофицијелна, није у југословенском периоду ни стварана да би била елита, па зато није била под контролом. Али управо зато показало се да је у критичном тренутку она била способна да се понаша професионално, а самим тим и да изражава актуелне националне интересе и историјске интересе српског народа.

Није тачно да су у годинама кризе Срби били потпуно дезоријентисани. Тачно је да је, по нечијем плану, неко важан у српском народу био дезоријентисан. На жалост, политичке снаге су се највише на те дезоријентисане ослањале. Треба, међутим, имати у виду да би неке друге политичке снаге могле да нађу ослонац у оној другој елити. Могућности за повољан исход, дакле, постоје.

2. Све националне институције у Титовом периоду: Матица српска, Српска академија наука и уметности, Српска књижевна задруга, Завод за уџбенике и наставна средства итд, дакле цео систем, биле су уштимаване према мери владајућих структура Титове државе. Практично, све те институције су имале да спроводе политику владајућих структура. После пропасти Југославије, наставиле су са метанарацијом на основама идеје југословенства. Ништа сем жаљења за прошлим временима нису могле да понуде. И да се без икаквих идеја новим временима прилагођавају.

Неофицијелна српска елита, супротно од тога, има у виду метанарацију из предјугословенских а посебно из предтитовских времена. Став који често поједини представници ове елите заговарају јесте: да треба обновити рад националних институција из предјугословенског периода, реактивирати њихове некадашње ставове. А то значи: да постоји традиција коју треба напустити, и да постоји традиција коју треба обновити.

3. Све до разбијања Титове Југославије, а то је последња деценија 20. века, у овој држави је власт била једна, а то значи централна. После разбијања Југославије постало је јасно да је та власт била у хрватским рукама, конкретно у рукама Јосипа Броза и његове екипе. Тако је било и кад није изгледало тако. Све до смене Александра Ранковића, Титовог доглавника, сугериран је став да је полиција у српским рукама. Показало се да ни то није било тако. Исправније је зато мислити Титова Југославија од почетка била успостављена тако да тежи ка свом коначном решењу, а то значи ка разбијању државе, односно ка ономе што следи после тога чина. Због тога су у Титовом периоду српске националне институције морале да буду стављене под контролу владајућих снага. Тако је било и са обавештајним служ-

бама. Нема знакова да се у том погледу било шта озбиљно променило ни после престанка постојања Југославије.

Срби већ од разбијања Југославије прижељкују да се и код њих деси неки преобрат, сличан ономе који се десио код Руса, где је КГБ избацила Путина на чело да би спречила суноврат и руског народа и руске државе. Показало се да неких сличних снага међу Србима нема. У Србији нема не само Путина, него нема ни спремности обавештајних структура да омогући бар равноправну борбу између двеју оријентација у филологији. Практично је и са те стране фаворизована елита која је заказала. Оној другој елити допштено је за сада да се бори али само везаних руку.

4. Фаворизована официјелна српска елита и даље стоји на позицијама сербокроатистике. То значи да је она навикла да прихвата сва решења која се пројектују са хрватске стране. Као што је прихватила да Срби и Хрвати имају исти језик који може да има двонационално име, прихватила је и да се језици могу делити по верској припадности говорника (бошњачки, хрватски, српски), по државама у којима се говори (босански, црногорски, српски, хрватски), по стандардизацијама (српски, хрватски). Једино што је официјелна српска елита сама измислила јесте да се у Србији говори још један језик, буњевачки.

Супротно од тога, неофицијелна српска елита, полази од става да се проблеми научног карактера морају решавати као научни, а то значи на основу научних модела мишљења, како се то чини код других европских народа, а не на основу тренутних политичких пројекција. Зато се у редовима ове елите јавља појачано интересовање за дисциплину која се бави Словенима, за славистику, и за дисциплине које се баве појединачним проблемима словенских народа а које све имају своја имена. Уместо сербокроатистике, која је у југословенском периоду кројила капу, отуда се јављају и захтеви да се српским проблемима морамо бавити на принципијелан начин, преко србистике, дисциплине коју треба обновити.

5. Официјелна српска елита, израсла у Титовом периоду, израстала је на пракси метанарације у духу идеје југословенства. Историјску причу о српском народу она и даље прича у духу те метанарације. Пошто јој је, самим разбијањем Југославије, ова подлога избијена испод ногу, она је отворила јеремијаде о дубоко трагичном положају српског народа. Перспективе и не види и не нуди.

Срећом, метанарација која се гради на основама србистике, не сматра да је ситуација српског народа добра, али не сматра ни да је она безизгледна. Нове перспективе српског народа она види у промени парадигме мишљења, па и у промени метанарације. Један од видљивих примера другачије метанарације показују настојања да се обнови српска самородна историјска школа. За ову другу метанарацију југословенска држава је била туђи про-

јект, који је омогућавао другима да српском народу наметну своју вољу мимо стандарда који важе за друге народе. Самим разбијањем Југославије, шансу поново добија српска идеја, напуштена приликом стварања Југославије.

6. Официјелна и неофицијелна српска елита имају различите ставове и о томе чему дати предност: политици или науци. Официјелна српска елита даје предност политици. И у том опредељењу следи хрватску традицију, ону која је још од 19. века настојала да наметне ненаучне ставове политичким средствима.

За хрватску страну су карактеристична арбитарна решења. То се може илустровати овим примерима: Илирски покрет је једноставно напустио хрватски језик (кајкавски) и почео да пише српским језиком, штокавским, проглашавајући га заједничким, а српску латиницу хрватском. Штросмајер је арбитарно један југословенски народ – бугарски – одбацио, а три остала прогласио за један народ. Јагић је такође арбитарно прогласио Хрвато-Србе за један народ под два имена. Иван Броз је такође направио Хрватски правопис (1892) на корпусу дела српских писаца Вука и Даничића; Рјечник хрватског језика (1901) лингвиста Ивана Броза и Фрање Ивековића настао је на корпусу дела Вука, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића, а Граматика и стилистика хрватског или српског језика (1899) Томе Маретића настала је на корпусу дела Вука и Даничића. Слична набрајања могу се учинити и за 20. век. Овакво понашање увек је пратила реторика братства и јединства. Зато су његова решења могла бити прихватана и код Срба док се јасно није показало њихово друго лице.

Нова српска елита која се рађа, више поверења има у научна и принципијелна решења, него у арбитарна. Та политика је карактеристична пре свега за прваке српске филологије на почетку новог доба: Доситеја и Вука Караџића. Они су радили онако како се у Европи ради; поштовали су европска правила и европске принципе. По тумачењима припадника ове елите, Срби су лоше прошли у југословенском периоду управо зато што су тај смер напустили. Да би Срби изашли из ћорсокака, треба да се врате доследном поштовању и српске филолошке традиције и вредности које се негују у Европи.

7. Да би се борба између ових интенција јавно одвила, треба да постоји бар минимум једнаког третмана. Медији у Србији стварно нису „јавни сервиси“. У њима се више поштује правило из Титовог доба да „нема демократије за непријатеље демократије“. У наше време ускраћује се реч у јавним сервисима присталицама једне стране.

До промене научне парадигме лако би дошло уколико би се медији понашали професионално. А то, у најмању руку, значи уколико би допустили да се чује и друга страна. Страна којој су медији ускратили право да се чује

јесте Покрет за обнову србистике. А то практично значи да се медији у Србији понашају непрофесионално. Не дају науци да буде наука, не дају нормалне научне извештаје о ономе што се збило. „Глуво је *goba sad*“, стих је Лукијана Мушицког. У Србији влада медијски мрак. Ето једног одговора на питање о пат позицији. То је прилика за снаге које најбоље мешетаре у мраку.

8. Прича о добрим и лошим момцима који се боре у разбијеној Југославији, у Србији се данас пласира у виду приче о добрим и лошим Србима. Медији дају прилике да се огласе, по правилу, само добри Срби. То су они који спадају у официјелну српску елиту. А ко се лоши а ко су добри Срби, то сам једаред јасно чуо у Новом Саду од утицајног Новосађанина, историчара Драга Његована, после заједничког учешћа на промоцији књиге Момчила Диклића Европска унија и српско-хрватски односи у јуну 2010. Његован се отворено према мени односио као према лошем Србину, а за примере добрих Срба истицао је Чеду Попова, Бошка Ковачека и Драшка Ређепа. Стекао сам утисак да иза тог става не стоји само он. Много шта ми је после тога постало јасније, између осталог и зашто се србистика у Србији не институционализује. И ту је метанарација одрађивала своје.

Присталице Покрета за обнову србистике у јавности имају третман лоших Срба, па зато и не добијају реч. Тако ће вероватно бити док ватра не доспе до прстију или поплава до кућног прага. За промене до којих ипак мора доћи, међутим, и ми лоши Срби морамо ипак терен припремати. Верујем да ће временом многи схватити да су и Србе и Србију у ово стање довели они одабрани, дакле добри Срби. Нама лошим Србима не остаје друго него да кола извлачимо из кала.

Помирење или решење проблема

Подржавам политику која каже: Нећемо да Срби икад више ратују. И подржавам политику која каже: За то смо да и Срби поштују европске вредности и стандарде.

За сваки случај хтео бих да се оваква политичка оријентација прецизира и конкретизује. Ако сам против оружаних ратова, не значи и да сам против идејних ратова. Најмање сам против полемике, односно против ратова за идентитет језика и правописа. Такви ратови су у нормалном свету нешто нормално. Они треба да спрече оне оружане.

Јесам за пуно поштовање европских вредности, али не само кад су у питању краставци, флаше и закони, већ кад су у питању оне вредности које се тичу народа, језика и књижевности и вероисповести. И осталих сличних проблема.

Са тог становишта гледам и на политику помирења коју у последње време прокламује политички врх Србије. У тој политици видим прихватљиво хтење да односе Срба са суседним народима учинимо сличним ономе што већ постоји на другим подручјима Европе. Добра је страна те политике што има подршку и у окружењу и у Европи.

Али, за сваки случај, морам да упозорим на следеће. Помирење може бити површинско, привидно, а може да буде и стварно и дуготрајно. Јесам за рад на стварном и дуготрајном решавању ових проблема. А да би се до стварног помирења дошло, потребно је отклонити узроке који су доводили до досадашњих сукоба. Ако се узроци сукоба не отклоне, помирење неће бити стварно. А да би се узроци отклонили, треба решавати а не затрпавати проблеме. Нарочито то јасно треба чинити на подручју где су проблеми настали. А то је подручје филологије.

На овом подручју треба решити два главна проблема који су имали генцидне импликације. То су:

а) Ставови да се мимо принципа који важе за националне језике европских народа српски језик може произвољно идентификовати или називати. Односно: да је српски језик створило више народа те да он с правом може имати и више националних имена.

б) Ставови које је имплицирала хрватска идеја југословенства о томе да се произвољно од више народа може правити један народ, као и од једног народа може правити више народа.

Истинско решење ових проблема води преко сагледавања и решавања проблема метанарације које су накарадне идеје наметнуле. То значи да се стално мора имати на уму да се историја одвијала на два плана: на плану истинских догађаја и метанарације о тим догађајима. Историјска наука ће моћи да оправда своје постојање када дође до што веће сагласности између та два плана.

За разлику од официјелне српске елите, Покрет за обнову србистике има јасну теоријску платформу како се ови проблеми могу решити. Он полази од става да сва решења морају да буду принципијелна, као што су у овом случају код других европских народа. Решења се морају изграђивати уз строго поштовање европских вредности (норми и правила). Свако пристајање на двојне стандарде и непринципијелне ставове не води истинском решењу проблема, па ни истинском помирењу. А каква би конкретно требало да буду истинска решења, о томе је у овом а тексту, а поготово у другим мојим текстовима, довољно речено. Парадигма се мора променити. Јасно је у ком смеру: у смеру принципијелних решења.

Milosavljević 2011b: Милосављевић, Петар. ВЛАДАЈУЋЕ МЕТАНАРАЦИЈЕ И ГЕНОЦИД. [Tekst je pripremljen za zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA I/5, Graz – Beograd 2013].

Мирјана Стојисављевић
[рођ. 1956]

Ново калајисање српског језика [2011]

У раду се критички анализира приједлог њемачке социолингвистике изнесен на скупу о новој језичкој политици или језичким политикама у организацији Гете института у Сарајеву по којем би се на цјелокупном штокавском подручју увео јединствен језички стандард кроз један наднационални тзв. полицентрични језик, по угледу на њемачки језик, који не би био везан ни за једну нацију и који би имао неколико центара. Приједлог почива на тези како ваља да напустимо м и т о - и д е н т и ч н о с т и н а ц и ј е и ј е з и к а при чему се мучки прећуткује како је „митологизовање“ језика и нације, семантизовано као цивилизацијска прошлост, својствено управо хрватској лингвистици са њеним непосустајућим настојањем да се хрватски језик ријеши мрских србизама вјештачким фабриковањем све нових и нових ријечи које припадају хрватском новоговору, док Срби тај митски однос нације и језика нису имали ни у Вуково вријеме јер да јесу не би Хрватима дозволили да се служе српским језиком, тј. штокавицом као својим властитим. Митска свијест ове врсте доказ је комплекса инфериорности којег Срби за разлику од Хрвата не могу ни да имају јер се границе српског народа, колико год та истина другима не била по вољи, управо поклапају са језичким границама.

У прољеће ове године уједињена и просвијећене Европа послала је у Сарајево, некоћ центар мултиетничке Босне и Херцеговине, а данас стратешку базу коју у срцу бошњаштва приметнуше господари новог глобалног поретка, отпослала је своје њемачке књижевно-језичке емисаре, своје поклисаре. Истине ради, ови бијаху одјевени у одвећ тијесно рухо политиколингвиста и социолингвиста, дошавши да нас све скупа на увијек распетом Балкану коначно лингвистички просвијетле, Србе понајвише и посебно, а уистину, да нас још једном калајишу и то преко нашег рођеног српског језика, тј. штокавице. Тиме се још једном потврдила истина да „нема битне разлике између језичке политике и колонијалне политике“ (Калве 1981: 17).

0. Скуп о новој могућој језичкој политици у БиХ, а под германским патронатом и по њемачком језичком моделу, са благословом двојице амбасадора и једног конзула, њемачког, дакако, организовао је Гете институт, ексклузивни промотор европских културних вриједности који има своје испоставе диљем свијета па и у Сарајеву.

Након што је скуп о језичкој или језичким политикама на простору БиХ отворен излагањем двојице аустријских професора, а у циљу завођења јединственог језичког стандарда у БиХ по угледу на њемачки модел и њемачки језик којим се, ето, без икаквих проблема говори у три земље, Њемачкој, Аустрији, али и Швајцарској, први коментар на прочитане реферате од стране једног, очигледно, исламистичког цихадлије из гледалишта био је крајње ванконтекстуалан и, зашто не рећи, препун ликовања и злурадости:

– *Знајте, прије дванаест година, тачно суџра, ошћочело је бомбардовање Србије!*

У часу сазнајног просвјетљења ауторки ових редова постало је јасно нешто што ће као јавни коментар да изазове сензацију у гледалишту, али и међу њиховим екселенцијама, амбасадорима:

– *А зајо суџра долази Владимир Пуџин у Београд!*

Зашто крити: пола сале се у трен напрасно испразнило да би се сви размилили ко је куде како би, по свему судећи, дојавили ову ексклузивну вијест, толико важну да је сутрашње главно новинарско питање у дневнику БХТ1 гласио, док се прозива дописник из Београда поводом доласка премијера Руске Федерације – има ли везе његов долазак са чињеницом да је прије дванаест година бомбардована Србија, као једина земља против које је цијела западна алијанса водила рат, нагласили бисмо још једном, крвочно бомбардована у виду казнене експедиције НАТО савеза, те нове суперсиле свјетских агресивних завојевача и тог новог глобалног европског и свјетског поретка.

1. Циљ поменутог скупа у Сарајеву о језичким политикама на простору БиХ, организован управо под њемачким патронатом и у датумски симболизовано вријеме, чиме су се посредно исказале њемачке империјалне претензије према јужним славенским просторима, посебно према Србима и њиховом духовном благу, српској штокавици, био је даља планска колонизација српског језика и то путем нове теорије о нацији и језику која је, тврди уједињена Европа преко пропагандиста својих нових научних протокола који задиру у предмет националне књижевности и језика – ствар самоодређења, чији идентитет није природан него је конструкција. Када је већ тако, ни националност није задата већ је такође ствар самоодређења, па стога ни национални језици не зависе више од националног идентитета!

Ова трибина била је значајна и зато што је на њој први пут јавно промовисана идеја о заснивању некаквог новог наднационалног полицентричног језика, који се наравно нипошто не би звао *српскохрватски* (тај назив је одавно демодје, посебно у кроатистици која је сербокроатистички концепт са гнушањем одавно одбацила као змијин свлак), и то не само у БиХ већ на комплетном штокавском говорном подручју.

Мотивацију за такав чин који би значео још једно преименовање (рее-тикетирања) српског језика којим би се његово постојање просто збрисало са карте штокавских говорних простора који се већ сто шездесет година не-сретно нађоше у интересној сфери католичког клероглобализма у његовом непустајућем продору на Исток, прагматична европска политика налази у чињеници да су преводи многобројних европских докумената који прате улазак појединих бана-држава насталих по разбијању бивше Југославије у обећану Европску Унију, веома скупи. Овај нови њемачки пројекат о језичкој политици, који је у основи тоталитарни политички концепт, може се подвести под осавремењени бојни поклич из хабзбуршког времена – *Drang nach Osten!* макар на површини смисла имао ситнорачуницијску образину – зарад појефтинјења тих иначе скуних превода.

Шта рећи, осим: – Ево још једног примјера који потврђује да уз империјални колонијализам увијек иду, као претходница, и неке узгредне, ријетко проучаване појаве: да се „придаје важност само економским чиниоцима“ (Калве 1981: 69) науштрп немјерљивих духовних вриједности једног народа.

2. Најновију европску неоколонијалну политику на нашим штокавским просторима афирмише управо Њемачка, наступајући као насљедница хабзбуршког апсолутизма, она Њемачка којој је загревачки дневник ДАНАС 31. децембра 1991. године објавио ЗАХВАЛНОСТ НИЈЕМЦИМА за званично признање нове, независне Хрватске, „захвалност“ објављену тачно на 50-годишњицу када је 1941. године нацистичка НДХ званично објавила рат САД и Британији. Промоцију нове глобалне културе и владавину супериорних језика науштрп малих и мањинских, сустопице прати и нова језичка политика. Још приближније, могло би се рећи да смртоносну паукову мрежу која се плете око тзв. малих језика паралелно прати све чвршће уједињавање Европе преко јединствене нове европске књижевнојезичке науке која у том уједињавању добија значајну интегративну улогу. Оне Европе створене на новом таласу турбо-глобализације у постбиполарној ери чији је нови свијет рођен падом Берлинског зида 1989. године, стар само двадесет и двије године.

У овој новој културној ери која почива на дарвинистичкој борби за преимућство одређених језика и народа над другима, све се националне вриједности комерцијализују (мекдонализују) па и национални језици. При томе је оно што је за Запад најјефтиније, за нас Србе по правилу управо оно најскупље, међу првим, српски језик који би овим лингвистичким пројектом који нам Нијемци предлажу, по свему судећи доживио свој коначни означитељски спровод јер би био гетоизиран и аутоматски преведен у скупину мањинских језика.

Наравно, осим ове шаргарепе о појефтињењу превода на коју маме наше српске политичке тврдице које ни за такве светиње као што је, на примјер, меморијална јасеновачка збирка чија је конзервација захтијевала тричавих 50 хиљада марака нису дали ни пребијене паре, већ су је просто поклонили Јеврејима за њихов свјетски музеј холокауста у Њујорку како би свједочила о јеврејско-српском холокаусту у Јасеновцу, дакле, осим флоскуле о појефтињењу превода слѣдује и друга страна батине: пријетња да уколико као држава хоћемо да уђемо у *Еуроџу*, а не можемо се, овакви какви јесмо, договорити око назива језика, да ће нам га чланице Европске Уније „демократском“ акламацијом просто наметнути. Наиме, јудеокршћанска Европа од времена почетка рада хашке суднице бјелодано зна да се заправо ради о једном језику који наравно одбијају да назову *српским*, што он јесте, већ су га инквизиторски црни магови прозвали саблажњивим шифрованим изразом – *бехаес*! Доказ за то како се заиста ради о једном језику налазе у чињеници што се саговорници различитих нација са штокавског подручја изврсно разумију те им у комуникацији не треба преводац!

О закулисном пројекту стварања новог полицентричног језика на српском штокавском подручју који је био претворен у епицентар највећег етничког рата у Европи, први је јавно говорио и описао га лични Туђманов политиколингвиста Далибор Брозовић (родом из Зенице) и ватрени пропагандист Велике Хрватске до Дрине. Битно својство тог новог језика који би представљао компромис између увијек прислужничке језичке науке и поданичке локалне политике јесте да је он детериторијализован. Наиме, према новим лингвистичким протоколима по којима је језик *н* и *ј* е израз националног и културног идентитета једног народа, полицентрични језик има више националних центара; њиме се говори у неколико држава као што је случај са већином европских и неевропских језика који су развили своје полицентричне стандарде. Исти модел био би примијењен и кад је у питању нови наднационални језик на основама српске штокавице о чему је Сенахид Халиловић као представник бошњачке неолингвистике већ договарао са појединим српским лингвистима из Београда, оним који по свему судећи припадају ешалону унутрашњег окупатора, одбивши да нас обавијести о којим се то лингвистима, саучесницима у закулисној завјери против рођеног језика ради; спремним да из сумњивих разлога жртвују властити језик зарад конструисања још једног наднационалног језика под окриљем новог европског филолошког програма.

Све то потврђује да се здружена завјера против српског језика у покушају устоличавања новог језичког стандарда већ увелико усаглашава са хтијењима нових европских колонијалиста и глобалиста, при чему се Србима узурпира право да бране свој властити језик под лажљивим и смишљено извргнутим образложењем како „незналице на јужнословенским просторима мисле да је за нацију неопходан засебни језик“ (Кордић 2010: 179).

3. Ваља одмах истаћи: конструисање и инсталисање у садашњости тзв. полицетричних језика је нови колонијални изум, који би се експериментално ваљало да потврди управо на примјеру српског језика. Он је језички фалсификат своје врсте и опасна замка која се не може да повеже са језичком науком. Његова појава иде под руку са ауторитарним наднационалним државама, а не са slabим лилипутанским државицама какве су ове наше чији је број послје другог свјетског рата само у Европи порастао са 7 на 25. Нови сој наднационалних, трансационалних држава попут Америке које промовишу нови неоколонијализам, а чији прототип представља Европска Унија као резултат постмодерног доба, управо је расистички према малим народима и језицима јер промовише теорију о надмоћности колонизатора (освајача) и његовог језика као супериорног, тек „са понеким зрном хуманости“. Ту појаву још давно је описао и Фердинанд де Сосир говорећи о „прећутном уговору“ поводом кога изјављује: „Извесне владе, као на примјер, швајцарска влада, прихватају коегзистенцију више језика; друге пак, као француска, теже лингвистичком јединству“ (Сосир 1973: 267–268).

Чињеницу да би се на простору бивше и никад више састављене БиХ коју је ДЕЈТОНСКИ МИРОВНИ ДОКУМЕНТ трајно раставио на два ентитета и три конститутивна народа, покушао да створи један вјештачки наднационални језик умјесто досадашња три могуће је тумачити тиме да би у догледно вријеме на овом штокавском простору требало да дође до смјене колонизатора, при чему сваки од њих доноси своју специфичну језичку политику која као и претходне иду утабаним стазама лажи против српског језика. Досадашњим америчким језичким протоколима потврђеним у Дејтону језик у БиХ је био разграничен на три засебна политичка језика. Настојање нове неохабзбуршке социолингвистике која по свему судећи треба да смијени ону америчку, а која већ наступа као самовољни контролор језичке политике на овим просторима, иде отворено у правцу антисрпске политике и још једног калајисања српског језика кроз перфидну демагогију смишљену по највишим језуитским стандардима. А она поучава како су нас наше досадашње политичке елите погрешно училе да је *језик* синоним за *народ*, што је, тврде они, потпуно погрешно и вишеструко неисправно.

Нови њемачки социолингвисти преко германофилске хрватске лингвистикење Сњежане Кордић, наине, тврде да се културни идентитет не подудара са језичким, националним и државним границама, те да је „вјера у подударање националних државних граница с културним илузија“. Тиме се *de facto* стављају ван снаге закључци дејтонских картографа који су синонине за српски језик у БиХ пронашли у екавској и ћириличкој варијанти српског језика на којој је публикован ДЕЈТОНСКИ ДОКУМЕНТ у тзв. српској верзији, док је ијекавска и латиничка варијанта истог мировног документа симболизовала хрватски и босански језик.

На овом изолованом примјеру може се скоро као у лабораторијским условима да прати сложени технолошки процес колонизације кроз још једно квазинаучно учење о језику којим се по ко зна који пут културно и национално дезинтегрише српски народ. У исти мах, овим се бјелодано потврђује да све што долази на наше просторе под плаштом западне језичке науке, да је то увијек и израз подјармљивачке политике, при којој сваки колонизатор настоји да фабрикује и клонира „своју“ лингвистику која одговара његовим колонизаторским циљевима усмјереним ка коначном и заједничком циљу – брисању српскога језика, а тиме и српског народа са карте Европе.

Најновији мисионарски приједлог германских социолингвиста значи још једну мобилизацију Њемачке за хрватске потребе. У ширем контексту гледано, он представља својеврсну рестаурацију и рехабилитовање старог Калајевог пропалог неоколонијалног плана да у анектираној Босни и Херцеговини под административним присилом креира вјештачку босанску нацију и босански језик. Једноставно речено, овај њемачки приједлог је у најмању руку сумњивог карактера. Одликује га идеолошка блискост са Калајевим покушајем најмање у једној ствари – заједничка им је антисрпска константа што је била одлика и ономадне аустроугарске језичке политике према Србима у БиХ, а и ове данашње њемачке.

Премда се односи у првом реду на језик, њемачки приједлог је вишеплански и иде у прилог геостратешког циља да се на нашим просторима као огледном добру за сваковрсне (бјело)свјетске експериментаторе *in vivo* створи и нови идентитет грађанина, ослобођеног од, наводно, ретроградних националних ограничености и предрасуда тврдњом како нема објективних критеријума за прављење нација. Наиме, иза конструктора нације, историчара и лингвиста, резолутна је ревносна промоторка Уједињене Европе Сњежана Кордић која неосновано тврди да су етички идентитети друштвени конструкт – „иза привида знанствености којом се (они) огрћу скривају се сасвим приземне борбе за власт“ (Кордић 210: 206). Такав је став ових индоктринираних промотора европоцентризма као идеологије новог расизма, оног наднационалног, који је признањем сецесионистичке Хрватске, међу првим од стране Њемачке и Ватикана, изазвао крвави грађански рат баш на српском штокавском подручју, а сада ти исти долазе као нови владоци који унапријед обезвређују па чак презиру сваку борбу за очување националног идентитета, посебно оног језичког, проглашавајући је ретроградном националистичком и „неприродном“ појавом.

Данашња идеја европоцентризма нипошто није нова већ су је као политичку и идеолошку теорију и платформу промовисали водећи европски умови Кант, Хјум, Волтер, Лајбниц, Маркс и други, антиципирајући јединствено европско и свјетско друштво. Посебно Маркс који чим се ратосиљао студија теологије почео је своју „философију“ пјесмама: „Уништићу царство

Твоје“, па УНИШТИЋУ ЦАРСТВО ТВОЈЕ. Марксово ЦАРСТВО ТВОЈЕ је Божије Царство. „*То царство претворићу у рушевине!*“ – пријетио је богоборачки и атеизовани Маркс.

Не заборавимо да се управо на таквим рушевинама данас зида најновији европски поредак, евентуално и свјетско друштво и савремено човјечанство које треба да представља тријумф бахате западњачке културе! Цијену таквог „прогреса“ који је ништа друго до „нови тоталитаризам“ мораће да плате по свему судећи мали народи! При том их још присиљавају да то радо(сно) раде!

4. Режирани процес наметања новог вјештачког полицентричног језика на структурним основама српске штокавице, као пројекат са предумишљајем и наставак софистициранијим средствима етничког чишћења српског народа којим се разбија у парампарчад цјеловитост српског националног бића, само је дио добро смишљеног плана освајања глобалне власти, али и корак назад у истинској лингвистичкој науци која мора да почива на етичким, а не друмскоразбојничким принципима и отимачини туђег духовног блага уз гажење свих традиционалних моралних начела. Као такав, он је само још једна превреднована квазилингвистичка конструкција по ватиканском и хабзбуршком нацрту и наставак репресивног и бруталног осујећивања националног и културног идентитета српског народа. У рушењу права Србима да властити језик назову *српским* и у изокретању лингвистичких истина нимало случајно предњачи управо неуморна Њемачка која би требало да уведе орвеловски ред на ове просторе „у коме се исте глобалне силе јављају прво као пиромани, а потом као ватрогасац истог пожара“ (Печујлић 2002: 156).

Не заборављамо да су Нијемци као планери великохрватске политике били управо ти који су уградили угаоно камење у пројектовање и утемељење вјештачке хрватске нације, посебно аустроугарски хабзбуршки пропагандисти, хрватизовани Нијемци Штросмајер и Људевит Гај, док је у блиској прошлости уједињена Њемачка имала предводничку улогу у разбијању Југославије и међународном признању сецесионистичке Републике Хрватске. Тако је Паул Бекет из уреда католичке цркве у Бону 1992. године изјавио како су „Хрвати имали срећу јер су на њеној страни били папа, њемачка влада и драги Бог“.

У Сарајеву опет, под окриљем Гете института Њемачка је преко свога поштар писмоноше, горљиве хрватске лингвисткиње Сњежане Кордић, главног кроатизатора српског језика кроз потенцијални полицентрични језик који би био створен на штокавској основи, наступила са тезом како ваља да напустимо мит о идентичности нације и језика. Притом је мучки прећуткивано како је „митологизовање“ језика и нације, семантизовано као цивилизацијска прошлост, својствено управо хрватској

лингвистици са њеним непосустајућим настојањем да се хрватски језик ријеша мрских србизама вјештачким фабриковањем све нових и нових ријечи које припадају хрватском новоговору, док Срби тај митски однос нације и језика нису имали ни у Вуково вријеме јер да јесу не би Хрватима дозволили да се служе српским језиком, тј. штокавицом као својим властитим. Митска свијест ове врсте доказ је комплекса инфериорности којег Срби за разлику од Хрвата не могу ни да имају јер се границе српског народа, колико год та истина другима не била по вољи, управо поклапају са језичким границама.

5. У новијој историји српског језика фаталним по његов опстанак показала се вјештачка производња нових нација, посебно хрватске нације настале у југословенском мелтингпоту која је у пуном смислу те ријечи „вјештачка“, прављена у језуитским мајсторским радионицама Ватикана у континуитету од стољеће и по, и то од три различите нације које говоре трима различитим језицима. Код Хрвата заиста не постоји идентичност нације и језика па управо зато они за њом жуде, јер је тако нешто сасвим природно, а не неприродно како нас уче нови европски протоколи. Познато је да се изворна хрватска нација, мимо остале нације, што је куриозум своје врсте, одрекла свог изворног чакавског говора закржљавши га до дијалекта и језички се идентификовала са њој потпуно туђом српском штокавицом тако да хрватски језик није ништа друго до преименовани језик српски упркос усрдном и мукотрпном настојању да се у највећој могућој мјери од њега лексички диференцира ковањем ријечи хрватског новоговора.

Као такав, овај језик је у пуном смислу те ријечи „политички језик“, попут бошњачког/босанског и црногорског језика који тешко да ће икад да се укоријене као засебни језици на увијек вјетроментном Балкану. Управо стога, може бити, брижна и покровитељска њемачка лингвистика као пре-доминантна у западневропској лингвистици, ставила се у службу рјешавања хрватског језичког питања, планирајући да на основама српске штокавице инсталише умјесто засебна три политичка језика настала декларативним издвајањем из српског језика на вјерско-територијалном принципу – један заједнички наднационални језик.

Без наше будности, будемо ли правили компромис са властитом савјешћу и уздали се у начело хуманости које се одавно преобратило о илузију о западном свијету, у коме се врши угњетавање и поробљавање других народа у име наводних виших цивилизацијских разлога, тај закулисни мрачни геостратешки пројекат уједињене Европе који има великохрватске амбиције, лако би могао и да српску штокавицу сведе на политички језик. Односно, не будемо ли јачали свијест о себи као етничким Србима све три вјероисповијести, о томе да су српска култура, књижевност и језик недјеливи, да обухватају сав српски народ без обзира на вјероисповијест, екавску и ијекавску изговорну варијанту, ћирилично и латинично писмо, и то

посебно данас, у свијету глобалне културе у којој разлике између нација нестају како нестају мали национални језици, српскоме језику озбиљно пријети претварање у мањински језик. Већ сада се сваки покушај одбране српскога језика од стране нове „просвијећене“ европска лингвистика негативно вреднује и сврстава у реликте митолошке свијести, иако је језички национализам управо реакција на преотимање језичког идентитета једног народа, на омаловажавање малих народа који су претходно прошли кроз незапамћену медијску сатанизацију и били стигматизовани, попут народа српског.

С друге стране, у ери турбоглобализације и космополитске културе која је својство богатог Запада (Давос култура) чији је двојник језичко-политички регионализам позитивно се вреднују настојања оних квазилингвиста који су спремни да се ставе у службу колонизовања свијести властитог народа и да од, условно говорећи, „малих“ регионалних и професионалних варијанти српског језика диференцирају засебне „књижевне језике“, а уистину вјерске и политичке језике, а у садашњости пропагирају вјештачки полицентрични језик.

Конструисање новог полицентричног језика је још једна у низу анти-српских ненаучних језичких платформи смишљених у европским колонијалним кухињама под плаштом наводно виших цивилизацијских разлога. Настојање њемачких лингвистичких поклисара пристиглих у Сарајево је још једно разарање и насиље над српским језиком уз инструментализовање и мобилисање Њемачке за потребе католичке панхрватске државотворне идеје Хрватске преко Дрине. Као такво, оно је дјело „насиља у покушају“ над српским језиком, даља разградња живог српског језика по отпадничким концептима заговорника и проводилаца *nju ejdža*.

Једно је неоспорно: новом језичком политиком коју су нам њемачки културидеолози „приопћили“ српски језик би коначно био кроатизован, а сам нацрт о вјештачком креирању некаквог наднационалног језика на српском штокавском подручју резултат је најпрљавије језичке политике иза које стоји веома јасна и непорецива великохрватска идеја. Због свог отвореног антисрпског става, он има несумњив римокатолички прозелитски карактер, онај исти који не престаје вијековима да разара српско национално биће, а у којем су Хрвати још једном главни инструмент стране најезде, „бесловесно средство у америчким и њемачким рукама, коме је римокатолички фанатизам у сваку пору улио антисрпску мржњу као основни смисао сопственог постојања“.

Зато се овај пројекат нипошто не може да подведе ни под какву лингвистичку науку, већ смишљену неистину о „миту“ по коме не постоји идентитет нације и језика те га стога ваља одлучно разобличити као перфидни вид католичког филолошког програма који се наставља да проводи под

окриљем новог европског колонијализма, оног којем је наредбодавац и данас католичка црква око које се западна Европа као око стожера настоји да уједини. Приједлог о васпостављању некаквог полицентричног језика симптом је ауторитарне неоколонијалне владавине тајних европских планера и као такав представља опасну пријетњу малим националним језицима и њиховом идентитету, у нашем случају, језику српском који се по ко зна који пут настоји да потчини, злоупотреби, безупитно присвоји и преуреди уз фалсификовање, игнорисање и, на крају, негирање српског етничког бића које би било уграђено у темеље новог полицентричног језика. Евентуално би се само игнорантски и више спекулативно помињала његова српска компонента, док би се пренаглашавала она хрватска или бошњачка која је већ сада потпуно хрватизована.

6. Установљењем новог полицентричног језичког стандарда који је дио глобалног антисрпског програма спремног да вјештачки креира националне идентитете газећи принцип суверености народа само ако је то у интересу водећих сила и њених помагача окончала би се отимачина српског језика и његова програмирана потпуна кроатизација на чијој би родној подлози био конструисан још један вјештачки, овог пута наднационални језик сличан српскохрватском. Преко те нужне степеннице у претварању српског у хрватски језик био је у прошлости успостављен привид српског и хрватског заједништва у које се од самог почетка са хрватске стране ушло срачунато – да се „дотле разједињено српско и хрватско прво помијеша, а да се послјије подијели, али не на основу језика него на основу вјере“ (Маројевић 2001: 218).

Програмирање новог језичког стандарда по њемачком узору, које ли случајности, подржавају у првом реду водећи хрватски и бошњачки лингвисти, вјероватно и поједини представници црногорске лингвистике, који редом исказују аверзију према сербохрватистичком концепту, а сазнајемо, и понеки језички комесар и поданик католичког филолошког програма из српске језичке науке, испоставиће се, бојимо се, управо онај који се буса да заступа српске националне интересе.

Мит о идентичности нације и језика заплемењено су подржавале управо хрватска, бошњачка и црногорска нација настале на српском културном и етничком простору као резултат вјештачки створеног културног национализма који непрестано морају да доказују, настојећи да по сваку цијену, како-тако, остваре свој народни, национални, културни и језички идентитет и континуитет кроз вијекове. То су чиниле тако што су безочно, перфидно, лукаво и манипулативно, а често дрско и отворено фалсификовале и на неистинама спекулативно градиле властити етницитет преотимљући и присвајајући српску духовну баштину, која се, као таква, мора третирати тек као дио великог духовног и културног идентитета етничких Срба католичке и муслиманске вјероисповијести, а никако да се преобраћа у засебан културни и национални идентитет.

У овоме замешатељству око новог полицентричног језика нипошто се не смије сметнути с ума да је управо лажна католичка историографија у својој диктатури над историјом уз обилату помоћ Конгрегације за пропаганду вјере систематски подстицала изградњу јединственог књижевног језика и писма за све Словене посебно откад се од XVI вијека почела проводити црквена унија над православним Србима на начин да се не дира у православне вјерске обреде и обредни језик и од када су се у Ватикану појавиле тенденције за јединственим општим језиком и једнонародним уједињењем Словена. Тај поступак је био толико унапредовао да се чак почела проводити унијатска русификација глагољских црквених књига коју је стрпљиво проводио фра Рафаел Леваковић који је римске црквене књиге прилагођавао славенском богослужју и чак приређивао глагољашка издања за славенске, тј. православне вјернике.

Нови полицентрични језик као јединствен општи језик, од кога би у апсолутном постотку профитирали управо Хрвати, а потом и други сепаратисти, Бошњаци и Црногорци, био би у будућности јак интегративни фактор у могућем коначном обрачуна некоћ југословенских сепаратиста са Србима. Наиме, прво су планери панхрватске политике подстицали нарцизам малих разлика у односу на српски језик и Србе који је одиграо крајње деструктивну улогу, да би се у будућности опет, ти исти сепаратисти уједињавали преко полицентричног језика као јаког интегративног фактора, и наравно, преко нарастајућег анимозитета (мржње) према Србима.

Како ствари стоје, нови полицентрични језик уистину би био конструисан једнонародном уједињавању Срба сва три вјерозакона, колико год то другима болно звучало, али то је пуна истина, од којих су прво створене три вјештачке нације и три вјештачка језика. Притом су хрватска и бошњачка нација конструисане управо на вјерском антагонизму према православним Србима, а црногорска нација, настала цијепањем православних Срба по територијалном принципу, на тези о српском хегемонизму.

Разбијање Југославије по унутрашњим вјерско-територијалним шавовима и границама које је 1945. верификовао лично србомрзачки комунистички диктатор Јосип Броз показало је да су ти шавови тако постављени да потпуно разбију српске етничке области и само његово биће, тако да Срби тешко у будућности могу да у сувереној држави заокруже своје границе. Наспрам до дана данашњег неријешеног српског националног питања, настанак хрватске нације као „католичке нације“, митологизоване у највећој мјери кроз тезу о тзв. „бијелом“ и „црвеном“ хрватству, и бошњачке као „муслиманске нације“, везује се уз ригидно антисрпство и антиправославље. И једна и друга нација вјештачки су створене уз инструментализацију „бивших“ Срба, попут хрватске, настале од превјерених Срба-католика који су говорили српским штокавским језиком, а којима је у манипулативној технологији конструисања вјештачке хрватске националне свијести уз деце-

нијско лутање и експериментисање илирством и југословенством, кроз на-силну кроатизацију наметана нова национална свијест под ватиканским геслом – *Damnatio memoriae!* – што је практично значило заборавити и сјећање на себе као Србе.¹

Бошњачка нација настала од Срба-муслимана и, жалости наша, она црногорска, настала територијалним издвајањем од Срба-православаца, такође су производ смишљеног антисрпског плана, у чију сврху се употре-бљавају српски отпадници, било вјерски конвертити, попут денационали-зованих Срба-католика и Срба-муслимана који се данас изјашњавају као „Хрвати“ или „Бошњаци“, односно, идеолошки залуђени и шверцерско-ма-фијашким пословима заокупљени „Црногорци“. Те вјештачке нације нас-тале су у инквизиторском подземљу нових демонолога и демагога, од вати-канских клерикалаца и хабзбуршких легитимиста до ових најновијих ње-мачких ревизиониста и пропагандиста планетарно елитистичке западњач-ке либералне демократије, спремних да подупру свако антисрпско дјело-вање, не презајући од преотимања и присвајања српског језика као соп-ственог и безочног и злонамјерног фалсификовања и кројења српске истори-је, културне и духовне баштине. Да би се на низу историјских и лингвисти-чких заблуда, фалсификата и измишљотина, уз грубо прекрајање свега српског у хрватско, бошњачко или црногорско, кроз хиљадугодишњу исто-рију, како-тако скројио властити народни континуитет који је ријетко под-вргаван провјери јер је и дан данас контрола историје под патронатом ње-мачке, а прије хабзбуршке историографије.

7. Као нација и народ Срби су јединствени у европској историји по томе што су мимо све друге европске народе уједињени у један народ и то не у деветнаестом вијеку како нас учи западњачка, првенствено германска историографија, него још у давној прошлости, руком Светитеља Саве. Наи-ме, Свети Саво извршио је дјело које једино приличи светитељу, генију и хероју: створио је српску националну цркву прије више од 700 година и у тој цркви ујединио сав српски народ.

¹ У Дубровнику је веома дуго била присутна и његована свијест о Дубровча-нима као Србима католицима, што се настоји свим силама да избрише из свијести Хрвата који као да заборављају да је Дубровник постао дио Хрватске тек 1945. го-дине када је Тито преуредио и утабао нове унутрашње границе Југославије. Забо-равља се да су моћни Венецијанци плаћали таксе за кориштење Дубровника срп-ској, а не хрватској држави, и то још од Немањића династије. То потврђује да Дуб-ровник није постао српски град тек по одласку Венецијанаца, како пише у „напра-вљеној“ историји, него је био српски град и много прије доласка Венецијанаца на дубровачко тле. Међутим, већ одавно је забрањено мијењати ретуширану званич-ну историју која је усталичила измишљотину о Дубровнику као вјековном хрват-ском граду.

Тај чин у историју јудеокршћанског Запада пробали су да понове само два пута: први пут јансенисти у XVII вијеку, старокатолици којима је припадао и Блез Паскал, који су били толико моћни да су успјели да укину католички ред језуита, али нису могли, колико год се упињали, да створе националну галиканску цркву за Французе и тако уједине француски народ. Други пут, то исто дјело, за шта је потребно да се деси чудо, чудо с вишега, пожелио је да оствари онај занатлија који нимало случајно, постаде вођа свег њемачког народа, именом Хитлер; покушао је да створи националну њемачку уједињену цркву у XX вијеку, да уједини њемачке цркве јер би тек тада, знао је, ујединио сав њемачки народ и створио јединствену њемачку нацију, али му је, морао је и сам да тешка срца призна – т а ј п о - к у ш а ј п р о п а о! А пропао је зато што се нација не може, како тврде нови западни мудраци, вјештачки, у инкубаторима направити, а ето, управо то чини учена западна Европа; она која данас тврди како је нација мит, политичка творевина, да је умјетни настанак њено битно својство, да настанак нације није природно условљен, како нација није задата језиком, да не постоји национални и народни континуитет у историји, а што технички доказују преко некакве анализе ДНК, да не постоји културни континуитет, на крају тврдећи како је нација нарација, прича о националном поријеклу, процес прављења нације помоћу писања историје!

Европски политиколингвисти, од чијег квазиучења требају да профитирају само Хрвати, разбијачи Југославије, једнодушни су у ставу како је национализам злоћудно привиђење, супротстављен демократији, да је он такође конструкција, при чему ти исти глобалистички теоретичари нације заборављају да би овакво њихово науковање у потпуности било тачно када би се односило на одређене нације настале у деветнаестом вијеку које су доиста „направљене“, те су као такве, вјештачке нације попут хрватске нације која се одрекла свог изворног етничког поријекла убиљеженог непогрешиво у чакавском језику и прихватила за главну одлику свог националног идентитета њима потпуно туђу српску штокавицу. Тако створена хрватска нација, којом је вјештачки измијењен карактер изворне хрватске нације, производ је рационалистичке илузије Запада да се нације могу направити, па чак и наднације, као она совјетска и југословенска, прва створена на костима руског, а друга српског братоубиштва, а у садашњости новоформирана босанска нација која упорно инсистира на својој непобитној аутохтоности, иако се појавила као неостварен пројекат за вријеме угарског окупационисте Бењамина Калаја, у вријеме аустроугарског апсолутизма који је био идеолошки темељ доцнијег нацизма.

Очито, чак ни беспримјерном болшевизацијом православне руске нације и насилном атеизацијом и невиђеним богоборством, горим него у доба Нерона, није могла да се у Русији створи та етнолошка флоскула звана „совјетска наднација“ као што тешко да ће на ДНК ланцу Руса мојсијева вје-

розакона да се створи нова јеврејска нација колико год руских азиланата деценијама досељавали у обећану земљу.

Све потврђује да се нације тешко могу направити, па ни кроз континуирано отимање српског културног и духовног наслеђа, чак кад сте Јевреји, у бирократским кавезима, који своју нацију и дан данас настављају упорно да вјештачки праве на темељу вјере и, наравно, подизањем у XXI вијеку кинеских зидове око од Палестинаца преотете земље. Притом не презајући од тога да овај патент покушају да продају бјелосвјетским колонијалистима заборављајући да ако Господ неће да сазида дом, узалуд се зидају труде!

8. Како да се спаси српски језик од даљег черупања, питање је које постављамо ми Срби који у душама нашим морамо да вратимо сјећање на прошлост и на то да је српски народ створила рука Светитеља Саве, а српски језик и српско писмо у ширину и дубину Логоса увела рука богорјечитих Светих Грка Кирила и Методија, који су Србе, Русе и све православне словенске народе увели у полифонију литургијског говора дајући нам могућност да као велики славенски народ славимо Бога на своме, српском језику. Управо захваљујући равноапостолној Кирило-Методијевој сјетви ових православних филозофа који су уздигли словенски дијалекат у свети језик култа није се на европском Истоку запало у тријезичку јерес већ се свим језицима и свим племенима човјечански дар полиглотије изливен на апостоле признао да је достојан за богослужење, тако да освештани српски језик, скупа са великим руским језиком никад није имао комплекс мање вриједности пред грчким оригиналом јеванђеља, а посебно не латинским.

Међутим, расрбљавање српског језика од стране модерних демонолога системски се наставља да проводи стварањем вјештачких вјерско-територијалних језика, чиме се постепено растаче светодуховни дар полиглотије, између осталог, и празновјерном теоријом како су нације политичка измишљотина, субјективна, а не објективна категорија, како је то умјетна конструкција и како нема објективних критерија да се установи да је, рецимо, српски језик, тј. штокавица, само и искључиво српски, а јесте и био је. То доказујемо аргументом што нема ни једног Србина који је чакавац или којим случајем кајкавац.

Међутим, чему слијепцима објашњавати боје када се ради о једноставној, ноторној чињеници да је чакавски био и јесте језик етничких Хрвата, док за кајкавски, и птице то знају, не можемо рећи да је и њихов, то јест хрватски, кад је био и јесте дијалекат словеначког! Ријечју, ради се о три засебна језика, штокавском, чакавском и кајкавском који се генетски не могу свести на један словеначки прајезик нити на један прасловенски дијалекат, а камо ли на један па био то и полицентрични језик, језик који су швапски емисари намијенили да направе управо за оне који *йохулише на вјеру*

прађедовску *иа* су *брајске крвиожедњели*, како каза лучезарни Његош. Свакако не за народ српски који само у једном вијеку доживи три свјетска антисрпска рата, први, који су против Срба покренула два највећа европска империјална царства, аустроугарско и њемачко, други, који поведе нацистички Трећи Рајх и овог последњи, који је такође имао компоненту свјетског јер нас је бомбардовало да ли 17 или више држава, а међу њима још једном и Њемачка!

Па како онда, осим пред Господом Богом нашим, да будите велики народ?!

На питање кога су то дошли да просвјетле у шехер-Сарајеву охоли Нјемци, чији степен злонамјерности и подмуклости према Србима је обрнуто пропорционалан степену пријатељства према Хрватима, пријатељства које траје из времена сарадње нациста и усташа, тешка срца одговарамо: па све оне отпале од самораспирујуће православне вјере коју су многи душегубно превјерили, почев од Срба католичког и исламског вјерозакона све до оних који самопрогласише своју православну цркву, и још даље, не заборављајући ни оне српске књижевне теоретичаре, историчаре и лингвисте који никако да се покају за служење унијатској сербохрватистичкој идеологији и католичком филолошком програму.

Ономадне у Сарајево, наиме, а под покровитељством Гете института који има своје пипке диљем земљиног шара, уз подршку и покровитељство два амбасадора и једног конзула, настављена је да се проводи тајна безаконја над српским језиком, започета званично Бечким договором, а која би по отпадничким пројектима била окончала тек потпуним брисањем српског језика са мапе европских језика! Ријечју, по њиховом инкубаторском пројекту, по мудровању ових нових западних јеретика, српски језик требало би да буде сведен на само један од мањинских европских језика након што буде узидан у темеље новог полицентричног језика који би на основама српске штокавице био стандардизован.

Тај нови полицентрични језик по протоколима европске лингвистике као обрасца за ону глобалну, био би утемељен тако што не би, наводно, био везан ни за једну новонасталу вјештачку нацију створену у познатом технолошком поступку преименовања свега српског у тзв. хрватско, бошњачко или црногорско, санџачко, војвођанско и у шта све већ не, само да се, не дај Боже, којим случајем не би звало *срјско*.

Тамни облак европског безбожништва одавно се надвио над српским земљама и српским језиком, безбожништва чији је заштитни знак жута кабалистичка петокрака која је замијенила крст часни, а са њим и слободу златну, тај облак ношен духом демонским који се у прошлим временима знао звати и препород, који је почињао причом о промјени календара, а завршавао у источнообредном протестантизму, тај зао дуг који би да изнова

оствари политичку и економску доминацију на балканском простору, намјерио је крајње озбиљно да Србе у садашњем времену коначно духовно окупира преотевши му његово најскупље духовно добро, непроцјењиво вредније од свег сребра и злата, а то је српски језик. Онај који је уврштен у литургијски још у IX вијеку, док је католички Запад упао у трилингвалну јерес служећи Богу на папоцезаристичком и одавно мртвом латинском језику као искључивом језику култа, поред оног грчког и арамејског. Управо тај зао дух *хоџио би* да након што је од српског језика створио вјештачке политичке језике и неколико националних стандардних варијетета, а на вјерско-територијалној разлици, чиме су само распламсавани вјерски националистички ратови против православних Срба, тај зао дух би у садашњости да одржава равнотежу између новостворених нација на штокавском територију уз помоћ не само европског протектората, већ и путем јединственог административног наднационалног језика.

С друге стране, појава овог лингвистичког пројекта између осталог може да значи како су и сами *Еуроџејци* сазнања да се ти вјештачки варијетети и политички језици не могу ни по ком критерију да конституишу у засебне језике па су због тога поклисари из Гете института, као настављачи некадашње бечке дипломатије, донијели свима нама нови лингвистички протокол, који као да је потекао из Протокола сионских мудраца, а биће да и јесте, макар неки тврдили како је та књига Нилусов фалсификат.

Заживљавањем у пракси новог њемачког пројекта створиле би се несagleдиве књижевно-језичко-политичке посљедице које би биле далекосежне и судбоносне по српски језик и његов народ. Између осталог, то би значило да више не важи онај дејтонски протокол, донесен као производ америчке идеологије о мултиетничкој и мултинационалној БиХ, по коме је бошњачки/босански језик припадао Бошњацима, онима који су се 1868. били прво прогласили османском нацијом, а потом прихватили теорију о својој бошњачкој нацији, да би ова вјерска заједница у Босни до сада девет пута мијењала службени назив свога идентитета: *османски, џурски, босански, српски, хрватски, југословенски, неопредијељени, муслимански и бошњачки*.

Амерички протокол гласио је да хрватски језик припада Хрватима, а српски језик Србима, док би накнадно декларативно проглашени црногорски језик био језик црногорског народа. По свему судећи тај протокол се сада ставља *ad acta*, а умјесто њега требало би да ступи на снагу овај нови њемачки, чија суштина гласи: – Не, теза о четири различита стандардизована језика је мит а таква језичка политика само узгаја мит о подударности нације и језика!

Да ли је тако или су управо под аустроугарским патронатом тај мит у лабораторијским условима узгајали управо аустро-хрватски лингвисти са бечке универзе уз помоћ јансенисте и аустрослависте Копитара, у трајању

од 150 година, а наставили да га развијају језуитима поучени хрватски лингвисти уз свесрдну помоћ распамећених српских филолога, најдоследнијих извршилаца католичког филолошког програма па чак и након самопроглашења хрватског језика! Да би од рођеног српског језика, а под покровитељством Светог Јеронима, илирског заштитника, правили Хрватима језик. Онима који су смишљајући шта ће смислити ковали нове ријечи на српској језичкој матрици, тиме доказујући кроз сваку нову ријеч хрватског новоговора, од времена Павелића до времена Другог поглавника па све до дана данашњег, свој комплекс језичке инфериорности спрам српског језика ко-јег су преотели Србима, преименовали га, али који је и даље, Хрвати то добро знају, био и остао језик српски.

Зато и није чудно да им свака друга ријеч њиховог, наводно, хрватског језика, смрди на мрски србизам!

У исто вријеме, сваком новоискованом ријечју хрватског новоговора Хрвати потврђују свој државотворни комплекс спрам Срба, „са својих тридесет дана хрватског суверенитета, што је сва државотворна хрватска биланца“, како је Хрватима некоћ у лице спочитнуо непријатну истину коју они крију као гуја ноге, тај иначе србомрзац Крлежа, питомац војне академије у Печују, чију су мржњу према Србима сами Срби умјели да тако добро крију.

Њемачки лингвистички дух као дио владајуће идеологије новог свјетског поретка, који почива на тези наслијеђеној из времена Калајевог режима који је био против сваког рјешења којим је предвиђана подјела Босне и Херцеговине, тај дух о цивилизаторској мисији Њемачке у Босни и Херцеговини, што је био дио широког идеолошког система, оног западног у односу на европски Исток као искључиво подручје мисије, спекулишући о језичкој супериорности ъемачког језика и ъемачког права да кроји нову језичку пирамиду у Европи, очито је већ преузео примат у пирамидалној организацији језика. Њен је циљ да наметне централизаторске језике и истисне било какав руски утицај на Балкану, инсистирајући на чињеници како се, ето, ъемачким говори у три државе, Њемачкој, Аустрији, Швајцарској. Њемачки модел својеврсног „поњемчавања“ српског језика на цјелокупном штокавском подручју пријети да буде наметнут БиХ већ и прије њеног уласка у уједињену Европу потврђујући да се у трци за првенство међу европским језицима на самом врху хијерархије налази управо ъемачки језик.

То сазнање је учесницима на скупу о језичкој политици у Сарајеву на ъемачком језику посредно пренијела Сњежана Кордић, хрватско-чешка германофилка поријеклом из Осијека, промотор новог ъемачког лингвистичког протокола. Ову миљеницу великоњемачке лингвистике сами Хрвати би радо да екскомуницирају због њеног напада на хрватске пуристе и приговора због чега хрватски језик по сваку цијену настоје да очисте од

страхобалних нехрватских ријечи, у првом реду тзв. србизама замјењујући их рогобатним хрватским новогovorом. Кордићка сама на име тај посао по све истинoљубиво назива *хрвајским копирањем нацистичких џуризама из времена Трећеј Рајха*, а управо на таквом трагу и јесу ставови хрватског језикословца Стјепана Бабића који без сустезања тврди да неку ријеч сматра хрватском ако се она назива *усџашком ријечју*!

Због оваких и сличних критичких приговора хрватским лингвистима, од којих су бројни ипак недоследно дедуковани и иду на уштрб српског језика, многи би хрватски домољупци као настављачи метода „свете“ инквизиције да Кордићкине књиге о језику и национализму нема. Између осталог и зато што је шовинистичком хрватству претпоставила залагање за нову Европу са њемачком водећом улогом, а која, ето, тврди да се на штокавском подручју не ради ни о каква четири различита стандардна језика, јер да се сви ти говорници веома добро споразумијевају и не треба им преводилац! Управо то је, тврди Кордићка, довољно мјеродаван лингвистички параметар како се ради о једном језику. Да би се језик прогласио засебним, тврди нова колонијална европска лингвистика, доказ је да ли треба да се у комуникацији користи преводилац! Тврдња новог америчког амбасадора на коју се Њјемци позивају као на релевантан доказ, такође иде у прилог томе да се ради о једном језику, што је и став хашке суднице, а и бошњачке лингвисткиње Наиле Ваљевац. Остаје још само питање како тај језик назвати јер *бехаес* ипак не може да буде ознака за службени језик, а тешко да би и они најкорумпиранији Срби прихватили такво преименовање, наспрам кога би српски језик био мањински језик о чијој судбини подробно говори са српске стране премало анализирана Европска повеља о регионалним или мањинским језицима, сачињена још 1992. године у Стразбуру која под тим појмом мисли на језике који се разликују од службеног језика дотичне државе.

Наш закључак је да ваља бити крајње опрезан када су у питању нови ставови како више није ријеч о четири јужнословенска стандардна језика већ, наводно „Срби, Хрвати, Црногорци и Бошњаци имају један језик“, јер то никад и нису била четири засебна језичка стандарда већ један српски језички стандард са извјесним варијететима – сарајевском и загребачком варијантом српског језика. Утолико, нови протокол о једном језику, али који нипошто не би био назван *српским*, опасан је за Србе поред осталог и зато што се као идеја може лако да прима у свијести бројних српских лингвиста који ни данас нису изашли из сербокроатистичког ропства нити га се одрекли као пошаст, већ ту несрећу још увијек са носталгијом призивају. Стога оваква идеја управо „тукне“, што би рекли у Босни, на ту лажну сербократистичку папирнату науку којој је српска филологија дала превелик данак па чак и душу. Гледано дугорочно, она трасира пут ка даљем ширењу хрватског језика као огледног добра њемачке неоколонијалне лингвистике те за-

то последњи лингвистичко-политички пројекат над српским језиком и називамо новим калајисањем српског језика.

Наглашавамо: навођењем као примјера добре језичке политике оне на њемачком говорном подручју и у три државе прећуткује се веома битна чињеница како Њемачка може да мијења правопис само у договору са Аустријом и Швајцарском, док с друге стране, Хрвати Србима узеше српски језик, да се, б и в а, њиме служе, а онда га са српском сагласности преименоваше у српскохрватски да би га у коначници, без српске сагласности преименовали у властити хрватски језик не питајући Србе да ли то смију да учине! Штавише, о томе су сами Срби у највећем постотку покорно ћутали!

Ту чињеницу ни сама Кордићка неће да наведе, већ се понаша као „прави виртуоз интелектуалног непоштења који влада умијећем да чак и очите ствари потпуно замагли“ (Шмит-Соломон). У супротном, морала би да до краја прихвати истину како је хрватска нација доиста вјештачка нација, чије темеље не чине изворни етнички Хрвати, чакавци, већ управо превјерени Срби, Срби – католици које је практична ватиканска политика од 1900. године и Свехрватског католичког конгреса аутоматски преводила у Хрвате. Та вјештачка хрватска нација настала на Србима католицима истиснула је тако право властитим изворним етничким Хрватима, чакавцима на етничко постојање и на њихов језик, који је по упутама ватиканске Курије Светог Јеронима свјесно закржљан до дијалекта.

Дакле, ово последње калајисање српског језика, не само у БиХ већ на читавом штокавском подручју, које би требало да се проведе под будним германским оком, по свему судећи најављује завођење нове политичке епистеме, могући „Дејтон II“ који би значао наставак расрбљивања српског народа преко слабљења свијести о српскоме језику као јаком интегративном фактору и нашем главном семиолошком обиљежју.

И на овом последњем примјеру се потврђује да је битно својство западне науке, посебно оне књижевно-језичке, да је она оруђе и извршни орган помоћу којег се фактички, а путем контроле мисли успостављене кроз одређене научне догме, владало чвршће од свих војски. Управо преко те идеологизоване новопаганске псеудонауке зване *сербокроајистика*, управљало се генерацијама школованих филолога премда је она била и до краја остала замешатељство науке, политике и религије, католичке, дакако, кадшто и протестантске, и од свога настанка као еминентно антисрпског пројекта држана под директним окриљем католичког филолошког програма.

9. Очито је: крајњи је час да у главама нашим, у главама српских лингвиста и књижевника, да међу српским културним институцијама и министарствима културе наступи, што би рекао Српски Златоусти, Свети Владика Николај *ѡромјеноумље* по питању судбине српског језика. То у првом реду значи да се сви скупа морамо одрећи од заблуда како ће истина о срп-

ском језику сама по себи да побиједи без наше упорне борбе и доказивања истине о српском језику. До те истине се на жалост не долази тако лако јер се претходно морамо одрећи од заблуда, прије свега оних сербокroatистичких, са свијешћу да велико знање у човјеку не сазријева лако. Велика свјетлост послје дуге ноћи сербокroatистичког ропства потамњена је нашом неспремношћу да, између осталог, признамо колика је велика сјенка коју на србистику бацају прецијењене личности у историји српске културе почев од првог српског вуковца Ђуре Даничића, преко индолентног југословенствујущег антифилолога Јована Скерлића, српског нагодбодавца са Хрватима код потписивања НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, прекрштеног Јевреја и масона Александра Белића, до покатоличеног и масонизованог Павла Ивића и њихове нечасне улоге у прекрштавању српскога језика.

Промјеноумље управо значи покретање засталиг воденичког точка србистике, значи наш повратак на изворе истинске науке о српском језику, враћање самима себи са дугог пута из сербокroatистичке земље недођије, покајање за гријехе бројних тамних синова српства, али и оних у данашњици који неће да чују објашњења путовођа обновљене националне српске филологије, да чују неправде које су чињене и данас се чине српском језику и његовом народу од стране старог опасног римокатоличког непријатеља. Стога се морају опозвати ти интелектуални профитери који су заузели незаслужно мјесто у српској духовној историји и послужили као ћуприје западној језичкој лажинауци како би се Хрвати дочепали српске штокавице и цијелу је засвојатали. На жалост, бројни су они који ни данас неће да чују одговоре наше на питање како је то српски језик постао хрватски, е да би једном заувјек заклопили црну књигу о сербокroatистичкој лажи иза које је стајала римокатоличка и великохрватска идеја, никад до краја разобличена, да бисмо је коначно бацили скупа са њеном унијатском идеологијом у стару хартију, јер то и јесте била само папирната наука.

Да би обновљена србистика постала истинско учење о српском језику, а не нова идеологија, она мора да демитологизује многе прецијењене српске величине почев од Даничића до „новог Даничића“ Павла Ивића и његове деструктивне улоге у разарању српског националног кроз антисрпски пројекат „свесрпског уједињењем преко екавице“. Такође, морамо да знамо да данашња србистика не може бити иста као она Вукова аустрославистичка и јансенистичка србистика, изникла под Копитаревим цензорским надзором, која није до краја била србистика у значењу које јој данас приписујемо јер је судбину Срба везивала за Беч, а не за Београд.

Још једном понављамо да је сербокroatистиком био запаљен угарак који је требао да спепели све што је српско, иако су Срби Хрватима пружили маслинову грану, а они њима змију. Данас смо чврсто увјерени да је то била лута змија која је подговорила бројне ћуприлиће српске филологије да листом као овце напусте плодно тло српског језика и пређу да се изгладња-

вају служећи пројекту латинизације и стварању вјештачког српскохрватског језика. Тако нешто, својствено је било још само руском народу као словенском православном народу који је зарад совјетизације Русије принио на жртву властите синове и властито духовно биће.

Зато наглашавамо: истина о српском језику не може више да се врати у депо тајних докумената нити се српски изроди унутар српске филологије, ти агент западне културе и њене тзв. „науке о језику“ могу амнестирати. Ми знамо да таква језичка наука увијек дјелује двоплански, језички, али и политички, језички, али и вјерски, језичко-поетички, али и вјерско-политички. У том погледу, ми србисти знамо да је Бечки договор био договор римокатолика и неримокатолика унутар аустроугарског царства. Њиме су римокатолици не само српског језика већ и они чакавског и кајкавског језика били језички уједначени. Филолошки стручњаци никада нису подробно анализирали идеолошко-политичку позадину бечког документа ни исказали суштинску његову недореченост и мањкавост због низа у њему садржаних сасвим штетних по српски језик захтјева које је кроз хрватске аустрофиле Беч Србима испоставио тражећи повластице за Хрвате на подручјима на којима су живјели. На политичком плану бечки документ је циљао на рјешење хрватског језичког питања у Хабзбуршкој Монархији те је у том погледу од српске стране тражено да се обавезе да ће успоставити нераскидиву везу са Хрватима и то у корист Хрвата који би пристали да се служе српским језиком чиме се одмах успоставила разлика у корист Хрвата!

Српска страна (Вук уз млађахног Даничића) пружала је Хрватима пуно право да слободно и јавно користе српски језик, испоставило се, одмах под хрватским именом! Овако формулисан договор којим су Хрвати, наводно пристали да се служе српским језиком, био је по Србе веома опасан договор којим се хрватска страна надређивала српској, па чак и нећемо рећи српској, него истине ради – неримокатоличкој страни.

Стога, наш позив на промјеноумље у поимању српскога језика значи да србистика нипошто не смије да заборави удио Нијемаца и њемачке филологије у позиционирању штокавског дијалекта код Хрвата да би на крају сербокroatистичко *вјерују* и сав тај концепт оборили не Срби и србисти већ маловјерни, полувјерни и безвјерни кроатисти, који су га одбацили као кугу и проглашењем декларације о хрватском језику ставили ван снаге. Просто, збацили га као змијин свлак!

При свему томе, код распамећених Срба и данас се наставља митологизовање и догматизовање сербокroatистике, а слабо и никако од стране Хрвата, код којих је исказан свеопшти отпор сербокroatистичком концепту, и то од оног часа када је поред српског имена у називу језика био кроз Новосадски договор легитимисан као равноправан хрватски назив! Од те нужне степеннице у поступном претакању кроз преименовање српског језика у

хрватски па до осамостаљивања назива *хрвајски језик*, Хрвате је дијелио само корак и они су га предвођени Крлежом као првим потписником декларације о хрватском језику и учинили. Тим одлучним кораком у означитељском раздруживања са српским језиком учињеним кроз самопроглашење хрватског језика, доказано је било свима осим Србима како је српски језик био само подручје мисије католичке филологије, у исти мах и као *terra missionis* католичке цркве. Овај пројекат је, с поља гледано, имао филолошку образину, под плаштом језичке науке, а у суштини радило се о еминентно хегемонистичком и прозелитском пројекту католичке цркве којим су потрпе језичке разлике између Срба католика и Срба православаца јер сви, ето, говоре истим језиком који једни зову хрватским а други српским!

Колика је била снага хрватских потписа на бечком договору свједочи податак да су га кроатисти развргли одмах у години Вукове смрти, преко бечког професора Ватрослава Јагића, аустрослависте и кроатисте, а никада истинског сербокроатисте.

10. Посљедње калајисање српског језика, Срби су тога свјесни, дешава се по унапријед смишљеном плану, при чему нам је познато да свака промјена језичке политике према Србима значи да је на дјелу нова фаза у анти-српској политици, тј. даље разградње српског народа. Управо на примјеру српског језика најпоузданије се може пратити корак по корак потискивање, поступно освајање и брисање српског језика, али и повлачење српског народа на исток пред надирућим хордама демонократских западњака са њиховом политиком и фишкалијом, која се и данас наставља, иако смо наводно у миру. Свему томе ваља додати поразну истину како и поједини србисти, попут неких научних шарлатана и политичких кловнова, такође одбијају да говоре пуну истину о српском језику јер страхују да увриједе оне чија им је наклоност кориснија, а мржња опаснија!

Вријеме је да српска језичка наука која је пуних сто и шездесет година безнадежно и немоћно спуштала руке и обарала главу, посебно у времену безбожног и анационалног југокомунизма, под чијом се окупацијом српски народ налазио више од пола вијека, а за којом многи и сада заправо тугују, дошло је вријеме и куцнуо час да поносно подигнемо ту палу српску главу и смјело прозборимо ону народну и завјетну – *Ој, Србине, чувај своје име!*

Литература

- Драгосавац 1984: Драгосавац, Д. *Актуелни аспекти националног питања у Југославији*. Загреб.
- Жутић 1997: Жутић, Н. *Римокаатоличка црква и хрвајство од илирске идеје до великохрвајске реализације*. Београд.

- Екмечић 2003: Екмечић, М. *Појам Велике Србије према европским узорима, Велика Србија – истине, заблуде, злоупотребе*. Београд.
- Иванковић 1993: Иванковић, Н. *Бон, друџа хрватска фронџа*. Загреб.
- Калве 1981: Калве, Ж. Л. *Лингвистика и колонијализам*. Београд.
- Клаић 1971: Клаић, Н. *Повијесџ Хрватџа у раном средњем вијеку*. Загреб.
- Кордић 2010: Кордић, С. *Језик и национализам*. Загреб.
- Маројевић 2001: Маројевић, Р. *Нови раџ за срџски језик и џравоџис*. Београд.
- Окука 2006: Окука, М. *Срџски на кризном џуџу*. Сарајево.
- Печујлић 2002: Печујлић, М. *Глобализаџа, два лика свеџа*. Београд.
- Сосир 1977: Сосир, Ф. *Оџџџа лингвистџка*, Београд.
- Стојисављевић 2009: Стојисављевић, М. *Ка инџеџралној сџилистџиџи*. Бања Лука.
- Шкиљан 2002: Шкиљан, Д. *Говор наџије, Језик, наџија*, Хрвати, Загреб.

Stojisavljević 2011: Стојисављевић, Мирјана. НОВО КАЛАЈИСАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. [Tekst je pripremljen za zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA I/5, Graz – Beograd 2013].

Branko Tošović

[rođ. 1949]

Karikatura jezika se pretvorila u našu realnost

[2011]

Na konferenciji „Jezička politika/e u BiH i na njemačkom govornom području“, u organizaciji Goethe instituta u Sarajevu te ambasada Švajcarske i Austrije, referat na temu „Jezici u BiH – podudarnosti, sličnosti i razlike“ podnio je prof. dr. Branko Tošović, profesor slovenske lingvistike Instituta za slavistiku na Univerzitetu „Karl Franz“ u Grazu. Prof. Tošović bio je voditelj međunarodnog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (2006.–2010.) Za ŽURNAL govori o nazivu i rezultatima projekta, te sličnostima i razlikama između jezika u BiH.

Razgovarala: Aleksandra Bosiočić-Dronjić

Utisci o konferenciji?

Tošović: To je prvi skup kod nas na kome je dovedena u vezu jezička situacija u Bosni i Hercegovini sa onom na njemačkom govornom području. Domaćim stručnjacima pružena je mogućnost da čuju mišljenja sa strane, a gosti iz Njemačke, Austrije, Švajcarske dobili su nove informacije o kompleksnosti stanja u Bosni i Hercegovini. U referatu sam govorio o tome da ni u jednoj slovenskoj zemlji nemamo toliko složenu situaciju kao u Bosni i Hercegovini. Cilj ovoga skupa nije pak bio da se usklađuju mišljenja, jer je to sasvim nerealno u današnjem trenutku. Cilj je bio da se okupe stručnjaci iz različitih sredina i uporede jezičke situacije na njemačkom govornom području i u BiH kako bi se šire sagledala problematika i, možda, ponudila neka nova rješenja. U tom smislu skup je u potpunosti ispunio očekivanja.

Ako se izuzme politički aspekt, koliko se jezika govori na području Bosne i Hercegovine?

Tošović: Ako to što se zove bosanski, hrvatski, srpski posmatramo kao sistem, tipološki i genetski, onda nema dvojbe da se radi o jednom jeziku.

Da razjasnimo, za laike, šta podrazumijevate pod sistemom jezika?

Imam u vidu podudarnosti u vrstama riječi, identičnost padeža, iste vremenske oblike, jednaku komparaciju, isti način strukturiranja rečenica...

Sve uzevši, to je jedan jezik?

To je sistemski i tipološki jedan jezik. U osnovi triju jezika tako nazvanih nalazi se štokavski dijalekt, sa jednakim naslijeđem. Pored toga postoji ogromna podudarnost u leksici. Treći aspekt je komunikacija – razumljivost jezika u svakodnevnoj upotrebi je, rekao bih, stopostotna. Ako je to tako, onda je besmisleno govoriti o potrebi nekog međusobnog prevođenja, a i to potvrđuje stav da se na ovom aspektu radi o jednom jeziku. Evo, Vi i ja komuniciramo potpuno normalno premda ćete Vi vjerovatno nazvati taj jezik na jedan način, ja, možda, na drugi, ali mi se sto posto razumijemo. Druga je stvar, odnosno problem što se taj tipološki jedan jezik normira na tri načina.

Šta podrazumijevate pod normom?

Norma je kad se kaže: „Ovako treba da se govori i piše. Ovo je pravilno, ovo nije“. Sada postoji jedna norma za srpski, druga za hrvatski, a treća za bosanski. Mi ne možemo negirati da je to tipološki jedan jezik niti tvrditi da je komunikacija otežana, jer je razumljivost potpuna. S druge strane nije moguće negirati činjenicu da se taj tipološki jedan jezik na tri načina normira, standardizira i to pod tri različita imena: kao bosanski, hrvatski i srpski jezik. I tu nastaju problemi.

On se tako normira i standardizira prvenstveno iz političkih razloga?

Tako je, odnosno pored komunikativnih ciljeva u osnovi toga nalaze se i politička nastojanja da se pomoću jezika afirmiše određena nacija.

Četvorogodišnji međunarodni projekat (2006.–2010.) kojim ste rukovodili, bavi se „sličnostima i razlikama između bosanskog/bošnjačkog, srpskog i hrvatskog jezika“. Zašto ste upotrijebili i naziv *bošnjački*, s obzirom na to da se jezik u BiH zove *bosanskim*?

To je neminovno pitanje u ovakvim razgovorima. Moramo se vratiti u devedesete godine prošloga stoljeća, kad smo na ovim prostorima imali jedan jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski. U navedenom periodu taj se jezik raspada. Srbi i Hrvati se vraćaju tradicionalnim nazivima – *hrvatskom* i *srpskom jeziku*. Tih godina bošnjački intelektualci rješavaju pitanje kako svoju naciju nazvati i naravno postavljaju pitanje kako riješiti pitanje jezika. Oni odlučuju da naciju nazovu *bošnjačkom*. Što se tiče jezika, imali su mogućnost da mu daju nacionalno ime, kao što su to uradili Srbi, Hrvati, Francuzi, Kinezi... Suština je u tome što se naziv *bošnjački* odnosi na naciju a *bosanski* na teritoriju i što se na datom području govore još dva jezika, *hrvatski* i *srpski*. I na tome planu od strane Srba i Hrvata dolazi otpor.

Ali taj jezik se tako zove, džaba otpor?

Srbi i Hrvati tih godina nisu imali ništa protiv da se taj jezik nazove *bošnjačkim*, ali su imali izraziti stepen zaziranja od imenovanja *bosanski* jezik sa pretpostavkom da se pod jezikom teritorije, Bosne, može podrazumijevati samo jedan jezik, jezik Bošnjaka, i da se time može neutralizirati *srpski* i *hrvatski*. Ja

sad ne ulazim u razloge da li je to opravdano ili nije, ja samo govorim da je to činjenica. I tu je nastao spor. Kolega Halilović je danas (na konferenciji, op. aut.) predložio da se ponovo formira neki zajednički jezik, a ja sam postavio pitanje: „Dobro, a kako bi se taj jezik nazvao?“. Između ostalog, za taj jezik nema odgovarajućeg termina, jer je on već zauzet (imam u vidu *bosanski*). Da su devedesetih godina Bošnjaci odlučili da jezik nazovu *bošnjačkim*, ostala bi bar teoretska mogućnost da Srbi, Hrvati, Bošnjaci u međusobnom dijalogu mogu da kažu: „Hajdemo da sada govorimo *bosanski*“. U ovoj situaciji, kad se *bosanski* jezik standardizira, normira kao jezik jedne nacije, Bošnjaka, to potpuno odbija Srbe i Hrvate da takav naziv prihvate za svoj jezik. Tu je došlo do zaoštavanja odnosa pa je Odbor za standardizaciju srpskog jezika, tijelo koje odlučuje o jezičkoj politici na srpskom govornom području, donijelo odluku da se u okviru srpskog jezika jezik *Bošnjaka* naziva *bošnjačkim*. Hrvati nisu donijeli takvu odluku, ali je dobra većina takođe izrazila stav da se taj jezik treba zvati *bošnjačkim*. S tim u vezi navešću jedan ilustrativan primjer: tri godine sam kao gostujući profesor držao predavanja u Zagrebu pa se sjećam se da je jedan doktorski (ili magistarski) rad problematiziran pred naučno-nastavnim vijećem samo zbog toga što je u naslovu stajalo *bosanski*.

Ali projekat ste počeli raditi 2006., ne devedesetih. Već se iskristalísalo da se jezik zove *bosanski*.

Projekat smo počeli 2006. Bilo je predviđeno da se ravnopravno uključe predstavnici svih nacija, Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Dosta sam razmišljao o tome kako da se u nazivu projekta imenuju jezici. Meni ne bi smetalo da jezik nazovem *bosanskim*, ali u tom projektu, možda, zbog toga nijedan Srbin ne bi učestvovao.

Uh, jeste li sigurni?

To je bila moja pretpostavka. Sa hrvatske strane dio bi, vjerovatno, učestvovao, dio ne bi. To govorim zbog tadašnjeg raspoloženja, zbog zaoštrenosti pozicije sa srpske pa i hrvatske strane. Recimo, izrazit protivnik naziva *bosanski* jezik bio je jedan od glavnih autoriteta za hrvatski jezik – Dalibor Brozović. U toj situaciji išao sam na to da nađem kompromisno rješenje, da pružim šansu svima pravo na slobodan izbor, budući da cilj projekta nije bio bavljenje imenovanjem jezika, nego istraživanje sistema. Meni je naziv bio periferan. Bilo mi je logično da svako dobije mogućnost da zove taj jezik kako hoće. Smatrao sam da na tome planu treba biti jako tolerantan. Srbi i Hrvati u BiH nemaju, podvlačim, nemaju pravo da traže od Bošnjaka da taj jezik zovu *bošnjačkim* ako oni to neće. Bošnjaci odlučuju o svom jeziku i mogu da ga nazovu kako hoće. Ali isto tako i Bošnjaci moraju da prihvate kao realnost to što Srbi i Hrvati taj jezik ne žele da zovu *bosanskim*. Mene tada nije primarno interesovala nominacija jezika u ustavima Srbije, BiH, Hrvatske, jer se radilo o austrijskom projektu. Ponavljam: želio sam svima dati mogućnost da učestvuju.

Ko je učestvovao?

Predstavnici petnaestak zemalja. Iz BiH, Hrvatske, Srbije, Slovenije, Makedonije, Njemačke, Austrije, Rusije, Poljske, Bjelorusije, Bugarske, Norveške, SAD... Svake godine smo se sastajali u Gracu na simpozijumu. Bio je to akademski, intelektualni dijalog. Svako je govorio na svome jeziku, koristio terminologiju koju je želio. Niko nije postavljao pitanje naziva jezika, da li, konkretno, reći *bosanski* ili *bošnjački*.

Lingvisti, Bošnjaci, iz BiH nisu imali problem s tim što je neko na tim simpozijumima jezik nazivao *bošnjačkim*?

Nikakvih problema nije bilo. Lingvisti iz Bosne i Hercegovine su jezik nazivali *bosanskim*, oni koji su dolazili iz Hrvatske i Srbije koristili su i naziv *bošnjački*. Sve je bez problema funkcionisalo. Ovdje „na nož“ taj dvojni naziv dočekuju oni koji su manje upućeni, koji ne znaju pravu situaciju, odnosno ne znaju pozadinu. I Vi imate ustavno pravo da svoj maternji jezik nazovete kako hoćete. Ja koristim sve jezičke izraze budući da to nije primarno lingvističko pitanje, već je više političko. Meni je osnovni cilj da uspostavam normalnu komunikaciju. Kad sam u Srbiji pa i u Hrvatskoj koristim naziv *bošnjački jezik*, kad sam ovdje upotrebljavam izraz *bosanski jezik*. Služim se i terminom *srpskohrvatski* za nešto što je zajedničko i, razumije se, odrednicama *hrvatski* i *srpski*. Naziv jezika je lakmus papir kojim provjeravamo koliko smo zainteresovani za nalaženje zajedničkog rješenja, da li smo tolerantni. Tolerancija bi trebalo da bude broj jedan za svakog od nas. Mi smo u jednom loncu. Logično je da možemo da se svađamo, pa i da se potučemo, ali i da se dogovaramo i mirno živimo. Ako se ne možemo sporazumjeti oko naziva jezika (*bošnjački* ili *bosanski*), treba prepustiti vremenu da provjeri sva rješenja i ponudi ono pravo.

Pa sami ste rekli da svako ima pravo da nazove svoj jezik kako hoće. Jezik se zove *bosanskim*.

Znate šta, čudno bi bilo kada bi, recimo, Slovenci ili Poljaci rekli „nama to ne odgovara“, zato što Slovenci ili Poljaci nemaju neki poseban interes za ovu problematiku. Ovdje se radi o prostoru Bosne i Hercegovine gdje nijedan etni-tet ne želi da bude poklopljen od strane drugog ili trećeg. To može biti na nivou pretpostavke ili sumnje, ali treba uzeti u obzir. Ne živim ovdje, posmatram stvari sa strane, ali za mene je činjenica da postoji zaziranje. Rijedak je primjer da jedna nacija odustane od naziva nacionalnog imena u vrijeme izdizanja nacionalne komponente do nečeg najvažnijeg pa s tim u vezi sa srpske i hrvatske strane postoji suzdržanost. Odatle je i došlo do toga da oni jezik Bošnjaka nazivaju *bošnjačkim*. Imate vi i radikalnije struje u srpskoj i hrvatskoj lingvistici...

Znači, ovo su bile blage?!

Blage. Radikalne struje tvrde da bosanski ne postoji. To je radikalno. Da nema ni bosanskog, ni hrvatskog, da je to sve srpski jezik. Ili samo hrvatski.

Poslije četiri godine projekta o sličnostima i razlikama između ovih jezika, recite nam da li je više sličnosti ili razlika?

Jasno je da ima više podudarnosti i sličnosti nego razlika. Istraživali smo taj problem na nivou fonetike, morfologije, sintakse, pravopisa pa mogu reći da se više radi o tome šta se češće koristi. Bilo je nemoguće naći ogromne razlike kad se zna da ih nema. U BiH zastupljena su sva rješenja pa je najteže napraviti diferencijaciju. Imate, recimo, *voz* i *vlak*, što je Srbiji i Hrvatskoj razgraničeno. U srpskom jeziku se kaže *španski*, a u hrvatskom *španjolski*. Ali u ovom posljednjem nalazimo *španska sela*, a ne *španjolska sela*. Do sada su se razlike dosta tendenciozno proučavale, pri čemu je hrvatska strana posebno insistirala na njima. Zato su se pojavili takozvani razlikovni rječnici koji su po svaku cijenu nastojali da pronađu i pokažu što više nepodudarnosti. Cilj moga projekta nije bio da se pokaže da ih ima jako mnogo niti da ih nema, već da se one objektivno posmatraju. Objektivno od strane lingvista iz različitih sredina, ne samo s jedne strane. Ovaj projekat je bio valorizovan na zajedničkim skupovima, i to je njegova vrijednost. On, čini mi se, daje realnu sliku novog stanja na terenu bivšeg srpskohrvatskog jezika.

Ko je finansirao projekat?

Austrijski Fond za podršku naučnim istraživanjima. Eto, konkurisao sam i dobio sredstva.

Da li se njemački koji se govori u Austriji, u poređenju s njemačkim iz Njemačke ili Švajcarske, razlikuje više ili manje od naša tri jezika?

Istraživanja pokazuju da su razlike između austrijskog njemačkog i njemačkog njemačkog veće nego između bosanskog, hrvatskog i srpskog.

A oni imaju jednu normu?

Da. Iako postoje rječnici austrijskog jezika. I to podebeli. Ali na njemačkom govornom području gotovo nikome ne pada na pamet stvaranje dviju, tri, četiriju različitih normi i uvođenje različitih naziva. Smatra se to neracionalnim i neekonomičnim. Taj ekonomski aspekt jezika je na današnjoj konferenciji više puta ponovio profesor Amon. Za višemilionski auditorij postoji jedna norma, čime se mnogo štedi jer je standardizacija skup proces (mora se izraditi pravopis, gramatika, rječnik, a onda sve dovesti u sklad sa propisanim sistemom). Zbog toga je neobično da Crnogorci u standardizaciji za jednu vrlo malu populaciju uvode slova koja ne postoje ni u srpskom, ni u hrvatskom, ni u bosanskom. To je radikalni pristup, potpuno suprotan onome što nalazimo na njemačkom govornom području. Kad bismo se na Balkanu rukovodili jezičkom pozicijom koju nalazimo na njemačkom govornom području, onda bi se ovdje sasvim drugačije tražila i nalazila rješenja.

Šta mislite o prijedlogu profesorice Snježane Kordić da se jezik na području bivše Jugoslavije lingvistički nazove srpskohrvatskim?

Mislim da je to u današnje vrijeme nemoguće, zato što nijedna nacija u ovoj situaciji ne bi odustala od naziva koji sada postoje. Nikome od njih u ovom trenutku ne odgovara renominacija jezika. Stoga ni u kom slučaju ne vidim realnu situaciju u kojoj bi taj prijedlog bio prihvaćen na terenu. Razlozi, argumenti, želje za nešto mogu postojati, ali treba uzimati u obzir i uvažavati realnost onakvu kakva je. Šta će biti u budućnosti, to je otvoreno pitanje. Neka zasad stvari stoje ovako, dok se ne stvore uslovi da se nađe bolje rješenje.

A šta bi bilo bolje rješenje?

U BiH to bi moglo biti približavanje jezičkih normi. Nije bitno kako će se taj jezik nazivati. Osnovna funkcija jezika je komunikativna (jezik služi za prenošenje i razmjenu informacija) pa stoga i norma treba da bude usmjerena na poboljšavanje komunikacije, a ne na njeno usložnjavanje. A ponekad se usložnjava samo zato da bi se pokazalo da su to tri različita jezika.

Mnogi ljudi u BiH jezik kojim govore nazivaju *našim* ili *maternjim*. Šta je s njima?

U svakodnevnoj komunikaciji upotreba izraza *naš jezik* je neosporna činjenica. Nasuprot tome mogu se koristiti riječi ili izrazi samo s ciljem da se pokaže pripadnost određenoj naciji, što za mene nije primarno. Glavno je uspostavljanje normalne komunikacije. Ali izbor pozicije zavisi od svakog pojedinca.

Sjećate li se skečeva „Nadrealista“ o „crnskom“ i „gorskom“ jeziku ili o „gumici za ćirilicu“?

Oni su karikirali, ali se ta karikatura pretvorila u našu realnost.

Tošović 2011a: Tošović, Branko. KARIKATURA JEZIKA SE PRETVORILA U NAŠU REALNOST. – In: http://www.gewi.uni-graz.at/gralis-alt/GraLiS_TB/Vortraege/Tosovic_Zurnal_Sarajevo_26.3.2011.htm.

Branko Tošović
[rođ. 1949]

Jezici u Bosni i Hercegovini
– **Autoegzistencija i/li koegzistencija** –
[2011]

0. Zbog izuzetne specifičnosti tri jezika Bosne i Hercegovine – bosanski/bošnjački (Bo), hrvatski (Hr) i srpski jezik (Sr) ne mogu se sučeljavati kao drugi slovenski jezici, recimo poljski i češki, ruski i ukrajinski. S tim u vezi čini se svrsishodnim izdvajanje pet interaktivnih sistema, koje ćemo nazvati intrakorelacionalom, interkorelacionalom, suprakorelacionalom, superkorelacionalom i ekstrakorelacionalom. Jedni od njih obuhvataju jezike između kojih postoji najmanja distanca, drugi jezike sa najvećim rastojanjem.¹ Prva četiri su međuslovenski sistemi, a peti je slovensko-neslovenski. Intrakorelacional čine odnosi u okviru jednoga jezika, što posebno dolazi do izražaja ako je on dijalekatski i varijantski polarizovan. Bo, Hr i Sr generišu tri posebna intrakorelacionala sa nizom osobenosti. Interkorelacional sadrži interakcije dvaju ili više genetski i strukturno veoma bliskih jezika.² Takvi su Bo, Hr i Sr. Suprakorelacional obuhvata odnose jezika koji nisu toliko bliski da bi pripadali interkorelacionalu, ali spadaju u istu arealnu grupu pa tako Bo, Hr, Sr tvore sa makedonskim, bugarskim i slovenačkim južnoslovenski suprakorelacional. Superkorelacional čine korelacije jezika koji pripadaju teritorijalno odvojenim grupama (takva je, recimo, interakcija Bo, Hr i Sr sa istočnoslovenskim jezicima). Ekstrakorelacional se sastoji od jezika genetski različitih, recimo Bo, Hr, Sr i njemačkog.³ Sve ono što je u tim sistemima kompatibilno spada u lingvokategorijal. Jedan od njih grade jezici BiH. Za sadašnju situaciju u njoj ne možemo reći da je povolj-

¹ Ulrich Ammon razlikuje tri stepena jezičkog rastojanja: 1. mali stepen (standardni varijeteti istog policentričnog jezika, odnosno jezici sa istom dijalekatskom osnovom, npr. njemački jezik u Austriji i u Njemačkoj), 2. srednji stepen (standardne varijante različitih jezika, tj. jezici sa različitom dijalekatskom osnovom, tzv. Ausbausprachen kao što su luksemburški i njemački), 3. veliki stepen (različitih jezici, tzv. Abstandsprachen) – Ammon 2005: 1538.

² Bliskim jezicima smatraju se oni koji imaju 70% podudarnosti (Starostin/Militarev-www). Međutim, 75% međusobne razumljivosti nije dovoljno da se može govoriti o istom jeziku (Ammon 1987: 325).

³ Poređenje jezičke situacije u BiH sa onom u višejezičnoj Švajcarskoj nije na istom kategorijalnom (korelacionom) nivou zato što je ta zemlja ekstrakorelacionala (obuhvata romanske i germanske jezike), a Bosna i Hercegovina može biti samo intra- ili interkorelacionala. To se odnosi i na paralele sa Belgijom, Finskom i dr.

na za jačanje kompatibilnosti. Postoje primjeri interkorelacionog odbijanja (recimo, Hr od Sr) i ekstrakorelacionog privlačenja (npr. u odnosu na engleski).⁴

Ako se Bo, Hr i Sr u BiH razmatraju kao tri odvojena jezika, onda ćemo imati tri intrakorelacionala – jedan bošnjački, drugi hrvatski, treći srpski. Ukoliko se pak tumače kao varijante jednoga jezika, dobićemo jedan intrakorelacional – bošnjačko-hrvatsko-srpski. Ovaj drugi model bio je aktuelan sve do devedestih godina XX vijeka, do kada se govorilo o istočnoj (srpskoj) i zapadnoj (hrvatskoj) varijanti srpskohrvatskog jezika te bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu. U jednom dijelu srpske lingvistike, i to onome radikalnom, koji ne priznaje status posebnog jezika ni bošnjačkom ni hrvatskom, već ih smatra samo varijantama srpskog jezika, radi se o istom modelu, dok je za zvaničnu hrvatsku jezičku politiku, izgleda, završena stvar sa bks-intrakorelacionalom, odnosno sa varijantskim diferenciranjem srpskohrvatskog/hrvatsko-srpskog jezika pa je aktuelno samo intrakorelaciono tretiranje hrvatskih regionalnih varijeteta, od kojih je jedna i bosanska. Rijetka hrvatska tumačenja, poput onih koja nalazimo kod Snježane Kordić, uklapa se u prvi model intrakorelacionala, jer se njima tvrdi da i danas postoje varijante srpskohrvatskog jezika – srpska, hrvatska, bosanska/bošnjačka, crnogorska. Drugi mogući model hrvatskog intrakorelacionala može biti onaj koji obuhvata, između ostalog, kajkavski i čakavski.⁵

Bo, Hr i Sr možemo posmatrati na skali bliskosti srodnih jezika S. J. Jahontova sastavljenoj od šest stepeni (Jahontov-www). U tome modelu prvi stepen obuhvata jezike sa najmanjom jezičkom razlikom, pri čemu nosioci pojedinih idioma slobodno međusobno komuniciraju, ali se po izgovoru i leksici može odrediti ko je odakle. Za pojavu razlika između takvih jezika potrebno je 200 godina. Tu, recimo, spadaju dijalekti engleskog jezika u SAD i Velikoj Britaniji. U drugom stepenu nosioci različitih idioma bez većih teškoća međusobno komuniciraju, iako su mogući pojedinačni slučajevi nerazumijevanja. Takav odnos je između ruskog i ukrajinskog jezika. Vremenski dijapazon ovih razlika iznosi oko 500 godina. U trećem stepenu nosioci različitih idioma ne mogu slobodno međusobno komunicirati, ali stalno slušaju poznate riječi i kraće fraze. Takav je odnos između ruskog i bugarskog ili poljskog. Opseg datih razlika se kreće između 1.000 i 1.500 godina. U četvrtom stepenu je direktna komunikacija nemoguća, ali se ona postiže sistematskim učenjem jezika sa mnoštvom za-

⁴ Takav slučaj dala bi realizacija prijedloga da se u Hr upotrebljava što više engleskih riječi kako bi se stvorila veća razlika u odnosu na Sr (v. Pavičić 2001: 334).

⁵ Na stvaranje takvog sistema povoljno utiču intrakonvergentne tendencije, recimo ideja da se u Hr unese što više kajkavizama i/li čakavizama s ciljem da se time smanji broj srbizama (međutim, ova težnja ima periferni karakter, jer je jača orijentacija na interkonvergenciju u formi distanciranja prema Sr).

jedničkih riječi i gramatičkih pravila. Takvi su, recimo, engleski i švedski. Vremenski dijapazon diferencijacije nije veći od 2.000 godina. U petom stepenu srodnost dvaju jezika može odrediti samo stručnjak. Tako je sa ruskim i engleskim. Za nastajanje razlika potrebno je nekoliko hiljada godina. U šestom stepenu jezici se veoma mnogo razlikuju, leksičke podudarnosti su jedinične, a zajedničke riječi imaju različito značenje. Srodnost ovih jezika može se otkriti samo rekonstrukcijom prajezika. Na ovoj skali od šest stepeni očigledno bi Bo, Hr i Sr spadali u prvi stepen.⁶

1. Jezike koji se nalaze u bilo kakvome odnosu nazivamo *korelacionim*. Oni koji spadaju u grupu veoma bliskih jezika sa gotovo potpunom razumljivošću dolaze u kategoriju interkorelacionih. Takvi jezici mogu biti dijalekatski homogeni i heterogeni. Na ovome planu Bo, Hr i Sr se razlikuju od druga dva južnoslovenska interkorelaciona jezika – bugarskog i makedonskog, jer su jezici BiH homogeno-dijalekatski, odnosno zasnovani na istom dijalektu (štokavskom), dok su bugarski i makedonski heterogeno-dijalekatski budući da imaju različite dijalekte (osnovu makedonskog jezika čine centralni zapadnomakedonski govori, tačnije govori južnije Skopja,⁷ a osnovu bugarskog zapadni govori). U bugarsko-makedonskom odnosu još uvijek je aktuelno pitanje da li se radi o interkorelacionalu ili interkorelacionalu. Bugarska zvanična politika i dalje insistira na tome da je makedonski jezik dijalekt bugarskog jezika pa bi onda ove jezike trebalo svrstati u intrakorelacional. S druge strane, makedonska strana smatra da je makedonski poseban jezik, vrlo blizak bugarskom, čime taj odnos dolazi u interkorelacional. Kada bi se kao korelacioni jezici tretirali oni koji imaju fiksiranu normu u obliku pravopisa, gramatike i rječnika, onda bi odnos tih dvaju južnoslovenskih jezika spadao u interkorelacional. U okviru slovenskih jezika postoji i treći interkorelacional koji je takođe sporan u pogledu kategorijalne (intra- ili interkorelacione) pripadnosti. Čine ga poljski i kašupski (pomorski, pomeranski). Ako ovaj posljednji smatramo dijalektom poljskog jezika, onda će on doći u intrakorelacional. Ukoliko ga tumačimo kao poseban jezik, on će pripadati interkorelacionalu. Razlika između bosanskohercegovačkog i poljskog korelacionala je prije svega u broju korisnika – na kašupskom sada govori veoma malen broj ljudi – svega pedesetak hiljada zapadno i južno od Granjska, a u pasivnom komunikacionom odnosu oko 150 hiljada, što je faktički simbolično u odnosu na bilo koji jezik BiH.

Međujezička interakcija može da se zasniva i na tome da li postoji izgrađena norma u obliku pravopisa, gramatike i rječnika. Ako se na drugim planovima može osporavati kategorijalna pripadnost korelacionih jezika kakvi su Sr,

⁶ U odnosu na njih bilo bi interesantno provjeriti postavku S. J. Jahontova o tome da do razlika između veoma bliskih jezika dolazi u rasponu od 200 godina.

⁷ Pored njih izdvajaju se istočnomakedonski i sjevernomakedonski.

Hr i Bo (da li se, recimo, radi o jednom ili više jezika),⁸ ovdje se ne može dovesti u pitanje postojanje triju standarda – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, odnosno ne može se poreći da Bo, Hr i Sr imaju odvojene pravopisne, gramatičke i leksičke norme (drugo je pitanje koliko su one podudarne, slične i različite). Negiranje postojanja jednog standarda, bilo da je to bošnjački, hrvatski ili srpski, nije produktivno. Funkcionisanje različitih pravopisa, gramatika i rječnika za tri jezika BiH je lingvistička realnost koja se mora akceptirati (sada postoji jedna norma za srpski, druga za hrvatski, a treća za bošnjački). Isto tako ne mogu se zatvarati oči pred činjenicom da komunikacija između nosilaca triju jezika uopšte nije otežana, jer je razumljivost potpuna. Takođe nije moguće osporavati činjenicu da se tipološki i sistemski jedan jezik normira, standardizira pod tri različita imena: kao bosanski, hrvatski i srpski jezik. Ukoliko bi postojala zainteresovanost svih strana za usklađivanje norme radi jačanja međusobnog sporazumijevanja, bilo bi mnogo manje problema. Ali u normiranju na ovim prostorima komunikativni ciljevi su prilično u drugom planu, a u prvom politički i izrazita nastojanja da se pomoću jezika afirmiše nacija. Ovdje postoje dvije osnovne tendencije – jedna se tiče govorne prakse, druga nametanja rješenja putem norme. Što se tiče običnih govornika, ne zapažamo ni u jednom etnosu izraženiju potrebu za svjesnim stvaranjem razlika koje bi dovele u pitanje međusobnu komunikaciju. To, međutim, ne važi za jezičke normativce. Recimo, postoji više primjera u kodifikaciji Hr usmjerenih upravo na povećanje razlika. Ivo Škarić se, recimo, otvoreno zalagao za divergenciju u odnosu na srpski jezik ukazujući da je „dobro da ih nešto izrazitije razlikuje“ (Škarić 2001: 12). Jedan od čelnih hrvatskih lingvista – Stjepan Babić je isticao da mu je želja bila da poveća razlike prema srpskome jeziku, iako je prije toga pisao da je jedinstveni jezik idealno rješenje (Babić 2001: 94). Dok on zauzima stav kako je normalno nastojanje da se kod bliskih jezika naglašavaju razlike, nama je bliža pozicija da se otvoreno govori i piše o razlikama, ali da se one ne potenciraju po svaku cijenu (što se isto odnosi i na identičnost).⁹ U bošnjačkoj lingvistici nalazimo elemente kojima se potencira izdvojenost. Recimo, Dževad Jahić piše kako je „naučnije baviti se našim ‘zasebnim’ nacionalnim kulturama nego da uporno

⁸ Moglo bi se reći da se u ovom slučaju radi o jednom jeziku ako se ima u vidu činjenica (a) da Bo, Hr i Sr imaju identičan gramatički sistem, (b) da postoji ogroman zajednički leksički fond, (c) da je u običnoj komunikaciji razumljivost potpuna ili gotovo apsolutna, (d) da među 1.000 najfrekventnijih riječi skoro da nema nerazumljivih riječi, (e) da je jednak bazni leksički fond koji čine lične zamjenice, brojevi, upitne, korelative, prostorne i procesualne riječi, nazivi radnji, vremenskih perioda, veličina, biljki, životinja, ljudskih osobina, boja, pojmova iz kulture i sl.

⁹ Ivo Pranjković navodi primjer jednog srednjoškolskog profesora koji je djeci govorio da je bitno razlikovati se od Srba u svemu (Pranjković 1997: 118–119).

forsiramo zajedništvo“ (Tošović/Wonisch 2009: 38). Mi smatramo da nijedno prenaplašavanje ili minimiziranje – ni razlika, ni sličnosti, ni identičnosti – ne može biti naučno.¹⁰ Ili da uzmemo primjer Crne Gore. U pravopisnu normu crnogorskog jezika uvode se tri nova slova u latinicu (**š, ž, ʒ**) i tri u ćirilicu (**ć, ʒ, s**) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova **sʹ, zʹ, ʒʹ** (*šekira, ćekupa, ženica, ženuća, žinžov, suhsoe*) i to za populaciju koja ne prelazi pola miliona korisnika, vjerovatno samo ili pretežno zbog toga da bi se razlikovali od drugog jezika i drugog naroda. Takva radikalna grafijska diferencijacija u odnosu na Bo, Hr i Sr nikako ne ide u prilog jačanju međusobne komunikacije na ovim prostorima. Na drugom normativnom planu oni preduzimaju još čudniji postupak: u nemogućnosti da naprave svoju gramatiku prevode/modifikuju hrvatsku i objavljuju kao gramatiku crnogorskog jezika (Čirgić/Pranjeković/Silić 2010), što predstavlja svojevrsni lingvistički skandal.¹¹ Srpsku lingvistiku prati sindrom razlika, koje neki doživljavaju kao pravi bauk, iako je pitanje nepodudarnosti između jezika Srba i Hrvata otvorio još šezdesetih godina XIX vijeka Đuro Daničić (Daničić 1857), a Radovan Bošković ga aktuelizirao osamdesetih godina XX stoljeća (Bošković 1935), dakle još prije Petra Guberine i Kruna Krstića (Guberina/Krstić 1940). U bošnjačkoj lingvistici čini se da prenaplašavanje razlika nije tako izraženo, niti istim razlozima motivisano: orijentacijom na razlike više se ide na potenciranje ideje o bošnjačkom kao posebnom jeziku, za šta najviše mogu poslužiti orijentalizmi. Ako se u hrvatskoj, bošnjačkoj i crnogorskoj lingvistici bude težilo povećavanju razlika, neminovno se mora računati sa daljom divergencijom. Međutim, toliko postoji podudarnosti da i najradikalnija diferencijalna rješenja neće dovesti u pitanje međusobno razumijevanje. Jer tri jezika BiH odlikuje nekoliko suštinskih zajedničkih crta: u njihovoj osnovi nalazi se štokavski dijalekt, postoji ogromna podudarnost u leksici, gotovo stopostotna međusobna razumljivost u svakodnevnoj upotrebi pa je besmisleno govoriti o potrebi nekog međusobnog prevođenja (što takođe ukazuje na to da se i komunikacijski radi o jednom jeziku). Uglavnom, sve zavisi od toga kojim će putem krenuti tri nacionalne kodifikacije. Sada, na početku XXI stoljeća, kada su jezički divergentni procesi dostigli vrhunac, teško je pretpostaviti da će se u bližoj budućnosti ta

¹⁰ Više o našem tumačenju razlika kao teorijskog problema i posebno odnosa između podudarnosti, sličnosti i razlike v. Tošović 2008.

¹¹ U diskusiji na Međunarodnom slavističkom skupu „Treći Njegoševi dani“ u Nikšiću 1. septembra 2010. godine rekli smo da nam nikako nije jasno zašto se tako ishitreno i na brzinu išlo na izradu nečega što zahtijeva ne dane i mjesec, već godine pa i decenije te da je sramotno da se na ovakav način vrši kodifikacija crnogorskog jezika. U nedostatku kadra koji bi bio u stanju da na svojim plećima iznese proces kodifikacije crnogorskog jezika angažuju se predstavnici hrvatske lingvistike da Crnogorcima ponude gramatičku normu za njihov jezik.

četiri puta spojiti u jedan, dva ili tri. A da će se ukrštati, to je razumljivo i neminovno.

2. Sistem jezičkih odnosa u BiH dolazi u obliku terkorelacionala. Ako ne uzimamo u obzir jezike nacionalnih manjina, to je jedinstven slučaj u sistemu slovenskih jezika: u svim drugim sredinama radi se o monokorelacionalu i mnogo manje o bikorelacionalu (recimo, u Bjelorusiji i Poljskoj). S tim u vezi bismo figurativno kazali da je BH-terkorelacional trofazni visokonaponski sistem sa prenosnim kablom u koji su uvezana tri energetska voda, od kojih svaki ima odvojeno električno i magnetno polje sa izraženom težnjom ka ekspanziji i privlačenju. U tome sistemu ponekad dolazi do manjih ili većih kratkih spojeva (kuršlusa) i napregnutosti pa stoga gotovo konstantno prijeti opasnost od pada sistema. Sve tri struje su standardološki odvojene (pri čemu postoje tendencije da „izolirband“ bude što deblji i što neprobojniji). Dakle, normativno imamo tri izolovana prenosna sistema, komunikativno pak oni ne funkcionišu odvojeno, već se u formi potrebne, nužne ili iznuđene koegzistencije prepliću, ukrštaju i sudaraju. Kakvi se procesi zapažaju u ovome jezičkom trofaznom sistemu? Postoje dvije osnovne tendencije. Jedna opcija zagovara svođenje bh-trofaznog sistema na monofazni. Ona nije karakteristična za Srbe i Hrvate, već dolazi iz bošnjačkog nacionalnog korpusa. Od te varijante zaziru i Srbi i Hrvati jer sumnjaju da se u eventualnoj monofazi može naći samo ono što se danas naziva *bosanskim/bošnjačkim* jezikom. S druge strane, dio Hrvata i Srba, ne bi, vjerovatno, bio protiv toga da Bosna i Hercegovina postane dvofaznom (hrvatskom i srpskom). To posebno dolazi do izražaja u stavovima da je bosanski/bošnjački jezik vještačka tvorevina i da predstavlja samo varijantu srpskog, odnosno hrvatskog. Bosanski Srbi i Hrvati su prije za trofazni nego monofazni sistem, koji isključuje njihovu fazu, a Bošnjaci nikako nisu za isključivo dvofaznu srpsku i hrvatsku struju.

U Srbiji i Hrvatskoj je sasvim drugačija situacija – tu imamo faktički samo monofaze, koje u Srbiji čini srpski, a u Hrvatskoj hrvatski (ne uzimamo u obzir jezike nacionalnih manjina). Obično monofazni sistemi imaju autoegzistencijalne jezike (jezike koji nemaju drugi sličan i/li kompatibilan sistem u datoj državi), a dvofazni i trofazni koegzistencijalne (jezike koji su u okviru jedne države zajednice komplementarni) pa bismo rekli da su srpski u Srbiji i hrvatski u Hrvatskoj autoegzistencijalni, a u BiH koegzistencijalni jezici, dok je bošnjački samo koegzistencijalni jezik (u BiH). Osim toga postoje dva teritorijalno dislocirana centra jezičke moći – srpski i hrvatski u Beogradu i Zagrebu, nasuprot kojim stoji bošnjački u Sarajevu. Dvije faze BH-korelacionala (pre)spojene na susjedne sisteme, odnosno odgovarajuće monofaze u Srbiji i Hrvatskoj, dok je bošnjačka lišena te mogućnosti pa se može reći da su silnice BH-jezikâ usmjerene

u različite pravce: Sr i Hr centripetalno (ka Hrvatskoj i Srbiji), a Bo centrifugalno (ka BiH).¹²

Prije raspada bivše Jugoslavije u BiH je postojao monofazni sistem, koji je obično nazivan *bosanskohercegovačkim jezičkim izrazom* i koji je, u odnosu na današnje stanje, ispoljavao zavidan stepen tolerancije. Ali devedesetih godina prošloga stoljeća prestao je da postoji jezik sa zajedničkom normom (srpskohrvatski/hrvatskosrpski). Tada se Srbi i Hrvati vraćaju tradicionalnim nazivima – *hrvatskom* i *srpskom jeziku*, a predstavnici bosanskohercegovačkog etnosa rješavaju pitanje kako svoju naciju i svoj jezik nazvati. Oni biraju heterogeno rješenje – kao nacionalno ime uzimaju *Bošnjak*, a u nazivu jezika se odlučuju za regionalno obojen izraz *bosanski jezik*. Bošnjaci su imali otvorenu, prirodnu i razumljivu mogućnost da jeziku daju nacionalno ime, kao što su to prije njih uradile mnogobrojne nacije. Međutim, oni se u izboru orijentišu na regiju (Bosnu) na kojoj paralelno postoje još dva jezika (srpski i hrvatski) pa od strane bosanskih Srba i Hrvata dolazi do otpora izboru zasnovanom na teritorijalnom (implicitno državnom) principu. Na taj način nastaje oštar jezički spor u BiH, čija je suština u glotonimskoj disharmoniji – naziv jezika Bošnjaka se odnosi na teritoriju (*bosanski jezik* → *Bosna*), a naziv jezika Srba i Hrvata na naciju (*hrvatski jezik* → *Hrvati*, *srpski jezik* → *Srbi*). Ako bi se iz bošnjačke perspektive postavilo pitanje koji su to bosanski jezici, dobila bi se tautološki odgovor (koji posebno strance zbunjuje): *bosanski jezici su bosanski, hrvatski i srpski*. Da su Bošnjaci za naziv jezika izabrali atribut *bošnjački*, onda bi situacija bila jasna i i bila bi razumljiva rečenica: *Bosanski jezici su bošnjački, hrvatski i srpski*. Onda bi, vjerovatno, češće i radije Bošnjaci, Hrvati i Srbi mogli da kažu: Hajde da pričamo *bosanski*.¹³ U sadašnjoj situaciji ovaj pridjev označava jezik koji

¹² Sadašnju koegzistenciju srpskog, hrvatskog i bosanskog/bošnjačkog jezika neki doživljavaju gotovo kao sudar svjetova pa, recimo, Stjepan Babić piše o hrvatskom u klinču sa srpskim (Babić 2004).

¹³ I među običnim korisnicima postoje takva zaziranja. Evo, recimo, karakterističnog mišljenja iz jednog internet-foruma: „Da je Damir rekao 'bošnjački' umjesto bosanski, bilo bi o. k. Ali on implicira bosanski (tačno bošnjački) i ostalim narodima u BiH. A to je politizacija. Jer Bosanac Hrvat ili Bosanac Srbin ne koristi bošnjački jezik. [...] Ponavljam; svatko ima pravo govoriti svoj jezik što sam i gore pisala. Svaki narod, entitet ima pravo na to, koristiti jezik koji god hoće. No ne smijem li zato ništa konkretno o bošnjačkom jeziku općenito napisati? Radi li se ovdje o 'svetoj kravi'? [...] Bosanci nisu samo muslimani. [...]“ (Jezici BiH-www1). Drugi učesnik u raspravi navodi sljedeći argument: „Ja ako kažem centralnobosanski – onda je to regionalna odrednica. Riječ je o Bošnjacima koji žive u toj regiji. Ni jednoj budali (osim tebe) ne bi palo na pamet da govori o centralno-bosanskom ili bošnjačkom jeziku.“ Treći ističe: „Ali ipak ne možeš jezik jednog područja dati jednoj naciji“. [U citate koje navodimo iz interneta unijeli smo dijakritičke znakove i ispravili štamparske greške.]

normiraju Bošnjaci.¹⁴ Zbrka nastaje i kada se uđe u teritorijalnu diferencijaciju jezika BiH. Izraz *hrvatski bosanski govori* ili *srpski bosanski govori* se može lako shvatiti kao oznaka za govore koji predstavljaju oblike teritorijalnog raslojavanja hrvatskog i srpskog jezika u BiH. Ali govore Bošnjaka ne možemo nazvati *bosanskim* (jer taj pojam uključuje govore triju entiteta), već *bošnjačkim*. Slična je situacija i sa književnošću: postoji *hrvatska* književnost i *srpska* književnost, dok *bošnjačka* književnost označava književnost Bošnjaka, a *bosanska* književnost – književnost Bošnjaka, Srba i Hrvata. Bošnjaci imaju *bošnjačke* dijalekte, *bošnjačku* istoriju, *bošnjačku* civilizaciju, *bošnjački* identitet, *bošnjačke* institute, imaju dakle komponente nacionalnog identiteta izražene odrednicom *bošnjački*, jedino im jezik nema nacionalnu, već teritorijalnu komponentu – *bosan-*

Na drugom forumu čitamo: „Kao što reče heroj nemam ništa protiv da sva tri naroda zovu jezik kako hoće i da imaju svoj jezik, to je njihovo pravo, ali ono što meni smeta što se jezik jednog naroda naziva imenom bosanski a ne bošnjački, jer pobogu ispade da se jezik jednog naroda zove državnim imenom (jest da nam je zemlja BiH al je sve više skraćeno zovu Bosna a samo time ispade da je jedini službeni jezik ove zemlje bosanski) i da se u BiH govori bosanski isključivo. Srbi svoj jezik nazivaju srpski, Hrvati svoj hrvatski pa bi bilo više nego logično i da Bošnjaci svoj nazivaju bošnjački ne bosanski. Bar po mojoj nekoj logici. Ali da se razumijemo svak ima pravo na svoj jezik i meni ovaj naziv bosanski smeta sa čisto terminološkog stajališta. Kada bi u kojem slučaju postojao jedan jezik kojem govore sva tri naroda u ovoj zemlji, tj. svi njeni stanovnici, a ne isključivo jedan narod, i kad bi taj jezik bio autohtoni jezik ove zemlje onda bi imao pravo da se zove bosanski ili bosanskohercegovački ili svahili što se mene tiče al bi njime govorili svi, kako to nije slučaj mislim da je ovaj termin nepravilan!“ (Jezici BiH-www2). Jedan učesnik piše: „[...] Srbi govore srpski, Hrvati govore hrvatski, prema tome ostaje da Muslimani govore jedan poseban jezik i kako su Bošnjaci, jezik treba biti bošnjački. Dakle, sve tri narodnosne skupine imaju svoje narodno ime za jezik kojim se služe, on je dobrim dijelom uzajamno razumljiv i srodan, može biti i po osnovici isti, ali to ne mijenja politički, lingvistički i pravni status. Ako bi se sada za sve uzelo ime bosanski, onda bi on morao postupno – po naravi države i njenog aparata – postati krovni jezik, onda bi i hrvatski i srpski došli u drugotni položaj ili bi se pretopili u bosanski jezik“.

¹⁴ Proklamacije tipa „Bosanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim“ (POVELJA O BOSANSKOM JEZIKU od 21.3.2002) može se potpuno jednako primijeniti i na druga dva jezika (recimo da se kaže: „Hrvatski jezik je jeste jezik Hrvata i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim.“, „Srpski jezik je jeste jezik Srba i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim.“). I pored ovakvih izjava činjenica je da se bosanski/bošnjački jezik nacionalno, a ne višenacionalno standardizira, iako se u stavu nekih vodećih bošnjačkih lingvista zapaža jasna orijentacija ka bosanskohercegovačkom jezičkom zajedništvu. Međutim, slične proklamacije, izjave i parole su manje argument, a više iskazivanje želja i dobrih namjera.

ski jezik.¹⁵ Dakle, svi su važniji atributi identiteta ovog naroda (istorija, kultura, nacija, književnost, umjetnost, običaji, nauka, publicistika, porijeklo...) *bošnjački* i samo je jezik *bosanski*, i to u situaciji kada se jezik na balkanskim prostorima izdiže u rang jednog od najvažnijih atributa nacije. Na međuetničkom planu problem se potencira time što Bošnjacima izgleda ne smeta poistovećivanje *bošnjački jezik = jezik Bosne*, dok bosanski Hrvati i Srbi vide u tome svjesnu orijentaciju da se Bosna „poklopi“ jednim jezikom (jezikom Bošnjaka) i da se u njega „usisa“ hrvatski i srpski. Ovdje se nameće čitav niz pitanja: 1. Da li je tačno da je sve što se odnosi na Bošnjake označava kao *bošnjački* i da je samo jezik *bosanski*? 2. Da li postoji bar nešto što je, pored jezika, vezano za Bošnjaka, a što se ne zove *bošnjačkim*, već *bosanskim*? 3. Da li se u isticanju osnovnih pokazatelja nacionalnog identiteta samo za jezik pravi izuzetak? 4. U čemu su za Bošnjake komparativne prednosti glotonima *bosanski* u odnosu na *bošnjački*? Itd., itd.

Na samom početku standardizacije jezika Bošnjaka začule su se njihove proklamacije tipa: „[...] korišćenje naziva *bosanski jezik* ne uključuje nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine“ (Povelja-ww). To je ipak ukazivalo na to da su bile očekivane negativne hrvatske i srpske reakcije na ovakav izbor glotonima, što se i potvrdilo (jer su Hrvati i Srbi u tome prepoznali pokušaj upravo jezičke unifikacije i unitarizacije). Na prostoru Bosne i Hercegovine nijedan etnitet ne želi da bude asimiliran, neutralizovan od strane drugog ili trećeg. To može biti i na nivou pretpostavke ili sumnje, ali je činjenica da postoji zaziranje. Jedan od razloga leži u tome što bošnjačka

¹⁵ Napravili smo kraću analizu upotrebe odrednice *bošnjački* u internetu te na prvih 60 stranica Google sa pridjevom *bošnjački* (u nominativu muškog roda) dobili ovakve spojeve: *bošnjački a)* narod, nacija, entitet, rod, manjina, *b)* akšamluk, aparthejd, džemat, kompleks, nacionalizam, način, običaj, odgoj, pogled, preporod, praznik, zaborav, zločin, život, *c)* cilj, glas, napad, odgovor, plan, prioritet, put, račun, rat, savjet, veto, *d)* časopis, festival, forum, hor, klub, kanal, medij, roman, portal, radio, rječnik, prevod, servis, video, toponim, *e)* blok, front, grob, kanton, lokal, nošnja, odjeća, skup, sabor, poučak, par, vrh, *f)* barjak, bataljon, centar, falsifikat, kadar, kokus, šlingeraj, triler, referendum, *g)* namještaj, fotelja, krevet, salon, *h)* advokat, aktivista, civil, član, čovjek, glasač, kandidat, književnik, lider, liječnik, lobist, maturant, mladić, moćnik, novinar, odbornik, partner, političar, poslanik, predak, predsjednik, prosvjednik, učenik, velikan; zastupnik, *i)* agent, dobrovoljac, general, heroj, komandir, rodoljub, specijalac, špijun, vojnik, logoraš, zapovjednik, zločinac, *j)* Dodik, Homer, Kennedy, *k)* HDZ. Svaka zamjena *bošnjačkog* na *bosanski* dovela bi u navedenim primjerima do promjene smisla. S druge strane, korišćenje odrednice *bosanski* manje je raznovrsno: *bosanski* burek, ćevap, ćilim, film, forum, horoskop, Hrvat, inat, kanton, kolač, kuhinja, lonac, recept, vic, Srbin, način, radio, sevdah, stih... U oba slučaja može se varirati, ali sa jasnom smisaonom razlikom na dihotomijskoj ravni: ono što se odnosi na Bosnu je *bosansko*, a ono što se odnosi na Bošnjake je *bošnjačko*.

strana svjesno i dobrovoljno odustaje od naziva nacionalnog imena (*bošnjački* jezik) u vrijeme snažnih međuetničkih sukoba, borbe za nacionalni opstanak, u vrijeme izdizanja nacionalne komponente do nečeg najvažnijeg i pokušaja afirmacije nacionalnog identiteta upravo kroz jezik. Ali je i ovaj etnos iskazivao svoju formu međuetničkog nepovjerenja: „Pokušaji da se Bošnjacima umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva *bosanski jezik* nametne *bošnjačka* nominacija jezika, predstavljaju politiziranje koje je posljedica preživjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bošnjačke nacionalne samosvojnosti“ (Povelja-www). Srbi i Hrvati tih godina nisu imali ništa protiv da jezik Bošnjaka bude *bošnjački*, ali su imali izrazit stepen odbojnosti prema nazivu *bosanski jezik* sa pretpostavkom da se pod jezikom teritorije, Bosne, može podrazumijevati samo jedan jezik, jezik Bošnjaka, i da se time može neutralisati *srpski* i *hrvatski jezik*. Oni koji predlažu da se ponovo formira neki zajednički jezik na nivou BiH treba da, pored drugih suštinskih pitanja, ponude rješenje za naziv takvog jezika jer, koliko vidimo, nema odgovarajućeg termina: *bosanski jezik* je već zauzet time što se jezik Bošnjaka standardizira pod tim imenom¹⁶ pa bi bila neophodna druga rješenja.¹⁷ Da su devedesetih godina Bošnjaci odlučili da jezik nazovu *bošnjačkim*, ostala bi bar teoretska mogućnost da Srbi, Hrvati, Bošnjaci u međusobnom dijalogu slože da koriste *bosanski* za ono što im je zajedničko. Činjenica da se *bosanski jezik* standardizira, normira kao jezik jedne nacije odbija Srbe i Hrvate da takav naziv prihvate kao naziv za svoj jezik. Stoga nije slučajno da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika, tijelo koje odlučuje o jezičkoj politici na srpskom govornom području, donijelo odluku da se u okviru srpskog jezika jezik *Bošnjaka* naziva *bošnjač-*

¹⁶ Bilo bi interesantno da se izvrši konkretna analiza koliko pripadnici drugih dviju nacija – Srbi i Hrvati – prihvataju kao svoj jezik onaj koji se normira kao jezik bošnjačke nacije, jer se takav argumenat može naći kod bošnjačkih intelektualaca. Zbog jasne markiranosti izraza *bosanski* on se u međuetničkoj komunikaciji izbjegava kao neki zajednički jezički izraz, a umjesto njega javlja *naš jezik*, između ostalog i kao protivteža onima koji potenciraju nacionalnu pripadnost.

¹⁷ Ona bi morala da se odnose na čitav prostor bivšeg srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Čini se da je za bošnjačko-crnogorsko-hrvatsko-srpsku jezičku interakciju teško pa i nemoguće u ovom trenutku naći zajednički naziv koji bi sve strane prihvatile i poštovale. Kada bi to bilo ostvarljivo, vjerovatno bi se u osnovi našla štokavska komponenta (recimo, *štokavski jezik/jezici*) ili bi se, radi eksplikacije svake nacije, pojavila neka složenica ili skraćenica (čudnog zvučanja, recimo BSMH, BCHS, BaCeHaS, BoCoHaS, BoKoMaS...). Ali sve to izgleda u sadašnje vrijeme nerealno kao i stvaranje/-uvođenje nekog novog zajedničkog jezika.

kim. Hrvati nisu zvanično na taj način izrazili stav, ali je dobra većina takođe mišljenja da se taj jezik treba zvati *bošnjačkim*.¹⁸

Bilo bi je logično da svako dobije mogućnost da zove taj jezik kako hoće. Na tome planu treba biti vrlo tolerantan. Srbi i Hrvati u BiH nemaju pravo da traže od Bošnjaka da taj jezik zovu *bošnjačkim* ako oni to neće. Bošnjaci odlučuju o svom jeziku i mogu da biraju ime koje im (najviše) odgovara. Ali isto tako i Bošnjaci moraju da prihvate kao realnost da na prostoru Bosne žive takođe Srbi i Hrvati te da i oni, zajedno sa Bošnjacima, participiraju u svemu onome što je *bosansko*. Bez obzira na nominaciju, u svim oblastima pa i jezičkoj, lingvističkoj odrednica *bosanski* ne može se vezivati samo za Bošnjake, samo za Hrvate ili samo za Srbe. Ali i pored toga od strane većine bošnjačkih intelektualaca uzima se „na nož“ naziv *bošnjački* jezik. Međutim, glotonimsko pitanje je lakmus papir kojim provjeravamo koliko je ko tolerantan i zainteresovan za nalaženje zajedničkog rješenja. Tolerancija bi trebalo da bude broj jedan za svakog ko ulazi u ovu složenu problematiku.¹⁹ Ako se danas ne možemo sporazumjeti oko naziva *bošnjački* ili *bosanski jezik*, treba to prepustiti vremenu da provjeri težinu, valjanost, opravdanost, svrsishodnost svih rješenja i ponudi ono pravo. A dotle bi bilo najbolje dati slobodu svakome da bira onaj naziv koji smatra najprikladnijim pod uslovom da svojim opredjeljenjem ne vrijeđa etnička, nacionalna i vjerska osjećanja drugih sa istog prostora.

U današnje vrijeme nemoguće je da se jezik na području bivše Jugoslavije zvanično ponovo nazove srpskohrvatskim (kako to neki predlažu), zato što nijedna nacija u ovoj situaciji ne bi odustala od naziva koji sada postoje. Nikome od etnita u ovom trenutku ne odgovara renominacija u formi glotonimske

¹⁸ S tim u vezi navešćemo jedan ilustrativan primjer: tri godine smo kao gostujući profesor predavali srpski jezik na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta Zagrebu (2001–2004) pa se sjećamo se da je jedan doktorski ili magistarski rad problematiziran na sjednici Naučno-nastavnog vijeća samo zbog toga što je u naslovu stajalo *bosanski*.

¹⁹ Postoji čitav niz država, gradova, jezika i drugih pojmova sa različitim nominacijskim rješenjima. Navešćemo nekoliko primjera. 1. U austrijskim sredstvima informisanja jedna od najrazvijenijih zemalja zapadne Afrike još uvijek se naziva *Elfenbeinküste*, iako je zvanični francuski naziv *Republik Côte d'Ivoire*. U srpskom je, kao u njemačkom, uglavnom zadržano staro ime *Republika Obala Slonovače* ili *Republika Obala Slonove Kosti*, dok je u hrvatskom ova zemlja poznatija kao *Obala Bjelokosti* (takođe *Bjelokosna Obala*, a u starijoj literaturi i *Obala Slonove Kosti*), sada *Côte d'Ivoire* ili službeno *Republika Côte d'Ivoire*. U ruskim glasilima čuje se sve češće *Республика Ком-д'Ивуар*, iako se tradicionalno koristilo *Республика Берег Слоновой Кости*. 2. Naziv austrijske prijestonice glasi na njemačkom *Wien*, na Bo/Hr/Sr *Beč*, na slovenačkom *Dunaj*, na ruskom *Вена* itd. 3. Najveći turski jednom je *Istambul/Istanbul*, drugi put *Stambol/Stambul*, treći *Carigrad*, a četvrti *Konstantinopolj*. 4. Za jezik Slovenaca Hvati kažu da je *slovenski*, a Srbi *slovenački*.

dvočlane ili tročlane unifikacije. Stoga ne vidimo realnu situaciju u kojoj bi taj prijedlog bio prihvaćen na terenu. Razlozi, argumenti, želje za nešto mogu postojati, ali treba uvažavati realnost onakvu kakva je. Šta će biti u budućnosti, to je otvoreno pitanje. Neko bolje rješenje u BiH bi moglo biti približavanje jezičkih normi u procesu međusobnog usaglašavanja i bez ikakvog nametanja. Osnovne funkcija jezika su korelativna i komunikativna (jezik prije svega služi za uspostavljanje odnosa te prenošenje i razmjenu informacija) pa stoga i norma treba da bude usmjerena na poboljšavanje komunikacije, a ne na njeno usložnjavanje. A ponekad se komplikuje samo zato da bi se pokazalo da se radi o različitim jezicima.

3. Ako je današnji BH-korelacional trofazni sistem, postavlja se pitanje da li će takav opstati u bližoj i daljoj budućnosti. Ovdje se nude tri osnovne mogućnosti: 1. da se zadrži postojeće stanje, 2. da se trofazni sistem pretvori u dvofazni, što bi automatski otvaralo pitanje koji bi vod bio isključen (srpski, hrvatski ili bošnjački), 3. da se stvori monofazni sistem. Trofazno rješenje predstavljalo bi kontinuitet postojeće situacije (dakle, imali bismo konzervaciju onoga što sada postoji) i eventualno njenu korekciju, evoluciju, dok bi druga dva rješenja bila zasnovana na redukciji, pri čemu bi dvofazno sužavanje bilo diskriminaciono, jer bi isključivalo jednog od triju članova, a monofazno hegemonističko (ako, naravno, ne bi bilo dobrovoljno) ili unitarističko (ukoliko bi se od jedne strane nametnulo). U svakom slučaju bi jednostrano monofazno i dvofazno rješenje izazvalo jake tenzije i možda pad samoga sistema. Stoga nam se to rješenje ne čini realnim za stabilnu BiH.

U predviđanju i simulaciji budućih jezičkih procesa i međujezičkih korelacija u BiH vrlo je važno uzeti u obzir ekstralingvističke faktore, prije svega, razvoj političke situacije. Recimo, dvofazno rješenje moglo bi nastupiti kao nusproizvod realizacije projekta kao što je podjela BiH između Hrvatske i Srbije. Kao hipotetički scenario mogao bi se predvidjeti proces koji bi vodio razbijanju trofaznog sistema na (a) jedan monofazni, (b) jedan dvofazni, (c) pa čak i tri monofazna u slučaju kada bi se Republika Srpska otcijepila od Federacije BiH. Od svih ovih rješenja čini se najbezbolnijim izbjegavanje radikalnog, opasnog eksperimentisanja i mijenjanja sadašnjeg trofaznog sistema. Ali na Balkanu se ne može ništa isključiti pa se tako ne smije apriori odbaciti bilo koja opcija. Ovdje treba podsjetiti da u svakom prenosnom sistemu postoji i nulti vod, koji u ovome slikovitom odslikavanju jezičke situacije u BiH može ponuditi rješenje koje bi, možda, vodilo ne uzemljenju, već prizemljenju. U budućnosti manje nam izgleda vjerovatnim kategorijalna promjena u formi izmještanja Bo, Hr i Sr iz interkorelacionala u suprakorelacional, a pogotovo u superkorelacional, dok je potpuno nerealno njihovo pretvaranje u ekstrakorelacional. Smatramo da Bo, Hr i Sr ne mogu u bližoj budućnosti postati supra- i superkorelacionim jezicima (postoji samo teoretska mogućnost da se u dužem vremenskom periodu transformišu u suprakorelacional ukoliko se međusobno budu razlikovali

onoliko koliko se, recimo, razlikuje slovenački od makedonskog). Sada se čini malo vjerovatnim da će oni jednog dana doći na nivo superkorelacionala i da će se razilaziti kao poljski i ruski. Ne izgleda nam ni teoretski moguća varijanta da BS, Hr i Sr postanu ekstrakorelacionim jezicima, tj. da neki od njih izađu iz sistema slovenskih jezika. I još nešto: ako se nastavi divergentna standardološka orijentacija, može se povećati normativna distanca, ali će se mnogo teže postići komunikativna blokada, jer je to u suprotnosti sa opštim trendovima.

Što se tiče pitanja da li se ova tri jezika razvijaju u pravcu nekog zajedničkog rješenja ili se oni sve više odvajaju jedan od drugoga, rekli bismo sljedeće. Prema genealoškoj teoriji tokom vremena razlike između jezika se povećavaju, odnosno povećava se rastojanje između njih. Dubina divergencije odgovara realnom vremenu odvojenog postojanja pojedinih jezika. Ako je tačna glotohronološka postavka Morisa Svodeša da koeficijent čuvanja baznih riječi²⁰ u perio-

²⁰ Američki lingvist Moris Svodeš je sredinom XX sastavio spisak od 100 pojmova za leksičko gnijezdo svih jezika svijeta, koji je u prvoj varijanti brojao 215 (Swadesh_lists1-www, Svodeš 1999). Tu je uključio zamjenice, brojeve, nazive dijelova tijela, geografske realije, određene prirodne pojave, radnje tipične za sve ljude, dakle sve ono što je univerzalno u svim jezicima. Ishodište ove teorije leži u tome da u rječniku bilo kog jezika svijeta postoji posebni dio koji je temeljan i stabilan, dio koji označava korjenske, fundamentalne i svakodnevnne pojmove. U njegovom širem spisku nalaze se ovi pojmovi: ja, ti, on, mi, vi, oni, one, ona, ovaj, ova, ovo, taj, ta, to, ovdje, tamo, (t)ko, što, gd(j)e, kad, kako, ne, sve, mnogo, nekoliko, malo, drugi/ini, jedan, dva, tri, četiri, pet, velik, dug, širok, debeo, tust, težak, mal, kratak, uzak, tanak, žena, muškarac, čov(j)ek, d(ij)ete, žena, muž, suprug, majka, otac, životinja, riba, ptica, pas, uš, zmija, crv, drvo, šuma, gora, prut, palica, voće, plod, s(j)eme, list, kor(ij)en, kora, cv(ij)et, trava, uže, šnjura, kanap/konop, koža, meso, krv, kost, debljina, salo, jaje, rog, rep, pero, kosa, vlas, glava, uvo/uho, oko, nos, usta, zub, jezik, nokat, stopa, stopalo, noga, kol(j)eno, ručka, krilo, trbuh, crijeva, utroba, vrat/šija, leđa, prsa, srce, jetra, piti, jesti, gristi, sisati, pljuvati, povraćati, bljuvati, duvati/duhati/puhati, disati, smijati/smejati, vid(j)eti, slušati, čuti, znati, misliti, mirisati, njušiti, bojati, strahovati, spavati, živ(j)eti, umr(ij)eti, ubiti, boriti, bojovati, loviti, udariti, rezati, s(j)eći, razdijeliti, ubosti, češati, kopati, plivati, let(j)eti, hodati, doći, ležati, s(j)esti, stati, skrenuti, pasti, dati, držati, stisnuti, trti, prati, brisati, vući, gurati, baciti, vezati, šiti, brojati, reći, kazati, p(j)evati, igrati, plutati, teći, zalediti, smrznuti, oteći, sunce, m(j)esec, zv(ij)ezda, voda, kiša, dažd, r(ij)eka, jezero, more, so(l), kamen, p(ij)esak, prašina, zemlja, oblak, magla, nebo, v(j)etar, sn(ij)eg, led, dim, vatra, oganj, pepeo, gor(j)eti, put, cesta, planina, gora, crven, zelen, žut, b(ij)el, crn, noć, dan, godina, topao, studen, hladan, pun, nov, star, dobar, zao, loš, truo, gnjio, prljav, prav, ravan, okrugao, oštar, tup, gladak, mokar, suv/suh, talan/točan, ispravan, blizak, dalek, desni, l(ij)evi, u, pri, kod, u, s, sa, i, ako, zbog, zato što, ime (Swadesh-www). Ako se izostave pojmovi sa refleksom jat, koje ne diferenciraju Bo, Hr i Sr, zapažamo da su podudarnosti izrazite (naravno, svaka navedena leksema ima različitu frekvenciju upotrebe).

du od 1.000 godina iznosi čak 85%, to bi značilo da će se Bo, Hr i Sr nakon hiljadu godina samo 15% razlikovati u nazivima za fundamentalne pojmove. Ili da uzmemo drugu analizu. Robert Liz sa Čikaškog univerziteta došao je do zaključka da se u 1.000 godina najmanje 81% baznih riječi čuva, nakon 2.000 godina 66% itd. Iz ovoga slijedi da bi Bo, Hr i Sr zadržali nakon 2.000 godina 66% svoga bazičnog leksičkog fonda i da bi se u 24% razlikovali (prema ovom tumačenju zamjena baznih riječi protiče vrlo sporo jer se pojmovi koji iza njih stoje suštinski ne mijenjaju). Procjene Morisa Svodeša i Roberta Liza upućuju na zaključak da će, bez obzira na normativna rješenja usmjerena ka divergenciji, bazni leksički fond Bo, Hr i Sr još dugo (stoljećima i hiljadama godina) biti gotovo podudaran i komunikacijski komplementaran.

U tretiranju kategorijalne pripadnosti jezika BiH može se primijeniti nekoliko kriterijuma. Pet od njih – tipološki, sistemski, funkcionalni, dijalekatski (ista štokavska osnova) i utilitarni²¹ idu u prilog konvergenciji, dok simbolična funkcija (kojom se iskazuje nacionalni identitet) teži divergenciji. Jezička politika u okviru svakog etnosa trebalo bi da bude usmjerena na jačanje komunikacije, pa i one međuetničke, a ne na njeno slabljenje.

4. I da zaključimo. Razumna rješenja u BiH mogu doći tek onda kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste. Za takvo nešto potreban je visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i što je posebno značajno: nalažena racionalnih rješenja, razumnih puteva. To što njemački jezik u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj ima jednu normu (iako su razlike veće nego između jezika o kojima govorimo)²² dolazi, izme-

Uzimanje u obzir baznog leksičkog fonda nije bez značaja između ostalog i zbog toga što istraživanja pokazuju da 2.500 najfrekventnijih riječi (u koje upravo i spadaju bazne lekseme) čini oko 80% opšte upotrebe. Pri tome 8.000 najfrekventnijih riječi pokriva čak 95% teksta, tačnije prva hiljada najčešćih riječi obuhvata 80% teksta, druga 8–10%, treća 4%, četvrta svega 2%.

²¹ Pod kriterijumom utilitarnosti podrazumijevamo korisnost učenja jezika: što su oni dalji jedni od drugih, to je veća korist od njihovog učenja, što su bliži to su troškovi edukacije manji i obrnuto (prema modelu Ginsburga i dr.). Ako ovaj parametar primijenimo na Bo, Hr i Sr, rekli bismo da je korisnost njihovog učenja za stanovnike BiH minimalna.

²² Na njemačkom govornom području gotovo niko ozbiljno ne zagovara stvaranje dviju, tri, četiriju različitih normi i uvođenje posebnih naziva za genetski, sistemski i funkcionalno isti jezik. Smatra se to neracionalnim i neekonomičnim. Za njemački višemilionski auditorij rasparčan u nekoliko zemalja (kao u slučaju bivše Jugoslavije) postoji jedna norma, čime se mnogo štedi jer je standardizacija skup proces (mora se izraditi pravopis, gramatika, rječnik, a onda sve dovesti u sklad sa propisanim sistemom). Radikalan pristup sličan onom u Crnog Gori (uvođenje za vrlo malu populaciju niz novih slova koja ne postoje u Bo, Hr i Sr) potpuno je suprotan onome što nalazimo na nje-

đu ostalog, i kao rezultat pragmatizma, racionalizma, traženja i izbora ekonomski opravdanih rješenja. Nažalost, današnje stanje u BiH nije za razumna rješenja pa se na njih mora sačekati. Ali se svakako mogu tražiti putevi koji bi vodili poboljšanju međusobne komunikacije, a ne njenom slabljenju. U rješavanju jezičkih pitanja kontraproduktivno je inatiti se preko tarabe i izgrađivati normu da bi se nekome napakostilo. U standardizaciji ne treba nastojati da se što više razlikuješ od onih sa kojima dijeliš isto jezičko nasljeđe, već je svrsishodno orijentisati se na izradu norme koja bi za dati narod, naciju, etnos bila što funkcionalnija i što prihvatljivija. Čini se da je za BiH u današnjoj situaciji najvažnije održanje i poboljšanje normalne komunikacije, bez nepotrebnih i opasnih eksperimentisanja. S tim u vezi skečevi „Nadrealista“ o *crnskom* i *gor-skom* jeziku, *gumici za ćirilicu*, te nadrealističke hiperbole i karikature, ukazuju na to koliko nešto potpuno nestvarno može na ovima prostorima postati itekako realno.

Literatura

- Ammon 2005: Ammon, Ulrich. Pluricentric and Divided Languages. – In: Ammon, Ulrich et al. (ed). *Sociolinguistics*, Vol. 2. – Berlin – New York. – S. 1536–1543.
- Babić 2001: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb: Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bošković 1935: Bošković, Radoslav. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. – In: *Naš jezik*. – Beograd. God. III. – S. 277–282.
- Čirgić/Pranjeković/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjeković, Ivo; Silić, Josip. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Daničić 1857: Daničić, Đuro. Razlike između jezika hrvatskog i srpskog. – In: *Glasnik Društva Srbske Slovesnosti*. – Beograd. – Br. 9. – S. 1–59.
- Guberina/Krstić 1940: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. – Zagreb: Matica hrvatska. – 218 s.
- Jachontov-www: Яхонтов, С. Е. *Оценка степени близости родственных языков*. – In: Теоретические основы классификации языков мира.

mačkom govornom području. Kad bismo se na Balkanu rukovodili jezičkom pozicijom koju nalazimo na njemačkom govornom području, onda bi se ovdje sasvim drugačije tražila i nalazila rješenja.

- Москва, 1980. – С. 148–157. – Isto: www.philology.ru/linguistics1/yakhontov-80.htm. – Stanje 12. 3. 2010.
- Jezici BiH-www1: <http://www.forum.hr/showthread.php?t=28686>. – Stanje 31. 3. 2011.
- Jezici BiH-www2: <http://forum.bljesak.info/viewtopic.php?f=2&t=7014&start=0>. – Stanje 31. 3. 2011.
- Pavičić 2001: Pavičić, Josip. *Ispod jezika: komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – 355 s.
- Povelja-www: *Povelja o bosanskom jeziku od 21.3.2002*. – In: <http://www.bosnjaci.rs/povelja-o-bosanskom-jeziku>. – Stanje 15. 3. 2011.
- Pranjković 1997: Pranjković, Ivo. O srbizmima. – In: Pranjković, Ivo. *Jezikoslovena sporenja*. – Zagreb: Konzor. – S. 117–121.
- Starostin/Militarev-www: Старостин, С. А.; Милитарёв, А. Ю. *О Древе Языков (обзор мнений)*. – In: <http://www.fund-intent.ru/Document/Show/4415>. – Stanje 27. 3. 2010.
- Swadesh 1952: Swadesh, Morris. Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. – In: *Proceedings of the American philosophical society*. – Nr. 36. – S. 452–463.
- Swadesh-www: Swadesh lists for Slavic languages. – In: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/6.Educarium/Educari-um-Forum/Swadesh_lists_for_Slavic_languages.htm. – Stanje: 13.4. 2010.
- Škarić 2001: Škarić, Ivo. Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). – In: *Govor*. – Zagreb. – Br. 1. – S. 1–31.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. Der Unterschied. In: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen/Kroatischen und Serbischen*. – Wien – Berlin: LIT. – S. 143–185.
- Tošović/Wonisch 2009: Tošović, Branko; Wonisch, Arno. *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen* / Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.). – Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Institut za jezik. – 481 S.
- Tošović 2011b: Tošović, Branko. JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI – AUTOEGZISTENCIJA I/ILI KOEGZISTENCIJA. – In: Gavrić, Saša (priređivač). *Jezičkale politike u Bosni i Hercegovini i na njemačkom govornom području / Sprach(en)politik in Bosnien und Herzegowina und im deutschsprachigen Raum*. – Sarajevo: Goethe-Institut Bosnien und Herzegowina – Ambasada Republike Austrije – Ambasada Švajcarske Konfederacije. – S. 13–22

Godina 2012.

Branko Tošović
[rod. 1949]

Tvorbeni purizam [2012]

U prvom dijelu rada razmatraju se teoretski aspekti tvorbenog purizma, daje njegovo tumačenje i tipologija. U drugom dijelu analizira se hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski tvorbeni purizam.

0. Purizam je specifična forma otpora unošenju tuđih elemenata i prodiranju stranih uticaja. On može biti orijentaciono prilično homogen, ali je po načinu realizacije veoma heterogen. U purizmu postoje različita strujanja, na šta utiču faktori kao što su cilj, sredstvo, uzrok, povod, posljedica, način, obim, vrijeme, prostor, recepcija, usmjerenje, kriterij, postupak, mjera. Jezičko čistunstvo varira između (a) očuvanja nacionalnog identiteta, jačanja funkcionalnosti, poboljšanja međusobne komunikacije, međujezičkog diferenciranja i (b) prekomjerne jezičke profilaktike i dezinfekcije, tendencioznog distanciranja od srodnih jezika, vještačkog stvaranja međujezičkih razlika. Posljedice purizma mogu biti za jedne pozitivne, a za druge negativne pa je skala vrednovanja prilično široka: odbrana nacionalnog duha jezika, etnička afirmacija, vraćanje na „svoje“, borba za vlastiti identitet, (ne)plodotvornost, (kontra)produktivnost, izazivanje (ne)sigurnosti i (ne)uvjerenosti, straha i zbunjenosti, nanošenje štete, ograničavanje jezičkih sloboda, vještačka (nasilna) promjena jezičkog razvoja, prisiljavanje na samocenzuru, nametanje novogovorskih šablona, izazivanje bumerang efekta. Suština purizma zavisi od toga na koliko se jezika odnosi (monolingvalni, bilingvalni i multilingvalni purizam) i o kakvim se komunikacionim sistemima radi: da li o dijalektima (intrapuristička orijentaciji) ili o jezicima genetski bliskim (inter-, supra- i superpuristička orijentacija) i genetski različitim (ekstrapuristička orijentacija). Postoje različiti puristički metodi: filtriranje, kontrastiranje, preporučivanje, izbacivanje, eliminisanje, zabranjivanje, razjednačavanje (npr. po hrvatskosti ili srpskosti) itd. Recepcija purizma se uglavnom svodi na prihvatanje, hvaljenje, oduševljavanje, ali i odbijanje, distanciranje, neprihvatanje, ignorisanje. Osnovni nosioci purizma su jezički savjetnici, rječnici (posebno diferencijalni), glasila (časopisi, pojedine radijske i televizijske emisije), javne tribine i dr. Purizam ima svoje kreatore – kolektivne (katedre, institute, redakcije...) i individualne (profesionalce, amatere, laike). Za nastanak čistunstva nalaze se razlozi, pravi i lažni, uzroci, povodi i

argumenti (borba za očuvanje jezičkog identiteta, suprotstavljanje stranim uticajima tipa germanizacije, mađarizacije, anglikanizacije, amerikanizacije..., strah za sudbinu vlastitog jezika, briga o jeziku, želja da se očuva identitet, ugroženost od drugih jezika, frustracija od stranih uticaja, opterećenost prošlošću, odsustvo realnosti, nedostatak mjere, ksenofobija, mržnja). Podstreci za purizam naročito dolaze do izražaja promjenama društveno-političkih i istorijskih prilika, posebno onim radikalnim. U novije vrijeme jake impulse za purističku ekspanziju dali su raspad bivše Jugoslavije, stvaranje samostalnih država na njenom području i autonomno kreiranje nacionalne jezičke politike. Povodi za čistunstvo dolaze kako iz samog nacionalnog korpusa tako i izvan njega. Purizam koristi raznorodna sredstva, metode i postupke za jačanje i učvršćivanje – (pseudo)argumentaciju, istinsko ili lažno dokazivanje, cenzurisanje, etiketiranje, ismijavanje, omalovažavanje, manipulisanje, obmanjivanje i sl. Ovaj proces se odlikuje, s jedne strane, doziranom, umjerenom, suzdržanom dezinfekcijom, a s druge pretjeranim, hiperkorektnim, frontalnim „higijenskim“ tretmanom. Purističke tendencije nastaju u vremenu pogodnom za tempirane zahvate u jeziku, one imaju svoj razvoj, svoju evoluciju i svoju tradiciju. Karakter purizma zavisi, između ostalog, od toga da li je vrijeme mirnodopsko, ratno, predratno, poslijeratno..., da li se društvo nalazi u procvatu, u vremenu nacionalne ugroženosti, periodu bujanja nacionalizma i šovinizma i sl. Purizam može da bude administrativno markiran i da značajne crte dobije od državnih, pravnih i teritorijalnih okvira. U njemu, manje-više, dolazi do izražaja eliminisanje prirodne konkurencije, nametanje rješenja, jačanje protekcionizma i izolacionizma. Postoji veoma široka skala pojavnih oblika jezičkog čistunstva: 1. (a)simetrični, (ne)argumentovani, antisinonimski, destruktivni, (ne)dozirani, genetski, (ne)ideološki, implicitni, eksplicitni, ironizirajući, inadžijski, konstruktivni, (ne)obazrivi, (ne)odmjereni, osvetnički, (ne)profesionalni, (ne)programirani, (ne)proporcionalni, proizvoljni, paušalni, (i)racionalni, (ne)razboriti, recipročni, reinkarnirajući, (i)reverzibilni, sanitarni, spontani, (ne)tolerantni, (ne)trezveni, 2. agresivni, amaterski, diletantski, egzibicionistički, ekstremistički, eksperimentalni, falsifikatorski, fanatički, frustrirajući, hiperkorektni, konjuktorni, komični, ksenofobički, nacionalnofobički, laički, (ne)znalački, poigravajući, politikantski, pomodarski, prohibicioni, (pseudo)naučni, samozvani, snobovski, štetočinski... Purizam se ispoljava u različitom intenzitetu, krećući se od umjerenog, tolerantnog pa do rigidnog, agresivnog. Svaka pojava vrsta ima kvantitativne okvire, mogućnosti djelovanja, zaživljavanja i perspektive. Purističke postupke odlikuje restriktivnost u obliku propisivanja i nametanja (nerijetko proglašavanja individualnog osjećaja i interesa za kolektivni, naročito nacionalni), zabrane, prisile, odbacivanja... Purizam se nalazi u procijepu, konfliktu, klinču (a) konvergencije, približavanja, ujednačavanja, sinhronizacije, objedinjavanja, integrisanja, homogenizacije, unifikacije i (b) divergencije, odbijanja, distanci-

ranja, razlikovanja, diferencijacije, nepodudaranja, razdvajanja, cijepanja, udaljavanja.

1. Purizam je stratusno polarizovan i na različit način dotiče, zadire ili prodire u sve jezičke nivoe (fonetsko-fonološki, prozodijski, leksičko-semantički, tvorbeni, morfološki, sintaksički, stilistički, tekstualni). On se najviše ispoljava na dva nivoa: leksičkom i tvorbenom. Tvorbeni purizam (TP) predstavlja oblik djelovanja usmjerenog na (a) afirmaciju, aktuelizaciju i implementaciju nacionalnih, domaćih, autohtonih derivacionih modela, postupaka i sredstava i (b) potiskivanje, odbacivanje i izbacivanje derivacionih modela, postupaka i sredstava koji se smatraju stranim, tuđim, nepotrebnim pa i opasnim za dati jezik. Takvo čistunstvo se vrlo često realizuje istovremeno u formi kreacije i destrukcije, a u cilju eliminisanja stranih uticaja, oslobađanja od njih i izgrađivanja mehanizama koji to mogu da ostvare. Kreacija nastaje obrazovanjem novih riječi po domaćim, nacionalnim modelima, a destrukcija odbacivanjem stranih, tuđih derivacionih modela.

2. U nastavku analize zadržaćemo se na TP u okviru štokavskih jezika: srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog.

3. TP je različito zastupljen u introvertnoj i ekstrovertnoj diferencijaciji jezika.¹ U okviru introvertnog raslojavanja (unutar jednog jezika) on dolazi kao intrakorelacioni TP (u datom slučaju u odnosu između štokavskog, kajkavskog i čakavskog dijalekta), a na ekstrovertnom (međujezičkom) planu kao interkorelacioni TP (u odnosu štokavskih jezika), suprakorelacioni TP (u odnosu štokavskog/štokavskih jezika i neštokavskih južnoslovenskih jezika – slovenačkog, makedonskog i bugarskog), suprakorelacioni TP (u odnosu štokavskog/štokavskih jezika i nejužnoslovenskih jezika – zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih) i ekstrakorelacioni TP (u odnosu štokavskih jezika i neslovenskih jezika – engleskog, njemačkog i dr.).

4. Postoje dva pravca djelovanja TP – jedan ide od štokavskog jezika (npr. srpskog, hrvatskog), drugi ka štokavskom jeziku (npr. srpskom, hrvatskom). U prvom štokavski jezik zauzima međudijalekatsku poziciju (na intrakorelacionom planu) i međujezičku poziciju (na intekorelacionom, suprakorelacionom, superkorelacionom i ekstrakorelacionom nivou). Na intrakorelacionoj ravni on se zatvara u svoje tvorbene okvire, ne prihvatajući uticaje iz drugih dijelova nacionalnog jezika, suprotstavljajući se međudijalekatskoj osmozi (neštokavski dijalekti → štokavski dijalekat) i intersocijalnoj konvergenciji (sociolekti → standardni idiom). IntraTP se protivi tvorbi po dijalekatskim obrascima (recimo, u hrvatskom jeziku čakavskim i kajkavskim). Interkorelacioni TP pravi barijere u odnosu na tvorenice ili tvorbene obrasce iz drugih štokavskih jezika. Suprakorelacioni TP je usmjeren protiv obrazovanja riječi po uzoru na jezik iste teritorijalne grupe (npr. srpska ili hrvatska puristička pozicija u odnosu na

¹ Više o njima v. Tošović 2004a, 2004b.

slovenizme, makedonizme i bugarizme). Superkorelacioni TP se suprotstavlja derivacionim uticajima iz istočnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika, a ekstrakorelacioni iz neslovenskih jezika. U drugom pravcu srodni i nesrodni jezici (interkorelacioni, suprakorelacioni, superkorelacioni i ekstrakorelacioni) zauzimaju poziciju prema tvorenica štokavskih jezika. Pošto oni pripadaju malim jezicima, ovaj je pravac periferan u ekstrakorelacionalu (nerealno je očekivati da npr. engleski jezik zauzima odbrambenu poziciju u odnosu na tvorbeno uticaje iz hrvatskog ili srpskog) i superkorelacionalu (uticaj srpskog i hrvatskog, kao i drugih štokavskih jezika, na, recimo, ruski ili poljski je potpuno zanemarljiv), dok se u suprakorelacionalu mogu pojaviti primjeri za takav proces (posebno u slovenačko-hrvatskom odnosu). Faktički sve se svodi na interkorelacional (negativan derivacioni odnos jednog štokavskog jezika prema drugom). Pri tome nastaje hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski TP. Svaki od njih može biti intrakorelacioni (dalje IntraTP), interkorelacioni (InterTP), suprakorelacioni (SupraTP), superkorelacioni (SuperTP) i ekstrakorelacioni (ExtraTP). IntraTP djeluje u okviru jednog nacionalnog jezika, InterTP u odnosu jednog štokavskog jezika prema drugom, SupraTP u odnosu štokavskog jezika i neštokavskih južnoslovenskih jezika, SuperTP u odnosu štokavskog jezika i bilo kog zapadnoslovenskog i istočnoslovenskog jezika i ExtraTP u odnosu štokavskog jezika i bilo kog neslovenskog jezika. U nastavku analize pokušaćemo da ukratko razmotrimo svaki navedeni tip.

5. Hrvatski TP se može raščlaniti na IntraTP, InterTP, SupraTP, SuperTP i ExtraTP. IntraTP dolazi u obliku zaštite hrvatskog štokavskog jezika od derivacijskih uticaja iz kajkavskog i čakavskog dijalekta. To nije klasični niti tipični oblik purizma jer je u pitanju odnos standard – supstandard pa se stoga može postaviti pitanje da li se uopšte radi o čistunstvu. Mi ga uključujemo u ovaj sistem jer izbija u prvi plan kada se međujezički odnosi tumače ne u okviru standardnog jezika, već nacionalnog. Ova je orijentacija posebno aktualna za hrvatski nacionalni jezik zbog činjenice što je okruženje glavnog hrvatskog središta Zagreba kajkavsko i što su „temelji hrvatskog jezika čakavski, kajkavski, štokavski“ (Težak 2000: 19). Pošto se standardni hrvatski jezik obogaćuje i iz čakavskih i kajkavskih izvora, neki smatraju da ga ne treba poistovećivati sa štokavskim narječjem u smislu „štokavsko narječje = standardni jezik“ (Težak 2000: 25).

Hrvatski InterTP se javlja u obliku otpora derivacionim uticajima iz drugih štokavskih jezika, i to različite jačine – intenzivnom u odnosu na srpski i zanemarljivom prema bošnjačkom i crnogorskom. Devedesetih godina prošlog stoljeća došlo je na području novih država (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije) do standardizacije, restandardizacije i neostandardizacije triju jezika – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, koji su zamijenili dotadašnji, zajednički srpskohrvatski. Oni, uz crnogorski ozvaničen 2007, koegzistiraju, prožimaju se te na ovaj ili onaj način ulaze u purističke vode. Pod uticajem društ-

venih okolnosti, ratnih sukoba, jačanja mržnje, etničke i religiozne netrpeljivosti, međunacionalne frustracije, nacionalizma, šovinizma... u prvi plan je izbijalo odbijanje pa je divergencija postala dominantna, a purizam dobio jake stimulanse i pogodno tle. U procesu standardizacije hrvatskog jezika ne teži se približavanju, sinhronizaciji i objedinjavanju u odnosu na srpsku, bošnjačku i/li crnogorsku, a značajan oslonac takve orijentacije je purizam.

Na interkorelacionom planu tvorbeno čistunstvo se manifestuje prvenstveno u borbi protiv „srbizama“, insistiranju na što većim srpsko-hrvatskim razlikama i na njihovom svjesnom uvećavanju. Postoji mišljenje da ima malo hrvatskih jezikoslovaca koji bi bili za očuvanje srpskih nanosa, ali ne postoji saglasnost o tome što se može i što treba vratiti (Babić 2004: 161–162). Srbizmi su „danas jedan od najaktuelnijih problema hrvatskoga književnoga jezika i hrvatske jezične kulture“ (Babić 2001: 169) pa je stoga „normalna težnja da se hrvatski očisti od srbizama“ i „oslobodi nanosa koje je prihvatio pod vlašću srpskoga jezika i unitarističkom prisilom“ (Babić 2004: 14). Dalibor Brozović ističe „posve suviše opterećenje“ koje dolazi za hrvatski jezik iz srpskog jezika. „Gotovo je ista takva sudbina nekih srpskih gramatičkih (tvorbenih, morfoloških) osobina koje imaju funkcionalno i značenjski identične parnjake u tradicijski hrvatskim oblicima, primjerice sufiksi **-ista**, **-ta** (kao *radista*, *atleta*, *diplomata*) prema hrvatskima **-ist**, **-t** (dakle *radist*, *atlet*, *diplomat*) [...] Tu bi zadržavanje srpskih oblika bilo posve suviše opterećenje – to jest dvostrukost u kojoj bi obje dublete imale posve istu značenjsku i stilsku vrijednost, što ne pogoduje normi“ (Brozović 1998: 165–166).

Hrvatski bošnjačkocentristički TP podrazumijeva otpor derivacionim uticajima iz bošnjačkog jezika. Međutim, za to bar za sada ne postoje bilo kakvi ozbiljniji nagovještaji jer hrvatsko-bošnjačka interakcija ide u suprotnom pravcu – ka tvorbenoj „infuziji“ iz hrvatskog. Preuzimanje hrvatskih tvorbenih modela, formanata i jedinica, što se i dešava u standardizaciji bošnjačkog jezika, potpuno odgovara hrvatskoj strani. Postoji još nešto što ide u prilog hrvatskoj strani – nastojanje da se bošnjački tvorbeni purizam usmjeri protiv srpskog derivacionog uticaja. U tome je najglasniji bio Dalibor Brozović, koji je upozoravao Bošnjake da je njihova „stvarna jezična perspektiva u onome što je nekada pisao Alija Isaković, a ne da se zavaravaju kako srpski jezik nema više šanse da bude opasnim takmacem, pa da je glavna opasnost s hrvatske strane te da se prvenstveno od hrvatskoga jezika treba braniti, makar neki birokrati i postupali u praksi tako kao da je hrvatski *općina*, a bošnjački *opština*“ (Brozović 1999: 15). Brozović je pokušavao da ukaže Bošnjacima na opasnost njihovog jezičkog približavanja Srbima, potencirajući pri tome srpsko-bošnjačku divergenciju i hrvatsko-bošnjačku konvergenciju, posebno kad su u pitanju orijentalizmi: „[...] bosanskohercegovački orijentalizmi razlikuju se od srbijanskih daleko više nego što to laici misle, a srbijanski su zaista neprihvatljivi i u glasovnom obliku i u značenjskom sadržaju [...]“ (Brozović 1999: 15). On se zala-

gao za jačanje bošnjačkog purističkog srbocentrizma i neutralizaciju bošnjačkog purističkog kroatocentrizma. Razumljivo je da mu u tome nije odgovaralo pravljenje ravnoteže između bošnjačkog i drugih dvaju standarda (hrvatskog i srpskog). Sa bošnjačke strane postoje vidljiva nastojanja da se bošnjački što više tvorbeno približi hrvatskom a što više udalji od srpskog, odnosno da se bošnjački tvorbeni purizam usmjeri samo u jednom pravcu – protiv srpskih derivatema. Stoga ovoj tendenciji ide potpuno na ruku izrazita kroatizacija bošnjačkog jezika koji sprovode njegovi glavni kodifikatori.

Za postojanje hrvatskog crnogorskocentrističkog TP nema za sada bilo kakvih potvrda niti valjanih argumenata. Crnogorski jezik je tek 2007. ozvaničen, proces standardizacije tvorbe riječi nalazi se na samome početku pa stoga sa ove strane ne dolazi gotovo ništa što bi moglo izazvati hrvatski InterTP. Kao argument za tu, čisto simboličku, interakciju može se navesti tek pokoja tvorenica koja je ušla u hrvatski jezik posljednjih godina i to (u tako malom broju) ne zbog nekih purističkih barijera, jer se radi o gotovo nepostojećem djelovanju crnogorskog jezika na hrvatski. Recimo, niko se nije usprotivio (koliko nam je poznato) ulasku u hrvatski semantičkih neologizama *zelenoš* i *bjeloš* (prvim su u Crnoj Gori nazivani protivnici ujedinjenja Srbije i Crne Gore, zbog svojih zelenih izbornih listića, a drugi njihovim neistomišljenicima, jer su glasali bijelim listićima (Težak 1999: 174).

Hrvatski SupraTP usmjeren je na neutralizaciju derivacionih uticaja i posuđivanja iz neštokavskih južnoslovenskih jezika – slovenačkog, makedonskog i bugarskog.

Hrvatski SuperTP se ispoljava u odbijanju od zapadnoslovenskih i istočno-slovenskih tvorbenih modela i jedinica. Što se tiče zapadnoslovenske grupe jezika, hrvatski se praktično samo teoretski štiti od tvorenica iz poljskog, češkog i slovačkog pa se takvo nešto može nazvati „nerealnom“ realnošću. Naprotiv, hrvatski purizam se tradicijski snažno naslanja na češko (čehoslovačko) čistunstvo, čemu je najviše doprinio Slovak Bogoslav (Bohuslav) Šulek, koji je za hrvatske potrebe obrazovao veliki broj riječi po uzoru na bohemizme. On je bio izrazito naklonjen jezičkoj profilaktici pa je neslovenske riječi zamjenjivao riječima iz hrvatskih dijalekata i slovenskih jezika (najčešće iz slovačkoga, češkog, ruskog i slovenačkog). Postoji mišljenje da zbog etimološke i semantičke srodnosti (ne uvijek) mnogi olako prihvataju bohemizme (takođe rusizme i druge slavizme) ne vodeći računa o tome da li su potrebne ili nisu (Težak 1999: 167).

U odnosu na istočno-slovenske jezike hrvatski SuperTP ima drugačiju orijentaciju. U vrijeme bivše Jugoslavije hrvatski je, kao i srpski, bio u „interesnoj sferi“ ruskog jezika pa je, razumljivo, dolazilo do otpora pretjeranom unošenju ruskih derivatema. Međutim, često se ruske tvorenice pogrešno pripisuju srpskom uticaju (1) iako nije lako utvrditi je li neka riječ uzeta iz ruskog ili crkvenoslovenskog jezika i (2) premda su u XIX stoljeću, očarani ruskom književ-

nošću, u žaru obogaćivanja svoga rječnika, hrvatski jezikoslovci i književnici obilno posuđivali i prilagođavali ruske riječi (Težak 1999: 169–170).

U novije vrijeme hrvatski InterTP vodi ponekad interkorelacionom udaljavanju hrvatskog jezika od srpskog i superkorelacionom približavanju ruskom. To se ispoljava u insistiranju na sufiksu **-telj**, davanjem prednosti glagolima tipa *glasovati* (r. *голосовать*) u odnosu na *glasati* (ovo posljednje ističe Težak 1999: 79–81), nastojanju da se *opasnost* zamijeni riječju *pogibelj* i sl. Stjepko Težak tvrdi da je hrvatski zahvaljujući ruskom jeziku i najčešće njegovom srpskom posredniku pretjerano obogatila tvorenica s prefiksom **bez-**. U hrvatskom rusocentričkom tvorbenom purizmu postoje i slučajevi kada se ista jedinica tretira inter- i superkorelaciono. Takva je tvorenica *magnjovenje* koja se naziva „srpskim rusizmom“ (Dulčić 1997: 36). Purističko objedinjavanje srbizama i rusizama daje kategorijalnu leguru, koja bi se mogla nazvati srborusizmom ili rusosrbizmom.

Hrvatski purizam orijentisan na druga dva istočnoslovenska jezika – bjeloruski i ukrajinski – dolazi samo kao teoretska mogućnost, bez bilo kakve potvrde (nama poznate) iz prakse.

Hrvatski ExtraTP ispoljava se u otporu derivacijskim uticajima i primanju tvorenica iz neslovenskih jezika, posebno engleskog (ranije njemačkog i mađarskog). Posudenice/pozajmjenice ulaze u hrvatski direktno iz jezika davaoca (ekstrakorelacionih jezika) ili indirektno preko posrednika (inter-, supra-, super- i ekstrakorelacionih jezika). U TP postoje ideje o interkorelacionom odbijanju (od srpskog) i ekstrakorelacionom privlačenju (engleskog kao protivteže srpskom). Tipičan primjer je prijedlog da se u hrvatskom upotrebljava što više engleskih riječi i obrazuje što više leksema po uzoru na engleske kako bi se stvorila što veća razlika u odnosu na srpski. „Globalno se može prihvatiti ocjena da u posljednje vrijeme [interkorelacioni] problem sa srbizmima jenjava, a [ekstrakorelacioni] problem sa anglicizmima raste“ (Babić 2004: 7). I dok se u interkorelacionalu hrvatski purizam primjenjuje sve moguće kočnice u odnosu na ono što dolazi iz bliskog, srodnog, srpskog jezika, u ekstrakorelacionalu on je usmjeren samo na riječi iz genetski nesrodnih jezika.

Što se tiče anglicizama, oni „jatomice naviru na naš jezik i u njemu harače kao štuke u ribnjaku po pravilu: veća riba jede manju“ (Babić 2001: 97) te je stoga potrebno razmisliti kako se „oduprijeti silnoj navali anglicizama, kako prema njima stvoriti gust filter“ jer postoji opasnost da se hrvatski jezik „utopi u engleskome, pa ako te opasnosti zaista nema, postoji opasnost da se pretvori u ružan hrvatski, u anglokrobotski jezik“ (Babić 2001: 209). U hrvatskom jeziku sve češće dolazi do preuzimanja engleskih modela, što se naročito odnosi na zamjenu pridjevsko-imenskog spoja imensko-imenskim, npr. *Pulski filmski festival*, koji je 45 godina imao taj naziv i koji se sada zove *Pula Film Festival* (Babić 2001: 217). Sličan je primjer *Zagreb Film Festival* (Babić 2001: 219). *Brijunska rivijera* je pretvorena u *Brijuni rivijera* (Babić 2001: 218), *Jelačićev bal* za-

mijenjen sa *Jelačić bal*, *Mobitelni* imenik je postao *Mobitel imenik* (takode se upotrebljava *mobitel priključak*, *mobitel cjenik*, *mobitel mreža*), *medene bombone* sada su *med bombone* (Babić 2001: 248). Javljaju se i tvorenice tipa *kontakt-policajci* (mjesni, područni policajci), *pilot-projekt* (Babić 2001: 226). Umjesto *SARS* (nova bolest između upale pluća i jakog gripa) predlaže se riječ *plućnica* (Babić 2001: 226).

Što se tiče germanizama, za hrvatski jezik je prošla opasnost od njih (Babić 2001: 207). Kad su u pitanju orijentalizmi, puristička orijentacija je prisutna, ali nije tako izražena kao u odnosu na anglicizme.

6. Bošnjački TP se može takode posmatrati kao intrakorelacioni (IntraTP), interkorelacioni (InterTP), suprakorelacioni (SupraTP), superkorelacioni (SuperTP) i ekstrakorelacioni (ExtraTP). Pošto je tek devedesetih godina 20. vijeka bošnjački jezik proglašen za posebni standardni jezik (kao „bosanski jezik“) i tek tada započet proces njegovog normiranja, standardološko tretiranje tvorbe riječi ovog jezika obuhvata kratak period od dvadesetak godina. Sve što se do tada normiralo nalazilo se u okviru zajedničkog srpskohrvatskog standarda, u kome nije posebno izdvajana norma za jezik Muslimana (kako su se od popisa stanovništva 1971. godine nacionalno izjašnjavali), odnosno Bošnjaka (kako su se počeli nazivati od devedesetih godina prošlog stoljeća). Budući da se radi o vrlo ograničenom periodu standardizacije, tvorba riječi bošnjačkog jezika slabo je proučena. Bošnjački priručnici se u pristupu i tumačenjima tvorbe riječi gotovo uvijek naslanjaju na hrvatske, odakle preuzimaju formulacije i primjere. Takode se zapaža distanciranje i zanemarivanje srpskih modela. Stoga nije neobično što u oštroj kritici prve bošnjačke gramatike (Jahić/Halilović/Palić 2000) Midhat Ridanović ističe da je kroatistički orijentisana, da je, između ostalog, u dijelu o morfologiji i tvorbi riječi „bogato nadahnuta“ Hrvatskom gramatikom 1995 (Ridanović 2003: 31), da su mnogi termini iz nje preuzeti (interfiks, infiks i sl.). Autor navodi niz primjera kao dokaz koliko su autori „prepisivali“ iz navedenog izvora, čak i neke „besmislene kovanice“ (Ridanović 2003: 45). Na kroatocentrizam u bošnjačkoj standardizaciji ukazuje i Miloš Okuka. On se poziva na mišljenje Pavla Ivića iz 1999. da je poslije secesije Bosne i Hercegovine došla do izražaja tendencija da se bošnjački književni jezik što više udalji od srpskog i hrvatskog uvođenjem mnogobrojnih pozajmljenica iz turskog i arapskog jezika, koje do tada nisu imale pristupa u književni jezik iako se mogu naći u muslimanskim narodnim govorima“ te dodaje: „U izgrađivanju (kodifikaciji) ‘novog’ jezika ‘nove’ nacije nema srpsko-hrvatske simetrije nego je prava žrtva u stvari – srpski jezik“ (Okuka 2006: 403). I sa bošnjačke strane priznaje se kroatizacija bošnjačkog jezika, recimo Hanka Vajzović konstatuje da je „evidentan proces kroatizacije na terenu Bosne i Hercegovine“ (Vajzović: 2009: 143) i kao primjere navodi tvorenice tipa *čimbenik*, *obra-na*, *priopćenje*, *točka*, *točno*, *veljača*, *vjerojatno* itd. (Vajzović: 2009: 145).

Bošnjački InterTP ima srpskocentristični karakter, jer je usmjeren protiv srpskih tvorbenih modela i rješenja. Čak i ono protiv čega se bore gotovo svi savremeni puristički pravci u svijetu – prekomjernog pritiska i navale anglicizama – nije toliko prisutno koliko odbijanje od srpskog jezika, tog veoma srodnog jezika sa gotovo stopostotnom razumljivošću u običnoj komunikaciji (dakle, u pitanju su drugi, nekomunikativni razlozi). Izrazita kroatizacija, koja je provedena u posljednje dvije decenije, može dovesti do kritičke tačke u kojoj se devalvira sama ideja o posebnom, a pogotovo autohtonom jeziku. Ta je orijentacija izgleda otišla tako daleko da je počela da smeta jer se doživljava kao nasilna, pretjerana, nepotrebna kroatizacija. Recimo, na jednoj tribini Vijeća bošnjačkih intelektualaca ovaj su proces neki okarakterisali kao „nastavak agresije u jeziku i putem jezika“ (Kroatizacija-www). Osim toga, u standardizaciji tvorbe bošnjačkog jezika zapaža se velika slabost – nesklad između onoga što se propisuje i onoga što se u praksi dešava.

7. U bošnjačkoj tvorbi riječi ukrštaju se i bore dvije suprotne tendencije – konvergencija i divergencija. Postoje dvije vrste bošnjačke konvergencije – intrakorelaciona (u okviru Bosne i Hercegovine) i interkorelaciona (u odnosu prema Srbiji, Hrvatskoj i Crnog Gori). Intrakorelaciona konvergencija najviše dolazi do izražaja u ideji o neutralizaciji bosanskohercegovačke trojezičnosti i stvaranju „jedininstvenog“, „glavnog“, „opštedržavnog“, „nacionalnog jezika“ za čitavu Bosnu i Hercegovinu (Jahić 1999: 103). U Bosni se „naziv bosanski jezik nerijetko otima onom svome užem značenju (značenju jezika Bošnjaka), pa se hvata svoga šireg (mogućeg) značenja; značenja jezika svih Bosanaca, više sa regionalnim nego nacionalnim obilježjem“ (Jahić 1999: 89). Ideje „bošnjačke bosanske konvergencije“ i „bošnjačke bks-neutralizacije“ mogu se dovesti u vezi sa bošnjaštvom u širem smislu, koje se (prema Jahić 1999: 98) zalaže za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu i cjelovit, jedinstven bosanski, odnosno bošnjački narod izdiferenciran po religijskoj pripadnosti. Tačnije: „Ideja bošnjaštva u širem smislu zastupa tezu da se u Bosni i Hercegovini govori i piše bosanskim, odnosno 'bošnjačkim' jezikom, koji je maternji jezik svih Bosanaca, odnosno Bošnjaka (dakle i bosanskih muslimana, i bosanskih pravoslavaca, i bosanskih katolika). Na taj način bosanski jezik dobija svoje nadnacionalno (tačnije nadreligijsko) obilježje, kao jezik 'bosanskog naroda', bez obzira na vjersku pripadnost“ (Jahić 1999: 98). Bošnjačka konvergentnost se potencira stavom da savremenom BS nije u interesu da se zatvara (Jahić 1999: 239) pa je u principu tolerantan jezik, otvoren prema srbizmima i kroatizmima, mada postoje puristički i separatistički otpori. Proklamacije poput one da će se bošnjački („bosanski“) jezik otvarati prema drugim jezicima ukoliko je sam od sebe otvoren, „a to bosanski jezik jeste“ (Jahić 1999: 239) demantuje aktuelna govorna i (posebno) standardološka praksa orijentisana na istiskivanje srpskih elemenata. Divergentna tvorbeno standardizacija jezika Bošnjaka bazira se na odbijanju, udaljavanju, dis-

tanciranju od srpskog i mnogo manje od hrvatskog jezika. To potvrđuje i konkretna građa.

U prefiksionalnoj tvorbi imenica, pridjeva, priloga i glagola bošnjačkog jezika (BS) pojavljuju se isti prefiksi, tvorbeni modeli i postupci kao i u hrvatskom (HR) i srpskom (SR), s tim što se primjenjuje jednostrana puristička orijentacija pa se u standardizaciji i njenoj realizaciji uglavnom daje prednost rješenju tipičnom za hrvatski. Tako se, recimo, u bošnjačkoj verziji DEJTONSKOG SPORAZUMA (Gralis-www) u izboru između prefiksa **sa-** (tipičnog za SR) i **su-** (tipičnog za HR) bira ovo drugo: ne *saradnja*, već *suradnja*, ne *saradivati*, nego *suradivati*, ne *saradnik*, nego *suradnik*. Ista je stvar sa prefiksima **pre-** i **po-**: ne *preduzeće*, nego *poduzeće*, ne *preduzeti*, već *poduzeti*, **neza-/neo-**: umjesto *nezavistan*, *nezavisno*, *nezavisnost* (tipično za SR) koristi se *neovisan*, *neovisno*, *neovisnost* (tipično za HR), **od-/ob-**: ne *odbrana* (SR), već *obrana* (HR). U sufiksionalnoj tvorbi imenica, pridjeva, priloga i glagola bošnjačkog jezika takođe postoji tendencija da se tipično srpska rješenja zamijene hrvatskim. To se posebno odnosi na sljedeće imenske sufikse (u parovima koji slijede prvi sufiks je tipično srpski, drugi tipično hrvatski): **-lac/-telj**: *čitalac* – *čitatelj*, *molilac* – *molitelj*, iako u govornoj praksi dominira sufiks **-lac** (Valjevac 2005: 86), **-nik/-telj**: *upravnik* – *upravitelj*, **-lk-a/-lic-a**: *učiteljka* – *učiteljica*, **-kinj-a/-ic-a**: *studentkinja* – *studentica*, **-ij/-um**: *simpozij* – *simpozijum*, *moratorij* – *moratorijum*, **-oric-a/-eric-a** (*deseterica* – *desetorica*, **-ic-a/-in-a**: *polovina* – *polovica*, **-b-a**: *preobrazba* – *preobrazovanje*, *promidžba* – *promicanje*, *reklama*. U javnoj upotrebi počinje da se *čitaoci*, *gledaoci*, *slušaoci* (tipično za SR) zamjenjuje zbirnim imenicama *čitateljstvo*, *gledateljstvo*, *slušateljstvo* (tipično za HR). Takođe se pojačava upotreba riječi *polovica* (tipično HR) umjesto *polovina* (tipično SR). Dolazi i do narušavanja balansa između pojedinih afiksa u prilog tipično hrvatskim oblicima: *uputstvo* (tipično SR) – *uputa* (tipično HR), *naputak* (tipično HR). Nešto slično zapaža se i u korelaciji sufiksa **-tak** i **-j-a**: *zadatak* (tipično SR) – *zadaca* (tipično HR), **-štaj** i **-šč-e**: *izvještaj* (tipično SR) – *izvješće* (tipično HR), **-ic-a** i **-ojic-a**: *ubica* (tipično SR) – *ubojica* (tipično HR), **-onik** i **-ik**: *vodonik* (tipično SR) – *vodik* (tipično HR), *kiseonik* (tipično SR) – *kisik* (tipično HR). U BS su, kao i u HR, normirane samo imenice na **-ist** (*lingvist*, *kapitalist*), iako u govornoj praksi ima dosta odstupanja od toga propisa, jer se često javlja i **-ist-a**, što je tipično za SR (*lingvistica*, *kapitalista*) – Valjevac 2005: 85. S druge strane, postoje slučajevi kada se podudara BS i SR, npr. u oba ova jezika pojavljuju se dubletni sufiksi **-t** i **-ta**: *diplomat(a)*, a u HR obično je **-t** (*diplomat*) (Valjevac 2005: 85). U javnoj upotrebi sve su prisutniji morfološki kroatizmi tipa javni *tužitelj* (SR *tužilac*) i *tužiteljica* (SR *tužiteljka*), *tužiteljsvo* (SR *tužilaštvo*), *nositelj* aktivnosti (SR *nosilac*), poštovani *gledatelji* (SR *gledaoci*) – Valjevac 2005: 86. Zapaža se takođe primjetno jačanje u zvaničnoj upotrebi sufiksa **-iranj-e** više tipičnog za HR, npr. *funkcioniranje* (SR *funkcionisanje*), iz čega slijedi zaključak: da se BS približava HR-om, iako su u nezvaničnoj govornoj praksi, kao i u SR, običnije imen-

ske forme na **-isanje** i **-ovanje** (Valjevac 2005: 86–87). Imenice sa sufiksom **-telj** dominiraju u hrvatskom jeziku (*čitatelj*), a u bošnjačkom se koristi sufiks **-lac** (*gledalac*), koji je tipičan za SR (Valjevac 2005: 85). U HR su imenice na **-ba** (*izvedba, provedba*) istisnule imenice na **-nje** (*izvođenje, provođenje*), u BS je češći i običniji drugi sufiks, a SR se pridržava starih tvobenh modela (*nagodba, pogodba* ali *izvođenje, provođenje*) – Valjevac 2005: 85–86. Postoje i ovakvi slučajevi propisane norme u korist hrvatskog standarda: „a) ujednačenu promjenu imenica na **-ist(a)**: *antifašist*, gen. jed. *antifašista*, nom. mn. *antifašisti*; *avanturist* – *avanturista*, *ateist* – *ateista*, *automobilist*, *carist*, *biciklist* i sl. S tim u vezi je i: *autokrat*, *fantast* i sl., ali: *dijalekat/dijalekt* (vjerujemo da i kodifikatori misle da je ovakav genitiv sg. stran većini Bošnjaka); b) ujednačen sufiks **-ij**: *atrij*, *auditorij*, *akvarij*, *delirij*; c) ujednačeni brojevi i brojevnice na **-ero**: *četvero*, *desetero*, *deseterica* i sl.; d) prihvaćeno *b* u grecizmima: *Babilon*, *barbarin*, *Bizant* i sl.; e) oblici tipa *Slaven*, *palača*, *jučer* i sl.“ (Okuka 2006: 411). Uglavnom, u tvorbi riječi BS zapaža se „vidna prohrvatska orijentacija“, pored prenatlaženog prisustva orijentalizama i ruralizacije (Valjevac 2005: 96), a po principu „uvrstiti niz riječi iz izraza Bošnjaka, prvenstveno one sa glasom **h**, orijentalizme, a tamo gdje su dvostrukosti i višestrukosti preporučiti izraz koji je i u hrvatskom standardu“ (Čedić 2005: 166). Takvim se purizmom („čišćenjem riječi koje tobože nisu bosanske“ [drugim riječima: koje su srpske]) narušava sam sistem jezika zbog čega bošnjački jezik sve više liči na hrvatski: „U to se lahko uvjeriti pošto ima Bošnjaka koji govore i pišu kao da su iz Hrvatske, a u stvari su iz istočne Bosne. Takvi se poznaju po tome što u rječniku imaju samo *uvjet*, *sudionik*, *poduzeće*, *općina*, *plaća* i sl. To je u stvari udaljšavanje od bosanskog standarda, slično onome što su učinili i bosanski Hrvati“ (Čedić 2005: 166).

Da je bošnjačka tvorbeni norma, s jedne strane, puristička, divergentna (kontrasrpska) i, s druge, nepuristička, konvergentna (prohrvatska) pokazuje takode knjiga Senahida Halilovića GNIJEZDO LIJEPIH RIJEČI: PRAVILNO – NEPRAVILNO U BOSANSKOM JEZIKU (Halilović 1996). Autor daje parove u kojima se prva riječ tretira kao „pravilno“, a druga kao „nepravilno“, iako je većina ovih posljednjih (ili su gotovo sve) obične u svakodnevnoj upotrebi Bošnjaka. Evo u odnosu na kakve riječi (tipične za SR) autor pravi restrikciju i proglašava ih nepravilnim (označene zvjezdicom): *august/kolovoz* – *avgust** (Halilović 1996: 10), *aluminij* – *aliminijum** (Halilović 1996: 10), *kriterij* – *kriterijum** (Halilović 1996: 28), *biciklist* – *biciklista** (Halilović 1996: 12), *četvero* – *čtvoro** (Halilović 1996: 14), *petero* – *petoro** (Halilović 1996: 98), *peterica* – *petorica** (Halilović 1996: 42), *historija/povijest* – *istorija** (Halilović 1996: 19), *istovjetan* – *istovetan**, *opći* – *opšti**, *općina* – *opština** (Halilović 1996: 96), *izopćiti* – *izopštiti** (Halilović 1996: 22), *uopće* – *uopšte** (Halilović 1996: 116), *janje* – *jagnje** (Halilović 1996: 24), *jučer* – *juče** (Halilović 1996: 24), *prekjučer* – *prekjuče** (Halilović 1996: 101), *večer* – *veče** (Halilović 1996: 117), *uvečer* – *uveče** (Halilović 1996: 116), *takoder* – *takođe** (Halilović 1996: 113), *teka* – *sveska** ‘uvezani listovi za pisa-

nje' (Halilović 1996: 113), *odgajač*, *odgajatelj* – *vaspitač**, *odgoj* – *vaspitanje** (Halilović 1996: 38), *otok* – *ostrvo**, *palača* – *palata** (Halilović 1996: 40), *pijun* – *pion**, *plaća* – *plata** (Halilović 1996: 42), *grah* – *pasulj** (Halilović 1996: 76), *janjetina* – *jagnjetina** (Halilović 1996: 82), *ljetni* – *ljetnji** (Halilović 1996: 87), *madež* (ben) – *mladež** (Halilović 1996: 88), *osigurati* – *obezbijediti** (Halilović 1996: 96), *prijevoz* – *prevoz** (Halilović 1996: 102), *ptičiji* – *ptičji**, *skuvati* – *skuhati**, *Slaven* – *Sloven** (Halilović 1996: 109), *sretan* – *srećan** (Halilović 1996: 110), *uho* – *uvo** (Halilović 1996: 115), *promaha* – *promaja** (Halilović 1996: 103), *suhoća* – *suvoća**, *suhoparan* – *suvoparan** (Halilović 1996: 111), *Švicarska* – *Švajcarska** (Halilović 1996: 112), *uvjerljivo* – *ubjedljivo** (Halilović 1996: 116), *uvjet* – *uslov** (Halilović 1996: 116), *zarež* – *zapeta** (Halilović 1996: 119), *zjenica* – *zenica** (Halilović 1996: 120), *zvijerka* – *zvjerka** (Halilović 1996: 120) itd. Mnogo su rjeđi slučajevi kada se nepravilnim proglašava riječ koja je tipično hrvatska, pri čemu se pretežno radi o fonološkoj diferencijaciji u tuđicama i stranim riječima: *Evropa* – *Europa**, *evropski* – *europski** (Halilović 1996: 16, 75), *hirurg* – *kirurg** (Halilović 1996: 19), *hronika* – *kronika** (Halilović 1996: 20), *hemija* – *kemija** (Halilović 1996: 78), *hromozom* – *kromozom**, *melanholija* – *melankolija** (Halilović 1996: 32), *okean* – *ocean** (Halilović 1996: 38), *sport* – *šport** (Halilović 1996: 110); *planeta* – *planet** (Halilović 1996: 44). Slično je sa parom *Španija* – *Španjolska** (Halilović 1996: 112). Tu su i štokavske riječi tipa *neko* – *netko** (Halilović 1996: 92), *svako* – *svatko** (Halilović 1996: 111), *so* – *sol** (Halilović 1996: 109), *sto* – *stol** (Halilović 1996: 110), *vo* – *vol** (Halilović 1996: 118), *tačan* – *točan** (Halilović 1996: 113) itd. Ponekad se nepravilnim označava ono što je tipično i za hrvatski i za srpski jezik: *lahko* – *lako** (Halilović 1996: 86), *proha* – *proja** (Halilović 1996: 103), *sumahnut* – *sumanut** (Halilović 1996: 111), *spuž* – *puž** (Halilović 1996: 104), *truhlež* – *trulež**, *trunuti* – *truhnuti** (Halilović 1996: 114). U upotrebi pridjevskih sufiksa pojavljuje se niz dubleta, s tim što postoji nastojanje i tendencija da se preporuči i zadrži samo ono što je tipično za hrvatski jezik. Takvi su, recimo, parovi **-k/-n-**: *jezički* – *jezični*, **-sičk/-tičk-**: *sintaksički* – *sintaktički*, **-n-il-nj-i**: *ljetni* – *ljetnji*, **-sk/-n-**: *dijalekatski* – *dijalektalni*, **-sk/-olsk-**: *španski* – *španjolski*, **-sk/-on-**: *korelacioni/korelacijski*. Standard bošnjačkog jezika preferira pojedine priloge tipične za hrvatski jezik: ne *uopšte* (tipično za srpski jezik), već *uopće*, ne *uprkos* (tipično za srpski jezik) već *unatoč* i sl. Riječi karakteristične za hrvatski novogovor, posebno onaj radikalni, ne nailaze na širu podršku (*glede*). U upotrebi glagolskih sufiksa bošnjački se takođe približava hrvatskom jeziku, a udaljava od srpskog. Imamo u vidu sufiksne parove **-isa-ti/-ira-ti**: *anatemisati* – *anatemizirati*, **-ova-ti/-ira-ti**: *organizovati* – *organizirati*, u kojima je prvi tipično srpski, a drugi tipično hrvatski. Takvi glagoli daju tri mogućnosti upotrebe: 1. samo **-ira-ti** (*blokirati*), 2. samo **-isa-ti** (*ciganisati*), 3. samo **-ova-ti** / **-eva-ti** (*oblikovati*, *carevati*). Dosta široku grupu čine glagoli bez derivacione blokade pa se stoga mogu koristiti oba sufiksa, npr. *regulisati* – *regulirati*, *modelovati* – *modelirati*, *mani-*

pulisati – *manipulirati*, *normalizovati* – *normalizirati*. Brojni su primjeri kada glagoli na **-ira-ti** u sva tri jezika nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-isa** ili **-ova/-eva-**: *aplaudirati*, *komunicirati*, *sabotirati*. Često glagoli bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika na **-isa-ti** nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-ira-**: *kalajisati*, *majmunisati*, *vragolisati*.

Bošnjački SupraTP i SuperTP dolaze samo kao teoretska mogućnost. Što se tiče ExtraTP, u veoma kratkom periodu standardizacije nije se potpuno iskristalisala divergencija u odnosu na dominantni problem (prodiranje engleskih tvorenic), ali se jasno profilirala konvergencija u odnosu na orijentalne jezike.

8. Iako srpska jezička politika nije puristička orijentisana (pa se može pretpostaviti da će ovo područje dati vrlo malo materijala za analizu TP), i srpski jezik može da se posmatra u sistemu IntraTP, InterTP, SupraTP, SuperTP i ExtraTP.

Srpski IntraTP ispoljava se, kao i hrvatski, u otporu prema tvorbenim modelima i postupcima iz dijalekata, što je razumljivo, jer se radi o odnosu standard – supstandard. Takav purizam dolazi na nivou nacionalnog jezika čiji osnovni, uzorni dio – standardni jezik odbacuje sve ono što se ne uklapa u njegove normativne modele.

Srpski InterTP ni izdaleka nije tako izražen kao hrvatski interkorelacioni, ali ipak postoje tendencije i pojave koje daju osnova da se i o njemu govori. Recimo Pavle Nikolić spada u onu orijentaciju srpskih lingvista koju bismo nazvali srpskim InterTP, tačnije purizmom usmjerenim protiv „kroatizama“ u srpskom jeziku. Ovaj autor smatra da su glavni izvor zagađivanja srpskog jezika novokomponovane, rogovatne i komplikovane reči kojima se jezik ne obogaćuje, već se istiskuju iz upotrebe jednostavne prikladne reči.

U sadašnje vreme nove kovanice u Hrvatskoj rastu kao gljive. Te hrvatske „bedastoće“ ostavimo njima, nama su dovoljne naše gluposti (Nikolić 1999 [2012]: 45).

Nikolić navodi tri hrvatske tvorenice kojima, po njegovom mišljenju, nije mjesto u srpskom jeziku: *dužnosnik*, *ugodaj* i *poteškoća*. Za prvu kaže da ju je našao u članku koji je POLITIKA direktno, ili preko TANJUGA prenijela iz splitske štampe. Druga – *ugodaj* je za autora „predstavljala nerešiv problem, mada je često na nju nailazio u dnevnoj štampi“ (Nikolić 1999 [2012]: 45). Za treću – *poteškoću* autor kaže da je složenica sastavljena od sintagme *poprilična teškoća* tako što je od prve riječi uzet samo prvi slog i dodat imenici *teškoća*. Autora naročito nervira „neverovatna sloga Srba u isključivom korišćenju nekih izraza iz zagrebačke kuhinje, pri čemu se potpuno ignorišu srpske, mnogo jednostavnije i prikladnije reči“ dodajući da se u tom se utrkuju POLITIKA i TELEVIZIJA te da je „sloga u tome prosto neverovatna“ (Nikolić 1999 [2012]: 45). Pavle Nikolić ukazuje na izraze koje je čuo na televiziji i pročitao u štampi a koji su, po njegovom mišljenju, strani srpskom jeziku: *zavređuju* – *zaslužuju* (prvu riječ autor naziva

novokomponovanom zagrebačkom, a drugu srpskom), *ponukati* – *podstaći*, *izniman* – *izuzetan*, *iznimka* – *izuzetak*, *upriličiti* („ovaj izraz nisam uspeo da prevedem na srpski jezik“) – *usaglasiti*, *saobraziti*, *uobličiti* (možda znači organizovati), *nadomestiti* – *nadoknaditi*, *izvedba* – *izrada*, *izvođenje*, *predstava*, *nedvojbeno* – *nesumnjivo*, *doktorica* – *doktorka*, *sudovanje* – *suđenje*, *pomak* – *pomeranje*. Pri tome ističe: „Kako je ‘hrvatski književni jezik’ od *sudionika* tj. *dionika* isfabrikovao čoveka, mene ne interesuje, ali sam veoma zainteresovan da se srpski jezik najenergичnije zaštiti od ‘bedastoća’ sklepanih u zagrebačkoj jezičkoj fabrici“ (Nikolić 1999 [2012]: 67).

Što se tiče „srbizama“, stav Mila Medića je nedvosmislen:

U Hrvatskoj nema nikakvih „srbizama“. U Hrvatskoj su sve riječi srpske. Sve su one srbizmi. Jezik kojim se u Hrvatskoj govori sav je iz srpske vukovske jezičke baštine. U Hrvatskoj nema drugog jezika. Samo nekoliko stotina hrvatskih riječi, kojih nema u srpskom jeziku, čine ‘kroatizme’ među srpskim riječima, i to je sve što pripada hrvatskom jeziku. Sve ostalo pripada srpskoj vukovskoj jezičnoj baštini, koju su Hrvati preuzeli od Srba 1836. godine, kada su napustili svoj hrvatski kajkavski i čakavski jezik“ (Medić 2001: 113–114).

U srpskom SuperTP donimira profilaktički odnos prema ruskim tvorbenim modelima i nastojanja da se oni potisnu tamo gdje postoji bolja ili prikladnija domaća tvorenica. Poljski, češki i slovački jezik imaju u srpskom SuperTP simbolične pozicije.

U posljednje vrijeme jača srpski ExtraTP. Neki smatraju da srpskom jeziku danas ništa ne prijeti više od stranih riječi, da ga ništa ne ugrožava toliko koliko ovaj leksički sloj te se stoga „taj samoubilački hod srpskog jezika mora zaustaviti“ (Medić 2001: 8). Pri tome se ponekad povezuju dvije ravni: interkorelaciona i superkorelaciona.

U hrvatskoj nauci o jeziku došlo je do neshvatljivih protivrječnosti u odnosu prema stranim riječima. Na jednoj strani, hrvatski jezikoslovci i drugi jezični čistunci ljubomorno i revnosno trijebili su hrvatsku jezičku njivu od tuđica, a naročito od „srbizama“, najopasnijega korova u hrvatskom književnom polju. I dok su se oni sa besprimjernom strašću bavili progonom nekoliko stotina „srbizama“ i drugih stranih riječi, na drugoj strani, na velika vrata, u hrvatsku književnost počele su ulaziti gomile stranih riječi. Taj prodor stranih riječi počeo je još od kajkavca Matoša i čakavca Kranjčevića, a sa Krležom, takođe kajkavcem, u hrvatsku književnost su navrle stotine hiljada, tj. tisuća, internacionalnih riječi i izraza. Krleža je novim tuđicama prosto zasuo sve oblasti književnosti – prozu, dramu, esej, pa i samu poeziju (Medić 2001: 111).

U srpskoj lingvistici pojavljuju se u posljednje vrijeme pokušaji dosta slični onima koji dolaze sa hrvatske strane: da se posuđenice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori neki srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru. Tipičan primjer nude tekstovi Rada Dacića. On predlaže osam načela tvorbe riječi (jedan osnovni i sedam dodatnih). Osnovno načelo glasi: „Za svaku reč stranog jezika u tekstu koji se prevodi naći srpsku reč“ i daje objaš-

njenje: „neprevodivost neke strane reči mora imati ubedljivo objašnjenje“ (Dacić 2004: 36). Ostala načela se ovako formulišu:

Načelo 1: Svaka reč mora biti sačinjena po pravilima tvorbe reči u srpskom jeziku.

Načelo 2: Svaka reč mora imati koren u srpskom jeziku i treba, po pravilu, birati reči čiji je koren dubok, tj. da je iz njega već izvedeno više različitih reči.

Načelo 3: Reč treba da prenosi značenje pojma a ne doslovno značenje strane reči.

Primer. Prevod engleske reči *software* ne treba da sadrži u sebi reč meko, jer značenje onoga što se pod softverom podrazumeva ne sadrži ništa što se smatra mekim.

Načelo 4: Ne nastojati da sva preobličja strane reči budu izvedena iz korena samo jedne srpske reči.

Ovde je uvedena reč *preobličja*, zamena za latinsku reč *varijanta*. Reči istog korena su: *oblik, oblikovati, obličje, uobličiti, preobličiti, preoblikovati*. Reč je takva da mirno može ući u poeziju, u svet koji reči najstrože bira. Primer: nek bude već pominjana reč *konstrukcija* (od latinskog *construere* – sagraditi). Glagol je *konstruisati*, pridevi su: *konstruktivan, konstrukcijski, konstruktorski*, nove imenice: *konstruktor, konstruktivnost*.

Već je zamenjena prva od ovih reči pravom srpskom rečju: *sazdanje* (uz gradnja, stvaranje – zavisno od sadržaja rečenice); *konstruktor* – graditelj, sazdatelj, tvorac; *konstruisati* – sagraditi, sazdati, stvoriti, napraviti; *konstruktivno* – sadržajno, delotvorno, gradilački; *konstruktivnost* – sazdačnost, delotvornost, gradilaštvo.

Načelo 5: Ne izbegavati prevođenje sa dve ili više reči; izbegavati glomazne složene.

Načelo 6 (načelo upotrebe): Uz svaki strani stručni naziv dati, pri njegovom uvođenju, naš naziv i dovoljno često ga upotrebljavati kao sinonim.

Načelo 7 (dopunsko načelo upotrebe): Ne zamenjivati one strane reči za koje ne postoji srpska reč koja bi pojam bolje približila shvatanju primaoca. Primeri: reč latinskog porekla *kvadrat* i reč grčkog porekla *romb* (Dacić 2004: 36–37).

U rječniku koji čini osnovi dio knjige (s. 39–148) Rade Dacić navodi tri vrste novina. Prvu grupu čine srpske kovanice kojima bi trebalo zameniti strane riječi, npr. *adhezija* – *prionjivost*, *alegorija* – *drugokaz*, *ambicija* – *častoljublje*; *pregalaštvo*, *apstrakcija* – *opojmljenje*, *apstrahovati* – *opojmiti*, *artikulacija* – *razgovećenje*, *izgovor*, *atentat* – *pokušaj ubistva*, *aukcija* – *bubnjarenje*, *auspuh* – *izduvka*, *deviza* – *krilatica*, *derivat* – *izvad*, *dijagnoza* – *bolpoznanje*, *direktor* – *upravnik*, *rukovodilac*, *donacija* – *milostinja*; *dobrotvorstvo*, *ekipa* – *udružje*, *elemen(a)t* – *osnovak*, *epizoda* – *uzgredaj*, *žargon* – *zbormuč*, *idiom* – *osobenost*, *inverzija* – *obrnucé*, *inspektor* – *uvidnik*, *nadzornik*, *intonacija* – *orenje*, *razleganje*, *iracionalnost* – *odumnost*, *jastuk* – *uzglavlje*, *podglavlje*, *podglavač*, *kalup* – *obličnik*, *kandidat* – *priprav*, *kvalitet* – *valjanost*, *kleptoman* – *kradostrasnik*, *kompakt disk* – *jedra ploča*, *kompjuter* – *računar*, *komentar* – *ubistrenje*, *komentator* – *bistritelj*, *reprint-izdanje* – *preslik izdanje*, *leksikograf* – *rečničar*, *metabolizam* – *zametnost*, *montaža* – *uklapanje*, *operativac* – *obradnik*, *operator* – *obradnik*,

*parafraza – preizričje, park – gaj, lug, patriotizam – otadžbinstvo, podijum – uzdignuće, prefiks – prereč, promocija – napređe, profesija – poslenje, psihijatar – dušegledac, psihologija – duhgoslovlje, refleks – odboj, tandem – sprega, tapetar – tkaninar, teorija – obumlje, etoretičar – obumitelj, tautologija – istokaz, termin – naziv, terminologija – nazivlje, tradicija – predanje, transkribovati – preazbučiti, transliteracija – prepismenjenje, tribina – raspravište, fajl – upis, filosofija – celomudrije, fond – gotovina, zaliha, font – pismenje, hendikep – otežica, hirurgija – obrađe, hirurg – obradnik, hirurški (operativno) – obradno, hispitalizovati – ubolničiti, cenzura – procena. Drugu obrazuju riječi kojima s lijeve strane ne stoji strani ekvivalent, a s desne dolazi tumačenje: *beznjenica (beznjanica)* – stanje nesvesti ili veoma male svesti, *beškolno* (zanimanje) – za koje nije potrebna škola, *boljost* – stanje nečeg što je bolje nego što je bilo, *bravnopamno* – s pameću brava, *viđaj* – ono što se vidi ili zamišlja da se gleda, *višeputno* – duž više puteva; više puta, *godovati* – prijati, dopadati se, goditi, *dvoj* – dublet, *dvolik* (imenica) – što ima dva lika, *doruka* – dostava, *dotur* – doturanje; ono što je dotureno, *eviti* – voditi ljubav, *zakeban* – prevaren, *izumlje* – softver (kod računara), *ilijanje* – neodlučnost, kolebljivost, *nalonjati se* – teško se opiti, *napređe* – promocija, *napredač* – promotor, *nemaci* – nemi ljudi, *nenade* – suprotno od nada, *ovajati* – često ponavljati *ovaj*, *odbojkati* – igrati odbojku, *pakati* – često izgovarati *pa*, *prevodič* – prevodilac, *preslik* – kopija, *rečničar* – sastavljač rečnika, *samokrit* – kajanje, *sret* – susret, *čorsokačiti* – ići (ulaziti) u bezizlaze, *uzgredak* – epozoda, *šahati* – igrati šaha. U treću skupinu spadaju strane riječi koje bi trebalo drugačije preuzimati: *evro* – evro.*

9. Crnogorski TP ne može da se (za sada) analizira, pogotovo jednako (paralelno) sa srpskim, hrvatskim i bošnjačkim, zato što je ovaj jezik tek nedavno ozvaničen, nema nijedan gramatički priručnik (ako se ne računa prevod hrvatske gramatike, tačnije njenu formalnu i kozmetičku crnogorsku modifikaciju u obliku Čirgić/Pranjaković/Silić 2010), a pogotovo priručnik iz tvorbe riječi. Međutim, dosadašnja standardizacija i njena orijentacija ukazuju na to da će se u skorije vrijeme moći govoriti i o crnogorskom TP. Ukoliko se nastavi sa sadašnjom jezičkom politikom, može se očekivati da će on biti usmjeren, prije svega, protiv srpskog jezika.

Literatura

- Babić 2001: Babić, Stjepan *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb: Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bilić 1997: Bilić, V. – In: *Hrvatsko slovo*. – Zagreb. – 17. 9. – S. 17.

- Brozović 1998: Brozović, Dalibor. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svijetlu. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 45. – S. 161–176 s.
- Brozović 1999: Brozović, Dalibor. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 47. – S. 13–16.
- Čedić 2005: Čedić, Ibrahim. Pisana riječ i jezičke norme u Bosni i Hercegovini. – In: *Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija. Radovi Instituta za jezik*. – Sarajevo. – Knj. XVII. – S. 112–173.
- Čirgić/Pranjeković/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjeković, Ivo; Silić, Josip. Gramatika crnogorskog jezika. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Dacić 2004: Dacić, Rade. *Nezavršena knjiga o rečima: odbrana srpskog jezika od stranih reči*. – Beograd: Prosveta. – 188 s.
- Dulčić 1997: Dulčić, Mihovil (priređivač). *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*. – Zagreb: Naprijed – Hrvatski radio. – 512 s.
- Gralis-www: Gralis-Korpus. – In: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. – Stanje 25. 5. 2012.
- Halilović 1996: Halilović, Senahid. *Gnijezdo lijepih riječi: pravilno – nepravilno u bosanskome jeziku*. – Sarajevo: Baština etc. – 121 s.
- Hrvatska gramatika 1995: Zečević, Vesna; Peti, Mirko; Pavešić, Slavko; Malić, Dragica; Lončanić, Mijo; Barić, Eugenija; Znika, Marija. *Hrvatska gramatika*. – Zagreb: Školska knjiga. – 684 s.
- Jahić 1999: Jahić, Dževad. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. – Sarajevo: Ljiljan. – 267 s.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*. – Zenica: Dom štampe. – 476 s.
- Kroatizacija-www: Kroatizacija bosanskog jezika. – In: <http://www.index.hr/forum/7/drustvo/tema/749/kroatizacija-ibosanskog-jezika.aspx?p=1> – Stanje 4. 5. 2006.
- Medić 2001: Medić, Mile. *Naježda stranih reči na srpski jezik*. – Beograd: Nolit. – 154 s.
- Nikolić 2012 [1999]: Nikolić, Pavle. *Kako je prošao srpski jezik u zajednici sa hrvatskim jezikom*. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 243–246.
- Okuka 2006: Okuka, Miloš. *Sukobi i razgraničavanja*. – In: Okuka, Miloš. *Srpski na kriznom putu*. – Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – S. 373–417.

- Riđanović 2003²: Riđanović, Midhat. *Totalni promašaj: Prikaz Gramatike bosanskog jezika Dž. Jahića, S. Halilovića, I. Palića*. – Sarajevo: Šahinpašić. – 179 s.
- Škarić 1994: Škarić, Ivo. Hrvatski jezik danas. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 41. – S. 97–103.
- Tošović 2004a: Tošović, Branko. Globalna diferencijacija jezika. In: *Riječki filološki dani*. – Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. – S. 533–546.
- Tošović 2004b: Tošović, Branko. Tipovi globalne diferencijacije jezika. – In: *Aktualizacija jezikovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta Ljubljana. – S. 59–72.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. Die kroatische Sprachpolitik (mit einem Vergleich zu Serbien und Bosnien). – In: Petra Braselmann; Ingeborg Ohnheiser (Hg.). *Frankreich als Vorbild? Sprachpolitik und Sprachgesetzgebung in europäischen Ländern*. – Innsbruck: Universität Innsbruck – University Press. – S. 99–116.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-korelacional). – In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi za proučavanje standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. – Zagreb: Disput. – S. 29–56.
- Vajzović 2009: Vajzović, Hanka. Jezik i politika: kroatizacija jezika na prostoru Bosne i Hercegovine – agresija ili ustavno pravo? – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen*. – Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Institut za jezik. – S. 143–155.
- Valjevac 2005: Valjevac, Naila. Standardna novoštokavština i jezička situacija u Bosni i Hercegovini. – In: *Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija. Radovi Instituta za jezik*. – Sarajevo. Knj. XVII. – S. 4–111.

Бранко Тошовић

Словообразовательный пуризм

В первой части работы рассматриваются теоретические аспекты словообразовательного пуризма (СП), дается его толкование и типология. Во второй части в центре внимания находится хорватский, сербский, бошняцкий

и черногорский СП. Автор выделяет пять типов СП: интракорреляционный (по отношению к нелитературным разновидностям национального языка), интеркорреляционный (между штокавскими языками), супракорреляционный (между шкокавскими и нешкокавскими южнославянскими языками), суперкорреляционный (между штокавскими и восточно- и западнославянскими языками) и экспракорреляционный (между штокавскими и неславянскими языками).

Tošović 2012d: Tošović, Branko. TVORBENI PURIZAM. – In: Dragićević, Rajna; Ćorić, Božo (ur.). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*: Četrnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista. – Beograd: Filološki fakultet. – S. 353–365.

Branko Tošović
[rod. 1949]

Hrvatski tvorbeni purizam [2012]

0. Hrvatska jezička politika odlikuje se izrazitim purizmom, koji ima du-
gu historiju i tradiciju te se smatra jednom od konstanti hrvatskog jezika i bit-
nim obilježjem hrvatskog standardnog jezika od njegovog početka do danas. U
devedesetim godinama XX stoljeća došlo je do snažnog oživljavanja ovog oblika
jezičke politike radikalnom intervencijom u jezički standard i govornu realiza-
ciju.

1. Hrvatski purizam je orijentaciono prilično homogen, ali je po načinu
realizacije veoma heterogen. U njemu postoje različita strujanja, na šta utiču
faktori kao što su intencija, sredstvo, uzrok, povod, posljedica, način, obim, vri-
jeme, prostor, recepcija, usmjerenje, kriterij, postupak, mjera.¹

2. Aktuelni puristički procesi se na različite načine ocjenjuju. S jedne
strane, oni se smatraju potpuno opravdanim, neophodnim i svrsishodnim, jer
znače obnavljanje prekinute hrvatske tradicije² i odbacivanje svega onog što je
strano tijelo u hrvatskom jeziku.³ Ova pozicija predstavlja osnovu zvanične
hrvatske jezičke politike i najvažnijih njenih kreatora, prije svega Radoslava
Katičića, Dalibora Brozovića i Stjepana Babića. S druge strane postoji iracio-
nalno naglašeni purizam i jaka cenzura pomoću koje se on sprovodi, što se oči-
tuje u nametanju velikog broja novotvorenica, zastarjelih riječi, vještačkih ob-
lika i konstrukcija (Kordić 2003/7–8: 193–194). Smatra se takođe da su jezičku
politiku proteklih decenija umnogome obilježili naglašena površnost, rigidni
purizam, poprilična ksenofobičnost i antislovenstvo (Pranjeković 2000). Postoji i
mišljenje da je za hrvatski standardni jezik neprihvatljiv dosljedan purizam
(poput onog u mađarskom), ali da je isto tako neprihvatljiva ravnodušnost pre-
ma traženju novih vlastitih izražajnih mogućnosti, kakva je karakteristična za
engleski ili ruski: „Potrebno nam je oboje: i neumorno traženje uspjelih hr-

¹ O tome u kome su obimu i na koji način zastupljeni svi spomenuti faktori i nave-
dene vrste hrvatskog purizma v. Tošović 2013 [2008]: 395–413.

² Recimo, za sufiks **-ik** u riječima tima *politik*, *botanik*, *istorik*, *kritik* kaže se da je
potisnut iz upotrebe nakon 1918. sufiksima **-ar** i **-ičar** i da se sada pomalo opet vraća u
upotrebu (Krmepotić 2001: 148).

³ „Zbog toga se sada oživljavaju mnoge zastarjelice koje to nisu postale normalnim
razvojem, nego političkom prisilom“ (Babić 2004: 14). „Da bi se zadovoljile nove potre-
be, tvore se nove riječi u skladu s nekadašnjom hrvatskom jezičnom tradicijom. To je
potrebno i zbog velike navale tuđica, u prvome redu anglicizama, zapravo amerikaniza-
ma [...]“ (Babić 2004: 15).

vatskih zamjena, i slobodna poraba, bez grča i grizodušja, prikladnih posuđenica“ (Zapisnik www1).⁴

Hrvatski purizam je izazvao i reakcije na međunarodnom planu jer mu se spočitava da vodi jezičkom totalitarizmu, da predstavlja pokušaj kretanja unazad, u arhaizaciju. Čak je Hrvatska u Skupštini Vijeća Evrope 3. novembra 1993. u Strazburu optužena zbog nasilja nad jezikom, prisilne kroatizacije, nacionalističko-fašističke imputacije, kroatizacije svega i svačega, uvođenja nerazumljivih riječi. Tada su se čule i ovakve izjave: „Vlada osjećaj da se ta purifikacija u jeziku odvija u nacionalističkom smislu [...]“ (cit. prema Bašić 1994: 157). Niz zapadnih slavista ukazuje na pretjerani purizam u Hrvatskoj. Tako Jochen Raecke primjećuje izrazitu arhaizaciju hrvatskog jezika i to komentariše:

Ovo je pokušaj da se ide natrag. Arhaizacija. To znači ići 150 godina unazad, a sve pod geslom: što je slično srpskom, to nije hrvatski. Glupost je boriti se protiv jezične evolucije (cit. prema Babić 2004: 15).

3. Ranije je hrvatsko čistunstvo bilo upereno, prije svega, protiv germanizama, a sada uglavnom protiv srbizama (pod geslom: što je slično srpskom to nije hrvatsko; prema Babić 2004: 15) i anglicizama.

U periodu disolucije devedesetih godina XX v. purističke tendencije dostigle su vrhunac. Došlo je do oživljavanja starih i zaboravljenih riječi tipa *glede, izvješće, nazočan, tijek*. Značajne promjene zahvatile su vojnu terminologiju, prije svega aktiviranjem riječi nastalih ili čestih u 19. stoljeću tipa *bojna, bojniki, časnik, satnija, satnik, stožer, vojarna*.

4. Hrvatski aktuelni purizam bliži je agresivnom, netolerantnom nego umjerenom, izbalansiranom, mada se i u zvaničnoj jezičkoj politici izražava odbojan stav prvom („I agresivni purizam i agresivna nebriga za izražajne mogućnosti vlastita jezika razaraju hrvatskoj kulturi temelje“ – Zapisnik www1). Postoji posebna vrsta koju bismo nazvali pseudonaučnim, falcifikatorskim purizmom i koja se ekstremno ispoljava na interkorporacionom planu. Njena suština je u tome da se svjesnim obmanjivanjem i izvrtanjem činjenica potencira i opravda čistunstvo. Time se posebno odlikuju tumačenja Marijana Krmpotića. U njegovoj knjizi HRVATSKI JEZIČNI PRIRUČNIK postoji velik broj primjera u kojima se pogrešno tumače srpsko-hrvatske razlike, a na tvorbenom planu postoji čitav niz tendencioznih i ničim nepotkrijepljenih tvrdnji (Krmpotić 2001). Ovaj priručnik pokazuje koliko je problematično vršiti međujezičku diferencijaciju oslanjanjem na Brodnjakov rječnik („radili smo kao Brodnjak, sa Brodnjakom u ruci“) i koliko je bitno konsultovati elektronske korpuse (autor uopšte nije provjerio/provjeravo upotrebnu vrijednost analiziranih primjera, što danas kao mogućnost najviše nude elektronski korpusi, prije svega nacionalni i paralelni).

⁴ Stjepko Težak nije za nasilje nad riječima, nije za poplavu stranih riječi, ali nije ni za drugu krajnost: pretjerano čistunstvo, progon svake nehrvatske riječi (Težak 2000: 115).

Među Krmpotićevim neobičnim, netačnim i neargumentovanim tumačenjima i zaključivanjima izdvajaju se sljedeća.

1. Autor tvrdi da Srbi tvore glagolske imenice na **-nje** samo od trajnih (imperfektivnih) glagola koji izriču nesvršenost radnje. Da nije tako, pokazuje REČNIK SRPSKOG JEZIKA (Nikolić 2007, dalje RSJ)⁵ u kome smo samo sa prefiksom **za-** našli veliki broj primjera imenica obrazovanih od svršenih (perfektivnih) glagola: *zakašnjenje, zaveštanje, zadovoljenje, zalečenje, zamirenje, zamračenje, zamršenje, zaobljenje, zaoštrenje, zapaljenje, zaposlenje, zarobljenje, zaručenje, zasićenje, zatočenje, zatrovanje, zacrnjenje* itd. Postoji još jedna pogrešna tvrdnja: „Oprječno hrvatskom Srbi mjesto glagola (i infinitiva) iliti drugih imenica rabe uglavnom glagolske imenice na **'-nje'**“ (Krmpotić 2001: 147–157). „U srpskom su glagolske imenice na **'nje'** toliko uhvatile maha da Srbi radije rabe glagolske imenice na **'-nje'** od glagola izvedenih iz tuđih osnova, negoli same tuđice s dočetkom **'-ja'** od kojih su ti glagoli izvedeni“ pa se navode ovi primjeri: *agitovanje – agitacija, cirkulisanje – cirkulacija, diskutovanje – diskusija, falsifikovanje – falsifikacija, reorganizovanje – reorganizacija, realizovanje – realizacija, regrutovanje – regrutacija, regulisanje – regulacija, rezervisanje – rezervacija*. Međutim, u RSJ nalazimo *agitaciju, diskusiju, falsifikaciju* (koja se objašnjava kao *falsifikovanje*), *cirkulaciju, reorganizaciju, realizaciju, regrutaciju, regulaciju, rezervaciju*, ali ne i za *agitovanje, cirkulisanje, diskutovanje, falsifikovanje, reorganizovanje, realizovanje, regrutovanje, regulisanje, rezervisanje*. Ovdje postoje i semantične nepodudarnosti: npr. *rezervacija* potencira rezultat, a *rezervisanje* proces. Pogrešno srpsko-hrvatsko kontrastiranje se završava upozorenjem: „Nepravilnom i pretjeranom porabom glagolskih imenica na **'-nje'** siromašimo hrvatski, a uz to ga i posrbljujemo“ (Krmpotić 2001: 147–160).

2. Krmpotić ističe: „Srbi kažu *'lasta'*, Hrvati *'lastavica'* i ne osjećaju tu rieč kano umanjenicu“ (Krmpotić 2001: 144), međutim samo u Korpusu srpskog jezika našli smo 21 primjer za *lastavicu* (Korpus-Sr), a u RSJ postoji natuknica za nju (Nikolić 2007: 629).

3. Autor tvrdi da se u srpskom imenica kao ekvivalent za hrvatsko **-telj** pojavljuje **-oc** < **-lac**, iako se od školskih klupa uči da je i u srpskom i u hrvatskom jeziku **-oc** u nominativu jednine nepravilno, dakle ono što Krmpotić navodi kao dokaz: *patioc, poručioc, poslužioc, predvodioc, prenosioc, varioc, zavodioc* (Krmpotić 2001: 147–148). On još na jednom mjestu ponavlja ovu grubu gre-

⁵ Ovaj rječnik je u datome trenutku najbolji i najpouzdaniji izvor leksičkog blaga savremenog srpskog standardnog jezika. On je i po broju riječi (74.859) reprezentativan za utvrđivanje realnog stanja u srpskoj leksici i za nepristrasnu i argumentovanu analizu srpsko-hrvatskih jezičkih odnosa. Stoga se u ovome radu i pozivamo samo na ovaj izvor, jer smatramo da je dovoljan za dokazivanje. Materijal on-line korpusa još bi više potvrdio naša zapažanja i zaključke.

šku: „Srbi mienjaju ‘-l’ u ‘-o’ i kada nije na kraju sloga osobito u dočetcima ‘-lac’, na pr. *-čitaoc, čitaoca* (hrv. = *čitatelj, čitatelja*); *-rukovodioc, rukovodioca* i t. d.“ (Krmpotić 2001: 139).

4. Krmpotić tvrdi: „Kako Srbi ne imaju zbirnih imenica: ‘*gledateljstvo, slušateljstvo, čitateljstvo*’, onda mjesto ‘*gledateljstvo*’ rabe rječ ‘*gledalište*’, a *gledalište* u hrvatskom znači ‘prostor za gledateljstvo’“ (Krmpotić 2001: 146). Međutim, u RSJ značenje koje Krmpotić veže za srpski jezik daje se kao **b**, dok kao **a** (dakle primarno) dolazi ‘mesto, prostor za gledaoce’ (Nikolić 2007: 199).

5. Kao srpsko-hrvatski diferencijalni parovi navode se *ribolovac – ribar, smučar – skijaš, srodnik – rođak, starinač – starosjedilac, platac – platiša, rakar – grobar, supružnik – suprug, muž, ukopnik – grobar, uličnjak – uličar, varalac – varalica, vozar – vozač, žalosnik – jadnik, žetvar – žetelac* (Krmpotić 2001: 146–148). Sve riječi označene kao hrvatske (ako se sudi samo po RJS) sasvim su normalne i u srpskom jeziku (*ribar, skijaš, rođak, starosjedilac, suprug, muž, grobar, uličar, varalica, vozač, jadnik, žetelac*), dok neke navedene kao srpske ne nalazimo u RSJ (Nikolić 2007): *platac, rakar, starinač, uličnjak, žetvar, vaspostavljač*.

6. Autor u srpske ubraja tuđe riječi (posuđenice), a u hrvatske domaće: *šloser – bravar, vinovnik – krivac, tišler – stolar, đubretar – smetlar, graver – rezbar, liferant – dobavljač, radirer – bakropisac, vajar – kipar, volšebnik – čarobnjak, živopisac – slikar*, iako su navede hrvatske riječi jednako i srpske (*bravar, krivac, stolar, smetlar, rezbar, dobavljač, bakropisac, kipar, čarobnjak, slikar*) – up. Nikolić 2007, međutim, lekseme koje se ističu kao srpske nisu neutralne, već stilski markirane – germanizmi (*šloser, tišler, liferant*) ili rusizmi (*vinovnik, volšebnik*). Postoje i riječi naznačene kao srpske kojih uopšte nema u RSJ (*vaspostavljač*).

7. U ovome priručniku stoji i ovo: „U hrvatskom rabimo ženski rod imenica za oznaku zanimanja žena. Srbi govore o ženama u muškom rodu“ (Krmpotić 2001: 150) i kao primjer navodi *predsednik* (srpski) *predsjednica* (hrvatski), *sekretar – tajnica, tužitelj – tužiteljica*. Međutim, u RSJ postoji i *preds(j)ednica*, i *sekretarica*, a u svakodnevnom i stručnom govoru koristi se riječ *tužiteljka*.

8. Krmpotić piše da za odrični oblik imenica i pridjeva Hrvati radije koriste **ne-** tamo gdje Srbi upotrebljavaju **bez-/bes-** (Krmpotić 2001: 141) pa izdvaja „najčešće“ parove u kojima su, međutim, hrvatski ekvivalenti sa **ne-** sasvim normalne srpske riječi: *nesanica, nepogrešiv, nepobitno, nepovratno, neprekidan, nepregledan, nenadaren, nesumnjivo, nesvjestica, neizmjeran, neutemeljeno, neosnovano, nekoristan, nemilosrdan* itd.

9. Autor se dotiče i obrazovanja kompozita: „U složenicama za oznaku dvojnosti ili jednakosti u imenica i pridjeva Hrvati rabe poglavito prilog ‘isto-’, a Srbi radije rabe priloge ‘jedno-’ ili ‘jednako-’“ i navodi ovakve srpsko-hrvatske parove: *jednakobrojan – istobrojan, jednakosmjernan – istosmjernan, jednakostran – istostraničan, jednakovredan – istovredan, jednakovrstan – istovrstan, jed-*

nakozvučan – istozvučan, jednakoimen – istoimen, jednojezičan – istojezičan, jednokračan – istokračan, jednokrvan – istokrvan, jednomislenost – istomislenost, jednomišljenik – istomišljenik, jednorodan – istorodan, jednovremen – istovremen, istodoban, jednvrstan – istovrstan, jednoznačan – istoznačan (Krmptić 2001: 150). Međutim, u RSJ ne nalazimo ekvivalente koje autor kvalifikuje kao srpske: *jednakobrojan, jednakosm(j)eran, jednakostran, jednakovrstan, jednako-zvučan, jednakoimen, jednokračan, jednokrvan, jednomislenost*, ali zato nalazimo one koje on tumači kao hrvatske: *istosmjernan, istostraničan, istovrstan, istoimen, istojezičan, istokračan, istokrvan, istorodan, istovremen, istodoban, istovrstan*. Osim toga, nije isto *jednojezičan* i *istojezičan*: prva riječ ima dva značenja – 1. 'koji ima isti maternji jezik (istojezičan)', 2. 'koji je dat samo na jednom jeziku' (*jednojezični* rječnik), dok *istojezičan* označava samo identičnost.

10. Autor tvrdi da „Srbi nemaju osjećaja za svršenost i nesvršenost glagolske radnje i rabe samo nesvršene glagole“ (Krmptić 2001: 156), što je potpuno netačno i čudno da se uopšte može tako nešto napisati.

11. Krmptić piše da „glagoli izvedeni od imenskih i pridjevskih osnova iz tuđih jezika u hrvatskom tvore neodređeni lik (infinitiv) s dočekom ‘-irati’ (prema njemačkom), a u srbskom s dočetcima ‘-ovati’ ili ‘-isati’ (prema novogrčkom)“ (Krmptić 2001: 170) iako je poznato da u srpskom jeziku postoji velik broj glagola sa **-irati**. Recimo RSJ, prema našoj statistici, daje čak 993 odrednica za takve glagole (*akceptirati, anatomizirati, dezertirati, diplomirati, elaborirati, fantazirati, halucinirati, inicirati, jodirati, kapitulirati, limitirati, muzicirati, patrolirati, rezimirati, signalizirati, špijunirati, telefonirati* itd.) – Nikolić 2007. S druge strane postoje i u hrvatskom riječi sa **-ova-ti** (različite stilske vrijednosti): *cinkovati, dopingovati, drilovati, filovati, flertovati, grofovati, komitovati, konakovati, lagerovati, logorovati, mitingovati, molovati, profesorovati, proštepovati, raubovati, rektorovati, rimovati, rizikovati, šefovati, šegrtovati, školovati, šlepovati, šperovati, špinovati, štelovati, štemovati, štimovati, štrajkovati, štucovati, šurovati, švajcovati, švercovati, taborovati, tipovati, vampirovati, vitezovati*.

12. Pomenuti autor dokazuje da u tvorbi glagola ♦ (a) „srbski ima ‘is-’, a hrvatski **od-**: *ispratiti – otpratiti, istrijezniti se – otrijezniti se*, mada u RSJ nalazimo i *otpratiti, otr(ij)ježniti se*, ♦ (b) srpski ima **iz-**, a hrvatski **pro-**: *izgnati, izgnanstvo – prognati, progonstvo, izučavati – proučavati*, iako u RSJ nalazimo i *prognati, progonstvo, proučavati*, ♦ (c) srpski ima **za-**, a hrvatski **u-**: *zamoren – umoran*, premda u RSJ uopšte nema natuknice *zamoren*, ali postoji *umoran*, ♦ (d) srpski ima **ob-**, a hrvatski **po-**: *oblaskan – polaskan*, iako u RSJ uopšte nema natuknice *oblaskan*, ♦ (e) srpski ima **o-**, a hrvatski **po-**: *osvetiti – posvetiti*, bez obzira na to što se u ovome paru u oba jezika radi o dva različita značenja: *osvetiti* 'izvršiti obred osvećenja' – *posvetiti* 'učiniti svetim; učiniti što važećim, uobičajenim; uvesti obredom u neki čin, stalež; odrediti za neki red, zadatak; obratiti pažnju; ispuniti odgovarajućim sadržajem', ♦ (f) srpski ima **pred-**, a

hrvatski **pre-**: *preovladati* – *prevladati*, *preopraviti* – *prepraviti*, uprkos tome što u RSJ postoje obje riječi (*preovladati* i *prevladati*, *preopraviti* i *prepraviti*), ♦ (g) srpski ima **u-**, a hrvatski **iz-**: *ujednačiti* – *izjednačiti*, unatoč činjenici da RSJ daje obje riječi, osim toga članovi para imaju u oba jezika različito značenje: *ujednačiti* ‘učiniti da se nešto ravnomjerno vrši, učiniti podjednakim; dovesti u isti red: ravnomjerno rasporediti’ – *izjednačiti* ‘učiniti jednakim u pravima, izravnati, poravnati; dostići protivnika po broju poena; postati jednak nečemu; lingv. asimilirati se’, ♦ (h) srpski ima **sa-**, a hrvatski **pri-** ili **do-**: *sačekati* – *pričekati*, *dočekati*, iako RSJ ima sva tri glagola, pri čemu postoji razlika u značenju: *sačekati* ‘dočekati, pričekati do određenog vremena, roka’ – *pričekati* ‘čekajući provesti izvesno vreme, počekati. b. sačekati neko vreme sa izvršenjem čega’, *dočekati* ‘izići u susret; ugostiti; prirediti slavlje; doživjeti izvršenje; ostati u životu; iskusiti nešto’, ♦ (i) srpski ima **sa-**, hrvatski **o-**: *sačuvati* – *očuvati*, iako RSJ ima oba glagola (Krmptić 2001: 171; Nikolić 2007).

Krmptić ne nalazi na tvorbenom nivou prave srpsko-hrvatske difereme, već pseudodifereme a sve s ciljem da stvori što više razlika, čime takvo tumačenje i takva orijentacija postaju primjer falsificirajućeg purizma. Prema ovakvom nenaučnom pristupu vodeći puristički orijentisan lingvista Stjepan Babić prvo je zauzeo blagonaklonu poziciju, što je i sam priznao: „[...] za priručnik M. Krmptića napisao sam jednu pohvalnu rečenicu“, ali je zatim promijenio mišljenje: „Kad sam potanje pogledao Krmptićev priručnik, vidio sam ne samo da je loš, nego i štetan, napisao sam opširno pismo HRTV [...]“ (Babić 2001: 169) te priručnik nazvao amaterskim (Babić 2001: 170), ukazujući da je napisan na brzinu, da može dobiti malo pohvalnih riječi i ako se prihvati na radiju i televiziji, može hrvatskom jeziku nanijeti više štete nego koristi (Babić 2001: 171). Babić je ocijenio da je to veoma slab priručnik „s koje ga god strane posmatrali“ (Babić 2001: 171). Kada se u valorizaciji Krmptićeva priručnika uključi i stilski nivo, slika je još pogubnija za hrvatski književni jezik (Babić 2001: 173). Autor se po Babićevom mišljenju zapleo u protuslovlju jer na jednom mjestu kaže da je nešto srpsko, a na drugom hrvatsko, da je dobar dio rječničkog blaga i stilskih vrijednosti proglašen za srbizme. U polemici je sam Krmptić priznao da je knjigu napisao u žurbi, da ima „pogrješaka“ na pretek i da su često srbizmi uneseni u desni stubac među hrvatske riječi (prema Babić 2001: 184).

5. Postoje i drugi tipovi hrvatskog purizma. Jedan od njih mogao bi se okarakterisati kao amaterski, konjunktorni. Na njegovo postojanje ukazuje jedan od najvećih hrvatskih autoriteta – Dalibor Brozović. On upozorava na „amaterska svjesna djelovanja“, posebno onih koji su „monomanski zainteresirani samo za izvanjsku izvornost hrvatskoga jezika pod svaku cijenu, za njego-

vu demonstrativnu posebnost“, koji imaju „nekvalificirane ambicije potaknute krivo shvaćenom konjunkturuom“ (Brozović 1998: 165–166).⁶

6. Toj vrsti čustunstva blizak je laički, neznalački purizam, na koji upozorava drugi autoritet – Stjepan Babić i to u kontekstu isticanja opreznosti u tretiranju srbizama i iznošenju kritike onih koji pišu razlikovne rječnike.

Već sam nekoliko puta pisao o laicima u jezikoslovlju i ne ću ponavljati rečeno, ali da ne bih bio krivo shvaćen, moram naglasiti da sam o njima rekao i lijepih riječi. Zaustavivši se na temi naznačenoj naslovom i prema onome što laici o njoj pišu, moram reći da je od toga više štete nego koristi. Što je srbizam u hrvatskome jeziku, to je teško odrediti i zato se jezikoslovci od imena i ne bave pisanjem razlikovnih rječnika. Iznimka su Petar Guberina i Kruno Krstić koji su se 1940. javili knjižicom *RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA*, ali to je bila potreba jednoga određenoga vremena, oni su bili bliski neposrbljenomu hrvatskomu jeziku, oko njih su živjeli ljudi koji su dobro znali hrvatsku jezičnu tradiciju pa im je bilo lakše napisati taj razlikovni rječnik. Ipak, danas ga ne bi pisali tako, a to se vidi i po tome što prof. Guberina u slobodnoj Hrvatskoj nije dopustio da se izda pretisak. Danas razlikovne rječnike pišu uglavnom laici, katkad na tako niskoj razini da se glavni na jezičnih stručnjaka i ne osvrću na njih. Tu je opet iznimka Brodnjakov *RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA*, ali kako i on ima slabijih strana, laik se ne može osloniti na njega da bi druge poučavao, jer će krivo poučavati i izazivati velike zbrke (Babić 2004: 202).

Babić takvu vrstu purizma ocjenjuje kao nekorisnu.

Nije prilika da se ovdje upuštam u ocjenu svih riječi koje se u spomenutim člancima proglašavaju srbizmima, ali bi stručna analiza pokazala da većina navedenih nisu srbizmi. Kakva onda korist od takva pisanja kad je većina pogriješna (Babić 2004: 202).

I zaključuje:

Ne ću reći da laici ne mogu govoriti o jeziku, ali kad se u to upuštaju, trebaju govoriti s više znanja i s više opreza. Ipak bi bolje bilo da se ne upuštaju u ocjenjivanje što je srbizam, a što nije. To je za njih pretežak zadatak (Babić 2004: 202).

7. Pojedine vrste čistunstva mogu se okarakterisati kao štetni purizam. Osnove za to nalazimo u različitim hrvatskim izvorima. Tako, Stjepko Težak govori o *gledenazočnicima* (ovu složenicu skovao je „jer su pored izraza *u svezi* prijedlog/prilog *glede* i pridjev *nazočan* najkarakterističnije hrvatske riječi nekoć progonjene, a sada najčešće u ustima novih jezičnih dušobrižnika“ – Težak 2000: 117), a Stjepan Babić smatra da se mora s više razumijevanja i širine prilaziti hrvatskomu jeziku, a ne dobar dio njegova rječničkoga blaga i stilskih vrijednosti jednostavno proglašavati srbizmima (Babić 2001: 180).

Naime nije dobro što su skrblju za čisti hrvatski jezik obuzeti i oni koji o tom jeziku premalo znaju pa svojom borbom više štete nego koriste hrvatskom jeziku jer svojom čistunskom metlom uz pokoji hrpicu jezičnog smeća zahvaćaju i podosta

⁶ Ovu poziciju autor znatno ublažava isticanjem razumijevanja za takva nastojanja, koja, po njegovom mišljenju, teže da se „ponište ili bar ublaže posljedice forsiranoga i masovnog jezičnog utjecaja ili pak i izravnog nametanja s istoka“.

jezičnog cvijeća. Gdje kad iz mnoštva potiskivanih, progonjenih i u nedavnoj prošlosti osuđivanih hrvatskih riječi preuzmu dvije-tri pa se njima razmahuju, možda i prikrivajući na taj način svoju donedavnu nebrigu za hrvatsku riječ, ako ne i što-god gore. Tu pojavu nazivam *gledenazočništvo*, a njezine nositelje *gledenazočnicima*. Nije to zato što bih ironizirao lijepe hrvatske riječi *glede* i *nazočan*, nego zato što oni koji do pred dvije-tri godine nisu ni znali za te riječi, u skladu s tim svojim neznanjem, ni te tri riječi uvijek ne rabe u duhu hrvatskoga jezika. A kad ih i upotrijebe kako valja, u rečenicama što slijede nerijetko nižu srbizme, vjerojatno i ne znajući da to čine, pa će reći ili napisati: *pojasevi*, *nosevi*, *kursevi*, mjesto *pojasi*, *nosovi*, *kursovi*, sjednice će *odlagati* mjesto da ih *odgađaju*, u genitivu množine bez potrebe će posegnuti za nastavkom -i te će imati mnogo *djevojki*, *lutki*, *igri*, čak i *kasti* mjesto *djevojaka*, *lutaka*, *igara* ili *kasta* itd. (Težak 2000: 116–117).

8. Postoji još jedan tip – samozvani purizam, odnosno čistunstvo onih koji samoinicijativno valorizuju šta je hrvatsko a šta nije, čistunstvo koje se uopšte ne traži od nestručnjaka i nekompetentnih ljudi. Sam Stjepan Babić osuđuje takve „*samozvance*“ (kako ih naziva) u nastojanju da pohrvate sve moguće i time „čine jednako tako velik grijeh, ako ne i veći, kao da su upotrijebili srbizam“.

Katkada pohrvaćivanje ide do komičnosti. Tako nas jedan novinar upozorava da se na turističkoj stranici Vjesnika pojavila riječ *krstarenje*, a malo zatim *križarenje* Nilom, a drugi u istom broju Vjesnika na zalet drugoga novogovornika koji je umjesto srednji vijek napisao, „u ranom Srednjem stoljeću“. Treći novinar pišući o požaru u neboderu u Novome Zagrebu, prenosi riječi *stanarke* u čijem je stanu izbio požar, i kaže da je ona *stanarica*. Neki u tome ne će vidjeti pogrješku kao *križarenje* i srednje stoljeće, ali to je isti tip pogrješke. Neki se zalijeću u iste pogrješke pa je potrebno o tome opet govoriti jer se njima narušava i norma hrvatskoga književnoga jezika i njegov sustav, a to nije mali grijeh. Novinar, ili njegov lektor, ogriješio se o hrvatski jezik hoteći ga učiniti hrvatskijim. Ženski se stanar u hrvatskome jeziku naziva *stanarka*. Misleći na srpsko-hrvatske razlike kao *doktorica* – *doktorica*, *profesorica* – *profesorica*, on kaže *stanarica*. A *stanarica* je u hrvatskome jeziku ptica. Ptice se dijele na *selice*, *skitalice* i *stanarice*. Sustav narušava i time što je dosad *stanarka* bilo u općoj hrvatskoj upotrebi pa nepotrebno kida dobru tradiciju, a time ujedno narušava i gospodarstvenost u jeziku jer ako ćemo *stanarica*, onda moramo i *sustanarica*, *podstanarica*, a te su riječi duže za jedan slog, a jezik nastoji da riječi ne budu ni preduge ni prekratke (Babić 2004: 182–183).

Babić izvlači sljedeći zaključak:

Za popravljivanje hrvatskoga jezika nije dovoljno rodoljublje, nego treba i znanja. Tko za *stanarku* kaže da je *stanarica*, taj ne samo da ne zna dovoljno hrvatski jezik nego ni zoologiju. Znanje o pticama *stanaricama* i *selicama* ide u opću naobrazbu. Na razliku o srpskim pticama *stanarkama* i hrvatskim *stanaricama* upozorava i Brodnjak u svome RAZLIKOVNOME RJEČNIKU pa je dovoljno bilo zaviriti u nj. Tko dakle želi hrvatski jezik pohrvaćivati, a nije potpuno siguran, neka prije dobro provjeri svoje inovacije ili neka pohrvaćivanje prepusti znalcima. Jezik je nježno tkivo i nije za grube ruke pa bile i rodoljubne (Babić 2004: 182–183).

On ustaje u odbranu nekih riječi čija je hrvatskost dovedena pod sumnju. Recimo, za *prvenstveno* Babić kaže da je to dobra leksema i da nije srbizam, iako

je Brodnjak tako tumači (Babić 2004: 189). Riječ *gošća* takođe smatra hrvatskom (Babić 2004: 191), kao i spoj *pauk krstaš* (Babić 2004: 192). Autor naglašava da su isto tako hrvatske riječi *krst* i *križ* jer i Hrvati upotrebljavaju leksemu *krst*, npr. *Krst Ivanov bijaše li od Neba ili od ljudi* (zagrebačka Biblija, Marko. 11,30) – *Jedan Gospodin! Jedna vjera! Jedan krst!* (isto, Efežanima, 4,5).

Pogotovu to vrijedi za izvedenice koje se često razlikuju i značenjem. Kažemo li: 1. Dijete se *križa*. 2. Dijete se *krsti*, nismo rekli isto. Prvo znači da dijete desnom rukom na sebe stavlja znak križa, drugo da netko u crkvenome obredu dijete polijeva vodom i nadijeva mu ime. Zato se taj čin naziva *krst*, *krštenje*, *krstitke*. Onaj koji *krsti*, naziva se *krstitelj* (sjetimo se samo sv. Ivana Krstitelja), onaj koji je kršten, naziva se *krstenik*, a ime dobiveno na krštenju *krstno ime*, mjesto i posuda gdje se krsti naziva se *krstionica*. Zato smo mi *kršćani*. Ima izvedenica od obiju osnova s razlikom u značenju. Jedna vrsta orla hrvatski se naziva *orao krstaš* jer je *križar* drugo (čovjek). Isto je tako hrvatska riječ i *krstarica* (bojni brod) jer je *križarica* žena (Jelena Križarica, blagdan 18. kolovoza). Neke su hrvatske izvedenice samo od imenice *krst*. Jedna ptica iz porodice zeba hrvatski se zove *krstokljun*. *Raskrstiti s kime* znači rastaviti, odvojiti se i ne može se reći *raskrižati s kime*. Hrvatski se kaže *krstariti* 'hodati, ići, putovati, letjeti amotamo' i za taj pojam ima mnogo hrvatskih potvrda, kao i za imenicu *krstarenje* i glagol *prokrstariti*. Dodat ću još da je općenito usvojeno *krstareći projektili*, *krstareće rakete* i ne znam kako bi se to reklo drukčije. Odatle možemo zaključiti da je hrvatski i *krstarenje brodom*. Za *križariti* u tome smislu našla se samo jedna potvrda: *Ne bijaše Ivi Duboviću dosta da mu „draga Vice“ križari po dalekijem krajevima.* (Ivo Vojnović). Riječi *kružiti*, *kruženje* bliske su riječima *krstariti*, *krstarenje*, ali s očitom razlikom u značenju. Istina *kružna plovidba* u stvarnosti može biti isto što i *krstarenje* jer kružna plovidba ne mora biti baš u krugu, ali se zbog različitih osnova može reći da to nije baš isto. Za kružnu je plovidbu značajno da ide u krugu ma koliko taj krug bio nepravilan i nepotpun, važno je da se na jednu stranu ode, a s druge dođe, a za *krstarenje* takav smjer nije važan. Kako to nije isto, izraz *kružno putovanje* možemo naći i u srpskome jeziku, npr. u Rečniku SANU nalazimo ovaj primjer: *Kružno putovanje g. Delbosa... po prestonicama prijateljskih država... izgleda da je doprinelo primirenju međunarodne situacije.* (S. Miljević 1938.) Iako g. Delbos nije vjerojatno putovao u pravome krugu, ipak je smisao kruženja jer da je i u srpskome rečeno *krstarenje*, to bi ipak bilo nešto drugo (Babić 2004: 193).

9. Postoji i sumnjičavi purizam. Babić je, recimo, pisao i o tome da je moderno sumnjati u hrvatskost mnogih hrvatskih riječi.

Ima onih koji se boje da ne bi upotrijebili koji srbizam, koji se boje da ih ne bi upotrijebio tko drugi pa i po novinama upozoravaju na njih. To je dobro sve dok potiče na razmišljanje, na poticanje istraživanja je li to zaista tako, ali je nevolja kad se proglašavaju srbizmima mnoge prave hrvatske riječi i oblici pa se čak rade i umjetne tvorevine da se izbjegnju tobožnji srbizmi (Babić 2004: 198).

10. Neka tumačenja u hrvatskoj lingvistički se mogu okarakterisati kao dodvornički, fanatički, nenaučni i brzopleti purizam. Tako, Stjepko Težak piše o revnosništvu i pod time podrazumijeva slučajeve kada se u pretjera i upadne u fanatizam koji se još osim svega odlikuje i neznalaštvom (Težak 2000: 119).

On ističe da borba za hrvatski jezik ne smije počivati na nenaučnim temeljima. „Ona mora biti vođena i na načelu dosljednosti koju ne treba poistovjećivati s jednoumljem, nacionalnom zagriženošću i uskoćom“ (Težak 2000: 119–120). Ovaj autor se okomljuje na slučajeve u kojima se problematiziraju čiste hrvatske riječi (što se uklapa u ono što nazivamo kroatocentrističkim purizmom), a ne srbizmi ili rusizmi.

Ali ne gonimo iz hrvatskog jezika prave hrvatske riječi. S osjećanjem za zvuk, značenjske tananosti, stilske tančine iskorištavajmo i *sumnju*, i *dvojbu*, i *nedoumicu* te ne sumnjajmo u dobre hrvatske riječi, ne budimo u nedoumici gdje za to razloga nema (Težak 2000: 120).

Težak ističe da za njega nije odlučno pitanje odakle je i kojim je putem određena riječ stigla u hrvatski jezik: „Važnije nam je ustanoviti koliko je nazočna u hrvatskoj književnosti i treba li nam“ (Težak 2000: 122). S tim u vezi ustaje u zaštitu „lijepih hrvatskih riječi *drug*, *druga*, *drugarica*, *družica*, *drugarstvo*, *druževan*, *druželjubiv* u onim značenjima koje im bivši režim niti je dao niti poništio „makar ih je zlorabeći obezvrjeđivao i ozlogašavao“ (Težak 2000: 124). U paru *ogledalo* – *zrcalo* on daje prednost ovom drugom (Težak 2000: 133), ali smatra da riječi *pažnja*, *pozornost*, *pomnja* ne treba istjerivati iz hrvatskog jezika (Težak 2000: 137).

Treba im po mogućnosti razgraničiti značenja u tančinama, a piscu valja dopustiti i izbor uvjetovan stilskim razlozima. No ne smije se ni produljivati nehaj prema riječima koje su tipičnije za hrvatski negoli za srpski jezik. *Pažnja* nam ne treba kao usklik (Pozor!), ali je korisna u značenju susretljivosti, osobite brige i skrbi. Mislim da je možemo zadržati i kao psihološki termin (*pažnja* – *nepažnja*) – Težak 2000: 137.

Autor tvrdi da *Djed Mraz* nije više prijemčiv, kao ni srbizam *Božić Bata*, dok je novokovanica *Djed Božićnjak* prihvatljiva premda ne i najbolja pa bi radije preporučio riječ *Božićko* (Težak 2000: 138).⁷ On konstatuje da jedni odbijaju glagol *desiti se* kao srbizam, drugi se, braneći ga, pozivaju na popularne Cesarićeve stihove: *Još bi nam mogla desiti se ljubav* [...] (Težak 2000: 155). Iz Težakovog tumačenja može se zaključiti da se radi o brzopletnom čistunstvu, koje može zavesti „da se odrekemo i drugih riječi istoga korijena: *podesiti*, *preudesiti*, *podesan*, *nepodesan*, *podešavati*, *preudešavati*, *zadesiti*“ (Težak 2000: 156). Između *porijekla* i *podrijetla* on se opredjeljuje za drugu riječ s konstatacijom da su „nam u razdoblju rashrvaćivanja jezika progonili *podrijetlo* i narivavali *porijeklo*“ (Težak 2000: 167). Autor se priklanja tvrdnji da je *zapreka* tipičnija hrvatska a *prepreka* tipičnija hrvatskija riječ i preporučuje da se *zapreka* ne potiskuje *preprekom* (Težak 2000: 178). „Možda bi se mogla usvojiti značenjska razlikovna nijansa: *zapreka* – nesavladiva ili teško savladiva smetnja, *prepreka*

⁷ O ovome problemu pisali su takođe Stjepan Babić (1993: 64), Stjepko Težak (2000: 137–139) i Ives Opačić (2006b: 36–41).

– lako savladiva smetnja“ (Težak 2000: 178). U paru *geografija – zemljopis* Težak se opredjeljuje za *zemljopis* (Težak 2000: 191).

11. Postoji i spontani purizam, što potvrđuju sljedeća Brozovićeva razmišljanja.

Brze promjene u životu zemlje, promjene u svim segmentima stvarnosti i na svim razinama, izazvale su ujedno i neke spontane nove tvorbe, osobito imeničke, spontane u smislu da im se ne zna tvorac, ne zna se ni kada su i gdje prvi put izgovorene ili napisane, ali općenito su poznate i svi ih govore i pišu. Kao tipične primjere možemo uzeti riječ *bojišnica* (‘prostori na samoj crti ratne fronte’). Njoj nema ni traga u izvorima prije devedesetih godina, a dobro je napravljena u skladu sa zakonima hrvatske tvorbe riječi i posve je dobro prihvaćena u hrvatskom društvu, bez zabuna i iščudavanja nad njezinom novosti. No dobro je primljena ujedno i zato što je postojala latentna značenjska potreba za njom i to je možda bio i glavni razlog njezina dobra prihvaćanja (Brozović 1998: 174).

12. Hrvatski purizam daleko je od aktualizacije i realizacije prijedloga Adolfa Webera iz 1874. godine da se u izboru stranih riječi prvo ide od onoga što mi nazivamo interkorelacionalom (‘riječi se i izrazi uzimaju iz štokavskog narječja, i to po proširenosti i slavenskom korijenu’), zatim od intrakorelacionala (‘iz čakavskoga i kajkavskog narječja’), potom iz suprakorelacionala i superkorelacionala (‘iz slavenskih jezika’) pa tek na kraju ‘ako nema takve pomoći’ riječi se ‘mogu stvarati u duhu hrvatskoga jezika’ (prema Težak 2000: 55).⁸ Ovome putu koji je tada izgledao sasvim logičan hrvatski purizam suprotstavlja potpuno drugi – interkorelacioni, koji je usmjeren na jedan jezik sa markacijom ‘(potpuno) nepoželjan’, ‘omražen’, ‘opasan’, ‘stran’.

13. Centralno pitanje naše analize tiče se problema koliko je i kako hrvatski purizam (A) intrakorelaciono, (B) interkorelaciono, (C) suprakorelaciono, (D) superkorelaciono i (E) ekstrakorelaciono obojen na tvorbenom planu.

14. (A) Hrvatski i n t r a k o r e l a c i o n i purizam ispoljava se u obliku zaštite hrvatskog štokavskog jezika od uticaja iz kajkavskog i čakavskog dijalekta. Standardni hrvatski jezik se obogaćuje i iz čakavskih i kajkavskih izvora, stoga ga ne treba poistovećivati sa štokavskim narječjem u smislu ‘štokavsko narječje = standardni jezik’ (Težak 2000: 25).

Zatočenici nepovrjedive i nedodirljive književnojezične štokavštine dobivaju obilnu pomoć upravo od svojih antipoda, ekstremista s druge strane, zatočnika i zatočenika kajkavštine ili čakavštine, nostalgičara koji ne mogu prežaliti kajkavštine ili čakavštine, nostalgičara koji ne mogu prežaliti što im zavičajni govor nije uzvišen na prijestolje hrvatskoga jezičnog standarda. Kao jezični kerberi, jedni i drugi svoj zavičajni idiom poistovjećuju s cijelim narječjem pa, recimo, svoj

⁸ Intrakorelacional čine pojedini lekti u okviru jednog jezika (prije svega varijante/varijeteti i dijalekti), interkorelacional obuhvata jezike iste dijalekatske baze, suprakorelacional je sastavljen od srodnih jezika iste teritorijalne grupe ali različite dijalekatske osnove, u sastavu superkorelacionala nalaze se srodni jezici različitih teritorijalnih grupa, a u ekstrakorelacionalu se dovode u vezu genetski različiti jezici.

međimurski ili svoj istrijanski, pa i svoj seoski hercegovački govor vide kao temeljnu mjeru kajkavštine, čakavštine, odnosno štokavštine, koju drugi moraju učiti jer je ne znaju, a oni sami ne moraju jer njome suvereno vladaju. Nijedna nam krajnost nije korisna. [...] Osnovica mu⁹ je zapadnoštokavska jekavska, ali oplemenjena, osobito u svom rječničkom sloju, čakavskom i kajkavskom baštinom. U tom smislu svi hrvatski govori mogu i ubuduće biti osvježavnim književnojezičnim izvorima, ali ne na razini stihijne makaronštine koju je izvrsno oprimjerio A. Šenoa rečenicom: *Preko ćuprije išla pucek u crikav, imala je na sebi plavi jaket, crveni fertun, a na niz leđa padale joj debele kečke, al odanle dotrčao duvedija i dregeznuo pucu.* [...] Kajkavština, čakavština i staroštokavština mogu poslužiti i književniku kao jezični izraz kad za to osjeća stvaralačku potrebu. Narodni govori imaju svoju uporabnu vrijednost ne samo u sporazumijevanju istozavičajnika, u mjesnom ili obiteljskom krugu, nego i u javnim glasilima kada se upotrebljavaju iz književnoumjetničkih ili drugih, u prvom redu stilskih razloga (Težak 2000: 35–36).

Stjepan Težak se zalaže za njegovan hrvatski književni jezik na štokavštini, ali obogaćen čakavskim i kajkavskim odlikama. On zastupa stav da hrvatski jezik valja napajati iz svih hrvatskih izvora (Težak 2000: 47). Stoga nije slučajna njegova konstatacija: „Jedan od uzroka Maretićevu nesporazumu s jezičnom praksom svakako je njegovo odbacivanje kajkavske i čakavske rječničke baštine“ (Težak 2000: 55). Težak dodaje da Maretić nije preporučivao razne kajkavizme, a bolje nisu prolazili ni čakavizmi.

Na hrvatski književni jezik znatno je uticalo čakavsko i kajkavsko narječje (Babić 2001: 298). Što se tiče obogaćivanja hrvatskog standardnog jezika iz ova dva dijalekta, postoji mišljenje da su mogućnosti za to ograničene pa i iscrpljene.

Što su ta narječja hrvatskomu književnomu jeziku imala dati, to su već dala, i sad što imaju dati, to daju uglavnom kao stilski obilježene riječi kao što su *fešta*, *uritnjak*, *norijada* i sl. U ispisu preko 400 novih riječi koje su se javile u 1997. godini, našle su se samo dvije koje bi mogle biti kajkavske, *jezikovača* i *jetrenjača*, nazivi za vrste kobasica, i jedna čakavska, *rogačica* ‘rakija od rogača’. Zbog toga je ta struja u našem jezikoslovlju veoma slaba, ali ipak nazočna i trebalo ju je spomenuti (Babić 2004: 19),

iako se „spontano širi sve veća upotreba navezaka, inače svojstvena kajkavskome narječju“ (Babić 2004: 20).

Stjepan Babić ističe da hrvatska jezička norma nikada nije bila određivana zagrebocentrično, nego kroatocentrično i dodaje: „A nije ni mogla biti zagrebocentrično jer je Zagreb na kajkavskome području, a on ne samo da nije nametao kajkavske osobine, nego se nesebično odrekao kajkavskoga kao književnoga jezika radi jedinstva svih Hrvata i time dao primjer u žrtvovanju svojih posebnosti radi cjelovitosti svoga naroda“ (Babić 1997: 30).

Hrvatski intrakorelacioni purizam nije uperen protiv kajkavskih i čakavskih jedinica koje se skladno uklapaju u štokavštinu, u njoj normalno funkcio-

⁹ Ima se u vidu standardni jezik (B. T.).

nišu i razumljive su svim govornicima (ili većini). Takvo intrakorelaciono objedinjavanje vodi koegzistenciji kajkavizama, čakavizama i štokavizama. Međutim, postoje ideje i težnje da se ova intrakonvergenција iskoristi za interdivergenciju – distanciranje u odnosu na srpski jezik povećanjem kajkavizama ili čakavizama u cilju smanjivanja broja „srbizama“. U tome je duhu i ovaj prijedlog: „A rječnik očistiti od mnoštva srbizama, nepotrebnih turcizama i helenizama i sve to nadoknaditi iz prebogatih rječnika dvaju zanemarenih hrvatskih jezika, čakavskoga i kajkavskoga“ (Bilić 1997: 17).

Intrakorelaciona puristička orijentacija se neutralizira zalaganjem za „umjetni jezik, međuhrvatski esperanto“, koji bi objedinjavao „tri hrvatska jezika“: čakavski, kajkavski i štokavski (Bilić 1997: 17). Jezička politika usmjerena ka sveukupnoj integraciji govornih realizacija i govornih lica istoga jezika razvija intrakonvergenciju (zasnovanu na onome što bismo nazvali svehrvatskost) i ona nije puristički orijentisana. Nastojanja da se standardizacijom obuhvate svi oni koji se izjašnjavaju kao Hrvati neutraliziraju intrakorelacioni purizam. Takvu je poziciju posebno snažno zastupao Ivo Škarić, koji se zalagao za „opće svehrvatski jezik“, „opće prihvaćeni hrvatski idiom“ (Škarić 1994). Ovaj autor je preferirao „zajednički jezik s a m o Hrvata“, preporučivao jezički izraz koji pokriva više hrvatskih govora, a ne onaj koji je „štokavskiji“, insistirao na tome da hrvatski jezik govore „sva hrvatska usta“.

Pozicija Dalibora Brozovića je slične prirode, ali je uglavnom usmjerena na jezik Hrvata u Bosni i Hercegovini: „Postoji [...] samo jedan hrvatski jezik i ne može biti jedan za Hrvate u Republici Hrvatskoj i drugi za Hrvate u Bosni i Hercegovini“ (Brozović 1999: 15). Ovaj je autor odbacivao ideju o stvaranju neke posebne varijante ili poluvarijante hrvatskog jezika, tačnije bio je protiv intrahrvatske divergencije i time intrakorelacionog purizma, protiv mogućnosti da jedan dio Hrvata izvan Hrvatske (posebno u Bosni i Hercegovini) stvori svoj hrvatski jezik.

Nisu neprihvatljivi samo pokušaji da se bošnjački jezik nametne bosanskohercegovačkim Hrvatima, bezuvjetno su neprihvatljive i eventualne tendencije da se ostvari nekakav autonomni bosanskohercegovački hrvatski standardni jezik. Takve tendencije nisu glasne, ali ima nekih sličnih nagovještaja (Brozović 1999: 15).

Blisku orijentaciju zauzima i Stjepan Babić. On ističe da je važno da se hrvatski jezički priručnici upotrebljavaju „u cijelom hrvatskom narodu ma gdje živio“ i dodaje: „Po naravi stvari ti su priručnici nastali samo u Zagrebu, ali kako oni vrijede za cijelu Hrvatsku, normalno je da vrijede i za Hrvate u BiH“ (Babić 1997: 30). Autor govori o „općehrvatskoj jezičnoj normi“ u kojoj se ne smije zanemariti bosanskohercegovačka sastavnica (Babić 1997: 30) i koja treba da bude „obvezatna za sve Hrvate“, a u cilju „očuvanja jedinstvenoga hrvatskoga književnoga jezika u Hrvatskoj i BiH“ (Babić 1997: 33).

15. (B) Hrvatski i n t e r k o r e l a c i o n i purizam se suprotstavlja uticajima iz drugih štokavskih jezika različite jačine (intenzivnom iz srpskog i zanemarljivom iz bošnjačkog i crnogorskog).

Na ovom planu hrvatsko čistunstvo se ispoljava primarno i najjače u odnosu na srpski jezik pa se može govoriti o hrvatskom srpskocentrističkom purizmu.

Srbi su nam sedamdeset godina zatirali hrvatski jezični osjećaj, među ostalim i osjećaj da u prvom susretu s tuđicom pomislimo kako bi se to moglo hrvatski reći, ali ga kod nekih nisu zatrli. Važno je da ga oživimo kod mnogih i da on počne snažnije djelovati (Babić 2001: 214).

Interesantan je rad UKLANJANJE HRVATSKO-SRPSKIH JEZIČNIH RAZLIKA objavljen 1964. godine, koji, sudeći po naslovu, ima orijentaciju ka približavanju jezika Hrvata i Srba. I doista, Stjepan Babić ističe da se jedna riječ ne može proglasiti provincijalizmom ili varvarizmom samo zato što se upotrebljava na jednoj strani, „nego se moraju iznositi znanstveni razlozi u prilog njena prihvatanja ili neprihvatanja“ (Babić 2001: 257). Autor govori u prilog „jedinstva Srba i Hrvata“, konstatuje da je „jedinstveni jezik idealno rješenje“ (s. 258) i navodi devet pravila za uklanjanje razlika između varijanata. Međutim, u naknadnim tumačenjima istog teksta, Babić „pere ruke“, ograđuje se od Babića iz 1964. i zauzima sasvim suprotnu poziciju – izrazitu orijentaciju ka divergenciji, nalazeći banalan i neuvjerljiv argument: „Svakomu tko ga tako čita, mora biti jasno da je naslov samo janjeća koža kojom sam prikrivao svoga vuka, ono što se tada nije smjelo otvoreno reći, morali smo se služiti ezopovskim jezikom“ (Babić 2001: 265). Svoju interkorelacionu purističku orijentaciju on jasno ispoljava u tumačenju odnosa sufiksa **-telj** i **-lac** i priznanju svoje bitne istraživačke orijentacije da poveća razlike prema srpskom (Babić 2001: 94). „Da je i sasvim potisnut sufiks **-lac**, što nije, tu ne bi bilo nikakvoga moga grijeha, a dobili bismo jednu kategorijalnu razliku prema srpskome, koju bismo rado isticali [...]“ (Babić 2001: 94).¹⁰

¹⁰ Stjepko Težak ima sljedeće mišljenje o odnosu ovih sufiksa: „Prodor imenica s nastavkom **-lac** pojačan je pobjedom karadžićevaca krajem prošloga stoljeća, a u dvjema Jugoslavijama tvorenice na **-telj** sustavno su potiskivane, silom su zakona izbacivani *branitelji* i *tulitelji* na račun *branilaca* i *tulilaca*. Naravno, zaštićene su one riječi koje su smatrane i hrvatskima i srpskima: *roditelj*, *učitelj*, *upravitelj*, *ugostitelj*, *Spasitelj*, *Stvoritelj*.

Pa na čem smo danas? Oba sufiksa pripadaju hrvatskom rječotvornom sustavu. Ni na kraj pameti nam nije da se odrekemo imenica *ličilac*, *mačevalac*, *pogorjelac*, *poljodjelac*, *ranoranilac*, *starosjedilac* (bilježe ga Grličić i M. A. Reljković ikavski: *starosidilac* i *starosidioci*), *selac*, *žetelac*. Ali **-telj** je za hrvatski jezik tipičniji i plodniji. Prvo, ne nameće nam glasovne probleme: zbog nepostojanog **a** i zamjene **l > o** na kraju sloga: *vodilac* je jako promjenjiv: *vodilac* – *vodioca* ... *vodioci*, *vodilica*, zbog čega se kod nedovoljno pismenih **-lac** preobrazuje u **-oc**, i u nominativu jednine i u genitivu množine: *vodioc*, mnogo *vodioca*, što je gramatički sasvim pogrešno. Drugo, *voditelj* je tvorbeno sposobniji: *voditelj*, *voditeljica*, *voditeljski*, *voditeljstvo*, *voditeljev*, *voditeljičin*, *voditeljičić*,

Knjiga Stjepana Babića HRVATSKI U KOŠTACU SA SRPSKIM I U KLINČU S ENGLISKIM ima izrazito interkorelacionu (restriktivnu u odnosu na srbizme) i ekstrakorelacionu (restriktivnu u odnosu na anglicizme) purističku poziciju (Babić 2004). Što se tiče prve, na nizu se mjesta potencira jak purizam, čak bi se reklo agresivan u odnosu na srpski jezik. Autor ističe da je normalna težnja čišćenje srbizama, a malo dalje je suzdržaniji, kao da je osjetio da pretjeruje: „Iako je važno da se hrvatski jezik oslobodi nanosa koje je prihvatio pod prevlašću srpskoga jezika i unitarističkom prisilom, ipak se to mora činiti s mnogo više opreza i jezikoslovne promišljenosti“ (Babić 2004: 14).

Dalibor Brozović ističe „posve suvišno opterećenje“ koje dolazi za hrvatski jezik iz srpskog jezika.

Gotovo je ista takva sudbina nekih srpskih gramatičkih (tvorbenih, morfoloških) osobina koje imaju funkcionalno i značenjski identične parnjake u tradicijski hrvatskim oblicima, primjerice sufiksi *-ista*, *-ta* (kao *radista*, *atleta*, *diplomata*) prema hrvatskima *-ist*, *-t* (dakle *radist*, *atlet*, *diplomat*) [...] Tu bi zadržavanje srpskih oblika bilo posve suvišno opterećenje – to jest dvostrukost u kojoj bi obje dublete imale posve istu značenjsku i stilsku vrijednost, što ne pogoduje normi (Brozović 1998: 165–166).

Divergentne tendencije velikim dijelom puristički orijentisane Brozović tumači kao revitalizaciju hrvatskih jezičkih značajki:

Uz djelovanje u leksičkoj problematici hrvatski lingvisti angažirani na pitanju jezičnoga standarda nastoje provesti stanovite zahvate i na području gramatičke norme (sintaktičke, tvorbene, morfološke) gdje se također očitovao utjecaj s istoka. I tu je riječ o revitalizaciji hrvatskih jezičkih značajki (Brozović 1998: 173).

U nekim radovima Brozović izrazito potencira purističku poziciju i distanciranje od srpskog jezika, recimo:

[...] ne smiju se naivno prihvaćati lingvističke polemike o mjestu i prirodi hrvatskoga jezika. To nam Srbi neprestano nameću, a sigurno je da ništa što otamo dolazi, neće biti za nas dobro (Brozović 1994: 85).

U odnosu na bošnjačku standardizaciju Brozović je mnogo liberalniji i ne zalaže se za forsirano distanciranje bošnjačkog od hrvatskog jezika.

voditeljčica. *Vodilica* je pčela matica, a mogla bi biti i kakva naprava, ali ne i osoba, što nije ni *slušalica* osim u nekadašnjim šaljivim nastupima Nele Eržišnik“ (Težak 2000: 141).

Težak ustaje u odbrani riječi *čitalac*: „Što se tiče u pismu nespomenute riječi *čitalac*, treba reći da se u novije vrijeme potiskuje jer se doživljava kao srbizam. Istina je da nam je u prošlih sto godina *čitatelj* uzmicao pred *čitaocem*, čemu je dobrim dijelom kumovala težnja da se odrekemo riječi koju Srbi nemaju, a prihvatimo onu koja nam je zajednička. Ali nije istina da *čitalac* nije hrvatska riječ. Odričući joj hrvatstvo odričemo poznavanje hrvatskog jezika golemoj množini hrvatskih pisaca koji su je upotrebljavali (Šenoa, Nazor, Ujević, Cesarec, Kolar, Matoš i dr.)“ – Težak 2000: 142.

Svaki narod, dakle i bošnjački, ima puno i neosporno pravo da svoj standardni jezik formira po svojoj volji i nikakvi „zahtjevi“ tu nisu dopustivi, zasnivali se oni i na inače istinitim podacima. Strah od nekakvih eventualnih hrvatskih 'zahtjeva' zaista nije opravdan, a ni ozbiljan, pa ne treba ništa prešućivati, važna je samo znanstvena istina (Brozović 2003: 5).

On smatra da Bošnjacima ne treba postavljati zahtjeve u standardizaciji. Nenametanje rješenja on zastupa i na drugom mjestu, ali u odnosu na bosanske Hrvate: „Hrvatski jezik već postoji, on je standardni jezik za sve Hrvate i bosanskohercegovački dio hrvatskoga naroda ne će ga n i p o d k o j u c i - j e n u napustiti kako bi prihvatio koji drugi jezik“ (Brozović 1999: 15).

Brozović eksplicira nerealno očekivanje da Bošnjaci prihvate hrvatski standard, a implicira jasnu zainteresovanost da se to desi.

Tvrdeći da su hrvatski i bošnjački govori na istim terenima uglavnom starinač[k]i i isti, mi samo iznosimo jednu znanstvenu istinu, a nipošto ne postavljamo neke zahtjeve tipa da ako su narodni govori isti, Bošnjaci bi trebali prihvatiti hrvatski standardni jezik. Kakav će biti bošnjački jezični standard i kakav standardni jezik žele izgraditi, ovisi isključivo o samim Bošnjacima. Razumije se, kada bi oni slučajno baš željeli uzeti standardni hrvatski jezik, mi bismo to morali prihvatiti, ali kako to oni ne žele, to je njihovo apsolutno pravo i nitko se ne smije u to miješati, ali naravno, može iznositi svoj sud o pojedinostima u konkretnom ostvarivanju toga prava (Brozović 1999: 14).

Pored Babića i Brozovića, postoji još jedan hrvatski jezikoslovac koji se snažno zalagao za purističku orijentaciju i divergenciju u odnosu na srpski jezik. To je bio Ivo Škarić.

[...] Taj govorni sloj jezika zajedno s paralingvističkim podslojem mnogo izrazitije razlikuje četiri štokavska politički različita standardna jezika – bošnjačko-muslimanski, crnogorski, hrvatski i srpski, nego što ih razlikuju od govora neovisniji jezični slojevi. A i dobro je da ih nešto izrazitije razlikuje, jer jeziku nije u naravi samo da bude svojim govornicima dobar za komunikaciju, nego da se i što jasnije razlikuje od drugih jezika. Povijest je svakog jezika uvijek ispunjena nastojanjima da j e z i k b u d e i što savršeniji u sebi i što zasebniji (Škarić 2001: 12).

Ali u hrvatskoj lingvistici postoje i oni koji ne misle tako. Jedan od njih je Ivo Pranjković. On je govorio o tome da u Hrvatskoj otvoren svojevrсни lov na srbizme (Pranjković 1997: 118).¹¹ U toj hajci na „(kvazi)srbizme“ autor posebno

¹¹ Pranjković pravi razliku između dvije stvari: politike i jezika: „S tim u vezi moram reći da sam ratnim strahotama izravno pogođen kao i mnogi drugi. Svi su moji 'očišćeni' sa svojih ognjišta na kojima žive još od 17. stoljeća. U rodnoj mi kući sada stanuju Srbi. Bliži mi je rođak poginuo na fronti kod Požege. Ne mogu, a malo je vjerojatno da ću ikada više i moći, obići barem grob svoga oca. Međutim, za razliku od vas, gospodo, ja za sve to krivim počinitelje, a ne njihov *vazduh*. Njega ću i nadalje poštovati, i to bez obzira na to poštuju li oni moj *zrak*, naprosto zato što smatram da je to jedino civilizirano te zato što ničiji jezik nije ni vredniji ni bolji ni ljepši od bilo čijeg drugoga“ (Pranjković 1997: 119–120).

izdvaja slučajeve kada neko odbacuje nešto što mu izgleda tuđim, a u stvari pripada njegovom jeziku.

Ako se međutim slažete sa mnom, tj. ako te riječi smatrate hrvatskima, onda bi bilo pošteno da se složite i s mojom tvrdnjom da jest otvoren lov na (kvazi)srbizme, tim više što izdavač JEZIČNOG PRIRUČNIKA nije bilo tko, nego Hrvatska radio-televizija (Pranjko^{vić} 1997: 120).

Pranjko^{vić} je bio protiv vještačke, ishitrene i puristički orijentisane divergencije u odnosu na srpski jezik (što naziva „političkom, gotovo politikantskom rabotom“), smatrajući da takva pozicija može nanijeti više štete nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija.

Kad je riječ o odnosu između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, mislim da je sasvim dovoljno konstatirati što je različito, a što nije jer sve drugo vodi politikanstvu i jezičnim inženjerinzima [...] Umjetno povećavanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika posve je isti tip politikantskoga i nadristručnoga posla kao i uklanjanje tih razlika, samo sa suprotnim predznakom. Ne bude li se naša struka oslobodila takva politikanstva, sigurno joj se ne piše dobro“ (Pranjko^{vić} 2008: 36).

Ovaj autor ne vidi u čemu je tragedija ako ima pokoja srpska (Pranjko^{vić} 1997: 118) i smatra da „vjekovne hrvatske riječi ne progone jugounitaristi i sljedbenici velikosrpske politike, nego mi sami ili, preciznije, oni među nama koji su previše sigurni u to da su veći Hrvati od ostalih“, ističući pri tome da je „umjetno povećavanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika posve isti tip politikantskoga i nadristručnoga posla kao i uklanjanje tih razlika, samo sa suprotnim predznakom“ (Pranjko^{vić} 1997: 120).

Drugi lingvist kome je neprihvatljiv agresivni purizam je Snježana Kordić. Ona se usprotivila vještačkom udaljavanju srpskog i hrvatskog jezika i isticala kako nije istina da se u Hrvatskoj ne radi na pravljenju razlika prema jeziku u Srbiji (Kordić 2003: 193).

Zahvati s ciljem pravljenja razlika ne obaziru se na jezik kakav se u Hrvatskoj stvarno govori, nego govornicima pokušavaju pomoću cenzure nametnuti riječi i oblike koji zvuče zastarjelo, neprirodno, nepoznato ili čak smiješno. Oni dovode do toga da jezik postaje, kako sam Brozović navodi, „nešto patvoreno, neautentično, afektirano, nategnuto, ponekad i nametnuto. Uglavnom, nešto što nije prirodan jezik“ (2003b, 6) [...] Ono što Hrvatsku izdvaja od drugih je iracionalno naglašeni purizam i jaka cenzura pomoću koje se on sprovodi. Taj purizam se očituje u velikom broju novotvorenica, zastarjelih riječi, umjetnih oblika i konstrukcija (Kordić 2003: 193–194).

Snježana Kordić konstatuje da je hrvatski purizam usmjeren protiv navodno srpskih riječi (Kordić 2010: 17) i da se hrvatskim purizmom želi po svaku cijenu pobjeći od policentričnog statusa standardnog jezika (Kordić 2010: 47).

Hrvatski srpskocentristički purizam se posebno ispoljio i još uvijek ispoljava u razmatranju pojedinih formanata i tvorbenih modela. U hrvatskom derivacionom purizmu daje se nedvosmislena prednost nekim derivacionim tvorbenim sredstvima, npr. sufiksu **-telj** za tvorbu imenica muškog roda, za koji se kaže da je „izrazito hrvatska jezična značajka“, a sufiks **-(telj)-ic-a** za tvorbu

imenica ženskog roda, dok drugi sufiksi kao **-lac** (*tkalac*), **-ač** (*vozač*), **-a** (*guli-koža*) dolaze u obzir samo u onim riječima koje teško mogu „podnijeti“ sufiks **-telj**.¹² Babić potencira da „nije branitelj srbizama, nego hrvatskih riječi“ i konstatuje da su sva četiri mocijska sufiksa (**-ica**, **-ka**, **-kinja**, **-inja**) hrvatski, da imaju isto značenje i da je razlika između njih samo u raspodjeli.

Neki progone sufiks **-ka** i **-kinja** iz hrvatskoga jezika smatrajući da je samo **-ica** pravi hrvatski sufiks i time stavljaju stručnjake pred veliki problem. Brane li sufikse **-ka** i **-kinja** postaju vukovci, srbofili, dopuštaju li njihov progon, znaju da će hrvatski književni jezik biti u velikoj mjeri oštećen. Žele li pak izložiti u čemu je bit problema, nađu se sapeti i zadanim opsegom članka i teškim razumijevanjem složene problematike same po sebi, a još više onih hrvatskih pretjeranaca koji i ne mogu prihvatiti objektivnu ocjenu kada naslute da bi što mogao biti srbizam (Babić 2004: 181).

16. U purističku interkorelacionu orijentaciju se uklapa i nastojanje da se uklone sinonimske dvostrukosti i višestrukosti. Posebno u tome dolazi do izražaja borba protiv istoznačnica (dobrim dijelom srpskocentrički usmjerena), koju neki smatraju balastom. Radikalni purizam teži onome što je neprirodno za prirodni jezik i što vodi ili može voditi njegovom osiromašenju – da se dobije sistem po principu 1 : 1 ‘jedna riječ : jedno značenje’. Tako Babić piše:

Eto u čemu je bogatstvo jezično: da za svaki pojam, za svaku govornu potrebu jezik ima jednu, ali dobru riječ. Druga koja u potpunosti isto kaže samo opterećuje naše pamćenje. Zato su jezični balast riječi *dozvoliti*, *efikasan*, *elan*, *kreator*, *produkcija*, *pendžer*, *peškir* (*šugaman*), *špajza* uz naše lijepe *dopustiti*, *uspješan* (*djelotvoran*), *polet*, *stvaralac*, *proizvodnja*, *prozor*, *ručnik*, *smočnica* (Babić 1990: 65).¹³

U tekstu O BAUKU ZVANOM PONAVLJANJE Babić ustaje u odbranu tog postupka (?!), i to linearno, ne razlikujući pojedine vrste takve redundancije (od kojih jedne mogu biti svjesne, opravdane, pozitivne, a druge nesvjesne, nepotrebne), te ističe osnovnu misao da nije na mjestu razlog za upotrebu strane riječi izbjegavanje domaće (Babić 1990: 160). U drugom tekstu tvrdi da najveće zablude

¹² Srpski lingvista Branislav Brborić ima o tome ovakvo mišljenje: „(5) Veoma česti sufiks **-lac** u nominativu singulara kod brojnih nomina agentis pretvara se u **-oc** u svim ostalim padežima jednine i množine, osim (uz pomoć eksplicitne norme) u genitivu plurala (npr. *talaca*, *tužilaca*, *gledalaca*). (6) Sufiks **-lac** neuporedivo je rasprostranjeniji u štokavskim narodnim govorima nego sufiks **-telj**, s tim što su ponekad zamjenjivi jedan drugim, ali norma hrv. standarda u najnovije doba daje eksplicitnu prednost potonjem (*slušatelj*, *gledatelj*, *čitatelj*), dok srpski standard potonjem pribegava retko (obavezni su likovi: *slušalac*, *gledalac*, *čitalac*), ali redovno u nekim uhdananim leksemama (*voditelj*, *graditelj*, *pokrovitelj*, *roditelj*, *staratelj*)“ – Brborić 1991 [2012]: 43.

¹³ U drugom tekstu Babić piše: „U književnom se jeziku, a pogotovo u nazivljima teži da svaki pojam ima samo jednu riječ“ (Babić 2004: 95–96), a u trećem ističe: „Kada postoje sinonim, istoznačnice, onda u jeziku postoji težnja da se jedna od njih iz jezika izgubi ili da se dobije drugo značenje, da se razjednači [...]“ (Babić 2004: 199).

leže u mišljenju da je bogatstvo jezika ako za pojedine pojmove postoji više izraza (Babić 2001: 260). On smatra da stav kako istoznačnice predstavljaju jezičko bogatstvo proističe iz velikog nepoznavanja prirode književnog jezika,

jer njegovo bogatstvo nije u tome da za jedan pojam imamo više izraza, nego da svaki pojam ima svoj standardni izraz. Ako ih se za jedan pojam javi više, onda oni u izgrađenom i stabiliziranom književnom jeziku ne mogu svi biti standardni, nego samo jedan (Babić 1990: 260–261).

Autor dodaje da je lingvistika utvrdila da su istoznačnice samo privremeno stanje i da prije ili kasnije razjednačavaju svoja značenja, upotrebna područja (jedna od njih postane stilski obilježena, nestandardna), a onda zaključuje: „treba biti jasno da se na standardnoj razini ne možemo vječno kolebati između dviju ili više istoznačnica“ (Babić 1990: 261). Stjepan Babić tvrdi da istoznačnice ukazuju na nesređenu književnojezičku situaciju, koja je privremena i da normalnim standardizacijskim procesima nastaje diferencijacija pa jedna istoznačnica postaje standardom, a ostale nestandardom ili se gube iz književnog jezika, katkada iz jezika uopšte (Babić 1990: 269). Interesantno je kako bi se u ovo tumačenje uklopile koegzistencije tipa *lingvistika – jezikoslovlje – nauka o jeziku, veoma – vrlo...*,¹⁴ odnosno da li se ono može primijeniti, konkretno, na 1.400 (!!) leksičkih, gramatičkih i pravopisnih istoznačnica koje se najčešće čuju u govoru (Protuđer 2004: 235–249), tačnije da li ta velika cifra treba i može da bude prepolovljena (u najmanju ruku) ako se želi realizovati spomenuta Babićeva pozicija.¹⁵

S druge strane, Stjepko Težak ukazuje na neophodnost postojanja istoznačnica uz konstataciju da normiranje teži izbjegavanju pravih sinonima (Težak 2004: 84).

¹⁴ „Budući da su *vrlo* i *veoma* istoznačnice, ostaje pitanje treba li u književnom jeziku jednoj od njih dati prednost, a drugu proglasiti stilski obilježenom? Čini se da je danas riječ *veoma* prilično rijetka u razgovornom jeziku, pa i u poslovnom i administrativnom stilu, a nešto češća u njegovanom, biranom jeziku. Ipak zasad su obje stilski neobilježene i prepuštene slobodnom izboru pisaca i govornika, a to znači da ih možemo naizmjenice rabiti u istom tekstu pa čak i u istoj rečenici, osobito ako nam je i u proznoj rečenici važan njezin ritam i zvuk“ (Težak 1999: 96).

¹⁵ U razmatranju pitanje da li su *davaoc, davalac* srbizmi Babić ističe: „*Davaoc* jeste pogriješka, ali i hrvatska“ *Čitalac, slušalac* i *prevodilac* prave su hrvatske riječi i nije nikakva pogriješka ako ih tko upotrijebi, drugo je što su danas u tome značenju prevladale riječi *čitatelj, slušatelj* i *prevoditelj*. Već sam pisao da *veoma* nije srbizam, da on čak i nije istoznačnica sa *vrlo* i da se zato ne mogu zamjenjivati bez štete za stilsku nijansiranost, razlikuju se u finoj nijansi koja dolazi od njihovih osnova, *veoma* od *velik*, a *vrlo* od *vrli*. Pisao sam već da tražiti da *novinarka* bude *novinarica* znači i nepoznavanje sustava hrvatskoga književnoga jezika i pravo nasilje nad njim. Ako je *prvenstvo* hrvatska riječ, po čem *prvenstveno* može biti srbizam?“ – Babić 2004: 202.

Dublete i triplete nisu neprijatelji jezične norme ako svojom brojnošću ne ugrožavaju sustav, a ni sinonimi ako se razgraničavaju i upotrebljavaju u stilske svrhe ili obogaćuju rječnik značenjskim nijansama“ (Težak 1998: 17). Budući da imamo nekoliko riječi istoznačnica i sličnoznačnica (*blagdan, praznik, svetkovina, svetac, svetak* te arhaično i dijalektno: *god, fešta*), korisno je smanjiti istoznačnice za račun sličnoznačnica (Težak 1991: 130–131).

On, međutim, upozorava na pravu, bitnu stvar: ne treba po svaku cijenu izbjegavati ponavljanje. Težak smatra da je korisno smanjiti istoznačnice za račun sličnoznačnica (Težak 1991: 130–131), ali nije za ekstremnu borbu protiv istoznačnicam, što je u skladu sa stavom da je smisao svakog standarda uklanjanje nefunkcionalnih dvostrukosti i višestrukosti (Brozović 1998: 167). Stjepko Težak ponekad zapada u kontradikciju jer je na jednom mjestu protiv sinonimije, a na drugom tvrdi suprotno. On, recimo, kaže da izlaz nije u bezuvjetnoj potrazi za sinonimima, pa makar bili tuđice. „To bi nas moglo navesti da pišući o gradnji kuće *kuću* zamijenjujemo *domom, stambenim zdanjem, zgradom za stanovanje, stambenim objektom* (kao jezičnim ukrasom našega birokratsko-poslovnoga stila), a onda i *hižom*, štoviše mogli bismo posegnuti i za stranim rječnicima pa bismo monotoniju kuće razbijali riječima *Haus, house, maison, casa, haz, oikia* itd.“ (Težak 1991: 151). Na drugom mjestu piše da upravo slične riječi sam koristi radi raznovrsnosti (Težak 1991: 17).

U esejističkim tekstovima, izbjegavajući rječničku monotoniju, rado izmjenjujem *gramatiku slovnicom*. Tako je i s *glazbom i muzikom, naglaskom i akcentom*, samo što su tu u prednosti domaće riječi.

Mogao bih tako objasniti i naizmjeničnost *konteksta* i *surječja*, koje je novotvorenica, ali se to ipak ne može usporediti s prethodnim parovima (Težak 1999: 105).

On kaže i ovo:

Ne mora se u jeziku sve i uvijek određivati po načelu *ili – ili*. Katkad se mora dopustiti i načelo *i – i*, dakle manje-više ravnopravna dvojnost pa čak i višestrukost (Težak 2004: 5). Pretjeranom uporabom istih riječi stil nam postaje monoton i zamoran, ali i sadržaj nejasniji i siromašniji. I što je najgore, polako guramo svoje riječi u zakutak, u zaborav (Težak 1999: 173). Kažu da dobar stil ne trpi često ponavljanje iste riječi. Time neki opravdavaju obilniju uporabu tuđica, jer da je ugodnije nakon *glazbe* čuti *muziku*, nakon *naglasaka* *akcent* (Težak 1991: 151).

Da Težak nastoji da u istom tekstu upotrijebi istoznačnice, potvrđuje i ovaj primjer:

Nije to zato što bih ironizirao lijepe hrvatske riječi *glede* i *nazočan*, nego zato što oni koji do pred dvije-tri godine nisu ni znali za te riječi, u skladu s tim svojim neznanjem, ni te tri riječi uvijek ne rabe u duhu hrvatskoga jezika. A kad ih i upotrijebe kako valja, u rečenicama što slijede nerijetko nižu srbizme, vjerojatno i ne znajući da to čine [...] (Težak 2000: 116–117).

Težak ukazuje na ponavljanje sličnoznačnica: „Gdjekad se ponavlja sinonim, ali ne kao istoznačnica, nego ako sličnoznačnica, koja sužava, precizira pojam: „*Taj akut, oštri naglasak*, mogao je biti u grčkom na dugim i kratkim slogovima“ (Težak 1991: 151).

U jezičkim savjetnicima, koji se rado objavljuju na hrvatskom prostoru, velik broj tvorenica se proglašava srbizmima i ne preporučuje za upotrebu. Takvi su, recimo, u prilog *naprosto* (Protuđer 2004), imenica *teritorija* (umjesto *teritorij*), *ličiti* (Dulčić 1997: 55), *arhiva* i dr. O posljednjoj riječi Stjepko Težak piše: „A ja sam, vjerujući Guberini i Krstiću cijeli život odbijao *arhivu* kao srbizam i preporučivao (uz *pismohranu*) *arhiv*, koji ta dva autora u RAZLIKAMA IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA preporučuju kao hrvatski izraz nasuprot *arhivi* koja im je srpska i pritom ne razlikuju ustanovu od građe“ (Težak 2000: 95). On preporučuje *uputul/upute* i *naputak* umjesto srbizma *uputstva* (Težak 2000: 95).

Stjepan Babić se osvrće na izraz „čudne riječi hrvatskoga jezika“, među kojima izdvaja pet „izričitih srbizama“: *neprikosnoven*, *vinovnik*, *ovaploćen*, *ovaplotiti*, *upraznjavati*, za koje, po njegovom mišljenju, postoje „dobre hrvatske zamjene“: *nepovrjediv*, *krivac*, *utjelovljen*, *utjeloviti*, *prakticirati* (Babić 2004: 198).

Babić ukazuje na razliku u filtriranju srbizama i germanizama.

I prema srbizmima je postojao jak otpor, ali on nije bio tako uspješan kao filter prema germanizmima zbog velike bliskosti tih dvaju jezika, ali je ipak bio tako uspješan da se hrvatski nije utopio u srpskome (Babić 2001: 207).

Srbi su nam sedamdeset godina zatirali hrvatski jezični osjećaj, među ostalim i osjećaj da u prvom susretu s tuđicom pomislimo kako bi se to moglo hrvatski reći, ali ga kod nekih nisu zatrli. Važno je da ga oživimo kod mnogih i da on počne snažnije djelovati (Babić 2001: 214).

Pojedini hrvatski lingvisti vide u pretjeranoj i neargumentovanoj borbi protiv srbizama opasnost po stilsko bogatstvo i raznovrsnost hrvatskog jezika, jer nekritično i linerano provođenje u život ovog principa (ponavljanja) ima izrazito negativnu crtu: pogađa ono što čini osnovno (stilsko, izražajno) bogatstvo jezika – raznovrsnost. Recimo, Ivo Pranjković piše:

Kad je riječ o odnosu između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika, mislim da je sasvim dovoljno konstatirati što je različito, a što nije jer sve drugo vodi politikanstvu i jezičnim inženjerinzima posljedice kojih uostalom i danas osjećamo u svim tim *spasiteljima*, *misliateljima*, *ličiteljima*, *govoriteljima*, *starosjediteljima* itd., a da i ne spominjem *glavnjake*, *mamutnjake*, *zamjenjivce*, *limunike*, *predočnike*, *suosnike* itd. Umjetno povećavanje hrvatsko-srpskih jezičnih razlika posve je isti tip politikantskoga i nadristručnoga posla kao i uklanjanje tih razlika, samo sa suprotnim predznakom. Ne bude li se naša struka oslobodila takva politikantsva, sigurno joj se ne piše dobro (Pranjković 2002: 35–36).

A Stjepko Težak zauzima ovakvu poziciju:

Da nema pravih sinonima (istoznačnica na istoj standardnojezičnoj i stilskoj razini), morali bismo se odreći mnoštva riječi ili ih svrstati u različite stilske kategorije. Uzmimo za primjer samo ove parove: *iako* – *premda*, *brz* – *hitro*, *dobrotvor* – *dobročinitelj*, *brinuti se* – *skrbiti se*, *drag* – *mio*, *krasan* – *divan*, *kvar* – *šteta*, *pijetao* – *kokot*, *svršetak* – *kraj*, *veoma* – *vrlo*. Ne uzimam sad u obzir sličnoznačnice (*psovati* – *kleti*, *hladan* – *studen*, *lud* – *bezuman*, *gaj* – *dubrava*, *musti* – *dojiti*), varijantne sinonime (*zrak* – *vazduh*, *nepovrediv* – *neprikosnoven*, *utjeloviti* – *ova-*

plotiti, zanemariti – prenebregnuti) i tuđice (*naglasak – akcent, stvaran – realan, stvarati – kreirati*).

To vrijedi i za sinonimne tvorbene i padežne oblike (*gledatelj – gledalac, poštovati – poštivati, lakog – lakoga, komu – kome, čim – čime*). Normom su priznati – pa se mogu upotrebljavati u svim stilovima i tekstovima.

On ističe da jezični standard teži čvrstom propisivanju jedne jedinstvene riječi za jedan pojam i jednog jedinstvenog lika za riječ određene jezičnoj funkciji, a zatim dodaje:

Takva jedinstvenost omogućava jasnoću, točnost i ekonomičnost u priopćavanju. Takva jezična normiranost pouzdanija je veza među pripadnicima iste jezične zajednice kako na vremenskoj okomici tako i na prostornoj vodoravnici. Međutim baš te vremenske i prostorne protege ne dopuštaju savršenu unifikaciju jer – kao živi organizam – jezik je podložan neizbježnim mijenama uzrokovanim vremenom i prostorom. Stoga je nužno da jezični savjetodavci budu u određenoj mjeri rigorozni, pa i konzervativni, odbacujući neke riječi i oblike jer kao zastarjele, druge kao dijalektne, nestandardne, žargonske, supstandardne, treće kao suvišne proizvode novotvorbe ili pak nepotrebni inojezični uvoz. Pritom ipak moraju biti svjesni da jezik ne stvaraju niti njime upravljaju pojedinci, ma koliko to bili učenici jezikoznanosti, i da u životu jezika čak nisu uvijek odlučna jezična mjerila, koja se katkad povlače pred nekim jačim izvanjezičnim činiteljima (Težak 1991: 17).

Hrvatski srpskocentristički purizam je posebno došao do izražaja krajem XX stoljeća u seriji razlikovnih rječnika i priručnika, kao i jezičkih savjetnika. Leksikografskih izdanja takvog tipa imala su jaku orijentaciju na to da povećaju distancu između hrvatskog i srpskog jezika, čak i po svaku cijenu, i da time dokažu kako su to posebni jezici. U tome su toliko pretjerali da su čak i oni najpoznatiji i „naučniji“ priručnici (Brodnjak 1992a, 1992b) faktički neupotrebljivi za objektivno i nepristrasno sagledavanje srpsko-hrvatskih jezičkih korelacija.

17. Hrvatski bošnjačkocentristički purizam je usmjeren protiv uticaja iz bošnjačkog jezika, za šta ne postoje bilo kakve valjanije potvrde. Hrvatskoj strani odgovara preuzimanje hrvatskih tvorbenih modela, formanata i jedinica, što se i zapaža u standardizaciji bošnjačkog jezika. Dalibor Brozović se zalagao za jačanje bošnjačkog purističkog srbocentrizma i neutralizaciju bošnjačkog purističkog kroatocentrizma pa mu nije odgovaralo uspostavljanje ravnoteže između bošnjačkog i drugih dvaju standarda (hrvatskog i srpskog).

Što se tiče odnosa prema hrvatskomu i srpskom standardnom jeziku u izgrađivanju bošnjačkoga standardnog jezika, treba se odlučivati prema potrebama i tradicijama samih Bošnjaka, a ne tražiti nekakvu „ravnotežu“ prema druga dva standarda niti forsirati treća rješenja, različita od obaju tih standardnih jezika. U tom je pogledu zanimljivo da postoji u javnosti razmjerno velika razlika između pisane jezične prakse većine filologa i kulturnih radnika s jedne strane, islamskih vjerskih i drugih publikacija s druge i većine novinstva i administracijske djelatnosti s treće strane (Brozović 2003: 5).

Postoje vidljiva zagovaranja da se bošnjački što više približi hrvatskom a što više udalji od srpskog, odnosno da se bošnjački purizam usmjeri samo u

jednom pravcu – prema srpskom. Toj tendenciji ide potpuno na ruku izrazita kroatizacija bošnjačkog jezika koji sprovode njegovi kodifikatori.

18. Hrvatski crnogorskocentristički purizam dolazi samo kao teoretska mogućnost. Postoje rijetki primjeri infiltracije leksike iz Crne Gore tipa semantičkih neologizama *zelenaš* i *bjelaš*.

Toj zeleno obojenoj rječničkoj vojsci pripada i četvorka *zelenaš*. Zašto četvorka? Zato što isto ime zasad krije četiri nositelja. Kao čisto hrvatska riječ *zelenaš* je krajem Prvoga svjetskoga rata označio pripadnika zelenoga kadra, to jest zelenokaderaša. Zelena boja nema veze s njihovom odorom, nego sa zelenom šumom, njihovim utočištem. Nedugo zatim iz Crne Gore nam stigoše zelenaši – crnogorski. Protivnici ujedinjenja Srbije i Crne Gore zbog svojih zelenih izbornih listića proglašeni se *zelenašima*, dok su njihovi neistomišljenici, jer su glasovali bijelim listićinu, postali *bjelaši*. Politička podjela na bjelaše i zelenaše aktualna je u Crnoj Gori i dandanas (Težak 1999: 174).

U nekim raspravama spominje se crnogorsko *osjem*, *sjem* i srpsko-crnogorsko *zaosob*:

Osim je riječ koja se u južnoslavenskim jezicima pojavljuje u različitim likovima *osem* (Makedonija), *osjem* i *sjem* (Crna Gora), *ošljem* (muslimanska narodna pjesma), *sem* (Srbija), *osin* i *sin* (Žrnovo, Korčula), *osvin* (Lumbarda), *osvan* (ZAKON VINODOLSKI) i dr.“ (Težak 1999: 270). „U istom je značenju – *zaosob*, potvrđen samo srpskim i crnogorskim primjerima (Težak 1999: 190).

19. (C) Hrvatski suprakorelacioni purizam podrazumijeva neutralizaciju uticaja i posuđivanja iz neštoškavskih južnoslovenskih jezika – slovenačkog, makedonskog i bugarskog. Međutim, ovdje za sada ne nalazimo bilo šta vrijedno pomena. Teško je i pretpostaviti da bi navedeni neštoškavski jezici mogli izazvati ozbiljniju purističku reakciju. Hrvatsko čistunstvo ponekad se razmatra suprakorelaciono i opravdava činjenicom što ga, recimo, i Slovenci njeguju (npr. Težak 1999: 103). U puristički obojenim analizama katkad izbije na površinu pokoja riječ iz slovenačkog ili primljena preko njega. Takav je, recimo, pridjev *učinkovit*.

U Anićevu rječniku neopravdano je taj pridjev proglašen slovenskim, knjiškim i retoričkim. Nije svaka riječ koju i Slovenci imaju – slovenska pa makar je u Sloveniji i prije i češće rabljena (Težak 2000: 149).

Rijetko se u tumačenjima hrvatskog purizma fokusira makedonski i bugarski jezik. Ti se jezici gotovo isključivo spominju usput u raspravama navođenjem jediničnih primjera koji „mirišu“ na nešto bugarsko ili makedonsko tipa glagola *kačiti* i njegovih izvedenica:

Premda su nam oblici bez *v* stigli preko srpskoga, riječ je zapravo o makedonizima i bugarizmima. I sad ako nam ta slikovitost čini 'otkačenjake' tako potrebnima, nema nikakva razloga da mjesto njih ne iskoristimo odgovarajuće hrvatske oblike: *otkvačen*, *otkvačenost*, *otkvačenjak* (Težak 1999: 182). U REČNIKU NA MAKEDONSKIOT JAZIK SO SRPSKOHRVATSKI TOLKUVANJA čitamo pod natuknicom *kači* – popeti, podići, smjestiti na prevozno sredstvo (*kači* gi decata na voz); popeti se (*se kači* na drvo, mi se *kači* na glava), podići se, skočiti (cenite se *kačija* – cijene su skočile).

Kao nesvršeni glagol pojavljuje se u liku: *kačuva* – penjati se. Pod natuknicom *dokači* nalazimo *dohvatiti*, *popeti do kraja*, a uz *zakači* čitamo kao primjer: *gi zakačija vagonite* – zakvačili su vagone, pod natuknicom *prikači* – *prikačija uste eden vagon* – prikvačili su još jedan vagon, a pod natuknicom *otkači* – *go otkočija posledniot patnički vagon i zakačija nekolku tovarni* – otkvačili su posljednji putnički vagon i zakvačili nekoliko teretnih. Budući da su u tom rječniku srpskohrvatske istovrijednice samo srpske, unatoč dvoimenosti u naslovu, svuda se u tumačenju makedonskih natuknica navode likovi bez *v*: *zakačili su*, *prikačili su*, *otkačili su*. Nakon toga nema potrebe dokazivati podrijetlo „kačenja“ i „otkačenja“ pa je očito da tim likovima nije mjesto ni u etimološkim hrvatskim rječnicima (Težak 1999: 182).

U analizi para *voljeti* – *ljubiti* konstatuje se da se rječnik makedonskog jezika B. Koneskog više podudara s hrvatskom nego sa srpskom jezičkom praksom (Težak 1999: 77).

20.(D) Hrvatski s u p e r k o r e l a c i o n i purizam odnosi se na otpor posuđivanju iz zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih jezika, za šta u praksi nema izraženijih potvrda. Stjepko Težak tvrdi da zbog etimološke i semantičke srodnosti (ne uvijek) mnogi olako prihvaćaju rusizme, bohemizme i druge slavizme ne vodeći računa o tome da li su potrebne ili nisu (Težak 1999: 167). Hrvatski jezik je bio pod jačim uticajem češkog jezika, a srpski ruskog (Babić 2001: 298). Za domaće riječi Stjepko Težak vidi opasnost od rusizma *pojasniti*.

Primjeri, sve češći u hrvatskoj jezičnoj praksi, uvjeravaju da nam rusizam *pojasniti* sa svojim izvedenicama (*pojašnjenje*, *pojašnjavati*, *pojašnjavanje*), ugrožavaju već uvriježenu riječ i sve njezine izvedenice (*objašnjenje*, *objašnjavati*, *objašnjavanje*, *objašnjiv*, *neobjašnjiv*, *objasnidbeni*, *objasnitelj*, *objašnjavač* i dr.).

U toj prijetnji da se hrvatske riječi istisnu i u istom značenju zamijene posuđenicama i jest glavna opasnost: potiskivanje našeg za račun tuđega. Ni po jada ako riječ *pojasniti* prihvatimo u značenju: nedovoljno objašnjeno učiniti jasnijim. Tako bogatimo rječnik; imamo dvije bliskoznačnice, koje se ne zamjenjuju, nego nijansiraju osnovno značenje [...] Pritom ne treba zanemariti ni činjenicu da se mogu iskoristiti i druge bliskoznačnice: *razložiti*, *rastumačiti*, *obrazložiti*, *protumačiti*, *razjasniti* (Težak 2000: 108).

Dominaciju rusizma *prisutan* on ovako tumači:

U razdoblju koje je za nama pridjev *nazočan* politički je bio negativno obilježen, osumnjičen za nacionalističku isključivost, iako u RAZLIKAMA IZMEĐU HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA P. Guberine i K. Krstića nije predložen kao zamjena za *prisutan*. Prevlast toga rusizma, koja nije od jučer, očita je i danas kada *nazočan* ponovno osvaja izgubljeno mjesto pod suncem hrvatskoga jezičnog prostora (Težak 2000: 146).

Stjepko Težak tvrdi da je hrvatski zahvaljujući ruskom jeziku i najčešće njegovom srpskom posredniku pretjerano obogatila tvorenica s prefiksom **bez-**.

Nalazimo ovakve rečenice: „*Bespotrebno* gubim vrijeme i *bespomoćno* razmišljam kako bih riješio *bezodložni* zadatak.“ A hrvatski se to lijepo kaže: „*Nepotrebno* gubim vrijeme i *nemoćno* razmišljam kako bih riješio *neodgodivi* zadatak.“

Tvorba imenica, pridjeva, priloga i glagola prefiksom **bez-** nije nehrvatska. Ima za nju dosta potvrda u dobrim hrvatskih pisaca: *bezazlen, bezbožac, bezdimni, bezdrveni, bezdušno, bezgrešan, bezemljaš, bezimen, bezobrazan, bezumlje, bezvlade, beskraj, bespuće, besplatno, besposlica, bespravlje, bešćutno, bešuman, beživotan* i dr. (Težak 2000: 221). Nekim se takvim rusizmima i srbizmima odupiremo ne samo zamjenom prefiksa nego i zamjenom osnovne riječi, a katkada treba uz koji drugi prefiks još i sufiks: mj. bezodložno – *neodgodivo*, mj. bezuslovno – *bezuvjetno*, mj. bezodmoran – *neumoran*, bezvazdušan – *zrakoprazan*, bezugli – *beskutni*, bezbjedan – *siguran*, zaštićen, beslovesan – *nerazuman, nerazborit*, bespošten – *nepoštedan, nemilosrdan, bezobziran*, bezmalo – *umalo, zamalo, gotovo*, bespristrasan – *nepristran*, besnažan – *slab, nekaj, nemoćan*, bespomoćan – *nemoćan*, besilan – *nemoćan*, bezmjeran – *neizmjeran*, beznadežan – *beznadan*, bespartijski – *izvanpartijski* (bolje: *izvanstranački*), bestemeljan – *neutemeljen, neosnovan*, bespogrešan – *nepogrešiv*, bespojmovan – *nepojmljiv* (Težak 2000: 221).

Težak piše da je *snimak* ušao pod uticajem ruskog (*снимок*) i češkog (*sni-mek*) te da su obje tvorenice pravilne (Težak 1991: 77). On ističe da *usložniti/usložnjavati* ne „doživljavamo“ kao rusizam (Težak 1991: 122), iako je jasno da se o tome radi (< *усложнить/усложнять*). „U svakom slučaju, ako u našoj jezičnoj praksi prevlada svijest da su u njegovanom jeziku u prednosti riječi hrvatskog i slavenskog podrijetla,¹⁶ možemo očekivati da se *usložnjavanje* održati, a glagol *usložniti* i *usložnjavati* pored *komplikirati*, kao i *utočniti* i *utočnjavati* pored *precizirati*“ (Težak 1991: 123). Zato ističe da je nepotreban rusizam *ukazati* (*указати*) – Težak 1999: 29. Što se tiče riječi *ulica*, teško je negirati mogući uticaj ruskog jezika (*улица*) – Težak 1999: 35. Riječ *ugroza* ne tumači se kao rusizam (*угроза*; Težak 1999: 46) i preporučuje da se izbjegava glagol *prisustvovati* (*присутствовать*; Težak 1999: 87). Težak smatra da nisu potrebne tuđice tipa *skaredan* (*скарадный*; Težak 1999: 106). On tvrdi da ima nepotrebnih, štetnih rusizmama jer ne obogaćuju jezik, nego ga osiromašuju potiskujući u zaborav gdje i po nekoliko hrvatskih riječi. „Štetni su već zato što im dobar dio pučanstva ne zna pravoga značenja, a ni iz konteksta nije uvijek lako pogoditi na koje od više mogućih značenja misli pisac ili govornik“ (Težak 1999: 170). Npr. *snabdjeti, snabdijevati, snabdijevanje, snabdjevač*, „koje su neko vrijeme bile potisnule naše *opskrbiti, opskrbljivati, opskrba, opskrbljivač*, zatim je tu i *uslov, usloviti, uslovljivati, uslovno*, pred kojima su uzimali *uvjet, uvjetovati, uvjetno* te *stepen, postepeno, stepenice, stepenište*, zbog kojih i danas u jezik nekih govornika i pisaca nemaju pristupa *stupanj, postupno, stube, stubište* i njihove izvedenice“ (Težak 1999: 170–171). S druge strane, jedni rusizmi pripadaju razgovornom jeziku i stilski su obilježeni, recimo *dozvola* (dopuštenje, dopusnica, odobrenje), *dozvoliti* (dopustiti, odobriti), a drugi su se „snažno potvrdili u hrvatskoj književnosti, npr. – *ozariti* – obasjati, zasjati, biti kao obasjan unutarnjim žarom (Ujević, Šegedin, Kolar, I. G. Kovačić), iako je bilo nas-

¹⁶ Ovu postavku demantuje sadašnja jezička praksa.

tojanja da se ovaj posljednji zamijeni glagolom *ožariti* (Kumičić, Kolar)“ – Težak 1999: 170–171.

Neki rusizmi samo se iznimno nađu u hrvatskih pisaca (*prenebregnuti, prenebregavati – zanemariti, zanemarivati, propustiti, propuštati, izbjegavati, žacati se*), ali nekima zaista bez potrebe se razbacuju osobito političari i sindikalisti, a za njima se povode i novinari. Takvu sindikalno-političkom rječniku svakako pripada pridjev *neprikosnoven* i prilog *neprikosnoveno* (Težak 1999: 170–171).

Što se tiče riječi *pojasniti, pojašnjenje* (*пояснить, пояснение*), Težak se eksplicitno ne izjašnjava, već samo kaže: „Katkad se čuju savjeti da treba izbjegavati glagol *pojasniti* (i imenicu *pojašnjenje*), jer je slovenizam, rusizam, neologizam“ (Težak 1999: 207). On ističe da je Radoslav Katičić preoblikom *obezličenja* nazvao sintaksički postupak kada se rečenice s glagolom u trećem licu množine transformišu tako da se glagol stavlja u treće lice jednine i pridružuje mu se povratna zamjenica *se* (*jašu – jaše se*) – (Težak 1999: 222–223). Međutim, u ruskoj je lingvistici još prije Katičića poznato *обезличение*.

U vezi sa prijedlozima da se riječ *opasnost* zamijeni riječju *pogibelj* on ističe: „Složio bih se da *opasnost* i *pogibelj* nisu istoznačnice, nego bliskoznačnice, ali je sasvim pogriješno *pogibelj* tumačiti kao neologizam, i to rusizam [...]“ jer ona ima hrvatsko porijeklo (Težak 1999: 257) te je „nismo trebali uvoziti iz Rusije“ (iako je kod kajkavskih pisaca uglavnom *pogibel*), kao što ni oblik *pogibelj* „nismo morali posuditi od Rusa“ (Težak 1999: 257, 259). Za pravni jezik Težak kaže:

Ako su do 1920. pravnici uspješno rabili riječ dublje ukorijenjenu u hrvatsku praksu, mislim da bi se i njihovi današnji sljednici mogli zadovoljiti imenicom *pogibelj* i pridjevom *pogibeljan*, čime ih preporučuje u odnosu na *opasnost* i *opasan* (Težak 1999: 261). Pod ruskim utjecajem naša književnost romantizma, realizma i moderne upravo vrvi [...] složenicama: *blagoćudan, blagodatan, blagoglasje* (sklad, harmonija), *blagohlepno, blagoizvoliti, blagoličan* (pristao, lijep), *blagopokojni* i dr. Kao što je u vrijeme potiskivanja hrvatskih riječi u korist srpskih bilo potisnuto *izvješće*, sad se događa obratno, s nepravom se potiskuje *izvještaj* kao tobožnji srbizam. Obje su hrvatske imenice, a *izvještaj* čak ima stanovitu prednost zbog pridjeva *izvještajni*. Preporučuje se razlika: *izvješće* – sažeto priopćenje podataka nekomu o nečemu; *izvještaj* – opširno, iscrpno iznošenje podataka o nečemu s objašnjenjima (Težak 2004: 163).

Hrvatski purizam orijentisan na druga dva istočnoslovenska jezika – bjeloruski i ukrajinski – dolazi samo kao teoretska mogućnost, bez bilo kakvih potvrda (nama poznatih) iz prakse.

21. (D) Hrvatski e k s t r a k o r e l a c i o n i purizam suprotstavlja se uticajima i primanju iz neslovenskih jezika, prije svega engleskog.

Odnos prema stranim riječima u hrvatskom književnom jeziku vrlo je slojevit. Ishodište hrvatske jezične kulture, kada se rabi slavenski, određeno je tradicijom crkvenoslavenske književnosti. U njoj, koja polazi od preslika grčkih liturgijskih tekstova, dana je izrazita prednost slavenskim izražajnim sredstvima, a tek izni-

mno se preuzimaju riječi koje nisu slavenske. To je udarilo pečat hrvatskoj jezičnoj kulturi sve do naših dana (Zapisnik www1).

I ovdje purizam ponekad dovodi do dvojne orijentacije: interkorelacionog odbijanja (recimo, od srpskog) i ekstrakorelacionog privlačenja (npr. engleskog kao protivteže srpskom). Prije je hrvatski ekstrakorelacioni purizam posebno dolazio do izražaja u odnosu na njemački: „Živeći u austrijskome carstvu od 1527. do 1918., živjeli smo u zajedništvu s njemačkim jezikom, i ne samo živjeli nego mu kao narod bili podređeni u mnogim pogledima, u pravnome, političkome, vojničkome, gospodarskome i kako li sve ne, i za tih smo 400 godina u svoj jezik primili oko četiri-pet tisuća njemačkih riječi, točnije u dijalekte i razgovorni jezik, što je i razumljivo, ali unatoč tomu u svoj književni jezik nismo primili ni četrdeset germanizama, što u takvim prilikama nije razumljivo“ (Babić 2004: 207).

Budući da ova vrsta čistunstva nije opterećena problemom genetske identičnosti i sličnosti (koje u interkorelacionom purizmu jedna strana može da koristi i zloupotrebljava u cilju isticanja i nametanja konvergencije, a druga može da upotrijebi za potenciranja divergencije, što izaziva napon u sistemu), u njemu su odnosi dviju strana (one koja prima i ona koja daje) manje zategnuti i podložni uzajamnim frustracijama.

Svaki purizam ima neki dominantan ekstrakorelacioni jezik protiv koga je uperen. U slučaju hrvatskog to su bili njemački, mađarski, italijanski (ranije) i engleski (sada). Ukupna interakcija tih jezika je gotovo isključivo jednosmjerna: hrvatski mnogo više prima iz drugih jezika, nego što im daje. Valorizovanje posuđenica je izrazito orijentisano na pozitivno pozicioniranje u odnosu na domaće riječi.

Poraba hrvatskih riječi, ako treba i prilagođena značenja, ili hrvatskih tvorenica, ako se doživljavaju kao uspjele, predstavlja veću vrijednost nego mehaničko preuzimanje stranih izražajnih sredstava. Tako je onda hrvatska riječ svečaniya i formalnija (*glazba, mirovina, redastvenik*), a posuđenica opuštenija i manje zahtjevnija (*muzika, penzija, policajac*). Ta dimenzija purizma ugrađena je u same temelje hrvatske jezične osjetljivosti (Zapisnik www1).

Ova orijentacija se ublažava kada je u pitanju civilizacijska terminologija.

Što se pak tiče civilizacijskoga nazivlja (*obzorje/horizont, kušalica/epruveta*) i apstraktnoga rječnika (*možebitan/eventualan, konačan/definitivan, uzročnost/kauzalnost*), tu nam uvijek „treba i naša hrvatska, i naša europska riječ“ (Dalibor Brozović). Pripadnik hrvatske kulture nije naobražen ako ne zna obje i ako ne umije skladno baratati njima. A valjani školski udžbenici vodit će učenike upravo tomu. [...] – Zapisnik www1.

Postoji nesistematičnost, slučajnost (*ad hoc*) u primanju stranih riječi.

Strane riječi, kad se u danom trenutku u drugim jezicima karakteristično rabe, uvrstavaju se i sasvim *ad hoc* u hrvatski govor, pa i u pisanje, ali one time čak i ne ulaze u hrvatski jezik, a kamoli da bi u njem postajale standardne. To osobito vrijedi za brojne engleske riječi koje se danas preuzimaju *ad hoc* na područjima kao što su računalstvo, zabavljaštvo i razna natjecanja. Njih valja strogo lučiti od stra-

nih riječi koje su čvrsto ugrađene u standardni rječnik, bez kojih nema hrvatskoga jezika kakav danas jest. Među tima su osobito znatne riječi latinskoga i grčkoga podrijetla. Uz njih stoje i riječi preuzete iz crkvenoslavenskoga, no takvima se, kad su se doista udomaćile, obično i ne pozna da su posuđenice (*ustrojstvo, blagovijest*) – Zapisnik www1.

Strani lingvisti nisu baš oduševljeni hrvatskim ekstrakorelacionim purizmom. Tako Graham McMaster piše:

Pretpostavimo da su istočnoj varijanti zubi već izvađeni. Postoji dakle prazno mjesto za jezičnog (ersatz) neprijatelja koji će vjerojatno popuniti anglizmi. Doduše, kao engleskog govornika pogodila me izjava profesora Babića, uglednog jezikoslovca, da hrvatski jezik mora biti odbranjen od anglizama (cit. prema Babić 2001: 247).

Babić upozorava na veliku opasnost koja dolazi iz engleskog jezika: „Sa zapošljavanjem sve novih i novih engleskih riječi može se očekivati potpuna prevlast engleskog jezika jer će hrvatske riječi ostati bez posla, bez sredstava za život, a to znači da su osuđene na propast, a s njima će nestati i hrvatski jezik“ (Babić 2001: 117).¹⁷ On postavlja pitanje kako se oduprijeti silnoj navali anglizama, kako prema njima stvoriti gust filter jer postoji opasnost da se hrvatski jezik „utopi u engleskome, pa ako te opasnosti zaista nema, postoji opasnost da se pretvori u ružan hrvatski, u anglokrobotski jezik“ (Babić 2001: 209) i rješenje nalazi u preuzimanju iz drugih jezika kada maternji jezik ne zadovolji:

Jezik nije mjesto da se uvodi nova nepotrebna i štetna moda, ili još bolje rečeno pomodnost, a moda je danas američki engleski. Loše je kada on zadovoljava one potrebe koje bi mogao hrvatski, a još je gore kad dosadašnje dobre navike zamjenjuje engleski (Babić 2001: 215),

dodajući krilaticu: „Hrvatski za Hrvate, a engleski za svijet!“ (Babić 2001: 216).

Posebno je izraženo kopiranje engleske sintakse i tvorbe riječi.¹⁸ Babić izražava nadu da će se zajedničkim snagama potisnuti nepotrební anglizam *pin*, za koji postoje četiri bolje mogućnosti po vrijednosti (ovim redom): *zaporka*, *lozinka*, *šifra*, *OIB* (Babić 2001: 250). Babić upotrebljava metaforški izraz *hrvatsko jezično nebo zamračeno anglicizmima* i zaključuje da se ulazi u novu veoma ozbiljnu fazu odbrane hrvatskoga jezika pa će možda njegov „uzbudni vapaj doći do ušiju onih koji ga treba čuti i do srca onih koji ga trebaju osjetiti

¹⁷ Babić čak predviđa i kada će se to dogoditi: „Za običan razgovor sasvim je dovoljno tisuća-dvije riječi pa se sa sigurnošću može reći da je kraj hrvatskoga jezika kad se zaposli 15000 engleskih riječi. Po stopi od 30 riječi na godinu to će se dogoditi za 500 godina. Dugo je doduše do tada, bit će to tek daleke 2481. godine, ali to je za hrvatski jezik mračna perspektiva, a za engleski svijetla“ (Babić 2001: 117). Zbog navale stranih riječi on čak „ne razumije više hrvatski“, a ima tekstova koje „nitko živ ne razumije“ (Babić 2001: 121).

¹⁸ O čemu su takođe pisali Stjepko Težak (1999), Ines Opačić (2006a) i Maja Matković (2006).

da Hrvatima hrvatski jezik treba biti na jednom od prvih mjesta u očuvanju hrvatskoga identiteta“ (Babić 2001: 221).

Za anglizme, ili amerikanizme, obično krivimo Amerikance, a oni nam nisu ništa krivi, oni nam nameću ili ne nameću kolonijalni jaram, opet prema prilikama, ali kad je već tako, nemojmo ga dobrovoljno i šutke sami preuzimati, i u to još u jeziku, gdje baš ne moramo. Htjeli mi to ili ne htjeli, američki je jezik svjetski jezik, ulazi u pore gotovo svakoga jezika, ali ipak nije dobro kad primamo i ono što ne bismo morali (Babić 2001: 223).

Na jednom mjestu on se pita: „[...] tko pretjeruje, ja, koji nastojim da anglizama bude što manje, koji upozoravam da ne upotrebljavamo svaki anglizam koji pročitamo ili čujemo u engleskome ili je u pravu onaj tko mi zbog toga prigovara“ (Babić 2001: 245).

Što se tiče germanizama, Babić kaže da je opasnost od Austrijanaca i Nijemaca nestala, iako bi se sada germanizmi lakše mogli prihvaćati „da navaljuju u naš jezik“ (Babić 2001: 207). U odnosu na današnji trenutak Babić kaže:

Sada kad je opasnost od Austrijanaca i Nijemaca prošla, sad bismo germanizme lakše mogli prihvaćati da navaljuju u naš jezik, ali njihovo je vrijeme prošlo (Babić 2001: 207). Sada su nadirući ulogu preuzeli anglizmi (amerikanizmi). Prema njima nismo tako otporni, ali da to objasnimo, trebao bi drugi članak (Babić 2001: 207).

I orijentalizmi se nalaze na udaru hrvatskih čuvara jezika (poput Stjepana Babića), ali je puristička silina mnogo slabija nego kad su u pitanju anglicizmi.

U raspravama o odnosu hrvatskog i drugih jezika ponekad se sa interkorelacionala prelazi na ekstrakorelacional. To se vidi iz Pranjčkovićevih ocjena Babićeve pozicije.

Čudi se nadalje tome što sam spomenuo engleski jezik i činjenicu da je u nj importirana ogromna količina stranih leksema (pa to engleskome ipak ne smeta) „jer strane riječi u engleskom jeziku nisu niti će u bilo kojem slučaju moći ikada dovesti u pitanje uništenje engleskog jezika, dok naprotiv srbizmi u hrvatskom jeziku, koji se i dandanas sve više uvlače u nj, očito smišljeno, imaju isključivo za cilj potpuno uništenje hrvatskoga naroda, a time svakako i rušenje naše mlade države Hrvatske“. Posebno smatra da sam pretjerao kad sam izjavio da u hrvatskom jeziku ima npr. riječi koje su podrijetlom eskimske ili kineske, pa da ne vidim u čemu je tragedija ako ima i pokoja srpska (Pranjčković 1997: 118).

Anglocentrističku purističku orijentaciju Babić ponekad povezuje sa srpskocentrističkom i germanocentrističkom.

Kao što smo nekada bili otporni prema germanizmima, tako smo poslije svoj otpor okrenuli prema srbizmima jer su nas donedavno Srbi i srpski jezik ugrožavali kao nekad Austrijanci i njemački jezik, a danas nam otpor prema anglizmima nije nikakav. Od Amerikanaca se ne osjećamo tako ugroženi i anglizmi nam danas naviru sa svih strana. Otupio nam je osjećaj po kojem, bez obzira na opasnost, za nove potrebe najprije iskušavamo svoje tvorbene i izražajne mogućnosti pa tek ako nas one izdaju, tek da se onda poslužimo tuđim. Istina fizička opasnost za opstanak od Amerikanaca nije velika, ali je ugrožena ljepota, izražajnost, a pomalo i sama bit

hrvatskoga jezika jer anglizme prihvaćamo kao dobrodošle goste i onda kad su nam nepotrebni i glasovno neprihvatljivi (Babić 2001: 243).

22. Na ekstrakorelacionom planu pored purizma postoje i suprotne tendencije. Jedna od njih je težnja da se preuzmu tvorbeni modeli iz stranih jezika radi jezičke ravnopravnosti polova, što posebno ističe Vijeće za normu hrvatskoga standardnoga jezika.

U hrvatskome jeziku postoje veće mogućnosti tvorbe imeničkih (mocijskih, fleksijskih) parnjaka ženskoga roda imenicama za zvanja i vršitelje radnje u neutralnome (muškome) rodu nego u nekima od najznatnijih europskih jezika poput engleskoga i francuskoga. Tim se mogućnostima vrijedi služiti kada je god to jezičnome ustroju primjereno [...] Vijeće preporučuje razlikovanje spolova u rodu imenica za zanimanja i vršitelje radnje gdje je to god tvorbeno moguće i gdje se odnosi na pojedine osobe određenoga spola. Jedino takvi slučajevi imaju veze s poštovanjem osobe i s ravnopravnošću spolova. Opća uporaba imenica za zanimanja i vršitelje radnje ima veze samo s općim ustrojem jezika i njegovom ekonomičnošću, koje svaka obrazovana osoba mora poštovati, i jezikoslovno je posve pogriješno smatrati ju izrazom nepoštovanja ravnopravnosti spolova (Zapisnik www2).

Babić piše da se u odnosu na srpski jezik „u tvorbi parnih imenica podosta razlikujemo jer oni nekih takvih imenica uopće nemaju, kao što kaže Klajn, a druge tvore drugim sufiksima“ (Babić 2004: 180–181).

Literatura

- Babić 1990: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. – Zagreb: Globus. – 322 s.
- Babić 1990: Babić, Stjepan. Djed Božićnjak. – In: *Jezik*. – Zagreb. – Br. 2. – S. 63.
- Babić 1997: Babić, Stjepan. Hrvatski književni jezik u Bosni i Hercegovini. – In: *Jezik*. – Zagreb. God. 45. – S. 29–34.
- Babić 2001: Babić, Stjepan *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb: Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvatstva hrvatskoga: Hrvatski u koštatu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bašić 1994: Bašić, Nataša. „Nasilna kroatizacija“. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 41. – S. 157–161.
- Bilić 1997: Bilić, V. – In: *Hrvatsko slovo*. – Zagreb. – 17. 9. – S. 17.
- Brabec 1984: Brabec, Ivan. *Sto jezičnih savjeta*. – Zagreb: Školske novine. – 186 s.
- Brborić 1991 [2012]: Brborić Branislav. Standardni jezik i jezički standard. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno. *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, knj. 1/4: 1990–2004. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 33–59.
- Brodnjak 1992a: Brodnjak, Vladimir. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. – Zagreb: Školske novine. – 640 s.

- Brodnjak 1992b: Brodnjak, Vladimir. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*. – Zagreb: Školske novine. – 637 s.
- Brozović 1994: Brozović, Dalibor. Programska stajališta HDZ-a o hrvatskome jeziku. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 41. – S. 83–85.
- Brozović 1998: Brozović, Dalibor. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svijetlu. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 45. – S. 161–176.
- Brozović 1999: Brozović, Dalibor. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 47. – S. 13–16.
- Brozović 2003: Dalibor Brozović. Genetskolingvistički i sociolingvistički kriteriji u sistematizaciji južnoslavenskih idioma, s posebnim obzirom na Bosnu i Hercegovinu. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 50. – S. 1–6.
- Cerovac 1958: Cerovac, Mirko. *Jezični savjetnik za uredske kadrove: Gramatika, pravopis i stilistika poslovnog jezika*. – Zagreb: Birotehnika. – 250 s.
- Dulčić 1997: Dulčić, Mihovil (priređivač). *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*. – Zagreb: Naprijed – Hrvatski radio. – 512 s.
- Hudeček/Mihaljević/Vukojević 1999: Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka (izvršno uredništvo). *Hrvatski jezični savjetnik*: – Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. – 1660 s. [Autori: Žagar, Mateo; Hudečer, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Šarić, Ljiljana; Švačko, Vanja; Barić, Eugenija].
- Kordić 2003: Kordić, Snježana. Demagogija umjesto znanosti. – In: *Književna republika*. – Zagreb. – Br. 7–8. – S. 176–202.
- Kordić 2010: Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux. – 430 s.
- Korpus-sr: *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu u Beogradu*. Rukov. Duško Vitas. – In: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>). – Stanje 15. 8. 2011.
- Krmpotić 2001: Krmpotić, Marijan. *Hrvatski jezični priručnik*. – Zagreb: Kloštar Ivanić: Agapa. – 452 s.
- Lončarić/Bičanić 2000²: Lončarić, Mijo; Bičanić, Ante. *Priručnik za pravilno pisanje*. – Zagreb: Profil international. – 155 s.
- Mamić 1997²: Mamić, Mile. *Jezični savjeti*. – Zadar: Vlastita naklada. – 229 s.
- Mandić 1998: Mandić, Vlado. *Kako javno razgovarati hrvatski*. – Pula C.A.S.H. – 244 s.
- Maretić 1924: Maretić, Tomo. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik: za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom*. Dopuna Broz-Ivekovićevu RJEČNIKU HRVATSKOGA JEZIKA. – Znanstvena djela za opću naobrazbu. – Zagreb: JAZU. – 207 s.
- Matković 2005: Matković, Maja. *Ah, taj hrvatski!: Jezični savjetnik za svakoga*. – Zagreb: Večernji list. – 111 s.

- Matković 2006: Matković, Maja. *Jezični savjetnik: Iz prakse u praksu*. – Zagreb: Škorpion. – 264 s.
- Nikolić 2007 (RSJ): Nikolić, Miroslav (redigovao i uredio). *Rečnik srpskoga jezika*. – Novi Sad: Matica srpska. – 1561 s.
- Opačić 2006: Opačić, Nives. *Hrvatski u zgradama: Globalizacija jezične politike*. – Zagreb: Sveučilišna naklada. – 207 s.
- Opačić 2006²: Opačić, Nives. *Iza riječi: Prtinom i cijelcem*. – Zagreb: Matica Hrvatska. – 305 s.
- Pavešić 1971: Pavešić, Stanko. *Jezični savjetnik s gramatikom*. – Zagreb: Matica hrvatska. – 449 s.
- Pavičić 2001: Pavičić, Josip. *Ispod jezika: komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – 355 s.
- Pranjeković 1997: Pranjeković, Ivo. O srbizmima. – In: Pranjeković, Ivo. *Jezikoslovena sporenja*. – Zagreb: Konzor. – S. 117–121.
- Pranjeković 2000: Pranjeković, Ivo. Hrvatski jezik i nova vlast. – In: *Vijenac*. – Zagreb. – Br. 156: http://www.matica.hr/_0025688f0069b851.nsf/0/28e4378d58ce2418002568900041f21a?OpenDocument&Highlight=0,_4a1p62rjaddnncq86go. – Stanje 16. 4. 2005.
- Pranjeković 2002: Pranjeković, Ivo. Žalosna prenja naraštajnog prenjca. – In: *Vijenac*. – Zagreb. – Br. 209, 07. ožujka 2002.
- Pranjeković 2008: Pranjeković, Ivo. *Sučeljavanja*. – Zagreb: Disput. – 198 s.
- Protuđer 2004⁴: Protuđer, Ilija. *Pravilno govorim hrvatski 4: Praktični jezični savjetnik*. – Split: Naklada Protuđer. – 270 s.
- Samardžija 1993: Samardžija, Marko. *Jezični purizam u NDH. Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 150 s.
- Samardžija 2004²: Samardžija, Marko. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 250 s.
- Sr-Korpus: Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. – In: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>. – Stanje 17. 5. 2011.
- Šamija/Lukačić 1991: Šamija, Branko; Lukačić, Dražen. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga nazivlja: Rječnik hrvatskih i srpskih inačica*. – Zagreb: Maxprint. – 143 s.
- Šimundić 1994: Šimundić, Mate. *Rječnik suvišnih tudica u hrvatskomu jeziku*. – Zagreb: Barka. – 269 s.
- Škarić 1994: Škarić, Ivo. Hrvatski jezik danas. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 41. – S. 97–103.
- Škarić 2001: Škarić, Ivo. Razlikovna prozodija. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 48. – S. 11–19.
- Težak 1991: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš svagda(š)nji*. – Zagreb: Školske novine. – 195 s.

- Težak 1999: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*. – Zagreb: Tipex. – 301 s.
- Težak 2000²: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš osebniji*. – Zagreb: Školska knjiga. – 316 s.
- Težak 2002: Težak, Stjepko. *Jezične mijene i prijelomi u hrvatskoj umjetnosti riječi*. – Zagreb: Školska knjiga. – 395 s.
- Težak 2004: Težak, Stjepko. *Hrvatski naš ne-podobni*. – Zagreb: Školske novine. – 202 s.
- Težak 2005: Težak, Stjepan. *Između jezika i stila*. – Zagreb: Tipex. – 195 s.
- Tošović 2004a: Tošović, Branko. Globalna diferencijacija jezika. – In: *Riječki filološki dani*. – Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. – S. 533–546.
- Tošović 2004b: Tošović, Branko. Tipovi globalne diferencijacije jezika. – In: *Aktualizacija jezikovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta. – S. 59–72.
- Tošović 2004c: Tošović, Branko. *Teritorijalna diferencijacija kao vrsta globalnog raslojavanja jezika*. – In: *Riječ*. – Rijeka. – Br. 2. – S. 84–91.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. Die kroatische Sprachpolitik (mit einem Vergleich zu Serbien und Bosnien). – In: Braselmann, Petra; Ohnheiser, Ingeborg (Hg.): *Frankreich als Vorbild? Sprachpolitik und Sprachgesetzgebung in europäischen Ländern*. – Innsbruck: Universität Innsbruck – University Press. – S. 99–116.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-korelacional). – In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi za proučavanje standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. – Zagreb: Disput. – S. 29–56.
- Vidović 1983: Vidović, Radovan. Jezični savjeti. – Split: Logos. – 91 s.
- Vince 1978: Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. – Zagreb: SNL. – 629 s.
- Zapisnik www1: Zapisnik 15. sjednice Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika. – In: http://www.ihjj.hr/dokumenti/Zapisnik_15.%20sjednica.doc. – Stanje 10. 8. 2012.
- Zapisnik www2: *Zapisnik 27. sjednice Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. – In: http://hr.wikisource.org/wiki/Zapisnik_s_27._sjednice_Vijeća_za_normu_hrvatskoga_standardnog_jezika. – Zagreb, 9. lipnja 2011. – Stanje 19. 8. 2012.
- Zoričić 1998: Zoričić, Ivan. *Hrvatski u praksi*. – Pula: Žakan Juri. – 482 s.

Branko Tošović

Croatian Word-formation Purism

Croatian language policy is characterized by a marked purist tendency, which has a long history. Purism has been a constant presence in the Croatian language and is considered as one of the important characteristics of the Croatian literary standard from its beginnings until today. In the 1990s, it underwent a strong revival as a result of a radical intervention into the language standard and its speech realization. Croatian purism is largely homogenous when it comes to its basic orientations, but structurally it is very heterogeneous. It contains various currents of thought influenced by factors such as intention, means, cause, motive, consequence, volume, time, space, perception, direction, criteria, actions and measures. Croatian purism manifests itself in different forms depending on the languages and dialects it comes into contact with. On the inter-dialectal level, it comes in the form of intracorrelational purism (which is concerned with relations between Štokavian, Kajkavian and Čakavian dialects) and in the inter-language context in the form of intercorrelational purism (which is concerned with relations between Croatian and other Štokavian languages- Serbian, Bosnian and Montenegrin), as well as supracorrelational purism (concerned with relations between Croatian and non-Štokavian South-Slavic languages – Slovenian, Macedonian and Bulgarian), supercorrelational purism (relations between Croatian and non-South-Slavic languages – i.e. those belonging to the Eastern and Western group) and extracorrelational purism (relations between Croatian and non-Slavic languages – English, German, Hungarian, Latin, Greek, Italian, Turkish, etc.).

Tošović 2012a: Tošović, Branko. HRVATSKI TVORBENI PURIZAM [Tekst je pripremljen za zbornik SRPSKI POGLEDI NA ODNOS IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOGA JEZIKA I/5, Graz – Beograd 2013].

Branko Tošović
[rođ. 1949]

Standardološki red i kaos [2012]

Rad se sastoji od tri dijela. U prvom se daje viđenje reda i haosa, u dugom se razmatra standardizacija kao borba sa kaosom, a u trećem se analizira standardološki red i kaos u okviru srpskog, hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i crnogorskog jezika. U tekstu se tumači jedan sociolingvistički proces (standardizacija jezika) u dva suprotstavljena stanja (redu i haosu), u koja potencijalno dolaze svi fizički, hemijski, društveni pa i jezički procesi. Pod standardizacijom se podrazumijeva lingvističko i pravno regulisanje upotrebe jezika.

Ključne riječi: red, kaos, standardizacija, bosanski, bošnjački, crnogorski, hrvatski, srpski

0. Tačno prije dvadeset godina – 1991, kada je započeo veliki društveni kaos, otvorili smo u ovome istom amfiteatru 26. aprila posljednji predratni lingvistički skup – simpozijum Jezička situacija u Bosni i Hercegovini, koji je pripremio časopis PRIZMA (čiji smo bili urednik i pokretač). Naša uvodna riječ počimala je ovako:

Izgleda da je u lingvistici BiH april mjesec u kome se dešavaju najznačajniji događaji. Tačno prije dvadeset i jednu godinu, 25. aprila 1970. u ovom istom gradu završen je sada već poznati SIMPOZIJ O JEZIČKOJ TOLERANCIJI U NASTAVI, koji je kasnije dobio naziv *Sarajevski simpozij*, a onda je tri godine kasnije, oktobra 1973, u Mostaru upriličeno SAVJETOVANJE O REALIZACIJI ZAKLJUČAKA SIMPOZIJUMA O JEZIČKOJ TOLERANCIJI [...], sada poznato kao *Mostarsko savjetovanje*. Danas [to govorim te 1991] otvaramo treći poslijeratni naučni skup o jezičkoj situaciji u BiH, i to u bitno promijenjenim uslovima. Diskusiju vodimo u trenutku kada je već zaživio višepartijski sistem, u situaciji kada su na vlasti narodne partije, a u društvu se i dalje odvijaju nacionalne homogenizacije. Sada se u mnogo čemu drugačije gleda na jezičku problematiku, aktuelizira se čitav niz vrlo osjetljivih jezičkih pitanja, ističu se novi pogledi na književno-jezičku politiku u BiH (sve do njene potpune negacije), do krajnosti se potencira ravnopravnost jezičkih izraza (jezika) i pisama, ističu zahtjevi za preimenovanje jezika kojim se govori u BIH i sl. (Sarajevo, 26–27. april 1991).

Dvadeset godina kasnije ponovo se nalazimo u istoj sali i vraćamo na istu problematiku, ali u auditoriji u kojoj nema mnogih od onih koji su nastupili na tom posljednjem skupu uoči, vjerovatno, najhaotičnijeg stanja u istoriji BiH.¹

¹ Da spomenemo neke od onih koji su nastupali ili bili u programu tog 26. i 27. aprila 1991. godine: Alija Isaković, Mustafa Ajanović, Srđan Janković, Dževad Juzbašić, Blažo Miličević, Milivoje Minović, Neđo Šipovac, Muhamed Huković, Nedžad Pašić,

Ovaj referat počinjemo ovako i zbog toga što je u uvodnoj riječi nesvjesno naznačena tema o kojoj govorimo dvadeset godina kasnije.

[...] za lingvističko promatranje i pogotovo zaključivanje od suštinskog značaja ima modeliranje i prognoziranje jezičkih procesa u našoj republici, što, nažalost, kod nas gotovo da ne postoji. Predlažu se svakojaka rješenja, a ne vodi računa o posljedicama. Upravo zbog toga dobija na značaju sociolingvističko modeliranje: izrada apstraktnog sistema konkretnih jezičkih odnosa i interakcijskih polja u njihovoj statičnosti i dinamici. To modeliranje ima kao krajnji cilj prognoziranje jezičkih tokova. Uzimajući u obzir sve relevantne parametre, može se adekvatnom obradom stvoreni model pretvoriti u dinamički sistem koji će simulirati određene procese, što se u čitavom nizu nauka primjenjuje. Ovo ističem u prvi plan upravo zbog toga što se u našim razgovorima o jezičkim pitanjima u većini slučajeva razmišlja samo o dva-tri poteza unaprijed, a rješenja koja se predlažu daju se gotovo bez ikakvih valjanih prognoza o tome čemu ona vode.

1. Pod redom/uređenošću mogu se podrazumijevati različite situacije: 1. tamo gdje se može naći povezanost elemenata, 2. tamo gdje se može naći početak sa harnomičnim nastavkom, 3. tamo gdje se može naći početak i kraj. Haos je teže definisati. Jedni smatraju da je to negativna neograničenost. Drugi ističu da su haotični sistemi oni u kojima nevelika razlika na početku može stvoriti proizvoljno veliku razliku u sljedećim stanjima (Blekburn 1999: 149–150). Treći tvrde da je haos vrsta samoorganizacije (Pozdnjakov 1998: 47). U radikalnijem tumačenju nema pravog haosa, već postoji samo iluzija o njemu pa se može govoriti o prividnom neredu (zamišljenom haosu i svijetu kao predstavi o haosu). Haosom se često naziva ono što je teško u potpunosti ili djelimično shvatiti i spoznati. Može se tvrditi da u sistemu nema haosa, da on može postojati samo u njegovoj realizaciji. Neka tumačenja su posebno snažno povezana sa ovim problemom, u prvom redu teorija haosa, kibernetika, teorija igre (Game Theory), teorija katastrofe (Theory of Catastrophe), teorija svijeta Vitgeštajna, kinesko učenje In-Jan i relativistička teorija privlačenja Alberta Ajnštajna. Savremena nauka o prirodi tvrdi da ne postoje fundamentalni zakoni haosa i da u njoj djeluju samo determinirajući zakoni nastanka reda (Pozdnjakov 1998: 4). Glavni elementi haosa su neodređenost, entropija, raznovrsnost, izbor, vjerovatnoća. Teoretski nijedan sistem nije osiguran od haosa. Njega karakteriše bifurkacija, antraktornost, fraktalnost, sinergetičnost. Nered može biti programiran i kodiran.

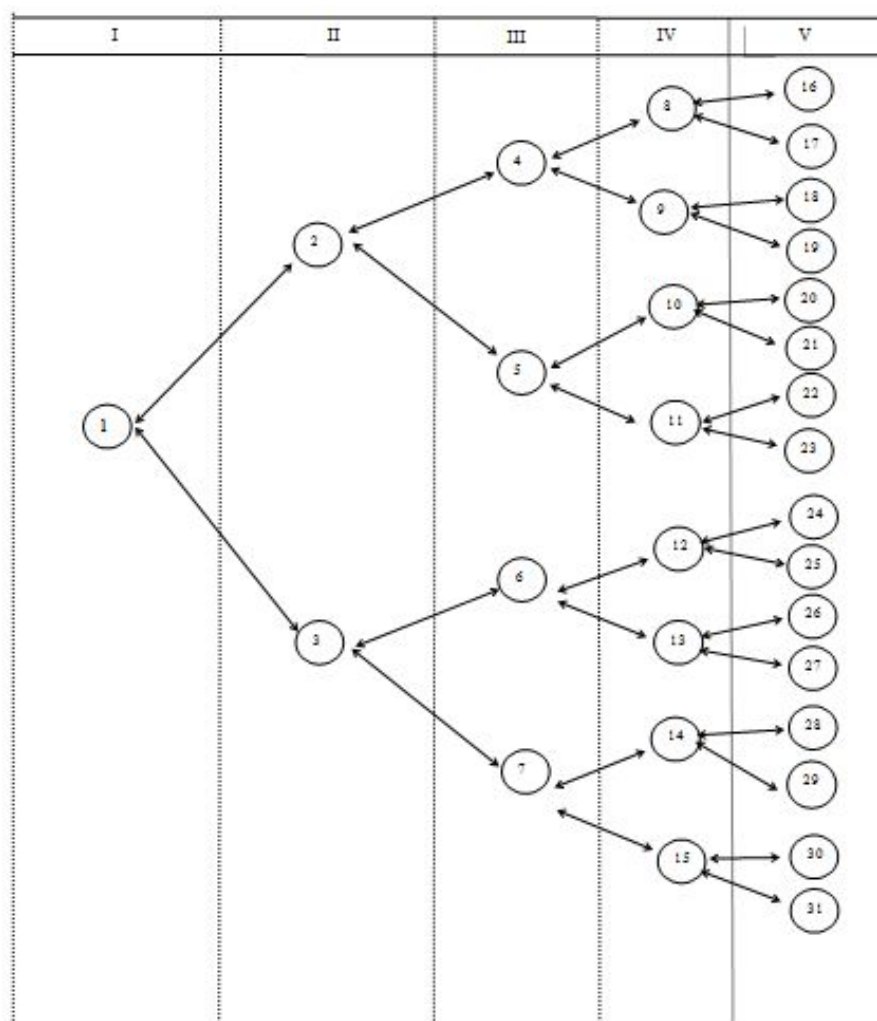
2. Odgovor na pitanje kako nastaje haos daje teorija haosa i sinergetika, a fraktalna geometrija slikovito prikazuje nered.² Ako jedan sistem predstavimo pomoću „skupa reprezentativnih tačaka“ i „skupa trajektorija“ u početnom

Asim Peco, Midhat Riđanović, Šimun Šonje..., kao i one koji danas prisustvuju ovom našem skupu: Josip Baotić, Senad Čolić, Senahid Halilović.

² Fraktali i fraktalna geometrija se baziraju na vezi između pravilnog i nepravilnog kretanja u dinamičkim sistemima.

trenutku, može se velikom pouzdanošću predvidjeti njegovo dalje kretanje (Mitrović 1993: 119). Rezultati istraživanja pokazuju da kaos nastaje udvajanjem. Takvo račvanje naziva se bifurkacijom, a sukcesivnost grananja bifurkacionim drvetom. Progresivno umnožavanja vodi beskonačnom broju ogranaka – tako i počinje kaos. Matematički model prelaska u kaos naziva se Fajgenbaumovim scenarijem („Feigenbaum-Szenario“). Ponašanje haotičnog sistema predstavlja se pomoću fraktalnih figura. Filigranski rubovi tih slika označavaju granice prelaska u nered. Fraktali odražavaju spontano ponavljanje lokalnih uzoraka, što dovodi do uspostavljanja reda na globalnom planu. Fraktal kao mjera uređenosti haosa daje mogućnost da se pomoću jednostavnog ponavljanja uzorka stvaraju oblici visokog stepena kompleksnosti (Mitrović 1993: 113). U okviru fraktala izdvaja je replikator – samogenerirajuća jedinica informacija sposobna da stvara svoje više ili manje tačne kopije, konkurirajući sa drugim. Replikator dolazi kao subjekat, inicijator samoorganizacije (Pojzner/Šuljga/Šulepov 1998: 43). U biologiji replikatori su geni, u socijumu memi. U jeziku se može govoriti o takvoj jedinici i nazvati je lingvogenom; ona samoproizvoljno klonira kodne, sistemske, kategorijalne karakteristike (rod, broj, padež, lice i sl.), up.: *Učenik čita [broj] knjigu [padež], koja [rod, broj] leži na stolu [padež]*.

3. Postoje dva tipa dupliranja – ono koje vodi haosu (haotično dupliranje) i ono koje je programirano (kodno dupliranje). Haos nastaje ako se udvajaju neadekvatne, nepravilne i kontradiktorne odluke. Stimulans za njegov nastanak daju smetnje. Dupliranje u jeziku ima različite nazive: ponavljanje, reduplikacija, udvajanje, geminacija, koreferencija, tautologija, pleonazam. Samokontrola ne dozvoljava da se ponavlja ono što može izazvati kaos, npr. teme i reme, subjekta i predikata, glagola, prijedloga i sl. Graf na shemi 1 predstavlja univerzalni način formalizacije, pošto može da odslikava: 1. nereverzibilnost procesa i nastanak haosa, 2. nereverzibilnost procesa i organizacija izbora, 3. reverzibilnost procesa. Vertikalna lokalizacija dolazi kao sintagmatski odnos „površinska struktura → dubinska struktura“. Obrnuta orijentacija (za 180 stepeni) ukazuje na suprotan proces – prelazak dubinskih struktura u površinske. Nije slučajno da je takvu formalnu univerzaliju iskoristio Homa Čomski (istina samo u jednoj poziciji – vertikalnoj) za formalizaciju gramatike i generativne teorije jezika.

Shema 1

4. U lingvistici je vidljiva orijentacija na proučavanje reda, što je uopšte karakteristično za čitavu klasičnu nauku.³ U filozofiji je sve do XX vijeka dominirao logocentizam, koji je isticao ontološki prioritet reda. U tome učenju je dugo vremena vodeće mjesto zauzimala teleologija (finalizam) i tvrdnja da je sve u prirodi uređeno svrsishodno i svaki razvitak predstavlja realizaciju unaprijed određenih ciljeva.⁴ Ali od druge polovine XX stoljeća situacija se mijenja pojavom sinergetike, čija je polazna tačka kaos. U centru pažnje ove naučne oblasti nalazi se samoorganizacija u sistemu i njegovo samoproduktivno usložnja-

³ Rijetki su radovi koji imaju u naslovu datu temu, kao npr. članak R. G. Piotrovskog (1995).

⁴ Teleologija proučava ciljeve i namjene stvari.

vanje. Stoga se ona još naziva teorijom samoorganizacije. Red i kaos se tumače kao pojave koje se samoorganizuju i samostalno razvijaju. Zahvaljujući samoorganizaciji red se sam generira i usavršava. Centralno pitanje sinergetike glasi: kako se kaos pretvara u red.

5. Jezik je statički i dinamički sistem. Kao dinamički mehanizam razlikuje se od prirodnih procesa tipa klime ili vode koja teče iz slavine, jer su one samoorganizirajući kompleksi, dok je jezik samokontrolirajući sistem. Samokontrola, samoregulacija, autonomno upravljanje – to su suštinske crte generisanja jezika: mozak stalno prati govor, vrši korekcije i ne dozvoljava haosu da nadvlada i da se proširi (klima nema takav kontrolni centar). Poznato je da izbor jedne pogrešne odluke dovodi do niza pogrešnih ishoda. Refleksivna korekcija koči jezički kaos u samome nastanku. Jezik funkcionise pod strogim nadzorom, koji već kod prvog izbora koči kaos, stoga su za jezik neprikladne magične cifre Fajgenbauma⁵ (u prvom redu zato što, ako kaos i nastane, on se ne može dublirati nakon hiljadu dupliranja, već odmah poslije prvog izbora).

6. U jeziku postoji horizont predvidljivosti i u njegovom generisanju nakon svakog koraka raste prag vjerovatnoće. Što idemo kraju teksta, iskaz postaje sve jasniji. U stohastičkim (slučajnim) procesima ne postoji horizont predvidljivosti ili je minimalan.

7. Odnosi u jeziku mogu biti linearni i nelinearni. Prvi nastaju u sintagmatskim spojevima, drugi u paradigmatiskim. Linearnost podrazumijeva sukcesivnu organizaciju jedinica, stoga ona (linearnost) teži više redu. Narušavanje linijskog kontinuiteta može izazvati nered. Nelinearnost stvara uslove za pojavu haosa.

8. Pravilni i nepravilni skupovi obuhvataju jedinice objedinjene po određenom uzoru, etalonu. Oni impliciraju haotičnost i nehaotičnost. Postojanja skupa u svojim prirodnim okvirima može se smatrati uređenim, dok bilo kakvo njegovo vankategorijalno izmještanje može dovesti do haotičnog stanja. Npr. žargon u svome normalnom okruženju nije nešto haotično, dok transpozicijom u druge vidove globalne diferencijacije jezika, koji su za njega neprirodna sredina, stvaraju se pretpostavke za nastajanje ovog ili onog stepena nereda. Dija-lekat je jedan od najtipičnijih sinergetskih sistema. On se, kao i žargon, ne nameće sa stane, već se sami govornici samoorganizuju.

9. U tumačenju reda i haosa važnu ulogu imaju reverzibilni i nerevezibilni procesi. U nekim slučajevima u jeziku djeluje drugi zakon (princip) termodinamike ili termodinamička nereverzibilnost (obratna veza; feed-fack).⁶ Taj za-

⁵ Fajgenbaum određuje kritičnu tačku u kojoj dolazi do haotičnog stanja. To je 3.5699... On je pokazao da je svaka naredna distanca manja od prethodne za jednu četvrtinu i teži da bude stalna: 1/4.669201...

⁶ Njegova suština se sastoji u nereverzibilnosti procesa: toplo tijelo može samoprovodno postati hladno, ali ne i obrnuto, tačnije nije moguće realizovati proces čija bi je-

kon tiče se otvorenih i zatvorenih sistema: u zatvorenim sistemima raste entropija, a u otvorenim (koji mogu razmjenjivati energiju ili materiju sa okolnom sredinom) ona može biti stalna ili se čak smanjivati. Najbolji primjer za drugi zakon termodinamike i nereverzibilnosti procesa u jeziku je vrijeme, pošto ono protiče samo u jednom pravcu: od prošlosti (topline) ka budućnosti (hladnoći). Vremenska strelica je uvijek usmjerena na tu stranu, pri čemu se (1) neuređenost (entropija) povećava kretanjem iz prošlosti u budućnost, (2) dolazi do širenja u vremenu, (3) kauzalna efikasnost djeluje samo u jednom pravcu, pošto budući događaji ne mogu uticati na prošle događaje (u formi obratne kauzalnosti), (4) moguće je sjetiti se prošlih događaja, ali je teško vratiti se na događaje koji su se tek desili, 5. može se promijeniti budućnost, ali ne i prošlost (Blekburn 1999: 409–410). Zbog obligatornosti temporalnog pravca nastaje asimetrija između prošlosti i budućnosti. Npr. nije moguće konvertirati vremenske planove bez promjene značenja tipa: *On je pročitao knjigu.* → *On će pročitati knjigu.* Nereverzibilni proces je proizvodnja govora – rečeno se ne može povratiti (riječ je kao bačeni kamen). Sa fizičkom i kibernetičkom parnom kategorijom reverzibilnosti/nereverzibilnosti korelativne su neke jezičke parne kategorije, prije svega refleksivnost/nerefleksivnost. Tranzitivni odnosi su reverzibilni (ako se predmet **A** nalazi u odnosu prema predmetu **B**, a **B** nalazi u odnosu sa **C**, onda se **A** nalazi u odnosu sa **C**). U njima je moguće mijenjati pravac: *Ivan (A) je brat Petrov (B) brat, Petar (B) je brat Markov (C) brat, Ivan (A) je Markov (C) brat.* Reverzibilnost postoji u odnosima tipa više – manje, dalje – bliže, ranije – kasnije, više – niže, sjevernije – južnije i sl. Netranzitivni odnosi se odlikuju obratnom zavisnošću pa su stoga nereverzibilni: *Ivan (A) je otac našeg Petra (B), Naš Petar (B) je otac malog Marka (C).* Ali ne: *Ivan (A) je otac malog Marka (C).* Uglavnom, funkcionalni i jednoznačni odnosi su nereverzibilni: svakom članu odgovara samo jedno jedino značenje. Refleksivni odnosi dolaze kao obratni procesi (svaki elemenat određenog skupa nalazi se u odnosu prema samome sebi). Njihove raznovrsnosti su jednakost, istovremenost, sličnost itd. Nerefleksivnost spada u nereverzibilnost, pošto za svaki elemenat skupa nije tačno da se ono nalazi u odnosu prema samome sebi: ako je **3** manje od **4**, to ne znači da je **3** manje od **3** i da je **4** manje od **4**. Zakon nereverzibilnosti ne dozvoljava konverziju subjekatsko-objekatskih odnosa: *Učenik čita knjigu.* → * *Knjiga čita učenika.* Pretvaranjem takvog odnosa može dovesti do haosa.

10. Jedan od najinteresantnijih „(ne)haotičnih“ fenomena je tzv. leptirov efekat („Schmetterlingseffekt“)⁷: udarom leptirovim krilom u Brazilu može se,

dina posljedica bila prelaz toplote sa hladnijeg na topliji predmet. Drugim riječima, nereverzibilni procesi (procesi povezani sa razmjenom toplote, trenjem, difuzijom plinova) mogu samoproduktivno proticati samo u jednom pravcu.

⁷ Na jednom kongresu u Vašingtonu 1972. N. Lorenc je podnio referat pod naslovom „Hoće li zamah leptirovog krila u Brazilu izazvati tornado u Teksasu“. Taj efekat ukazuje na to da su početni uslovi i manje smetnje vrlo važni za prirodu i nastajanje

zbog haotične dinamike, klimatskih procesa, uzrokovati tornado u Meksiku. Ovdje se postavlja pitanje da li u standardizaciji jezika postoji leptir koji bi mogao izazvati normativni uragan? Recimo, može li propisana norma za neki jezik Australije izazvati snažnu reakciju u nekom jeziku Evrope? Nisu nam poznati slučajevi takvog radikalnog ispoljavanja leptirovog efekta.

11. Za izražavanje reda i haosa koristi se posebna leksika. Koncepti „red“ i „nered“ izražavaju se različitim leksemama, ali se izdvajaju tri grupe takvih jedinica: jedna je potpuno ili pretežno orijentisana na red, druga na nered, a treća zauzima međupoziciju. Prvu skupinu čine riječi koje su po pravilu povezane samo sa redom: *ravnoteža, harmonija, zakonitost, identičnost, hijerarhiziranost, kosmos, logičnost, pouzdanost, negentropija, normativnost, obaveznost, određenost, organizovanost, pravilnost, preciznost, predodređenost, predvidljivost, proporcionalnost, ravnoteža, regularnost, simetričnost, periodičnost, sistematičnost, kompatibilnost, tačnost, usklađenost, uređenost, uravnoteženost, jasnoća* i dr. Drugu obrazuju lekseme koje se uglavnom vežu za nered: *anarhija, beskraj, dezorganizacija, entropija, fakultativnost, kaos, nejasnoća, nelogičnost, neodređenost, neperiodičnost, nepravilnost, nepreciznost, nepredvidljivost, nepouzdanost, neravnoteža, nered, neregularnost, nesistemnost, nestabilnost, neuređenost, pogrešnost, slučajnost, zbrka* i dr. U trećoj se nalaze riječi sa prelaznom semantikom, odnosno one koje nisu tako jasno i eksplicitno povezane ni sa redom ni sa kaosom: *disharmonija, izbor, izuzetak, napon, proporcija, vjerovatnoća*.

12. Od dvaju jezičkih kompleksa – sistema i njegove upotrebe prvi je izrazito zasnovan na uređenosti, a u drugome se bore suprotne tendencije – jedna nastoji da se jezik kanališe, odnosno usmjeri u određenom pravcu, a druga se opire nekom ili svakom uplitanju sa strane, što dovodi do spontanosti, odstupanja, slučajnosti. Sistemska lingvistika je izrazito lingvistika reda, a nesisemska (primijenjena lingvistička, kultura govora, stilistika i dr.) izrazito usmjerena na interakciju reda i nereda.

13. Standardizacija je oblik nametanja reda. Ona je svojevrsna antibifurkacija budući da je usmjerena na borbu sa kaosom, koji nastaje račvanjem rješenja. Norma je osnovno sredstvo za postizanje reda. Ona je reakcija na postojeći, potencijalni, odnosno mogući kaos. S druge strane, antinorma je orijentisana protiv propisane norme. To je takođe sinergetski fenomen, pošto se radi o samoorganizaciji.

haosa. Dati motiv iskoristio je Ray Bradbury, koji je u kratkoj priči UDAR GROMA opisao kako smrt predistorijskog leptira mijenja ishod predsjedničkih izbora danas. Na jezičkom planu to bi značilo da bilo koji element standardizacije u minulim stoljećima ima svoje djelovanje na sadašnje procese standardizacije. Ili da neki oblik standardizacije nekog australijskog plemena utiče na standardizaciju na području bivšeg srpskohrvatskog jezika.

14. Jedan od zadataka standardizacije je unošenje harmonije u jezičku problematiku, nastojanje da se izbjegne realna ili moguća anarhija i da se olakša usmena i pismena komunikacija. To znači da prava standardizacija implicira prevladavanje, izbjegavanje, predupređivanje i neutralisanje haotičnih stanja. U borbi protiv nereda standardizacija može biti uspješna u svojoj antihao-tičnosti i neuspješna zbog svoje prohaotičnosti.

15. Ako bismo ukratko okarakterisati standardološki kaos, onda bismo kazali da je to stanje u kome se narušava harmoničan odnos između jezika i njegovih nosilaca, između onoga kako se govori i šta se u obliku norme nameće. Postoje dvije osnovne vrste standardološkog haosa – unutrašnji i spoljni. Unutrašnji dolazi u okviru jednoga jezika (intrakorelacioni nered), a spoljni u odnosu dvaju ili više jezika (ekstrakorelacioni nered). Spoljni nered može biti 1. interkorelacioni – između veoma bliskih jezika iste dijalekatske osnove (tipični primjer su srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački i crnogorski), suprakorelacioni – između prostorno bliskih jezika iste skupine (takvi su, recimo, a. srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački, crnogorski, b. makedonski, c. slovenački), superkorelacioni – između prostorno udaljenih jezika iste skupine (ovaj odnos čine npr. a. srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački, crnogorski i b. poljski ili ruski), ekstrakorelacioni – između genetski različitih jezika (kao što su a. srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački, crnogorski i b. njemački). I dok intrakorelacioni kaos zahvata svaku nacionalnu sredinu ponaosob (srpsku, hrvatsku, bošnjačku, crnogorsku), interkorelacioni nastaje u njihovim dodirima, prožimanjima i ukrštanjima. Ostala tri tipa haosa (suprakorelacioni, superkorelacioni i ekstrakorelacioni) najviše dolaze do izražaja u učenju navedenih jezika kao stranih, jer samo na ortografskom planu treba računati sa tri hrvatska pravopisa, dva-tri srpska, jednim bošnjačkim i jednim crnogorski, umjesto samo jednog koji je važio do devedesetih godina XX. I dok je, recimo, austrijskim studentima slavistike koji se opredjeljuju za učenje slovenačkog i ruskog potrebno poznavanje samo jednog pravopisnog priručnika, studenti BKS (Bosnisch/Bosniakisch, Kroatisch, Serbisch) moraju imati posla sa sedam-osam. Što je najtragičnije, taj će se broj, prema najavama, još ove godine povećati. Reakcije zapažamo i u međunarodnim organizacijama, prije svega u Evropskoj uniji, koja se našla u nedoumici šta da radi sa normativnom (ortografskom) inflacijom na području bivšeg srpskohrvatskog jezika. Dakle, intrakorelacioni kaos napada izvorne govornike, interkorelacioni „braću po jeziku“, suprakorelacioni neštokavce na slovenskom jugu, superkorelacioni neštokavce na slovenskom sjeveru i zapadu, a ekstrakorelacioni sve ostale. Za standardološki kaos prije bismo rekli da je spontani, nego što je programirani, kodirani, ali ga nikako ne bismo smatrali stohastičkim (slučajnim). On je, na neki način zakonomjeren u sredini, koja je frustrirana, nacionalistički i šovinistički kontaminirana, netolerantna, agresivna i koju razaraju suprotne društvene tendencije, oštra polarizacija i netrpeljivost.

16. Ako standardizaciju i kodifikaciju jezika posmatrano u dihotomiji red – nered, situacija je jasna: one su usmjerene na uspostavljanje reda i u osnovi predstavljaju oblik borbe protiv haosa, etnropije (neuređenosti). Standardizacija je u suštini nametanje neke uređenosti sa strane. Normiranje je monocentrički orijentisano zbog težnje da se, kao ideal, utvrdi samo jedno rješenje, bez alternative, po principu 1 : 1 (jedna ponuda – jedan izbor); ono ide na traženje unikatnog rješenja i obično toleriše ne više od dva-tri. Normiranje je vrsta antibifurkacije, kontrafraktala i deantraktora. Jezički standard je dvostruke prirode: on je kontraaktoran i antibifurkacion, jer teži da preduprijedi neželjena stanja u koja bi mogla da stupi jezička upotreba. Norma je zasnovana na antibifurkaciji pošto je usmjerena na sprečavanje ili zaustavljanje račvanja. Međutim, postoje primjeri kada normiranje može ne samo da postigne navedene ciljeve nego i da izazove manji ili veći kaos i dovede u pitanje normalno funkcionisanje jezika. To se dešava ako se, recimo, nedovoljno vodi računa o tome koliko se u standard unose arhaizmi, dijalektizmi, strane riječi, ukoliko se pretjeruje u purizmu ili pak liberalizmu, kada se zanemaruje i nedovoljno vodi računa o upotrebnoj vrijednosti propisanih jedinica. Na rađanje haotičnog stanja može da utiče i pretvaranje ličnog normativnog interesa u kolektivni. Sve to stvara pogodno tle za pojavu konfliktnih situacija koje, razumljivo, pogoduju nastajanju haosa.

17. Jezički standard se može posmatrati u okviru sineregetike, koja podrazumijeva samoorganizaciju i koja koja vodi uređenosti iznutra, samostalnom nalaženju rješenja. Očito, jezičko normiranje nije sinergetski proces: njime se ne ide na samorganizaciju, već na prisilnu organizaciju i upotrebu po zadatom etalonu. Za razliku od standarda, dijelekt i žargon su oblici samoorganizacije, uređenosti bez prisile sa strane. U sinergetskom procesu se odbacuje nametanje norme sa strane i autonomno razvijaju svoja pravila. Može biti više razloga za to: 1. književna norma nije prikladna, 2. postoji frustracija od nametnutog standarda, 3. propisana pravila sputavaju normalnu komunikaciju, ograničavaju je i usložnjavaju. Dakle, možemo kazati da standard dolazi izvana, sinergetika dolazi iznutra.

Za utvrđivanja haotičnog stanja u standardizaciji i njenoj implementaciji važno je uzeti u obzir nekoliko bitnih pitanja, od kojih nam se posebno značajnim čine sljedeći: 1. u kojim periodima standardizacije nastaju impulsi na pojavu nereda i haosa, 2. koji se događaji mogu nazvati početkom standardološkog haosa, 3. koje su ličnosti djelovanjem, stavovima, pogledima, akcijama, prijedlozima, rješenjima i reformama djelovali na pojavu haotičnog stanja, 4. koja su najtipičnija haotična standardološka stanja, 5. kada je standardizacija bila posebno uspješna u borbi protiv anarhije i haosa, 6. da li postoje primjeri kontraproduktivne (haotične) standardizacije, 7. kada dolazi do prelaska standardološkog reda u nered, 8. kada procesi standardizacije kreću neželjenim putem.

18. Problem reda i haosa u standardizaciji je na svoj način i u različitom stepenu izražen u normiranju bosanskog/bošnjačkog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog jezika. Devedesetih godina XIX. stoljeća došlo je do raspada jedinstvenog standarda za zajednički srpskohrvatski jezik. Nakon toga započet je proces odvojenog, međusobno nesinhronizovanog i često suprotstavljenog normiranja srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, a od 2007. i crnogorskog. Jedan dio preskriptivnih rješenja bio je prihvaćen od strane nosilaca jezika, dok je drugi nailazio na otpore i bio odbijan. Negativna reakcija na standardizaciju koja je vodila haotičnom stanju ili samoorganizaciji u formi antinorme u jednoj sredini ponekad je stizala iz drugih sredina. Suprotstavljane propisanim pravilima zahvatalo je sve jezičke nivoe – ortografski, ortoepski, leksički, tvorbeni, morfološki, sintaksički, stilistički.

19. U praktičnoj primjeni standardoloških rješenja uvijek se javlja manje ili veće odbijanje, neprihvatanje utvrđenih normi i traženje drugih, alternativnih. Takva kontrapozicija nastaje kao rezultat više razloga: 1. nametanja subjektivnih jezičkih i nejezičkih želja, tendencija pa i frustracija, 2. nepotrebnog, neodmjeranog i tendencioznog vraćanje u prošlost i arhaiziranja jezičkog izraza, 3. implementiranja standardoloških rješenja pod pritiskom i prijetnjom sve do novčanog kažnjavanja, što izaziva nesigurnost u komunikaciji i strah od posljedica, 4. brzopletog, ishitrenog, nepromišljenog donošenje jezičkih propisa, 5. svjesnog povećavanja kodifikacijskog rastojanja u odnosu na druge bliske jezike uz ignorisanje i zapostavljanje međusobnih komunikacijskih potreba, 6. zatvaranja u uski jezički prostor, ponekad i po svaku cijenu, 7. prekomjernog isticanja državnih, nacionalnih i vjerskih interesa, 8. ispoljavanja nacionalizma, šovinizma i netrpeljivosti. Do neprihvatanja i odbijanja normativnih rješenja dolazi iz psiholoških, socioloških, estetskih, komunikativnih i čisto jezičkih razloga.

20. Jača napetost u sistemu stvara pogodno tle za pojavu haotičnih stanja. U svakoj nacionalnoj sredini postoje tipični primjeri. U standardizaciji srpskog, hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i crnogorskog jezika vučeni su u posljednje dvije decenije potezi koji su često vodili haotičnom stanju (u manjoj ili većoj mjeri). Jezička bifurkacija nastajala je kao rezultat društvene bifurkacije. Zaoštavanje nacionalnih i vjerskih odnosa vodilo je zaoštavanju jezičkih odnosa. Konvergenciju, posebno karakterističnu za XIX vijek, zamijenila je divergencija. Tenzije su rasle pa je prelazak sa jedne polinacionalne standardizacije na tri (kasnije četiri) mononacionalne, i to u vrijeme ratnih sukoba, bratoubilačkog, građanskog pa i vjerskog rata, istovremeno bio početak haotične bifurkacije normativnih rješenja. Tako je društvena disharmonija sve više izazivala jezičku disharmoniju.

21. Na području srpskog jezika najveći intrakorelacioni kaos nastao je prenapregom, nepripremljenim i nepromišljenim pokušajem da se u Republici Srpskoj ijekavica zamijeni ekavicom. Jaku napetost, koja je generisala interko-

relacionu (srpsko-hrvatsku) haotičnost, izazvala je radikalna pozicija srpskih lingvista koji štokavski hrvatski jezik smatraju srpskim, a hrvatskim samo kajkavski i čakavski, što implicira zaključak da je standardni hrvatski jezik varijanta standardnog srpskog jezika. U historiji srpske lingvistike bilo je i procesa koji su u početku imali karakter haotičnosti (zbog bifurkacijskog početka) da bi se završili uvođenjem reda. Imamo u vidu, prije svega, Vukovu reformu koja je radikalno lomila postojeće stanje. Ona je uspjela upravo zbog toga što je nastala u haosu izazvanom paralelnom upotrebnom narodnog i crkvenoslovenskog jezika pa je njena početna energija, naizgled prohaotična, razbijala i na kraju razbila postojeći nered. Neke ideje bile su usmjerene na stvaranje što harmoničnijih odnosa sa Hrvatima, ali je pitanje koliko bi, da su realizovane, vodile redu, a koliko haosu. Ovdje, prije svega, imamo u vidu prijedlog Jovana Skerlića da Srbi odustanu od ćirilice, a Hrvati od ijekavice, odnosno da se unificira jedno pismo (latinica) i jedan izgovor (ekavica).

22. Na području hrvatskog jezika zapaža se intrakorelacioni i interkorelacioni kaos. Intrakorelaciona haotičnost se ispoljava u tome što su govornici nesigurni šta i kako da kažu i napišu, boje se za posljedice zbog ratobornog nastupa nosilaca jezičke politike. Ova vrsta haosa posebno je došla do izražaja na ortografskom planu – za jedan relativno mali jezik postoje tri pravopisa pa svako bira ono što mu odgovara, što predstavlja tipičan primjer bifurkacije, kojom i počinje kaos. Pokušaj izbacivanja iz upotrebe gotovo svih internacionalizama, čak i onih koji su zaživjeli i normalni u govornoj praksi, pojačava tu napetost, jer se lome već stečene jezičke navike da bi se zadovoljili ponekad individualni, tendenciozni i kontraproduktivni prohtjevi pojedinih kodifikatora. Posebna vrsta haosa nastaje u aktuelnoj borbi protiv sinonimije i zahtjeva da se jedan pojam označava samo jednom riječju (pod kojom se, razumljivo, podrazumijeva domaća, „čista hrvatska riječ“), što u nedostatku mjere može imati teške posljedice, prije svega za stil izražavanja, jer se sužava mogućnosti raznovrsnog načina pisanja i govorenja. Na tvorbenom planu kaos nastaje stvaranjem kovaničica tamo gdje za to nema potrebe, kontraproduktivnim, nevještim eksperimentisanjem pojedinaca, posebno laika koji samo nanose štetu (što ističu i najradikalniji puristi poput Stjepana Babića). Najviše interkorelacionog haosa je izazvala i još uvijek izaziva pretjerana puristička orijentacija i borba protiv tzv. srbizama. Njegov najaekstremniji oblik došao je u zakonima i normama Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945). DEKLARACIJA O POLOŽAJU HRVATSKOG JEZIKA (1969) uticala je, između ostalog, na jačanje interkorelacione (hrvatsko-srpske) bifurkacije, jer je izazvala disharmonično račvanje na drugoj strani, prije svega u obliku PREDLOGA ZA RAZMIŠLJANJE. Ali postoje i drugačiji primjeri. Recimo, Ilirski pokret je predstavljao pokušaj uvođenja intrakorelacionog reda (eliminisanje štokavsko-čakavsko-kajkavske podvojenosti u korist štokavskog standarda) i interkorelacione harmonije (stvaranju jednog jezika Hrvata i Srba).

23. Na području bosanskog/bošnjačkog jezika nastao je interkoralacioni kaos time što su pripadnici slovenskog naroda islamske vjeroispovijesti u BiH, koji su se do tada nazivali *Muslimanima*, izabrali asimetrično nacionalno-jezičko određenje: kao etnonim *Bošnjak*, a kao lingvonim su uzeli teritorijalnu odrednicu *bosanski – bosanski jezik*, dok su pripadnici druga dva naroda BiH sa istom dijalekatskom osnovom Srbi i Hrvati insistirali na simetričnom nacionalno-jezičkom određenju Bošnjaka: da iz naziva nacije izvuku naziv jezika, dakle *Bošnjaci → bošnjački jezik*. Stoga su se u praksi pojavila različita glotonimska rješenja: *bosanski jezik*, *bošnjački jezik*, *bosanski/bošnjački*, *bošnjački/bosanski jezik*. Ovdje je prisutna i haotičnost interkorelacionog karaktera izazvana (a) kroatizacijom standarda, koja vodi harmonizaciji odnosa sa hrvatskom stranom, i (a) desrbizacijom standarda, koja vodi napetosti u bošnjačko-srpskim odnosima. U jeziku Bošnjaka zapaža se intrakorelacioni kaos izazvan pretjeranom arhaizacijom, islamizacijom, orijentalizacijom, prije svega, leksike.

24. Na području crnogorskog jezika najveći kaos, kako intrakorelacioni tako i interkorelacioni, stvoren je uvođenjem novih slova – triju u latinicu (*š, ž, 3*) i triju u ćirilicu (*ć, 3, s*) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova *s', z', dz* (*šekira, čekupa, ženica, ženica, zin3ov, sun3ov*) i to za manje od pola miliona korisnika, ne rukovodeći se komunikativnim ciljevima (da se poboljša opštenje), već političkim – radi distanciranja i udaljavanja od jezika drugog/drugih bliskih štokavskih naroda. Takav postupak doveo je u Crnoj Gori do grafijskog haosa. Polovina, otprilike, stanovništva ne podržava ideju o posebnom crnogorskom jeziku, a pogotovo je protiv uvođenja u crnogorski prostor poljskih slova *š, ž*. Velika većina Crnogoraca nije (bar za sada) prihvatila tu nepotrebnu, radikalnu i ishitrenu inovaciju, što se vidi iz svakodnevne prakse. Haos nije nastao samo zbog toga, već i zato što su crnogorski pravopisni kodifikatori pomiješali kruške i jabuke i stvorili kategorijalni nered – u ćirilicu su ubacili latiničnu grafemu *s*, a u latinicu ćirilichnu grafemu *3* i to u sasvim drugom značenju: 1) u ćirilici *3* označava zvučni frikativni suglasnik *z*, a u latinici afrikatu *dz*, 2) u latinici grafema *s* označava bezvučni frikativni suglasnik *s*, a u ćirilici afrikatu *dz*. Nije manje štetan takav potez na interkorelacionom planu: sada tri štokavska standarda (srpski, hrvatski, bošnjački) imaju identičan grafijski sistem, a samo novoproglašeni crnogorski ima čak tri svoja slova. Takva radikalna grafijska diferencijacija u odnosu na srpski, hrvatski i bosanski/bošnjački nikako ne ide u prilog harmonizaciji odnosa i jačanju međusobne komunikacije. Ovo je kontraproduktivno i za ideju o samostalnom crnogorskom jeziku jer neće stimulativno djelovati na njegovu afirmaciju. Na gramatičkom planu normativci crnogorskog jezika preduzimaju još čudniji postupak: u nemogućnosti da napišu svoju gramatiku prevode (bolje reći kozmetički dotjeruju, modifikuju) hrvatsku (Pranjковиć/Silić 2005) i objavljuju kao gramatiku crnogorskog jezika (Ćirgić/Pranjковиć/Silić 2010), što je još više pojačalo haotično stanje u Crnoj Gori.

25. Interkorelaciono posmatrano i stanje u Bosni i Hercegovini je haotično. Nered je prisutan na svim jezičkim nivoima. U ovoj novostvorenoj državi funkcioniše visokonaponski jezički sistem u kome sve tri faze (srpska, hrvatska, bošnjačka) asinhrono djeluju i teže (manje ili više) da izolirban između njih bude što deblji (više o tome v. Tošović 2010). Nasilno pretvaranje (inicirano iznutra i/ili izvana) trofaznog sistema u dvofazni ili monofazni može dovesti do još goreg haosa ili još teže situacije.

Literatura

- Blekburn, 1999: Blekburn, Sajmon. *Filozofski rečnik*. – Novi Sad – Beograd: Svetovi – Kultura. – 475 s.
- Čirgić/Pranjkić/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjkić, Ivo; Silić, Josip. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Mitrović 1993: Mitrović, Dragan. *Teorija haosa i pravna nauka*. – Novi Sad: Visio mundi academic press. – 164 s.
- Piotrovski 1995: Пиотровский, Р. Г. Порядок и хаос в словообразовании. – In: *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*. – Москва: ВИНТИ. – № 6. – С. 31–33.
- Pojzner/Šuljga/Šulepov 1998: Пойзнер, Б. Н.; Шульга Д. А.; Шулёпов, М. А. Становление моды как процесс формирования нового порядка в обществе. – In: *Порядок и хаос в развитии социально-экономических систем*. Материалы второго Всероссийского постоянно действующего научного семинара „Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе“. – Томск. – С. 58–60.
- Pozdnjakov Pozdnjakov 1998: Поздняков, А. В. Свойства целостных систем. – In: *Порядок и хаос в развитии социально-экономических систем*. Материалы второго Всероссийского постоянно действующего научного семинара „Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе“. – Томск. – С. 31–36.
- Silić/Pranjkić 2005: Silić, Josip; Pranjkić, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. – Zagreb: Školska knjiga. – 422 s.
- Tošović 2010: Tošović, Branko. Jezici u Bosni i Hercegovini – autoegzistencija i/ili koegzistencija. – In: *Riječ*. – Nikšić: Filozofski fakultet – Institut za jezik i književnost. – S. 7–24.

Branko Tošović

Standardological order and chaos

The analysis consists of three parts. The first part gives a vision of order and chaos, the second part deals with the standardization as a struggle with the chaos, and the third part analyzes standardological order and chaos within the Serbian, Croatian, Bosnian/Bosniak and Montenegrin language. This paper discusses one sociolinguistic process (standardization of a language) in two contrasting states (order and chaos) which potentially include all physical, chemical, social, even language processes. By standardization it is to consider the linguistic and legal regulation of the use of language.

Keywords: order, chaos, standardization, Bosnian, Bosniak, Montenegrin, Croatian, Serbian.

Tošović 2012c: Tošović, Branko. STANDARDOLOŠKI RED I HAOS. – In: Halilović, Senahid (gl. ur.). *Bosanskohercegovački slavistički kongres 1: Lingvistika*. – Sarajevo: Slavistički komitet. – S. 59–67.

Branko Tošović
[rod. 1949]

**Nacionalni stil nacionalnih jezika
Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca
[2012]**

Keywords: national style, national language, expressive stylistic, functional stylistic, Serbs, Croats, Bosniaks, Montenegrins

0. Pitanje odnosa pojmova standardni jezik ↔ nacionalni jezik veoma je složeno i zahtijeva šire tumačenje. Za datu temu najvažniji aspekti su sljedeći. Prije svega, ova dva pojma se ne podudaraju: standardni jezik je obrađeni, uzorni, normirani (po pravilu, u pismenom obliku), kodificirani, naddijalekatski i prestižni jezik koji se odlikuje tradicionalnošću, opšteobavežnošću, stilskom polifunkcionalnošću, varijantnošću i elastičnom stabilnošću, a nacionalni jezik se karakteriše zajedničkim i sveobuhvatnim sistemom jezičkih sredstava jedne nacije. Pošto je nacionalni jezik jezik određene nacije, a standardni jezik samo jedna njegova vrsta, nacionalni jezik je širi pojam. Književni jezik nije njegov isključivi dio budući da nacionalni jezik čine još spaciolekti (narodni govor, dijalekti, narječja), sociolekti (žargon, argo, sleng, tajni jezik) i supstandard, nefiksiran za određeni društveni sloj i teritoriju (naddijalekatskog karaktera) i to sve u pismenoj i usmenoj formi. Dakle, nacionalni jezik predstavlja jedinstvo standardnog (književnog) i nestandardnog (neknjiževnog) jezika. Nacionalni jezik se razlikuje i sistemom opozicija. Njegova kategorijalna paradigma determinisana je tipom socijuma (ljudske zajednice) i sastoji se od jezika nacije, jezika narodnosti, jezika roda i plemena. Standardni jezik je dio druge paradigme koju tvore spaciolekti, sociolekti i uopšte supstandard. Postoji i trougao: nacionalni jezik – standardni jezik (književni jezik) – jezik umjetničke književnosti. Ovaj posljednji ima svoju paradigmu koja je većim dijelom korelativna sa funkcionalnostilskom i gotovo se podudara sa njenom najvažnijom vrstom – književnoumjetničkom. Nacionalni jezik je predodređen osnovnim osobinama nacije – zajedničkom teritorijom, ekonomskim i kulturnim životom, psihologijom (jedinstvenim psihičkim sklopom, mentalitetom, tradicijom i komunikacijom). Takav jezik odražava nacionalni duh, karakter i način života. Nacionalni jezik se veže za određenu naciju, pri čemu u polietničkom socijumu može i da izađe izvan okvira jednog etnosa. Kad je u pitanju nacionalna komponenta, standardni (književni) jezik često mijenja svoj karakter. Na primjer, srpskohrvatski jezik je bio sve do kraja XX vijeka višenacionalni jezik četiriju nacija –

Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Nakon toga on gubi takav status i pretvara se u nezvanični naziv za opšte jezičke crte dviju nacija (Srba i Hrvata), triju nacija (Srba, Hrvata i Bošnjaka) i/ili četiriju nacija (Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca). Umjesto dvočlanog naziva u zvaničnim dokumentima Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, a takođe i u aktima jezičke politike i normativnim priručnicima (pravopisima, gramatikama i rječnicima) pojavljuju se monoetnonimi *srpski*, *hrvatski*, *bosanski jezik* (u značenju 'jezik Bošnjaka'). Dati nazivi danas označavaju oba tipa jezika: standardni (književni) i nacionalni. U daljoj analizi nećemo se doticati specifičnosti književne norme svakog mononacionalnog štokavskog jezika pošto su glavni predmet istraživanja nacionalne crte jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca i stilske osobenosti njihovih jezika, odnosno pokušaćemo da odgovorimo na pitanje (1) koje su osnovne karakteristike nacionalnog stila jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca pojedinačno i (2) u čemu se podudaraju i razlikuju njihovi nacionalni stilovi.

1. Ako je nacionalni jezik jezik određene nacije, onda je nacionalni stil sveukupnost ekspresivnog i funkcionalnostilskog potencijala jednog nacionalnog jezika. Svaka nacija razvija svoju vrstu stila bez obzira na to kakav status ima jezik date nacije: status (a) varijante policentričnog jezika, (b) standardnog jezika s razrađenim ortografskim, leksičkim i gramatičkim normama, (c) jezika u početnoj, srednjoj ili završnoj fazi kodifikacije, (d) zvanično proglašenog ili neproglašenog jezika, (d) međunarodno priznatog ili nepriznatog jezika. Nacionalni stil ne zavisi od normativnog statusa jezika, njegove društvene pozicije, glotonimske determinacije, pošto se ne odnosi samo na jedan dio nacionalnog jezika (standardni). Može biti sporno, diskutabilno pitanje o tome da li je određeni jezik varijanta zajedničkog jezika ili posebni jezik, da li ima zvanični status i samostalnu međunarodnu poziciju, ali niko ne može osporavati činjenicu da svaka nacija ima svoje specifičnosti u korišćenju ekspresivnog potencijala jezika i u njegovoj funkcionalnostilskoj diferencijaciji. Dakle, iza svakog nacionalnog jezika stoji određeni nacionalni stil. Bilo koja nacija koja razvija polifunkcionalni jezik razvija i svoj osobiti nacionalni stil. Standardni jezik i nacionalni stil se podudaraju u tome što oba imaju razrađene norme ali se razlikuju time što odredbe prvog imaju tvrd i eksplicitan karakter, a norme drugog ne baziraju se na strogo propisivanju, obaveznom pismenom fiksiranju i ekspliciranju.

2. Nacionalni stil se sastoji od dva osnovna tipa – književnog i neknjiževnog. Pošto svaki stil karakteriše ekspresivnost i funkcionalnostilska obojenost, nacionalni stilovi takođe sadrže ove komponente ali u različitom obimu. Svi nacionalni stilovi posjeduju određen stepen ekspresivnosti, ali se funkcionalnostilski ne raslojava čitav nacionalni jezik budući da su funkcionalni stilovi svojstveni jednom njegovom dijelu – književnom (kodifikovanom, standardizovanom), odnosno spaciolekti, sociolekti i drugi oblici supstandarda nemaju

funkcionalnostilsku diferencijaciju. Samo se jedan dio nacionalnog jezika – književni jezik odlikuje polifunkcionalošću i funkcionalnostilskom raznovrstošću u obliku funkcionalnih stilova (književnoumjestičkog, publicističkog, naučnog, administrativnog, razgovornog, njihovih podstilova i kompleksa). Svi drugi tipovi nacionalnog jezika su monofunkcionalni (dijalekti, žargon, argo) jer se koriste u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji i ne pokrivaju oblasti ljudske djelatnosti kakva je nauka, publicistika, administracija i sl.

3. Što se tiče ekspresivnosti nacionalnih stilova, osnovno pitanje glasi: kako ona nastaje? Važan je i drugi problem: koliko se nacionalni stilovi međusobno razlikuju? Da bi se to razjasnilo, potrebno je analizu podijeliti na dva dijela: 1. tumačenje ekspresivnosti u okviru kodifikovanog dijela nacionalnog jezika (u njegovom književnom jeziku) i 2. tumačenje ekspresivnosti u okviru nekodifikovanog dijela nacionalnog jezika (u njegovim neknjiževnim vrstama – spaciolektima, sociolektima i kolokvijalnom govoru). Prvu ćemo ekspresivnost nazvati kodifikovanom, drugu nekodifikovanom.

4. Prije nego što pređemo na analizu obiju tipova neophodno je dati osnovnu informaciju o jezicima koji se razmatraju.

Srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski jezici spadaju u grupu južnoslovenskih jezika. Na zajedničkoj (novostokavskoj) dijalekatskoj osnovi nastali su književni jezici Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca koji danas funkcioniraju u četiri odvojene države: Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Sve do 1990. godine jezik koji je korišten na području ondašnjih saveznih republika zvanično se zvao *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski*. Kada su Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora stekle samostalnost, došlo je do promjene društveno-političke situacije koja se ispoljila i u promjenama na jezičkom i sociološkom planu. Hrvatska je ozvaničila *hrvatski jezik*, a Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) nazvala svojim *srpski jezik* (jedno vrijeme je koegzistirao glotonim *srpskohrvatski jezik*). U Bosni i Hercegovini Bošnjaci su proglasili za svoj jezik *bosanski jezik*, ali su protiv toga istupili Srbi i Hrvati (odnosno većina ili veći dio njih). Oni su polazili od toga da jezik koji se standardizuje na jednonacionalnoj (*bošnjačkoj*) osnovi treba da nosi nacionalni naziv (*bošnjački jezik*) a ne naziv teritorije zajedničke za Bošnjake, Hrvate i Srbe (*bosanski jezik*). Godine 2007. u Crnoj Gori je ozvaničen *crnogorski jezik*, a nešto ranije Srbija je u potpunosti prešla na korišćenje jednočlanog etnonima (*srpski jezik*).

Kodifikovana ekspresivnost štokavskih nacionalnih stilova (stilova jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca zasnovanih na istom dijalektu – štokavskom) većim dijelom se podudara, što predstavlja rezultat viševjekovnog zajedničkog života i konvergentne standardizacije (tokom znatnog dijela XIX i XX vijeka) orijentisane na izradu zajedničkih normi, što je na kraju dovelo do stvaranja zajedničkog standarda u obliku srpskohrvatskog jezika. Na pojavu razli-

ka ekspresivnog karaktera snažno je uticala (re-, neo)standardizacija jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca kao posebnih, odvojenih jezika provedena u posljednjih dvadeset godina. Ekspresivne nepodudarnosti između nacionalnih jezika izazvane su, prije svega, jezičkom politikom nekih štokavskih nacija usmjerenom na stvaranje i uvećavanje razlika i tamo gdje nije bilo potrebe, rukovodeći se pri tom jednim ciljem: dokazati nepodudarnost između tih jezika i istaći opravdanost njihovog izdvajanja kao samostalnih jezika a ne varijanata jednog jezika (srpskohrvatskog), kako je to do tada bilo. U takvoj orijentaciji odvijaju se dva globalna procesa: a) neutralizacija ekspresivnosti i ekspresivizacija neutralnosti. Pod neutralizacijom ekspresivnosti (deekspresivizacijom) podrazumijevamo slučajeve kada se ekspresivna jezička sredstva svjesno pretvaraju u neutralna, a pod ekspresivizacijom neutralnosti ciljnu transformaciju neutralnih sredstava u ekspresivne. Oba procesa se mogu okarakterisati kao stilska disimilacija, pri čemu prva ekspresivnost generiše negativnu markaciju (gubi se ekspresija), druga pozitivnu (stvara se ekspresija). Ove promjene su posebno snažno dotakle hrvatski standardni jezik. Jedna od osnovnih osobina hrvatske jezičke politike je tvrdi, ponekad ratoborni i agresivni purizam. U posljednje dvije decenije on je bio posebno snažno usmjeren protiv svega onoga što je „mirisalo“ na srpski jezik i što se doživljavalo kao „srbizam“. U takvoj orijentaciji velik broj riječi koji je aktivno korišćen u svakodnevnom govoru postao je sumnjiv, omražen pa je bio izložen stalnom pritisku. Započela je široka provjera i prevrednovanje popriličnog jezičkog materijala, kolektivno (spoljno) i individualno (unutrašnje) cenzurisanje i tempirano uklanjanje onog što nije bilo „hrvatsko“ ili se činilo „nehrvatskim“. Ono što je upućivalo na srpske korijene, uticaj i porijeklo počelo je da dobija negativnu obojenost, zbog čega je čitav niz riječi dobio odbojnu markaciju pa su se pojavile minus-ekspreseme. Zbog toga je njihova sudbina bila predodređena: da potpuno nestanu iz hrvatskog standardnog jezika, pređu na periferiju ili u duboku pozadinu. Neke od njih bile su do tada u opštoj upotrebi, neutralne i sa visokom frekvencijom. Sada su se (1) našle izvan okvira jezičkog standarda ili su se (2) pretvorile u ekspreseme, po pravilu razgovorne. Bilo je to svojstveno etničko čišćenje jezika i stila. Osim takve stilističke transformacije minus-ekspreseme su dobijale i drugu disciplinarnu vrijednost – u izdanjima posvećenim govornoj kulturi, posebno u jezičkim savjetnicima, njih je počela da prati etiketa tipa „ne preporučuje se“. Paralelno se odvijao sasvim drugi proces – „čiste“ hrvatske riječi, izrazi i konstrukcije koje su do tada pripadali pasivnom sloju jezika i stoga bili u standardnom jeziku ekspresivni aktuelizuju se i prebacuju sa periferije u centar usljed čega se pretvaraju u neutralne. Ovdje, prije svega, spadaju davno zaboravljene riječi, arhaizmi. Takvu stilističku aktuelizaciju ponekad stimuliše i prati politička (nacionalna/nacionalistička) aktuelizacija, koja se posebno manifestovala u nastojanjima da se oživi hrvatski jezik stvoren u vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske (da se udahne novi život „ustaškim“ riječima). Ako su

do tada takve jezičke jedinice bile minus-ekspreseme, sada su postale plus-ekspreseme ili neutraleme. Široki hrvatski purizam povukao je za sobom još jednu promjenu koja se odrazila na ekspresivnost hrvatskog standardnog jezika. Ona se može ukratko okarakterisati kao borba protiv sinonimije. Suština takve orijentacije sastoji se u tome da se iz sinonimskih nizova ukloni ili potisne sve ono što nije „hrvatsko“ usljed čega se na udaru našla i sasvim neutralna sinonimska sredstva zaživjela u standardnom jeziku kao što je posesivni genitiv, protiv koga je glavni predstavnik agresivnog purizma Stjepan Babić započeo pravi rat. Nastojanje da se jezik svede na formulu „jedno značenje → jedna riječ“ sužava mogućnosti izbora (kao najvažnijeg sredstva u borbi protiv monotonije), stvara velike prepreke za realizaciju jednog od osnovnih postulata lijepog, uzornog stila izražavanja – raznovrsnosti.

5. Bošnjački jezik takođe odlikuje purizam koji se reflektuje na stilskom/stilističkom planu. Na primjer, velika većina Bošnjaka je prije izbijanja rata 1992. godine koristila riječi tipa *opšti*, *opština* (tipično srpske) pa su one imale neutralnu stilsku obojenost, a sada kodifikatori ovog jezika nameću (ponekad veoma suptilno, istančano) *opći*, *općina* (tipično hrvatske) čime se u bošnjačkom jeziku, kao i u hrvatskom, odvija ekspresivna preorijentacija pa *opšti*, *opština* dobijaju ograničenu upotrebu i odlaze na periferiju. Određene neutralne riječi etiketiraju se kao „srbizmi“ i potiskuju u kategoriju ekspresivne (razgovorne) leksike te postaju minus-ekspreseme i/li uopšte „riječi-izbjeglice“ (prinudene da napuste dotadašnju stilsku sferu upotrebe).¹ S druge strane, dižu se na nivo standardnog jezika jedinice koje su do tada imale prostonarodni ili dijalekatski karakter (npr. glagol *blehnuti* 'gledati tupo, besmisleno'). Čitav niz riječi pretvara se iz minus-ekspresema u nulte ekspreseme (neutraleme) ili plus-ekspreseme.² Pri tome postoji i određeni paradoks – ovaj slovenski jezik (1) odbija se od veoma bliskog, bratskog/„bratskog“ jezika (srpskog) uklanjanjem „srbizama“; a (2) približava se (a) drugom bliskom, bratskom/„bratskom“ jeziku (hrvatskom) privlačenjem „kroatizama“ ili (b) tipološki i genetski veoma dalekim jezicima unošenjem orijentalizama (riječi iz turskog, arapskog i persijskog jezika). Za to nije bilo lingvističkih razloga, ali su bili politički. Ovdje treba dodati da se radi o jezičkoj politici glavnih kodifikatora bošnjačkog jezika, a ne o govornoj praksi koja se ponekad oštro opire takvom vještačkom i nasilnom uplitanju koje dovodi do povećanja distance između štokavskih jezika (u situaciji kada prevod sa jednog na drugi jezik apsolutno nije potreban budući da se podudara najmanje 90% leksičkih i gramatičkih jedinica).

¹ Slična situacija zapaža se, manje-više, i u druga dva jezika (srpskom i hrvatskom).

² Zbog toga što se u drugim štokavskim jezicima čuva ranija markacija nastaje međujezička stilistička asimetrija i disharmonija.

6. U srpskom jeziku se ne zapažaju radikalne stilističke promjene slične hrvatskim i bošnjačkim. Ali i ovdje dolazi do izražaja nacionalna homogenizacija jezika. Ona se ispoljava u težnji ka „srbizaciji srpskog jezika“, odnosno u isticanju svega onoga što je tipično i iskonsko srpsko. Nepostojanje izraženog, jačeg odbijanja od hrvatskog i bošnjačkog jezika utiče na nepostojanje radikalnih promjena u kodifikovanoj ekspresivnosti srpskog nacionalnog stila. Ali jedna tendencija djeluje na karakter stilističkih odnosa. Grupa lingvista, koju često nazivaju radikalnom, negira postojanje hrvatskog i bošnjačkog književnog jezika i smatra ih samo varijantama srpskog jezika. U takvom tumačenju i pristupu sve ono što postoji u ova dva jezika predstavlja sastavni dio srpskog jezika, čak i ono što se (gotovo) nigdje ne susreće u jeziku Srba u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori (npr. kajkavizmi i čakavizmi ušli u hrvatski standardni jezik). Rezultat takve orijentacije je različito tumačenje sinonimije sa hrvatske i sa srpske (radikalne) strane: riječi tipa *vlak* i *voz*, *kazalište* i *pozorište* ne smatraju se sa prve pozicije (hrvatske) sinonimima – semantički i stilski identičnim ili bliskim u okviru *jezika – hrvatskog*, nego riječima semantički istim ili bliskim u okviru *jezika – srpskog i hrvatskog*, dok su sa pozicije druge strane (radikalno srpske) to sinonimi dviju varijanata *jezika – srpskog*, odnosno *voz* i *pozorište* su riječi „pravoslavne“ (istočne, beogradske) varijante srpskog jezika, a *vlak* i *kazalište* riječi „kатоличке“ (zapadne, zagrebačke) varijante srpskog jezika. U takvom tumačenju srpski jezik znatno proširuje svoj stilistički potencijal.

7. Nekodifikovana ekspresivnost štokavskih nacionalnih stilova obuhvata ekspresivni potencijal svega onoga što izlazi izvan okvira stilova standardnog jezika. Priroda datog dijela nacionalnih stilova je takva da nije podložna (kao u slučaju sa književnim dijelom nacionalnog jezika) spoljnom djelovanju i nametanju promjena u obliku opštih, kolektivnih pravila upotrebe i funkcionisanja. Neknjiževnim nacionalnim stilovima upravljaju izrazito sinergetski mehanizmi, koji vode samorganizaciji, autonomnom postojanju i unutrašnjem regulisanju bez stroge, pogotovo obavezne pismene fiksacije. Ako književni dio nacionalnih jezika i njihovih stilova kontrolišu, koriguju i usmjeravaju društveni mehanizmi i ustanove, u neknjiževnom dijelu nacionalnih jezika i njihovih stilova toga nema. Data činjenica je osnovni razlog zašto u nekodifikovanoj ekspresivnosti jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca nema radikalnih tendencija i nametanja sa strane. Stoga purizam, kao i bilo koji drugi oblik spoljne, pogotovo radikalne intervencije i uplitanja karakterističnog za standardni jezik i njegove stilove, ovdje dobija veoma ograničeno ili skoro nikakvo polje djelovanja. Jednostavno takva intervencija nije potrebna, tim prije nije obavezna.

Ekspresivnost neknjiževnog dijela nacionalnog jezika ima jednu specifičnost vezanu za perspektivu posmatranja. Sa pozicije nosilaca standardnog jezika dijalektizmi, žargonizmi i kolokvijalizmi doživljavaju se kao stilski obojene jedinice. S takvog gledišta nastaje ekstrakorelaciona ekspresivnost, koja predstavlja rezultat opserviranja onih koji ne govore datom vrstom nacionalnog jezika. Sa pozicije nosilaca spaciolekata, sociolekata i (naddijalekatskog) supstandarda njihov tip govora nema ekspresivne, već komunikativne ciljeve pošto, recimo, (a) seljaci govore na svome dijalektu radi međusobnog opštenja, (b) mladi ljudi koriste žargon da bi se izolovali, izdvojili u datom socijumu ili nekonvencionalno izražavali, (c) lopovi stvaraju argo koji bi bio nedostupan za sve druge (posebno organe gonjenja). Ali to ne znači da pored osnovne, čisto utilitarne, komunikativne orijentacije nema i dopunske usmjerene na ekspresivni oblik komuniciranja. Npr. žargon mladih predstavlja i način originalnog, upečatljivog načina opštenja. Ekspresivnost koja nastaje na toj osnovi je intrakorelaciona.

Sve navedeno utiče na formiranje posebnog karaktera nekodifikovane ekspresivnosti nacionalnih jezika. Na primjer, hrvatski žargon se nije promijenio i ne mijenja se u posljednjih dvadeset godina (pogotovo radikalno i planski) kao hrvatski standardni jezik, a takođe ne dolazi do značajnih transformacija intrakorelacione (unutaržargonske) ekspresivnosti. Ona je u principu na udaru dviju tendencija koje djeluju iz književnog dijela nacionalnog jezika: jedna je direktno usmjerena na istiskivanje i potpuni nestanak neknjiževnog dijela nacionalnog jezika, a druga posredno (kao posljedica prve) na slabljenje intrakorelacione ekspresivnosti.

8. Za razliku od ekspresivnosti nacionalnih stilova, koja ima dvojni karakter (zbog postojanja književne i neknjiževne vrste), funkcionalnostilska diferencijacija obuhvata samo jedan dio nacionalnog jezika – standardni jezik. Ovdje treba istaći da je funkcionalnostilsko raščlanjivanje osnovno ali ne i jedino stilsko raslojavanje standardnog jezika. Globalna stilistička diferencijacija razvija stilolekte – posebne oblike izražavanja. Postoje dva glavna tipa stilolekata: (1) stilovi (svi tipovi izražavanja osim onih koji su povezani sa osnovnim vidovima ljudske djelatnosti) i (2) funkcionalni stilovi (načini izražavanja u pojedinim oblastima života i rada). Oba stilolekta nastaju u okviru različitih tipova diferencijacije – stilske i funkcionalnostilske. Mi razlikujemo deset vrsta opšteg stilskog raslojavanja: vertikalnu, medijalnu, estetsku, projekcionu, manifestacionu, orijentacionu, interakcijsku, kvantitativnu, konstruktivnu i temporalnu. U vertikalnoj diferencijaciji nastaju stilovi koji se izdvajaju još od doba kada je stilistika bila sastavni dio retorike: visoki, srednji i niski stil (dalje se u okviru svakog od njih razlikuju podtipovi, recimo visoki stil se dijeli na svečani, uzvišeni, paradni, patetični itd.). U medijalnoj diferencijaciji nastaju pismeni i usmeni stilovi. Polazna tačka estetske diferencijacije je kvalitativna ocjena jezičkog izraza usljed čega nastaju **(1)** pozitivni percipirani stilovi

(dobar, raznovrstan, lijep, uzoran, precizan, bogat, jasan stil), **(2)** negativno percipirani stilovi (ružan, loš, nejasan, siromašan, monoton stil), **(3)** neutralno percipirani stilovi (jednostavni, nemarkirani stil). Projekciona diferencijacija stvara objektivni i subjektivni način izražavanja, odnosno objektivne i subjektivne stilove. U manifestacionoj diferencijaciji izdvajaju se potencijalni i realizovani stilovi (jezički i govorni stilovi). U orijentacionoj diferencijaciji razlikuju se stilovi na osnovu teleološke orijentacije koja vodi stilskoj konstrukciji, rekonstrukciji, destrukciji, preskripciji, deskripciji i u skladu s tim nastaje konstruktivni, rekonstruktivni, destruktivni, preskriptivni, deskriptivni stil. Temporalna diferencijacija odražava istorijske stadije razvoja stilova i daje odgovarajuće stilove (stil stoljeća, decenije...; klasični, romantičarski, realistički, nadrealistički stil) ili vremensku markaciju (arhaični, novi stil). Interakcijska diferencijacija generiše različite tipove izražavanja (ideolekte) u zavisnosti od karaktera odnosa između učesnika komunikacije (familijarni, intimni, zvanični, hladni, uljudni, ironični stil). Kvantitativnom diferencijacijom formiraju se stilovi po količinskom principu (ekonomični, lakonični, telegrafski, redundantni... stil).

Svaka stilska diferencijacija ispoljava nacionalne specifičnosti. Tako, u medijalnoj razgradnji jezika strogo propisivanje teži da obuhvati ne samo pismene nego i usmene pa, recimo, stilistička neomarkacija hrvatskog jezika sve više prodire u usmene oblike funkcionalnih stilova, stvarajući na međujezičkom planu (u odnosu na srpski i bošnjački jezik) nove difereme. U purizmu se teći ne samo da svi pišu nego i da govore na hrvatskom pismenom novojazu, očišćenom od tuđih, prije svega srpskih elemenata i i anglicizama, da se koriste čiste „hrvatske“ riječi, neutralne i ekspresivne. U bošnjačkom jeziku je međunacionalno odbijanje mekše i suptilnije. U srpskom jeziku postoji takođe tendencija da se usmenim stilovima nametnu elementi pisanog govora, iako ovdje interkorelacionog otpora ima manje nego u hrvatskom i bošnjačkom.

U estetskoj diferencijaciji nacionalna komponenta se posebno snažno ispoljava u obliku dihotomije „svoje“ – „tuđe“, pri čemu se lijepim, uzornim smatra prije svega ono što izražava i/li ističe nacionalni duh, karakter jezika. Što ima više „svoga“ (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog, crnogorskog) tim se pozitivnije prihvata određeni stil (naravno ne kod svih). U vremenima haosa, anarhije, međunacionalnih sukoba i bratoubilačkih ratova ovaj kategorijalni par dolazi u prvi plan i smatra se maltene glavnim. Data stilska polaziracija vrši se na bazi kontrasta crno – bijelo, pri čemu se prvo veže za tuđe, a drugo za svoje.

U orijentacionoj diferencijaciji nacionalni stilovi ispoljavaju svoje specifičnosti. Operacioni procesi na jezičkom nivou (konstrukcija, destrukcija, rekonstrukcija) direktno se i snažno odražavaju i na stilističkom planu nastajanjem nacionalno obojenih konstruktivnih, destruktivnih i rekonstruktivnih stilova. Na primjer, u okviru hrvatskog jezika zapaža se proces primijetne destrukcije (razbijaju se nadnacionalne norme bivšeg srpskohrvatskog jezika) i konstrukci-

je (stvara se nova mononacionalna norma), u srpskom neznatna rekonstrukcija, umjerena modifikacija (neradikalna obnova standarda bivšeg srpskohrvatskog jezika), u bošnjačkom konstrukcija (prvi put se stvara svoja norma i to mononacionalna).

Temporalna diferencijacija (obojena vremenom kada se odvija) jača svoje pozicije u nacionalno izraženoj težnji ka povratku na stil/stilove prethodnih epoha. Na hrvatskoj strani zapažaju se tri takve tendencije: 1. – ugledanje na stilove koji su postojali u okviru Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945), što je najekstremnija, najradikalnija orijentacija, 2. vraćanje na stilove predjugoslavenskog perioda (do 1918), koja je dosta izražena, 3. vraćanje na stilove predvukovskog perioda (perioda reformi Vuka Karadžića sredinom XIX v.), manje aktuelna. Jedna od dominantni takvog procesa je oživljavanje starih, zaboravljenih riječi (tzv. *oživljenice*). Usljed toga hrvatski nacionalni stilovi postaju arhaičniji i istovremeno, ponekad, manje razumljivi za obične nosioce jezika. Na bošnjačkoj strani slična tendencija dobija skromnije dimenzije zbog nedostatka tradicije u kodifikaciji jezika, što ne sprečava traženje kompenzacije na drugom mjestu. Neki radikalni Bošnjaci preduzimaju neobične, nerazumljive i kontrakrodne pokušaje, recimo u formi dokazivanja da je bošnjački jezik stariji od srpskog i hrvatskog jezika. To implicira zaključak da se funkcionalnostilska diferencijacija jezika odvijala ranije nego srpska i hrvatska. Ali za to treba dokazati da su se nauka, publicistika, diplomatija, administracija i druge najvažnije oblasti ljudske djelatnosti pojavile ranije kod Bošnjaka nego kod Srba i Hrvata.

Kvantitativna diferencijacija (raslojavanje jezika po količinskom principu) ima takođe svoje nacionalne osobenosti. U hrvatskim stilovima težište se stavlja na povećavanje „domoljubnih riječi“, u bošnjačkom na „autohtonim bošnjačkim“, u srpskim na krilatici „Govori srpski da te ceo svet razume“. Rezultat toga je jačanje redundantnosti elemenata koji izražavaju i ističu nacionalni duh, etničke crte i vrijednosti. Pri tome u prvi plan dolazi ono što potencira nacionalni ponos: „Evo tako mi [Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci] govorimo“, „Evo ono je naš [pravi] nacionalni stil.“. Uopšte, redundantnost može biti uslovljena komunikativnim potrebama (radi borbe protiv smetnji), stilističkim razlozima (u cilju stvaranja ekspresivnosti ponavljanjem, u obliku tautologije i pleonazma), ona može biti neophodna, svrsishodna (komunikativna redundantnost), poželjna (svjesna, namjerna, stilistička redundantnost) i suvišna (nepotrebno ponavljanje jezičkih jedinica, nagomilavanje istih leksema, izraza i konstrukcija). Stilistika stimuliše redundantnost usmjerenu na stvaranje efekta, ljepše izražavanje i bori se protiv slučajne, nepromišljene redundantnosti.³ Nacionalna

³ Samo jedna grana stilistike ispoljava tolerantnost prema takvoj pojavi. To je internet stilistika pošto se u mrežnim stilovima povećava broj ključnih riječi do 5–7%

redundantnost stila nema utilitarnu osnovu (da se govori i piše razumljivije, efikasnije), a takođe funkcionalnu (da se poboljšava, olakšava opštenje). Njena osnovna funkcija je etničko samoizražavanje i samodokazivanje, tj. čisto simbolička. Posmatrač sa strane može to ponekad da doživljava kao međunacionalno inačenje iza koga stoji poseban stil – inadžijski.

Funkcionalnostilska diferencijacija jezika je najšire i najsloženije raslojavanje koje nastaje upotrebom jezika u osnovnim oblastima ljudske djelatnosti – umjetnosti, nauci, publicistici, administraciji, pravu, politici i svakodnevnoj komunikaciji. Osnovni tip takvog razgrađivanja je funkcionalni stil (književnoumjetnički, publicistički, naučni, administrativni, razgovorni). U nekim slučajevima pojavljuju se funkcionalnostilski kompleksi (sakralni, vojni i dr.). Pojedini oblici diferencijacije nalaze se na granici, u sivoj zoni dvaju ili triju funkcionalnih stilova (epistolarni, oratorski, reklamni, memoarski...). Najzad, svaki funkcionalni stil ima svoj komplet podstilova i žanrova.

Ovi tipovi funkcionalnostilske diferencijacije jezika posjeduju specifične nacionalne crte. Najznačajnije ispoljavanje nacionalnih crta u posljednje dvije decenije nastalo je u okviru funkcionalnih stilova koji se više nego drugi nalaze pod nadzorom, kontrolom, uticajem i pritiskom socijalnih institucija (organa vlasti, društveno-političkih organizacija i dr.).

Osnova književnoumjetničkog stila je standardni jezik pa se i bilo kakve značajnije inovacije u normi održavaju i na dati stil. Stoga su u periodu disolucije pisci i pjesnici Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore bili prinuđeni da se pridržavaju ne normi (bivšeg) zajedničkog nadnacionalnog srpskohrvatskog jezika, već normi četiriju posebnih književnih jezika (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog jezika) nastalih na njegovoj osnovi. Kriterij obaveznog poštovanja standarda ovdje se relativizira budući da se autori umjetničkih tekstova nalaze u povoljnijem položaju nego autori tekstova drugih funkcionalnih stilova (naučnog, publicističkog, administrativnog) – zbog široke slobode u izboru pisci i pjesnici mogu da se liberalnije odnose prema standardu (mogu da ga narušavaju, ignorišu, da mu pružaju otpor i sl.).

Naučni stil se odlikuje potpunom normativnošću u duhu standardnog jezika. On mora da prati i odražava sve promjene u standardu datog jezika, između ostalog i one najradikalnije koje, recimo, nameće agresivni purizam. Ako se u književnom jeziku suštinski mijenja norma, suštinski se mijenja i jezička osnova njegovog naučnog stila. Stoga postoji mnogo više promjena u naučnom stilu hrvatskog i bošnjačkog jezika nego srpskog. Bez obzira na to u nacionalnim stilovima svih jezika čuvaju se opšte, globalne stilističke norme vezane za objektivnost, istinitost, argumentaciju, dokazivanje, kompozicionu strukturu,

da bi sistemi za pretraživanje (mašine, roboti i dr.) mogli dati tekst primijeti i napraviti indeksaciju.

pošto su one univerzalne i ne zavise od nacionalne specifičnosti bilo koga jezika.

Publicistički stil je posebna meta za proturanje i prodiranje nacionalnih ideja, komponenata, tendencija i težnji. Osim drugih funkcija karakterističnih za sve ostale funkcionalne stilove on vrši dvije njemu tipične – agitaciju i propagandu (politike, ideologije, religije i dr.). Još se jedna osobenost snažno ispoljava – nijedan drugi stil nema tako širokog recipijenta. Navedene funkcije u spoju sa maksimalnom javnošću i ogromnim kapacitetom komunikacionih kanala čine od njega veoma moćno sredstvo na etničkom planu – za propagiranje nacionalnih interesa, nacionalne politike, nacionalnih pogleda i ideja. To posebno snažno izbija u prvi plan u zaoštrenim, konfliktnim situacijama, što najbolje ilustruju ratni sukobi na području bivše Jugoslavije devedesetih godina XX vijeka. Tada je publicistički stil postao snažno sredstvo za plasiranje informacije koja je bila u nacionalnom interesu bez obzira na njenu istinitost, korektnost i objektivnost („cilj opravdava sredstvo“). Paralelno sa ratom oružjem započeo je ne manje oštar i opasan rat riječima. Kao jedan od rezultata takve orijentacije pojavio se jezik mržnje. On je bio usmjeren ne samo protiv ljudi druge nacije i religije nego i protiv „svojih“, koji su izdali (široke) „nacionalne“ interese. U takvoj aktivnosti postojale su tri vrste autora: 1. novinari, 2. političari i 3. obični čitaoci, slušaoci i gledaoci. Prvi su zloupotrijebljavali svoju profesiju i svjesno plasirali dezinformaciju, poluistinu i čistu laž. Drugi su (posebno ultranacionalisti) koristili štampu, radio i televiziju kao tribinu za raspirivanje međunacionalne netrpeljivosti, ispoljavanje agresivnog nacionalizma i šovinizma. Treći su se uključivali tendencioznim pismima i nastupima u direktnim obraćanjima koji su bili ponekad daleko izvan okvira kulturnog, civilizovanog i tolerantnog komuniciranja. Takvo sučeljavanje odvijalo se po principu „svi protiv svih“ (Bošnjaci protiv Srba i Hrvata, Srbi protiv Hrvata i Bošnjaka, Hrvati protiv Srba i Bošnjaka). Iz tih razloga ni u jednom drugom funkcionalnom stilu nije došlo do tako snažnog prljanja, estetskog razaranja i devalvacije moralnih principa. Kako su se stišavale nacionalne strasti, završavali vojni sukobi, odlazili su u zadnji plan takve iracionalne i kontraproduktivne pojave i tendencije, a u prvi plan su izbijala životno važna pitanja. Publicistički stil Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca postepeno je počeo da se oslobađa vještačkog balasta i nenormalnih okvira postojanja, a nacionalna komponenta se malo-pomalo pretvarala iz najvišeg kriterijuma (kriterijuma nad kriterijumima) u izbalansirani kriterij karakterističan za publicistički stil civilizovanih, kulturnih društava. Bez obzira na to sve do danas ovaj se stil nalazi pod brižnom kontrolom i patronatom politike i interesa najrazličitije orijentacije, posebno nacionalne. Ostaje i cenzura, koja je devedesetih godina XX vijeka dobila ogromne i tragikomične razmjere. Najsloženija situacija stvorena je u Bosni i Hercegovini. Na tome području u sredstvima masovnog informisanja sukobljavale su se u iznuđenoj i neprirodnoj koegzistenciji tri književne norme (bošnja-

čka, hrvatska i srpska) koje su izazivale razlike u stilističkim normama i stilski (pre)usmjeravale pojedine jedinice. To što je prije u stilu Bošnjaka, Hrvata i Srba imalo jednaku stilsku vrijednost sada se radikalno mijenja i u jednom jeziku (p)ostaje neutralno, a u drugim markirano. Ovdje se posebno snažno ispoljavaju i dolaze i prvi plan etnoekspresije – stilistički obojene jedinice za isticanje i potvrđivanje nacionalne komponente. Pri tome se komunikativna strategija mijenja na sljedeći način: ne biraju se sredstva koja bi precizno, upečatljivo, korektno ili jednostavno prenijela misao, već se biraju ona koja bi samo pokazala da je dati jezik (a) srpski, a ne bošnjački i/li hrvatski, (b) bošnjački, a ne hrvatski i/li srpski, (c) hrvatski, a ne bošnjački i/li srpski. Takva orijentacija je izazivala nacionalno-stilističku homogenizaciju, podstaknutu homogenizacijom društva na nacionalnoj osnovi. Sve što je bilo internacionalno, opšte, objedinjavajuće nestajalo je ili odlazilo u drugi plan. Ovakvo usmjerenje je izazivalo stilsku „kolateralnu štetu“ – najbezazlenije riječi i izrazi postajale su „sumnjive“ i bile podvrgavane neopravdanom čišćenju. Radikalne i tendenciozne promjene u jezičkoj i stilskoj orijentaciji dovodile su do jezičkog i stilističkog redukcionizma i protekcionizma. To je izazivalo čitav niz negativnih usputnih efekata. Jedan od njih je bilo međunacionalno razgraničavanje i razdruživanje na stilskom/stilističkom nivou. Pri tome je dolazilo do svjesnog jezičkog i stilskog odbijanja jedne nacije od druge pa je nacija prema kojoj se zauzima odbojan stav počinjala da negativno gleda na jezik i stil nacije koja se od nje distancirala. Izrazit primjer je promjena jezika i stila izvještavanja sarajevske Federalne televizije. U svojim informativnim emisijama, posebno u centralnom DNEVNIKU, naročito nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, toliko su napadno i demonstrativno spikeri bošnjačke nacionalnosti koristili hrvatske i „gušili“ srpske riječi i izraze da se onome ko je u Sarajevu proživio ne jednu deceniju činilo kao da gleda emisiju iz Zagreba, i to na krajnje naglašenom hrvatskom jeziku. Takva se orijentacija nije uklapala u (na riječima proglašen) princip otvorenosti bošnjačkog jezika za pripadnike svih naroda Bosne i Hercegovine jer se postavlja pitanje kako nacija **A** može prihvatiti kao svoj ili blizak sebi jezik nacije **B** koja svim silama nastoji da neutrališe, ukloni ono što „miriše“ na jezik i stil te iste nacije (**A**)? Ali ovdje treba dodati i to da u publicističkom stilu postoji dosta primjera kada autori osjećaju i nalaze granicu između (a) afirmacije nacije i nacionalne mržnje, ispoljavanja istinskih nacionalnih osjećanja i b) izražavanja nacionalne ksenofobije, nacionalizma i šovinizma.

Administrativni stil je direktni produžetak i izraz organa vlasti, društvenih i političkih organizacija, stoga se u njemu veoma snažno ispoljavaju nacionalne tendencije i promjene u književnoj normi. Ovdje posebnu pažnju zaslužuje pokušaj da se u okviru hrvatskog jezika dati stil nametne kao uzoran za sve druge i tako istisne književnoumjetnički sa te pozicije.

Slobodom izbora razgovorni stil je blizak književnoumjetničkom stilu pa stoga u govornoj komunikaciji obligatornost standardnojezičkih normi i njihovih promjena nema apsolutni, opšteobavezujući karakter. Ovaj stil je, kao i drugi, bio na ovaj ili onaj način podvrgnut nacionalnoj homogenizaciji, netoleranciji i isključivosti.

9. Među funkcionalnostilskim kompleksima posebnu pažnju zaslužuju sakralni i vojni. Oni se međusobno razlikuju nejednakim tipom promjena. Sakralni kompleks se u svojoj intrastilističkoj strukturi modifikovao radi nastojanja da, kao i druge funkcionalnostilske vrste, poštuje norme stvorene u okviru novog nacionalnog standarda. Ali značajnije promjene desile su se na ekstrastilističkom planu. U novom društvenom uređenju ateizam je ustupio mjesto teizmu, čime su se trima štokavskim religijama (islamskoj, katoličkoj i pravoslavnoj) pružene ogromne mogućnosti za ekspanziju u sve nekonfencionalne sfere jezika. Elementi religioznog načina izražavanja triju nacija (po pravilu ne putem višenacionalnih, već monolacionalnih kanala veze) počeli su da intenzivno prodiru u sve funkcionalne stilove tako da se može govoriti o primijetnoj teizaciji funkcionalnih stilova – ortodoksizaciji srpskih i crnogorskih, katolicizaciji hrvatskih i islamizaciji bošnjačkih. Osim toga, paralelno se odvijala stilistička disimilacija na istoj osnovi: jezik ateizma je potpuno ili djelimično nestao iz aktivne upotrebe prešavši u pasivnu rezervu a njegovo mjesto zauzeli su elementi religioznog načina izražavanja.

Vojni kompleks nije imao takvu estrastilističku ekspanziju (ona je bila aktuelna samo u vrijeme ratnih sukoba). Na intrastilističkom nivou došlo je do značajnih promjena u jezicima koji su radikalno prekinuli vezu sa starim standardom ili su stvorili novi, odnosno sasvim novi, a to je slučaj sa hrvatskim i bošnjačkim. Ovdje je odlučujući faktor bila činjenica da su Hrvati i Bošnjaci dobili svoju, mononacionalnu armiju. Na hrvatskoj strani došlo je do snažnog odbijanja od jezika bivše Jugoslovenske narodne armije, koji je u novoj hrvatskoj državi kvalifikovan kao jezik Srba i „jezik agresora“. Stoga je započeta intenzivna aktivnost na stvaranju hrvatske vojne terminologije na čisto nacionalnoj osnovi. Važan dio vojnog jezičkog kompleksa – jezik komandovanja postao je takođe nacionalni, tj. čisto hrvatski i bez „srpskih“ primjesa. Drugi štokavski jezik sa kodifikacionim zaokretom (bošnjački) nije imao, kao hrvatski, tradiciju u stvaranju nacionalnog stila komandovanja (imamo u vidu Nezavisnu Državu Hrvatsku), stoga se moralo birati između onog što je bilo ranije (komandovanje Jugoslovenske narodne armije), što je u datom trenutku nudio nacionalni jezik i ono što se moglo preuzeti iz jezika susjeda (pri čemu je etiketom „*agresor*“ koja je lijepljena Srbima faktički anulirana takva mogućnost). Ali situacija se promijenila stvaranjem jedinstvene (višenacionalne) armije za čitavu Bosnu i Hercegovinu. To je samo na prvi pogled olakšalo situaciju budući da je ostajalo da se riješi ne manje važno pitanje: kakav jezik komandovanja koristiti u zapovijedanju vojnicima iz različitih nacija. Što se tiče srpskog vojnog kompleksa, on

se nije suštinski promijenio, već se samo prilagodio novoj društvenoj, političkoj i ideološkoj situaciji.

10. Da zaključimo. Pitanje saodnosa pojmova standardni jezik ↔ nacionalni jezik je veoma složeno. Nacionalni jezik predstavlja jedinstvo dvaju tipova jezika: književnog i neknjiževnog. Ako je nacionalni jezik jezik određene nacije, onda je nacionalni stil sveukupnost ekspresivnog i funkcionalnostilskog potencijala jednog nacionalnog jezika. Iza svakog nacionalnog jezika stoji određen nacionalni stil. Bilo koja nacija koja razvija polifunkcionalni jezik razvija i svoj osoben nacionalni stil. Nacionalni stil se sastoji od dva osnovna tipa – književnog (standardnog) i neknjiževnog (nestandardnog). Pošto stil odlikuju dva fundamentalna svojstva – ekspresivnost i funkcionalnostilska obojenost, nacionalni stilovi takođe sadrže ove komponente ali u različitom obimu. Svi stilovi imaju ovaj ili onaj stepen ekspresivnosti, ali nemaju svi funkcionalnostilsku markaciju. Ekspresivnost nacionalnih stilova može biti kodifikaciona (u standardnom jeziku) i nekodifikaciona (u spaciolektima, sociolektima i uopšte supstandardu). Stilaska diferencijacija jezika razvija različite tipove sa specifičnim nacionalnim crtama. Među tim vrstama izdvajaju se funkcionalni stilovi. Do najznačajnijeg ispoljavanja nacionalnih crta u posljednje dvije decenije došlo je u okviru funkcionalnih stilova koji su se nalazili pod prismotrom društvenih institucija – u publicističkom i administrativnom. Književnoumjetnički stil je manje pretrpio promjene. U onom jeziku u kome se suštinski mijenja norma suštinski se mijenja i jezička osnova za naučni stil pa je logično očekivanje da bude mnogo više novina u naučnom stilu hrvatskog i bošnjačkog jezika nego srpskog. Publicistički stil je značajna meta za prodiranje nacionalnih ideja, komponenata, tendencija i strujanja. Osim drugih funkcija on vrši i dvije koje su za njega tipične – agitaciju i propagandu. Nijedan drugi funkcionalni stil nema tako široki krug recipijenata. Što se tiče administrativnog stila, pažnju zaslužuje pokušaj da se u okviru hrvatskog jezika proglasi ovaj stil kao uzorni i da se na taj način sa pozicije etalona istisne književnoumjetnički stil. Razgovorni stil je takođe podvrgnut djelovanju sa nacionalne osnove. Među funkcionalnostilskim kompleksima posebnu pažnju zaslužuje sakralni i vojni kompleks. U novom društvenom uređenju ateizam je ustupio mjesto teizmu, čime su stvoreni povoljni uslovi za ekspanziju u sve nekonfensionalne tipove govora. Jezik ateizma je potpuno ili djelimično nestao iz aktivne upotrebe i prešao u pasivni fond, a njegovo mjesto je zauzeo teistički način izražavanja. Što se tiče vojnog stilskog kompleksa, došlo je do značajnih promjena samo u jezicima koji su radikalno prekinuli vezu sa starim standardom, uspostavljajući svoj novi ili sasvim novi.

Branko Tošović

**National style as a manifestation of national language of
Serbs, Croats, Bosniaks and Montenegrins**

This paper addresses the following questions: 1 what is the national language, 2 what is the relation between national language and standard language, 3 how and to what extent is the national style associated with the national language and standard language. According to the author, there are two basic types of national styles – literary (standard) and non-literary (nonstandard). Each national style characterizes two national markings – expressive and functional stylistic. In the main part of the analysis the basic expressive functional stylistic differences between national styles of Štokavian peoples (Serbs, Croats, Bosniaks and Montenegrins) are demonstrated.

Tošović 2012e: Tošović, Branko. NACIONALNI STIL NACIONALNIH JEZIKA SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA I CRNOGORACA. – Srpska verzija rada: Тошович, Бранко. Национальный стиль как проявление национального языка сербов, хорватов, босняков и черногорцев. – In: *Stylistyka*. – Opole: Uniwersytet Opolski – Institut Filologii Polskiej. – XXI. – S. 61–81.

Branko Tošović
[rođ. 1949]

Aktuelni jezički odnosi u Rusiji i na Balkanu [2012]

0. Jezička situacija u Rusiji i na Balkanu obrazuje složen interakcijski sistem koji ćemo nazvati rusko-balkanskim korelacionalom. On je zasnovan na genetskoj bliskosti i stepenu međusobne udaljenosti jezika. S jedne strane imamo osam slovenskih jezika (**1.** ruski, **2.** srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski, **3.** slovenački, makedonski i bugarski), a s druge (**a**) četiri neslovenska na jugu (albanski, grčki, rumunski i turski) i (**b**) više od stotine na istoku (turanski, kavkaski, sibirski, mongolski i drugi jezici). Oni razvijaju pet podсистема – intrakorelacional, interkorelacional, suprakorelacional, superkorelacional i ekstrakorelacional. Intrakorelacional obuhvata navedene jezike odvojeno od drugih i podrazumijeva, prije svega, varijantsku polarizaciju, dijalekatsku razduženost, različitost izgovora, grafijskih sistema, jezičke politike i sl. Interkorelacional čine odnosi genetski veoma bliskih jezika sa istom dijalekatnom osnovicom. U ovu grupu spadaju štokavski jezici (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski). Suprakorelacional grade genetsko-tipološki isti jezici koji pripadaju datoj teritorijalnoj grupi (npr. južnoslovenskoj), ali imaju različitu dijalekatsku osnovu. Jedan takav sistem čine četiri štokavska jezika (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski) i tri neštokavska (slovenački, makedonski i bugarski). Superkorelacional sadrži odnose između genetsko-tipološki istih jezika koji pripadaju različitim teritorijalnim grupama: (**a**) istočnoslovenskoj i južnoslovenskoj, (**b**) južnoslovenskoj i istočnoslovenskoj, (**c**) zapadnoslovenskoj i istočnoslovenskoj. Tačnije, on se sastoji od (**a**) rusko-štokavskog superkorelacionala (ruski + srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski) i rusko-neštokavskog korelacionala (ruski + slovenački, makedonski, bugarski), (**b**) ukrajinsko-štokavskog superkorelacionala (ukrajinsko + srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski) i ukrajinsko-neštokavskog korelacionala (ruski + slovenački, makedonski, bugarski), (**c**) bjelorusko-štokavskog superkorelacionala (ruski + srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski) i bjelorusko-neštokavskog korelacionala (ruski + slovenački, makedonski, bugarski). Predmet naše analize je superkorelacional koji obrazuje ruski (istočnoslovenski jezik) i srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski, slovenački, makedonski i bugarski (južnoslovenski jezici). Na ovome planu imamo asimetriju budući da štokavskom interkorelacionalu ne odgovara istočnoslovenski interkorelacional jer ruski, ukrajinski i bjeloruski nemaju istu dijalekatsku osnovu (kao srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski) te stoga međusobno ne čine interkorelacional, već suprakorelacional. Na južnoslovenskom i istočnoslovenskom terenu postoji samo jedan interkorelacional – što-

kavski. Drugi južnoslovenski jezici (slovenački, makedonski i bugarski) i svi istočnoslovenski (ruski, ukrajinski, bjeloruski) međusobno obrazuju suprakorelacional: **(a)** slovenačko-makedonski, slovenačko-bugarski, makedonsko-bugarski, **(b)** rusko-ukrajinski, rusko-bjeloruski, ukrajinsko-bjeloruski. To znači da razmatranje interakcije južnoslovenskih i istočnoslovenskih jezika možemo vršiti samo asimetrično – poređenjem istočnoslovenskog suprakorelacionog trougla (ruski – ukrajinski – bjeloruski) sa štokavskim interkorelacionim kvadratom (srpski – hrvatski – bošnjački – crnogorski). Ekstrakorelacional uključuje genetski različite jezike: **(A)** slovenske jezike u Rusiji, Ukrajini, Bjelorusiji (ruski, ukrajinski, bjeloruski) i neslovenske jezike na Balkanu (albanski, grčki, rumunski i turski), **(B)** slovenske jezike na Balkanu (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski, slovenački, makedonski i bugarski) i neslovenske jezike u Rusiji, Ukrajini, Bjelorusiji (više od stotinu).

1. Ovako naslovljena tema je locirana u pet navedenih korelacionih pod-sistema i dotiče njihove osnovne zakonomjernosti, karakteristike i specifičnosti. Pri tome postoje dvije globalne cjeline: jednu čine istočnoslovensko-južnoslovenske osobenosti, drugu istočnoslovensko-južnoneslovenske (albanske, grčke, rumunske, turske) i južnoslovenske-istočnoneslovenske (estonski, litvanski, tatarski, čečenski i dr.). U daljem izlaganju biće razmotren samo prvi kompleks. U centru analize naći će se istočno-južnoslovenski superkorelacional sa svojim podsistemima: interkorelacionalom (štokavskim) i suprakorelacionalima (južnoslovenskim neštokavskim i rusko-ukrajinsko-bjeloruskim).

2. U istočnoslovensko-južnoslovenskom superkorelacionalu nalazimo jednu izrazitu nepodudarnost: između ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog jezika ne postoje ekstralingvistička statusna napetost tipična za južnoslovensko područje. Naime, ruski, ukrajinski i bjeloruski kao posebne jezike niko ne dovodi u pitanje, niti problematizira njihovu poziciju u međusobnim odnosima. Na južnoslovenskom terenu situacija je sasvim drugačija. Ovdje postoje dva izrazita problema koji izazivaju veliki spor: **(a)** da li su štokavski jezici (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski) jedan jezik, posebni jezici, varijante policentričnog jezika (srpskohrvatskog) ili nešto četvrto, peto..., **(b)** da li su makedonski i bugarski jedan ili dva posebna jezika. Na istočnoslovenskom terenu nalazimo samo blagu formu ovoga problema koja se ispoljava u zahtjevu da Rusini u Ukrajini dobiju status posebne nacije i posebnog jezika.

Raspadom zajedničke države Jugoslavije neki jezici postali su jezicima nacionalnih manjina (npr. srpski u Hrvatskoj, hrvatski u Srbiji, bošnjački u Hrvatskoj i Srbiji). Usložnjavanju situacije na Balkanu doprinio je spor o opravdanosti i neopravdanosti zvaničnog proglašavanja i kodifikacije nekih jezika (od sredine prošlog stoljeća makedonskog, a od devedesetih godina XX vijeka hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog). Raspadom Sovjetskog Saveza ruski je došao u poziciji da postane jezikom nacionalne manjine u nekim novonastalim državama. Određeni, pa i značajniji, dio ruskog stanovništva našao se iz-

van granica Ruske Federacije, da bi proširenjem Evropske zajednice ušao u njen sastav (Letonija, Litvanija, Estonija). Ruski jezik je izgubio ulogu jezika međunacionalnog sporazumijevanja pa je, recimo, u Ukrajini ruskojezično i ukrajinsko stanovništvo uvučeno u konfliktnu situaciju, u kojoj su jačale tendencije potiskivanja ruskog jezika gotovo iz svih oblasti komuniciranja. Status jezika uzajamnog sporazumijevanja na nivou jedne države izgubio je i srpsko-hrvatski jezik, a na „ruševinama“ njegove zajedničke norme započeta je standardizacija, restandarizacija i neostandarizacija četiriju jezika (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog). Jezička politika SSSR-a se držala Lenjinovog stava da u višenacionalnoj zajednici ne treba da postoji opštedržavni jezik. Takva pozicija napuštena je u gotovo svim novonastalim državama na području SSSR-a, a takođe i bivše Jugoslavije.

3. U posljednje dvije decenije dva istočnoslovenska jezika (bjeloruski i ukrajinski) i četiri južnoslovenska (srpski, hrvatski, slovenački i makedonski) prešli su iz kategorije jezika saveznih republika u kategoriju jezika novih država (Bjelorusije i Ukrajine; Srbije, Hrvatske, Slovenije i Makedonije). Dva preostala štokavska jezika – bošnjački i crnogorski dijele tu poziciju sa drugim jezikom – u Bosni i Hercegovini bošnjački sa srpskim i hrvatskim (jer BiH nema jedan službeni jezik, već tri – srpski, hrvatski, bošnjački), a u Crnoj Gori crnogorski sa srpskim (faktički paralelno funkcionišu, iako aktuelna vlast nastoji da državni jezik bude samo crnogorski).

4. Varijanta kao sociolingvistički pojam stvara asimetriju u rusko-štokavskom superkorelacionalu jer je varijantska razuđenost ruskog jezika sasvim drugačija od one u BKS-korelacionalu. U slučaju ruskog jezika radi se uglavnom o blagim formama teritorijalnih variranja (npr. moskovskog i sanktpeterburškog, prije svega na fonetskom planu), dok u BKS-korelacionalu imamo mnogo složeniju situaciju. Dugi niz decenija postoji neslaganje, kako na domaćem terenu tako i u stranoj slavistici, o tome da li prijašnje varijante srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika (istočnu ili srpsku i zapadnu ili hrvatsku, uz isticanje u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori nečega što je bilo između, što je predstavljalo modifikaciju, miješanje, prožimanje, ukrštanje, neutralizaciju istočnog i zapadnog u obliku standardnojezičkog izraza u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori) i dalje smatrati varijantama ili prihvatiti da su u disolucijskim procesima krajem XX vijeka one prerasle u posebne, odvojene jezike. Srpska pozicija je dvojna – jedni (liberalniji i tolerantniji) prihvataju kao realnu činjenicu zvanično proglašenje, standardizaciju i kodifikaciju hrvatskog, bošnjačkog pa i crnogorskog u formi pravopisa, gramatika i rječnika, dok drugi (radikalniji) tvrde da su hrvatski, srpski i crnogorski samo varijante jednog jezika – srpskog. Ali se i jedni i drugi slažu u glavnom: da se genetski (po porijeklu) i tipološki (po strukturi) radi o istom jeziku. Zvanična hrvatska i bošnjačka jezička politika, kako i ona koja se u Crnoj Gori zalaže za samostalni crnogorski jezik, smatraju da se više ne radi o varijantama (pogotovo ne srpskim), već o poseb-

nim jezicima. Ali i u njima, kao i na srpskoj strani, postoji liberalnija (tolerantnija) i radikalnija (ekstremnija) struja. Prvoj pripadaju oni koji misle da su u pitanju posebni jezici ali da je u sva četiri slučaja (jezik Hrvata, Bošnjaka, Crnogoraca i Srba) genetski i tipološki jedan jezik. Druga negira postojanje genetske i/ili tipološke identičnosti ili je po svaku cijenu nastoji minimizirati, ignorisati, zanemariti, zaobići/zaobilaziti i neutralizirati (vještačkim) stvaranjem (vještačkih) razlika. Bitna nepodudarnost u aktuelnom tumačenju varijanata sastoji se u tome što jedan dio Srba varijantu tumači kao regionalno-konfensionalnu kategoriju, i to unutar jednog zajedničkog jezika Srba-pravoslavaca, Srba-katolika i Srba-muslimana, izdvaja, recimo, zagrebački, cetinjski i sarajevski regionalno-konfesionalni varijetet srpskog književnog jezika, a drugi dio kao teritorijalnu kategoriju u obliku regionalnih varijanata srpskog jezika, ali bez uključivanja hrvatske i bošnjačke komponente (bosanskohercegovačka, crnogorska, vojvođanska varijanta i sl.). Hrvatska, bošnjačka i crnogorska strana tumači varijantu isključivo unutar svoga jezika, bez uzimanja u obzir bilo kakvog zajedničkog jezika. U svakom slučaju, u BKS-interkorelacionalu još uvijek je zaoštreno pitanje karaktera jezika – da li su to (a) interkorelacione kategorije i posebni ali bliski jezici, (b) intrakorelacione kategorije i jezici sa samo različitim političkim nazivima, varijante policentričnih jezika, dijalekti jednog nacionalnog jezika i sl.

5. Što se tiče odnosa politika – jezik, glavno je pitanje koliko je politika države i posebno jezička politika uticala i utiče na jezička kretanja na slovenskom istoku i jugu. U rusko-štokavskom superkorelacionalu polarnu poziciju u odnosu na sve druge (istočnoslovenske i južnoslovenske) zauzima hrvatska jezička politika. Ona se odlikuje izrazitim purizmom, koji u nekim pojavnim oblicima dobija dimenzije ratobornog, netolerantnog ekstremizma. I ne samo na južnoslovenskom i istočnoslovenskom nego uopšte na sveslovenskom prostoru ne nalazimo takvu agresivnu formu jezičke politike usmjerene protiv onog što dolazi iz interkorelacionala (tzv. srbizama) i iz ekstrakorelacionala (internacionalizama, ranije germanizama, mađarizama i italijanizama, a sada anglicizama i amerikanizama). S druge strane, prisutna je hrvatska intrakorelaciona konvergencija, jer je odnos prema kajkavizmima i čakavizmima manje odbojan nego prema interkorelacionim i superkorelacionim prožimanjima. Na području ruskog jezika nemamo ni približno ono što nalazimo u BKS-interkorelacionalu: duboki i agresivni nacionalizam i šovinizam, a pogotovo njima izazvane i/ili na njima zasnovane ratne tenzije. Rusko-ukrajinski i rusko-bjeloruski suprakorelacional nije generisao onako snažni i opasni sukob kao BKS-interkorelacional.¹ Postojala je i postoji izrazita napetost u rusko-ukrajinskim društvenim,

¹ Bilo je ratnih sukoba, ali ne i na jezičkom planu, pogotovo međuslovenskom (sami slovensko-neslovenski konflikti nisu prerastali u lingvistički, up. rusko-čečenski rat devedesetih godina XX vijeka).

političkim i jezičkim odnosima u Ukrajini (mnogo manje u Rusiji i Bjelorusiji), ali (najmanje) u posljednjih sto godina nije bilo takvog strašnog konflikta na suprakorelacionom nivou kakvog nalazimo na području BKS-interkorelaciona².

Po liberalnom pristupu srpska standardološka pozicija je bliska ruskoj, a po interkorelacionoj divergenciji je daleka od ruske. Bošnjačka norma se razlikuje od ruske interkorelacionom tendencioznošću – orijentacijom na bošnjačko-hrvatsku konvergenciju, bošnjačko-srpsku divergenciju (posebno na ortografskom i leksičkom planu), orijentalizaciju i islamizaciju. Crnogorska pozicija usmjerena na izdvajanje posebnog jezika ima slabe dodirne tačke sa ruskom situacijom zbog ignorisanja racionalnosti, zanemarivanja funkcionalne svrsishodnosti i inadžijske komponente u odnosu na srpsku poziciju.

6. U datom superkorelacionalu nalazimo još jednu bitnu nepodudarnost – na istočnoslovenskom terenu ne postoji otvoreno glotonimsko pitanje jer niko ne problematizira ime bilo kog jezika – ruskog, ukrajinskog ili bjeloruskog, dok na južnoslovenskom oko etnonima Bošnjaka, Crnogoraca i Makedonaca vodio se i još uvijek se vodi spor. On je posebno zaoštren oko jezika Bošnjaka, koji su se opredijelili za asimetričan pristup: u imenovanju nacije izabrali su naziv *Bošnjak* a kao ime jezika uzeli su teritorijalnu odrednicu *bosanski* umjesto nacionalne *bošnjački*, čime su izazvali ne bez osnova ozbiljnu sumnju druga dva naroda koji vijekovima žive u Bosni i vijekovima služe se svojim srpskim i svojim hrvatskim jezikom, izazvali su sumnju da se radi o skrivenoj i opasnoj namjeri da se jezikom jedne nacije (bošnjačke) i glotoninom *bosanski* poklopi čitavo područje Bosne i Hercegovine i istisnu, neutraliziraju jezici druga dva naroda (Srba i Hrvata). Pošto naziv *bosanski jezik* u svome korijenu ima teritorijalnu markaciju (*Bosnu*), on se lingvistički ne može tretirati kao pravi etnonim (to može biti samo *bošnjački*), ali se može, bez obzira na njegovu problematičnost, smatrati glotoninom.

7. Osjetna razlika zapaža se i na ortografskom planu. Ruska pravopisna situacija je veoma stabilna i mijenja se vrlo rijetko, oprezno i suzdržano. Posljednja reforma izvršena je još 1956, iako je od tada bilo više pokušaja (posebno 1964. i 2000) da se izvrše normativne promjene. Stoga se na prste jedne ruke mogu nabrojati pravopisni priručnici nastali u posljednjih osamdeset godina (Правила 1956,³ Розенталь 1970, 1984⁴), dok je situacija u BKS-interkorelacionalu vrlo haotična jer generiše čitavu seriju normativnih izdanja,

² BKS označava nasljednike bivšeg srpskohrvatskog jezika (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski).

³ Ovaj pravopis zvanično je prihvatila Akademija nauka SSSR-a, Ministarstvo za visoko obrazovanje SSSR-a i Ministarstvo za prosvjetu RSFSR-a.

⁴ Od D. E. Rozentalja je zatraženo da na osnovu Pravila iz 1956. godine pripremi detaljniji priručnik što je on i uradio (Розенталь 1970, 1984).

od kojih znatan dio nastaje iz konjunktivnih, političkih, komercijalnih i egoističkih potreba, a ne iz neophodnosti nosilaca datoga jezika. Raspadom zajedničke srpskohrvatske norme (utvrđene Pravopisom 1960ćir i Pravopisom 1960lat) svaka nacionalna sredina počela je da razrađuje svoj ortografski standard. Appetit za pravopisnim priručnicima je sve više rastao i doveo do toga da se pojavilo više izdanja za hrvatski jezik (Babić/Finka/Moguš 2000, Anić/Silić 2001, Jojić 2003, Babić/Ham/Moguš 2005, Badurina/Marković/Mićanović 2007), kao i za srpski jezik (Pešikan/Jerković/Pižurica 1995, Dešić 2002, Simić 1998, Simić 2003, Pravopis srpskoga jezika 2011), dok bošnjački zasada ima „samo“ dva (Halilović 1996, Halilović 1999), a crnogorski jedan (Pravopis crnogorskoga jezika 2010). Ali na tome se neće stati. Već za ovu godinu najavljena su nova izdanja. Ortografski kaos dobija i apsurdne dimenzije time što ne unosi red u pravopisni standard, što ga funkcionalno ne stabilizuje i što se često radi o kozmetičkom prepravljaju, djelimičnom ili potpunom naslanjanju na prethodna ili postojeća izdanja, što predstavlja obično kopiranje i kloniranje. Nije nam poznato da bilo gdje u svijetu postoji takva situacija i takav nered. To je rezultat i pogrešnog i destruktivnog uvjerenja, posebno neupućenih, da je pravopis vrhunska lingvistika. Sadašnja situacija dolazi kao nastavak prethodne u kojoj se srpskohrvatska lingvistika bukvalno iscrpljivala pravopisnom problematikom, gubila dragocjenu snagu, vrijeme i novac te se koncentrisala na ono što je u razvijenim lingvističkim sredinama bilo potpuno periferno. Taj zaključak se nedvosmisleno izvlači i u poređenju istočnoslovenskog suprakorelacionala i BKS-interkorelacionala.

8. U istočnoslovenskom suprakorelacionalu stabilna je i grafijska situacija, jer Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi odavno koriste ćirilicu i nema ozbiljnijih nagovještaja da će njihovi jezici u bližoj ili daljoj budućnosti preći na latinicu ili paralelnu upotrebu dvaju pisama. Na južnoslovenskom prostoru situacija je mnogo složenija: jedni upotrebljavaju (bar danas) samo latinicu (Slovenci, Hrvati), drugi latinicu i ćirilicu (Srbi, Crnogorci i djelimično Bošnjaci⁵), a treći samo ćirilicu (Bugari i Makedonci). Međutim, i kod isključivo ćiriličnih naroda (Bugara) bilo je u posljednje vrijeme pokušaja da se pređe na latinicu. Na području srpskog jezika traje oštar sukob između onih koji bi željeli da latinicu potpuno istisnu iz upotrebe i onih liberalnijih, tolerantnijih, orijentisanih na dalju koegzistenciju ćirilice i latinice, uz davanje prednosti ćirilici kao osnovnom srpskom pismu. Najhaotičnija situacija je u Crnog Gori nastala uvođenjem triju u latinicu (š, ž, 3) i triju grafema u ćirilicu (ć, 3, s) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova s', z', 3, ne rukovodeći se komunikativnim ciljevima (da se poboljša opštenje), već da se bar u nečemu napravi kakva-takva vidljiva razlika u odnosu na jezik drugog bliskog naroda (posebno srpskog).

⁵ Više deklarativno, kao recimo u obliku pravopisnih formulacija (Halilović 1996).

9. Na gramatičkom planu za ruski jezik postoje davno utvrđene, vremenom provjerene i vrlo stabilne norme (one su najdetaljnije i najsistematskije obrađene i predstavljene u GAN 1960a, 1960b). U BKS-interkorelacionalu za svaki jezik razrađuju se posebne gramatičke norme, ali su one manje stvaralačke, a više formalne i uglavnom se svode na prepisivanje u okviru BKS-interkorelacionala. Gramatički standard nalazimo, prije svega, u sljedećim izdanjima: srpski jezik – Klajn 2005, Klikovac 2002, Ostojić 1999, Simić 2002a, Simić 2002b, Simić/Jovanović 2007, Stanojčić 2010, Stanojčić/Popović 2002, hrvatski jezik – Babić/Brozović/Moguš/Pavešić/Škarić/Težak 1991, Ham 2002, Hrvatska gramatika 1995, Raguž 1997, Silić/Pranjeković 2005, Težak/Babić 1994, bošnjački jezik – Čedić 2004, Jahić/Halilović/Palić 2000, Vajzović/Zvrko 1994. Za novoproglašeni (2007) crnogorski jezik nema prave gramatike: postoje samo dva pokušaja – jedan od strane autora koji nije bio ni gramatičar, ni (sistemski) lingvista po obrazovanju pa se stoga više radi o eksperimentisanju (Nikčević 2001), a drugi u formi bukvalnog prevođenja, tačnije formalne modifikacije, kloniranja hrvatske gramatike Silić/Pranjeković 2005 (Čirgić/Pranjeković/Silić 2010), što je porazno za ideju o samostalnom crnogorskom jeziku.

10. I na leksičkom planu ruski jezik ima stabilnu i funkcionalnu normu, izraženu prije svega u 20-tomnom rječniku savremenog ruskog jezika (Словарь в 20-ти томах 1912). U BKS-interkorelacionalu za svaki jezik izrađuju se svoje, odvojene i međusobno nesinhronizovane leksičke norme. Njih najviše odražavaju sljedeće izdanja: srpski jezik – Moskovljević 2000, Rečnik MS – MH 1969, Rečnik SANU 1959, Rečnik MS 2007, hrvatski jezik – Hrvatski encikl. rječnik 2002, Anić 2000, Šonje 2000, bošnjački jezik – Halilović/Palić/Šehović 2010, Isaković 1993, Jahić 1999, Jahić 2010, Rječnik bosanskog jezika 2007. Crnogorski jezik za sada nema nijedan rječnik. I ovdje se primjenjuje „resavska škola“, posebno u novoproklamovanim jezicima bez leksikografske tradicije. Izrazita razlika između dvaju područja sastoji se u tome što ruski jezik nema razlikovnih rječnika koje u izobilju nalazimo na hrvatskoj strani. Ruska lingvistika je, međutim, bogata leksikološkim izdanjima posvećenim međujezičkoj homonimiji, najčešće u formi tzv. rječnika lažnih prijatelja (npr. Akulenko i dr. 1969).

11. Jezički standard ruskog jezika karakteriše konjunktorna norma (i – i), dok u štokavskom interkorelacionalu postoje dvije pozicije. Jedna je srpska i bošnjačka, koje su usmjerene na maksimalno korišćenje sinonimskog potencijala jezika, a druga hrvatska (bar zvanična), koja nije naklonjena dubletima, tripletima... i koja bi željela da propiše samo jedno rješenje – ono koje se njoj sviđa i koje vrlo često kao osnovu ima interkorelaciono odbijanje (u odnosu na srpski jezik). Stoga je takva norma disjunktivno orijentisana (ili – ili).

12. Postoji osjetna nepodudarnost u rusko-štokavskom superkorelacionalu i na planu govorne kulture. Politika i praksa njegovanja ruskog jezika ne prate nikakve osjetne i značajnije oscilacije, izbjegava se nepotrebno eksperi-

mentisanje, postoje snažne teoretske osnove pretočene u funkcionalna i djelotvorna rješenja. Govorna kultura na štokavskom području ima, nažalost, suprotna obilježja. Haotično stanje na planu standardizacije, zanemarivanje kulture govora (posebno u ratno i poratno doba), biranje i nametanje rješenja bez prethodne provjere njihove valjanosti, svrsishodnosti i opravdanosti nanijeli su veliku štetu ovoj značajnoj oblasti primijenjene lingvistike. Najveću razliku na ovom području stvara poplava jezičkih savjetnika, posebno za hrvatski jezik. Navešćemo neka izdanja iz govorne kulture: srpski jezik – Ćupić/Fekete/Terzić 2002, Fekete 2002, 2005, 2008, Klajn 1980, 1998a, 1998b, Klajn 2002, Moskovljević 2000, Peco 1969, Predić 1951, Stanić/Moračić 1981, Stijović 2009, Šipka 1975, 1998b, 1981, 1998, 1999, Telebak 2001, hrvatski jezik – Brabec 1984, Cеровac 1958, Dulčić 1997, Hudaček/Mihaljević/Vukojević 1999, Lončarić/Bičanić 2000, Mamić 1997, Mandić 1998, Maretić 1924, Matković 2005, 2006, Pavešić 1971, Protuđer 2004, Vidović 1983, Zoričić 1998, bošnjački jezik – Halilović 1996.

13. Na dijalekatskom planu stanje na području ruskog jezika je stabilno i promjene koje se dešavaju dolaze u vremenski dugom kontinuitetu bez radikalnih i oštih zaokreta (kao i drugdje, dijalekte sve više potiskuje standardni jezik, intenzivno je kretanje u pravcu selo → grad). Na području štokavskih dijalekata situacija je promijenjena etničkim čišćenjima tokom posljednjih ratova i talasima izbjeglica, koje su posebno zapljusnule Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Prisilno i dobrovoljno preseljavanje znatnog dijela stanovništva dovelo je do toga da je taj dio populacije donio u novu sredinom svoj dijalekt, svoj izgovor i svoj način upotrebe jezičke norme. Time su neki dijalekti pojačani, a drugi oslabljeni. Premještanje hrvatskog stanovništva ostao je u okvirima ijekavskog područja, dok je srpski izbjeglički talas išao sa ijekavskog ka ekavskom (izmještanje Srba iz Hrvatske u Bosni i Hercegovinu) i ekavskom (izmještanje Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Srbiju). Na taj je način ijekavica ojačana na ekavskom području, a ojačan je i četveroakcentaski sistem, posebno razlikovanje postakcenatskih dužina. Ratom iznuđena migraciona kretanja na području bošnjačkog jezika su uglavnom bila u okviru ijekavskog područja uz statistički zanemarljivo premještanje muslimanskih ekavaca iz Sandžaka u Bosnu.

14. I na slovenskom istoku i na slovenskom jugu došlo je do preimenovanja, prije svega naseljenih mjesta i njihovih dijelova. Na području ruskog jezika toponimijska renominacija je uglavnom bila zasnovana na ideološkoj osnovi – stari komunistički nazivi ulica, trgova, gradova zamjenjivani su novim ili su im davana često već zaboravljena imena. Ур. *Екатеринбург* (1723) → *Свердловск* (1924) → *Екатеринбург* (1991), *Мариуполь* → *Жданов* (1948) → *Мариуполь* (1989), *Нижний Новгород* (1221) → *Горький* (1932) → *Нижний Новгород* (1991), *Оренбург* (1743) → *Чкалов* (1938) → *Оренбург* (1957), *Орлов* (1459) → *Халтурин* (1923) → *Орлов* (1992), *Павловск* (1777) → *Слуцк* (1918) → *Павловск* (1944), *Пермь* (1723) → *Молотов* (1940) → *Пермь* (1957), *Самара* (1586) → *Куйбышев* (1935) → *Самара* (1990),

Санкт-Петербург (1703) → *Петроград* (1914) → *Ленинград* (1924) → *Санкт-Петербург* (1991), *Ставрополь* (1777) → *Ворошиловск* (1935) → *Ставрополь* (1943), *Тверь* → *Калинин* (1931) → *Тверь* (1990), *Царицын* (1589) → *Сталинград* (1925) → *Волгоград* (1961).

Pretrpjela je promjene polovina gradova-milionera, 40% najvećih, 20 većih i velikih, a samo 8–9% malih i srednjih gradova. Među glavnim gradovima subjekata RF [Ruske Federacije, B. T.] nazive su promijenili 90 gradova ili 34% od ukupnog broja te kategorije. U cjelini, ako se računaju i gradovi koji su promijenili svoja imena tokom nastajanja, gotovo 400 gradova na teritoriji RF mijenjali su svoje nazive. To čini približno 35% svih gradova zemlje (Лаппо-www).

Na štokavskom terenu renominacija je imala interkorelacioni karakter (kada su topomini iz socijalističkog perioda zamjenjivani novim) i interkorelacioni karakter (kada je renominacija vršena na nacionalnoj osnovi pa su imena tipična za drugu naciju zamjenjivana nazivima svoje nacije). Svaki etnos (Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci) dao je svoj „doprinos“: Srbi su preimenovali niz mjesta, recimo *Foču* u *Srbinja*, Hrvati su po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini davali naseljenim mjestima izrazito nacionala pa i ustaška obilježja, posebno birajući imena ljudi koji su bili aktivni u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (npr. *Ulica M. Budaka*), a Bošnjaci su, kao dominantni narod, etnoligvistički čistili Sarajevo. Tako je preko stotinu sarajevskih ulica dersrbizirano, recimo ulica *Alekse Bojovića* → *Tome Masarika*, *Alekse Šantića* → *Bunica*, *Carina*, *Beogradska* → *Emerika Bluma*, *Blagoja Parovića* → *Paromlinska*, *Bogdana Zimonjića* → *Hamze Orlovića*, *Boriše Kovačevića* → *Mehmed Spahe*, *Borivoja Jevtića* → *Pavla Lukača*, *Bože Pejanovića* → *Džavida Haverića*, *Braće Savić* → *Čamila Sijarića*, *Braće Vujičić* → *Malta*, *Branimira Ćosića* → *Vrbanja*, *Branislava Nušića* → *Tahmiščina*, *Branka Bajića* → *Kalesijska*, *Branka Milutinovića* → *Srebrenička*, *Branka Radičevića* → *Hiseta*, *Danila Đokića* → *Branislava Đurđeva*, *Danila Ilića* → *Oprkanj*, *Danila Ponjarca* → *Petra Tiješića*, *Dimitrija Tucovića* → *Avdage Šahinagića*, *Dragice Pravice* → *Bakarevića*, *Dragojla Dudića* → *Alberta Fortisa*, *Đure Daničića* → *Koste Hermana*, *Đure Jakšića* → *Adija Mulebegovića*, *Gliša Janković* → *Nasihe Kapidić Hodžić*, *Gruje Novakovića* → *Bajrama Zanunija*, *Hajduk Veljkova* → *Muse Ćazima Ćatića*, *Ise Jovanovića* → *Husrefa Redžića*, *Jovana Cvijića* → *Nedima Filipovića*, *Jovana Popovića* → *Muhameda Ridžanovića*, *Jove Jankovića* → *Safeta Isovića*, *Jugbogdanova* → *Rizaha Štetića*, *Konstantina Jeftića* → *Potok*, *Kosovska* → *Braće Morić*, *Koste Abraševića* → *Eniza Cocalića*, *Midhata Begića*, *Marije Bursać* → *Adžemovića*, *Miće Sokolovića* → *Terezija*, *Mike Lazića* → *Širokac*, *Miladina Radojevića* → *Sepetarevac*, *Milana Ćurkovića* → *Šejh Juje*, *Milana Šarca* → *Kenana Demirovića*, *Mile Vujovića* → *Dole*, *Milorada Pejdana* → *Hadži Mustafe Penjave*, *Miloša Obilića* → *Safvet bega Bašagića*, *Milutina Draškovića* → *Topal Osman Paše*, *Mirka Jovanovića* → *Hadžišabanovića*, *Mirka Lazića* → *Širokac*, *Miška Jovanovića* → *Šaćira Sikirića*, *Mitra Trifunovića* → *Uče* → *Antuna Hangija*, *Mladena Stojanovića* → *Ljubuška*, *Mehmed bega Kapetanovića*, *Moravska* → *Teočacka*, *Nedeljka Čabrinovića* → *Na varoši*, *Neđe Sto-*

janovića → Jabuka, Nemanjina → Čekaluša, Nikole Demonje → Nurije Pozderca, Nikole Tesle → Petrakijina, Obala vojvode Stepe → Obala Kulina bana, Olge Ivković → Behaudina Selmanovića, Paraćinska → Mali Sokak → Bistrigijin sokak, Park Cara Dušana → Atmejdan, Petra Dokića → Milana Preloga, Petra Kočića → Telali, Petra Mećave → Fra Matije Divkovića, Preradovića → Mehmeda Kantardžića, Principov most → Latinska ćuprija, Pube Novakovića → Blagajska, Rade Ličine → Rejhana Demirdžića, Radojke Lakić → Kaptol, Radomira Mirkovića → Kaukčijina, Ranka Šipke čikma → Reisa Fehima Spahe čikma, Ravijojle Rave Janković → Behdzeta Mutevelića, Save Kovačevića → Reisa Džemaludina Čauševića, Sime Miljuša → Osmana Đikića, Skerlićeva → Josipa Vancaša, Slavije Vajnera Čiče → Augusta Brauna, Slavka Rodića → Atifa Kavalića, Slobodana Principa Selje → Kulovića, Slobodana Vukovića → Vladimira Preloga, Spasenije Cane Babović → Hakije Turajlića, Spasoja Mičića → Donja Breka, Spasoje Blagovčanina → Sakiba Zere, Starine Novaka → Petra Sinana Šaina, Gazi Hasan paše, Stevana Hristića → Mehe Smailagića, Stevana Mokranjca → Ludviga Kube, Stevana Sindelića-čikma → Maguda, Maguda čikma, Stojanke majke knešpoljke → Skendera Kulenovića, Svetozara Kosorića → Zaima Imamovića, Svetozara Markovića → Čemerlina, Josipa Štadlera, Trg Đure Pucara → Trg Republike, Trg Rade Končara → Trg nezavisnosti, Trifka Grabeža → Patke, Užičkog radničkog bataljona → Fadila Jahića Španca, Valjevska → Žepa, Vase Miskina Crnog → Ferhadija, Vase Pelagića → Vladislava Skarića, Veljka Čubrilovića → Đoke Mazalića, Veljka Lukića Kurijaka → Herceg Stjepana, Veselina Masleše → Saliha Hadžihusejinovića, Vladimira Gaćinovića → Veliki Alifakovac, Voje Dokića → Talirevića, Vojvode Ratomira Putnika → Zmaja od Bosne, Vuka Karadžića → Pehlivanuša, Zdravka Čelara → Gazi Mehmed paše Fidahića, Zlatiborska → Hamida Hadžibegića, Zmaja Jove Jovanovića → Gimnazijska.⁶ Žarka Zgonjanina → Salke Nezečića, Žerajića most → Careva ćuprija, Žikice Jovanovića Španca → Vahide Maglajlić... Samo u rijetkom slučajevima sarajevske ulice dobile su srpska antroponimska obilježja: Karlovačka → Velika drveta → Srdana Aleksića, Njegoševa → Alekse Šantića, Bore Draškovića → Branislava Nušića, Županjska → Mice Todorović.

15. Izvršena analiza upućuje na nekoliko zaključaka. Jezička situacija u Rusiji i na Balkanu obrazuje složen interakcijski sistem, koji se sastoji od pet podсистема – intrakorelacionala, interkorelacionala, suprakorelacionala, superkorelacionala i ekstrakorelacionala. Razmatranje interakcije južnoslovenskih i istočnoslovenskih jezika može se vršiti samo asimetrično – poređenjem istočnoslovenskog suprakorelacionog trougla (ruski – ukrajinski – bjeloruski) sa štokavskim interkorelacionim kvadratom (srpski – hrvatski – bošnjački – crnogorski). U istočnoslovensko-južnoslovenskom superkorelacionalu postoji

⁶ Nešto slično radili su takođe, manje ili više, Srbi i Hrvati na svojim gradskim područjima.

izrazita nepodudarnost: između ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog jezika ne postoje ekstralingvistična statusna napetost tipična za južnoslovensko područje. Usložnjavanju situacije na Balkanu doprinosi spor o opravdanosti i neopravdanosti zvaničnog proglašavanja i kodifikacije pojedinih jezika. Raspadom Sovjetskog Saveza ruski je došao u poziciji da postane jezikom nacionalne manjine u nekim novonastalim državama. U posljednje dvije decenije dva istočno-slovenska jezika (bjeloruski i ukrajinski) i četiri južnoslovenska (srpski, hrvatski, slovenački i makedonski) prešli su iz kategorije jezika saveznih republika u kategoriju jezika novih država (Bjelorusije i Ukrajine; Srbije, Hrvatske, Slovenije i Makedonije). Varijanta kao sociolingvistički pojam stvara asimetriju u rusko-štokavskom superkorelacionalu jer je varijantska razuđenost ruskog jezika sasvim drugačija od one u BKS-korelacionalu. Postoji neslaganje o tome da li prijašnje varijante srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika i dalje smatrati varijantama ili prihvatiti da su u disolucijskim procesima krajem XX vijeka one prerasle u posebne, odvojene jezike. U rusko-štokavskom superkorelacionalu polarnu poziciju u odnosu na sve druge (istočno-slovenske i južnoslovenske) zauzima hrvatska jezička politika. Ona se odlikuje izrazitim purizmom, koji u nekim pojavnim oblicima dobija dimenzije ratobornog, netolerantnog ekstremizma. Na istočno-slovenskom terenu ne postoji otvoreno glotonimsko pitanje jer niko ne problematizira ime bilo kog jezika – ruskog, ukrajinskog ili bjeloruskog, dok se na južnoslovenskom oko etnonima Bošnjaka, Crnogoraca i Makedonaca vodio i još uvijek vodi spor. Osjetna razlika zapaža se i na ortografskom planu: ruska pravopisna situacija je veoma stabilna i mijenja se vrlo rijetko, oprezno i suzdržano, dok je u BKS-interkorelacionalu vrlo haotična. U istočno-slovenskom suprakorelacionalu stabilna je i grafijska situacija, jer Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi odavno koriste ćirilicu i nema ozbiljnijih nagovještaja da će njihovi jezici u bližoj ili daljoj budućnosti preći na latinicu ili paralelnu upotrebu dvaju pisama. Na južnoslovenskom prostoru jedni upotrebljavaju (bar danas) samo latinicu (Slovenci, Hrvati), drugi latinicu i ćirilicu (Srbi, Crnogorci i djelimično Bošnjaci), a treći samo ćirilicu (Bugari i Makedonci). Na gramatičkom planu za ruski jezik postoje davno utvrđene, vremenom provjerene i vrlo stabilne norme. U BKS-interkorelacionalu za svaki jezik razrađuju se posebne gramatičke norme, ali su manje stvaralačke, a više formalne prirode i uglavnom se svode na prepisivanje u okviru BKS-interkorelaciona. I na leksičkom planu ruski jezik ima stabilnu i funkcionalnu normu, dok se u BKS-interkorelacionalu za svaki jezik izrađuju svoje, odvojene i međusobno nesinhronizovane leksičke norme. Jezički standard ruskog jezika karakteriše konjunkturna norma (i – i), dok u štokavskom interkorelacionalu postoje dvije pozicije. Jedna je srpska i bošnjačka, koje su usmjerene na maksimalno korišćenje sinonimskog potencijala jezika, a druga hrvatska, koja nije naklonjena dubletima, tripletima... i koja bi željela da propiše samo jedno rješenje. Politika i praksa njegovanja ruskog jezika ne prate osjetne i značajnije oscilacije, izbjegava se nepotreb-

no eksperimentisanje, postoje snažne teoretske osnove pretočene u funkcionalna i djelotvorna rješenja. Govorna kultura na štokavskom području ima suprotna obilježja. Na dijalekatskom planu stanje na području ruskog jezika je stabilno i promjene koje se dešavaju dolaze u vremenski dugom kontinuitetu bez radikalnih i oštih zaokreta. Na području štokavskih dijalekata situacija je promijenjena etničkim čišćenjima tokom posljednjih ratova i talasima izbjeglica koje su posebno zapljusnule Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. I na slovenskom istoku i na slovenskom jugu došlo je do preimenovanja, prije svega naseljenih mjesta i njihovih dijelova. Na području ruskog jezika toponimijska renominacija je uglavnom bila zasnovana na ideološkoj osnovi – stari komunistički nazivi ulica, trgova, gradova zamjenjivani su novim ili su im davana često već zaboravljena imena. Na štokavskom terenu renominacija je imala interkorelacioni karakter (kada su toponimi iz socijalističkog perioda zamjenjivani novim) i interkorelacioni karakter (kada je renominacija vršena na nacionalnoj osnovi pa su imena tipična za drugu naciju zamjenjivana nazivima svoje nacije).

Literatura

- Anić 2000: Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. – Zagreb: Novi Liber. – 1439 s.
- Anić/Silić 2001: Anić, Vladimir; Silić, Josip. *Pravopis hrvatskoga jezika*. – Zagreb: Liber. – 970 s.
- Babić/Brozović/Moguš/Pavešić/Škarić/Težak 1991: Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepan. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. – 743 s.
- Babić/Finka/Moguš 2000⁵: Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. *Hrvatski pravopis*. – Zagreb: Školska knjiga. – 496 s.
- Babić/Ham/Moguš 2005: Babić, Stjepan; Ham, Sanda; Moguš, Milan. *Hrvatski školski pravopis*. – Zagreb: Školska knjiga. – 161 s.
- Badurina/Marković/Mićanović 2007: Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. *Hrvatski pravopis*. – Zagreb: Matica hrvatska. – 662 s.
- Brabec 1984: Brabec, Ivan. *Sto jezičnih savjeta*. – Zagreb: Školske novine. – 186 s.
- Cerovac 1958: Cerovac, Mirko. *Jezični savjetnik za uredske kadrove: Gramatika, pravopis i stilistika poslovnog jezika*. – Zagreb: Birotehnika. – 250 s.
- Čedić 2004: Čedić, Ibrahim. *Osnovi gramatike bosanskog jezika. Priručnik za osnovne škole*. – Sarajevo: Bosna leksika. – 249 s.

- Čirgić/Pranjčević/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjčević, Ivo; Silić, Josip. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Ćupić/Fekete/Terzić 2002: Ćupić, Drago; Fekete, Egon; Terzić, Bogdan. *Slovo o jeziku: jezički poučnik*. Knj. 2. – Beograd: Partenon. – 258 s.
- Dešić 2002: Dešić, Milorad. *Pravopis srpskog jezika: priručnik za škole*. – Zemun: Nijansa. – 236 s.
- Dulčić 1997: Dulčić, Mihovil (priređivač). *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*. – Zagreb: Hrvatski radio. – 512 s.
- Fekete 2002: Fekete, Egon. *Jezičke nedoumice*. – Beograd: Apostrof. – 182 s.
- Fekete 2005: Fekete, Egon. *Jezičke doumice: novije i starije*. – Beograd: Beogradska knjiga. – 300 s.
- Fekete 2008: Fekete, Egon. *Jezičke doumice*: Knj. 2. – Beograd: Beogradska knjiga. – 150 s.
- Halilović 1996a: Halilović, Senahid. *Gnijezdo lijepih riječi: pravilno – nepravilno u bosanskome jeziku*. – Sarajevo: Baština etc. – 121 s.
- Halilović 1996b: Halilović, Senahid. *Pravopis bosanskoga jezika*. – Sarajevo: Preporod. – 626 s.
- Halilović 1999: Halilović, Senahid. *Pravopis bosanskoga jezika: priručnik za škole*. – Sarajevo: Dom štampe. – 211 s.
- Halilović/Palić/Šehović 2010: Halilović, Senahid; Palić, Ismail, Šehović Amela. *Rječnik bosanskoga jezika*. – Sarajevo: Filozofski fakultet. – 1.566 s.
- Ham 2002: Ham, Sanda. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. – Zagreb: Školska knjiga. – 168 s.
- Hrvatska gramatika 1995: Zečević, Vesna; Peti, Mirko; Pavešić, Slavko; Malić, Dragica; Lončanić, Mijo; Barić, Eugenija; Znika, Marija. *Hrvatska gramatika*. – Zagreb: Školska knjiga. – 684 s.
- Hrvatski encikl. rječnik 2002: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Ur. Ranko Matasović. – Zagreb: Novi Liber. – 1583 s.
- Hudeček/Mihaljević/Vukojević 1999: Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka (izvršno uredništvo). *Hrvatski jezični savjetnik*. – Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. – 1660 s. [Autori: Žagar, Mateo; Hudečer, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Šarić, Ljiljana; Švačko, Vanja; Barić, Eugenija.]
- Isaković 1993: Isaković, Alija. *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. – Wuppertal: Bambi. – 497 s.
- Jahić 1999: Jahić, Dževad. *Školski rječnik bosanskog jezika*. – Sarajevo: Ljiljan. – 557 s.

- Jahić 2010–: Jahić, Dževad. *Rječnik bosanskog jezika*. – Sarajevo: Bonjačka asocijacija 33. – Tom 1–.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dževad. *Gramatika bosanskoga jezika*. – Zenica: Dom štampe. – 476 s.
- Jojić 2003: Jojić, Ljiljana. *Pravopisni priručnik*. – Zagreb: Liber. – 162 s.
- Klajn 1980: Klajn, Ivan. *Jezik oko nas*. – Beograd: Nolit. – 401 s.
- Klajn 1998a: Klajn, Ivan. *Ispici pa reci*. – Beograd – Novi Sad: CPL – Prometej. – 164 s.
- Klajn 1998b: Klajn, Ivan. *Kako se kaže: Rečnik jezičkih nedoumica*. – Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. – 148 s.
- Klajn 2002: Klajn, Ivan. *Rečnik jezičkih nedoumica*. – Beograd: Čigoja štampa. – 207 s.
- Klajn 2005: Klajn, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. – Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – 263 s.
- Klikovac 2002: Klikovac, Duška. *Gramatika srpskog jezika za osnovnu školu*. – Beograd: Srpska školska knjiga. – 224 s.
- Lončarić/Bičanić 20002: Lončanić, Mijo; Bičanić, Ante. *Priručnik za pravilno pisanje*. – Zagreb: Profil international. – 155 s.
- Mamić 1997²: Mamić, Mile. *Jezični savjeti*. – Zadar: Vlastita naklada. – 229 s.
- Mandić 1998: Mandić, Vlado. *Kako javno razgovarati hrvatski*. – Pula C.A.S.H. – 244 s.
- Maretić 1924: Maretić, Tomo. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik: za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom*. Dopuna Broz-Ivekovićevu Rječniku hrvatskoga jezika – Znanstvena djela za opću nabrazbu. – Zagreb: JAZU. – 207 s.
- Matković 2005: Matković, Maja. *Ah, taj hrvatski!: Jezični savjetnik za svakoga*. – Zagreb: Večernji list. – 111 s.
- Matković 2006: Matković, Maja. *Jezični savjetnik: Iz prakse u praksu*. – Zagreb: Škorpion. – 264 s.
- Moskovljević 2000: Moskovljević, Miloš. *Rečnik savremenog srpskog književnog jezika s jezičkim savetnikom*. – Beograd: Guliverova galaksija. – 875 s.
- Nikčević 2001: Nikčević, Vojislav. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti. – 585 s.
- Ostojić 1999: Ostojić, Branislav. *Kratka pregledna gramatika srpskog jezika. Priručnik za škole*. – Zemun: Nijansa. – 193 s.
- Pavešić 1971: Pavešić, Stanko. *Jezični savjetnik s gramatikom*. – Zagreb: Matrica hrvatska. – 449 s.

- Peco 1969: Peco, Asim. *Jezik naš svagdašnji*. – Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika. – 147 s.
- Pešikan/Jerković/Pižurica 1995: Jerković, Jovan; Pešikan, Mitar; Pižurica, Mato. *Pravopis srpskoga jezika*. – Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – 328 s.
- Pravopis 1960^{lat}: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. – Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska. – 885 s.
- Pravopis 1960^{dir}: *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika: Sa pravopisnim rečnikom*. – Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska. – 831 s.
- Pravopis crnogorskoga jezika 2010: *Pravopis crnogorskoga jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 406 s.
- Pravopis srpskoga jezika 2011²: *Pravopis srpskoga jezika* / Redakcija Mato Pižurica (gl. urednik), Milorad Dešić, Branislav Ostojić, Živojin Stanojčić. – Novi Sad: Matica srpska. – 507 s.
- Predić 1951: Predić, Svetislav. *Veština pisanja*. – Beograd: Novo pokolenje. – 110 s.
- Protuder 2004⁴: Protuder, Ilija. *Pravilno govorim hrvatski 4: Praktični jezični savjetnik*. – Split: Naklada Protuder. – 270 s.
- Raguž 1997: Raguž, Dragutin. *Praktična hrvatska gramatika*. – Zagreb: Medicinska naklada. – 466 s.
- Rečnik MS 2007: *Rečnik srpskoga jezika* / Redigovao i uredio Miroslav Nikolić. – Novi Sad: Matica srpska. – 1561 s.
- Rečnik MS/MH 1969: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Knj. I–VI. – Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska. – 1038 s.
- Rečnik SANU 1959/1–: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*: Knj. 1: A– Bogoljub. – Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik. – 694 s.
- Rječnik bosanskog jezika 2007: Čedić, Ibrahim; Kršo, Aida; Kadić, Safet; Hajdarević, Hadžem; Valjevac, Naila (ur. Ibrahim Čedić). *Rječnik bosanskog jezika*– Sarajevo: Institut za jezik. – 1313 s.
- Samardžija 1993: Samardžija, Marko. *Jezični purizam u NDH. Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*. – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. – 150 s.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, Josip; Pranjeković, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. – Zagreb: Školska knjiga. – 422 s.
- Simić 1998: Simić, Radoje. *Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika*. – Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika. – 256 s.

- Simić 2002a: Simić, Radoje. *Srpska gramatika 1: Uvod, fonologija, morfologija*. – Beograd – Nikšić: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika – Jasen. – 212 s.
- Simić 2002b: Simić, Radoje. *Srpska gramatika 2: Sintaksa*. – Beograd – Nikšić: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika – Jasen. – 218 s.
- Simić 2003: Simić, Radoje. *Srpski pravopis*. – Nikšić: Jasen. – 348 s.
- Simić/Jovanović 2007: Simić, Radoje; Jovanović, Jelena. *Mala srpska gramatika*: Ekavsko izdanje. – Beograd: Jasen. – 295 s.
- Stanić/Moračić 1981: Stanić, Milija; Moračić, Damnjan. *Jezičko-pravopisni savetnik*. – Beograd: Rad. – 441 s.
- Stanojčić 2010: Stanojčić, Živojin. *Gramatika srpskog književnog jezika*. – Beograd: Kreativni centar. – 418 s.
- Stanojčić/Popović 2002⁸: Stanojčić, Živojin; Popović, Ljubomir. *Gramatika srpskoga jezika: Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. – Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – 413 s.
- Stevanović 1970²: Stevanović, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*: I - Uvod, Fonetika, Morfologija. – Beograd: Naučna knjiga. – 653 s.
- Stijović 2009: Stijović, Rada. *Srpski jezik: Norma i praksa*. – Beograd: Čigoja. – 203 s.
- Šipka 1975: Šipka, Milan. *Jezički savjetnik*. – Sarajevo: Svjetlost. – 391 s.
- Šipka 1981: Šipka, Milan. *Zanimljiva gramatika*. – Zagreb: Školska knjiga. – 155 s.
- Šipka 1998: Šipka, Milan. *Zašto se kaže?* – Beograd – Novi Sad: Centar za primjenu lingvistiku – Prometej. – 289 s.
- Šipka 1998⁶: Šipka, Milan. *Priče o rečima*. – Novi Sad: Prometej. – 307 s.
- Šipka 1999²: Šipka, Milan. *Zanimljiva gramatika*. – Beograd – Novi Sad: CPL – Prometej. – 312 s.
- Šonje 2000: Šonje, Jure. *Rječnik hrvatskoga jezika / Glavni urednik Jure Šonje*. – Zagreb: Školska knjiga – Leksikografski zavod Miroslava Krleže. – 1450 s.
- Telebak 2001: Telebak, Miodrag. *Pravogovor: Usta nisu štamparija*. – Zagreb: Školska knjiga. – 167 s.
- Težak/Babić 1994¹⁰: Težak, Stjepko; Babić, Stjepan. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. – Zagreb: Školska knjiga. – 296 s.

- Vajzović/Zvrko 1994: Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein. *Gramatika bosanskog jezika: I.–IV. razred gimnazije*. – Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture. – 160 s.
- Vidović 1983: Vidović, Radovan. *Jezični savjeti*. – Split: Logos. – 91 s.
- Zoričić 1998: Zoričić, Ivan. *Hrvatski u praksi*. – Pula: Žakan Juri. – 482 s.
- Акуленко и др. 1969: Акуленко В. В.; и др. *Англо-русский и русско-английский словарь „ложных друзей переводчика“*. – Москва: Советская энциклопедия. – 384 с.
- ГАН 1960а: *Грамматика русского языка. Т. I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфологи-Синтаксис – часть вторая*. – Ред. коллегия Виноградов, В. В.; Истрина, Е. С.; Бархударов, С. Г. – Москва: Изд-во АН СССР. – 440 с.
- ГАН 1960б: *Грамматика русского языка. Т. II: Синтаксис – часть первая*. – Ред. коллегия Виноградов, В. В.; Истрина, Е. С.; Бархударов, С. Г. – Москва: Изд-во АН СССР. – 702 с.
- Иванова 1976: Иванова, В. Ф. *Современный русский язык: Графика и орфография*. – Москва: Просвещение. – 288 с.
- Лаппо-www: Лаппо, Г. М. Топонимические размышления геоурбаниста. – In: <http://geo.1september.ru/2004/24/11.htm>. – Состояние 15. 1. 2012.
- Правила 1956: *Правила русской орфографии и пунктуации*. – Москва: Академия наук СССР – Министерство высшего образования СССР – Министерство просвещения РСФСР. – 176 с.
- Розенталь 1970: Розенталь, Д. Э. *Вопросы русского правописания*. – Москва: Изд-во Московского ун-та. – 224 с.
- Розенталь 1984: Розенталь, Д. Э. *Справочник по пунктуации*. Для работников печати. – Москва: Книга. – 272 с.
- Словарь в 20-ти томах 1991²: *Словарь современного русского литературного языка в 20 томах*. Гл. редактор второго изд. Горбачевич, К. С. Москва: Русский язык. – Т. I: 1991.

Tošović 2012f: Tošović, Branko. AKTUELNI JEZIČKI ODNOSI U RUSIJI I NA BALKANU. In: Kuljanin, Branimir (ur.). *Rusija i Balkan u savremenom svijetu*. – Banjaluka: Udruženje Srpsko-ruski most. [U štampi]

Branko Tošović
[rođ. 1949]

**Postdisolucijske godine (2005–2012) srpskih pogleda
na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika
[2012]**

0. Ovaj tom predstavlja jednu od posljednjih publikacija u okviru završne faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac, 2006–2012) u kojoj se prezentiraju nacionalne pozicije o odnosu srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Do sada su objavljena četiri zbornika srpskih pogleda (Tošović/Wonisch 2010, 2011, 2012), dva hrvatskih (Tošović/Wonisch 2010, 2012) i jedan bošnjačkih (Tošović/Wonisch 2009).

1. Prvi i drugi tom srpskih pogleda obuhvataju radove nastale u okviru pomenutog projekta (Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2). Prvi tom (753 str.) posvećen je opštim aspektima, fonetici, fonologiji, prozodiji, ortografiji, leksici i frazeologiji. Drugi se odnosi na tvorbu riječi, morfologiju, sintaksu, stilistiku, govornu kulturu i korpusnu lingvistiku (28 tekstova). U tim publikacijama objavljen je 71 rad 26 autora iz Austrije, Poljske, SAD i Srbije. Autori su: Jelena Ajdžanović, Milan Ajdžanović (2 priloga) Milivoj Alanović (2), Isidora Bjelaković (3), Božo Ćorić (2), Milorad Dešić (4), Jasmina Dražić (3), Egon Fekete, Goran Injac, Miloš Jevtić (2), Vesna Jovanović, Aleksandar Kupusinac, Maja Marković (2), Aleksandar Milanović, Marina Nikolić (2), Miloš Okuka, Darko Pekar, Ljudmila Popović, Milan Sečujski (3), Rada Stijović, Ljiljana Subotić, Strahinja Stepanov (3), Danko Šipka (3), Milan Tasić (2), Branko Tošović (34), Jelena Vojnović (2).

Treći zbornik obuhvata 42 priloga nastala od kraja XVIII do kraja XX stoljeća (Tošović/Wonisch 2010/3), koje su napisali Dositej Obradović, Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Evstati Mihajlović, Laza Kostić, Stojan Novaković, S. M. D., Ljubomir Stojanović, Milan Rešetar, Jovan Skerlić, Aleksandar Belić, Radovan Bošković, Isidora Sekulić, Mihailo Stevanović, Radovan Lalić, Lazo M. Kostić, Milka Ivić, Pavle Ivić, Mitar Pešikan, Svetozar Marković, Jovan Vuković, Srđan Janković, Jovan Deretić, Slavko Vukomanović. Najviše tekstova pripada Aleksandru Beliću (osam), Vuku Karadžiću, Milanu Rešetaru, Mihailu Stevanoviću i Pavlu Iviću (po tri). U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda – jedni pripadaju isključivo srpskoj lingvistici (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE, 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988), drugi su nastali uz aktivno učešće srpskih lingvista i filologa (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977). Zbornik takođe nu-

di materijal triju anketa o tada aktuelnim jezičkim pitanjima: u slovenačkom časopisu VEDA (1913), SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (1914) i LETOPISU MATICE SRPSKE (1954–1955).

Četvrti tom srpskih pogleda obuhvata period od 1990. do 2004. i donosi 28 radova 22 autora (sa kolektivnim dokumentima ukupno 36 priloga). Autori su Branislav Brborić (3), Ranko Bugarski (2), Tihomir Burzanović, Jovan Ćirilov, Božo Ćorić (2), Pavle Ivić (2), Srđan Janković, Ivan Klajn, Miloš Kovačević (3), Mile Medić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević (2), Milivoje Minović, Pavle Nikolić, Ljubomir Popović (5), Milorad Radovanović, Vladislav B. Sotirović, Nenad Suzić, Milan Šipka, Sreto Tanasić, Miljan M. Todorović, Branko Tošović (2). U zborniku su objavljeni sljedeći dokumenti: STAV SANU O JEZIKU (1990), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRBIJI (prva varijanta 1991, posljednja 2010), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRPSKOJ (1992, 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O OČUVA-NJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998).

Peti tom sadrži 30 priloga nastalih u periodu od 2005. do 2012. godine 15 autora iz Austrije (Graca), Bosne i Hercegovine (Banjaluke, Pala), Njemačke (Minhena), Srbije (Beograda, Novog Sada) i SAD (Čandlera). To su: Milanka Babić, Slobodan Jarčević, Srđan Maldoran Jovanović, Miloš Kovačević, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Miloš Okuka, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Biljana Samardžić, Radoje Simić, Mirjana Stojisavljević, Danko Šipka, Milan Šipka, Branko Tošović. Publikacija nudi i jedan dokumenat: PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE (2011).

2. U fokusu svih autora nalazi se trougao srpski jezik – hrvatski jezik – bošnjački jezik. Pogledi srpskih lingvista i filologa prilično se razlikuju u izboru teme, vrsti analize, istraživačkoj orijentaciji, cilju i zaključcima. U nastavku ćemo ukazati na njihove osnovne poglede ne ulazeći u dublju valorizaciju, kritičko ocjenjivanje i iznošenje vlastitih sudova, je će to biti predmet posebne studije.

3. U ovome periodu **Radoje Simić** se bavio dvjema temama – odnosu srpskog jezika prema hrvatskom (2005) i opsegu srpskog književnog jezika (2008). Što se tiče prvog pitanja, autor smatra da je od velike važnosti za identifikaciju srpskoga književnog jezika njegovo razgraničenje od hrvatskog, na čemu „zdušno rade hrvatski jezikoslovci, ali uglavnom sa ciljem ne samo da negiraju svaku vezu hrvatskoga sa srpskim, nego i postojanje srpskoga književnog jezika kao kulturne činjenice“ (Simić 2013 [2005]: 13). Simićev je stav da je za Srbe najprobitačnije rješenje da prihvate srpskohrvatski književni jezik u onom opsegu i obliku kako su ga upotrebljavali prije razlaza sa Hrvatima, a da Hrvatima ostave pravo da izaberu iz toga korpusa ono i onoliko što i koliko odgovara njihovim shvatanjima. Autor potencira pogubnost shvatanja o tome da Srbi izvan Srbije treba da se služe srpskim jezikom onakvim kakav se govori i

piše u Srbiji i sl. i da svi oni čije se jezičke navike u bilo čemu razlikuju od „beogradskog stila“, „novosadskog standarda“, „ekavskog narečja“, „istočne štokavštine“ nisu Srbi, jer su takva shvatanja postala jedan od uzroka stalnom topljenju srpske nacionalne supstance u zapadnim krajevima, što je od devedesetih godina poprimilo „katastrofalne razmjere“. Autor vidi jedino rješenje u suprotstavljanju protivniku njegovim sredstvima. Kada je u pitanju Hrvatska, Simić smatra da jezičku asimilaciju ne treba uzimati kao čin nacionalne asimilacije i ističe da Srbi na zapadu jesu Srbi i onda kad upotrebljavaju jezički izraz svojstven njihovoj kulturnoj sredini – hrvatski. Pri tome podsjeća na jedan „mudri“ zaključak konferencije održane 23. i 24. decembra 1994. u Topuskom: „Srpska kultura, književnost i jezik nisu djeljivi – oni obuhvataju sav srpski narod“. Po sili istorijske neminovnosti, nastavlja autor, mora se priznati da je hrvatski jezik dio srpskoga književno-jezičkoga korpusa jer Srbi u Hrvatskoj upotrebljavaju samo taj izraz kao svoj sopstveni pa je stoga srpski književni jezik kontinuant srpskohrvatskoga u punom njegovom obimu (Simić 2013 [2005]: 15). Slijedi zaključak da bi svaki pristanak na čerečenje jezičkog organizma naslijeđeno od prethodnika i na jednostrano odbacivanje normativnih rješenja koja su na liniji vukovskih pogleda samo radi striktnog razgraničenja od Hrvata i ostalih donijelo Srbima isto onoliko štete koliko i nepromišljene odluke i postupci u politici (Simić 2013 [2005]: 18).

U drugom radu Simić takođe ističe da srpska kultura, književnost i jezik nisu djeljivi i da je srpski književni jezik kontinuant srpskohrvatskoga u punom njegovom obimu (Simić 2013 [2008]: 183). Simić razlikuje vanjski i unutrašnji opseg srpskog jezika. Prvi određuje opsegom srpske nacije – brojem i geografskim rasporedom njenih pripadnika, položajem pripadnika srpskog naroda na prostorima koje zaprema. Autor smatra da je taj položaj u posljednjem ratu naglo i radikalno pogoršan, kako u zemlji tako i u dijaspori. „Uz to je pogoršan i kvantitetski odnos unutar-zemaljskog dela nacije i dijaspore – jedno pojačanim odlivom stanovništva iz zemlje, a drugo – i uvećanjem prostora koji se mora smatrati inostranstvom na račun matičnog područja“ (Simić 2013 [2008]: 184). Što se tiče unutrašnjeg opsega, fonetska, morfološka i sintaksička struktura srpskog jezika određeni su njegovim slovenskim porijeklom i istorijskim razvojem. Simić tvrdi da u posljednje vrijeme jačaju glasovi za radikalnu reviziju, čak i potpuno napuštanje osnova književnog jezika i za njegovo ponovno normiranje. S tim u vezi podsjeća na dva temeljna postulata realizovana u književnom jeziku vukovske i postvukovske ere. Prvi je formulisao Stojan Novaković: srpski jezik svoju fizionomiju nije dobio prema nekom konkretnom govornom idiomu koji bi u čistom vidu bio prenesen u oblast pisane komunikacije, već prema apstraktnom modelu koji je srpskim filolozima lebdio pred očima kao ideal čistoga narodnog jezika, ili narodnoga književnog jezika, a koji se nigdje ne govori u narodu (Simić 2013 [2008]: 185–186). Drugi je utvrdio Radoslav Bošković: književni jezik nije književni samo zato što je jezik knjige, jezik

pisane reči; on je književni jezik i zato, i naročito zato, što ima svoju sintaksu, svoje konstrukcije, svoju strukturu, svoju fizionomiju (Simić 2013 [2008]: 186). Simić smatra da su strukturna stabilnost i funkcionalno jedinstvo dvije temeljne odlike svakoga književnog jezika pa i srpskog. On tvrdi da je najosjetljiviji problem na vanjskim granicama srpskog jezika razgraničenje sa hrvatskim. S tim u vezi ističe da su srpska i hrvatska pozicija u jezičkom i nacionalnom pogledu (nakon stvaranja srpske države i učvršćenja položaja srpstva u međunarodnim odnosima u devetnaestom vijeku) dugo bile slične, zapravo recipročne i da je bilo književnika srpskog porijekla koji su se pridružili hrvatskim kolegama i ugradili svoje djelo u hrvatsku književnost (Simić 2013 [2008]: 188). Autor zaključuje:

Ono što je u ovom trenutku i sa izloženoga gledišta diskutabilno, i o čemu valja posebno razmisliti – jesu nasilne jezičke izmene u izdvojenom jezičkom korpusu posle njegovog istrgnuća iz celine, kao i eventualne pravopisne inovacije u Zagrebu. Koliko smo imali prilike da se uverimo, ni ove intervencije u hrvatskom jeziku i dr., ni inovacije u pravopisu – sem u politici i propagandnoj delatnosti – nisu takvog obima da bi bitnije ometale komunikaciju. Jedinstvo ovako široko shvaćenoga srpskog književnog jezika ne bi, prema tome, bilo ugroženo, a akutna opasnost po jedinstvo srpske nacije bila bi bar u izvesnoj meri, ukoliko se tiče jezičkih pitanja, – otklonjena (Simić 2013 [2008]: 190).

4. Danko Šipka razmatra varijantsku raslojenost u okviru leksičkog raslojavanja zavisno od konteksta (Šipka 2013 [2005]). Autor ističe da nema posebnog termina za lekseme raslojene na toj osnovi pa predlaže da se nazovu *varijantizmima*.

Najgrublja podjela leksičke mase po ovom principu podrazumijeva izdvajanje vrijednosti za srpsku i hrvatsku varijantu. Prve bismo mogli zvati *s e r b i z m i*, a druge kroatizmi. Tako bi prva vrijednost bila pripisana npr. leksemama *hleb*, *voz*, *januar*, a druga leksemama *kruh*, *vlak*, *siječanj*. U većini slučajeva, kao što je vidljivo, razlika je formalna (razlikuje se oblik leksema), ali je moguće da se javi i semasiološka razlika: npr. *sat* = 'školski čas' (kroatizam) = '60 minuta' (serbizam). Neka manja količina oblika, npr. *lahak*, *babo*, *amidža* mogli bi se nazvati *b o š - n j a k i z m i m a* (Šipka 2013 [2005]).

On smatra da se tu mogu ubrojiti i lekseme koje se razlikuju na fonetском, odnosno morfološkom planu: *gluv* – *gluh*, *opština* – *općina*; *autobuski* – *autobusni*, *definirati* – *definirati*. Zatim konstatuje da se u određenom izrazu mogu javiti ili samo kroatizmi ili samo serbizmi, ali se najčešće upotrebljavaju oblici iz jedne i druge grupe pošto se pojedinac, pa i grupa, identifikuje po nizu osnova (nacionalnost, teritorijalna pripadnost, profesija, obrazovni stepen, socijalno porijeklo i sl.); njegov se izraz i formira pod uticajem tih faktora te oni utiču na izbor leksema jedne ili druge varijante. Pri tom je udio kroatizama nešto viši kod, recimo, Srbina iz Zagreba, nego kod onoga iz Nikšića. Dalje se navodi podatak da u istom kratkom tekstu (odrednica „Rudi Čajavec“, ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, JLZ, knj. 2, str. 516, Zagreb, 1956) Franjo Tuđman upotreb-

ljava tri srbizma (*bombardovanje, mobilisan, vazduhoplovstvo*) jedan kroatizam (improvizirani), dok su ostale lekseme nemarkirane. Kod Petra II Petrovića Njegoša autor nalazi leksičke jedinice koje se danas određuju kao kroatizmi – u monologu igumana Stefana majmun sebe gleda *u zrcalo*, a ne *u ogledalo*. Ovi su primjeri, smatra Šipka, dovoljno ilustrativni da pokažu kako markiranost u datom smislu ne znači apsolutnu nemogućnost, odnosno izvjesnost pojavljivanja u nečijem izrazu, odnosno tekstu (Šipka 2013 [2005]: 24–25). On dodaje da sa rječnicima varijantizama Guberina i Krstić 1940, Benešić 1937, Ćirilov 1989, Brodnjak 1991 treba pristupati pažljivo, što zbog političkog ekstremizma (prvi rječnik), što zbog nedovoljne lingvističke spremne autora (pretposljednji) ili i jednog i drugog (posljednji).

5. Miloš Okuka razlikuje pet sociolingvističkih pristupa srpskom standardnom (književnom) jeziku.

Prvi model pokriva sve teritorije na kojima su živjeli i na kojima danas žive svi Srbi bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost te taj jezik predstavlja „srpski jezički i etnički komonvelt“ i služi kao komunikativno sredstvo između Srba koji se tako danas osjećaju i zovu i etničkih Srba koji se više tako ne osjećaju i ne zovu, između Srba u etničkom i Srba u nacionalnom smislu, bez obzira na vjeru, stepen nacionalnog osjećanja, državu u kojoj žive i na državnu ideju za koju se vezuju (Okuka 2013 [2006]: 31). U tome pristupu srpski jezik je određen svojim svesrpsstvom. Prema ovom modelu nesrbi ili odrođeni Srbi su preuzeli srpski književni jezik od svojih pradjedova Srba, prigrabili ga pod svojim imenom i „nagrdili“ ga novim jezičkim obilježjima. Model se bazira na slavističkom učenju iz prve polovine 19. vijeka, koji su razradili Jozef Dobrovski, Pavel Jozef Šafarik i, najpotpunije, Vuk Stefanović Karadžić.

U skladu sa ovim teorijskim shvatanjima dato je i lingvističko određenje srpskog jezika kao praslovenskog dijalekta i kao slovenskog jezika, te dijahrona i sinhrona klasifikacija književnih jezika srpske kulture. Tako se izdvajaju sljedeći srpski književni jezici: 1. staroslovenski književni jezik, 2. latinski jezik kao književni jezik srpske kulture, 3. srpsko-ćirilički književni jezik ranog srednjeg vijeka, 4. srpsko-latinički književni jezik poznog srednjeg vijeka, 5. arapski jezik kao književni jezik srpske kulture, 6. ruski jezik kao književni jezik srpske kulture, 7. slaveno-srpski književni jezik i 8. savremeni srpski književni jezik. Ovaj posljednji tip književnog jezika čine: a) izgovorne varijante (ijekavska i ekavska), b) pismene varijante (ijekavska, ekavska i jatovska) i c) konfesionalne varijante (pravoslavna, katolička i islamska) – Okuka 2013 [2006]: 31.

Drugi model se zasniva na stavu da je srpski standardni jezik nakon raspada srpsko-hrvatske jezičke zajednice (p)ostao ono što je omeđeno ekavskom izgovornom varijantom i ono što je svedeno na Beograd i Novi Sad, čime je, po mišljenju Miloša Okuke, nakon duge varijantske egzistencije i jezičke dvogubosti temeljene na jatovskoj podvojenosti izvršeno unificiranje srpskog književnog jezika i sa stanovišta izgovora (ekavski) i sa stanovišta pisma (ćirilica). „S tim

u vezi u srpskoj filologiji sve više dobijaju na značaju i termini (koji su inače već duže u upotrebi u radovima pojedinih srbista): srpski jezički istok, beogradski jezički uzus, srpski jezik onakav kakav se upotrebljava u Srbiji, jedinstveni srpski jezik i dr.“ (Okuka 2013 [2006]: 31). Za ovaj model autor kaže da se počinje u slavistici prihvatati kao nedvojbeni zbilja: sve što je napisano ćirilicom i ekavskim izgovorom pripada srpskom književnom jeziku, a sve što je napisano latinicom i ijekavskim izgovorom pripada hrvatskom književnom jeziku. Zatim se konstatuje da je dati model snažno instrumentalizovan, na što ukazuje „i bučno i nacionalno-egzaltirano zahtijevanje za obnovom iskonskog srpstva na ekavskom književnom nasljeđu i na ćirilici te traženje, ili bar priželjkivanje, od Crne Gore, dojučerašnje najsrpskije srpske zemlje, da se i ona – nakon velikog istorijskog opredjeljenja bosanskih Srba za ekavicu – konačno, i jednom za svagda, opredijeli kojem će se ‘privoleti carstvu’“ (Okuka 2013 [2006]: 33). Ovaj teorijski model, nastavlja Okuka, pokušali su da primijene u praksi bosansko-hercegovački Srbi određivši 1993. godine ekavski tip srpskog književnog jezika umjesto izvornog ijekavskog kao oficijelni jezik u sredstvima javnog informisanja, izdavaštvu, sudstvu, državnoj administraciji i školstvu u novoformiranoj Republici Srpskoj na teritoriji Bosne i Hercegovine.

U trećem modelu zastupa se pozicija da srpski književni jezik nije nastao radikalnim raskidom sa slavenosrpskom tradicijom, nego je proizvod kontinuiranog posrbljavanja te tradicije. Okuka dodaje da se ovdje ne uzima u obzir ijekavski izgovor srpskog standardnog jezika niti se njime bavi. „Model implicitno poriče i postojanje srpskohrvatskog standardnog jezika kao zajedničkog jezika Srba i Hrvata i uklapa se u ona shvatanja u srbistici koja nastoje da dokažu da se kod srpskohrvatskog jezika čak ‘ne može govoriti o procesu varijantskog raslojavanja, već o varijantama kao entitetima, koji su, svaki za sebe, postojali i prije formiranja zajedničkog jezičkog standarda’“ (Okuka 2013 [2006]: 35).

Četvrti model zasniva se na stavu da srpski jezik pokriva samo dio teritorije današnje Srbije (ekavski, istočni i sjeverni dio). Ijekavske teritorije u istočnoj Hercegovini do Neretve, istočnoj Bosni do Sarajeva, u Crnoj Gori, Sandžaku i zapadnoj Srbiji pripadaju crnogorskom jeziku, kojim govore Crnogorci, samosvojan, autohton i najstariji južnoslovenski narod koji se doselio iz svoje prapostojbine na teritoriji Istočne Njemačke (Polablje-Pomorje) – Okuka 2013 [2006]: 35–36. Prema takvom mišljenju osnovicu srpskog književnog jezika obrazuje ne srpska nego crnogorska gramatička struktura, a pravila za srpski jezik izveo je Vuk Stefanović Karadžić iz crnogorskog jezika.

Peti model se bazira na tumačenju da je srpski standardni jezik neorganiski idiom koji se temelji (a) na Vuk-Danićevom gramatičkom modelu i na istoriji srpske kulture koja ga određuje i definiše, (b) na Vuk-Novakovićevoj izgovornoj dvojnosti „jata“ i (c) morfonološkom pravopisu i grafijskoj diglosiji (ćirilica i latinica, sa prevlašću ćiriličkog pisma) – Okuka 2013 [2006]: 36–37. Da-

ti idiom je u svojoj standardizaciji prošao faze integracije, varijacije, polarizacije, dezintegracije i promocije.

Među navedenim prsitupima autoru je najbliži peti jer „sve govori u njegov prilog“ budući da se sociolingvistički status srpskog standardnog jezika, i način njegovog funkcionisanja danas može možda ponajbolje odrediti ako se sveukupni odnosi između jezika, njegovih govornika (konzumenata) i društva posmatraju na osnovu četiri kriterijuma: 1. sociolingvističko određenje, 2. sociokulturni položaj, 3. sociopsihološki stavovi i pravo jednog naroda ili jedne jezičke (ili državne) zajednice na samoodlučivanje, i 4. državno-politička regulativa i političke aktivnosti (Okuka 2013 [2006]: 39).

U daljoj analizi Miloš Okuka pokušava da odgovori na pitanje kako funkcionise srpski standardni jezik i ukazuje na to da on predstavlja složen standardnojezički idiom koji opslužuje više nacija (Srbe i Crnogorce) i nacionalnih manjina u Srbiji, Crnoj Gori i Republici Srpskoj (Hrvate, Bunjevce, Muslimane-Bošnjake i Jevreje) te spada u policentrične standardne jezike (Okuka 2013 [2006]: 38).

Osnovni dio rada posvećen je divergentnim procesima u hrvatskom, bosanskom i crnogorskom jeziku u odnosu na srpski. Analiza je raščlanjena na tri segmenta: Hrvatski contra Srpski (i kontra Hrvatski), Bosanski contra Srpski, Crnogorski contra Sprski.

Poglavlje o hrvatskom „kontriranju“ autor počinje konstatacijom da je posljednjih desetak godina hrvatski književni jezik doživio krupne promjene, gotovo revolucionarne i da ta revolucija nije uperena samo protiv socijalističkog doba nego i protiv međuratnog, monarhističkog, i ranijeg, kuenherdervarskog, kao i protiv Srba i srpskog jezika, koji su „sinonimi zla i nesreće za hrvatski narod i za hrvatski jezik“ (Okuka 2013 [2006]: 39).

Tako se gotovo cijelo hrvatsko društvo pretvorilo u veliku nacionalnu jezičku radionicu koja je stalno liferovala „iskonski“ hrvatski izričaj, bučno trubila protiv Srba, srbizama, turcizama i internacionalizama (ovo dvoje posljednje često poistovjećivala sa srbizmima) i tako doprinijela da se hrvatski književni jezik, prije svega na leksičkom nivou, znatno udalji od srpskog književnog jezika [...] Tako su razlike u odnosu na srpski jezik stvarane svugdje gdje ih je bilo moguće stvoriti, tako se, blago rečeno, zaziralo od svega onoga što bi na bilo koji način ličilo na srpski jezički izraz i s averzijom se odbacivalo, tako je sve ono što je suprotno srpskome bilo bolje, draže, sustavnije, uljudnije, hrvatskije, europskije. Tako se sistematski i smišljeno širila i ljudima usađivala svijest da su hrvatski i srpski jezik dva potpuno različita jezika, prvi, naravno, srednjoeuropski, a drugi balkanski. Tako su kroatistika i hrvatsko narodno jezikoslovlje nekadašnjih 5% u cjelokupnoj sumi srpsko-hrvatskih jezičkih razlika (razlikovnica) ponosno proglasili razlikama od 20 do 30%, a u leksičkoj sferi je to, po njima, čak i nemjerljivo: u pitanju su desetine (pa možda i stotine) tisuća „razlika“ (Okuka 2013 [2006]: 40).

Okuka podrobnije analizira HRVATSKI JEZIČNI SAVJETNIK (1999) naročito zbog činjenice što su, kako kaže, njegovi autori definitivno raščistili sa metodom sučeljavanja hrvatskog i srpskog standarda (da bi se vidjelo šta je hrvatsko), a šta srpsko, što ne određuje hrvatski standard „u opreci prema srpskomu“, nego ga uspostavlja i rekonstruiše „iznutra, iz njega samoga, iz svojega vlastitog jezičnog (narječnog) i izvanjezičnoga (kulturnog i civilizacijskog) konteksta“ (Okuka 2013 [2006]: 42). Ali autor zapaža da se u ovoj publikaciji težilo da hrvatsko-srpske razlike budu potpuno vidljive pa se, kao i u ranijim radovima slične vrste, srpskom standardu dodijeljeni svi dijalektizmi, provincijalizmi, (h)istorizmi i ini izmi. „To je katkad toliko karikaturalno da se čak i srbisti (i serbokroatisti, tj. oni koji misle da poznaju oba standarda i koji se njima bave) moraju zapitati kojim oni jezikom govore i na kojem standardnom jeziku pišu“ (Okuka 2013 [2006]: 43). Dalje se konstatuje da se ne priznaje postojanje srpskohrvatskog jezika ni u kojoj fazi postojanja prve i druge Jugoslavije, a takođe ne priznaju postojanje bosanskog (bošnjačkog) standardnog jezika i crnogorske varijante.

Za njih postoje samo hrvatski i srpski jezik. A pošto jezik izjednačuju (ili poistovjećuju) sa narodom, onda se logično nameće zaključak da za njih postoje samo ta dva naroda koji su svoje standardne jezike vezali za novoštokavski vernakular (Okuka 2013 [2006]: 43).

U odnosu hrvatskog jezikoslovlja (i hrvatskog društva) prema srpskom jeziku i prema srbizmima uočavaju se tri kontinuirane faze: a) predratna i ratna (agresivna) faza, u kojoj se vodila bitka za hrvatski jezik i „u tuzemstvu i u inozemstvu“ i u kojoj su se razlike razgraničavale na svim nivoima jezičke strukture i supstance, b) poratna tzv. sumirajuća (ili slavljenička) faza, u kojoj srpski jezik i srbizmi više nisu igrali važnu ulogu i c) najnovija faza, u kojoj se srpski jezik i srbizmi ignorišu i prećutkuju (Okuka 2013 [2006]: 44).

Okuka tvrdi da je ijekavski izgovor, njegova grafijska i prozodijska realizacija, posebno zadavao brigu kroatistima i „hrvatsko-srpskim jezičkim razgraničiteljima“.

Tako se u kroatistici nisu birala sredstva da se ijekavski književnojezički izraz prikaže isključivo hrvatskim, a ekavski književnojezički izraz srpskim. A kad su im i Srbi u tome velikodušno išli na ruku (bosanskohercegovački Srbi uvođenjem ekavice umjesto ijekavice, a srbijanski Srbi podržavajući bosanskohercegovačke Srbe), nije bilo kraja njihovu radovanju da se i taj „kapitel“ jednom za svagda zatvori. No, ipak svjesni da će nacionalistička jezička politika kod bosanskohercegovačkih Srba jednom doživjeti poraz, hrvatski lingvisti su prišli drugoj strategiji: a) poricanju ili omaložavanju srpskog ijekavskog korpusa bacajući ga na rub srpskog standardnog jezika i b) opisu i fonološkoj, i (orto)grafijskoj, i prozodijskoj reformi hrvatskog ijekavizma (Okuka 2013 [2006]: 45).

U radu se ističe da je sistem poricanja i iskrivljavanja srpske standardno-jezičke prakse imao za cilj da se hrvatski i srpski jezik i hrvatska i srpska jezička teritorija podijele jednom za svagda po ekavsko-ijekavskim jezičkim šavovima (Okuka 2013 [2006]: 48). Autor zapaža da kroatisti (namjerno) ignorišu

srpske gramatike, pravopise i rječnike standardnog jezika i njegovu konjunktivnu normu (i ovo i ono) pa srpskima proglašavaju jezičke osobenosti samo jedne sredine (npr. beogradske) ili samo jednog stila književnog jezika (uglavnom kako im u kojoj prilici bolje odgovara) – Okuka 2013 [2006]: 50. Po Okukinom mišljenju, rezultati „pohrvaćivanja hrvatskog jezika“ su različiti na različitim jezičkim nivoima: dok su u oblasti gramatike i sintakse u osnovi mršavi plodovi, u tvorbi su ti učinci mnogo vidljiviji (Okuka 2013 [2006]: 52).

U nastavku se konstatuje da je u oblasti posuđenica, oživljenica i novotvorenica ostvarena posebna konfrontacija prema srpskom jeziku, a takođe prema „srbiziranom“ i „angliziranom“ hrvatskom jeziku (Okuka 2013 [2006]: 53).

Promjene političkih, ideoloških, društvenih i psiholingvističkih paradigmi snažno su uticale na promjene u cjelokupnoj književnoj leksici, osobito u administrativnom, publicističkom i naučnom stilu hrvatskoga književnog jezika. U izgrađivanju novohrvatskoga jezika sve političke, društvene, naučne i filološke strukture hrvatskoga društva gotovo plebiscitarno su prihvatile: a) ortodoksni purizam, tj. konsekvantnu zamjenu riječi stranog porijekla domaćom riječi „u općestandardnoj, općeobvezatnoj, referencijalnoj, javnoj i službenoj komunikaciji“ (a ako ona u jeziku ne postoji, onda je treba stvoriti); b) oživljavanje zaboravljenih (ili „prognanih“) riječi kojima se „Hrvati vraćaju svojoj zatrtoj jezičnoj baštini, svom jeziku i jezičnom identitetu“¹ i c) stvaranje novih riječi u skladu sa političkim, ideološkim i društvenim promjenama (Okuka 2013 [2006]: 53).

Za Okuku je slučaj novotvorenica priča za sebe: one su proglašene ne samo bitnim leksičkim slojem za „dobar hrvatski jezični osjećaj, a time i za sam hrvatski književni jezik“ nego se smatraju i jednim od važnih čimbenika hrvatskog patriotizma i nacionalnog ponosa (Okuka 2013 [2006]: 54–55).

Nove hrvatske jezične sadnice su, znači, postale sastavnim dijelom jednoga političkog programa nacionalne kroatistike. Sve se želi zamijeniti što se zamijeniti može, pa i ono nemoguće. Čak i tzv. stručno nazivlje, i to iz temelja“ (Okuka 2013 [2006]: 56).

Slijedi zaključak da je novohrvatski jezički inženjering potpuno pomiješao jezičke nivoe, jezički kontinuitet, jezičke navike i jezičku komunikativnost, osobito naučnu i internacionalnu (Okuka 2013 [2006]: 57).

Po autorovom mišljenju, posljednja oblast koja se u najnovije vrijeme u kroatistici postavila u nešto zaoštrenijoj formi jeste dijalekatska osnovica hrvatskoga standardnog jezika pa se s tim u vezi kaže: „Nacionalna novokroatistika oko časopisa JEZIK stavila je sebi u zadatak da sa hrvatskog jezika skine i tu posljednju stogodišnju ‘zabludu’ da mu je u temelju istočnohercegovačka gramatička struktura i da tako dokaže kako je hrvatski jezik i u genetsko-lingvističkom smislu potpuno različit od srpskog jezika“ (Okuka 2013 [2006]: 59).

¹ Up. Hrvatski jezični savjetnik 1999: 104, 110.

Poglavlje Bosanski kontra Srpski Miloš Okuka počinje analizom položaja ćirilice u jeziku Bošnjaka. Autor konstatuje da je prema USTAVU BOŠNJAČKO-HRVATSKE FEDERACIJE u zvaničnoj upotrebi Bošnjaka bosanski jezik i latinica, čime je u razvoju književnog jezika u Bosni i Hercegovini (koji traje gotovo 150 godina) napravljen veliki rez u zvaničnom odnosu ove nacije prema ćirilici.

Ćirilica je, dakle, konačno protjerana iz javnog života i predata povijesti. Nestale su ranije z v a n i č n e formulacije o dvoauzbučnosti Bošnjaka i o ravnopravnosti pisama, ćirilice i latinice. Nestale su gotovo sve pretpostavke na prostorima bošnjačko-hrvatske Federacije u Republici Bosni i Hercegovini da se aktivno uči, njeguje i javno (zvanično) upotrebljava, pored latiničkog, i ćiriličko pismo. Sve izjave, zvanične ili poluzvanične, na nekim nivoima upotrebe standardnog jezika (škola, izdavaštvo, sredstva javnog komuniciranja) o potrebi učenja (ne i o potrebi upotrebe) i ćirilice predstavljaju, na jednoj strani, obmanjivanje javnosti (ili samog sebe) ili, na drugoj strani, žal pojedinaca i grupa za ranijom jezičkom tolerancijom u Bosni i Hercegovini. Latinica je danas u jezičkoj praksi Bošnjaka praktično j e d i n o pismo. Ćirilica je, vjerovatno po inerciji ili iz nekih posebnih političkih razloga, svedena u stvari na pečate državnih institucija. U školi je postala simbol animoznosti prema Srbima, srpskoj pismenosti i književnosti. I često povod za emocionalne (nacionalističke) reakcije roditelja i partijskih vojnika. Isto tako kao što je kod Karadžić-Krajišnikovih Srba, pa i mnogih Srba u Srbiji, latinica bila neprijateljsko pismo, tako je kod Hrvata i većine Muslimana ćirilica bila glavni znak po kojem se prepoznavao agresor i varvarstvo (Okuka 2013 [2006]: 69–61).

Dalje se ističe da iz raznih političkih (ili politikantskih) razloga kodifikatori bosanskog jezika još uvijek pominju ćirlicu kao drugo, živo bošnjačko pismo i sofisticiranim formulacijama pokušavaju „opravdati“ njeno jadno stanje u današnjoj jezičkoj praksi (Okuka 2013 [2006]: 61). Pri tome se posebno spominje Senahid Halilović, koji je povodom ćirilice „pustio oduška svojem lamentiranju o upotrebi pisama, o slobodi i ravnopravnosti, o ‘uvjetima tržišta’ itd. (iznoseći nečinjenično stanje savremene bosanske prakse i često pobijajući sam sebe, te obračunavajući se sa ranijom politikom jezičke ravnopravnosti i tolerancije u Bosni i Hercegovini)“ – Okuka 2013 [2006]: 61. Zatim se dodaje kako se i ovdje vidi da se pod Bosnom podrazumijeva država koja pripada samo Bošnjacima i da se na Srbe uopšte i ne misli.

Tako se iznose višestruke neistine. Upravo je danas suprotno stanje od ovoga što Halilović kaže, jer se u Republici Srpskoj (koja čini pola teritorije Bosne i Hercegovine) upotrebljava gotovo isključivo ćirilica. Ili on Republiku Srpsku ne smatra dijelom Bosne! (Okuka 2013 [2006]: 61).

Što se tiče ortografije, Okuka tvrdi da su se od 1866/68. do 1992/93 (sa prekidima za vrijeme Prvog svjetskog rata i tokom ustaške NDH u Drugom svjetskom ratu) Muslimani (Bošnjaci) praktično služili srpskim pravopisom u sredstvima javnog informisanja, izdavaštvu, administraciji i opštoj komunikaciji (Okuka 2013 [2006]: 62). Međutim, od 1992. do 1996. to se stanje radikalno promijenilo na štetu srpskih pravopisnih uzusa.

Osobito d v i j e pravopisne odredbe reprezentuju taj zaokret: a) izvorno pisanje stranih vlastitih imena i b) rastavljeno pisanje futura I (*čitat ću*). Dok je druga odredba više tehničke naravi, pa se na nju nije posebno teško naviknuti, prva odredba duboko zadire u ukorijenjene jezičke navike i predstavlja, i optički posmatrano, veliku promjenu (Okuka 2013 [2006]: 63).

Odstupanja od srpske uzusne norme autor zapaža i na drugim nivoima, na primjer u pisanju velikog slova, upotrebi interpunkcije, označavanju pojedinih glasova itd. U kodifikaciji jatovih supstituenata, nastavlja Okuka, bosanski pravopisci su nastojali da se, gdje god je to moguće, odvoje od srpskog standarda. „Oni naglašavaju da su u osnovici bosanskoga standardnog jezika ijekavski govori, ali ih pri tome ne lociraju (štokavski ili ijekavskošćakavski?), prećutkujući činjenicu da su to u stvari prvenstveno štokavski srpski govori“ (Okuka 2013 [2006]: 65).

Autor konstatuje da se na fonetsko-fonološkom i gramatičkom nivou, izuzimajući inovacije u vezi sa glasom **h** i udvojenim geminatima i supstituentne „jata“, kodifikatorima bosanskog jezika nametalo relativno malo materijala za diferenciranje bosanskog jezika prema srpskom (Okuka 2013 [2006]: 66). „No, i tu je trebalo čitateljstvo i naciju ubijediti da ima autohtonih bosanskih (bošnjačkih) jezičkih kategorija koje treba sankcionisati kako bi se što više udaljilo od srpskog nasljeđa, i da treba prihvatiti one oblike iz tzv. dvostrukosti koje nisu primarna osobina srpskog standarda, bez obzira što neki od njih nisu uobičajeni (dominantni) u bošnjačkoj jezičkoj praksi“ (Okuka 2013 [2006]: 66). Pri tome su, po njegovom mišljenju, uglavnom preferirane hrvatske forme ili ostavljani dubleti, sa nejednakim odnosom prema njima (ali je, u većini slučajeva, prednost davana hrvatskima), bez jasnih kriterijuma i ponekad sa smiješnim rješenjima.

Što se tiče varijantske leksike, ukazuje se na to da je standardnojezički izraz bosanskohercegovačkih muslimana (Bošnjaka) bio na leksičkom nivou pod snažnim uticajem srpskog standardnojezičkog izraza i da su u kategoriji tzv. varijantske leksike preovladavale srpske forme, međutim od 90-ih godina one se svjesno zamjenjuju hrvatskim, u čemu se posebno utrkuju sredstva masovnog informisanja (Okuka 2013 [2006]: 68).

Najkraći dio analize odnosi se na crnogorsko „kontriranje“ srpskom jeziku. U ovome segmentu se ističe da se i crnogorski standardnojezički model konstruiše na račun srpskog jezika, da se kod Crnogoraca negira srpski karakter kulture i narodne tradicije, da se time srpskom, hrvatskom i bosanskom „preotima“ ijekavština (ostavljajući Srbima ekavicu, a Hrvatima i Bošnjacima ikavicu) – Okuka 2013 [2006]: 69. Autor potencira činjenicu da se „tzv. crnogorski jezik“ ne razlikuje od srpskoga, u dijahronoj i sinhronoj perspektivi, ni u čemu, da ne postoji nijedna diferencijalna jezička crta koja se pripisuje crnogorskom jeziku a po kojoj bi se on razlikovao od starosrpskog ili srpskog jezika danas (Okuka 2013 [2006]: 69–70).

[...] zasad se i ne može govoriti o posebnom crnogorskom standardnom jeziku (a o posebnom crnogorskom jeziku kao samosvojnom jeziku nije moguće uopšte govoriti ako se ne iskrivljuju i ako se ne falsifikuju lingvističke i istorijske činjenice), nego se može govoriti samo o jednom specifičnom standardnojezičkom varijetetu u okviru srpskog standardnog jezika kao policentričnog standardnojezičkog fenomena, koji u određenim svojim funkcijama (beletristici, esejistici, substandardu itd.) dijelom prelazi i granice Crne Gore protežući se i na Istočnu Hercegovinu i Istočnu Bosnu (npr. Trebinje, Nevesinje, Višegrad, Foča i dr., gdje su sasvim obične forme tipa nijesam, zrio, našijeh, promjena *Pero – Pera – Perov* i sl.) – Okuka 2013 [2006]: 70.

Autor smatra da ne postoji poseban standardni crnogorski jezik u onom značenju koje imaju standardni hrvatski ili standardni srpski jezik, a pogotovo da ne postoji crnogorski standardni jezik sa jezičkom strukturom i jezičkom nadgradnjom kakvu mu žele odrediti crnogorski filolozi okupljeni oko Matice crnogorske i Nezavisnog Crnogorskog PEN centra. „To, međutim, ne znači da se taj i takav standardni jezik, sa opisanom starijom jezičkom strukturom i arhaističnom jezičkom supstancom, ne može razviti i vremenom ‘ustoličiti’ u porodici novih standardnih jezika nastalih na štokavskom sistemu“ (Okuka 2013 [2006]: 71–72).

6. Slobodan Remetić konstatuje da su Srbi i Hrvati dočekali kraj XIX vijeka sa praktično ujednačenim književnim jezikom i da su do zajedničkog, objedinjenog, a nikad jedinstvenog književnog jezika, došli različitim putem (Remetić 2013 [2006]: 79). Međutim, krajnji rezultat njihovog približavanja, zbližavanja, ujedinjavanja, svih konvergentnih poteza i gibanja i, naročito, divergentnih pregnuća je „neprijatno različit“ (Remetić 2013 [2006]: 81). U tome procesu autor zapaža da je Zagreb bio, po pravilu, u poziciji da prvi povlači potez. A zatim dodaje:

Srpsko-hrvatski ukupni odnosi najbolji su dokaz čemu vodi, čemu mora odvesti „bogatstvo u razlikama“, pogotovo njihovo svesno stimulisanje i podgrejavanje, kod nas činjeno i obilato i u kontinuitetu, a danas je jasno i – čega radi! Različita nam je bila prošlost, različito smo stolovali i robovali. Iz različitog položaja glavni- ne dvaju naroda, okosnice bivših djevu nacionalnih država, u sastavu drugih država-porobljivača, odnosno iz različite sudbine hrvatske i srpske države i dvaju naroda u vremenu od ranog srednjeg veka do kraja XIX stoleća, proizići će, između ostalog, i dijametralno različit odnos prema posuđenicama, prema tuđoj leksici. Glavnu palicu divergencije nosila je verska podeljenost (Remetić 2013 [2006]: 82).

Remetić postavlja pitanje da li će se (i koliko) „sistemska istost“ triju jezičkih standarda u budućnosti mijenjati i daje odgovor da će to zavisiti od stručnjaka (i institucija zaduženih za brigu o „svome“ jeziku), ali, i to mnogo više, od političkih činilaca (Remetić 2013 [2006]: 82). Autor ne vidi ništa na vidiku što bi moglo ozbiljnije uzburkati vodu na srpskoj strani i sumnja da će se mijenjati sadašnje tendencije u jezičkoj politici.

7. Milan Šipka tvrdi da se nacionalna disolucija srpskohrvatskog (hrvatsko-srpskog, hrvatskog ili srpskog) standardnog jezika nije desila slučajno, da nije bila rezultat samo aktualnih društveno-političkih zbivanja krajem 20. stoljeća na području prethodne Jugoslavije, a ponajmanje neka prolazna, ekscesna pojava (Šipka 2013 [2006]: 85). „Ona ima duboke korijene i posljedica je djelovanja čitavog spleta različitih faktora (činilaca, čimbenika – kako hoćete), od kojih su neki, s odgođenim djelovanjem, postojali i mnogo prije zasnivanja jezičkog standarda četiriju južnoslavenskih nacija (Hrvata, Srba, Crnogoraca i Bošnjaka)“ – Šipka 2013 [2006]: 85. Autor analizira sve te faktore kako bi ispitaio valjanost pretpostavke da su sadašnje promjene dio dužeg procesa i da nisu plod djelovanja samo subjektivnih činilaca nego i određenih objektivnih okolnosti. Milan Šipka želi da (a) utvrdi sve društvene i sve lingvističke (unutarjezičke) činioce koji su „upravljali“ procesima jezičke standardizacije u toku proteklih 150 godina, (b) pokaže na koji je način svaki od tih činilaca uticao na profiliranje jezičkog standarda (izbor norme, kodifikaciju forme, leksički sastav itd.), kao i na samu standardnojezičku praksu u okviru svake nacije posebno i svih njih zajedno.

Nakon konstatacije da su varijante srpskohrvatskog standardnog jezika izdignute na rang posebnih standardnih jezika slijedi pitanje imaju li Srbi, Crnogorci, Hrvati i Muslimani/Bošnjaci jedan jezik ili svaki svoj poseban dolazi dvoznačan odgovor: „a) da, imaju jedan, zajednički jezik (u genetskolingvističkom smislu), ali b) imaju tri posebna standardna jezika, u vrlo visokom procenatu podudarna (Šipka 2006b: 69). Autor smatra da ne treba zanemarivati visoki procenat podudarnosti „naših nacionalnih jezičkih standarda“. On analizira deset sociolingvističkih faktora nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine i izdvaja deset najbitnijih faktora: 1) društveno-istorijske specifičnosti formiranja nacija i nacionalnog razvitka na centralnom južnoslovenskom prostoru; 2) različiti kulturno-civilizacijski uticaji, uključujući i vjerske razlike, koje inače imaju i širi civilizacijski značaj; 3) različiti međujezički kontakti; 4) različita dijalekatska situacija; 5) folklorno stvaralaštvo i razlike u odnosu prema njemu; 6) različito književnojezičko nasljeđe; 7) policentričnost jezičke standardizacije; 8) filološka tradicija, odnosno razlike u kriterijima i postupcima pri izboru, kultivaciji, evaluaciji i rekonstrukciji standardnojezičke norme; 9) djelovanje centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima; 10) državotvorne ideje i formiranje nacionalnih država. Sve faktore dijeli na društveno-istorijske (1, 9. i 10), društveno-kulturne (2, 5. i 6) i lingvističke (3, 4, 7. i 8). Po mišljenju Milana Šipke nijedan od njih nije djelovao, niti djeluje, samostalno, sam po sebi, nego svi zajedno: jedan je s drugim u vezi i jedan iz drugoga često proizlazi, pa ih treba prihvatati kao svojevrsno dijalektičko jedinstvo (Šipka 2013 [2006]: 87).

Za naš zbornik posebno je interesantno tumačenje nekih faktora. Jedan od njih su međujezički dodiri.

Svojim geografskim položajem, ali i političkim, kulturnim i, u nekim slučajevima, religijskim vezama, Srbi su imali dodir sa grčkim (odatle i riječ *hiljada*), zatim ruskim i francuskim jezikom, nešto manje s njemačkim, a geografski još i s mađarskim i rumunskim, ali bez većeg uticaja, dok su Hrvati bili u dodiru s latinskim (u književnosti imaju čak i svoje latiniste), zatim talijanskim i njemačkim, a od slavenskih jezika posebno s češkim. Muslimani/Bošnjaci, opet, imali su, preko religije i kulturnih veza, dodir s orijentalnim jezicima: turskim, arapskim i persijskim (pa su i mnogi njihovi pisci u prošlosti pisali na tim jezicima). U vezi s ovim, treba reći da su i Srbi, a djelimično i Hrvati, bili takođe u kontaktu s orijentalnim jezicima, pa su leksički nanosi iz tih jezika u srpskom i hrvatskom standardu, osobito u srpskom, primjetni (Šipka 2013 [2006]: 91).

Rezultat svih tih kontakata (i uticaja) autor vidi u leksičkim razlikama i brojnim fonetsko-morfološkim varijacijama u okviru zajedničke jezičke strukture jer su mnoge grčke riječi i imena Srbi preuzimali direktno iz grčkog jezika, dok su te iste riječi i imena Hrvati primali preko jezika posrednika (latinskog, italijanskog ili njemačkog). Zbog bližeg kontakta s francuskim jezikom srpski jezički standard preuzeo je izvorni francuski izgovor nekih riječi, kao što su, na primjer: *finansije*, *finansijski*, *finans*, *finansijer*, *finansirati* pa i *santimetar* (pored *centimetar*), dok se u hrvatskom standardu te iste lekseme izgovaraju i pišu (prema njemačkom): *financije*, *financijski*, *financ*, *financijer*, *financirati* i *centimetar* (samo tako). Prisan kontakt Muslimana/Bošnjaka s orijentalnim jezicima doprinio je da se u bošnjačkom standardu, više nego u hrvatskom, a znatno više nego u srpskom, učvrsti glas **h**. Srbi su primili i dosta rusizama, dok Hrvati imaju više bohemizama. Muslimani/Bošnjaci su, opet, preuzeli u svoj standard veliki broj orijentalizama, težeći da ožive i riječi orijentalnog porijekla koje su odavno zastarjele i koje gotovo niko više ne razumije.

Značajan faktor nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine Šipka vidi u dijalekatskoj situaciji. Tu nema u vidu dijalekatsku osnovicu standardnog jezika (koja je u sva tri standarda ista) – novoštokavsku, već dijalekatsku konstelaciju koja nije ista na područjima na kojima žive, sada sve više odvojeno, Bošnjaci, Hrvati i Srbi s Crnogorcima, služeći se posebnim jezičkim standardima: bošnjačkim, hrvatskim i srpskim (Šipka 2013 [2006]: 93). Specifičnosti autor vidi u (a) u većoj otvorenosti hrvatskog standarda prema kajkavskom i čakavskom narječju i (b) nužno većoj rigidnosti hrvatske standardnojezičke norme, koja se ispoljava, prije svega, u čuvanju klasičnog oblika ijekavskoga izgovora, dok su pravila ijekavskoga izgovora kod Srba, a djelimično i kod Bošnjaka, inovirana pod uticajem promjena u novoštokavskim ijekavskim narodnim govorima i govoru urbanih sredina.

Važan faktor je i umjetničko-književno nasljeđe.

Srbi do Dositeja gotovo da i nemaju književnosti pisane na narodnom jeziku; kao književnojezički idiomi služe im srpsko-slovenski, rusko-slovenski, pa onda slavenoserbski (sa nešto razvijenijim funkcijama), dok Hrvati još od XV i XVI stoljeća, od Marulića i dalje, imaju bogatu renesansu i postrenesansnu književnost, koja se

kasnije razvijala na sva tri narječja – čakavskom, štokavskom i kajkavskom. Muslimani/Bošnjaci imaju književno nasljeđe na orijentalnim jezicima, ali i tzv. alhamijado (aljamiado) književnost na narodnom jeziku i arapskom pismu. Zbog tih okolnosti startna pozicija pri formiranju jezičkog standarda u Srba i Hrvata nije bila ista. Vukova reforma srpskog književnog jezika značila je revolucionarni preokret i negiranje dotadašnje književnojezičke tradicije, a Hrvati su se pri uspostavljanju svoga jezičkog standarda, makar i u okviru širih ideja ilirizma, mogli, kad su se već odlučili za prihvatanje štokavskog narječja kao njegove osnove, osloniti na svoju štokavsku književnojezičku tradiciju (dubrovačku, slavonsku i bosansko-hercegovačku) – Šipka 2013 [2006]: 95.

Dalje se tvrdi da je od presudnog značaja za različito profiliranje jezičkog standarda u Hrvata i Srba (s Crnogorcima) policentričnost jezičke standardizacije (Šipka 2013 [2006]: 95–96).

Od samog početka, naime, postojala su dva standardizaciona centra: Beograd i Zagreb. Tek potkraj XX stoljeća, ne računajući pokušaje okupatorskih vlasti za vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini da stvore poseban jezički standard pod imenom *bosanski jezik* za sve njene stanovnike, razvile se još jedan standardizacioni centar: Sarajevo, kao nosilac standardizacionih procesa bošnjačkoga standardnog idioma. Svaki od tih centara izgrađivao je jezički standard samostalno, prema svojim specifičnim uslovima i okolnostima (i društvenim i jezičkim) tako da praktično imamo dva paralelna toka od samih početaka do današnjeg dana, kada se pojavljuje i treći, bošnjački (Šipka 2013 [2006]: 95.)

Pošto je ta policentričnost djelovala dugoročno, Šipka je smatra jednim od važnijih faktora nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine (Šipka 2013 [2006]: 97).

Sljedeći bitniji faktor su različite filološke tradicije.

Srpski jezički standard uglavnom nije izlazio iz okvira koje je uspostavio Vuk Karadžić svojim reformama. Tu nije bilo mjesta ekstremnom jezičkom purizmu, ako se isključi antipurizam, koji je takođe jedan vid purizma, a kojim se srpska normativistika razlikuje od hrvatske. Štaviše, stalno suprotstavljanje hrvatskog jezičkog purizma i srpskog antipurizma, ili, da kažemo, sukobljavanje ta dva vida purizma, nije se izražavalo samo u oštrim raspravama između srpskih i hrvatskih normativista nego je ostavilo vidnog traga u jezičkom standardu i na jednoj i na drugoj strani (Šipka 2013 [2006]: 97).

Po autorovom mišljenju djelovanje centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima je bitno uticalo ako ne na sam proces nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine (u sadržinskom smislu), a ono na njegovo ubrzavanje i pojačavanje (Šipka 2013 [2006]: 99). Šipka konstatuje da su se snažne težnje za formiranjem nacionalnih jezičkih standarda, odnosno standardnih jezika (posebno hrvatskog), podudarale s periodima zaoštrenih međunacionalnih odnosa i razlaza između Srba i Hrvata (naročito za vrijeme Drugog svjetskog rata, tj. za postojanja Nezavisne Države Hrvatske, i u posljednjoj deceniji XX stoljeća).

U takvim okolnostima razvile su se težnje da se hrvatski jezički standard što više udalji od srpskog, što se posebno izražavalo u ekstremnom purizmu i preispitivanju zajedničkih osnova fonološkog pravopisa, odnosno kompletnej ili djelimičnoj rekonstrukciji ortografske norme. Ali ta su nastojanja imala i ograničenja. Prethodno djelovanje centripetalnih sila u međunacionalnim odnosima u dugim vremenskim intervalima, uz ostale faktore, dovelo je do veoma visokog stupnja sličnosti dvaju nacionalnih standarda, i to se nije moglo ni jednostavno ni lako otkloniti. U životu i ljudskoj povijesti je tako: ono što se zbilo, bilo pozitivno ili negativno, ostavlja neizbrisiv trag. Upravo zato se, u vrijeme (iskrenog, dragovoljnog, ali i nametnutog) zajedništva, uprkos svim nastojanjima da se izgradi potpuno jedinstven srpskohrvatski standardni jezik, nisu mogle poništiti ustaljene razlike, kao što se u vrijeme razlaza i težnji za potpunim osamostaljivanjem nacionalnih standardnih jezika: hrvatskog i srpskog, ne mogu uništiti zajednički temelji, koji su plod djelovanja centripetalnih sila i drugih faktora u prošlosti (Šipka 2013 [2006]: 99).

Milan Šipka smatra da su za autonomno funkcionisanje jezičkog standarda (ranga standardnojezičke varijante ili posebnog standardnog jezika, svejedno) bitna četiri osnovna uslova: 1) postojanje kritične mase razlika koje određuju lingvističku fizionomiju toga standarda, po kojoj je on prepoznatljiv i razlikuje se od drugih srodnih jezičkih standarda, 2) postojanje eksplicitne norme i posebnih normativnih priručnika, 3) postojanje društvenog kolektiva koji taj standard prihvata kao svoj i njime se služi u različitim oblastima društvenoga života i 4) postojanje posebnog komunikacijskog prostora, odnosno posebne teritorije na kojoj taj standard funkcioniše (to su obično državne teritorije, ili teritorije užih, ali jasno omeđenih, državno-administrativnih jedinica, odnosno „sociokulturnih sredina“).

Autor se dotiče i razlika između srpskog i hrvatskog jezičkog standarda te konstatuje da njihov kvantum i karakter još nisu valjano ispitani, što potkrepljuje argumentima.

Kvantum i karakter razlika između srpskog i hrvatskog jezičkog standarda još nisu valjano ispitani i utvrđeni. Brojni 'razlikovni rječnici', i popisi razlika, od onih prvih (Bošković 1935 i Benešić 1939), preko obimnijih (Guberina/Krstić 1940), pa sve do velikog Brodnjakovog Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika (Brodnjak 1992) i dalje, imaju dosta nedostataka, prije svega metodološke naravi, tako da se ne mogu uzeti kao pouzdan pokazatelj stvarnih razlika između dva standarda. Pa ipak, i takvi kakvi jesu, oni pokazuju da razlike postoje i da u svojoj ukupnosti predstavljaju obilježja po kojima se srpski i hrvatski standard razlikuju, po kojima su prepoznatljivi. Problem je u tome što je procenat tih razlika malen (po nekim procjenama, od 3 do 8%), a uz to one ne ometaju normalnu komunikaciju i međusobnu gotovo 100% razumljivost, pa se onda nameće pitanje je li to dovoljno da bi se moglo govoriti o posebnim standardnim jezicima. To pitanje nije predmet rasprave u okviru ove teme, ali ga ipak pominjemo jer je otvoreno i jer izaziva različite dileme i interpretacije, pa će se morati ozbiljno uzeti u razmatranje, i to na osnovu detaljnih prethodnih istraživanja (Šipka 2013 [2006]: 102–103).

Na postojanje razlika između srpskog i hrvatskog standarda uticali su, po mišljenju Milana Šipke, različiti centri standardizacije.

Budući da su od početka kontinuirano postojala dva posebna standardizaciona centra: Beograd i Zagreb, dok će se tek u naše vrijeme razviti i treći: Sarajevo, novoštokavski standard nikada nije imao jedinstvenu normu; ona je bila, zavisno od stepena razlika, a i filološke tradicije, djelimično različita. Ali i ono što je bilo zajedničko, a to je kompletna novoštokavska struktura i osnovni leksički fond, normirano je posebno, tako da su to ipak, bez obzira na procenat razlika, bile posebne norme. Čak i da su te razlike bile mnogo manje, opet bi to bila dva standarda, jer, kako su govorili stari mudri Latini: *Si duo faciunt idem, non est idem*, što će reći da 'ako dvojica čine isto, nije isto'. A tu su zaista bila „dvojica“, tj. dva no mnogo čemu različita društvena kolektiva, dvije posebne nacije. Kasnije će im se u tom pogledu pridružiti i treća. I svako će od njih izdavati svoje posebne normativne priručnike: gramatike, pravopise, jezičke savjetnike i dr. Time je ispunjen drugi uslov da se srpski, hrvatski i bošnjački standard smatraju posebnim standardima unutar zajedničke standardne novoštokavštine (Šipka 2013 [2006]: 103).

Autor se zaustavlja i na „sindromu malih razlika“, koje dobijaju posebnu aktuelnost u kontekstu pokušaja prevođenja sa srpskog na hrvatski jezik:

[...] treba imati na umu, i svi to, manje-više, znaju, ili bar osjećaju, da se [...] ne radi o posebnim jezicima kao što su, recimo, njemački i francuski ili, još manje, ruski i kineski i sl. Zato i pokušaji npr. simultanog prevođenja, ili uopšte prevođenja, sa srpskog na hrvatski standard, kakav je bio u Zagrebu s titlovanjem jednog beogradskog filma, izazivaju otpor i porugu čak i kod onih koji se inače žestoko zalažu za nacionalnu jezičku samostalnost i koji drže da se tu radi o dva posebna standardna jezika. Tzv. 'sindrom malih razlika' uslovio je i neke druge ekstremne postupke (npr. ekstremni purizam u hrvatskom standardu ili pokušaj vraćanja odavno preživjelih i arhaiziranih orijentalizama u savremeni jezik Bošnjaka, uz insistiranje na glasu **h** i tamo gdje mu po etimologiji nikako nije mjesto i sl.). Takvi postupci, međutim, imaju ograničen učinak, jer ih sami kolektivi kojima se nude odbacuju kao anahrone, pogotovo u vremenima kad ne postoje jake tenzije u međunacionalnim odnosima (Šipka 2013 [2006]: 103–104).

Slijedi ovakav zaključak:

Sve što je ovdje rečeno o djelovanju sociolingvističkih faktora nacionalnog raslojavanja standardne novoštokavštine, pa i sami ti faktori, specifičnost su naše situacije, naših društveno-(h)istorijskih, geografskih, vjerskih, kulturnih i drugih okolnosti u kojima su se razvile i današnje južnoslavenske nacije: Srbi i Hrvati, pa potom i Crnogorci i Muslimani/Bošnjaci, s nejednakim stepenom međusobne bliskosti i razlika u etničkom, konfesionalnom, kulturnom i jezičkom smislu. Te okolnosti uslovile su i postojanje standardnih idioma tih nacija, njihovu strukturnu podudarnost i zajednički opšti novoštokavski leksički fond, na jednoj, i razlike u civilizacijsko-jezičkoj nadgradnji, na drugoj strani, kao i 'sindrom malih razlika' s posljedicama u sferi norme i prakse: ekstremni purizam i antipurizam, pa tretiranje standardnih idioma, koji bi se svugdje u svijetu inače smatrali varijantama jednog standardnog jezika, kao posebnih standardnih jezika, i sve druge pojave s

kojima smo danas suočeni kao s realnošću što se ne može i ne smije previđati (Šipka 2013 [2006]: 105).

Milan Šipka je predložio i KODEKS UPOTREBE SRPSKOG STANDARDNOG JEZIKA i založio se za otvorenost i prihvatanje različitih uticaja sa strane, uz odsustvo samoodbrambenog „čistunstva“, što je po njegovom mišljenju oduvijek bilo obilježje srpskog standardnog jezika i odlika najistaknutijih njegovih korisnika i istraživača (Šipka 2006: 295).² ggg

8. Milanka Babić piše o primjeni i zloupotrebi lingvističkih kriterijuma u cilju dokazivanja teze o bošnjačkoj jezičkoj autonomnosti (Babić 2013 [2007]). Autorica posebno ukazuje na političke težnje bošnjačke nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovine da u okviru svoje nacionalne kulture uspostavi harmoniju, što je, po njenom mišljenju, uslovalo preimenovanje srpskohrvatskog/srpskog jezika. Autorica smatra da se posljednjih godina pokušava dokazati posebnost bosanskog jezika kao osnove za potvrđivanje identiteta nacije, pri čemu se ističu i razvijaju varijantna jezička obilježja, čija se upotreba nameće kao obavezujuća naročito u formalnim prilikama – u jeziku politike, medija, škole i administracije, što vodi stvaranju etnički obojenih varijanata srpskog jezika. „Budući da je uspostavljanje razlika između jezičkih izraza triju nacionalnih zajednica u BiH – hrvatske i bošnjačke naspram srpske – nasilno, česta su u upotrebi ogrešenja o jezički sistem ili stilističke norme, često, nažalost, zarad protažiranja nacional-šovinističkih ideja“ (Babić 2013 [2007]): 117). Babić se posebno osvrće na simboličku funkciju jezika i tendenciju vezivanja nacionalnog identiteta za standardni jezik. U radu se tvrdi da aktuelni trenutak u tendencijama

² U prijedlogu KODEKSA nalazi se poglavlje „Odnos prema hrvatskom i bošnjačkom jezičkom standardu“, u kome se kaže (tačka 34): „S obzirom na veliki stepen podudarnosti, koji se u cjelini kreće od 90 do 95%, a u osnovnoj supstanci i strukturi gotovo 100%, i činjenicu da je zbog toga međusobna razumljivost, osim rijetkih izuzetaka, potpuna, čime je omogućena direktna komunikacija bez ikakvih smetnji, tekstovi iz ostala dva novoštokavska standardna (hrvatskog i bošnjačkog) preuzimaće se i objavljivati na srpskom govornom području bez ikakvih adaptacija (odnosno usklađivanja sa srpskom gramatičkom i pravopisnom normom), samo uz eventualne redakcijske napomene navedene u t. 37. i 38. ovog kodeksa“ (Šipka 2006: 311). U tački 40 stoji: „Zbog potpune međusobne razumljivosti, apsolutno se isključuju svi vidovi simultanog i konsektivnog ‘prevođenja’ sa hrvatskog i bošnjačkog na srpski, titlovanje filmova proizvedenih u Hrvatskoj ili Federaciji BiH na domaćem jeziku i sl. Takvi apsurdni postupci naišli bi na opštu porugu i negodovanje srpske publike“ (Šipka 2006: 312). U tački 41 se ističe: „Izvorna imena i nazivi preuzeti iz hrvatskog i bošnjačkog jezika ni u kom se slučaju ne smiju mijenjati i prilagođavati srpskim standardnojezičkim normama i govornom uzusu. Tako onda treba i u srpskim tekstu (ćirilicom ili latinicom, svejedno, već prema tome kojim je pismom štampan) da ostane dosljedno: *Tvornica duhana u Rovinju* (a ne: *Fabrika duvana u Rovinju*), *Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu* (nikako: *Hrvatsko narodno pozorište u Zagrebu*) itd.“ (Šipka 2006: 312).

nacionalno-jezičkog razglobljavanja u Bosni i Hercegovini karakterišu tri teze plasirane iz ugla bošnjačke lingvistike.

Jedna od njih je da je „bosanski“ jezik nastao na temelju jedne od triju varijanata prethodnog standardnog srpskohrvatskog jezika, drugom se čak i u dijahronijskoj perspektivi pokušava ustanoviti njegova autonomnost, dok treća, zasad malo ozbiljno shvaćena, upućuje na traženje jezičke identifikacione posebnosti u supstandardu, u govornoj realizaciji jezika muslimanske populacije (Babić 2013 [2007]: 109).

Milanka Babić smatra da je u širem lingvističkom kontekstu teško postići i održati željenu jezičku autonomnost na činjenici da je preimenovanje jezika uslovljeno stvorenim i odnjegovanim antagonizmom prema narodu koji je genetski predač ne samo jeziku koji tim preimenovanjem nastaje nego manje-više i naciji koja to preimenovanje izvodi (Babić 2013 [2007]: 109–110). Ona tvrdi da je u posljednjim decenijama u BiH na snazi „izvrnuto lice nacionalizma“, koje uslovljava tendencije da se „u okviru bošnjačke društvene zajednice srpsko jezičko nasljeđe otuđuje od svog izvora i prisvaja te da se u nedostatku dovoljnih distinkcija novoimenovanog jezika u odnosu na srpski, stvara vještački standard uobičen prema tzv. zapadnoj varijanti srpskohrvatskog jezika, što se ogleda posebno u upotrebi kroatizama u leksici, neprirodnih i neuobičajenih u kompetenciji govornog predstavnika, a potom se sve to u perspektivi pokušava nametnuti kao jedinstven jezik Bosne države u koji bi trebalo da se vrate i jezički zabludjeli Srbi i Hrvati koji tu žive“ (Babić 2013 [2007]: 110).

Dalje se ukazuje na to da je proces provođenja u djelo „nacionalno-jezičke muslimanskobošnjačke hegemonije“ na području BiH podrazumijevao kao vrlo bitne strateške ciljeve promjenu imena i naroda i jezika.

Najprije je (auto)reimenovanjem u toj društvenoj zajednici etnonim „*Muslimani*“ pretvoren u zamjenski „*Bošnjaci*“, što je, s ambicijom da osnaži ekspanzivni nacionalni identitet, pratio i naziv jezika, s tim što je ime jezika mnogo šire projektovano. Umjesto da se izvodi iz imena naroda, naziv jezika je premetnut u „*bosanski*“, s neskrivenom težnjom da se imenom jezika objedini BiH u državnim granicama i da se njegovom implementacijom u tim okvirima, opet po vukovskom principu, u jezičko-nacionalnoj zajednici nađu Bosanci „*sva tri zakona*“ – islamskog, katoličkog i pravoslavnog, kako dolikuje jakim nacijama. Tako bošnjačka lingvistika, napadajući stalno Vukove i vukovske principe u serbokroatistici/srbistici, ne može da se odmakne od njih iako opšta lingvistika izdvaja i drukčije relacije između prirodnih idioma i vještačkog kakav je književni jezik (Babić 2013 [2007]: 110–111).

Milanka Babić izdvaja tri individualne pozicije: Remzije Hadžiefendić-Parić, Dževada Jahića i Midhata Riđanovića. Prvu najmanje dotiče i konstatuje da se radi o ciljanom nacionalhegemonističkom protažiranju bošnjaštva (Babić 2013 [2007]: 112).

U vezi sa autohtonošću jezika Bošnjaka ona tvrdi da postoji i „tvrđa“ linija koju veže za Dževada Jahića.

Ima u okrilju ideološki nastrojene bošnjačke lingvistike i „tvrđih“ pokušaja ne samo da se uspostave diferencijalne crte jezika bošnjačkog etnikuma prema srpskom jeziku nego i da se dokaže njegova genetička i strukturna autohtonost. Prednjači u tome, posljednjih godina, Dževad Jahić, profesor lingvistike na Filozofskom fakultetu u federalnom Sarajevu, fašistoidno nasrćući (i on takođe u tekstu „naučnog“ karaktera), na Srbe kao na narod kome dodjeljuje crte zaostalosti, prostakluka i koljačkog primitivluka (Babić 2013 [2007]: 112).

Autorica ga optužuje za „prenapregnuti nacionalšovinistički stav“ i tendencioznu poziciju u odnosu prema Srbima.

Teško bi bilo, pa i banalno, pobrojati sve uvrede koje Jahić upućuje Srbima, i srpskom jeziku. Nemoguće ih je ignorisati jer je lingvistika u datom tekstu njima podređena, budući neodrživa u svojim tvrdnjama da se na dijelu leksičkog fonda jezika, i to na novoprepisanim riječima iz arapskih, turskih i persijskih rječnika može temeljiti autohtonost jezika Bošnjaka jer je to jedina razlikovna crta tog izraza od srpskog. I ona je izmišljena jer ne postoje govornici kojima je ta leksika poznata [...] Srbi su definitivno u Jahićevoj etnografsko-kvazilingvističkoj interpretaciji niža biološka vrsta koja je uzurpirala iskonski muslimanskobošnjačku Bosnu i porušila sve vrijednosti njene elitne civilizacije. Za njih najčešće sinonimno u funkciji etnonima on koristi izraze „*bh. pravoslavci*“, „*četnici*“, „*komite*“, „*dinarski stočari i katunari*“ i sl. (Babić 2013 [2007]: 114).

Za treću poziciju (Midhata Riđanovića) autorica kaže da se njome pokušava „iščupati iz lingvističkog tijela“ srpskog/srpskohrvatskog jezika poseban nacionalni jezik Bošnjaka, odnosno (nad)nacionalni jezik Bosne i šire shvaćene „bosanske“ nacije uz podsmješljive napade na neodržive kvazilingvističke stavove o jeziku (Babić 2013 [2007]: 115).

On je apsolutno svjestan da se primjenom lingvističke metodologije isključuje kao naučna nebuloza svaka tvrdnja da se u BiH može govoriti o tri različita jezika, ali ne isključuje mogućnost različitog imenovanja u okviru posebnih nacija. Mogućnost za to izvodi iz stava koji u posljednje vrijeme zastupa, a to je da se u modernoj lingvistici težište sa pisanog mora pomjeriti na govorni jezik te da se mora dozvoliti zakonu jezičke ekonomičnosti da nadvlada ostala tradicionalna jezička pravila. Tako je u Bosni i Hercegovini – analogno stanju u engleskom jeziku, koji nema razvijenu normu kao što je ima srpski – neophodno napustiti sva pravila naslijeđena iz srpskohrvatske, tradicionalne standardizacije i gramatike i dati prednost lingvistici žive riječi i supstandarda (Babić 2013 [2007]: 115–116).

Milanka Babić konstatuje da se Riđanovićevi pogledi u „širebošnjačkom“ lingvističkom kontekstu ignorišu jer ovaj stručnjak opštelingvističke orijentacije djeluje kao osamostaljeni pojedinac koji razgrađuje bošnjačke jezičke autoritete, ukazujući im na greške, posebno na one koje su nastale u prepisivanju gramatika srpskog jezika kao gramatike bošnjačkog. Pri tome se ističe da njegova pozicija ne nanosi štetu srbistici jer su u biti izgrađeni na poštovanju elementarnih opštepriznatih lingvističkih kriterijuma i možda se zato, u uzaludnom pokušaju da se ipak određeni lingvistički doprinos trendu jezičke diobe u Bosni i Hercegovini, rasplinjuju u nesistematičnosti i neodređenosti.

Autorica zaključuje da sva tri navedena pokušaja dokazivanja posebnosti jezičkog izraza bošnjačke populacije u BiH predstavljaju određeni pomak, ali samo do nivoa varijante (Babić 2013 [2007]: 116).

U drugom radu Milanka Babić razmatra pitanje razlika u „istom jeziku“ i ističe da srpski lingvisti ne bi smjeli da podliježu olako i nekriterijalno iznesenim tvrdnjama o navodnim razlikama u okviru istog jezika i da služe tom hrvatskom nacionalnom cilju (Babić 2013 [2010]: 203). Njena polazna misao za analizu glasi: „Varijantna polarizovanost srpskohrvatskog jezičkog standarda definisana je u okviru dobro i dugoročno osmišljenog hrvatskog filološkog programa u drugoj polovini 20. vijeka, uz pomoć tada vodećih srpskih lingvista, a poslužila je kao baza za osamostaljenje hrvatskog jezika“ (Babić 2013 [2010]: 203). Autorica ističe da se u okviru (novo)kroatistike, koja (provodeći decenijama pod okriljem srbistike hrvatski filološki program) nastoji da standardizacijom obuhvati razne purističke tvorevine i iz srpskog korpusa izuzete jezičke jedinice proglasi kroatizmima. Akteri tog pokreta, nastavlja Milanka Babić, vješto su „kamufirali“ svoju akciju, a u dosezanju željenog cilja koristili predusretljivost anacionalno koncipiranih stavova srpske lingvistike, odnosno srpskih lingvista. Ona govori i o saradnji uticajnih srpskih lingvista na političkom projektu izdvajanja hrvatskog kao zasebnog jezika metodologijom svodenja srpskog jezika na status varijante kojoj je hrvatska varijanta ravnopravna i ravnopravno izdvojiva (Babić 2013 [2010]: 204). Zatim se vraća u dalju prošlost: „Nakon što su se, panslovenski, Hrvati sa Srbima ujedinili u okviru srpskog književnog jezika, nametnuli su ideju o njegovoj nacionalno-varijantnoj polarizovanosti, a zatim i preimenovali tzv. *zapadnu varijantu* u glotonim *hrvatski jezik*“ (Babić 2013 [2010]: 205). Dalje konstatuje da se s ciljem pribavljanja i „naučne“ verifikacije za ovaj posljednji veliki filološko-politički iskorak pišu razlikovni rječnici „dvaju jezika“, pojedinačni radovi i knjige o standardnojezičkim posebnostima hrvatskog, a realizuju se i višegodišnji projekti koji „pabirče“ razlike. Autorica ističe da je u postizanju istog cilja (dokazivanju autentičnosti hrvatskog jezika) hrvatska lingvistika više nego dobro uskladen sa hrvatskom politikom, a nerijetko potpomognuta i od strane pojedinih srpskih lingvista, jer „dobrosusjedska“ srpska pripomoć hrvatskom filološkom programu uvijek (i dalje) dobro dođe budući da mu daje (međunarodni) legitimitet (Babić 2013 [2010]: 205). Ovdje Babić prelazi na osnovni predmet analize: „A kada srpski lingvista piše o razlikama između srpskog i hrvatskog ‘jezika’, prepoznaje ih i priznaje, otvara se više mogućnosti za iščitavanje takvog napisa, zavisno od nivoa lingvističkog obrazovanja potencijalnog primaoca i njegovog nacionalno-utilitarističkog stava“ (Babić 2013 [2010]: 205). Autorica ima konkretno u vidu Predraga Pipera i njegov rad O PRIRODI GRAMATIČKIH RAZLIKA IZMEĐU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA, objavljen 2008. godine. Ona nalazi da Piper primjenjuje metod tzv. slučajnog uzorka na osnovu koga izvodi „opšte“ zaključke, o čemu svjedoči i primjer na kome pokazuje „rekcijske razlike“ između srpskog i hrvatskog

gramatičkog standarda, za koje priznaje da su „retke“ (Babić 2013 [2010]: 205). Babić zamjera Piperu da 1. regionalizme (odnosno srpski jezik u BiH, Crnoj Gori, Hrvatskoj i drugdje gdje žive i govore predstavnici baznog istočnohercegovačkog dijalekta) proglašava hrvatskim ili „pretežno hrvatskim“ gramatičkim crtama (Babić 2013 [2010]: 209), 2. standardni srpski jezik svodi samo na sociolekt, 3. isključuje sve standardnojezičke osobine koje se u jezičkom osjećaju „sociolekatskih“ govornih predstavnika ne prepoznaju, 4. ne upotrebljava u pravom značenju u lingvistici ubičajen termin *sociolekat*, 5. izjednačava sociolekat kao prirodni idiom i standardni jezik kao vještački idiom (Babić 2013 [2010]: 209). Babić dodaje da skoro nema nijedne Piperove „razlike“ koju ne bi trebalo prokomentarisati jer se daju bez ikakvih kriterijuma i bez ikakve provjere u korpusu (Babić 2013 [2010]: 211). Pri tome ističe i ovo:

Predstavnici jedne generacije najodgovornijih u srbistici, dozvolili su da ih dobro organizovani „hrvatski jezikoslovci“ prevedu žedne preko virtuelne jezičke međe – varijantno polarizovanog srpskog jezika – instrumentalizujući ih na putu ka ostvarenju hrvatskog nacionalnog sna, oličenog u formi književnog štokavskog hrvatskog jezika. Kao što smo vidjeli, ima i uticajnih predstavnika druge srbističke generacije koji takođe potpomažu hrvatski filološki program. Čine to ili nesvjesno – pišući svoje radove površno i naučno nekriterijalno, povodeći se za sopstvenim jezičkim osjećajem, ili pak svjesno – izmišljajući potvrde za hrvatski jezički identitet i namećući ih javnosti snagom sopstvenog autoriteta (Babić 2013 [2010]: 211).

Milanka Babić smatra da bi za status srpskog jezika u budućnosti dobro bi bilo da i Srbima konačno postane jasno to što je Hrvatima „bjelodano“ jasno odavno, a i dugoročno: da hrvatski filološki program ulazi u posljednju fazu u kojoj „naučno“ treba dokazati prestižnost „hrvatskog književnog (štokavskog) jezika“ naspram koga je srpski jezik regionalno marginalizovan „sociolekat“ (Babić 2013 [2010]: 213).

U vezi sa ovim kritičkim ocjenama bilo bi dobro pogledati šta je doista napisao Predrag Piper (Piper 2009).³ Na pitanje da li gramatičke razlike postoje i kakva je njihova priroda, ako ih ima, autor kratko odgovara da se s ponekim statistički zanemarljivim izuzetkom one svode na sljedeće glavne vrste:

Prvo, ponekad zaista postoje razlike u inventaru gramatičkih oblika. To su slučajevi kada u jednom od ta dva jezika postoji neki gramatički oblik koji se ne koristi u drugom jeziku, što je vrlo retko. Takve su, na primer, rečenice tipa *Želi ga se upozoriti*, koje su pravilne u hrvatskom jeziku, a ne koriste se u srpskom književnom jeziku (osim u Hrvatskoj), gde se isto to kaže *Žele da ga upozore* ili *Želi se da on bude upozoren* i sl.

Drugo, postoje razlike u varijantnim mogućnostima upotrebe nekog oblika u jednom jeziku u odnosu na drugi jezik. To su slučajevi kada u oba jezika

³ Nažalost, on nije dao saglasnost da se ovaj njegov rad objavi u našem zborniku.

postoji isti oblik sa istom funkcijom, ali u jednom od njih postoji još neki sličan oblik kao njegova fakultativna ili funkcionalna varijanta, npr. u srpskom jeziku dativ zamenice *ko?* je *kome?*, a u hrvatskom dativ zamenice *tko?* može biti *kome?*, *komu?* ili *kom?*

Treće, postoje i razlike u učestalosti upotrebe istog oblika. To su slučajevi kada u oba jezika mogu postojati u okviru neke gramatičke kategorije dve mogućnosti, ali se u jednom jeziku više koristi jedna mogućnost, a u drugom druga. Na primer, oba jezika imaju kategoriju pridevskog vida, ali se u srpskom češće koriste oblici određenog vida, up. srp. *Dobro se osećao jedino na čistom vazduhu*, hrv. *Dobro se osjećao jedino na čistom zraku*. Slično je sa odnosom između posesivnog genitiva i posesivnog prideva: obe mogućnosti postoje u oba jezika, ali se u hrvatskom češće sreće posesivni pridev, a neki hrvatski normativisti na tome insistiraju [...]

Tome su bliski slučajevi kada su u jednom jeziku dve izražajne mogućnosti istog značenja uglavnom ravnopravne, dok u drugom jeziku jedna od njih ima prednost. Na primer, u srpskom jeziku predlog *mimo* koristi se obično sa genitivom, a retko sa akuzativom, dok se u hrvatskoj gramatici upotreba predloga *mimo* sa genitivom ili sa akuzativom smatra ravnopravnom, up. primer *Tako se ne prolazi mimo starih prijatelja* // *Tako se ne prolazi mimo stare prijatelje*.

Četvrto, postoje i razlike u stilskoj vrednosti oblika zajedničkih za oba jezika. To su slučajevi kada isti oblik postoji u oba jezika, ali je on u jednom jeziku stilski markiran, a u drugom nije, odnosno ima drukčiju stilsku vrednost. Tako upotreba genitiva množine u konstrukciji s predlogom *u* tipa *U Mađara je to drukčije rešeno* u savremenom srpskom jeziku zvuči kao gramatički arhaizam, a u hrvatskoj gramatici se daje bez takve kvalifikacije (Piper 2009: 542–543).

Po Piperovom mišljenju skoro sve specifičnosti hrvatskog jezika u poređenju sa srpskim su sintaksičke prirode pa navodi ovakve slučajeve:

1. [...] najviše razlika odlazi na konstrukcije s predlozima i predloškim izrazima, npr. *Unatoč velike vrućine bili smo na igralištu* [...], 2. [...] neki predlozi hrvatskog porekla koji su se u vreme srpskohrvatskog standardnog jezika odomacili u njegovoj istočnoj varijanti zadržali su se u današnjem srpskom jeziku i danas ih malo ko doživljava kao kroatizme iako se povremeno čuju glasovi (npr. u pismima puristički nastrojenih čitalaca novinama) da ih ne treba upotrebljavati, kao što je slučaj s predlogom nakon i vezničkim izrazom nakon što, up. *Nakon večere malo smo popričali*, 3. Ponekad u jednom jeziku postoje dva oblika istog predloga ili predloškog izraza koji se upotrebljavaju s različitom distribucijom, dok se u drugom jeziku u oba slučaja upotrebljava samo jedan od ta dva oblika, up. u hrv. *Tijekom vremena sve se ipak popravilo*, ali *Tokom prošlog stoljeća bilo je previše ratova* prema srpskom *tokom vremena*, *tokom prošlog stoleća*, 4. Deo registrovanih razlika odnosi se na vezničke izraze i konektore, npr. *Ovo je kolega o kojemu sam ti govorio*, 5. Iako u oba jezika postoje i infinitiv i konstrukcija *da* + prezent, u srpskom jeziku su konstrukcije *da* + prezent srazmerno češće nego u hrvatskom, a u nekim slučajevima infinitiv se u srpskom ne koristi, ili bi se vrlo retko mogao sresti tamo gde se koristi u hrvatskom, up. hrv. primere: *Odlučio je pokušati nastaviti trenirati*, 6. Inventar zamenica i zameničkih oblika u malobrojnim slučajevima nije po-

dudaran u savremenom srpskom i hrvatskom jeziku, up. hrv.: *Dao si je obrijati bradu* prema srp. *Obrijao je bradu* [...], 7. U srpskom književnom jeziku nisu moguće refleksivne konstrukcije sa direktnim objektom poput hrvatskih: *Vozače se upozorava na maglu*, 8. Razlike u linearizaciji rečenice takođe su relativno retke. Tako se linearizacija u imenskoj grupi kao u primeru *Svršeni su glagoli u takvoj porabi posve rijetki*, može čuti i u srpskom jeziku, gde bi ipak bilo običnije *Svršeni glagoli su u takvoj upotrebi sasvim retki*, dok je linearizacija proklitike neposredno iza atributiva, kao u primeru *Ministar je Jirić doputovao* [...], koja je uobičajena u hrvatskom jeziku, u savremenom srpskom književnom jeziku manje uobičajena, ili se doživljava kao regionalizam., 9. Rekcijske razlike takođe su retke, up. u srp. *Svadali su se oko prihoda sa zemlje* ili *Svadali su se zbog prihoda sa zemlje prema hrv. Svadali su se o prihod sa zemlje*, a retke su i razlike u refleksivnosti glagola, up. hrv. *Namjeravam preseliti u Istru*, prema srp. *Nameravam da se preselim u Istru.*, 10. Neke od hrvatskih gramatičkih konstrukcija koje se razlikuju od funkcionalno odgovarajućih srpskih konstrukcija, u hrvatskom jeziku su zastarele, regionalne ili stilske markirane [...]. *Ne može ona osim svojih vršnjaka* [...] – Piper 2009: 542–547.

Na osnovu provedene analize Predrag Piper zaključuje:

Govoreći načelno, u okviru srazmerno malobrojnih ukupnih razlika između savremenog srpskog i hrvatskog književnog jezika takvih razlika je najviše na leksičkom nivou (posebno u terminološkim sistemima), manje na tvorbenom nivou, još manje, zapravo vrlo malo na gramatičkom nivou i uopšte ih nema na fonološkom nivou.

Gramatičke razlike između srpskog i hrvatskog nešto su veće u govoru nego u jezičkom sistemu, pre svega zato što su neke od gramatičkih reči koje se ne podudaraju u ta dva jezika (pre svega, navedeni predlozi, veznici, zamenice i brojevi) odlikuju visokom učestalošću upotrebe, što može donekle stvoriti utisak da razlika ima više nego što ih u jeziku stvarno ima.

Ipak, navedene hrvatske gramatičke specifičnosti u odnosu na srpski jezik nemaju centralno mesto u gramatičkom sistemu nego su na njegovoj periferiji i većinom su frekvencijske ili stilske prirode, a u meri u kojoj se sreću u književnom jeziku Srba u Hrvatskoj, one predstavljaju regionalizme u savremenom srpskom književnom jeziku (Piper 2009: 549–550).

9. Knjiga Slobodana Jarčevića HRVATSKA JEZIČKA BESPUĆA sadrži odlomak pod naslovom Hrvatski filolozi i srpski jezik (Jarčević 2007: 9–22) u kome se govori o odbačenom hrvatskom jeziku (kajkavskom dijalektu), koji, po autorovom mišljenju, nije ništa drugo nego hrvatski jezik, dok je štokavski dijalekt srpski jezik. Za odnos hrvatskog (kajkavskog) i srpskog jezika se kaže: „Da pojednostavimo – hrvatski jezik (‘kajkavski dijalekt’) i srpski jezik (‘štokavski dijalekt’) su međusobno udaljeniji nego, recimo, srpski i bugarski i isto toliko su udaljeniji koliko: srpski i češki, srpski i slovački, srpski i slovenački...” (Jarčević 2013 [2007]: 123). Na osnovu ovoga slijedi zaključak da nije riječ o dijalektima – „u pitanju su dva jezika slovenske jezičke pozicije: srpski jezik i hrvatski jezik“. Što se tiče čakavskog dijalekta, Jarčević tvrdi da je „možda u pitanju

poseban jezik, ili je to dijalekt jednog od dva jezika – srpskog, ili hrvatskog“. On dalje ističe da je u Hrvatskoj za književni jezik proglašen srpski jezik („štokavski dijalekat“ i da su Hrvati odbacili svoj maternji jezik (kajkavski), a uzeli srpski (Jarčević 2007: 123). Autor pod hrvatskim jezikom podrazumijeva samo kajkavski dijalekat i tvrdi da sve što se unosi kao novogovor predstavlja kvarenje srpskog jezika, a ne hrvatskog, pogrešno korišćenje pojmova iz srpskog jezika. U centralnom dijelu knjige (Jarčević 2007: 43–104) autor navodi „primere hrvatskog jezičkog bespuća“ sa (1) pitanjima da li čovjek *zrači* ili *vazduši*, je li *Gospodin čovjek* ili *Bog*, da li je *križan krompir* ili *čovjek*, da li se *krivac izvinjava* ili *ispričava*, ili (2) konstatacijama *dvojba* je strano tijelo u srpskom rečniku, *neću* i *ne ću* je skrnavljenje srpskog jezika, povratna zamjenica *se* je postala uljez, riječ *tijekom* je prisilno u jekavskoj odeždi, ne može se *glasovati*, *prositi* ne znači *moliti*, *uvjet* je lokalni srpski pojam za *ugovor*, od *verojatnog* se ne tvori ni *verojanje* ni *verojatanje*, pogrešan padež je *svakog puta*, *prilagodba* je strano tijelo u srpskom jeziku, *ravno* i *pravo* su različiti pojmovi, *utrka* nije ono što je *trka* i sl.

Dalje se ukazuje na nekoliko filoloških i istorijskih „podvala“.

Međutim, danas se sve jugoslovensko preispituje, pa je lako uočiti, u ovom tekstu, slojevito poređane filološke, pa i istorijske, podvale. Prva je u tome što se srpski jezik, kako smo naveli, obeležava kao „štokavski dijalekt“, a druga, što se taj „dijalekt“ (srpski jezik) podmeće nauci za dijalekt hrvatskog jezika. To podmetanje se prikriva pozivom na primere u srednjeevropskim zemljama, gde je filologija utvrdila više dijalekata u jezicima: Nemaca, Čeha, Slovaka, Mađara... Sledeća podvala je u navodu da je svaki od tri dijalekta u Hrvatskoj (čakavski, kajkavski i štokavski) „na svom govornom području vršio funkciju književnog jezika“ (Jarčević 2013 [2007]: 121–122).

Jarčević konstatuje da nije tačno da su hrvatski prvaci preuzeli srpski jezik „bez ikakvih skrivenih misli i kombinacija“, naprotiv: „Srpski jezik je uzet [...] da bi se Srbi katolici kroatizovali, ali, ovom prilikom, to nećemo obrazlagati“ (Jarčević 2013 [2007]: 130).

10. U tri rada **Miloša Kovačevića** objavljena iste godine dominira tema preimenovanje jezika (Kovačević 2013 [2007a], Kovačević 2013 [2007b], Kovačević 2013 [2007c]). Autor smatra da su Hrvati i Srbi preuzeli srpski jezik i izvršili renominaciju. Korijene takve tendencije autor nalazi kod Vatroslava Jagića, koji je smatrao da su Srbi i Hrvati po svemu sem po vjeri isti narod pa ih je zato najbolje zvati *Srbo-Hrvatima*, a njihov jezik *srpsko-hrvatskim*.

Kako bi najlakše opravdao hrvatsko preuzimanje srpskog književnog jezika za svoj književni jezik, Jagić je Srbe i Hrvate proglasio jednim narodom, jer je jezik i bio osnovni kriterijum nacionalne identifikacije. Ta jednakost Srba i Hrvata trebalo je da se, po Jagiću, ogleda i u imenu jezika, tako da bi, po njemu, bilo logično da se Vukov *srpski književni jezik* preimenuje u *srpsko-hrvatski* (Kovačević 2013 [2007a]: 133).

Po njegovom mišljenju pobjeda Jagićev(sk)e paradigme je institucionalno verifikovana tek NOVOSADSKIM DOGOVOROM 1954. godine u kome je gotovo „prepisano“ Kopitarovo terminološko rješenje iz 1836. godine (*serbochorvatica sive chorvatoserbica*), a srpski književni jezik zvanično preimenovan u *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski književni jezik*. „Složenički naziv jezika bio je odličan alibi Hrvatima da u formi pronadu i nepostojeću sadržinu: da u srpskohrvatskom ne vide više preimenovani srpski nego nekakav sjedinjeni srpski i „hrvatski“ (Kovačević 2013 [2007a]: 134). Dalje se ukazuje na „pogrešnu veliku (osnovnu) premisu“ da su u srpskohrvatskom podjednako participirali srpski i hrvatski, tj. da *srpskohrvatski* znači srpski i hrvatski.

A opštepoznato je da u slučaju neistinite osnovne premise zaključak nikako ne može biti istinit. Neistinitost osnovne premise ogleda se u tome što *srpskohrvatski* nikada nije bio „spoj“ srpskog i hrvatskog. U srpskohrvatskom nikada nije participirao hrvatski jezik, nego je taj naziv predstavljao samo preimenovani Vukov(ski) srpski književni jezik (Kovačević 2013 [2007b]: 145).

Kovačević ističe da je u zanosu jugoslovenstva, a potom na talasu bratstva i jedinstva, srpski književni jezik dobio, uz srpski pristanak, složeničko ime *srpskohrvatski* ne zbog toga što je on (etno)lingvistički i hrvatski, nego zbog toga što su ga kao svoj književni jezik „prigrlili“ i Hrvati (Kovačević 2013 [2007b]: 145).

Za autora oznaka *srpski književni jezik* predstavlja vraćanje njegovom imenu prije preimenovanja u srpskohrvatski, predstavlja dezimenovanje srpskohrvatskog, uz zadržavanje istog obima i sadržaja (Kovačević 2013 [2007b]: 146) i tvrdi da su se varijante srpskog jezika imenom od njega „distancirale“ (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

Tako je hrvatska ili zagrebačka varijanta srpskoga jezika politički preimenovana u hrvatski književni jezik, a muslimanska ili sarajevska varijanta u bošnjački/bosanski književni jezik. Ovih dana je USTAV CRNE GORE konstatovao čak i „postojanje“ crnogorskog jezika. Upravo u toj nepodudarnosti naziva varijanata kao kohiponima i jezika kao hiperonima srpski jezik se i razlikuje od drugih policentričnih jezika. Razlika se, dakle, ne tiče lingvističke niti etničke suštine srpskoga jezika, nego prije svega političkog čina njegovog preimenovanja. A taj (politički) čin preimenovanja *srpskoga Vukov(sk)og književnog jezika* u tzv. *hrvatski, bošnjački/bosanski* ili pak *crnogorski jezik* nalazi svoje uporište u analognom slučaju iz bliske istorije srpskoga jezika: u slučaju preimenovanja *srpskoga* u *srpskohrvatski književni jezik* (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

Ovo pitanje Kovačević povezuje sa kriterijumima za određivanje identiteta jednog jezika i ističe da su sa hrvatske i bošnjačke strane oni uglavnom smišljeni kao opravdanje za preimenovanja srpskoga jezika (Kovačević 2013 [2007b]: 149).

Prihvatanje tog složeničkog naziva nametalo je i ukorjenjivalo privid o ravnopravnom srpskom i hrvatskom učešću u datome jeziku. Istovremeno taj je naziv zatamnjivao istinu da je u njemu hrvatski dio bez sadržaja, jer je srpskohrvatski

jednostavno bio i ostao samo preimenovani srpski književni jezik (Kovačević 2013b [2007b]: 145).

Autor konstatuje da je „složeničko ime srpskoga jezika, tj. preimenovanje *srpskoga jezika* u *srpskohrvatski*, predstavljalo lingvistički presedan, bez uporišta u bilo kom analognom standardnojezičkom primjeru u svijetu“ (Kovačević 2013 [2007c]: 154).

Ni „*srpsko-hrvatsko-slovenački jezik*“ iz kraljevske Jugoslavije ni „*srpskohrvatski jezik*“ iz komunističke Jugoslavije nemaju nikakvog uporišta u bilo kakvim, a kamoli lingvističkim naučnim kriterijumima. Ti nazivi imaju naučnu podlogu baš koliko su je imali, čak i kod lingvista danas potpuno zaboravljeni, nazivi iz XIX vijeka „*češkoslovački*“ za češki jezik ili pak „*ugarskoslovački*“ za slovački jezik (Brozović 2001: 25). Dakle, nikakvu. No, dok je, i pored postojanja Čehoslovačke, naziv „*čehoslovački jezik*“ bio stran lingvistici XX vijeka, dotle je naziv *srpskohrvatski* hvaljen kao najbolji i „naučno najutemeljeniji“ čak mnogo više na srpskoj negoli na hrvatskoj strani. A onda je došao kraj XX vijeka, a s njim i kraj SFR Jugoslavije. S raspadom SFR Jugoslavije došao je i kraj „*srpskohrvatskog književnog jezika*“. Iz srpskohrvatskog su počeli da se izvode nazovijezi: najprije „hrvatski“, pa onda i „bosanski“. Hrvati za izvođenje „hrvatskog“ iz srpskohrvatskog uporište nadoše u složeničkom nazivu. Složenički naziv jezika gotovo sam od sebe je sugerisao ujedinjenost srpskog i „hrvatskog“, a ono što je ujedinjeno može se, normalno, i razjediniti. Pri tom zaboraviše, svjesno, da nikakvog ujedinjenja srpskog i nekakvog hrvatskog ne bijaše u srpskohrvatskom jeziku, nego da je srpskohrvatski bio samo preimenovani srpski književni jezik. *Srpskohrvatski jezik* nije predstavljao ništa drugo drugo nego političko a (etno)lingvistički neutemeljeno ime za srpski književni jezik (Kovačević 2013 [2007c]: 154–155).

Na jednom mjestu se govori o stvaranju lingvistički fantomskih jezika preimenovanjem srpskohrvatskog (Kovačević 2013 [2007a]: 137), a na drugom da su navedeni „jezici“ kao izvedenice iz srpskohrvatskog samo imenom jezici (Kovačević 2013 [2007a]: 137). I kao što je dojučerašnji srpskohrvatski bio preimenovani Vukov(ski) srpski književni jezik tako je i današnji srpski uistinu samo preimenovani srpskohrvatski (Kovačević 2013 [2007a]: 139). Kritikujući naziv REČNIK SRPSKOHVATSKOG KNJIŽEVNOG I NARODNOG JEZIKA SANU autor ističe da je to isključivo rječnik srpskoga jezika i da se srpskohrvatsko ime mora promijeniti u srpsko (Kovačević 2013 [2007a]: 140). Budući da je srpskohrvatski preimenovani srpski jezik, „hrvatski“ i „bosanski/bošnjački“ su samo varijante srpskog književnog jezika (Kovačević 2013 [2007a]: 141).

Kovačević upozorava na pravnu neutemeljenost pozivanja na „neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu“.

Ispostavilo se, međutim, da pravna nauka jednostavno ne poznaje takvo pravo, nego da to lažno pravo upravo pisci DEKLARACIJE ad hoc vaspostavljaju, e da bi nekako opravdali preimenovanje srpskog u hrvatski književni jezik. Dokazano je, naime, da to „pravo“ što se na nj Hrvati pozivaju ne propisuje nijedan pravni do-

kument OUN-a ili UNESCO-a, kao ni dokumenti Saveta Evrope ili OEBS-a (Kovačević 2013 [2007c]: 156).

Dalje se tvrdi da preimenovanja nemaju nikakvog lingvističkog i pravnog uporišta pa stoga ne mogu negirati srpski karakter nesrpski imenovanih varijanata srpskoga jezika (Kovačević 2013 [2007a]: 156).

Miloš Kovačević izdvaja i druge elemente u tumačenju odnosa srpskog jezika sa drugim štokavskim jezicima, odnosno varijantama. On se, recimo, vraća na KNJIŽEVNI DOGOVOR iz 1850. i ističe da je njegova prva rečenica⁴ „vješt看 do-pisivanjem“ neprimjerenih joj smislova dobila status argumenta za ujedinjenje Srba i Hrvata, ali s osnovnim ciljem razjedinjenja srpskoga jezika (Kovačević 2013 [2007a]: 133). Slijedi tvrdnja da je Jagić Srbe i Hrvate proglasio jednim narodom kako bi najlakše opravdao hrvatsko preuzimanje srpskog književnog jezika za svoj književni jezik. Kovačević zastupa stav da je Jagićeva filološka serbokroatistička paradigma već pred Prvi svjetski rat gotovo potpuno istisla i kod samih Srba Vukov(sk)u srbističku filološku paradigmu i da je pobjeda te paradigme institucionalno verifikovana tek NOVOSADSKIM DOGOVOROM 1954 (Kovačević 2013 [2007a]: 133).

Nakon što je i zvanično srpsko ime Vukov(sk)og književnog jezika zamijenjeno srpskohrvatskim, sva dalja dešavanja bila su usmjerena ka tome da se zaboravi na ishodište srpskohrvatskog u srpskom, i da se namjesto srpskog ustoliči srpskohrvatski kao ishodište. Složenički naziv jezika bio je odličan alibi Hrvatima da u formi pronadu i nepostojeću sadržinu: da u srpskohrvatskom ne vide više preimenovani srpski nego nekakav sjedinjeni srpski i „hrvatski“. I od Srba prihvaćena forma poslužila je kao osnov za traganje za nepostojećim sadržajem: ravnopravnim učesćem „hrvatskog“ i srpskog jezika u „srpskohrvatskom“ jeziku. Jer, cilj je bio nametnuti logiku: sve što je ujedinjeno (s tim da je za kriterijum ujedinjenosti uziman prvenstveno isforsirani i ni na kakvim stvarnim kriterijumima nezasnovani složenički naziv) može se i razjediniti. Trebalo je, naime, stalno podupirati, sve novim i novim domišljanjima, svijest o suštinskoj (materijalnoj) ravnopravnosti sastavnica u složeničkom nazivu jezika, e da bi se za vjeki vjekov zaboravilo da je u podlozi srpskohrvatskog samo srpski (štokavski), ali ne i hrvatski (čakavski) jezik (Kovačević 2013 [2007a]: 134).

Autor navodi da su Hrvati uz pomoć srpskih filologa (prvenstveno Đure Daničića) uspješno odradili fazu preimenovanja srpskog u srpskohrvatski i da im srpska pomoć nije izostala ni u iznalaženju podrške za „hrvatski priljepak“ u nazivu srpskog jezika prvenstveno kroz nametanje teorije varijanata („što ju je u serbokroatistici inaugurisala Milka Ivić“), koja je Hrvatima poslužila kao

⁴ „Dolje potpisani znajući da jedan narod treba jednu književnost da ima [...], sastali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može u književnosti složili i ujedinili.“

spasonosni kriterijum za zahtjev za osamostaljenje hrvatskog dijela „srpsko-hrvatskog“ jezika (Kovačević 2013 [2007a]: 134).

U radu se posebna pažnja posvećuje kriterijumima za određivanje karaktera jednog jezika i ističe da nema nijednoga lingvističkog kriterijuma (ni strukturnog, ni genetskog, ni komunikativnog) koji bi opravdavao postojanje „hrvatskog“, „bosanskog/bošnjačkog“ ili pak „crnogorskog“ jezika (Kovačević 2013 [2007a]: 137), a onda dodaje: „Kao što se lingvistički nikako posebnim jezicima ne mogu smatrati 'hrvatski', ili 'bosanski/bošnjački', ili pak nekakav 'crnogorski jezik', jer oni, primjenom bilo kog lingvističkog kriterijuma, mogu biti samo varijante srpskohrvatskog jezika, a budući da je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda nužno samo varijante srpskog književnog jezika“ (Kovačević 2013 [2007a]: 140–141).

I strukturni, i genetski i komunikativni kriterijum – a to su tri jedina lingvistički i sociolingvistički relevantna kriterijuma u određenju identiteta jednog jezika – jasno i nedvosmisleno pokazuju da se u slučaju ovih imenom različitih „jezika“ ne može govoriti o posebnim standardnim ili književnim jezicima, nego isključivo o varijantama lingvistički jednog te istog jezika – srpskog (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

Kovačević tvrdi da je učinjen pokušaj da se, u nedostatku lingvističkih kriterijuma, status književnog jezika za „hrvatski“, a onda i za „bosanski“ i „crnogorski jezik“ izdaje uz pomoć političkih kriterijuma, koji su, budući naučnom rigoroznošću neuslovljeni, kudikamo brojniji od lingvističkih.

Iznjedreno je čak osam političkih kriterijuma za odbranu jezičke samosvojnosti tih nazovijezika, a to su: 1. kriterijum samoprocjene govornika datoga jezika, odnosno vrednovanja jezika od strane njegovih govornika, 2. kriterijum prava svakoga naroda da svoj jezik nazove vlastitim imenom, 3) kriterijum imena jezika, 4) kriterijum dogovora nelingvističkih, odnosno političkih autoriteta, 5) kriterijum ustavnog određenja jezika, 6) kriterijum poistovjećenja identiteta jezika sa identitetom nacije, 7) kriterijum kulturnih razlika, i 8) kriterijum postojanja nezavisne države (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

Slijedi stav o tome da se srpski jezik danas ostvaruje u tri varijante: srpskoj, hrvatskoj i bošnjačkoj varijanti, „s izvjesnošću“ i četvrte – crnogorske (Kovačević 2013 [2007b]: 150) i konstatacija da sva tri (socio)lingvistički relevantna kriterijuma identiteta jednog jezika – komunikativni (koji podrazumijeva međusobnu razumljivost), strukturni (koji podrazumeva sistemskolingvističku podudarnost) i genetski (koji podrazumeva zajedničku dijalekatsku osnovicu) nedvosmisleno potvrđuju da je u pitanju jedan jezik (Kovačević 2013 [2007b]: 151). S tim u vezi se dodaje:

Ako se zna da je srpskohrvatski lingvistički isto što i srpski, zar to nije najbolji pokazatelj apsurdnosti nastojanjima da se dokaže da su, s jedne strane, hrvatski, bošnjački/bosanski i crnogorski posebni standardni jezici, a s druge – da imaju ravnopravan status sa srpskim književnim (standardnim) jezikom. Svi ti nazovijezici samo su varijante srpskoga jezika. Zato termin *srpski jezik* danas u (socio)ling-

vistici mora da ima dva značenja: on je hiperonim i kohiponim terminima *hrvatski*, *bošnjački/bosanski* i *crnogorski jezik*. Kao hiperonim on jedini ima status lingvističkog jezika, dok su svi ostali samo politički jezici (jezici samo po imenu), dok su lingvistički isključivo varijante srpskoga jezika (Kovačević 2013 [2007b]: 151).

Govoreći o nepodudarnosti između analiziranih jezika, odnosno varijanata Kovačević smatra da normativne razlike, i to one leksičke, ortografske i ortoepске, nisu bile niti mogu biti kriterijum lingvističkog uzdizanja realizacije jednoga jezika na rang posebnog standardnog ili književnog jezika, kako to žele prikazati gotovo svi zagovornici „hrvatskog“, „bosanskog“ i „crnogorskog jezika“ (Kovačević 2013 [2007b]: 150).

Kovačević posebno kritikuje jedan razlikovni princip koji je u bošnjačku lingvistiku uveo Dževad Jahić.

Budući da su za Hrvatima u razgradnju srpskohrvatskog kao preimenovanog srpskog krenuli i muslimani, a pošto nisu mogli napabirčiti nikakve a kamoli lingvistički relevantne kriterijume za tzv. „bosanski jezik“, koji su željeli izdvojiti iz srpskohrvatskog kao srpskog, neki od muslimanskih lingvista posegli su za najnonsensnijim od ikad nudaenih kriterijuma u odbrani „posebnosti svog jezika“. „U našim balkanskim prilikama – veli inaugurator te ingeniozne teorije – jezik da bi bio jezik ne mora se bitno razlikovati od drugog jer taj razlikovni princip nije mjerilo postojanja, odnosno nepostojanja nacionalnih jezika“ (Jahić 1999: 252). (Kovačević 2013 [2007c]: 155).

U analizi se veoma afirmativno govori o Vuku Karadžiću, a kritički ocjenjuje pozicija Đura Daničića, Milke Ivić, Ranka Bugarskog, Ljubomira Rajića, Branka Brborića, Predraga Pipera i Milana Šipke. Jedna od zamjerki je ovako formulisana:

I dok se na hrvatskoj strani oni što se bave sistemskom lingvistikom vraćaju lingvistici i njenim kriterijumima, dotle kod Srba caruju sociolingvisti, po pravilu nesrbisti, koji – izuzimajući u ovom pitanju kriterijalno im saglasnog M. Radovanovića – zaobilaze u širokom luku lingvističke kriterijume u gotovo cjelokupnom svom radu, a ne samo u ovom pitanju (od kojih su svakako najpoznatiji R. Bugarski, Lj. Rajić i B. Brborić). I na srpskoj strani se, saglasno hrvatskom učenju, prelazilo (svjesno?) preko činjenice da je srpskohrvatski preimenovani srpski, pa su se množili radovi u kojima se tvrdilo da su se u srpskohrvatskom objedinila „dva jezička standarda, priznata i imenovana kao srpski i hrvatski“ (Bugarski 2002: 138), pa je valjda logično da se, kako su se ujedinila, tako i razjedine. Uz to, put „od srpskohrvatskog do srpskog“, ali ne onog Vukov(sk)og predsrpskohrvatskog srpskog, nego ovog novog „srpskog“ argumentovan je na sljedeći način: „glotopolitičkom promocijom od jednoga standardnoga jezika sa nekoliko standardnojezičkih varijanata – dobili smo tri standardna jezika (srpski, hrvatski, bošnjački/bosanski), sa mogućnošću pomaljanja i četvrtog („crnogorskog“) [...]“ (Kovačević 2013 [2007a]: 137–138).

Za razliku od navedenih „sociolingvista“ autoru su mnogo bliži „neosociolingvisti“, konkretno Radoje Simić, posebno njegov stav da je za Srbe najprobitačnije rješenje da prihvate srpskohrvatski književni jezik u onom opsegu i ob-

liku kako su ga upotrebljavali prije razlaza sa Hrvatima, normalno pod imenom „*srpski (književni) jezik*, kako i u ustavu stoji“ (Kovačević 2013 [2007a]: 137–138). Budući da se današnji kao ni jučerašnji srpski nikako ne može izjednačavati sa bivšom „istočnom varijantom srpskohrvatskog jezika“, nego sa srpskohrvatskom jezikom u cjelini, autor ističe da se i po tome odnos između današnjeg srpskog i srpskohrvatskog nikako ne može posmatrati kao odnos hiponima i hiperonima („kako to čini Predrag Piper“) – Kovačević 2013 [2007a]: 139). Nakon konstatacije:

U (socio)lingvističkoj literaturi danas se status srpskoga jezika često osvjetljava kroz njegov odnos kako sa srpskohrvatskim jezikom, tako i sa „hrvatskim“, „bošnjačkim/bosanskim“ pa i sa „crnogorskim“ jezikom. Pri tom su ti termini po pravilu hijerarhizovani, i to tako što se srpskohrvatski uzima za hiperordinirani termin, za svojevrsni hiperonim, dok se ostali termini smatraju koordinacijski povezanim subordiniranim terminima, odnosno svojevrsnim kohiponimima (Kovačević 2013 [2007b]: 145).

Kovačević tvrdi da su za takva i slična tumačenja zaslužni, prije svega, Hrvati, koji su raspad SFRJ a sa njom i srpskohrvatskog jezika, dočekali spremljenom teorijom o srpskohrvatskom kao vještačkoj tvorevini, čijim nestankom njegove sastavnice produžavaju samostalni život kao posebni standardni, odnosno književni jezici.

Takvo tumačenje zasnovano je, međutim, na pogrešnoj velikoj (osnovnoj) premisi: da su u srpskohrvatskom podjednako participirali srpski i hrvatski, tj. da *srpskohrvatski* znači srpski i hrvatski. A opštepoznato je da u slučaju neistinite osnovne premise zaključak nikako ne može biti istinit. Neistinitost osnovne premise ogleda se u tome što *srpskohrvatski* nikada nije bio „spoj“ srpskog i hrvatskog. U srpskohrvatskom nikada nije participirao hrvatski jezik, nego je taj naziv predstavljao samo preimenovani Vukov(ski) srpski književni jezik (Kovačević 2013 [2007b]: 145).

Autor ima i svoje tumačenje varijanata i to u odnosu na savremeni srpski jezik. On ističe da je (1) njegova gramatička struktura, bez obzira na sve različite nacionalne i teritorijalne upotrebe, ista, tako da je on na strukturnom planu i dalje jedan jezik i (2) da je uz strukturnu istost i na komunikativnom planu (na planu razumljivosti njegovih govornika) takođe jedan jezik.

Ali on je, zbog svoje nacionalne i teritorijalne „nekompaktnosti“ nužno varijantno raslojen jezik. On se ostvaruje u više varijanata, između kojih su najprepoznatljivije hrvatska i muslimanska, odnosno zagrebačka i sarajevska varijanta srpskoga književnog jezika. Savremeni srpski je, dakle, jedan standardno policentričan i varijantski raslojen jezik (Kovačević 2013 [2007b]: 147).

Zato se on, nastavlja Kovačević, s obzirom na strukturnu istost, a varijantSKU raslojenost ostvaruje i kao srpski jezik i kao srpski jezici. Ovdje se autor ponovo vraća na problem hiperonima i kohiponima te tvrdi da se u nepodudarnosti naziva varijanata kao kohiponima i jezika kao hiperonima srpski jezik razlikuje od drugih policentričnih jezika.

Razlika se, dakle, ne tiče lingvističke niti etničke suštine srpskoga jezika, nego prije svega političkog čina njegovog preimenovanja. A taj (politički) čin preimenovanja *srpskoga Vukov(sk)og književnog jezika* u tzv. *hrvatski*, *bosnjački/bosanski* ili pak *crnogorski jezik* nalazi svoje uporište u analognom slučaju iz bliske istorije srpskoga jezika: u slučaju preimenovanja *srpskoga* u *srpskohrvatski književni jezik* (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

Slijedi ovakav zaključak:

Iz svega navedenog više je nego jasno i najnevjernijim Tomama da ni po kakvim lingvističkim ili pravnim kriterijumima ne mogu kao posebni standardni jezici različiti od srpskog postojati niti postoje tzv. „hrvatski“, „bosanski/bosnjački“ ili pak „crnogorski književni jezik“. U pitanju su isključivo varijante Vukov(sk)og srpskog književnog jezika, koji je u svom stopedesetogodišnjem hodu imenom najprije postao *srpskohrvatski*, a onda – primjenom kriterijuma „pravnog nasilja“ – „hrvatski“ i „bosanski“ (Kovačević 2013 [2007c]: 156).

Dalje se ukazuje i na paradoksalnu poziciju srpskog jezika u Srbiji: da „mimo naučne logike i njenih kriterijuma“ on ima status i većinskog i manjinskog jezika, s tim da se kao većinski imenuje srpskim imenom, a kao manjinski hrvatskim ili bosanskim imenom, odnosno da je jedan jezik istovremeno u istoj državi i većinski i manjinski (Kovačević 2013 [2007c]: 153). Pri tome se ističe da takve primjere (socio)lingvistička literatura, koliko je autoru poznato, i ne bilježi.

Tako se, kakvog li apsurdna, u samoj Srbiji srpski jezik javlja i kao većinski i kao manjinski jezik. Istina, on se kao većinski imenuje srpskim imenom – zove se *srpski književni jezik*, dok se kao manjinski imenuje nesrpskim imenima – zove se „bosanski“ i „hrvatski književni jezik“ (Kovačević 2013 [2007c]: 158).

Na pitanje da li su „bosanski“ i „hrvatski“ manjinski jezici u Srbiji daje se ovakav odgovor: „Vidjeli smo da oni nisu posebni standardni jezici ni po jednom relevantnom lingvističkom ili pravnom naučnom kriterijumu“ (Kovačević 2013 [2007c]: 157).

[...] „bosanski“ i „hrvatski“ naučno predstavljaju isključivo preimenovani srpski književni jezik. Iz toga onda nužno proishodi da srpski književni jezik (i) u Srbiji ima status i većinskog i manjinskog jezika, postajući tako po još jednoj apsurdnosti primjer (socio)lingvističke unikatnosti (Kovačević 2013 [2007c]: 158).

Autor izvlači sljedeći zaključak:

Sve navedeno nedvosmisleno pokazuje da nikada nigdje nijedan jezik – sem srpskog – u svome narodu nije smatran manjinskim, kao ni da nikada nijedno pismo – sem srpske cirilice – nije nipodaštavano od vlastitog naroda, ili bolje rečeno od onih koji taj narod (žele da) predstavljaju. Zbog toga odnos srpskoga jezika i njegovog pisma prema manjinskim jezicima i njihovim pismima, pragmatički, na žalost, nije uporedljiv ni sa jednim drugim jezikom i njegovim pismom (Kovačević 2013 [2007c]: 161).

11. Radmilo Marojević razmatra mjesto srpskog dijalekta u sistemu praslvenskog jezika, navodi karakteristike fonološkog i gramatičkog sistema sav-

remenog srpskog jezika u pogledu gramatičkih kategorija, vrsta riječi i tipova promjene, a takođe izdvaja tipove književnih jezika kod Srba od staroslovenskog preko srpskoslovenskog i slavenosrpskog do savremenog srpskog književnog jezika (Marojević 2013 [2007a]). Na početku se konstatuje da taj jezik nije imao mnogo sreće s njemu posvećenom naukom.

U najautoritativnijim izvorima našega vremena ovaj jezik se i pogrešno naziva i netačno definiše. Naziv *srpski jezik* kontaminira se s nazivom drugog južnoslovenskog jezika (*hrvatski*) ili se čak njime zamjenjuje. Na sjeverozapadu u njega se uključuju jezički sistemi koji mu nikada nisu pripadali (tzv. kajkavsko i čakavsko narječje), a na jugoistoku se iz njega izuzimaju jezičke oblasti koje s njim čine genetsko jedinstvo. Pri tom se njegova suština ne iskazuje s komparativnoistorijskog i tipološkog stanovišta, nego se njegovi pojavni oblici opisuju s aspekta (sinhrone) dijalektologije i lingvističke geografije (Marojević 2013 [2007a]: 163–164).

Zabludom „ideologizovane nauke o srpskom jeziku“ autor smatra to što se ovaj jezik svrstava u zapadnojužnoslovensku podgrupu južnoslovenskih jezika i što se ti jezici genetski svode na jedan jezik, a zatim dodaje:

Savremena lingvistička nauka u tom pogledu je nedvosmislena: srpski jezik (tzv. štokavski), hrvatski jezik (tzv. čakavski) i slovinjski jezik (tzv. kajkavski) sa slovenačkim – genetski se ne mogu svesti na j e d a n slovenski prajezik niti na j e d a n praslovenski dijalekat. Najviše što se može reći, a što bi bilo i najtačnije, jeste fakat da se srpski jezik sa svojim zapadnim slovenskim susjedima (prvenstveno s hrvatskim) nalazio i nalazi u nekoj vrsti jezičkoga saveza i u odnosima tipološkog približavanja ili k o n v e r g e n c i j e (Marojević 2013 [2007a]: 163–164–165).

Marojević konstatuje da je prije dolaska Protobugara na Balkan srpski jezik činio cjelinu sa slovenskim govorima današnje Makedonije i današnje Bugarske pa se može govoriti o jednom (srpsko-slovenskom) praslovenskom dijalektu, pri čemu se savremeni srpski i bugarski jezik, s prelaznim makedonskim govorima, genetski mogu svesti na jedan slovenski prajezik (tačnije: pradijalekat). Marojević tvrdi da su Srbi u svojoj kulturnoj istoriji imali četiri tipa književnog jezika: 1. staroslovenski književni jezik, čija je najranija faza imala nesumnjivo srpske fonetske i gramatičke odlike, 2. srpskoslovenski jezik (srpsku redakciju staroslovenskog jezika, nastalu kao plod upotrebe crkvenoslovenskog jezika u srpskoj govornoj sredini), 3. slavenosrpski (srpsku redakciju ruskoslovenskog jezika), 4. Vukov i vukovski srpski narodni jezik najprije ijekavskog (a potom još i ekavskog) izgovora (Marojević 2013 [2007a]: 171–173).

U drugom radu se razmatra pitanje obnove srbistike kao naučne discipline u okviru slavistike i ukazuje na značaj uporedne gramatike slovenskih jezika za njeno zasnivanje (Marojević 2013 [2007b]) Autor ističe da je za ponovno konstituisanje ove discipline jedno od najznačajnijih pitanja mjesto srpskog dijalekta u sistemu praslovenskog jezika i mjesto srpskog jezika u slovenskoj jezičkoj porodici danas.

U vezi sa odnosom između srpskog i hrvatskog jezika Marojević zauzima ovakvu poziciju: kao što se kajkavsko narječje (etnički slovinjsko) razlikuje od štokavskog (etnički srpskog) tako se lingvistički može i mora govoriti o dva jezika, pri čemu se čakavsko narječje (etnički hrvatsko) toliko razlikuje od prethodna dva da se može i mora govoriti o posebnoj jeziku (Marojević 2013 [2007b]: 178–179). Zatim se tvrdi da čakavski i kajkavski danas imaju status slovenskih književnih mikrojezika.

Odsustvo punopravnih i opštepriznatih književnih jezika danas ne bi trebalo da utiče na lingvistički status hrvatskog (čakavskog) i slovinjskog (kajkavskog) jezika. Pa ni širenje hrvatskog etničkog imena izvan njegovog matičnog areala ne može biti dokaz za negiranje jezičke posebnosti kajkavaca. Ime *Hrvati*, kao što smo vidjeli, kajkavci počinju da upotrebljavaju tek u drugoj polovini XVII vijeka, dotle se njihova zemlja zvala *Slovinje*, a oni sami *Slovinjci* (Marojević 2013 [2007b]: 179).

U nastavku analize se konstatuje da su srpski (štokavski) i hrvatski (čakavski) bili posebni dijalekti već u poznoj fazi praslavenskog jezika.

Danas su to nesumnjivo zasebni južnoslovenski jezici. Srpski i hrvatski se čak ni genetski ne svode na jedan jezik ili dialekt. Polazeći od ovih neospornih činjenica o jezičkoj i etničkoj posebnosti srpske i hrvatske komponente, mi ne odričemo postojanje dugotrajnog razdoblja paralelnog razvoja štokavskog i čakavskog dijalekta (jezika), njihovog međusobnog jezičkog uticaja, pa čak i neke vrste jezičkog saveza. Zato je i bilo moguće da se još u srednjem vijeku hrvatsko etničko ime primjenjuje i na neke susjedne ikavske govore (Marojević 2013 [2007b]: 179).

Svesrdno podržavajući prerastanje čakavskog i kajkavskog književnog mikrojezika u hrvatski i slovinjski književni jezik, Marojević smatra da se iz korijena mora mijenjati predstava o zapadnoj grupi južnoslovenskih jezika.

U nju nesumnjivo spadaju srpski (štokavski), hrvatski (čakavski), slovinjski (kajkavski) i slovenački jezik. Ako bi se uzimalo u obzir postojanje književnih jezika, onda bi se moglo govoriti o sljedećoj strukturi: srpski jezik sa hrvatskim dijalektom, slovenački jezik sa slovinjskim dijalektom. Nama je, naravno, svejedno koje će od dvaju rješenja preovladati u nauci, znamo samo da sadašnje stanje s vještačkom kovanicom *srpskohrvatski jezik* ne odgovara ni etnički ni lingvistički (Marojević 2013 [2007b]: 179).

On ističe da i Vukova verzija srpskoga književnog jezika, i današnje obje polarizovane varijante (zagrebačka i beogradska) predstavljaju jedan književni jezik, ali stvoren na osnovi srpskog narodnog jezika pa je njegovo jedino ispravno ime *srpski književni jezik*. „Tzv. hrvatski književni jezik nije ništa drugo do zapadna varijanta srpskog književnog jezika [...]“ (Marojević 2013 [2007b]: 180).

U drugima tekstovima Marojević razlikuje izgovorne,⁵ pismene i konfesionalne varijante. Po njegovom mišljenju hrvatski književni jezik je standardni-zovani oblik ijekavskog srpskog jezika kojim se služe Hrvati ili čakavci, Novohrvati ili kajkavci i Srbi ili štokavci katoličke vjeroispovijesti te ima religiozno-konfensionalno obilježje. Autor koristi i drugi naziv – *zagrebački regionalno-konfensionalni varijetet srpskog književnog jezika* (tzv. *hrvatski književni jezik*), a takođe tvrdi da srpski književni jezik ima tri konfensionalne varijante.

Srbi katoličke vjersko-kulturne pripadnosti služe se ijekavskom pismenom (ijekavskom i jekavskom izgovornom) varijantom srpskog književnog jezika i latiničnim pismom uz neke vještački nastale kovanice i niz leksičkih i onomastičkih pozajmica nastalih latinskim jezičkom posredništvo, ali svoju varijantu književnog jezika (od kraja osamdesetih godina XX vijeka, a takođe za vrijeme trajanja marionetske fašističke tvorevine Nezavisne Države Hrvatske tokom drugog svjetskog rata) etnički netačno nazivaju: *hrvatski (književni) jezik*. Tom varijantom kao „svojim“ književnim jezikom služe se etnički Hrvati (čakavci) i žitelji istorijskog Slovenija (kajkavci, danas se takođe zovu „*Hrvati*“), ali njima taj jezik nije maternji. S obzirom na nesklad između formalnog imena i stvarne pripadnosti tzv. hrvatski književni jezik naučno moramo definisati kao *z a g r e b a č k u v a r i j a n t u srpskog književnog jezika* (Marojević 2008: 21).

U ovakvom tumačenju jednu konfensionalnu varijantu srpskog jezika čini jezik pravoslavaca, drugu ono što se „etnički netačno naziva“ – *bosanski (književni) jezik* i što je u suštini *sarajevska varijanta srpskog književnog jezika*.⁶ Marojević smatra da pokušaj stvaranja tzv. hrvatskog književnog jezika na srpskoj dijalekatskoj osnovi i srpskoj književnoj tradiciji predstavlja jalov posao te dodaje:

Tzv. hrvatski književni jezik nije ništa drugo do zapadna varijanta srpskog književnog jezika, pri čemu varijantna razuđenost obogaćuje i modifikuje stilski repertoar ovoga jezika. Takvim stilskim mogućnostima i mi smo se koristili [...], kao što se njime koriste autori publicističkih tekstova (hrvatski *tisak* i sl.). U svim takvim slučajevima leksički i tvorbeni „hrvatizmi“ unose stilsko obilježje regionalnosti i ironičnosti (Marojević 2008: 75).

12. Biljana Samardžić razmatra termin *bosančica* i ističe na zablude koje njegovu upotrebu prate tokom istorijskog razvoja srpskog jezika (Samardžić 2013 [2009]). U radu se na osnovu sagledavanja dosadašnjih tumačenja termina *bosančica* kao varijante stilizovane brzopisne ćirilice ukazuje na (1) uzroke (ne)lingvističkih tvrdnji, (2) zablude koje su one proizvele kroz ukupnu

⁵ Pod tim podrazumijeva ijekavsku, ekavsku, jekavsku, ikavsku i jatovsku varijantu, koje on objedinjava starim znakom za jat.

⁶ Ova pozicija se naslanja na tumačenje u tzv. SLOVU O SRPSKOM JEZIKU, posebno u njegovom dijelu Izdavanje „književnih jezika“ na konfesionalnoj osnovi i Srpski jezik i njegove varijante (Slovo 2012 [1998]: 9–11).

istoriju razvoja srpske ćirilice, (3) uticaje ekstralingvističkih faktora na razaranje lingvističkih činjenica. Autorica tvrdi da je ovo složeno pitanje i da je to jedino u čemu se srpski, hrvatski i bošnjački lingvisti slažu, a da u svemu drugom imaju kontradiktorne stavove i poglede (Samardžić 2013 [2009]: 192).

Osnovni nesporazum srpskih, hrvatskih i bošnjačkih lingvista potiče otuda što postavljaju različite kriterije za dokazivanje specifičnosti ovoga pisma i što su opšti državni interesi našli uporište u tumačenju ove pojave. Vodeći se materijalom, srpski lingvisti su saglasni da bosančica ima neke svoje specifičnosti (neki kažu samo u pogledu grafije, neki i jezika), ali da te specifičnosti ne narušavaju bazu, već su samo supstrat datog stanja; dotle hrvatski i bošnjački lingvisti u potpunosti negiraju vezu srpske brzopisne ćirilice i bosančice. U tom smislu Hrvati smatraju da je bosančica hrvatsko pismo koje su koristili franjevci do 19. vijeka, u cilju dokazivanja hrvatske Bosne, bošnjački – da je to njihovo samostalno pismo koje su koristili bogumili, te da je to pismo dio njihove jezičke baštine (Samardžić 2013 [2009]: 194).

Samardžić konstatuje da je stav srpskih lingvista jedinstven: tzv. bosančica nije ništa drugo već stilizovana brzopisna ćirilica: „Srpski filolozi bosančicu vide samo kao varijantu srpske brzopisne ćirilice i dio svoga nacionalnog nasljeđa; dok hrvatski i bošnjački negiraju tvrdnju da se bosančica razvila iz srpske minuskule sa dvora kralja Dragutina“ (Samardžić 2013 [2009]: 201). Zaključak je ovakav:

Dakle, bosančicu treba posmatrati kao skup raznorodnih varijeteta brzopisne ćirilice, a ne kao posebnu azbuku, jer nema elemenata koji bi bili zajednički za sve tipove bosančice i na svim terenima koje ona obuhvata, a da su istovremeno ti elementi nepoznanica za brzopisnu ćirilicu kod pravoslavnih Srba u istom razdoblju. Činjenica je da su i bosanski franjevci i muslimansko stanovništvo u Bosni koristili i njegovali ćirilicu, koja je kod njih bila brzopisna, te da se od 19. vijeka, bez relevantnih dokaza, počeo njegovati termin *bosančica*. (Samardžić 2013 [2009]: 202).

13. Dragoljub Petrović ističe da je srpski u vrijeme nastajanja (tokom početnih decenija 19. vijeka), ali i kasnije (u doba izgradnje i stabilizacije) bio izložen čestim potresima koji su uticali na to da mnogi njegovi aspekti ostanu neistraženi (Petrović 2013 [2010]: 217).

Srpski jezik, naime, već od sredine 19. veka postao je predmet „sporova i dogovora“ kada su se prema njemu „okrenuli“ Hrvati i od kraja toga veka u celini ga preuzeli dodajući mu sopstvenu nacionalnu etiketu („*hrvatski ili srpski jezik*“). Hrvati su tako definitivno napustili svoju čakavsku dijalekatsku osnovicu, jednako kao i onu kajkavsku koju su „delili“ sa Slovencima, i opredelili se za srpski vukovski novoštokavski jezički obrazac (Petrović 2013 [2010]: 217).

Autor navodi pojedinosti koje ukazuju na to da se hrvatsko ime počelo širiti tek od početka XX vijeka, najizrazitije tokom posljednjih nekoliko decenija, kada je radikalno sprovedena identifikacija katoličanstva sa hrvatstvom. „Tako se pokazalo da su to vreme u Hrvatskoj obeležila dva potpuno nesinhronizovana i suprotna pokreta: jedan verski – čiji je cilj bio razdvajanje Srba i Hrvata

po verskim šavovima, i drugi jezički – koji se sveo na to da se u Hrvatskoj definitivno utemelji srpski vukovski jezički obrazac“ (Petrović 2013 [2010]: 219–220). Petrović je mišljenja da su utemeljivači „modernoga hrvatskog jezika“ ostavili najčvršća svjedočanstva o tome da su svoj posao obavili isključivo na srpskoj jezičkoj građi i da su preko nje samo prilijepili „hrvatsku etiketu“ (Petrović 2013 [2010]: 219–225). On ističe da „hrvatska nacionalna etiketa“ nikako nije mogla sakriti činjenicu da je ispod nje stalno izbijala srpska jezička suština i da se Hrvati nikako nisu mogli izvući ispod „teške vukovske sjene“ Toma Maretića i „prejake vukovske komponente“ Stjepana Ivšića. „Tih se opterećenja Hrvati ni danas ne mogu osloboditi i zato se ‘hrvatski jezik’ nikako ne može ‘odbraniti’ od svoga srpskog porekla i identiteta, a jedini način da se to pokuša postići zasniva se na stalnim ‘deklaracijama’ i ‘promemorijama’ o njegovoj različitosti od srpskoga“ (Petrović 2013 [2010]: 227). Pri tome se konstatuje da se hrvatski lingvisti ne mogu usaglasiti oko toga da li je „njihov jezik“ standardizovan „prije tri stoljeća“, ili „prije poldrug stoljeća“, ili se to dogodilo tek na početku XX vijeka, i to na vukovsko-daničičevskim „jezičnim i jezikoslovnim načelima“ (Petrović 2013 [2010]: 228). Dragoljub Petrović tvrdi da postoji mnoštvo nespornih potvrda da su Dubrovčani svoj jezik nazivali i *srpskim* (*lingua serviana*) i samo pokoji sumnjivi dokaz da su ga zvali *hrvatskim* (Petrović 2013 [2010]: 229). Autor posebno analizira fazu koju je nazvao *ilirizmom*.

Sve što se kasnije događalo sa „hrvatskim književnim jezikom“ može se svesti na stalne napore da se „preurede“ i na „nov način iščitaju“ istorijske činjenice, te da se tako „zabašuri“ njegova srpska vukovsko-daničičevska osnova. Takvi hrvatski nesporazumi sa činjenicama sopstvene standardnojezičke istorije nisu nimalo slučajni i oni se vezuju već za ilirizam kao „hrvatski preporodni pokret“ (Petrović 2013 [2010]: 229).

Što se tiče ilirskog imena jezika, Petrović ga objašnjava na sljedeći način:

Određenje toga jezika kao „ilirskog“ bilo je zasnovano na činjenici da je on bio rašireniji od „hrvatskog“ (kajkavske osnovice) za koji se izvan „stvarne Hrvatske“ nije ni znalo. S druge strane, zahvaljujući Grimovim prevodima Vukovih pesama i njegove gramatike, srpski jezik „ušao je“ i u Evropu i to je moglo bitno uticati na širenje njegove prestižnosti ne samo na prostorima na kojima je bila utemeljena srpska narodna svest nego i na onima u kojima nje nije bilo, pa i na to da se na njemu, ali pod „ilirskim imenom“, zasnjuje „hrvatski preporodni pokret“. A da se „ilirsko ime“ odnosilo, pre svega, na Srbe, svedoče mnogi istaknuti proučavaoci slovenske prošlosti (Dobrovski, Šafarik), ali i mnogi književnici, naučnici i javni delatnici koji su tek u novije vreme „postali Hrvati“ (Reljković, Katančić, Brlić) – Petrović 2013 [2010]: 230.

Autor ukazuje na argumente u prilog stava da je riječ *ilirski* označavala srpski jezik. Recimo, Matija Antun Reljković (1732–1798) ostavio je direktno svjedočanstvo o tome da je svoj jezik nazivao *srpskim* (*Vaši stari jesu knjigu znali | srpski štili, a srpski pisali* (Petrović 2013 [2010]: 231), a Petar Matija Katančić (1750–1825) iz Valpova svjedoči da „Iliri sami sebe zovu *Srbima*, pa da

ih i drugi isto tako zovu *Srbima*, a i *Ilirima*, a i *Vlasima*“ te je, „kao i svi njegovi Slavonci, smatrao svoj jezik za jezik srpski“ (Petrović 2013 [2010]: 231). Iz ovoga slijede tri zaključka:

- (1) U svim izvorima koje pominjemo jasno je da se ilirsko ime vezuje za štokavštinu, tj. za srpski jezik. To potvrđuju i svi stari leksikografski poduhvati u kojima se „ilirski jezik“ danas „čita kao hrvatski“ (kao i njegovi različiti regionalni štokavski varijeteti) – Petrović 2013 [2010]: 232.
- (2) Sve činjenice koje su ovde navedene ukazuju na to da se „*hrvatsko ime*“ ne pominje ni u jednom izvoru koji smo pomenuli i iz njih se može uočiti jedino izrazita regionalizacija zapadne štokavštine, pri čemu je u svakom od tih „regiona“ obično i odgovarajuće ime („*slavonsko*“, „*bosansko*“, „*dalmatinsko*“, „*dubrovačko*“), a sva su objedinjena pod ilirskim imenom (Petrović 2013 [2010]: 234).
- (3) Tako se pokazuje da je književnojezička tradicija kod Srba imala dva paralelna toka: istočnoštokavski, od 13. veka, zasnovan na cirilici, i zapadnoštokavski, kasniji, zasnovan na latinici. [...] Istočnoštokavski jezički obrazac u srpskim zemljama uobličavao se u okrilju crkve i pod njenim stalnim nadzorom i otuda su u njemu dosledno sprovedene sve bitne osobenosti, a među njima i ekavizam. Zapadni štokavci, međutim, u tom su se smislu nalazili u složenijim prilikama budući da su bili izloženi pokatoličavanju, a uz latinski kao zvanični liturgijski jezik nisu mogli razvijati svest o pripadnosti nekoj široj etnonacionalnoj grupaciji (Petrović 2013 [2010]: 234–235).

Autor konstatuje da se Vukov lingvistički projekat pojavio u trenutku kada je počela sazrijevati svijest o potrebi da se utvrdi jedinstvena osnova srpskog književnog jezika pa je, predlažući da to bude „južno narječje“, srpski reformator uspio da oko svoje ideje okupi sve Srbe-ijekavce i najveći broj Srba-katolika, i ijekavaca i ikavaca, ali je odstupio od srpske ekavske tradicije i time srpski jezik i njegove nosioce uveo u istorijske vrtloge iz kojih su i Srbi i njihov jezik izišli kao gubitnici (Petrović 2013 [2010]: 23). Hrvati su, nastavlja Drago-ljub Petrović, ne samo u cjelini preuzeli srpski jezik u onom obliku koji su odredili Vuk i Daničić nego su preuzeli „i srpske etničke prostore, po istom obrascu po kome su ranije prisvojili kajkavske, i tako se pokazuje da su svoj nacionalni identitet zasnovali na tuđim temeljima preuzimajući istovremeno i tuđe kulturno nasleđe i svu tuđu kulturno-istorijsku tradiciju“ (Petrović 2013 [2010]: 236).

Drugu polovinu XIX vijeka autor smatra vremenom kristalizacije osobina srpskoga književnog jezika i najavu njegove završne standardizacije te ističe da su ti procesi u početnim fazama imali paralelne ekavsko/(i)jekavske tokove, a onda im se priključila i hrvatska (i)jekavska (takode „vukovska“), što je u znatnoj mjeri komplikovalo odnose između tako uobličених književnojezičkih obrazaca i uticalo na to da se u srpskoj sredini uspori opremanje neophodnim opisima njihove strukture, tj. gramatikama i rječnicima (Petrović 2013 [2010]: 237).

14. U PROGLASU JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE iz 2011. godine ističe se da su se novonastale države na jezičkom prostoru srpskog jezika zadržale svojim državnim granicama, ali je jezik s obje strane postojećih granica isti, jedan, jedinstven i srpski, bez obzira na to kako ga tamo zvali i šta s njime činili (Proglas 2013 [2011]: 242). Zatim se dodaje da to nisu novi i drugi jezici, već su samo novi nazivi za jedan jedinstveni Vukov srpski jezik. Slijedi konstatacija da se više od polovine srpskog jezičkog prostora nalazi van granica Srbije, da blizu devet miliona ljudi van Srbije govori srpskim jezikom i da se on koristi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori (Proglas 2013 [2011]: 243). Odmah zatim spominje se i druga cifra – dvadeset miliona: „Danas, kao i ranije, srpskim jezikom govori blizu 20 miliona ljudi“ (Proglas 2013 [2011]: 243). Autori PROGLASA ističu da srpski pisci i lingvisti mogu prihvatiti da srpski jezik u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori nije srpski, nego hrvatski, bosanski i crnogorski samo onda kada engleski pisci i lingvisti prihvate da engleski jezik u Americi, Kanadi i Australiji nije engleski, nego američki, kanadski i australski (Proglas 2013 [2011]: 243). Dalje se kaže da za srpske pisce i srpsku nauku o jeziku postoji samo srpski jezik u Hrvatskoj, a ne hrvatski jezik, samo srpski jezik u Bosni i Hercegovini, a ne bosanski jezik, samo srpski jezik u Crnoj Gori, a ne crnogorski jezik. U PROGLASU se ističe da se uvođenjem novogovora u Hrvatskoj, nešto više turcizama u Bosni i Hercegovini, dvaju novih slova u Crnoj Gori ne mogu od srpskog jezika napraviti novi jezici (Proglas 2013 [2011]: 244). Slijedi dio o preimenovanju srpskog jezika.

Preimenovanje srpskog jezika u hrvatski uvek je vršeno samovoljno i nasilno, najpre rešenjem Ante Pavelića i ustaške vlasti 1941. godine. Tada je novi hrvatski jezik pravljen nožem. Drugi put, na isti način, takođe samovoljno, pravljen je odlukom Tuđmanove vlasti 1993. godine, bez ikakvog naučnog jezičkog uporišta i naučnog obrazloženja.

Stvarane su veštačke razlike kako bi se hrvatski jezik prikazao kao zaseban jezik, drukčiji od srpskog (Proglas 2013 [2011]: 244).

Autorima je jasno da je riječ o prisvajanju i preotimanju najvećeg istorijskog i kulturnog blaga srpskog naroda i njegovo proglašenje hrvatskim te zato za njih hrvatski jezik u Hrvatskoj ne postoji, osim onog čakavskog i kajkavskog (Proglas 2013 [2011]: 245). „U Hrvatskoj postoji srpski jezik i mi ga, s punim pravom, drukčije ne možemo zvati nego tako: srpskim jezikom, ili srpskim jezikom u Hrvatskoj, ili hrvatskom varijantom srpskog jezika“ (Proglas 2013 [2011]: 245). Posebno se ističe da se ne može srpski jezik rezati nožem i dijeliti na komade, po plemenskim, vjerskim i državnim granicama (Proglas 2013 [2011]: 246).

Što se tiče Bosne i Hercegovine, u PROGLASU se tvrdi da se u njoj za srpski jezik otimaju Hrvati i muslimani, da mu Hrvati daju svoje hrvatsko ime, muslimani muslimansko, i sada još novije bosansko, jer „hoće zemlju Bosnu preko bosanskog jezika“ (Proglas 2013 [2011]: 247).

„Ako bi bosanski jezik stvarno postojao, on ni tada ne bi mogao pripadati samo muslimanima. Ali bosanski jezik nikad nije postojao niti može postojati“ (Proglas 2013 [2011]: 247).

Zbog svega navedenog srpski pisci i srpska nauka o jeziku ne mogu priznati i prihvatiti postojanje bosanskog jezika. „U Bosni i Hercegovini postoji samo srpski Vukov jezik i samo ga tako treba zvati i nikako drukčije“ (Proglas 2013 [2011]: 248).

Kada je u pitanju latinica, konstatuje se sljedeće:

„Kada su Hrvati prihvatili i „prigrlili srpski jezik, kako je rekao Ljudevit Gaj, tada nije postojalo pismo, osim ćirilice, na kojem bi se srpski jezik mogao pisati i čitati.

Hrvati su zajedno sa svojim hrvatskim jezikom odbacili i svoju latinicu, na kojoj je pisan kajkavski hrvatski jezik. Hrvatska latinica nije odgovarala glasovnim potrebama srpskog jezika pa je odbačena zajedno sa hrvatskim kajkavskim jezikom (Proglas 2013 [2011]: 249–250).

Autori ističu da je savremena latinica pismo srpskog jezika (od sredine 19. vijeka) jer je napravljena isključivo prema njegovim glasovnim osobinama budući da je to pismo reformisao Vuk Karadžić i dopunio Đuro Daničić.

To su činjenice koje ukazuju da je latinica takođe srpsko pismo, kao i ćirilica. Ona nije ni hrvatska ni katolička, nije vatikanska ni ustaška, nego po svome poreklu, svojoj ulozi i svojim tvorcima u svemu srpsko pismo srpskog jezika. To što još i danas mnogi smatraju da je srpski jezik hrvatski jezik, a latinica hrvatsko pismo, stvar je velikih vekovnih obmana i zabluda, ali i loše obaveštenosti, pa i neznanja (Proglas 2013 [2011]: 249–251).

Potpisnici PROGLASA smatraju da bi ukidanje i zabrana latinice u Srbiji bio štetan čin, bio bi carski poklon svima onima koji silom prisvajaju srpski jezik.

Zbog svega toga Jezička tribina Udruženja književnika Srbije smatra da nema opravdanih razloga za ukidanje i zabranu latinice u Srbiji. Latinica se može upotrebljavati u Srbiji samo u zakonom ograničenom obimu, radi očuvanja srpske latiničke baštine i održavanja trajne veze sa celinom srpskog jezičkog prostora van Srbije (Proglas 2013 [2011]: 253).

15. Srđan Maldoran Jovanović razmatra fenomen retrolingvistike u srpskoj nauci o jeziku, predstavlja i analizira značajnije momente srbijanskog lingvističkog nacionalizma, poput insistiranja na ćirilici kao važnom elementu „srpskog nacionalnog bića“ i pojmu „rata za jezik“, koji vuče svoje korijene još od XIX stoljeća (Jovanović 2013 [2011]). Autor ističe da je situacija u srbistici „jednostavno zastrašujuća“.

Na katedri za opštu lingvistiku Filološkog fakulteta u Beogradu se povremeno može čuti odomaćeni nadimak koji su članovi ove katedre nadenuili srbistima – *kus-tosi*, jer se srbisti trude da održavaju jezik onakvim kakav je bio pre možda nekoliko stotina godina, propagirajući ideje o jeziku i naciji za koje se još pre više od stoleća znalo da su netačne. Daleko od lingvistike – n a u k e o jeziku – među velikim brojem srbista (sa nekoliko prijatnih izuzetaka) popularan je uglavnom pseudo-naučni, r e t r o l i n g v i s t i č k i diskurs u kome je od najveće važnosti

predstaviti srpski jezik kao supra-dijalektalnu varijantu koju su Crnogorci i Hrvati ukrali, opisati ga kao veliko nacionalno blago, prikazati ćirilicu kao esenciju nekakvog mističnog „etnobića“ i sl. (Jovanović 2013 [2011]: 255).

U radu se tvrdi da je atavizam glavna karakteristika srbijanske lingvistike i objašnjava da se u kulturologiji on odnosi na sve odlike čiji nosioci i kreatori imaju tendenciju povratka na neko bivše, predašnje, zastarjelo, primitivnije i manje uspješno stanje, dodajući da isto značenje ima i prefiks **retro-** (Jovanović 2013 [2011]: 256).

Atavistički karakter srbijanske retrolingvistike Jovanović najviše zapaža u materijalu zbornika SRBI GUBE SVOJE PISMO, koji je uredio Dragoljub Zbiljić (2005).

Ono što je zajedničko svim gorenavedenim autorima je, pored potpunog nedostatka argumentacije i naučnih argumenata, i nedostatak stručnih autora na koje se pozivaju, prevashodno inostranih. Članak Miloša Kovačevića, primerice, od 22 reference, 21 vuče iz domaćih krugova, od kojih su četiri on sâm, a dve Zbiljić. Većina potpisnika goreopisanih eseja se, pak, mahom ili ne pozivaju n i n a k a k - v u s t r u č n u l i t e r a t u r u, ili se pozivaju međusobno jedan na drugoga. Citirajući se uzajamno, stvaraju privid profesionalnosti. Inostranih autora, po pravilu, skoro da uopšte nema, a ukoliko ih ima, to su opskurni ruski i beloruski pseudolingvisti čija argumentacija u potpunosti odgovara argumentaciji autora zbirke, to jest n e p o s t o j e ć a j e. Ime Dejvida Kristala, pomenuto samo u jednom članku, j e d i n o je ime nekog poznatog, svetski priznatog lingviste među svim esejima (Jovanović 2013 [2011]: 275).

Dalje se ističe da neznanje, „kočoperenje“, nedostatak argumenata i nepismenost krase eseje srbijanske nacionalističke retrolingvističke elite (Jovanović 2013 [2011]: 275).

Svi tekstovi ovog zbornika, dakle svaki do jednog, predstavljaju vréla neznanja, netačnih informacija, profetičkih apokaliptičnih vizija distopijske budućnosti srpskog naroda, koji je prikazan kao mučen, napaćen i porobljen. Ovo je standardni *modus operandi* nacionalizma, kojem je potrebno da izmisli problem kako bi se njegovi zastupnici sami ponudili kao rešenje (Jovanović 2013 [2011]: 275).

S tim u vezi iznosi se ovakav sud:

Srpski jezik niko ne porobljava jer nije moguće p o r o b i t i j e z i k; ćirilicu niko ne uništava jer se koristi p a r a l e l n o s a l a t i n i c o m; srpska d u h o v - n o s t nema nikakve veze sa ćirilicom, koja, nadalje, nema nikakve veze sa n a - c i o n a l n o š ć u i e t n i c i t e t o m. Ono što svakako treba još jednom naglasiti je da su autori ovih eseja nosioci a k a d e m s k i h t i t u l a n a j v i - š e g r a n g a, te da su njihova pisanija u ovom zborniku zvanično p o d r ž a - n a o d s t r a n e d r Ź a v e S r b i j e, koja je čak bila p o k r o v i t e l j s i m p o z i j u m a preko svog ministarstva kulture i dva najveća grada u državi (Beograd i Novi Sad) – Jovanović 2013 [2011]: 275.

Autor konstatuje da objektivna pogled sa strane na stanje u srbistici otkriva „zapanjujuću“ gomilu grešaka i nenaučnih zabluda.

Podsetimo se na šta smo sve naišli: na univerzitetskog profesora koji meša ćirilicu i latinicu; na čoveka koji smatra da je latinica hrvatsko pismo (sic!); na osobu koja je ubedena da Hrvati žele da „pokradu“ nemanjičku tradiciju i srpsku poeziju (kako li se samo izvodi ta k r a d a t r a d i c i j e? Uzmeš torbu, prideš nečijoj tradiciji, spakuješ pa pobegneš?); na sveštenika koji je ubeđen da je pismo – g l a - s o v n i sistem itd (ponovo pitam: zašto bi iko konsultovao *svešteno lice* za pitanja n a u k e?), na čoveka koji misli kako postoje s r b o ž d e r i i „planska politika rasrbljavanja“. Veliki broj tih ljudi, što je najproblematičnije, ima diplome, magistrature, pa čak i d o k t o r a t e, od kojih čak jedan broj i p r e d a j e na univerzitetu, a skoro svi objavljuju članke u dnevnim novinama, šireći na taj način neprofesionalnost na laičku populaciju. Stanje stvari se pogoršava saznanjem da situacija biva ignorisana od strane domaćih stručnjaka; retko ko će priznati da se srbistika nalazi na poprilično niskoj razini naučnog kvaliteta. Situacija, čini se, ne može biti mnogo gora. Pitanje ostaje – zašto je to tako? (Jovanović 2013 [2011]: 276).

U nastavku autor primjenjuje termin *mema* kako bi objasnio srbijansku retrolingvistiku i navodi najtipičnije meme primitivne atavističke srbijanske lingvistike: agresivnost, tradicionalizam, konfliktnost, religioznost, ugroženost i mentalitet žrtve. Jovanović ističe da postoji određen broj mema koje se nasljeđuju iz generacije u generaciju, na kojim se insistira „do besvijesti“, tako da je krajnji rezultat vrlo prost i nenaučan. A zatim navodi i konkretne primjere.

Jedna od mema je mistični status Vuka Stefanović-Karadžića, a potom možda i Mihaila Stevanovića. Još jedan primer je memetički zapis tzv. „četroakcenat-skog sistema“, koji se ni ne preispituje, jer umesto da je izučavan i obrađivan, mladim studentima u s a d i v a n, tako da umesto obrazovanja, po sredi su pseudonaučna indoktrinacija i transfer negativnih mema sa generacije na generaciju (Jovanović 2013 [2011]: 278).

Autor se zadržava na meni agresivnosti i smatra da se treba posebno osvrnuti na ideji rata za jezik, prije svega u kontekstu knjige Đura Daničića *RAT ZA SRPSKI JEZIK I PRAVOPIS* (1847).

[...] učesnici pseudodiskursa i dan danas sebe shvataju kao međusobno zaraćene strane, te oponenta predstavljaju sami sebi kao „zlo“, kao nešto što treba po svaku cenu pobediti, što je veoma vidljivo u današnjem kafanskom diskursu. S u p r o - t n a s t r a n a, takvim rezonovanjem, shvatana je samo kao neprijatelj, neko ko „napada“, neko ko „vodi rat“. Čak i kada se učesnici pseudodiskursa nađu na istoj strani (kao što su Dragoljub Petrović i Petar Milosavljević u seriji članaka u *POLITICI*), oni uspevaju da se nekako sukobe i nekim čudom nađu na „suprotnim stranama“, mada se njihove „nesuglasice“ u suštini svode na međusobno indirektno optuživanje oponenta da je „manji Srbin“ od drugog (Jovanović 2013 [2011]: 279).

Jovanović tvrdi da je koncept diskursa u Srbiji pogrešno shvaćen, jer umjesto naučne rasprave, razmjene ideja i njihove analize biva preobličen u neku vrstu borbe, u pseudonaučni kvazidiskurs čiji učesnici pokušavaju da „dokažu“ da su u pravu na sve moguće načine, samo ne naučnom analizom.

Sofizama i paralogizama u tom pseudodiskursu ima na pretek, od kojih je zasi-gurno najlakše izdvojiti *ad hominem*, *ad verecundiam*, *ad traditionem*, *ad nauseam* i slične. Napasti sām u oso-bu koja nudi neko akademsko mišljenje je mno-go lakše nego analizirati njeno stanovište i po-nuditi svoju alternativu sa naučnog stanovišta. Iz istog razloga i većina retrolingvista objavljuje svoje pamflete u dnevnim novina-ma (prevashodno POLITIKA) i u vidu knjiga čije izdavače poznaju – retko se može naći akademski esej u svetski priznatim žurnalima u kojima se ovakve atavističke ideje propagiraju, jer bi retko ko pristao da objavi takve članke (Jovanović 2013 [2011]: 279).

Dalje se konstatuje da je i religija jedan veliki problem sa kojim se Srbija susreće.

Učesnici kafansko-lingvističkog diskursa vrlo često otplove ka religiji, svesno ili nesvesno, iako im je priča o jeziku polazna tačka. U velikom broju članaka govori se najviše o „nestajanju pravoslavnih Srba“, kao da je promena religije nešto jezi-vo, nešto što se nipošto ne sme desiti. Naravno, verovanje u jedan set mističnih zabluda (jedna religija) relativno je sličan (ako ne i sasvim isti) verovanju u drugi set mističnih zabluda (druga religija) – Jovanović 2013 [2011]: 279.

Jovanović smatra da je primijetna karakteristika srpske nacionalističke lingvistike takozvani „mentalitet žrtve“. „U očima tih ljudi, Srbi su nepravедno ugnjetavani, tlačeni i napaćeni, dok je ceo svet okrenut protiv njih“ (Jovanović 2013 [2011]: 281). Razloge autor vidi u odvojenosti od stvarnog svijeta, koja je u direktnoj povezanosti sa nesposobnošću prihvatanja stvarnosti kakva jeste, zbog čega dolazi do nakaradnih ideja kao što je ona da su Srbi „određeni za od-strel“. „Nesposobnost percipiranja istorijske stvarnosti direktno utiče na stva-ranje nesposobnosti razumevanja lingvističke, te se uz opterećenost nacionalis-tičkim pitanjima doseže jedan nov nivo nenaučnog besmisla i ignorancije, gde se od pitanja o jeziku dolazi do skoro smešnih instanci poput „mutnih planova“, „destrukcije etničkih teritorija“ i sl.“ (Jovanović 2013 [2011]: 282).

U srpskoj atavističkoj lingvistici autor izdvaja mistično-mitološku percep-ciju istorijskih figura i kao primjer navodi Vuka Karadžića.

Stefanović-Karadžić, na jednoj strani, stoji kao figura Svetla u borbi protiv Sila Mraka, te sav diskurs vezan za njega više podseća na neuspeli *spin-off* nekog ro-mana poput GOSPODARA PRSTENOVA nego na nauku. Primetimo i kako se često de-šava da Stefanović-Karadžić, kada se o njemu priča, biva dezinirani jedino svojim imenom, a ne prezimenom. Dok se govori o *Brozovićevim* idejama, *Ivićevom* angaž-manu, delima *Bugaraskog* – dakle ne o *Daliborovim* idejama, *Pavletovom* angažma-nu i *Rankovim* delima – kada je Stefanović-Karadžić u pitanju, on često biva ozna-čen prosto *Vuk*. U tom odnosu prema njemu postaje jasno da se na njega ne gleda kao na stručnjaka, naučnika, već kao na jednu mitološku figuru sa kojom je sub-jekt u emotivnom, a ne naučnom, odnosu (Jovanović 2013 [2011]: 283).

Autor, međutim, ističe da nije samo Vuk pogrešno predstavljen i stereotipiziran, već da je stereotip u nauci u Srbiji konstanta, a „mit o Stefanović-Karadžiću“ nipošto nije usamljen – on je samo jedan primjer kolektivnog uranjanja u misticizam. Rad se završava konstatacijom:

U jednoj kulturi u kojoj je mit važniji od stvarnosti („epsko poimanje prošlosti“), u jednom, kako se Miroslav Jovanović izrazio, „slabije razvijenom društvu“, u kojem je zabluda poželjnija od realnosti, nije ni čudna, a kamoli izolovana, instanca ekstremnog mitologizovanja jedne ličnosti. Kad jedna takva zabluda uđe u školski sistem, u bukvaru i gramatiku, besmislice postaje ozvaničene, te već sledeće generacije bivaju indoktrinirane u okviru jednog veoma razvijenog sistema produkcije mitova, pseudonauke i lažne istorije (Jovanović 2013 [2011]: 284).

16. Mile Medić tvrdi da srpski pisci i srpska nauka o jeziku (srbistika) ne priznaju i ne prihvataju preimenovanje srpskog jezika u hrvatski jezik, bosanski jezik i crnogorski jezik te smatra da se radi o činu samovoljnog i nasilnog prisvajanja najvećeg nacionalnog duhovnog blaga srpskog naroda (Medić 2013 [2011]: 287). S tim u vezi ističe:

Hrvatski jezik za nas ne postoji, sem čakavskog i kajkavskog. Jezik kojim se danas govori u Hrvatskoj, po svome poreklu, nastanku i razvoju je srpski. Jedino tako se može zvati: srpski jezik u Hrvatskoj, srpski jezik u Bosni, srpski jezik u Crnoj gori (Medić 2013 [2011]: 287).

Argumente za ovakav stav autor nalazi u prošlosti.

Od 14. veka, seobom Srba ispred turskih osvajanja, srpski jezik proširio se na zapad, u Dalmaciju, Liku, Kordun, Baniju, Slavoniju, Baranju, pa u Vojvodinu i duboko u Mađarsku do Pešte, Sentandreje i Pečuja, a u Rumuniji do Temišvara i Arada i dalje.

Tako su Hrvati vrlo rano došli u dodir sa srpskim jezikom i počeli njime govoriti i pisati. Sredinom 19. veka oni su napustili svoj hrvatski kajkavski i čakavski jezik i preuzeli srpski kao svoj. Napokon su posvojili srpski jezik i nazvali ga *hrvatskim*, uz blagoslov nekih srpskih lingvista. Taj blagoslov od nekih srpskih lingvista imali su do juče. Imaju ga i danas, kad AKADEMIJIN REČNIK SRPSKOG JEZIKA nazivaju *srpskohrvatskim*, i priznaju hrvatski, bošnjački i crnogorski jezik kao zasebne jezike tih nacija (Medić 2013 [2011]: 288).

Medić analizira odnos jezika i države i iznosi mišljenje da jezik nije država da se može kao ona cijepati na više država i državica, na više jezika i „jezičića“, a zatim dodaje:

Jezik je jedan i nedeljiv i kad se govori u Srbiji, i kad se govori u bilo kojoj novoj državi ili državici. On je uvek i zauvek svuda samo srpski, bez obzira na to u kojoj se zemlji govori (Medić 2013 [2011]: 290).

Dalje se konstatuje da su na tlu bivše Jugoslavije sve nove državice preni-jele srpski jezik kao svoje vlasništvo u svoju državu, pod novim, svojim imenom. Po autorovom mišljenju naziv *hvatski* ne proističe ni iz kakvog prava: „To ne može da se opravda prostim postojanjem hrvatske nacije, hrvatskom državnošću i uspostavljanjem samostalne hrvatske države, niti postojanjem vrlo raz-

granate i razvijene hrvatske književnosti“ (Medić 2013 [2011]: 291). Medić smatra da nema naučnih i jezičkih razloga da se srpski jezik u Hrvatskoj zove *hrvatski* (Medić 2013 [2011]: 292).

17. Petar Milosavljević pozitivno ocjenjuje namjeru Instituta za slavistiku u Gracu da se na jezičke probleme sa područja prethodne Jugoslavije gleda sa različitih pozicija i s tim u vezi želi da podsjeti na najvažnije ideje prisutne na Zapadu, a prije svega na uvažavanje raznih tačaka gledišta (Milosavljević 2013 [2011a]: 217). Pri tome ističe da pristup koji dolazi iz Graca obećava plodnije naučne rezultate nego pozivi kakvi se upućuju samo jednomišljenicima („kako se u Srbiji, ali i drugde, uglavnom čini“).

Analiza počinje stavom da je postmoderno stanje ono u kome danas živimo, da je glavna filozofska orijentacija dekonstrukcija, a jedan od glavnih pojmova te filozofije *razlika* (Milosavljević 2013 [2011a]: 294).

Ovaj termin se našao i u naslovu projekta Instituta za slavistiku iz Graca. Strategija ove orijentacije u filozofiji usmerena je ka dekonstrukciji: dekonstrukciji logocentrizma, dekonstrukciji etnocentrizma, dekonstrukciji fonocentrizma (Milosavljević 2013 [2011a]: 294–295).

Milosavljević smatra da ipak savremena misao nije sva usmjerena ka dekonstrukciji i da postoje strategije u savremenom svijetu koje vode simulakrumima („zamjeni za ono pravo“).

Implicitno to znači da se obično dešava da umesto prave istine dobijate simulakrum istine, umesto pravog dobra dobijate simulakrum dobra, umesto prave lepote dobijate simulakrum lepote. Posledice toga viđenja su jasne (Milosavljević 2013 [2011a]: 295).

Po autorovom mišljenju danas se živi u svijetu simulakruma, a ne u svijetu autentičnih vrijednosti.

Nakon ovog uvodnog dijela dolazi tumačenje trenutne jezičko-političke situacije. Na početku se ističe razlika u značenju pridjeva *bosanski* i *bošnjački*.

Nekad su stvarno izraz *bosanski* i *bošnjački* značili isto. Oba izraza vodila su porijeklo od izraza kojim se označavao stanovnik Bosne koji se nazivao Bosanac, alternativno Bošnjak. Ima dosta građana Srbije čije je prezime *Bošnjak*, ili *Bošnjački* a koji su po veri pravoslavci ili katolici. Jedan od profesora Filozofskog fakulteta u Novom Sadu bio je *Išvan Bošnjak*, po jeziku i osećanju Mađar. Prezime *Bosanac* ili *Bošnjak*, koje imaju mnogi, upućuje na regionalno porijeklo (Milosavljević 2013 [2011a]: 298–299).

Milosavljević tvrdi da se od 1992. izraz *Bošnjaci* praktično ne odnosi više na sve stanovnike Bosne i Hercegovine, već samo ne one koji su muslimanske vjeroispovijesti, što je posljedica zamjene imena *Muslimani* imenom *Bošnjaci*. Ova situacija iz Bosne i Hercegovine prenijela se na Srbiju, Crnu Goru i Hrvatsku, gdje je legalizovan stav da postoje hrvatski i bošnjački jezik.

Autor smatra da je nametanje imena *bosanski jezik* još više iskomplikovalo situaciju i da je njegovom upotrebom došlo do izvjesnog pomjeranja u značenju odrednica *srpski* i *hrvatski*.

Ako se prihvati izraz *bosanski jezik*, to znači da se jezik naziva po državi. Pa ispada da svaka država može u svojim okvirima da ima državni jezik, ali i jezik koji će se zvati imenom države. Ova logika je već prihvaćena od aktuelne vlasti u Croj Gori. Otuda se javljaju i nastojanja da se srpski veže za Republiku Srbiju, hrvatski za Republiku Hrvatsku, bosanski za Republiku Bosnu i Hercegovinu, a crnogorski za Republiku Crnu Goru. Tako ispada da se u svakoj državi govori jezikom te države. Tom logikom su vlasti u Crnoj Gori objašnjavale preimenovanje izraza *srpski jezik* u *crnogorski jezik* u USTAVU ove Republike (2006) – Milosavljević 2013 [2011a]: 300.

Ovakvu situaciju Milosavljević naziva *jezičko-političko-naučnim simulakrumom* i navodi kao primjer Suboticu, u kojoj se zvanično govore tri jezika: srpski, hrvatski i mađarski.

A da bi se Hrvati po osećanju i jezički razlikovali od Srba, oni se trude da govore onim jezikom koji je kao književni jezik legalizovan u Hrvatskoj. A taj hrvatski književni jezik, kojim hoće da govore katolici iz Subotice i okoline koji se osećaju Hrvatima, u osnovi je istočno-hercegovački dijalekat kojim govore Srbi u Hrvatskoj, a ne i sami Hrvati. Što znači da govore drugom varijantom (ijekavskom) srpskog književnog jezika. Sada su na delu politička nastojanja da se uvede i četvrti jezik, bunjevački, tj. jezik bačkih Bunjevaca, koji su ikavci. Simulira se tako, u stvari, da se u Subotici govore četiri jezika, a ne dva, kako je u stvarnosti (Milosavljević 2013 [2011a]: 300).

U nastavku se ovaj problem posmatra sa još nekoliko tačaka gledišta: sociolingvističke, evropske, istorijske i srbističke.

Što se tiče prve, Milosavljević smatra da se razlike u upotrebi jezika mogu razaznati i kod pripadnika raznih konfesionalnih zajednica, a to znači da lingvisti mogu da registruju neke razlike u izražavanju katolika, protestanata, pravoslavaca i da one mogu da idu i dublje od same realizacije jezika (Milosavljević 2013 [2011a]: 226). Dalje se tvrdi da je prirodno govoriti o različitim stilizacijama odnosno standardizacijama istog nacionalnog jezika.

Kada je u pitanju evropska tačka gledišta, bitan je, po autorovom mišljenju, odnos prema nacionalnim jezicima u kome se evropski jezici jasno razlikuju, ali je pravilo prekršeno samo u jednom dijelu Evrope.

To je, na prostoru nekadašnje Jugoslavije, bio upravo onaj koji je, početkom 90-tih godina 20. veka, bio zahvaćen ratnim sukobima. Sada je taj deo Evrope, pod imenom „*zapadni Balkan*“, pred vratima Evropske unije. Državama koje su dovedene do predsoblja Unije postavljaju se mnogi zahtevi. Među tim zahtevima nema ni jednog koji bi od ovog dela Evrope tražio da se i u odnosu prema jeziku ponaša prema pravilima koji važe za ostale evropske narode. (Milosavljević 2013 [2011a]: 303).

Milosavljević ima u vidu činjenicu da svi jezici u Evropi imaju samo jedno nacionalno ime izuzev srpskog jezika.

Ovaj jezik su prvi slavisti, pri osnivanju slavistike, identifikovali kao srpski. Tek je u Titovoj Jugoslaviji, 1954. godine, na NOVOSADSKOM DOGOVORU, dobio i zvanično ime *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* i to mu je ime važno sve do razbijanja Jugoslavije. Sada taj jezik ima mnoštvo imena. Zove se *srpskohrvatski*, *hrvatski*, *srpski*, *bošnjački*, *bosanski*, *crnogorski*, *bunjevački*. Uvek ima znalaca koji dokazuju da se tu radi i o posebnim jezicima. A postoje i oni koji prihvataju stav da jedan te isti jezik može da ima i više imena. U Hagu se, poslednjih godina, zove *behaes jezik* (*bosansko/hrvatsko/srpski*). To znači da se ta materija izotela od pravila koja važe za druge jezike. Treba biti svestan da tako nešto kviri i samu situaciju u Evropi. Ako se ovaj način ponašanja legalizuje na jednom njenom sektoru, moguće je da se tako učini i u drugim sektorima (Milosavljević 2013 [2011a]: 303).

Drugi izuzetak odnosi se na vjeru: u Evropi važi pravilo da jedna nacionalna zajednica može da obuhvati više vjerskih zajednica, ali su se samo narodi u nekadašnjoj Jugoslaviji određivali prema religioznoj pripadnosti.

Onako kako je bilo i kako još jeste na prostorima bivše Jugoslavije očigledno nije nigde drugde u Evropi. Drugim rečima, nigde u Evropi ne možemo da nađemo jezgro sličnosti sa onim što se kod nas dešava (Milosavljević 2013 [2011a]: 304).

Odgovor na pitanje gdje je izvor ideja koje su dovele do sadašnje situacije autor nalazi u jugoslovenstvu.

To je ona ideja na kojoj će biti izgrađena Jugoslavija i na kojoj će se ona i razbiti. Glavni ideolog jugoslovenstva bio je biskup Josip Juraj Štrosmajer a glavni promotor te ideje u filologiji bio je Vatroslav Jagić. Štrosmajerova je ideja bila da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod, jer govori jednim jezikom. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je stvorena 1918. godine bila je definisana kao država „jednog troimenog i troplemenog naroda“, a njen jezik se, u USTAVU, zvao *srpsko-hrvatskoslovenački*. Ti stavovi su nesaglasni sa stavovima Vuka Karadžića i srpskih nacionalnih institucija iz predjugoslovenskog perioda. Pošto je Karadžić bio prevashodno filolog, lakše je uočiti razlike u njegovim stavovima od stavova Štrosmajerovog bliskomišljenika Jagića, takođe prevashodno filologa. Jagić je stajao na stanovištu da su Srbi i Hrvati jedan narod, jer govore jednim jezikom, ali se ovaj jedan narod razvio pod dva imena. Njih treba zvati *Hrvato-Srbi* ili *Jugosloveni*, a njihov jezik takođe treba da zadrži dva imena koja će označavati jedinstvo. Taj jezik će se zvati *hrvatski* ili *srpski*, odnosno *srpskohrvatski*, a ovim jezikom govore čakavci, kajkavci i štokavci (Milosavljević 2013 [2011a]: 304).

Jedino je rješenje da se bez ikakvog simuliranja primijene evropske modele i na situaciju onog jezika koji je sve do razbijanja Jugoslavije smatran jednim jezikom (Milosavljević 2013 [2011a]: 305).

U tumačenju istorijske tačke gledišta Milosavljević se osvrće na tronacionalno ime (*behaes*, odnosno *bosansko/hrvatsko/srpski*), „uspostavljeno u Hagu“. Po njegovom mišljenju, oni koji su odlučili da daju takav naziv očigledno nisu

htjeli da do kraja prihvate stavove da se radi o tri jezika, nego su odlučili da ga tretiraju kao jedan jezik sa tri nacionalna imena.

Jedan simulakrum je tako zamenjen drugim. Red po kojem su ta imena poredali sigurno je bio abecedni. Tako je ispalo da je na prvo mesto izbio izraz *bošnjački*, pa *hrvatski*, pa *srpski* (Milosavljević 2013 [2011a]: 306).

Autor zastupa stanovište da odgovor na date probleme mora imati i filološka disciplina koja se zove *srbistika*, za čiju se obnovu on zalaže.

U drugom radu Petra Milosavljević razmatra odnos vladajuće naracije i genocida te smatra da metanaracija (uopšteno viđenje istorijskih, opšta priča) može da dovede do glavnog problema: do uzroka genocida (Milosavljević 2013 [2011b]: 312). Pojam metanaracije posebno veže za jugoslovenstvo, jer zastupa stav da je od stvaranja Jugoslavije pa sve do njenog trajanja u istoriografiji njegovana metanaracija, čije je tipičan predstavnik hrestomatija Viktora Novaka IDEJA JUGOSLOVENSTVA I NARODNA MISAO iz 1930. „Ispadalo je po toj hrestomatiji da se već od ranog srednjeg veka stremilo Jugoslaviji i da se misao jugoslovenstva ostvarila tek u naše vreme“ (Milosavljević 2013 [2011]: 312). Drugi primjer je dvotomna knjiga STVARANJE JUGOSLAVIJE Milorada Ekmedžića (1989), u kojoj „tada najznačajniji srpski istoričar“ gradi istoriju po istoj metanaraciji kao i Viktor Novak a samo nekoliko godina kasnije, kad je bila razbijena Jugoslavija, ova metanaracija je pokazala slabosti pa se morala iz korijena mijenjati (Milosavljević 2013 [2011b]: 313). Treća je knjiga Vasilija Krestića (asistenta i nastavljača Viktora Novaka) ISTORIJA SRBA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1848–1914, objavljena u dva toma (1991). Milosavljević zamjera autoru što odnose Srba i Hrvata razmatra samo u periodu od 1848. do 1914.

Bilo bi, po mom mišljenju, u osnovi prirodnije da razmatranje odnosa Srba i Hrvata počne bar nešto ranije, od pojave Ilirskog pokreta 1835. godine. Preneseno na drugi teren to znači da bi bilo prirodnije da se u fokus razmatranja stavi sama ideja Ilirskog pokreta o jedinstvu Srba i Hrvata, posebno o tome da ova dva naroda imaju isti jezik. A to, opet, znači da se u fokus ispitivanja nađu i uzroci a ne samo posledice (Milosavljević 2013 [2011b]: 313).

Slijedi kritička ocjena Krestićevog osnovnog stava da je ideja jugoslovenstva bila dobra, ali da je u praksi iznevjeravana. Milosavljeviću se ne sviđa što je Krestić nastavio da slijedi Novakovu, odnosno hrvatsku metanaraciju o istoriji jugoslovenstva a nije ni pokušao da nađe neku drugu, ispravniju, i sa metodološkog stanovišta prihvatljiviju. Time nije odstupio od osnovnog modela metanaracije koji je plasiran sa hrvatske strane.

Autor ovdje prelazi na tumačenje genocida i ističe da je njegova metanaracija morala biti u Titovoj Jugoslaviji prožeta vladajućom idejom jugoslovenstva i da je u literaturu o genocidu ugrađena osobena hermeneutika.

Analiza se zatim usmjerava na model dvostrukog ponašanja i odnos ideja – priča kao jedan od najznačajnijih problema naratologije. Milosavljević smatra da treba poći od spoznaje da od stvaranja Jugoslavije pa do njenog kraja

(1918–1992) nijedna ozbiljna politička snaga među Srbima nije imala plan za stvaranje samostalne Srbije (Milosavljević 2013 [2011b]: 321).

Takvu ideju nema ni Srpski kulturni klub Slobodana Jovanović pred Drugi svjetski rat. On teži samo da se, u okviru Jugoslavije, definiše srpski etnički prostor. Tek Jovan Dučić, pred smrt, tokom rata, u Americi, iznosi stav da Jugoslaviju nikako ne treba obnavljati. U tom trenutku Dučić je samo duboko potreseni književnik. Oba glavna glavna antifašistička politička pokreta, i partizanski i četnički, u kojima su Srbi u većini, imali su jugoslovenski program. Razbijanje Jugoslavije zato srpska strana dočekuje nespremna, bez pripremljenih priča i razrađenih ideja za neko drugo rešenje (Milosavljević 2013 [2011b]: 321).

Autor se zadržava još na jednoj korelaciji: istina – priča i tumači je u kontekstu najznačajnije filozofske orijentacije danas: filozofije postmodernizma, posebno pogleda jednog od njenih prvaka Fransa Liota, koji je smatrao da je istina ono što se kao istina legalizuje (Milosavljević 2013 [2011]: 323).

Milosavljević se dotiče i stereotipa te ističe kao primjer tvrdnju o tome da su Srbi morali da izgube posljednji rat. Po njegovom mišljenju raširen je i stereotip da velike sile vode veliku politiku, a da se male sile i male zemlje samo prilagođavaju politici velikih.

U konkretnoj analizi Milosavljević dovodi u vezu ideje i priče, s jedne strane, sa genocidom, s druge, ponovo se vraća na jugoslovenstvo i ukazuje na njegove negativne posljedice za srpski narod.

Na osnovu ideje jugoslovenstva i stvorena je prva Jugoslavija. Na toj ideji obnavljana je i druga Jugoslavija, ona Titova. Da bi se stvorila prva Jugoslavija srpski narod je uložio milion i po ljudskih života. Da bi se stvorila druga Jugoslavija, opet je srpski narod uložio otprilike toliko ljudskih života. Kakav je kraj srpski narod dočekao posle njenog razbijanja – to je i za priču, ali je i za stid i za kajanje (Milosavljević 2013 [2011b]: 327–328).

Autor se kritički osvrće na mišljenje jugonostalgicara da je sa samom idejom jugoslovenstva sve bilo u redu i da problem nije u problematičnoj ideji, već u ljudima koji su je ostvarivali.

Ne krijem da na ovaj problem gledam drugačije. Moj je stav: ne može se na dobroj ideji proizvesti toliko zla i stradanja. Mora da je u njoj postojalo otpočetak nešto loše, što je vodilo patološkim rezultatima.

Moja saznanja pokazuju čak da su se i neki od naših predaka suprotstavili takvoj ideji, i to još kad se ona pojavila, u vidu Ilirskog pokreta. Negativan odnos prema ovoj ideji imali su tadašnji srpski prvaci: Vuk, Tekelija, Sterija, Sarajlija, na primer. Reagujući na stav Ilirskog pokreta da su Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari u stvari Iliri i da govore jednim jezikom, jezikom ilirskim, prvaci Matice srpske Teodor Pavlović i Jovan Subotić izneli su još tridesetih godina 19. veka stav da pomenuti balkanski narodi nisu nikakvi Iliri, već da su Jugo-Slavjani i da treba da se razvijaju kao posebni, ali i bliski narodi, koji su upućeni da sarađuju jedni s drugima. Ovakva ideja, pokazao sam u svojim istraživanjima, bila je među Srbima dominantna sve do Prvog svetskog rata (Milosavljević 2013 [2011b]: 327–328).

Milosavljević smatra da se može jasno i glasno reći da je hrvatska ideja Štrosmajera i Jagića bila defektna te da se to može najbolje ilustrovati na primjeru Bosne i Hercegovine. Autor izdvaja dva osnovna modela/paradigme koje reprezentuju dva ključna filologa rođena na prostorima bivše Jugoslavije: Vuk Karadžić i Vatroslav Jagić.

Vuk Karadžić je zastupao model koji se primenjuje svuda u Evropi. Za taj model je bitno da se narodi određuju po jeziku kojim govore, pa otuda svaki narod jeste (ili može da bude) multikonfesionalan. Jagić je, u okviru svoje, odnosno Štrosmajerove ideje jugoslovenstva, konstituisao model koji važi samo za područje bivše Jugoslavije. Po ovom modelu narodi se dele na osnovu verske pripadnosti. Ponašanje prema ovom modelu pokazalo se naročito na području Bosne i Hercegovine, prilikom razbijanja Jugoslavije. Posle svega što se na tom području desilo i još se dešava, sa stanovišta situacije u evropskim zemljama, neprirodno je tvrditi da je ova populacija višejezička i višenacionalna. Sa evropskog stanovišta danas se može braniti stav da je populacija u Bosni i Hercegovini jednojezička i viševerska. A pošto su se svi politički subjekti u ovoj državi opredelili da će poštovati evropske vrednosti, red je da se i mudri ljudi u sve tri verske zajednice potrude da ih zaista poštuju i da sukobe prevaziđu na principijelnim osnovama (Milosavljević 2013 [2011b]: 329).

Slijedi konstatacija: onima koji se osjećaju Srbima i kojima je stalo do srpske tradicije iz predjugoslovenskog perioda, nakon avanture sa Jugoslavijom, ne ostaje drugo već da se vrate ideji Teodora Pavlovića i Jovana Subotića, tačnije evropskim modelima. „A to znači da mislimo i kazujemo kao i oni prvaci srpskog naroda Vukovog doba: da Jugo-Slavjani (u današnjem izrazu Južni Sloveni), treba da se razvijaju kao posebni a bliski narodi, onako kako to čine i drugi evropski narodi“ (Milosavljević 2013 [2011b]: 329). Milosavljević smatra da se toj ideji treba vratiti zato što je normalna i što se u punom smislu uklapa u sistem ideja evropskih i slovenskih naroda. „Pavlović i Subotić nisu smišljali neko posebno rešenje za Srbe, nego su samo principijelna rešenja, koja se tiču svih naroda, konkretizovali i na Srbe i druge jugo-slavjanske narode“ (Milosavljević 2013 [2011b]: 329). Ako se pođe sa ovakve pozicije, nastavlja autor, ne-normalan je bio stav iliraca da četiri naroda (Bugari, Srbi, Hrvati, Slovenci) ne treba da se tretiraju kao posebni narodi, već kao jedan, Iliri. Pri tome kao pozitivan primjer navodi Pokret Slovaka Ljudevita Štura, koji je vodio razlikovanju češkog i slovačkog jezika, odnosno jasnom jezičko-etničkom razdvajanju Čeha i Slovaka.

Suprotno od Čeha i Slovaka, gde je došlo do jasnog razdvajanja jezika, kod nas je došlo do toga da Hrvati napuste svoj dotadašnji jezik, hrvatski (kajkavski) i da prihvate srpski, ali ne pod imenom *srpski*, već pod imenom *ilirski*, kako je Austrija zvala srpski jezik. Samo koju godinu kasnije ilirsko ime, koje se dotle odnosilo na Srbe počeo sve više da se odnosi na Hrvate, pa će ispasti da su jedan isti jezik stvorila dva naroda (Milosavljević 2013 [2011]: 330).

Ovdje se autor vraća na metanaraciju, odnosno opštu priču. Da bi se tuđ jezik, jezik srpski, proglasio zajedničkim jezikom, odnosno i srpskim i hrvatskim, smatra Milosavljević, trebalo je smisliti priču, a po njoj je ispalo je da su se ilirci toliko bratski odnosili prema Srbima da su u ime bratstva žrtvovali i vlastiti jezik radi zajedništva.

Štrosmajerova ideja dograđivala je od iliraca već započetu priču. Samo što je, umesto da priča o zajedništvu Ilira, Štrosmajer pričao o zajedništvu Jugoslavjana, odnosno Jugoslavena. Ovom izrazu Teodora Pavlovića i Jovan Subotića, Štrosmajer je promenio sadržaj. Pod Jugoslovenima on nije podrazumevao četiri balkanska slovenska naroda, nego samo tri, i to baš ona koja su živela u okviru Austrije. Tvrdio je da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod, Jugosloveni, čak i da imaju jedan jezik, jugoslovenski. Nešto je u ideji promenjeno, ali je njeno patološko jezgro ostalo. Od tri naroda Štrosmajer je pravio jedan, a od tri jezika takođe pravio jedan. Bilo je to sasvim suprotno od onoga što se dešavalo u okruženju (Milosavljević 2013 [2011b]: 330).

Autor tvrdi da je Vatroslav Jagić nastavio da dograđuje Štrosmajerovu ideju jugoslovenstva, s tim što su u njegovom tumačenju pravi Jugosloveni samo Hrvati i Srbi – jedan narod pod dva imena, koji bi trebalo da se zove *Hrvato-Srbi*, ali istovremeno i dva naroda jer su svi katolici Hrvati a Srbi su samo pravoslavci.

U toj koncepciji previda se zajednica slovenačkog i hrvatskog kajkavskog. Hrvatski kajkavski postaje deo jezika koji treba zvati *hrvatski ili srpski*, odnosno *srpsko-hrvatski*. Nauka se tako stavlja u službu političkih interesa. Jagić je austrijski službenik, šef je Instituta za slavistiku u Beču, i urednik časopisa ARHIV ZA SLOVENSKU FILOLOGIJU na nemačkom jeziku. On se nalazi na takvom mestu i raspolaže takvim sredstvima (ali i voljom) da može da nametne priču o tome da Srbi i Hrvati imaju jedan jezik, da njihovim zajedničkim jezikom treba da se bavi jedna disciplina, serbokroatistika. Njegova priča ima primamljive retoričke oblande, ali je u naučnom smislu na klimavim nogama. Ona nenormalno tretira kao normalno a normalno kao nenormalno. A ako se tako kaže, implicitno se kaže i da je, sa Jagićem, patologija zajašila nauku (Milosavljević 2013 [2011b]: 331).

Milosavljević prelazi na tumačenje fenomena opšte priče i konstatuje da su ideje jugoslovenstva upakovane u primamljive priče, pri čemu se igralo na kartu bratstva, humanizma, širokogrudosti, žrtvovanja. U ovakvu opštu priču „ušao“ je i Vuk Karadžić.

Po tim pričama je ispadalo da su Vuk i ilirci otpočetka stremili ka istim ciljevima jezičkog zajedništva Srba i Hrvata iako Vuk počinje da deluje od 1814. kada je Gaj imao samo pet godina. Tekst BEČKOG DOGOVORA ove strukture prikazale su kao dogovor Srba i Hrvata o zajedničkom jeziku iako u samom tekstu apsolutno ne postoje nikakve osnove za takvu interpretaciju. Kad se kritički sagleda metanaracija na ideji jugoslovenstva, ispada da nam je čitava novija istorija građena na lažnim pričama (Milosavljević 2013 [2011]: 331).

Milosavljević nalazi važnu razliku u pogledima iliraca i ideologa jugoslovenstva: Ilirci su zastupali stav da su svi južnoslovenski narodi jedan narod i

da govore jednim jezikom, ali nisu zauzimali stav da se ovaj jedan narod dijeli po vjeri, koji je najjasnije isticao Vatroslav Jagić (Srbi i Hrvati su jedan narod po jeziku, ali su po vjeri dva naroda: Srbi su pravoslavci a Hrvati katolici).

U kritičnom osvjetljavanju Jagićevih pogleda Milosavljević zauzima vrlo oštru poziciju u odnosu na tezu da se narodi dijele po vjeri, što je za njega „patološka“ misao u kontekstu stavova koji važe kod drugih evropskih naroda.

Stavovi da se narodi identifikuju po veri nisu važili ni u Austriji, niti u Nemačkoj, niti drugde u Evropi. Kao i onda, i danas ima Nemaca tri vere (protestantske, rimokatoličke, kalvinističke), Mađara ima dve vere (rimokatoličke, protestantske). A tako je i sa Slovacima, Česima, Poljacima i drugima. Kod svih ovih naroda važi pravilo da se narodi identifikuju prema jeziku kojim govore i kojim su govorili njihovi preci. Kao što su ilirci prekršili pravilo da se narodi među sobom identifikuju na osnovu jezika, pa od četiri naroda pravili samo jedan, a od četiri jezika samo jedan, tako je i Jagić kršio isto to pravilo. I on je to kršenje pravila potkrepljivao primamljivim pričama o zajedništvu, o bratstvu i jedinstvu. Ali on je išao i mnogo dalje u kršenju pravila od iliraca, jer je nastupao kao filolog i to kao glavni čovek u oblasti slavistike pri kraju 19. i početkom 20. veka. A da bi kršenje pravila učinio regularnim, morao je nešto da učini i sa disciplinom koja se ovim problemima bavi. Pošto je srpski i hrvatski proglasio jednim jezikom, morale su da nestanu i srbistika i kroatistika, a umesto njih da se uspostavi nova disciplina: serbokroatistika. Zato što je Jagićeva serbokroatistika počivala na nezdravim idejama, morala je da vodi ka p a t o l o š k i m [istakao B. T.] rešenjima (Milosavljević 2013 [2011b]: 332).

Milosavljević ustaje i protiv druge „lijepo upakovane priče“: da je Jagić najveći sljedbenik Vuka Karadžića, smatrajući da je Jagić zastupao stavove sasvim suprotne, posebno u odnosu Vukovu poziciju da su Srbi, kao i drugi evropski narodi, multikonfesionalan narod i da Srba ima triju vjera.

Zauzimajući stav da su Srbi samo pravoslavci, Jagić je smatrao da od srpskog korpusa s pravom treba oduzeti delove populacije koji ne ispovedaju pravoslavnu veru. Jasno se pokazuje da je Jagić proturao stav da taj korpus treba smanjiti za dve trećine, odnosno svesti ga na jednu trećinu. To znači svesti ga na ono što od srpskog korpusa ostane kad mu se oduzmu Srbi katolici i Srbi muslimani. Srbi rimokatolici pretvoriće se u Hrvate, a Srbi muslimanske ispovesti, razume se u neku posebnu kategoriju (Milosavljević 2013 [2011b]: 333).

U kritici pogleda Vatroslava Jagića Milosavljević ide dalje konstatacijom da je jedna od glavnih njegovih ideja da se srpski jezik („proizvoljno proglašeni zajednički jezik Srba i Hrvata“) podijeli na istočni i zapadni dio (što je u praksi značilo da književni jezik treba podijeliti na ekavski i ijekavski izgovor, a što je u praksi ostvareno tek na NOVOSADSKOM DOGOVORU).

Kao treću iskonstruisanu priču Milosavljević navodi mišljenje da je sadašnju ćirilicu sačinio Vuk Karadžić, a sadašnju latinicu Ljudevit Gaj, jer je to „bez osnova“.

Gaj jeste stvorio jednu vrstu latinice za hrvatski jezik (kako je on zvao ono što se kasnije nazivalo kajkavsko narečje). Ali je u vreme Ilirskog pokreta sam Gaj napustio i svoj hrvatski jezik (njegov izraz) i prihvatio srpski jezik a sa njim i latinicu koju je Vuk stvorio prevashodno za Srbe katolike. Pismo Srba istočne crkve (ćirilica) i pismo Srba zapadne crkve (Vukova latinica) jasno su predstavljena u knjizi SRPSKA PISMENICA Jovana Ilića, oca Vojislava Ilića, koja je štampana u Epiškopskoj štampariji u Novom Sadu 1860. godine. Na osnovu stava da je sadašnja latinica hrvatsko pismo, a sadašnja ćirilica srpsko pismo, oduzima se skoro polovina srpske pisane kulture (Milosavljević 2013 [2011b]: 334).

Nešto dalje Milosavljević naziva falsifikatom (istina uz ublažavanje „čini se“) proglašavanje latinice gajicom, odnosno hrvatskim pismom (Milosavljević 2013 [2011b]: 334).

Nakon konstatacije da današnji Srbi žive među genocidnim idejama čiju patološku sadržinu i ne primjećuju Milosavljević upućuje kritiku Srbima na važnim, odgovornim mjestima što ne primjećuju da svoj život grade na patološkim idejama prožetim genocidom.

Prihvatajući da im se oduzmu Srbi katolici, Srbi na odgovornim mestima prihvatili su da im se oduzme dubrovačka književnost, pa dalje: i da se istočnohercegovačko narečje proglasi za hrvatski jezik. Prihvatajući da su svu svi muslimani srpskog jezika Bošnjaci, prihvatili su da se od srpskog jezika oduzima jezik ove populacije, nazvan *bošnjački jezik*, a to znači deo srpskog jezika. Suprotno od svih evropskih standarda, prihvatili su da u samoj Srbiji, verske zajednice muslimana i katolika koji govore istim jezikom kao i Srbi pravoslavci postanu nacionalne manjine. Čak su i istočnohercegovačko narečje Vukovog jezika proglasili tuđim jezikom, a Vukovu latinicu tuđim pismom, hrvatskim i bošnjačkim (Milosavljević 2013 [2011b]: 335).

Jedan dio analize posvećen je odnosu između genocida i jezika. Ovdje se izdvaja „zamućenost u metanaraciji“ u smislu da su Srbi i Hrvati imali posebne nacionalne jezike i da se hrvatski jezik (kajkavski) razlikuje od srpskog jezika.

Već je Gaj počeo da zamućuje problem kad preuzeti jezik nije nazvao *srpskim*, kako su ga sami Srbi zvali, već ga je nazvao *ilirskim*, kako je isti taj jezik nazivala zvanična Austrija. Pa je ispalo da su Srbi i Hrvati stvorili isti jezik, što nikako nije bilo tačno. A da bi se to netačno, i nemoguće, i patološko, moglo da bude prihvaćeno, stvorena je priča da su Srbi i Hrvati jedan narod, kao što je, za druge potrebe, stvorena i druga priča: da su Srbi i Hrvati, po veri dva naroda. A čim je priča tako zasnovana, moglo se praviti mnoštvo kombinacija, obično sa patološkim osnovama i rešenjima. Ako je moguće tvrditi da su dva naroda stvorila isti jezik, a ostali posebni narodi, onda je moguće tvrditi i da je isti jezik moglo da stvori i tri naroda, i četiri i više. A kad se dotle dođe, patologija može da se razmahne. Na žalost razmahala se: u lingvističkoj patologiji sada smo do guše (Milosavljević 2013 [2011b]: 337).

Milosavljević tvrdi da je metanaracija hrvatskih filologa i ideologa zasnovana na stavu da je njihov jezik i čakavski, i kajkavski, i štokavski isključuje individualitet srpskog jezika, čime se isključuje i jezički individualitet Srba kao

naroda, jer „taj stav počiva na patološkom rešenju, on ima i genocidne implikacije“ (Milosavljević 2013 [2011b]: 337).

Posljednji dio analize posvećen je Pokretu za obnovu srbistike, na čijem se čelu nalazi Milosavljević. Ovdje se autor obraća „narodu srpskom“:

Narode srpski!

Imao si, kao i drugi evropski narodi, jedan jezik srpski, pa je on postao najpre srpskohrvatski, a sada ima šest imena. Tako se nigde ne radi.

Imao si jedan jezik sa tri narečja: ekavskim, ijekavskim i ikavskim. Sada se u glavnim srpskim institucijama teži ka tome se tvoj jezik identifikuje samo sa ekavskim.

Imao si jasno definisanu književnost, književnost srpsku, sa četiri sastavna dela: narodna, stara, srednja (dubrovačka) i nova. Pa ti ovu književnost velikaši rastočiše, rasprodaše.

Imao si narod sa tri vere, a sada ti se nudi samo jedan deo toga naroda. Drugi delovi su orijentisani da sa ovim delom budu u stalnom sukobu.

Služio si se, u prošlosti, i glagoljicom, i ćirilicom, i latinicom. Sada se od tebe traži da deo kulture na glagoljici i latinici napustiš, zato što to nisu tobože pisma kojima si ispisivao reči svog jezika.

Imao si svoje nacionalne institucije: Vuka, Maticu, Akademiju. Sve te institucije i sada postoje. Ali snage koje upravljaju ovim institucijama više neće ni da znaju za stavove koje su one nekad imale. U tuđoj su službi.

Kao odgovor na pitanje zašto je tako, mogu i ja da navedem stih Laze Kostića: *Najveći krivac sad je Srbini sam* (Milosavljević 2013 [2011]: 340–341).

Milosavljević ističe da podržava politiku zasnovanu na stavu: „Nećemo da Srbi ikad više ratuju.“ dodajući da i Srbi treba da poštuju evropske vrijednosti i standarde (Milosavljević 2013 [2011]: 345). Pri tome izdvaja dva glavna problema sa genocidnom implikacijom:

- a) Stavovi da se mimo principa koji važe za nacionalne jezike evropskih naroda srpski jezik može proizvoljno identifikovati ili nazivati. Odnosno: da je srpski jezik stvorilo više naroda te da on s pravom može imati i više nacionalnih imena.
- b) Stavovi koje je implicirala hrvatska ideja jugoslovenstva o tome da se proizvoljno od više naroda može praviti jedan narod, kao i od jednog naroda može praviti više naroda (Milosavljević 2013 [2011]: 346).

18. Mirjana Stojisavljević kritički analizira prijedlog na skupu održanom 2012. u Sarajevu a u organizaciji Gete instituta o novoj jezičkoj politici ili jezičkim politikama po kome bi se, kako ona tumači, na cjelokupnom štokavskom području uveo jedinstven jezički standard za jedan nadnacionalni tzv. policentrični jezik (po ugledu na njemački jezik) koji ne bi bio vezan ni za jednu naciju

ali sa nekoliko centara (Stojisavljević 2013 [2011]).⁷ U radu dominiraju sljedeća pitanja: suština „projekta“ usmjerenog na uvođenje policentričnog jezika na štokavskom području, negativno ispoljavanje njemačke pozicije, problem srpskohrvatskog jezika, tumačenje BEČKOG DOGOVORA, preimenovanje srpskog jezika, pozicioniranje istaknutih srpskih lingvista i filologa.

Najveća kritika upućena je „projektu“ (ponegdje se naziva „protokolom“) koji se želi nametnuti „po ugledu na njemački model i njemački jezik kojim se bez ikakvih problema govori u tri zemlje (Njemačkoj, Austriji i Švajcarskoj)“. Stojisavljević ističe da je „zakulisni projekt“ stvaranja novog policentričnog jezika na srpskom štokavskom području prvi javno obznanio i opisao Dalibor Brozović. Po njenom mišljenju bitno svojstvo tog novog jezika, koji bi predstavljao kompromis između „uvijek prislužničke jezičke nauke i podaničke lokalne politike“, jeste da je on deteritorijalizovan.

Naime, prema novim lingvističkim protokolima po kojima je jezik n i j e izraz nacionalnog i kulturnog identiteta jednog naroda, policentrični jezik ima više nacionalnih centara; njime se govori u nekoliko država kao što je slučaj sa većinom evropskih i neevropskih jezika koji su razvili svoje policentrične standarde. Isti model bio bi primijenjen i kad je u pitanju novi nadnacionalni jezik na osnovama srpske štokavice o čemu je Senahid Halilović kao predstavnik bošnjačke neolingvistike već dogovarao sa pojedinim srpskim lingvistima iz Beograda, onim koji po svemu sudeći pripadaju ešalonu unutrašnjeg okupatora, odbivši da nas obavijesti o kojim se to lingvistima, saučesnicima u zakulisnoj zavjeri protiv rođenog jezika radi; spremnim da iz sumnjivih razloga žrtvuju vlastiti jezik zarad konstruisanja još jednog nadnacionalnog jezika pod okriljem novog evropskog filološkog programa centara (Stojisavljević 2013 [2011]: 352).

Prijedlog o „vaspostavljanju“ policentričnog jezika je za autoricu simptom autoritarne neokolonijalne vladavine tajnih evropskih planera pa kao takav predstavlja opasnu prijetnju malim nacionalnim jezicima i njihovom identitetu, u datom slučaju srpskom jeziku koji se po ko zna koji put nastoji da potčini, zloupotrebi, bezupitno prisvoji i „preuredi uz falsifikovanje, ignorisanje i, na kraju, negiranje srpskog etničkog bića koje bi bilo ugrađeno u temelje novog policentričnog jezika“. Takav se poduhvat ocjenjuje kao združena zavjera protiv srpskog jezika u pokušaju ustoličavanja novog jezičkog standarda. Autorica smatra da se ovaj „projekat“ nipošto ne može podvesti ni pod kakvu lingvističku nauku, već smišljenu neistinu o „mitu“ po kome ne postoji identitet nacije i jezika. Iz tih razloga u tekstu se nastoji da se on odlučno razobliči kao „perfidni vid katoličkog filološkog programa“ koji se nastavlja da provodi pod okriljem

⁷ Opšti je utisak da je autorica pogrešno razumjela namjeru i cilj organizatora, pogotovo tonove koji su prevladali na skupu i u objavljenim referatima. Ali o svemu tome ćemo govoriti u posebnom radu.

novog evropskog kolonijalizma, onog kojem je naredbodavac i danas katolička crkva (Stojisavljević 2013 [2011]: 358).

U analizi se tvrdi da je konstruisanje i instalisanje tzv. policentričnih jezika (1) novi kolonijalni izum, koji bi eksperimentalno valjalo da se potvrdi na primjeru srpskog jezika, (2) jezički falsifikat svoje vrste i (3) opasna zamka koja se ne može da poveže sa jezičkom naukom (Stojisavljević 2013 [2011]: 353).

Novi policentrični jezik kao jedinstven opšti jezik, od koga bi u apsolutnom postotku profitirali upravo Hrvati, a potom i drugi separatisti, Bošnjaci i Crnogorci, bio bi u budućnosti jak integrativni faktor u mogućem konačnom obračunu nekoć jugoslovenskih separatista sa Srbima. Naime, prvo su planeri panhrvatske politike podsticali narcizam malih razlika u odnosu na srpski jezik i Srbe koji je odigrao krajnje destruktivnu ulogu, da bi se u budućnosti opet, ti isti separatisti ujedinjavali preko policentričnog jezika kao jakog integrativnog faktora, i naravno, preko narastajućeg animoziteta (mržnje) prema Srbima (Stojisavljević 2013 [2011]: 359).

Taj novi policentrični jezik, nastavlja Stojisavljević, bio bi utemeljen tako što ne bi bio vezan ni za jednu novonastalu „vještačku naciju stvorenu u poznatom tehnološkom postupku preimenovanja svega srpskog u tzv. hrvatsko, bošnjačko ili crnogorsko, sandžačko, vojvođansko i u šta sve već ne, samo da se, ne daj Bože, kojim slučajem ne bi zvalo *srpsko*“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 363).

U „projektu“ Stojisavljević vidi posebno negativnu ulogu Njemačke, polazeći od činjenice da je skup o novoj mogućoj jezičkoj politici u BiH organizovan pod germanskim patronatom i po njemačkom jezičkom modelu, sa blagoslovom dvojice ambasadora i jednog njemačkog konzula (Stojisavljević 2013 [2011]: 349). Autorica tvrdi da su izborom datuma za skup i njemačkim patronatom posredno iskazane „njemačke imperijalne pretenzije prema južnim slavenskim prostorima, posebno prema Srbima i njihovom duhovnom blagu, srpskoj štokavici“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 350). Ovaj se poduhvat naziva *novim njemačkim projektom o jezičkoj politici* i ocjenjuje kao osavremenjeni bojni poklič iz habzburškog vremena *Drang nach Osten!* (Stojisavljević 2013 [2011]: 351). Slijedi konstatacija da najnoviju evropsku neokolonijalnu politiku na štokavskim prostorima afirmiše upravo Njemačka a zatim se dodaje kako bi lingvističkim projektom koji Nijemci predlažu, „po svemu sudeći“, srpski jezik doživio svoj konačni označiteljski sprovod jer bi bio getoiziran i automatski preveden u skupinu manjinskih jezika. Stojisavljević ističe da nastojanje nove neohabzburške sociolingvistike ide otvoreno u pravcu antisrpske politike i još jednog kalajisanja srpskog jezika kroz „perfidnu demagogiju smišljenu po najvišim jezuitskim standardima“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 351). U svemu tome autorica vidi posebnu ulogu Snježane Kordić, koju naziva germanofilskim hrvatskom lingvistkinjom, hrvatsko-češkom germanofilkom porijeklom iz Osijeka i čije stavove oštro kritikuje ne birajući riječi.

U Sarajevu je [...] Njemačka preko svoga poštara pismošne, govorljive hrvatske lingvistkinje Snježane Kordić, glavnog kroatizatora srpskog jezika kroz potenci-

jalni policentrični jezik koji bi bio stvoren na štokavskoj osnovi, nastupila sa tezom kako valja da napustimo *mito identičnosti nacije i jezika* (Stojisavljević 2013 [2011]: 355). Nastojanje njemačkih lingvističkih poklisa pristiglih u Sarajevo je još jedno razaranje i nasilje nad srpskim jezikom uz instrumentalizovanje i mobilisanje Njemačke za potrebe katoličke panhrvatske državotvorne ideje Hrvatske preko Drine (Stojisavljević 2013 [2011]: 357).

Stojisavljević posebno izdvaja prohrvatsku orijentaciju Njemačke i upozorava na to da se ne zaboravi činjenica da u Nijemci bili planeri velikohrvatske politike usmjerene protiv Srba.

Najnoviji misionarski prijedlog germanskih sociolingvista znači još jednu mobilizaciju Njemačke za hrvatske potrebe. U širem kontekstu gledano, on predstavlja svojevrsnu restauraciju i rehabilitovanje starog Kalajevog propalog neokolonijalnog plana da u anektiranoj Bosni i Hercegovini pod administrativnim prisilom kreira vještačku bosansku naciju i bosanski jezik. Jednostavno rečeno, ovaj njemački prijedlog je u najmanju ruku sumnjivog karaktera. Odlikuje ga ideološka bliskost sa Kalajevim pokušajem najmanje u jednoj stvari – zajednička im je anti-srpska konstanta što je bila odlika i onomadne austrougarske jezičke politike prema Srbima u BiH, a i ove današnje njemačke (Stojisavljević 2013 [2011]: 355).

Autorica tvrdi da je njemački prijedlog višeplanski i da ide u prilog geostrateškom cilju da se na „našim“ prostorima kao oglednom dobru za „svakovrsne (bjelo)svjetske eksperimentatore“ *in vivo* stvori novi identitet građanina, oslobođenog od retrogradnih nacionalnih ograničenosti i predrasuda. Stojisavljević posebno ističe da „neumorna“ Njemačka nimalo slučajno prednjači u rušenju prava Srbima da vlastiti jezik nazovu *srpskim* i izokretanju lingvističkih istina koja bi trebalo da uvede orvelovski red (Stojisavljević 2013 [2011]: 355).

Za Stojisavljević je neosporno da bi novom jezičkom politikom „koju su nam njemački kulturideolozi ‘priopćili’“ srpski jezik konačno bio kroatizovan, a sam bi nacrt o vještačkom kreiranju nekakvog nadnacionalnog jezika na srpskom štokavskom području bio rezultat najprljavije jezičke politike iza koje stoji veoma jasna i neporeciva velikohrvatska ideja (Stojisavljević 2013 [2011]: 357).

Zatim se postavlja jedno pitanje i daje na njega odgovor:

Na pitanje koga su to došli da prosvjetle u šehar-Sarajevu oholi Nijemci, čiji stepen zlonamjernosti i podmuklosti prema Srbima je obrnuto proporcionalan stepenu prijateljstva prema Hrvatima, prijateljstva koje traje iz vremena saradnje nacista i ustaša, teška srca odgovaramo: pa sve one otpale od samoraspirujuće pravoslavne vjere koju su mnogi dušegubno prevjerili, počev od Srba katoličkog i islamskog vjerozakona sve do onih koji samoproglasiše svoju pravoslavnu crkvu, i još dalje, ne zaboravljajući ni one srpske književne teoretičare, istoričare i lingviste koji nikako da se pokaju za služenje unijatskoj serbokroatističkoj ideologiji i katoličkom filološkom programu (Stojisavljević 2013 [2011]: 363).

Stojisavljević govori i o svojevrsnom njemačkom lingvističkom duhu kao dijelu novog svjetskog poretka.

Njemački lingvistički duh kao dio vladajuće ideologije novog svjetskog poretka, koji počiva na tezi naslijeđenoj iz vremena Kalajevog režima koji je bio protiv svakog rješenja kojim je predviđana podjela Bosne i Hercegovine, taj duh o civilizatorskoj misiji Njemačke u Bosni i Hercegovini, što je bio dio širokog ideološkog sistema, onog zapadnog u odnosu na evropski Istok kao isključivo područje misije, spekulirajući o jezičkoj superiornosti njemačkog jezika i njemačkog prava da kroji novu jezičku piramidu u Evropi, očito je već preuzeo primat u piramidalnoj organizaciji jezika. Njen je cilj da nametne centralizatorske jezike i istisne bilo kakav ruski uticaj na Balkanu, insistirajući na činjenici kako se, eto, njemačkim govori u tri države, Njemačkoj, Austriji, Švajcarskoj. Njemački model svojevrsnog „ponjemčavanja“ srpskog jezika na cjelokupnom štokavskom području prijeti da bude nametnut BiH već i prije njenog ulaska u ujedinjenu Evropu potvrđujući da se u trci za prvenstvo među evropskim jezicima na samom vrhu hijerarhije nalazi upravo njemački jezik (Stojisavljević 2013 [2011]: 365).

U kontekstu tog „novog projekta“ Stojisavljević ošto kritikuje i prihvatanje od strane Srba srpskohrvatskog kao zajedničkog jezika, koji je „odavno demode, posebno u kroatistici koja je serbokroatistički koncept sa gnušanjem odavno odbacila kao zmijin svlak“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 350).

Utoliko, novi protokol o jednom jeziku, ali koji nipošto ne bi bio nazvan *srpskim*, opasan je za Srbe pored ostalog i zato što se kao ideja može lako da prima u svijesti brojnih srpskih lingvista koji ni danas nisu izašli iz serbokroatističkog ropstva niti ga se odrekli kao pošasti, već tu nesreću još uvijek sa nostalgijom prizivaju. Stoga ovakva ideja upravo „tukne“, što bi rekli u Bosni, na tu lažnu serbokratističku papirnatu nauku kojoj je srpska filologija dala prevelik danak pa čak i dušu (Stojisavljević 2013 [2011]: 367).

Autorica smatra da se preko „ideologizovane novopaganske pseudonauke zvane *serbokroatistika* upravljalo generacijama školovanih filologa premda je ona bila i do kraja ostala zamešateljstvo nauke, politike i religije, katoličke, dakako, kadšto i protestantske, i od svoga nastanka kao eminentno antisrpskog projekta držana pod direktnim okriljem katoličkog filološkog programa“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 367). Ovdje se govori i o „dugoj noći serbokroatističkog ropstva“, „dugom putu iz serbokroatističke zemlje nedodije“, „serbokroatističkoj laži iza koje je stajala rimokatolička i velikohrvatska ideja“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 368, 369) da bi uslijedila konstatacija:

Još jednom ponavljamo da je serbokroatistikom bio zapaljen ugarak koji je trebao da spepeli sve što je srpsko, iako su Srbi Hrvatima pružili maslinovu granu, a oni njima zmiju. Danas smo čvrsto uvjereni da je to bila ljuta zmija koja je podgovorila brojne ćupriliće srpske filologije da listom kao ovce napuste plodno tlo srpskog jezika i pređu da se izgladnjavaju služeći projektu latinizacije i stvaranju vještačkog srpskohrvatskog jezika. Tako nešto, svojstveno je bilo još samo ruskom narodu kao slovenskom pravoslavnom narodu koji je zarad sovjetizacije Rusije prinio na žrtvu vlastite sinove i vlastito duhovno biće (Stojisavljević 2013 [2011]: 369).

Stojisavljević se čudi što se kod „raspamećenih“ Srba i danas nastavlja mitologizovanje i dogmatizovanje serbokroatistike, a slabo i nikako od strane

Hrvata, kod kojih je iskazan sveopšti otpor serbokroatističkom konceptu, i to od onog časa kada je pored srpskog imena u nazivu jezika bio kroz NOVOSADSKI DOGOVOR legitimisan kao ravnopravan hrvatski naziv (Stojisavljević 2013 [2011]: 370).

U radu se dotiče i pitanje kako da se „srpski jezik spasi od daljeg čerupanja“ i konstatuje da se rasrbljavanje srpskog jezika od strane „modernih demonologa“ sistemski nastavlja da provodi stvaranjem vještačkih vjersko-teritorijalnih jezika (Stojisavljević 2013 [2011]: 362). Nove štokavske jezike poput bošnjačkog/bosanskog i crnogorskog Stojisavljević naziva „*političkim*“ i propraća konstatacijom da će teško ikad da se ukorijene kao zasebni jezici na „uvijek vjetromentnom Balkanu“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 356). Dalje se ističe da je teza o četiri različita standardizovana jezika običan mit i da jezička politika zasnovana na njoj samo uzgaja mit o podudarnosti nacije i jezika (Stojisavljević 2013 [2011]: 364–365).

Na udaru kritike našao se i BEČKI DOGOVOR (1850).

[...] mi srbisti znamo da je BEČKI DOGOVOR bio dogovor rimokatolika i nerimokatolika unutar austrougarskog carstva. Njime su rimokatolici ne samo srpskog jezika već i oni čakavskog i kajkavskog jezika bili jezički ujednačeni. Filološki stručnjaci nikada nisu podrobno analizirali ideološko-političku pozadinu bečkog dokumenta ni iskazali suštinsku njegovu nedorečenost i manjkavost zbog niza u njemu sadržanih sasvim štetnih po srpski jezik zahtjeva koje je kroz hrvatske austrofile Beč Srbima ispostavio tražeći povlastice za Hrvate na područjima na kojima su živjeli. [...] Srpska strana (Vuk uz mlađahnog Daničića) pružala je Hrvatima puno pravo da slobodno i javno koriste srpski jezik, ispostavilo se, odmah pod hrvatskim imenom! Ovako formulisan dogovor kojim su Hrvati, navodno pristali da se služe srpskim jezikom, bio je po Srbe veoma opasan dogovor kojim se hrvatska strana nadređivala srpskoj, pa čak i nećemo reći srpskoj, nego istine radi – nerimokatoličkoj strani (Stojisavljević 2013 [2011]: 369).

Stojisavljević poziva na „promjenoumlje“ u poimanju srpskoga jezika, a posebno upozorava da „srbistika nipošto ne smije da zaboravi udio Nijemaca i njemačke filologije u pozicioniranju štokavskog dijalekta kod Hrvata da bi na kraju serbokroatističko *vjeruju* i sav taj koncept oborili ne Srbi i srbisti već malovjerni, poluvjerni i bezvjerni kroatisti, koji su ga odbacili kao kugu i proglašenjem deklaracije o hrvatskom jeziku stavili van snage“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 370). Ona smatra da „*promjenoumlje*“ znači pokretanje zastalog vodeničkog točka srbistike, povratak na izvore istinske nauke o srpskom jeziku (Stojisavljević 2013 [2011]: 368) te traži da se opozovu „intelektualni profiteri“ koji su zauzeli „nezaslužno mjesto“ u srpskoj duhovnoj istoriji i poslužili kao ćuprije „zapadnoj jezičkoj lažinauci“ kako bi se Hrvati dočepali srpske štokavice i cijelu je zasvojatali. Stojisavljević predlaže da se demitologizuju mnoge „precijenjene“ srpske veličine počev od Đura Daničića pa do „novog Daničića“, „pokatoličenog i masonizovanog“ Pavla Ivića i njegove destruktivne uloge u razaranju srpskog nacionalnog kroz antisrpski projekat „svesrpskog ujedinjenjem

preko ekavice“. Oštrica kritike upućena je Jovanu Skerliću, „indolentnom jugoslovenstvujušćem antifilologu“, zbog „nečasne uloge“ u prekrštavanju srpskoga jezika, kao i Aleksandru Beliću, prekrštenom Jevreju i masonu“, „srpskom nagodbodavcu“ sa Hrvatima kod potpisivanja NOVOSADSKOG DOGOVORA (Stojisavljević 2013 [2011]: 368).

Stojisavljević zaključuje da treba biti krajnje oprezan kada su u pitanju stavovi da više nije riječ o četiri južnoslovenska standardna jezika, već da Srbi, Hrvati, Crnogorci i Bošnjaci imaju jedan jezik, jer to, po njenom mišljenju, nikad i nisu bila četiri zasebna jezička standarda, nego jedan srpski jezički standard sa izvjesnim varijetetima – sarajevskom i zagrebačkom varijantom srpskog jezika (Stojisavljević 2013 [2011]: 366).

Rad se završava riječima: „Vrijeme je da srpska jezička nauka koja je punih sto i šezdeset godina beznadežno i nemoćno spuštala ruke i obarala glavu, posebno u vremenu bezbožnog i anacionalnog jugokomunizma, pod čijom se okupacijom srpski narod nalazio više od pola vijeka, a za kojom mnogi i sada zapravo tuguju, došlo je vrijeme i kucnuo čas da ponosno podignemo tu palu srpsku glavu i smjelo prozborimo onu narodnu i zavjetnu – *Oj, Srbine, čuvaj svoje ime!*“ (Stojisavljević 2013 [2011]: 370–371).

19. Branko Tošović je u nekoliko radova analizirao aktuelnu interakciju štokavskih jezika i konstatovao da ni u jednoj slovenskoj zemlji ne postoji toliko složena situaciju kao u Bosni i Hercegovini. U vezi sa pitanjem jedinstvenosti jezika autor zauzima ovakav stav: sistemski, tipološki i genetski se radi o jednom jeziku budući da se u njihovoj osnovi nalazi štokavski dijalekt, postoji ogromna podudarnost u leksici, razumljivost je gotovo stopostotna i nije potrebno međusobno prevođenje (Tošović 2013 [2011a]: 373–374). Odnos prema nazivu jezika smatra lakmus papirom za provjeru zainteresovanosti da se nađe zajedničko rješenje i za utvrđivanje stepena tolerantnosti.

U tumačenju sistema jezičkih odnosa u BiH potencira se njegova visokona-ponska trofaznost u kome ponekad dolazi do manjih ili većih kratkih spojeva (kuršlusa) i napregnutosti pa gotovo konstantno prijeti opasnost od (ras)pada sistema (Tošović 2013 [2011b]: 383–384). Sve tri struje su standardološki odvojene (pri čemu postoje tendencije da „izolirband“ bude što deblji i što neprobojniji). Dalje se tvrdi da normativno tri izolovana prenosna sistema ne funkcionišu odvojeno, već se nalaze u formi potrebne, nužne ili iznuđene koegzistencije, preplićući se, ukrštajući i sudarajući. Autor ukazuje na dvije osnovne tendencije usmjerene na mijenjanje postojećeg stanja. Jednom se zagovara svodenje bh-trofaznog sistema na monofazni, a dolazi iz dijela bošnjačkog nacionalnog korpusa. Od te varijante zaziru i Srbi i Hrvati jer sumnjaju da se u eventualnoj monofazi može naći samo ono što se danas naziva *bosanskim/bošnjačkim* jezikom. Dio Hrvata i Srba, ne bi, vjerovatno, bio protiv toga da Bosna i Hercegovina postane dvofaznom (hrvatskom i srpskom), što posebno dolazi do izražaja u

stavovima da je bosanski/bošnjački jezik vještačka tvorevina i da predstavlja varijantu srpskog, odnosno hrvatskog. Autor smatra da su bosanski Srbi i Hrvati prije za trofazni nego monofazni sistem, koji isključuje njihovu fazu, a Bošnjaci nikako nisu za isključivo dvofaznu srpsku i hrvatsku struju. Dalje se tvrdi da do razumnih rješenja u BiH može doći tek kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste, za šta je potreban visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i nalažena racionalnih rješenja (Tošović 2013 [2011b]: 392). To što njemački jezik u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj ima jednu normu rezultat je, po ovome mišljenju, pragmatizma, racionalizma, traženja i nalaženja ekonomski opravdanih rješenja. Ovdje se potencira stav da je u rješavanju jezičkih pitanja kontraproduktivno inadenje i izgrađivanje norme da bi se nekome napakostilo. Autor smatra da je za BiH u današnjoj situaciji najvažnije održanje i poboljšanje normalne komunikacije, bez nepotrebnih i opasnih eksperimentisanja.

Autor se posebno zadržava na teoretskih ima tvorbenog purizma, daje njegovo tumačenje i tipologiju (Tošović 2013 [2012d]). U radu se konstatuje da je purizam specifična forma otpora unošenju tuđih elemenata i prodiranju stranih uticaja, da je orijentaciono prilično homogen, a po načinu realizacije veoma heterogen (Tošović 2013 [2012d]: 395). Ovdje se izdvajaju dva pravca djelovanja – jedan ide od štokavskog jezika (npr. srpskog, hrvatskog), drugi ka štokavskom jeziku (npr. srpskom, hrvatskom). U prvom štokavski jezik zauzima međudijalekatsku poziciju (na intrakorelacionom planu) i međujezičku poziciju (na intekorelacionom, suprakorelacionom, superkorelacionom i ekstrakorelacionom nivou). Na intrakorelacionoj ravni on se zatvara u svoje tvorbene okvire, ne prihvatajući uticaje iz drugih dijelova nacionalnog jezika, suprotstavljajući se međudijalekatskoj osmozi (neštokavski dijalekti → štokavski dijalekt) i intersocijalnoj konvergenciji (sociolekti → standardni idiom). Interkorelacioni tvorbeni purizam gradi barijere u odnosu na tvorenice ili tvorbene obrasce iz drugih štokavskih jezika. Suprakorelacioni tvorbeni purizam je usmjeren protiv obrazovanja riječi po uzoru na jezik genetski iste teritorijalne grupe (npr. srpska ili hrvatska puristička barijera u odnosu na slovenizme, makedonizme i bugarizme). Superkorelacioni tvorbeni purizam se suprotstavlja derivacionim uticajima iz istočnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika, a estrakorelacioni iz neslovenskih jezika.

Po autorovom mišljenju, hrvatski intrakorelacioni tvorbeni purizam se ispoljava u zaštiti hrvatskog štokavskog jezika od derivacijskih uticaja iz kajkavskog i čakavskog dijalekta. To nije klasični, niti tipični oblik purizma jer je u pitanju odnos standard – supstandard pa se može postaviti pitanje da li se uopšte radi o čistunstvu (Tošović 2013 [2012d]: 398).

Bošnjački interkorelacioni tvorbeni purizam ima srpskocentristični karakter, jer je usmjeren protiv srpskih tvorbenih modela i rješenja. Čak i ono protiv čega se bore gotovo svi savremeni puristički pravci u svijetu – prekomjernog

pritiska i navale anglicizama – nije toliko prisutno koliko odbijanje od srpskog jezika. Izrazita kroatizacija, koja je provedena u posljednje dvije decenije, može dovesti do kritičke tačke u kojoj se devalvira sama ideja o posebnom, a pogotovo autohtonom jeziku (Tošović 2013 [2012d]: 404). Bošnjačka tvorbeni norma je, s jedne strane, puristička, divergentna (kontrasrpska) a, s druge, nepuristička, konvergentna (prohrvatska) – Tošović 2013 [2012d]: 407.

Iako srpska jezička politika nije puristička orijentisana, autor srpski jezik posmatra u sistemu tvorbenih purističkih sistema. Srpski intrakorelacioni tvorbeni purizam on nalazi u otporu prema tvorbenim modelima iz dijalekata. Srpski interkorelacioni tvorbeni purizam ni izdaleka nije tako izražen kao hrvatski, ali postoje tendencije i pojave koje daju osnova da se i o njemu govori (Tošović 2013 [2012d]: 408). U posljednje vrijeme jača srpski ekstrakorelacioni tvorbeni purizam pa neki smatraju da srpskom jeziku danas ništa ne prijete više od stranih riječi, da ga ništa ne ugrožava toliko koliko ovaj leksički sloj (Tošović 2013 [2012d]: 409). Pojavljuju se i pokušaji dosta slični onima sa hrvatske strane: da se posuđenice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru (Tošović 2013 [2012d]: 410).

Crnogorski tvorbeni purizam ne može da se za sada analizira, pogotovo jednako (paralelno) sa srpskim, hrvatskim i bošnjačkim, zato što je crnogorski jezik tek nedavno ozvaničen, nema nijedan gramatički priručnik (ako se ne računa prevod hrvatske gramatike, tačnije njenu formalnu i kozmetičku crnogorsku modifikaciju – Čirgić/Pranjaković/Silić 2010), a pogotovo priručnik iz tvorbe riječi. Ukoliko se nastavi sa sadašnjom jezičkom politikom autor predviđa da će crnogorski purizam biti usmjeren, prije svega, protiv srpskog jezika (Tošović 2013 [2012d]: 412).

Autor teoretski razmatra pojam reda i haosa na području bivšeg srpskohrvatskog jezika, analizira standardizaciju kao borbu sa kaosom ukazujući na standardološki red i kaos u okviru srpskog, hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i crnogorskog jezika (Tošović 2013 [2012b]). Ovdje se iznosi tvrdnja da su u standardizaciji srpskog, hrvatskog, bosanskog/bošnjačkog i crnogorskog jezika vučeni u posljednje dvije decenije potezi koji su često vodili haotičnom stanju i da je jezička bifurkacija nastajala dobrim dijelom kao rezultat društvene bifurkacije: zaoštavanje nacionalnih i vjerskih odnosa vodilo je zaoštavanju jezičkih odnosa, a prelazak sa jedne polinacionalne standardizacije na tri (kasnije četiri) mononacionalne u vrijeme ratnih sukoba, bratoubilačkog, građanskog i vjerskog rata bio je početak haotične bifurkacije normativnih rješenja (Tošović 2013 [2012b]: 458).

Na području srpskog jezika najveći intrakorelacioni kaos autor vidi u prenaplenu, nepripremljenom i nepromišljenom pokušaju da se u Republici Srpskoj ijekavica zamijeni ekavicom. Jaku napetost, koja je generisala interko-

relacionu (srpsko-hrvatsku) haotičnost, izazvala je radikalna pozicija srpskih lingvista da je štokavski hrvatski jezik srpski, a hrvatski samo kajkavski i čakavski, što implicira zaključak da je standardni hrvatski jezik varijanta standardnog srpskog jezika.

Intrakorelaciona haotičnost hrvatskog jezika se ispoljava u tome što su govornici nesigurni šta i kako da kažu i napišu, boje se za posljedice zbog ratobornog nastupa nosilaca jezičke politike (Tošović 2013 [2012b]: 459). Takav kaos posebno je došao do izražaja na ortografskom planu zbog postojanja triju pravopisa. Pokušaj izbacivanja iz upotrebe gotovo svih internacionalizama pojačava tu napetost. Haos nastaje i prekomjernim stvaranjem kovanica tamo gdje za to nema potrebe, zatim kontraproduktivnim, nevještim eksperimentisanjem, posebno od strane laika.

U asimetričnom izboru nacionalno-jezičkog određenja Bošnjaka (etnonima *Bošnjak*, a teritorijalnog lingvonima *bosanski jezik*) autor nalazi elemente nacijskog haosa nastalog zbog neprihvatanja toga rješenja od strane Hrvata i Srba, koji su insistirali na simetričnom nacionalno-jezičkom određenju Bošnjaka: da se iz naziva nacije izvuče naziv jezika, dakle *Bošnjaci* → *bošnjački jezik*. Stoga su se u praksi pojavila različita glotonimska rješenja: *bosanski jezik*, *bošnjački jezik*, *bosanski/bošnjački*, *bošnjački/bosanski jezik* (Tošović 2013 [2012b]: 460). Postoji i haotičnost interkarolacionog karaktera izazvana kroatizacijom standarda, pretjeranom arhaizacijom, islamizacijom, orijentalizacijom.

Na području crnogorskog jezika najveći kaos je stvoren uvođenjem novih slova – triju u latinicu (*š, ž, z*) i triju u ćirilicu (*š, ž, s*) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova *s', z', dz* i to za manje od pola miliona korisnika, ne rukovodeći se komunikativnim ciljevima (da se poboljša opštenje), već političkim – radi distanciranja i udaljavanja od jezika bliskog štokavskog naroda (Tošović 2013 [2012b]: 460).

U radu NACIONALNI STIL NACIONALNIH JEZIKA SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA I CRNOGORACA ističe se da je pitanje saodnosa pojmova standardni jezik ↔ nacionalni jezik veoma složeno i da nacionalni jezik predstavlja jedinstvo dvaju tipova jezika: književnog i neknjiževnog (Tošović 2013 [2012e]: 476). Po autorovom mišljenju nacionalni stil predstavlja sveukupnost ekspresivnog i funkcionalnostilskog potencijala nacionalnog jezika. Dalje se konstatuje da iza svakog nacionalnog jezika stoji određen nacionalni stil i da bilo koja nacija koja razvija polifunkcionalni jezik razvija i svoj osoben nacionalni stil. U analizi se tvrdi da ekspresivnost nacionalnih stilova može biti kodifikaciona (u standardnom jeziku) i nekodifikaciona (u spaciolektima, sociolektima i uopšte supstandardu). Što se tiče štokavskih jezika, autor ističe da je do najznačajnijeg ispoljavanja nacionalnih crta u posljednje dvije decenije došlo u publicističkom i administrativnom jer su se oni nalazili pod budnim okom, uticajem i pritiskom društvenih institucija. Publicistički stil je posebno bio značajna meta za prodiranje nacionalnih ideja, komponenata, tendencija i strujanja. S druge strane, književnou-

mjetnički stil nije pretrpio radikalnije promjene. Kad je u pitanju administrativni stil, skreće se pažnja na pokušaj da se u okviru hrvatskog jezika ovaj stil proglasi kao uzorni i da se sa pozicije etalona istisne književnoumjetnički stil. Za razgovorni stil se kaže da je i on podvrgnut djelovanju sa nacionalne osnove. Među funkcionalnostilskim kompleksima autor izdvaja sakralni i vojni kompleks te tvrdi da je u novom društvenom uređenju ateizam ustupio mjesto teizmu, čime su stvoreni povoljni uslovi za ekspanziju religije u sve nekonfesionalne jezičke sfere. Pri tome je jezik ateizma potpuno ili djelimično nestao iz aktivne upotrebe i prešao na periferiju, a njegovo mjesto su zauzeli elementi teističkog načina izražavanja. Što se tiče vojnog kompleksa, došlo je do značajnih promjena samo u jezicima koji su radikalno prekinuli vezu sa starim standardom uspostavljajući svoj novi ili sasvim novi.

U analizi aktuelnih jezičkih odnosa u Rusiji i na Balkanu konstatuje se da ova dva teritorijalno dislocirana područja obrazuju složen interakcijski sistem zasnovan na genetskoj bliskosti i stepenu međusobne udaljenosti jezika (Tošović 2013 [2012f]). Autor dolazi do zaključka da između ruskog, ukrajinskog i bjeloruskog jezika ne postoje ekstralingvistička statusna napetost tipična za južnoslovensko područje (Tošović 2013 [2012f]: 480) na kojima se izdvajaju dva izrazita diskusiona problema: **(a)** da li su štokavski jezici (srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski) jedan jezik, posebni jezici, varijante policentričnog jezika (srpskohrvatskog) ili nešto četvrto, peto..., **(b)** da li su makedonski i bugarski jedan ili dva posebna jezika.

Autor ističe da su raspadom zajedničke države Jugoslavije neki jezici postali jezicima nacionalnih manjina (npr. srpski u Hrvatskoj, hrvatski u Srbiji, bošnjački u Hrvatskoj i Srbiji). Usložnjavanje situacije na Balkanu on vidi u sporu o opravdanosti i neopravdanosti zvaničnog proglašavanja i kodifikacije nekih jezika (od sredine prošlog stoljeća makedonskog, a od devedesetih godina XX vijeka hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog). Raspadom Sovjetskog Saveza ruski je došao u poziciji da postane jezikom nacionalne manjine u nekim novonastalim državama, izgubio je ulogu jezika međunacionalnog sporazumijevanja. Sličan status izgubio je i srpskohrvatski jezik, a na „ruševinama“ njegove zajedničke norme započeta je standardizacija, restandarizacija i neostandarizacija četiriju jezika (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog). Jezička politika SSSR-a se držala Lenjinovog stava da u višenacionalnoj zajednici ne treba da postoji opštedržavni jezik. Takva pozicija napušten je u gotovo svim novonastalim državama na području SSSR-a, a takođe i bivše Jugoslavije (Tošović 2013 [2012f]: 481). U nastavku analize ističe se da su u posljednje dvije decenije dva istočnoslovenska jezika (bjeloruski i ukrajinski) i četiri južnoslovenska (srpski, hrvatski, slovenački i makedonski) prešli iz kategorije jezika saveznih republika u kategoriju jezika novih država (Bjelorusije i Ukrajine; Srbije, Hrvatske, Slovenije i Makedonije) – Tošović 2013 [2012f]: 481.

Na istočnoslovenskom terenu ne postoji, po autorovom mišljenju, otvoreno glotonimsko pitanje jer niko ne problematizira ime bilo kog jezika – ruskog, ukrajinskog ili bjeloruskog, dok na južnoslovenskom oko etnonima Bošnjaka, Crnogoraca i Makedonaca pa i Hrvata vodio se i još uvijek vodi spor (Tošović 2013 [2012f]: 507).

U radu se konstatuje da varijanta kao sociolingvistički pojam stvara asimetriju u rusko-štokavskom superkorelacionalu jer je varijantska razuđenost ruskog jezika sasvim drugačija od one u BKS-korelacionalu: u slučaju ruskog jezika radi se uglavnom o blagim formama teritorijalnog variranja (npr. moskovskog i sanktpeterburškog, prije svega na fonetskom planu), dok je u BKS-korelacionalu mnogo složenija situacija (Tošović 2013 [2012f]: 481).

Osjetna razlika zapaža se na ortografskom planu: ruska pravopisna situacija je veoma stabilna i mijenja se vrlo rijetko, oprezno i suzdržano dok je situacija u BKS-interkorelacionalu turbelentna zbog čitave serije normativnih izdanja, od kojih znatan dio nastaje iz konjunktivnih, političkih, komercijalnih i egoističkih potreba, a ne iz njihove neophodnosti (Tošović 2013 [2012f]: 484). Dalje se konstatuje da je u istočnoslovenskom suprakorelacionalu stabilna i grafijska situacija, jer Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi odavno koriste ćirilicu i nema ozbiljnijih nagovještaja da će njihovi jezici u bližoj ili daljoj budućnosti preći na latinicu ili paralelnu upotrebu dvaju pisama. Na južnoslovenskom prostoru situacija je mnogo složenija: jedni upotrebljavaju (bar danas) samo latinicu (Slovenci, Hrvati), drugi latinicu i ćirilicu (Srbi, Crnogorci i zvanično Bošnjaci), a treći samo ćirilicu (Bugari i Makedonci) – Tošović 2013 [2012f]: 484.

Dalje se tvrdi da na gramatičkom planu za ruski jezik postoje davno utvrđene, vremenom provjerene i vrlo stabilne norme a da se u BKS-interkorelacionalu za svaki jezik razrađuju posebni gramatički propisi, manje stvaralački a više formalni i uglavnom svedeni na prepisivanje u okviru BKS-interkorelacionala (Tošović 2013 [2012f]: 509). Jezički standard ruskog jezika pretežno karakteriše konjunktivna norma (i – i), dok u štokavskom interkorelacionalu postoje dvije pozicije. Jedna je srpska i bošnjačka, koje su usmjerene na maksimalno korišćenje sinonimskog potencijala jezika, a druga hrvatska (bar zvanična), koja nije naklonjena dubletima, tripletima... pa je disjunktivno orijentisana (Tošović 2013 [2012f]: 485).

Autor nalazi još jednu nepodudarnost: dok politiku i praksu njegovanja ruskog jezika ne prate značajnije oscilacije, izbjegava se nepotrebno eksperimentisanje, govorna kultura na štokavskom području ima suprotna obilježja: haotično stanje na planu standardizacije, zanemarivanje kulture govora (posebno u ratno i poratno doba), biranje i nametanje rješenja bez prethodne provjere njihove valjanosti, svrsishodnosti i opravdanosti. Najveću razliku na ovom području autor vidi u poplavi jezičkih savjetnika, posebno za hrvatski jezik (Tošović 2013 [2012f]: 486).

Na dijalekatskom planu se konstatuje da je stanje u ruskim govorima stabilno i da promjene dolaze u vremenski dugom kontinuitetu bez radikalnih i oštih zaokreta, dok je na terenu štokavskih dijalekata situacija promijenjena etničkim čišćenjima tokom posljednjih ratova i talasima izbjeglica, koje su zapljusnule Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Srbiju (Tošović 2013 [2012f]: 486).

Autor ukazuje i na preimenovanja, prije svega naseljenih mjesta i njihovih dijelova, s tim što je na području ruskog jezika toponimijska renominacija uglavnom zasnovana na ideološkoj osnovi (nazivi ulica, trgova, gradova zamjenjivani su novim ili su im davana često već zaboravljena imena) a na štokavskom terenu renominacija se vrši na nacionalnoj osnovi pa se imena tipična za drugu naciju zamjenjuju nazivima svoje nacije (Tošović 2013 [2012f]: 486–488).

20. U periodu od 2005. do 2012. godine srpski lingvisti i filolozi intenzivno su se bavili štokavskim terkorelacionalom i, odvojeno ili interakcijski, njegovim članovima (srpskim, hrvatskim i bošnjačkim). Pored konsensusa (1) oko systemske i tipološke istosti nasljednica bivšeg srpskohrvatskog jezika, (2) isticanja nevelikog broja razlika i proizašlog iz toga sindroma malih razlika, u sasvim novim uslovima, kada je nestao zajednički standard i kada je nastavljeno sa izradom posebnih normi za srpski, hrvatski i bošnjački jezik (kasnije crnogorski), pojavili su se vrlo različiti pogledi na rezultate međuštokavskog jezičkog prestrojavanja. Pogledi se mogu svesti na dva osnovna tipa. U jednoj poziciji prihvata se postojanje hrvatskog i bošnjačkog standarda i razlike tumače kao nepodudarnosti u normativnim rješenjima. U drugoj se ne priznaje postojanje hrvatskog i bošnjačkog jezika, već se oni tretiraju kao varijante srpskog jezika (hrvatskim se jezikom jedino smatra čakavski i kajkavski) pa se stoga govori samo o unutar-srpskim varijantskim razlikama. U ovome razdoblju pojavio se u okviru jedne srpske struje pluralni termin *srpski jezici*, koji je podrazumijevao oblike preimenovanog srpskog jezika kao hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog. Neki lingvisti koriste za oznaku standariziranih jezičkih izraza na štokavskom području tročlanu kodisjunkciju *bosanski/hrvatski/srpski*, *bošnjački/hrvatski/srpski*, četveročlanu kodisjunkciju *bosanski-bošnjački/hrvatski/srpski* ili skraćenicu istog tipa BKS, B/K/S, BHS, dok se drugi suprotstavljaju takvom imenovanju, čime dolaze na istu ravan sa hrvatskim lingvistima sličnog mišljenja. Izraz *standardna novoštokavšina* ima sve manje pristalica.

Ovaj bi se period mogao simbolično označiti kao vrijeme „sušenja nakon brodoloma“, u kome su nastajala brojna pitanja, a prije svega zašto je do svega došlo i šta da se dalje radi. Jedno od njih glasilu je: šta je, poslije svega, ostalo od srpskog jezika. Među ponuđenim odgovorima bio je i ovaj: treba prihvatiti srpskohrvatski književni jezik u onom opsegu i obliku kako su ga Srbi upotrebljavali prije razlaza sa Hrvatima. Iz radova, iza njih i ispod njih, osjećalo se i još uvijek osjeća veliko nezadovoljstvo opštim rezultatom disolucije, koji je za srpski jezik bio vrlo neprijatan, ili kako se jedan autor izrazio „neprijatno različit“. Na srpskoj strani izostala je, razumljivo, bilo kakva euforija zbog novonas-

tale situacije (kao kod Hrvata zbog uspješnog izdvajanja hrvatskog jezika iz zajedničkog jezika), a u prvi plan izbilo je triježenje, razočarenje, ogorčenje, nemirenje sa nastalim stanjem i, u nekim slučajevima, neprihvatanje realnosti. Negativna raspoloženja bila su jednim od razloga da se u srpskoj lingvistici pojavilo radikalno krilo, koje će razviti intenzivnu aktivnost na (a) nepriznavanju hrvatskog i bošnjačkog jezika kao posebnih jezika, (b) insistiranju na srpskom karakteru hrvatskog i bošnjačkog jezika, odnosno varijanata srpskog jezika. Kad je u pitanju jezik Bošnjaka, dio srpskih lingvista prihvata kao činjenicu da se radi o zvaničnom jeziku jedne nacije, koji ima svoju normu u obliku gramatike, pravopisa i rječnika, ali ga različito imenuje: najčešće se javlja naziv koji je preporučio Odbor za standardizaciju srpskog jezika: *bošnjački jezik*, a mnogo rjeđe *bosanski jezik*, dok neki koriste oba pridjeva razdvojena kosom crticom: *bosanski/bošnjački* (ponekad dolaze oba naziva: u jednom situaciji *bosanski*, a u drugoj *bošnjački*). Međutim, određen broj srpskih lingvista sve te nazive stavlja u navodnike („*bosanski jezik*“, „*bošnjački jezik*“), dodaje odrednicu *takozvani*, skraćenicu *tzv.* ili se služi izrazom *varijanta srpskog jezika*. U ovome razdoblju Srbi su se mnogo više nego prije bavili jezikom Bošnjaka, a najviše zbog toga što je njegova standardizacija bila izrazito prohrvatska i (možda) ne manje izrazito kontrarspska. U više radova iz ovoga perioda navedeni su konkretni primjeri kroatizacije bošnjačkog jezika i distanciranja od srpskog jezika. Opredjeljenje Bošnjaka za etnonim *bosanski jezik* izazvao je odbojan srpski stav, što je u kontekstu drugih društveno-političkih trvenja u BiH i neutralizacije srpskog elementa u procesu bošnjačke standardizacije dovelo do toga da je odrednica *bosanski* postajala sve manje privlačnom (i izvan jezičkih rasprava), što nimalo nije bezazleno ako se uzme u vidu činjenica da je značajan dio srpskog jezika lociran upravo u Bosni. Vrijeme će pokazati koliko su sami Bošnjaci insistiranjem na imenovanju svoga jezika kao *bosanskog* (= *jezika Bosne*) doprinijeli da Srbi u Bosni sve više zaziru od (svega) onoga što je *bosansko*, isto onako kako se u bošnjačkom nacionalnom koprusu (bolje reći njegovom dijelu, ali standardološki vrlo relevantnom) zazire od onoga što je *srpsko*. Nije u interesu ni Bošnjaka da se Srbi distanciraju od *bosanskog* ni Srba da potiru ono što je *bosansko*, jer u Bosni vijekovima žive zajedno tri naroda pa nije dobro da bilo ko od njih daje povoda za amozitet kod drugog u odnosu na regionalnu pripadnost koju niko nikome ne može oduzeti niti bilo ko može od nje pobjeći. Ukoliko standardizacija jezika nazvanog *bosanski* bude i dalje kontrarspska, a pogotovo ukoliko se bude pojačavala takva orijentacija, utoliko će i srpska frustracija od odrednice *bosanski* biti veća, što neće doprinijeti da ova regionalema povrati kod Srba pozitivnu semantiku iz vremena koja su bila normalna.

U fokusu srpskih lingvista bila je u ovome periodu i čitava Bosna i Hercegovina. Jedni autori analizirali su jezičku situaciju u novonastaloj državi, drugi su se bavili sukobima i razgraničenjima između Bošnjaka, Hrvata i Srba, treći su razmatrali nacionalizam na jezičkoj osnovi, četvri isticali u prvi plan pismo,

ukazujući na formalnu zastupljenost ćirilice u Federaciji BiH i potrebu tumačenja bosančice isključivo kao varijante srpskog pisma, peti su postavljali pitanje da li se radi o autoegzistenciji ili koegzistenciji triju jezika i upozoravali na opasnost od nepromišljenog eksperimentisanja i svodenja trofaznog jezičkog sistema u BiH na dvofazni ili monofazni. Što se tiče Hrvatske, jenjavaju radovi posvećeni jeziku Srba i jezičkoj asimilaciji na tom području, a u prvi plan izbija hrvatski purizam, posebno zbog njegove izrazito antisrpske orijentacije. Proglašenjem crnogorskog jezika kao posebnog na početku ovoga perioda (2007) štokavski standardološki trougao pretvoren je u kvadrat (srpsko-hrvatsko-bošnjačko-crnogorski) pa je ta činjenica postala značajan predmet srpskih pogleda (oni u ovome zborniku nisu predstavljeni budući da urednici pripremaju posebnu publikaciju o jezičkoj situaciji u Crnoj Gori). U ovome razdoblju srpska lingvistika se prilično okrenula najvećem prostoru na kome Srbi žive – Srbiji. U tumačenju srbijanske jezičke situacije zapažaju se disonantni tonovi, od kojih se izdvajaju dva: 1. ukazuje se na „paradoks“ da srpski jezik ima status u Srbiji i većinskog i manjinskog jezika („kao većinski se imenuje srpskim imenom, a kao manjinski hrvatskim ili bosanskim imenom“), 2. ističe se atavizam kao glavna karakteristika srbijanske lingvistike (povratak na pređašnje zastarjelo i manje uspješno stanje), jezičkog nacionalizma i retrogradnih lingvističkih pogleda. U godinama od 2005. do 2012. došlo je do preispitivanja uloge i pogleda pojedinih srpskih lingvista i filologa. Ocjena Vuka Karadžića je gotovo u potpunosti pozitivna, jedino mu neki zamjeraju dogovaranje sa Hrvatima oko zajedničkog jezika (1850). Prijekore iz istih razloga pojedinci upućuju Aleksandru Beliću, ali zbog NOVOSADSKOG DOGOVORA. O Pavlu Iviću i Milki Ivić jedni govore afirmativno, a drugi ih optužuju za provođenje „hrvatskog filološkog programa“ i priznavanje varijanti. Jugoslovenstvo u ovome periodu gotovo niko ne brani, naprotiv: čitava jedna struja smatra tu ideju pogubnom za srpski narod i njegov jezik (na udaru kritike posebno se našao Jovan Skerlić, dok se afirmativno govori o Teodoru Pavloviću i Jovanu Subotiću, koji su smatrali da se svi južni Sloveni treba da razvijaju kao posebni). Na hrvatskoj strani najžešća osuda upućuje se Vatroslavu Jagiću, posebno zbog stava su Srbi i Hrvati isti narod, da ih treba zvati *Srbo-Hrvatima*, a njihov jezik *srpsko-hrvatskim*.

U ovome periodu u prvi plan su izbila i druga pitanja: utvrđivanje kriterija za određivanje karaktera jezika, isticanje jezičkog simulakruma (kada se umjesto prave istine daje ili dobija njena zamjena, surogat), primjena dvostrukih evropskih standarda. U tih osam godina intenziviran je pokret za „obnovu srbistike“ u kome se sve pažnja sve više okreće intrakorelacionim (srpsko-srpskim) aspektima a manje interkorelacionim (srpsko-nesrpskim).

Literatura

- Babić 2013 [2007]: Babić, Milanka. JEZIK I NACIONALIZAM U BOSANSKO-HERCEGOVAČKIM RELACIJAMA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 109–118.
- Babić 2013 [2010]: Babić, Milanka. O POTRAZI ZA RAZLIKAMA U ISTOM JEZIKU. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 203–216.
- Čirgić/Pranjeković/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjeković, Ivo; Silić, Josip. GRAMATIKA CRNOGORSKOG JEZIKA. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Jarčević 2007: Jarčević, Slobodan. HRVATSKA JEZIČKA BESPUĆA. – Beograd: Kosmos. – 106 s.
- Jarčević 2013 [2007]: Jarčević, Slobodan. HRVATSKI FILOLOZI I SRPSKI JEZIK. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 119–130.
- Jovanović 2013 [2011]: Jovanović, Srđan Maldoran. RETROLINGVISTIKA – ISTRAŽIVANJE LINGVISTIČKOG ATAVIZMA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 255–286.
- Kovačević 2013 [2007a]: Kovačević, Miloš. ODNOS SRPSKOG I SRPSKOHRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 131–144.
- Kovačević 2013 [2007b]: Kovačević, Miloš. SRPSKI JEZIK I NJEGOVE VARIJANTE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 145–152.
- Kovačević 2013 [2007c]: Kovačević, Miloš. SRPSKI JEZIK KAO VEĆINSKI I MANJINSKI JEZIK U SRBIJI. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz –

- Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 153–162.
- Marojević 2008²: Marojević, Radmilo. SRPSKI JEZIK DANAS. – Beograd – Banjaluka: Bard-fin, Romanov. – 218 s.
- Marojević 2013 [2007a]: Marojević, Radmilo. SRPSKI JEZIK MEĐU SLOVENSKIM JEZICIMA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 163–174.
- Marojević 2013 [2007b]: Marojević, Radmilo. SRPSKI JEZIK, SRBISTIKA I SLAVISTIKA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 175–182.
- Medić 2013 [2011]: Medić, Mile. SRPSKI JEZIK U HRVATSKOJ. – Predavanje na Jezičkoj tribini Udruženja književnika Srbije 16. marta 2011. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 287–292.
- Milosavljević 2013 [2011a]: Milosavljević, Petar. SRPSKI JEZIK I VIĐENJA SA RAZNIH TAČAKA GLEDIŠTA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 293–310.
- Milosavljević 2013 [2011b]: Milosavljević, Petar. VLADAJUĆE METANARACIJE I GENOCID. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 311–348.
- Okuka 2013 [2006]: Okuka, Miloš. SUKOB I RAZGRANIČAVANJA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 31–76.
- Petrović 2013 [2010]: Petrović, Dragoljub. UVOD (U FONOLOGIJU SRPSKOG JEZIKA). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/5*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 217–240.

- Piper 2008: Piper, Predrag. O prirodi gramatičkih razlika između srpskog i hrvatskog jezika. – In: *Letopis Matice srpske*. – Novi Sad: Matica srpska. – S. 840–850.
- Proglas 2013 [2011]: PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 241–254.
- Remetić 2013 [2006]: Remetić, Slobodan. PUT DO STANDARDNOG JEZIKA KOD SRBA I HRVATA: SLIČNOSTI I RAZLIKE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 77–84.
- Samardžić 2013 [2009]: Samardžić, Biljana. TERMIN BOSANČICA KAO ZABLUDA U ISTORIJSKOM RAZVOJU SRPSKOG JEZIKA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 191–202.
- Simić 2013 [2005]: Simić, Radoje. SRPSKI KNJIŽEVNI JEZIK PREMA HRVATSKOM. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 13–18.
- Simić 2013 [2008]: Simić, Radoje. OPSEG SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA DANAS. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 183–190.
- Slovo 2012 [1998]: СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 163–170.
- Stojisavljević 2013 [2011]: Stojisavljević, Mirjana. NOVO KALAJISANJE SRPSKOG JEZIKA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 349–372.
- Šipka 2006b: Šipka, Milan. JEZIK I POLITIKA: SOCIOLINGVISTIČKE ANALIZE. – Beograd: Beogradska knjiga. – 237 s.

- Šipka 2013 [2005]: Šipka, Danko. LEKSIČKO RASLOJAVANJE ZAVISNO OD KONTEKSTA: PRIJEDLOG MODELA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 19–30.
- Šipka 2013 [2006]: Šipka, Milan. SOCIOLINGVISTIČKI FAKTORI NACIONALNOG RASLOJAVANJA STANDARDNE NOVOŠTOKAVŠTINE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 85–108.
- Tošović 2013 [2011a]: Tošović, Branko. KARIKATURA JEZIKA SE PRETVORILA U NAŠU REALNOST. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 373–378.
- Tošović 2013 [2011b]: Tošović, Branko. JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI – AUTOEGZISTENCIJA I/ILI KOEGZISTENCIJA – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 379–394.
- Tošović 2013 [2012a]: Tošović, Branko. HRVATSKI TVORBENI PURIZAM. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 415–448.
- Tošović 2013 [2012c]: Tošović, Branko. STANDARDOLOŠKI RED I HAOS. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 449–462.
- Tošović 2013 [2012d]: Tošović, Branko. TVORBENI PURIZAM. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 395–414.
- Tošović 2013 [2012e]: Tošović, Branko. NACIONALNI STIL NACIONALNIH JEZIKA SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA I CRNOGORACA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 463–478.

Tošović 2013 [2012f]: Tošović, Branko. AKTUELNI JEZIČKI ODNOSI U RUSIJI I NA BAL-KANU. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/5. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 479–496.

Izvori – Извори

- Babić 2007: **Бабић, Миланка**. ЈЕЗИК И НАЦИОНАЛИЗАМ У БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИМ РЕЛАЦИЈАМА. – In: Симић, Радоје (одг. ур.) *Српски језик и друштвена креишања*, Књ. I. – Крагујевац: Скупштина града Крагујевца – Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет. – С. 299–307.
- Babić 2010: **Бабић, Миланка**. О ПОТРАЗИ ЗА РАЗЛИКАМА У ИСТОМ ЈЕЗИКУ. – In: *Српски језик*. – Београд, – Бр. XV/1–2. – С. 309–321.
- Jarčević 2007: **Јарчевић, Слободан**. ХРВАТСКИ ФИЛОЛОЗИ И СРПСКИ ЈЕЗИК. – In: Јарчевић, Слободан. *Хрватска језичка бесџућа*. – Београд: Мирослав. – С. 9–23.
- Kovačević 2007a: **Ковачевић, Милош**. Однос српског и српскохрватског књижевног језика. – In: Симић, Радоје (ур.) *Српски језик и друштвена креишања*. Књ. 1. – Крагујевац: Скупштина града – Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет. – С. 51–62.
- Kovačević 2007b: **Ковачевић, Милош**. СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ ВАРИЈАНТЕ. – In: *Српско њишање и србистика*. Приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић. – Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос. – С. 255–262.
- Kovačević 2007c: **Ковачевић, Милош**. СРПСКИ ЈЕЗИК КАО ВЕЋИНСКИ И МАЊИНСКИ ЈЕЗИК У СРБИЈИ. – In: Милосављевић, Петар; Суботић, Момчило (приређивачи). *Српско њишање и србистика*. – Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос. – С. 263–269.
- Marojević 2007a: **Маројевић, Радмило**. СРПСКИ ЈЕЗИК МЕЂУ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. – In: *Српско њишање и србистика*. – Бачка Паланка – Ваљево. – С. 245–254.
- Marojević 2007b: **Маројевић, Радмило**. СРПСКИ ЈЕЗИК, СРБИСТИКА И СЛАВИСТИКА. – In: Милосављевић, Петар; Суботић, Момчило (приређ.) *Српско њишање и србистика*. Излагања, закључци и прилози. Зборник радова 3. – Бачка Паланка – Ваљево, 2008 [на корицама: 2007]. – С. 33–39. [Србистика/Serbica. Ванредни број].
- Okuka 2006: **Okuka, Miloš**. SUKOBI I RAZGRANIČAVANJA. – In: Okuka, Miloš. *Srpski na križnom putu*. – Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – S. 373–417.
- Proglas 2011: ПРОГЛАС ЈЕЗИЧКЕ ТРИБИНЕ УДРУЖЕЊА КЊИЖЕВНИКА СРБИЈЕ. – In: <http://www.uksrbije.org.rs/JezickaTribinaUKS/PROGLAS%20PohvalaSrpJez.htma>. – Београд: 13. јули 2011.
- Remetić 2006: **Реметић, Слободан**. ПУТ ДО СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА КОД СРБА И ХРВАТА: СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ. – In: *Српски језик у нормативном ојлегалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*. –

- Београд: Београдска књига. – С. 314–321.
- Simić 2005: **Симић, Радоје**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК ПРЕМА ХРВАТСКОМ. – In: *Српски језик данас: окруили сѐо*. Приредио Славко Зорић. – Београд: Синдикат образовања, науке и културе. – С. 46–53.
- Simić 2008: **Симић, Радоје**. ОПСЕГ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. – In: *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Радови са међународног научног скупа, Подгорица, 24. и 25. мај 2007. године, Научни скупови књ. 87, Одјелење умјетности књ. 29, ЦАНУ, Подгорица 2008. – С. 195–204.
- Šipka 2005²: **Šipka, Danko**. LEKSIČKO RASLOJAVANJE ZAVISNO OD KONTEKSTA: PRIJEDLOG MODELA. – In: Šipka, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. – Novi Sad: Matica srpska. – S. 64–74. [Rad za ovaj zbornik je djelimično modifikovan.]
- Šipka 2006: **Шипка, Милан**. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ФАКТОРИ НАЦИОНАЛНОГ РАСЛОЈАВАЊА СТАНДАРДНЕ НОВОШТОКАВШТИНЕ. – In: Шипка, Милан. *Језик и политика: Социолингвистичке анализе*. – Београд: Београдска књига. – С. 76–105.
- Tošović 2011a: **Tošović, Branko**. KARIKATURA JEZIKA SE PRETVORILA U NAŠU REALNOST. – In: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/GraLiS_TB/Vortraege/Tosovic_Zurnal_Sarajevo_26.3.2011.htm.
- Tošović 2011b: **Tošović, Branko**. JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI – AUTOEGZISTENCIJA I/LI KOEGZISTENCIJA. – In: Gavrić, Saša (priređivač). *Jezičkale politike u Bosni i Hercegovini i njemačkom govornom području / Sprach(en)politik in Bosnien und Herzegowina und im deutschsprachigen Raum*. – Sarajevo: Goethe-Institut Bosnien und Herzegowina – Ambasada Republike Austrije – Ambasada Švajcarske Konfederacije. – S. 13–22.
- Tošović 2012c: **Tošović, Branko**. STANDARDOLŠKI RED I HAOS. – In: Halilović, Senahid (gl. ur.). *Bosanskohercegovački slavistički kongres 1: Lingvistika*. – Sarajevo: Slavistički komitet. – S. 59–67.
- Tošović 2012d: **Tošović, Branko**. TVORBENI PURIZAM. – In: Dragičević, Rajna; Ćorić, Božo (ur.). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima: Četrnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista*. – Beograd: Filološki fakultet. – S. 353–365.
- Tošović 2012f: **Tošović, Branko**. AKTUELNI JEZIČKI ODNOSI U RUSIJI I NA BALKANU. – In: Kuljanin, Branimir (ur.). *Rusija i Balkan u savremenom svijetu*. – Banjaluka: Udruženje Srpsko-ruski most. [U štampi]

Branko Tošović – Arno Wonisch

Serbische Sichtweisen zum Verhältnis zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen in den Jahren von 2005 bis 2012
Eine kurze Zusammenschau

[2012]

0. Bei vorliegendem Band handelt es sich um eine der letzten Publikationen, die im Rahmen der Finalphase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz, 2006–2012) entstanden sind und in der nationale Ansichten in Bezug auf das Verhältnis zwischen der bosni(aki)schen, kroatischen, serbischen und auch montenegrinischen Sprache vorgelegt werden. Bisher kam es zur Veröffentlichung von vier Bänden serbischer Sichtweisen (Tošović/Wonisch 2010, 2011, 2012); zwei Bände sind kroatischen Positionen gewidmet (Tošović/Wonisch 2010, 2012), und ein Sammelband vereint bosniakische Ansichten (Tošović/Wonisch 2009).

1. Die erste und die zweite Publikation zu serbischen Sichtweisen umfassen während der Laufzeit des zuvor genannten Projektes verfasste Arbeiten (Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2), wobei im Zentrum des ersten Bandes allgemeine Aspekte, die Phonetik, Phonologie, Prosodie, Orthographie, Lexik und die Phraseologie stehen. Im zweiten Sammelwerk trifft man auf Beiträge zur Wortbildung, Morphologie, Syntax, Stilistik, Sprachkultur und Korpuslinguistik (28 Texte). In beiden Bänden wurden 71 Aufsätze von 26 Autorinnen und Autoren aus Österreich, Polen, Serbien und den USA abgedruckt, die von folgenden Personen stammen: Jelena Ajdžanović, Milan Ajdžanović (2 Beiträge) Milivoj Alanović (2), Isidora Bjelaković (3), Božo Ćorić (2), Milorad Dešić (4), Jasmina Dražić (3), Egon Fekete, Goran Injac, Miloš Jevtić (2), Vesna Jovanović, Aleksandar Kupusinac, Maja Marković (2), Aleksandar Milanović, Marina Nikolić (2), Miloš Okuka, Darko Pekar, Ljudmila Popović, Milan Sečujski (3), Rada Stijović, Ljiljana Subotić, Strahinja Stepanov (3), Danko Šipka (3), Milan Tasić (2), Branko Tošović (34) und Jelena Vojnović (2).

Der dritte Band besteht aus 42 Beiträgen, die zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts entstanden sind (Tošović/Wonisch 2010/3) und den Federn folgender Verfasserinnen und Verfasser entspringen: Dositej Obradović, Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Evstati Mihajlović, Laza Kostić, Stojan Novaković, S. M. D., Ljubomir Stojanović, Milan Rešetar, Jovan Skerlić, Aleksandar Belić, Radovan Bošković, Isidora Sekulić, Mihailo Stevanović, Radovan Lalić, Lazo M. Kostić, Milka Ivić, Pavle Ivić, Mi-

tar Pešikan, Svetozar Marković, Jovan Vuković, Srđan Janković, Jovan Derećić und Slavko Vukomanović. Die meisten Texte gehen auf Aleksandar Belić (acht), Vuk Karadžić, Milan Rešetar, Mihailo Stevanović und Pavle Ivić zurück (jeweils drei). In dieser Publikation wurden auch die wichtigsten Dokumente aus diesem Zeitraum abgedruckt, die entweder rein der serbischen Linguistik zuzuzählen sind (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE / VORSCHLAG ZUM NACHDENKEN, 1969 und OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK / BEWERTUNG DES FACHTREFFENS DES INSTITUTES FÜR DIE SERBOKROATISCHE SPRACHE, 1988), oder unter tatkräftiger Beteiligung serbischer Philologinnen und Philologen entstanden (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR / DAS WIENER SCHRIFTSPRACHEN-ABKOMMEN, 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR / DER VERTRAG VON NOVI SAD, 1954 und DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI / DOKUMENTE ÜBER DIE SPRACHPOLITIK IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA, 1970–1977). Der Sammelband beinhaltet auch drei Umfragen über zur damaligen Zeit aktuelle sprachliche Fragen, die in der slowenischen Zeitschrift VEDA (1913), im SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK (1914) und im LETOPIS MATICE SRPSKE (1954–1955) erschienen sind.

Die vierte Publikation in dieser Reihe umfasst die Periode von 1990 bis 2004 und setzt sich aus 28 Aufsätzen von 22 Autorinnen und Autoren zusammen (gemeinsam mit den kollektiven Dokumenten liegt die Zahl der veröffentlichten Beiträge bei 36). Als Verfasserinnen und Verfasser fungierten Branislav Brborić (3), Ranko Bugarski (2), Tihomir Burzanović, Jovan Ćirilov, Božo Ćorac (2), Pavle Ivić (2), Srđan Janković, Ivan Klajn, Miloš Kovačević (3), Mile Medić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević (2), Miliwoje Minović, Pavle Nikolić, Ljubomir Popović (5), Milorad Radovanović, Vladislav B. Sotirović, Nenad Suzić, Milan Šipka, Sreto Tanasić, Miljan M. Todorović und Branko Tošović (2). In diesem Band wurden weiters folgende Dokumente abgedruckt: STAV SANU O JEZIKU / MEINUNG DER SERBISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE ZUR SPRACHE (1990), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRBIJI / GESETZ ÜBER DIE OFFIZIELLE VERWENDUNG VON SPRACHE UND SCHRIFT (erste Variante aus dem Jahre 1991, die letztgültige 2010), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRPSKOJ / GESETZ ÜBER DIE OFFIZIELLE VERWENDUNG VON SPRACHE UND SCHRIFT IN DER REPUBLIKA SRPSKA (1992, 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU / BESCHLUSS NR. 1 DES RATES FÜR STANDARDISIERUNG (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU / DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE / PLATTFORM DER BEWEGUNG ZUR ERNEUERUNG DER SERBISTIK (1998) und MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI / DENKSCHRIFT ÜBER DIE ERHALTUNG UND WEITERENTWICKLUNG DER SERBISCHEN SPRACHE, LITERATUR UND GEMEINSCHAFT (1998).

Der nunmehr erschienene fünfte Band umfasst 29 Beiträge aus den Jahren von 2005 bis 2012, die von Autorinnen und Autoren aus Bosnien und Her-

zegowina (Banja Luka, Pale), Deutschland (München), Österreich (Graz), Serbien (Beograd, Novi Sad) und den USA (Chandler/Arizona) stammen. Namentlich handelt es sich dabei um Milanka Babić, Slobodan Jarčević, Srđan Maldoran Jovanović, Miloš Kovačević, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Miloš Okuka, Dragoljub Petrović, Slobodan Remetić, Biljana Samardžić, Radoje Simić, Mirjana Stojisavljević, Danko Šipka, Milan Šipka und Branko Tošović. Die Publikation beinhaltet auch ein Dokument, den PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE / VERLAUTBARUNG DER SPRACHLICHEN TRIBÜNE DER VEREINIGUNG DER SCHRIFTSTELLER SERBIENS (2011).

2. Im hier behandelten Zeitraum befasste sich **Radoje Simić** mit zwei Themen – dem Verhältnis des Serbischen zum Kroatischen (2005) und dem Umfang bzw. den Dimensionen der gegenwärtigen serbischen Standardsprache (2008). In Bezug auf den ersten Beitrag kann festgehalten werden, dass es der Autor für die Identifizierung der serbischen Sprache als überaus wichtig erachtet, diese von der kroatischen abzugrenzen, woran kroatische Linguisten eifrig arbeiten würden, dies aber in der Regel mit dem Ziel, nicht nur jede Verbindung zwischen dem Kroatischen und Serbischen zu leugnen, sondern auch das Bestehen der serbischen Sprache als kulturelle Tatsache generell zu negieren (Simić 2013 [2005]: 13). In seinem zweiten Beitrag kommt Simić zum Schluss, dass die serbische Kultur, Literatur und Sprache unteilbar seien und die serbische Standardsprache eine Fortführung der serbokroatischen in vollem Umfang darstelle (Simić 2013 [2008]: 183).

3. Danko Šipka betrachtet die Variantenvielfalt der Nachfolgesprachen des ehemaligen Serbokroatischen durch das Prisma der lexikalischen Vielfalt in Abhängigkeit vom jeweiligen Kontext (Šipka 2013 [2005]) und hebt diesbezüglich hervor, dass es für differenzierende Lexeme keinen eigenen Begriff gebe und sich die Bezeichnung *Variantismen* am besten eigne. Eine grobe Unterteilung des lexikalischen Fundus nach diesem Prinzip führe zu einer Gliederung in *S e r b i s m e n* (z. B. *hleb, voz, januar*), *K r o a t i s m e n* (*kruh, vlak, siječanj*) und *B o s n i a k i s m e n* (in kleinerem Ausmaß, wie etwa *lahak, babo, amidža*) – Šipka 2013 [2005].

4. Miloš Okuka erkennt in Bezug auf die serbische Standardsprache fünf soziolinguistische Herangehensweisen, wobei das erste Modell alle Territorien miteinbeziehe, auf denen heute sich als Serben bezeichnende Personen ungeachtet ihrer religiösen und nationalen Zugehörigkeit leben. Man könne diesbezüglich von einem „serbischen Commonwealth“ sprechen. Die zweite, enger gefasste Herangehensweise beruht auf der Prämisse, dass das Serbische nach dem Zerfall des Serbokroatischen auf die ekavische Aussprachevariante beschränkt sei (mit den Zentren Beograd und Novi Sad) und eine Vereinheitlichung der Sprache nach Aussprache (ekavisch) und Alphabet (kyrillisch) erfolgen könne. Ein Versuch der Umsetzung dieses theoretischen Modells habe es in den 1990er Jahren durch die (letztendlich wieder rückgängig

gemachte) Einführung der ekavischen Aussprache durch die bosnisch-herzegowinischen Serben in der Republika Srpska gegeben. In seinem dritten Modell setzt sich Okuka mit der Meinung auseinander, dass das Serbische nicht durch eine radikale Abkehr von der slawenoserbischen Tradition, sondern vielmehr durch eine kontinuierliche Serbisierung dieses Erbes entstanden sei. Als vierte Hypothese wird sodann die Auffassung genannt, dass das Serbische einzig das Staatsgebiet des heutigen Serbiens umfasse, wogegen die ijekavischen Gebiete (Ostherzegowina bis zur Neretva, Ostbosnien bis Sarajevo, Montenegro, Sandžak und auch Westserbien) dem Montenegrinischen als Sprache des ältesten südslawischen Volkes (mit der Urheimat im Elbgebiet) zuzuschreiben seien. Das fünfte Modell schließlich gründe sich auf der Meinung, dass die serbische Standardsprache kein gewachsenes organisches Idiom sei, sondern auf dem grammatikalischen Modell von Vuk Karadžić und Đuro Daničić, dem doppelten Jat-Reflex sowie der graphischen Diglossie (dominierendes kyrillisches und sekundäres lateinisches Alphabet) beruhe (Okuka 2013 [2006]: 31–37).

5. Slobodan Remetić führt aus, dass Serben und Kroaten am Ende des 19. Jahrhunderts eine mehr oder weniger absolut einheitliche Standardsprache besessen hätten und zum gemeinsamen, jedoch niemals einheitlichen späteren Sprachverband auf unterschiedlichen Wegen gelangt seien (Remetić 2013 [2006]: 79). Bei all den Prozessen der Annäherung und Vereinigung, wie auch bei der letztendlichen Auseinanderentwicklung und Trennung, sei es stets Zagreb gewesen, dass den ersten Schritt gesetzt habe (Remetić 2013 [2006]: 81).

6. Milan Šipka meint zu erkennen, dass die Auflösung der serbokroatischen (kroatisch-serbischen, kroatischen oder serbischen) Standardsprache nicht zufällig erfolgt und keine Konsequenz der politischen und gesellschaftlichen Ereignisse der 1990er Jahre sei (Šipka 2013 [2006]: 85). Sie habe vielmehr tiefe Wurzeln und sei das Ergebnis eines Zusammenspiels einer Reihe verschiedener, traditionsreicher Faktoren, wie etwa in Bezug auf die historischen Besonderheiten bei der Entwicklung der zentralsüdslawischen Völker, die unterschiedlichen kulturell-zivilisatorischen Einflüsse, die jeweiligen Sprachkontakte, die heterogene dialektale Ausprägung, das folkloristische Schaffen, das literarische Erbe, die philologische Tradition u. a. (Šipka 2013 [2006]: 87).

7. Im ersten ihrer beiden Beiträge schreibt **Milanka Babić** über die Heranziehung und den Missbrauch linguistischer Kriterien zur Beweisführung über die Existenz einer bosniakischen Sprachautonomie (Babić 2013 [2007]). Dabei hebt die Autorin im Besonderen die bosniakischen Bestrebungen hervor, im Rahmen der nationalen Kultur eine Komplettierung vorzunehmen, die auch die Umbenennung der serbokroatischen/serbischen Sprache miteinbeziehe. Zu diesem Zwecke habe man in den vergangenen Jahren die Exis-

tenz einer bosnischen Sprache zu beweisen versucht, um nicht zuletzt dadurch auch die Identität der Nation zu bestätigen und zu stärken (Babić 2013 [2007]): 117). Der zweite Aufsatz von Babić untersucht die Frage der Unterschiede in „ein und derselben Sprache“, wobei die Verfasserin die Meinung vertritt, dass die seinerzeitige Aufteilung des Serbokroatischen in eine Belgrader und Zagreber Variante einem „guten und lange geplanten kroatischen philologischen Programm“ in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts entspringe, bei dem die damals führenden serbischen Linguisten unterstützend mitgewirkt hätten (Babić 2013 [2010]: 203).

8. Das Buch HRVATSKA JEZIČKA BESPUĆA von **Slobodan Jarčević** enthält ein Kapitel mit dem Titel KROATISCHE PHILOLOGEN UND DIE SERBISCHE SPRACHE (Jarčević 2007: 9–22), worin der Autor von einer „entsorgten“ kroatischen Sprache spricht (dem kajkavischen Dialekt), der, so seine Meinung, nichts anderes sei als die ursprüngliche kroatische Sprache, wogegen es sich beim štokavischen Dialekt rein um das Serbische handle. Hätte man kajkavisch zur kroatischen Standardsprache erhoben, dann wäre der Unterschied zum Serbischen (štokavischen) in etwa gleich groß wie zwischen dem Serbischen und Bulgarischen, Tschechischen, Slowakischen oder Slowenischen (Jarčević 2013 [2007]: 123). In Bezug auf die čakavische Variante vertritt Jarčević die Auffassung, dass diese vielleicht eine eigene Sprache oder aber der Dialekt zweier Sprachen – des Serbischen oder Kroatischen (kajkavischen) – sei (Jarčević 2007: 123).

9. **Miloš Kovačević** steuerte zum vorliegenden Band drei im Jahre 2007 veröffentlichte Beiträge bei, in denen das Thema der „Sprachumbenennung“ dominiert. Der Autor ist in seinem ersten Artikel der Meinung, dass sich sowohl Serben als auch Kroaten der serbischen Sprache bedienten, wobei auf kroatischer Seite eine Neubenennung stattgefunden habe. Die Anfänge diesbezüglicher nomineller Kroatisierungstendenzen meint Kovačević bereits bei Vatroslav Jagić zu erkennen, der die Ansicht vertrat, dass Serben und Kroaten, abgesehen vom Glauben, ein Volk seien, weshalb er sie auch als *Serbo-Kroaten* und ihre Sprache als *serbo-kroatisch* bezeichnete (Kovačević 2013 [2007a]: 133). Heute stelle sich die Lage dahingehend dar, dass die kroatische oder Zagreber Variante der serbischen Sprache aus politischen Motiven in kroatische und die muslimische bzw. Variante von Sarajevo in bosniakische/bosnische Standardsprache umbenannt worden seien. Man habe mit diesen neuen Namen für das Serbokroatische (bei dem es sich eigentlich um das Serbische gehandelt habe) „Phantom Sprachen“ geschaffen, die nur dem Namen nach eigene Sprachen seien (Kovačević 2013 [2007a]: 137). An anderer Stelle verweist Kovačević darauf, dass das „unveräußerliche Recht jedes Volkes, seine Sprache mit seinem Eigennamen zu bezeichnen [...]“ über keinerlei juristische Verankerung verfüge. Die Umbenennungen würden linguistischer und rechtlicher Grundlagen entbehren, sodass die nicht als Serbisch bezeich-

neten Varianten der serbischen Sprache den serbischen Charakter ihres Idioms nicht leugnen könnten (Kovačević 2013 [2007c]: 156). Auch in soziolinguistischer Hinsicht sei es nicht möglich, von eigenständigen Standardsprachen zu sprechen, sondern einzig von Varianten ein und derselben Sprache – des Serbischen (Kovačević 2013 [2007b]: 148).

10. Radmilo Marojević analysiert in seinem ersten Beitrag die Rolle des serbischen Dialekts innerhalb des Urslawischen und führt Charakteristiken des phonologischen und grammatikalischen Systems der serbischen Gegenwartssprache an, wobei er Vergleiche mit dem Altkirchenslawischen und Slawenoserbischen zieht (Marojević 2013 [2007a]). Dabei gelangt er zur Schlussfolgerung, dass das Serbische (als štokavisch bezeichnet), das Kroatische (čakavisch) und das „slowinische“ (kajkavisch) einschließlich des Slowenischen nicht Teil einer gemeinsamen slawischen Ursprache hätten sein können, sondern eher Teil eines Sprachbundes gewesen wären. In der Geschichte der serbischen Sprache, die vor dem Eintreffen der Protobulgaren auf dem Balkan eine Einheit mit den slawischen Idiomen im heutigen Bulgarien und Mazedonien gebildet habe, unterteilt Marojević vier Phasen: 1. Das Altkirchenslawische mit seinen in der Frühzeit eindeutig als serbisch zu bezeichnenden phonetischen und grammatikalischen Charakteristiken, 2. die serbische Redaktion des Altkirchenslawischen, 3. das Slawenoserbische und 4. Vuks serbische Volkssprache überwiegend iekavischer (und später auch ekavischer) Ausprägung (Marojević 2013 [2007a]: 171–173). In seinem zweiten Artikel geht Marojević der Frage einer Erneuerung der Serbistik als wissenschaftliche Disziplin im Rahmen der Slawistik nach und verweist dabei auf die elementare Rolle der komparativen Grammatik (Marojević 2013 [2007b]). Hinsichtlich des Verhältnisses zwischen dem Serbischen (štokavisch) und Kroatischen (gemeint ist der kajkavische Dialekt) wird vom Autor unterstrichen, dass es sich linguistisch gesehen um zwei Sprachen handle, wobei sich auch der čakavisch(-kroatische) Dialekt von den beiden anderen so sehr unterscheide, dass man von einer eigenen Sprache sprechen könne (Marojević 2013 [2007b]: 178–179).

11. Biljana Samardžić betrachtet den Begriff Bosančica und spricht über die Irrtümer, von denen dessen Verwendung vor allem in Bezug auf die historische Entwicklung der serbischen Sprache begleitet gewesen sei (Samardžić 2013 [2009]). In ihrer Arbeit verweist die Autorin auf Grundlage bisheriger Forschungen zur Bosančica als kyrillische Schnellschrift auf die diesbezüglichen (vielfach national motivierten) Meinungsverschiedenheiten zwischen serbischen, kroatischen und bosniakischen Linguistinnen und Linguisten, beginnend beim Namen bis hin zur nationalen Zugehörigkeit (Samardžić 2013 [2009]: 192). Den meisten Diskussionsstoff böten die unterschiedlichen Kriterien zum Nachweis der Besonderheit dieses Alphabets, wobei auf kroatischer und bosniakischer Seite eine Verbindung dieser Schrift mit der ser-

bisch-kyrillischen Schnellschrift gänzlich geleugnet werden würde. So behaupte man auf kroatischer Seite, dass die Bosančica eine kroatische, von den Franziskanern entwickelte Schrift sei, während unter bosniakischen Gelehrten die Meinung vorherrsche, die Bosančica habe sich unabhängig von äußeren Einflüssen als Schrift des Bogumilentums entwickelt und sei Teil des nationalen bosniakischen Spracherbes (Samardžić 2013 [2009]: 194).

12.Dragoljub Petrović hebt in seinem Beitrag hervor, dass sich das Serbische seit den Tagen der Herausbildung seiner heutigen Form in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts stets mit häufigen Erschütterungen konfrontiert gesehen habe, die in vielerlei Hinsicht ihre Spuren hinterlassen hätten (Petrović 2013 [2010]: 217). Die serbische Sprache sei ab der Mitte des 19. Jahrhunderts Gegenstand von Streit und (auch) Übereinkunft gewesen, ehe sie schließlich Ende des vergangenen Jahrhunderts von den Kroaten mit einer kroatisch-nationalen Etikette versehen worden sei. Die Kroaten hätten somit definitiv ihre čakavische Dialektgrundlage aufgegeben (genauso wie es früher auch bereits mit der mit den Slowenen geteilten kajkavischen geschehen sei) und sich endgültig für die neuštokavische Sprache Vuks entschieden (Petrović 2013 [2010]: 217).

13.In der VERLAUTBARUNG DER SPRACHLICHEN TRIBÜNE DER VEREINIGUNG DER SCHRIFTSTELLER SERBIENS aus dem Jahre 2011 wird betont, dass sich die neu entstandenen Staaten auf dem Sprachgebiet des Serbischen zwar durch Staatsgrenzen getrennt hätten, die Sprachen dies- und jenseits dieser Grenzen jedoch unabhängig des jeweiligen Glottonyms weiterhin die serbische seien (Proglas 2013 [2011]: 242). Sodann wird darauf verwiesen, dass es sich um keine neuen und eigenständigen Sprachen handle, sondern bloß um neue Benennungen für die von Vuk geschaffene einzige und einheitliche serbische Sprache, die heute von knapp neun Millionen Menschen außerhalb Serbiens in Kroatien, Bosnien und Herzegowina sowie in Montenegro gesprochen werde. Insgesamt würden sich der serbischen Sprache rund 20 Millionen Menschen bedienen (Proglas 2013 [2011]: 243). Die Verfasser der Verlautbarung lassen schließlich wissen, dass sie die neuen Glottonyme in Kroatien, Bosnien und Herzegowina sowie Montenegro erst dann anerkennen würden, wenn sich auch die englischen Kolleginnen und Kollegen damit einverstanden erklärten, dass die englische Sprache in Amerika, Kanada und Australien nicht mehr als Englisch, sondern als amerikanisch, kanadisch und australisch bezeichnet werden könne (Proglas 2013 [2011]: 243).

14.Srdan Maldoran Jovanović untersucht das Phänomen der Retrolinguistik in der serbischen Sprachwissenschaft und präsentiert wesentliche Aspekte des serbischen linguistischen Nationalismus, wie etwa das Beharren auf dem kyrillischen Alphabet als wesentliches Element des serbischen Nationalverständnisses (Jovanović 2013 [2011]). Sodann gelangt er zur Feststel-

lung, dass die Lage der Serbistik „einfach besorgniserregend“ sei, weil – abgesehen von einigen wenigen lobenswerten Ausnahmen – Serbistinnen und Serbisten nach Bewahrung einer mehrere Jahrhunderte alten Sprachform streben würden. Dieser, vielfach oft mythologisierende Atavismus sei das Hauptmerkmal der gegenwärtigen Lehre und Forschung über die serbische Sprache (Jovanović 2013 [2011]: 255).

15. Mile Medić stellt fest, dass serbische Literaturschaffende und die Serbistik keine Umbenennung der serbischen Sprache in Kroatisch, Bosnisch und Montenegrinisch zulassen würden, wobei er die neuen Sprachbezeichnungen als willkürlichen und gewaltvollen Akt der Aneignung des höchsten geistigen Eigentums des serbischen Volkes sieht (Medić 2013 [2011]: 287). Diesbezüglich teilt er mit, dass es – abgesehen vom kaj- und čakavischen Dialekt – keine kroatische Sprache gebe und das heutige Kroatische nichts anderes als die serbische Sprache sei. Man könne somit einzig von der serbischen Sprache in Kroatien, der serbischen Sprache in Bosnien und der serbischen Sprache in Montenegro sprechen (Medić 2013 [2011]: 287). Argumente für diese Behauptung meint Medić in der Vergangenheit ausmachen zu können, da etwa die Kroaten im 19. Jahrhundert ihre kajkavische und čakavische Sprache aufgegeben und die serbische Sprachen angenommen hätten (Medić 2013 [2011]: 288).

16. Petar Milosavljević spricht dem Bemühen des Institutes für Slawistik in Graz um möglichst objektive Betrachtung der Sprach(en)situation im ehemaligen Jugoslawien seine Anerkennung aus, weil dadurch fruchtbringendere wissenschaftliche Erkenntnisse als anderswo zu erwarten seien (Milosavljević 2013 [2011a]: 217). In weiterer Folge setzt sich der Autor mit einigen konkreten Fragen auseinander, wie etwa mit der Differenzierung zwischen den Adjektiven *bosnisch* und *bosniakisch*, die seit den 1990er Jahren nicht mehr synonymisch gebraucht werden könnten, was zuvor sehr wohl möglich gewesen sei (Milosavljević 2013 [2011a]: 298–299). Durch die Benennung der Sprache als Bosnisch und auch die Einführung des Montenegrinischen im Jahre 2007 habe sich die Lage verkompliziert. Generell stelle sich die Lage im ehemals serbokroatischen Sprachgebiet verworren dar, da im übrigen Europa ein Volk auch aus Angehörigen unterschiedlicher Glaubensrichtungen bestehen könne, was in den Ländern der ehemals serbokroatischen Sprache nicht in vergleichbarem Maße der Fall sei (Milosavljević 2013 [2011a]: 304).

17. Mirjana Stojisavljević nimmt eine kritische Bewertung des (bei der im Jahre 2011 im Goethe-Institut Sarajevo abgehaltenen Tagung über Sprach(en)politik angeblich unterbreiteten) Vorschlages vor, nach dem Vorbild der deutschen Sprache auf dem gesamten štokavischen Sprachgebiet einen einheitlichen, polyzentrisch ausgerichteten Sprachstandard einzuführen (Stojisavljević 2013 [2011]). Ihre schärfste Kritik gilt dabei dem Umstand, dass

eine über mehrere Zentren verfügende polyzentrische Sprache ein Symptom der „autoritären neokolonialen Herrschaft geheimer europäischer Planer“ sei und eine Gefahr für kleine Sprachen wie etwa das Serbische darstelle. Gerade diese Sprache sei in der Geschichte oftmals unterdrückt, missbraucht, von anderen ungefragt übernommen und mit falschen Etiketten versehen worden. Man könne gegenwärtig eine Verschwörung gegen das Serbische erkennen, die einem „perfiden katholisch-philologischen Programm“ entstamme, in dem vor allem Deutschland eine negative, imperialistisch angelegte Rolle zukomme (Stojisavljević 2013 [2011]: 358). Die Autorin ist der Meinung, dass die Installierung von so genannten polyzentrischen Sprachen eine neue koloniale Erfindung sei, die zu Experimentierzwecken ausgerechnet an der serbischen Sprache ausprobiert werde (Stojisavljević 2013 [2011]: 353). Von einer derartigen neuen Sprache würden am stärksten die Kroaten, aber auch die anderen „Separatisten“ – Bosniaken und Montenegriner (die von Stojisavljević allesamt als Serben anderer Religionszugehörigkeit bezeichnet werden) – profitieren, die in der Vergangenheit die Methode des Umbenennens von allem Serbischen zu Kroatischem, Bosniakischen, Montenegrinischem u. a. als gleichsam technisch-mechanischen Prozess praktiziert hätten (Stojisavljević 2013 [2011]: 363).

18. Branko Tošović führte in einigen Arbeiten eine Bestandsaufnahme der gegenwärtigen Interaktionen zwischen den Sprachen auf štokavischer Grundlage durch. In einem Interview spricht er davon, dass in keinem anderen slawischsprachigen Land die Lage derart komplex sei wie in Bosnien und Herzegowina (Tošović 2013 [2011a]: 373), wobei er die Nachfolgesprachen des Serbokroatischen in systemimmanenter, typologischer und genetischer Hinsicht als eine Sprache erachtet. Die Lexik sei zum klar überwiegenden Teil identisch und die Verständlichkeit zu beinahe 100 Prozent gegeben (Tošović 2013 [2011a]: 374). In einem weiteren Beitrag untersucht der Autor das System der sprachlichen Beziehungen in Bosnien und Herzegowina in Form eines korrelationalen Modells und vergleicht die Koexistenz der drei Sprachen mit einem gemeinsamen Dreiphasen-Hochspannungssystem mit drei energetischen Strömungen, die alle über ihr eigenes starkes und nach Expansion strebendes Magnetfeld verfügen würden. Dieses System sei vor Kurzschlüssen nicht gefeit, sodass ständig die Gefahr eines Zusammenbruchs drohe, die erst durch einen Abbau der Spannungen gebannt werden könne. Im Zuge der Analysen zum Derivationspurismus wird hervorgehoben, dass das Streben nach Sprachreinheit eine traditionsreiche Konstante der kroatischen Sprachpolitik darstelle und in den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts einen vorläufigen Höhepunkt erreicht habe. Die nach außen hin vermittelte Homogenität dieses Purismus sei jedoch nicht gegeben, da er sich (bekanntermaßen) sowohl gegen Elemente aus den štokavischen Nachbarsprachen, aber

auch (weniger bekannt) gegen kaj- und čakavische Einflüsse wende. Der bosnische Purismus würde in erster Linie auf eine Distanz zu serbischen Modellen und Lösungen abzielen, während der serbische vergleichsweise gering sei und der montenegrinische erst am Anfang stehe. Im ersten Teil des Artikels STANDARDLOGISCHE ORDNUNG UND CHAOS nimmt Tošović eine Erläuterung der Begriffe Ordnung und Chaos vor und widmet sich sodann im zweiten Teil der Standardisierung, die er als Kampf gegen das Chaos ansieht. Dies gelte natürlich auch für die Sprachen Bosni(aki)sch, Kroatisch und Serbisch und in ganz besonderer Weise für das Montenegrinische (Tošović 2013 [2012b]). Der Beitrag DER NATIONALE STIL DER NATIONALEN SPRACHEN VON SERBEN, KROATEN, BOSNIAKEN UND MONTENEGRINERN verweist darauf, dass die Frage des Verhältnisses zwischen den Begriffen Standardsprache ↔ Nationalsprache ein überaus komplexes sei, wobei es sich bei einer Nationalsprache um eine Kombination von Standard und Nichtstandard, einschließlich des gesamten expressiven und funktional-stilistischen Inventars handle (Tošović 2013 [2012e]: 492). Im Aufsatz DIE AKTUELLEN SPRACHLICHEN BEZIEHUNGEN IN RUSSLAND UND AUF DEM BALKAN stellt der Autor fest, dass die sprachliche Situation in Russland und auf dem Balkan ein verworrenes Interaktionssystem bilde, das sich auf genetischer Nähe und einem Grad an zwischensprachlicher Entfernung gründe (Tošović 2013 [2012f]). Der Autor kommt zur Schlussfolgerung, dass es zwischen den drei ostslawischen Sprachen Russisch, Ukrainisch und Weißrussisch keine mit dem Sprachraum des ehemaligen Serbokroatischen vergleichbaren extralinguistischen Spannungen gebe. Innerhalb der Südslawia könnten zwei große Konfliktfelder ausgemacht werden, die die Frage betreffen, ob die heutigen vier štokavischen Sprachen einer- und das Bulgarische und Mazedonische andererseits als unabhängig voneinander existierende Einzelsprachen zu bezeichnen seien (Tošović 2013 [2012f]: 504). Diese Frage zieht sich einem – manchmal stärkeren, manchmal schwächeren – roten Faden gleichend kontinuierlich durch die Geschichte serbischer Sichtweisen auf die komplexe Koexistenz der heutigen vier Nachfolgerinnen der einstmals als Serbokroatisch/Kroatoserbisch bezeichneten, gemeinsamen Sprache der Völker im südslawischen Zentralraum.

Branko Tošović – Arno Wonisch (Hg.)

**Serbische Sichtweisen des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen
I/5: 2005–2012**

Inhalt

<i>Vorwort</i> (Serbisch)	7
<i>Vorwort</i> (Deutsch)	9
2 0 0 5 – 2 0 1 0	13
Simić, Radoje. DIE SERBISCHE STANDARDSPRACHE IM VERGLEICH MIT DER KROATISCHEN (2005)	13
Šipka, Danko. LEXIKALISCHE DIFFERENZIERUNG IN ABHÄNGIGKEIT VOM KONTEXT: EIN MODELLVORSCHLAG (2005)	19
Okuka, Miloš. KONFLIKTE UND ABGRENZUNGEN (2006)	31
Remetić, Slobodan. DER WEG ZUR STANDARDSPRACHE BEI DEN SERBEN UND KROATEN: ÄHNLICHKEITEN UND UNTERSCHIEDE (2006)	77
Šipka, Milan. SOZIOLOGISCHE FAKTOREN DES NATIONALEN AUSEINANDERDRIFTENS DER NEUŠTOKAVISCHEN SPRACHEN (2006)	85
Babić Milanka. SPRACHE UND NATIONALISMUS IN DEN BOSNISCH- HERZEGOWINISCHEN BEZIEHUNGEN (2007)	109
Jarčević, Slobodan. KROATISCHE PHILOLOGEN UND DIE SERBISCHE SPRACHE (2007)	119
Kovačević, Miloš. DAS VERHÄLTNIS ZWISCHEN DER SERBISCHEN UND DER SERBOKROATISCHEN STANDARDSPRACHE (2007)	131
Kovačević, Miloš. DIE SERBISCHE SPRACHE UND IHRE VARIANTEN (2007)	145
Kovačević, Miloš. DAS SERBISCHE ALS MEHR- UND MINDERHEITEN- SPRACHE IN SERBIEN (2007)	153
Marojević, Radmilo. DIE SERBISCHE SPRACHE IM KREISE DER SLAWISCHEN SPRACHEN (2010)	163
Marojević, Radmilo. DIE SERBISCHE SPRACHE, DIE SERBISTIK UND SLAWISTIK (2007)	175
Simić, Radoje. DER UMFANG DER SERBISCHEN STANDARDSPRACHE HEUTE (2008)	183
Samadržić, Biljana. DER BEGRIFF <i>BOSANČICA</i> ALS IRRTUM IN DER HISTORISCHEN ENTWICKLUNG DER SERBISCHEN SPRACHE (2009)	191
Babić, Milanka. AUF DER SUCHE NACH UNTERSCHIEDEN IN EIN UND DERSELBEN SPRACHE (2010)	203

Milosavljević, Petar. DIE SERBISCHE SPRACHE AUS VERSCHIEDENEN BLICKWINKELN (2010)	217
Petrović, Dragoljub. EINFÜHRUNG [IN DIE PHONOLOGIE DER SERBISCHEN SPRACHE] (2010)	217
2 0 1 1	241
VERLAUTBARUNG DER SPRACHLICHEN TRIBÜNE DER VEREINIGUNG DER SCHRIFTSTELLER SERBIENS (2011)	241
Jovanović, Srđan Maldoran. RETROLINGUISTIK: FORSCHUNGEN ZUM LINGUISTISCHEN ATAVISMUS (2011)	255
Medić, Mile. DIE SERBISCHE SPRACHE IN KROATIEN (2011)	287
Milosavljević, Petar. DIE SERBISCHE SPRACHE UND UNTERSCHIEDLICHE SICHTWEISEN (2011)	293
Milosavljević, Petar. VORHERRSCHENDE METANARRATIONEN UND GENOZID (2011)	311
Stojisavljević, Mirjana. EINE NEUE KÁLLAYISIERUNG DER SERBISCHEN SPRACHE (2011)	349
Tošović, Branko. DIE KARIKIERUNG VON SPRACHEN WURDE ZU UNSERER REALITÄT (2011)	373
Tošović, Branko. DIE SPRACHEN IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA: AUTO- UND/ODER KOEXISTENZ (2011)	379
2 0 1 2	395
Tošović, Branko. DERIVATIONSPURISMUS (2012)	395
Tošović, Branko. DER KROATISCHE DERIVATIONSPURISMUS (2012)	415
Tošović, Branko. STANDARDOLOGISCHE ORDNUNG UND CHAOS (2012) ...	449
Tošović, Branko. DER NATIONALE STIL DER NATIONALEN SPRACHEN VON SERBEN, KROATEN, BOSNIAKEN UND MONTENEGRINERN (2012)	463
Tošović, Branko. DIE AKTUELLEN SPRACHLICHEN BEZIEHUNGEN IN RUSSLAND UND AUF DEM BALKAN (2011)	479
Tošović, Branko. DIE JAHRE NACH DEM ZERFALL (2004–2011) IN SERBISCHEN SICHTWEISEN DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN (2012)	497
Quellen	571
Tošović, Branko; Wonisch, Arno. SERBISCHE SICHTWEISEN DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN IN DEN JAHREN VON 2005 BIS 2012. EINE KURZE ZUSAMMENFASSUNG	575
Inhalt (Inhalt in deutscher Sprache)	587
Content (Inhalt in englischer Sprache)	589
Содержание (Inhalt in russischer Sprache)	591

Branko Tošović – Arno Wonisch (ed.)

Serbian view on the relationship between Serbian, Croatian and Bosniac languages

I/5: 2005–2012

Content

<i>Preface</i> (n Serbian)	7
<i>Preface</i> (in German)	9
2 0 0 5 – 2 0 1 0	13
Simić, Radoje. SERBIAN LITERARY LANGUAGE IN COMPARISON TO CROATIAN (2005)	13
Šipka, Danko. LEXICAL STRATIFICATION DEPENDING ON THE CONTEXT: PROPOSITION OF A MODEL (2005)	19
Okuka, Miloš. CONFLICT AND DELIMINATION (2006)	31
Remetić, Slobodan. WAY TO STANDARD LANGUAGE OF SERBS AND CROATS: SIMILARITIES AND DIFFERENCES (2006)	77
Šipka, Milan. SOCIOLINGUISTIC FACTORS OF NATIONAL LAYERING STANDARD NEW-SHTOKAVIAN (2006)	85
Jarčević, Slobodan. CROATIAN PHILOLOGISTS AND SERBIAN LANGUAGE (2007)	119
Kovačević, Miloš. RELATIONS BETWEEN SERBIAN AND SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE (2007)	131
Kovačević, Miloš. SERBIAN LANGUAGE AND ITS VARIANTS (2007)	145
Marojević, Radmilo. SERBIAN LANGUAGE AMONG SLAVIC LANGUAGES (2007)	163
Marojević, Radmilo. SERBIAN LANGUAGE, SERBISTICS AND SLAVISTICS (2007)	175
Simić, Radoje. SCOPE OF SERBIAN LITERARY LANGUAGE TODAY (2008)	183
Samardžić, Biljana. THE TERM <i>BOSANČICA</i> AS A MISCONCEPTION IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF SERBIAN LANGUAGE (2009)	191
Babić, Milanka. SEARCHING FOR DIFFERENCES IN THE SAME LANGUAGE (2010)	203
Petrović, Dragoljub. INTRODUCTION [IN THE PHONOLOGY OF SERBIAN LANGUAGE] (2010) ..	217
2 0 1 1	241
PROCLAMATION OF LANGUAGE TRIBUNE OF SERBIA WRITERS ASSOCIATION (2011)	241

Jovanović, Srđan Maldoran. RETROLINGVISTICS: RESEARCH OF LINGUISTIC ACTIVISM (2011)	255
Medić, Mile. SERBIAN LANGUAGE IN CROATIA (2011)	287
Milosavljević, Petar. SERBIAN LANGUAGE AND SEEING IT FROM DIFFERENT POINTS OF VIEWS (2011)	293
Milosavljević, Petar. THE RULLING METANARRATIVE AND GENOCIDE (2011)	311
Stojisavljević, Mirjana. NEW TINNING OF SERBIAN LANGUAGE (2011)	349
Tošović, Branko. THE CARICATURE OF THE LANGUAGE TURNED INTO OUR REALITY (2011)	373
Tošović, Branko. LANGUAGEAS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: AUTOEXISTENCE AND/OR COEXISTENCE (2011)	379
2 0 1 2	395
Tošović, Branko. FORMATIVE PURISM (2012)	395
Tošović, Branko. CROATIAN FORMATIVE PURISM (2012)	415
Tošović, Branko. STANDARDOLOGICAL ORDER AND CHAOS (2012)	449
Tošović, Branko. NATIONAL STYLE OF NATIONAL LANGUAGES OF SERBS, BOSNIACS, CROATS AND MONTENEGRINS (2012)	463
Tošović, Branko. CURRENT LANGUAGE RELATIONS IN RUSSIA AND BALKANS (2012)	479
Tošović, Branko. POSTDISSOLUTIONAL YEARS (2005–2012) OF SERBIAN VIEWS ON THE RELATIONS BETWEEN SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAC LANGUAGE (2012)	497
Sources	571
Tošović, Branko; Wonisch, Arno. SERBIAN VIEW ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAC LANGUAGES: 2005–2012. A SHOT OVERVIEW	573
Inhalt (Content in German)	583
Content (Content in English)	585
Содержание (Content in Russian)	587

Бранко Тошович – Арно Вонич (ред.)

**Сербские взгляды на отношения
между сербским, хорватским и бошняцким языками
1/5: 2005–2012**

Содержание

<i>Предисловие</i> (на сербском языке)	7
<i>Предисловие</i> (на немецком языке)	9
2 0 0 5 – 2 0 1 0	13
Симич, Радое. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК ПО ОТНОШЕНИЮ К ХОРВАТСКОМУ (2005)	13
Шипка, Данко. ЛЕКСИЧЕСКОЕ РАССЛОЕНИЕ, ЗАВИСЯЩЕЕ ОТ КОНТЕКСТА: ПРЕДЛОЖЕНИЕ МОДЕЛИ (2005)	19
Окука, Милош. КОНФЛИКТЫ И РАЗМЕЖЕВАНИЯ (2006) .	31
Реметич, Слободан. ПУТЬ К ЛИТЕРАТУРНОМУ ЯЗЫКУ У СЕРБОВ И ХОРВАТОВ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ (2006)	77
Шипка, Милан. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ НАЦИОНАЛЬНОГО РАССЛОЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА НА НОВОШТОКАВШСКОЙ ОСНОВЕ (2006)	85
Бабич, Миланка. ЯЗЫК И НАЦИОНАЛИЗМ В БОСНИЙСКО- ГЕРЦЕГОВИНСКОМ КОНТЕКСТЕ (2007)	109
Ярчевич, Слободан. ХОРВАТСКИЕ ФИЛОЛОГИ И СЕРБСКИЙ ЯЗЫК (2007)	119
Ковачевич, Милош. ОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ СЕРБСКИМ И СЕРБОХОРВАТСКИМ ЛИТЕРАТУРНЫМИ ЯЗЫКАМИ (2007)	131
Ковачевич, Милош. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК И ЕГО ВАРИАНТЫ (2007)	145
Ковачевич, Милош. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК КАК ЯЗЫК БОЛЬШИНСТВА И МЕНЬШИНСТВА В СЕРБИИ (2007)	153
Мароевич, Радмило. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК СРЕДИ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ (2007)	163
Мароевич, Радмило. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК, СЕРБИСТИКА И СЛАВИСТИКА (2007)	175
Симич, Радое. ОБЪЕМ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА СЕГОДНЯ (2008)	183
Самарджич, Биляна. ТЕРМИН <i>vosančica</i> КАК ЗАБЛУЖДЕНИЕ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА (2009)	191
Бабич, Миланка. В ПОИСКАХ РАЗЛИЧИЙ В ОДНОМ И ТОМ ЖЕ ЯЗЫКЕ (2010)	203
Петрович, Драголюб. ВВЕДЕНИЕ [В ФОНОЛОГИЮ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА] (2010)	217

2 0 1 1	241
ДЕКЛАРАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ТРИБУНЫ ОБЪЕДИНЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ СЕРБИИ (2011)	241
Йованович, Срджан Малдоран. РЕТРОЛИНГВИСТИКА:	
ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АТАВИЗМА (2011)	255
Медич, Миле. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК В ХОРВАТИИ (2011)	287
Милосавлевич, Петр. СЕРБСКИЙ ЯЗЫК И ВЗГЛЯД С РАЗНЫХ ТОЧЕК	
ЗРЕНИЯ (2011)	293
Милосавлевич, Петр. Властвующие метанаррации и геноцид	
(2011)	311
Стоисавлевич, Миряна. Новое лужение сербского языка (2011)	349
Тошович, Бранко. КАРИКАТУРА ЯЗЫКА ПРЕВРАТИЛАСЬ В НАШУ	
РЕАЛЬНОСТЬ (2011)	373
Тошович, Бранко. ЯЗЫКИ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ:	
АВТОСОСУЩЕСТВОВАНИЕ ИЛИ СОСУЩЕСТВОВАНИЕ (2011)	379
2 0 1 2	395
Тошович, Бранко. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПУРИЗМ (2012)	395
Тошович, Бранко. ХОРВАТСКИЙ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПУРИЗМ (2012)	415
Тошович, Бранко. ПОРЯДОК И ХАОС В СТАНДАРТИЗАЦИИ (2012)	449
Тошович, Бранко. НАЦИОНАЛЬНЫЙ СТИЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ	
СЕРБОВ, ХОРВАТОВ, БОШНЯКОВ И ЧЕРНОГОРЦЕВ (2012)	463
Тошович, Бранко. АКТУАЛЬНЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В РОССИИ И	
НА БАЛКАНАХ (2012)	479
Тошович, Бранко. Постдиссолоционные годы (2005–2012)	
СЕРБСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЕРБСКИМ, ХОРВАТСКИМ И	
БОШНЯЦКИМ ЯЗЫКАМИ (2012)	497
Источники	571
Тошович, Бранко; Вонич, Арно. СЕРБСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ОТНОШЕ-	
НЕНИЯ МЕЖДУ СЕРБСКИМ, ХОРВАТСКИМ И БОШНЯЦКИМ ЯЗЫКАМИ:	
2005–2012. Короткий обзор (на немецком языке)	573
Inhalt (содержание на немецком языке).....	583
Content (содержание на английском языке).....	585
Sодержание (на русском языке)	587

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9503561-0-6

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.111.11'333

811.111.11'333.111

Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika / Serbische Sichtweisen des Verhältnisses zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen. I/5: 2005–2012. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2013. 588 s.

ISBN 111111111

COBISS.SR-ID 11111111